

BIHAĆKA REPUBLIKA

I

BIHAĆKA
REPUBLIKA

EVROPA
novembra 1942

200 0 200 400 600 800 1000 km

Legenda

- Raspored obostranih snaga na sovjetsko-nemačkom i afričkom frontu
- Oslobođena i poluoslobođena teritorija u Jugoslavi
- ▨ Teritorija posednuta od sila Osovine
- ▤ Teritorija koju su držale savez. snage

BIHA KA REPUBLIKA

4. XI 1942 - 29. I 1943.

PRVA KNJIGA

ZBORNİK LANAKA

MCMLXV

Izdanje Muzeja Avnoja i Pounja u Biha u

Odbor za pripremu edicije BIHA KA REPUBLIKA

Predsjednik:

KAPETANOVI HAJRO

lanovi:

BOKAN BRANKO
BUTORAC STIPO
DEDI FERID
DELI MUJO
DUPANOVI HUSEIN
GRBI SAJO
HADŽIABDI MEHO
KECMAN JOVO
NAD KOSTA
ODI SLAVKO
OMANOVI HAMDIIJA
PERKOVI -BURZI IVANKA
POPOVI SAVA
POZDERAC HAKIJA
REDZI ENVER
STOJNI VELIMIR
TERZI REDZI
TURI MIRKO
VUNJAK URO

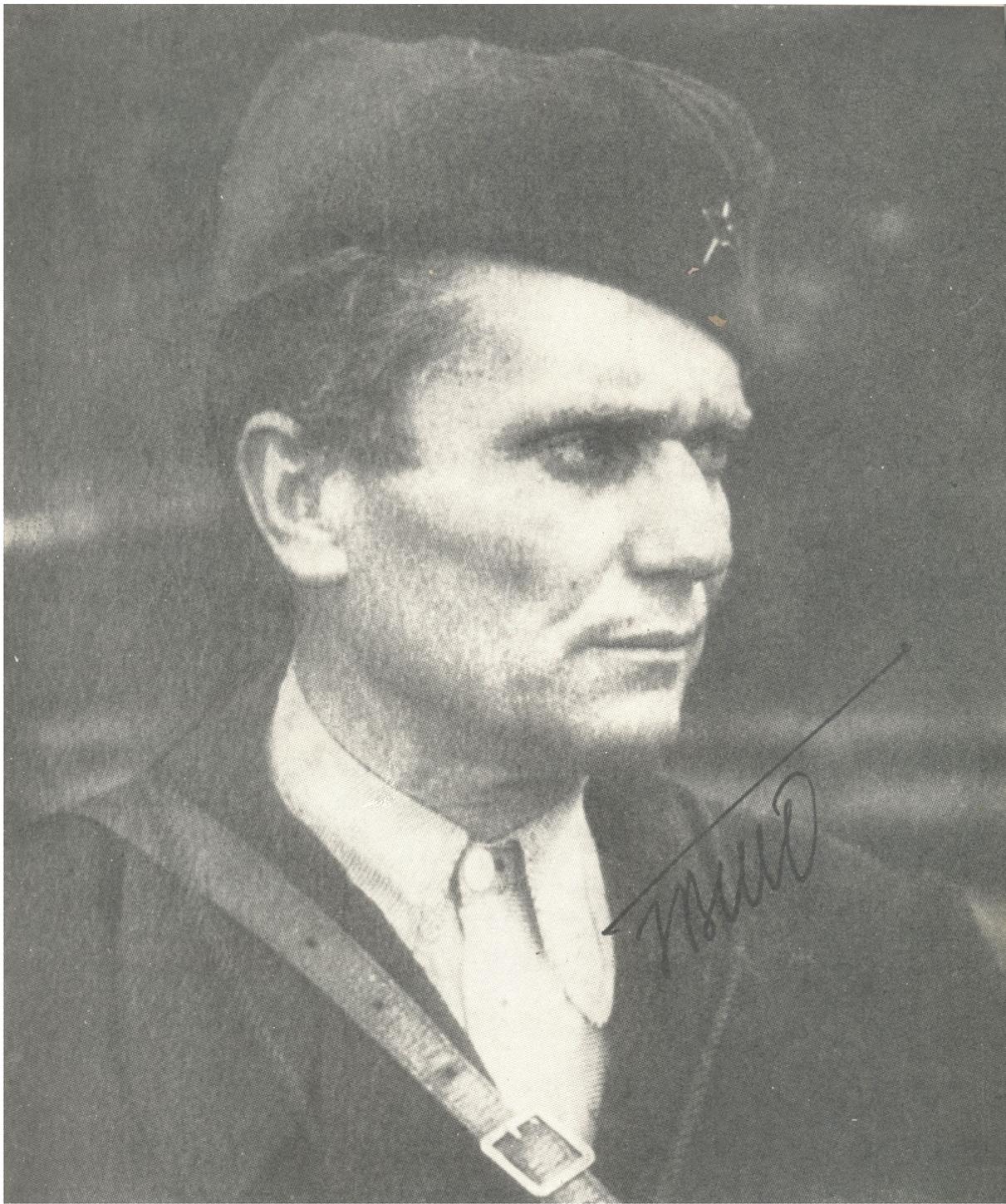

Redakcija

HAJRO KAPETANOV1
SLAVKO ODI
SAVA POPOVI
HAMDIIJA OMANOVI
ENVER REDZI
REDŽO TERZIC
FERID DEDI i
BRANKO BOKAN (urednik)

Likovni prilozi

TILJAK URO
DETONI MARIJAN
DIMITRIJEVI VOJO
MUJEZINOVI ISMET

UMJESTO PREDGOVORA

Redakcija edicije BIHA KA REPUBLIKA nada se da će objavljivanje ovih dviju knjiga studija, članaka, sjećanja i dokumenata doprinijeti većem i boljem upoznavanju naših građana sa najvažnijim događajima narodnooslobodilačkog rata, prelomne 1942. godine, da će još više podstaći i savremenike da svestranije i studioznije priušte obradu teme Biharske republike, zbog njenog izuzetnog mjesta u revoluciji naroda Jugoslavije.

Bihać, 27. jula 1965. godine

Redakcija

|

raviti herojske napore i bezgrani ne žrtve koje je narod Krajine podnosio u borbi za slobodu i nezavisnost naše zemlje.

Dolazak Vrhovnog štaba u Krajinu sa proleterskim brigadama, sa srbijanskim i crnogorskim borcima, me u kojima je bio i znatan broj sinova svih naših naroda, i zajedni ke akcije sa bosansko-hercegova kim i hrvatskim jedinicama u 1942. godini imali su veliki zna aj za dalji razvitak ustanka. Mnogobrojne pobjede nad neprijateljem u drugoj godini rata, me u kojima je svakako najzna ajnija ona izvojevana u Biha koj operaciji, snažno su podstakle stvaranje naših novih brigada i njihovo organizovanje u divizije i korpuse. I danas se živo sje am trenutaka kada su pripadnici proleterskih brigada, u kojima su se nalazili sinovi svih naših naroda, primali u podnožju Grme a prve zastave svojih jedinica; sje am se impozantne smotre 4. krajiške divizije u Srpskoj Jasenici, dobro naoružane i artiljerijom. Koliku je snagu ve u to doba predstavljala naša mlada armija, najbolje se može vidjeti iz injenice da se protiv naših 150 000 boraca nalazilo oko 800 000 neprijateljskih vojnika.

Pred kraj 1942. godine Biha je postao glavni grad oslobo ene teritorije koja je obuhvatala skoro jednu petinu predratne Jugoslavije, a premašivala površinu nekih evropskih zemalja, kao što su Belgija, Švajcarska i druge.

Postojanje velike i povezane oslobo ene teritorije, koju je narod nazvao „Biha ka republika“, omogu ilo je veoma intenzivan život u tom podru ju na skoro svim poljima djelatnosti. Tako su tu održani Prvi kongres antifašisti ke omladine Jugoslavije, Prva zemaljska konferencija Antifašisti kog fronta žena. Kongres vojnih ljekara. i mnogi partijski i drugi kursevi. Izvršene su pripreme i održani izbori za odbornike narodnooslobodila kih odbora. Na slobodnoj teritoriji izgra en je jedinstven sistem vlasti, a obrazovani su i vojni teritorijalni organi — komande mjesta i podru jf. U saradnji sa ruštveno-politi kim organizacijama i vojnim jedinicama, narodna vlast organizovala je prikupljanje žetve na pograni nim mjestima oslobo ene teritorije, i izradu odje e, obu e i svega što je bilo potrebno našoj Armiji, koja je svakim danom postajala sve ve a.

Narodnooslobodila ki odbori, koji su zadobili povjerenje naroda, po eli su da se stvaraju i na poluoslobo enoj, pa ak i na okupiranoj teritoriji. Oni su sve više postajali prava narodna vlast, koja je, pored pružanja pomo i našim jedinicama, rješavala i mnoge druge zadatke. Zato se u jesen 1942. godine pokazalo nužnim da se za cijelu zemlju stvori jedno opšte politi ko tijelo koje e povezivati sve napore naših naroda.

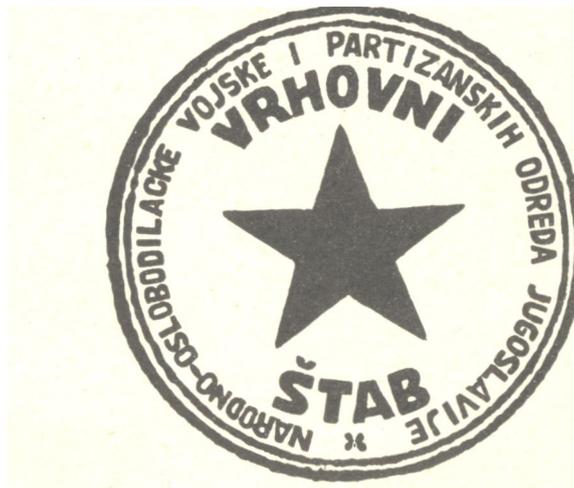
Na historijskoj skupštini 26. novembra 1942. godine, u Biha u, prvi put u našoj historiji sastalo se jedno predstavništvo svih naših naroda, poniklo iz njihovih redova u jeku borbe i u njihovim najtežim asovima. Ono je donijelo dalekosežne odluke, usmjerene da se do krajnjih granica ujedine napori svih rodoljubivih snaga u revolucionarnoj borbi za kona no oslobo enje zemlje i za sre niju budu nost jugoslovenskih naroda. Formiranjem AVNOJ-a položeni su temelji istinskog bratstva i ravnopravnosti naroda Jugoslavije — jednog novog i pravednijeg društvenog ure enja.

Prikupljanje svjedo anstava o tim historijskim doga ajima, u prvom redu od strane samih u esnika, nije zna ajno samo za historiju i njene pravilne i ta ne ocijene o minulim zbivanjima. Ono ima daleko širi zna-

aj. Izvla e i mnoge epizode i njihove junake ispod vela zaborava, koji neizbježno nosi svako vrijeme, pa i ovo u kome živimo, mi emo generacijama koje su se rodile i odrasle u našem socijalisti kom društvu bolje prikazati i još više približiti ljude koji su se u jedno teško i surovo doba patili, borili i svjesno žrtvovali za ovo što danas imamo.

Uvjeren sam da ova knjiga o slavnim danima „Biha ke republike“ ne e li iti mladoj generaciji samo na vijence i cvije e koje u odre ene dane godine polažemo na spomenike naše revolucije. Preko divnih likova ljudi koji su bili dovoljno hrabri da u svoje ruke uzmu sudbinu zemlje i da se za nju žrtvuju, ona e više govoriti o tome kakva velika djela može da ostvari jedan narod, makar bio i mali i goloruk, ako je složan i jedinstven. I, kao svjedo anstvo o revolucionarnim zbivanjima i jednom znaajnom dijelu historije naše borbe za slobodu, ova knjiga e pružati korisne pouke naraštajima koji dolaze.

JOSIP BROZ TITO

BORBA I DELOVANJE KPJ U RATNIM USLOVIMA

Pobeda narodnooslobodila ke borbe i socijalisti ke revolucije u Jugoslaviji u drugom svetskom ratu od istorijskog je zna aj za radni ku klasu i narode Jugoslavije, za me unarodni revolucionarni pokret, za oslobodila ku borbu kolonijalnih i potla enih naroda, za socijalizam u svetu. Zato borba i delovanje Komunisti ke partije Jugoslavije u ovom ratnom periodu i predstavljaju najzna ajnije poglavlje u njenoj dugogodišnjoj revolucionarnoj delatnosti.

Narodnooslobodila ka borba naroda Jugoslavije kao deo borbe slobodoljubivih i demokratskih snaga u drugom svetskom ratu u okviru anti-hitlerovske koalicije, revolucionarna sadržina te borbe naših naroda, vanredno složeni unutrašnji i me unarodni uslovi u kojima se razvijala — bili su i sve e više biti predmet raznovrsnog interesovanja i nau nog istraživanja naših i inostranih istori ara, sociologa i drugih nau nih radnika. U daljim analizama i prou avanju drugog svetskog rata i etvorogodišnje oslobodila ke borbe naroda Jugoslavije utvrdi e se i svestranije i potpunije objasniti svi objektivni i subjektivni inioci te borbe, njenog karaktera i jpobede. Pritom e se, nesumnjivo, uvek i iznova potvrditi istorijska injenica da je Komunisti ka partija Jugoslavije bila onaj stalno prisutni bitni faktor koji je odlu uju e delovao da se narodi Jugoslavije opredele za put oružane oslobodila ke borbe. U isto vreme, Partija je bila i jedina politi ka snaga u zemlji koja je toj borbi, narodnom ustanku, mogla dati i dala nacionalnooslobodila ko obeležje, osnovnu revolucionarnu sadržinu, sve ono bogatstvo oblika kojima se odlikovala, ljudske i humanisti ke sadržaje i vrednosti koje je u sebi nosila.

Silnim i munjevitim naletom svojih armija, fašisti ki agresori su u kratkotrajnom aprilskom ratu razbili oružane snage i vojnu odbranu stare Jugoslavije i za nekoliko dana okupirali njenu celu teritoriju. Uz mnogostruku podršku raznovrsnih svojih pomaga a, okupatori su neverovatnom brzinom uspeli da raskomadaju Jugoslaviju i uspostave niz okupacionih podru ja. Oslanjaju i se na profašisti ke i druge reakcionarne elemente, oni su obrazovali razne kvislinške tvorevine i režime koji su se stavili u njihovu aktivnu službu u borbi protiv osnovnih životnih interesa naših naroda, njihovih nacionalnih, kulturnih i drugih istorijskih tekovina.

Me unarodna situacija bila je veoma složena, teška i neizvesna. Sile fašisti ke osovine — Nema ka i Italija — osvaja kim pohodom protiv Jugoslavije i njenim varvarskim komadanjem, kao i uspešnim ratom u Gr - koj, zagospodarili su gotovo elom Evropom. Hitlerovska Nema ka, koju su još od ranije reakcionarni krugovi u svetu ohrabivali i gurali u rat protiv Sovjetskog Saveza, nalazila se na vrhuncu svoje vojne mo i i svom

silinom se spremala na pohod protiv prve zemlje socijalizma, velike nade obespravljenih i potla enih radnih ljudi i mnogih naroda u svetu.

U tim teškim prilikama i tragi nim trenucima za sve naše narode, jedini je izlaz bio u sveopštoj narodnoj borbi protiv okupatora. Ali, takvu, neravnu borbu protiv mo nog i bezobzirnog neprijatelja nije bilo lako po eti. Ona se, zapravo, ne bi ni mogla po eti bez idejne snažne i organizovane rukovode e politi ke snage koja bi pravilno' usmerila revolucionarno raspoloženje naroda, organizovala oružanu borbu i povelala je ka pobeđi. Jedina takva snaga, kako su doga aji i pokazali, bila je Komunisti ka partija Jugoslavije. Njen poziv svim našim narodima za nacionalno osloboenje i bolji život radnih ljudi, snažno je odjeknuo u srcima svih rodoljuba i svih naroda Jugoslavije.

Komunisti ka partija mogla je biti ta snaga zato što je ona bila revolucionarna partija radni ke klase, jedina partija u zemlji koja je oduvek nepomirljivo stajala na braniku interesa naroda, jedina opšte jugoslovenska i politi ki mo na organizacija. Predvi aju i dalji razvoj i grupisanje snaga u okvirima drugog svetskog rata, ona je spremno do ekala doga aje koji su nastali. Našu partiju, dakle, nije iznenadila ni zatekla nespremnom oružana agresija fašisti kih osvaja a na Jugoslaviju, jer je još pre toga, a naro ito po etkom drugog svetskog rata, svoju borbu i delovanje ve bila prilagodila novim, ratnim uslovima.

Naime, kada je izbio drugi svetski rat i kada su agresivne fašisti ke sile — Nema ka i Italija — pristupile konsolidaciji i u vrš enju svojih po etnih uspeha i prvih rezultata strategije „munjevitog rata“, naš Centralni komitet reagovao je brzo, odlu no i samostalno. To je moglo da se ostvari zahvaljuju i revolucionarnoj ulozi radni ke klase Jugoslavije, njene avangarde Komunisti ke partije, kao i slobodarskim tradicijama jugoslovenskih naroda. Centralni komitet KPJ ne samo da je na vreme ukazivao narodima Jugoslavije, a i demokratskoj javnosti u svetu, na neposrednu opasnost od fašizma i ustupaka fašisti kim agresorima, ve je doneo i konkretne zaklju ke o savremenim zadacima komunista u uslovima stvorenim usled izbijanja svetskog rata. Kriti ki sagledavaju i doga aje, Partija je mogla i umela da borbu za demokratske slobode, za rešavanje goru ih unutrašnjih problema zemlje, socijalno-ekonomskih, nacionalnih i drugih suprotnosti, poveže sa brodom protiv fašizma. Ovakav stav je naro ito došao do izražaja u odlukama i zaklju cima Pete zemaljske partijske konferencije.

Naša partija ocenila je da hitlerovska invazija Poljske 1939. godine zna i u stvari samo predigru novog, drugog svetskog rata, za novu podelu sveta, za novo porobljavanje naroda i zemalja. Partija je jasno konstatovala da vladaju a jugoslovenska buržoazija s njenim strankama na vlasti ne samo što nije sposobna, nego da, u velikoj svojoj ve ini, i ne e da brani nacionalnu nezavisnost zemlje i njen teritorijalni integritet. Takve ocene imale su u vidu, pored ostalog, i sve otvorenije povezivanje vladaju ih i drugih najreakcionarnijih šovinisti kih i separatisti kih krugova u zemlji sa fašisti kim državama. Stoga je Partija na Petoj zemaljskoj konferenciji odredila jedinstven, smeo i energičan kurs da se spremno i organizovano do ekaju doga aji koji su ve nagoveštavali sasvim neposrednu opasnost za našu zemlju, za nacionalnu nezavisnost i državni integritet Jugoslavije. U sprovo enju ovakvog kursa, poja an je politi ki i organizacioni

rad Partije u cilju još bržeg jačanja njenog uticaja u širokim masama grada i sela. Neprijateljskoj taktici spoljne izolacije Jugoslavije Partija se svom snagom suprotstavila parolom odlučne borbe protiv imperijalističkog rata i kapitulantske politike vladajuće buržoaske klase, a za oslanjanje na SSSR i sklapanje pakta sa ovom prvom socijalističkom zemljom, za oslanjanje na demokratske sile i u vršenju saveznih odnosa sa saveznicima iz prvog svetskog rata. Fašistički politički raspirivanja nesloge, nacionalne neprijateljivosti i sukoba među jugoslovenskim narodima radi unutrašnjeg slabljenja Jugoslavije, Partija se suprotstavila borbom za istinsko jedinstvo i bratstvo ravnopravnih jugoslovenskih naroda, energičnom akcijom za stvaranje jedinstvenog jugoslovenskog antifašističkog pokreta. Na osnovu takvih ocena i odlučnog kursa pripreme za borbu, već u jesen 1940. godine obrazovana je Vojna komisija pri CK KPJ na čelu s Josipom Brozom Titom, kao generalnim sekretarom Partije, a osnovane su i vojne komisije pri svim centralnim i pokrajinskim komitetima Partije u zemlji.

Komunistička partija Jugoslavije u središtu svojih programskih ciljeva bila je stavila i borbu za ovekovačenu kao osnovnu i najširu društvenu vrijednost, za njegovu ljudsku slobodu, za njegove prave ljudske osobine. Time je ona svojoj borbi dala i opšte-ljudski, humanistički sadržaj i karakter. Ideje i programski ciljevi KPJ bili su tako svestrani i široki da je Partija, svojom borbom za njihovo ostvarenje, mogla da pridobije i mobilise sve progresivne snage. Ona je, naročito posle 1937. godine, uz svestrano ideološko, političko i organizaciono jačanje pod neposrednim rukovodstvom druga Tita, ujedinila ideološku i političku borbu s revolucionarnom praksom borbe za svakodnevne zahteve i interese najširih slojeva naroda — radničke klase, radnog seljaštva, studentske i radničke omladine i napredne inteligencije. Na taj način ona je i mogla da uspešno razvija i podiže revolucionarnu svest i budi saznanje radnih masa o nužnosti prihvatanja revolucionarnog puta kao jedine alternative u razrešavanju suprotnosti kojima je bilo bremenito staro društvo. Oslanjanje na kulturne tekovine i slobodarske tradicije naših naroda bio je, takođe, jedan od bitnih preduslova koji su obezbedili masovno učestvovanje radnika, seljaka i znatnog dela inteligencije u oslobodilačkoj borbi i revoluciji, što je i doprinelo brzom i uspešnom razvijanju opštenarodnog ustanka u svim krajevima zemlje, širini i masovnosti te borbe, istrajnosti i odlučne rešenosti da se ona dovede do pobedonosnog završetka.

Jugoslovenski komunisti su pred svojim narodom i pred istorijom preuzeli punu odgovornost za sudbinu Jugoslavije i svih njenih naroda. Na osnovu političke linije, postavljene još na Petoj zemaljskoj konferenciji, Centralni komitet KPJ je, u jeku martovskih i aprilskih događaja, na partijskom savetovanju početkom maja, razradio i konkretizovao političku platformu oružanog ustanka i izvršio organizacione i političke pripreme ustanka.

Napad hitlerovske Nemčke na Sovjetski Savez, 22. juna 1941. godine, samo je ubrzao proces priprema i neposrednog sprovođenja zaključaka i odluka CK KPJ u pogledu oružanog ustanka. Usled promene u odnosu snaga, to je upravo i bio onaj pravi trenutak za donošenje odluke o neposrednom otpočinjanju oružane borbe. Odluku da se u takvim uslovima krene u oružani ustanak, Partija je shvatila i kao ispunjenje svoje

obaveze prema proleterskom internacionalizmu i proleterskoj solidarnosti. Tako je Politbiro Centralnog komiteta KPJ, na sednicama održanim u Beogradu 22. i 27. juna 1941. godine, doneo odgovarajuće zaključke i izvršio poslednje organizacione i druge pripreme, a 4. jula objavio i odluku da otpočne ustanak i oslobodilačku borbu naroda Jugoslavije.

Reagujući i brzo i odlučno, što je predstavljalo izvanredno značajan moment, i pravilno određujući i put razvitka oslobodilačke i revolucionarne borbe, Komunistička partija je istovremeno ostvarila i jedinstven demokratski front naroda koji je, bez obzira na razlike u pogledu nacionalne pripadnosti, političkih i verskih ubeđenja, pod njenim rukovodstvom ustao u nepoštenu borbu protiv okupatora i njihovih pomagača, a za svoju punu nacionalnu slobodu. Za svega nekoliko meseci, u leto i jesen 1941. godine, stvorena je snažna oružana sila partizanskih odreda širom cele Jugoslavije, u kojima se, pod oružjem i jedinstvenom komandom, nalazilo oko 80 000 boraca — Srba, Hrvata, Slovenaca, Crnogoraca i Makedonaca, kao i pripadnika nacionalnih manjina. Oni su dalje razbuktavali plamen ustanka širom zemlje, i, u borbi protiv brojno i materijalno daleko nadmoćnijeg neprijatelja, već u to vreme stvorili svoje slobodne i poluslobodne teritorije u svim krajevima naše zemlje: u Srbiji, Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Hrvatskoj i Sloveniji. Radi uspešnog razvijanja ustanka, komunisti u Makedoniji su u to vreme, pored stvaranja prvih partizanskih odreda i izvođenja akcija, morali ulagati i velike napore u povezivanju, konsolidovanju i jačanju partijskih organizacija, savlađivanju i znatno teško i nastale dvostrukom okupacijom.

Pobede i uspehi koje su jugoslovenski narodi sa svojom oslobodilačkom vojskom postigli protiv okupatora i njihovih pomagača u toku prvih godinu i po dana, stvaranje velike i vrsto povezane slobodne teritorije, naročito u zapadnoj Bosni sa središtem u Bihaću, ostvareno i u vršeno jedinstvo naroda u jedinstvenom narodnooslobodilačkom frontu, — omogućili su i stvaranje Antifašističkog vešteg i narodnog oslobodilačkog fronta Jugoslavije, koje je, kao političko predstavništvo jugoslovenskih naroda, osnovano na Prvom zasedanju krajem 1942. godine u slobodnom Bihaću.

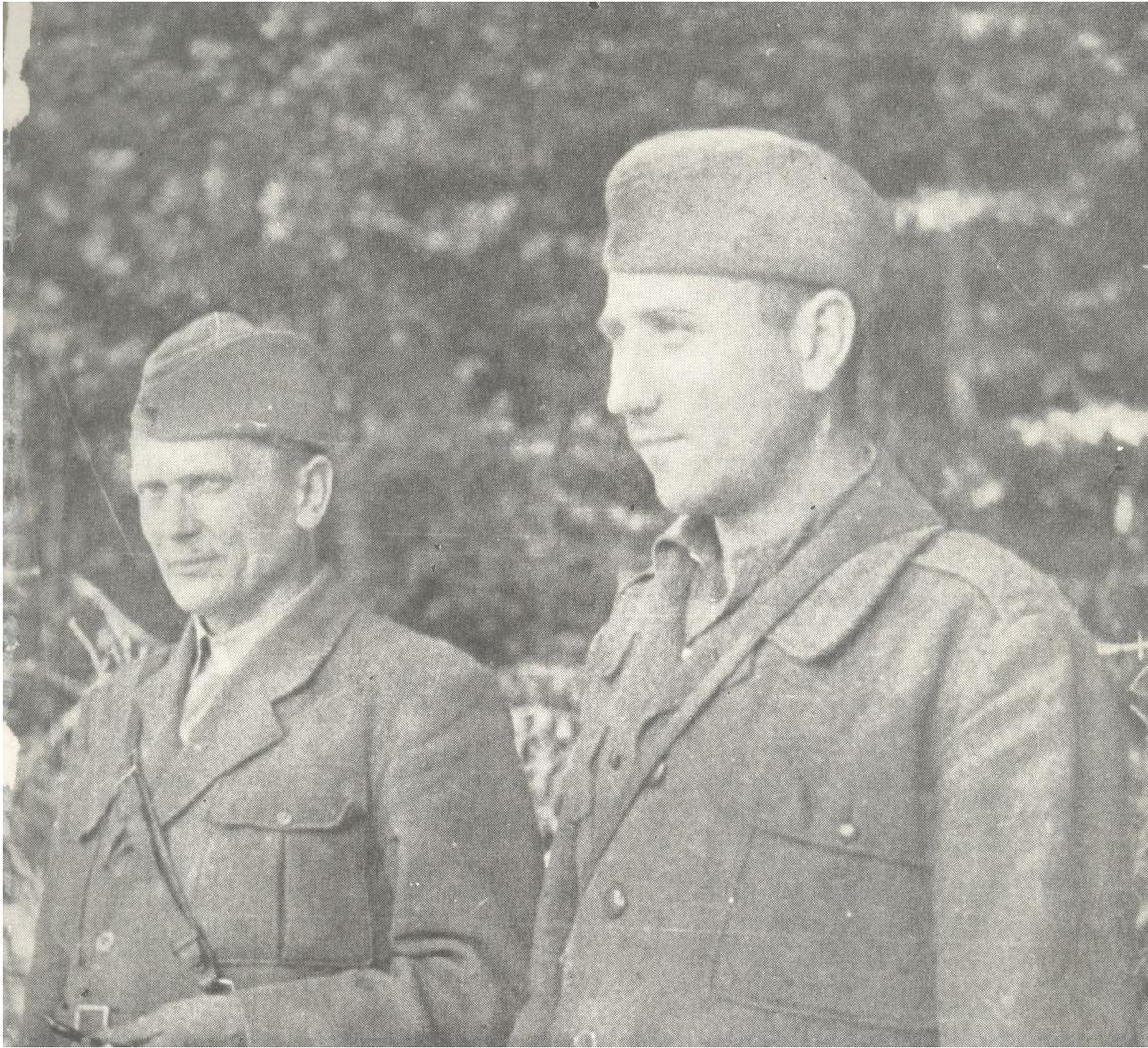
U ostvarivanju velikog dela oslobodilačke borbe i revolucije, snaga Partije nije ležala samo u broju njenih članova. Odlučujući i značaj imalo je, pre svega, njeno revolucionarno, organizaciono, idejno, moralno i akciono jedinstvo, njena politička zrelost i borbeni moral. Komunistička partija Jugoslavije nesumnjivo se odlikovala svim tim svojstvima. Ona je u vreme agresije fašističkih sila na Jugoslaviju imala ukupno oko 8 000 članova, a po etkom ustanka 12 000 članova i oko 30 000 članova SKOJ-a. U revolucionarnim političkim akcijama, kao i u neravnoj oružanoj borbi s fašističkim snagama u prvim mesecima, tj. do kraja 1941. godine, Partija je izgubila više od 3 000 svojih članova, među kojima preko 20 članova Centralnog komiteta i nacionalnih centralnih rukovodstava, kao i veliki broj članova i rukovodilaca SKOJ-a. A to je bio ogroman gubitak za jednu kadrovsku partiju kakva je bila naša, izgrađivana u uslovima brutalnog terora i duboke ilegalnosti. U takvim uslovima, organizaciono pitanje Partije, na njenog delovanja, njeno izgrađivanje i osposobljavanje prvenstveno kao kadrovske partije, imali su bitan, suštinski značaj.

Trebalo je, dakle, osposobljavati partiju radni ke klase za izvršenje njenog revolucionarnog zadatka kao avangarde te klase i uopšte radnih masa. Novi uslovi borbe za ostvarenje njene istorijske misije — narodno-oslobodila ki rat protiv fašisti kog okupatora i njegovih doma ih slugu — nametnuli su niz krupnih zadataka: razvijanje oružanog ustanka, stvaranje i razvijanje Narodnooslobodila ke vojske, masovnih politi kih organizacija, narodnooslobodila kih odbora kao organa nove, narodne vlasti itd. U cilju izvršenja ovih složenih zadataka naša partija je posebnu pažnju i aktivnost usmerila ka omladini. Partija je morala da rešava nove organizacione probleme da bi ostvarila rukovode u ulogu i u vrstila organizovanost ustanka i pravilno rukovo enje revolucionarnom borbom. To je iziskivalo organizaciono usavršavanje partijskog mehanizma na svakoj etapi te borbe u skladu sa objektivnim uslovima i oblicima borbe i akcije.

U svom dugogodišnjem radu u uslovima ilegalnosti, Partija se stalno organizaciono u vrš ivala i kroz proces teške unutrašnje borbe za savla-ivanje slabosti i konsolidaciju svojih redova izgradila se i razvila u mo nu revolucionarnu organizaciju. S pravom se može re i da je taj period zna ajan upravo po upornoj i velikoj borbi, pre svega, za revolucionarnu partiju, za novi stil i metod rada, za vaspitanje revolucionarnih kadrova. Takva partija mogla je da svoju revolucionarnu taktiku smelo, bez šablona i dogmi, s punim uspehom primenjuje u povezivanju sa radni kom klasom i ostalim progresivnim snagama, koriste i se ne samo ilegalnim, ve i polulegalnim i legalnim sredstvima borbe. Takva partija bila je sposobna da u oružanoj oslobodila koj borbi svoju organizaciju saobrazi i partijski rad brzo prilagodi uslovima, oblicima i razvoju te borbe.

Osnovni princip organizacione strukture KPJ u toku narodnooslobodila kog rata bila je partijska elija. Ona je bila nosilac politi kog, organizacionog, kulturnog i drugog rada u stalnom ja anju oslobodila kog i revolucionarnog pokreta, nosilac izgradnje politi kih i vojnih kadrova, stalnog brojnog, organizacionog i idejno-politi kog ja anja Partije i njenog uticaja na mase. Sa stvaranjem prvih partizanskih odreda, u njima su istovremeno stvarane i partijske organizacije. Narastanjem odreda i njihovim organizovanjem u obliku bataljona i eta, partijske elije se osnivaju po etama.

Ve od samog po etka oružanog ustanka i stvaranja prvih partizanskih odreda ustanovljena je i funkcija politi kih komesara. Komesari su bili duša vojnih jedinica i odigrali su veoma zna ajnu ulogu u podizanju i izgra ivanju revolucionarnog vojni kog duha i organizovanosti, novih moralnih osobina i politi ke svesti pripadnika Narodnooslobodila ke vojske. Zajedno s partijskom organizacijom i oslanjaju i se na nju, oni su uskla ivali odnos vojne komande sa ulogom partijske organizacije, ali na takav na in da Partija u pripremanju i izvo enju vojnih akcija ne bude nikakav tutor, ve da pomaže razvijanje inicijative vojnih starešina i šta-bova kako bi vojna rukovodstva u akcijama imala siguran oslonac i pomo partijske organizacije. Oni su zna ajno doprineli izgra ivanju onog svestranog uzajamnog poverenja i pravog drugarstva izme u bora kog i starešinskog kadra, razvijanju discipline koja po iva na svesti i politi kom ube-enju svakog borca i rukovodioca u pravednost borbe, na bezgrani noj lju-

*JOSIP BROZ TITO, vrhovni komandant NOV I POJ i ALEKSANDAR RANKOVIC
lan Vrhovnog štaba NOV i POJ, Biha, jesen 1942. godine*

bavi za stvar naroda, na nepokolebljivoj rešenosti da se izvojuje kona na pobjeda nad svim njegovim neprijateljima.

Osnivanjem partizanskih odreda a kasnije brigada i divizija NOV i POJ, uspostavljena je i institucija zamenika političkog komesara u svim vojnim jedinicama, koji, zajedno s komesarom, rukovodi partijskim i političkim radom.

U sastavu krupnijih vojnih jedinica — brigada i divizija — osnovani su politodeli koji su imali zadatak da sarađuju s vojnim i političkim rukovodstvom, pomažu u razvijanju i poboljšavanju partijsko-organizacionog i uopšte političkog rada. Kao organizaciono i politički instruktorski organi Centralnog komiteta, oni su se starali o pravilnom tumačenju i ispravnom primenjivanju i sprovođenju političke linije Partije, izgrađivanju i uzdizanju partijskih kadrova, podizanju političkog nivoa i revolucionarne svesti komunista i drugih boraca u Narodnooslobodilačkoj vojsci. Isto tako, imali su zadatak da pružaju pomoć partijskim organizacijama i njihovim rukovodstvima na terenu, naročito u radu i organizaciji političkih organa narodnooslobodilačkog pokreta, organizovanju i jačanju narodnih odbora kao organa nove, narodne vlasti, kao i u razvijanju kulturnog i prosvetnog života. Ta stalna uzajamna povezanost i jedinstvo partijsko-političkog rada u vojsci i na terenu, gde su i vojni i politički delovali oružane jedinice oslobodilačke vojske, postojali su od samog početka oružanog ustanka i bili jedna od važnih karakteristika rukovođenja partijskim radom i političkom borbom u svim periodima narodnooslobodilačkog rata.

Rad Partije u našim oružanim jedinicama bio je od početka usmeren na stvaranje takve narodne vojske u kojoj je svaki borac, svaki partizan — starešina i vojnik — biti istovremeno i politički radnik koji zna smisao i ciljeve borbe kojom rukovodi Partija, koji je svestan perspektiva te borbe, njenih krajnjih ciljeva i svih tokova u stalnom i dinamičnom razvijanju revolucije. Partija, njene osnovne organizacije — komitete, vojni i politički rukovodioci, bili su odgovorni za izgradnju i jačanje jedinica NOV i POJ i za moralno-političko jedinstvo svih boraca. Komunisti su svojim borbenim kvalitetima, svojim ponašanjem i odnosom prema narodu, moralnim likom i duboko ljudskim odnosom prema svom narodu, meću sobom istinski ljudskim i drugarskim odnosima, širili ideje revolucije i sve više povezivali mase za njih.

Jačanje i razvijanje Partije i njenog rada na oslobođenim i neoslobođenim teritorijama, bili su, kao i u vojsci, jedan od najvažnijih zadataka. Što se više stvarala i proširivala slobodna teritorija, to se više razvijala i jačala partijska organizacija i uticaj u narodu. Iskustvo iz dugogodišnjeg rada Partije, njena budnost i lična odgovornost rukovodilaca i članova Partije, ogromno su doprineli da se i na mnogim okupiranim teritorijama i u gradovima, pa i pod najtežim uslovima, sačuva jezgro i vrstina partijskih organizacija, da one uspešno rade, da se razvijaju i jačaju. Naročito su partijske organizacije u Beogradu, Zagrebu, Ljubljani, Sarajevu, Splitu, Banjoj Luci, Mostaru, Skoplju i mnogim drugim gradovima, uprkos svim teškoćama i mnogim greškama, održale kontinuitet rada u toku celog narodnooslobodilačkog rata. Partijske organizacije su bile ne samo organizator, već i pokretač i nosilac pravilnog

i efikasnog delovanja organa nove narodne vlasti. One su bile odgovorne za podizanje i stalno razvijanje njihovog ugleda i autoriteta, pomagale im u donošenju i sprovođenju odluka, pa time uticale i na demokratski na in njihovog rada. Zato je nova vlast u procesu razvitka narodnooslobodilačke borbe sticala sve dublje i vršila korene u narodu, sve veće poverenje najširih masa, i sve više postajala zaista demokratska vlast samog naroda.

Ako oružani ustanak, vojnu i političku organizaciju narodnooslobodilačkog pokreta pod rukovodstvom KPJ, posmatramo u procesu, imaju i pri tom u vidu i prirodnu neravnomernost razvitka ustanka i oružane borbe u pojedinim krajevima, onda po mnogočemu, a posebno u odnosu na početak ustanka, možemo smatrati da je 1942. godina bila prelomna godina, naročito u smislu očitavanja jednog novog, značajnog perioda naše revolucije. U tom pogledu, mislim, da treba posebno istaći i vanredno veliki značaj odluke CK KPJ i Vrhovnog štaba u proleće 1942. godine o prodoru proleterskih jedinica u zapadnu Bosnu i dolazak CK i Vrhovnog štaba u Bosansku krajinu. Tu se ustanak veoma uspešno rasplamsavao a slobodna teritorija proširivala oko Drvara, Petrovca, u Podgrme i u susednoj Liki, Kordunu i Baniji. Na Kozari, istaknutom ustaničkom kraju, uskoro je otpočela ofanziva neprijatelja.

Pošto su glavne partizanskih jedinica privremeno napustile teritoriju Srbije i Crne Gore, otpočeo je, pod neposrednom komandom druga Tita, 23. juna 1942. godine, sa strane Hercegovine, Crne Gore i Bosne veliki marš i nezadrživi prodor ka zapadnoj Bosni 1. i 2. proleterske, 4. i 5. crnogorske, 3. sandžačke brigade i Hercegovinačkog odreda, zajedno sa CK KPJ i Vrhovnim štabom. Zamisao druga Tita i smisao odluke Centralnog komiteta i Vrhovnog štaba o maršu centralne grupacije partizanskih snaga u Bosansku krajinu imale su prvenstveno za cilj da se prodorom proleterskih i drugih jedinica iz Srbije, Crne Gore i Hercegovine u kojima su se nalazili sinovi svih naših naroda, i njihovim prebacivanjem u druge krajeve još jače i vršnije povezuje rasplamsali ustanak i u vršnije borbeno jedinstvo bratskih jugoslovenskih naroda. Komunisti, prekaljeni u revolucionarnoj borbi naše Partije pre rata i u oružanom ustanku, najvećim delom sačinjavali su sastav ovih jedinica. Sa svojim političkim i vojnim iskustvom, oni su mogli dati značajan doprinos narodu Bosanske krajine za jačanje i razvijanje oslobodilačke borbe, za razvijanje i produbljivanje bratstva i jedinstva naših naroda. To je, upravo, ovde bilo od izvanrednog značaja za dalji razvitak i jačanje narodnooslobodilačkog pokreta.

Događaji su potvrdili pravilnost i dalekosežnost ovog strategijsko-operativnog i političkog pokreta koji, nesumnjivo, daje posebno obeležje celom jednom periodu istorije naše revolucije. Nezadrživim prodorom proleterskih brigada i drugih jedinica u Bosansku krajinu, zajedničkim borbama i akcijama ovih i drugih krajiških i hrvatskih jedinica, stvorena su i vrste povezana prostrana oslobođena područja sa sedištem u Bihaću. To je u suštini, značilo razbijanje okupacionog sistema koji su fašisti pokušavali osvojiti i zaveli na teritoriji Jugoslavije, što je bitno izmenilo situaciju u korist narodnooslobodilačkog pokreta. Oslobođena, prostrana i vrste povezana teritorija Bosanske krajine, s obzirom na svoj centralni geografski

ski položaj, kao i na politički i operativno-strategijski značaj, imala je izvanredan uticaj na dalji tok događaja i razvitak narodnooslobodilačke borbe u celoj Jugoslaviji, posebno u njenim zapadnim delovima.

To je omogućilo našoj Partiji, našem političkom i vojnom rukovodstvu, dalje razvijanje i dogradnju Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije i njenih vojnopozadinskih organa: formiranje većih taktičkih i operativnih jedinica — divizija i korpusa, osnivanje vojne škole za školovanje višeg komandnog i političkog kadra, kombinovanje dotadašnje partizanske taktike s taktikom borbe savremenih armija, formiranje komandi područja i komandi mesta, partizanskih straža i dr., što je sve predstavljalo nov kvalitet u organizovanju naših oružanih snaga.

Partija je naročito u ovom periodu i u uslovima funkcionisanja organa revolucije na prostranoj oslobođenoj teritoriji stekla dragocena iskustva u radu na vojno-političkoj organizaciji oslobodilačkog pokreta. To je našoj Partiji, koja je uvek i na vreme umela brzo da reaguje u skladu sa razvojem događaja, omogućilo da upravo na toj etapi borbe i u takvim uslovima pristupi organizovanju i jednog opštepitičkog predstavništva naših naroda. Tako je, na poziv Vrhovnog štaba NOV i POJ, 26. i 27. novembra 1942. godine u slobodnoj Bihaći održano istorijsko Prvo zasjedanje Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije. Stvaranjem AVNOJ-a kao najvišeg političkog predstavništva narodnooslobodilačkog pokreta svi naši narodi su prvi put u svojoj istanji dobili svoje istinsko zajedničko predstavništvo. AVNOJ je odmah posle svoga formiranja preuzeo rukovodstvo narodnooslobodilačkih odbora, a njegov Izvršni odbor je praktično preuzeo poslove narodne vlade, mada se kao vlada formalno nije mogao da deklarise iz razloga koji su bili izvan Jugoslavije.

Tako su, snagom dotadašnjih pobeda i uspeha koje su postigli svi jugoslovenski narodi u svojoj oslobodilačkoj borbi, u slobodnoj Bihaći postavljeni vrsti temelji jedinstva naše zemlje. To jedinstvo je u narednim godinama oslobodilačkog rata bilo osnova svih izvojevanih pobeda naših naroda. Istorijskim odlukama AVNOJ-a na njegovom Drugom zasjedanju, godinu dana kasnije u Jajcu, postavljena je vrsta osnova izgradnje društveno-političkog i državnog uređenja nove Jugoslavije kao zajednice bratskih naroda, osnova njene izgradnje na demokratskim i socijalističkim principima.

Jednom rečju, shvataju i da je oslobodilački pokret narodnih masa odlučujućim činilac za pobjedu revolucije i za revolucionarni preobražaj društva, Komunistička partija Jugoslavije je bila kadra da uspostavi takav odnos sa narodnim masama koji je omogućio pobjedonosni ishod narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije u Jugoslaviji, i izvanrednu širinu, zamah i snagu daljnjem socijalističkom preobražaju u našoj zemlji.

ALEKSANDAR RANKOVIĆ

Ostvarivanje jedinstva demokratskih snaga u Kraljevini Jugoslaviji bilo je objektivna nužnost i ma koliko se rukovodstva opozicionih stranaka bojala stvaranja punog jedinstva radnih masa, a posebno uloge komunista u stvaranju tog jedinstva, taj pokret je sve više rastao, jer su ga sa injavale eksploatisane seljačke mase, radnička klasa i hrvatski seljački pokret. Ekonomska bijeda seljačkih masa, koja se ogledala u prezaduženosti seljaka i u oštrim makazama cijena izme u industrijskih proizvoda i proizvoda koje su oni prodavali, prisiljavala ih je da na određeni način izraze svoje nezadovoljstvo prema postojećem stanju u koje ih je stavio kapitalistički eksploatatorski sistem.

Ovakvo težak socijalni položaj radnih masa (niske nadnice, velika nezaposlenost, emigriranje u tuđem zemlju), a uz to politika nacionalnog ugnjetavanja koju je sprovodila vladajuća buržoazija u cijeloj zemlji, a posebno u BiH nad Hrvatima i Muslimanima, doveli su do veoma teškog političkog stanja i do veoma oštrih socijalnih i nacionalnih suprotnosti. Zato se pred demokratski pokret u Kraljevini Jugoslaviji, postavio svom snagom i oštrinom problem rješavanja nacionalnog pitanja. Svakim danom bilo je sve jasnije da je pitanje demokratizacije zemlje usko povezano sa rješavanjem nacionalnog pitanja, da jedno drugo uslovljava i da se jedno bez drugoga ne može ostvariti. Jugoslavija je u to vrijeme bila zemlja sa takvim političkim i društvenim odnosima, sa takvom nacionalnom i socijalnom strukturom, da se uspostavljanje demokratskih sloboda i poboljšanje položaja radnih masa u selu i u gradu nije moglo ostvariti bez rješavanja nacionalnog pitanja, odnosno ostvarivanja slobode nacionalnih prava hrvatskog, makedonskog, slovenačkog i drugih naroda. Sve je to nacionalno ugnjetavanje, koje je sprovodila hegemonistička buržoazija i dvor, u inilo je da je to pitanje postalo osnovno i glavno političko pitanje zemlje. Po stavu prema ovom, glavnom pitanju, nacionalne ravnopravnosti, mogla se mjeriti demokratska raznost raznih političkih partija, grupa i pojedinaca. Pokret seljačkih i radničkih masa za demokratiju i za bolji život, za rješavanje nacionalnog pitanja, je svakim danom. Borba nacionalno ugnjetanih naroda, naročito hrvatskog, za rješavanje nacionalnog pitanja, nezadovoljstvo srpskih seljačkih masa koje je proisticalo iz njihovog teškog ekonomskog položaja, a tako je i borba radničke klase za demokratiju i bolji život sve je to predstavljalo veoma velike i organizovane demokratske snage u borbi protiv reakcije. Taj revolucionarni val naroda zaplašio je reakcionarne vrhove, izazvao strah kako kod vladajuće buržoazije i dvora, tako i kod onih u opoziciji prema vladajućem režimu, te je zato došlo do poznatog sporazuma Cvetkovi—Maček. Taj sporazum znao je izdaju demokratskih težnji naroda od strane udružene buržoazije svih nacionalnosti. On je, posebno, znao izdaju nacionalnih težnji hrvatskog a i drugih naroda. Tim sporazumom Maček i Udružena opozicija podupiru i sprovode sve mjere protivnarodne politike: otvaraju koncentracione logore za komuniste, koji se pune radnicima, studentima, seljacima (poznat je logor u Ivanjici i Bile i gdje su tjerani komunisti iz Krajine); podižu cijene najvažnijim proizvodima; sprovode sveopšti politički teror (u Hrvatskoj tzv. Mačekova straža); orijentišu spoljnu politiku ka silama Osovine i ka izdaji zemlje, i prilaze zloglasnom Trojnom paktu. Time su rukovodstva bivših opozicionih stranaka, kao

i Hrvatske seljačke stranke, koja su u estvovala u vladi Cvetkovi — Maek, pokazala da im je važnije spasavanje kapitalističkog poretka, odnosno da im je važniji njihov klasni interes od zadovoljenja težnji naroda i ostvarivanja njihovih nekadašnjih programa borbe za demokratiju⁴.

Kako je naprijed pomenuto, Bosanska krajina nije bila izdvojena iz ovih političkih zbivanja i ovakve političke konstelacije. U njoj se odvijala oštra borba između u demokratskog pokreta radnih masa sela i grada i reakcionarnih hegemonističkih i šovinističkih organizacija i stranaka koje su sve inile, putem vlasti i svojih političkih i drugih organizacija, da zatruju posebno seljačke mase mržnjom protiv demokratskog pokreta, zatim protiv radničkog pokreta i Komunističke partije. Te reakcionarne snage preko svojih stranaka i preko raznih šovinističkih organizacija: SRNAO (Srpska nacionalna omladina), NARODNA ODBRANA, ORJUNA (Organizacija jugoslovenskih nacionalista), SOKO, JACEVCI (Velikosrpska organizacija Srba u Hrvatskoj), UNA (Ujedinjena nacionalna omladina u Banjoj Luci), i razna tzv. nacionalna društva, nastojale su da po svaku cijenu onemoguće stvaranje jedinstva radnih masa. Zato su one, naročito u Krajini, pokušale organizovati i izazivati vjerske i šovinističke sukobe, sprovesti teror i pozivati na osvetu. Te reakcionarne snage nastojale su da pokret za demokratiju, u kojem je u estvovala Hrvatska seljačka stranka, prikažu kao pokret protiv države, protiv Srba, i u tome su donekle uspjele da pokrenu jedan dio političkih neprosvjednih masa. Može se reći da je ta zlokobna politika imala određeni uspjeh, što se odražavalo u podvojenosti masa i nepovjerenju između Srba, Hrvata i Muslimana. Sve je to doprinijelo da 1941. godine, pod uticajem okupatora, dođe u nekim krajevima Krajine do bratoubilačkog sukoba između Srba, Hrvata i Muslimana.

Iz ovog kratkog pregleda i bez pretenzija za dublju političku analizu prilika koje su vladale u zemlji i u Bosanskoj Krajini, kao i politike buržoaskih stranaka koja je išla za tim da što više razbije i razjedine narodne snage, proizilazi da su reakcionarne snage, buržoazija svih nacionalnosti, a u Krajini srpska, hrvatska i muslimanska, u inile sve što su mogle da oslabe otpor naroda, da ga zavade i zatruju vjerskom mržnjom i šovinizmom i da svim tim u ine državu i društvo potpuno neotpornim prema pritiscima spolja. Pokazalo se da je istina sve ono što su esto govorili komunisti i napredni ljudi u našoj zemlji: da je buržoazija kao

⁴ Pored pomenutih stranaka, u Bosanskoj Krajini djelovala je Zemljoradnička stranka Joce Jovanovića (Pižona) i Hrvatska seljačka stranka, a samo u jednom dijelu Krajine samostalni demokrati Pribićevići. U prvim danima fašizacije zemlje od strane Jevtića i Stojadinovića, a naročito u doba masovnih akcija protiv vlade Stojadinovića i njene orijentacije na sile Osovine, posebno na fašističku Njemačku, pojavile su se pod zvaničnim imenom tzv. pokreta „Ljotićeva zbornica“ i „Hoserinih borbaša“ fašističke organizacije. One su u svoje redove okupljale najgori društveni sloj u zemlji. Bile su direktno povezane s ambasadama fašističke Njemačke i Italije, koje su ih i finansirale. Obje ove organizacije pokušavale su da razviju djelatnost u Krajini, ali su njihove zborove razbijali komunisti i drugi demokratski elementi (poznat je slučaj razbijanja takvog zbornice u Bihaću i Banjoj Luci). U Bosanskoj Krajini je međutim djelovala reakcionarna fašistička frankovačka i klerikalna križarska organizacija. Ona je bila naročito aktivna međutim u hrvatskom omladničkom

klasa nesposobna da vodi jugoslovensko društvo ka progresu i da je cijeli njen period vladavine, u stvari, period nazatka i dekadencije u svim pravcima, a da je to, tako e, priprema onakve kapitulacije kakva je došla 6. aprila 1941. godine.

OSTVARENJE IDEJE BRATSTVA I JEDINSTVA SRBA, MUSLIMANA I HRVATA

Iz ovih kratkih napomena o predratnim političkim prilikama vidi se kako su one bile teške u Bosanskoj krajini. Ako se ima u vidu politika buržoaskih stranaka kao i to da su kulturna zaostalost i neobaviještenost naroda pogodovala toj zlokobnoj politici, onda se može jasno sagledati da su one monstruozne pojave i bratoubilački sukobi koji su se u ovim krajevima javili ulaskom okupatora u našu zemlju 1941. godine, došle kao posljedica dugogodišnje reakcionarne politike vladajuće klase. Poneko je uzroke tih pojava tražio u zaostalosti i primitivnosti ljudi u Bosni i Hercegovini. Međutim, onaj ko je bar donekle pratio politiku reakcionarnih krugova i buržoaskih stranaka prije rata u Bosni, taj je u krvoproliću ima, koja su se tih dana zbivala u nekim krajevima Krajine, mogao vidjeti samo posljedice politike mržnje i razdora koje je godinama sijala u masama reakcionarna buržoazija.

S obzirom na ostatke teške prošlosti, koji su došli do izražaja u uslovima okupacije, trebala je duga i smišljena politička i idejna borba da se shvati, razumije i razvije ideja bratstva, da sam narod shvati svu štetnost tih sukoba, da pronikne u politiku okupatora koji je te me usobne sukobe vješto raspirivao, da bi na taj način oslabio borbu protiv sebe. Trebalo je dosta vremena da narod uvidi da je bratoubilačka borba i podvojenost Srba, Hrvata i Muslimana, nastavak stare politike buržoazije i da mora krenuti putem solidarnosti u zajedničkoj borbi ako želi da izvojuje svoju slobodu. Zato su godine 1941. i 1942. bile politički i vojnički najteže u NOB, jer je neprijatelj tada bio dosta jak, a pokret morao da se postepeno bori za politički uticaj u masama. Poznato je da je Komunistička partija u ovim teškim danima naše istorije bila jedina politička snaga koja je organizovala oružanu borbu protiv okupatora. Partija je, u početku ustanka, bila sastavljena pretežno od gradskog elementa: radnika, studenata i omladine. Seljaka je, u početku, bilo malo u Partiji, iako je ona, do tada, svojom borbom za interese radnog naroda i među seljaci u nekim krajevima bila poznata. Partija je svojom aktivnošću u posljednjim godinama pred izbijanje rata, u narodu a posebno u gradovima, uživala popularnost najdosljednijeg borca za demokratska prava, za bolji život radničkih masa, za jedinstvo Srba, Hrvata i Muslimana, za nezavisnost zemlje i za borbu protiv fašizma koji je u zemlji poeo da diže glavu. Radi svoje djelatnosti, duboko narodnog karaktera, otvorene i oštre borbe protiv buržoazije i raskrinkavanja njene politike, Komunistička partija je proganjana, njeni članovi hapšeni, gonjeni u koncentracijske logore i na robiju. Jedino je takva politička snaga, koja je vjerna u narod bila duboka, a koja se rukovodila idejama naučnog socijalizma, mogla ostati sa narodom u tim teškim danima i s njim podnijeti sve teškoće rata i revolucije. Takva organizacija koja je još prije rata u bivšoj Jugoslaviji bila prekaljena

u borbi protiv buržoazije i njeno lanstvo vaspitavano u humanisti kim idejama socijalizma, ista od šovinizma i vjerske mržnje kao buržoaske ideologije, Partija je mogla u tim danima zbunjenosti i izvjesne nedoumice masa, propadanja stare države i rasula vojske, da podigne zastavu borbe i pozove Srbe, Hrvate i Muslimane pod tu zastavu. Komunisti su vjerovali u snagu naroda, ma koliko da je bilo teško u tim danima da se isti e ideja bratstva i solidarnosti me u Srbima, Hrvatima i Muslimanima. Oni su znali da je to sve privremena pojava, te da je bratstvo i solidarnost u interesu naroda i da e on krenuti pravim putem na koji ga upu uju komunisti. Partija i narod su za ostvarenje ideje bratstva i jedinstva, kao najvažnijeg zadatka narodnooslobodila kog pokreta, dali ogromne žrtve. Ginuli su komunisti i drugi patrioti da bi ostvarili te velike ideale. Ponekad su to bili mladi i i djevojke iz a kih klupa, mladi radnici i drugi.

Politi ko rukovodstvo našeg pokreta u zemlji, pa i kod nas u Krajini, realisti ki je prilazilo problemima ustanka, realno ocjenjivalo raspoloženje i stremljenja naroda. Partija je uvidjela da su srpske selja ke mase u Bosni bile spremne za borbu, jer je svirepa politika okupatora i ustaša vodila ka fizi kom istrebljenju srpskog naroda. Sasvim je jasno da je borbenosti i aktivnosti, posebno srpskih selja kih masa, doprinosila njihova borbeno tradicija i razvijena nacionalna svijest. Zato su naši najzreliji partijski kadrovi upu eni u krajeve gdje je raspoloženje za borbu bilo najbolje. Oni su raspore eni oko Drvara, Petrovca, Janja, Mrkonji -Grada, na Kozaru, oko Glamo a, u okolinu Banje Luke, zatim u centralnu Bosnu itd. U po etku se smatralo da e se borba odvijati kroz diverzije i napadima na pruge, mostove, žandarmerijske kasarne itd. Me utim, hapšenja i pokolji ve do tada velikog broja ljudi u selima i gradovima, još više su ogor ili i pokrenuli mase u borbu protiv ustaša. Zato se od prvog dana ustanka na Kozari i Grme u, u Drvaru, Glamo u, Janju i Pljevi, nije moglo ostati na diverzantskim akcijama, nego je izbio pravi oružani ustanak naroda i razvila se veoma široka borba protiv okupatora i ustaša. U borbu se išlo sa oružjem, vilama i sjekirama, i svim onim što je narodu do ruku dolazilo. Po eli su se obrazovati frontovi i postepeno je stvarana slobodna teritorija.

Ve ina srpskog naroda u Krajini, prihvatila je borbu, politiku i stavove Komunisti ke partije. Srpski narod je u komunistima video najdosljednije i najpožrtvovanije borce za oslobo enje, vatrene pobornike bratstva i jedinstva, organizatore vlasti i vojnih snaga revolucije. Srbi su pod uticajem komunista po eli ubrzo da shvataju da borba koja se vodi protiv ustaša i okupatora mora imati najšire okvire i najširu platformu, da ona mora uklju iti u svoje redove hrvatske i muslimanske mase i da se mora ostvariti oružano bratstvo Srba, Hrvata i Muslimana, ako se želi posti i pobjeda.

U po etku ustanka muslimanske selja ke mase bile su zbunjene doga ajima i uglavnom pasivne prema ustanku. Ovakav stav muslimanskih masa proizišao je jednim dijelom zbog toga što su one dugo godina bile pod uticajem konzervativne Jugoslovenske muslimanske organizacije (JMO) koja ih je okupljala na vjerskoj osnovi i tako ih odvajala ° srpskog i hrvatskog naroda. Gradsko muslimansko stanovništvo bilo se ve politi ki izdiferenciralo, te je jedan dio bio vezan za radni ki

pokret, drugi za gra anske stranke, a tre i za Spahinu stranku. Na jedan dio muslimanskih masa, pretežno sa sela, imala je uticaja ustaška propaganda obe avaju i im da e u tzv. Nezavisnoj Državi Hrvatskoj biti bolje Muslimanima nego u Kraljevini Jugoslaviji. Pod tim uticajem jedan dio seljaka, a ponegdje i grupice u gradovima, povezao se sa ustašama i u estvovao u njihovim pogromima. Nasuprot tome, iz Banje Luke, Jajca, Biha a, Prijedora i iz drugih mjesta po eli su da izlaze radnici i omladinci, Muslimani i Hrvati i da stupaju u borbu. Iako u po etku malobrojni, komunisti Muslimani i Hrvati kao i drugi patriotski elementi, svojim u eš em u partizanskim jedinicama, doprinijeli su da se brže shvati politika bratstva.

Hrvatski narod u Krajini nalazio se u posebnom položaju. On je vidio da se ruši stara država u kojoj je bio ugnjetavan, ali je istovremeno vidio da tu državu ruše fašisti ki osvaja i i da su ustaše njihove sluge. Prvih dana bilo je o igledno da ustaše svoju državu uspostavljaju ognjem i ma em — na žrtvama stotina hiljada Srba. Sigurno, da niko pošten i razuman nije zamišljao da se pod takvim uslovima okupacije i svakojakih nasilja nad Srbima i nad svim demokratskim i patriotskim elementima, mogu ostvariti nacionalne težnje Hrvata. Pošteni Hrvati govorili su tada da takva politika nasilja, ubijanja Srba i svih demokratskih i patriotskih elemenata, vodi ka me usobnom istrebljenju našeg naroda i da ne može tako ostati. Zbog toga je i jedan dio hrvatskog naroda ostao pasivan i nije se htio angažovati u sprovo enju ustaške politike. Me utim, jedan dio hrvatskog naroda bio je pod jakim uticajem reakcionarne ustaške propagande. Ta propaganda je okupatorsku tvorevinu, Nezavisnu Državu Hrvatsku, uspjela da prikaže kao ostvarenje nacionalnih težnji hrvatskog naroda u Bosni i Hercegovini. Uticaj klera na Hrvate u Bosni i Hercegovini dugi niz godina, kao i injenica da su Hrvatsku selja ku stranku pred rat vodili reakcionarni popovi i profašisti ki elementi zvani „križari“, i da se u hrvatskom pokretu u Bosni nije mogla oformiti jedna demokratska grupacija, doprinijeli su da dio hrvatskog naroda u po etku nije mogao da shvati borbu protiv ustaške države kao borbu protiv fašisti ke okupacije naše zemlje, a partizanski pokret, zato što je u po etku bio sastavljen pretežno od Srba, nije mogao da shvati kao pokret koji se bori za nacionalnu ravnopravnost svih naših naroda pa i hrvatskog, i za njihovo oslobo enje ispod fašisti kog jarma.

Takva je bila realna situacija u kojoj se razvijala narodnooslobodila ka borba i u kojoj su se komunisti i ostali patrioti morali boriti za jedinstvo naroda. lanovi KPJ, SKOJ-a i ostali rodoljubi morali su da razjašnjavaju i srpskom narodu sva idejna i politi ka pitanja vezana za ostvarivanje ideje bratstva, jer se, s obzirom na držanje jednog dijela muslimanskih i hrvatskih masa prvih dana ustanka, stvaralo u Srba nepovjerenje i podozrenje prema njima. Partija je nastupala me u pobunjenim srpskim masama sa stavom da se za borbu moraju pridobiti Muslimani i Hrvati, i da je to kako u interesu samog srpskog naroda, tako i u interesu budu e jugoslovenske demokratske zajednice ravnopravnih naroda. Pokret je za takvu politiku najprije pridobio partizane borce u vojnim jedinicama. Oni su postali istinski pobornici bratstva, jer su baš oni najteže osje ali podvojenost i pasivnost jednog dijela naroda.

U okupiranim gradovima imali smo partijske i skojevske organizacije. Uticaj našeg pokreta postajao je sve ja i na gradsko stanovništvo. Nemaština i bijeda koje su zavladaile u gradovima pod ustaškom vlašću, teror i nasilje nad svim što nije ustaško, i prisilno katoličenje Srba, postepeno su pošli da gase iluzije koje je ustaška propaganda u početku stvarala među jednim dijelom Muslimana. Veći i broj Muslimana — omladinaca, stupio je u partizane. Sve je to uticalo da se ustaška politika počela okomljavati i na Muslimane — rodoljube, naročito na one koji su sinovi i kolege otišli u partizane, a onda i na sve one koji aktivno nisu podupirali ustašku politiku. Počinju progoni Muslimana u Banjoj Luci i u drugim gradovima, gonjenje u logore, vješanje djevojaka u Dubici, itd. A kad su stigli glasovi, najprije, u gradove u Krajini, da su etnici, izdajnici srpskog naroda, pošli da kolju nevino muslimansko stanovništvo u istočnoj Bosni, na Fojničkom mostu, a istovremeno zbog narastanja snaga našeg pokreta ustaški zločinci su bili prinuđeni da potraže i na saveznika među etnicima, Muslimani su pošli da više prilaze našem pokretu. Do najvećeg priliva u redove NOV došlo je poslije oslobođenja gradova: Prijedora, Jajca, Bihać, Cazina, V. Kladuše i Bosanske Krupe. Oslobođenjem Bihaća i Cazinske krajine formirana je, 28. decembra 1942. godine, 8. krajiška (muslimanska) brigada, koju su najvećim dijelom sačinjavali Muslimani. Prije nego što je formirana 8. brigada iz Bihaća otišle u druge krajiške brigade, dvije čete boraca, Muslimana i Hrvata.

Stradanja i pogibije na Istočnom frontu kao i na bojištima u zemlji gdje je ustaška vlast gonila domobranske jedinice, doprinosila su da hrvatski narod počinje da sagledava svoj tragični položaj u koji ga je dovela politika ustaša. Nastaje demoralizacija i slabi borbenost u domobranskim redovima. Oni su sve manje spremni da se bore za ustaške interese. Ostvaren je određeni uticaj našeg pokreta na domobrane preko pojedinih njihovih oficira i vojnika. Našoj vojsci počinje se predavati kompletne domobranske jedinice. Narodnooslobodilački pokret i Narodnooslobodilačka vojska su svojom pravilnom politikom, puštanjem zarobljenih domobrana kojima, tupili oštricu ustaške propagande protiv sebe i olakšali hrvatskim seljacima u domobranskim uniformama da shvate da naš pokret vodi borbu za oslobođenje i hrvatskog naroda ispod jarma okupatora i izdajnika. Na političkom otrežnjavanju hrvatskog naroda u Krajini uticala je i borba hrvatskih partizana. Oni su uočili da se hrvatski narod u Hrvatskoj kroz NOB bori za svoju slobodu. Oslobođenjem Jajca 1942. godine dobar dio omladinaca Hrvata otišao je u partizane. A kad je oslobođen Bihać, mnogi omladinci — Hrvati takođe su otišli u partizane.

Kao rezultat pravilne politike našeg pokreta i politike bratstva, koja je ostvarivana u tako složenim političkim prilikama, postignuta je 1941. a posebno 1942. godine stabilizacija našeg pokreta u velikom dijelu srpskog naroda oko Drvara, u Podgrmeču i na Kozari. U 1941. i 1942. godini počinje proces (posebno oslobođenjem Bihaća i prodorom naših jedinica u Cazinsku krajinu) prilaska muslimanskog stanovništva našem pokretu. Pravilnom i principijelnom politikom prema hrvatskom stanovništvu i stalnim dokazivanjem na djelu da naš pokret brani isto tako hrvatske interese kao srpske i muslimanske, donekle je među Hrvatima, otupljena oštrica nepovjerenja prema narodnooslobodilačkom pokretu.

PRIPREME ZA ORUŽANU BORBU I RASPORED PARTIJSKOG KADRA

Napomenuto je da je Komunisti ka partija bila jedina politička snaga u zemlji koja je odmah uzela vrst kurs u organizovanju oružane borbe protiv okupatora. Ona je pravovremeno izvršila sve političke i organizacione pripreme za počinjanje oružanih borbi protiv okupatora i njegovih slugu. Organizovala je mrežu povjerenika, prikupljala oružje i obučavala ljude u rukovanju oružjem, formirala vojne štabove. U te dane od presudnog značaja bila je činjenica što je najveći dio našeg politički iskusnog i odanog partijskog kadra pravovremeno upućen i raspoređen po cijeloj Krajini. S obzirom na razvijenost partijske organizacije i SKOJ-a, masovnost radničkog demokratskog pokreta u Banjoj Luci, prirodno je da je iz te organizacije otišao najveći i broj iskusnih partijskih radnika za organizovanje ustanka na Kozari, u Grmeču, u Drvaru, Mrkonji-Gradu, Jajcu, Janju oko Banje Luke, u centralnu Bosnu itd. Razumije se, tako je postupljeno i sa kadrovima i iz drugih gradova: Prijedora, Bosanske Krupe, Bihaća, Jajca, Bosanskog Novog itd. Partijski kadrovi su slatili, ako je bilo moguće, u krajeve gdje su od ranije bili poznati, odnosno gdje su prije politički djelovali. To se u svim slučajevima nije moglo obezbijediti. Jedan dio našeg partijskog i skojevskog kadra ostao je da ilegalno djeluje u gradovima. Neke od njih policija je uhvatila u Banjoj Luci, Jajcu, Prijedoru, Bihaću, među njima i ubijala. Značajna je bila uloga španskih boraca u organizovanju ustanka i daljnjem vođenju borbi u Krajini. Španski borci su bili popularni u narodu. To su bili: Danko Mitrov, Miljenko Cvitković, Vladko Kerković, Vojo (Lerer) Todorović, Ratko Vujović (Čoček), Obrad Stišević, Košta Nađ, Ratko (Ivica) Marušić.

Partija je svoje kadrove iz gradova raspoređivala vodeći računa i o kadrovima na terenu. Domaći rukovodeći i kadar koji je u početku ustanka ponegdje bio malobrojan, brzo se uzdizao i rastao. Od običnih ljudi sa sela, od drvosjeka i radnika, izrastali su hrabri i sposobni komandanti i komesari, odbornici i partijski radnici. To se može reći i za rukovodeći i kadar žena i omladine. U vatri borbe brzo su izrastale žene u odbornike i partijske rukovodičice. Posebno treba istaći ulogu našeg ženskog rukovodećeg partijskog kadra u Krajini među kojima su se isticala Dušanka Kovačević, Lepa Perović, Rada Vranješević, Vahida Maglajlić, Anđela Knežević, Soja i Smilja Čepić, Bora Batos, Stana Stupar, Zora Kovačević, Danica Medan, Desa Drobac, Zaga Umićević, Lepa Radić, Ivanka Perković, Mira Morać, Dušanka Čumura, Mara Mitrov, Mira Čikota, Ankica Bubić i mnoge druge. One su mnogo doprinijele masovnom učešću žena u narodnooslobodilačkoj borbi. Naravno, to je brzo rastao omladinski kadar odakle su regrutovani i kadrovi za vojsku i za sve druge političke funkcije. Komunisti iz gradova, radnici, studenti, žene, mladići, sticali su brzo popularnost u narodu svojim druželjubljenjem, hrabrošću i odanošću u narodnooslobodilačkoj borbi. Oni su se brzo privikavali na nove i teže ratne uslove života. Oni su uvijek bili u prvim redovima kada se radilo o borbi protiv neprijatelja. Mnogi su vršili i ove revolucionarne zadatke, zajedno sa svojim drugovima iz tih krajeva, dali i svoje živote. Jedni su od njih ubijeni među etničkim izdajnicima, neki zaklani etničkom kamom, a veliki broj ih je izginuo u borbama. Sve te žrtve i svi ti naponi naše Partije da obezbijedi rukovodeću ulogu u ustanku, kako doma im kadrom, tako i kadrom koji je upućivan

iz gradova na teren, urodili su plodom. Na ovaj način u najodlučnijim danima borbe ojačani su i uvršteni redovi Partije, ona je osposobljena da rukovodi oružanom borbom naroda. Pomenio bih i ulogu naših umjetnika — Branka Čopića i Skendera Kulenovića, Ismeta Mujezinovića i Hasana Kikića, kojima je herojska borba naših boraca i našeg naroda bila inspiracija za mnoga značajna umjetnička djela i kroz koja su je slavili i uvijek je ili. Prvih dana ustanka, kad su se sticala prva iskustva u rukovođenju oružanom borbom, veoma su bili korisni dolasci u ustaničke krajeve pojedinih članova CK KPJ i španskih boraca. Avgusta mjeseca 1941. godine, stigao je iz Zagreba u Drvar Vojo Todorović, zatim Košta Nađ i najposlije Vlado Četković. Svi su oni, kao iskusni španski borci, upućeni iz Zagreba od Vlade Popovića, člana CK KPJ, da pomognu u organizovanju i rukovođenju borbom. Vlado Popović stigao je u Drvar u dane nadiranja italijanskog okupatora prema slobodnoj teritoriji u Bosni i Hercegovini. On je nastojao da se s našim rukovoditeljima u Drvaru dogovori o koordinaciji dejstava naših snaga oko Drvara i iz Like radi odbrane slobodne teritorije u Bosni i Hercegovini, zatim radi pružanja što snažnijeg otpora italijanskom okupatoru i radi onemogućavanja razvoja etničnosti i njihove razorne propagande. Situacija je bila dosta teška. Etničari su u te dane širili u narodu i među borcima demoralizaciju. Da bi se tome stalo na put održan je zbor u Drvaru sa kojeg je upućen poziv narodu da se odupre italijanskom okupatoru. Odmah na zboru javio se veliki broj dobrovoljaca koji su kamionima upućeni prema Ploče. Njima je komandovao drug Vlado Četković. Tu na Ploču pružen je jak otpor italijanskim okupatorima i u borbi je poginulo oko 200 Italijana. Ali Italijani su nadirali velikim snagama i za kratko vrijeme prodrli u Drvar. Prije ulaska italijanskih okupatora u Drvar, postavilo se pitanje miniranja pilane i tvornice celuloze i svih objekata koji bi mogli služiti okupatoru. U pogledu rušenja tih objekata bilo je izvjesnog kolebanja, ali je rušenje konačno izvršeno i italijanska vojska ušla je u Drvar kada su svi značajni objekti u gradu bili u plamenu.

Komandant italijanskih fašističkih trupa hvatao se za glavu od bijesa što to nije uspio da spriječi i jer je po planu okupatora ovaj centar drvne industrije trebao odmah da snabdijeva fašističku Italiju drvom i proizvodima od drveta.

Prije dolaska Vlade Popovića, u Drvar je iz Srba stigao i član CK KPJ Marko Orešković⁵ — veoma poznat i popularan radnički borac. Njegova pomoć za dalju organizaciju ustanka koju je pružio tamošnjim kadrovima, za vrijeme svog boravka u Drvaru bila je dragocjena.

Zanimljivo je kako se prilikom priprema borbe na Ploču pojavio Danko Mitrović⁶.

⁵ Narodni heroj, borac za slobodu španskog naroda. Na Petoj zemaljskoj konferenciji izabran je za člana CK KPJ. Kad je drugi put išao iz Like u Drvar etničari su ga uhvatili 20. oktobra 1941. godine u selu M. Oštrcu, ubili, i bacili u bezdan iznad kanjona rijeke Unca.

⁹ Drugovi Vlado Popović, Košta Nađ, Ljubo Babić, Danko Mitrović*, Veljo Stojnić, Vlado Četković i Voja Todorović držali su sastanak i dogovarali se kako

* Danko Mitrović Slobodan, narodni heroj, komandant 4. krajiškog odreda, nekoliko puta ranjavan. Kad se poslije napada na Lepenicu, ispod Motajice, prebacio na jug, naišao je na etničku patrolu i poginuo.

Za raspored pomenutog kadra, za stalno održavanje veze sa njim na terenu, za formiranje partijskih organizacija i rukovodstva kako u fazi priprema ustanka, tako i u danima kada se ustanak široko razvio, istaknuta je bila uloga oblasnog partijskog rukovodstva. Za pravilno sprovođenje priprema ustanka za pomenuti raspored partijskog kadra, naročito su bila značajna partijska savjetovanja koja su održana na Šebetlucima kod Banje Luke i u selu Orlovcima blizu Prijedora.

PRVA GODINA OSLOBODILA KOG RATA BILA JE NAJTEŽA

Iako je naša Partija do ekala ustanak spremna, iako je, kako sam to već pomenuo, poslala i razmjestila svoje najbolje kadrove na ključne tačke ove oblasti, ipak izbijanjem ustanka, u koji su ušle široke seljačke mase, osjetilo se veliko pomanjkanje rukovodstva partijskog kadra, a naročito domaće na selu. Teško u tome predstavljala je činjenica da su u prvim danima srpske seljačke mase predstavljale osnovne snage ustanka, a da je partijski kadar dolazio, uglavnom, iz gradova i to ne samo iz srpskih, nego i iz hrvatskih i muslimanskih redova. Uz to je prva godina borbe bila najteža i to ne samo sa vojne (okupator je bio još veoma jak) nego i sa političke strane. O tome drug Tito kaže: „To je godina teškog iskušenja za naše narode i ujedno surova ratna škola za naše partizanske i druge jedinice. Prva godina bila je za nas najteža i to iz više razloga; prvo, što je KPJ u toj godini učinila ogromne napore da se razvije oružani ustanak u svim djelovima Jugoslavije. Baš u toj borbi palo je najviše rukovodilaca naše partije, koji su pod najtežim uslovima vršili organizaciju narodnog ustanka“. I, zaista, mi smo se u Bosanskoj krajini morali u potpunosti sistematski boriti za sticanje povjerenja i političkih pozicija u masama. Intenzivnim političkim radom morali smo narod uvjeriti u opravdanost i realnost naše borbe, a to je u onim političkim prilikama bilo veoma teško. Morali smo se zalagati za prodiranje ideja našeg pokreta i u one krajeve u kojima smo još ranije imali izvjesnog političkog uticaja (Drvar, Kozara, Podgrme). Vršili smo ozbiljne političke pripreme da se od raznih oružanih grupa, četa, koje su se nalazile po selima i zaseocima, i ponegdje držale front prema neprijatelju, formiraju partizanski odredi. Borili smo se protiv svih oblika samovolje, dezorganizovanosti i nedisciplinovanosti, a tih pojava bilo je prvih dana dosta. Morali smo se zalagati da se vojska odvoji od svojih kuća, sela i zaselaka i da postane pokretljivija. Sve to govori da u Bosanskoj krajini nisu stvari tekle glatko kao što su to neki htjeli da predstave istu stvar i da je ustanak u Krajini nekako samonikao i rezultat samo nacionalne svijesti i borbenih tradicija srpskog naroda. I ovdje u Krajini stvaranje velikih vojnih snaga u prvim godinama rata, kao i ostvarivanje velike privrženosti masa našem pokretu,

da se pruži što jači otpor italijanskoj fašističkoj vojsci. Odjednom je opalio revolver. Pitali su se ko je pucao i odakle. Svi su osjetili ali da je revolver opalio sasvim blizu. Ipak su nastavili sastanak. Kad je sastanak završen, Danko Mitrov je rekao drugovima da mu je revolver nehotice opalio u džepu od pantalona i da je dosta jako ranjen u butinu. Svi su se iznenadili i začudili zašto Danko to nije odmah kazao. Danko je odgovorio da nije htio da prekida sastanak. Svima prisutnim ostao je u živom sjećanju taj događaj i Dankov postupak.

rezultat je mukotrpnog i ustrajnog političkog rada komunističkih kadrova kao i velikih žrtava najboljih kadrova koje je Partija u toj borbi dala.

Revolucija u Bosanskoj krajini odvijala se kroz sve one teške i bolne društveno-revolucionarne procese kroz koje je ona, manje-više, prolazila i u drugim našim krajevima. Tu se odigravala teška i dramatična borba za mase, za svakog borca, selo i kraj. I u Krajini je bilo etničko izdaje i kolebanja masa u nekim krajevima. Bilo je kolebanje, i privremenog napuštanja borbe, odlaganje oružja prilikom prodora italijanskih okupatora u nekim našim krajevima i to pod uticajem etničke i okupatorske propagande koja je težila da demoralizira naše snage.

Kakve smo samo morali imati političke napore da bi razotkrili etničku propagandu koja je išla sa parolom: da je rano za borbu, da treba sačekati i sačekati snage i sela od paljenja, i koja je uporno propovjedala slijepu mržnju protiv hrvatskog i muslimanskog stanovništva da bi oslabila ideju bratstva za koju se borio naš narodnooslobodilački pokret. U takvoj atmosferi mećusobne zakrvljenosti, koja je došla kao posljedica ustaške i etničke politike i njihovih zločina nije se bilo teško probiti reakcionarnoj i huškačkoj propagandi, te je zato nama bilo veoma teško da afirmišemo i propagiramo ideju i politiku bratstva i jedinstva i bratimljenja naših "naroda. Tako je trebalo se suprotstaviti i propagandi italijanskog okupatora koji je nastojao da se predstavi kao tobožnji prijatelj srpskog naroda i njegov zaštitnik od nasilja ustaša. Jednom riječi, bilo je tu u Krajini svega onoga što je zakonito pratilo revoluciju kakva je bila naša, u kojoj su glavne snage bile seljaci i mase.

U Krajini su od početka, i u najtežim danima, održavane vrste partijske veze. Zato je bilo moguće da se obezbijedi sprovođenje pravilne partijske linije i da ne bude ozbiljnih idejnih zastranjivanja, kao što je to bio slučaj u nekim drugim krajevima naše zemlje. Rukovodeći partijski kadar stalno je odlazio na teren i održavao veze sa tamošnjim partijskim rukovodstvom. Radi toga održano je niz vojno-političkih konferencija krajem 1941. i početkom 1942. godine. Kozarska, podgorička, gerzovska, krnjeuška i druge konferencije imale su veoma veliki značaj za pravilno i jedinstveno gledanje našeg političkog i vojnog rukovodećeg kadra na osnovne probleme ustanka. Naravno je značajna Oblasna partijska konferencija u Skender-Vakufu, održana 22. februara 1942. godine.

USTANICKI CENTRI U BOSANSKOJ KRAJINI

Ustanak je buknuo najprije u Drvaru i u Petrovačkom kraju. Oslobođeni su: Drvar, Grahovo, Oštrelj, Mlinište, Srnetica i Prekaja. To je bio, u stvari, poziv za borbu svim dijelovima Bosanske krajine. Svugdje se znalo da je ustanak u Drvaru i okolini izbio pod rukovodstvom Komunističke partije i da na čelu te borbe stoje komunisti. To je dalo izrazitu snagu i polet ustanku, ton i, donekle, odredilo liniju borbe i u drugim krajevima Krajine.

Tada sam na Kozari bio raspoređen sa drugom Mladenom Stojanovićem na rad za organizovanje ustanka. Kolika je bila naša radost kada smo saznali za izbijanje ustanka u Drvaru! Radujemo se da smo mogli biti u mogućnosti da se uzajamno pomažemo, posebno u oružju. Sa Kozare su tada

krenuli Velimir Stojnic i Uroš Bogunovi . Odlaze i na zadatak u taj ustani ki kraj, oni su istovremeno trebali da nas povežu sa njima. Teško su se probili do Drvara. Ljubo Babi je bio komandant jedinica koje su se borile na drvarskom podru ju.⁷

I Kozara i Podgrme bili su, tako e, jaki ustani ki centri iz kojih se širio naš pokret na obližnje gradove i sela. No, svaki od tih centara ustanka imao je svoje oblike i specifi nosti.

Drvar je bio stari radni ki centar, poznat još od prije rata po radni koj borbi, štrajkovima i sukobima sa žandarmerijom. U gradu je bio dosta razvijen politi ki i društveni život a osje ala se i živa aktivnost sindikata. Sve je to podsticala i organizovala partijska organizacija, koja je tamo postojala od kraja 1939. godine.

Radni ki pokret održavao je dobre veze sa radni kim pokretom u Banjoj Luci. Iz Banje Luke odlazilo je u Drvar radni ko kulturno-pix>-svjetno društvo „Pelagi " i davalo priredbe sa naprednim sadržajem. Priredbe su se pretvarale u zna ajne politi ke manifestacije ne samo u Drvaru ve i u drugim mjestima Krajine. Vlast je sve inila da onemogu i tu aktivnost društva. Tako je prilikom jednog njegovog dolaska u Drvar žandarmerija zaustavila voz, izvršila premeta inu i maltretirala njegove lanove.

Drvar, kao centar drvne industrije, bio je povezan sa svim okolnim mjestima, jer su u njemu radili radnici iz šire okoline. Prema tome, pokret oko Drvara sa injavali su radnici iz drvne industrije i seljaci, što mu je davalo snažan pe at. U ovom kraju na elu narodnooslobodila ke borbe stajali su: Slavko Rodi , Ilija Došen, Velimir Stojni , Ljubo Babi , Zdravko Celar, Vojo Kreco, Vlado i Simo Baji , Vaso Triki , Nikica Pavli , Bogdan Pe anac, Nikola Kotle, Ilija Materi , Milan Bursa , Milutin Mora a, Rudi Kolak, Uroš Roca Bogunovi , Miloš Kecman, Jovo Kecman (Šuco), Gojko Rodi , Nikola Karanovi , Košta Bosni i drugi⁸. Kada su, kasnije, prodrli Italijani u ove krajeve, pojavile su se etni ke grupe ali se snažan i jak ustani ki pokret s njima uspješno obra unao. etnici su, kasnije, pod pritiskom naših snaga, potisnuti ka Kninu i sa njima su vo ene borbe kao i sa okupatorovom vojskom.

Podgrme ko podru je zahvatalo je teritoriju Klju a, Sanskog Mosta, Bosanskog Novog, Bosanske Krupe i Biha a. U pokretu (i u jedinicama) pretežno je preovladavao selja ki elemenat i radnici — drvosje e. Pokret je od po etka bio masovan, snažan i organizovan, a ljudstvo veoma borbeno. To je kraj u kojem je najja e bio razvijen rad naših društvenopoliti kih organizacija, Partije, omladine, žena i organa vlasti, jer je bio stalno slobodan, osim samo u etvrtoj ofanzivi kad je kra e vrijeme okupiran. Drug Tito je to istakao u svom govoru na smotri 4. divizije, 7. ja-

⁷ Rade Baši , Ustanak i borbe na Kozari 1941—1942, Vojnoizdava ki zavod JNA, Beograd, 1957, str. 9-26 (cit. Baši , Borbe na Kozari. . .).

⁸ Imena drugova koji su navedeni u pojedinim ustani kim krajevima, odnose se u ve ini slu ajeva samo na po etak ustanka, na prvu godinu rata. Razvojem narodnooslobodila ke borbe mnogi drugovi su odlazili iz tih krajeva na nove vojne i politi ke dužnosti u druge krajeve Krajine, a kasnije i van nje. Neki su došli i sa proleterskim brigadama i djelovali na pojedinim podru jima.

nuara 1943. godine u Srpskim Jasenicama⁹ Pojedina ne pojave etnika u ovim krajevima bile su brzo odstranjene. U ovom kraju su djelovali: Petar i Mihajlo Skondri , Milan i Miljevi , Petar Vojinovi , Rada Vranješevići , Dušanka Kovačevići , Vojo Todorovi , Moni Levi, Jurin Predojević , Šefket i Vahida Maglajlić , Milan Ličina, Hajro Kapetanović , Simo i Stojan Bjelajac, Dobrila Grubor, Danica Medan, Soka, Smilja i Branko Čopić , Milan Pilipović , Milan Malešević , Pero Moravac, Mahmut Ibrahimpašić , Stipo Butorac, Zaim Dizdarević , Ahmet Šehović , Kazimir Čurak, Ferid Dedić , Rade Brkić , Hasan Kikić , Ale, Redžo i Salko Terzić , Avdo Čuk, Savo Vulin, Milo Kolundžija, Krešo Majer, Slobodan Braco i Rade Erceg, Stana, Stevo i Vojo Stupar, Vojo Stanarević , Sajo Grbić , Sava Popović , Mirko Turić , Tone Hrovat, Šemso Tabaković , Mujo Delić , Veljko Pjeva, Ante Rukavina, Raza Kovačević , Ivanka Perković , Stojan Makić , Hamdija Omanović , Skender Kulenović , Mitar Bajalica, Branko Todić , Dane Babić , Božo Narandžić , Stevo Vještica, Mile Davidović , Uroš Kukolj, Rade Brkić , Stevo Crnomarković , Cvijko Mazalica, Dušan Josipović , Branko Bokan, Pavle Mašanović , Gojko Došenović , Sabit Dautović , Muhamed Bajrić , Smilja Stupar, Boško Kecman, Ratko Novaković , Dušan Vujatović , Čor e Maran i drugi.

O Kozari kao ustaničkom centru, mnogo se govorilo i pisalo. Ona je poznata u cijeloj našoj zemlji po herojskim borbama njenih partizana i neizmjernim žrtvama naroda i vojske u suvoj ofanzivi udruženih neprijatelja, juna i jula 1942. godine. Taj kraj, u kojem su djelovale vojnički veoma vješte i borbene jedinice, sastavljene pretežno od seljaka, a i radnika, bio je veoma osjetljiva tačka za neprijatelja. Partizanske snage Kozare djelovale su nadomak mnogih gradova i željeznih pruga na ovom području, kojima su prolazili transporti željezne rude i drugog materijala za Njemačku. Zato je on bio izložen neprestanim udarcima neprijatelja, njegovim manjim i većim ofanzivama. Po jedinstvu i solidarnosti, karakterističnim za narod Kozare, po borbenosti i heroizmu njenih boraca, ovaj ustanički centar vršio je snažan politički uticaj na vrlo široko područje. U ovom kraju nije bilo etničke izdaje. Jedino su u ovoj borbi sa etnicima koji su upadali sa Manjače.¹⁰ Ovdje su djelovali: Mladen Stojanović , Boško i Miloš Siljegović , Osman Karabegović , Mira Cikota, Josip Mažar Soša, Branko Babić , Ranko Sipka, Anđelko Knežević , Ratko Vujović , Obrad Stišević , Slobodan i Joca Marjanović , Braco Nemet, Žarko Zgonjanin, Rade Bašić , Dušan Misirac, Rade Kondić , Esad Midžić , Nikola Luketić , Fadil Serić , Petar Mešević, Boško i Radovan Simatović , Milo Surlan, Branko Vuković , Ljuban Skundrić , Relja Lukić , Dragan i Mlado Stanić , Mlado Obradović , Esad Cerić , Dragan i Lazo Marin, Lazo Lazić , Idriz Čejvan, Izudin Čaušević , Simo Komnenić , Ivica Marušić , Ratko, Mica i Milan Vrhovac, Bora Batos, Lara Kruefa, Trivo Bogunović , Adolf Podgornik, Drago Lukić , Stevo Rauš, Borko Arsenić , Sida Marjanović , Brana Kovačević i drugi.

⁹ Josip Broz Tito, Stvaranje i razvoj Jugoslovenske armije, Glavna politička uprava JA, Beograd, 1949, str. 205–207.

¹⁰ Bašić , Borbe na Kozari, str. 27–65.

SEST KRAJIŠKIH NARODNOOSLOBODILACKIH ODREDA

U ova naša tri ustani ka centra (drvarsko, podgrme ko i kozarsko podru je) oformljene su i naše najbolje i najborbenije vojne jedinice. Tu su se formirali i djelovali slavni krajiški odredi: 1. krajiški narodnooslobodila ki partizanski odred u Podgrme u, 2. krajiški narodnooslobodila ki odred na Kozari, 5. krajiški narodnooslobodila ki odred na podru ju Drvara i Petrovca.¹¹ Za imena tih odreda vezane su mnoge herojske borbe krajiških partizana i oni su, u prvim godinama revolucije, pronosili slavu naše borbe ne samo u Krajini ve i širom zemlje.

Na Janju i Pljevi, oko Jajca i Mrkonji -Grada djelovao je 3. krajiški narodnooslobodila ki odred. Taj se kraj nešto razlikovao od ve pomenutih ustani kih centara. Tu su djelovali: Nemanja Vlatkovi , Simo Solaja, Dušan Metli , Mesud Hoti , Rade Marjanac, Sa ir Masli , Milan Ili , Esad Ademovi , Makso Daki , Stipo Bilan, Radovan Mitri , Ignjat Mari , a oko Mrkonji -Grada, Klju a, Ribnika i na Manja i: Vojo Mitrov, Mitar i Mirko Kova evi , Kasim Hadži , Drago Lang, Muhamed Kazaz, Aleksa Peni , Milan Brankovi , Momir Kapor, Mišo Popovi , Gojko Goji , Dušanka umura, Ljubica Mrkonji , Rahmija Kadeni , Danilo idara, Slobodan i Mišo Zec, U o Stojanovi , Jusuf Imamovi , Smajo Džafi , Jovo Nestorovi i drugi. Oni su od po etka vodili žilave borbe sa neprijateljem. U tim krajevima, a posebno oko Mrkonji -Grada, javili su se etnici Drenovi , Trivun i , Vasi i Mar eti ali se odmah u po etku nisu izjasnili kao etnici. Njihova razorna djelatnost po inje, zapravo dolaskom Italijana u ove krajeve. Oni u po etku nisu imali hrabrosti da se suprotstave ustanicima. Povezuju i se sa italijanskim okupatorom, nastojali su da oforme etni ke jedinice. Po elo je povezivanje sa etnicima iz drugih krajeva (Tešanoviem iz Javorana), i da se organizuje i širi etni ka propaganda me u borcima. Pritješnjen snagom i borbenoš u našeg pokreta, izdajnik Drenovi i njegovo društvo traže pomo od italijanskog okupatora i ustaša i potpisuju poznati sporazum ustaša i etnika u Banjoj Luci, u prolje e 1942. godine.

etvrti krajiški narodnooslobodila ki odred djelovao je u centralnoj Bosni (izme u rijeke Vrbasa i Bosne). Oko Kotor-Varoši, Skender-Vakufa, Prnjavora, u Jošavci, e evi, Srbcu i Blatnici djelovale su ete i bataljoni 4. krajiškog odreda. To široko podru je (osim gradova) do etni ke izdaje bilo je slobodno, ali su naše politi ke i vojne pozicije bile tu slabije, jer prije rata nismo sa tim krajevima imali nekih ozbiljnijih politi kih veza, a u ratu nismo imali dovoljno doma eg rukovode eg politi kog kadra. Reakcionarni elementi prije rata (JNS) imali su odre ene politi ke pozicije me u kulturno i politi ki zaostalim stanovništvom u centralnoj Bosni, a u ratu etnici su u e avi, Blatnici i Pribini u stvorili svoja uporišta.¹² U tom kraju narodnooslobodila kom borbom su rukovodili i djelovali Novak Pivaševi , Stevo Samardžija, Vid Nježi , Danko Mitrov, Duško Brkovi ,

¹¹ Pero Mora a, Organizacioni razvitak narodnooslobodila kih partizanskih odreda u Bosanskoj krajini u 1941. i 1942. godini, Vojnoistorijski glasnik, br. 1/1950. (cit. P. Mora a, Organizacioni razvitak...).

¹² Dokumenti o izdaji Draže Mihajlovi a, izdanje Komisije za utvr ivanje ratnih zlo ina okupatora i njihovih pomaga a, str. 193, 194.

Braco i Zivo Preradovi , Milan Radman, Vilko Vinterhalter, Idriz Maslo, Mile Trkulja, Ilija Slavni , Dujko Komnenovi Ba i , Miloš Duji , Ratko Bro eta, Rade Li ina, Braco Rodi , Brane Mora a, Mišo Stupar, Duško Koš ica, Branko Lastri , Edhem Leda, Ajša i Irfan Karabegovi , Dane Pavli , Jožo Nemec, Slavko Komarica, Edhem Pobri , Adem Hercegovac, Kojo Joti , Huso Hodži , Kemo Cehaji , Boško Hadži , Savo ejrek, Bogdan Kev ija, Edo Blažek, Vlado Jotanovi , Mirjana Jotanovi , Stanko Vu-kašinovi , Branko Soldat, oko Perovi , Drago Bubi , Milan Krcun Bubi , Jovanka Covi , Adil i Husein Alagi , Željko Bari , Pero Gaji , Lutvo Hajdaragi , Galib Fazli , Mitar Suboti , oko Strocki, Fadil Imamovi , Ljubo Boži , Ignjat Kunecki, Jan Drong i drugi.

Sesti krajiški narodnooslobodila ki odred djelovao je oko Klju a i Mrkonji -Grada.¹³

Oko Banje Luke u po etku ustanka djelovali su i borili se: Drago Mažar, Miljenko Cvitkovi , Vele Mileti , Pašo Jamakovi , Niko Jurin i , Vaso Butozan, Habija Be irbaši , Ante Jaki , Slobodan Kokanovi , Slavko Odi , Ranka Martinovi , Karlo Roje, Gane Bektaševi i drugi.

Iz ovog kratkog i nepotpunog pregleda i rasporeda naših vojnih snaga, vidi se da je krajem 1941. godine i po etkom 1942. godine, velika teritorija Bosanske krajine bila prekrivena našim brojnim vojnim jedinicama. Istina, politi ke pozicije u masama, kao i vojne snage našeg 3. i 4. odreda (osim užeg dijela Janja), nisu bile tako vrste kao u Drvaru, Petrovcu, na Kozari i u Podgrme u. To se naro ito pokazalo 1942. godine kada su naširoko po ele borbe sa etni kim izdajnicima, naro ito u doba njihovog sporazuma s ustašama.

etni kom izdajom i rovaranjem njihovih agenata, koji su se od prvih dana ustanka prikrivali, po elo je osipanje i kolebanje jednog dijela ljudstva u našim odredima. etnici su sistematski vršili pu eve u našim jedinicama, i u njima masakrirali komuniste. To su, uglavnom, uspjeli da postignu na teritoriji centralne Bosne, a samo dijelom i na teritoriji 3. odreda. Može se re i da su nam etnici kroz pu eve u vojnim jedinicama i na drugi na in poubijali najizrasliji dio politi kog kadra, kao što su bili: Mladen Stojanovi , Kasim Hadži . Idriz Maslo, Zivo Preradovi , Edhem Karabegovi , Milan Li ina, Danko Mitrov, Zdravko elar, Esad Midži i drugi.¹⁴

Treba odmah ista i da etnici ni u jednoj fazi razvoja ustanka i borbe u Krajini, nisu predstavljali neku ozbiljniju vojni ku snagu koja bi mogla zna ajnije da ugrozi naše jedinice i partizanske odrede izrasle na terenu Bosanske krajine. Istina, bilo je krajeva kao što su dijelovi centralne Bosne, Manja e, oko Grahova i Knina, gdje su se, uz pomo okupatora, formirale etni ke vojne jedinice sa brojnim ljudstvom. Bilo je i ja ih okršaja s tim etni kim jedinicama. Oni su u nekim dijelovima Krajine postavljali zasjele, napadali kurire, bolnice itd. i preduzimali poneki no ni napad na pojedine manje dijelove naših jedinica. etnici su bili vodi i i pratioci okupatorske vojske, ili su zajedno s njima nastupali u borbi protiv naših snaga. Prirodno je da se iz takve vojne aktivnosti nije mogla ni razviti neka etni ka vojska, bez obzira na to šio su na

¹³ P. Mora a, Organizacioni razvitak, Vojnoistorijski glasnik, Beograd, 1/1950.

¹⁴ Krajiške brigade, Ljudska pravica, Ljubljana, 1954, str. 23 i 24.

stvaranju te vojske radili esto i profesionalni vojnici. Po svojoj vojni -
koj vrijednosti, etni ka vojska u Krajini nije bila nikad ravna ustaškim
vojnim formacijama, pa ni domobranskim jedinicama. Pa ipak, etnici
su nanijeli mnogo teško a snagama narodnooslobodila kog pokreta i
ozbiljno su ometali razvoj ustanka na Manja i, u centralnoj Bosni i u
nekim drugim krajevima. Stvarna i najozbiljnija opasnost etništva bila
je u slijede em: prvo, etništvo je svojom vojnom aktivnoš u razbijalo
jedinstvo naroda u borbi protiv okupatora i kvislinga. Posebno, etništvo
je razbijalo jedinstvo srpskog naroda, tj. jedinstvo osnovne bora ke mase
partizanskih odreda i formiranih brigada na terenu Krajine u tom pe-
riodu ustanka; i drugo, etni ka politika „da nije još vrijeme za usta-
nak“, da treba ostati kod svojih ku a i u svojim selima, odgovarala je
seoskoj uskosti i stihijnosti, i bila u neku ruku prihvatljivija i razumlji-
vija zaostalome seljaku nego put borbe i revolucije. Sve je to ometalo
i ko ilo razvoj ustanka u Bosanskoj krajini. Na taj na in etnici su oku-
patoru i „Nezavisnoj Državi Hrvatskoj“ dali onu politi ku pomo koju
im nije mogla da pruži ni jedna druga vojna formacija i politi ka or-
ganizacija.

Prema tome, cilj takve politike bio je jasan. On se sastojao u raz-
bijanju jedinica Narodnooslobodila ke vojske i u sprije avanju razvoju
ustanka. Opasnost od takve politike bila je realna, jer je ona bila sra u-
nata na šovinisti ku mržnju i zatrovanost odnosa me u narodima Bosne
i Hercegovine, zasnovana na mržnji i zatrovanosti koju je stvorila Au-
strija i Aleksandrova Jugoslavija.

etnici sa Manja e, udruženi sa okupatorskim snagama, vršili su
stalan pritisak na jedinice 3. odreda, pokušavaju i da ih razbiju. U tome
nisu uspjeli. Partizani su se ovdje za sve vrijeme održali, zahvaljuju i
odlu nosti i hrabrosti drugova Sime Solaje, Dušana Metli a. Rade Mar-
janca, Nemanje Vlatkovi a i drugih komunista i patriota. vrsto se dr-
žao bataljon „Pelagi “. U njemu se skupio sav rukovode i kadar, jer
su u drugim jedinicama etnici izvršili pu eve. Teško e je pri injavao
u takvoj situaciji odlazak iz odreda Dušana Metli a sa stotinu boraca
aprila 1942., u sastav Udarnog bataljona. Stanje u jedinicama 3. odreda
znatno se popravilo kada je Operativni štab, sredinom juna, uputio na
njegov teren jednu etu 5. odreda.

Podru je Drvara, Petrovca, Podgrme a i Kozare predstavljalo je
vrstu, slobodnu teritoriju, na kojoj je uspostavljena nova narodna vlast
— narodnooslobodila ki odbori, organizacije žena i omladine, i gdje se
razvijala i izgra ivala masovna partijska organizacija. Rad Partije i dru-
gih pomenutih organizacija, doprinio je ja anju moralno-politi kog jedin-
stva naroda i zato su ovi centri bili sposobni da vrše tako širok politi ki
i idejni uticaj na ostale krajeve Krajine. Može se re i da je narod ovih
krajeva kroz organizaciju vlasti, Partije, omladine, žena i pionira posti-
gao takav stepen organizovanosti u ratu, da je bio sposoban i spreman
za velike i izvanredne podvige. I pored toga što je skoro svo muško sta-
novništvo otišlo u vojsku (me u njima i dobar dio žena), narod je pokazao
veliki smisao i organizovanost u obezbje enju i magacioniranju hrane
za vojsku, u smještaju i ishrani ranjenika, organizovanju sjetve i žetve,
u zaštiti djece itd. Po stepenu politi ke organizovanosti naroda i po ži-

votu koji se odvijao na oslobojenoj teritoriji, moglo se vidjeti na djelu za kakvu se mi slobodu borimo i kakvo demokratsko društvo želimo da stvorimo. Često sam razmišljao o tome koji su to sve faktori uticali da je naš seljački svijet pokazao takav smisao za organizovanost i disciplinovanost kao i elan, borbenost i istrajnost u ratu.

Na ovo pitanje, ne može se odgovoriti svakako samo jednom injenicom. Na to je uticao itav sklop okolnosti od kojih bi istakao samo neke: politika okupatora koja je išla na fizičko istrebljenje naših naroda, okupacija zemlje, bahatost okupatora i gušenje svakog ljudskog i nacionalnog dostojanstva; izdaja, kukavi luk i stavljanje u službu okupatora jednog dijela vojnog građanstva i anških političkih stranaka; sazrijevanje i formiranje na višem stepenu političke svijesti u uslovima borbe i okupacije koju je organizovano i uporno unosila u narodne mase Komunistička partija Jugoslavije, otvaraju i kroz borbu perspektivu nacionalnog i socijalnog oslobođenja nareda Jugoslavije.

Teritorija na kojoj je bujao naš pokret i na kojoj su se polagale osnove novog društva, bila je veoma široka. Ona je polovinom 1942. godine, pred dolazak Vrhovnog štaba u Bosansku krajinu, obuhvatala itavo područje Drvara, Glamoča i Petrovca, zapadni dio Ključkog sreza, područje Podgrmeča (teritorija između rijeka Une i Sane bez gradova u njihovim dolinama, zatim teritoriju južno i jugozapadno od Bihaća), itavo područje Kozare i Potkozarja (do neprijateljeve ofanzive na Kozaru).

U toku 1941. kao i početkom 1942. godine meću odredima i političkim organizacijama na slobodnoj teritoriji održavane su vrste meću sobne veze. Ustanički centri Drvar, Kozara i Podgrmeč bili su vršeno povezani. Vojne snage tih područja vršile su koordinirane napade na gradove i na razna neprijateljeva uporišta. Jedna od takvih akcija bila je oslobođenje Prijedora 1942. godine.¹⁵ Ove teritorije su se ispomagale u hrani i u sredstvima za život. Oslobođena teritorija Bosanske krajine održavala je dobre veze sa Likom, Banijom i sa Dalmacijom.

NAJZNAČAJNIJE POBJEDE NARODNOOSLOBODILAČKE VOJSKE I
PARTIZANSKIH ODREDA U BOSANSKOJ KRAJINI I BORBA
PROTIV ETNIČKE IZDAJE

Prvog marta 1942. godine iz Krajine je krenuo na neprijatelja i etničke izdajnike u centralnoj Bosni Proleterski bataljon, jedna od najborbenijih i politički najvrših jedinica u Krajini u to vrijeme,¹⁶ U centralnu Bosnu nešto kasnije upućen je i Udarni bataljon Kozare, zatim aprila mjeseca iz Podgrmeča krenuo je udarni protiv etničkog bataljon, sastavljen iz dvije podgrmečke i dvije petrovačko-drvarske čete, na po-

¹⁵ Snage 1. i 2. krajiškog odreda i Banijska proleterska četa oslobodile su Prijedor 15/16. maja 1942. godine.

¹⁶ Pukovnik Rade Bašić, Prvi krajiški proleterski bataljon. Vojnoistorijski glasnik 2/1953. Prvi krajiški proleterski bataljon bio je jedna od najslavnijih jedinica Bosanske krajine. Po nalogu Vrhovnog štaba NOP i DVJ Bosanska krajina trebalo je da uputi jedan bataljon odabranih boraca u sastav 1. proleterske udarne brigade koja se tada nalazila u istočnoj Bosni, jugoistočno od Sarajeva. Februara 1942. godine sa Kozare je krenula Kozaračka proleterska četa, a 1. marta iz Srpske Jasnice Grmečka proleterska četa. One su se sastale u centralnoj Bosni pa je u Celincu

dru je Janja, Pljeve i Manja e radi borbe protiv ustaša i okupatora i suzbijanja etništva. Maja 1942. godine krenuo je Udarni bataljon 5. odre- da prema Grahovu i Glamo u sa zadatkom da o isti ove teritorije od etnika i ustaša. Krajem maja i juna 1942. godine 1. krajiška brigada djeluje na prostoru izme u Sane i Vrbasa.¹⁷ Sve te jedinice koje su krenule iz ovih ustani kih centara na Manja u, Janj i u centralnu Bosnu, pošle su sa ciljem da zaštite narod od ustaša i etnika, da okupe sve ono što je spremno za borbu i da podignu vjeru naroda u pobjedu, koja je bila poljuljana razornim djelovanjem etni ke propagande. Borci iz tih jedinica, svojom dosljednom borbom protiv okupatora i etnika, svojim politi kim djelovanjem u narodu, razobli avali su etni ku izdaju i sa- radnju sa okupatorom i ustašama. I pored svih teško a koje je donijela etni ka izdaja — razdor i pometnju u jednom dijelu srpskih masa — NOP se u toku 1941., a naro ito maja mjeseca 1942. godine, veoma razvio i naša vojska bila je sposobna za tako krupne operacije kao što je bilo zauzimanje Prijedora, gdje je zarobljen itav ustaški garnizon s oružjem i municijom. Tada je oslobo en i rudnik Ljubija. Zatim su slijedile zna- ajne pobjede naše vojske: 3. do 25. maja vodile su se velike borbe sa Italijanima u povla enju, što je dovelo do oslobo enja Petrovca. U junu i julu vo ena je velika i teška borba protiv Nijemaca i ustaša na Kozari (kozarska ofanziva). Radi pomo i Kozari izvršen je napad na Bosansku Krupu koja je oslobo ena 20. juna. Zatim su 27. juna izvršeni napadi na Bosanski Novi i Sanski Most, 1. jula ponovno je oslobo en Drvar, a 5. jula zauzet je Dobrljin. Bosanski Novi ponovno je napadnut 8. jula. Ve 20. jula oslobo en je Glamo , 27. jula Klju , a 31. jula Sani ka dolina. Bosansko Grahovo je napadnuto 11. avgusta.

FORMIRANJE KRAJIŠKIH BRIGADA

Takve velike pobjede naših snaga, politi ka oiganizovanost na oslo- bo enoj teritoriji, preduzumljivost i borbenost štabova i jedinica, doveli su u naše redove nove bora ke snage. Mi smo imali ogromne koli ine otetog oružja od neprijatelja, i zato smo prešli na formiranje i organizo- vanje pokretnih vojnih jedinica — brigada. One nisu bile vezane kao odredi za ovaj ili onaj kraj nego su se borile i nanosile udarce neprija- telju gdje je to za razvoj i pobjedu narodnooslobodila ke borbe bilo naj- važnije. Ranije je Vrhovni štab NOV i POJ formirao nekoliko proleter- skih i udarnih brigada. Po nare enju Vrhovnog štaba, Operativni štab za Bosansku krajinu formirao je 21. maja 1942. 1. krajišku brigadu,¹⁸

formiran 1. krajiški proleterski bataljon koji je imao tri ete — ukupno oko 250 boraca. Bataljon se u centralnoj Bosni borio protiv etnika, Nijemaca, ustaša i domo- brana. Bio je izolovan od osnovnih partizanskih snaga Krajine, i pod najtežim ratnim uslovima sve do polovine juna 1942. godine, kad je ostatak prešao Savu i na Papuku i Psunju povezao se sa slavonskim partizanima. Prvi krajiški proleterski bataljon ostao je u Slavoniji sve do kraja oktobra 1942. god., u estvuju i u mnogim borbama u Slavoniji. U Podgrme se vratilo svega Oko 80 boraca koji su decembra 1942. raspore eni u razne krajiške jedinice na rukovode e dužnosti.

¹⁷ Oslobodila ki rat naroda Jugoslavije, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1963, str. 236 i 237 (cit. Oslobodila ki rat. . .).

¹⁸ Oslobodila ki rat, str. 232.

zatim 9. avgusta 1942. 2. krajišku brigadu,¹⁹ 22. avgusta 1942. 3. krajišku proletersku brigadu,²⁰ a u septembru i oktobru formirane su još tri: 4. 5. i 6. krajiška brigada.²¹

OFANZIVA NA KOZARI

Kozarska ofanziva, koja je trajala oko dva mjeseca, nanijela je teške udarce našem pokretu. Dosta naroda je izginulo, kao i dio vojske. Izgubili smo dosta komandnog i političkog kadra, a veliki dio naroda otjeran je u logore smrti. No, iako su žrtve na Kozari bile neizmjerne, iako su ustaničke snage time pretrpile teške udarce, neprijatelj ipak nije uspio u svom osnovnom planu, tj. da uništi naše jedinice u Krajini. Neprijatelj je namjeravao da nakon okončanja ofanzive na Kozari krene na druge ustaničke snage: u Podgrme, Drvar, Janj itd. U tome ga je omela dvomjesečna herojska borba naroda i vojske na Kozari, koje je mislio brzo slomiti. Neprijatelja su, takođe, dijelom omele i snage naših jedinica van Kozare, koje su sadejstvovala otporu Kozarana.²² Neprijatelj je bio naročito ometen brzim i junačkim prodorom proleterskih brigada na pravcu Prozor—Gornji Vakuf—Bogojno—Jajce—Kupres. Njihovim spajanjem sa krajiškim snagama stvorena je takva snaga da su pred njom padali neprijateljevi garnizoni i oslobođeni gradovi jedan za drugim. Dolazak proleterskih brigada značajan je po tome, što je na njihovom čelu došao drug Tito, CK i Vrhovni štab. Sa njima su došli i brojni politički kadrovi. Tada smo bili u stanju da politički uvrstimo naše pobjede, da kadrovski iz proleterskih jedinica ojačamo naše ostale jedinice i da se tako spremimo za nove i značajnije podvige. Proleterske brigade vodile su višenedjeljne borbe na putu od Crne Gore do Bosanske krajine. Oslobođena teritorija i spajanje sa krajiškim snagama značilo je veoma mnogo za NOB i omogućilo pripremanje zajedničkih značajnih bitaka sa neprijateljem.

Iako je formiranjem brigada naša vojska postala pokretnija, operativnija — odredili su i dalje ostali i u njih su se prikupljali novi borci. Oni su vodili borbe sa neprijateljem i štitili narod i slobodnu teritoriju kada su brigade odlazile na nove akcije. Iz tih odreda popunjavane su brigade.

ORGANIZACIJA PARTIJE, VLASTI, SKOJ-a, ORGANIZACIJE ŽENA I PIONIRA

Naročitu snagu ustaničkom pokretu u Krajini dala je, još od prvih dana borbe, dobro organizovana narodna vlast. Na toj teritoriji djelovali su seoski, opštinski i sreski narodnooslobodilački odbori, od kojih su neki formirani još septembra 1941. godine. Ta revolucionarna vlast na oslo-

¹⁹ Vojna enciklopedija, 5, str. 1.

²⁰ Vlado Strugar, Rat i Revolucija naroda Jugoslavije 1941—1945, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1962, str. 391.

²¹ Isto, str. 111.

²² Bašić, Borbe na Kozari, str. 173—243.

bodenoj teritoriji bila je veoma autoritativna i uticala je na cjelokupan život naroda. Ona je bila sposobna da pokrene narod na najšire i najozbiljnije akcije i poduhvate. Imala je, tako e, i jak politički uticaj i na neoslobođenu teritoriju. Već u proljeće 1942. nije, takoreći, bilo sela na oslobođenoj teritoriji Bosanske krajine koje nije imalo svoj narodnooslobodilački odbor, zatim odbor organizacije žena, aktiv SKOJ-a, dok su istovremeno za grupu sela postojali opštinski odbori vlasti, opštinski odbori antifašističkog fronta žena, opštinski komiteti KPJ i SKOJ-a, sreski komiteti KPJ i SKOJ-a, a zatim i okružni komiteti KPJ i SKOJ-a. Vlast okupatora i ustaša držala se još jedino u opkoljenim gradovima. Mi smo u gradovima imali široku podršku građana, i mnogi su od njih odlazili pojedinačno ili u grupama u partizane. Organizacije KPJ, koje su postojale su skoro u svakom selu slobodne teritorije. Njihovo formiranje počinje već u prvim danima ustanka. U nekim selima postojale su još i prije rata. U mnogim krajiškim gradovima partijske organizacije djelovale su više godina prije rata. U jesen 1941. djeluju okružni komiteti KPJ: prijedorski za Kozaru, bihački za Podgrme, drvarski za Drvar—Petrovac, jajački za Janj—Pljevu i banjaluci za centralnu Bosnu. U vojnim jedinicama, odredima i brigadama, postojale su posebne partijske organizacije. Do avgusta 1942. godine rukovođene partijskim organizacijama u Krajinu vršilo je povjereništvo PK KPJ za Bosnu i Hercegovinu koje su sačinjavali: Đuro Pucar, Osman Karabegović i Lepa Perović, a kasnije u avgustu 1942. godine, CK KPJ je odobrio da se mjesto povjereništva PK formira oblasni komitet KPJ za Bosansku krajinu. U njega su ušli: Đuro Pucar Stari, sekretar oblasnog rukovodstva, Osman Karabegović (politički komesar Operativnog štaba za Bosansku krajinu), Velimir Stojnić (politički komesar 1. krajiškog odreda), Ilija Došen (politički komesar 6. krajiškog odreda) i Mile Perković (član PK SKOJ-a i tadašnji sekretar Oblasnog komiteta SKOJ-a za Bosansku krajinu). Novembra mjeseca na konferenciji u Bihaću u prisustvu drugova Svetozara Vukmanovića i Tempa upotpunjeno je ovo rukovodstvo. Đuro Pucar bio je politički sekretar, Rudi Kolak organizacioni sekretar, a Velimir Stojnić, Rada Vranješević (do tada član Okružnog komiteta KPJ za Podgrme), Boško Siljegović (politički komesar 5. krajiške kozarske brigade), Stojan Bjelajac (automatski ušao u Oblasni komitet KPJ kao sekretar Oblasnog komiteta SKOJ-a za Bosansku krajinu) bili su članovi Oblasnog komiteta. U plenum su ušli: Osman Karabegović (politički komesar 1. bosanskog korpusa), Ilija Došen (u to vrijeme politički komesar 5. divizije), Vaso Trikić (sekretar OK KPJ za Drvar), Sefket Maglajlić Mirko (sekretar OK KPJ — Podgrme) i Hajro Kapetanović (sekretar OK KPJ za Bihać).

OSLOBOĐENJE BIHAĆA, VELIKA I ZNAČAJNA POBJEDA NARODNOOSLOBODILAČKE BORBE

Pokret je, dakle, u ljeto 1942. bio toliko snažan, da je mogao negdje više, a negdje manje, da utiče na likvidaciju etničkih jedinica i slabljenje njihovog političkog uticaja. On se, zahvaljujući dolasku proleterskih i udarnih brigada, relativno brzo oporavio od udaraca nanesenih na Kozari i već je, kroz nove borbe i pobjede, osposobljen za nove i veće

podvige. Tako je došlo do oslobođenja Bihaća novembra 1942. godine, tada velikog i snažnog ustaškog vojnog uporišta u Krajini. To je bila jedna od najvećih vojnih operacija do tada.³³

Ova operacija izvedena je zajedno sa partizanskim brigadama iz Hrvatske. Borbe su bile vrlo oštre i trajale su skoro tri dana. Ustaški garnizon bio je takore i smrvljen. Padom Bihaća spojena je velika slobodna teritorija Like, Korduna, Banije i Bosanske krajine.²⁴

Takozvana NDH bila je teritorijalno potpuno razbijena i u svakom pogledu dezorganizovana. Neprijatelj je mogao potisnuti naše snage sa slobodne teritorije samo svojim jačim i nadmoćnijim snagama. Za to nisu bili dovoljni samo ustaše i etnici. Već 1942. godine postalo je sasvim jasno da je Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije jedina oružana i organizovana snaga u našoj zemlji koja vodi uspješne borbe protiv njemačkih i italijanskih fašističkih okupatora i doma ih izdajnika, i da je njen ugled kao i ugled pokreta u cjelini svakim danom sve veći. Ubrzo je došlo do ponovnog napada na Bosanski Novi, novembra 1942, zatim na Sanski Most, decembra 1942. godine i na neprijateljeva uporišta na području Bosanski Novi—Suhać—Ljubija—Sanski Most. Ove pobjede još jače su afirmisale naš pokret u zemlji. Tada su već pošli masovnije da prilaze pokretu Muslimani. Za Partiju i za ostale društveno-političke organizacije otvoreno je novo polje rada. Došli smo u krajeve gdje je trebalo mnogo politički raditi da bi narodu do kraja postali jasni ciljevi naše borbe. Iako nam je, donekle, nedostajao doma i kadar, Partija je razvila široku aktivnost u masama preko Muslimana-komunista, koji su došli iz drugih krajeva, što se veoma pozitivno odrazilo na stav muslimanskih masa prema našem pokretu.

Za sam grad Bihać kao centar ove, do tada najveće slobodne teritorije, vezano je niz značajnih događaja. Još prije rata ovaj grad imao je razvijen demokratski pokret, naročito među omladinom. Mnogi naši drugovi, koji su kao vojnici bili proganjani od nenarodnih režima dolazili su u Bihać na školovanje i Bihaćani su ih svesrdno prihvatili. Neposredno pred rat studentska i omladina Bihaća pokretala je razne kulturne i političke akcije među građanima.

Sticajem poznatih okolnosti stradao je veliki broj omladinaca Bihaća 1941. i 1942. godine. Napredna bihaćka omladina masakrirana je u zidinama zloglasne bihaćke kule i u koncentracionim logorima. Među njima su bili: Milan Obradović, Mišo Pjeva, Strahinja Radeti, Braco Kavezon, Dušan Kuga, Nijaz Salihodžić, Stana Sućević, Muharem Gali, Stipe Seremet i drugi srpski, hrvatski i muslimanski omladinci članovi KPJ i SKOJ-a.

Najveći broj srpskog stanovništva, koje nije uspjelo da izbjegne iz grada, pobijeno je od ustaša na Garevicama i drugim stratištima. Ali sve te patnje i stradanja kroz koja je prošao ovaj slobodoljubivi grad,

²³ Sjećam se da smo jedne večeri pred napad, koji se brižno pripremao i u kojem je učestvovao veliki broj brigada, vršili izviđanje i osmatranje grada. Dobro smo bili obavješteni od naših ljudi u gradu kolike su i kakve snage neprijatelja. Ustaše nisu mogle ni slutiti kakvi ih strašni dani čekaju. Grad je mirno svjetlucao u noć. Bili smo radosni što su naše snage toliko narasle, da se možemo upustiti u ovako veliku bitku s neprijateljem.

²⁴ Oslobođila ki rat, str. 286—292.

nisu mogle da slome njegov duh. On je sa uvao svoju gordost. Svoje oslobodioce, partizane, gra ani su do ekali sa oduševljenjem. To je odmah došlo do izražaja na mitingu 6. novemra, kada se slavilo osloboenje grada. Odmah su se javili dobrovoljci za našu vojsku, a nešto kasnije je eta omladinaca, prije odlaska u brigadu, položila zakletvu pred gra anima svoga grada.

Malo je gra ana Biha a koji nisu na bilo koji na in bili aktivni u radu i pomaganju narodnooslobodila ke borbe.

Istorijski grad Biha u svakom pogledu predstavio se kao dostojan centar revolucionarne borbe naših naroda. Tu je održano Prvo zasjedanje AVNOJ-a i Kongres USAOJ-a. Tu je, u to vrijeme, bilo sjedište CK KPJ i Vrhovnog štaba, i zbito se toliko drugih važnih doga aja.

Pa i onda kada smo pred nadmo nijim neprijateljem u etvrtoj ofanzivi morali napustiti grad, gra ani i veliki broj porodica krenuo je sa svojom vojskom u nove i teške okršaje sa neprijateljem. Mnogi se nisu više nikad ni vratili. Poginuli su i dali svoje živote u krvavim borbama širom naše zemlje.

U BOSANSKOJ KRAJINI ODIGRALI SU SE DOGA AJI OD JUGOSLOVENSKOG ZNA AJA

Takve su, uglavnom, bile prilike u ljeto i jesen 1942. godine u Bosanskoj krajini.

Uspješnim razvojem revolucije stvorena je u Krajini velika slobodna teritorija. Na njoj je dobro organizovana revolucionarna vlast naroda i veoma razvijen politi ki i društveni život. Prisustvo druga Tita, CK i Vrhovnog štaba, i ve eg broja popunjenih i za borbu osposobljenih proleterskih brigada sa brojnim politi kim i vojnim kadrom, sve je to u inilo Bosansku krajinu centrom slobodne teritorije i stvorilo uslove da se u njoj odigraju veliki doga aji od jugoslovenskog zna aja.

U Bosanskoj krajini održava se Prvo zasjedanje AVNOJ-a, Kongres USAOJ-a, Kongres AFŽ-a, Kongres partizanskih ljekara, Skupština pravoslavnih sveštenika, zatim su formirane brojne brigade, a naredbom Vrhovnog komandanta od 1. novembra 1942. godine formirane su 1. i 2. proleterska divizija, a od 9. novembra i 3, 4. i 5. udarna divizija i 1. bosanski narodnooslobodila ki udarni korpus u koji su ušle 4. i 5. narodnooslobodila ka udarna divizija i 6. narodnooslobodila ka udarna brigada isto ne Bosne.²⁵ Sve te zna ajne doga aje revolucije narod Krajine do ekao je i pozdravio oduševljeno i do kraja rata ostao je odan i vjeran Partiji i narodnooslobodila kom pokretu.

Male krajiške varoši su zbog ovih doga aja postale slavne i postale uvena istorijska mjesta itave zemlje. Ko nije uo za stari grad Jajce na sastavu dvije planinske rijeke, Plive i Vrbasa, gdje je boravio drug Tito rukovode i našom borbom? U njemu je održano istorijsko Drugo zasjedanje AVNOJ-a. A zatim: Drvar, Oštrelj, Petrovac, Glamo , Sanski Most i drugi.

²⁵ Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodila kom ratu jugoslovenskih naroda, tom II, str. 197—199.

Iako su i poslije 1942. godine vođene slavne i teške borbe za slobodu, naročito po etkom 1943. godine po cijeloj i zimi na Grme i Klekova i, iako je naš pokret izdržao i petu ofanzivu i druge bitke do konanog oslobođenja cijele zemlje, ipak događaji i slavne pobjede, izvojevane u 1941. i 1942. godini ovdje u Krajini, Lici, Baniji, Sloveniji, Slavoniji, Dalmaciji i u drugim krajevima naše zemlje, ostale su u neizbrisivoj uspomeni, jer su tada položeni temelji svemu onom, što smo kasnije konačno pobjedom dogradili i stvorili.

OSMAN KARABEGOVI

BIHA KA OPERACIJA

TREBA NAM JEDAN VE I GRAD..."

Ideja da se napadne i oslobodi Bihać, iako se meni pripisuje, potekla je od drugova iz 1. krajiškog odreda. Prilikom mog prvog obilaska odreda u Podgrme u, na sastanku u štabu odreda, sekretar Okružnog komiteta KPJ Sefket Maglajlić i ostali iz Štaba iznijeli su da je sazrela situacija da se napadne i oslobodi Bihać. Ja sam se za to veoma zainteresovao.

Znali smo kakvo je raspoloženje naroda u gradu. U Bihaću je postojala dobra partijska organizacija sa kojom smo održavali stalnu vezu. Od nje smo mogli dobiti i sve potrebne podatke. Pored toga, Mjesni komitet KPJ u Bihaću održavao je vezu sa nekim domobranskim oficijom, našim simpatizerom, od koga je dobijao i preko koga je provjeravao podatke. Naredio sam da se prikupljaju svi podaci o neprijatelju u gradu, o njegovom brojnom stanju, naoružanju, utvrđenjima itd.

Baš tih dana veliki župan otputovao je u Zagreb da od Pavla izdejstvuje odobrenje za formiranje ustaške krajiške divizije. Iste je sjedište trebalo da bude u Bihaću. Izgleda da je taj plan bio odobren, jer su u grad već bili počeli stizati transporti s oružjem, municijom i opremom. U stvari, ustaše su namjeravale da u Bihaću imaju snažan i brojno veliki garnizon koji bi im poslužio kao baza za razne kaznene ekspedicije na našu slobodnu teritoriju Podgrme a i u druga područja. Pored toga, garnizon je trebalo da posluži i kao baza za odbranu tog područja od partizana.

Kako su ustaše već počele da formiraju jedinice za tu njihovu diviziju, trebalo ih je što prije onemogućiti i ne dozvoliti im da svoj plan ostvare. Znači, trebalo je što prije napasti grad i osloboditi ga.

Negdje posljednjih dana oktobra 1942. godine, na sastanku u Vrhovnom štabu, održanom u Bosanskom Petrovcu, Vrhovni komandant nam je rekao: „Treba nam jedan ve i grad...“. On je istakao da su sazreli svi uslovi da se sazovu predstavnici narodnooslobodilačkog pokreta iz ove zemlje, sa slobodne i neoslobojene teritorije, na zasjedanje Većeg narodnog oslobodilačkog sabora Jugoslavije. Rekao je da bi bilo dobro kad bi se taj sastanak, to zasjedanje, održalo u jednom većem gradu. Najprije se mislilo da bi za to bilo najpodesnije Jajce. Međutim, zbog njegovog položaja, Jajce nismo mogli dugo držati u svojim rukama, a nije bilo ni pogodno radi saobraćajnih veza, naročito sa Hrvatskom i Slovenijom. Ja sam nabacio da bi za to bio pogodan Bihać. Drug Tito se odmah za tu ideju zainteresovao. Iznio sam mu sve podatke o Bihaću koje sam do tada već bio prikupio i sredio. Bihać je u ono vrijeme smatran jednim od najjačih i utvrđenih gradova u Hrvatskoj. U njemu su se tada nalazile ove neprijateljeve jedinice: 4. ustaška brigada (dva bataljona), 5. bataljon 2. domobranskog puka, tri čete 12. puka, jedna baterija i izvjestan broj naoru-

žane milicije i žandarma. Sistem utvr enja dopunjavala su obližnja, dobro utvr ena sela, sa jakim posadama. U gradu se nalazilo sjedište velike župe.

Poslije mog obrazloženja ideja o osloboenju Biha a definitivno je usvojena. Na kraju je Vrhovni komandant zaklju io: „Naši politiki interesi u zemlji i van nje zahtijevaju tu operaciju“.

Protiv ideje o napadu na Biha a jedino je bio Arso Jovanovi . On ju je smatrao avanturom i mislio da e to biti težak neuspjeh i poraz koji emo teško mo i podnijeti. Drug Tito energino je odbacio takvo njegovo mišljenje.

Povjerenom mi je da izvršim sve potrebne pripreme za napad i da ponovno do em i referišem kako zamišljam izvoenje te operacije.

Rije i Vrhovnog komandanta i povjereni zadatak sasvim su me okupirali. Iz rije i druga Tita shvatio sam sav zna aj predstoje e operacije. Biha a se mora osloboditi.

Kad sam se vratio u Podgrme , u Lušci-Palanku, prišli smo detaljnoj razradi operacije. Stalno nam je bilo pred o ima da je to veoma zna ajna i složena operacija, u stvari, do tada najve a operacija Narodno-oslobodila ke vojske u Jugoslaviji. To uvjerenje naro ito se poja alo kad sam vidio kakav joj zna aj pridaje drug Tito. On nam je rekao da možemo, ako nam bude potrebno, uzeti na raspolaganje koje god ho emo jedinice: proleterske brigade i jedinice iz Hrvatske.

Smatrao sam da e biti dovoljno da u napadu na Biha a estvuju krajiške brigade, a da im sadejstvuju jedinice iz Hrvatske—li ke, kordunaške i banijske. Za napad na Biha a predvi ali smo ove jedinice: 1. 2. 3. 5. krajišku (kozara ku), 6. krajišku, 8. banijsku, 2. li ku i 5. kordunašku brigadu.

Predvidjeli smo da 8. banijska i 2. li ka brigada napadnu Li ko Petrovo Selo, a 5. kordunaška da vrši pritisak prema Kladuši.

Prilikom referisanja u Vrhovnom štabu o našoj zamisli iznenadilo me je kako drug Tito u estvuje i u utvr ivanju najsitnijih pojedinosti kona nog plana operacije. Živo se sje am tih trenutaka. Drug Tito li no je odredivao pravce napada brigada i kako da se likvidira svaki pojedini bunker koji je bio ucrtan na karti. To mi je ulilo neko neobjašnjivo povjerenje: ni asa nisam dvoumio da emo grad osloboditi i to u kra em roku od predvi enog.

Sve navedene jedinice stavljene su pod komandu Operativnog štaba koji je rukovodio itavom operacijom.

Pripreme su izvršene veoma detaljno i solidno. Izvršeno je detaljno izvi anje sa komandnim kadrom brigada i komandantima bataljona, sa onima koji su u estvovali u napadu i koji su se nalazili u neposrednoj okolini. Bataljonima koji su dejstvovali na važnijim pravcima postavljeni su zadaci na zemljištu i do pojedinosti objašnjeni. Izvršeno je izvi anje svih neprijateljevih položaja i itavog sistema njegove odbrane.

Sve brigade nisu bile na okupu. Na primjer, 3. krajiška brigada držala je položaje kod Klju a. Ona je otuda usiljenim maršem, bez od mora, stigla za dva dana i dvije no i na položaje kod Biha a. Ve sam taj marš, izveden za tako kratko vrijeme, poseban je podvig. Brigada je sa marša stupila u borbu.

Najiskusnije su bile 1. krajiška, a zatim 2. i 5. krajiška (kozara ka) brigada.

Napad je predviđen, kao i napad na Prijedor, u vidu klinova uporedo sa koncentričnim napadom na spoljni pojas neprijateljeve odbrane. Bili smo svjesni sve težine operacije, pogotovo što rijeka Una dijeli grad na dva dijela. A svaki grad kroz koji teče rijeka nepogodan je za napad, naročito kad borci ne znaju plivati. A Krajišnici su, kao i svi gorštaci, slabi na vodi. O tome se posebno moralo voditi računa.

Operativni štab za Bosansku krajinu nalazio se u Grabežu. Tu je u prisustvu mnogo naroda isproban i naš bacač plamena.

Ovo značajno pobjedi prethodio je težak splet komponenata, koje se danas, u miru, ponekad ne uzimaju u obzir prilikom proračuna. Ovdje treba naročito ista i onu specifičnu atmosferu koja je prožimala naše jedinice i narod ne samo prije ove, nego i prije mnogih bitaka koje su se odigrale do nje i poslije nje, atmosferu nekog posebnog borbenog raspoloženja, koje je poticalo iz visoke svijesti, dirljive ljubavi i podrške koju je narod u tim prilikama ukazivao, svojoj vojsci. Iako je bilo namjerno da se naše namjere drže u najvećoj tajnosti, pred izumom narodom Bosanske krajine to se nije moglo sakriti. On je dolazio i iz najudaljenijih sela i donosio darove. Drevni običaji koji potiču još iz vremena borbi protiv Turaka da djevojke prije borbe raspletu kose kako se boricima ne bi zamrsili putevi, oživio je i prije ove bitke. Tih dana nismo sreli ni jednu jedinu za ešljanu djevojku. Bilo je to potresno. Djevojke sa raspletanim kosama donosile su darove boricima, nosile su municiju i hranu, kidale svoje djevojačko ruho da bi pripremili zavojce, podsticale i hrabrile svoje vojnike. Borci su, pak, dobro znali da ih raspletene djevojačke kose opominju da ni jednog trenutka ne zaborave na neprijatelja. Pokojni Veso Masleša, kad je to vidio, rekao mi je neposredno prije napada: „Pa ovo je kao da se ide na neko slavlje ili miting, a ne u borbu!“ Uoči samog napada izgledalo je da se cijela Krajina nalazila na okolnim visovima otkujućim i borbu.

Napad je po planu 2. novembra u 21,30 časova. Prve granate naših haubica, koje su eksplodirale u centru grada i stvorile pomemtnu meću u neprijateljem, bile su znak za početak opšteg napada.

Utvrdjena okolna sela, koja su sačinjavala spoljni pojas odbrane, pala su gotovo bez otpora pred silovitim naletom naših brigada. U toku noći zauzeli smo i dobar dio periferije. Međutim, Bihać je predstavljao isuviše tvrd oraš da bi otpor bio slomljen za ono nekoliko časova do zore.

Kad je grad bio već opkoljen uputio sam izvještaj Vrhovnom komandantu u kojem je stajalo: „Napad se razvija po planu. Slijede i izvještaje slušajte u prilikom svake promjene situacije . . .“ Uskoro sam dobio naređenje: „Izvještavaj svakog sata bez obzira na to kakva je situacija — Tito“. To naređenje, tih nekoliko riječi i Vrhovnog komandanta, doprlo je brzinom vihora do ušiju svih starješina i svih boraca. Ono je predstavljalo snažan moralni podsticaj. Te noći jurišalo se, činilo mi se, kao nikad prije toga. Kasnije smo saznali da je drug Tito svu tu noć probdio na nogama prateći i tok borbi po eksplozijama granata i mina, i po štekantju mitraljeza. Bio sam srećan što sam mu, te i slijedeće noći, svakog sata

mogao javljati sve nove i nove uspjehe naših brigada. To je bila najbolja garancija da će plan biti u cjelini ostvaren, i bilo je tako.

U zoru sam naredio da se napad nastavi i u toku dana, iako obru oko grada nije bio sasvim zatvoren. To je bila naša taktika. Opoljenom i zbijenom neprijatelju u gradu nije preostalo ništa drugo nego da se o ajni ki brani. Njegova odbrana, me utim, nikad nije tako vrsta dokle god ra una sa mogu noš u izvla enja iz obru a. Takva je psihologija opkoljenih. To što obru nije bio sasvim zatvoren, bila je samo dobro smišljena klopka kako bismo sa što manje žrtava oslobodili grad, a i da se neprijatelj u povla enju do eka na pogodnim položajima i da se zarobi ili uništi.

No, ustašama u gradu i pored bezizlaznog položaja nije ni padalo na pamet da napuste uporište. Bilo je slu ajeva da su otvarale vatru na domobranske jedinice kad bi se one odlu ile na predaju i kad bi istakle bijelu zastavu.

Slijede eg dana, preživljavao sam, kao komandant, teške trenutke. Negdje oko 18.00 asova borba je naglo po ela da jenjava. Mjestimi no se još uo po koji pucanj. Odjednom je zavladała ona teško podnošljiva, jeziva tišina, kojoj se ni jedan komandant u dinamici borbe ne raduje, jer predstavlja krizu koja je posljedica dotadašnjih napora. To vrlo negativno uti e na borbeni moral jedinica. Iz iskustva sam znao da ona strana koja u takvoj situaciji prva preduzme inicijativu obi no dobija bitku. Odmah sam najenergi nije naredio svim komandantima da odmah povedu jedinice na juriš. Kad je poslije izvjesnog vremena ponovo zabrujalo sa svih strana, bio sam definitivno siguran da je pobjeda na našoj strani.

Poslije toga uslijedile su žestoke uli ne borbe sa ustašama koje su se iz utvr enih kamenih zgrada i betonskih i kamenih bunkera borile do posljednjeg. Ustaški kolja i i paliku e znali su šta ih eka i nisu smjeli da nam živi padnu u ruke. U kasarni „Zegar“ lijepo se vidjelo kako domobrani iz prizemlja isturaju kroz prozor svoje košulje u znak predaje i kako sa sprata ustaše na njih bacaju bombe da ih u tome sprije e.

Ustaše u gradu pružale su tako ogoren otpor i zbog toga što su o ekivale da im stigne pomo iz okolnih garnizona. Ta pomo zaista je i upu ivana, ali su je naše jedinice na pojedinim pravcima razbile ili prisilile na povla enje. U pomo posadi Biha a pošla je i jedna bojna iz Cazina, oko osam stotina vojnika. Taj pravac osiguravala je 5. krajiška (kozarska) brigada koja je bila u stanju da do eka i razbije neprijatelja. To je bila ona brigada koja je mogla da se provu e, kako se ono kaže, i kroz iglene uši, i da se pojavi tamo gdje je niko ne o ekuje. Ona se specijalizovala za naro ite zadatke, a naro ito za ratna lukavstva. Svaki njen napad bio je iznena enje za neprijatelja. Me utim, ovaj put naredio sam joj da propusti bojnu, a zasjedu smo postavili u samom gradu. To je bilo sasvim suprotno onome kako smo obi no postavljali zasjede, ali se pokazalo veoma korisnim: poja anje ustaškom garnizonu do ekali smo u trenutku kad mu više nije bilo pomo i. Zarobili smo kompletnu bojnu!

U borbama jedinice su se prosto takmi ile koja e izvesti ve i podvig. Svaka od njih ponaosob se istakla. Upravo zbog pokazanog herojstva u tim borbama, proglašeni su za narodne heroje Mikan Marjanovi i urin Predojevi . Tu se naro ito istakao Ranko Sipka i još mnogo naših hra-

bruh boraca Krajišnika. Posebno teške borbe bile su na mostu koji je najupornije branjen iz specijalno utvrđenih zgrada s obje njegove strane, jer su ustaše znale da od njegove odbrane zavisi odbrana cijelog uporišta. Uslijed stalne vatre nije se moglo bez gubitaka prije i preko mosta. U takvoj situaciji Ranko Šipka je na čelu svojih boraca pošao na juriš preko mosta. Zahvaljujući i tome uskoro su likvidirane utvrđene zgrade, zauzet most i stvoreni uslovi za likvidiranje i zadnjih tačaka otpora u Bihaću. Iz jedne poslastičarnice kod mosta u gradu, gdje su se pored Vese Masleše nalazili drugovi Moša Pijade i Ivan Milutinović poslao sam, oko 16.00 časova izvještaj drugu Titu: „Bihać je oslobođen!”

Uspjehu operacije znatno je doprinijeo i dobro organizovani sistem veze. Valjda je to prvi put u našem ratu da je vezi poklonjena takva pažnja. To je omogućilo i činjenica što smo raspolagali dovoljnim brojem tehničkih sredstava. Sa komandnog mjesta imao sam direktnu telefonsku vezu ne samo sa komandantima brigada, već i sa svim komandantima bataljona. Pored toga, imao sam direktnu telefonsku vezu i sa Glavnim štabom Hrvatske, sa drugom Bakarićem. To je mnogo doprinijelo uspješnom ostvarenju sadejstva u toku operacije.

Pored toga, da bi se napad odvijao što pravilnije, drug Slavko Rodić upućen je na sektor 1. krajiške brigade radi koordiniranja dejstva 1. i 3. krajiške brigade i radi što uspješnijeg sadejstva jedinica.

Prilikom napada postignuto je potpuno iznenađenje. Pripreme su izvođene u najvećoj tajnosti. Pored toga, drug Tito lično je naredio Glavnom štabu Hrvatske da pojača svoja dejstva na neprijatelja, pa su njegove jedinice preduzele snažnije napade na neprijateljeve garnizone u istočnoj Baniji, Kordunu i u drugim krajevima Hrvatske. Operativni štab za Bosansku krajinu preduzeo je niz aktivnosti na području između Ljubije i Bosanskog Novog. Prema naredjenju druga Tita ta dejstva naročito je trebalo pojačati oko 1. novembra. Trebalo je da se pažnja neprijatelja skrene na drugu stranu i da se njegove snage angažuju na drugim pravcima. Pored vojnih mjera veoma je značajno bilo i držanje naroda ovog kraja. Ono je u istoj mjeri, ako ne i više, doprinijelo postignutom iznenađenju. Iako su pripreme izvođene u tajnosti, narod je znao da se nešto priprema, primijetio je to po nama, po borcima, po užurbanom radu i pokretima jedinica, po našim kuririma i po mnogo čemu drugom. Međutim, niko se nije našao da pođe u grad, niti da pokuša da na neki način izvijesti ustaše o našim pripremama i uopšte o lokaciji i aktivnosti naših jedinica. Zahvaljujući, upravo, takvom stavu naroda, njegovoj bezgraničnoj ljubavi i vjeri u svoju vojsku, iznenađenje je postignuto.

Značajno je ista i to kako je Operativni štab uticao na tok dejstava. Štab se nalazio u Grabežu. Čim su počele borbe on je podijeljen na dio koji je ostao u Grabežu i dio koji se kretao neposredno iza borbenog rasporeda jedinica. Na primjer, čim je likvidirana poslastičarnica kod mosta u gradu, istureni dio štaba odmah se premjestio u nju. Komandanti, pa i same jedinice, interesuju se u toku borbe gdje se nalazi Štab. Kad su vidjeli da im se nalazimo za petama, obično su govorili: „Nema drugog izlaza, kad nam se Operativni štab zalijepio za leđa, nego da naš Štab postavimo što dublje u gradu.” Za vrijeme borbe uz napredovanje jedinica Operativni štab pomjerao se i stalno nalazio u neposrednoj blizini borbe-

nog rasporeda. Tako se, i preko zamjenika komandanta Operativnog štaba, Slavka Rodica, koji se nalazio u 1. brigadi, moglo najbolje uticati na tok dejstva.

Potrebno je ista i i inicijativu boraca i jedinica. Za vrijeme borbi neprijateljeva avijacija u više navrata bombardovala je naše jedinice, ali ni to nije usporilo tempo njihovog napada. Kad je opkoljenoj ustaškoj posadi po elo ponestajati oružja, municije i druge opreme, njihova avijacija po ela ih je snabdijevati iz vazduha. No, neke naše jedinice zaplijenile su signalna platna i pomo u njih obmanjivala pilote, te su na naše položaje po ele padati bale oružja i municije. Mislim da je na taj na in 1. krajiška brigada došla do mina za minobaca e u emu je oskudijevala.

U svemu, kad sam sjutra dan poslije oslobo enja Biha a dobio poziv da se odmah javim u Vrhovni štab, bilo je vrlo zahvalno pojaviti se pred Vrhovnim komandantom sa izvještajem kakav sam ja tada nosio.

Oduševljene manifestacije koje je narod na ulicama tek oslobo enog grada priredio drugu Titu prilikom njegovog prvog dolaska u Biha djelovale su na borce i rukovodioce 1, 2, 3, 5. i 6. krajiške i 8. banijske brigade kao najve e priznanje za njihove napore, neprospavane no i, hrabrost i za njihove neodoljive juriše.

Dvadesetak dana nakon toga održano je u Biha u istorijsko Prvo zasjedanje AVNOJ-a. Do tog istorijskog dana krajiške i hrvatske jedinice oslobodile su još stotinak sela, zatim Cazin, Otoku, Cetingrad, Veliku Kladušu, Vranogra i mnogo drugih mjesta. Tako su naše jedinice izbile pred sam Karlovac.

Ova operacija predstavljala je veliku politi ku i vojni ku pobjedu. Oslobo enjem Biha a stvorena je ogromna slobodna teritorija koja se protezala do samog predgra a Karlovca. Njen centar postao je tek oslobo eni Biha koji se, tada, nalazio u dubokoj pozadini. Ustaše i domobrani potu eni su do nogu. Zaplijenjena je velika koli ina oružja i municije, zatim itavi magacini odje e, hrane i druge ratne opreme. To je bilo neophodno za opremanje velikog broja novih boraca koji su se javili u naše jedinice poslije oslobo enja Biha a.

Ustaška tvorevina Nezavisna Država Hrvatska više dana poslije ovog poraza nije smjela objaviti da su Biha zauzeli partizani. Ona je time bila iz temelja uzdrmana. Ova operacija doprinijela je da se o borbi jugoslovenskih partizana uje daleko preko granica naše zemlje. Tako su, pored ostalog, poslije te pobjede prvi put preko radio-Moskve, Londona i Vašingtona upu ene rije i priznanja onima kojima i pripadaju — partizanima i drugu Titu.

BIHA JE MORAO BITI OSLOBO EN

Prelomnom godinom NOR-a, nazivana je esto 1942. godina. Ona se neposredno odražavala na teritoriji Bosanske krajine, posebno na području Podgrme a, Kozare, Drvara, izme u ostalog i u tome, što su snage NOV narasle do takvih razmjera da se više nisu mogle zadržati na nivou dotadanje organizacije na ina dejstva. Izgledalo je kao da je „naišlo vrijeme” kada se tim naraslim snagama moralo otvarati novo područje za nove napore i nove uspjehe. Ve 2. maj 1942. godine donio je snažan napad 1. krajiške brigade na neprijateljevo uporište u Piskavici, a zatim 16. maja napad na utvr eni i dobro branjeni grad Prijedor, koji nije mogao odoljeti i pored dobro organizovane odbrane sa bunkerima, bodljikavom žicom i utvr enim otpornim ta kama u gradu. Snage 2 krajiškog (Kozarskog) NOP odreda u sadejstvu dijela 1. krajiškog NOP (Grme kog) odreda u snažnom jurišu zauzele su nakon 20 asova borbe grad, spojile teritorije Kozare i Podgrme a, i tada zarobile 1100 domobrana, 200 ustaša i zaplijenile preko 1200 pušaka, 15 puškomitraljeza, 5 minobaca a, 2 haubice itd.

Sjutradan iza oslobo enja Prijedora, 17. maja, 1. bataljon 2. krajiškog odreda oslobodio je rudnik Ljubiju i okolna sela.

Bosanski Petrovac oslobo en je 25. maja, jer ga je neprijatelj napustio uslijed velikog pritiska partizanskih jedinica.

Snage 3. i 5. krajiškog NOP odreda prodrle su 6. maja u sam centar Glamo a. Ali iznenadni napad etnika s le a primorao je naše snage na povla enje.

Tri bataljona 1. krajiške NOU brigade napala su 12. juna ponovno neprijateljevu posadu kod Piskavice i tek nakon što je dobila poja anje u tenkovima, bataljoni su se morali povu i. Neprijatelj je u toj borbi imao 300 mrtvih i oko 100 ranjenih.

Snage 2. krajiškog NOP odreda izvršile su uspješan napad 20. juna na 1. bojnu ustaško-domobranske pukovnije „A. Paveli ” koja se bila utvrdila na Pogle evu.

Naše snage izvršile su 20. juna napad na Bosansku Krupu. Dijelovi udarnog omladinskog bataljona i 3. bataljona 1. krajiškog NOP odreda za samo nekoliko asova oslobodili su Bosansku Krupu. No ni marš 3. bataljona 1. krajiškog NOP odreda s padina Grme a, savla uju i kanjon Une ka Cazinu, kad je napao i oslobodio Cazin i napadao na Bosanski Novi i Sanski Most, iako ti gradovi nisu tada oslobo eni, znatno je doprinijelo da šu u inili partizane stvarno prisutnim u svim krajiškim gradovima.

Jedinice krajiških partizanskih odreda u prolje e i ljeto 1942. godine, još prije formiranja brigada, dejstvuju ve u grupama od po dva i više bataljona objedinjenih zajedni kom komandom nekog lana Operativnog štaba ili štaba odreda.

Bataljoni „Iskra“ i „Pelagi“ i 3. krajiški NOP odred vodili su žestoke borbe izme u 24—28. juna kod Kupresa i Jajca protiv ustaša i etnika. Tom prilikom razbijene su etničke snage kod Plive. U tim borbama zarobljeno je oko 100 etnika i 20 domobrana.

Noću, 27. juna snage 1. krajiškog NOP odreda izvršile su napad na Sanski Most i poslije kraje borbe prodrle u centar grada i zauzele su, skoro, sva neprijateljeva uporišta, ali su se morale povući zbog slabog sadržaja ostalih jedinica.

Italijani i etnici napustili su 1. jula Drvar i povukli se u Bosansko Grahovo.

U toku neprijateljeve ofanzive na Kozaru, 3. jula, snage 1. krajiške brigade i dijelovi 2. krajiškog odreda oslobodile su Dobrljin. Tom prilikom zarobljeno je 300 domobrana i 5 njihovih oficira.

Jedinice 1. krajiškog odreda i 1. krajiške brigade izvršile su 7. jula napad na Bosanski Novi. Poslije žestoke šestonave borbe, u kojoj je neprijatelj imao velike gubitke, naše jedinice povukle su se iz grada.

Nekoliko dana, od 10. do 15. jula, vodile su se žestoke ulične borbe u Glamoču, pa su tamošnje ustaše pobjegle u pravcu Livna.

Snžno neprijateljevo uporište Ključ zauzeto je 27. jula poslije napada 1. krajiške brigade i bataljona „Soko“ 3. krajiškog NOP odreda, 1. bataljona 5. krajiškog odreda i 1. i 2. bataljona 1. krajiškog odreda.

Oslobođenje Mrkonjić-Grada, 24. avgusta 1942. godine, izvršili su 1. krajiška brigada i dijelovi 2. proleterske brigade.

Jedinice 2. krajiške udarne brigade dočekale su na Sitnici 25. avgusta neprijateljeve snage, koje su bile pošle iz Banje Luke prema Mrkonjić-Gradu. U toj borbi uništena su tri tenka, jedan avion i tri automobila, a ubijeno oko 100 Nijemaca, ustaša i etnika.

Jaka uporišta neprijatelja, Sanica i Budelj zauzeli su 31. jula 1. krajiška NOU brigada i dijelovi 1. krajiškog odreda. U toj borbi neprijatelj je imao preko 200 mrtvih vojnika, većinom ustaša, i 100 zarobljenih domobrana.

Napad na Cazin, 2. septembra 1942. godine, izvršile su jedinice 3. bataljona 1. krajiškog NOP odreda i zauzele grad, ali su se uskoro iz njega povukle.

U oslobođenju Jajca, 25. septembra 1942. godine, učestvovali su 1. i 2. krajiška udarna brigada, 2. proleterska udarna brigada, 4. proleterska crnogorska brigada i 3. krajiški odred. Tom prilikom zaplijenjene su dvije haubice, dva protivtenkovska topa, jedan brdski top, tri teška bacačica, 800 pušaka i 200 000 metaka, a neprijatelj je imao 350 mrtvih.

U pokušaju da se olakša borba herojskih jedinica 2. krajiškog NOP odreda, ostale krajiške jedinice u vrijeme ofanzive na Kozari vrše niz neprekidnih napada većih i manjih razmjera, da bi privukle na sebe bar dio snaga generala Štala koje su tada učestvovali u poznatoj ofanzivi na Kozaru. Ginule su Grmečlije na prilazima krajiških gradova, a na Bosanski Novi zajedno sa Banijcima. Ali, Štal nije odustao od ofanzive. To je bio tek uvod, ako se tako može kazati, u našu novembarsku ofanzivu, koja će donijeti nove krupne uspjehe i omogućiti spajanje naših slobodnih teritorija.

U tim dejstvima zaplijenjeno je 2931 puška, 59 puškomitraljeza, 17 minobacačica, 11 topova. Plijen je bio još veći, jer se za neke borbe ne ra-

spolaže podacima, a u nekim izvještajima samo se napominje „zaplijenjeno je dosta oružja i municije“. Hiljade domobrana, stotine oficira i podoficira zarobljeno je i pušteno svojim kućama. Mnogi od njih su stupili u naše jedinice.

Tim dejstvima stvorena je velika slobodna teritorija koja se, prije napada na Bihać, protezala od Ripača, kod Bihaća, krajnjim padinama Grmeča, iznad Bosanske Krupe, desnom obalom Une do Bosanskog Novog, preko Japre, pored St. Rijeke, Sanskog Mosta, Vrhpolja, Sitnice, a avice do Jezera. Zatim, dalje, visovima planina nedaleko od komunikacije Jajce—Donji Vakuf, preko planine Vitoroga, pored Livna, Livanjskog polja, Peulja, Bosanskog Grahova, Tiškovca, Gračaca, Lovinca, Vrhovina, Ličke Jasenice, Mrežnice, Perjasice do Tušilovca, zatim komunikacijom Sisak—Karlovac do Banovog Kuta i neposredno do željezničke pruge i do Bosanskog Novog. Dalje se protezala od Ripača, Plješevicom, pored Rakovice, Slunja, Cetingrada prema Velikoj Kladaši. Samo su gradovi bili kao silom otrgnuti, od slobodne teritorije, a među njima i Bihać, prirodni centar te velike teritorije. Kako se nalazi nekako između u Krajine, Like, Korduna i Banije, Bihać je bio kao predodređen da dobro izvedenim napadom jedinica NOV sa ovog područja bude oslobođen i tako postane i politički centar. Bihać je značajno bitno daleko veće nego što se tada moglo pretpostaviti. Bihać je postati centar i u njemu će se zbiti dalekosežni događaji.

Sa slobodne teritorije vršeni su stalni napadi na neprijateljeva uporišta iako su bila opasana neprekidnim rovovima i betonskim bunkerima, danonoćno budnih, ali i snagom i neprekidnim akcijama naših jedinica, zaplašanih i demoralisanih posada. Bio je to, u stvari, najočitiji dokaz daljeg porasta snaga naših jedinica. Treba znati da mnoge od tih napada nisu vodili pojedinačno — odred, bataljon, brigada, već su to bili napadi do detalja isplanirani u kojima je sadejstvovalo više naših jedinica.

Nad Bihaćem, sa njegove južne strane, na obroncima Grmeča i Plješevice, već od početka avgusta 1941. godine stajale su jedinice formirane još prvih dana ustanka, a zatim 1. i 2. bihaćka četa, poslije 3. bataljon 1. krajiškog NOP odreda.

Već 13. septembra 1941. godine rukovodstvo svih jedinica u Podgrmeču imalo je potpune podatke o sastavu i rasporedu neprijateljevih jedinica u gradu Bihaću i na periferiji.

Ali naše snage nisu bile dovoljne da tada poduzmu napad na jedan veći i tako dobro branjeni grad.

Sada su oko samog Bihaća za nepunu godinu i po dana od ustanka stajale snažne partizanske brigade.

Prodor Grupe proleterskih udarnih brigada u Bosansku krajinu, pod komandom Vrhovnog štaba, značilo je ne samo dalje organizaciono uvrštavanje jedinica, organa vlasti, partijskih organizacija, već je to bio i takav moralni faktor koji se tada u cijeloj Bosanskoj krajini održavao kroz saznanje koje je i danas teško objasniti, a koje bi se, možda, moglo objasniti jedino nekim ponosom i sigurnošću da je Vrhovni štab kod nas, na našoj slobodnoj teritoriji. Za Krajišnike je taj osjećaj bio, čini se, glavni i važniji nego brojna snaga udarne grupacije koje su svojim dolaskom i brojnim partijskim i vojnim kadrovima pomogle daljem širenju i organizacionom uvrštavanju partizanskih jedinica u Bosanskoj krajini.

CK KPJ i Vrhovni štab su ve tada mogli neposredno uticati i kontaktirati sa najvišim partijskim rukovodstvima Hrvatske, Slovenije, Bosne i Hercegovine, u initi dalji napor u konsolidaciji, a zatim i u proširenju aktivnosti na svim poljima djelatnosti. Povoljni uslovi u kojima se tada našlo, omogu ili su našem najvišem rukovodstvu da uspostavi neposredne kontakte sa mnogim jedinicama Bosanske krajine, Banije, Like, sa mnogim rukovodstvima, ak i nekim okružnim i sreskim. Instruktori CK, laijovi Vrhovnog štaba našli su se tada na ovoj teritoriji da neposredno pomognu u organizaciji i rukovo enju. Partijski radnici sa svih podru ja slobodne i neoslobo ene teritorije, tako e su mogli da se neposredno obrate za savjet i instrukcije. Na teritoriji Bosanske krajine u oktobru mjesecu bile su koncentrisane velike partizanske snage, ali su njihova operativna dejstva sku avali neprijateljevi garnizoni. Posebno je važan bio neprijatelj garnizon u Biha u. Zbog toga, Operativni štab za Bosansku krajinu predlaže Vrhovnom štabu, u Izvještaju od 16. oktobra 1942. godine, navode i ubjedljive razloge, likvidaciju neprijateljevog garnizona u Biha u i drugim mjestima u tom kraju, spajanje sa našim jedinicama u Hrvatskoj, i prenošenje dejstava u sliv rijeke Kupe.

Na teritoriji Bosanske krajine dejstvovale su u drugoj polovini mjeseca oktobra 1942. godine slijede e partizanske jedinice:

1. krajiška NOU brigada nalazila se na sektoru Klju a, gdje je početkom oktobra vodila žestoke borbe. Sa sektora Klju a, krenula je, po nare enju Operativnog štaba za Bosansku krajinu od 26. oktobra na sektor Teo ak—Lipa, jer je predvi ena za napad na Biha ;

2. krajiška NOU brigada dejstvovala je po etkom oktobra kod Jajca, zatim je u zajednici s 1. krajiškim odredom, poslije pada Klju a, upu ena na sektor St. Majdan da presije e komunikaciju Sanski Most—Prijeđor. U sadejstvu sa 4. bataljonom 6. krajiške NOU brigade izvršila je 24. oktobra napad na neprijateljeve položaje St. Majdan—Kozin—St. Rijeka, o istila St. Rijeku i uništila ži anu željeznicu St. Majdan—Ljubija;

3. krajiška NOU brigada je krajem oktobra, poslije zauzimanja Klju a do odlaska na sektor Biha a, štitila dijelom snaga od pravca Vrhpolja žetvu kukuruza u Sani koj dolini;

4. krajiška NOU brigada do 3. oktobra nalazila se na sektoru Bosansko Grahovo kod Pe i, i tada je po nare enju Vrhovnog štaba krenula na sektor Klju a, ostavivši privremeno jedan bataljon kod sela Pe i. Ova brigada izvršila je 16. oktobra napad na selo Golubi i Dobrenicu kod Biha a. Zatim su njena dva bataljona preba ena na sektor kod Bosanskog Grahova, dok su dva ostala kod Biha a sve do kraja oktobra, kada je 4. krajiška brigada preba ena na sektor Klju —Sanski Most, gdje je preuzela položaje 3. krajiške brigade; i

5. krajiška NOU brigada formirana je 22. septembra 1942. godine od 2. krajiškog odreda „Mladen Stojanovi ". Pošto je neprijatelj 20. oktobra ponovo preduzeo veliku ofanzivu na Kozaru, ona se probila i prešla na ^teritoriju 1. krajiškog odreda koji se nalazio u Maloj i Velikoj Ruiški, drže i položaje prema neprijateljevoj utvr enoj liniji Bosanski Novi—Suha a—Ljubija;

6. krajiška NOU brigada formirana je 14. oktobra 1942. godine od jedinica 1. krajiškog odreda na tlu Podgrme a.

Komanda podgrme kog podruja, formirana 18. oktobra 1942. godine, obuhvatala je teritoriju od Sanskog Mosta do Bihaća, uključujući i opštinu Ripa i dio Bihaćke opštine koji je bio oslobođen.

Dijelovi 6. krajiške NOU brigade u estovali su zajedno sa 2. krajiškom NOU brigadom u napadu na St. Majdan—Kozin—St. Rijeka. Prvi bataljon ove brigade posjeo je položaj kod Vrpolja, a ostali njeni dijelovi predviđeni su za napad na Bihać. Pred napad na Bihać, ova brigada imala je 2260 boraca, a 3. krajiški NOP odred, krajem oktobra imao je 960 boraca.

Borbe za Ključ vodile su 1. proleTERSka NOU brigada u zajednici sa 3. krajiškom brigadom i 6. krajiškim odredom, od 3. do 7. oktobra, a zatim su te jedinice u estvovala u iš enju prostora između Sitnice, avice i Ponora. Kod Ključa je kao rezerva ostala 1. proleTERSka. Ona je zajedno sa 2. proleTERSkom i 2. dalmatinskom brigadom angažovana u borbi za Bosansko Grahovo.

Grupi brigada Mrkonjić-Grad, sa injavale su 2. proleTERSka, 3. sandžačka i 4. proleTERSka crnogorska brigada. Pod komandom te grupe nalazili su se tada i bataljoni 3. krajiškog odreda: „Pelagić“, „Solaja“ i Dobrovoljački bataljon.

Snage 5. crnogorske i 10. hercegovičke brigade nalazile su se krajem oktobra u blizini Prozora, Rame i Konjica.

I na teritoriji Like, Korduna i Banije, krajem septembra formirane su udarne brigade, a za pozadinsku službu formirane su komande podruja i mesta.

OktoBRA mjeseca u I operativnoj zoni, tj. u Lici, Baniji i Kordunu nalazilo se sedam partizanskih brigada. Napad na Italijane izvršen je između Široke Kule i Perušića, i kod Ličke Jasenice 18. i 21. oktobra gdje je ubijeno oko 500 italijanskih vojnika. Ova grupa brigada izvršila je neuspješan napad 23. oktobra na Glinu.

Borbe s Italijanima na Kordunu, vodile su 1. i 2. udarna brigada Hrvatske.

Borbe s ustašama kod Skakavca blizu Karlovca 26. oktobra vodila je 4. brigada Hrvatske.

Napade na neprijateljeva uporišta na pruzi Sunja—Kostajnica vršile su 5. i 7. partizanska brigada Hrvatske.

Borbe na Rakovici i Bliznici vodila je 30. oktobra 6. brigada.

Sjutradan, 31. oktobra, 8. brigada Hrvatske prešla je Unu i stigla u sela M. i V. Radić pod Grmečom, pošto je bila određena za napad na Bihać.

Na sektoru Srba bila je krajem oktobra 9. partizanska brigada Hrvatske.

Iz ovog kratkog pregleda aktivnosti i rasporeda naših snaga u mjesecu oktobru 1942. godine vidi se da su to bile snage koje je neprijatelj morao ozbiljno respektovati. Stalnim borbama, prekaljene, o vrsle i vrlo iskusne, naše brigade bile su spremne da se uhvate u koštac sa bilo kojim jedinicama neprijatelja i da ih uspješno tuku. Kovala se, u stvari, tih mjeseci, ove, 1942. godine, nova taktika partizanskih jedinica. Nju je karakterisala brza iznenadna koncentracija, snažan i skoro redovan noćni iznenadni napad uz obaveznu infiltraciju dijela jedinica, pogotovo kad se napadalo na gradove. Daleko bi nas odvelo, a vjerovatno je to neko drugi

u initi, da sabere brojno stanje našeg ljudstva. Pa i tada, to bi bio samo broj junaka naoružanih ovim ili onim oružjem. Ali tu se ne daju sabrati hiljade, desetine hiljada stanovnika ovih krajeva koji su, kao vojska, stajali iza te naoružane vojske. Upravo, zbog toga, moralo se pobjeivati.

Oslobo ena teritorija je ve , moglo bi se re i, živila na „normalno“ ratni na in. Narodnooslobodila ki odbori, komande mjesta, komande podru ja, štabovi bataljona, štabovi odreda, sve je to bilo utkano u život naroda ne samo oslobo ene nego i neoslobo ene teritorije. Pojedine komande nisu bile poznate samo nižim ili višim komandama, nego narodu esto i sa neoslobo ene teritorije.

Ljudi su se obra ali komandama i odborima. Dolazili su sa neoslobo ene teritorije po razne dozvole itd. Okupator je imao vlast samo u granicama bodljikave žice, oslonjen na doma e izdajnike i oružane formacije, esto nesiguran im padne no da se kre e bez patrole i u gradovima. Pa i kad smo pretrpjeli neki neuspjeh, kad smo pretrpjeli i poraz, danas je teško objasniti kako smo uvijek našli dovoljno vjere, i to istinske vjere, koja nije dala da se neuspjeh osjeti. Iako nismo zauzeli grad, osje ali smo se ponosnim što smo, eto, 2—3 dana ratovali u samom gradu, što smo bili snaga koja je mogla da se nosi sa neprijateljem naoružanim artiljerijom i minobaca ima, mitraljeskim gnijezdima, što smo imali snage koja je napadala na tenkove i oklopne vozove.

Kako je samo izgledala pruga Zagreb—Biha , od Sunje do Biha a. Izlazili smo na prugu no u. preko nje prebacivali naše jedinice, kada smo htjeli, rušili je, onesposobljavali, a diverzanti dizali vozove u vazduh. A neprijatelj je to popravljao, osiguravao, uporno branio i nikad nije mogao da odbrani. Dvovlaš e u kojem je neprijatelj pokušavao gospodariti danju, a mi no u. Nekad se po cijelu no rušila pruga Bosanski Novi—Prijedor i Bosanski Novi—Biha da bi je „oni“, uz znatno osiguranje, danju popravljali. Garnizoni u Biha u, Prijedoru, Bosanskoj Krupi, Bosanskom Novom, Sanskom Mostu, nisu esto imali veze, a ni sposobnosti da se ispomognu. Demoralizacija domobranskih jedinica iz kojih je sve više ljudi dezertiralo u jedinice NOV, u inili su za okupatora situaciju još težom. Transport je bio krajnje otežan, a snabdijevanje neprijateljevih jedinica neredovno. Cesto su i najmanji transport osiguravale ve e jedinice, jer je trebalo biti spreman uvijek na odbranu od napada partizana.

Za vrijeme od 15 mjeseci, koliko je do tada proteklo od dana kad je ovdje po eo ustanak, u vrš en je narodnooslobodila ki pokret na terenu Banije, Korduna, Like i Bosanske krajine, i ne samo tih krajeva, jer je ovo podru je smatrano „partizanskim krajevima“ u punom smislu te rije i. Treba se samo prisjetiti da su krupne akcije, za period pred oslobo enje Biha a, izvo ene i naj eš e je neprijatelj potpuno iznena ivan. Odanost naroda, rijetki skoro pomena nevrijedni slu ajevi izdaje, i rad naše obavještajne službe, omogu ili su pred napad na Biha oslobo enje mnogih manjih mjesta, naselja i gradova.

Operacije koje je planirao neprijatelj nisu nikada nosile samo karakter operacija usmjerenih protiv jedinica NOV, nego uvijek i protiv naroda, sela i gradova gdje su se nalazile jedinice NOV. Odatle je svaki napad neprijatelja bio i napad na stanovništvo naših sela i svaka naša akcija za uništenje neprijateljevog garnizona, manjeg i ve eg, nosila je ne samo

vojni ki uspjeh ili neuspjeh, nego i oslobodjenje ljudi tog mjesta ili njihovo dalje držanje u okupatorskoj žici.

Na toj oslobodenoj teritoriji u ovim dejstvima izraslo je desetine komandanata, komandira i komesara koji su u ratu pronijeti slavu svojih jedinica, i širiti bratstvo i jedinstvo naših naroda. Takvih i sa takvim moralom i požrtvovanošću u nije zapamtio ovaj svijet koji se uvijek bavio nekim zlom. Organizovani kursevi, škole, „lanac“ partijskih organizacija po oslobodjenim selima — organizovana vlast, vojnopozadinski organi, pomoć pasivnim krajevima — velika ljudska solidarnost — sve je to stvarano upornim radom partijskih kadrova u vojsci i u pozadini. Zato je to i bilo tako tvrdo i monolitno. Nije to bilo ni lako postići, ni lako održati. Bilo je tu i neuspjeha i slabosti, ali se ipak, išlo naprijed i samo naprijed. Kozara je bila epopeja, ginulo se, nije se predavalo, a ipak se pobjedilo. Grme, Drvar, Lika, Kordun i Banija zapamtile su krvavu četvrtu neprijateljevu ofanzivu, ali se ne mogu predati ili pokleknuti.

Takvom stanju na oslobodenoj teritoriji doprinijeli su oni bezbrojni heroji narodnog ustanka, hrabri ljudi iz ovih krajeva gdje se hrabrost nije mogla izmjeriti, koju su podjednako cijenili muškarci, žene, omladina, starice i stari. Mnogi od njih nisu dočekali novembarske dane 1942. godine, ali su to obezbjedili svojom žrtvom da do tog dana dođu. I zato je Bihać morao biti oslobođen.

Široka oslobodjena teritorija, stvorena u periodu avgust—oktobar 1942. godine, snažni napadi uz pomoć koncentracije jedinica, poklapa se sa periodom pred prelazak Crvene armije u protivofanzivu kod Staljingrada, i ofanzivnim operacijama saveznika u sjevernoj Africi. Sa razlogom je došlo čak i do panike i razmatranja te situacije u njemačkoj vrhovnoj komandi. Došlo se do zaključka da velika oslobodjena teritorija u Jugoslaviji, vjerovatno, može biti razlog da saveznici poslije uspjeha u Africi planiraju akcije na obali Jadrana. Iako je do toga bilo još daleko, iako se to ne može ostvariti na teritoriji Jugoslavije u toku drugog svjetskog rata, Vrhovna komanda Vermahta, zajedno sa italijanskom Vrhovnom komandom planirala je već tada operacije kojim je trebalo da se likvidira oslobodjena teritorija (oktobarsko savjetovanje Hitler—Lohr—Paveli — kontakti general Lohr — general Roata).

To je period kad njemački i italijanski okupator zajedno sa kvislinzima razmišljaju o potrebi jedinstvene komande svih okupatorskih i kvislinških formacija radi što efikasnijeg vođenja operacija protiv NOV. Dalji razvoj pokreta, uključujući i u toj oslobodjenoj Bihaću, sve se to ubrzati.

Ako su do tada još i mogli postojati nekakvi obziri ili tretiranje, tzv. Nezavisne Države Hrvatske kao nekog vojnog partnera, uspjesi NOV iz tog perioda potpuno su onemogućili takav tretman NDH i pripreme njemačko-italijanskih okupatora odvijale se u njihovim bilateralnim dogovorima, raunajući i na snage NDH samo kao slugeranijske, koje se mogu biti upotrebljene onako kako se to planiralo u njemačkoj komandi.

Ova ista oslobodjena teritorija, koja je postala i centralna oslobodjena teritorija, bila je ta koja se kasnije opredjeliti planiranje, i odrediti težište operacija njemačko-italijanskih okupacionih snaga.

Organizovanje odbrane okupiranog Balkana, misao koja je dominirala u Vrhovnoj komandi Vermahta nije se mogla zamisliti kao efikasna,

ve u vrijeme pokreta jedinica pod komandom VS NOV i POJ, a kamoli poslije predstoje ih operacija partizanskih jedinica u oktobru i novembru 1942. godine i stvaranje široke oslobođene teritorije. Zauzeti tu teritoriju, uništiti partizanske snage, postaviti glavna briga svih planova okupatora.

Stalna aktivnost NOV i dotadašnji postignuti uspjesi natjerali neprijateljevu Vrhovnu komandu da misli o jačanju ofanzivnim poduhvatima protiv jedinica NOV koje su se tada nalazile na relativno širokom prostranstvu. Područje je Podgrmeča, Like, Banije, Korduna postaviti teritorija na kojoj će se odvijati velike borbe. Taktika oslonjena na robove, bodljikavu žicu, zakopana je naročito onog dana kada su naše jedinice prešle u jedno novo kvalitetno stanje, u formacije pokretnih bataljona i brigada, a to je vrijeme upravo bilo pred novembarske dane 1942. godine, pred veliku operaciju za oslobodjenje Bihaća.

Situacija u samom gradu Bihaću bila je vrlo teška. Iz dana u dan otkivalo se oslobodjenje, pa se i tražila mogućnost da se što efikasnije pomogne NOB. Posebno je u tom slučaju estvovala omladina, koja je u sve većem broju prilazila pokretu bilo odlaskom u partizanske jedinice ili aktivnošću u samom gradu.

Sam Bihać nije čekao svoju slobodu skrštenih ruku. Radilo se i saradivalo sa našom vojskom tako da je od prvog dana svoje slobode široko mobilisao sve što je spremno da radi za front ili da ide na front. Slobodarski oduvijek. Grad je do ekati svoje oslobodioće vjeran svojoj tradiciji i s njima živjeti do konanog oslobodjenja zemlje.

Svojoj istoriji dodaje još jedan svijetli ratni dan kad je, izvjesno vrijeme bio Centar partizanske države, grad iz kojeg se rukovodilo NOB do početka 1943. godine, grad iz kojeg je drug Tito otišao i pod Grmeč na smotru 4. krajiške divizije 7. januara 1943. godine i reči za ovaj kraj: „To je bio jedinstven blok fronta i pozadine kakvog nije nikad bilo u historiji našeg naroda“.

RED20 TERZIC

PODACI O NEPRIJATELJU STIGLI SU NA VRIJEME

Ovim nikako ne mislim da dajem analizu i ocjenu rada partijske organizacije Biha u u toku rata, iako bi i to bilo potrebno, s obzirom da se događaji zaboravljaju, a dokumenata o tom periodu nema mnogo. Ali, to zahtijeva duži rad na istraživanju i objektivnom tumačenju rada partijske organizacije u okupiranom Biha u i njegovoj okolini, o kojem je do sada bilo dosta napisa i prikaza, a u kojima neke stvari nisu bile dovoljno ni provjerene.

Namjera mi je da iz nekih autobiografskih sjećanja izvučem onaj dio aktivnosti u Biha u u koji sam bio sam uključen, da obradim dio aktivnosti komunista i simpatizera u Biha u do njegovog prvog oslobođenja i da dam sliku događaja iz prvih dana okupacije grada kako sam je ja tada doživljavao.

Rat 1941. doekao sam u svojoj 17. godini, već dovoljno poznavaju i fašizam sa svim njegovim zločinima i namjerama. Okupacija i ustaška strahovlada došle su i suviše brzo. Već prvih dana aprila i maja 1941. godine po inje u gradu zatvaranje poznatih komunista, a ubrzo zatim i masovno proganjanje Srba i Jevreja, kao i priprema plana za njihovo istrebljenje. U junu i julu 1941. godine ustaše likvidiraju najbolje komuniste i skojevce iz Biha u, masovno iseljavaju Srbe i Jevreje iz grada. Među njima je bio veliki broj organizovanih skojevaca i naprednih omladinaca. Time neprijatelj zadaje težak udarac i Partiji i Skoju. Nakon toga Biha u kao organizacija bila je jako oslabljena i trebalo je nekoliko mjeseci da se sredi, u vrsti i po ne djelovati kao organizovana snaga u uključenju Ivanju Bišana u narodno-oslobodilački pokret i na mobilizaciji aktivista i simpatizera pokreta za partizanske odrede. Iz mog skojevskog aktiva bili su iseljeni iz Biha u Brane Cvjetanin, Vojo Stanarević, Vlado Rokvić i Nikola Lekić. Tako je bilo i sa drugim aktivcima, od kojih su ostali samo pojedinci, Hrvati i Muslimani. Među sobno smo se znali i poželjeli smo se pregrupisavati. To nije bilo teško, jer su se frankovci u Biha u prije rata mogli na prste izbrojati. Među ustaškim koljašima, po zlu poznatim u Biha u 1941, najmanje je bilo Bišana, jer ih je već inače došla sa strane sa zloglasnim županom Kvaternikom.

Ipak, ljetnih dana 1941. godine, teško je bilo započeti s okupljanjem i mobilizacijom omladine protiv okupatora i ustaških pomaga a bez organizovanog i odlučnog rukovodstva Partije i Skoja. Neprijatelji u gradu nemilosrdno su se i krvavo obračunavali sa svakim koji im je bio sumnjiv, i najblaža kazna i opomena onima koji su se usudili da se suprotstave, bilo je premlačanje do krvi nasred ulice. Ipak, otpor je i u tim danima tinjao u gradu. Ja sam saznao da on postoji septembra 1941. preko brata Nijaza, koji je u to vrijeme bio organizacioni sekretar MK Partije za Biha u. Tada

sam kao skojevac dobio prve zadatke u ilegalnom radu oslobodila kog pokreta. Pošto su kuriri s oslobođene teritorije dolazili u našu kuću, trebalo je da ih u bratovom odsustvu primam i predajem im poštu, a od aktivista da primam ili prikupljam municiju i oružje, sanitetski materijal, letke i brošure, da prenosim obavještenja do drugih članova komiteta i si. Te sam dužnosti upravo želio obavljati, a bio sam još uvijek nezapažen od ustaša i od policije. Ukazano povjerenje još me je više ohrabrovalo, a taj rad mi je postao prva obaveza i životni cilj.

Još i danas se sjećam zadatka, na kojem sam se prvi put kalio u neposrednom kontaktu s našim saradnicima u uniformi neprijatelja. Bio je novembar 1941. godine. Poslao me brat Nijaz do šefa redarstvene policije u Bihaću, Mali a Beširevića, od koga je trebalo da dobijem 2 pištolja i municiju, da ih donesem i sakrijem u skladište, u podrumu kuće. I ranije sam od brata dobijao slične zadatke ili zadatke radi održavanja veze s ostalim članovima Komiteta i aktivistima u prenošenju obavještenja, izvještaja i materijala, i nikad nisam ni pomišljao na opasnost, niti me je obuzimao bilo kakav strah. Ali, sada, otići šefu policije i od njega tražiti i primiti oružje za partizane? „Ne boj se, on je naš“ — rekao mi je tada brat. To mi je bilo dovoljno da pođem do Beširevića. Uzeo sam školsku torbu i pozvao svog druga i našeg saradnika Stevicu Kosanovića, da bi moj odlazak Bešireviću bio manje upadljiv. On je stanovao u posebnoj kući blizu željezničke stanice. Susret sa Malićem, iako je znao da ću doći, nije bio lak ni za mene ni za njega. Kad sam mu rekao da me šalje Nijaz po paket, pozvao me je u kuću, ali me je, ohrabrujući, posmatrao jedno vrijeme. Potom je uzeo 2 paketa a i upitao me da li znam šta je u njima. Kad sam mu rekao da znam, ali i da znam da ću biti malo smiren rekao je da mi vjeruje, ali da se dobro uvam. Stevica me je čekao pred kućom. Njemu sam rekao da sam dobio od Malića neke knjige. Nije mi bilo lako ni prijatno uzimati oružje od šefa redarstvene službe te sam još uvijek bio u uzbuđenju. Pomisao da je ovo sve za naše borce dala mi je posebnu snagu.

Jesen 1941. donijela je Bihaću nove nade i odrenije perspektive za borbu i otpor protiv ustaša. Požar po ustaničkim selima u okolini grada ugasio se. Sa svih prilaza gradu, već su se ulili partizanski plotuni. Višestruki komunisti više nisu bili u gradu. Bili su ili pobijeni, ili u zatvoru ili na oslobođenoj teritoriji. Partija u gradu stvarala je novo rukovodstvo. Otpor koji je do tada tinjao, počeo je dobijati organizovanije oblike. Ustaški teror postajao je sve brutalniji, jer su se u gradu ustaše osjećale sve nemogućno i izolovanije, i uzaludno su pokušavale da nađu saradnike. Najpošteniji i najodlučniji građani počinju da traže vezu s Partijom i moguće da doprinesu oslobodilačkoj borbi. Omladinci su u tim nastojanjima najodvažniji i počinju inicijativno da se grupišu i traže veze s partizanima u okolini. Novoformirani komitet Partije, koristi se tim novim uslovima i organizuje sve poštene građane u jak pokret za otpor protiv okupatora i njihovih najamnika. Već u oktobru i novembru mjesecu nije bio u gradu preduzeća, ustanove ili organizacije u kojoj nisu bili naši aktivisti ili simpatizeri. Saradnici pokreta bili su i neki domobranci — vojnici i oficiri, zatim neki agenti i policajci; n.pr. Stipica Zivić, omladinski aktivista bio je po zadatku ubijen u ustaške jedinice. Prije nego što je provaljen uspio je s oružjem da pređe na oslobođenu teritoriju, a Ahmet Delić, član Komiteta, postao je po zadatku član ustaškog stožera. U provali maja 1942.

bio je otkriven i zvjerski mučen u ustaškoj policiji u Bihaću, a docnije ubijen u logoru Jasenovac. Svi ti aktivisti i simpatizeri bili su neiscrpan izvor svih informacija o neprijatelju, velika pomoć u prikupljanju oružja, sanitetskog materijala, odjeće i obuće, a preko njih Partija je ostvarivala uticaj na građane i širila istinu o narodnooslobodilačkoj borbi.

Zahvaljujući i masovnosti pokreta bihaćka partijska organizacija je u maju 1942. pripremila oko 30 omladinaca i omladinki za odlazak u partizane. Nakon neuspjelog grupnog prebacivanja, većina ih je kasnije pojedinačno prešla na oslobođenu teritoriju i učestvovala u borbama za oslobođenje Bihaća a novembra 1942. kao borci partizanskih brigada.

Svi ustaški pokušaji da otkriju i unište pokret u gradu ostali su bez uspjeha ili su se završavali pojedinačnim hapšenjima i deportovanjima u koncentracione logore, ali uvijek bez priznanja i odavanja veze ili saradnje. Tako je bilo sve do maja 1942. godine, kad su im u tome pomogla dva Bišćanina, domobrana, omladinca. Oni su izdali hitno partijsko rukovodstvo, koje je deportovano u koncentracioni logor, gdje su bili ubijeni Nijaz Salihodžić, Muharem Galić, Ahmet Deli i Izo Midžić. Time je bila prekinuta aktivnost pokreta u gradu, jer su nakon provale bili izmijenjeni uslovi i mogućnosti. Rad u ovom periodu uglavnom je bio usmjeren na vojnoobavještajni sektor. Pošto sam bio nekompromitovan, ja sam sa drugaricom Ajšom Iškom Sadiković, Huseinom Husinom Hodžić i Rasimom Delićem,¹ još prije namjeravanog odlaska mjesnog rukovodstva i grupe omladinaca na oslobođenu teritoriju, bio određen da produžim s ilegalnom aktivnošću u gradu. Na jednom sastanku komiteta u našoj kući upoznat sam sa tehnikom nevidljivog pisma, a nakon hapšenja brata Nijaza preuzeo sam i njegov ilegalni pseudonim „Srp“, pod kojim sam radio sve do oslobođenja grada. Zahvaljujući i vrstini svih uhapšenih članova Komiteta, koji i pored strahovitog mučenja nisu nikoga odali, spasena je cjelokupna organizacija u gradu i nije odan ni jedan jedini aktivista ili simpatizer, iako ih je do maja 1942. bilo na stotine u gradu i okolini. Istina, mnogi od njih su se, nakon provale, uplašili i povukli, bojeći se novih hapšenja, ali i mi smo, kao novo rukovodstvo, morali zadržati na vezi samo najvršes i najprovjerenije aktiviste, i to, s obzirom na zadatke obavještajne prirode, prvenstveno domobranske oficire ili one koji su s njima bili u direktnoj vezi. U ljeto i jesen 1942. godine kod Ajše Sadiković stanovao je njen rođak domobranski natporučnik Hasan Mujezinović od koga je Iška direktno dobijala sve podatke. Naš provjereni saradnik i aktivista Braco Ivković bio je povezan s dvojicom domobranskih poručnika, a ja sa jednim domobranskim satnikom Bišćaninom. Kadgod su nam trebali podaci traženi sa oslobođene teritorije, dobijali smo ih najkasnije za 2 dana. Izvještaje iz ta tri izvora mi smo upoređivali tako da se nisu mogle desiti netačnosti. Ako se izvještaji međusobno nisu podudarali, trećeg dana bi ih već provjerili i redovnom kurirskom vezom slali na oslobođenu teritoriju. Mi smo imali takve podatke o neprijatelju, da je već tokom septembra i oktobra 1942. u naše izvještaje o rasporedu domobranskih i ustaških jedinica u Bihaću trebalo samo da unosimo promjene koje su se u međuvremenu desile. Znali smo i kad je koja grupa vojnika promijenila bunker ili mitraljesko gnijezdo.

¹ Poginuo kao komesar 1. muslimanske brigade prilikom borbi za oslobođenje Bihaća a marta 1945. godine.

Više nije za nas bilo nikakve tajne u vezi s neprijateljem u Biha u. Izvještaje smo esto provjeravali i preko naših saradnika, koji su živjeli na periferiji grada ili u okolnim selima, i dobro smo poznavali teren i neprijateljeve položaje. Tako nam je za sektor Vrsta—Pokoj—Založje kona nu proveru stanja na neprijateljevim položajima donosio naš saradnik iz Pokoja Ibrahim Zuli (sada inž. i pukovnik JNA), a za sektor Golubi — Sokolac—Debelja a naš kurir Crljenko² iz Sokoca (kraj Biha a). Od tih saradnika dobijali smo podatke o rasporedu, naoružanju, moralu i spremnosti neprijateljevih vojnika za borbu.

Izvještaje za oslobo enu teritoriju, bilo Sreskom komitetu Partije, obavještajnim centrima ili direktno najbližim jedinicama, pisao sam rukom, rijetko kad mašinom. Ako sam imao vremena pisao sam ih „vodenim putem“, što se nije vidjelo kad se papir osuši, ali eš e sam ih pisao obinim mastilom ili olovkom. Naš centar za prijem i otpremu kurira bio je u maloj cipelarskoj radnji Huseina Hodži a, (ranije Haška Ibrahimpaši a), s kojim je radio i naš aktivista Ante Šeremet. Zadnji izvještaj o rasporedu neprijateljevih snaga u garnizonu Biha pripremljen je kao i svi raniji, s tom razlikom što je mnogo strožije provjeren, jer nam je komandant „Kostja“³ iji sam zadnji zahtjev primio krajem oktobra — skrenuo pažnju na ozbiljnost našeg zadatka. Na žalost, izvještaj smo poslali na neuobičajen na in. Nisam stigao da ga odnesem Huseinu da ga preda kuririma. Tridesetog oktobra kad sam napisao izvještaj, oko pono i, probudila me lupa ustaša i agenata ustaške nadzorne službe koji su me tražili. Prva misao odnosila se na izvještaj i njegovu važnost. Pobje i nisam mogao. Izvještaj sam predao sestri, s tim da ga odnese Anti Seremetu, uz napomenu da ga treba odmah poslati na oslobo enu teritoriju. Ustaše ni ovaj put nisu znale ništa o mom radu. Uhapsili su me sa još oko 30 grana i omladinaca kao pripadnika „partizanskih porodica“ i drugi dan, uo i oslobo enja Biha a transportovali su nas sve za koncentracioni logor. Izvještaj je ipak stigao u pravo vrijeme i na pravo mjesto. Bili su to najnoviji podaci o brojnom stanju i naoružanju neprijatelja u Biha u i okolini, i detaljan raspored neprijateljevih utvr enja i oru a. Izvještaj je prkosno potpisan pseudonimom moga brata, koji je amio u ustaškom logoru Stara Gradiška. Pseudonim „Srp“ zna io je da emo ih sve kao srpom požnjeti. Tako je i bilo.

Toliko o ekivanu slobodu nisam do ekao tada u Biha u, a okolnosti su mi odredile još jednu godinu teške ilegalne borbe na politiki m i vojno-obavještajnim zadacima u voljenom ali opet okupiranom Biha u. Ovaj put su rne na kraju otkrili, ali, zahvaljuju i aktivistima koji su radili u neprijateljevim redovima, nisu uspjeli da me uhapsu.

Ing JUNUS SALIHODŽIC

² Fehim Skopljak, zidarski radnik, umro 1964. godine.

³ Vjerovatno Košta Na .

BIHA KA OPERACIJA NOVEMBRA 1942. GODINE

Sredinom oktobra 1942. godine, Vrhovni komandant, drug Tito¹, na predlog Operativnog štaba za Bosansku krajinu, doneo je odluku da snage Operativnog štaba za Bosansku krajinu, ojačane snagama Glavnog štaba Hrvatske, likvidiraju Bihaću kroz grupaciju neprijatelja i oslobode grad, a potom, i šire severno područje Bihaća.

Vrhovni štab i drug Tito izabrali su Bihaću zbog toga što je on zajedno sa drugim neprijateljevim uporištima: Bosanskom Krupom, Cazinom i drugim istočnim područjima, koje je u obliku klina, duboko zalazilo u oslobođenu teritoriju Bosne i Hrvatske i odvajao slobodnu teritoriju Bosanske krajine od slobodne teritorije Like, Korduna i Banije. Osloboditi Bihaću značilo je povezati veliku slobodnu teritoriju. To bi predstavljalo ogroman politički i operativno-strategijski uspeh i mnogo bi doprinelo prestižu naše vojske. Bihaću kao grad mogao je poslužiti, a i poslužio je, za zasedanje najvišeg političkog predstavništva naroda narodnooslobodilačkog pokreta, AVNOJ-a.

NEPRIJATELJEVE SNAGE

U težnji da Bihaću i njegovo šire područje odbrane i pretvore u sigurnu bazu za borbu protiv partizana, ustaške vlasti preduzele su niz mera. Po etkom septembra (7. septembra 1942.) reorganizovale su tzv. Lički četiri ustaški zdrug u 4. djelatni ustaški zdrug koji je u svom sastavu imao četiri bojne (bataljona) prosečne jačine između 600 i 700 ustaša (u sastavu tog bile su 31., 32. i 19. bojna). Brojno jači, bolje opremljen i naoružan, taj zdrug bio je ne samo posadna već i glavna operativna jedinica za borbu protiv partizana i za izvođenje kaznenih ekspedicija na oslobođenu teritoriju. Uoči napada na Bihaću 31. bojna ovog združenja bila je dislocirana u Ličkom Petrovom Selu i Rakovici, a 32. u Bosanskoj Krupi, tako da su se u Bihaću, pored Štaba tog združenja i prištapskih jedinica, nalazile i dve bojne (33. i 19. ustaška bojna). Osim toga, u gradu se nalazio i Štab 12. domobranske pukovnije sa jednom bojnom. Za odbranu Bihaća neprijatelj je raspolagao, sa četiri haubice 100 mm od kojih su se dve nalazile u gradu, a dve na Hadžiabdićevom brdu. U svakom selu posebno, u široj okolini grada, nalazila se ustaška milicija jačine od 10 do 40 ljudi naoružana puškama i po nekim automatima.

Neprijateljeve snage, a naročito one u gradu, bile su snabdevene svim materijalnim potrebama za vođenje duže borbe.

U sastavu ustaških jedinica nalazili su se najveći i krvnici i koljaši sa teritorije Like i Bosanske krajine, rešeni da se bore do poslednjeg.

¹ Bihaću ka republika I

NASE SNAGE

U Biha koj operaciji u estvovalo je osam naših brigada: 1. i 2. krajiška i 8. banijska brigada sa po tri bataljona, 3. i 5. krajiška (kozarska), 2. li ka i 4. kordunaška brigada sa po etiri bataljona i 6. krajiška brigada sa dva bataljona. Pored tih jedinica u napadu je u estvovao i jedan mešoviti artiljerijski divizion od tri haubice 100 mm, 4 brdska topa i jedna baterija protivtenkovskih topova.

Glavni štab za Hrvatsku, po nare enju Vrhovnog štaba, radi obezbe enja od Siska i Sunje, usmerio je dejstva svoje 5. i 7. brigade na komunikacije Sisak—Sunja—Kostajnica—Dvor i Glina—Kostajnica, a 1. brigadu ka Slunju radi vezivanja neprijatelja sa tog pravca.

Naši bataljoni prose no su imali do 300 ljudi i bili su dobro naoružani i prili noiskusni u borbi. Moralno-politi ko stanje boraca i rukovodilaca bilo je na zavidnoj visini.

U ovim borbama naše jedinice prvi put su upotrebile tri plamenobaca a, od kojih je jedan izra en u partizanskoj radionici.

PLAN ODBRANE NEPRIJATELJA

Neprijatelj je imao slede i plan odbrane Biha a:

— postavljanjem odbrane na širu prostoriju oko grada, oslanjaju i se krilima na Unu, ne dozvoliti napada u da podi e i brzo prodre u grad;

— odbranom spoljnih uporišta trebalo je stvoriti potrebno vreme za prikupljanje rezervi i izvršenje protivnapada radi odbijanja napada a;

— potivnapadima iz grada, ili, u krajnjem slu aju, posedanjem utvr-enih objekata užeg pojasa odbrane, odbiti napad i održati grad u svojim rukama;

— ako snage i rezerve iz Biha a i okolnih mesta ne bi bile u stanju da odbiju ili bar da zadrže napada a, dovesti poja anja iz okolnih garnizona.

Odbrana Biha a bila je kružna, i to u dva pojasa. Cilj takve odbrane bio je ne samo da se što sigurnije zatvore prilazi gradu i onemogu i iznenadni napad, ve da se u slu aju potrebe upornom odbranom, po svaku cenu, održi grad.

Spoljni pojas odbrane obuhvatao je nekoliko sela (Kurtovo Selo, Ostrožac, Proši e, Brekovicu, Pokoj, Li ko Petrovo Selo, Zavalje, Sko aj, Dobrenicu i Golubi), a unutrašnji nekoliko uporišta (Ribi , Rasadnik, Cekrlje, Vinicu, Založje, Cavki e, Bakšaiš, Hatinac, Žegar, Somišlje i Privilicu).

Te odbrambene pojase neprijatelj je grupno poseo svojim snagama, a krila su im bila naslonjena na Unu. Uporišta su bila vrlo dobro utvr-ena, a naro ito Somišlje i Zegar sa žegarskom alejom i Borikom na levoj obali Une.

Pored toga, u samom gradu neprijatelj je skoro svaku ve u i tvr u zgradu pretvorio u utvr enje (naro ito na raskrscicama) iz kojih je bo -nom i flankirnom vatrom tukao nekoliko ulica. Uporišta su bila podešena za kružnu odbranu, oja anu ži anim preprekama. Neprijatelj je, naro ito

u drugoj polovini oktobra, užurbano došla i cement, železo i ostali materijal za ojačanje postojećih i izradu novih odbrambenih objekata.

Na levoj obali Une, gde se danas nalazi centar i veći deo grada, nalazilo se težište neprijateljeve odbrane. Tamo je neprijatelj jače grupisao svoje snage i imao veći broj objekata.

U samom gradu neprijatelj je držao u pripravnosti rezerve, radi pružanja pomoći i uporištima van grada, ukoliko bi ona bila napadnuta. Osim toga, on je računao i na svoje snage u Bosanskoj Krupi, Cazinu, Slunju i Ličkoj Petrovom Selu, koje bi, u slučaju napada na Bihać, mogle brzo intervenirati.

PLAN NAPADA

Operativni štab za Bosansku krajinu izradio je sledeći plan za oslobodjenje Bihaća:

Šest brigada izvršiti jednovremeno koncentrično napad na Bihać i obezbediti se potrebnim snagama sa pravca Bosanske Krupe i Cazina. Istovremeno, napasti na Ličko Petrovo Selo radi obezbeđenja od eventualnog neprijateljevog dejstva iz Slunja, Otočca i Gospića. Posle toga, razviti ofanzivna dejstva ka severu, severoistoku i severozapadu.

U vezi s tim planom Vrhovni štab naredio je Glavnom štabu Hrvatske da preduzme demonstrativni napad ka Drvaru i Bosanskom Novom. Vrhovni komandant, drug Tito, skrenuo je pažnju Operativnom štabu za Bosansku krajinu da na pravcima Ključ i Bosanski Petrovac koji bi, usled aktivnosti neprijatelja, mogli biti ugroženi, predvidi potrebne snage sposobne da oslobode slobodnu teritoriju i suzbiju neprijatelja.

Prema razvoju događaja, bihaćku operaciju možemo podeliti u tri etape: prvu, od 18. oktobra do 2. novembra 1942. godine, koja obuhvata opšte pripreme za pregrupaciju, koncentraciju i dovođenje jedinica na polazne položaje za napad; drugu, od 2. do 5. novembra 1942. godine, koja predviđa napad i oslobodjenje Bihaća sa okolnim mestima, i treću, od 5. do 15. novembra, ofanzivna dejstva naših snaga na sever i oslobodjenje Otoke, Bosanske Krupe, Cazina, Vranogora, Velike Klačice, Cetingrada i Slunja, kao i mnogo drugih manjih naseljenih mesta.

PRVA ETAPA - PRIPREME ZA NAPAD

Vrhovni komandant, drug Tito, 18. oktobra 1942. godine, na osnovu predloga Operativnog štaba za Bosansku krajinu, doneo je odluku za oslobodjenje Bihaća. Prema toj odluci i prikupljenim podacima o neprijatelju i zemljištu, Operativni štab za Bosansku krajinu razradio je detaljan plan napada i dostavio ga Vrhovnom štabu na uvid i odobrenje.

I pored ranije izdatih pismenih naređenja i uputstava za pripreme i organizaciju napada na Bihać, Vrhovni komandant pozvao je 27. oktobra 1942. godine komandanta Operativnog štaba za Bosansku krajinu, drugu Kostu Nada, da još jednom pretresu sva važnija pitanja predstojećeg operacije, dopune ih, razjasne ranije izdata naređenja i postavljene zadatke, i da odrede vreme za početak napada. Kao što se vidi, u pripremama ove

zna ajne operacije li no je u estvovao i drug Tito. On je izdao nare enje Glavnom štabu Hrvatske da njegove jedinice poja aju dejstva na neprijateljeve garnizone u isto noj Baniji, Kordunu i u drugim krajevima Hrvatske, da privuku neprijateljeve snage i skrenu njihovu pažnju kako bi se sve pripreme i sam napad na Biha izveli u što ve oj tajncsti. Operativnom štabu za Bosansku krajinu nare eno je da preduzme niz mera na sektoru izme u Ljubije i Bosanske Krupe, s tim da je, ako postoje uslovi, napadne i oslobodi. Prema direktivi druga Tita, ta dejstva trebalo je nar o ito poja ati oko 1. novembra.

Od po etka priprema pa sve do 2. novembra, Operativni štab za Bosansku krajinu pregrupisavao je i koncentrisao svoje snage, organizovao prikupljanje i proveravanje podataka o neprijatelju, vršio izvi anje sa komandnim kadrom brigada predvi enih za napad na Biha i održavao stalnu vezu sa Mesnim komitetom KPJ u Biha u, cd kojeg je dobijeno nekoliko izveštaja o ja ini i rasporedu neprijatelja, o njegovom naoružanju i utvr enjima. I pored pogroma, terora i masovnog streljanja komunista i ostalih rodoljuba, nijedan zadatak u gradu, ma kako bio težak, nije ostao neizvršen. To svedo i o herojstvu komunista i drugih rodoljuba i o njihovoj rešenosti da i po cenu najve ih žrtava obezbede svojoj vojsci ta ne podatke o neprijatelju, jer je od njih u velikoj meri, zavisio uspeh. Prikupiti i dostaviti podatke pod takvim okolnostima bilo je krajnje teško i opasno. Ali, i pored toga, komunisti su taj posao s uspehom obavili.

Ve i deo brigada koje su predvi ene za napad na Biha bio je daleko preko 100 km od grada, a neke i oko 130 km.

Raspored brigada bio je slede i:

1. krajiška brigada nalazila se u rezervi Operativnog štaba za Bosansku krajinu na sektoru Klju ;
2. krajiška brigada dejstvovala je na sektoru Ljubija—Bosanski Novi;
3. krajiška brigada držala je položaje kod Klju a;
5. krajiška (kozarska) brigada nalazila se na oslobo enoj teritoriji Podgrme —V. Rujiška (gde je povu ena usled neprijateljeve ofanzive na Kozari);
2. li ka brigada (imala je zadatak da napadne i uništi neprijateljev garnizon u Li kom Petrovom Selu) nalazila se u Kordunu;
6. krajiška brigada nalazila se na položajima od r. Sane prema Ljubiji, Bosanskom Novom i Bosanskoj Krupi — na podru ju Po grme a, dok se 8. banijska nalazila na podru ju Banije i držala položaje prema s. Dobreti i Bosanskom Novom. Na položajima oko Biha a nalazila se 4. krajiška sa dva svoja bataljona. Ostala dva njena bataljona, u sadejstvu sa 2. proleterskom brigadom, u estvovali su u napadu na neprijateljevo uporište oka Bosanskog Grahova i na samo Grahovo. Planom je bilo predvi eno da se 4. krajiška prikupi i da smeni 3. krajišku brigadu kod Klju a.

Posle izvršene smene kod Klju a, 3. krajiška brigada izvrš'la je 30. oktobra uve e pokret usiljenim maršem pravcem s. Rami i—Sanica—Lušci Palanka—Srpska Jasenica—Suvaja, preko Grme a — s. Hrgara, prešla reku Unu kod s. V. Ra i a, zatim planinom Plješevicom izbila 2. novembra uve e na položaje južno i jugozapadno od Zavalja. Brigada je za tri dana, sa dva kra a no na odmora, prešla preko 130 km. Borci i rukovodioci ulagali su krajnje napere da bi stigli na vreme radi izvršenja postavljenih zadataka. Ona je 2. novembra, neposredno iz marševskih kolona, prešla u napad.

I pored velike udaljenosti, koncentracija snaga izvršena je pravovremeno i u najvećoj tajnosti. Sve jedinice bile su 1. novembra u polaznim rejonima.

Vreme do početka napada iskorišćeno je za izvištanje, dovođenje jedinica na polazne položaje, organizaciju sadejstva i za materijalno obezbeđenje operacije.

Po naredjenju Vrhovnog štaba, naše snage u Hrvatskoj i u Bosanskoj krajini pojačale su svoju aktivnost. To je, za vreme priprema, skrenulo pažnju neprijatelja sa sektora Bihaća.

Izvištanje neprijateljevih položaja, itavog sistema njegove odbrane i postavljanje zadataka jedinicama bilo je svestrano izvršeno. Komandant Operativnog štaba za Bosansku krajinu, drug Košta Nađ, vršio je izvištanje ne samo sa štabovima brigada, već i sa štabovima bataljona. Nekim bataljonima, na važnijim pravcima, lično je postavio zadatke i do pojedinosti im objasnio kako da ih izvrše. Iako je 3. krajiška brigada iz marša prešla u napad, njen komandni kadar uspeo je 2. novembra da izvrši izvištanje. Sve starešine tačno su sagledale svoje zadatke, svoje napadne pravce, objekte napada i njihov karakter. To je omogućilo da se borci svestrano pripreme za savlađivanje pojedinih utvrđenja i uporišta, i za brzu likvidaciju neprijatelja. Posle izvištanja i dobijanja zadataka, starešine su pristupile neposrednim pripremama svojih jedinica za napad. Za vreme izvištanja detaljno je organizovano sadejstvo unutar jedinica i između njih. To je omogućilo njihovo sistematsko međusobno potpomaganje u savlađivanju neprijateljevog otpora i neprekidno nastupanje.

Dan pred napad održani su u svim jedinicama partijski i omladinski sastanci, kao i brigadne i bataljonske konferencije. Na njima su članovi Partije, članovi SKOJ-a i vanpartijski dali obaveze da će svaki zadatak koji se pred njih postavi izvršiti.

Operativni štab za Bosansku krajinu u svojoj zapovesti, takođe, veoma je široko politički obrazložio značaj oslobođenja Bihaća. Evo toga obrazloženja:

„Vrhovni štab Narodnooslobodilačke, partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije stavio nam je zadatak da likvidiramo neprijateljsko uporište u Bihaću i da oslobodimo grad Bihać i njegovu okolinu.

Pri izvršenju poverenog nam zadatka vi, junaci borci krajiških i hrvatskih brigada, morate se osjetiti ponosnim i sretnim kada je došao čas da se osvetite za sva strašna zlodjela, za sva ubistva i paljevine, koje izvršiše ustaški krvoloci nad našim narodom. Uništenjem ustaških zverova i razbijanjem Bihaćkog garnizona nestalo bi još jednog zločina centra — ustaške Bihaćke županije, koja je bila, a i danas je glavni podstrek i organizator svih nasilja u itavom ovom području. Vi treba da snagom svojih pušaka, mitraljeza i topova izrečete zasluženu kaznu delatima, koji još i danas pale pljačku i ubijaju po Lici, Bosni i Baniji. Taj vaš junaki podvig bio bi najveličanstveniji i najdostojniji pozdrav našem junaku Vrhovnom štabu, bio bi najdostojnije pružanje bratske ruke herojima Staljingrada i svim borcima junake Crvene armije na velikom danu 25-godišnjice Oktobarske revolucije. Taj veliki dan slavlja Oktobarske revolucije, koji se podudara sa junakim otporom staljingradskih heroja, neka prođe i u našoj Krajini i Hrvatskoj u znaku borbe svijetu naših oru-

žanih snaga i zajedni ke borbe partizana Hrvatske i Krajine. Neka nas napad na Biha — kosturnicu nebrojenih žrtava — napoji narodnim gnjevom prema tu inu i njegovim ustaškim i etni kim slugama. Neka to bude još jedan snažan i gromoglasan odgovor, vas, hrabrih junaka Krajine i Hrvatske, lažljivcima u Londonu koji pokušavaju da vaša juna ka djela na Prijedoru, Krupi, Glamo u, Mrkonji —Gradu, Jajcu, vežu uz svoje izdajni ko etni ko ime i prisvoje sebi. Budite ponosni da stojite u prvim redovima borbe za slobodu, da se zajedni ki sa velikom i juna kom Crvenom armijom borite za slobodu i bolji život, da istite našu dragu domovinu od tu ina i njegovih slugu. Sav naš narod obgrlit e vas svojom velikom ljubavlju, istorija e zabilježiti vaša juna ka djela, a naši mladi u i e se na svemu ovome kako se branila i kako se osloba ala svaka stopa naše zemlje..."¹

Operativni štab za Bosansku krajinu 31. oktobra 1942. godine izdao je zapovest u kojoj su jedinicama postavljeni slede i zadaci:

8. hrvatska brigada, da sa polaznih položaja na jugozapadnim planinama Grabež — Ku išta (k. 455) napadne i likvidira neprijateljeva uporišta: s. Pokoj, s. Cavki i i s. Založje, zatim da produži napad na Bakšaiš, Hatinac, staru i novu železni ku stanicu i slagalište „Batinjol". Posle likvidacije tih uporišta, u sadejstvu sa 2. krajiškom brigadom, napasti i osloboditi deo grada na desnoj obali Une;

2. krajiška brigada da sa polaznih položaja Zaloški—Grabež—k. 387— Prito ki Grabež napadne i likvidira neprijateljeva uporišta desno: zaklju no škola u s. Založju do Une i, da ne ekaju i likvidaciju uporišta van grada, ubaci jedan bataljon u deo grada na desnoj obali Une i, po mogu nosti, ovlada mostom na Uni;

1. krajiška brigada, da iz rejona s. Ripa , 2. novembra u 18 asova preduzme pokret preko s. Ripa , pre e Unu i napadne neprijatelja na njenoj levoj obali, izme u reke i drumu s. Zegar—Biha , da zauzme uporišta s. Dobrenicu, s. Sokolac, Somišlje (k. 447) i u sadejstvu sa 3. krajiškom brigadom zauzme s. Zegar. Posle toga da sa južne strane izvrši napad na Biha , održavaju i tesnu vezu sa jedinicama 2. krajiške brigade na desnom i sa jedinicama 3. krajiške brigade na levom krilu;

3. krajiška u sadejstvu sa 1. krajiškom brigadom da napadne sa zapada preko groblja u pravcu spomenika i likvidira neprijateljevo uporište s. Zegar, a potom da o isti uporišta prema Vedrom Polju i na okukama puta izme u s. Zegara i s. Zavalja. Posle toga, da delom snaga napadne i zauzme aerodrom, a zatim da sa jugozapadne i zapadne strane napadne na Biha , sadejstvuju i 1. krajiškoj brigadi;

2. li ka brigada da iz rejona u okolini s. Prijeboj preduzme pokret, napadne i likvidira neprijateljevu posadu u Li kom Petrovom Selu i u okolnim selima, a potom da spre i svaki pokušaj napada neprijatelja od Slunja, Oto ca i Gospi a u pravcu Biha a;

5. krajiška (kozarska) brigada da zauzme s. Spahi e, s. Jezero, s. Kurtovo Selo i železni ku stanicu Srbljani na desnoj obali Une i spre i nepri-

¹ Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodila kom ratu jugoslovenskih naroda, Vojnoistorijski institut Jugoslovenske narodne armije, Beograd, 1953, tom IV, knj. 7, str. 342, 343 (cit. Zbornik, IV, str...).

jateljevu intervenciju iz Cazina i Bosanske Krupe, zatim da posedne most u Ostrošcu i da sve pripremi za njegovu uništenje u slučaju potrebe;

6. krajiška brigada da svojim 3. bataljonom, u sadejstvu sa 5. krajiškom (kozarskom) brigadom, likvidira neprijateljeva uporišta: s. Brekovicu, s. Prošiće, s. Ostrožac i s. Miostru (sve na levoj obali Une), da poruši put Cazin—Gnjilovac—Ostrožac—Bihać, zatim da delom snaga obezbedi pravac Bosanska Krupa—s. V. Radi—Bihać, da jedan bataljon zadrži na položaju Podvida a—Majdan—Ljubija, a jedan na položaju kod Sanskog Mosta;

artiljerija (mešoviti divizion — tri haubice i 4 brdska topa) s vatrenim položajima u rejonu Grabeža da 2. novembra u 21.30 časova ispali iz dve haubice po jednu ili po dve granate na bunkere u Somišlju, a iz svih oružja po 10 granata na neprijateljeva uporišta u gradu s obe strane Une, zatim da otvara vatru samo na traženje štabova brigada (ovako ograničeni zadaci dati su artiljeriji zbog male količine municije).

Štabovi brigada su, u duhu zapovesti Operativnog štaba dali konkretne zadatke svojim bataljonima.

Štab 8. banijske brigade: 1. bataljon da napadne i likvidira neprijateljeva uporišta u severoistočnom delu s. Založja i s. Čavkića, a posle izvršenog zadatka da ostane u rezervi Brigade; 2. bataljon da napadne neprijateljevo uporište u s. Pokoju, a zatim da produži napad na uporišta Bakšaiš i Hatinać, u sadejstvu i snagama 3. bataljona koji je dobio zadatak da napadne staru i novu železnicu stanicu; 3. bataljon da posle likvidacije neprijateljevog uporišta u s. Čavkiću nastavi nadiranje s leve i sa desne strane drumova i pruge Bosanska Krupa—Bihać, napadne uporište „Batinać", staru i novu železnicu stanicu, održavaju i vezu desno sa 2. bataljonom, a levo sa 2. krajiškom brigadom. Svaki bataljon dobio je zadatak da manjim snagama posedne zauzeta uporišta radi obezbeđenja, hvatanja neprijateljevih vojnika, prikupljanja plena, kao i radi održavanja veze sa jedinicama 5. krajiške (kozarske) i 6. krajiške brigade koje će dejstvovati prema severu i severoistoku, zatvaraju i pravce prema Bosanskoj Krupi i Cazinu.

Štab 2. krajiške brigade: 1. bataljon da se neprimetno probije izmeću neprijateljevih uporišta: Alibegovića, s. Vince, Hadžiabdića brda i nove železnice stаницe, da upadne u deo grada na desnoj obali Une, izvrši napad na grad i da što pre izbije na most i zauzme ga; 2. bataljon da napadne i likvidira neprijateljeva uporišta u s. Čekrlji, Orljanima, Ribiću i Rasadniku, održavaju i tesnu vezu sa 3. bataljonom i levo, sa 1. krajiškom brigadom (preko Une); 3. bataljon da napadne neprijateljeva uporišta: školu u s. Založju, s. Vincu, Hadžiabdića brdo, održavaju i tesnu vezu sa 8. banijskom brigadom. Potom da prodre u grad, da uspostavi vezu sa 1. bataljonom koji će se nalaziti u gradu, i zajedno s njim da nastavi iščepanje grada od neprijatelja.

Štab 1. krajiške brigade: 1. bataljon da se neprimetno probije izmeću uporišta s. Sokolac i s. Dobrenica, preko Glavice (k. 388), da izbije na istočnu padinu Debeljice (tt. 573) i da izvrši napad na Somišlje, zatim da napadne na grad preko jevrejskog groblja; 2. bataljon da napadne i likvidira s. Sokolac, obezbedi vezu i se delom snaga od s. Golubića, a zatim da produži napad na uporište s. Privilica — staro i novo groblje, i da pro-

dre u grad, održavaju i desno vezu sa jedinicama 2. krajiške brigade, a levo sa jedinicama 1. bataljona svoje brigade; 3. bataljon da manjim delovima likvidira neprijatelja u s. Dobrenici, a sa ostalim snagama da napadne s. Zegar i produži napad žegarskom alejom i Borikom na grad.

Štab 3. krajiške brigade: 2. bataljon da sa južne i jugozapadne strane napadne neprijateljeve uporište s. Žegar, a manjim delovima snaga da zauzme bunkere na okukama puta izme u s. Zavalja i s. Zegara, obezbeuju i se sa pravca s. Zavalje i s. Sko aja; 1. bataljon da preko Križa i žegarskog groblja, u sadejstvu sa 2. bataljonom, napadne i likvidira s. Zegar, a potom da produži napad na žegarsku aleju i Borik, nadiru i u pravcu južnog i jugozapadnog dela Biha a; 3. bataljon da napadne Biha pravcem s. Panja'k — tt. 358 — Rasti i drže i levim krilom put koji vodi iz s. Vedropolja za Biha ; 4. bataljon da dvema etama, sa pravca Komarac k. 237 — k. 246 napadne i likvidira neprijateljev aerodrom, a zatim da u sadejstvu sa 3. bataljonom napadne Biha sa zapadne strane.

Štab 2. li ke brigade: 1. bataljon da pravcem Prijeboj—Sori a kr evina—k. 680—k.401—s. Zeljava, napadne i likvidira neprijateljeve uporište u s. Baljevcu, a potom da zatvori pravac od Biha a ka Li kom Petrovom Selu; 2. bataljon da iz s. Prijeboja preduzme pokret ka Li kom Petrovom Selu, da ga sa zapadne i jugozapadne strane, preko k. 369, napadne i likvidira, a zatim da sadejstvuje 3. bataljonu u ovla ivanju neprijateljevih utvr enja na brdu Celopek (tt. 528); 3. bataljon da preduzme pokret iz s. Prijeboja pravcem Matica kr evina—planina Kloko evica—s. Zaklopa a, da sa zapadne i jugozapadne strane napadne i likvidira neprijateljeve posade na Krnjakovom vrhu (k. 540) i elopeku (tt. 528); 4. bataljon da preduzme pokret iz s. Prijeboja pravcem Matia kr evina—Kloko evica—s. Zaklopa a—s. Rešetar, napadne i likvidira neprijateljeva uporišta u s. Rešetaru, a zatim da spre i eventualno neprijateljeve nadiranje sa pravca Drežnik—Grad i Vaganac ka Li kom Petrovom Selu.

Štab 5. krajiške (kozarske) brigade: 1. bataljon da napadne i likvidira neprijateljevo uporište u s. Spahi u, a zatim da delom snaga obezbedi most u s. Ostošcu (i pripremi ga za rušenje), a ostalim snagama da zatvori pravac Bosanska Krupa—Biha i poruši put na tom pravcu; 2. bataljon da u sadejstvu sa 3. bataljonom 6. krajiške brigade napadne i likvidira neprijateljeva uporišta u s. Miostri, s. Ostošcu, s. Proši ima i Brekovići, poruši put i zatvori pravac Cazin—Ostrožac—Biha i, ne dozvoli neprijateljevim snagama da prodru u pravcu Biha a; 3. bataljon da napadne i likvidira neprijateljeva uporišta u s. Jezeru i Kurtovu Selu, zatim da u sadejstvu sa 1. bataljonom poruši drum i železni ku prugu Bosanska Krupa—Biha i spre i svaki pokušaj neprijatelju da se od Bosanske Krupe probije u pravcu Biha a; 4. bataljon da postavi zasedu na položaju k. 328—k. 236 (3 km jugozapadno od Bosanske Krupe), zatvori pravac Bosanska Krupa—Biha i Bosanska Krupa—V. Radi —Biha i da spre i prodor neprijateljevih snaga iz Bosanske Krupe u pravcu Biha a.

Štab. 6. krajiške brigade: 2. bataljon da postavi zasedu na komunikaciji Bosanski Novi—Otoka—Bosanska Krupa i da spre i neprijateljev pokušaj da iz Bosanskog Novog prodre u Otoku i Bosansku Krupu, i 3. bataljonu da u sadejstvu sa jedinicama 5. krajiške (kozarske) brigade napadne i likvidira neprijateljeva uporišta u s. Miostri, s. Ostošcu, s. Pro-

ši ima i s. Brekovici, potom da poruši drum Cazin—Gnjilovac—Ostrožac i telefonsku liniju Biha —Cazin i Biha —Bosanska Krupa, zatim da zatvori te pravce i spre i svaki pokušaj neprijatelja da proдре prema Biha u.²

Iz zapovesti Operativnog štaba vidi se da u po etnom periodu napada nisu odre ene rezerve, iako je ovaj štab neposredno komandovao sa osam brigada i artiljerijom. Me utim, njih su sa injavale 5. krajiška (kozarska) brigada i 6. krajiška brigada, koje su napadale manja neprijateljeva uporišta i zatvarale te pravce, kao i 2. li ka brigada koja je imala zadatak da napadne neprijateljevu posadu u Li kom Petrovom Selu i da zatvara pravce prema Slunju, Oto cu i Gospi u.

Prema tome, rezerve su postojale na najosteljivijim pravcima odakle je neprijatelj jedino mogao da interveniše svojim ja im snagama.

Me utim, druk ije rezerve Operativnom štabu, prilikom dejstva na Biha u, nisu ni bile potrebne iz slede ih razloga:

1. Biha je napadan sa svih strana. Neprijateljeva posada mogla se povu i iz grada samo jednim pravcem: r. Klokot — Vrkaši — Zlopoljac — Brekovica, i upravo su zbog toga 3. bataljon 6. krajiške i 2. bataljon 5. krajiške brigade postavljeni u zasjedi na položajima Miostra — Ostrožac — Brekovica — Vrsta.

2. Spoljna neprijateljeva odbrana bila je organizovana po sistemu odvojenih ta aka, grupno posednuta, negde slabijim a negde ja im rezervama i razvu ena na širokom frontu, što je otežavalo upotrebu rezervi.

3. Operativni štab za Bosansku krajinu raspomagao je ta nim podacima o neprijateljevim snagama iz kojih se videlo da ni neprijatelj nije raspomagao ja im rezervama za ije bi paralisanje bile potrebne i naše ja e rezerve.

4. Operativni štab smatrao je da bi izdvajanje ve ih rezervi oslabilo udarnu snagu jedinica koje su u prvom naletu mogle razbiti neprijatelja na spoljnom odbrambenom pojasu, dezorganizovati sistem njegove odbrane i kmandovanja, i omogu iti brzo stezanje obru a oko grada.

5. Organizacija neprijateljeve odbrane omogu avala je ubacivanje jedinica u grad koje e, dejstvom iznutra, olakšati zauzimanje grada. Time bi se odmah, u po etku, dezorganizovalo neprijateljevo komandovanje i sistem odbrane, i unela panika u njegove redove.

Zbog svega toga, Operativni štab je i odlu io da u po etku napada izdvoji 1. bataljon 2. krajiške brigade i da ga ubaci u grad na desnoj obali Une, a da istovremeno 1. bataljon 1. krajiške brigade likvidira Somišlje — najja e neprijateljeve uporište. To bi omogu ilo brzo i nesmetano nadiranje glavnine snaga ka gradu i u sam grad.

Uzimaju i sve ovo u obzir, Operativni štab za Bosansku krajinu rešio je da nadmo nijim snagama slomi spoljni pojas neprijateljeve odbrane, napadaju i ga istovremeno slabijim snagama iznutra. Posle toga mogao je izdvojiti ja e rezerve kojima bi uticao na tok dejstava.

Time je Operativni štab omogu io brzu likvidaciju spoljnog pojasa neprijateljeve odbrane, stezanje obru a i, ujutro 3. novembra, izdvaja-

² Za vreme napada na Biha 1. bataljon 6. krajiške brigade nalazio se na položajima kod Sanskog Mosta, a 4. bataljon na podru ju Ljubije. Njihova dejstva nemaju neke tešnje veze sa dejstvima za vreme napada na Biha , pa se i ne iznose.

nje snaga 2. krajiške i delova 8. banijske brigade u rezervu gde su ostale do kona nog oslobodjenja Bihaća.

Prema tome, odluka Operativnog štaba da u potku ne izdvaja posebne rezerve, bila je potpuno ispravna.

DRUGA ETAPA - TOK NAPADA

Ova dejstva možemo podeliti u tri faze:

Prva faza, od 21.30 asova 2. novembra do 12. asova 3. novembra, kada su naše snage likvidirale spoljni pojas odbrane i oslobodile deo grada na desnoj obali Une;

druga faza, od 12 asova 3. novembra do 12 asova 4. novembra, kada su zauzeta neprijateljeva uporišta Zegar sa žegarskom alejom i Borikom i kada su naše jedinice prodrle u deo grada na levoj obali Une i prednjim delovima izbile na kanal u centar grada, i

treća faza, od 12 do 16 asova 4. novembra, kada su 1. 2. i 3. krajiška brigada slomile i poslednji neprijateljev otpor i oslobodile Bihać.

Prva faza potekla je opštim, snažnim, jednovremenim napadom 2. novembra, tačno u 21.30 asova na spoljni odbrambeni pojas. Napad je potekao kada su dve naše haubice sa Grabeža ispalile po jednu granatu na Somišlje. Dejstvo haubica bilo je ugovoreni znak za potetak napada. Istovremeno su upu eni odre eni bataljoni da se bez borbe probiju u grad. Napad je tekao ovako:

8. banijska brigada: 1. bataljon potko je napao i likvidirao s. Cavki e ostao je sa svoje dve ete u rezervi Brigade, a jednom etom oja o je 3. bataljon. 2. bataljon o istio je selo Pokoj, napao na uporište s. Bakšaiš, a deo snaga usmerio na s. Hatinac radi uništenja neprijatelja u tom uporištu. Posle kra e berbe 2. bataljon je likvidirao neprijateljevu posadu u s. Bakšaišu, prodro u grad na desnoj obali Une i povezo se sa 3. bataljonom. Oko 9 asova 3. novembra neprijatelj u ja ini jedne satnije (ete), izvršio je sa pravca Ostrošca i s. Spahi a napad na 2. bataljon u rejonu s. Bakšaiša. Neprijatelj je nameravao da se probije u grad i spoji sa posadom. Me utim, naše jedinice razbile su ga, nanele mu ve e gubitke u ljudstvu i materijalu i onemogu ile ga da prodre u grad.

Relativno brzo, i pored jakog neprijateljevog otpora, 3. bataljon, oja an etom 1. bataljona, zauzeo je staru i novu železni ku stanicu, skladište „Batinjol“, zatim prodro u grad na desnoj obali Une i u sadejstvu sa 3. bataljonom 2. krajiške brigade nastavio iš enje dela grada koji je prve no i pao u naše ruke. Dva preostala žarišta, gde se neprijatelj još držao, zauzeta su prepodne 3. novembra.

2. krajiška brigada silovitim napadom zauzela je školu u s. Založju, zaselak Alibegovi e, s. Vincu, s. Cekrlije, s. Orljane i s. Ribi , prodrla u centar grada na desnoj obali Une i izbila prednjim delovima na most na Uni. Njen 1. bataljon uspeo je da se neopažen probije u grad i da zaposedne most na desnoj obali Une. Pojava tog bataljona u gradu izazvala je paniku kod neprijatelja. To je omogu ilo brzu likvidaciju uporišta na desnoj obali Une i dalje nadiranje naših snaga na tom pravcu. Neprijateljeva uporišta u s. Cekrlijama i Orljanima likvidirao je 2. bataljon, produžio napad i zauzeo s. Ribi i Rasadnik, zatim prodro u grad i u sadej-

stvu sa 1. bataljonom nastavio likvidaciju preostalih uporišta u gradu 1 na desnoj obali Une. Školu u s. Založju zauzeo je 3. bataljon, zatim s. Vincu, Hadžiabdi a brdo i produžio napad na grad. U sadejstvu sa 1. bataljonom svoje i 3. bataljonom 8. banijske brigade nastavio je likvidaciju neprijateljevih snaga na desnoj obali Une.

U toku prve noći i otičena su sva spoljna neprijateljeva uporišta i sva ona na desnoj obali Une, izuzev dva u samom gradu, koja su likvidirana 3. novembra prepodne. Tako je taj deo grada bio potpuno slobodan.

Operativni štab za Bosansku krajinu izdao je 3. novembra oko 8 uveče naredbu Štabu 2. krajiške brigade da se pripremi za dejstvo na levoj obali Une u slučaju da neprijatelj zadrži 1. i 3. krajišku brigadu.

Istovremeno, naredbu je 1. i 3. krajiškoj brigadi da drže tesnu vezu sa Operativnim štabom i da izveštavaju o razvoju borbe da bi na vreme mogla intervenirati 2. krajiška brigada koja se veče tada nalazila u rezervi u gradu na desnoj obali Une.

Prva krajiška brigada u prvom naletu likvidirala je neprijateljeva uporišta u s. Dobrenici, s. Sokolcu i Somišlju (k. 447), zatim delom snaga produžila napad na Privilicu, staro i novo groblje, a drugim, u sadejstvu sa snagama 3. krajiške brigade, napala ustaški logor u s. Zegar.

Njen 1. bataljon neopaženo se provukao izmeću s. Sokolca i s. Dobrenice, zatim preko Glavice (k. 388), isto nime padinama Debelja e (tt. 573) i jednovremeno sa ostalim jedinicama koje su napadale spoljna uporišta, napao dobro utvrđeno uporište Somišlje. To uporište brzo je likvidirano zahvaljujući i brzom dejstvu i iznenadjenju.

Upad 1. bataljona 2. krajiške i 1. bataljona 1. krajiške brigade u grad i zauzimanje u gradu značajnih tačaka otpora uneo je paniku u neprijateljeve redove i dezorganizovao njegovo komandovanje i sistem odbrane. To je omogućilo brzo otičanje spoljnih uporišta i stezanje obru a neposredno oko grada. Dejstvo bataljona iznutra, snažno i brzo stezanje obru a dovelo je neprijateljevu posadu u bezizlazan položaj. Na desnoj obali Une bila su veče likvidirana sva uporišta, a na levoj sva spoljna uporišta i Somišlje koje nadvišava ne samo Zegar, veče i grad na levoj obali Une. Pošto je 1. bataljon 1. krajiške brigade likvidirao Somišlje, napao je ustaški logor Zegar i zauzeo vojne magacine, ali se usled protivnapada neprijateljevih snaga morao povući i na zapadne padine Somišlja iznad samog Zegara, gde je levo uspostavio vezu sa 3., a desno sa 2. bataljonom svoje brigade.

U prvom naletu 2. bataljon je napao i otičio neprijateljevo uporište s. Sokolac, jednom otičom blokirao srednjovekovni grad Sokolac, a sa ostalim snagama produžio napad u pravcu s. Privilice, starog i novog groblja, gdje je zadržan.

Neprijateljevo uporište u s. Dobrenici likvidirao je delom snaga 3. bataljon, a ja im snagama sa zapadnih padina Debelja e i Somišlja napao ustaški logor u Zegar, otičio spoljna utvrđenja i prodrio u sam logor. Usled protivnapada ja ih neprijateljevih snaga, ovaj bataljon prinuđen je da posedne položaje na okuci puta s. Zavalje—s. Zegar i desno je uspostavio vezu sa 1. bataljonom svoje brigade, a levo sa 3. krajiškom brigadom. Sa tih položaja onemogućio je neprijatelju da prodre u pravcu Zavalja i jugozapadnih padina Debelja e, i sprečio mu da obiđe levo "krilo

1. bataljona koji je držao položaje na isto noj strani logora Zegar. Neprijatelj je imao nameru da zbaci 1. bataljon sa Somišlja i da tako olakša svoj položaj.

Posle gubitka Somišlja neprijatelj je 3. novembra u 4 asa izvršio jak protivnapad na jedinice 1. i 3. bataljona. Preko dana izvršio je još nekoliko protivnapada uz podršku artiljerije i avijacije, u težnji da po svaku cenu povрати Somišlje (njegovo najja e uporište na levoj obali Une). U svakom pokušaju imao je velike gubitke.

Posle odbijanja neprijateljevih protivnapada, naše jedinice preduzele su izvi anje i pripremale se za likvidaciju s. Zegara, žegarske aleje, Borika i za prodiranje u grad na levoj obali Une.

Iako je neprijatelj težište odbrane, pa i ve inu svojih snaga orijentisao na pravcima nadiranja 1. i 3. krajiške brigade, ipak se dejstvo tih brigada odvijalo relativno brzo i po predvi enom planu.

Tre a krajiška brigada o istila je neprijateljeve uporište u Zavalju, produžila napad na ustaški logor Zegar i uspešno odbila sve neprijateljeve protivnapade na tom pravcu.

Njen 2. bataljon napao je Zegar sa južne i jugozapadne strane, o istio rovove ispred logora, ali, usled jakog otpora iz utvr enih zgrada, nije uspeo da prodre u sam logor. Bataljon je zastao na dostignutim položajima. Neprijatelj je u toku 3. novembra izvršio niz protivnapada, ali je svaki put odbijen uz ve e gubitke. Naše jedinice postepeno su stezale obru oko uporišta i onemogu avale neprijateljevim jedinicama svaki manevar i pokret iz utvr enja u kojima su se nalazile.

Napad na neprijatelja u s. Zegaru izvršio je 1. bataljon. O istio je spoljna utvr enja, ali je zadržan ispred prvih ku a na zapadnoj ivici sela, gde su se nalazila jaka utvr enja. U toku 3. novembra 1. bataljon vodio je žestoke borbe i odbio nekoliko protivnapada.

Napad preko Biha kog polja i aerodroma izvršili su 3. i 4. bataljon. O istili su nekoliko neprijateljevih rovova na Biha kom polju i aerodromu. Pošto uporišta u Zegaru i s. Hatincu još nisu bila likvidirana, ovi bataljoni potpali su pod bo nu neprijateljevu vatru, te su se morali povu i na polazne položaje Rasti i—Biha ko polje, u visini k. 246, gde su ostali 3. novembra, vrše i pripreme za prelaz u ponovni napad.

Sve jedinice na levoj obali Une vodile su žestoke borbe sa ustaškim snagama koje su pokušavale da po svaku cenu povrate izgubljene položaje.

5. krajiška (kozarska) brigada uspešno je izvršila svoj zadatak. Likvidirala je sva neprijateljeva uporišta u dolini Une od sela Brekovice pa do Bosanske Krupe, odbila sve neprijateljeve protivnapade i zatvorila pravce od Bosanske Krupe i Cazina ka Biha u.

Njen 1. bataljon napao je neprijateljevo uporište u s. Spahi ima, likvidirao ga i produžio napad ka s. Jezeru, železni koj stanici Srbaljani i sadejstvovao 3. bataljonu u napadu na Kurtovo Selo. Posle izvršenja navedenih zadataka manji deo njegovih snaga obezbe ivao je most na Uni kod Ostrošca, dok su ostale snage 1. bataljona zatvarale pravac Bosanska Krupa, Biha i rušile drum i železni ku prugu na desnoj obali Une na tome pravcu.

U sadejstvu sa 3. bataljonom 6. krajiške brigade, 2. bataljon napao Je i u prvom naletu likvidirao neprijateljeva uporišta u s. Miostri,

s. Ostrošcu, s. Proši ima i s. Brekovici, osim srednjovekovnog dvorca Ostrošca gde se neprijatelj uporno branio. To neprijateljevo uporište blokirano je manjim snagama, dok je 2. bataljon zatvorio ostalim snagama pravac Cazin—Gnjilovac—Ostrožac—Biha i rušio drum na tom pravcu. Trećeg novembra, u tri navrata, neprijateljeve snage iz Cazina vršile su napad na snage 1. i 2. bataljona radi spajanja sa blokiranim snagama u dvorcu Ostrožac, ali su njihovi napadi odbijeni i naneti su im veći gubici.

Napad i oštrije neprijateljevih uporišta u s. Jezeru i Kurtovu selu izvršio je 3. bataljon a zatim je, zajedno sa 1. bataljonom, zatvorio pravac Bosanska Krupa — Biha i porušio drum i željezni ku prugu.

Iznad same Bosanske Krupe nalazio se na položajima 4. bataljon. Zatvarao je pravce Bosanska Krupa — Biha i Bosanska Krupa — V. Radi — Biha . No u 2/3. novembra on je izvršio demonstrativni napad na neprijateljevu posadu u Krupi, prodro u grad, likvidirao nekoliko utvrđenja, naneo neprijatelju oštre* gubitke a zatim se povukao na svoje položaje. Sutradan 3. novembra, neprijateljeve snage iz Bosanske Krupe, oko satnije, podržane artiljerijom, izvršile su napad na 4. bataljon da bi ga zbacile sa položaja. Taj napad je odbijen uz veće neprijateljeve gubitke. Neprijatelj je preduzimao još nekoliko napada u toku dana, ali bez uspeha. Njegova aktivnost na tom pravcu naročito se pojačala u drugoj polovini dana, ali i pored toga on nije uspeo da zbací naše jedinice sa položaja i da prodre u pravcu Biha a.

U tako kritičnoj situaciji za neprijatelja, ustaška komanda u Biha u poslala je 3. novembra u 11.15 asova radio-gram svojoj pretpostavljenoj komandi u Zagreb, sa sledećom sadržinom:

„Nadmo niji neprijatelj još uvek vrši jak pritisak na Biha . Zauzeo je dio grada na desnoj obali Une i sva okolna sela. Molim, ako je moguće, najžurnije uputite motorizovani zdrug“.

Međutim, ustaška komanda nije mogla odvojiti nijednu veću jedinicu za pomoć opkoljenim snagama. Umesto toga ona je poslala nekoliko aviona da bombarduju položaje partizana i da snabdeju posadu municijom i oružjem, koji su im veći nedostajali. Bombardovanje nije moglo da izmeni situaciju. Municija i oružje koje su opkoljenim ustašama bacili iz aviona palo je delom u ruke partizana koji su već bili zaplenili signalna platna. Glavni stožer domobranstva obratio se istog dana za pomoć i komandantu nemačke 714. divizije, generalu Štalu (Stahl). Od njega je 3. novembra u 11.47 asova primljen radio-gram sledeće sadržine: „Usled ugroženosti i skoro svakodnevnih napada na Samarici, okolini Dvora i Bosanskog Novog, ne može se ovaj prostor nikako osloboditi (Nemci su u Bosanskom Novom imali jedan bataljon 714. divizije — prim. S. R.). Ujedno nemačke snage su u akciji sa nekoliko bojnih izme u Bosanskog Novog i Sanskog Mosta, koja se trenutno ne može prekinuti. Tek posle završetka ove akcije moglo bi se nešto snaga staviti na raspolaganje za traženje pomoći Biha u“.

Iz ovog se vidi celishodnost direktive Vrhovnog štaba Glavnom štabu Hrvatske i Operativnom štabu za Bosansku krajinu da pojačaju dejstva u istočnoj Baniji, ka Dvoru i Bosanskom Novom, i na odseku Bosanska Krupa—Ljubija. Ne samo da je time skrenuta neprijateljeva

pažnja od Bihaća, već su njegove snage angažovane na drugim pravcima tako da pomoć nisu mogli ni pružiti.

Karakteristično je da je neprijatelj vršio iste napade i protivnapade ne samo na pravcu Bosanska Krupa—Bihać, nego i na pravcu Cazin—Bihać, možda, ne toliko da bi se probio do Bihaća i ukazao direktnu pomoć svojim snagama, već koliko da bi im podigao moral i koliko-toliko olakšao težak položaj u Bihaću.

6. krajiška brigada sa svojim 3. bataljonom, u sadejstvu sa 2. bataljonom 5. krajiške (kozarske) brigade, napala je neprijateljeva uporišta u s. Mioštri, s. Ostrošcu, s. Prošićima i s. Brekovićima, zatvorila pravac Cazin—Ostrožac i rušila komunikacije na tom pravcu, ne dozvoljavajući i neprijatelju da prođe ka Bihaću.

Njen 2. bataljon nalazio se u zasedi na komunikaciji Bosanski Novi—Otoka. Njegov zadatak bio je da spreči neprijateljevim snagama da iz Bosanskog Novog prođu u Otoku i u Bosansku Krupu.

2. lička brigada dejstvovala je na pravcu Bihać—Ličko Petrovo Selo, uništila neprijateljeve snage u Ličkom Petrovom Selu, na Krnjakovom vrhu (k. 540), Celopeku (tt. 528) i u s. Rešetaru, odbila neprijateljeve protivnapade i zatvorila pravac Drežnik—Grad—Ličko Petrovo Selo—Bihać.

Njen 2. bataljon napao je i oslobodio Ličko Petrovo Selo, a zatim sadejstvovao 3. bataljonu u zauzimanju neprijateljevih utvrđenja na Krnjakovom vrhu (k. 540) i Celopeku (tt. 528).

Treći bataljon u sadejstvu sa snagama 2. bataljona uništio je neprijateljeva uporišta na Krnjakovom vrhu (k. 540) i Celopeku (tt. 528), a zatim uspostavio vezu sa 4. bataljonom i zatvorio pravac od Drežnik-Grada i Vaganca ka Ličkom Petrovom Selu.

Za to vreme 1. bataljon napao je i uništio neprijateljeve snage u s. Baljevci i zatvorio pravac od Bihaća ka Ličkom Petrovom Selu, a 4. bataljon, pošto je uništio neprijateljeve snage u s. Rešetaru, zatvorio je zajedno sa 3. bataljonom pravac od Drežnik-Grada i Vaganca ka Ličkom Petrovom Selu i noć u 2/3. novembra, ne samo što je odbio neprijateljev protivnapad u jutrašnje satnije, već ih je potpuno uništio. Tom prilikom ubijeno je 80 neprijateljevih vojnika i oficira, a ostatak se predao.

Prva faza napada na Bihać karakteriše se:

— odlučnim i nezadrživim dejstvima naših jedinica, njihovim smelim manevrima i dobrim sadejstvom;

— odlučnošću i veštinom bombaša prilikom uništenja neprijateljevih snaga u utvrđenjima i bunkerima (što je omogućilo brzo nastupanje);

— dobrim korišćenjem dejstva minobacača i topova, što je ubrzavalo tempo nastupanja;

— veštinom i dubokim prodorom bataljona u neprijateljeve položaje, uz jednovremena dejstva iznutra;

— estom i dobro organizovanim, ali bezuspešnim protivnapadima neprijateljevih snaga, njegovim žilavim otporom i stalnim traženjem pomoći od viših komandi.

Trećeg novembra Operativni štab preduzeo je mere da zada poslednji udarac neprijateljevim snagama i da konačno oslobodi grad. Odmah posle slamanja otpora na spoljnom pojasu odbrane, istureni deo Operativnog

štaba na selu sa Kostom Nadom, kretao se neposredno iza borbenog rasporeda jedinica i uticao na tok dejstava.

Druga faza napada, tj. 3. novembra od 12 časova (sk 4) tekla je ovako:

8. banijska brigada delom snaga vodila je borbu oko s. Hatinca, sprečavala povlačenje neprijatelja iz grada u pravcu Ostrošca i Cazina, a ostalim snagama u oslobođenom delu grada, na desnoj obali Une, prikupljala razbacani plen, hvatala pojedince i grupe razbežalih neprijateljevih vojnika, i svojim automatskim oružjem dejstvovala preko Une da bi potpomogla nastupanje naših snaga na levoj obali, drže i pod stalnom vatrom dva neprijateljeva artiljerijska oružja.

2. krajiška brigada vodila je delom snaga neprekidnu borbu sa neprijateljem na Velikom mostu, sadejstvuju i 1. krajiškoj brigadi, u gradu, na levoj obali Une. Ostale njene snage nalazile su se prikupljene u delu grada na desnoj obali spremne za dejstva u slučaju potrebe.

Prva krajiška brigada, pošto je pre podne 3. novembra, u sadejstvu sa 3. krajiškom brigadom odbila niz neprijateljevih pokušaja da povрати Somišlje, pripremila se za napad na ustaški logor Zegar, staro i novo groblje, i za dalje prodiranje u grad na levoj obali Une.

U 14 časova 3. novembra zamenik komandanta Operativnog štaba, drug Slavko Rodić, stigao je u 1. krajišku brigadu. On je sa štabovima 1. i 3. krajiške brigade doneo odluku da se napadne Zegar, žegarska aleja i Borik. Jedinice 1. i 3. krajiške brigade, posle izvršenih priprema prešle su 3. novembra u 15 časova u snažan napad na ustaški logor Zegar. Neprijatelj se veoma snažno i uporno branio, jer je logor predstavljao kapiju Bihaća. Njegovim padom stvorili bi se mnogo povoljniji uslovi za prodiranje naših jedinica u grad. To neprijateljevo uporište, iako dobro fortifikacijski utvrđeno, koje su ustaše uporno branile do poslednjeg opeka, brzo je likvidirano zahvaljujući i dobrim pripremama jedinica, detaljnom izviđanju i umešnom korišćenju slabih mesta u sistemu neprijateljeve odbrane. Sistematskim i upornim nadiranjem, naše snage o istile su Borik i žegarsku aleju duž kojih se nalazilo nekoliko tranšeja. Borci su ručnim bombama osvajali metar po metar tranšeja. Na neprijatelja su bacili stotine ručnih bombi. Posle toga brigade su prodrle u grad na levu obalu Une. Bombaši, pod zaštitom pušane vatre, likvidirali su još niz neprijateljevih uporišta, kao srednjovekovni grad Sokolac, Somišlje, razne bunkere i utvrđene zgrade u gradu, itd.

Posle zauzimanja Zegara, žegarske aleje i Borika, naše jedinice mnogo su brže prodirale u grad, naročito borci 1. krajiške brigade koji su imali iskustva u osvajanju naseljenih mesta.

U toku noći 3/4. novembra, naše snage na levoj obali Une ovladale su delom grada do kanala, gde su naišle na jaku i dobro organizovanu vatru neprijatelja. Kanal se nije mogao gaziti zbog brzine i dubine vode (1,5—2 m), a mostove preko njega držao je neprijatelj pod vatrom iz bunkera i utvrđenih zgrada sa suprotne obale. Prelaz preko mostova bio bi skupotran sa ozbiljnim gubicima.

14. novembra, oko 7 časova, zamenik komandanta Operativnog štaba, drug Slavko Rodić, zajedno sa štabom 1. krajiške brigade, obavestio je Operativni štab o rezultatima dejstava 1. i 3. krajiške brigade i tražio da im se hitno dostavi izvestan broj mina za minobacanje, jer im je ostalo još vrlo malo.

etvrtog novembra ujutru neprijatelj je iz neposredne blizine kanala, iz dve haubice, otvorio vatru na zgrade u kojima su se nalazile naše jedinice. Pod zaštitom artiljerijske vatre i svoje avijacije, neprijatelj je preduzeo protivnapad da izbací naše snage iz zauzetog dela grada. Naše jedinice, na suprotnoj Obali kanala, u zgradama od tvrdog materijala, pustile su neprijatelja da se približi do samog kanala, a onda su mu snažnom vatrom nanele ozbiljne gubitke i prisilile ga na odstupanje. Naše jedinice pokušale su da na le ima neprijatelja pre u kanal, ali im to nije uspelo.

Posle toga Stab 1. krajiške brigade izdao je nare enje svojim bataljonima da pre u kanal i da upadnu u deo grada na levoj obali Une. Jedinice ove brigade, bez obzira što im je neprijateljeva artiljerija i avijacija rušila nad glavom krovove zgrada u kojima su se nalazile, bile su veoma aktivne.

Posle zauzimanja Žegara, žegarske aleje i Borika, jedinice 3. krajiške, u sadejstvu sa 1. krajiškom brigadom, prodrle su u deo grada na levoj obali Une i izbile na kanal, gde su do ekane jakim vatrom neprijatelja. To su bila zadnja žarišta otpora i neprijatelj se uporno branio, jer se nadao da e održati grad u svojim rukama dok mu ne stigne o ekivana pomo .

etvrtog novembra oko 11 asova od 800 neprijateljevih vojnika svega se njih 300—400 sa pravca Cazina i Ostrošca uspelo da probije u grad. Ostali su zarobljeni i pobijeni. Do prodora tih snaga došlo je zbog toga što je Operativni štab povukao u rezervu glavninu 5. brigade sa prostora Cazin—Ostrožac i postavio je u rejon jugozapadno od Bosanske Krupe, prepostavlja u i da e prema Biha u intervenisati nema ke snage koje su 3. novembra preduzele dejstva jugozapadno od Bosanskog Novog i na sektoru Ljubija—Sanski Most. Me utim, ta dejstva nema kih snaga odvijala su se nezavisno od operacije za Biha , što potvr uje i ranije citirani radiogram generala Štala. Neprijatelj se nadao da e time poboljšati svoju veoma tešku situaciju, odbiti naše napade i održati grad u svojim rukama. Me utim, to mu nije pošlo za rukom jer se obru oko njega sve više stezao. Ve u 16 asova istog dana i poja anje je uništeno zajedno sa ostalim njegovim snagama. Istina, posle ulaska poja anja u grad, ustaše su, podržavane artiljerijom i avijacijom, izvršile protivnapad na 1. i 3. brigadu, ali im je i taj, kao i svi raniji protivnapadi, ostao bez uspeha. Naše jedinice o istile su preostala žarišta i pripremale se da pre u kanal, tj. za odlu uju i juriš i kona no uništenje neprijatelja.

5. krajiška (kozarska) i 6. krajiška brigada odbile su nekoliko neprijateljevih pokušaja da iz Cazina prodre u Ostrožac, gde su se u srednjovekovnom gradu nalazile blokirane njegove jedinice.

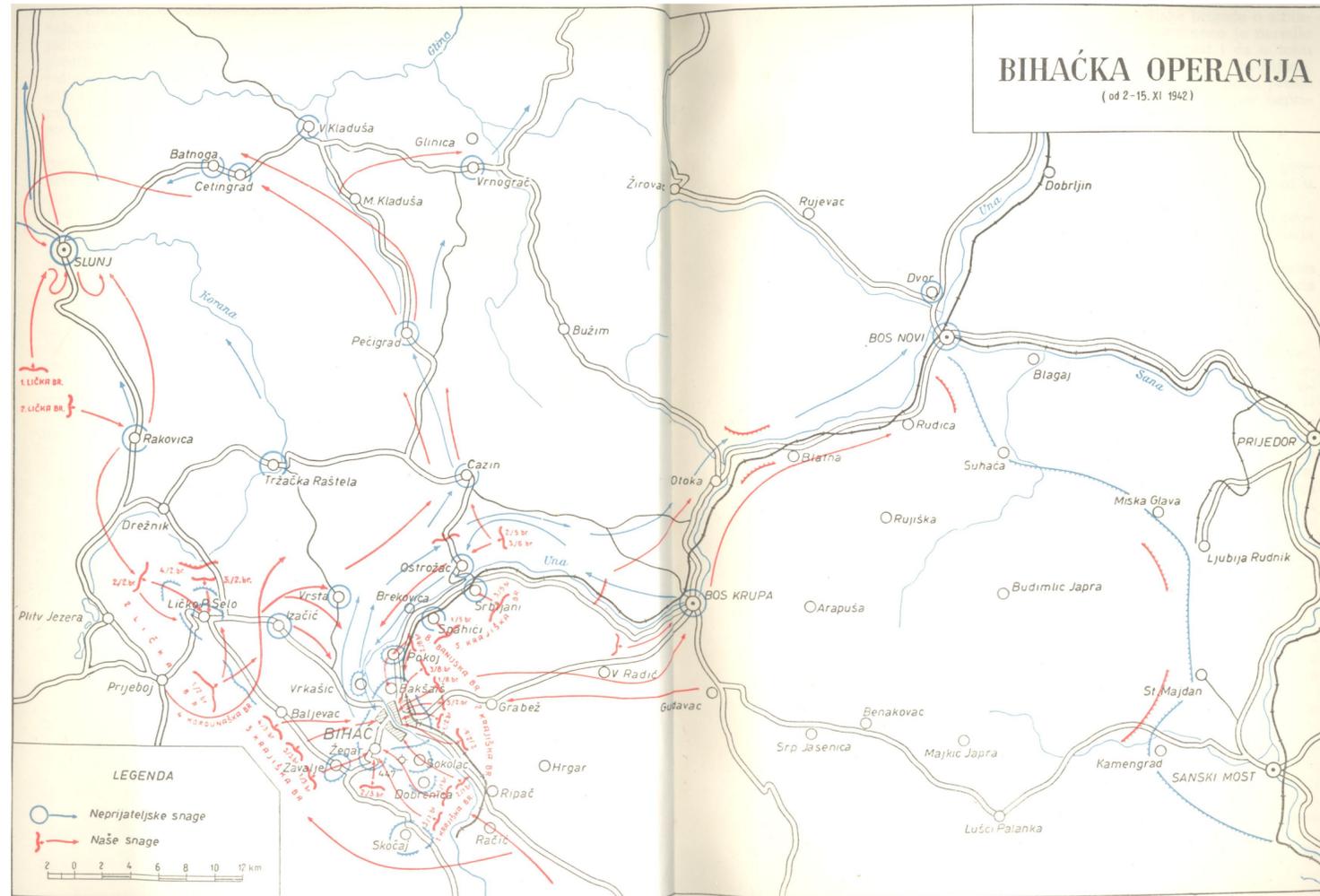
etvrtog novembra u zoru neprijatelj je iz pravca Cazina napao 2. bataljon 5. krajiške (kozarske) brigade, uspeo da prodre u Ostrožac i da se spoji sa snagama koje su se tamo nalazile. Posle izvesnog vremena 2. bataljon 5. krajiške (kozarske) brigade i 3. bataljon 6. krajiške brigade izvršili su snažan napad, razbili neprijatelja, prodrli u Ostrožac i o istili ga. Ostaci neprijateljevih delova pobešli su u pravcu Cazina.

Ove jedinice uspešno su izvršile svoje zadatke i u potpunosti obezbedile pravce Cazin—Ostrožac—Biha i Bosanska Krupa—Biha .

Iako je neprijateljeva avijacija za sve vreme ovih borbi dejstvovala, ipak nije mogla onemogu iti ni znatnije zadržati dejstvo naših jedinica.

BIHAĆKA OPERACIJA

(od 2-15. XI 1942)

etvrtog novembra u 12 asova komandant Operativnog štaba obavestio je štabove 1, 2. i 3. krajiške, kao i Štab 8. banijske brigade o situaciji na sektoru 5. i 6. krajiške i 2. li ke brigade. Istovremeno je naredio Štabu 1. i 3. brigade da jedinice tih brigada nastave napad i da u toku dana oslobode grad. Sa ovim naređenjem upoznati su svi štabovi bataljona, a preko njih i sav rukovode i i bora ki sastav. Jedinice su odmah prešle u opšti napad, prešle kanal i oko 16 asova skršile i zadnji otpor neprijatelja.

Biha je bio oslobođen.

Druga faza napada na Biha karakteriše se:

— pokušajima neprijatelja da se iz Cazina i iz Bosanske Krupe probije u Biha, pojačava tamošnju posadu, osujeti naš napad i održi grad u svojim rukama;

— pokušajem 3. novembra da upotrebom svojih rezervi i jakim protivnapadima iz Biha a i Zegara zbací 1. i 3. krajišku brigadu sa Somišlja i Zavalja;

— neprekidnim dejstvima naših snaga na svim pravcima, upornom odbranom zauzetih položaja, uspešnim odbijanjem neprijateljevih napada i protivnapada i velikim neprijateljevim gubicima u ljudstvu i tehnici;

— uspešno izvedenim napadom na Zegar i produženjem napada na deo grada ina levoj obali r. Une.

U trećoj fazi napada, tj. od 4. novembra od 12 asova do 16 asova, iako je položaj neprijateljeve posade u Biha u postajao sve kritičniji i neizdržljiviji, on se uporno i vrlo žilavo branio, otekujući i da mu stigne pojačanje. Staviše, 4. novembra u 13 asova ustaše su izvršile jak protivnapad na jedinice 1. krajiške brigade, koja ih je sa ekala, razbila, prešla kanal i nastavila išćenje tog dela grada od preostalih neprijateljevih vojnika. U međuvremenu, 3. krajiška brigada, zbog neobaveštenosti i slabe veze sa 2. li kom brigadom, povukla je svoje levo krilo u pravcu Zegara, jer je otekuvala da ne neprijateljeve snage izvršiti protivnapad sa pravca zaseoka Muratovi i Vedropolje, pošto su tamo primećene neke jedinice. U stvari, to je bila 2. li ka brigada. Međutim, to je brzo uočeno i jedinice su ponovno prešle u napad.

I pored toga što je neprijatelj već bio izgubio svaku nadu da će se održati u gradu, ustaški krvoloci su i dalje pružali žilav otpor naročito iz skladišta municije i hrane, koje se nalazilo u sinagogi i u kućama Kossanovića. Otpor su pružali sve do 16 asova, kada je likvidirano i poslednje žarište.

Na 4/5. novembra, 2. bataljon 5. krajiške (kozarske) brigade i 3. bataljon 6. krajiške brigade uništili su jednu neprijateljevu grupu koja je uspela da se probije iz Biha a. Vrlo mali broj neprijateljevih vojnika uspeo je da se izvuce prema Cazinu.

Od početka napada pa do konačnog oslobođenja Biha a, borbe su bile veoma žestoke i neprekidne.

Naše jedinice odlučno su i uporno nastupale, brzo i vešto manevrisale. Njihovi borci i rukovodioci odlikovali su se visokom borbenošću, izdržljivošću i snalažljivošću, naročito u uličnim borbama.

Pomanjkanje brojnije artiljerije za likvidaciju neprijateljevih utvorenja, nadoknadjeno je ručnim bombama koje su bile osnovno vatreno

sredstvo za uništavanje neprijateljevih posada u bunkerima i utvr enim zgradama.³

Manje grupe bombaša svugde su se pojavljivale, nanosile neprijatelju velike gubitke. To je kod njega stvorilo nesigurnost čak i u utvr enjima.

Iako su naše jedinice prvi put upotrebile plameno-bacanje, kojima dotada naši borci nisu rukovali, oni su vrlo dobro iskorišteni. Njihovim dejstvom u mnogome je olakšano uništenje neprijateljevih snaga u utvr enjima na mostu i zauzimanju mosta.

Dejstvo jedinica 1. krajiške brigade u ovoj fazi bilo je od presudnog značaja.

Treća faza napada na Bihać naročito se karakteriše:

— žestokim uličnim borbama i upornom odbranom ustaških krvoloka sve do pada i poslednjeg uporišta;

— estim i vrlo žestokim napadima neprijatelja;

— upornim i neprekidnim nastupanjem naših snaga i njihovom rešenju da što pre slome otpor neprijatelja;

— veštima manevrom i snalažljivošću u našem borbama i rukovodećim sastava, naročito u uličnim borbama i veštom osvajanju bunkera i utvr enih zgrada;

— visokom borbenošću i krajnjom izdržljivošću u naših jedinica.

TREĆA ETAPA

Prema operativnoj zamisli Vrhovnog komandanta, druga Tita, predviđeno je da posle oslobodjenja Bihaća naše snage preuzmu ofanzivna dejstva na severoistok i sever pravcima Bosanski Novi—Dvor—Bosanska Kostajnica i Slunje—Cetingrad—Velika Kladuša—Vranogra . Cilj tih dejstava bio je da se oslobode ovi krajevi, da se proširi i poveže slobodna teritorija i da se položaji za odbranu Bihaća pomere što dalje od grada radi što boljeg manevra naših snaga i vršenja povezivanja dejstava snaga Operativnog štaba za Bosansku krajinu sa snagama Glavnog štaba Hrvatske, koje su jedinice, po naređenju Vrhovnog štaba, već aktivno dejstvovala na tim pravcima za vreme napada i oslobodjenja Bihaća.

Da bi ispunile ovaj zadatak, po naređenju Operativnog štaba za Bosansku krajinu, još 3. novembra 8. banijska i 2. krajiška brigada prikupljale su se, popunjavale svoje jedinice i pripremale se za predstojeće marševe i dejstva.

Da bi se što brže i potpunije iskoristio postignuti uspeh i pometnja kod neprijatelja, Operativni štab za Bosansku krajinu izdao je naređenje

³ Naše jedinice zauzimale su utvr enja gotovo isključivo ručnim bombama. Bombaši, koristeći se noževima, privla ili su se utvr enjima. Neposredno iza njih kretale su se ostale jedinice. Ako bi neprijatelj primetio bombaše pre nego što bi ga oni napali, naše jedinice su otvarale vatru i pod njom držale bunkere ili utvr ene zgrade, naročito puškarnice, prozore, da bi omogu ili bombašima da pri uličnim objektima. Pod zaštitom njihove vatre bombaši su bacali bombe u utvr enja, a zatim brzo upadali u njih. U borbama u gradu borci su se vešto prebacivali od zgrade do zgrade, kroz same zgrade, koristeći se otvorima na njima, brzo i energično nastupali; iznenada bacali bombe na žarišta otpora i istili grad.

8. banijskoj brigadi 4. novembra u 17 asova da odmah krene preko s. Brekovice i Ostrošca ka Cazinu i da se poveže sa jedinicama 5. krajiške (kozarske) i 6. krajiške brigade koje su se nalazile na sektoru Ostrošca, a kasnije i sa snagama 2. krajiške brigade na sektoru Bosanska Krupa.

No u 4/5. novembra i 2. krajiška brigada dobila je nare enje da odmah krene i smeni snage 5. krajiške (kozarske) i 6. krajiške brigade, koje su se nalazile na obe obale Une i u neposrednoj blizini Bosanske Krupe, i da produži aktivna dejstva u pravcu Bosanske Krupe i Bosanskog Novog.

Sutradan, 5. novembra, po nare enju Operativnog štaba glavnina 1. krajiške brigade upu ena je na pravac Bosanska Krupa—Bosanski Novi, a deo snaga u pravcu Cazin—Bužim.

Za neposredno obezbe enje Biha a, odlukom Operativnog štaba za Bosansku krajinu, ostavljena je u gradu 3. krajiška brigada.

U vremenu od 5. do 15. novembra snage Operativnog štaba za Bosansku krajinu oslobodile su Bosansku Krupu, Otoku, Cazin i Bužim, kao i niz drugih naseljenih mesta, i blokirale neprijateljeve snage u Bosanskom Novom. Za to vreme snage Glavnog štaba Hrvatske oslobodile su Slunj, Cetingrad, Veliku Kladušu, Vranogra i niz drugih naseljenih mesta, ostvaruju i na taj na in u potpunosti operativnu zamisao Vrhovnog komandanta druga Tita.

REZULTATI BIHA KE OPERACIJE I OSOBINE NAŠIH I NEPRIJATELJEVIH DEJSTAVA

U borbama za oslobo enje Biha a sa okolinom, koje su trajale neprekidno 42 asa. naše jedinice postigle su ove rezultate:

— oslobo en je Biha sa 32 okolna sela gde su se nalazile ustaške posade;

— uništena je ustaška županija „Krbava i Psat“, gnezdo ustaških krvoloka u Bosanskoj krajini;

— uništen je veoma snažan ustaški garnizon koji je sa okolnim mestima imao nekoliko hiljada vojnika i oficira;

— ubijeno je 650 neprijateljevih vojnika, a zarobljeno 835 vojnika i 35 oficira sa podžupanom na elu;

— zaplenjeno je 8 artiljerijskih oru a (4 haubice, 3 protivtenkovska i 1 brdski top), 2 minobaca a, preko 1.500 pu'aka i automata, milion pušanih metaka, nekoliko hiljada topovskih granata i mina za minobaca e, veliki broj mitraljeza, mnogo odela, obu e, velike koli ine pšenice i kukuruza, kao i ostalih životnih namirnica.

Plan i namere neprijatelja da Biha po svaku cenu održi u svojim rukama i odbije naše napade, propali su u potpunosti iz slede ih razloga:

— iako je neprijateljeva odbrana bila vrlo dobro fortifikacijski organizovana, ipak je imala niz slabosti. Pojedini objekti nisu imali ak ni vatrenu vezu. To je olakšalo našim snagama da još u po etnom periodu prodru u deo grada na desnoj obali i da likvidiraju Somišlje — najja e spoljno uporište na levoj obali Une — i da time stvore mogu nosti za širi manevar i sistematsko prodiranje u grad;

— grupni sistem neprijateljevog spoljnog odbrambenog pojasa omogućio je našim jedinicama da uništavaju njegove snage po delovima, a one mogu neprijatelju da pruži otpor ja im snagama. Zbog toga, njegovo vrlo dobro naoružanje i materijalna oprema nisu mogli do i do izražaja;

— sva neprijateljeva uporišta nalazila su se pod neposrednom komandom u Bihaću. Pojedina uporišta ekala su na narednja i direktive iz Bihaća, umesto da su deistvovala inicijativno. Prvim naletom naših jedinica sve veze spoljnih uporišta sa Bihaćem bile su prekinute. Neprijateljeva komanda u Bihaću sada je mogla komandovati samo sa svojim snagama koje su se nalazile u gradu na levoj obali Une;

— neprijateljevo rukovodstvo precenilo je svoje, a potcenilo naše snage i njihove mogućnosti. Ustaše nisu ni pomišljale da ih neko može napasti u to vreme, s obzirom na njihovu brojnost i inu, fortifikacijsko uređenje zemljišta i jako naoružanje. Ta samouverenost bila je odraz slabe procene situacije i pogrešnih zaključaka da naše snage u Bihaću i okolini, u slučaju napada, izdržati dok ne pristigne pomoć iz Bosanske Krupe, Cazina i Likog Petrovog Sela. Oni nisu predvideli ni tu mogućnost da naše snage, u slučaju napada na Bihać, mogu istovremeno blokirati okolne garnizone i sprečiti svaku njihovu intervenciju.

I pored ovih slabosti ustaške jedinice uporno su se branile a naročito u Zegaru, žegarskoj aleji i Boriku i delu grada na levoj obali Une.

Neprijatelj je do poslednjeg momenta preduzimao protivnapade, bez obzira na neuspehe i velike gubitke koje je trpeo. Nastojao je da po svaku cenu izbaci naše snage iz zauzetih položaja i da održi grad u svojim rukama.

Pri razmatranju bihaćke operacije, njene pripreme, organizacije izvođenja napada, komandovanja i sadejstva, kao i eksploatacije postignutih uspeha, uočavamo niz pozitivnih osobina i specifičnosti u dejstvima naših jedinica. Pre svega, ta operacija pravilno je planirana i izvedena.

Sama operacija predstavljala je niz dnevnih i noćnih napada u kojima su krajnjom odlučnošću i žestinom. Naročito su bili žestoki juriši i protivnapadi, u toku borbe, borbe za osvajanje bunkera, utvrđenih zgrada, pa čak i pojedinih spratova zgrada. Za celo vreme borbi došla je do punog izražaja žilavost, požrtvovanje i istrajnost naših boraca.

Sve pripreme izvedene su u najvećoj tajnosti. Neprijatelj, i pored upornog nastojanja da sazna naše namere, nije uspeo ništa doznati, iako su naše jedinice vršile duge marševe da bi na vreme stigle u polazne rejone za napad na Bihać. Grupisanje naših snaga i uspostavljanje obrambenog okruženja oko Bihaća, izvršeno je, takođe, veoma brzo i tajno.

Brzom koncentracijom i silinom udara postignuto je potpuno iznenađenje. To je onemogućilo neprijatelju da privuče pojačanja.

Prikupljanje podataka o snagama i neprijateljevom naoružanju svestrano je organizovano. Raspolagalo se podacima i o najsitnijim promenama kod neprijatelja sve do samog našeg napada. To je omogućilo pravilno dodeljivanje zadataka ne samo brigadama, već i manjim jedinicama. U izvođenju neprijateljevih položaja uzele su učestvovala sve starešine, pa čak i komandiri odeljenja (desetari), što nije uvek bio slučaj u našim ranijim napadima.

Pred sam napad na Biha izvršene su političke pripreme u svim jedinicama. Borci i rukovodioci shvatili su svoju ulogu i značaj oslobođenja Biha a sa okolinom.

Karakterističan je u ovoj operaciji kombinacija frontalnog napada na spoljni odbrambeni pojas i prodor dela snaga u centar grada. Prodor su imale da izvrše izvežbane, smele i odlučne jedinice (1. bataljon 1. krajiške i 1. bataljon 2. krajiške brigade). Prodor na Somišlje, odnosno u centar grada na desnoj obali Une, poremetio je ne samo neprijateljevo komandovanje, već je to narušilo i plan njegove odbrane, unelo paniku u njegove redove i primoralo ga da angažuje svoje rezerve. To je stvorilo povoljne uslove za uspešna dejstva i ostalih naših snaga.

U početku dejstava preovlađivale su ne borbe u kojima su se naše snage prikriveno približavale neprijateljevim utvrđenjima i uporištima, i brzo ih likvidirale uz vrlo male gubitke. Posle likvidacije spoljnih uporišta, stezanja obrubom oko grada i odbijanja neprijateljevih protivnapada 3. novembra, naše jedinice nastavile su danono na dejstva koja su trajala sve do konačnog uništenja neprijateljeve posade i oslobođenja Biha a.

U ovoj operaciji naročito su došle do izražaja inicijativa i snalažljivost rukovodilaca i boračkog sastava naših jedinica. Borci su se pravilno i vesto koristili oružjem kojim su raspolagali pri savlađivanju i uništavanju neprijateljevih utvrđenja (bunkera) i prilikom uličnih borbi.

Iskustvo ove operacije pokazalo je da se proboj dobro organizovane odbrane može izvršiti i sa manjom brojnom nadmošću i tehničkim slabijim sredstvima, ali pod uslovom da su izvršene svestrane pripreme i da postoji visoko moralno-političko jedinstvo jedinica.

Operativni štab za Bosansku krajinu manevrovao je svojim snagama i u ovoj operaciji, ukoliko je to dozvoljavao njen karakter (okruženje neprijatelja). Na primer, 3. novembra deo snaga 2. krajiške brigade orijentisan je na levu obalu Une, kao pojačanje 1. i 3. krajiškoj brigadi.

Posle oslobođenja Biha a naše jedinice brzo su prešle u gonjenje razbijenih i demoralisanih neprijateljevih snaga. One se nisu zadržavale u hvatanju i uništenju pojedinaca i grupica. Energijom nadiranje olakšalo je oslobođenje niza gradova i sela severno i severoistočno od Biha a.

Od plena je izvršena popuna jedinica oružjem tako da su one odmah osposobljene za dalja dejstva.

Analizom bihačke operacije mogu se uočiti i izvesni nedostaci. Tako, na primer, prema zapovesti Operativnog štaba za Bosansku krajinu trebalo je da 1. i 3. krajiška brigada napadnu grad na levoj, a 2. krajiška i 8. banijska na desnoj obali Une, s tim da 8. banijska brigada delom snaga uništi neprijateljevo uporište u s. Hatincu i uspostavi vezu sa 3. krajiškom brigadom na severozapadnoj ivici grada, i da tako zatvori obrubom oko Biha a. Međutim, 8. banijska brigada nije uputila dovoljno snaga koje bi mogle brzo da likvidiraju neprijateljevo uporište u s. Hatincu, niti je uspostavila vezu sa 3. krajiškom brigadom. Zbog toga obrubom oko Biha a nije bio potpuno zatvoren.

Zbog slabe veze sa snagama 2. lične brigade, 4. novembra oko 13. časova 3. krajiška brigada povukla je svoje levo krilo u pravcu Zegara i to baš u momentu kada su jedinice 1. i 2. krajiške brigade vodile najžešće borbe za konačno oslobođenje Biha a.

Z A K L J U A K

Oslobo enjem Biha a i okoline postignuti su zna ajni rezultati. Likvidirane su neprijateljeve snage ne samo u Biha u, ve i u svim okolnim, bližim i daljim uporištima i garnizonima. Time je znatno proširena slobodna teritorija.

Oslobo enje Biha a sa okolinom i dalja dejstva naših snaga na sever pozitivno su uticali na još ve e rasplamsavanje ustanka u Bosanskoj krajini, Hrvatskoj, Sloveniji i Slavoniji i u drugim krajevima naše zemlje. Tako se Biha , za relativno kratko vreme, našao duboko u slobodnoj teritoriji i postao njen politiki i kulturni centar. To je omogulo povezivanje slobodne teritorije Like, Banije, Korduna i Dalmacije sa slobodnom teritorijom Bosanske krajine.

Pored toga, ovim uspehom stvoreni su povoljni uslovi za dalja dejstva na severoistok, sever i severozapad, a oslobo ene su i naše snage koje su dotle bile vezane za položaje oko Biha a.

Biha ka operacija odložila je etvrtu neprijateljevu ofanzivu koja je, prema planu, trebalo da po ne mnogo ranije. Njen zna aj je i u tome što su naši borci u ovim borbama stekli velika iskustva i zaplenili znatan ratni materijal. Zbog svega toga naše jedinice su mnogo lakše i spremnije do ekale etvrtu neprijateljevu ofanzivu.

U operaciji za oslobo enje Biha a i okoline naše jedinice pokazale su neverovatno visoku borbenu vrednost, upornost, snalažljivost i upravo majstorsko izvo enje borbenih dejstava, naro ito no u i u ulinim borbama. Detaljno izvedene pripreme i razra eni planovi, pravilno odre ivanje zadataka brigadama i bataljonima, i njihovo pravilno shvatanje i uspešno izvršenje, o igledno dakazuju visoku borbenu i moralno-politiku vrednost naših starešina i naših jedinica.

U oslobo enom Biha u održano je Prvo zasjedanje AVNOJ-a na kojem su donesene odluke od istorijskog zna aja za dalji razvoj naše borbe, narodne revolucije i za stvaranje i u vršenje narodne vlasti.

Otvaraju i Prvo zasjedanje AVNOJ-a u oslobo enom Biha u, Vrhovni komandant, drug Tito, rekao je izme u ostalog:

„Rezultat dugotrajne, teške i krvave borbe — nejednake borbe, jer smo mi u borbu stupili gotovo goloruki — rezultat te borbe jeste i to što mi danas imamo mogućnost da se ovdje sastanemo, da stvorimo jedan organ, jedno tijelo, koje e zajedno sa Vrhovnim štabom Narodnooslobodila ke vojske i Partizanskih odreda Jugoslavije, zajedno sa narodno-oslobodila kim odborima, podupirati našu borbu, organizirati pozadinu, organizirati našu politiku i ekonomski razrušenu zemlju — ukoliko se to u ovim prilikama može uiniti, da bismo ovu tešku borbu mogli dovesti do pobjedonosnog svršetka”.⁴

Oslobo enje Biha a doprinelo je da istina o našoj borbi prodre u svetsku javnost, da svet sazna da borbu u Jugoslaviji vode Narodnooslobodila ka vojska i Partizanski odredi Jugoslavije pod rukovodstvom KPJ i druga Tita, a ne Draža Mihailovi i ostali izdajnici, kako su do tada trubili radio-London, Moskva, Njujork i ostali.

⁴ Prvo i Drugo zasjedanje antifašisti kog ve a narodnog oslobo enja Jugoslavije, Prezidijum Narodne skupštine FNRJ, Beograd, 1953, str. 15.

Oslobo enje Biha a bilo je zna ajno i po tome jer je izvedeno uo i 25-godišnjice oktobarske revolucije. Time su naši borci i rukovodioci pozdravili branioce Staljingrada, pokazuju i na delu kako shvataju svoju internacionalisti ku dužnost prema SSSR-u i me unarodnom radni kom pokretu.

Znatnim pove anjem oslobo ene teritorije, a naro ito oslobo enjem Unske doline, pove ani su izvori za popunu i snabdevanje jedinica naše vojske.

Operacija za oslobo enje Biha a bila je jedna od najve ih operacija i pobeda koje je izvojevala Narodnooslobodila ka vojska u toku 1942. godine, odnosno za 16 meseci dotadašnje borbe protiv okupatora i doma ih izdajnika. Oslobo eni Biha pred kraj 1942. godine postao je vojnopoliti ki centar oslobo ene teritorije.

STEVO RAUS

DA SE VOJSCI PUTI NE ZAMRSE.

Krenuo sam po strahovitoj kiši, na konju, sam. Zurio sam, i nisam imao vremena da se ma gde sklanjam, a i da sam hteo teško bih našao sklonište. Promicao sam stalno kroz popaljena sela. I s jedne i s druge strane — samo pusti zidovi, nigde krova. Užasna pustoš — ak i za naše predstave. Kod popaljenog sela Lipe susre em Milutina i Božovi a.¹ Putujemo dalje zajedno — i ubrzo ugledasmo Biha . Leži u dolini na reci, vrlo blizu izgleda. Cini nam se da smo na domaku ustaških mitraljeza.

Stižemo u Ra i — gde se nalazi 1. krajiška. Stab je na izvi anju. Sve se sprema za sutrašnju borbu. Ujutru odlazimo dalje, skoro pored samog Biha a, po grebenu, gde se nalazi Operativni štab. Tu su i dve brigade: 8. hrvatska (banijska) i 2. krajiška. Sva izvi anja su završena. Ceka se samo prvi mrak, pa da se po e na polazne položaje. Pripreme su, izgleda, izvršene ozbiljno. Košta² nam objašnjava da su u izvi anju bili ak i desetari — svaki starešina zna ta no zadatak, video je svojim o ima kud mora sa svojom jedinicom krenuti, gde mora sti i. Ne može biti zabune i nesporedazuma. Košta tvrdi da je uspeh siguran. Možda Biha ne e pasti za jednu no , ali e sigurno pasti. Ja imam utisak da je ova sigurnost komandanta prenesena i na celu vojsku. Svi veruju u uspeh. Prime ujem da Košta ima veliko poverenje u svoje brigade, ali da i one imaju veliko poverenje u njega. Pitanje je samo kako e se boriti Banijska brigada.

Pre nego što je ova brigada krenula na položaj, kod nje su bili Stari (uro) i Osman³. Vra aju se u Stab sa ube enjem da e Brigada izvršiti zadatak. Ali nama istovremeno saopštavaju da je 250 boraca ove brigade — bez cipela i opanaka, potpuno boso.

Pred sam mrak i pred polazak brigade na položaj, doživeli smo jednu novost. Isprobano je baca plamena. Prvi put u napadu na Biha bi e upotrebljeno novo oružje. Sprava izgleda primitivna — kao aparat za špricanje vinograda. Nosi se na le ima i desnom rukom reguliše se puštanje plamena. Suknula je jednom pred nama i sutradan smo videli kako suktili na desnoj obali Une na neka ustaška gnezda. Svi smo radosni što imamo baca plamena, uvereniji smo nekako u našu snagu, iako svi znamo da jedan baca ne može, u stvari, imati nikakvo odlučujuće dejstvo u borbi za Biha .

¹ Ivan Milutinović Milutin i dr Bora Božović .

² Košta Na , komandant Operativnog štaba za Bosansku krajinu, sada general-pukovnik JNA.

³ uro Pucar Stari, lan PK za Bosnu i Hercegovinu i sekretar Oblasnog komiteta za Bosansku krajinu. Osman Karabegović , komesar Operativnog štaba za Bosansku krajinu.

Oko 7 asova krenuli smo, sa Štabom, na osmatračnicu. No je mračna. Osmatračnica je iznad samog Bihaća. Gledamo grad — osvetljen, i čini mi se da i ne slutim šta će te noći doživeti. I zaista, nije ni slutio. Oni u Bihaću nisu očekivali napad. Izgleda čudno — u neposrednoj blizini Bihaća koncentrisano je pet brigada, oko 5000 ljudi. Već dva-tri dana vrše se neprekidna izviđanja. Obrub je skoro već potpuno zatvoren, a vojna ustaška komanda o svemu tome nema pojma. Zaista je teško ratovati kada je narod protiv tebe. A narod iz okoline Bihaća je sav, bez izuzetka, protiv ustaša. Nema etnika, nema etničkog uticaja. Nijedan seljak se nije spustio u grad da obavesti šta se oko grada događa. Nema etnika — nema izdaje. Lako je ratovati, kad je narod s tobom. A narod Bihaća kog kraja, sav narod je s partizanima. Dočekuju, ispravaju, pomažu. Vodi i obećavaju da će naše brigade i bataljone sprovesti u sam grad bez metka. Retko sam video takve vodije. Tako oduševljene vodije. Najdirljivija pojava i dokaz ljubavi za partizane su seoske devojke. Od trenutka kada je počeo napad pa sve do oslobođenja Bihaća sve devojke išle su sa raspletanim kosama. Tako su nosile hranu, pomagale pri iznošenju ranjenika, vršile sve poslove. Sa svojim raspletanim kosama ispod marama, one su donosile i darivale našoj vojsci svu brigu i svu ljubav svojih mladih godina. One su rasplele kose — jer su i njihove majke i njihove babe rasplitale kose kada su njihovi otcovi, njihovi dedovi vodili borbu s Turcima. Da se vojsci ne zmrse putevi.

Gledam Bihaću u svetlosti električnih sijalica. Dugo već, godinu i po dana, nisam video osvetljen grad. Neko kraj mene kaže:

— Neće dugo svetleti!

Me utim, svi su pod utiscima električnog osvetljenja. I na nekoliko metara iza naših leđa, zaklonjen sa strane koja je okrenuta Bihaću, stoji fenjer — osvetljenje koje daje pravac našim haubicama. Vraćamo se sa osmatračnice u dolinu. Pokraj nas su topovi. Dve haubice.

— Ispalimo u brzom paljbu 20 granata. To će biti dosta. Moramo štedeti — objašnjava Košta, koji nastoji da me uputi u sve pojedinosti predstojeće bitke.

U 9.20 asova ušle se prve puške, a onda mitraljez. To je, verovatno, ustaška straža primetila neke naše. Pravac vatre je tamo gde se bori 1. krajiška brigada. Postepeno vatra postaje jača. U 9.30 asova počinje naša haubica. Jedna, pa druga. Sada ustaše u Bihaću znaju šta se događa.

Borba za Bihaću, jedna od najvećih borbi i pobeda naše partizanske vojske, već je počela.

Neposredno na Bihaću napadaju četiri brigade: 1, 2, 4.⁴ krajiška i 8. hrvatska (Banijska brigada). Peta krajiška (Kozarska brigada), napada na Ostrožac i okolna ustaška uporišta — Spahije, Srbljane, Orliće⁵, Miostru. Te iste noći dve ličke brigade⁶ napadale su na Liku Petrovo Selo. U Bihaću se nalazio veliki garnizon. Oko hiljadu ustaša iz ličkog ustaškog združenja, oko hiljadu domobrana i nešto ustaški raspoloženih naoružanih seljaka iz okolnih sela. Garnizon je bio dobro naoružan. Četiri haubice, tri protivkolska topa, jedan brdski, mnogo teških mitraljeza, puškomitraljeza, ma-

* Radi se o 3. krajiškoj brigadi.

⁵ To selo ne postoji, u stvari to je selo Brkići.

⁶ Dve hrvatske brigade.

šinskih pušaka itd. Biha je bio najjače ustaško uporište u ovom kraju. Spremalo se i stvaranje krajiške legije. Sve pripreme su bile izvršene. Jedna delegacija se već nalazila u Zagrebu, gde je trebalo da dobije poslednje odobrenje.

Garnizon se brani uporno i očajnički. Naše dve brigade, 2. krajiška i 8. hrvatska⁷ — napadale su od padina Zegara, na desnoj obali Une⁸. Dve su napadale na levoj obali Une. Prva krajiška uz samu Unu, 3. krajiška od padina Plješevice. Poslednje dve imale su teži zadatak nego prve dve. Druga krajiška i 8. banijska još su u toku prve noći i prodrle u grad, a do zore, sem nekih uporišta, oistile ceo onaj deo koji se nalazi na desnoj obali Une. U samu zoru likvidirana su i ta uporišta, — bivša zgrada poslastičarnice u neposrednoj blizini mosta, i bivša gimnazija. Dosta je bilo nekoliko preciznih granata iz protivkolskog topa, pa da ceo grad na desnoj obali Une bude očišćen. Krajišnici su prodrli s desne, Banijci s leve strane. Prvi je na reku izbio 1. bataljon 2. brigade (Kozarski)⁹, a odmah za njim bataljoni Banijske brigade, koji su napadali sleva. Vatra je trajala celonoćno. Ali nije bila ujednačena. Čas jača, čas slabija. Po nekoliko časova trajao je potpuni tajac, da onda ponovo počinje. Pored toga vatra je bila rasuta. Još uvek je front širok, još nije tokom noći došlo do koncentracije napada na sam centar grada. Prva i 2. krajiška morale su te prve noći da savladaju i niz bunkera i utvrđenja — 1. brigada na Somišlju, na Sokolcu, u Zegaru, a 3. na uskom platou na padinama Plješevice.

Osvanuo je lep, sunčan i vedar dan. Oko 9 časova pojavili su se prvi avioni. Dva „bregajca“, a odmah za njima još jedan i — na naše najveće iznenađenje — spustiše se jedan za drugim na aerodrom, koji se nalazi na putu prema Ličkom Petrovom Selu, tamo na onom pravcu gde je Košta ostavio „rupu“. Čim su se avioni počinjali spuštati, naši bacači i mitraljezi su osuli paljbu. Uzalud. Posle zadržavanja od dva-tri minuta, avioni su se digli i odleteli. Ubrzo posle njihovog dolaska stigli su i drugi — pošlo je za bombardovanje, ali, stvarno, bez ikakvih rezultata. Tukli su okolne kose, a naša vojska već im delom nalazila se već u gradu ili na njegovoj periferiji. Vraćali su se taj dan još nekoliko puta, ali sa istim rezultatom.

Druga noć je počela sa žestokom vatrom. Sada je već mnogo bliža. To se vidi i po ognjevima. Prošlu, prvu noć, goreo je Golubi, Veliki i Mali Skočaj. Sela, po nekoliko kilometara udaljena od grada. Sada gori Zegar, u neposrednoj blizini Bihača, gore ognjevi u Zegarskoj aleji, nastaju vatrene putanje, strelaste, koje pokazuju put napredovanju naših jedinica na levoj obali Une. Vatra sve žestinja. Nema prekida. Oko 8 časova izgleda da je dosegla kulminaciju. Ustaše se bore očajnički. Domobrani se predaju. Posle 24 časova borbe imali smo već nekoliko stotina zarobljenika domobranaca. Isto tako i već dva zaplenjena protivkolska topa i nekoliko teških mitraljeza. Naravno, i velik broj pušaka. Vatra traje celonoćno. Izveštaji

⁷ Osmu banijsku brigadu imala je zadatak da sa položaja Grabež—Ku išta (k. 455) napadne i zauzme Pokoj. Čavkić, Založje, Bakšaiš, Hatinac i da u sadejstvu sa susednim bataljonom 2. krajiške brigade ovlada delom grada na desnoj obali Une.

⁸ Verovatno nije dobro poznavao okolinu pa je padine Grabeža zamenio sa padinama Zegara odakle su i napadale poimenute brigade.

⁹ U sastavu 2. krajiške brigade nalazila su se dva bataljona iz 2. krajiškog odreda (sa Kozare) i dva iz 1. krajiškog odreda (iz Podgrmeča) pa je, valjda, po tome naziva „Kozarska“.

stižu da naši sistematski napreduju. Borba se, uglavnom, vodi na levoj obali Une. Brigade na desnoj obali, uglavnom, samo se prepucavaju. Preko mosta je teško preći. „Mogli bismo preći — javlja se 2. brigada — ali bismo imali velike gubitke. Most brane četiri teška mitraljeza”.

Svanulo je drugo jutro. Opet lep, vedar dan. Opet avioni, opet isti rezultati. Oko 9 časova pojavljuje se iz pravca Li kog Petrovog Sela poja anje.¹⁰ Nastupa u lancu. Do ekuju ih Banijci. Puškaranje, juriš — i dobijamo izveštaj da je zaplenjen jedan bacač i jedan mitraljez. Uprkos tome, „poja anje” je uspelo da uđe u grad. Ali ni mnogo jače poja anje, a kamoli ovih četiri stotine domobranskih vojnika,¹¹ ne bi moglo sprečiti ono što je neminovno sledilo — oslobodjenje Bihaća. Naše trupe su prodrle u grad, vodile su se borbe u samom gradu. Ustaše su pokušale još jedan protivnapad — i onda je bio kraj. Poja anje je samo povećalo broj mrtvih neprijatelja. Oko 4 časa, ustaše su pobile u pravcu Li kog Petrovog Sela. Tamo su ih čekale zasede. Poginulo je tom prilikom 150 ustaša.

Rezultati pobede: oslobođeno je 500 km², veliki broj sela, uništeno oko 700 ustaša i domobrana, zarobljeno 850 domobrana. Zaplenjene četiri haubice, tri protivkolska topa, jedan brdski, 16 teških mitraljeza, veliki broj puškomitraljeza i pušaka, preko milion metaka, oko 2 vagona topovskih granata i mina, nekoliko hiljada pari cipela i šinjela.¹²

VESELIN MASLESA

¹⁰ Ustaše su prodrle u grad iz pravca Cazina, preko Brekovice, levom obalom Une, zatim preko Klokota i Carevaca.

¹¹ Neprijateljeve snage su bile znatno veće što se može vidjeti iz drugih priloga.

¹² V. Dedijer, DNEVNIK, prvi deo (6. april 1941. do 27. novembra 1942), Beograd, 1945, Državni izdavački zavod Jugoslavije, str. 314—318. Ovako je Veselin Masleša, član CK KPJ, doživeo i opisao borbu za oslobodjenje Bihaća 1942. godine. On se u NOB od 1941. godine nalazio na raznim dužnostima. Radio je na izdavanju „Borbe”, „Vojnopolitički pregleda” i „Narodnog oslobodjenja”. Na prvom zasjedanju u Bihaću u 1942. g. izabran je za člana Izvršnog odbora AVNOJ-a i povjerenika za propagandu. Poginuo je 14. juna 1943. g. na Sutjesci. Proglašen je za narodnog heroja.

NEZABORAVNE USPOMENE

Te večeri, krajem oktobra, kada smo od komandanta Operativnog štaba za Bosansku krajinu, druga Koste Nada, primili naredbu da komandant 1. krajiške brigade Milinko Kušić i ja odmah krenemo u Grabež radi izvištavanja Bihaća, nalazili smo se sa brigadom na kraćem odmoru u oslobođenom Ključu i u okolnim selima. Kurir nas je zatekao u Štabu, upravo kad smo se izmeću sebe takmičili ili ko najbolje pjeva da bi ustanovili možemo li obrazovati „štapski“ hor. Pokazalo se da je za hor dobar samo Vojo Todorović, zamjenik komandanta brigade, a mi ostali: Kušić, Milosav Milosavljević, zamjenik politkomesara, Blažo Lompar, rukovodilac politodjela, Radovan Grković, član politodjela, Zvonko Grahek, član politodjela i rukovodilac SKOJ-a i ja, ne bi to mogli postići i bez dugotrajnijeg vježbanja, a neki nikako.

Sasvim ozbiljna i zvučana atmosfera nastala je kad se Kostin kurir pojavio na vratima, jer smo pretpostavljali da slijedi važan borbeni zadatak, kao i uvek kada su stizali kuriri iz Operativnog štaba. Bili smo za trenutak iznenađeni, pa i zbunjeni, a ubrzo potom razdragani i ispunjeni ponosom, kada smo saznali da ćemo, za koji dan, učestvovati u oslobađanju Bihaća, po veličini drugog grada u Bosanskoj krajini. Taj značajni grad sa oko 8000 stanovnika, bio je za neprijatelja veoma važan, te je u njemu imao posadu od 4500 vojnika. Ustaše su nad stanovništvom grada, bliže i dalje okoline, izvršile tešak zločin i pobile oko 10 000 ljudi, žena i djece.

Doživio sam taj trenutak čak snažnije nego ono predvečernje 4. novembra, kada je Bihać oslobođen. Valjda zato što sam u tom momentu, više nego ikad ranije, shvatio da smo prerasli u veliku i snažnu vojsku, sposobnu da izvede u ono vrijeme takvu značajnu vojnu operaciju.

Iz borbi za Bihać najsnažnije sam doživio juriš na Somišlje. Komandant Stevo Rauš sa svojim 1. bataljonom dobio je zadatak da likvidira neprijatelja u kamenim bunkerima na Somišlju, jednom od dominirajućih objekata neposredne odbrane grada. Ali od prednjih neprijateljevih položaja do Somišlja bilo je rastojanje 10—15 km. Postavljalo se pitanje da li se može za jednu noć, pod borbom, tamo stići. Uvidjelo se da nije moguće. Zato je donijeta odluka da Bataljon pokuša da se izmeću spoljnih uporišta provuče bez borbe do Somišlja i da iznenadno, snažnim udarom bombaša i silovitim jurišom zauzme Somišlje. Provala nam je trajala nekoliko sati i već kada je Bataljon bio na 500—600 metara blizu bunkera, iskrsla je nova prepreka. Naime, ispred bunkera bio je kamenjar takav da je svaki i najlakši korak mogao otkriti naše prisustvo, pa bi, sigurno, imali velike gubitke ili čak bi i napad propao. Preko veze prenijeto je da borci skinu cipele, pa smo se približavali bunkerima polako u arapama i bosu. Najednom, u najtišini, prolomile su se eksplozije, sinule su bombe, zaštek-

tali mitraljezi i zaorilo se ono snažno „ura — juriš“. Za svega nekoliko minuta naši borci zauzeli su Somišlje, koje je branila brojna posada iz više od 30 bunkera. Naš bataljon nije imao nikakvih gubitaka. Neprijatelj je bio do kraja iznenađen, te nije uopšte uspio da pruži otpor. Put za grad preko Somišlja, bio je otvoren.

*

Susret sa i a Jankom bio je poseban doživljaj. Tada nisam ni znao da je to Moša Pijade. Prvi put sam ga vidio dva-tri dana poslije oslobođenja Bihaća. Došao je u kuću u gdje smo privodili i saslušavali ustaške zloince i funkcionere Pavelićeve vlasti u gradu. Veseo, pozdravio se s nama i odmah se uputio u ugao i poeo da prelistava itave gomile akata i dokumenata koje smo tu prikupili iz raznih neprijateljevih jedinica i civilnih nadležnosti i ustanova. Poslije izvjesnog vremena prišao je prozoru i poduže zamišljeno gledao na ulicu. Najednom, ljutito je poeo da grdi nekoga i brzo istrčao napolje. Kad smo pogledali kroz prozor vidjeli smo kako jedan borac, na suprotnoj strani ulice, udara kundakom puške u vrata jedne trgovine. Či a Janko ga je grdio i ljutito upitao kako smije to da radi. Borac ga mrko pogleda rekavši: „Tražim ustaše, a ti stari, ako ti je krivo možeš lako oti i, da te ne bi ovom puškom iza vrata ...“ U tom trenutku istrčali smo i mi, razoružali tog borca, jer nam je izgledalo da je htio da pljačka, što je, iako se to retko dešavalo, oštro osuđivano. Pošto smo ga pod stražom sproveli u njegovu jedinicu, pronijela se vijest da bi mogao biti osuđen i na smrt zbog pljačke. Čuo je to i i a Janko i dotrčao kod nas zahtijevaju i da najhitnije javimo da ne smiju toga borca strijeljati, već da im se kaže da ga dobro izgrde i najure iz jedinice. „Ne emo da držimo u partizanima one koji nas sramote pred narodom, rekao je tada, mi moramo štititi narodnu imovinu“.

*

Poslije Prvog zasjedanja AVNOJ-a došao sam iz jedinice u Bihać na partijski kurs pri CK KPJ. U gradu je sve funkcionisalo tako normalno i organizovano kao da ta naša narodna vlast godinama tu djeluje. Danas kada o tome razmišljam, onda mi je mnogo puniji smisao nezvani nog naziva „Partizanska država“, koji se tih dana rodio u Bihaću.

Tada su pripreme za Prvi kongres USAOJ-a bile u punom jeku. Jednog dana u menzi, gdje su se hranili slušaoci našega kursa, prvi put sam video i susreo Lolu. Primijetio je da na rukavu imam znak politkomesara brigade. Obratio mi se riječima: „Zar tako mladih politkomesara brigada imamo? Koliko imaš godina, družo i iz koje si brigade?“ Odgovorio sam da imam 22 godine i da sam iz 1. krajiške brigade. Okrenuo se drugovima s kojima je bio (meni nepoznati) i kazao im: „Vidite šta zna i omladina i SKOJ u ovoj našoj borbi?“ Tih dana i prilikom održavanja Kongresa USAOJ-a, kojem sam i ja prisustvovao, bio sam još nekoliko puta u Lolinom društvu. Kasnije smo postali i li ni prijatelji. Njegova smrt potresla me je više nego ijedan događaj u narodnooslobodilačkom ratu.

Preko Lole upoznao sam se sa književnikom Ivanom Goranom Kovačevićem koji je, sa Vladimirom Nazorom, stigao iz Zagreba u Bihać prvih dana januara 1943. godine. U predvečerje, negdje sredinom januara, sreću sam ih na ulici. Lola je nekuda žurio, a Goran je pošao sa nas nekoliko kursista u poslastičarnicu na baklavu. Kad smo rekli poslastičarima da nam iznesu cijelu tepsiju, u stvari, svu baklavu, ne zna se ko je više bio za učenje: poslastičar ili Goran. Na kraju smo se svi grohotom smijali kad smo poslastičarima plaćali račun i vratili praznu tepsiju. Kad je u razgovoru Goran saznao da sam sa Kozare, i da sam tamo učestvovao u borbama, veoma živo se interesovao, naročito za ubijanja i pokolje koje su ustaški zločinci vršili nad stanovništvom, posebno za vrijeme poznate junske ofanzive. O tome je slušao još dok se nalazio u Zagrebu. Sljedećih dana, još u dva navrata, dolazio je da me pita o tim zločinima insistirajući i da mu kažem što više detalja. Kasnije sam saznao da se za slične podatke obračunao i drugim drugovima i da je baš u to vrijeme pisao svoju poznatu poemu JAMA.

MLADO MARIN

PREKO SOMIŠLJA U BIHA

Prilikom napada na Bihać, u jesen 1942. godine, 1. krajiška brigada stigla je iz rejona Bosanskog Petrovca u rejon V. Rača. U to vrijeme nalazio sam se na dužnosti komesara 1. čete 1. bataljona 1. krajiške brigade. Brigada je bez zadržavanja prešla Unu, a zatim je njen 3. bataljon pošao prema Sokocu, 2. prema Golubiću, a 1. bataljon prešao je potok Dobrenicu i nastavio pokret prema Somišlju gdje se nalazilo oko 45 kamenih bunkera.

Pokret je bio veoma naporan, naročito prelazak preko Une. Prilikom tog prelaska nekoliko boraca upalo je u vodu. Na istom mjestu Bataljon je prešao i potok Dobrenicu koji je, uslijed jesenjih kiša, nadošao i bio brz i plahovit. Dobrenicu smo prešli po mraku.

Prvi bataljon pošao je prema Somišlju. Iako je imao vodiča, teško je bilo pronaći put prema bunkerima zbog gustog niskog rastinja kojim je obraslo Somišlje. Za orijentaciju služili su nam Golubić i Sokolac, koji su još ranije napadnuti.

Ispred bunkera, na oko 200—300 m, iznenadili smo jednog ustašu i uhvatili ga. Bio je vrlo mlad i od njega smo jedino uspjeli da saznamo da je Ličin.

Kada smo osjetili da su bunker i sasvim blizu, razvili smo se u strelce i nastavili da im se približavamo teže i da iznenadimo posadu, jer je iznenađenje uvijek predstavljalo pola uspjeha. Približavanje bunkerima vršeno je veoma oprezno i uspjeli smo da im se približimo sasvim blizu.

Iz bunkera, ispred kojeg smo se nalazili komandir i ja sa grupom boraca, izašao je jedan ustaša i osluškivao borbu iz rejona Golubića i Sokoca. Ostali su se nalazili unutra i, sudeći po galami, lupi i uzvicima, kartali su se. Ustaša je spolja glasno obavijestio ostale u bunkeru da su partizani napali Golubić i Sokolac, dodaju i, da bi mu bilo drago da dođu i do njih na Somišlje. Tek što je to izgovorio jedan borac iz naše grupe ubacio je bombu u bunker. Snažna eksplozija prekinula je razgovor i katanje. Tako je oko 24 časa poela borba za bunkere.

Suprotno našem očekivanju i pretpostavkama, a zahvaljujući iznenađenju, energičnom i brzom napadu Bataljona, bunker i su brzo zauzeti. Ustaše su najvećim dijelom pobjegle u logor u Zegar, zatim u Borik, pa i u sam grad.

Načelno je 1. bataljon uspio da zauzme i sa dijelom snaga da posjedne Somišlje, a sa ostalim snagama nastavio je napredovanje i stigao do pred sam njihov logor u Zegaru. Međutim, prije nego što je Bataljon napao logor, razdanilo se. To su iskoristile ustaše i izvršile snažan protivnapad

ja im snagama, te je naš bataljon bio primoran da se povuče na Somišlje gdje je predanio.

Na Somišlju smo se zadržali cio dan. Kada sam tamo stigao stao sam na bunker i posmatrao dokle su stigle ustaše. Pored mene, nešto niže, stajao je komandir voda, visok i mlad borac. Preživao se Karan. Nešto sam pokazivao rukom i objašnjavao mu dokle je neprijatelj stigao. Okrenuo sam se da vidim da li je shvatio. Ali on je odjednom pao pokošen, bez glasa. Pokušao sam da ga podignem, ali je već bio mrtav. Zrno ga je pogodilo pravo u srce. Vodnik Karan ostao je da čuva vječitou stražu na Somišlju.

Držali smo položaje na Somišlju. Sporo je prolazilo vrijeme. Hrane nije uopšte bilo, a nismo mogli do nje ni da dođemo. Međutim, poslijepodne grupa žena iz Zegara, odnosno iz Drage, uputila se prema našim položajima. Nismo znali o čemu se radi. Naši simpatizeri iz tih sela znali su da smo bez hrane pa su je sakupili i poslali nam je po ženama na položaj. Njihov dolazak sve nas je prijatno iznenadio, ne samo zbog toga što smo bili veoma gladni, već i zbog takve brige i pažnje naroda prema nama. Oni su to učinili iako su se ustaše nalazile u njihovim selima, i što je postojala opasnost da tu svoju brigu plate životima. Ko je bio inicijator te akcije i ko je to organizovao, ni danas mi nije poznato.

Kada je počeo da pada mrak naš bataljon preduzeo je napad preko Zegara i logora, a zatim na Borik. Ni u selu ni u logoru nismo naišli ni na kakav otpor. Jedino smo u logoru zatekli tek skinute kazane sa vatre, pune hrane. Na osnovu toga zaključili smo da su se ustaše tek povukle i da zbog žurbe nisu uspjele ni većinu da podijele. To smo iskoristili i nahranili smo naše borce.

Bilo nam je naravno da pri napredovanju tu i tamo nešto zapalimo da bi se znalo dokle smo stigli, i da bi na taj način naše jedinice lakše održavale vezu. U Zegaru smo zapalili neko sijeno. Od njega se zapalila jedna kuća. Iz kuće su istranale samo žene. Počele su da kukaju i nariču. Naredili smo jednom vodniku da se vrati i da ugasi požar. Borci su ubrzo spasili kuću.

Naredne noći, između 3. i 4. novembra, nastavili smo dejstva po planu. Lijevo od nas dejstvovala je 3. krajiška brigada. Nastavili smo napredovanje prema Boriku. Nismo znali gdje će nas ta noć čekati, ali smo pretpostavljali da će to biti iz Borika. Nije, takođe, bilo podataka kolike se snage nalaze ispred nas. Ustaše su nas pustile da im se sasvim približimo, a kad smo došli do njihovih rovova, zasule su nas kišom ručnih bombi. Nalazili smo se na velikoj strmini, na 15–20 m. od njihovih rovova. Bombe su šištale u letu iznad nas, padale pozadi našeg streljačkog stroja, najprije, kotrljale se dalje i tek tada eksplodirale. Ako bi ponekad pala u blizini nas otkotrljala bi se niz padinu dosta daleko, dok ne bi eksplodirala. Izgleda da su ustaše bacale bombe i da ih aktivirale. Iako smo bili vrlo blizu, od bombi smo imali samo dva mrtva. Karakteristično je to da su ustaše bacale bombe po komandi, 20–30 odjednom.

Nije nam ništa drugo preostalo nego da nastavimo naprijed. Nazad se nije moglo od bombi. Izvršili smo juriš i ubacili bombe u njihove rovove. Nisu izdržali. Napustili su rovove i počeli bježati. Otišli smo Borik i nastavili za ustašama prema gradu.

Na pravcu gdje je napadao 1. bataljon, ustaše su imale ure ene položaje za odbranu samo na Somišlju. Neprijatelj je u povla enju posijedao pogodne položaje, podešavao ih na brzinu za odbranu, i sa njih pružao otpor.

Od Borika do grada nismo nailazili na snažniji otpor. No u smo ušli u grad i stigli do zgrade preko puta bivše komande puka.- Kad smo stigli do raskrš a, odakle se skre e u aleju, krenuli smo prema žandarmerijskoj kasarni. Nismo- znali da je to ona, niti smo odatle o ekivali otpor. U koloni po jedan nastavili smo napredovanje i kad smo stigli do zidova kasarne zasuli su nas sa sprata ru nim bombama. Prilegli smo. Sre om, kretali smo se u koloni pored samog zida, a bombe su padale na sredinu ulice. Malo smo se sredili i napali kasarnu. U napadu je angažovana cijela 1. eta. Uspješno smo zauzeli kasarnu. Dan je ve po eo da osvaja. Zadržali smo se na dostignutim položajima.

Sve nas je iznena ivao slab borbeni moral ustaša. Zašto nam od Borika nisu pružili otpor? Zašto su tako brzo napustili žandarmerijsku kasarnu? Možda nisu imali vremena, ili su to bile ustaše koje su se povukle iz Somišlja, pa se tu zadržale i nisu stigle da se srede i organizuju. Sigurno ranije nisu bile predvidjele takav postupak u borbi.

Poslije zauzimanja žandarmerijske kasarne krenuli smo ka mostu. Stigli smo do zgrade koju Biš ani zovu „Divizija“. Iz nje nije pružan otpor ali smo se osvjedo ili da se u njoj nalazila neka njihova komanda, jer smo, pretražuju i je, na tavana pronašli sakrivene tri ustaše.

Uskoro poslije toga prešli smo na ve em odstojanju tr e im korakom preko mosta u koloni po jedan. Prilikom prelaska mosta bili smo suviše neoprezni, jer je neprijatelj postavio neka artiljerijska oru a ta no ispred ku e u koju se, kasnije, smjestio Vrhovni štab. Rastojanje izme u nje i mosta iznosilo je oko 150 m. Odatle su oru ima kontrolisali cijelu ulicu, most i kloster. Posluga oru a dejstvovala je pješadijskim oružjem iza štivotova. I pored toga uspjelo nam je da se do epamo suprotne obale.

Poslije prelaska mosta zauzeli smo položaje iza lijevog i desnog ugla ulice. Desno od nas nalazila se medresa iz koje je ranije pružan otpor. Zatim smo se pomjerali iza neke trošne zgrade koja se nalazila na mjestu gdje je danas turisti ki biro. Odatle smo se prebacili na ugao gdje je ranije bila banka, a danas pošta. Tu smo se našli Mikan Marjanovi , koji je došao u našu etu nešto ranije, prvi put poslije ranjavanja, Milan Tubi , tada zamjenik komandanta Bataljona, i ja. Tek što smo se sastali i malo neoprezno izašli iz zaklona, sva trojica smo ranjeni. Tubi je ranjen u nogu i, uslijed krvavljenja, dok su ga nosili do logora, izdahnuo, Mikan je ranjen u koljeno i njega su odnijeli u ambulantu, a ja sam samo okrnut po nozi tanetom koje se odbilo od zida.

Da bismo u utkali neprijateljeva artiljerijska oru a, postavili smo puškomitraljez na kloster i sa krova ga ali poslugu. Uskoro su naše jedinice izvršile opšti juriš. Posljednji organizovan otpor iz hotela likvidiran je oko 16 asova. Preostala ustaška posada nastavila je povla enje. Naši bataljoni gonili su ih u stopu. Druge naše jedinice do ekivale su ih sa ure enih položaja ili iz zasjeda. Malo ih je uspjelo da nam umaknu.

Cim je prestao otpor ustaša u gradu, izgledalo je da je sav narod, i staro i mlado, izišao na ulice. Masa ljudi okupila se s obje strane mosta.

Narod je živo razgovarao o događajima koji su tek prošli, tumačio ih i objašnjavao, raspravljao se za poznanike i radovali se slobodi.

Predveče 4. novembra Bihać je potpuno oslobođen. To je bila još jedna velika pobjeda Narodnooslobodilačke vojske. Oslobođen je grad koji je za nepun mjesec dana primiti najviše predstavnike nove narodne vlasti iz svih krajeva naše zemlje.

ZIVKO RADIĆ

DRUGA KRAJIŠKA U NAPADU NA BIHA

Nesumnjivo je da su dejstva oko Biha a od najzna ajnijih u 1942. godini za razvoj narodnooslobodila ke borbe, za njeno dalje ja anje i ši-renje. Ona je imala ogroman politi ki zna aj za našu borbu uopšte, a posebno, za njenu afirmaciju u antifašisti koj koaliciji, pogotovo kad se uzme u obzir period u kojem su fašisti ke snage bile još u svom usponu.

U napadu na Biha i okolna uporišta u estvovala su 1, 2, 3, 5. i 6. krajiška brigada, 2. i 4. hrvatska i 8. banijska brigada.

Radi obezbe enja od Siska i Slunja Glavni štab Hrvatske po nare-enju Vrhovnog štaba, usmerio je dejstva 5. hrvatske i 7. banijske brigade na komunikaciju Sisak—Slunj—Kostajnica—Dvor i Glina—Kostajnica, a 1. hrvatsku brigadu ka Slunju radi vezivanja neprijateljevih snaga sa tog pravca.

Posle izvršene koncentracije i svestranih priprema, napad na Biha i okolinu po eo je 2. novembra u 21.30 asova, jednovremeno i iznenadno.

Za vreme demonstrativnih dejstava pred napad na Biha , 2. krajiška brigada napadala je prema rudniku Ljubija ime se želeo stvoriti utisak da se teži ovladati ovim podru jem radi daljeg dejstva prema Prijedoru i Sanskom Mostu. Borci te brigade nisu pri tome ni znali da njihovi napadi imaju demonstrativan karakter, jer su izvo eni takvom žestinom da je i neprijatelj morao ste i utisak da se radi o napadima iji je cilj zauzimanje rudnika Ljubije.

Zadatak 2. krajiške brigade, prema zapovesti Operativnog štaba za Bosansku krajinu, bio je u tome da se likvidiraju neprijateljeva uporišta na desnoj obali r. Une i da se ovlada sa delom grada na desnoj obali reke.

Neprijateljevi položaji bili su pogodni za odbranu jer su bili postavljeni na malim uzvišenjima, a osim toga u okviru spoljne odbrane Biha a bilo je uklju eno nekoliko sela: Vinica, Alibegovi i i Ribi , me u-sobno. povezanih bunkerima i opasanih žicanim preprekama.

Posadu su sa injavali ustaše, domobrani i žandarmi (oružnici). Ja ina neprijatelja na sektoru napada 2. brigade bila je oko 600 vojnika. U pogledu naoružanja moglo bi se re i da Brigada nije imala nikakve prednosti. Ali, zato, ona je imala malu broj anu i veliku moralnu prednost.

Zadatak je bio realno postavljen. Naime, u napadu se pokazalo da je Brigada sa malo više inicijative, još prvog dana, mogla da se prebaci na levu obalu Une i da uspostavi mostobran.

Zadaci koji su postavljeni bataljonima obezbe ivali su izvršenje postavljenog zadatka. Bataljoni su dobili ove zadatke:

Drugi bataljon imao je da likvidira neprijateljevo uporište Vinicu, a zatim da produži dejstva i da izbije na desnu obalu r. Une. Napad na

Vinicu i položaje oko tog sela trebalo je izvesti tako da se ne otkrije dejstvo 1. bataljona. Radi toga, Bataljon nije prilikom napada mogao postići iznenađenje jer je morao delom snaga da se provuče kroz neprijateljeve položaje i da tek pošto ostale jedinice Brigade izvrše napad i on napadne na svom pravcu, iz pozadine i sa fronta.

Treći bataljon imao je zadatak da se provuče kroz neprijateljeve položaje i da iz pozadine napadne na protivnikova uporišta: Cekrlje, Orljane, Ribi i Rasadnik, te da, potom, izbije na desnu obalu Une gde je trebalo da se poveže s ostalim snagama Brigade.

Tako je 2. krajiška brigada napala ceo dodeljeni odsek odbrane neprijatelja samo sa dva bataljona.

Prvi bataljon dobio je zadatak da se neopaženo, bez borbe, provuče kroz neprijateljevu odbranu i da ovlada delom grada na desnoj obali Une, a po mogućnosti i da obrazuje mostobran.

Taj zadatak bio je najdelikatniji i napadom tog bataljona bila je obuhvaćena cela dubina odbrane neprijatelja na sektoru napada 2. brigade.

Tok dejstava:

U dejstvima 1. bataljon je uspeo da prodre u grad privukavši se izmeću bunkera. Pri pokretu tog bataljona poela je borba na ostalim sektorima Brigade kao i ostalih jedinica, naročito na pravcu napada 1. krajiške brigade. Osetivši da su naše snage prodrle u njegovu pozadinu, neprijatelj je poeo da provlači snage sa desne obale r. Une. Tako je jedna grupa neprijatelja uspevala da posedne zgradu na samoj desnoj obali kod mosta (poslasti arnica). To je imalo znatnog uticaja na dalje dejstvo 1. bataljona, jer mu je sprečeno izvršenje narednog zadatka. Zahvaljujući ovoj grupi, neprijatelj je uspeo da organizuje odbranu na levoj obali reke. Možda je sa malo više odlučnosti i inicijative ta grupa mogla biti i likvidirana u prvom naletu, ali se postigli uslovi za uspostavljanje mostobrane na levoj obali još u prvim fazama napada.

Treći bataljon pošto se provukao izmeću bunkera, izvršio je, takođe, prodor u grad, a zatim saletao napao neprijatelja u Rasadniku i zaplenio 3 protivtenkovska topa. I ostala uporišta bila su brzo likvidirana i 3. bataljon vodio je borbu sa ostacima neprijateljevih snaga koje su odstupale ka mostu.

Drugi bataljon je u određeno vreme prešao takođe u napad, naišavši na ogorčen otpor u s. Vinice. Neprijatelj se branio iz kamenih zgrada. Pomoću nekoliko grupa bombaša koji su bili pod zaštitom mitraljeske vatre, Bataljon je izvršio napad. Otpor neprijatelja bio je brzo slomljen i Bataljon je produžio dejstvo i ubrzo izbio na obalu r. Une.

Tako je Brigada još pre noći napada na Bihać, pre zore, izvršila svoj zadatak i izbila na reku Unu i ovladala celim delom grada sem poslasti arnicom.

Trećeg novembra Brigada je glavnim snagama dejstvovala na neprijatelja na levoj obali r. Une, i time ostvarivala vatreno sadejstvo sa snagama 1. krajiške brigade.

Uporedo s tim vršene su pripreme za forsiranje r. Une. Međutim, Operativni štab nije odobrio da se reka forsira noću, jer su izgledi za uspeh naših snaga, koje su dejstvovala na levoj obali, bili povoljni.

Manjim snagama preduzeto je iš enje terena od neprijateljevih vojnika koji su se prilikom bekstva posakrivali po kućama, gajevima, živicama, njivama i svugde gde se moglo sakriti. U ovom iš enju zarobljen je veći broj neprijateljevih vojnika, a u toku noći ubijeno ih je oko 100. Ako se uzme u obzir da je Brigada imala oko 800 boraca i da je u tim dejstvima imala svega oko 20 mrtvih i ranjenih, onda se može oceniti njen uspeh kao i moralno-političko stanje njenih boraca i starešina.

U daljem napadu budno je motreno na dejstvo naših snaga na levoj obali reke kao i na pokrete neprijatelja. Tako je pravovremeno uočena kriza neprijateljevih snaga na kanalu koje je napadala 1. krajiška brigada, a kada je neprijatelj počeo da se povlači, 2. krajiška izvršila je juriš preko mosta na r. Uni i ovladala parkom, terasom i Bihaćkom kulom. Tim dejstvom još je više poremećeno izvlačenje neprijatelja. Brigada je zaplenila 4 haubice, i sprečila neprijatelja da pobije preko 300 zatvorenika u Bihaćkoj kuli.

Posle izvršenog zadatka u napadu na Bihać, 2. krajiška prišla je izvršenju sledećeg zadatka — gonjenju neprijatelja.

Ne obazirući se na umor posle dve neprospavane noći i u teškim borbama Brigada je odmah izvršila pokret prema Bosanskoj Krupi. Stigavši u zoru 6. novembra pred Krupu primećen je požar i eksplozije u gradu. Neprijatelj nije sačuvao naše snage već je zapalio grad i skladišta municije, i povukao se prema Otoci i Bosanskom Novom.

Odmah su otkrivene dve goneće kolone.

Leva kolona (2. i 3. bataljon) dobila je zadatak da goni neprijatelja levom obalom r. Une, a desna kolona (1. bataljon i Pratećeta) desnom obalom r. Une.

Leva kolona prošla je preko mosta kroz zapaljeni grad, a zatim su obe kolone krenule na izvršenje zadatka.

Gonjenje neprijatelja izvršeno je uspešno. Nije mu dozvoljeno da se konsoliduje i da posedne položaje za odbranu. Njegovi zaštitni delovi napadani su iz pokreta. Radi toga neprijatelj nije uspevao da organizuje otpor. Odstupanje je više bilo na paniku nego na bekstvo jer su paniku unosili civili izmešani u velikom broju sa jedinicama neprijatelja.

Ozbiljniji pokušaj pružanja organizovanog otpora izvršio je neprijatelj kod Otoke, oslonivši se na tamošnju posadu i utvrđenje (oko 30 bunkera raznih veličina). Međutim, i ta posada bila je demoralisana padom Bihaća.

Druga krajiška brigada i to uporište napala je iz pokreta. Zaplenjeni protivtenkovski topovi otvorili su vatru iz neposredne blizine po bunkerima na desnoj obali Une. Za kratko vreme posada bunkera likvidirana je ili pobešla.

I leva kolona, sadejstvujući i desnoj, prešla je takođe u napad. Neprijatelj se naglo povukao iz Otoke prema Bosanskom Novom u najvećem neredu i panici.

Tako je 6. novembra, poslepodne, zauzeta i Otoka.

Brigada je prenošla u Otoci, a samo slabije delove, nekoliko patrola, uputila je za neprijateljem.

Time je uinjena, možda, najkrupnija greška. Mada je zamor jedinica bio veliki nije se smelo stati.

Mislim, da rezultati, zalaganje i naponi koje su učinili borci 2. krajiške brigade u Bihaću u ovoj operaciji uopšte ne pokazuju kakva je bila njena borbena sposobnost i moralno-političko stanje boraca i starešina.

KATKO MARTINVI

SECANJE NA OSLOBODIENJE BIHAJA

Uspeh u Bihaću koj operaciji prvih dana novembra 1942. rezultat je istovremeno kombinovanog napada s fronta i iza tih delova. Zadatak je bilo mnogo teže ostvariti nego u prijedorskoj operaciji, maja 1942. Neprijatelj je oko uporišta organizovao dva pojasa odbrane i obuhvatio široki pojas oko grada. On je težio da zatvori sve prilaze gradu kako bi onemogućio iznenadni prodor naših snaga kao i da u slučaju napada na spoljni pojas odbrane, slobodno manevriše svojim snagama unutar grada radi preduzimanja protivnapada na ugroženim pravcima. Međutim, utvrđivanje je neprijatelj izvršio grupno, što je omogućilo da se deo naših snaga, pod zaštitom mraka, provuče u grad i izvrši napad iznutra.

Operacija je pripremljena prema uputstvima drugog Tita, a neposredna organizacija napada i komanda poverene su Operativnom štabu za Bosansku krajinu. Upad u grad izvršili su 1. bataljon 2. krajiške i 1. bataljon 1. krajiške brigade. Ukratko, iznelo se samo dejstvo 1. bataljona 2. krajiške narodnooslobodilačke udarne brigade.

Druga krajiška brigada imala je zadatak da u sadejstvu sa 8. banjovskom brigadom napadne i likvidira neprijateljeve otporne tačke u delu grada koji leži na desnoj obali reke Une. Štab brigade dao je zadatak svom 1. bataljonu da se neopaženo privuče iza neprijateljevih otpornih tačaka s. Alibegovi i s. Vinca, zatim izmeću Hadžiabdića brda i železničke stanice, da upadne u grad i da ovlada mostom na reki Uni. Opšti napad na grad počinjen je 2. novembra u 21.30 sati. Prvi bataljon 2. krajiške brigade, jačine tri čete, oko 350—380 boraca, dobro naoružan puškomitraljezima i lakim mitraljezima (30—35), krenuo je u koloni po jedan sa Grabežom u pravcu s. Vinca i neopaženo se provukao iza s. Vinca i Alibegovića. Posle prelaska te linije skrenuo je na jug iza nove železničke stanice u Alibegovića brda, ali ga je neprijatelj primetio i na njega osuo mitraljesku vatru. Međutim, on nije odgovorio na vatru već je nastavio prodiranje i stigao do neprijateljevih rovova na periferiji grada. Neprijatelj, iznenađen prisustvom naših snaga u gradu, jer se njegov spoljni pojas odbrane još držao, pružio je žestok otpor. I pored toga naši borci prisilili su neprijatelja na povlačenje i nastavili napredovanje s obe strane ulice koja od železničke stanice vodi ka mostu u gradu. Za dva sata Bataljon je prešao preko 5 km. Potiskujući i neprijateljevu posadu u gradu, on je izbio na most. Dalje napredovanje neprijatelj je onemogućio vatrom iz utvrđene zgrade pored samog mosta, na mestu gde je bila poslastičarnica. Pred zoru i ovaj otpor je slomila jedna bombaška grupa. Time je most na reki Uni pao u ruke ovog bataljona.

Uspeh na ovom pravcu postignut je na taj način što su neprijateljeve snage iznenađene na spoljnjem pojasu odbrane i što je izvršen brz pro-

dor naših snaga u grad. Time je neprijateljeva posada bila potpuno pokolebana; ostali bataljoni 2. krajiške i 8. banijske brigade oslobodili su 2. novembra do zore podru je grada na desnoj obali r. Une.

Zahvaljuju i prodoru, naše jedinice neprekidno su tukle bo nom vatrom deo grada na levoj obali r. Une. Time je neprijatelju spre en manevar u tom delu grada i vezane snage koje je mogao da angažuje za odbranu leve obale r, Une, a naro ito mosta. Pored toga, on je za odbranu mosta morao da dovu e i artiljerijska oru a kojima je dejstvo- vao i na zgradu gde se nalazila poslasi arnica i odakle su naši borci obasipali vatrom levu obalu. Vezivanje ovih neprijateljevih snaga i na- šim bo nim dejstvom olakšano je brže napredovanje jedinicama 1. kra- jiške i ostalih naših brigada.

Naše jedinice su esto, naro ito prilikom napada na naseljeno me- sto, primenjivale istovremeni napad s fronta i uba enih snaga iznutra. Takav na in bio je najuspešniji, naro ito kad se napadalo no u. Po danu bi takav napad bio skop an sa velikim gubicima. Danju je teže bilo posti i iznena enje, a ono je dosta esto osiguravalo uspeh.

Ja ina jedinice koja je odre ivana da izvrši napad iznutra zavisila je od veli ine naseljenog mesta, od brojnosti i naoružanja neprijateljevog garnizona, i od drugih faktora.

Ostale jedinice, koje su spolja napadale uporište, inile su to ener- gi no i uporno. Tako su neprijateljeve snage na spolnjem pojasu odbrane vezivane i spre avano im je dejstvo u le a jedinice koja je prodrla u grad. Ukoliko neprijatelj uporno brani spoljni odbrambeni pojas, jedinica koja je prodrla u grad deo svojih snaga orijentisala bi i napadala u le a neprijateljevim snagama koje brane spoljni pojas odbrane i sadejstvo- vala'snagama koje napadaju spolja. Za ovakva dejstva odre eni su samo smeli i inicijativni borci i starešine, koji se nisu plašili da neprijatelja ostave iza svojih le a.

U tmurno novembarsko ve e ponovo sam u mislima prebiraio po se anjima po etak novembra 1942. godine, našu veliku pobeđu koju su partizanske brigade izyojevale zauzimaju i Biha . Ponovo pokušavam, posmatraju i skice biha ke operacije, naša i nema ko-ustaška dokumenta, da oživim u se anjima to herojsko doba. Hteo bih kao vojnik da se oslonim na suve vojni ke zaklju ke o biha koj operaciji.

TAJNOST PRIPREMA OPERACIJA

U svakom vojnom udžbeniku tajnost pripreme, koja obezbe uje iz- nena enja, isti e se kao jedan od ozbiljnih uslova uspeha u ratu. Pitam se kako smo mi ostvarili tajnost svojih priprema. U vojsci naših nepri- jatelja iz rata, postojale su itave mreže obaveštajaca i špijuna sa moder- nim sredstvima koji uvaju tajnost sopstvenih priprema i koji su nasto- jali da otkriju namere protivnika. Njima su stajala na raspolaganju sva sredstva transporta: železnice, kamioni i sli no, za brzo i iznenadno pre- bacivanje trupa. Mi toga svega nismo imali. A ipak, iznena enje je skoro redovno postizano. To je bilo, izme u ostalog, veliko i mo no oružje koje narh je pomagalo u našim vojni kim poduhvatima.

Kako smo mi, u Bihaću, u operaciji, obezbedili tajnost priprema za napad? Pet krajiških, dve banijske i jedna hrvatska brigada maršovale su sa raznih strana ka Bihaću. Kroz Podgrme, Kordun, Liku, kretale su se nekoliko dana duge kolone brigada sa crvenim zastavama. Sve su se one slivale na prilazima grada na Uni. Koja je organizacija i koja su to sredstva uvali tajnost naših priprema za napad na Bihać?

To je bio naš narod. Narod Podgrme, Like, Korduna. On je uvaio tajnu priprema za veliku operaciju. Znali su seljaci sela kroz koja smo prolazili kuda idemo. Uvek je naš pronicljivi seljak cenio kuda ćemo, šta smeramo, koji će to grad biti oslobođen. Ali, hiljade tih divnih ljudi uvali su tajne svoje vojske. To je bio najpoverljiviji obavestajni aparat i najbrojnija služba bezbednosti koju jedna vojska može imati. I kad su brigade već bile na samim prilazima gradu — neprijatelj nije ništa znao o našim namerama. To dokazuje i ovaj telegram ustaša iz Bihaća od 4. novembra, kad su naše brigade vodile borbe za likvidaciju poslednjih neprijateljevih uporišta u gradu:

„Dnevno izvješće br. 101

Zapovjedništva Ustaške vojnice prema primljenim podacima

4. studenog 1942. godine do 9 sati.

Zapovjednik IV. ust. zdruga u Bihaću brzojavom preko Mindoma¹ javlja slijedeće:

1. Partizani napali velikim snagama Bihać. Početak napada 2/3 o. mj. u 21.10 sati, prodrieli do Une obišavši naše predstraže. Borba traje nesmanjenom jačinom. Somišlje (k. 447, 1 km ist. od s. Zegara) u njihovim rukama.

Naše snage povuene su do unutrašnjosti grada Bihaća a radi sprijeavanja njihovog napadaja. Svi spojevi su prekinuti, pa i onaj sa Cazinom. Ako odmah ne dođe pomoć ne možemo se držati.

Pošaljite smjesta bombaše. Na Bihać partizani vrše veliki napad i ušli su u jedan dio grada. Bombardirajte Debeljaču, (k. 573), a preko Une sela Ribić i Vincu.

Osim toga zapovjednik zdruga obratio se njem. 718. pješ. div., majoru Heinzu za pomoć, te je dobio odgovor, da general Stahl sada ne može nikakve snage uputiti u pomoć Bihaću, pošto su mu sve snage vezane podhvatom, što potvrđuje i 2. pješ. divizija (puk. Čanić). Prema tome bojna gorskog zdruga u Bos. Novom kao i Njemačke snage nisu raspoložive.

Pukovnik Dragojlov iz Mindoma zamolio je majora Heinza, da javi generalu Stahlu, da uzme u razmatranje mogućnost prikupiti u najkraćem vremenu jednu bojnu i moli, da se dade odgovor, kada će ova bojna biti prikupljena i kada će se moći uputiti prema Bihaću.

Traženi zrakoplovi uputiti će se za bombardiranje spomenutih ciljeva.

2. — Dne 3. studenog u 11.47 sati primljen je odgovor generala Stahla slijedećeg sadržaja:

Usled ugroženosti i skoro svakodnevnih napada u Šamarici i u okolini Dvora i Bos. Novog, ne može se ovaj prostor nikako oslabiti.

¹ Ministarstvo domobranstva.

Ujedno je u toku poduhvat sa nekoliko bojni u prostoru izme u Novog i Sanskog Mosta, koji se trenutno ne može prekinuti. Tek po završetku ovog podhvata, moglo bi se nešto snaga staviti na raspolaganje za traženu pomoć Bihaću".²

Narod je uvao vojne tajne svoje armije osloboditeljice.

PRIPREMA OPERACIJE

Se am se političkih priprema. Odmah po padu mraka 2. novembra, 2. krajiška brigada bila je prikupljena u rejonu Grabeža, na domaku Bihaća. Preostalo je samo nekoliko časova do napada na grad. Sekretari partijskih celija i politički komesari eta i bataljona sastali su se da uju izlaganje političkog komesara Brigade, Nike Jurin i eta, partijskog rukovodioca Dragoslava Mutapovića i rukovodioca Politodjela Pere Radovića. U mrkloj, prohladnoj novembarskoj noći, ule su se šapatom izgovorene plamene reči i komunistička značajna zauzimanja Bihaća, o naredbi druga Tita i Operativnog štaba za Bosansku krajinu. Komunistički članovi SKOJ-a moraju svojim primerima prednjačiti ostalim borcima u velikoj bici. I za čas, po svim etapama, održani su partijski sastanci. Govorili su komunistički članovi SKOJ-a, zavetovali se: „Bihać će biti oslobođen. To će biti najbolji naš poklon Crvenoj armiji za nastupajućeg praznika 7. novembra, dan oktobarske revolucije!" To je bio zavet koji je šapatom izgovoren pred gradom, okovanim žicom, rovovima i velikom topova i mitraljeza, uporištem iz kojeg je branjena cela dolina Une.

Takve pripreme, vršene vrlo esto na maršu ili na kratkom odmoru neposredno pred borbu, uzbuđivale su borce revolucije, ulivale snagu, otvarale perspektivu — slobode, novog i lepšeg života.

Prve noći u borbama za Bihać moj bataljon prodro je u deo grada na desnoj obali Une do samog mosta. Dalje nismo mogli. Neprijatelj je koncentrisao artiljerijsku i mitraljesku vatru na oslobođeni deo grada. Zabarikadirali smo se u kućama. Nismo mogli napred, jer su ulice bile pod ubitačnom vatrom. U kućama, u kojoj sam bio sa grupom boraca, smrtno je ranjen vodnik Dušan Balaban. Bilo nam je jasno da mu se ne može pomoći. I njemu tako je. Obratio mi se umirući: „Druže komesaru, kažite drugovima da sam izvršio svoju dužnost. Bihać će biti slobodan. Mi ćemo u njemu proslaviti oktobarsku revoluciju!" Taj crnokosi mladić ispod Kozare, komunistički član, nosio je u svom srcu zavet sa kratkog pripremnog partijskog sastanka na Grabežu, gde su komunistički i skojevci dali obe anje pred svojim etapama da će biti prvi u Bihaću.

Izdahnuo je Dušan Balaban. Možda smo ga brzo zaboravili, jer su pred nama bile još dve i po godine bitaka širom zemlje.

Posle više od dve decenije od tog događaja, poklanjam jednu misao, jedno tužno sećanje, tom divnom mladiću. Neka ostane zabeleženo. To se sećanje mi ujedno još jednom otkriva ogromnu snagu uticaja Partije, značaj jedne forme političkog pripremanja ljudi za bitku. I to je dragoceno iskustvo u borbi jednog naroda za slobodu.

IDRIS CEJVAN

² Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, tom IV, knj. 8, str. 503 s.

DOGODILO SE U NAPADU NA BIHA

Uo i napada na Biha , po etkom novembra 1942. godine, iz Bosanskog Petrovca krenula je jedna grupa na elu sa drugom Milutinom prema drevnom gradu na Uni. Sa njima sam pošao i ja. Ne pamtim ve ko je sve bio u grupi. Negde uz put (u Vrto e ili u Lipi) naišli smo na druga Veselina Maslešu, koji Je dalje nastavio s nama. Ve ina nas je jahala i odmicali smo dosta brzo.

Na osmatra nicu Štaba 1. korpusa NOVJ, koja se nalazila na visokoj kosi iznad samog Biha a, negde na Grabežu, stigli smo ve u mrak. Onako umorne od puta po hladnom vremenu, veoma nas je obradovalo kad smo u jednoj manjoj, zaklonjenoj od vetra vrta i, ugledali za nas spremljeno seno za spavanje, a pored zaklonjenog fenjera, dobar doma in drug Košta spremio je i ve eru — mleko i hleb, ega smo bili željni.

Probudilo me je gruvanje topova u neposrednoj blizini. Odmah sam se setio da nam je drug Košta rekao da e po etak napada na Biha biti obeležen sa par desetina granata iz naših haubica koje e biti ispaljene na neprijatelja u gradu. Biha , koji je pre toga bio osvetljen elektri nom rasvetom, posle prvih granata utonuo je u mrak. Samo rojevi svetle ih zrna, mitraljeske i puš ane vatre, i zaglušna pucnjava, svedo ili su da je napad po eo.

Iznenadni mrak u Biha u podsetio je drugove Kostu i Milutina da bi trebalo preduzeti, pored onoga što je ve bilo ure eno, i naro ite mere za spasavanje biha ke elektri ne centrale. Oni su mi odmah poverili taj zadatak. Naime, predložili su mi da se pridružim bataljonu 2. krajiške brigade, jer je ona imala zadatak da nastupa ka centru grada. Trebalo je da se što pre dokopam elektri ne centrale, da preduzmem sve što je potrebno da se mašine sa uvaju od razaranja, da zadržim stru ni personal i da se odmah organizuje opravka elektri ne mreže, koja e, sigurno, stradati za vreme borbi u gradu.

Kad je drug Košta dobio izveštaj da je 2. krajiška stigla skoro do mosta preko Une, trebalo je još savladati otpor neprijatelja iz poslasternice da bi se prešlo preko mosta. Tamo su bile zasede ustaša sa mitraljezima. Cim sam to saznao, pridružio sam se nekim kuririma koji su se vra ali u Brigadu i krenuo sa njima ka mostu.

Zgrada u kojoj se nalazila poslasternica bila ie vrsto zidana i izdvojena od ostalih u ulici. Izgledala je kao dobar bunker. Iz nje su ustaše imale dobar pregled nad okolinom i ona im je omogu avala dobru odbranu. Borci 2. krajiške bili su odvojeni od mosta brisanim prostorom, koji su ustaše kontrolisale svojom vatrom.

I ulicu koja je vodila ka mostu ustaše su držale pod vatrom. Bez obzira na sve to moralo se napred. Oprezno je trebalo pretr avati izme u

rafala i dugo ležati u o ekivanju zgodnog momenta. Ve smo stigli blizu ku e gdö je, kako su mi rekli kuriri, smešten Stab bataljona. I poslasterica je blizu. Odjednom ispred nas odjeknu jaka eksplozija. Na sve strane prštalo je razbijeno prozorsko staklo sa okolnih ku a i padao crep sa krovova. Posle nekoliko dugih sekundi zavladała je tišina, ali je uskoro poremeti gruvanje ru nih bombi, pucnjava i povici.

Kasnije sam saznao da su Krajišnici uspeli doturiti pred sama vrata poslasterice ceo sanduk eksploziva (20 kg) koji su aktivirali štapinom. Eksplozija je razvalila vrata i ošamutila, a možda i pobila, ustaše u zgradi.- Tako je i ta prepreka savladana.

U Štabu bataljona našao sam i rukovodstvo Brigade. Posle kratkog dogovora pohitao sam preko mosta. Borba je prenetā na drugu obalu Une, u užu centar grada. Ustaše su se krile iza debelih stabala duž kanala i žestoko se branile. Naši napreduju sporo, ali ipak ve su prošli park, i pored starih zidina izašli na glavnu ulicu. I ja sam s njima.

ini mi se da je mrak u gradu i u parku još ve i. Tr e i izbijam na glavnu ulicu i savijam desno iza ugla. Padam na trotoar zapevši za telefonsku žicu. Nervozno se trzam, pokušavaju i da se oslobodim, ali sam se još više zapetljavao. Žica mi se obmotala oko vrata, stegla noge i levu ruku. Meci udaraju u trotoar i u zid ku e ispod kojeg se nalazim. I dalje pokušavam da se iskobeljam, ali svaki pokret samo pogoršava situaciju. Ne mogu ni da ustanem ni da se prevrnem na stranu.

Po e da svi e i to naglo. Borci su se nekuda udaljili i ja ostadoh sam, vrsto upetljan u žicu. Od oružja imao sam samo revolver i bombu. Ležao sam potrbuške. Nisam mogao ni da se pomaknem. S mukom sam izvukao revolver, ali sam time još ja e stegao žicu oko vrata. Tek kada je svanulo video sam u koliku sam gomilu žice upao. To je bilo veliko zamršeno klupko žice ogromnih dimenzija. Spirale žice uzdizale su se iznad mene nekoliko metara i prosto je neshvatljivo kako sam upao i kako sam se umotao.

Mogao sam da gledam samo preko kanala i u zemlju ispred sebe. Oko kanala, ni 50 metara od mene, kretali su se neki ljudi, nešto su vikali i pucali udesno. Da li da ih zovem? Možda su to ustaše koje su potisle naše borce ka Uni?

Moram i dalje da ekam. Ništa ne mogu da u inim. Potpuno sam bespomo an i sad, kad sam sagledao situaciju u koju sam upao, ledeni strah uvukao "mi se u srce. Poginu u sasvim glupo. Setio sam se da nepomi nost može biti spasonosna. Eto tamo, nasred ulice, leži jedan leš, pa ako i ja budem nepokretan ne u nikom upasti u o i. Pritajio sam se, ali svestan da sam negde izme u naših i ustaša, i da me može pogoditi neki zalutali metak. ekam, živaca napetih do kraja taj „metak", a zrna, puš ana i mitraljeska, pljušte oko mene.

Ne znam koliko sam tako ostao. Meni se i sad ini da je to bilo užasno dugo. Pokušavam i dalje da se izvu em u nadi da u, možda, pro na i izlaz i osloboditi se tih stega. Ali, rezultat je bio nikakav. Odjednom ujem, kroz pucnjavu, kako mi žica zveckā iza le a, kao da neko drugi pokre e spirale. ujem i glasove. Neko prilazi. To su drugovi iz 2. krajiške brigade. Kažu da su primetili moju titovku i došli da me izvuku.

VLADIMIR SMIRNOV

NEKI PODACI O 3. KRAJIŠKOJ BRIGADI U BORBI ZA BIHA

Krajem oktobra 1942. godine 3. krajiška brigada vodila je borbe na položajima isto nije od sela Vrpolja i s. Pe i prema Vrpolju i Sanskom Mostu. Komandant Operativnog štaba za Bosansku krajinu drug Košta Nad pozvao me je 29. oktobra da se hitno javim u njegov štab koji se nalazio u šumi kod s. Lušci Palanke. Nisam uopšte znao o čemu se radi. Kad sam tamo stigao sa kurirom, u Štabu su se već nalazili Šoša Mažar, Vojo Todorovi, Petar Vojnovi i još neki, uglavnom, komandanti krajiških brigada. Odatle smo pošli sa komandantom Kostom Nadom i političkim komesarom Osmanom Karabegovićem u izviđanje prema Bihaću. Put je bio dosta dug i naporan, ali smo stigli relativno odmorni jer smo jahali na konjima. Komandant nas je poveo na najzapadniju tačku Grabuža, u jedan šumarak odakle se kao na dlanu video Bihać i šira prostorija oko njega u dolini rijeke Une. On nas je s tog dobro maskiranog mesta upoznao sa zadatkom, pokazao nam pojedine objekte u gradu i oko njega i komandantima brigade postavio zadatke i odredio pravce napada. Prije toga upoznao nas je i da se Vrhovni Komandant NOV i POJ drug Tito, složio da se napadne i zauzme Bihać. Objasnio je da je Bihać veoma važan i da je za nas veoma važan, jer njegovim oslobodjenjem znatno se poveća naša slobodna teritorija, omogućava neposrednija veza između u Bosanske Krajinu i Hrvatsku, olakšava koordinaciju dejstva i olakšava rad ostalim našim institucijama. S druge strane, Bihać je za neprijatelja bio najistaknutije uporište na jugoistoku spoljne odbrane Zagreba i važnih komunikacija koje od Zagreba preko Slavenskog Broda vode ka Beogradu. Zatim je politički komesar, drug Karabegović, objasnio i istakao politički značaj ove operacije.

Treća krajiška brigada dobila je zadatak da se prikupi u rejonu Sanice i da preduzme usiljeni marš pravcem: Lušci Palanka—Jasenica—Krupska Suvaja—Hrgar—Ripa kod Klanaca—Rajski—preko rijeke Unu, da izbije jugozapadno i južno od grada i da ga napadne.

Pošto su komandanti brigada primili zadatke pošli su u svoje jedinice da bi ih što pre pripremili za pokret i za predstojeća dejstva.

Kad sam stigao u Štab brigade bataljoni su već bili prikupljeni. Odmah su izdata potrebna naređenja. Partijske i skojevske organizacije pripremili su borbena i starešinski sastav. Uskoro je preduzet pokret. Marš je bio dug i naporan, pogotovo što se maršovalo pretežno noću u radi tajnosti, a i zbog opasnosti od aviona. Rastojanje je prevađeno u tri etape i Brigada je stigla u s. Rajski 1. novembra gdje je i prenoćila. Odmah ujutro nastavila je pokret prema selu Lohovskim Brdima. To je bila četvrta etapa marša.

Dok se Brigada nalazila još na maršu, prema selu Lohovska Brda, odnosno prema svojim polaznim položajima za napad, ostale brigade izvršile su napad na Bihać. Napad je planom predviđen za 21. as.

Iako smo maršovali tako reku i bez odmora, zakašnjenje se nije moglo izbjeći, jer se Brigada, zbog neprijateljevih jakih posada, nije mogla kretati cestom — kao najkraćim i jedino prohodnim pravcem: Skočaj—Međuračje—Zavalje, kako je bilo ranije predviđeno, već severnim i severozapadnim padinama teško prolazne, obrasle gustom šumom, i ispresecane planine Plješevice. Maršovalo se, znači, ceo dan 2. novembra i noću do ponoći i to samo sa kratkim zastancima.

Cim su bataljoni stigli na polazne položaje uvedeni su u borbu iz pokreta. Borci su bili veoma umorni i uopšte nisu poznavali zemljište na kojem će dejstvovati, niti neprijateljeve objekte ni sistem vatre na njemu. Brigada je napala neprijatelja uključno od logora Zegar do uključno aerodroma.

Na Debeljača, u to vrijeme, jasno smo vodili borbu koju je vodila 1. krajiška brigada.

Bataljoni naše brigade, kao što je navedeno, ušli su iz marša u borbu nešto oko 12. asova. U toku noći i zauzet je neprijateljev vojni logor. Zatim je zauzet Zegar i deo uporišta između Zegara i aerodroma, a u zoru i vrlo jako neprijateljevo uporište Zavalje. Posle likvidacije Zavaljača, 3. novembra, stvoreni su svi uslovi za neposredan napad na sam Bihać. Međutim, 4. bataljon, koji se nalazio na levom krilu rasporeda Brigade, pošto je zauzeo aerodrom nepotrebno se zadržao na njemu oko zaplenjenih aviona, nekih protivavionskih oružja i opreme, tako da ga je zatekla zora na otvorenom polju. Ustaše su to iskoristile, izvršile protivnapad na njega i odbacile ga. Usled toga ostali bataljoni napustili su zauzeti deo grada i kasarne, i povukli se na polazne položaje van grada. Na tim položajima Brigada je srećna i posle podne preduzela napad na dodeljenoj joj zoni i upala u grad. Prva krajiška vešnja je bila ovladala Debeljačom i na svom pravcu prodrla u grad.

Skoro za sve vreme borbi dva aviona „rode“ stalno su nas nadletali. Kružili su iznad nas veoma nisko, na oko 100 m. Odozdo se mogao sasvim dobro videti pilot, pa čak i njegova oprema. Avioni nisu dejstvovali. Kad su prvi put nadletali verovali smo da izvišaju, ali kad ni u narednim naletima nisu dejstvovali to nas je iznenadilo. Međutim, posle kruženja iznad nas avioni su uzimali kurs prema planini Plješevici i tamo izbacili bombe i ispraznili mitraljeske šaržere, a zatim ponovo kružili iznad nas veoma nisko tako da su bez ikakvog napora mogli da nas raspoznaju.

Baš u to vreme neprijatelj je pokušao na razne načine da pomogne svojoj posadi u Bihaću. Tako je jedna poveća grupa, od nekoliko stotina ustaša, drugog dana borbe, pokušala da prođe u grad preko s. Klokota. Ukoliko bi ta grupa uspela u svojoj nameri ugrozila bi naše levo krilo koje je na tom pravcu vodilo borbu. Cim smo prozreli nameru neprijatelja, pala je odluka da se izvuče iz grada levo krilo Brigade kako bi se ta neprijateljeva grupa spojila s opkoljenom posadom. To pojačanje nije moglo sprečiti zauzimanje grada, što se kasnije pokazalo tačnim. Posle spajanja neprijateljevih snaga levo krilo Brigade ponovno je zauzelo svoje prvobitne položaje. Do tog vremena ostale snage Brigade u sadej-

stvu sa 1. krajiškom brigadom napadale su na neprijatelja u centru grada, osvajaju i stopu po stopu dobro utvrđenog centra. U gradu je neprijatelj pružao veoma jak i žilav otpor i branio se iz svakog bunkera. Borci su osvajali ku u po ku u, bunker po bunker. Obrub oko posade toliko je bio sužen da se neprijatelj našao pred dilemom da kapitulira ili da pokuša proboj iz obruba. Svakog časa otkivala se kapitulacija posade ili pokušaj proboja iz obruba. Trećeg dana borbi za Bihać, negde posle podne, ustaše su preduzele proboj na odseku levog krila naše brigade, između r. Une i Garavice, jer je tu bio prilično proređen naš borbeni poredak. Upravo na tom pravcu naše su snage bile slabe jer nam je u to vreme javljeno da iz pravca Ličkog Petrovog Sela kreće prema Bihaću grupa od oko 1000 vojnika koji su povremeno otvarali vatru iz automatskog oružja. Pošto nismo znali ko je u pitanju skinuta je jedna eta sa položaja i upućena prema toj grupi. Time je smanjen pritisak na neprijateljeve snage na tom odseku. On je to pravilno ocenio i baš na tom pravcu izabrao odsek za proboj. Borba s ustašama nastavljena je nesmanjenom žestinom. One se nisu obazirale na gubitke već su jurišale samo napred. Na istini, preko koje su se probijale, došlo je do borbi prsa u prsa, a na mostu preko potoka Klokota i u njegovom koritu, ležali su ustaški leševi. Ali i pored toga, manja grupa okorelih zlikovaca, na čelu sa pukovnikom Tomićem, uspela je da se probije prema Cazinu.

eta koja je pošla prema onim snagama koje su nadirale od Ličkog Petrovog Sela, sukobila se s njima kod Murataga i jedno vreme ih zadržala svojom vatrom, ali su se uskoro borci prepoznali. Bila je to jedna lička brigada, koja je nastupala od Ličkog Petrovog Sela prema Bihaću.

U tako napornom danu i komplikovanoj situaciji, nemaju i nikakvih tehničkih sredstava za održavanje veze s Operativnim štabom za Bosansku Krajinu, sav naš rad odvijao se samo prema zadatku koji je Brigada dobila na Grabežu pre početka napada. Inicijativa Štaba brigade ovde je našla puno svoje mesto. Jedino smo znali situaciju kod našeg desnog suseda 1. krajiške brigade, a i njoj je veza s pretpostavljenim bila otežana jer ju je r. Una odvojila od Operativnog štaba i naših snaga na desnoj obali reke.

Brigada je za vreme borbi za Bihać imala dosta teške gubitke. Zbog toga joj je Operativni štab za Bosansku Krajinu naredio da ostane u Bihaću kao posada radi srećivanja i popune. Jedan njen bataljon upućen je u Cazin takođe za posadu. Jedinice Brigade odmarale su se i pripremile za odlazak u rejon Bosanskog Petrovca gde je Brigada tih dana ušla u sastav tek formirane 1. proleterske divizije.

NIKOLA KARANOVIC

MITRALJEZAC DUŠAN RODIĆ

Ratna 1942. godina. Po etak novembra.

Kiša sipi danono no. Povremeno susnježica. Dani tmurni i teški. No i mra ne, hladne . . .

Sunce se samo s vremena na vrijeme stidljivo prokradalo izme u oblaka. Umorne i izgladnjele borce blagi sun ani zraci samo podstaknu na razmišljanje o jeseni, zimi i o dugom, strahovito dugom ekanju do prolje a.

— Kad li e sun ano partizansko prolje e!? . . . Kad li e zasijati slobodno Sunce? Kada emo izvojevati kona nu pobjedu nad neprijateljem? Kad emo se vratiti u topli dom? Kada zagrliti svoju rodbinu, bližnje i drage? Na njih se ve po inje zaboravljati! Svakodnevni marševi i okršaji sputavaju nas u tim razmišljanjima.

I mjesec sitan i blijed. I on se tih no i jedva po koji put ukazao. Dalek nekako i tu . Sjatio je zvijezde koje su se kroz magluštinu i oblake jedva nazirale kao iskrice vatre u momentu kad umiru visoko iznad ognjišta.

„Oj Mjesece, bekrijo,

Sta si sino vidio!? . . . — pjevuši moj drug Dušan Rodi iz Velikog Cvijetn a, s one kamenite vjetrometine izme u Martin Broda i Drvara. Kad prebaci puškomitraljez na drugo rame nastavi prigušenim glasom da pjeva staru be arsku pjesmu prilago enu" kao i tolike druge, novim prilikama:

*„... Vidio sam partizane:
gdje Švabe tamane!..”*

Kolona boraca vijuga u no i. Pod nogama osje amo tvrdo i kamenito tlo. Svuda šuma. A dalje samo se pokatkad naziru kao aveti, planinski visovi.

— Moramo požuriti! Prenesi!. . . struji od jednog do drugog u koloni nare enje komandanta brigade.

— Kova evi u!, gdje smo mi ovo — pita me Rodi .

— Ono lijevo, što ostaje iza nas, jeste Veliki Ljuto . a ovo pred nama je Mali ili ra i ki Ljuto .

— Gdje je to? Kuda idemo?

— Evo nas na rubu Biha ke kotline. Pounje. Lijevo, s onu stranu ovih visova te e Una, a preko Une je Lika.

— Otkud ti to sve znaš?

— Tako. Moja je majka starinom sa li ke obale Une. Odlazio sam tamo kod djeda i ujaka.

— U koje to selo?

— Kestenovac.

— Cuo sam za Kestenovac. Za njega govore da se listom digao u borbu. Iz kestenova ke partizanske opštine, mislim, nema ni jednog izdajnika- etnika.

— A otkud sad ti to znaš, Duško?

— Cuo sam od drugova. Ali, nije to važno.

— Sta je onda važno?

— Pa važno je: kad znam gdje smo sada, da znam i kud nas put dalje vodi.

— Odgovor na to pitanje da e ti se sam.

— E, moj Rade!

— Sta je, Rodi u, di na mom ino, kao da si se nešto raskravio?

— Nisam vala, nego onako ...

— Pusti, bolan, brigu na veselje!

— Ih, alaj emo ih „erati“ po Bija u!

— Jadna im majka kad se oglasi mitraljez Dušana Rodi a, „prve barabe“ iz sela Velikog Cvijetni a.

—: I mitraljez Rade Kova evi a, kosmatog momka iz „Bilog Bilaja“.

— Nije Bilaj, nego Bjelaj.

— Nijesam ni ja cvijetni ka baraba, a ti meni...

— To se ja samo s tobom šalim, družo moj!...

— A ja se ne šalim ve kažem ozbiljno: kukala im prežalosna majka kad zaštek u mitraljezi Rade Kova evi a i Dušana Rodi a.

— I ja tako mislim!

— Bi e im tijesna itava Bija ka dolina, a „gusto“ e im biti jednako u Plješevici kao i po obroncima Grme -planine.

— 'Ajd', 'ajd'! šta se prepirete — iznenadi nas komandant bataljona, s kojim je uz grm stajao i komandant brigade, kao da su nas prebrojavali.

I ko zna dokle bi trajale te naše „sva e“ da nas malo ne zastidi komandant. Nešto smo obojica bili posebno orni za razgovor. . . Kao da smo slutili da e nam to biti posljednji dijalog.

Niz Ripa ki klanac spustismo se u selo Ra i . Ozgo s visoka na slaboj mjesi ini srebrnila se površina Une, tako da je li ila na golemu zmijurinu kojoj se ne može sagledati ni rep ni glava.

Preko sklepanih balvana koji su premostili rijeku prebacismo se u razvu enoj koloni na najužem mjestu na drugu, lijevu obalu Une. Mislim da je to bilo na mjestu koje se zove Bisavac, izme u dva tunela tada još nedovršene unske pruge.

Krenuli smo put sela Meljenca. Sjevernom stranom Plješevice prebacismo se do ruba planine iznad sela Zavalja.

Naša prva eta, 4. bataljona 3. krajiške proleterske brigade nalazila se na isturenom lijevom krilu dok su ostale snage brigade krenule pravcem Debelja a, Žegar, Bori i, Biha .

Prema planu operacije i detaljno razra enoj taktici trebalo je prvo da napadnemo selo Baljevac i dalje, Vedro Polje, Luke, pa Biha .

Za razliku od prethodnih, no izme u 2. i 3. novembra naglo se izvedrila. Stegao je i mraz. U prili no usiljenom maršu preko grme kih obronaka i kroz plješevi ko bespu e mnogi borci su ostali potpuno bos. Obu a, naj eš e opanci od sirove kože, prosto su se raspadali. Moj subo-

* Biha ka-republika I

rac Rodi imao je nešto bolju obuću od mene. Kad vide da mi krvare tabani na kojim je ostao komadi naratka bijele požutjele i neoprane vunenene arape po e da me hrabri.

— Kojeg prvog „izujemo“ — tvoje su cipele.

— Ako mi samo budu dobre? Znaš, Duško, u Švaba su mala stopala.

— Bi e onda noga li ka, a cipela be ka!...

— Ima među njima i doma eg ustaškog ološa kome su nožurine povelike!

— Ako 'š pravo, ja i imam merak na sve ubojice!

Praskozorje 3. novembra. Bitka za Biha se rasplamsala najvećom žestinom. Do maloprije usnuli grad pretvarao se u pakleno ratište. Na sve strane grmi od eksplozija i štektanja mitraljeza. Rakete. Povici. Jauci. Trenutak zatišja. I opet plotuni. Fiju u kuršumi. Bije se žestoki partizanski boj!...

Presjekli smo žice na prilazima Biha u od Baljevca i Vedrog Polja. Upali smo u, oko ceste, ušoreno naselje Luke. Brzo smo na sedlu između Luka i Harmana. U našim rukama su već 82 zarobljena domobrana i ustaše. Moj bataljon zarobio je i dva protivkolca, više mitraljeza, mnogo pušaka i municije...

Još jedan juriš i desetine koraka naprijed.

Probili smo se skoro do samog centra grada. Tik do zgrade klostera asnih sestara gdje e se kasnije održati istorijsko Zasjedanje Antifašisti kog vijeća a narodnog oslobođenja Jugoslavije.

Harmani. Oko dva sata noću. Moja eta stigla je do Jarka, kud je nekada vodio bedem starog Biha a, grada-tvrđave sa Kulom u centru. S Kule i tornja katoličke crkve biju mitraljezima na sve strane. Mislim da je u tom trenutku moja eta bila najdublje isturena. Prodrli smo tako reći i do najužeg centra i glavnih utvrđenja. Naročito se isti e vod Nikola Pleša¹.

Ali, iznenada do e do obrta situacije. Neprijatelj je dobro ocjenio situaciju i preduzeo protivnapad. Bi e da je osjetio da su se male snage našeg bataljona najdublje uklinile. Zbog toga je u pravcu napada našeg bataljona i usmjerio svoj glavni udar.

Morali smo odstupiti. Valjalo se provlačiti kroz žice, između bunkera, preko ograda i kroz zatarabljene avlije.

Kod groblja, na ivici sedla između Harmana i Luke zapali smo u tešku situaciju. Neprijatelj nas je obasuo vatrom sa oba boka, pa zatim sa oba boka.

Hrabrošću i požrtvovanošću naročito se u toj situaciji isti e mitraljezac Dušan Rodi. Nas dvojica smo s puškomitraljezima štitali odstupanje svojih drugova. Čak smo poslali i pomoćnike, a sami preuzeli već prilično iscrpljene rezerve municije.

Neprijatelj je silovito nasrtao. Do nas su već skoro dopirale ručne bombe.

Kritični trenutak dostigao je svoj vrhunac. Brže bolje smo stali iza nekakvih zaklona i otvorili vatru na neprijateljeve vojnike.

¹ Nikola Pleša poginuo je u probijanju posljednjeg obratka na Miljevini, na Sutjesci u petoj ofanzivi.

Rodi na otkrivenom prostoru rafalom pokosi desetak fašista! To ih uplaši. Ustuknuše. Nasta trenutno zatišje.

Htjedosmo da se i nas dvojica povla imo. Ali, opet nasrnuše. Rodi se okrenu i sa jedne ograde otvori vatru. Ali, neprijateljev kuršum pogodi ga pravo u grudi. U samo srce...

Sruši se iza ograde. Mitraljez je još uvijek držao u rukama. U samrtnom gr u povukao ga je sa sobom u padu. Nogari su se zaka ili u ogradu i cijev je ostala da štr i iznad ograde. S obara e se polako odvajao kažiprst. Na usnama mu se okamenio nedore eni uzvik:

— Naprije ...!

Mislim da ga je pogodio metak ispaljen s limenog krova klosteru.

Kad smo oslobodili grad sahranili smo ga sa ostalim palim drugovima uz vojni ke po asti.

Bio je krupan i jak. O i garave i prodorne. Kosa crna i talasasta. Lice crnomanjasto, nasmijano. Uvijek oran za šalu. Drug kojem je teško bilo na i premca. Pjesma mu je bila najve a duševna hrana. S njome je bodrio drugove.

Tako je poginuo moj drug, mitraljezac Dušan Rodi vrlo mom ina iz sela Velikog Cvijetni a.

RADE KOVACEVI

PETA KOZARSKA BRIGADA U BORBAMA ZA BIHA

Nema nijednog preživelog pripadnika krajiških brigada koji se ne bi s ponosom seao svoga učesništva u bihačkoj operaciji, kao jednog od najvećih i najznačajnijih ratnih događaja u Bosanskoj krajini, novembra 1942. Neposredno pre operacije nalazili smo se na odmoru u Srednjem Duboviku, posle dugog i napornog marša sa Kozare. Vest da predstoji napad na Bihać u kojem će učestvovati i naša brigada izazvala je neko posebno, pretprirodno raspoloženje. Kod svojih gostoljubivih domaćina u podgrmečkim selima osećali smo se kao kod svojih kućana, jer su nas primili kao roditelji decu posle povratka s dalekog puta. Radovali su se što vide partizane sa Kozare, odakle su mesec i više dana slušali samo grmljavinu topova. Sa divljenjem su posmatrali dolazak 1. bataljona, koji je stigao nešto kasnije, probivši se kroz neprijateljevu odbranu na Suha i. I danas pamtim kuću u Jovice Drljače u Ruiškoj, koji je tih dana pružio gostoprimstvo štabu mog bataljona. Takvih domova je bilo svuda od Novske planine do Bihaća. Proglas Operativnog štaba za Bosansku krajinu u kojem se, pored ostalog, kaže da će uništenje neprijateljeve posade u Bihaću biti ujedno i osveta za Kozaru, odražavao je želje i misli svakog borca.

U sklopu ove operacije krajiških i hrvatskih jedinica 5. krajiškoj (kozarskoj) brigadi dodeljen je zadatak da uništi spoljna uporišta na obe obale Une, od sela Grmuše do samih prilaza gradu.

Spahije, Jezero, Srbljane i Kurtovo Selo na desnoj obali, Miostru. Majetiće, Ostrožac i Brekovicu na levoj, ustaše su pretvorile u utvrđenja i zapele ih kombinovanim delovima svojih, domobranskih i legionarskih jedinica. Zadatak tih uporišta bio je mnogostruk. To su bili istureni spoljni položaji neprijateljevog garnizona u Bihaću, a trebalo je i da posluži kao neka vrsta bedema za zaštitu Cazinske krajine od upada s oslobodjene teritorije Grmeča. Do tada u ustaškim redovima smatralo se da je to izolovano ostrvo prekounskog dela Bosanske krajine nepovredivo i nepristupačno za ma kakav uticaj oslobodilačkog pokreta. U takvu zabludu još ih je više uveravalo i to što su ranije naše jedinice pokušavale da likvidiraju uporišta na desnoj obali Une, pa čak su se prebacivale i na levu obalu Une, ali je to sve bilo bezuspešno. Ovoga puta trebalo je taj ustaški mit srušiti. Eto taj zadatak pripao je 5. krajiškoj (kozarskoj) brigadi koja anoj jednim bataljonom 6. krajiške brigade.

Iako ova uporišta nisu držale neke naročito jake neprijateljeve snage u mogućnosti njihove efikasne odbrane, pored ukazanih okolnosti, verovalo se i zbog toga što su ona predstavljala jedinstven sistem odbrane koji se naslanjao na Unu kao teško savladivu prirodnu prepreku i na ostrožicu kulu koja je, s uporištima na desnoj obali, bila vezana mostom, jednim jedinim dužinom itave te odbrambene linije. Preko mosta vodi komunikacija

koja povezuje Bihać sa Cazinom, pa je, donekle, bilo i logično verovati da će onaj ko ovlada Spahićima i mostom u Ostrošcu držati u svojim rukama i kapiju za pristup u Cazinsku krajinu.

Prema podacima s kojima je raspolagala naša obavješajna služba, uporišta na levoj obali Une bila su posednuta i branjena, i to:

selo Miostru branila je posada koja je raspolagala sa oko 50 pušaka i 2 puškomitraljeza,

Majeti i posada sa oko 10 pušaka,

Ostrožac posada sa 16 pušaka i 1 teškim mitraljezom,

Ostrožac-kastelo (kula) branilo je 25 ustaša,

Brekovica posada sa 40 pušaka, 2 laka i 1 teškim mitraljezom.

Uporišta na desnoj obali bila su posednuta:

selo Spahić i posada od oko 50 ustaša i domobrana i nepoznat broj naoružanih meštana.

Za odbranu mosta bilo je određeno oko 30 ustaša.

Selo Srbaljane, Jezero i Kurtovo Selo branile su posade nepoznate jačine.

Pismena zapovest Operativnog štaba za Bosansku krajinu o napadu na Bihać i okolna uporišta izdata je 31. oktobra 1942. godine. Toga dana pošlo je pokret naše brigade iz rejonu Srednjeg Dubovika u rejon polaznih položaja za napad. Saglasno zapovesti Operativnog štaba, komandant 5. brigade dodelio je zadatke bataljonima i to:

1. bataljon da likvidira neprijateljevu posadu u selu Spahićima i da blokira drveni most u Ostrošcu i pripremi za rušenje u slučaju potrebe;

2. bataljon da forsira reku Unu u rejonu Grmuše i likvidira neprijateljeva uporišta na levoj obali Une; selo Miostru, Majetiće, Ostrožac i Brekovicu a zatim da zajedno sa 3. bataljonom 6. krajiške brigade onemogu i svaku intervenciju neprijatelja od Cazina i Bosanske Krupe;

3. bataljon da likvidira neprijateljeva uporišta Jezero i Kurtovo Selo, i da sadejstvuje s 1. bataljonom u blokadi mosta u Ostrošcu, i

4. bataljon da zatvori pravac prema Bosanskoj Krupi i da sprema i intervenciju neprijatelja desnom obalom reke Une s te strane.

Izvršenje zadatka pošlo je jednovremenim napadom bataljona s obe strane reke u večernje izmeću 2/3. novembra 1942. godine, a već u 23,30 časova štab brigade izvestio je depešom Operativni štab: „Naše snage zauzele Brkiće, Srbaljane i Jezero. Borbe se vode oko Spahićima i Ostrošca. Molimo, obavestite nas o razvoju borbe na ostalim sektorima. Ova uporišta su pala u 23,30, a Jezero 15 minuta ranije (komandant — Soša)“.

Do zore pala su sva uporišta s obe strane Une izuzev kule u Ostrošcu koju su blokirale snage 2. bataljona 5. i 3. bataljona 6. krajiške brigade. Tako je već prve noći 6. krajiška brigada izvršila prvi i najvažniji deo svog zadatka, i mogla je deo svojih snaga da stavi na raspolaganje Operativnom štabu za izvršenje drugih zadataka, što je i učinjeno upuivanjem 3. bataljona u rejon Palanka—Kamengrad radi pomoći 6. brigadi koja je obezbeđivala napad na Bihać od neprijateljeve intervencije iz Sanskog Mosta i Bosanskog Novog.

Nakon pada Bihaćima i uspešno obavljenog svog dela zadatka, Stab 5. brigade obavestio je Operativni štab za Bosansku krajinu o rezultatima svog dejstva, u kojem pored ostalog stoji:

„U no i izme u 2. i 3. novembra t.g. pri napadu na Biha , snage 1. bataljona izvršile su napad na neprijateljsko uporište Spahi i. Neprijatelj je imao 20 mrtvih od kojih su 5 ustaša zarobljeni, te po ispitu strijeljani i 9 domobrana zarobljenih koji su pušteni. Zarobljena su 2 talijanska puškomitraljeza, 38 pušaka i 2050 metaka. Naši gubici 2 mrtva i to partizan Marin Mihajlo, iz sela Grabašnice, opštine Svodna, srez Bos. Novi i partizan Star evi Gojko iz sela Poljavnice, srez B. Novi. Oba druga su sahranjena nedaleko od Spahi a. Ranjeno je 10 drugova — lakše.

U no i 2/3. t.g. snage Drugog bataljona uspjele su da u zajednici sa snagama III bataljona VI brigade likvidiraju neprijateljska uporišta u Miostri, Ostrošcu, Proši ima i Brekovici, i da zasjedom sprije e ukazivanje pomo i neprijatelju u Biha u iz Krupe i Cazina. U Miostri neprijatelj je imao 17 ubijenih ustaša i 30 zarobljenih domobrana. Zaplijenjeno je 40 pušaka, 5000 metaka i 4 puškomitraljeza. Na ostalim uporištima neprijatelj je pred našim snagama pobjegao ili se predao.

Na dan 3. novembra neprijatelj je tri puta pokušao da ukaže pomo svojim snagama opsjednutim u kuli u Ostrošcu. Sva tri puta je neprijatelj odbijen uz velike gubitke. Istoga dana po no i neprijatelj se pribrao i napao na logor jedne naše ete. Ceta se ispred neprijatelja povukla i sutradan u zajednici sa još jednom etom istog bataljona sa ekala je neprijatelja u ja ini jedne bojne ustaša i tom prilikom ubijeno je preko 150 ustaša i mnogo ranjeno. U borbama je zarobljen jedan brdski top, dva baca a mina, jedan teški mitraljez, 5 puškomitraljeza, 50 pušaka, 7500 metaka, 21 mina za baca e i druge razne spreme. Iste naše snage do ekale su neprijatelja koji je bježao iz Biha a i nanijele mu prili ne gubitke. Od zaplijenjene spreme dosta je upu eno na ozna ena mjesta od strane Operativnog štaba. Tokom ovih borbi imali smo 5 poginulih drugova i to: Kos Radoje, Dali Mirko, Karan Marijan, Petrovi Savo i Radulovi Dušan. Ranjeni su: Macura Zivko, Radmanoyic Branko i Jankovi Stojan koji su smešteni u partizanske bolnice.

U no i 2/3. XI t.g. snage III bataljona izvršile su napad na neprijateljska uporišta Jezero i Kurtovo Selo. Neprijatelj je imao 7 mrtvih i više ranjenih. Zarobljeno je 5 pušaka, 1 talijanski puškomitraljez, 4000 metaka i druge spreme. Imali smo 5 ranjenih drugova od kojih je jedan teže ranjen.

Na dan 2. XI snage našeg IV. bataljona bile su na zasjedi prema Krupi. U borbi sa neprijateljem zarobljeno je 2650 metaka, nešto druge spreme i stoke.

U borbama su se naro ito istakle I i II eta II bataljona, koje su bile odsje ene od ostalih jedinica i štaba bataljona i samostalno vodile borbu protiv neprijatelja i zadale mu velike udarce".

Eto tako je Stab 5. krajiške (kozarske) brigade u svom operacijskom dnevniku sumirao ukratko bilans borbi svojih bataljona u borbama za Biha . Za istoriju je to možda dovoljno. Ali to nije ni izdaleka sve ono što su pojedini u esnici poneli u se anju kao uspomenu na oslobo enje grada u kojem e, nešto kasnije, biti postavljen prvi kamen temeljac našoj novoj državi ije su se konture ve tada ocrtavale. Nigde nije ostalo pismenog traga o izvi a kom podvigu Veljka Stojakovi a, komandanta našeg 1. bataljona, što se u vojnoj terminologiji ina e naziva „hva-tanje živog jezika". Naime, druge no i borbe njegovu radoznalost privukla je mukla tišina koja je zavládala u ostroža koj kuli na suprotnoj

obali Une, preko puta položaja njegovog bataljona. S jednim vodom krenuo je preko mosta i stigao do patiniranog srednjovekovnog utvr enja. Tek tada je primetio da se iz suprotnog pravca prema istom cilju približava strelja ki stroj, ali on nije znao kome oni pripadaju zbog no ne tmine. Na pitanje: „Ko je tamo?“, predose aju i da ima posla s neprijateljem, brzo je odgovorio: „ustaše“. Za nekoliko trenutaka imao je u svojim rukama dvojicu ustaša koji su došli da provere javku i ne slute i da e se na i u rukama partizana koji su ih naterali u begstvo iz njihovih udobnih skrovišta u Biha u. Od njih je doznao da strelja ki stroj koji se tajanstveno prikrađao kuli ima oko tri stotine ustaša, da beže iz Biha a u kojem su ostavili oko 900 ranjenika itd. Pošto je dobio obaveštenja o situaciji u Biha u, vratio se svom bataljonu, ostavljaju i neprijatelju da razmišlja o tajanstvenom nestanku njegovih izvi a a.

Pre nego što smo krenuli preko Une, komandat 3. bataljona 6. brigade Hamdija Omanovi upoznao me je s nekim karakteristi nim osobinama neprijatelja s kojim emo se tamo boriti. Sažeto u jednoj re enici one bi se, po prilici, mogle izraziti ovako: ako bežiš, ne eš ute i, a ako ga goniš ne eš ga sti i. Shvatio sam da odstupanja nema, jer je iza le a Una, a od Kozar ana redak je onaj koji zna da pliva. Smatrao sam da nije loše da to prenesem itavom bataljonu, što sam pre polaska i u inio. Komandiri eta i svi borci u bataljonu znali su da idemo na prili no vru teren, da je neprijatelj s kojim emo se boriti nasrtljiv, i da primenjuje neku vrstu ustaške gerilske taktike, naro ito kad primeti pojedine izolovane delove koji se udalje od jedinica. Pa ipak smo u pojedinim momentima bili neoprezni, pogotovo kad je organizovani otpor neprijatelja bio slomljen. Nismo, nekako, mogli da se uživimo u to da bi neko mogao i partizane da napada iznenadno i na prepad. Doživeli smo iznenadni no ni napad na jednu našu etu. Ona je zate ena na spavanju. Da bi neopreznost bila još ve a i komandir i komesar te ete nisu se tog momenta nalazili u eti. Obojica su pošli u izvi anje ostroža ke kule i obilazak voda koji je kulu držao u blokadi. Na sre u sve se ipak dobro završilo, jer je komandir ete, Mirko Šiljak, imao pištaljku sli nu automobilskoj sireni koja mu je tu no pomogla da prikupi razbijenu etu. To je bila jedna od onih eta koja je, sutradan, sa ekala tog istog neprijatelja i skupo naplatila dug iz prethodne no i.

Nešto sli no dogodilo se i u našoj 3. eti. Bilo je to u poslepodnevnim asovima 4. novembra kad je borba za Biha ve bila završena. Upravo smo se spremali za pokret prema nare enju koje smo malo pre toga primili od štaba brigade. Bataljon se, uglavnom, bio ve prebacio na desnu obalu Une. Preko reke pod Gomilom ostala je samo jedna desetina 3. ete da sa eka još neke patrole sa terena i da obezbedi evakuaciju plena koji se još nalazio s te strane Une. Desetina se bila prikupila oko vatre na samoj obali. Zamenik komandanta bataljona, Dragutin urgus, nalazio se, tako e kod te desetine. Ratuju i ve više od godinu dana zaželeo se knežopoljske „cicvare“, a kako su raspolagali izvesnom koli inom starog kajmaka i ostalim što je bilo potrebno za to po eo je da priprema željeno jelo. Ali nije uspeo da dovrši zapo eti posao. Iznenadni prepad iz neposredne blizine, jaka vatra i urlici, toliko su iznenadili tu desetinu da im nije ništa drugo preostalo ve da se povuku na drugu obalu reke. Sre a je što smo na toj obali imali postavljene teške mitraljeze i njima štitili prelaz preko reke.

Snažnom vatrom iz pet mitraljeza razbili smo napadače i pomogli našim da se izvuku bez gubitaka. Kad je desetina stigla upitao sam čuvara kako su dozvolili da budu iznenađeni, otkuju i da se na neki način pokušati da opravda svoju neopreznost. Međutim, on je odgovorio: „Majku im banditsku pukosu mi u tavu i prosuše cicvaru“. Taj odgovor služio nam je dugo kao vesela pošalica, kada god bi se prepričavali doživljaji sa Bihaćem. Sigurno se još uvijek dobro sećaju pripadnici našeg bataljona slušajući Milana Savkovića koji je tada preplivao Unu i u žbunju pronašao dvojicu sakrivenih ustaša, zarobio ih i priveo na zbornu mesto bataljona. Ili, na primer, duhovitih borbenih parola puškomitraljesca naše 2. čete. Omera Melkić, vedrog i hrabrog omladinca iz Kozarca, koji je uživao u tome da za vreme borbe duhovitim dobacivanjima nervira neprijatelja.

Uveče 4. novembra krenuli smo preko Podgrmeča prema Suhaću, našem narednom borbenom zadatku. Naš 4. bataljon uz put je oslobodio Bosačku Krupu koju je neprijatelj u paničnom begstvu napustio.

MIRKO PEKIĆ

DEJSTVA 3. BATALJONA 6. KRAJIŠKE BRIGADE ZA VRIJEME NAPADA NA BIHA

Kad sam od Štaba 3. bataljona 6. krajiške brigade dobio naređenje da se sa svojom četom prebacim na područje Grabeža i Pritoke, da bi posjeo pogodne položaje i motrio na neprijatelja u Bihaću i njegovoj okolini, došao sam do zaključka da se nešto obimnije priprema. Naše pretpostavke postale su još sigurnije kad su mi javili da će doći i neki drugovi na naše položaje, i da ih što bolje prihvatim.

Jedne večeri došli su na naš položaj: sekretar Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu Đuro Pucar Stari, Košta Nađ, Osman Karabegović, Šefket Maglajlić, i komandant 1. krajiške brigade Milinko Kušić, komandant 2. krajiške brigade Ratko Martinović, komandant 3. krajiške brigade Nikola Karanović, komandant 8. banijske brigade Nina Maraković, Voja Todorović i još neki koje do tada nisam poznavao. Zatekli su nas u školi u Grabežu. U stvari, to su bile samo zidine pod krovom, bez vrata i prozora. U njoj je bila smještena komanda i ete.

Za njihov dolazak pripremili smo se koliko god smo mogli. Nabavili smo nešto slame, ubacili je u zgradu i naložili dobru vatru.

Pošto su sa nama porazgovarali o situaciji, prilikama na našem području i o našim zapažanjima o neprijatelju, Košta Nađ naredio mi je da ih vodim na mjesto odakle mogu najbolje da vide Bihać i okolinu. Kako mi je to područje bilo dobro poznato, brzo sam se odlučio.

Doveo sam ih na uzvišenje isto no od sela Cekrlje. Sa tog mjesta dobro se vidio Bihać sa cijelom okolinom. Pokazao sam im grad, a zatim sela: Vinicu, Založje, Pokoj, Kralje, staru i novu željezničku stanicu, rasadnik, sela Ribić i Pritoku, zatim preko Une uzvišenja Debelja i Somišlje, i selo Sokolac. Objasnio sam im zatim gdje leži Zegar, jer se nije vidio, kako izgleda, i kuda se proteže kanal koji teče kroz centar grada itd. Rekao sam im da je neprijatelj najjače utvrdio centar grada.

Oni su veoma pažljivo pratili na karti moje izlaganje i kad sam završio, svaki od njih me je za područje koje ga je interesovalo, još ponešto pitao. U granicama mogu nosti ja sam im davao potrebna objašnjenja.

Kad je to iscrpeno, Košta je pokazao svakoj brigadi pojedina no kojim pravcem će napadati. Komandanti brigada bilježili su svoje zadatke u svoje bilježnice. Poslije toga na njihov zahtjev objasnio sam Ratku Martinoviću i Nini Marakoviću neke pojedinosti isto no i južno od Bihaća. Dok smo razgovarali, Nikola Karanović reče: „Ja moram što prije preko Skokova na Zavalje, jer treba da napadam sa lijeke strane, a i Milinko Kušić i Vojo Todorović trebali su prije preko Une da bi stigli u Lohovska brda“. Oni su me usobno razgovarali da će im najozbiljnija prepreka biti Debe-

lja a. Zauzimanjem Debelja e našli bi se na samoj periferiji Biha a. Upi-
tali su me da li znam ko se nalazi u Sokolcu. Rekao sam im da mi nije
poznato i objasnio sam im da se u Golubi u nalazi oko jedna eta neprija-
teljevih vojnika. Moja eta pripucavala je na njih sa položaja kod Pritoke.

Poslije toga svi smo se vratili u komandu ete i proveli ostatak no i
na slami pored vatre.

Prije zore komandanti brigada pošli su u svoje jedinice. Za privre-
meno komandno mjesto Operativnog štaba za Bosansku Krajinu odre ena
je nedogra ena škola u Grabežu, i u nju se smjestio i sekretar Oblasnog
komiteta za Bosansku Krajinu i sekretar Okružnog komiteta za Podgrme .
Dio moje ete angažovan je privremeno za osiguranje komandnog mjesta,
dok je; ostali dio držao položaje koje su trebali da posjednu 2. krajiška
i 8. banijska brigada. Uskoro je u Grabež stigla 8. banijska brigada i po-
sjela položaje koje je držala moja eta, pa sam se sa etom uputio u Veliki
Radi u sastav svog bataljona.

Bataljon se ve pripremio za pokret. Cim sam tamo stigao, krenuli
smo odmah preko Kežljeva, prešli Unu izme u Grmuše i tunela Podsoko-
lova a, upravo na istom mjestu gdje su naše jedinice prešle rijeku prilikom
napada na Cazin 2. septembra 1942. godine. ak smo tamo našli i grede
preko kojih su tada prelazile jedinice. Materijal koji smo ponijeli za prela-
zak nije nam bio potreban. Cio bataljon prešao je preko malog mosti a
osim mitraljeskog voda koji je ostao u Grmuši.¹

Komanda bataljona još prije prelaska Une dobila je zapovijest od
Štaba 6. krajiške brigade. On je postavio zadatak svojim etama tako da
su one, odmah poslije prelaska rijeke, pošle prema svojim položajima.
Pozadi 3. bataljona na istom mjestu prešao je Unu i 2. bataljon 5. krajiške
(kozara ke) brigade. Svaka eta dobila je vodi e koji su ve bili priprem-
ljeni za taj zadatak.

Tre i bataljon 6. krajiške brigade imao je u to vrijeme etiri ete
i Mitraljeski vod. Cete su dobile slijede e zadatke: 1. eta da napadne
i zauzme selo Miostru i da izbije u Ostrožac, 2. eta da napadne i zauzme
selo Stijenu, a zatim da se orijentiše prema Bosanskoj Krupi, 3. eta da
preduzme napad lijevom obalom rijeke Une, duž samog kanjona, i da
u sadejstvu sa 1. etom zauzme Ostrožac. Ukoliko ne bude mogla da zauzme
Ostrožac nastavi e napredovanje prema selu Proši ima i Brekovići, a 1.
eta bi, u tom slu aju, blokirala Ostrožac. etvrta eta zadržana je u re-
zervi dok navedene ete ne stignu u rejon Ostrošca, a zatim zajedno sa 3.
etom teže da što prije izbiju u rejon Brekovice.

Za to vrijeme 2. bataljon 5. krajiške brigade pod komandom Mirka
Peki a, upaš e na podru je izme u Stijene i Ostrošca i orijentisa e se
prema Cazinu, da e njen 1. i 3. bataljon dobiti zadatak da napadnu i za-
uzmu sela: Brki e, Jezero i Spahi e i time bi bio likvidiran neprijatelj
na desnoj obali rijeke Une.

¹ U Bataljonu su bile: 1. eta (Nova radi ka) formirana poslije oslobo enja
Krupe. 2. eta (Stara radi ka), 3. eta (Prva biha ka) i 4. eta (Druga Biha ka).

Komandir 1. ete bio je Dane Agbaba, a komesar Branko Mihailovi , 2. ete
komandir je bio Miloš Bala , a komesar Božo Narandži , komandir 3. ete Gojko
Kova evi , a komesar Milovan Pilipovi , a 4. ete komandir Branko Pilipovi
i komesar Maše Ibrahimovi .

Kad su te 3. bataljona posjele svoje položaje 2. bataljon 5. krajiške brigade orijentisan je prema Cazinu i posjeo položaje u rejonu sela Vrela i Osretka. On je svojim desnim krilom održavao vezu sa 2. etom 3. bataljona koja se nalazila u rejonu Stijena, a lijevo sa 1. etom 3. bataljona 6. krajiške brigade u rejonu Ostrošca.

U toku marša ka svojim položajima te 3. bataljona nisu nigdje naišle na otpor osim što je 1. eta protjerala neke manje neprijateljeve dijelove iz rejona Miostre. Ona je bez ikakvih teškoća o istila lijevu obalu Une i približila se Ostrošcu. Neprijateljeva posada iz Ostrošca primijetila ju je još dok se približavala, a kad se dovoljno približila otvorila je na nju snažnu vatru, ali i pored toga jednovremeno su izbile pred sam Ostrožac 1. i 3. eta 3. bataljona 6. brigade. Uvedena je u borbu i 4. eta iz rezerve radi što bržeg izbijanja u rejon s. Brekovice.

Za to vrijeme 1. i 3. bataljon 5. krajiške brigade zauzeli su sela Spahi e, Jezero i Brki e na desnoj obali Une.

Ve je uveliko po elala borba za Biha . Upravo, ona je po elala još 2. novembra kad su se 1. i 3. eta 3 . bataljona nalazile u Miostri. Znak za po etak napada bilo je dejstvo jedne .haubice sa vatrenih položaja u rejonu Grabeža. Borba nije jenjavala i vodila se svuda oko grada.

Prva eta 3. bataljona vrsto je držala položaje oko neprijateljeve posade u Ostrošcu. Posadi je onemogućeno svaki izlazak iz uporišta. Pred no komanda te obaviještena je da je jedan katolički pop sa vodom vojnika došao u selo Vrelo da pokrsti i ono malo preostalih žena i djece, pošto su svi muškarci već bili napustili selo, bilo da ih je neprijatelj pokupio ili su stupili u partizane. Nekoliko ljudi došlo je i tvrdilo da se taj vod može vrlo lako razoružati. Komandir te ostavio je jedan svoj vod sa zamjenikom komandira te Brankom Balabanom da drže položaje oko Ostrošca, a s ostalim snagama uputio se prema selu Vrelu. Ra unao je da e taj vod, pošto su u neposrednoj blizini nailazili dijelovi 5. krajiške brigade, uspeti da sprije e ispad neprijateljeve posade iz Ostrošca, dok su 3. i 4. eta ovladale s. Proši i i Brekovicu.

Kad je eta stigla do prvih kuća u selu Vrelu, po elala je snažna puš ana, mitraljeska i minobaca ka vatra u rejonu Miostre i oko Ostrošca. Pretpostavljalo se da je neprijatelj izvršio napad i da mu je cilj da se spoji sa svojom posadom u Ostrošcu, ali su drugi objašnjavali da to Kozar ani napadaju preko Une i minobaca ima tuku Ostrožac. Me utim, nikako nisam mogao da shvatim kako oni mogu tu i minobaca ima Ostrožac kad se na položajima oko njega nalazi jedan naš vod. Te naše komentare prekide kurir iz voda koji je držao položaje oko Ostrošca i otprilike nam je rekao ovo: „Mi smo se povukli, neprijatelj je prodro preko Miostre i spojio se s posadom u Ostrošcu. Neprijateljske snage su ja ine oko jedne bojne (bataljona)".

Nikako nam nije bilo jasno odakle su došle neprijateljeve snage. Od Cazina nisu mogle, jer su se tamo nalazile dvije te 2. bataljona 5. krajiške brigade. Raniji njihov pokušaj iz Cazina, bio je odbijen u toku dana. Tom prilikom ubili smo 7—8 vojnika i dvojicu zarobili. Poslije toga, od Cazina nisu više uopšte vršili pokušaje. Zbog toga smo smatrali da oni ne e više ni pokušavati, a i Kozar ani su bili u blizini.

Me utim, objasnili su nam da je iz Bosanske Krupe preduzela napad 4. ustaška bojna. Ona je prvo naišla na 2. etu 3. bataljona 6. krajiške brigade, razbila je i nabacila na Unu, zatim prodrla izme u Male i Velike gomile. Njihov napad bio je toliko iznenadan i snažan da komandir 2. ete nije uspio da pošalje izvještaj o neprijateljevom prodoru, pa je neprijatelj iznenada napao na desno krilo 2. bataljona 5. brigade. Tom prilikom poginuli su iz 2. ete: Pejo Gvozdenovi, Rade Škori, Mirko Basari iz Maloga Radi a, Vojin Beronja iz Velikog Radi a i još neki njih se imena ne sjećam. Znam da je iz 2. ete poginulo osam boraca. Pošto je razbila 2. etu, ta bojna nastavila je napredovanje prema Ostrošcu i poslije manje borbe uspjela da se spoji sa tamošnjom posadom.

Pred napadom ustaša i vod 1. ete, pod komandom Branka Balabana, povukao se prema selu Vrelu u namjeri da u e u sastav svoje ete. Jedna desetina tog voda pod komandom Miloša Bogunovi a, koja je držala položaje prema Biha u, sklonila se ispred nadmo njegov neprijatelja u Brinu i sutradan, pred no, pošto su 1. i 4. eta 3. bataljona 6. krajiške brigade i 1. i 2. eta 2. bataljona 5. krajiške brigade razbile 4. ustašku bojnu, ušla poslije slabije borbe, u Ostrožac. Kasnije, nakon 28 asova, u Ostrožac je stigla i 1. eta 3. bataljona 6. krajiške brigade.

Kad se 4. ustaška bojna spojila sa posadom u Ostrošcu, nastavila je nadiranje prema selu Proši u, napala 3. etu 3. bataljona 6. krajiške brigade, koja je držala selo Proši e. Daleko brojnije i bolje naoružane ustaške snage brzo su prinudile etu da se povu e sa položaja i ona se spustila niz Brinu ka Uni, prešla je skelom i uputila se ka Založju. Sa njom su prešli Stab 3. bataljona 6. krajiške brigade na elu sa Hamdijom Omanovi em.

Ustaška bojna zatim je napala 4. etu 3. bataljona. Razvila se oštra borba. Me utim, 4. eta bila je isuviše slaba da sprije i prodor ustaša, te se povla ila pod borbom ka selima: Brekovići, Turiji, Zlopolj u i Vrkaši u. Potpomognuta vatrom 8. banijske brigade iz rejonu s. Kralje, sa desne obale r. Une, i dejstvom 4. kordunaške brigade sa pravca Vaganac—Iza i Grad uspjeli su da zadrže dalje nadiranje 4. ustaške bojne ka s. Zlopolj u. Uslijed prodora ustaša, 3. bataljon razdvojen je na dva dijela. Na jednoj strani nalazio se Stab bataljona sa 3. etom, a na drugoj u teškoj situaciji i bez ikakve veze sa ostalim snagama, nalazile su se 4. i 2. skoro razbijene u rejonu Mala Gomila i Gomilica, i 1. eta sa dvije ete 2. bataljona 5. krajiške brigade u rejonu Bisovac Kule (t. 498).

Komandiri eta (1. ete 3. bataljona 6. brigade i 1. i 2. ete 2. bataljona 5. brigade) u toku no i 3/4. novembra dogovorili su se u rejonu Vrela šta dalje da rade. Jedni su predlagali da napadnu ustaše s le a, da im zaplijene minobaca e i da tako pomognu 4. eti. Pošto sam znao raspored naših eta i pošto se borba vodila na Brekovići, postojala je opasnost da usled no i i slabe orijentacije može lako do i do borbe izme u nas i 4. ete. Zbog toga sam predložio da sa ekamo dan i da onda po emo za ustašama. Tako smo i uradili. Odmah smo se iz Vrela povukli u rejon Kule Bisovac (tt. 498). Tu smo održali sastanak i izme u sebe izabrali privremeni štab bataljona.²

² Za privremenog komandanta izabran je Dane Agbaba. a za njegovog zamjenika Mirko Šiljak, dok je za komesara izabran enadija. a zamjenik komesara Branko Mihailovi .

Prodiskutovali smo i dogovorili se za naš dalji plan dejstva. Kako nismo imali nikakvih podataka o situaciji oko Bihaća, niti da li ćemo moći da pređemo Unu, riješili smo ukoliko Bihać ne padne, a ne mogemo preko Une, da pređemo preko Korduna na lijevu stranu odakle ćemo se prebaciti u Krajinu. Postojala je mogućnost da se pređe Una i u tom slučaju moglo se računati na pomoć iz Grmuše. Međutim, ukoliko Bihać padne, eta će preko Bihaća uspostaviti vezu sa svojim bataljonom. Ta mogućnost bila je najvjerovatnija, jer su grad napadale naše veoma snažne snage.

Cete su krenule oprezno prema selima Vrste i Turiji. Jedan civil, na koga su ove naišle u toku marša, upućen je u Turiju da izvidi ko se tamo nalazi. Civil se uskoro vratio i rekao nam da se u selu nalazi 5 žandarma. Cete su nastavile pokret prema selima i civil je ponovo upućen u selo da prenese žandarmima zahtjev da se predaju ili će ih partizani napasti. Međutim, jedna veća grupa vojnika kretala se od Jankovca prema Izačićima-mostu. Oni su stalno pucali, te se dobijao utisak da se ispred njih povlači neka jedinica. Pretpostavljali smo da je to naša 4. eta. Međutim, kasnije smo utvrdili da su to ustaše. U jutro, oko 8 časova, primijetili smo i guš i dim u Lijemskom Petrovom Selu. Na osnovu toga zaključili smo da je to mjesto zauzeto. Takođe, vidjeli smo da se u rejonu Vrkašića vode manje borbe i da se prema tom selu kreću neke naše snage. Dok smo diskutovali o tim pitanjima ponovo se vratio civil iz Turije. On je otišao u Brekovicu, i obavijestio nas da su žandarmi spremni da se predaju. Međutim, sada nam nije bilo do žandarma. Trebalo je računati sa onom grupom vojske koja nam se približavala. Odmah sam rasporedio „bataljon“. Šiljak sa jednom etom uputio sam u rejon Bisovca radi zatvaranja pravca prema Cazinu, a ostale snage postavile su zasjedu na kosi u rejonu sela Turije i Vrste.

Ustaše u streljačkom stroju stigle su pred rejon Jasika—Muslić Selo. Neki drugi strijeljački stroj jasno se vidio kako se kreće od Izačića—Gradačaka Glavici (k. 304) — Šumar Selo pravo u bok desnog krila ustaškog strijeljačkog stroja. Rastojanje izmeću njih još je iznosilo 2 do 2,5 km. S obzirom na te pokrete, nismo znali koji je ustaški, a koji partizanski stroj. Kad se streljački stroj u rejonu Muslić Sela uskomešao i orijentisao se ka selu Zlopoljcu, zaključili smo da bi to mogle biti ustaše. Međutim, neki su tvrdili da taj stroj pripada istoj jedinici koja napada od Izačića—Gradačaka, samo da su istureniji napred. Po vatri teško je bilo ocijeniti pravo stanje, jer su dejstvovali i ustaše i naša 4. eta iz rejona Kralje—Izačića.

Borba oko Bihaća nije slabila ni prestajala. Na osnovu dima ocijenili smo da se naše snage nalaze u selu Kralje i da se borbe vode oko katoličke crkve i kule. Mitraljezi su neprestano štekali.

Prema pravcu pokreta nepoznate grupe vojnika koja se sad kretala u pravcu Zlopoljac—Vrsta, postavio sam zasjedu i to: 1. eta 2. bat. 5. brigade u rejonu s. Vrsta, na cesti koja vodi ka s. Gata—Tržićka Raštela, a lijevo od nje 1. eta 3. bataljona 6. brigade u zaselak Baštani i lijevo od r. Une. Međutim, grupa je unekoliko izmijenila pravac i kretala se pravo prema 1. eti. Komandant „bataljona“ nalazio se u 1. eti i uputio je jednu ženu iz tamošnje kuće da izvidi koja je to vojska. Objasnili smo joj šta da kaže ako to budu ustaše, da smo i mi ustaše, a ako budu partizani da smo i mi partizani. Grupa nas je morala primijetiti kad smo zauzimali položaj,

jer se mi uopšte nismo prikrivali vjeruju i da su to naše snage. Zena je pošla prema njima i ubrzo se vratila. Oni su već bili prošli s. Majdan Turija i izbili u rejon k. 319. Sad je rastojanje izme u nas iznosilo oko 500 m. Ova žena se vratila i obavijestila nas je da su to partizani. Kaže da ih je vidjela, i da ih ima svakojakih.

Ponovno smo je uputili prema toj grupi vojnika, ali smo joj savjetovali da ponese posudu za vodu i da se spusti do izvora rijeke, kako bi se lakše opravdala ako to budu ustaše. Bez pogovora je pošla. Cim im se približila ustuknula je nazad. Trala je prema nama. Samo je povikala: „ustaše!“, „ustaše!“ Sad je rastojanje izme u zasjede i ustaša iznosilo 80—100 m pa smo i mi jasno vidjeli da su to ustaše. Oni su se neoprezno kretali bez ikakvog reda pravo na zasjedu. Zena im je rekla da smo i mi ustaše pa su bili „sigurni“ da smo svoji.

Ustaše su naišle na zasjedu 1. ete negdje oko 2. asa poslije podne 4. novembra. Ceta ih je pribrano sa ekala u zasjedi. Bili smo se dogovorili da niko ne smije opaliti metka dok ne uje komandu: „brza paljba“. Kad su se približili na domak ru ne bombe, komanda „brza paljba“ nadja ala je žagor ustaša. Oni su se trgli. Nisu imali vremena ni da prillegnu ili da zauzmu zaklon, a prolomila se paklena paljba iz pušaka i puškomitraljeza. Paljbu su propratile detonacije ru nih bombi. Ustaše koje nisu pokošene vatrom brzo su se sru ile u potok, koji razdvaja k. 319 i zaselak Baštani. Njihovo povla enje propra eno je bombama. Nakon kratkog vremena dok su se sredile za uli smo njihove komande: „Paljba!“ „Juriš!“. Uskoro se pojavio njihov strelja ki stroj koji se tr e im korakom približavao položajima 1. ete. Ceta ih je hladnokrvno pustila da se što više približe, iako su ustaše bile mnogobrojnije. Ponovno su do ekani brzom paljbom. Zasuti sui opet ubita nom vatrom. Nastalo je komešanje me u njima. To smo iskoristili, i prešli na juriš. Došlo je do bliske borbe nožem i kundakom. Oni su se ponovno povukli u potok. Poslije kra eg predaha, ponovili su juriš. Ispred njih su se kretala neka kola. Naša eta pobila je konje iz te zaprege i kola su se zaustavila izme u nas i njih. Niko nije mogao da do e do kola, iako su se na njima nalazila dva minobaca a 81 mm, jedan top 35 mm, karete i kola sa municijom i oružjem.

Po tre i put pokušavaju da se probiju kroz zasjedu jer je iza le a pritiskala naša 4. eta i jedan bataljon 4. kordunaške brigade. Prva eta ih je do ekala snažnom vatrom, a zatim ponovno izvršila na njih juriš. Ustaše su po ele bježati. Ceta ih je gonila do obale Une, do zaseoka Jan-kovca. Sasvim su bili razbijeni. Ceta je uskoro odustala od gonjenja. Mjesto okršaja bilo je prekriveno leševima. Na licu mjesta neprijatelj je imao 56 mrtvih i 5 zarobljenih vojnika. Ceta je imala samo jednog mrtvog i jednog ranjenog.

Od oružja smo zaplijenili 2 minobaca a 81 mm, jedan top „Pito“ od 35 mm, 7 puškomitraljeza, 2 teška mitraljeza, 53—55 pušaka. Jedan dio tog oružja bio je neispravan jer je ošte en u toku borbe.

Uskoro su naše patrole dovele ranjenog ustašu i još jednog koji se ve presvukao u selja ko odijelo. Kad su ga upitali ko je, odgovorio je da je domobran iz sela Kralja, ali uskoro smo ustanovili da je to neki ustaša iz Like.

Dok smo prikupljali plijen stigao je do nas jedan bataljon 4. kordunaške brigade. Kordunaši su nas obavijestili da je Bihać oslobođen.

Već se približavala noć. Borba je već svuda okolo prestala. Samo se tu i tamo čuo po neki pucanj. Pred sam smiraj sunca primijetili smo da se od Bihaća, prema Jankovcu kreće uz rijeku Unu neka većarulja. Ona se kretala uzbrdo prema selu Brekovici. Gonila ih je naša 4. četa. Mi smo s onih naših položaja otvorili na njih vatru iz zaplijenjenih minobacača. Kako nismo imali izvježbanih nišandžija, vatra nije bila naročito precizna. Međutim, ipak je izazvala pometnju u našoj 4. četi, jer ona nije znala da mi raspoložemo minobacača ima.

Ta većarulja naišla je na položaje četa kojima su komandovali Šiljak i Čenadija. Oni su ih razbili i zaplijenili nešto oružja.

Pošto smo podijelili plijen i zakona ili, ujutro smo krenuli prema Brekovici. Odatle smo se spustili do sela Pokoja. Uputili smo se na Unu gdje se nalazila skela. Na samoj skeli sreli smo se sa 8. banijskom brigadom koja je išla iz oslobođenog Bihaća.

Sa sobom smo nosili dobar dio plijena: kare, oružje, opremu, uniforme, hranu. Tu nas je dočeka komandant 3. bataljona, Hamdija Omanović i komesar Ratko Novaković. Moja funkcija kao komandanta bataljona tada je prestala. I Mirko Pečić uspostavio je vezu sa svoje dvije čete. Svi smo bili sretni i zadovoljni što smo ponovo zajedno. Sad se našao na okupu 3. bataljon bez 2. čete koja je ostala u rejonu Gomila. U inženjerstvu je mali predah nakon trodnevne borbe i prva noć kada smo mogli da spavamo.

Ujutro 5. novembra komandant bataljona naredio mi je da se sa svojom četom vratim na prelaz preko Une, u rejonu sela Pokoj. Ubrzanim maršom preko sela Brekovice zauzeli smo Ostrožac i do 12 časova dostavili izvještaj o posjedanju Ostrošca.

Odmah sam naredio pokret. Kad sam stigao u Ostrožac, tamo sam našao onu svoju desetine koja je ranije ostala. Ostalo mi je u pamćenju kad je desetar te desetine ponosno izašao na raport i raportirao: „Druže komandire Ostrožac je oslobodila desetina bez gubitaka“; još je nabrajao šta su od materijala zaplijenili u Ostrošcu. Dirljiv je to bio susret u ratnoj situaciji kad se ponovno na ulaz i borci za koje se već mislilo da nisu živi. Tu sam doznao da je neprijatelj napustio i Cazin. O tome sam odmah obavijestio komandanta bataljona, a sa četom krenuo za Cazin. Ušli smo u Cazin bez otpora. Poslije 1. čete ušli su u Cazin ostali djelovi Bataljona. Već 5. novembra 3. bataljon 6. krajiške brigade, bez svoje 2. čete, nalazio se u Cazinu. Uspostavili smo vezu sa našom 2. četom. Već 6. novembra dobili smo naredenje da naš bataljon odmah krene prema Bosphanskoj Krupi u koju smo ušli kad je već bila spaljena.

DANE AGBABA

OCI U OCI SA USTAŠAMA

Poslije zalje enih rana, zadobijenih prilikom napada na Cazin, 2. septembra 1942, uputio sam se u svoj bataljon. Zatekao sam ga u Mosuri. Bio je kompletan i nalazio se u sastavu 6. krajiške brigade kao njen 3. bataljon. U njemu su se nalazile dvije biha ke i dvije radi ke ete.¹

Uskoro smo dobili nare enje za pokret. Bataljon je izvršio pokret i prebacio se preko Une na Gomilu, izme u željezni ke stanice Grmuša i velikog tunela, a zatim nastavio pokret prema Ostrošcu. U s. Miostri ete su dobile zadatke. Druga biha ka eta, u kojoj sam se i ja nalazio, dobila je zadatak da od Miostre preko platoa, neposredno pored Une, napadne Ostrožac. Ona se nalazila sasvim na lijevom krilu našeg rasporeda. Desno od nas napadala je 1. biha ka eta, dok se 1. radi ka nalazila desno od 1. biha ke ete, a 2. radi ka dobila je zadatak da posjedne pogodne položaje na cesti Cazin—Bosanska Krupa, kako bi sprije ila eventualni pokret i napad neprijatelja sa tog pravca. Na obezbje enju prema Otoci nalazio se bataljon 6. brigade, a jedan prema Sanskom Mostu. Lijevo od naše ete, desnom obalom Une, napadala je 5. krajiška (kozarska) brigada. Ona je imala zadatak da napadne i zauzme s. Srbljane, s. Kurtovo Selo, s. Jezero, s. Spahi e, s. Založje, da sprije i eventualni napad neprijatelja od Bosanske Krupe, i da poslije zauzimanja pomenutih sela posjedne most u Ostrošcu.

Napad smo preduzeli 2. novembra uve e. Iste no i u 21.15 po eo je opšti napad na Biha .

Brzo smo i dosta lako zauzeli sela Osredak, Brekovicu i Proši e. Prilikom tog napada nismo uspjeli da zauzmemo Ostrožac, jer se neprijateljeva posada branila iz stare tvr ave, nekad grani nog utvr enog grada. Me utim, sa 1. vodom 1. biha ke i 1. vodom 2. biha ke ete blokirali smo Ostrožac, a sa ostalim snagama nastavili napad i ve u toku no i zauzeli sela Jankovac i Zlopoljac, i 3. septembra ujutro nalazili smo se ve na položaju južno od tih sela prema Biha u. U gradu su se vodile žestoke borbe. Naš bataljon je na novim položajima dobio zadatak da uhvati i zadrži sva lica koja budu bježala iz Biha a. Uskoro smo se uvjerali koliko je bila pravilna ta mjera, jer nam je pao u ruke ustaški podžupan iz Biha a koji je mislio da e tim pravcem spasti glavu. Pohvatali smo još prili an broj saradnika ustaša i okupatora i onih kojima nije bila ista savjest da sa ekaju oslobo enje grada.

Pošto grad nije oslobo en toga dana, kako smo mi o ekivali, naš ba-

¹ Komandant Bataljona bio je Hamdija Omanovi , zamjenik komandanta Uroš Kukolj, politiki komesar Ratko Novakovi a pomo nik politikog komesara Redžo Terzi . Komandir 1. biha ke ete bio je Gojko Kova evi , a politiki komesar Milovan Pilipovi ; komandir 2. biha ke bio je Branko Pilipovi , a komesar Stipe Butorac. Komandir 1. radi ke ete bio je Bala Miloš, a komandir 2. Dane Agbaba.

taljon je po naređenju napustio položaje i povukao se na nove položaje u rejonu s. Brekovice. Posjeli smo baš one rovove odakle smo sino istjerali neprijatelja. Druga biha kačeta se, tako e, povukla i posjela položaje u rejonu s. Prošića.

Me utim, ni neprijatelj iz okolnih garnizona nije sjedio skrštenih ruku. Oko 800 ustaša, preduzelo je uveče 3. novembra napad iz Bosanske Krupe i iz Cazina. Namjera im je bila da probiju blokadu Bihaća, upadnu u grad i da ojačaju posadu. Obje bihačete dočekale su ustaše na položajima u rejonu s. Osredak, s. Prošić i s. Brekovic. Cete su bile suviše slabe da spriječe brojnijeg i po naoružanju jačeg neprijatelja. Prva bihačeta posle jakog otpora povukla se, prebacila se preko Une kod s. Pokoja i povezala sa snagama 5. krajiške (kozarske) brigade. Druga bihačeta povukla se prema selima Jankovcu i Zlopolju, noseći sa sobom na nosilima 3 ranjenika. Namjera 2. bihačete bila je da na tom pravcu uspostavi vezu sa 2. li kom brigadom koja je napadala od Ličkog Petrovog Sela preko Izaća prema Bihaću.

Me utim, ustaše su nas stalno napadale i u stopu pratile. Zamalo što nije pao neprijatelju u ruke ranjenik Stolinović, koji se nalazio na nosilima. Četa se dalje povlačila i vjerujuć da će naići na 2. ličku brigadu. I pored nastojanja da uspostavi vezu s njom, sa nekom drugom našom brigadom ili partizanskom jedinicom, 2. bihačeta našla se sasvim odsječena od svog bataljona i od ostalih jedinica.

Prema naređenju zamjenika komandanta Bataljona (Uroš Kukulj se nalazio sa našom četom), trebalo je da se čete noćno prebacimo preko Zlopoljca i Garavice u Plješevicu. Ali, našli smo se, me utim, u dosta neugodnoj situaciji.

Ustaše su nastavile nadiranje i uspjele su, poslije borbe sa nama, da se spoje bez većeg otpora sa svojom posadom u gradu.

Poslije toga 2. bihačeta posjela je položaje u rejonu Zlopoljca i Vrkašića. Kasnije smo saznali da se 1. bihačeta nalazila na položajima kod s. Pokoja i Kralja. Još uvijek smo bili odsječeni. U takvoj situaciji komanda naše čete uputila je dva voda da posjednu cestu prema Kamenici, a Stevan Blanuša sa svojim vodom dobio je zadatak da posjedne Zlopoljski gaj, pored Une, i da kontroliše korito rijeke jer se pretpostavljalo da bi se neprijatelj mogao koristiti tim pravcem prilikom izvlačenja iz grada.

Kad su se približili Zlopoljskom gaju borci su primijetili da tamo nekoga ima. Preduzete su mjere predostrožnosti i pojačana je budnost. Vod je nastavio da se približava Gaju u streljačkom stroju. Kad su stigli blizu Gaja primijetili su da se u njemu nalaze domobranci. Među njima je upao komandir voda i snažno viknuo „ruke u vis“, „predajte se!“ Domobranci oficiri su podigli ruke i predali se. Zatim su, borci u streljačkom stroju prošli kroz Gaj i razoružali grupu od oko 150 domobrana.

Vod je tako došao do novog oružja i municije. Zadržano je nekoliko puškomitraljeza tako da ih je tada ukupno bilo 7 sa po 1000 metaka na svaki. O predaji domobrana i o zaplijenjenom oružju odmah smo obavijestili komandu naše čete, pa su komandir i zamjenik komandanta Bataljona uskoro došli kod nas. Oni su u Vodu ostavili pušaka i municije koliko je bilo potrebno, a ostalo je, zajedno sa domobranima, upućeno 4. kordunaskoj brigadi s kojom je već bila uspostavljena veza.

Vod sa svojih položaja nije mogao zbog ispresijecanog zemljišta da kontroliše cestu od Bihaća. Isto tako, to nije mogao ni onaj vod koji se nalazio desno od nas, jer je bio prilično udaljen od ceste.

Međutim, 4. novembra poslijepodne, kada su ustaše pod pritiskom naših brigada napustile grad, srušile su se kao bujica preko Garavice na našu stranu. To se desilo tako neekvivalentno da su dva voda i komanda ustaša, koji su držali položaje desno od nas, odbaceni. Tom prilikom poginuo je komandir 2. voda naše strane Gojko Pašić. Sada je pred ustašama ostao samo naš vod, jer im je Zlopoljski gaj bio na pravcu proboja prema Jankovcu i Cazinu. Vod se našao u nezavidnom položaju. Neprijatelj je morao samo naprijed, i bio je riješen na sve. Situacija je bila veoma kritična.

Bili smo dobro naoružani, i raspolagali smo sa dosta municije. Sa nama je bio i zamjenik komandira naše strane Lazo Uzelac. Zajednički smo donijeli odluku da ne napuštamo Gaj već da ispred njega dođemo ustaše snažnom vatrom i da im ne dozvolimo da se dokopaju Gaja. Ispred nas nalazila se veća, blaga padina, na kojoj nije bilo nikakvog zaklona.

Neprijatelj nije znao, niti je očekivao da ima nekoga u Gaju. Pošto su odbacile vodove naše strane, ustaše su izbile na brežuljak pored ceste niz koju su se nepokrivene padine približavale Gaju. Pritajili smo se i očekivali da se što više približe. Kad su se dovoljno približili, otvorili smo plotunsku vatru koja je ustaše iznenadila. Ustaška grupa je za trenutak zastala, povila se, a zatim su oni sa obje strane pošli da se povlače, padaju i od naše precizne vatre. Ustaše koje su se kretale pozadi prvih, imali su neki iz prvih redova pao, popunili su odmah njegovo mjesto i bez obzira na žrtve išli naprijed. Nisu se obazirali na našu svežešću i sve precizniju vatru. Uopšte, nisu vodili računa o svojim žrtvama. Naša vatra se nije smanjivala. Ustaše su se očajnički naprezale da se dokopaju Gaja. Međutim, prisebnost, hladnokrvnost i hrabrost naših boraca pokolebale su ustaše. Odjednom pošli su da trpe vatru i sa obje strane. To je bio naš 4. vod. Čim je borba pošla 4. vod se uputio užurbano prema mjestu borbe i napao ustaše sa obje strane. To je me u njima izazvalo još veću pometnju. Preostalo im je samo da idu naprijed. Jurnuli su svom silinom na naš vod. Vod je otvorio žestoku vatru i uspio da ih za trenutak zadrži na nekih 20–30 m. Dejstvo naših 7 puškomitraljeza i pušaka nisu im dali da otvore. Neki su pošli da bježe prema s. Zlopoljcu, ali su ih rafali naših puškomitraljeza stizali i obarali. Sasvim smo im razbili krila. U takvoj situaciji naš vod pošao je na juriš u namjeri da ih potpuno razbije. To je bio jedini izlaz za nas.

Za vrijeme našeg juriša nalazio sam se sa puškomitraljezom na desnom krilu. Na lijevom, takođe sa puškomitraljezom, nalazio se vodni delegat Ilija Bubulj iz Ramića. Kad se glavna voda skoro našla neprijatelju iza leđa, na desnom krilu još se nalazio delegat Ilija Bubulj. Sad je trebalo da jedan drugome postepeno obezbijedimo prebacivanje.

Ustaše su već pošli ulaziti u Gaj. Bubulj se počeo prebacivati. Otvorio sam vatru iz puškomitraljeza. Čim se podigao, ustaše su na njega otvorile vatru i ranile ga. Tad su kidisale na njega u namjeri da ga dokrajče. Pojurio sam prema njemu. Odjednom sam osjetio oštar bol, i kao da me je nešto žestoko opeklo. Kidisao sam i ja naprijed, ali mi je neprijatelj rafal prebio puškomitraljez. Njime se više nisam mogao zaštititi. Sta da radim? Neko me povuče za ranac. Obazreh se. Nekoliko ustaša pokušavalo

je da me uhvate i zadrže. Iz džepova izvadih dvije bombe. Udario sam jednu o drugu i bacio ih preko sebe. Ponovo sam zavukao ruke u džepove, izvadio još dvije bombe, kucnuo ih i bacio u stranu, a zatim sam iz sve snage pojurio naprijed. Odjeknula je detonacija, a zatim je zavladała grobna tišina i mrak. Dalje ne znam šta se desilo.

Kad sam došao k sebi nalazio sam se u potoku. Pored mene je bio Lazo Uzelac. Kako me je onesvješ enog dovukao do potoka ni sada ne znam. Cim sam otvorio o i upitao me je: „Šta je, jesi li ranjen"? On je po mome iskidanom odijelu vjerovao da sam teško ranjen. A, u stvari, nije mi bilo ništa.

Ustaše su se probile i ve mimoišle Gaj na putu za Jankovac, Brekovicu i Cazin.

Vod se prikupio i zauzeo položaje u obližnjem groblju. Po eo je pristizati i 4. vod sa vodnikom Mirkom Stanarevi em. Vodovi su pojurili za ustašama, ali one su se ve pele uz padine prema Jankovcu. Me utim, uskoro smo odustali od gonjenja jer smo znali da e na tom pravcu nai i na zasjedu Radi ke ete.

Povratili smo se da prona emo naše ranjenike i poginule drugove. Našli smo leš delegata Bubulja. Bio je sav unakažen. Ustaše su ga, valjda ranjenog, svega izbole i isjekle. To je bilo nevi eno divljaštvo. Njegov puškomitraljez su odnijele. Cak nismo našli ni moj prebijeni puškomitraljez. I njega su odnijele. Iz Voda je jedino još poginuo drug Vlado. Pred nama je ležao leš do leša neprijateljskih vojnika. Bilo ih je preko 100. Samo po ku ama našli smo preko 30 ranjenih ustaša.

Komanda ete i zamjenik komandanta Bataljona estitali su nam što smo uništili toliko neprijateljevih vojnika. Rekli su nam da je to pravi podvig.

Tek što smo se sastali sa komandom Cete, obavijestio nas je izvi a sa Garavice da se od Biha a prema mostu na rijeci u Klokotu i prema Garavici kre e jedna ve a grupa ustaša. Odmah je cijela Ceta posjela položaje pored ceste. Borci su nestrpljivo o ekivali da se pojave razbijene ustaše. Me utim, po eo je ve da pada mrak kada se pred položajima Cete pojavila grupa civila, njih oko stotinu. Zaustavljeni su im su prošli preko mosta u Klokotu. Svi su zarobljeni. Me u njima se nalazilo nekoliko ozloglašanih zlikovaca, kojima je kasnije su eno. Ostali su pušteni ku ama.

Ustaška grupa sa kojom smo vodili borbu težila je da se što prije do epa Slunja. Kad su se probili kroz naše položaje vjerovali su da do Slunja više nema naših snaga. Me utim, 2. radi ka eta držala je položaje južno od Brekvice. Tamo se nalazio i jedan vod 1. radi ke ete. Ustaše su naišle na zasjedu tih naših snaga. Veoma ih je malo uspjelo da se probije prema Cazinu i dalje prema Zagrebu. Svega oko 50.

Uveliko je bila pala no , 4. novembra, kada smo sa zarobljenim ustašama i civilima ušli u tek oslobo eni Biha . Za nas je to bila velika radost i cast. Cijelu no smo pretresali tek minule dogaja je i naš veliki uspieh. Sjutradan sam u 2. radi koj eti pronašao svoj prebijeni puškomitraljez. uzeo sam ga kao uspomenu na dogaja kada sam gledao smrti u o i.

STEVAN BLANUSA

NEPREDVI ENO NOVEMBARSKO PLIVANJE

Novembar 1942. godine. U 3. bataljonu 6. krajiške brigade, smještenom u selu Radi u, užurbane pripreme i veliko raspoloženje. Iz Štaba je stiglo naređenje da se izvrši smotra oružja i lične opreme. Svi su izgledi za pokret, ali gdje i u kojem pravcu, to se ne zna. Borci, doduše, u intimnim razgovorima pokušavaju i to da odgonetnu:

„Sutra ćemo, vjerovatno, napadati na Bosansku Krupu!”

„Ne, — dobaci Marko mitraljezac. — „Idemo na Bihać. Ja znam sigurno, samo neka ostane me u nama. Vidio sam kad je Košta¹ išao na izviđanje sa našim komandantom Hamdijom.² Nešto su se dogovarali, a zatim otišli prema Bihaću. Osmatrali su rijeku Unu između Bihaća i Bosanske Krupe. Eto, zbog toga ja mislim da ćemo napadati na Bihać, a ne na Krupu” — dodaje Marko.

Oružje se raspoređuje po grupama; šale i vicevi sipaju kao iz rukava. Negdje se za trenutak prekine razgovor i zaori poznata pjesma:

„Partizan sam, tim se dičim ...”

Tih dana u dolini rijeke Une, na putu Bosanski Novi—Bihać, bilo je mirno, bez akcija i sukoba sa neprijateljem. Nije se čulo ni pucanj, što je bilo vrlo rijetko u ovom kraju. U takvoj neobičajnoj tišini, iznenadno se u neposrednoj blizini prolomila eksplozija otprilike jačina ručne bombe. U prvom momentu pomislio sam da se neprijatelj privukao i iskoristio trenutnu nebudnost. Svi smo skočili ili na noge, jedni su zauzeli položaje, drugi potražili mjesto eksplozije. Dva druga bila su lakše ranjena. Bolnički je odmah pristupio poslu. Ostali su nagrnuli sa pitanjima odakle je neprijatelj došao, kako nas je iznenadio, i slično. Ranjenici su suznih očiju odgovarali:

„Nismo ranjeni od neprijatelja. To je naša bomba eksplodirala zbog neopreznosti pri izviđanju oružja”.

Jedan od ranjenika pita ga da plaće. Na pitanje zašto, kad rana nije tako opasna, odgovorio je:

„Rana me ne boli. Teško mi je zbog toga što ne mogu i večeras ići u borbu”.

Poslije podne oko 16 časova sve je bilo spremno za pokret. Naš bataljon dobio je zadatak da se preko ceste, pruge i rijeke prebaci na lijevu obalu Une, da napadne i iznenadi neprijatelja, otpočetno iz njegovih uporišta, što prije stigne do Bihaća i da u sadejstvu sa krajiškim i banjskim jedinicama napadne grad.

¹ Košta Nad, komandant Operativnog štaba za Bosansku krajinu, danas general-pukovnik JNA.

² Hamdija Omanović, danas general-major JNA.

U suton smo krenuli. Išao sam sa drugovima iz Štaba bataljona. Teško smo ubijedili pomoćnika komesara Bataljona Redžu,³ da ne ide u ovu akciju, jer je bio jako bolestan. I pored toga, on se našao sa drugovima iz 2. krajiške brigade u oslobođenom Bihaću.

Ne se ve spustila. Pješaci imo slabim stazama radi kišnih šumaraka prema selu Grmušici. Preko veze prenosi se opomena da budemo oprezni, jer se spuštamo niz liticu u dolinu rijeke Une, koju neprijatelj kontroliše.

Silazimo vrlo teško i sporo, držimo se za grane. No, kolona ipak odmiče. Tom istom stazom već su prošli drugovi koji su odnijeli granu za postavljanje improviziranog mosta na Uni. Iznenada se otrže grana za koju sam se pridržavao, te kliznuh nekoliko metara niz stijenu. Na moju sreću nije bilo oštarih ispupčenja pa se nisam jač ozlijedio. Više sam se uplašio.

Komunikacije i rijeku prešli smo bez teškoća, idući u koloni po jedan na velikom odstojanju. Od eventualnog iznenađenja štiti nas je jako obezbjeđenje koje je posjelo položaje još za vidjela. Penjanje uz veliku strмину, na suprotnoj obali, bilo je još teže nego spuštanje. Kamenje se neprekidno otiskivalo i ugrožavalo one pozadi. No, to se nije moglo spriječiti. Nekako smo se ipak uzverali. Komandant je naredio kraći odmor. Pred nama je selo Mioštra u kojem ima neprijateljevih vojnika.

Opšti napad na Bihać poeo je u 21.30 časova dejstvom naših haubica, prvo jedne, pa druge. Vatre gore u široj okolini grada. Plamen je bio orijentiran dokle su jedinice stigle u napadu. I naš bataljon zapalio je nekoliko plastova sijena.

Narod sela na koja smo nailazili bježao je ispred nas, što je, zaista, bila rijetkost u naiodnooslobodilačkoj borbi. No, stvar postaje jasna ako se ima u vidu da je tu naseljen samo muslimanski živalj koji je bio izložen vrlo jakom neprijateljevoj propagandi. U selu Mioštri teško je bilo naći ovdje koji bi nam bio vodič.

Neprijatelj se pred nama povlaćio bez otpora, no, zato, na prilazima Bihaća u vodile su se ogorčene borbe. Približavamo se Ostrošcu, srednjevjekovnoj tvrđavi, koja spada među ljepše i sačuvanije u našoj zemlji. Tu otkujemo žilav otpor neprijatelja, jer se u njemu nalazi stalna i jaka posada koja objezbećuje prilaz Bihaću.

Bliži se zora. Vezom se prenosi obavještenje da je pronađen jedan „adže“.⁴ Komandant naredio je da ga dovedu u štab Bataljona. Kuriri dovedoše starca. Sve se to događalo u pokretu. Radoznali smo ko je taj „adže“ i šta nam može kazati o neprijatelju. Uplašen je i sav drhti. Na pitanja ne može od straha da odgovara. Stalno ponavlja:

„Ja ne znam ništa, nisam ništa kriv; drugovi, nemojte me ubiti, ja sam pošten ovdje.“

Njegov glas ućinio mi se poznat, pa sam ga pozvao da priđe malo bliže da bih ga prema mjeseci bolje vidio. Odazvao se, ali se još više uplašio. Stavio sam mu ruku na desno rame, malo ga stresao i rekao:

„Ne boj se ništa, mi smo partizani, narodna vojska. Mi gonimo neprijatelja iz vaših sela i hoćemo da vas što prije oslobodimo“.

Starac se malo oslobodio i rekao da je ostao u selu pošto je vjerovao da mu partizani neće ništa učiniti. Upitan kako se zove i odakle je, odgo-

³ Redžo Terzi, član Izvršnog vijeća BiH.

⁴ Adže ili ika, tako u ovom kraju nazivaju starog ovdjeka.

vorio je da mu je ime amil zvani „narodni pjeva“, rodom iz sela Pištalina.

Odmah mi je bilo jasno odakle tog ovjeka poznajem. On uz tamburicu pjeva narodne pjesme i zimi obilazi mjesta u Bosanskoj Krajini, svira i pjeva, a stihove sam sastavlja. Zadnji put sam ga vidio 1940. godine u Bosanskom Novom, kad je pjevao u muslimanskom klubu „Sloboda“.

Uskoro se amil potpuno oslobodio. Kurir mu je pružio cigaretu, a on se u tivo zahvalio, i po starom obiaju poeo da se šali. Prvi njegov stih bio je: „Sad u javiti svojoj nani, da se u njezinom selu nalaze partizani“.

Svi e zora. Ve smo se sasvim približili Ostrošcu. amil je vodi. Još malo, pa nas osu mitraljeska vatra iz tvrave. Niko ne zastaje. Komandant nareuje da se grad blokira manjim snagama, a glavnina Bataljona da krene na izvršenje osnovnog zadatka.

Svi smo gladni, ali nemamo vremena da se zaustavljamo. Kad je svanulo poslali smo amila da ide naprijed i da objašnjava narodu da ostane slobodno kod svojih kuća. Posebno sam mu rekao da kad dođe u selo Brekovicu, da potraži mog strica ulagu i da mu kaže neka sprema veeru za partizane.

U podne smo bili negdje oko pola puta između Ostrošca i sela Brekovice. Neprijatelj se u grupama povlačio cestom s one strane Une prema Bosanskoj Krupi. Hamdija rekao je da pucam. Nanišanio sam i povukao obara, ali metak nije opalio. Ubacio sam drugi metak u cijev. I ovaj zataji. Hamdija uze pušku iz mojih ruku, ubaci novi metak u cijev, ali i ovaj zataji. Tada on pregleda zatvara i rekao je:

„Pa ti nemaš udarne igle u zatvaru“.

Zaista sam uinio krupnu grešku za vrijeme pripreme za akciju!

Oko 17 časova stigismo u selo Brekovicu. Mještani su već pripremali veeru za nas. To je bio prvi obrok i odmor poslije 24 časova napornog marša.

Iz Brekovice, koja se nalazi na uzvišenju, vidi se Bihać i cijela njegova okolina. Dolje u gradu borba još ne jenjava. Po rafalima zaključujemo da se vode ulične borbe. Na nekim mjestima u gradu vide se dim i vatra.

Prema dobijenom zadatku u suton moramo krenuti dalje. I baš tada, kao grom iz vedra neba, pade u selo nekoliko mina iz bacača i neke drugogove raniše. Svi potrasmo na položaje. Nedaleko se ulazna pušana i mitraljeska vatra. To se, vjerovatno, neprijatelj sukobio sa našim osiguranjem. Patrole su ubrzo izvjestile da je riječ o ustašama koje organizovano i energično idu u pomoć posadi u Bihaću.

Komandant je naredio da jedna eta zadržava neprijatelja, a Bataljon da pođe na zadatak prema ranije utvrđenom planu, preko sela Pokoja, koje leži na desnoj obali Une. Do njega se moglo doći samo skelom, vezanom za užu. Kad smo se uz velike teškoće po gustoj tami spustili do obale, ustanovili smo da se skela nalazi na suprotnoj strani, u selu Pokoju, a tamo su i neprijateljevi bunker. U otkivanju odluke, Bataljon je u potpunoj tišini stajao u marševskoj koloni. Veze nismo imali ni sa našim ni sa neprijateljevim snagama. Ustaše koje su nas napale, zanočile su u Brekovicu. Glavna nam je misao bila da što prije stignemo u Bihać.

Vezom se prenese naredjenje komandanta da jedan borac, dobar plivač, pretjera skelom na ovu obalu.

Niko se nije javio. To je i razumljivo, jer ve ina naših boraca iz Podgrme a ne zna plivati. Sem toga, rijeka Una je na ovom mjestu dosta široka i duboka i naro ito je hladna jer je kasna jesen.

Nare enje se prenese još jednom, i opet se niko nije javio. uo sam Hamdiju kako govori da bi on izvršio taj zadatak, ali da slabo pliva pa nije siguran da bi savladao rijeku.

Vjerujem da je te no i mnogi od nas u koloni ispitivao i provjeravao samog sebe. I sam sam razmišljao o odluci, svjestan da nisam od onih koji rado prvi idu u vatreni okršaj. Razmišljao sam: dobro plivam, lan sam Komunisti ke partije Jugoslavije, pa šta sad još ekam da se neko drugi javi i da se, možda, utopi u ovoj opasnoj i brznoj rijeci?

Skinuo sam oružje i odijelo, ušao u vodu, dobro izmasirao miši e i i zaplivaio.

Mada je bio novembar nije mi bilo suviše hladno sve dok sam plivao. No, zato je itekako teško bilo izdržati kad sam pri povratku, mokat, bez odijela, stajao na skeli.

Kad sam doplivaio do skele, nisam nikog primijetio u blizini. Ipak sam dobro zatresao lanac kojim je ona bila vezana i u isto vrijeme zaronio. Ovo sam u inio zbog toga što sam bio ubije en da e neprijatelj, ako je u bunkeru, sigurno otvoriti vatru. Me utim, nikoga nije bilo.

Bataljon se sa dvije ete u dva puta prevezao preko rijeke, ostavivši jednu etu, kao zaštitnicu, na lijevoj obali.

Poslije prebacivanja posjeli smo položaje duž pruge, izme u sela Pokoja i Biha a, a onda smo uhvatili vezu sa 8. banijskom brigadom koja je, tako e, napadala grad. Od Banijaca smo saznali kakva je situacija. Naši su oslobodili više od pola grada, ogor eno se bore i za svaku ku u.

U strelj kom stroju pošli smo uz prugu prema biha koj željezni koj stanici. Bili smo jako umorni i spavalo nam se, ali smo sve to lako podnosili, jer se plan za oslobo enje Biha a ostvarivao.

Inicijativa je bila u našim rukama. Sa svih strana naše snage potiskivale su neprijatelja u centar grada. Artiljerija i pješadija uspješno su neutralisale neprijateljeve djelove kod glavnog mosta na Uni. I naš bataljon ve je ušao u grad.

Stajao sam premoren pored ku e u naselju Hatinac, i naslonjen na pušku razmišljao kako bih negdje privilegao samo toliko da savladam pospanost. Iz tih misli prekinula me je artiljerijska i mitraljeska vatra, koje su vrlo neprijatne za vrijeme no nih borbi u naseljenom mjestu. Detonacije su jake, ku e kao da se tresu, a sa nekih otpada malter i kre . Bez obzira na sve to zapitao sam svoga druga Teufika,⁵ koji je tu poha ao gimnaziju, da li poznaje ovaj dio grada. On pokaza rukom susjednu ku u i re e da u njoj stanuje kadija⁶ Redži . Predložio sam mu da u emo i malo prilegnemo.

U dvorištu smo našli jednog druga i zamolili ga da nas probudi ako bi neprijatelj prešao u protivnapad. Ku na vrata bila su otvorena, kao da nikog u njoj nije bilo. U osmo. Potpuno pod ratnom spremom i sa ebetom smotanim preko ramena naslonio sam se na jednu se iju i odmah zaspao. Ne znam koliko sam tako spavao kad me neko iznenadno uhvati za nogu i snažno povu e. Pretrnuo sam od straha, sko io i onako bunovan viknuo:

⁵ Teufik orali , geometar, poginuo kao poru nik JA, 1944. godine.

⁶ Kadija ili šerijatski sudija.

„Stoj! čekaj" pozivaju i drugove da ga uhvate. Nepoznati je za tren oka nestao i stropoštao se niz stepenice. Teufik se, tako e, mnogo uplašio, ali ne toliko od neznanca koliko od moje vike.

To me je sasvim rasanilo.

Poslije sam saznao da je to bio neki plja kaš iz komšiluka, koji je mislio da u ku i nema nikoga, te je po eo kupiti posteljinu. Umjesto nje. uhvatio je moju nogu. Ni danas mi nije jasno ko se tada više uplašio, on ili ja.

Kad je zora svanula, naše jedinice ve su prešle preko rijeke i stigle u centar grada. Neprijatelj tek što nije kapitulirao. Poja anja koja su mu pošla u pomo , naišla su na naše zasjede i bila su dijelom uništena, a dijelom zarobljena. Naši gubici bili su vrlo mali.

Uskoro je Biha bio potpuno oslobo en. Radovali smo se što emo se dobro odmoriti, ali je tu našu radost prekinulo novo nare enje za pokret prema Cazinu. Ipak mi je, dakle, koristilo ono što sam malo odrijemao. Poslije uspješno izvršenog zadatka u bici za Biha naš bataljon krenuo je odmah u nove okršaje.

FERID DEDI

DRUGI BATALJON 6. KRAJIŠKE BRIGADE U BORBAMA ZA OSLOBODJENJE BIHARAJA

Prema zapovisti Operativnog štaba za Bosansku Krajinu, u sklopu zadataka koje je dobila 6. krajiška brigada, njen 2. bataljon¹ dobio je zadatak da posjedne položaje između sela Otoke i Blatna. Ovi položaji bili su udaljeni od Bihaća prema Bosanskom Novom oko 45 km. Udaljenost položaja bila je uslovljena prema zamisli Operativnog štaba, jer je bilo predviđeno da se obrub oko Bihaća sasvim ne zatvori, već da se ostavi neposjednuta dolina rijeka Une da bi se neprijateljeva posada iz grada mogla tim pravcem povući. Međutim, ukoliko bi se zamisao Operativnog štaba ostvarila, 2. bataljonu naredeno je da na tim položajima postavi zasjedu, da tu dočeka posadu u povlačenju, i da onemogući, eventualno, intervenciju neprijatelja od Bosanskog Novog.

Cim je dobio zapovijest 2. bataljon preduzeo je pokret iz Velike Rujiške, gdje se do tada nalazio, i uputio se prema određenim položajima. Prema našoj procjeni otkriveno je da se glavčina posade povlaćiti desnom obalom rijeke Une, kud vodi željeznika pruga i drum Bihać — Bosanska Krupa — Otoka — Bosanski Novi, pa smo bataljon rasporedili ovako: — jedna četa posjela je položaje na desnoj obali rijeke Une; druga se u toku noćnog napada na Bihać, prebacila preko rijeke i posjela položaje na njenoj lijevoj obali; treća je orijentisana prema selima Eminovcima, Fajtovcima i Djedova i radi obezbjeđenja napada od Sanskog Mosta.

Čete su posjele na vrijeme dodijeljene im položaje i dobro se maskirale. Borba oko Bihaća bila se rasplamsala, a na našim položajima vladala je tišina. Neprijatelj nije ništa preduzimao prema našim položajima ni od Bosanskog Novog ni od Sanskog Mosta. Bez obzira na to, borci su s nestrpljenjem čekali na svojim položajima, jer su željeli da i oni daju svoj doprinos oslobodjenju grada. Borba oko Bihaća ne samo da se nije stišavala već je postajala sve žestokija i nametala se činilo da nam se približava. Već smo sasvim jasno mogli čuti štekatanje mitraljeza i puškomitraljeza. Čudilo nas je što nas i dalje drže na tako udaljenim položajima. Ali, što je vrijeme više odmicalo borba nam je bila sve bliža.

Suprotno našoj procjeni da se glavčina neprijateljeve posade povlaćiti desnom obalom rijeke, on se pojavio lijevom obalom gdje se nalazila jedna naša četa.² Iako nas je pojava neprijatelja s te strane iznenadila,

¹ Komandant bataljona bio je Mile Kulundžija, njegov zamjenik Mile Davidovi, komesar, prije ovih borbi, Slobodan Braco Erceg, a pomoćnik komesara Zaim Dizdarević koji je obavljao i komesarsku dužnost.

² Komandir čete bio je Boško Urašinović, komesar Mile Bajić, a njegov zamjenik Duško Vujatović.

jer su se tamo nalazile naše slabije snage, zasjeda koju smo tamo postavili bila je neuporedivo veće i iznenađujuće za neprijatelja, jer on nije očekivao da naših snaga ima na tom pravcu, a pogotovo na tim položajima koji su se nalazili na području Banije.

Neprijatelj se ipak organizovano povlačio. Njegova glavina kretala se koritom rijeke, sa jakim obezbjeđenjima na svom lijevom boku i s prilično jakim prethodnicom. Međutim, prilikom povlačenja on je ispred sebe tjerao narod iz Bosanske Krupe i Otoke, pretežno žene, djecu i starce, kako bi se pomoću njih lakše i sa što manje gubitaka probio. Ali, ni to nije bilo dovoljno sigurno kolja ima. Oni najokorjeliji presvlačili su se u zaruke i feredže, misleći da će tako lakše izvući glave.

Goloruki narod, iza kojeg su se nalazile ustaše, polako se približavao položajima. Vidjeći to, borci su se snabijavali da otvore vatru. Rastojanje između položaja i njih sve se više smanjivalo. Kada se nije imalo kud, eta je otvorila snažnu vatru na ustaše koji su pred sobom tjerali djecu, žene i starce. Narod kao da je to očekivao, pohrlio je prema položajima i ete da bi se spasao iz smrtonosnog zagrljaja ustaša. Ustaše je iznenadila vatra pa su nešto ustuknuli. To je iskoristio narod i još brže pohrlio prema našim položajima. Neki su uspjeli već doprijeti do naših zasjeda. Kada su ustaše vidjele da im izmaće zaštita otvorili su na njih vatru. To su iskoristili naši borci, vidjevši odakle ustaše djeluju, i na njih otvorili još jaču vatru. Preko bespomoćnog naroda fjučkala su zrna, kosili mitraljezi i puškomitraljezi. Dosta je nedužnih lica tu poginulo i ranjeno, ali ih je više uspjelo da se sklone pozadi partizanskih zasjeda. Borba je nastavljena još žestocije. Ustaše su trpjele osjetne gubitke, ali su ipak išli naprijed. Od prvih metaka ranjen je u rame komandant naše ete Boško urašinović. Pomoću ete koja se nalazila na desnoj obali Une nije bila velika, pošto je rastojanje između ete i neprijatelja bilo veliko, zbog širine Une, pa je i njena vatra bila neprecizna. Ipak ubijeno je više neprijateljevih vojnika među kojima i jedan oficir. I pored većeg broja mrtvih, ranjenih i zarobljenih ustaša i domobrana, vojnika i oficira, njihov pritisak nije popuštao. Brojna nadmoćnost i bolje naoružanje ustaša uinili su svoje. Četa je prinuđena na povlačenje prema Baniji. Neprijateljeva posada uspjela je da se probije prema Bosanskom Novomu.

Četa je u borbi imala manje gubitke i iz Banije se prebacila u Podgrme u sastav svog bataljona. Sa sobom je dovela i jednog zarobljenog oficira.

Poslije te borbe, kao i obično, izvršena je njena analiza da bi se podvukli nedostaci i izvukla iskustva. Konstatovano je da se četa dobro borila, da je uspješno štitila narod i izvršila postavljeni zadatak. Na skupu je kritikovan vodnik Dušan Košuti³ zbog toga što se u borbi nije zaklanjao. Mile Karić je o tome između ostalog, rekao i ovo na etnoj konferenciji: „Ne zna brateta i zakloniti se. Ja sam se eto u borbi zaklanjao pa su me ipak predložili za kandidata Partije. A iskreno govoreći i za mene je Partija izgledala nešto nedostižno, pa sam ipak, iako sam se zaklanjao, postao kandidat“.

³ Kasnije je zbog svojih podviga proglašen narodnim herojem.

Ceta koja se nalazila prema Sanskom Mostu vodila je žestoke borbe sa neprijateljevim snagama koje su pokušavale da se probiju preko Podvida e. Njoj je pristigla kao poja anje jedna naša eta upu ena iz Biha a i neprijateljeve snage su prinu ene na povla enje.

Poslije borbe tek smo shvatili da je Operativni štab ta no predvidio razvoj situacije i nama povjerio ovaj delikatni zadatak. Naša bojazan da ne emo uzeti u eš a u borbama za oslobo enje Biha a nije se obistinila. Naše zasjede bile su veliko iznena enje za neprijatelja, pogotovo što su one postavljene na tako velikoj dubini, na položajima kada je neprijatelj smatrao da je ve na domaku da se spoje sa svojom posadom u Bosanskom Novom. Da su naše snage na tim položajima bile brojnije, neprijateljeve snage u povla enju bile bi do nogu potu ene.

ZAIM DIZDAREVIC

jer su se tamo nalazile naše slabije snage, zasjeda koju smo tamo postavili bila je neuporedivo veće i iznenađujuće za neprijatelja, jer on nije očekivao da naših snaga ima na tom pravcu, a pogotovo na tim položajima koji su se nalazili na području Banije.

Neprijatelj se ipak organizovano povlačio. Njegova glavna kretala se koritom rijeke, sa jakim obezbjeđenjima na svom lijevom boku i s prilično jakim prethodnicom. Međutim, prilikom povlačenja on je ispred sebe tjerao narod iz Bosanske Krupe i Otoke, pretežno žene, djecu i starce, kako bi se pomoću njih lakše i sa što manje gubitaka probio. Ali, ni to nije bilo dovoljno sigurno kolja ima. Oni najokorjeliji presvlačili su se u zaradke i ferdže, misleći da će tako lakše izvući glave.

Goloruki narod, iza kojeg su se nalazile ustaše, polako se približavao položajima. Vidjeći to, borci su se snabivali da otvore vatru. Rastojanje između položaja i njih sve se više smanjivalo. Kada se nije imalo kud, ona je otvorila snažnu vatru na ustaše koji su pred sobom tjerovali djecu, žene i starce. Narod kao da je to očekivao, pohrlio je prema položajima i da bi se spasao iz smrtonosnog zagrljaja ustaša. Ustaše je iznenadila vatra pa su nešto ustuknuli. To je iskoristio narod i još brže pohrlio prema našim položajima. Neki su uspjeli već da dopru do naših zasjeda. Kada su ustaše vidjele da im izmaće zaštita otvorili su na njih vatru. To su iskoristili naši borci, vidjevši odakle ustaše djeluju, i na njih otvorili još jaču vatru. Preko bespomoćnog naroda fjučkala su zrna, kosili mitraljezi i puškomitraljezi. Dosta je nedužnih lica tu poginulo i ranjeno, ali ih je više uspjelo da se sklone pozadi partizanskih zasjeda. Borba je nastavljena još žestokije. Ustaše su trpjele osjetne gubitke, ali su ipak išli naprijed. Od prvih metaka ranjen je u rame komandant naše čete Boško Urašinović. Pomoć od čete koja se nalazila na desnoj obali Une nije bila velika, pošto je rastojanje između nje i neprijatelja bilo veliko, zbog širine Une, pa je i njena vatra bila neprecizna. Ipak ubijeno je više neprijateljevih vojnika nego u kojima i jedan oficir. I pored velikog broja mrtvih, ranjenih i zarobljenih ustaša i domobrana, vojnika i oficira, njihov pritisak nije popuštao. Brojna nadmudrost i bolje naoružanje ustaša učinilo su svoje. Ona je prinudom na povlačenje prema Baniji. Neprijateljeva posada uspjela je da se probije prema Bosanskom Novom.

Ona je u borbi imala manje gubitke i iz Banije se prebacila u Podgrme u sastav svog bataljona. Sa sobom je dovela i jednog zarobljenog oficira.

Poslije te borbe, kao i obično, izvršena je njena analiza da bi se podvukli nedostaci i izvukla iskustva. Konstatovano je da se ona dobro borila, da je uspješno štitila narod i izvršila postavljenu zadatak. Na skupu je kritikovan vodnik Dušan Košuti³ zbog toga što se u borbi nije zaklanjao. Mile Karić je o tome između ostalog, rekao i ovo na etnoj konferenciji: „Ne zna brat leći i zakloniti se. Ja sam se eto u borbi zaklanjao pa su me ipak predložili za kandidata Partije. A iskreno govoreći i za mene je Partija izgledala nešto nedostižno, pa sam ipak, iako sam se zaklanjao, postao kandidat”.

³ Kasnije je zbog svojih podviga proglašen narodnim herojem.

Ceta koja se nalazila prema Sanskom Mostu vodila je žestoke borbe sa neprijateljevim snagama koje su pokušavale da se probiju preko Podvida e. Njoj je pristigla kao poja anje jedna naša eta upu ena iz Biha a i neprijateljeve snage su prinu ene na povla enje.

Poslije borbe tek smo shvatili da je Operativni štab ta no predvidio razvoj situacije i nama povjerio ovaj delikatni zadatak. Naša bojazan da ne emo uzeti u eš a u borbama za oslobo enje Biha a nije se obistinila. Naše zasjede bile su veliko iznena enje za neprijatelja, pogotovo što su one postavljene na tako velikoj dubini, na položajima kada je neprijatelj smatrao da je ve na domaku da se spoje sa svojom posadom u Bosanskom Novom. Da su naše snage na tim položajima bile brojnije, neprijateljeve snage u povla enju bile bi do nogu potu ene.

ZAIM DIZDAREVI

OSMA BANIJSKA BRIGADA U BORBI ZA OSLOBODJENJE BIHARSKA

Bihaćka napadna operacija, izvedena prvih dana novembra 1942. godine, nosi u sebi sve elemente savremenih operacija, izvođenih u drugom svetskom ratu na ciljeve operativnog i strategijskog značaja.

Pošto je odlukom VŠ za napad na Bihać određena i 8. banijska brigada,¹ izne u neke momente koji 6U mi ostali u sećanju iz tih dana.

Brigada je formirana 8. septembra 1942. godine od 1, 2. i 4. bataljona Banijskog NOP odreda, neposredno posle neprijateljeve ofanzive na Baniju (juli—avgust 1942. godine).

Napad neprijateljevih snaga na Baniju usledio je posle ofanzive na Kozaru. U stvari, to je bio njen produžetak sa istim ciljem, tj. da se posle Kozare okruže i unište ustaničke snage na Baniji i da se ponovno okupira oslobođena teritorija. Time je neprijatelj mislio da definitivno osigura komunikacije Zagreb—Beograd i Sunja—Kostajnica—Bihać, izložene istim dejstvima ustaničkih snaga sa Kozare i Banije i sa šireg područja Bosanske krajine. Te komunikacije su bile od vitalnog značaja za okupacioni režim u zemlji, pa su zato na svaki napad partizana u tom području, okupator i njegove sluge oštro reagovali.

Mada neprijatelj nije napadom postigao određeni cilj, ipak je privremeno ostavio više posada u važnijim mestima ranije oslobođene teritorije na Baniji, otkonao unaju i na duži boravak i stabilizaciju svoje vlasti na tom području. S obzirom na sve veći razmah oružane borbe u svim krajevima naše zemlje, a takođe i situaciju na Istočnom i ostalim evropskim ratištima, za koja je bila prikovana hitlerovska ratna mašina, okupacione i kvasilniške oružane snage nisu bile toliko brojne da bi mogle zaposesti sve važnije raskrsnice i gradove, a još manje celo područje jedne zemlje. Okupator je prisiljen da se odrekne takvih ambicija. Pa i ukoliko je i pokušavao tako nešto da postigne, trpio je samo poraze. To su doživeli i njegove posade na Baniji.

Nakon svog formiranja 8. banijska brigada dobila je zadatak od Štaba 1. operativne zone Hrvatske da otkonost preostale neprijateljeve posade na Baniji da bi se stvorili povoljni uslovi za dejstva na železničkoj pruzi Zagreb—Beograd, na relacijama Sisak—Sunja i Sunja—Kostajnica—Dvor. U to vreme 7. banijska brigada, formirana od 3, 5. i Udarnog bataljona Banijskog NOP odreda, prebacena je preko Save u Slavoniju, gde je, pod ko-

¹ Od septembra 1943. godine nazivana je 2. brigada 7. divizije.

mandatm Nine Marakovi a-', zajedno sa slavonskim partizanima, uspešno dejstvovala na podru ju Moslavine, Papuka i Bilo—gore.

U duhu dobijenog zadatka. 8. banijska brigada po ela je postupne napade na neprijateljeve posade. Prvi napad izvršen je 13. septembra 1942. godine na posedu u selu Bmjevuški. Bez ja eg otpora zarobljena je celokupna posada i 146 domobrana sa zapovednikom, naoružanjem i ostalom opremom. To je bio prvi napad Brigade i ujedno njen prvi korak na slavnom borbenom putu. Posle toga sledili su napadi na posade u s. Ravnom Raš u i Blinji, gde se neprijatelj bio dobro utvrdio. Brigada je postigla samo delimi an uspeh, ali se uskoro neprijatelj, usled pretrpljenih gubitaka, morao povu i. Brigada je, zatim, napala neprijateljeve jedinice koje su vršile ispade iz garnizona Kostajnica. Do sudara je došlo na Plavi evici (isto ni obronci Samarice), a zatim kod s. Pedlja (zapadni obronci Samarice). Neprijatelj je razbijen i nateran u bekstvo. Imao je tada dosta mrtvih i ranjenih. Nešto kasnije izvedeno je još nekoliko napada manjeg zna aja.

U navedenim napadima Brigada je uspešno položila prvi borbeni ispit. Uporedo s tim ona je rešavala svoje unutrašnje organizacione i druge probleme. Ti problemi bili su logi na posledica njenog uzrasta. Bataljoni su do pripajanja Brigadi uglavnom živel i dejstvovali odvojeno, na raznim sektorima Banije. Bili su više vezani za sela i svoja podru ja. Trebalo je sna i se i navi i na novu sredinu, uslove, otrgnuti se od shvatanja da treba ekati i tu i neprijatelja tu, pred svojim selom, braniti teritoriju svoje opštine i kotara. Trebalo je borcima objasniti potrebu formiranja regularnih jedinica, sposobnih da ratuju u svakom predelu, kraju i mestu širom zemlje, gde to interesi oslobodila ke borbe budu zahtevali, obezbediti idejno jedinstvo, izgraditi pravi lik borca i starešine.

Sve je to Brigada brzo savladala. Borci i starešine posedovali su mnoge cd tih osobina i pre formiranja Brigade. Svi oni dobrovoljno su stupili u borbene redove, sami oteli oružje od neprijatelja i naoružali se. Izvor njihovog borbenog morala bila je nepokolebljiva odanost borbi i njenim ciljevima. Banija je do tada doživela više tzv. kaznenih ekspedicija, masovnih streljanja, odvo enja u logore smrti i druge zverske pogrome. Zato je narod bio vrsto rešen da sa svojom vojskom deli svaka, pa i najteža iskušnja. Zbog toga borbeni moral banijskih odreda i brigada nije nikad ni dolazio u pitanje. Re je samo o navikama koje su sa sobom doneli borci i starešine u Brigadu, što je trebalo prihvatiti ili odbaciti.

Odluku o formiranju brigada narod je oduševljeno pozdravio. On je u teme video uspon naše borbe i garanciju da dotadašnje žrtve nisu bile uzaludne. Narod je s ponosom govorio o svojim brigadama. Omladina se prva dobrovoljno javlja u jedinice 7. i 8. banijske brigade. Narod se brinuo o ishrani boraca pa su hranu nosili na položaje ak i za vreme borbi. Po selima su održavane priredbe i prigodna veselja sa borcima. Narod se radovao kada je upu ivao mladi e i devojke u svoju vojsku. To je bio i najdragocjeniji i najplemenitiji njegov prilog borbi za izvojevanu slobodu i. do najvišeg stepena izražen, patriotizam i ljubav prema zemlji. U stvari

, " Nina Marakovi , narodni heroj i komandant 7. banijske brigade, poginuo l u n a meseca 1943. godine pri probuju drugog obru a u petoj ofanzivi kod s. Rataja na komunikaciji Kalinovnik-Fo a.

i itav narod postao je tada — borac, nerazdvojni organizovani deo pozadine — borac bez koga se ne bi mogao uspešno tu i neprijatelj.

Ve je kraj oktobra. O iš eni su ostaci neprijateljevih garnizona na oslobo enoj teritoriji Banije. Banija je ponovno slobodna. Jesenji dani su vrlo lepi, sun ani i topli. Narod završava berbu kukuruza i uveliko je po eo jesenju setvu. Spokojstvo i sigurnost ovladali su svakim ovekome, bez obzira na ono što e bitu sutra. O ito, više ga ništa ne može iznenaditi. Narod je uvek pripravan i na najgore. Opravdanost i uverenost u našu borbu i pobeđu, ispunjava ga novom snagom, pa je spreman na još teža iskušenja koja mu mogu doneti dani koji dolaze.

Sa brigadom smo 27. i 28. oktobra u selima Žutu i Ljubini, nedaleko od leve obale r. Une. Izvi amo na relaciji s. Otoka—Bos. Novi—Dvor. Nameravamo da postavimo zasedu neprijatelju, koji je, kako smo obavešteni, esto patrolirao na toj relaciji. Izvi anjem nismo ništa zna ajno uo ili. Neprijatelj se tih dana nije kretao. Pretpostavljamo da je otkrio naše prisustvo, pa ne e da rizikuje.

Dan ranije (26. oktobra) operativni oficir Brigade, drug Vojko Hohšteter³, pozvan je u operativni štab za Bosansku krajinu. Navodno, radi predstoje ih dejstava, koje misle izvesti Krajišnici, pa verujemo da ra unaju i sa nama. Još uvek ne slutimo da stojimo na domaku biha ke operacije. O igledno je da se-nešto ozbiljnije sprema s one strane Une. Pri toj pomisli postavjemo pomalo nestrpljivi. Tre i je dan, a operativni oficir još uvek se ne vra a u Brigadu. To nam još više potvr uje ozbiljnost doga aja koji predstoje. I kona no, 29. oktobra oko 10 asova, drug Vojko stigao je i doneo poštu. Štab brigade je na okupu, tu je komesar brigade drug Damjan Deni Vujnovi⁴, zamenik komandanta brigade drug Milan Mi un Pavlovi⁵, zamenik komesara drug Šukrija Bjedi⁶. Otvaramo poštu i uzbu eno itamo nare enje Vrhovnog komandanta NOP i DV Jugoslavije, druga Tita, od 27. oktobra 1942. godine upu eno Štabu 8. banijske brigade. U nare enje, pored ostalog, stoji: . . .

„Kako uskoro nameravamo da izvedemo jednu akciju širih razmera u kojoj biste i vi u estvovali, to odmah prikupite sve svoje bataljone i na najpodesnijem mestu pre ite na desnu obalu r. Une i najkra im pravcem krenite za s. Mali Radi , 12 km jugozapadno od Bosanske Krupe . . .

Na ovom mestu... rasporedite svoje bataljone na odmor, gde ete sa ekati naše nare enje za nove akcije.

Po kuririma koji vam budu doneli ovo nare enje uputite nam izveštaj sa podacima kojim raspolazete o neprijatelju . . .

lito".'

Iz nare enja doznajemo da se radi o akciji širih razmera. Po pravcu marš-rute zaklju ujemo da bi to mogao biti Biha . Mada nije posebno naglašeno, svesni smo odgovornosti u pogledu uvanja tajne predstoje eg zadatka.

³ Vojko Hohšteter, narodni heroj, poginuo 1944. godine.

⁴ Na službi u Sekretarijatu za unutrašnje poslove SFRJ.

⁵ General-potpukovnik JNA.

⁶ General-major, komandant milicije za BiH.

⁷ Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodila kom ratu jugoslovenskih naroda. Vojnoistorijski institut, Beograd. 1957. tom II, knj. 6, str. 306.

U 14 asova istog dana Brigada preduzima pokret prema reci Uni, izme u Otoke i Bos. Novog, gde nameravamo da pre emo reku. Prelaz nam je još od ranije poznat. Tu je danono no stražark» drug Ceda, koji je, obi no, na ugovoreni znak izvla io iz dobro zamaskiranog skrovišta svoj amac i prebacivao kurire, politi ke radnike i jedinice koje bi ovuda nai-lazile.

Brigada se po padu mraka po ela prebacivati preko Une. To je tra-jalo negde do tri sata posle pola no i. Na raspolaganju smo imali samo taj edin amac, a bilo nas je oko 900 boraca. Pored toga, imali smo i ko-moru od 10 zaprežnih kola. Trebalo je napraviti splav za prebacivanje kola a konji su naterani da preplivaju reku. Za vreme prebacivanja postavili smo jaka osiguranja prema Bosanskom Novom, Dvoru i Otoki.

Posle dvodnevnog marša, Brigada se no u 31. oktobra do pono i prebacila na prostoriju s. Mali i Veliki Radi , gde se razmestila za odmor.

Ujutro 1. novembra 1942. godine stigao je kurir iz Operativnog štaba za Bosansku krajinu. U pošti se nalazio i izvod iz zapovesti komandanta Operativnog štaba za Bosansku krajinu za napad na Biha , pisan 31. okto-bra 1942. godine, koji se odnosio na našu, 8. banijsku brigadu.

U tom izvodu bio je podvu en i zna aj predstoje e operacije, podaci o neprijatelju, zadaci našim jedinicama, po etak napada, komandna mesta, sanitetske mere, na in snabdevanja, evakuacija i ostalo.

U poruci borcima o zna aju operacije, izme u ostalog stajalo je i ovo: „... Vi treba da snagom svojih pušaka, mitraljeza i topova, izre ete zasluženu kaznu dželatima, koji još i danas pale, plja kaju i ubijaju po Lici, Bosni i Baniji. Taj Vaš juna ki podvig bio bi najveli anstveniji i najdostojniji pozdrav našem juna kom Vrhovnom štabu, bio bi najdi nije pružanje bratske ruke herojima Štaljingrada i svim borcima juna ke Crvene armije na veliki dan 25-godišnjice Oktobarske revolucije. Taj veliki dan slavlja Oktobarske revolucije, koji se podudara sa juna kim otporom staljingradskih heroja, neka pro e i u našoj Krajini i Hrvatskoj u znaku borbe svih oružanih snaga i zajedni ke borbe partizana Hrvatske i Krajine...”

Zadatak 8. banijske brigade:

„b) VIII hrvatska brigada izvrši e napad na neprijateljska uporišta od s. Pokoj do Cavki a i Založja, zaklju no, likvidirati uz put uporišta Bakšajiš i Hatinac, napasti neprijateljska uoorišta na staroj i novoj željezni koj stanici kod Batinjola lik-vidirati ih i sa II krajiškom brigadom upasti u grad. Veza desno sa V i VI krajiškom brigadom, koje napadaju Ostrožac, Brki e, Kurtovo (Selo), Jezero i Spahi e. Veza lijevo sa II krajiškom brigadom, ije je desno krilo kod škole u Založju, u po etku napada...”

„4) Po etak napada: bi e u 21.30 asova 2. novembra 1942. godine..”⁸

Zapovest su potpisali drugovi: Košta Na , komandant i Osman Ka-rabegovi , komesar.

Iz izvoda zapovesti nismo mogli zaklju iti koje sve brigade, pored 2, 5. i 6. krajiške, napadaju na Biha . Pošto se u blizini nalazio Vrhovni štab, pretpostavljali smo da e u napadu uzeti u eš a i neka od proleter-skih brigada. Me utim, do toga nije došlo. Tek pošto je operacija završena, saznali smo još neke pojedinosti, i to, pored ostalog, da su u napadu na grad u estvovale 1. i 3. krajiška brigada, a da su uporišta Li ko Petrovo Selo,

⁸ Isto, tom IV, Beograd, 1953, knj. 7, str. 342, 343 i 344.

Iza i Grad, Baljevac i druga pored 3. krajiške napadale još i 2. li ka i 4. kordunaška brigada.

Pošto smo prou ili zadatak, pristupili smo pripremama za napad. Istog dana izvršili smo izvi anje terena, najpovoljnijih pravaca, puteva i prilaza objektima, koje je Brigada trebalo da napadne. Najviše smo obratili pažnju mogu nosti prikrivenog dovo enja bataljona na polazne položaje, da bi postigli što ve e iznena enje. Sa predstavnicima 2. i 5. krajiške brigade utana ili smo sadejstvo. Slede eg dana dobili smo od 6. brigade jednu desetinu za vodi e.

Prema zapovesti koju je izradio Štab 8. banijske brigade za napad, raspored i zadaci bataljona bili su postavljeni ovako:

Prvi bataljon dobio je zadatak da napadne neprijateljevo uporište u selu Založju sa školom koja je bila solidno utvr ena. Posle likvidacije tog uporišta, bataljon e sadejstvovati 3. bataljonu, te produžiti borbu za utvr ene objekte na pravcu njegovog nastupanja u grad.

Drugi bataljon imao je napasti neprijateljevo uporište u selu Pokoju, Bakšajišu i Hatincu, na desnoj obali reke Une, na prilazima gradu, zatim produžiti borbu za likvidaciju objekata u gradu prema dopunskim nare enjima, koja e slediti naknadno.

Tre i bataljon imao je da likvidira neprijateljevo uporište u selu Cavki ima, utvr enje Batinjol, staru železni ku stanicu, zatim produžava borbu u sadejstvu sa 3. bataljonom 2. krajiške brigade prema dopunskim nare enjima.⁹

Sva tri bataljona dogovorila su se na zemljištu o me usobnom sadejstvu pri napadu na pojedina uporišta. Krilni bataljoni održavali su vezu sa brigadama levo i desno, na na in kako je to dogovoreno izme u štabova brigada.

U okviru priprema preduzete su i sve ostale mere, a predvi ene i sve eventualnosti da bi zadatak, koji nam je postavio Vrhovni komandant i Operativni štab za Bosansku krajinu, što uspešnije izvršili.

Slede eg dana, 2. novembra, negde oko 16 asova prema naknadno dobijenom nare enju, Brigada je postrojena za smotru. Komandant Operativnog štaba za Bosansku krajinu, drug Košta Na , izvršio je smotru; Pored njega smotri su prisustvovali i drugovi uro Pucar Stari, sekretar Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu i Osman Karabegovi , komesar Operativnog štaba.

Posle smotre govorio je drug Osman Karabegovi . On je u svom govoru još jednom ukazao na zna aj predstoje eg zadatka i na posledice koje e imati uspešno izvedena operacija na daljnji razvoj oružane borbe uopšte, i na dalje širenje oslobo ene teritorije, ja anje narodne vlasti i bratstva i jedinstva naših naroda.

Govor je bio veoma ubedljiv i impresivan i snažno je delovao na svakog borca i starešinu Brigade. On je podvukao svu odgovornost koja stoji pred nama u izvršenju postavljenog zadatka. To je bila neposredna psihološka priprema uo i samog napada, od kojeg nas je delilo svega nekoliko asova. U stvari, govor je znatno doprineo ja anju moralnog faktora koji je u svakoj borbi naših jedinica bio najubojitije oružje. U tome smo bili neuporedivo nadmo niji od neprijatelja.

⁹ Isto, Beograd. 1955. tom V, knj. 9, str. 14.

Veoma smo bili oduševljeni što nam se pružila prilika da pi'vi put sretnemo i vidimo najistaknutije rukovodioce ustani kih snaga Bosanske krajine. Posebno su nas razdragali odnos, toplina i drugarstvo s kojim su se prema nama odnosile starešine i borci krajiških jedinica. Radovalo nas je što smo se zajedno boriti sa hrabrim Krajišnicima u tako zna ajnoj operaciji.

Isto tako, najbolje smo mogli govoriti o odnosu meštana prema nama u selima gdje je bila Brigada raspore ena. Oni su nam pružili sve što su mogli, kao da smo njihovi ro eni. Ose ali smo se, upravo, kao kod svoje ku e. Uverili smo se da je to ona ista rešenost, odanost borbi za slobodu koju je u sebi nosio i narod Banije. To nam je bio još jedan podsticaj više, da se za'takav narod, kao što je naš — za njegovu slobodu i bolju budu -nost — treba do kraja i odlu no boriti.

Smotrom Brigade završen je proces neposrednih priprema. ekali smo suton pa da pod zaštitom mraka izvršimo pokret, posednemo polazne položaje i sa ekamo po etak napada. U Brigadi je zavladao raspoloženje i optimizam. Borci i starešine ulivaju poverenje. Od ustani kih dana do danas prešli su prili no dug borbeni put, na kojem su se prekalili i stekli dragoceno borbeno iskustvo. Zato svi verujemo u uspeh. Posebno imamo dobre i odlu ne komandante bataljona. Po umešnosti, odlu nosti i hrabrosti teško je izdvojiti najbolje. Komandant 1. bataljona Miloš Suzi ¹⁰ ve se više puta istakao kao dobar vojnik, hrabar i odlu an starešina; komandant 2. bataljona drug Rade Grmuša¹¹ u borbi hrabar, odlu an i poletan; komandant 3. bataljona drug Dušan Ostoji ¹² poseduje vrlo solidno vojni ko znanje, hladnokrvan i odlu an u svakoj akciji.

I ostale starešine bile su sli nih kvaliteta. Sve su to bili odlu ni i hrabri borci.

Kona no, došao je o ekivani trenutak. Napad za osloboenje Biha a je po eo. Grad je sa itavom svojom okolinom uzavreo. Granate, mine i ru ne bombe izmešane sa dugim rafalima mitraljeza sru ili su se iz svih pravaca na grad i izdajnike u njemu, sluge okupatora i krvnike svog naroda. To je bio glas osvjetnika za hiljade nevino mu ene i pobijene bra e, sestara, o eva i deoe. Uzbudljivo i razorno odjekivala je široka kotlina oko okupiranog grada. Bilo je o igledno da su sve brigade stigle na vreme i da je napad jednovremeno po eo iz svih pravaca. To je bio o evidan dokaz da su pripreme dobro izvršene, sadejstvo solidno organizovano. A to je, upravo, bilo bitno za dalji uspešan razvoj i kona ni ishod operacije.

Bataljoni 8. banijske brigade prikriveno su zauzeli polazne položaje. Na dati znak za juriš izvršili su silovit nalet na neprijateljevu posadu. Ona je iznena ena. Ta okolnost omogu ila je bataljonima da još u toku no i u celini izvrše zadatke za prvu fazu operacije, i upadnu u deo grada na desnoj obali Une.

Prvi bataljon pod komandom Miloša Suzi a likvidirao je neprijateljevu posadu u s. avki ima za svega dva asa, zaplenio 10 pušaka i puško-mitraljez, zatim produžio izvršenje slede ih zadataka.

¹⁰ Narodni heroj. Posle rata podlegao zadobijenim ranama u ratu.

¹¹ General-major i narodni heroj.

¹² Poginuo 3. novembra 1942. godine u borbi za osloboenje Biha a.

Drugi bataljon na selu sa Radom Grmušom likvidirao je u prvom naletu neprijateljevu posadu u selu Pokoj i zaplenio 6 pušaka i zarobio 4 domobrana, a zatim produžio desnom obalom Une na neprijateljeva uporišta Bakšajiš i Hatinac.

Treći bataljon pod rukovodstvom Dušana Ostojića imao je nešto složeniji i teži zadatak. On je u prvom naletu ovladao bunkerima na željezničkoj stanici, ali mu je ranjeno 7 boraca. Zatim je produžio napad na utvrđenje Batinjol, koje je brzo zauzeo. Istovremeno, napad je izvršen na gimnaziju, koja je bila dobro utvrđena, oko koje se sve više razgarala borba. Bataljon je zauzeo veliki magacin sa nekoliko vagona opreme (pretežno odeće i obuće). U toku noći i uspeo je energičnim dejstvom da ovlada pomenutim objektima i u jutro je nastavio ulične borbe, održavajući vrste veze sa 3. bataljonom 2. krajiške brigade i desno sa 1. bataljonom 8. brigade.

Prvog dana borbi, u jurišu na željeznički most kod tvrđave, poginuo je komandant 3. bataljona Dušan Ostojić. I komesar Bataljona, Žarko Mihajlović¹³, tom prilikom teže je ranjen u glavu. Ali, bez obzira na teške gubitke — Bataljon se nije ni za trenutak pokolebao. Nastavio je istom silinom da napada neprijatelja sve dok konačno grad nije oslobođen. Za itavo vreme borbi 3. bataljon zarobio je 49 neprijateljevih vojnika i još više ih pobio, zatim zaplenio 50 karabina, teški mitraljez, protivtenkovski top i veš u količinu municije. U borbama ovaj bataljon imao je 9 mrtvih i 17 ranjenih.

Vredno je napomenuti da je u borbama prvog dana, jedna četa 1. bataljona držala ceo dan pod mitraljeskom vatrom bateriju neprijateljevih topova na suprotnoj obali Une, koja, zbog toga, sve vreme nije mogla dejstvovati.

Drugi bataljon u toku noći i prvog dana borbe ovladao je uporištima Bakšajiš i Hatinac i izbio na most u centru grada. Zarobio je 90 domobrana, zaplenio 2 teška mitraljeza, puškomitraljez i 65 pušaka. Negde oko podne prvog dana borbi Bataljon se ne očekivano našao u dosta teškoj situaciji. Kolona ustaša, koja se noću u probila iz Iza i -Grada, izbila je u Bihaćko polje na desnoj obali Une i našla se iza leđa 2. bataljona. Zahvaljujući jednoj patroli, koja je izvičala, na tom pravcu, a i hladnokrvnosti drugova iz Štaba bataljona, komandanta Rade Grmuše, komesara Uroša Slepčevića i njegovog zamenika Tome Ugarkovića — neprijateljeva kolona je otkrivena i Bataljon se dobro pripremio da je dočeka. Kolona je puštena da se približi na blisko odstojanje i na nju je otvorena ubita na vatra, a zatim energičan napad celog bataljona. Kolona je brzo razbijena i naterana, uz osetne gubitke, u panično bekstvo.

Time je 2. bataljon onemogućio da stigne pojačanje posadi koja se očekivalo da brani u najutvrđenijim delovima grada. Mada se ne može tvrditi da bi upad neprijateljeve kolone u grad imao presudan uticaj na ishod operacije, to bi, verovatno, odužilo borbu bar za nekoliko časova, što bi nas koštalo više žrtava.

Naredne noći, 3/4. novembra, i sutradan, borbe su se odvijale nesmanjenom žestinom. Vođene su ogorčene ulične borbe u kojima je neprijatelj, dajući očekivani otpor, uzimao iz kuća u kuću. Negde oko 16 časova, 4. oktobra, vatra je naglo počela da jenjava. U to vreme primećene su prve grupe

¹³ Poginuo za vreme pete neprijateljske ofanzive.

pice neprijatelja kako napuštaju grad i beže preko polja u pravcu Iza i — Grada. Nakon kraćeg vremena to bekstvo postalo je masovnije. Preživeli neprijateljevi vojnici povla ili su se neorganizovano i panično, ali su nailazili na dobro postavljene zasede naših jedinica, koje su još ranije postavljene u slučaju da neprijatelj pokuša proboj ovim pravcem. Posada Bihaća skoro je potpuno uništena, sem manjih grupa i pojedinaca koji su uspjeli da se provuku i tako spasu glavu.

U borbama za osloboćenje Bihaća, 8. brigada posebno je ispunila zadatak. Zarobila je 130 neprijateljevih vojnika, zaplenila 180 karabina, 3 teška i 3 laka mitraljeza, protivtenkovski top, vešću u količinu municije i druge opreme. Ali, treba konstatovati i to, da smo u borbama pretrpeli osetne gubitke — 18 mrtvih, 9 nestalih i 31 ranjenog. Sanitet 8. brigade na čelu sa referentom drugom Jankom Bobetkom¹⁴, imao je u toku borbe pune ruke posla koji je vrlo savesno i uspešno obavio. Pored ostalog, i prema gubicima koje je Brigada imala, može se lako zaključiti žestina borbe i kako je posada bila žilava prilikom odbrane Bihaća. To isto pokazuje sa kolikom su žestinom i odlučnošću u napadale naše jedinice. Za svoj doprinos u oslobodenju Bihaća, 8. brigada dobila je zasluženo priznanje od Operativnog štaba za Bosansku krajinu i pismenu pohvalu od Vrhovnog komandanta druga Tita. Istom naredbom pohvaljene su i ostale brigade koje su učestvovali u oslobodenju grada.

Na kraju, meću tim, oslobodenjem Bihaća sa bližom okolinom bila je završena samo prva, doduše, glavna etapa bihaćke operacije. Moralo se odmah pristupiti sledećoj etapi — gonjenju demoralisanog neprijatelja i eksploataciji postignutog uspeha. Gonjenje je preduzeto na dva osnovna pravca:

— dolinom Une, pravcem Bihać —Bosanska Krupa—Bosanski Novi, gonjenje su vršile krajiške brigade sa zadatkom da iz pokreta napadnu i likvidiraju neprijateljeve garnizone Bosansku Krupu, Otokuća a zatim i Bosanski Novi;

— severno od Bihaća, pravcem Bihać —Cazin—Velika Kladuša—Cetinograd i pravcem Bihać —Slunj, nastupale su hrvatske brigade.

Osma banijska brigada, tek što je okončala borbe u gradu — dobila je 4. novembra u 17 časova narećenje od Operativnog štaba za Bosansku krajinu da preduzme marš pravcem Bihać —Cazin, likvidira neprijateljevu posadu u Cazinu, a zatim da napadne i likvidira neprijateljeve garnizone u V. Kladuši i Cetinogradu.

Sećam se dobro raspoloženja koje je tada vladalo među borcima i starešinama naše brigade. Gotovo smo svi bili uvereni da ćemo posle dve noći i dva dana borbi dobiti kratak predah i potreban odmor za srećivanje jedinica i da ćemo nam se pružiti mogućnost da razgledamo varoš i tragove koje je u njoj ostavio neprijatelj. Među tim, ispalo je potpuno drugojačije. Trebalo je na brzinu uzeti hranu, i produžiti dejstva prema novom dobijenom zadatku.

Operativni štab za Bosansku krajinu pobrinuo se na vreme da obezbedi kontrolu grada i održavanje reda u njemu. Sada je njegova osnovna brigada bila da na vreme preduzme gonjenje i uništavanje neprijatelja. Nije se smelo dozvoliti da ranjene i demoralisane zveri predahnu, da se srede i organizuju za nov otpor. U protivnom, trebalo bi daleko veće snage da bi

¹⁴ General-potpukovnik JNA.

se uništile sve neprijateljeve posade severno i isto no od Biha a na dubini od 50 pa i više kilometara.

Istina, to je od novoformiranih brigada zahtevalo nove napore, na koje one nisu još bile navikle. Ali nije bilo ni problema u njihovom prilagoavanju tim naporima. Visoka svest naših boraca i starešina uslovljavala je i visoki borbeni moral, vrstu disciplinu i samoodricanje, koje su oni pokazali u borbama za osloboenje Biha a i ranije, i što e se još dosta puta pokazati u borbama do kona nog oslobo enja zemlje.

Organizovali smo marš i krenuli prema dobijenom zadatku. Sa vremenom nismo imali sre e. Ve na po etku marša, do ekala nas je kiša. To su bile one poznate kiše koje sa severnim vetrovima dolaze u ovo doba godine. Temperatura je znatno opala. Ve ina boraca nije imala ime da se zaštititi od kiše. Iako su mnogi mokri do kože, niko se ne žali. Omladina, pa sve podnosi. Guje se i pesma u koloni. Prihvataju je i ostali. Na prvom kona ištu ložimo vatre i sušimo odela. Seljaci, Muslimani, siromašnih sela Cazinske krajine, o igledno ugodno iznena eni našim prijateljskim i ispravnim držanjem prema njima i njihovoj imovini — nude nam sve ono što im se pri ruci našlo. Goste nas orasima, suvim šljivama i drugim vo em. Rastajemo se obostrano zadovoljni i raspoloženi. Pri takvim susretima i zastancima ovek oseti veliku snagu i gordost što se nalazi u redovima najboljih sinova zemlje koji svojom borbom treba da donesu zemlji slobodu.

Drugog dana marša (6. novembra) stižemo u sumrak u Cazin. Sa nama je i 4. kordunaška brigada. Neprijatelj nas nije sa ekao. Kako nam meštani rekoše povukao se u pravcu Pe igra a. Tu smo zakona ili, prikupili podatke o neprijatelju i obavestili Operativni štab za Bosansku krajinu.

U zoru smo nastavili sa maršem preko Pe igra a za V. Kladušu. Izvršili smo potrebna obezbe enja marša. Nije nam poznato gde nas i sa koje strane može neprijatelj sa ekati i napasti. Me utim, neprijatelj je još uvek ose ao težinu poraza u Biha u, pa se i dalje povla io. Tako smo preko Pe igra a stigli bez borbe u V. Kladušu. Jedino, uz put, razoružali smo nekoliko grupica civilne milicije.

U V. Kladuši dobili smo dopunsko nare enje Štaba Grupe brigada 1. operativne zone da uzmemo u eš a u likvidaciji neprijateljevog garnizona u Cetingradu. etvrta kordunaška brigada dobila je zadatak da likvidira posade u Podcetin u i Batnogu. U Cetingradu, prema dobijenim podacima, nalazilo se 250 ustaša me u kojima manji broj žandarma. To su bile poznate ustaše po zverstvima i pokoljima koja su izvršile po okolnim selima. Geografski položaj samog mesta omogu ava dobru odbranu. Srednjevekovni grad nalazi se duž blage kose, odakle se mogu vrlo dobro osmatrati i efikasno tu i svi prilazi gradu. Osim toga, svi prilazi bili su sasvim otkriveni. Nije bilo nikakvog zaklona za prikriveno privla enje utvr enim vatrenim ta kama neprijatelja.

Posle solidno izvršenih priprema, napad je izvršen u sumrak 10. novembra. Drugi i 3. bataljon napadali su obuhvatno, dok je 1. bataljon napadao frontalno. Prvi bataljon trebalo je da svojom vatrom veže neprijateljevu posadu dok obru e ne bude zatvoren i dok se ne probiju delovi krilnih bataljona u grad. Me utim, 3. bataljon, koji je trebalo da napada sa južne strane na grad, za vreme podilaženja, zapao je neo ekivano pod vatru iz Begovca, zastao je i orijentisao se da prethodno likvidira posadu u selu.

Zbog toga napad na grad nije po eo jednovremeno. Neprijatelj je najja u vatru usmerio na 1. bataljon koji je, i pored toga, nezadrživo preduzeo juriš i upao u tvr avu. Posle dva i po asa borbe, otpor je savladan. Ve i broj neprijatelja u panici je pobjegao prema Slunju, ostavivši za sobom dosta mrtvih i ranjenih. Naš 1. bataljon imao je 5 mrtvih i 40 ranjenih.

Još se nismo bili dovoljno ni sredili, a stiže nam novo nare enje da nastavimo pokret u pravcu Veljuna. Pred nama se nalazila r. Korana, koju smo morali pre i i razmestiti Brigadu na njenoj levoj obali, po selima Kuk i i Muti i. Formirali smo kolone i kre emo u nare enom pravcu. To je ve deveti dan kako se brigada nalazi u neprekidnim borbama i marševima. Vreme se sve više pogoršava. Kiša nas prati u stopu. Se am se jednog zastanka na putu za Veljun, u nekoj napuštenoj školi i par ku a bez prozora i vrata, gde smo nameravali da se nekoliko sati odmorimo, naložimo vatru i prosušimo ode u. Me utim, u prostorijama kroz koje je sa svih strana duvalo, teško je bilo izdržati u mokroj ode i. Borci su po eli da drhte od zime. Vatru nije bilo mogu no zapaliti jer je sve bilo mokro, a nijedne ku e u blizini. Nastavili smo pokret, što je za umorne borce, prokisle do kože. bio veliki napor, ali smo se u toku marša opet zagrejali.

Dvanaestog novembra stigli smo na odre enu prostoriju. Brigada se razmestila u selima Kuki ima i Muti ima, da bi se malo odmorila i sredila za predstoje i zadatak. Po eli smo da se pripremamo za napad na Slunj. Iz izvoda zapovesti za napad doznajemo da 1. udarna i 8. banijska brigada treba da izvedu direktno napad na grad, dok 2. li ka i 4. kordunaška treba da po u na osiguranje.

Prema podacima sa kojima smo raspolagali, u Slunju se nalazila jedna ustaška bojna, znatan broj žandarma i neki drugi delovi ustaških jedinica koji su pobjegli prethodnih dana ispred naših jedinica i sklonili se u grad. Neprijateljeva posada imala je oko 2000 ljudi.

Napad je po eo vrlo silovito uz podršku artiljerije i minobaca a. Po svemu sude i neprijatelj je bio spreman na odlu niji otpor. Me utim, našom snažnom artiljerijskom i minobaca kom vatrom potpuno smo ga iznenadili. Posada se nije mogla zadržati ni u bunkerima, koje je protivtenkovski top naše brigade vrlo precizno tukao i jedan po jedan uništavao. Snažan napad i dejstvo artiljerije i minobaca a pored poraza u Biha u uneli su u njihove redove paniku. Moral je brzo popustio i ve posle troasovne borbe posada je po ela bežati iz grada obema obalama Korane u pravcu Karlovca. Grad je no u 14/15. novembra oslobo en. Palo je još jedno krupno gnezdo poznatih ustaških zlikovaca. Izvojevana je još jedna velika pobeda nad slugama okupatora.

Neprijatelj je ostavio ve i broj mrtvih i ranjenih u gradu. Gubici 8- brigade iznosili su 3 mrtva i 2 nestala. Pored ostale opreme i naoružanja zaplenili smo 2 teška minobaca a, ime je 8. brigada ozbiljno poja ala svoju vatrenu mo .

Ukupan plen 8. brigade u borbama od Biha a do Slunja iznosio je 240 pušaka, 4 teška mitraljeza, 3 puškomitraljeza, 2 minobaca a, protivtenkovski top sa 300 granata i razna druga oprema. Brigada je još više Postala vrš a i monolitnija jedinica. Ona je ve raspolagala jakom vatrenom mo i, što e joj umnogome olakšati da bude efikasnija i operativnija.

Posle dvodnevnog odmora Brigada je preduzela marš ka Baniji. To je bio trijumfalni povratak sa prvog dužeg -i težeg, ali pobedonosnog borbenog puta. Njeni borci i starešine nosili su sa pesmom borbene pozdrave svojoj bra i na Baniji. Njihova pesma govorila je o našoj borbi i poredama, a bila je i opomena onim koji su još terorizali goloruko stanovništvo mirnih sela i gradova porobljene zemlje. Brigada se vra ala preko novooslobo ene teritorije Cazinske krajine — na kojoj je po injao nov život i sloboda.

Oslobo enjem Cetingrada, Slunja, Cazinske krajine sa Bos. Krupom i Otokom, proširena je slobodna teritorija Bosne, Hrvatske i severnije od r. Kupe. Oružana borba dobila je širi i ve i zamah i u ostalim kajevima naše zemlje.

STANKO M. BJELAJAC

ETVRTA KORDUNAŠKA BRIGADA U BORBAMA ZA OSLOBOĐENJE BIHARINE

etvrta kordunaška udarna brigada formirana je 20. avgusta 1942. godine na Kordunu, u selu Buda kom, nedaleko od Vojni a. Imala je četiri bataljona — ukupno 1000 boraca. Za komandanta Brigade postavljen je Nikola Vidović¹, a za političkog komesara Mile Martinović².

Brigada je odmah poslije formiranja dobila preko Štaba 1. operativne zone Hrvatske naredbu Glavnog štaba NOV i POJ Hrvatske da se prebaci preko rijeke Kupe. Znao je i u Pokuplje i Zumberak, u krajeve naseljene hrvatskim življem. Naređeno je da se tamo ostane oko mjesec dana i da se izvode manji napadi na neprijatelja. Inicijativa u pogledu izbora objekata za napad prepuštena je Štabu naše brigade. Pored toga, trebalo je razviti što šira agitaciju i propagandu u korist narodnooslobodilačkog pokreta. Valjalo je narodu objasniti i pokazati snagu i jedinstvo partizanske vojske i brižljivo raditi na širenju i u vršenju bratstva i jedinstva naših naroda.

Iz žumbera ko-pokupskih krajeva trebalo je da pređemo u Bijelu krajinu (Slovenija), a nakon toga ponovo da se vratimo na Kordun.

No u 24. i 25. avgusta 1942. godine Brigada se prebacila preko Kupe u krajeve oko Pisarovine da bi iznenadila neprijatelja i izvela što više uspješnih napada, prije nego što neprijatelj otkrije njeno prisustvo. Radi izvršenja postavljenih zadataka Štab naše brigade povezo se sa komunistima koji su djelovali na terenu sela Kupine i u okolini Jaske odnosno Jastrebarskog. Od njih smo dobili dragocjene podatke o rasporedu neprijateljevih snaga i o svim njegovim uporištima na ovom području. Saznali smo, takođe, detalja brojnost, naoružanje i raspored neprijateljeve postade u samoj Jaski.

Štab je na osnovu tih podataka odlučio da se napadne Jaska. Bili smo svjesni činjenice da bi zauzimanje tog neprijateljevog uporišta imalo ogroman vojni i politički značaj, jer je u Jaski bilo, pored ostalog, 727 djece u logoru. To su bili mališani od 4 do 11 godina pohvatani za vrijeme minulih neprijateljevih ofanziva. Uglavnom to su bila djeca sa Kozare, Banije, Korduna i iz Like, a većinom djeca prvoboraca i ostalih pripadnika narodnooslobodilačkog pokreta iz ustanika krajeva Hrvatske i Bosne i Hercegovine.

U Dragani kraj šumi, gdje se Brigada prikrivala dan i noć, izrađivan plan za napad na Jastrebarsko. Planom su, u granicama naše tadašnje par-

¹ Nikola Vidović, sada generalpotpukovnik JNA.

² Mile Martinović, kasnije je bio izabran za predsjednika Okružnog NO odbora za Kordun. Tragično poginuo 1943. godine od lovačke puške.

tizanske taktike, bili predviđeni svi detalji. Naša partizanska strategija i taktika bile su još tada teorijski nerazrađene, ali zato u praksi itekako provjerene i opravdane.

U 5. asova ujutro, 26. avgusta 1942. godine, izvršili smo napad na Jastrebarsko. Neprijatelj je bio potpuno iznenađen. Posada nije ni sanjala da bi je partizani mogli iznenaditi i napasti, tu između Karlovca i Zagreba, u centru tzv. Nezavisne Države Hrvatske.

Za dva sata oslobodili smo Jastrebarsko, uništivši sva glavna neprijateljeva uporišta u tom gradu.

Napad i oslobodjenje Jaske imali su veliki i vojni i politički značaj. Prije svega, Jaska je bila kotarsko mjesto, na veoma važnoj komunikaciji Karlovac—Zagreb, samo 25 km od Zagreba. Pored toga, to je i ekonomski veoma bogat kraj sa isto hrvatskim življem. Tu je Matko imao znatnog utjecaja sa svojim poznatim stavom da još nije vrijeme za borbu. Sam poglavnik NDH, zloglasni Ante Pavelić, mogao je iz Zagreba da uguje borbu i vidi kako gore ustaška uporišta u Jaski! . . . Konačno, u Jastrebarskom se nalazio ušteni ustaški dječji logor, gdje su bila zatočena djeca iz ustanovljenih krajeva Bosanske krajine, Like, Korduna i Banije.

U memljivim zidinama starog dvorca nalazilo se 727 dječaka i djevojčica uglavnom pretškolskog uzrasta. Njih su „prevaspitavale“ asne sestre. Naravno, to prevaspitavanje bilo je u ustaškom duhu. Htjele su u neku ruku da od njih stvore nove „janjare“.

Sirota djeca su na kapama ili reverima nosila slovo „U“. Živjela su pod nevjerovatno teškim okolnostima. Zbog gladi, bolesti i naivna „vaspitanja“ dnevno je umiralo po nekoliko dječaka i djevojčica.

Im su ti mali izmjeni sužnji ustaške samovlasti uli pucnjavu i vidjeli partizane, neizmjerne radost ispunila ih je nadom da će biti oslobođeni. Kasnije smo doznali od njih kako su se usplahirili svi podjednako od straha zbog pucnjave i zbog uzbuđenja da bi ih neko mogao osloboditi. Ganuli su nas povici i težnjivi pogledi djece na i kane iza rešetaka zaključanog logora. Partizani su brzo otvorili vrata i djeca su jurila na sunce. Od radosti su skakala i vješala se o vratove boraca, svojih oslobodilaca. Opšta vreva i graja potrajala je nekoliko asaka. Nekoliko najiscrpljenijih onesvjestilo se na dnevnom svjetlu i suncu . . .

Neki borci 4. kordunaške brigade pronašli su me u zarobljenom djetecom svoju, neko sina ili kćer, ili djetecu svojih rođaka ili komšija.

To oduševljenje oslobođenih malih logoraša vrlo je teško opisati. Sjećam se kako su se neka grohotom smijala a druga plakala i tužno dozivala svoje roditelje. Im su ugledali crvene petokrake na kapama partizana odrasliji dječaci pošli su da skidaju sa svojih revera slovo „U“. Za tili as simbol ubojica nestao je sa kapa i grudi zarobljene dječice kao da nikada nije ni postojao . . .

Kada smo ih pitali kako su prema njima postupali ustaški „vaspitači“ u horu su pošli da se jadaju. Izdvojili smo nekoliko najodraslijih i razboritijih da nam potanko pričaju o svojim „vaspitačima“. Rekli su nam da su naročito dvije „asne“ sestre bile opake i bezdušne. Kazali su nam i njihova imena. Te „sestre“ bile su prave zvjeri prema djeci. „Neposlušnu“ djetecu jednostavno su ubijale i odmah ih zakopavale u bašti zamka.

im smo saznali za te grozote, Štab brigade naredio je da se one uhapsu, izvedu pred sud i kazne za svoja nedjela. Uskoro su uhapšene i zasluženo kažnjene . . .

Kada su djeca saznala da su omrznute „sestre“ pravedno kažnjene, nije bilo kraja njihovoj radosti.

Djeca su stvarno strašno izgledala. Od gladi i raznih bolesti toliko su bila iscrpljena i slabašna da su ličila na male ljudske aveti. . .

Prvi i glavni zadatak nam je bio da ih što prije evakuišemo. Bili smo svjesni činjenice da je neprijatelj iz Zagreba i Karlovca brzo reagovati. Štab je donio odluku da se djeca što hitnije prebace u pravcu namjeravnog pokreta Brigade u žumbera ka sela.

One, koji nisu mogli da hodaju, a takvih je bio veliki broj, nosili su borci. Neke je trebalo voditi za ruku. Partizanima nije smetao umor i neispavanost. Pošto smo u Jaski zaplijenili nekoliko kola koje su im dijelili smo ga djeci. U prvi mah nismo smjeli da im damo mnogo, jer je moglo doći i do teških posljedica. No, zbog velike gladi djeca su tražila i tražila za hranom. Uplakala su travu kraj drumova, zatim korijenje, repu, kupus i sve što im je pod ruke dolazilo. Da bi ograničili rasipanje preglednije djece po ivicama ceste rasporedili smo borce tako da je kolona mališana išla sredinom ceste. Ipak, negdje izmeću u Jaske i Svete Jane nekoliko dječaka kad su ugledali kukuružište jurnuli su izmeću u boraca i pokušali da jedu sirov kukuruz . . . Kasnije se to u nekoliko navrata ponovilo, ali su borci to na vrijeme spriječili.

U toj neobičnoj koloni od Jaske prema Plješevici bilo je i takvih prizora da dječaci i od kojih sedam-osam godina toliko iscrpljeni nose mlađeg brata ili sestru koji su potpuno malaksali na putu u slobodu. Teško je zaboraviti ovu sliku stotina izmršavljene, gladne, polugole, prijave, ušljive, izbovine kože i krastave djece u koloni.

Istog dana, kada je oslobođeno Jastrebarsko, djeca su dovedena do sela Sveta Jana. Dalje nisu mogla. Od naroda iz zaselaka tražili smo hrane da nahranimo mališane. Imali smo još i zaplijenjenog šećera. On je služio kao mamac djeci da idu dalje, da bi umakli neprijatelju koji nam je bio za leđima.

Sjutradan je štab 4. brigade donio odluku da se izdvoje djeca koja se mogu i da izdrže duži put. Njih oko 250 u pratnji jednog vođa krenulo je u pravcu Korduna. Druge nam je trebalo da se prebace preko Kupe. Na Kordunu ih je trebalo predati narodnooslobodilačkim odborima koji bi dalje vodili brigu o njima. Djecu koja su imala žive roditelje trebalo je odvesti rodnim kućama, a onu koja su ostala bez roditelja valjalo je razmjestiti kod partizanskih porodica na Kordunu.

Ostalu djecu razmjestili smo po kućama tamošnjih seljaka. Kad su se oporavila prebacivali smo ih na slobodnu teritoriju Korduna. Mnoga od njih su se vratila svojim kućama. Ali njih oko 150. i to onih najmlađih i najiscrpljenijih, ostavili smo kod seljaka u Zumberku. Međutim, kasnije ih je neprijatelj otkrio i prilikom napada na Zumberak pokupio i odveo. Ponovo su vraćena u logor u Jasku, a zatim su otpremljena dalje. Nekima se ni danas ne zna za trag.

U samoj Jaski uništeno je ili zarobljeno 15 neprijateljskih vojnika. Zaplijenjeno je 27 karabina, 2000 pušanih metaka, zatim 12 pištolja ih ma-

šina, mnogo kancelarijskog materijala, 16 lova kih i sportskih pušaka i razne druge opreme i hrane. Uništili smo tri lokomotive i oko 150 vagona. Vagone smo uništili na taj na in što smo formirali dvije kompozicije, jednu iz pravca Karlovca, a drugu iz pravca Zagreba i izazvali sudar. Tom prilikom zapalili smo 2000 kg sijena, sve zgrade koje su neprijatelju služile kao baze i uporišta.

Neposredno poslije uspjele akcije za oslobo enje Jastrebarskog i okoline, i osloba anje 727 zarobljene djece, Glavni štab NOV i POJ Hrvatske poslao nam je pod brojem 320/42 od 7. septembra 1942. godine sljede i dopis:

„STABU KORDUNASKE UDARNE BRIGADE

estitamo vam kao i partizanima vaše brigade na uspjehu u operaciji kod Jastrebarskog. Taj e vaš lijepi uspjeh, bez sumnje, veoma povoljno odjeknuti u Hrvatskoj te s toga i predstavlja veliki prilog narodnooslobodila koj borbi naroda Hrvatske.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

Polit, komesar
V. Bakari , s.r.

Komandant
Ivo Vladi 3"

Nakon akcije na Jastrebarsko 4. kordunaška brigada izvela je u Zumberku još nekoliko manjih i ve ih napada. Od osobite je važnosti bilo političko-propagandno djelovanje boraca i rukovodilaca na toj teritoriji. Za nešto oko mjesec dana krstarenja po Zumberku svagdje smo ostavili veoma dobre utiske i narodu pokazali primjerom kakva je Titova partizanska vojska. Objašnjavali smo ulogu Komunisti ke partije Jugoslavije i uopšte zna aj i perspektive borbe za nacionalno oslobo enje Jugoslavije. Svaki naš borac trudio se da ostavi što bolji utisak na mještane i niko iz naroda ni za najmanju sitnicu nije se žalio. Na sve strane razvijale su se prisne veze i prijateljstvo izme u naroda i vojske.

Interesantno je da su u prvi mah katoli ki popovi i drugi klerikalci širili vijesti o tome kako se partizani bore protiv Boga i hriš anske vjere, da pale i ruše crkve i ubijaju sve od reda. Da bi im dosko ili i razbili njihovu lažnu propagandu, Stab brigade doneo je odluku da se odabere pedesetak najbolje odjevenih partizana i da ih u prvu nedjelju pošaljemo u crkvu u selu Vivodini. Ta odluka je pokazala odmah rezultate i veoma je snažno odjeknula u itavom kraju ...

Poslije uspjeha u Zumberku brigada se, za vrijeme neprijateljevog napada na ovaj kraj, pod borbom prebacila u Sloveniju. Sa sobom je ponela i izvjestan broj ranjenih drugova. Odmah poslije prelaska u Bijelu krajinu ranjenici su smješteni u slovena ke partizanske bolnice. Brigada je tako postala pokretljivija i sposobnija za nove okršaje.

Brigada je prešla u Bijelu krajinu 16. septembra 1942. godine.

Dolazak 4. kordunaške brigade u Sloveniju pozitivno se odrazio me u slovena kim narodom i partizanskim jedinicama.

Poslije dolaska na teritoriji Slovenije, uz pomo obavještajne službe slovena kih partizana i tamošnje narodne vlasti, prikupili smo potrebne

' Ivan Rukavina, general-pukovnik JNA.

podatke i donijeli odluku da napadnemo i oslobodimo rnomelj. To mjesto su tada držale veoma jake italijanske snage. Napad je izvršen ve 22. septembra. Za vrijeme napada neprijateljevoj posadi upu ena je pomo iz pravca Vinice u ja ini od oko 150 dobro naoružanih vojnika. Zbog toga je Stab brigade donio odluku da obustavi dalji napad ve da toj grupi postavi zasjedu kod sela Tin a Gora.

Borba s Italijanima kod Tin e Gore trajala je od osam sati ujutru do dva sata poslije podne. U borbi je zarobljeno oko 120 vojnika, a os ali su se razbježali. Zapaljeno je 7 kamiona, 2 motocikla, a zaplijenjeno 1 teški i 1 laki mitraljez, 3 puškomitraljeza, 68 pušaka, 1 laki baca sa 19 mina, 52 ru ne bombe, 10 pištolja, 6300 puš anih metaka, itd. Me u zarobljenim nalazilo se i 7 oficira. U tom okršaju poginulo je i 5 naših drugova, a 22 su teže ili lakše ranjeni.

Borba kod Tin e Gore bila je do tada najve a partizanska akcija u Sloveniji! Njen odjek bio je ogroman ...

Poslije ovog velikog uspjeha Brigada je krenula na Kordun. Kod Vinice Brigada se prebacila preko Kupe, a zatim prešla rijeke Mrežnicu i Koranu ...

Na Kordunu valjalo je malo predahnuti i oporaviti se od proteklih marševa i borbi u Zumberku i Bijeloj krajini.

Kasnije smo na Kordunu izveli dosta uspjelih akcija. Zajedno sa li kim partizanima oslobodili smo Tušilovi , zatim napali Rakovicu i oslobodili niz mjesta i sela.

Odmicala je jesen 1942. godine. Skoro cijeli Kordun živio je slobodnim životom.

Jednog dana došlo je nare enje Glavnog štaba Hrvatske da 4. kordunaška brigada preduzme pokret u pravcu Kapele. Orijentirna ta ka bio je Priboj, selo na vjetrometini izme u Plitvi kih jezera, Korenice i Li kog Petrovog Sela.

Cim smo stigli na Priboj i domogli se padina Plješevice do ekao nas je komandant 1. operativne zone Hrvatske drug Sre ko Manola⁴. Objasnio nam je da je naša brigada dobila zadatak da sa brigadama Bosanske krajine u estvuje u napadu na Biha .

U sklopu opšteg napada na Biha 4. kordunaška brigada imala je zadatak da zauzme uporište selo Iza i .

Na taj zadatak krenuli smo no u 2. i 3. novembra 1942. godine. Drug Manola dao nam je dva vodi a rodnom iz okoline Li kog Petrovog Sela. Trebalo je da nas najkra im i najsigurnijim putem provedu preko ruba Plješevice ka Iza i u. Ali, vodi i su vodili „tako dobro“ da su se odjednom, na opšte u enje, sastali elo i za elje brigade. Bila je gusta šuma, a no tamna da se prst pred okom nije mogao vidjeti. Svaka dalja orijentacija bila je neizvjesna. U prvi mah pomislili smo da su vodi i neprijateljski raspoloženi prema nama i da sabotiraju. Skoro je pala odluka da ih obojicu na mjestu streljamo. Ali, kada smo se ujutro raspitali o njima, uli smo da su to pošteni seljaci, kojima je neprijatelj uništio ku e i pobio ro ake.

⁴ Sada general-pukovnik JNA.

Pošto smo se nekako orijentisali na stari vojni ki na in pomo u mahovine i zvijezda, uspjeli smo da se izvuemo na ivicu šume. Zbog svega toga zakasnili smo za pola sata sa napadom na Iza i .

Kada smo se u ranim jutarnjim asovima približili Iza i u borba za Biha ve je po ela. Nastavili smo usiljenim maršem od ruba Plješevice preko visoravni do Iza i a. Napad na Iza i izveli smo u praskozorje. Mjesto je brzo osloboeno.

Osvanuo je 3. novembar 1942. godine. Bitka za Biha se sve više rasplamsavala. itava Biha ka dolina bila je u sivoj izmaglici i dimu. Miris baruta, nošen vjetrom i paljevina širio se na sve strane.

U toku tog dana li ke brigade napale su Li ko Petrovo Selo. Napad je izvršen istovremeno. Borba je vo ena tokom cijelog dana, jer se neprijatelj žilavo branio iz jakih utvr enja. Li ani su tek oko jedan sat poslije podne uspjeli da zauzmu utvr enja i da oslobode Li ko Petrovo Selo. Me utim, jedna grupa neprijateljevih vojnika uspjela je da se izvu e i da pobjegne u pravcu Biha a. To je 4. kordunaška brigada na vrijeme priprijetila i postavila im zasjedu pred samim ulazom u Iza i . Upali su u klopku. Na cesti i u jarcima za tili as ležalo je 36 ustaša.

Me u ustašama koji su zarobljeni u borbama na Iza i otkrili smo uz pomo mještana ozloglašenog ustaškog kolja a. To je bio jedan od onih ubojica koji su okrvavili ruke nevinim srpskim življem 1941. godine na polju Garavice kraj Biha a.

Bio je malen i jadan. Na glavi je imao li ku kapu. Mislio je da e mu ona pomo i da se prikrije i da ga niko ne e prepoznati. Uzalud je pokušavao da se brani kao „nevinu Li anin“. Uskoro je pravedna kazna stigla tog zlo inca.

Poslije zauzimanja Iza i a Brigada je dobila zadatak da posjedne liniju Iza i —Vrsta. Na tim položajima trebalo je sa ekivati i uništavati grupe neprijateljevih vojnika, koje bi eventualno pobjegle iz Biha a. Ujedno je Brigada dobila zadatak da osigurava napad naših jedinica iz pravca Vaganca, Tržankih Raštela i Vrste. Otuda se svakog asa mogla o ekivati i ja a pomo neprijatelju iz Zagreba, Karlovca i drugih mjesta.

I, stvarno, neprijatelj je u nekoliko navrata žestoko nasrtao na naše zasjede, sa namjerom da se izvu e iz grada oko kojeg se sve više stezao partizanski obru . Oni su se pred vatrom boraca 4. kordunaške brigade vra ali u Biha i upadali u novu još ve u vatru ostalih partizanskih jedinica.

Isto takva pomo stigla je neprijateljevoj posadi u Biha u iz pravca Cazinske krajine ali su je sprije ili Kordunaši na položajima od Iza i a, preko Vrste skroz do sela Brekovice.

Ali, napadnutom i opkoljenom neprijatelju u Biha u stiglo je pojaanje iz Bosanske Krupe, lijevom obalom Une. U sadejstvu sa jednom krajiškom brigadom 4. brigada ih je do ekala i potisla prema Biha u.

Tako je prošao prvi dan bitke za Biha .

Još u ranim popodnevnim asovima zbog silnog dima izgledalo je kao da je ve suton. Sa zapadnih uzvišenja iznad Biha kog polja mogao se lijepo vidjeti grad i ocijeniti situacija. U Biha koj kotlini klju alo je kao u kotlu. Po vatrama i bljescima oružja vidjelo se da se partizanski obru sve više steže. Vatrene prsten ta no je pokazivao dokle su stigle naše snage ...

Zadatak 4. kordunaške brigade bio je da i dalje onemogu ava neprijatelju bježanje iz grada i da mu onemogu i pristizanje pomoći iz pravca zapada.

No u 3. i 4. novembra ponovno je u estao nailazak neprijateljevih grupa na naše zasjede. Neumorni kordunaški borci bez mnogo muke uspjeli su da osujete svaki neprijateljev pokušaj da se probije iz grada.

Borci 4. brigade bili su veoma umorni, izgladnjeli i ozebli, ali je borbeni moral bio jak i što se bitka za Biha više razbuktavala sve je više rastao kod svakog borca. Svima nam je bilo jasno da e Biha brzo biti oslobo en. injenica da e oslobo enje Biha a, grada na vjekovnoj vjetrometini bitaka i buna, zna iti do tada najveće u partizansku pobjedu — sve nas je ispunjavala ushi enjem i radoš u. To se vidjelo na licu svakog borca.

Našu liniju neprijatelj nije uspio da probije ni u daljim nasrtajima. Me utim, dio neprijateljeve posade iz Biha a uspio je da se probije niz samu lijevu obalu Une i da pobjegne.

Svitalo je. Ra ao se 4. novembar 1942. Bitka za Biha privo ena je kraju. Najveća partizanska pobjeda u drugoj godini ratovanja bila je na pomolu.

Preko linije koju su držali Kordunaši uspio je jedino da preleti jedan neprijateljev avion. Spustio se na polje Ceravce i odnio u Zagreb neke glavešine ...

Malo zatim Biha je bio kona no oslobo en!

Bitka za oslobo enje Biha a i radost pobjede koju sam zajedno sa borcima 4. kordunaške brigade tada doživio osta e mi duboko urezana u sje anju.

Ve drugog dana poslije oslobo enja Biha a, 4. kordunaška udarna brigada vra ena je u pravcu Korduna. Brigada je maršovala prema Cazinu, a zatim preko Male i Velike Kladuše. Pred našom brigadom bježale su neprijateljeve posade i grupe.

Brigada se malo odmorila i pripremila za nove borbe. Trebalo je još više proširiti slobodnu teritoriju s Biha em kao centrom partizanske države, tada vjerovatno najveće slobodne teritorije u okupiranoj Evropi.

Tako smo ve 10. novembra napali na neprijateljevo uporište Cetinograd, na granici Bosne i Hrvatske. Zajedno sa 8. banijskom brigadom izvršili smo snažan napad i oslobodili mjesto. Ve i dio neprijateljeve posade uspio je da pobjegne u Karlovac.

Uništeno je i zarobljeno nekoliko stotina vojnika i zaplijenjena ve a koli ina oružja i opreme.

Krajem novembra 4. kordunaška brigada ponovo je stigla na Kordun i ušla u sastav 8. kordunaške divizije.

Slijedile su nove borbe, ali sada smo bili mnogobrojniji i bolje naružani. Oslobo ali smo sela jedno za drugim: Skakavac. Lošinja. Cemernicju i druga.

U decembru Brigada se prebacila u Liku i oslobodila Saborski. Liku i Jasenicu i druga mjesta.

Ponovno smo se vratili na podru je Korduna.

NIKOLA VIDOVI

I BEZ NIŠANSKIH SPRAVA

Dan uo i napada na Biha , 2. novembra 1942. godine, 2. krajiška brigada nalazila se na odmoru. Nedaleko od naše ete grupa boraca isprobavala je u jednoj uvali partizanski plamenobaca . Jedni su se odmarali, drugi askali, neki su opet istili oružje ili krpili odje u. Neko upozori da se nepoznata artiljerijska jedinica kre e cestom. I stvarno, cestom se kretala haubi ka baterija sa konjskom zapregom. Skrenula je lijevo od nas i posjela položaje kod sela Grabeža.

Prohladna novembarska no . Starješine se vra aju sa izvi anja. Formiraju se bombaške grupe. Razdjeljena je ve era i jedinice se postrojavaju u najve oj tišini.

Brigada se postrojila po bataljonima. Prvi bataljon nastupa u pravcu Vinice. U daljini ispred nas naziru se, kroz gustu maglu, svjetiljke u Biha u. Nare eno nam je da se razvijemo u strelja ki stroj i da po nemo sa podilaženjem neprijateljskim bunkerima.

Ta no u 21 as za uše se eksplozije ru nih bombi, a zatim, sa svih strana, u esta puš ana i mitraljeska paljba. Brzo smo razbili spoljnu odbranu grada i došli do prvih ku a na periferiji. Rasplamsavaju se uli ne borbe. Hvatamo ve i prve zarobljenike. Delovi 1. i 2. ete prodiru ka mostu na Uni. Pored mosta sa desne strane nalazi se poslasti arnica. Na spratu je smješten vod legionara. ini mi se kao da i sad ujem usmenu borbenu zapovjest komandanta Bataljona koju nam je izdao prije polaska u napad: „Po svaku cijenu prodrijeti u grad i zauzeti slasti arnu; to je bliži zadatak bataljona“.

Jurimo kroz dvorišta ku a. Uska emo u poslasti arnicu. Eksplozije ru nih bombi prekidaju otpor legionara. Zarobljavamo preživjele.

Ispod zgrade te e Una. Preko rijeke jasno se vide stara kula i crkva. Iz tog rejona neprijatelj na nas otvara žestoku vatru.

U zoru 3. novembra 2. krajiška i 8. banijska brigada oslobodile su isto ni i svjeveroisto ni dio grada i izbile na desnu obalu Une. Neprijatelj sa druge obale daje snažan otpor. Gradski park sa starom kulom i crkvom pretvorio je neprijatelj u utvr eno uporište.

Prošla je i druga no u borbi. Osvanuo je 4. novembar. Poslijepodne pozadi stare kule pojavljuju se dvije haubice. Privla e ih ka mostu. Posluga ih gura rukama. Vojnici se ne vide iza štitova. Otvaramo vatra na njih.

Tre a krajiška napada park. Oko 15 asova za uše se eksplozije granata naših haubica sa položaja iz rejona Grabeža (bilo ih je etiri i zaplijenjene su u borbi za Jajce, septembra 1942.). Granate su eksplodirale u parku. Slede i plotun, eksplodirao je, tako e, u parku. Za vrijeme eksplozije primjetili smo kako je kroz vazduh proletjelo nekoliko zelenih

šiniela i šlemova. Neprijatelji se uskomešao. Njegovi vojnici po eke napuštati rovove i povlađiti se u ravcu kule. Otvorismo žestoku naljbu na njih. Koristimo se sutonom i ska emo iz zgrade na most i pod zaštitom mitraljeske vatre jurišamo preko mosta. Oko neprijateljevih haubica leži nekoliko mrtvih vojnika. Malo dalje, iza zaklona, primje ujem o još dvije haubice. Neprijatelj ev otpor uskoro sasvim prestaje. Biha je oslobo en.

Dolazi grupa naših artiljeraca. Tumaraju oko haubice, traže nišanske sprave. Nema ih.

Ne mari, kaže neko, može se i bez njih. Nišani e se kroz cijev, kao i ranije.

Prona oše i konje iz zaprege. Razdragani, uprežu konje i dovikuju nam: „Pomozite, šta ste stali“!...

Drug Mile Šesti , u novoj uniformi i novim cipelama, re e:

„Hajte, drugovi, da im pomognemo, jer da ne bi danas onih haubica, što smo ih zaplijenili kod Jajca, još bi se krv prolivala oko ovog parka.“

Pomogosmo artiljercima. Upregoše konje i to kovi zadrndaše preko mosta, da bi se najednom izgubili u veselju razdraganih boraca i mase grana koji su izišli na ulice da pozdrave svoje oslobodioce.

VLADO BOZIC

OJ USTAŠE, BJEZ' TE IZ BIHA A

*„San usnila prilipa divojka,
lipa Ana biš anina bana,
da je Biš e tama popanula.”*

Pod obla nom kupolom novembarskog neba uti pod nama biha ka kotlina potopljena tišinom, premrežena sjenkama jeseni, snena i drem-ljiva. U njoj prosut grad, gomila nejednakih svjetlucavih kami aka, napuštena i zaboravljena dje ja igrarija.

Proveo sam dolje posljednje dane djetinjstva i prve godine dje aštva, vrtoglave i nezaboravne „magare e godine”, zato sam danas itavo vrijeme razboljen i rastopljen, pijan od mlada neprevrela mošta. Utonuo bih sasvim u poetska raspoloženja, ali me naš garavi štabski kuvar otrež-njava podrugljivim pitanjem:

—i Bran ilo. što se ovo Biha u utao kao dijete kad se oneredi?

Pa i ne ekaju i moj odgovor, opau i kutla om nekakvo paš e koje se privuljalo kuhinji da kupi kosti, veselo grakne i dodaje:

— Bogme e se no aske mnogi dolje onerediti.

— Ho e, ho e.

Tako nas dvojica dajemo prve komentare o predstoje em napadu na Biha , komentare koji baš naro ito ne prili e jednom kuvaru i jednom pjesniku, zgotovlja ima tjelesne i duhovne hrane.

itavog ovog tmurnog novembarskog dana, ratne jeseni etrdeset-druge, meni stalno u sje anju zuje stihovi stare narodne pjesme koja govori o napadu Hasan paše Predojevi a na Biha negdje u drugoj polovini šesnaestog vijeka:

*„San usnila prilipa divojka,
lipa Ana biš anina bana,
da je Biš e tama popanula” ...*

— Sta li e no as u Biha u sanjati gospo a županovica dok se naše brigade budu primicale varoši? — mislim se u sebi.

I kao za pakost pada mi na um jedna interesantna slu ajnost: u jednoj od brigada koje no as kre u na Biha , Drugoj krajiškoj, nalazi se tako er jedan Predojevi , veoma popularni zamjenik komandanta, urin Predojevi , po kome narod pod Grme om brigadu naziva „ urinova brigada”.

— Eto ti, županovice, pa sanjaj ve eras urina, ima eš i koga: visok je i širok je, za kavgu je oran. a ne zazire ni od kakva bunkera!

Hasan paša, pri a kaže, bio je baš od onih istih Predojevi a, urinovi , a no as mu, evo, potomak u drugoj vojsci i pod druk ijom zastavom, juriša na drevno Biš e, jedan od bastiona na granici izme u Istoka i Zapada.

Prije nešto više od godinu dana, dok su oko Biha a praštale prve ustani ke puške, susreo sam u selu Radi u jednu od prvih partizanskih jedinica, malu eticu komandira Miloša Bala a. Malobrojni, loše obu eni, još slabije naoružani, ali sa ne im po emu sam odmah osjetio: ovo je vojska osvete i pobjeda, „zato nici svetog boja“. Bila je to pjesma koju su oni sami sastavili i pjevali je, ponosito i grlato, s punim uvjerenjem da pjesma najavljuje ono što sigurno dolazi:

*„Oj ustaše, bježte iz Biha a,
eto vojske Miloša Bala a!“*

Tih dana Biha su uvali dobro naoružani neprijateljski bataljoni, sprema i ratna tehnika, a golotrba Miloševa bratija ipak je najavljivala svoj budu i neumitni juriš pobjede.

Ne znam je li ve eras negdje u ovoj našoj vojsci i Miloš Bala ili je ve negdje poginuo, delija naša vesela. Ako je tu, ovo je no as njegova zavjetna bitka koju je još odavna najavio.

*

Ve se uveliko ono alo. U o ekivanju napada štab se smjestio u prostranoj kraškoj vrta i opervaženoj šikarom. Poviše nas ute kamuflirane haubice. One e, ta no u 9.30 sati, svojom paljbom dati znak za napad.

Ispod nas, u mraku, sneno treperi osvijetljen Biha , spokojno razli ven u ravnici. I ne sluti da je oko njega ve sastavljen obru od osam krajiških i hrvatskih brigada.

Napadom na Biha rukovodi Košta Na , komandant Operativnog štaba za Bosansku krajinu. Mršav i plav, tanka glasa, on vidno odudara od crnih kosmatih krajiških komandanata, grlatih, a bogami pomalo i strašnih. Svojim jednostavnim i mirnim nastupom on stišava i ove bu ne garave delije koje se, valjda, jedino boje svetog Ilije Gromovnika i njegovog ro aka, ure Pucara Starog, sekretara Oblasnog komiteta za Bosansku krajinu.

Primi e se devet i trideset, po etak napada, pa se ve i u vrta i osje a nervoza. Svaki tren, sad ovaj sad onaj ratnik, zivka duga kog Rocu Bogunovi a kome iz džepa od šinjela viri grli flaše litrenja e:

— Roca, gdje ti je ta boca.

Ispade mu to nekako kao i neki stih: Roca — Boca! — samo što se naglasak u ovoj prohladnoj ratnoj no i prenosio sve više s Ro e na bocu pa nju uzeše kititi raznim epitetima:

— Roca, gdje ti je ta sveta narodnooslobodila ka boca.

Na ivici vrta e, sa svojom vje itom lulom i ka ketom, sjedi Veselin Masleša i utke gleda grad u nizini. Moj stari prijašin pjesnik Skender Kulenovi , nepopravljivi romantik, uzneseno prorokuje:

— Sad e ru erda narednoj ustanka tresnuti po Biha u!

— Kad bi nama dolje zapale šaka kakve dobre uniforme — trezveno napominjem ja. — Evo zime na pragu.

— Eh ti, nepopravljiva selja ka stihijo sa dvije duše! — kori me on s mnogo razumijevanja — Zec je još u Biha u, a ti ve ovdje, u šumi, sije eš ražanj.

Gore kod tobdžije promi e tamo amo mali fenjer, uje se zveckanje, neko psuje „božiju kuvaricu“, a onda se nad nama, uz bljesak, prolomi mo an haubi ki grom.

Napad!

Biha ispod nas još nekoliko trenutaka naivno i mirno treperi, a onda — puf! — odjednom se pogasi i usko i u tamu. Jedva ujemo iz daljine eksploziju naše granate.

Druga, tre a, etvrta granata voze istom putanjom, a onda se i sam grad oglasi poplašenom brzopletom mitraljeskom rešetajlkom: ra-ta-ta-ta-ta!

Uska u tako, prepli u se i množe sve nove i nove „singerice“ smrti prošivaju i pomr inu vrelim slijepim iglama. Tu i tamo vine se kroz tamu i brzo ugasi sjajan luk svijetle ih zrna, kratkovjeki meteori nad probu-enim Biha om.

Iz Prekounja, s desne strane Une, s položaja najbližih nama, odli-ježe nejasna graja: raste, zamire i opet se propinje uvis poput matice koja udara o nevidljive prepreke.

— Pazi ga, ono je Druga krajiška, takmi e se Kozar ani i Grme -lije, Ranko Šipka i urin Predojevi ! — objašnjava nam Roca sav raz-dragan i maša se one svoje boce da im nazdravi, a onda dobrodušno-kriti ki dometne — Ih, popili bi božju kišu, nema ni suze.

Graja i klicanje sve su jasniji, ne mogu Krajišnici bez toga.

— Navalile dvije puste planine, Grme i Kozara! — gudi Skender iz punih grudi. Da ga i ne znaš, ini mi se da bi u ovome trenutku pogodio da je ovo tvorac „Stojanke majke knežepoljke“. Nalegao, kosmat i težak, na kamenitu gromadu pred sobom i ve je sav dolje, kod svojih zahukta-lih Sr ana i Mr ana.

A meni pred o ima jasno treperi moje idili no a ko Prekounje kad sam svakog jutra, skoro trkom, prelazio put od „Prosvjetinog“ inter-nata pa preko mosta, pored stare „Kule“ i — u gimnaziju.

Kako li sada, baš tim istim putem, napreduju moji Krajišnici?

Jedan dan kasnije imao sam prilike da vidim kako je to izgledalo. Prilaze mostu i sam most tuklo je s druge obale šest teških mitra-ljeza. Tukli su s „Kule“, s katoli ke crkve. Na malom uzdignutom platou pred „Kulom“ visoke kopljaste jele sve od reda bile su pokošene mi-traljezima.

Tim pravcem gurali su Krajišnici.

U ogromnom nepravilnom krugu oko grada razgorijevaju se u no i požari. Po njima se vidi kako partizani napreduju i stežu obru oko varoši. Ognjeni prsten sve je povezaniji, uzlepršan i stravi an.

— Ustaše se povla e i pale objekte da osvijetle teren kojim partizani nastupaju — izvještavaju štab komandanti brigada.

Jutro nam donosi novu nevolju, avijaciju. Bombarderi sistematski pretresaju okolinu Biha a. Garave ruže eksplozija, uz mo nu grmljavinu, ni u oko vrta a, po cestama i na prilazima gradu. To samo upotpunjuje ratni uragan koji trese varoš zavijenu dimom i perjanicama plamena.

Ozebao, neispavan, zurim u dolinu šta se to radi od grada moje prve mladosti, prvih pjesama, uzdaha i ljubavnih pisama.

— Grade moj oteti, ovako te moramo vra ati!

Sav se smanjujem u sitnoj mrzloj cvokotavici, opet sam nekadašnji dje ak, i od navrelih suza više ne vidim ni doline pred sobom, ni Biha a, ni planine Plješevice nad njim. Sve se rastopilo i kaplje, prozirno svjetlacavo biserje.

Istopi se tako i razli Biha moga proljetnjeg akovanja, a kad sam obrisao o i, preda mnom se opet uobli i tvrd i stvaran, Biha — razbojište Biha — Bunker, Biha — naša sjutrašnja velika pobjeda.

— Ovom pobjedom estita emo Rusima dvadesetpetu godišnjicu Oktobarske revolucije! — veselo napomenu neko.

Sta eš, vezani na život i smrt, danas im iz puna srca možemo uputiti samo ovu i ovakvu estitku. Njoj se najviše može vjerovati.

Primi e se ve i druga no . Požari u gradu rasplamsavaju se i lagano pužu prema centru. I sve eš e iz toga ubojnog košmara odliježu zaglušne potmule detonacije bombi. Krvavi protivnici biju se, zna i, ve uveliko nadohvat ruke, o i u o i, prsa u prsa. Nema milosti. Praštanja nema.

Poslednji avioni koji sjutra dan uspjevaju da se spuste na provizorni aerodrom pored varoši, evakuišu iz vatrene obru a velikog župana i još neke ustaške glavešine. Neprijatelj, vidi se, prepušta grad njegovoj sudbini.

Sjenke tre eg ve era bitke miješaju se s dimom i prašinom, kad Skender i ja provaljujemo u razlupan grad — za petama Druge krajiške brigade.

— Poezijo, napreduj bar u drugom strelja kom stroju, ako ti je u prvom prevru e! — torženstveno recituje Skender i pruža svoje duga ke krake u pravcu mosta na Uni.

Usput zarobismo jednog domobranskog oficira koji se uporno kleo da se još ju e predao pa sada nešto pomaže našima.

— Ta ne ete me, valjda, i po drugi put zarobljavati? — obra a se on meni kao miroljubivijem, ali ga brkati Skender sije e strašnim pogledom i objašnjava mu:

— Predaj se ti, bratac, i ekonomski. Sta e tebi ta nova uniforma.

Utjerasmo grešnika u prvu avliju i ogolismo ga bezdušno kao što to samo pjesnici umiju. Na kraju ga i utješismo daju i mu neke svoje prnje:

— Drž'ovo, burazeru, i budi sre an, u toj skromnoj odori izvedena su mnoga slavna djela.

I tako, Skender u novoj bluzi, a ja u novim akširama ispadosmo u glavnu ulicu. Ve se hvata suton i požari sve stravi nije bliješte.

— Pazi, eno ih: Bika, Vrana i Soka! — i nehotice viknuh ja pokazuju i na jednu visoku ku u, obasjanu požarom.

Pred nama, na pro elju velike zgrade, treperile su u odsjaju plamena kamenite glave triju legendarnih sestara: Bika je, kažu, osnovala Biha , Vrana tvr avu Vrnogra , a Soka grad Sokolac u okolini Biha a.

Evo ih, tri ro ene sestre izronile su no as iz legende i zaborava i sad, oživjele, u nijemom užasu, divlje zure u požar koji je užegla ona ista pobunjena raja koja je pokorno argatovala pod bedemima Biha a, Vrnogra a i Sokolca.

BRANKO COPI

PONOVO, ALI U OSLOBODJENOM BIHAJU

četvrti novembar 1942. godine. Već je drugi dan kako bijesni bitka za Bihać. U popodnevnim satovima njena žestina počinje da jenjava. Neprijatelj je satjeran u najuži dio grada. Svakoga oslobodjenika otkuje se oslobodjenje. Najzad, poslijepodne, poslije dugih, teških i upornih borbi, Bihać je oslobođen.

Oko 16 sati pozvao me je na komandno mjesto u podnožju Grabuže Košta Nač, komandant Operativnog štaba za Bosansku krajinu i rukovodilac operacije za oslobodjenje Bihaća. On i Osman Karabegović, politički komesar Operativnog štaba, saopćili su mi da sam postavljen za komandanta mjesta u Bihaću. Tom prilikom, u razgovoru, dali su mi neka uputstva za moj budući rad.

Bio sam srećan i ponosan. Bihać u kojem sam proveo dio svoga života i kog doba, grad slobodarskih tradicija, naš voljeni krajiški grad, poslije 19 mjeseci okupacije i krvavog terora, nakon dvodnevne teške borbe bio je slobodan.

U prvi suton uputio sam se u Bihać. Borba je već sasvim prestala. U mislima idem od jednog do drugog drugog iz naših klupa, radionica i sportskih terena. Želio bih da ih sve nađem, da zajedno proslavimo ovaj, dugo očekivani trenutak. Jeza me hvata pri pomisli da mnoge od njih više nikada ne uvidjeti...

Ulazimo u Prekounje. Mrtva tišina. Posmatram ulice kuda sam nekada prolazio. Svuda tragovi teške borbe. Stižem do internata. Razmišljam o danima kada je Mahmut Bušatlija, u ovom istom internatu, slobodno i odlučno govorio o zadacima naših mladih, o borbi koja nam predstoji, o boljem, veselijem i srećnijem životu, o vremenu kada će svi moći i da se školuju, o potrebi šireg i slobodnijeg višeg obrazovanja. To nije bilo tako davno. A evo, sada smo na pragu te stvarnosti. Srce mi se steže kada pomislim da je taj veliki sin naroda već poginuo. Našeg Buša, i mnogih drugih iz internata više nema među živima.

Iz razmišljanja na dane naših naših naših nestašluka, na dane kada smo se uporedo sa u njem pripremali za veliku borbu koja, eto, traje već više od godinu dana, trže me grupa Bišani. Oni, razdragani i srećni, odmah nas opkoliše. Počinju da ljube i grle svakoga od nas. Od sreće i suza ne mogu ništa da kažu. Ali, na kraju na koji su nas dočekali bio je rjeđi od bilo kakvih riječi.

Nastavili smo put dalje ka centru grada. Susrećemo razdragane borce sa grupama omladinaca i omladinki. Omladina se odmah priključila i sprijateljila sa borcima. Budno i veselo razgovaraju, a malo dalje oni se partizanska pjesma i vijuga kozara ko kolo. To su Bišani odmah prihvatili.

No smo proveli u pripremama za sjutrašnji dan.

Svugdje se vide tragovi borbi. Trebalo je na i podesne prostorije za Komandu mjesta. Odlu ili smo da je smjestimo u zgradu bivše opštine. Poslije nabavke najneophodnijeg inventara i ostalog potrebnog materijala, po eli smo 9a radom. Osoblje smo dobili iz jedinica. Prvi zadatak nam je bio da stvorimo uslove za što normalniji život u tek oslobo enom gradu.

Od ranog jutra po eli su u Komandu dolaziti Biš ani, roditelji, ro aci i prijatelji omladinki i omladinaca dobrovoljaca, koji su za vrijeme borbi i poslije oslobo enja grada stupili u razne jedinice Narodno-oslobodila ke vojske. Raspitivali su se za njih. Htjeli su da ih vide. Svi su bili radosni, iako mnogi od njih nikada više ne e vidjeti svoga sina, erku, brata, druga i prijatelja.

Zatim je vrata Komande otvorila jedna grupa izbjeglica. Tužna je bila njihova isповjest, a još tužniji njihov izgled. „Djeca su nam gladna, družе komandante — govorili su u jedan glas. Ve mjesec dana nismo jeli hljeba. Samo nam hljeba dajte" vapio je pregladnjeli narod. Okupacija i strašni ustaški teror u inili su svoje. Iz sata u sat pove ava se broj onih koji traže hljeba. Prvog dana poslije oslobo enja grada bilo ih je preko hiljadu. Dolazila su i nejaka djeca, koja su izgubila svoje roditelje i krov nad glavom.

Ustaške vlasti rekvirirale su oko 50 vagona kukuruza. Taj kukuruz nalazio se još u magacinima, jer nisu imali vremena da ga otpreme dalje. U gradu je vladala glad. Da bi bar, donekle, ublažili tako tešku situaciju, podijelili smo za prva tri dana onim koji su najviše oskudjevali 10 vagona kukuruza i velike koli ine druge hrane koju su naše jedinice zaplijenile u magacinima prilikom oslobo enja grada. Svakim danom pove avao se broj onih kojima je bilo potrebno pružiti bilo kakvu pomo . Komanda mjesta bila je prvih dana poslije oslobo enja prva ustanova koja je, uz pomo gra ana, rješavala ova i druga pitanja u gradu.

Cim je formiran NOO i druge organizacije u gradu, Biha je po eo da živi novim, zaista slobodnim životom.

HAMDIJA OMANOVIC

CiCA JANKOVA AKCIJA

Posle oslobođenja Bihaća jedinice su, prema naređenju pretpostavljenih štabova, za svoje potrebe organizovale evakuaciju plena. Narodnooslobodilački odbori takođe su vršili evakuaciju za što su bili organizovali specijalne ekipe. I jedinice i ekipe su vršile evakuaciju prema svom naređenju. Ako se tako nastavi pretela je opasnost da se neki veoma vredan i potreban materijal razvuje, zaturi, upropasti ili utroši na manje važnom mestu. To se odnosilo na odeću, životne namirnice, lekove i ostali sanitetski materijal i vojnu opremu što je, pre svega, bilo potrebno bolnicama i vojnim jedinicama. Partizani su vršili evakuaciju, poučeni ranijim iskustvom, jer nisu znali koliko će grad ostati u našim rukama. I pored toga što se verovalo da će se u gradu duže zadržati jedinice su izvlačile plen, pa su čak odnosile i robu iz ustaških trgovina. Nosilo se koliko se god moglo. Da bi se neorganizovanoj evakuaciji stalo na put u Bihać je upućen drugi i Janko. On je bio najbolja garancija da će se spremiti i da će se zavesti red.

Kada je i Janko dobio taj zadatak nalazio se u Bosanskom Petrovcu. Tada su se u Petrovcu nalazili: Vrhovni štab, CK KPJ, CK S(KOJ)-a, agitprop CK i omladine i niz drugova i drugarica. Oni su saznali da i Janko ide u Bihać okupili su se oko njega i pošli da ga moljakuju, donesi nam ovo, donesi nam ono. Neko je tražio mašinu, neko hartiju, neko šapirograf, neko indigo, uglavnom ono što je bilo potrebno za rad.

CiCA se spremio na brzinu i pošao za Bihać. Poznaju i druga Mošu sivi su otkivali da će im ispuniti želju. Ali, poslije nekoliko dana on se vratio, ušao u kuću gde je bio smešten a gde se nalazio i CK SKOJ-a i sva se na stolicu i huknu. Svi su se odmah oko njega sjatili. „Sta si nam doneo, i a?“ upitao se sa svih strana. „Idite, šta da vam donesem“ odgovarao je tmurno i a.

A, evo šta se zbilo. i a je pojahao konja i pošao u Bihać, naravno naoružan, pored ostalog i kratkom talijanskom puškom. Kad je stigao u grad, potražio je Operativni štab, dojahao do kuće gde je bio smešten, privezao konja pred zgradom i ušao u Stab. Tamo se zadržao jedno vreme, razgovarao o zadatku koji mu je postavio drugi Tito, i kad je završio posao izašao je iz zgrade da nastavi put, ali konja nema.

Tada je svaki konj bio dragocen, pa je svaki onaj pored koga nije bio vlasnik smatran da je ostao od neprijatelja ili da je neki partizan našao nekog boljeg, koji je ostao od neprijatelja, pa je svog ostavio. Tako se desilo i sa i a Jankovim konjem. Neki partizan ga je jednostavno

odvezao i poveo. Posle nekoliko dana konj je na en u jednoj jedinici u gradu i vra en i a Janku.

Onako ljut i a Janko je pokušao da izvršava druge zadatke, a do konja e lako do i kad se bude vra ao. Ušao je u neku našu ustanovu. Tamo se duže zadržao u objašnjenjima i dogovoru. Kako je on u VŠ rukovodio materijalnim poslovima bilo je potrebno da nešto i potpiše. Izvadio je naliv-pero, nešto potpisao i stavio ga na sto. Poslije toga opet je nastavljen razgovor. Zatim je ustao i pošao u grad. Naliv-pero je ostavio na stolu. Kada se vratio iz grada naliv-pera više nije bilo na stolu. Valjda ga je neko sklonio da mu ga vrati. Ostao je i bez pera.

Posle završenog posla potražio je neka kola da ga prebace do Petrovca i u tom traženju ili je negde zaboravio ili mu je neko ukrao, tek Ci a je ostao i bez svoje omiljene bundice. Nije bilo druge, onako ljut, seo je u kola i pošao za Bosanski Petrovac. Kad je stigao u Petrovac video je da mu ni male talijanke nema. Svi su izgledi bili da je u toku puta ispala iz kola. avo e ga znati šta je od toga izgubio, šta je zaboravio, a šta su mu ukrali. On je ispri ao da su mu sve to pokrali. Bio je prili no tužan zbog toga što mu se to desilo. Tako se on iz akcije da zavede red i spre i samovolju vratio „oplja kan”.

MIHAILO SVABIC

DA LI JE I ODAVDE PRUŽAN OTPOR?

Po pri anju drugova iz Prate eg bataljona Vrhovnog štaba, drug Tito je svoje odluke za pokret tako brzo sprovodio, da su oni, naj eš e, morali navrat-nanos da se spremaju i tr e, kako bi koliko-toliko obezbijedili pokret. Vjerovatno se nešto sli no moralo dogoditi i jednog kasnog jesenjeg popodneva u Biha u, nekoliko dana poslije oslobo enja grada, jer sam sticajem okolnosti neo ekivano dobio dužnost vodi a.

Pošao sam nekim poslom iz Komande mjesta, i u glavnoj ulici, blizu Gvozdenog mosta, naišao sam na druga uru Pucara Starog. I on se žurio nekuda. Kad sam ga pozdravio, vjerovatno se tog momenta prisjetio da sam Biš anin. Zastao je i zovnuo me da sa ekam, pa mi je objasno da e uskoro nai i drug Tito, te da se priklju im njegovoj pratnji jer u im biti od koristi kao poznavalac mjesta i okoline. I drug Stari je tu stao, nije produžio. Na osnovu svega toga zaklju io sam da se radi o obilasku grada i okoline, za što se drug Tito malo prije bio odlu io.

Poslije nekoliko minuta naišao je automobil sa drugom Titom i ja sam nastupio na svoju neo ekivanu i prijatnu dužnost. Sjeo sam pored šofera. Pozadi je sjedio drug Tito sa sekretaricom i još jednim drugom. Bez ikakve pratnje i obezbje enja napustili smo grad i krenuli preko Zegara prema Zavalju, pravcem kojim je 3. krajiška brigada nastupala za vrijeme napada na Biha . Drug Tito se interesovao za Zegar ane i Zavaljane. Kada smo izbili više Zavaljske drage, nedaleko od starih zidina, naišli smo na svježe zgarište zgrade. Drug Tito me je upitao ko ju je zapalio, da li neprijatelj ili Krajišnici? „Tre a krajiška“, druž e Tito, „jer su iz nje ustaše pružale žestok otpor i više naših drugova je u borbi oko nje poginulo ili ranjeno“ — odgovorio sam mu. Ti detalji bili su mi dobro poznati po pri anju drugova iz 3. krajiške brigade.

Drug Tito bacio je pogled na zgarište i okolicu, kao da je htio još jednom da provjeri da li je baš zapaljena zgrada u sklopu okolice mogla predstavljati tako vrst objekt. Nije rekao ni rije i. Produžili smo do Zavalja, a zatim smo se istim putem vratili i krenuli ka Prekounju.

Uskoro poslije prelaska betonskog mosta preko Une izbili smo na raskrš e od kojeg se odvaja ulica prema željezni koj stanici. Prve ku e zdesna, ku a Zivka Perkovi a i još nekoliko iza nje, bile su izgorjele. Bilo je dogovoreno radi lakšeg pra enja borbi, da jedinice na pravcu nastupanja zapale po koji stog sijena, ili nešto sli no, kako bi se lakše moglo pratiti njihovo kretanje no u, jer drugih veza, osim kurirskih, nije bilo, a one su bile prili no spore. Povremeni zapaljeni stogovi obilježavali su linije dokle su u toku borbe dospjele pojedine jedinice.

Prve no i borbi za Biha posmatrao sam plamen na mjestu gdje su se nalazila zgarišta, koja smo posmatrali. Zora me je zatekla nedaleko

od betonskog mosta, preko kojega se nije moglo, jer su ga ustaše kontrolisale mitraljeskom vatrom sa položaja na suprotnoj strani mosta, u blizini Kule. Tada su sve kuće u ovom dijelu grada bile litave, nijedna nije bila zapaljena. Za slijedeća dva dana, neprijateljeva avijacija nadlijetala je Bihać, mitraljirala ga i bombardovala okolinu. Da li je ona izazvala požar ili je to ukinjeno na drugi način, nije mi bilo poznato. Bez obzira na to, požar je zahvatio drugog ili trećeg dana ovu grupu drvenih kuća i one su nestale u plamenu.

Kada smo naišli na raskršće i ugledali zgarište na kojem su do nedavno bile drvene kuće, Titov pogled pao je na tu stranu i ja sam otkrivao slično pitanje kao i na Zavalju. Međutim, drug Tito je zapitao: „Da li je i odatle pružan otpor?“

Osjećao sam se prilično nelagodno i ovih par minuta vožnje cestom od mosta do Brklje bili su mi daleko teži nego li nastupanje istim ovim putem za vrijeme Bihaćke bitke, pod vatrom ustaških pušaka i mitraljeza.

Uskoro smo napustili ovo područje i krenuli kroz Jablanove prema Ostrošcu. Kod porušenog ostroža kog mosta zaustavili smo se i izašli iz kola. Drug Tito posmatrao je prosjelinu između Gomila i grme kog platoa, gdje se Una gubila napuštajući i ravnicu oko Bihaća, i Ostroža kuću — dvorac, na vrhu kupastog brda, gdje je, kasnije, jedno vrijeme on boraviti sa svojim štabom.

U predvečerje vratili smo se u Bihać.

SLAVKO ODIC

BIHA I OSLOBODILA KI RAT U SLOVENIJI

Oslobodila je BiH a 4. novembra 1942. godine imalo je, pored svog velikog značaja za itav razvoj oslobodilačkog pokreta u Jugoslaviji, i veliki uticaj na oslobodilački rat slovenačkog naroda.

Cilj¹ ovog članka je da prikaže vojno-političko stanje u raznim pokrajinama Slovenije, a naročito u italijanskoj okupacionoj zoni, tzv. „Ljubljanskoj pokrajini“, u raznim etapama operacija glavnine Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije od prodora Glavne operativne grupe NOV Jugoslavije u zapadnu Bosnu do oslobodjenja Bihaća, i borbi za njegov opstanak kao sedišta svih vodećih političkih i vojnih institucija oslobodilačkog pokreta Jugoslavije.

I

POHOD GLAVNE OPERATIVNE GRUPE VRHOVNOG ŠTABA PREMA ZAPADNOJ BOSNI I VELIKA ITALIJANSKA OFANZIVA U SLOVENIJI

Nakon povlačenja iz Sandžaka, Crne Gore i Hercegovine, Vrhovni štab je prikupio 1. i 2. proletersku, 3. sandžačku proletersku, 4. i 5. crnogorsku proletersku brigadu i Hercegovacki odred, ukupno oko 4500 dobro naoružanih partizana. Zatim je od 1. i 2. proleterske brigade, 3. sandžačke proleterske i 4. crnogorske proleterske brigade obrazovao Udarnu grupu i 24. juna 1942. godine s njom preduzeo iz rejonu izmeđ u reke Drine i gornjeg toka reke Neretve pohod prema zapadnoj Bosni.

Udarna grupa Vrhovnog štaba prodorom u zapadnu Bosnu povezala se sa krajiškim i dalmatinskim jedinicama. Grupa je izvršila svoj zadatak jer je u svom ofanzivnom pohodu nanela teške udarce ustaško-domobranskim i nemačkim jedinicama u uporištima i u manevarskim borbama.

Šta se za to vreme dešavalo u Sloveniji?

Snažnim porastom oslobodilačkog pokreta u proleće i leto 1942. godine Italijani su gotovo istisnuti iz Dolenjskog, Notranjskog i Bele krajine. Njihova uporišta ostala su samo pored železnice i u značajnijim gradovima. U „Ljubljanskoj pokrajini“ Italijani su bili prinu-

¹ Podaci o operacijama glavnine NOV Jugoslavije uzeti su iz vojnoistorijskog pregleda „**Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945**“, knj. I, izdanje Vojnoistorijskog instituta, Beograd, 1963; podaci o periodu velike italijanske ofanzive u Sloveniji crpljeni su iz „**Pregleda zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji**“, Metod Mikuž, knj. II, materija o zimskoj protivofanzivi Narodnooslobodilačke vojske Slovenije i njenom sadejstvu sa hrvatskim brigadama iza fronta četvrte ofanzive uzeta je iz vojnoistorijske studije Lada Ambrožića Novljana „**Brigade plaćaju svoj dug**“ (Zgodovina zimske protivofenzive narodnoosvobodilne vojske Slovenije)

eni na odbranu. Oslobodila ki pokret zahvatio je skoro svako slovena ko selo i ku u. Oslobodilna fronta obuhvatila je svojim organizacijama sve krajeve Slovenije. Partizanske ete su ja ale, a njihov broj je rastao. Partizani su napadali iz zaseda manja uporišta, italijanske kolone i uništavali ih. Stanje u italijanskoj okupacionoj zoni postalo je za okupatora nepodnošljivo.

General Roata, komandant italijanske 2. armije, tražio je 8. juna 1942. da se u okupiranoj Sloveniji uspostavi red. Plan njegovog ofanzivnog zahvata sadržavao je slede e mere: internirati sve muškarce koji ine rezervu za regrutovanje partizana (aci, studenti, nezaposleni); uništiti sve veze izme u partizanskih centara, jedinica i naroda; streljati taoce kao represaliju na partizanske akcije; spaliti ku e partizana i simpatizera Oslobodilne fronte; razjediniti redove protivnika; naoružati Italiji lojalne Slovence i organizovati naoružane kvislinške jedinice; rekvirirati cipele, kožu i drugi materijal i regulisati prodaju lekova; obustaviti lokalne putni ke vozove; zabraniti civilima vožnju na tranzitnim vozovima; zabraniti autobuski saobra aj i vožnju civila automobilima i svaki prevoz iz mesta u mesto; zaštititi železnice i zatvoriti granicu (bivšu jugoslovensko-italijansku). Protiv ve ih partizanskih jedinica preduzimati masovna ofanzivna dejstva, a manjim snagama napadati manje partizanske grupe.

U okviru priprema za ofanzivu italijanski 11. i 23. armijski korpus dogovorili su se o sadejstvu i kako e zatvoriti bivšu jugoslovensko-italijansku granicu. Posebnu borbenu grupu „Fabri“ (Fabbri) formira e radi sadejstva sa glavnim snagama 11. armijskog korpusa, kome je bilo povereno izvo enje velike italijanske ofanzive. General Roboti (Roboti), komandant 11. armijskog korpusa sporazumeo se 12. jula i o sadejstvu sa Nemcima. Oni su mu obe ali da e u Gorenjskom, koje je bilo pod nema kom okupacijom, preduzeti sa šest bataljona iš enje i oštre administrativne mere protiv civilnog stanovništva (streljanja, paljenja).

Tako je 16. jula 1942. po ela uvena italijanska ofanziva, najteži period oslobodila kog rata slovena kog naroda, dakle, upravo u vreme kad su jedinice Glavne grupe Vrhovnog štaba bile u pohodu prema zapadnoj Bosni.

Italijani su u ofanzivi angažovali slede e snage: divizije „Katori dele Alpi“ (Cacciatori delle Alpi), „Izonco“ (Isonzo), „Ma erata“ (Maccerata) i „Granatijeri di Sardenja“ (Granatieri di Sardegna), 11. grupacija grani ne straže, dve fašisti ke legije od po 900 ljudi, etiri posebna bataljona „M“ ja ine po oko 700 ljudi, ukupno 71 189 ljudi. Zajedno s policijom i karabinijerima, Italijani su angažovali oko 75 000 vojnika, koje su, osim formacijske artiljerije, podržavale i manje jedinice formacijskih tenkova, kao i nekoliko lakih bombardera i izvi a kih aviona.

Partizanski bataljoni Slovenije, protiv kojih su usmerene sve te ogromne neprijateljeve snage, imali tada nešto preko 300 boraca.

Italijanska ofanziva trajala je od 16. jula 1942. do 4. novembra 1942, dakle, preko tri i po meseca. Nju možemo podeliti na tri perioda.

Mada je Glavni štab Slovenije bio obavešten o pripremama za ofanzivu, ipak je bio iznena en ja inom angažovanih snaga. Krimski, Notranjski i Ko evski odred hrabro su se odupirali napadu nadmo nijeg neprijatelja. Izbegli su okruženja, prebacivali se na mesta koja ofanziva još nije

bila zahvatila, a zatim su se u manjim grupama vraćali u svoje rejone. Impresionirani velikom nadmoćnošću neprijatelja, neki novomobilisani partizani predavali su se Italijanima. Glavni štab Slovenije reagovao je u tom periodu ofanzive i tražio da partizanske jedinice što aktivnije djeluju na koncentracije neprijatelja i na njegov saobraćaj i veze. Naredio je da se štabovi, koji su u svom sastavu imali suviše ljudi, rasterete da bi bili pokretljiviji. Reorganizovao je odrede smanjivanjem broja ljudstva u njima. Tehnike su zakonspirisane, aktivisti Osvobodilne fronte povučeni u ilegalnost i ostali u svojim rejonima ako je to bilo moguće, ili su nastavljali svoj politički rad pod zaštitom partizanskih jedinica. Protiv demoralisanja i služenja okupatoru povedena je najoštrija borba.

Lako se može utvrditi da su iznenadan prodor Udarne grupe Vrhovnog štaba u zapadnu Bosnu i povezivanje njegovih jedinica sa hrvatskim i dalmatinskim partizanima prouzrokovali slabljenje italijanske ofanzive u Sloveniji. Sve do svog završetka, ona nije postigla nikakve značajne uspehe.

Pri napadu na Kočevski rog, potpuno je otkrivena zamisao i taktika ki postupci neprijateljeve ofanzive. Bilo je jasno da Italijani metodički pretražuju i iste sektor za sektorom, a na drugim područjima aktiviranjem svojih manjih jedinica pokušavaju da stvore utisak kao da je u toku opšta ofanziva i da gone manje partizanske jedinice koje bi izmakle okruženju. Shvativši to, Glavni štab Slovenije naredio je prikupljanje partizanskih jedinica u snažne manevarske jedinice, sposobne za brze pokrete, za izmicanje italijanskom okruživanju i za borbu gde god se ukaže potreba. Tako su u septembru obrazovane dve udarne brigade, „Matija Gubec“ i „Ivan Cankar“, a uskoro zatim i brigada „Ljubo Šercer“. Tako je Glavni štab, ranije formiranu brigadu „Tone Tomšič“, imao na raspolaganju četiri brigade. Njihov zadatak bio je da likvidiraju posledice italijanske ofanzive. Naročito je trebalo zadati udarac leglimi naoružanog belogardizma, koji se pojavljivao u mnogim mestima kao mesne straže ili u formi naoružanih jedinica. Bela garda imala je 30. septembra 1942. godine 2823 pripadnika, od koji 2219 naoružanih. Bilo je potrebno da se brigade vojno obučavaju i da se na vodećim mestima starešina i političkih komesara postave partizani koji su se istakli u ofanzivi. Naročito pažnja posvećena je politici koja izgrađuje vojsku i odnosu prema civilnom stanovništvu. Trebalo je da se partizanska disciplina razvije do maksimuma i da se poveća budnost u jedinicama.

Glavni štab je od dve grupe odreda obrazovao jednu, 3. grupu sa Krimskim, Kočevskim, Belokrajinskim, Krškim i Zapadnodolenjskim odredom. Tada su u odredima ostale samo po jedna jedinica, a sve ostale jedinice uključene su u brigade.

Izvršni odbor OF reorganizovao je i Glavni štab. Mesto političkog komesara preuzeo je Boris Kidrič, komandant je postao Ivan Maček koji je zamenio Franca Leskoškega, a za njegovog zamenika postavljen je generalštabni pukovnik bivše jugoslovenske vojske Jaka Avšič. Za političkog komesara postavljeni su po jedan predstavnik Komunističke partije Slovenije, hrišćanske grupe u Osvobodilnoj fronti i Sokola, da bi postojao bar „izvestan paritet osnivačkih grupa OF pri kontroli političkog vaspitanja vojske“ i da bi se podvukao opštenarodni karakter oslobodilačkog pokreta.

Brigade su odmah posle svog osnivanja po ele snažne napade na saobrajna postrojenja, neprijateljeve kolone i uporišta, a naročito su razoružavale belogardističke seoske straže i napadale uporišta „belih“. Neprijatelju je naneto mnogo udaraca. Tada se osobito istakla 4. kordunaška brigada, koja je zajedno sa slovenačkim partizanima dejstvovala u Beloj krajini i Gorjancima. Ta brigada je 22. septembra 1942. kod sela Kvasice pod Tanom gorom u Beloj krajini potukla dve italijanske kolone, koje su imale 58 mrtvih, 32 ranjena i 24 nestala.

Glavni štab je 1. septembra 1942. u svojoj dnevnoj zapovesti dao ocenu dotadašnjeg toka neprijateljeve ofanzive, nalaze i da je bila bezuspešna. „ vrsta partizanska odbrana u Notranjskom . . . usporila je tempo italijanske ofanzive. A taktikom povlačenja u Kočevskom i na Rogu spremono je koncentrirano uništavanje partizanskih jedinica. Italijanska ofanziva je slovenačku partizansku vojsku moralno uvrstila, pre istila, obogatila je vojnim, taktičkim, organizacijskim i političkim iskustvom. . .“

II

OSLOBOĐENJE BIHAĆA I PRIPREME SLOVENAČKIH PARTIZANSKIH JEDINICA ZA PROTIVOFANZIVU

Uprkos uspehu koje je Udarna grupa Vrhovnog štaba postigla svojim prodorom u zapadnu Bosnu, Bosanska krajina bila je još uvek odvojena od oslobođenih teritorija Korduna i Banije. Neprijateljeva uporišta u dolini reke Une i severozapadno od nje onemogućavala su tešnje povezivanje tih krajeva. Najvažnije uporište bio je grad Bihać. Kao sedište župe, on je bio značajan administrativno-politički centar. Likvidiranjem tog centra stvorila bi se mogućnost za savlađivanje drugih uporišta u dolini reke Une i onih koja su bila poredana prema severozapadu do V. Kladuše i Slunja. Oslobođenje Bihaća postalo bi centar oslobodilačkog pokreta. Veza između u Bosanske krajine i hrvatskih krajeva bila bi time ostvarena.

Vrhovni štab je stoga odlučio da napadne Bihać, i taj je zadatak poverio Operativnom štabu za Bosansku krajinu.

Oslobođenje Bihaća predstavlja početak novog poleta narodnooslobodilačkog pokreta u Jugoslaviji.

Oktobra i novembra 1942. partizanske jedinice toliko su narasle da je nastala potreba da se objedine u više formacije. U sastav divizija ušle su 24 brigade a ostale (među njima i sve četiri slovenačke) ostale su van njih. Sem toga, bilo je u Jugoslaviji još 36 partizanskih odreda. To je bio snažan polet oslobodilačkog pokreta, koji se sada ogledao i u povećanju taktičkih sposobnosti Narodnooslobodilačke vojske, usavršenim komandovanjem i veština mogući operativno-strategijske upotrebe jedinica, koje su u to vreme, uvodile u svoje formacije i artiljeriju.

Do oslobođenja Bihaća bilo je jasno i prirodno što je Vrhovni štab sa drugom Titom bio najvršna veza između u pojedinim narodima Jugoslavije i predstavljao ne samo vojni i politički volju naroda. Sada je, međutim, nastala takva situacija da je trebalo stvarati takvo borbeno sredstvo celokupne oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije koje je, isto-

vremeno, mo i da daje neke definitivne oblike vlasti naroda, kako kaže drug Kardelj u svom lanku u posebnom biha kom izdanju „Slovenskega poro evalca“, po etkom 1943. godine. Stoga je na skupu 54 predstavnika narodnooslobodila kog pokreta naroda Jugoslavije stvoren AVNOJ, organ oslobodila ke borbe i vlasti demokratskih masa Jugoslavije.

U Sloveniji je tada neprijatelj nastavio svoju ofanzivu sa umanjanim snagama. Ona se završila upravo onog dana kad je Biha oslobo en. Ofanziva je bila težak ispit za slovena ki narod i narodnooslobodila ki pokret. General Roboti je 5. novembra 1942. izdao dnevnu zapovest u kojoj je ocenio italijanske uspehe u ofanzivi. U toj zapovesti stoji da su Italijani pokazali pred svetom da su oni gospodari u italijanskoj Sloveniji i da mogu da je prokrstare u bilo koje doba. na bilo koji na in i na ma kojem mestu. Roboti ra una da je 1807 partizana palo u borbama, da ih je 847 zarobljenih i zatim streljanih, i da ih se 1627 predalo s oružjem. A oni Italijani koji su trezvenije ocenjivali uspehe smatrali su da ofanzivom nije postignuto ništa drugo osim što su partizani razbijeni, pa i to, potpuno sigurno, samo privremeno. Slovenija, dakle, nije bila o iš ena od komunisti kih jedinica, jer su se one uvek izvla ile prostim ali logi kim manevrisanjem.

U stvari, Italijani u ofanzivi nisu razbili partizanske jedinice, ve usloveli njihovo objedinjavanje u brigade. A one su se grozni avo pripremale za protivofanzivu i pove avale svoja ofanzivna dejstva. Ipak su brigade u to vreme bile još suviše slabe jedinice da bi mogle izvršavati zna ajnije borbene zadatke. Zbog polovi nih uspeha u napadima na belogardisti ka uporišta, Glavni štab ih je kritikovao. Tražio je da se energije napada na uporišta. Brigade su stvarane radi toga da jurišaju, da zauzimaju i uništavaju neprijateljeva uporišta. U tom smislu potrebno je da se jedinice vojni ki pripreme, izvežbaju, i prekale u borbama. Brigade su se u neprekidnim borbama pripremale, da bi u pogodnom trenutku krenule u široku protivofanzivu.

Uprkos napadima partizanskih jedinica i njihovim delimi nim uspesima, belogardizam je brojno narastao. Krajem oktobra bilo je 3499 belogardista (3174 naoružana), krajem novembra 4471 (4085 naoružanih), a sredinom decembra ve 4544 (4009 naoružanih).

etiri brigade imale su po etkom novembra oko 2000 boraca.

U novembru je zasedao Vrhovni plenum Osvobodilne fronte i ocenio rukovo enje Izvršnog odbora OF narodnooslobodila kim pokretom u toku godine i po dana vrlo uspešnim. Utvrdio je da su Osvobodilna fronta i partizanska vojska poredonosno prebrodile italijansko-nema ku ofanzivu, koju je izdajni ki podržao naoružani belogardizam. OF i partizanska vojska ponovno su prešle na svoje ofanzivno politi ko i vojni ko delovanje. Plenum je, dalje, utvrdio da su u OF ostale sve osniva ke grupe i da OF, stoga, predstavlja zakonitu vlast u Sloveniji. Da bi se podigao borbeni moral slovena kih narodnih masa i ubrzalo rastrojstvo belogardisti kih bandi, Izvršni odbor OF i Glavni štab izdali su 15. novembra naredbu o agitaciji na terenu, izricanju smrtne kazne belogardisti kim organizatorima i o amnestiji zavedenih i prinudno mobilisanih belogardista.

Stvaranje AVNOJ-a u Biha u imalo je snažan odjek u Sloveniji. Izvršni odbor OF je u posebnom kominikeu pozdravio stvaranje AVNOJ-a

i izrazio svoju saglasnost sa njegovim odlukama i stavovima, a posebno podvukao da slovena ki narod u novu Jugoslaviju ne e u i bez zasluga i prava kao 1918. godine, ve kao slobodna i ujedinjena Slovenija, kao deo slobodne demokratske Jugoslavije.

Tako je narodnooslobodila ki pokret u Sloveniji istrajno nastavio da uklanja posledice neprijateljeve ofanzive i pripremio se do novembra politi ki i vojni ki za vra anje udarca.

III

BORBE IZME U SAVE I VELEBITA I ZIMSKA PROTIVOFANZIVA NARODNOOSLOBODILACKE VOJSKE SLOVENIJE

Zbog velikog razmaha oslobodila kog pokreta, Nemci su planirali zimsku ofanzivu radi uništenja Narodnooslobodila ke vojske Jugoslavije i „Titove države“. Ali za takav poduhvat neprijatelj nije imao na raspolaganju dovoljno snaga. Morali su ih dovla iti iz Srbije. A dok nisu završili potrebnu koncentraciju, ograni ili su se na odbranu.

To je pružalo priliku da glavne snage koje su sve više rasle i ja ale, pod komandom Vrhovnog štaba izvedu nove operacije. A te glavne snage su u poslednje vreme snažno narasle i oja ale.

U ofanzivnim operacijama glavnih snaga NOV Jugoslavije postignuti su od po etka novembra 1942. do 20. januara 1943. zna ajni rezultati. Razbijane su neprijateljeve jedinice i ozbiljno ugrožavane komunikacije južno od Save. Oslobo ene su nove teritorije (naro ito u srednjoj Bosni i Dalmaciji) i uništena mnoga uporišta, tako da se ondašnja slobodna teritorija mnogo proširila. U Slavoniji, Pokuplju, Hrvatskom zagorju, Moslavini, Kalniku i u okolini Zagreba oslobodila ki pokret veoma se razbuktao. Obrazovane su mnoge nove jedinice. Preko brigada „Rade Kon ar“ i „Ivan Cankar“ uspostavljena je neposredna veza sa slovena kim brigadama.

Italijani su u „Ljubljanskoj pokrajini“ imali u toku zime vojsku od oko 40 000-50 000 ljudi.

Prema tim jedinicama stajale su etiri partizanske novoformirane brigade: „Tone Tomši“, „Matija Gubec“, „Ivan Cankar“ i „Ljubo Šercer“ sa najviše 2000 ljudi. Zajedno sa odredima, partizanske jedinice nisu imale više od 3000 partizana.

Glavni štab je 26. decembra 1942. podelio slovena ku teritoriju na etiri operativne zone. Najzna ajniju ulogu odigrala je Dolenjska operativna zona sa komandantom Milovanom Saranovi em i politi kim komesarom Jožom Brilejem, odnosno od decembra Viktorom Avbeljom.

Brigade su imale po 500 partizana, a odredi po 150 boraca. Svaka brigada bila je naoružana sa po 12 do 15 puškomitraljeza, 2 do 3 teška mitraljeza i puškama raznih sistema. Vojni starešinski kadar bio je, prema mišljenju Milovana Saranovi a, prose nog kvaliteta, ali bez dovoljno iskustva, naro ito za vo enje složenijih dejstava. Borbena vrednost partizana bila je veoma dobra.

Jedinstvena, široka i dobro razmotrena zamisao partizanske protivofanzive stvorena je tek sredinom decembra, kada su glavne snage partizanskih eta ve preduzele pokret i kada su ve postignuta dva zna ajna po etna uspeha: zauzimanje Suhora i osvajanje Ajdovca.

Zimska protivofanziva jedinica Narodnooslobodila ke vojske Slovenije nare ena je dnevnom zapoveš u Glavnog štaba 25. novembra 1942: „Ako su dosadašnje operacije u toku jedne i po godine pripremale i vaspitavale našu partizansku vojsku za odlu ne sudare“, kaže dnevna zapovest, „ako su dosadanje operacije samo slabile snagu neprijatelja... danas se postavlja... nov neposredan zadatak: boriti se moramo za potpuno uništenje neprijatelja na svom tlu...“ Dnevna zapovest bila je pravi program partizanskog borbenog i politi kog vaspitanja. Partizane je napojila visokim politi kim i borbenim moralom, i naoružala ih za težak zimski zadatak.

Glavni štab izradio je zamisao za zimsku protivofanzivu krajem decembra, a pismeno ju je oformio 12. januara 1943. u svojoj direktivi Dolenjskoj i Notranjskoj operativnoj zoni. Prema toj zamisli Glavni štab je formirao dve grupe: glavna grupa imala je u svom sastavu tri brigade („Tone Tomši “, „Matija Gubec“ i „Ivan Cankar“) i dva odreda (Zapadnodolenjski i Isto nodolenjski), a bila je pod komandom Dolenjske operativne zone; pomo nu grupu su obrazovali brigada „Ljubo Šercer“ i Notranjski odred.

Glavna grupa imala je zadatak da prvo ovlada dolinom reke Mirne, da bi stvorila duboku pozadinu za razmeštaj pozadinskih ustanova, s tim što bi se tu izvršila i mobilizacija. Grupa bi, posle toga, napala belogardisti ka uporišta u dolini reke Temenice i zauzela Primskovo. Ovla i vanjem belogardisti kog uporišta Polica, u neposrednoj blizini Ljubljane, demoralisali bi se ljubljanski belogardisti ki krugovi. Grupa bi, zatim, nastavila da isti neprijateljeva uporišta u gornjem toku reke Krke. Na tom podru ju trebalo je zauzeti Sela, Šumberk, Korinj, Ambrus i Kompolje, a zatim Kršku Vas, Zagradec, Žužemberk i Dvor. Zauzimanjem basena gornjeg toka Krke dobila bi se, prema mišljenju Glavnog štaba, pogodna uporišta za dejstvo u svim pravcima. Posle okon anja dejstava u rejonu gornje Krke (rok je bio do kraja februara 1943), Dolenjska operativna zona trebalo je da se svim snagama baci na železni ku prugu Ljubljana — Ko evje i da je do temelja poruši. Tu bi se glavna grupa spojila s pomo nom, posle ega bi zajedno krenule u Notranjsko.

Notranjskoj operativnoj zoni Glavni štab daje zadatak da u Notranjskom preduzme ofanzivna dejstva i da održava opšti pravac Sv. Vid—Luzarje—Kompolje—Žužemberk.

Iz iznetog vidi se zamisao Glavnog štaba, koju možemo ukratko formulisati ovako: sa dve grupe, Dolenjskom operativnom zonom kao glavnom na glavnom pravcu i Notranjskom operativnom zonom kao pomo nom na pomo nom pravcu približiti se gornjem toku reke Krke i Suhoj krajini, o istiti je od belogardisti kih i italijanskih uporišta i stvoriti bazu za nastupanje prema Ljubljani i Notranjskom. U nastupanju uništavati neprijateljeva uporišta.

Paralelno s protivofanzivom u Ljubljanskoj pokrajini, prema planu Glavnog štaba trebalo je pojačati napadna dejstva u Gorenjskem, a zatim Štajerskoj i Primorskoj.

Od početka partizanskih borbi u Sloveniji, ova zamisao bila je najbolja i dejstva su najbolje pripremljena. Na taj način ova direktiva je bila pokretačka snaga zimske protivofanzive. Zbog raznih okolnosti partizanske jedinice su, doduše, odstupale ponekad u kretanju od određenog pravca, ali brigade su se uvek vraćale na tragove prvobitne zamisli i nastojale da je dosledno sprovedu. Stoga ova protivofanziva ima karakter jedinstveno planirane, dobro organizovane i planski izvedene operacije.

Zimska protivofanziva počela je napadom na Suhor 26. novembra 1942. (na dan kada su 1. proleterska i 3. udarna divizija oslobodile Jajce) i završila se borbom u Jelenovom žlebu 26. marta 1943. Trajala je, dakle, ta noć i četiri meseca. Po svojoj žestini, neprekidnim borbama, duga kim marševima i strpljivom savlađivanju svih zimskih nevolja, ova operacija predstavlja značajan vojni uspeh.

Imala je šest etapa.

U prvoj etapi jedinice 13. proleterske brigade „Rade Končar“ sa brigadom „Ivan Cankar“ napale su belogardističko uporište Suhor u Gorjancima, koje je branila 3. eta 3. bataljona belogardističke Legije smrti sa 127 vojnika. U uporištu je bio smešten još Štab 3. bataljona Legije smrti. Za vreme napada, u Suhoru se zateklo i 35 italijanskih fašističkih vojnika. Ujutro 27. novembra 1942. Suhor je posle ogorene borbe savladan. Oko 38 neprijateljevih vojnika je palo, 99 ih je zarobljeno, dok su ostali uspeli da pobegnu. Zarobljen je i italijanski Štab 3. bataljona sa komandantom kapetanom Vasiljevičem. Od zarobljenih belogardista 17 ih je pušteno, a 45 uključeno u brigade „Matija Gubec“ i „Ivan Cankar“.

Tako je belogardizam već u toku te akcije doživeo snažan udarac.

U borbama s italijansko-belogardističkim etapama, koje su pošle u pomoć ugroženom Suhoru, partizanske brigade postigle su značajne uspehe.

Posle zauzimanja Suhora, obe brigade napale su železničku prugu Novo Mesto—Metlika. Brigada „Ivan Cankar“ je na svom pravcu izvela uspešnu akciju, dok 13. brigada nije imala uspeha i narednog dana vratila se u Zumberk, gde je, zajedno sa delovima brigade „Ivan Cankar“ oslobodila Krašice.

Decembra je težište dejstava pomereno iz Bele krajine u Suhu krajinu. Brigada „Matija Gubec“ je 12. decembra 1942. napala belogardističko uporište u Ajdovcu i do jutra ga zauzela. Brigada „Tone Tomšič“ obezbedila je napad. Uništena je italijanska belogardistička posada. Ubijeno je 40 belogardista, 10 ih je ranjeno i 10 zarobljeno. Brigada „Matija Gubec“ imala je 2 mrtva i 5 ranjenih.

Oslobođenje Ajdovca bio je drugi težak poraz belogardista, koji su tada poželjeli da napuštaju manja uporišta i da se prikupljaju u veće.

Brigada „Matija Gubec“ vodila je, zatim, borbe oko Ajdovca protiv italijanskih jedinica, ali je zadržala osvojene položaje. Ona je 21. decembra 1942. izvela bezuspešan napad na žužemberšku belogardističku posadu, a zatim vodila teške ali uspešne odbrambene borbe u rejonu Ajdovca. Tim borbama okončana je 24. decembra 1942. prva etapa, koja je trajala

29 dana. Belogardisti su imali u tim borbama 56 mrtvih, 38 ranjena i 109 zarobljenih, a Italijani 65 mrtvih i 25 ranjenih. Partizanske brigade imale su 6 mrtvih i 30 ranjenih. Ukupni gubici: neprijatelj 288, partizani 36.

Druga etapa po elu je 25. decembra 1942. kada je preduzeto prikupljanje triju brigada („Tone Tomši“, „Matija Gubec“ i „Ivan Cankar“) radi napada na uporišta i železni ku prugu u dolini reke Mirne, a završena je 25. januara 1943. godine.

Pod komandom Dolenjske operativne zone tri slovena ke brigade po ele su 26. decembra 1942. napad širokih razmera na neprijatelja u dolini reke Mirne. Glavni zadatak bio je rušenje železni ke pruge. Brigade su je porušile u dužini od preko 5 km. Istovremeno, napadale su uporišta Dob, Tržiš e i Krmelj. Bataljon brigade „Matija Gubec“ zauzeo je Dob posle 23 asa borbe i uništio itavu fašisti ku posadu, koja se bila udobno smestila u vrstom zamku. Borci bataljona koji su prodrli u zgradu zapalili su je, pa je s posadom u zapaljenoj zgradi nastavljena borba do njenog kona nog uništenja. Tržiš e i Krmelj nisu zauzeti, a 28. decembra 1942. godine vo ene su borbe protiv kolone koja je kasno upu ena u pomo italijanskoj posadi u Dolu. Partizanske jedinice napale su no u 1/2. januara 1943. teretni voz na pruzi Trebnje—Novo Mesto, i ponovno porušile prugu Mokronog—Trebnje. Pruga je potpuno onesposobljena.

Ve 4. januara 1943. brigade su napale belogardisti ka uporišta u dolini reke Temenice. Gorenja Vas i Temenica zauzete su iste no i, a za Primovsko vo ena je oštra borba jer su se belogardisti bili dobro utvrdili u jakim zgradama parohije, škole i crkve. Uporište se nalazilo na brdu i odatle dominiralo itavom okolinom. Brigada „Ivan Cankar“ nije uspela da zauzme Primovsko u toku prve no i. Kad se pripremala za ponovni napad, belogardisti su pobjegli iz uporišta i spasli se preko nema ko-italijanske demarkacione linije kod Nemaca.

Brigade su 13. januara 1943. napale snašno italijansko uporište St. Vid. U njemu se nalazila fabrika koža. Jedinice brigade „Matija Gubec“ upale su u selo, zauzele fabrike, odnele deo koža, i u zoru zapalili fabriku. Otpor posade bio je suviše snažan da bi je mogle savladati brigade „Matija Gubec“ i „Tone Tomši“. Brigada „Ivan Cankar“ napala je te no i italijansko uporište Sv. Rok, udaljeno oko kilometar od St. Vida, ali bez uspeha.

Ujutro 17. januara 1943. brigade su zajedno napale Policu, zna ajno utvr enje belogardizma. Te no i napadao je vlažan sneg, koji je veoma otežavao kretanje. Napad nije uspeo. Dolenjska operativna zona pripremala je ponovni napad, ali je od Glavnog štaba Slovenije primila nareenje da sa jedinicama odmah preduzme pokret preko rmošnjica za Hrvatsku, gde se o ekivao po etak etvrte neprijateljeve ofanzive protiv glavnine NOV Jugoslavije. Dejstva su u zapadnoj Dolenjskoj obustavljena i brigade preduzele marš prema Crmošnjicama. Uz put su vo ene dve borbe u blizini sela Zagorica i u Bi u gde su potukli dve italijansko-belogardisti ke kolone. Posle dugog i napornog marša po dubokom i mokrom snegu, brigade su prešle reku Krku i 26. januara 1943. stigle u odre eni rejon.

Tako je završena druga etapa zimske protivofanzive, u kojoj su brigade postigle vidne rezultate.

Napale su devet utvr enih uporišta od kojih su etiri zauzela, a dva delimi no; -potpuno su porušile železni ku prugu na delu Mirna—Tržiš e i potukli neprijateljeve kolone.

Italijani su imali 41 mrtvog i 24 ranjena, Bela garda 16 mrtvih i 9 ranjenih. Partizanske brigade imale su 19 mrtvih i 52 ranjena. Znatni partizanski gubici ukazuju na veoma oštre borbe.

Tre a etapa nazvana „U pozadini fronta etvrte ofanzive" glavni je predmet slede eg odeljka. Ipak, radi informacije daje se još nekoliko podataka o dejstvima u celini, mada nas, s obzirom na obim ovog lanka, interesuju samo prve tri etape.

U etvrtoj etapi vo ene su borbe za uporišta oko Gorjanaca. Zauzet je manastir Pleterje, napadnute Stojdraga i Metlika i porušena železni ka pruga na delu Novo Mesto— rnomelj. Slovena kim brigadama sadejstvovala je 13. proleterska hrvatska brigada. Etapa je trajala od 18. februara do 5. marta 1943.

Gubici neprijatelja: Italijani su imali 2 mrtva i 20 ranjenih, Bela garda 8 mrtvih i 20 ranjenih, a ustaše 4 mrtva i 12 ranjenih. Ukupni gubici neprijatelja bili su 14 mrtvih i 52 ranjena, dok su brigade imale 26 mrtvih i 42 ranjena.

Peta etapa trajala je od 6. do 21. marta 1943. Tada su se spojile sve etiri slovena ke brigade i posle temeljite pripreme napale belogardisti ka uporišta u Suhoj krajini, a zatim vodile oštre manevarske borbe protiv fašisti kih jedinica i jedinica regularne italijanske vojske. Borbe u Suhoj krajini karakteristi ne su zbog aktivnosti i odli ne pokretljivosti brigada koje su opkoljavale neprijateljeve bataljone jednog za drugim.

Partizani su naneli neprijatelju slede e gubitke: Italijanima 104 mrtva i 113 ranjenih, belogardistima 10 mrtvih i 50 ranjenih. Ukupni gubici neprijatelja iznosili su 114 mrtvih i 163 ranjena, dok su brigade imale 33 mrtva i 44 ranjena. Partizani su zaplenili 7 teških mitraljeza, 10 puškomitraljeza, 2 teška minobaca a, 3 laka minobaca a i 130 pušaka.

Šesta etapa trajala je 6 dana, od 21. do 26. marta 1943. Prvo su se sve etiri brigade pojavile pred Ribnicom i sukobile se sa fašisti kom grupom „21. april", koja je, u tom gradu, inila posadu. U toj borbi snažno su 25. marta potu ena tri italijanska bataljona, pošto su prethodno okruženi jedan za drugim. No u 25/26. marta brigade su se povukle na Veliku goru, jer nisu želele da prihvate borbu sa neprijateljem koji je dobio poja anja. Sem toga, pretila je opasnost da e ih snage neprijatelja sa Velike gore napasti s le a. Brigade „Matija Gubec" i „Ivan Cankar" napale su iz pokreta na Jelenovom žlebu bataljon italijanske divizije „Ma erata", ja ine 480 ljudi. Taj bataljon imao je zadatak da napadne s le a partizane u Ribni koj dolini, ali se zbog nesporazuma i prekida veze zadržao u šumama Velike gore. U kratkom, ali snažnom sudaru, tri bataljona brigada „Ivan Cankar" i „Matija Gubec" okružili su neprijateljev bataljon i potukli ga. Italijani su imali 106 mrtvih i 102 ranjena, a izgubili su gotovo sve oružje. Ova iznenadna susretna borba spada me u najslavnije borbe Narodnoo&lobodila ke vojske Slovenije.

U toj etapi Italijani i belogardisti imali su 124 mrtva i 127 ranjenih, kao i 8 zarobljenih, a brigada 13 mrtvih i 34 ranjena.

Partizanski plen u oružju iznosio je: 2 teška minobaca a, 8 teških mitraljeza, 10 puškomitraljeza i 200 pušaka.

Tom borbom završena je zimska protivofanziva Narodnooslobodilačke vojske Slovenije. Njeni uspjesi ogledaju se u sledećim podacima:

— gubici neprijatelja: Italijani su imali 432 mrtva, 479 ranjenih, 33 nestala, a belogardisti, ustaše i hrvatski domobranci 105 mrtvih, 126 ranjenih i 283 zarobljena. Ukupno neprijatelj je imao 537 mrtvih, 608 ranjenih, 316 zarobljenih, dakle svega, 1461.

Partizanske brigade (zajedno sa hrvatskim brigadama) imale su 134 mrtva i 305 ranjenih. Od oružja zaplenjeno je: 6 teških i 9 lakih minobaca a, 26 teških mitraljeza, 49 puškomitraljeza i 943 puške.

IV

BORBE U POZADINI FRONTE ETVRTE OFANZIVE

etvrta neprijateljeva ofanziva protiv glavnine NOV Jugoslavije poela je 20. januara 1943. Nemci su prikupili pet kompletnih divizija (714, 717, 718, 369. i 7. SS „Princ Eugen“) kao i delove 187. divizije. Italijani su upotreбили tri italijanske divizije („Lombardija“, „Re“ i „Sasari“) i četiri ustaško-domobranska bataljona. U sastavu nemačkih snaga ve su se nalazile domobranska 2. i 3. brdska brigada, a domobranska 5. brdska brigada trebalo je da zauzme Baniju i Kordun. Zajednički nemačko-italijanska komanda nije obrazovana. Sve nemačke i kvislinške jedinice obrazovale su korpus nazvan „Hrvatska“, kojim je komandovao nemački general Liters. Italijanske i ustaške jedinice sa italijanske okupacione zone nalazile su se pod komandom generala Glorija (Glorio), komandanta italijanskog 5. armijskog korpusa.

Nemački zamisao za zimsku operaciju bila je ovakva: 7. SS divizija „Princ Eugen“ prodrće iz Karlovca, Petrinje i Gline preko Slunja i Bihaća do sela Vrtoče gde će biti drugog dana operacija. Tu će se spojiti sa motorizovanim i tenkovskim jedinicama koje će po etički svoje nastupanje iz rejonu Sanski Most. Tako će oslobođenu teritoriju razdeliti prodorom duž komunikacije Karlovac—Slunj—Bihać — Bosanski Petrovac na dva dela. Severoistočni deo biće okružen a jedinice 369. i 714. divizije potisnute sa severoistoka jedinice NOV i nabaciti ih na 7. SS i 717. diviziju pa tako uništiti.

A italijanski plan bio je ovakav: da se koncentrično nastupa iz Ogulina, Vrhovine, V. Jadovnika, Ličke Jasenice, Ličkog Osika, Lovinca, Gračaca i Zrmanje prema Bihaću, s tim da na severu sadejstvuju sa 7. SS divizijom, a na jugu da zatvore prelaze iz gornjeg toka reke Une prema Kninu i Gračacu.

Plan neprijatelja predviđao je da se itavo muško stanovništvo odvede u logore i da se sa civilnim stanovništvom postupa surovo.

Neprijatelj je angažovao u borbu oko 80 000 ljudi.

Vrhovni štab preduzeo je sve potrebne mere da bi pravovremeno saznao za neprijateljeve namere, koje je već otkrivao. Ipak nije obustavio svoja napadna dejstva, jer su upravo ona predstavljala najveću prepreku neprijateljevim namerama.

Tri divizije veoma visokog kvaliteta, 1., 2. i 3. našle su se već u samom početku izvan obruba okruživanja, koji su Nemci planirali i kasnije izveli. To je bila snaga koja je mogla uspešno da interveniše kad postane jasan plan neprijatelja.

Vrhovni štab je na vreme saznao za namere neprijatelja. Preduzeo je sve što je bilo potrebno da neprijatelj ne bi iznenadio jedinice i civilno stanovništvo svojim napadom. U početku Vrhovni štab nije doneo odluku na napusti oslobođenu teritoriju i prepusti stanovništvo surovom neprijatelju. Očekivao je da se njegova namera jasno ispolji, a zatim je izradio svoj plan da sa jedinicama Hrvatskog i Bosanskog korpusa brani oslobođenu teritoriju, a glavne snage da čuva za odsudne momente. U slučaju da se oslobođena teritorija ne bude mogla braniti, Vrhovni štab preduzeo je sa Glavnom operativnom grupom protivofanzivu u pravcu jugoistoka.

Neprijatelj je počeo sa dejstvima 20. januara 1943. Zbog žilave odbrane jedinica oba korpusa, Nemci nisu uspeali da preseku oslobođenu teritoriju prema predviđenom planu. Stoga je na jugu ostao otvoren prolaz kroz koji su evakuisani ranjenici i razne pozadinske ustanove, a kasnije su se tim pravcem povukle i jedinice da bi preduzele predviđenu protivofanzivu prema jugoistoku. Bihać je pao tek 29. januara 1943, a Nemci i Italijani, koji na svom području nisu mogli da postignu značajnije uspehe, bili su prinuđeni da frontalno potiskuju partizanske jedinice. Kod Jasenice (Podgrmeč) spojile su se 7. SS i 717. divizija tek 8. februara, sa zakašnjenjem od 16 dana.

Prvi deo ofanzivnih operacija neprijatelja završen je 17. februara.

Baš kad su se tri slovenačke brigade pripremale za ponovni napad na Poljcu i od Ljubljane bile udaljene oko 15 do 20 km, primile su od Glavnog štaba Slovenije naredenje za pokret u Hrvatsku. Kao što smo videli, brigade su usiljenim maršom savladale veliko odstojanje i već 26. januara 1943. razmestile se u rimošnjicama i okolini. O sadejstvu slovenačkih brigada sa hrvatskim, Glavni štab Slovenije objavio je sledeće: „Na dan 29. januara 1943. godine naše brigade izvele su pohod na hrvatsku teritoriju sa ciljem da, u duhu naredenja koje je izdao Vrhovni komandant drug Tito, zajedno sa hrvatskim brigadama rasterete centralne snage Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije napadima protiv onih nemačkih i italijanskih snaga i bandi Pavelića i Mihailovića koje su preduzele ofanzivu protiv naše vojske“.

U Zumberku su se tada nalazile dve iskusne hrvatske brigade, 13. proleterska „Rade Končar“ i 4. kordunaška (bez jednog bataljona). Obe brigade su svojim uspešnim dejstvom ugrožavale jedinice neprijatelja na pruzi Metlika—Karlovac—Zagreb. Pošto su te dve pruge bile značajne komunikacije za snabdevanje nemačkih i italijanskih jedinica koje su dejstvovala protiv glavnine NOV Jugoslavije, bilo je potrebno da se osiguraju. Zumberak je bio u pozadini jedinica određenih za ofanzivu. Karlovac je bio veoma značajan za Nemce kao polazni region 7. SS „Princ Eugen“ divizije. Zumberak se nije nalazio u nemačkoj okupacionoj zoni.

On je bio u nadležnosti ustaša i Italijana. Mada se nalazio van glavnih pravaca predviđenih za napad, on je ipak bio u pozadini Karlovca. Stoga se, pri planiranju po etničkim dejstvima ofanzive, nije smeo zanemariti. Italijani su zato planirali na Zumberak demonstrativni napad, kojim su želeli da obmanu Vrhovni štab u pogledu stvarnog obima svojih operacija, i da oslabe brigade NOV, koje su se tamo nalazile, i da ih duže vežu za Gorjance.

Delovi italijanskog 5. korpusa koji su i dalje ostali na svom okupacionom području, bili su suviše slabi za takav zadatak. Jedva su mogli da kontrolišu željezničku prugu Zagreb—Karlovac—Metlika. Glavnina korpusa angažovana je u Liki i Dalmaciji. U pomoć je stigao general Gambara, komandant italijanskog 11. armijskog korpusa u Sloveniji, i obrazovao dve kolone: zapadnu „Orifici“, jačinu četiri bataljona, i isto tako od dva bataljona, dve pešadije i dve tenkove „L“. Gambara je izdao kolonama sledeći zadatak: „Nametnuti borbu partizanskim jedinicama raspoređenim severno od željeznice pruge Jastrebarsko—Karlovac—Metlika, a zatim ih u rejonu između Bukovice i Jezerine uništiti manevarskim pokretima četiri kolone, koje su krenule iz Metlike, Ozlja, Dragani i Jastrebarskog“.

Trebalo je da dejstva počnu 29. januara 1943.

Glavni štabovi Hrvatske i Slovenije sporazumeli su se o sadejstvu dve hrvatske i tri slovenačke brigade u tome da se one prikupe u rejonu Krašića, odakle će preduzeti dejstva u pozadini Karlovca, na pruzi Zagreb—Karlovac, radi rasterećenja naših snaga, a u duhu naređenja Glavnog štaba Hrvatske, od 20. januara 1943. godine Drugoj operativnoj zoni: „Sa svima vašim snagama izvršite pritisak u pravcu Karlovca. Rušite prugu Zagreb—Karlovac, napadajte pojedina uporišta na njoj i budite što aktivniji, drskiji, jer je to od velike važnosti u sadašnjoj situaciji. . . “

Još pre nego što su brigade krenule u Hrvatsku, tamo je pošao komandant Dolenjske operativne zone Milovan Šaranović. U rejonu Krašića obrazovan je Operativni štab hrvatskih i slovenačkih brigada na čelu sa Milovanom Šaranovićem i političkim komesarom Markom Belinićem, koji je tada bio politički komesar Druge operativne zone. Operativni štab dobio je zadatak da rukovodi dejstvima objedinjenih slovenačkih i hrvatskih brigada.

Tri slovenačke brigade prešle su 29. januara 1943. slovenačko-hrvatsku granicu i 30. januara stigle rano ujutru iznad Vivodine. Zelele su da se spuste na put koji iz Vivodine vodi u Krašiće. Bile su veoma iznenađene kada su saznale da se u Vivodini nalazi većina grupa Italijana. To je bila Gambarina zapadna kolona „Orifici“ koja je tu prenoćila. Brigade su se pripremile za napad na tu grupu. Italijani su preduzeli pokret prema Krašićima, prema položajima hrvatskih brigada.

Rukovodstvo slovenačkih brigada brzo je donelo odluku. Kuriri na konjima odneli su Šaranoviću izveštaj da se Italijani približavaju hrvatskim brigadama. Izveštaj je sadržavao i plan za napad na Italijane. Jedna brigada nastupaće za Italijanima istim pravcem, druga će pratiti italijansku kolonu po padinama Gorjanca. Ako hrvatske brigade presretnu Italijane na povoljnim položajima, kolona „Orifici“ biće okružena.

Tako se i desilo. Kada je elo italijanske kolone, isto no od sela Bukovice, naletelo na delove 4. i 13. hrvatske brigade, odba eno je snažnom vatrom. Italijani su ustuknuli, nešto se povukli u nameri da posednu položaje na Lovi u i kod sela Dvorište, ali su naišli na prethodnicu brigade „Ivan Cankar”. Tako su se našli izme u dve vatre. Uskoro su sasvim okruženi. Pristupili su užurbanom utvr ivanju u selu Bukovici, prethodno isturivši osiguranja na bokove, ali su ih borci brigade „Ivan Cankar” zajedno sa hrvatskim partizanima brzo savladali. Isto na neprijateljeva kolona sudarila se, naime, toga dana sa 3. bataljonom 13. proleterske brigade kod sela Brleni a.

Uve e istog dana (30. januara 1943) italijanska kolona „Orifici” okružena je u selu Bukovici, pošto je prethodno izgubila sva bo na osiguranja. Isto na kolona prodrila je do Bresari a, gde je zano ila.

Plan daljih dejstava hrvatskih i slovena kih brigada za naredni dan predvi ao je: uništiti grupu „Orifici” okruženu kod Bukovice i zadržati isto nu kolonu da ne stigne u pomo okruženima.

A plan italijanskog komandanta bio je da njegova isto na grupa, uz sadejstvo bataljona iz Ozlja, preduzme napad prema Bukovici radi deblokade okruženih snaga.

itavog narednog dana vo ene su oštre borbe. Trinaesta proleterska brigada uspešno je zadržavala isto nu kolonu, mada su Italijani uveli u borbu i tenkove. Ali okružena grupacija nije se mogla uništiti. Italijani su se 'okopali i snažnom mitraljeskom, artiljerijskom i minobaca kom vatrom odbijali su juriše partizana. Napadi na Bukovicu nastavili su se itavu no , ali bez uspeha.

Sutradan, 1. februara 1943, isto na kolona ipak je uspela da se toliko približi Bukovici da se spoji s okruženim snagama, i iste no i povu e prema Karlovcu.

U tim borbama Italijani su snažno potu eni. Umesto da o iste pozadinu Karlovca od partizana i odbace ih u Gorjance i Zumbera ke gore, jedva su se, uz velike gubitke, spasli iz obru a.

Prema vlastitom priznanju Italijani su imali 160 ranjenih od kojih 10 oficira, 59 mrtvih i me u njima 4 oficira, kao i 38 nestalih. Kolona „Orifici” izgubila je 70 mazgi, koje su ubijene u Bukovici.

Brigade su imale 18 mrtvih i 67 ranjenih (podaci nisu potpuni).

Od Italijana u estvovalo je u borbi 2500—3000 ljudi, a partizani su angažovali etiri brigade („Matija Gubec”, „Ivan Cankar”, 13. proletersku i 4. kordunašku) sa oko 2000 partizana, dok se brigada „Tone Tomši ” nalazila na obezbe enju, prili no udaljena od mesta borbi.

Tako su partizani tim dejstvima o istili pozadinu Karlovca od neprijateljevih snaga, pa se komunikacija Zagreb—Karlovac—Metlika našla pod udarom partizana. Pet brigada bacilo se na nju svim snagama, rušili je i napadale neprijateljeva uporišta duž nje.

Borbe u pozadini fronta etvrte ofanzive trajale su do 15. februara 1943, kad je, uglavnom, završena i prva faza etvrte ofanzive „Vais” (Weiss). Posle toga 4. kordunaška brigada vra ena je u Kordun, a tri slovena ke brigade, zajedno sa 13. proleterskom upu ene su u Sloveniju da bi na tom podru ju nastavile dejstva.

Gubici neprijatelja u ovim borbama iznosili su 114 mrtvih, 175 ranjenih i 192 zarobljena, a partizanske jedinice imale su 37 mrtvih i 103 ranjena.

Zaplenjeno je: 2 teška i 5 lakih minobaca a, 7 teških mitraljeza, 20 puškomitraljeza, 6 automata i 281 puška.

Objedinjene slovenačke i hrvatske brigade svakako da nisu tim borbama mogle presudno da uti u na tok borbi u četvrtoj ofanzivi, ali su, ipak, postigle značajne rezultate jer su za izvesno vreme onemogućile neprijateljevu grupu iz 11. armijskog korpusa da djeluje prema postavljenom planu, kao i time što su mu komunikacije porušili na više mesta. Pokazalo se da Vrhovni štab može uspešno koordinirati dejstva svoje glavnine sa dejstvima svih partizanskih jedinica i da to koordiniranje funkcioniše efikasno. Uspehi hrvatsko-slovenačkih brigada svakako su doprineli nastojanjima da se smanji udarna snaga i brzina kretanja nemačkih italijanskih jedinica pri izvođenju ofanzivnih operacija.

LADO AMBROZIC NOVLJAN

JOVO STANKOVIC PIŠE PISMO CRVENOARMEJCU NIKOLAJU
IVANOVICU KRILOVU

*Dragi Kolja Ivanovi u, družicu moj miljeni,
druškane moj nevi eni!*

*Ovo ti se javljam ja, Jovo Stanivuk,
grme ki vuk,
i želim
da te ovo pismo zate e zdrava i živa —
i da vam po e za rukom
Ofanziva!*

*To ti ve javismo:
i koje kasarne spalismo,
i pruge oparismo,
i ceste prokopasmo,
i sela oslobodismo,
i gradove opkolismo.*

*A sada ti mogu nov Izveštaj poslati:
Crne nam košulje šalju Sedam Ta aka
da ih smirom pustimo,
pa nam više ne e ni žaba ni ma aka.*

*A mi njima oho emo sa brda:
„Ohooo, žabokre inooo,
labr-labr-labrda,
ho emo — kako ne emo,
puštamo vas iz kaveza
protiv Sovjetskog Saveza,
od puste se razboljesmo milosti,
al nam ovdje, mili dosti i gosti,
ostavite puške i kosti!
Pri ekajte dokle malo okopni, —
nekome e biti danak pokopni!"
(Je l ovako, druškane, Koljuškane miljeni,
ne bi ni ti druk ije, ba uška sileni!)*

Bi e bitke — spremaj estitke!

*Jug bje u grud gori i obalci,
kopna su se dokopali opanci,
savrh bora io soko polje e,
pod prstima na puškama otonci
još malo — neodolje e,
redenici žubore i potoci,
buja buna, i buna i prolje e,
jug udara pa ledovi — stokorci
po pe inama pucaju,
i rakiti u šibljici gusta mezgra so i,
a lijesci u pupoljcima sitna srca kucaju,
i prisojem jagor iki progledaju o i, —
prolje e Krajinu zaljeva ko medovina,
ore složna pozadina,
ko u jednoj njiwi,
ko za jednu vodenicu, —
ovoga emo prolje a, druškane, ko i vi
u zemlji sijati krv i pšenicu!*

Bi e bitke — spremaj estitke!

*Spremamo se (nije da se hvalimo)
da se s brda u gradove svalimo!*

*A i vi, druškane, otuda natisnite,
sru ite se na njih kao nisko vrijeme
i potarite im i pogano sjeme, —
pa preko Karpata
da zagrlj brat brata ...*

0

*O, moj Koljkane,
o, moj slatki druškane,
kad god sam u busiji,
mislím na te u Rusiji,
i ne može ti kazati ovo grbavo slovo
koliko te voli Stanivuk Jovo!*

*A sada ništa više
nego pozdravljam:
Barjak ti Crveni
i Srp i eki srmeni!*

*Duva rumen razvigor, —
molim brzi odgovor!*

STVARANJE I RAD AVNOJ-a

KONTURE NOVE JUGOSLAVIJE

Osniva ka skupština Antifašisti kog vije a narodnog oslobo enja Jugoslavije nesumnjivo je najve i unutrašnji politi ki doga aj otkako su narodi Jugoslavije i bogatstva njihove zemlje postali plijen fašisti kih osvaja a. U drevnom bosanskom Biha u, koji je sada ponovo, kao prije nekoliko stolje a, postao centar slobodne Bosne, stvorene su prve konture budu e slobodne, demokratske Jugoslavije.

Demokratske snage, koje su u svoje ruke preuzele krmilo oslobo dila ke borbe naroda Jugoslavije, nisu sastavljale nikakve preuranjene „planove“ za „poslije“, nakon „sloma“, koji bi došao kao rezultat borbe drugih snaga izvan nas samih. Isto tako nisu sastavljane nikakve operet-ske vlade, niti su izdavani kakvi „dekreti“ na papiru, kakve je izdavala i još izdaje izbjegli ka jugoslavenska „vlada“ u Londonu. Naprotiv, ove snage su pozvale narode Jugoslavije da kao jedan ovjek ustanu u oru-žanu borbu protiv okupatora, da se bore za slobodu i da, ukoliko to do-puste njihove snage, uspostave vlast koja e služiti još ve em ja anju i proširivanju oslobodila ke borbe. One ni u emu nisu išle ispred doga-aja niti zaostajale za njima. Sve politi ke i organizacione metode i oblici bili su uvijek u skladu sa stupnjem razvitka unutrašnje i vanjskopoli-ti ke situacije.

Ove snage nisu išle ispred samog razvitka ni u pogledu ostvarenja jedinstvenog vodstva za itavu Jugoslaviju. Prirodno je bilo što se u po etku jedinstvenost naroda Jugoslavije manifestirala prije svega na podru ju zajedni kih vojnih operacija i izgradnje jedinstvene oslobodi-la ke vojske naroda Jugoslavije. Zato je Vrhovni štab Narodnooslobodi-la ke vojske Jugoslavije na elu sa svojim komandantom, drugom Titom, bio uvijek najja a veza izme u pojedinih naroda Jugoslavije, te je zbog toga uvijek predstavljao ne samo njihovo vojni ko, nego i njihovo poli-ti ko vodstvo.

Ali je sada, u vezi sa itavim razvitkom unutrašnjih i vanjskih doga aja, nastupio trenutak kad je bilo potrebno u initi važan korak naprijed: ostvariti takav borbeni rukovode i pojam cjelokupne oslobodi-la ke borbe naroda Jugoslavije koji e istovremeno mo i da daje defini-tivne oblike vlasti, koju, paralelno sa slabljenjem okupatora na me u-narodnim i našim unutrašnjim frontovima, stvaraju narodi Jugoslavije; ostvariti takvo jedinstveno predstavništvo naroda Jugoslavije koje e pred itavim svijetom mo i da manifestira pravu i istinsku demokratsku volju naših naroda; ostvariti takvo vodstvo koje e svojom širinom omo-gu iti svim onim patriotskim snagama koje su iz razli itih razloga još uvijek izbjegavale veli anstvenu oslobodila ku borbu da se u tom posljed-njem vremenu, na pragu odlu uju ih borbi s neprijateljem, priklju e toj

borbi i time pomognu da se ubrza dolazak onog dana kada će i na posljednjem komadi u naše zemlje zalepršati zastava oslobođenja.

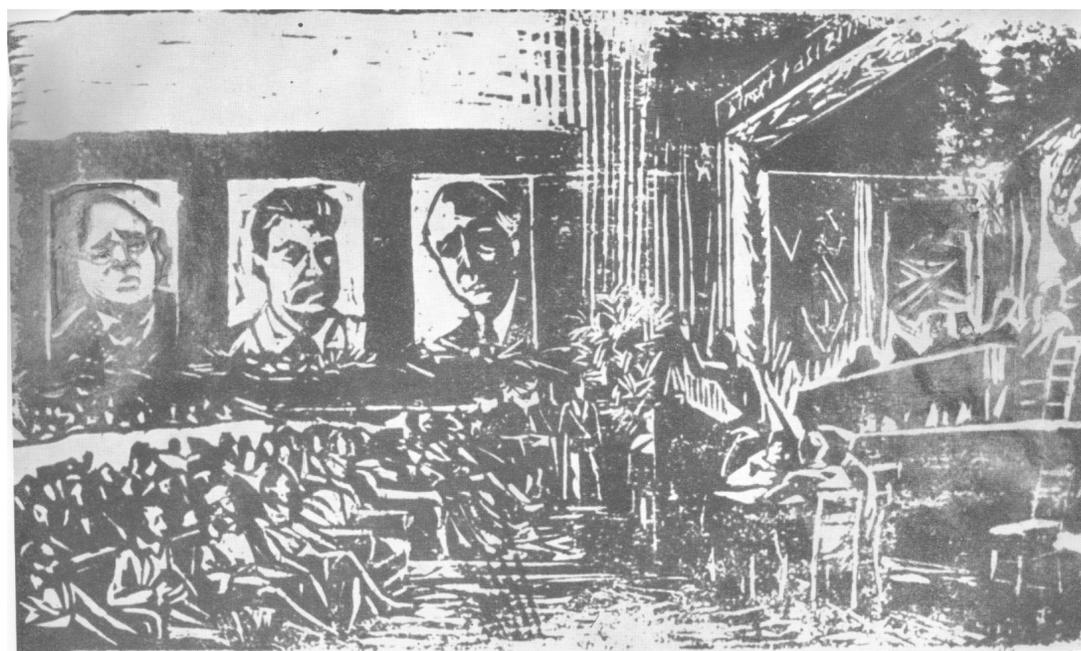
Koji su vanjski i unutrašnji politički momenti bili mjerodavni za uspostavljanje jedinstvenog Antifašističkog vijeća a narodnog oslobođenja Jugoslavije?

Nema sumnje da su slom Hitlerove ofanzive na Istočnom frontu, prijelaz Crvene armije u ofanzivu i angloameričko iskrcavanje u Sjevernoj Africi bitno izmijenili čitav međunarodni položaj. Nije slučaj što je osnovna skupština Antifašističkog vijeća u Beogradu poslala jedan od svojih pozdrava braniocima Staljingrada. Ustvari, staljingradski borci nisu samo zatvorili Hitleru put ka Moskvi i Baku-u. Oni su istovremeno spriječili ili velike Hitlerove planove za ofanzivu na Egipat, Siriju, Tursku i za sjedinjavanje s japanskim imperijalistima u Indiji. Oni su uštedjeli pobrobljenim narodima Evrope ogromne žrtve, koje bi inače pale, kad Hitler ne bi bio prinuđen da otpremi na Istočni front sve raspoložive oružane snage do posljednjeg vojnika. Staljingradski borci omogućili su angloameričkim saveznicima da se pripreme za iskrcavanje u Sjevernoj Africi. Staljingradski borci su dali saveznicima snagu i inicijativu u sadašnjem ratu. Time je došla do izražaja sva slabost njemačkog imperijalističkog bloka. Pred slobodoljubive narode čitavog svijeta sada se postavlja posljednji zadatak: dotući i u dosadašnjim borbama "oslabljenog neprijatelja".

Na području naše unutrašnje politike bila je od odlučajućeg značaja činjenica da je naša unutrašnja protunacionalna reakcija ušla u posljednji korak. Ona se potpuno identificirala s okupatorima i postala samo jedna od vrsta oružja kojim okupator raspolaže protiv naroda Jugoslavije. Ako su ova gospoda ranije još nekako i pokušavala da prikriju svoje izdajstvo, sad javno pokazuju svu svoju ogavnu sramotu narodnim masama. I tako je otpočeo brz proces raspadanja i cijepanja ove unutrašnje reakcije. Ne smije nas varati vanjski utisak: formiranje ponekad relativno brojnih, ali prisilno mobiliziranih naoružanih bandi. Te bande se raspadaju gdje god je oslabljena pomoć okupatora i raspast će se i im budu uništeni okupatori.

Druga činjenica s tog područja jest ta da sva dosadašnja borba naroda Jugoslavije nije mogla natjerati londonsku vladu da promijeni protunacionalni i protunacionalni kurs svoje politike. Danas imamo u rukama dokaze koje ne može obesnažiti nikakva laž ni kleveta, dokaze koji svjedoče da se sve prolijevanje krvi u zemljama Jugoslavije, svi zločini bandi „Milizia volontaria anticommunista“ — pa bilo da je to „bela garda“ ili „redovna jugoslavenska vojska“ Draže Mihailovića — vrši po sporazumu i savjetu jugoslavenske vlade u Londonu. Londonska jugoslavenska vlada je hotimice stavila svog „ministra rata“ pod komandu njemačkih i talijanskih okupatora. Ona snosi odgovornost za svu prolivenu krv. Narodi Jugoslavije mogu na ovaj postupak londonskih ministara odgovoriti samo jedno: dosta je toga, mjera je prevršena.

I, najzad, od odlučajućeg značaja je i vojni položaj naroda Jugoslavije. Najnoviji događaji na svjetskim frontovima protiv sila fašizma, a u prvom redu prijelaz vojničke inicijative na stranu saveznika, narodima Jugoslavije s jedne strane olakšava vojni položaj, jer će se najveće

Ismet MUJEZINOVI — Sve ana sjednica AVNOJ-a u Biha u. linorez objavljeno u listu NARODNO OSLOBO ENJE, br. 1 od 1. decembra 1942. godine

I

J

snage neprijatelja morati koncentrirati na odlučujućim svjetskim frontovima, a s druge strane on ih obavezuje. Ofenziva saveznih snaga protiv fašizma traži i ofenzivu naših borbenih snaga na cijelom području Jugoslavije. Neprijatelju treba i na našem teritoriju zadati odlučujuće udarce, da bismo ga konačno potpuno istjerali iz naše zemlje. Ovaj najveći i ratni napor naroda Jugoslavije traži maksimalno jedinstvo svih slobodoljubivih snaga naroda Jugoslavije, traži ujedno maksimalno uvršćivanje pozadine, koja u tim danima treba da pruži frontu svu onu potrebnu potporu, koja će našim junakima omogućiti da razbiju neprijatelja.

Sve su to momenti koji su stvorili hitnu potrebu da se uspostavi zajednički antifašistički i narodni oslobodilački pokret Jugoslavije. A iz ovih fakata izvire i značajni zadaci.

AVNOJ je, s jedne strane, politički predstavnik oslobodilačkog pokreta naroda Jugoslavije. Kao takav mora neizbježno postati centar svih patriotskih i slobodoljubivih snaga Jugoslavije, organizator političkog rada u masama Jugoslavije, kome je cilj mobilizacija narodnih snaga za pobjedu nad okupatorom. AVNOJ je, prema tome, organ borbe naroda Jugoslavije za njegove nacionalne ciljeve.

A s druge strane, AVNOJ je i glavni nosilac i organizator vlasti naroda Jugoslavije, ukoliko njihovo oružje i njihova općina u borbi oduzimaju elemente takve vlasti iz ruku okupatora. Kao takav, AVNOJ ima zadatak da postavi temelje istinske demokratije, kakvu traže narodne mase Jugoslavije, a prije svega temelje onih na kojima će biti sagrađena buduća državni život naroda Jugoslavije. AVNOJ je već, prema tome, i privremeni organ vlasti naroda Jugoslavije, ili, konkretnije, demokratskih narodnih masa Jugoslavije.

AVNOJ nije još ni „parlament“ ni „vlada“. Ali prema širini pokreta koji stoji iza njega, prema mnogim elementima vlasti koje je osvojilo partizansko oružje, prema svom narodnom karakteru on već nosi i elemente jednog i drugog. Nema nikakve sumnje da će narodi Jugoslavije kasnije, u potpunoj slobodi, izabrati svoje ustavotvorne organe, koji će dati konačan oblik kako zajedničkom životu naroda Jugoslavije, tako i demokratskoj vlasti u njihovoj narodnoj državi. AVNOJ će pripremiti osnovicu koja će omogućiti ostvarenje ovih velikih ciljeva za budućnost. U tome je ogromni značaj AVNOJ-a za budućnost Jugoslaviju.

Značaj AVNOJ-a ne bi bio pravilno protumačen, ako se ne bismo dotakli još jednog momenta — vanjskopolitičkog. U vezi s tim treba naročito podvući i značaj telegrama koji je osnivačka skupština poslala Staljinu. Pozdrav nije samo izraz zahvalnosti naroda Jugoslavije narodima SSSR i Staljinu za veliku potporu koju nam oni daju, nego nešto više. Kao što je nekadašnja Jugoslavija sve do posljednjeg vremena bila u taboru neprijatelja SSSR, te je zbog toga doživjela aprilsku katastrofu, tako će buduća demokratska Jugoslavija smatrati za svoje osnovno vanjskopolitičko na čelo najtješnji naslon na veliki bratski SSSR, koji je jedini sposoban da zaštiti male narode od jarmu teškog imperijalizma. U svome pozdravu Staljinu osnivačka skupština AVNOJ-a kaže:

„Nerazdruživo bratstvo u oružju između naroda Jugoslavije i velikog sovjetskog naroda skovano je u sadašnjoj borbi. Nitko i nikad nas ne može više razjediniti“.

Ovo je politika koja nedvosmisleno odgovara željama i osjećajima ogromne većine narodnih masa Jugoslavije. Naravno, i to je slovenački narod, koji je na svojoj zemlji, ukliješten između dva imperijalista, bio uvijek samo igračka imperijalista, danas potpuno svjestan da mu potpuno oslobođenje može donijeti samo najtješnje oslanjanje na veliki slavenski ruski narod i ostale narode SSSR.

Osnivačka skupština je istovremeno svojim pozdravom Rooseveltu i Churchillu jasno izrazila spremnost naroda Jugoslavije da sarađuje sa saveznicima u borbi protiv fašističkih imperijalista, sve do njihovog potpunog uništenja, i da vjerno ispunjavaju sve obaveze koje pripadaju našim narodima u ovoj gigantskoj borbi protiv sila fašizma i reakcije.

26. i 27. novembra bile su, dakle, u Bihaću jasno obilježene konture buduće Jugoslavije. Kao što objavljuje komunistički Izvršni odbor, slovenački delegati iz tehničkih razloga nisu mogli prisustvovati skupštini. Ali uprkos tome sav slovenački narod pozdravlja osnivanje Antifašističkog vijeća a narodnog oslobođenja Jugoslavije s jasnom sviješću da na čelu koja je Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije prvi ispisao na svojoj zastavi predstavljaju za slovenački narod jamstvo onih prava koje je izrazio Oslobođilački front.¹

EDVARD KARDELJ

¹ Članak je prvi put objavljen decembra 1942. godine u listu „Slovenski poročevalec“.

PRVO ZASJEDANJE AVNOJ-a

Danas, kada se sjetimo Prvog zasjedanja AVNOJ-a u osloboenom Bihaću, kad hoćemo da sa uvmamo od zaborava mnoge značajne i vrijedne detalje iz tih dana ne možemo a da se ne sjetimo mnogih događaja koji su prethodili tom istorijskom zasjedanju. Na jednoj strani se moramo sjetiti herojstva prvih boraca i golorukog naroda od prvog dana ustanka pa kroz itavih sedamnaest mjeseci neprekidne borbe koju je vodila Narodnooslobodilačka vojska, a na drugoj strani i svega onoga što se moralo pretrpjeti u neravnoj borbi protiv okupatora. Sjećamo se i onih ogromnih žrtava koje su date u ovom periodu narodnooslobodilačke borbe.

Na, to sve skupa nije spriječilo Narodnooslobodilačku vojsku da se sa uspjehom bori i da neprijatelju iz dana u dan zadaje jedan udarac za drugim. U toj borbi naše oružane snage su stalno rasle, vojska se e- ličila i naoružavala oružjem koje je u borbi od neprijatelja otimala. Već do tada postignuti uspjesi doprinijeli su da se u vrsti uvjerenje u narodu da samo borbom može da se izvojuje sloboda. U narodu je rasla vjera da jaćamo, da naša borba svakim danom stiće nove pristalice, da neprijatelj slabi i da je konačno pobjeda na strani naroda. Već do tada izvojevane pobjede i ovakvo raspoloženje u narodu svakako je bio jedan od glavnih motiva kojim se rukovodio Centralni komitet, Vrhovni štab i drug Tito kada su sazvali Prvo zasjedanje AVNOJ-a. Razmatrajući i rezultate sedamnaestomjesečne borbe, drug Tito i CK su došli do zaključka da je za dalji uspješan razvoj ustanka i revolucije neophodno formirati jedan organ, „... jedno tijelo koje će zajedno s Vrhovnim štabom Narodnooslobodilačke vojske i Partizanskih odreda Jugoslavije, zajedno sa narodnooslobodilačkim odborima, podupirati našu borbu, organizirati pozadinu, organizirati našu političku i ekonomsku razrušenu zemlju...“, kako je rekao drug Tito u svom pozdravnom govoru prilikom otvaranja Prvog zasjedanja AVNOJ-a. S obzirom na to da smo mi u to vrijeme imali veliku osloboenu teritoriju na kojoj su već duže vremena uspješno djelovali lokalni organi vlasti — narodnooslobodilački odbori, koji je rad trebalo povezivati i usmjeravati, bila je neophodna potreba da se stvori jedno ovakvo opštepolutičko tijelo.

Prvo zasjedanje AVNOJ-a nije bilo ni lako ni jednostavno održati. Tu su se ispriječile različite teškoće. Jedne su proizilazile iz surovih uslova rata a druge su bile spoljno-političke prirode.

Nije bilo lako i jednostavno sakupiti vijećnike iz svih krajeva Jugoslavije i dovesti ih na zasjedanje. Trebalo je dosta napora da bi se vijećnici raznim besputnim područjima probili i do određenog vremena stigli u Bihać. Bilo je ljudi koji su i dan i noć pješačili ili da bi na vrijeme

stigli na određeno mjesto, a bilo je i takvih koji, i pored svih napora, nisu mogli na vrijeme da stignu. Takav je slučaj bio sa drugovima iz Slovenije i Makedonije. Mandati tih vijećnika nisu mogli biti verificirani prvog dana zasjedanja AVNOJ-a nego je to ukinjeno docnije.

Prvo zasjedanje AVNOJ-a bio je neobično važan događaj u historiji naroda Jugoslavije, jedan od najznačajnijih datuma njihove oslobodilačke borbe. Ma koliko da je ovo zasjedanje AVNOJ-a i stvaranje jednog političkog rukovodstva bilo od odlučajućeg značaja za dalji razvoj ustanka i konačnu pobjedu nad neprijateljem, do čega je bilo stalo i saveznicima, oni ipak nisu bili oduševljeni ovim zasjedanjem. Oni nisu imali jasnu predstavu o jačini naše vojske, ni o raspoloženju naroda. Saveznici su smatrali izbjegličku vladu u Londonu za legitimnog predstavnika naroda Jugoslavije, iako stvarno ta vlada nije imala nikakve veze sa narodom i njegovom oslobodilačkom borbom. Jedina veza te vlade u zemlji bio je Draža Mihailović, koga je ona naimenovala za svog ministra vojske a koji je bio i ostao do kraja života okorjeli neprijatelj narodnooslobodilačke borbe i vjerni saveznik okupatora. Za ovu Dražinu spregu sa okupatorom znala je izbjeglička vlada, samo je ona to vješto prikrivala, jer je znala da savezništvo sa fašističkim okupatorima nije simpatično saveznicima koji su se borili protiv Hitlerove koalicije, i zato je ona svoju izdaju i izdaju svog „ministra“ vješto prikrivala. Ona je borbe i uspjehe Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije pripisivala Draži Mihailoviću i njegovim etnicima i na taj način obmanjivala saveznike i demokratsku javnost u svijetu. To je bio jedan od razloga da su saveznici bili protiv formiranja privremene vlade na oslobođenoj teritoriji u našoj zemlji.

U interesu dobrih odnosa sa saveznicima i da se među njima ne bi odnoscima kvarili i komplikovali na pitanju da li treba ili ne treba da postoji privremena vlada na oslobođenoj teritoriji Jugoslavije, Tito je sa negodovanjem pristao da se Izvršni odbor AVNOJ-a ne zove privremenom vladom Jugoslavije, nego da to bude opštepolutičko tijelo sa opštim nacionalnim jugoslovenskim, opštopartijskim antifašističkim karakterom, politički organ narodnooslobodilačke borbe, kako po nazivu tako i po njegovom sastavu i radnom programu. Međutim, već je tada situacija bila sasvim zrela da se postavi pitanje izbjegličke vlade i monarhije.

Iz Moskve su nam govorili: „Na ovoj etapi nemojte postavljati pitanje ukidanja monarhije. Ne postavljajte parolu republike. Pitanje režima u Jugoslaviji, kako ga vi (Jugosloveni) shvatate, rješava se se poslije razbijanja italijansko-njemačke koalicije i poslije oslobođenja zemlje od okupatora“.

Na ovakav stav Staljina drug Tito je dva dana poslije zasjedanja AVNOJ-a, opet sa negodovanjem, odgovorio: „... moram vam saopštiti da je baš sa strane građanskih aktivista jugoslovenska vlada u Londonu osuđena kao izdajnička, a tako je i sa strane cijelog prisutnog naroda. Mada i mi ne smatramo ovaj Izvršni odbor kao neku vladu, on je ipak imao da se stara o svim pitanjima državnog života i da se brine o frontu, pri čemu je ga pomagati narodnooslobodilački odbori koji su stvoreni? otovo u svim oblastima na oslobođenoj i neoslobođenoj teritoriji. Kod nas nema drugih vlasti osim tih odbora i vojne vlasti radi borbe ...“

No, i pored takvog stava koji su imali saveznici, kao i pored toga što se na ovom zasjedanju nisu mogle donijeti onakve odluke koje je iziskivala stvorena situacija u zemlji, a što je i ovaj narod želio i očekivao, Prvo zasjedanje AVNOJ-a imalo je ogromno značenje za ovu Jugoslaviju i njenu oslobodilačku borbu, a ono što se nije riješilo na Prvom zasjedanju, riješeno je godinu dana kasnije, na Drugom zasjedanju AVNOJ-a u Jajcu¹ ^

Bez obzira na uslove i okolnosti pod kojima je Prvo zasjedanje AVNOJ-a održano, ono ništa nije izgubilo od svog značaja. Ono je bilo i ostalo jedan od najvažnijih događaja u historiji naroda Jugoslavije. To utoliko više ako se ima u vidu da je u to vrijeme bezmalo cijela Evropa stajala pod hitlerovskom izmom i nekog vidnijeg oružanog otpora u porobljenim zemljama tada nije ni bilo. Jugoslavija je svojom junačkom borbom služila za primjer svim onima koji su u fašizmu vidjeli svoga neprijatelja, služila je za primjer svim slobodoljubivim i naprednim snagama u svijetu, svim porobljenim narodima, i hrabrila ih i podsticala na borbu. Tu herojsku borbu naroda Jugoslavije trebalo je dalje razvijati i jačati, kako bi narodi došli što prije do svoje slobode. U tu svrhu je bilo neophodno nužno stvoriti jedan takav opšti politički organ koji će preuzeti dio poslova koje je do tada obavljao Vrhovni štab i CK KPJ. Tih poslova nije bilo malo, a niti je bilo izgleda da bi se oni smanjili. Naprotiv, sa razvojem borbe i širenjem oslobođene teritorije, poslovi političkog rukovodstva su sve više i više rasli pa je, prema tome, i potreba za postojanjem jednog takvog rukovodstva svakim danom bila sve veća.

Jedan od prvih zadataka novog političkog tijela bio je da, zajedno sa Vrhovnim štabom Narodnooslobodilačke vojske i Partizanskih odreda Jugoslavije, zajedno sa narodnooslobodilačkim odborima pomaže dalji razvoj borbe, da organizuje i sređuje život u pozadini, da podstiče narod na oslobođenoj teritoriji na rad na obnavljanju porušene i upropađene prirede, koliko god je to bilo moguće u ratnim uslovima.

Sa razvojem borbe naglo su rasle i razvijale se i vojne snage i stvorene su krupne vojne jedinice. Mi smo u to vrijeme na oslobođenoj teritoriji imali formirane ne samo odrede i brigade, nego i divizije i korpusne. Sa narastanjem tih jedinica rasle su i njihove potrebe i vojsku je trebalo hraniti i odijevati. Tada, kao ni ranije, mi nismo imali magacina i rezervi za snabdijevanje naše vojske. Naša vojska je imala samo ono i onoliko koliko je narod mogao da joj da. U tome nije bilo škrtarenja, narod je davao sve što je imao, iako je i sam oskudijevao, a pomoć sa strane tada nije bilo. Trebalo je orijentisati se na vlastite snage, trebalo je dobro organizovati vojnu i političku vlast koja bi pokrenula što širu narodnu masu i usmjeravala ih u pravcu još većih napora da se stvore bar najminimalnija sredstva za potrebe vojske, da se sprovede što šira mobilizacija novih boraca za jedinice, kako bi ojačala udarna snaga naše

¹ Nije se moglo stati na odlukama koje su donijete na Prvom zasjedanju AVNOJ-a u Bihaću. Trebalo je i dalje riješiti ono što se u Bihaću nije moglo. Sjećam se riječi i druga Tita pred barakom na Jajcu (kuli), kada je govorio o potrebi Drugog zasjedanja AVNOJ-a kao o nužnoj potrebi. On je govorio da se to zasjedanje mora što hitnije održati, jer je sad već potpuno zrela situacija da ostvarimo našu raniju zamisao, koju nismo mogli da ostvarimo na Prvom zasjedanju u Bihaću.

vojske u borbi protiv fašističkih okupatora i njihovih saveznika — ustaša i četnika i svih onih koji su paktilali sa neprijateljima.

Od presudnog značaja za postizanje konačnog cilja bilo je širenje i uvrštavanje ideje bratstva i jedinstva naroda Jugoslavije. U ovom pogledu AVNOJ i njegov Izvršni odbor imali su dužnost da dalje razvijaju to jedinstvo naroda Jugoslavije. Važnost tog jedinstva je shvatao svaki borac. Okupator je dobro shvatio šta znači bratstvo i jedinstvo naroda Jugoslavije. Zato je on nastojao svim silama da to jedinstvo — ako već ne može da uništi — bar oslabi. Izdašno je pomagao razne kvasilinge i sve one koji su se na ovaj ili onaj način borili protiv jedinstva naroda u njegovoj oslobodilačkoj borbi. Njima je jedinstvo naroda i vojske uvijek bio trn u oku. Kako četnici, tako i ustaše, i svi oni koji su s njima saradivali, činili su najbrutalnija zverstva da ovo, u borbi stvoreno jedinstvo, razbiju, da unesu razdor i da ožive bratoubilačku borbu. Danas se zna da oni nikad nisu u tome uspjeli i da su im sva nastojanja ostala uzaludna.

Isto tako AVNOJ je imao za dužnost da u vrstima već stvorene narodnooslobodilačke odbore, a tamo gdje još nisu formirani da pomogne da se formiraju. Ovo je bilo utoliko potrebnije što se AVNOJ u svome radu oslanjao na ove lokalne organe — narodnooslobodilačke odbore i djelovao preko njih u narodu.

Osim toga AVNOJ je imao zadatak da u vrstima i osigura ličnu imovinu i sigurnost građana na oslobođenoj teritoriji, da se brine o zdravlju i prosvjetnom stanovištu, da se brine i organizuje socijalno staranje i zdravstvenu službu. Jednom riječju, Vijeće je imalo zadatak da organizuje što bolje pozadinu za što uspješniju borbu protiv osvajača i time da svoj doprinos opstoj borbi naroda.

Iz svega ovoga se jasno vidi od kolike je ogromne važnosti bilo formiranje ovog tijela. Drugo je pitanje koliko su AVNOJ i njegov izvršni organ i njegovi razni odsjeci bili u stanju da razviju svoju djelatnost s' obzirom na stalni pokret i ofanzive koje je neprijatelj preduzimao s ciljem da uništi Vrhovni štab i političko predstavništvo naroda — AVNOJ, jer je neprijatelj imao namjeru da po svaku cijenu uništi sve ono što je u BiH u stvoreno. Nama su još i danas u živoj uspomeni ona velika stradanja koja je podnio narod Banije, Like, Korduna i Bosanske krajine u tim ofanzivama.

Godina 1942. obilježena je i drugim važnim manifestacijama i događajima osim Prvog zasjedanja AVNOJ-a.

Krajem 1942. godine 5. 6. i 7. decembra održana je u Bosanskom Petrovcu Prva zemaljska konferencija AFZ Jugoslavije, koja je imala veliki značaj za dalju mobilizaciju žena u narodnooslobodilačkom pokretu. Ova konferencija je bila značajna po tome što su na njoj delegatkinje ispoljile visoku svijest i patriotizam žena Jugoslavije. Konferencija je konstatovala da su žene Jugoslavije od prvog dana ustanka masovno u estvovala u narodnooslobodilačkoj borbi. Na konferenciji je došla do izraza njihova odlučnost i spremnost da se do kraja bore za stvar revolucije do konačne slobode svog naroda.

Tako je za dalju mobilizaciju naše omladine u oslobodilačkom ratu od posebnog značaja bilo je održavanje Prvog kongresa USAOJ krajem

1942. godine u Bihaću. Kongres je svojim odlukama omogućio još širu mobilizaciju omladine u borbi protiv neprijatelja. Svima je poznato masovno učestvovanje omladine u oslobodilačkom ratu, poznat je i njen heroizam i požrtvovanost i onaj veliki teret koji je ona kroz revoluciju na svojim plećima nosila. Omladina je dala sve od sebe za pobjedu nad neprijateljem, za oslobođenje svoje zemlje.

Sjećanje na te velike istorijske događaje — Prvog zasjedanja AVNOJ-a — neminovno nas navodi da se sjetimo onih dana kada se počela stvarati naša nova država, zbratimljena zajednica naroda Jugoslavije. Odluke Prvog zasjedanja AVNOJ-a su prethodile i u određenom smislu uslovile Drugo zasjedanje AVNOJ-a koje je godinu dana docnije održano u Jajcu. Na ovom zasjedanju utvrđeni su vrstni temelji Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji, što je bila osnova za izradu Ustava koji je donet 31. januara 1946. godine.

Sve ovo govori da su narodi Jugoslavije znali zašto se bore, jer se iz te slavne narodnooslobodilačke borbe, u kojoj je i Prvo zasjedanje AVNOJ-a imalo tako veliki značaj, rodila i razvijala slobodna socijalistička domovina Jugoslavija, zbratimljena zajednica slobodnih i ravnopravnih naroda.

URO PUČAR

SJECANJE NA PRIPREME I PRVO ZASJEDANJE AVNOJ-a

Po etkom septembra 1942. godine, zajedno sa Mošom,¹ Stevom² i Lolom³ na putu iz Bosanskog Petrovca, preko Glamo a, došli smo u šumu Mliništa, gdje se nalazio Vrhovni komandant NOP i DV drug Tito sa Vrhovnim štabom. To je bio moj prvi susret s njim na oslobo enoj teritoriji. Još istu ve er uo sam od druga Tita o uspjesima narodnooslobodila ke borbe, naro ito o porastu i ja anju naših vojnih jedinica i naše narodne vlasti. Govorio je oduševljeno i uvjerljivo o kona noj pobjedi našoj i naših saveznika. Njegove rije i duboko su mi se usjekle u pam enje i od tada pa do kraja rata, iako sam preživljavao teške i mu ne dane, nikada se ni za as nisam pokolebao u tvrdoj vjeri da emo pobijediti. U Mliništima, zadržavaju i se još nekoliko dana, doznao sam u daljnjim razgovorima s drugom Titom i pojedinosti o izgradnji i organizaciji narodne vlasti na itavoj oslobo enoj teritoriji. Rekao mi je da emo uskoro odvojiti politi ko cd vojnog rukovodstva, konstituiranjem jednog posebnog politi kog tijela, koje bi predstavljalo vrhovnu izvršnu narodnu vlast. Neophodno je, naglasio je, da sa zasjedanja upoznamo javnost sa našom novom narodnom politikom na liniji narodnooslobodila ke borbe, usmjerenom protiv nosilaca vlasti stare Jugoslavije koji su u službi okupatora.

Dok smo poslije Mliništa boravili na planini Oštrelju po eo sam, po Titovoj preporuci, pisati o kraljevskoj izbjegli koj vladi u Londonu i o gra-anskim politi kim strankama i grupama koje su bile predstavljene u toj vladi. Pisanje sam nastavio u Bosanskom Petrovcu. U Biha u sam to dovršio i povezao u jednu knjižicu od 65 stranica kucanih na pisa oj mašini. Knjižicu sam predao drugu Titu. Kako je uskoro nastupila etvrta neprijateljeva ofanziva, knjižica nije odštampana iako je bila vrlo aktuelna.

U Bosanskom Petrovcu zadržali smo se skoro dva mjeseca. Cijelo to vrijeme radio sam sa zaduženim drugovima i drugaricama na organizovanju i izgradnji narodne vlasti. Kako su tada bili raspisani izbori za narodnooslobodila ke odbore u Bosanskoj krajini, i ja sam objašnjavao bira-ima važnost i zna aj prvih demokratskih izbora i dužnosti budu ih odbornika, predstavnika prave i istinske narodne vlasti. Da bi se što bolje obavile predizborne radnje, obrazovane su op inske i sreske izborne komisije. Njih su imenovale, prema uputstvima Vrhovnog štaba, pozadinske vojne vlasti. Ve u prvim odborima sprovo ena su demokratska na ela

¹ Moša Pijade.

² Ivan Kraja i .

³ Ivo Lola Ribar.

jedinstva zakonodavne i izvršne vlasti. Na taj način ostvarivali su se zahtjevi i težnje naših naroda za neposrednim učestvovanjem u razvijanju i jačanju narodne vlasti.

U izbornoj kampanji upoznao me je drug Tito sa odlukom Vrhovnog štaba o organizaciji, formiranju i sazivu već pomenutog političkog tijela. U odbor za pripremu pored Moše, Milutina,⁴ Vese,⁵ Lole određen sam i ja. Sporazumjeli smo se kako će se pripremiti referat, prijedlog nacrt rezolucija i proglas koji će biti podniet na zasjedanju na kojem će se formirati novo političko tijelo. Na zasjedanju je, pored delegata Komunističke partije, SKOJ-a. Narodnooslobodilačke vojske, antifašističkog fronta žena, Narodnooslobodilačkog fronta, biti i delegati svih građanskih političkih stranaka i grupa, koji se lično nisu ogriješili o narodne interese, prije, za vrijeme i poslije kapitulacije stare Jugoslavije, a bili su aktivni u narodnooslobodilačkom pokretu.

Odgovaraju i težnjama svih društvenih slojeva, novo političko tijelo trebalo je i formalno da dobije karakter jedne privremene narodne skupštine, koja bi, iz svoje sredine, izabrala i privremenu narodnu vladu. Međutim, drug Tito nam je objasnio da mi za to još nemamo mogućnosti, jer nam to naši postojeći i odnosi s našim saveznicima ne dozvoljavaju, niti pak vojna situacija na evropskim ratištima, posebno u Sovjetskom Savezu. Ali možemo, nastavio je drug Tito, da konstituiramo političko tijelo, koje će s uspjehom mobilizirati sve naše latentne snage i iskoristiti ih u borbi protiv fašističkih okupatora i doma ih izdajnika, četnika, ustaša i ostalih kvislinga. Tito je predložio u ime Vrhovnog štaba da to političko tijelo konstituiramo kao Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ), koje privremeno treba da bude opće nacionalno i opće stranako, političko predstavništvo narodnooslobodilačke borbe Jugoslavije, centar svih slobodoljubivih i rodoljubivih demokratskih snaga i nosilac vlasti na oslobođenoj teritoriji.

Na prethodnim sastancima, prema dobijenim uputstvima od drugoga Tita pripremni odbor sporazumio se da referat o narodnooslobodilačkoj borbi i osnivanju AVNOJ-a podnese Veso Masleša, prijedloge rezolucija o osnivanju AVNOJ-a Moša Pijade, a ja nacrt proglasa novog vijeća koji će se uputiti narodima Jugoslavije. U ime Vrhovnog štaba drug Tito je uputio pozive odabranim delegatima i zakazao zasjedanje za 26. novembar 1942. godine u oslobođenom Bihaću.

Oslobođenjem Bihaća, jakog i dobro snabdjevenog ustaškog vojnog i političkog uporišta, proširili smo znatno našu oslobođenu teritoriju i tako povezali skoro cijelu Liku, Kordun, Baniju, Bosansku krajinu, srednju Dalmaciju, Gorski kotar i izvjesne dijelove hrvatske Posavine u veliko političko i vojno područje, na kojem su, skoro u svakom i najmanjem naselju nikli narodnooslobodilački odbori. To je bila jedna od dotadašnjih najvećih pobjeda, jer je uspostavljena vrsta i stalna veza između Hrvatske i Bosne.

Drugi dan poslije oslobođenja Bihaća došli smo sa drugom Titom u grad i mi, članovi pripremnog odbora, da bi se sa Komandom mjesta do-

⁴ Ivan Milutinović Milutin.

⁵ Veselin Masleša.

govorili o smještaju vije nika, prostorijama za zasjedanje i za kancelarije i dr. Tu sam se upoznao s drugovima urom Pucarom Starim, Kostom Nadom i Osmanom Karabegovi em,⁶ i mnogim borcima. Zadržali smo se samo dan i no i vratili se u Bosanski Petrovac da bi dovršili, zajedno s drugom Titom, posljednje pripreme za zasjedanje. Dva dana pred otvaranje zasjedanja preselili smo se u Biha gdje smo zatekli ve pridošle vije nika iz najudaljenijih krajeva Crne Gore i Sandžaka. Nisu mogli sti i drugovi iz Makedonije i Slovenije. Jedan dio delegata nastanio se u hotelu „Bosna“, gdje je odmah organizovana i zajedni ka kuhinja za sve vije nika, a drugi po privatnim ku ama. Ja sam se nastanio zajedno s Milutinom u zgradi trgovca Bilbije, koja se nalazila pored same Une. Danas je ta ku a obilježena spomen-plo om, jer su se u njoj održavale sjednice Izvršnog odbora. Poslije dolaska u Biha , u njoj su, tako e, stanovali Vladimir Nazor i Goran Kova i , pa i moj sin Jurica sa svoja dva druga iz Crne Gore za vrijeme Omladinskog kongresa. Dan prije zasjedanja razgledao sam dvoranu ure enu za zasjedanje. Nekada ženski kloster, danas spomen-muzej Prvog zasjedanja AVNOJ-a, ija je dvorana bila ukrašena zastavama, ilimima, cvje em, slikama druga Tita, portretima Staljina, Cer ila i Ruzvelta. U njoj su bile postavljene fotelje i stolice, pozornica je bila udešena za radno pretsjedništvo, a ispred nje postavljena je govornica. Primjetio sam da je podijum suviše visok i odmah su ga malo spustili. Izgled dvorane ostao mi je u sje anju tako, da kada sam 1960. godine posjetio Muzej, osjetio sam da je sve isto kao i 1942. godine.

Dolazak vije nika na zasjedanje srda no je pozdravljen od gra ana Biha a i seljaka iz okolnih sela. Cim su vije nici i pozvani gosti zauzeli svoja mjesta, došao je drug "Tito sa svojom pratnjom. Njegov dolazak i lanova Vrhovnog štaba burno su pozdravili prisutni delegati i gosti. Hor Kazališta narodnog oslobo enja otpjevao je „Hej Sloveni“. Nakon što je usvojen dnevni red sve ane sjednice, izabrano je po asno predsjedništvo u koje su ušli: predstavnik Partije, SKOJ-a, AF2-a, 1. bosanskog korpusa, Staljin, Cer il i Ruzvelt, zatim radno predsjedništvo, zapisni ari i verifikacioni odbor. Nakon izbora radnog predsjedništva ja sam, kao najstariji po godinama, u svojstvu predsjedavaju eg, pozvao prisutne da minutom šutnje odaju po ast palim borcima i žrtvama fašisti kog terora, zatim sam pozdravio vije nika, Centralni komitet, Vrhovni štab sa drugom Titom na elu, a zatim zamolio druga Tita da, kao Vrhovni komandant, otvori Prvo zasjedanje. Pozdravni govor druga Tita, kojim je otvorio zasjedanje,⁷ bio je najuzbudljiviji moment zasjedanja i esto je prekidan aplauzom i oduševljenim odobravanjem delegata. Na kraju govora vije nici i gosti su ustali, dugotrajno i burno pozdravljali druga Tita. Poslije Titovog govora skup su pozdravili u ime Komunisti ke partije Sreten Zujovi Crni, u ime Saveza komunisti ke omladine Lola, u ime 1. bosanskog korpusa

⁶ uro Pucar Stari, lan PK za Bosnu, Hercegovinu i sekretar Oblasnog "komiteta za Bosansku krajinu; Košta Na , komandant i Osman Karabegovi , komesar Operativnog štaba za Bosansku krajinu.

⁷ Govor druga Tita na Prvom zasjedanju AVNOJ-a objavljen je u knjizi *Prvo i Drugo zasjedanje Antifašisti kog ve a narodnog oslobo enja Jugoslavije*, Prezidium Narodne skupštine FNRJ, Beograd. 1953, str. 14–17 (cit. Prvo i Drugo zasjedanje AVNOJ-a.)

Osman Karabegovi , u ime antifašisti kog fronta žena Cana Babovi i na kraju predsjednik Narodnooslobodila kog odbora grada Biha a Smail Deli , sudija. Potom su upu eni pozdravi Staljinu, Cer ilu i Ruzvelt, Vrhovnom štabu, Centralnom komitetu i pro itana su pozdravna pisma prispjela iz svih krajeva zemlje. .

Prva sve ana sjednina zaklju ena je primanjem dnevnog reda za prvu radnu sjednicu.

Prva radna sjednica po ela je 27. novembra izvještajem verifikacionog odbora. Izvještajem je utvr eno da je, poslije konsultovanja raznih političkih grupa i ljudi širom zemlje, na osnovu odluke Vrhovnog štaba od svih poziva koje je Vrhovni komandant drug Tito uputio, uru eno svega 71. Na zasjedanje je uspjelo da do e svega 54 delegata, a toliko ih je i predalo svoja punomo ja. Osniva ka skupština AVNOJ-a na prijedlog verifikacionog odbora osnažila je i potvrdila punomo ja, ne samo prisutnih vije nika, ve i onih, kojima su pozivi dostavljeni, ali koji uslijed neprijateljske ofanzive i udaljenosti nisu mogli do i u Biha .

Veso Masleša podnio je referat: Narodnooslobodila ka borba i osnivanje AVNOJ-a.⁸ On je, pozdravljaju i delegate, naglasio da u njima vidi rodoljube, istinske predstavnike naših naroda, koji su se o eli ili u ovoj teškoj i krvavoj borbi, predstavnike koje nisu birali korteši, ve koji su izrasli iz naroda, spremni da u borbi daju i svoje živote.

Tada, a i kasnije, neprijateljska štampa dosta je pisala, a i preko radija je mnogo govoreno o Zasjedanju, posebno o delegatima, razumije se nepovoljno, naro ito od kraljevske izbjegli ke vlade i njenog eksponenta u zemlji Draže Mihailovi a, te od utiške i drugih kvislinških vlada, nazivaju i delegate bezna ajnom nametnutom grupicom pla enih bandita. Poznato je da je Vrhovni štab poslije širokog konsultovanja donio odluku da se sazove ovo zasjedanje. Na osnovu te odluke Vrhovni komandant, kao nosilac i izvršilac vojne i političke vlasti, uputio je pozive odabranim političkim ljudima i borcima. Odbor za pripremu zasjedanja razmatrao je podatke o svakom kandidatu. Me utim, ti izbori bili su tada jedinstveni i delegati su izabrani pod veoma teškim uslovima borbe. To je u svom govoru istakao drug Tito, a tu injenicu u svom referatu podvukao je i Veselin Masleša. Te Titove rije i i ja sam pribilježio i ponovio ih, kao izabrani predsjednik AVNOJ-a, u svojoj zaključnoj rije i na kraju Zasjedanja.

Osniva ka skupština ovlastila je Izvršni odbor da donese odluku o izboru vije nika za Drugo zasjedanje AVNOJ-a. Me utim, to je otpalo jer su u me uvremenu delegate izabrali: zemaljska antifašisti ka vije a Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Sandžaka, glavni odbori Srbije i Makedonije i Narodnoosvobodilna fronta Slovenije.

O tre oji i petoj ta ki dnevnog reda — Organizacija AVNOJ-a i Prijedlog rezolucija — referisao je drug Moša Pijade.⁹ U diskusiji o referatu govorili su, pored vije nika i predstavnika Komunističke partije, borci i bivše pristalice građanskih stranaka i grupa iz svih krajeva zemlje: Pavao Krce, seljak iz Dalmacije, narodni zastupnik i lan Glavnog odbora Hrvatske selja ke stranke (Vlatka Ma eka); Radovan Mijuškovi iz Srbije, advokat, lan Glavnog odbora Narodne selja ke stranke (Dragoljuba Jovano-

⁸ Isto, str. 27—31.

* Isto, str. 31—33.

vica); Stojan Cerovi iz Crne Gore, publicista, član Glavnog odbora Srpske zemljoradničke stranke (Milana Gavrilovića); Mile Perunić iz Sandžaka, učitelj, član Glavnog odbora Demokratske stranke (Ljube Davidovića); Vojin Gajić iz Srbije, seljak, član Demokratske stranke (Ljevice Ribara i Pleševića); Jagoš Simonović iz Crne Gore, sveštenik, član Jugoslovenske radikalne zajednice (Stojadinović —Korošec); Nurija Pozderac iz Bosne, bivši senator, član Jugoslovenske muslimanske organizacije (Mehmeda Spahe).¹⁰

Osnivačka skupština AVNOJ-a posebnim zaključkom ovlastila je Izvršni odbor da opcijom može povećati broj vijećnika s obzirom na još neoslobođene krajeve, te ih birati i isključivati. Prema zaključku zasjedanja Izvršni odbor ovlašten je da ima punu vlast u periodu između dva zasjedanja.

Pri kraju zasjedanja izabran je Izvršni odbor. Poslije mog završnog govora, u kojem sam u kratkim crtama iznio zaključke i zahvalio vijećnicima na ukazanoj povjerenju, završeno je Prvo zasjedanje. Vijećnici su se pri rastanku izgrlili i prilazili jedan za drugim drugu Titu da se i s njim pozdrave, čestitaju i mu na uspješno izvršenom velikom historijskom dijelu. I danas mi je veoma žao što nismo bili u mogućnosti da se pri rastanku zajednički slikamo.

Na zajedničkoj komunicaciji pozdravio sam u ime vijećnika druga Tita. Istakao sam da će Izvršni odbor i dalje usko surađivati, ne plašeći se nikakvih žrtava koje će nam nametnuti dalja teška borba i da ćemo istrajati do kraja. Zatim nas je drug Tito u svojoj zdravici pozvao da prednjačimo u revolucionarnom borbenom jedinstvu, u organiziranju narodne vlasti, i u svestranoj pomoći borcima na frontu i u pozadini, ranjenicima i bolesnicima, i nada sve, da pomognemo djeci palih boraca.

Istog dana sastao se izabrani Izvršni odbor, podijeljene su dužnosti i zaduženi su pojedini članovi za određene sektore rada (odsjeke): za upravne poslove Mile Perunić, za finansije i privredu Ivan Milutinović, za prosvjetu i kulturu Pavle Savić, za zdravlje Sima Milošević, za propagandu Veso Masleša, za vjerske poslove Vlado Zečević i za socijalna pitanja Mladen Iveković. Plenum je donosio odluke punovažno i suvereno po prijedlozima ovih odsjeka. Zbog odsutnosti skoro do kraja godine član Mladena Ivekovića, socijalna pitanja privremeno su povjerena Simi Miloševiću. Briga za izbjeglice, pogorjelce, djecu, ranjenike i bolesnike bila je najteža i najodgovornija. Uz pomoć Vrhovnog štaba, Partije, vojnopozadinskih vlasti i narodnooslobodilačkih odbora, poslovi su se odvijali brzo i dobro, sve dok nije počela četvrta neprijateljska ofanziva, koja je nametnula nove, još teže probleme i napore. Sa Izvršnim odborom ostali su u Bihaću u vijećnici iz Crne Gore i Sandžaka koji, zbog nesigurnosti, udaljenosti i nastupajućih zime, nisu mogli oputovati.

Originalni zapisnici sa svih i radne sjednice nisu sačuvani. Tako će, nisu sačuvani ni originalne rezolucije, koju su potpisali svi članovi Izvršnog odbora, kao ni originalni proglašeni narodi Jugoslavije koji su potpisali svi vijećnici. Zapisnici su ovjereni na radnoj sjednici, sa svih ane na početku, a sa radne na zaključku. Oba zapisnika potpisali su predsjedavajući i zapisničari. Govori i diskusije su stenografirani. I ja sam stenografirao izvjesne dijelove govora drugova Tita, Masleše, Pijade i ostalih

¹⁰ Isto, str. 33, 34, 43, 47, 49-52, 66.

koji su mi trebali u zaklju nom govoru za rezimiranje rada zasjedanja. Ve i dio govora nije stenografiran, a nije ni unijet u zapisnik, jer ga nisam imao u konceptu. Kad sam dešifrirao svoje stenografske bilješke, vidio sam da sam zaboravio da ispišem svoj zaklju ni govor za novine.¹¹

Materijali historijskog Prvog zasjedanja u Biha u ostali su samo u novinskim izvještajima i lancima objavljenim u „Borbi“, „Vjesniku“, i u drugim listovima koji su izlazili u toku narodnooslobodila kog rata kao i u drugim publikacijama: „Narodnom oslobo enju“, „Dnevniku“ Vlade De-dijera, te u lancima preživjelih vije nika.¹²

Izvršni odbor trudio se za ono kratko vrijeme u Biha u, od 27. no-vembra 1942. do 20. januara 1943. godine, da riješi sve hitne zadatke od kojih je zavisilo da li e se AVNOJ osjetiti i afirmirati na terenu kao istinski, najviši i jedini nosilac narodne vlasti. Zadaci nisu rješavani admi-nistrativnim putem ve li nim dodirom i aktivnim u eš em lanova na sa-stancima, konferencijama, mitinzima na cijeloj oslobo enoj teritoriji. Sva-kodneвно, kad ve ina lanova nije bila na terenu, Izvršni odbor držao je sjednice i rješavao probleme pojedinih odsjeka koji bi predlagao drug za-dužen za taj sektor. Na tim sastancima, pored lanova Izvršnog odbora, obavezno su u estvovali i ostali vije nici koji su tada boravili u Biha u, odnosno na oslobo enoj teritoriji. U pojedina mjesta išlo se na poziv na-rodnooslobodila kih odbora, ali eš e se išlo na teren vlastitom inicijativom prvenstveno radi pružanja neposredne pomo i u rješavanju teku ih proble-ma. Prisustvovao sam mnogim zborovima i skupovima u Bosanskoj krajini, a na nekim i govorio. Sa Simom Miloševi em prisustvovao sam zboru u Bosanskom Petrovcu, sa Ivanom Milutinovi em u Slunju, Rakovici i Dre-žnik-Gradu. U Cazinu bili smo gosti u ku i Nurije Pozderca. U Korenici i G. Lapcu Masleša i ja prisustvovali smo sastancima mjesnih i kotarskih narodnooslobodila kih odbora, na kojima smo rješavali teška pitanja iz-bjeglica i bolesnika, nastanjenih u šumama Plješevice. Milo Peruni i , ru-kovodilac Odsjeka za unutrašnje poslove, obišao je uzduž i poprijeko cijelu oslobo enu teritoriju Like, Korduna i Banije, Bosanske krajine i bio na sastancima mjesnih, kotarskih i okružnih narodnooslobodila kih odbora.

Upravni odsjek Izvršnog odbora AVNOJ-a i Odsjek Vrhovnog štaba za vojne vlasti u pozadini, kojim je rukovodio drug Moša, sazvali su 15. januara 1943. godine u Biha u savjetovanje predstavnika sreskih narodno-oslobodila kih odbora i komandi vojnih podru ja sa cijelog oslobo enog podru ja „Biha ke Republike“, odnosno Titove države. Na savjetovanju je pretresana op a politika situacija. Konstatirani su veliki uspjesi, ali i oz-biljni nedostaci. Za narodnooslobodila ke odbore konstatovano je da su postali fakti ka vlast i u mnogim neoslobo enim krajevima Dalmacije, i da se okupatorska vlast nasilja i terora održava još samo u mjestima okruže-nim žicom i bunkerima; u Bosanskoj krajini, posebno u srezovima Biha i Cazin, iako je narodnooslobodila ka vlast još mlada, postigla je za kratko

¹¹ Sve originale sa stenogramom mojih bilježaka spremio sam u torbu i nosio ih sa sobom sve do pete ofanzive. Prilikom prelaska preko Sutjeske dao sam ih Ivanu Milutinovics, jer je izgledalo da e ih on bolje sa uvati. Me utim, poslije nekoliko dana ti dokumenti su izgorjeli u torbi Ivana Milutinovi a, u jednoj ku i na Zabljaku, koju su zapalili neprijateljski avioni.

¹² Vidi knjigu: dr Ivan Ribar. Uspomene iz NOB, VIZ JNA „Vojno delo“, Beograd, 1961.

vrijeme velike uspjehe i afirmirala se, i uprkos utjecaju ustaša i etnika mnogo je uinjeno za bratstvo i jedinstvo Hrvata, Muslimana i Srba; u Lici, Kordunu i na Baniji, koji su u ustanku mnogo stradali, gdje su ustaše poklale ili raselile, odnosno odvele u logore smrti veliki broj Srba, a mnogo djece ostalo bez hranitelja, narod se sa velikim elanom i borbenošću u odazivao na poziv za mobilizaciju i do krajnjih granica ukazivao pomoć partizanima. Zbrinjavanje izbjeglica i pogorjelaca, a naročito djece bez hranitelja, postavljeno je kao najpreči i zadatak koji se mora hitno i efikasno rješavati. Odsjek za socijalne i zdravstvene poslove, u mjesecu decembru, uinio je izvanredne napore za rješavanje tih zadataka. U tome je naišao na puno razumjevanje i saradnju narodnooslobodilačkih odbora i pozadinskih vojnih organa.

Život u Bihaću poeo je polako da se normalizuje. Jedinstvo i bratstvo Hrvata, Muslimana i Srba svakodnevno je sve više jačalo. Proradile su radnje, pijace i vašari, a promet stokom i namirnicama poeo je da biva sve življiji. Pored osnovnih škola pošli su da rade i analfabetski tečajevi za odrasle, prvenstveno za boračku omladinu. Srednjoškolska omladina, u prvom redu omladinke, dobrovoljno su se prihvatale da naučavaju i pisati seosku omladinu, koja je, sve više, pridolazila u naše jedinice. Odsjek za prosvjetu izdao je posebno uputstvo i plan za rad u osnovnim školama, na analfabetskim i stručnim tečajevima ne samo za Bihać, već za cijelu oslobođenu teritoriju. Viši stručni tečajevi održavani su na Narodnom univerzitetu.¹³ Odsjek za propagandu i Odsjek za prosvjetu, rukovodili su radom Narodnog univerziteta i u njemu su skoro svaki dan, prema planu i programu, održavana predavanja iz svih oblasti nauke. Građani, a u prvom redu omladinci, veoma rado su posjećivali ta predavanja. Ja sam držao predavanja o vladavini protunarodnog kraljevsko-diktatorskog režima, o političkim građanskim strankama i grupama koje su bile na vlasti, i onim iz opozicije.

Izvršni odbor i Vrhovni štab dozvolili su bez ikakvih ograničenja, vjerske obrede svim vjeroispovjestima. Na sastancima koje je pop Vlada Zvečan, kao rukovodilac Odsjeka za vjerske poslove, održao s muslimanskim, katoličkim i pravoslavnim sveštenicima, ukazao je na stav Izvršnog odbora i Vrhovnog štaba o slobodi vjeroispovijedanja. Narodna vlast dozvolila je i slavljenje vjerskih praznika. Organi vlasti su, na zahtjev građana katolika, prisilili katoličke sveštenike da otvore crkvu i da održe božićne obrede. Tako je dozvoljeno za vrijeme praznika da pucaju iz prangija. Muslimanima je, takođe, dozvoljeno pucanje iz prangija za vrijeme slavlja Kurban-bajrama.

Propagandni odsjek, sa drugom Maslešom na čelu, preko narodnooslobodilačkih odbora na oslobođenoj teritoriji, a Narodnooslobodilačkog fronta na neoslobođenoj, i preko ostalih političkih organizacija razvio je živu akciju u prikupljanju pomoći Narodnooslobodilačkoj vojsci i partizanskim odredima. Aktivnost tog odsjeka bila je naročito zapažena prilikom izborne agitacije za izbor narodnooslobodilačkih odbora, o čemu je izdao i poseban raspis. Za pojedina značajnija pitanja izdavao je i letke.

¹³ Narodni univerzitet u Bihaću osnovan je i otvoren već u decembru 1942. godine.

„Kazalište narodnog oslobođenja“ i novine „Narodno oslobođenje“ uspješno su organizovani zahvaljujući ličnom zalaganju druga Vese. Kazališna družina obilazila je sve mjesta na oslobođenoj teritoriji i jedinice na frontu. U Bihaću je izašlo svega tri broja lista „Narodno oslobođenje“. Ono nije više izlazilo sve do kraja rata, iako je drug Moša u ime Izvršnog odbora, izabranog na Drugom zasjedanju, nastojao da ovaj list ponovno izlazi. Isključivo njegovom zaslugom bio je čak složen i četvrti broj ali su iskršle poteškoće oko štampanja.

Upravni odsjek preko Mila Perunića je podnosio je svakog dana izvještaj na sjednici o pitanjima organizacije narodne vlasti. Pored toga, on se starao o obrađivanju napuštene zemlje, o napuštenoj stoci, o popaljenim i razorenim kućama, o šumi i šumama, o mlinovima i o najamnini.

Da bi oživio trgovinu, Izvršni odbor obratio se narodnooslobodilačkim odborima da posvete pažnju i da podstiju inicijativu trgovaca za prometom žita i ostale ljudske i stočne hrane. Ukazano je da se sve količine otkupiti intendantura Vrhovnog štaba. Obrazovane su i komisije, zadužene da u najkraće vrijeme procijene počinjene štete u šumama, i da ustanove broj opljake stoke. Sa Vrhovnim komandantom upucao sam, kao predsjednik AVNOJ-a, note našim saveznicima o suradnji ministra kraljevske izbjegličke vlade i njegovih etnika s okupatorom.

Sa građanima Bihaća slagali smo se vrlo dobro i skoro se svakog dana sastajali. Uz kafu i za vrijeme ručka i večere, u gostionicama i u hotelu „Bosni“, redovno se raspravljalo o uspjesima narodnooslobodilačke borbe i slušale radio-vijesti. Za vrijeme Kurban-bajrama pogostile su nas u hotelu Muslimanke,¹⁴ a pred Novu godinu imali smo zajedničku večeru sa građanima Bihaća. Novu, 1943. godinu, dočekali smo zajedno sa drugom Titom u njegovoj kancelariji. U najljepšem raspoloženju zadržali smo se do jutra uz pjesmu, zdravice i uz program koji su izvodili naši glumci. Zaželjeli našim ratnim saveznicima dalje uspjehe na frontu, drug Tito se posebno sjetio naših boraca, Partije, radničke klase, antifašističkog fronta žena, omladine, organa naše narodne vlasti, organizacije Narodnooslobodilačkog fronta. On je izrazio tvrdvjeru da ćemo našim borbenim elanom i visokim moralom, ustrajnošću i požrtvovanjem izvojevati svoje pravo i da ćemo jedino uspješnom borbom stvoriti uslove za što skorije sazivanje Drugog zasjedanja AVNOJ-a.

Po etkom januara 1943. godine došli su u Bihać hrvatski književnici Vladimir Nazor i Ivan Goran Kovačić. Na zajedničkoj večeri, kojoj je prisustvovao i Tito, ja sam pozdravio dolazak Nazora, a Mladen Iveković Gorana.

Na poziv druga Tita zajedno sa Vladom Zelevićem posjetili smo borbe 4. krajiške divizije u selu Jasenici u Grmeč planini. Prisustvovali smo smotri. Divizija je bila postrojena u savršenom redu, ne samo pješadijske, već i artiljerijske jedinice. Na smotri je bila i masa naroda iz okolnih sela, naročito seoska ženska omladina. Zajedno sa borcima narod je slušao riječi Vrhovnog komandanta upućene povodom Nove godine i na kraju ga burno pozdravili.

¹⁴ Građani Bihaća su željeli da na praznik Kurban-bajrama pogoste najistaknutije rukovodioce NOP-a koji su se nalazili u Bihaću, pa su priredili ručak.

Drugi Tito se iz Bihaća, poslije izvjesnog vremena, preselio u zamak Ostrožac. Na njegov poziv posjetili smo ga Ivan Milutinović, Goran Kovačić i ja. Tamo smo našli i druga Nazora. Nador nam je čitao po etak svog ratnog dnevnika, pisanog u Ostrošcu, a Goran dovršeni odlomak svoje poeme „Jama“. Slušali smo na radiju vijesti iz Amerike, govor Zlatka Balokovića koji je pozdravljao Tita. Spomenuo je i mene, izabranog predsjednika AVNOJ-a, kao svog dugogodišnjeg prijatelja i pobratima. Pomenuo je i to da sam bio i predsjednik prve ustavotvorne skupštine 1921. godine.

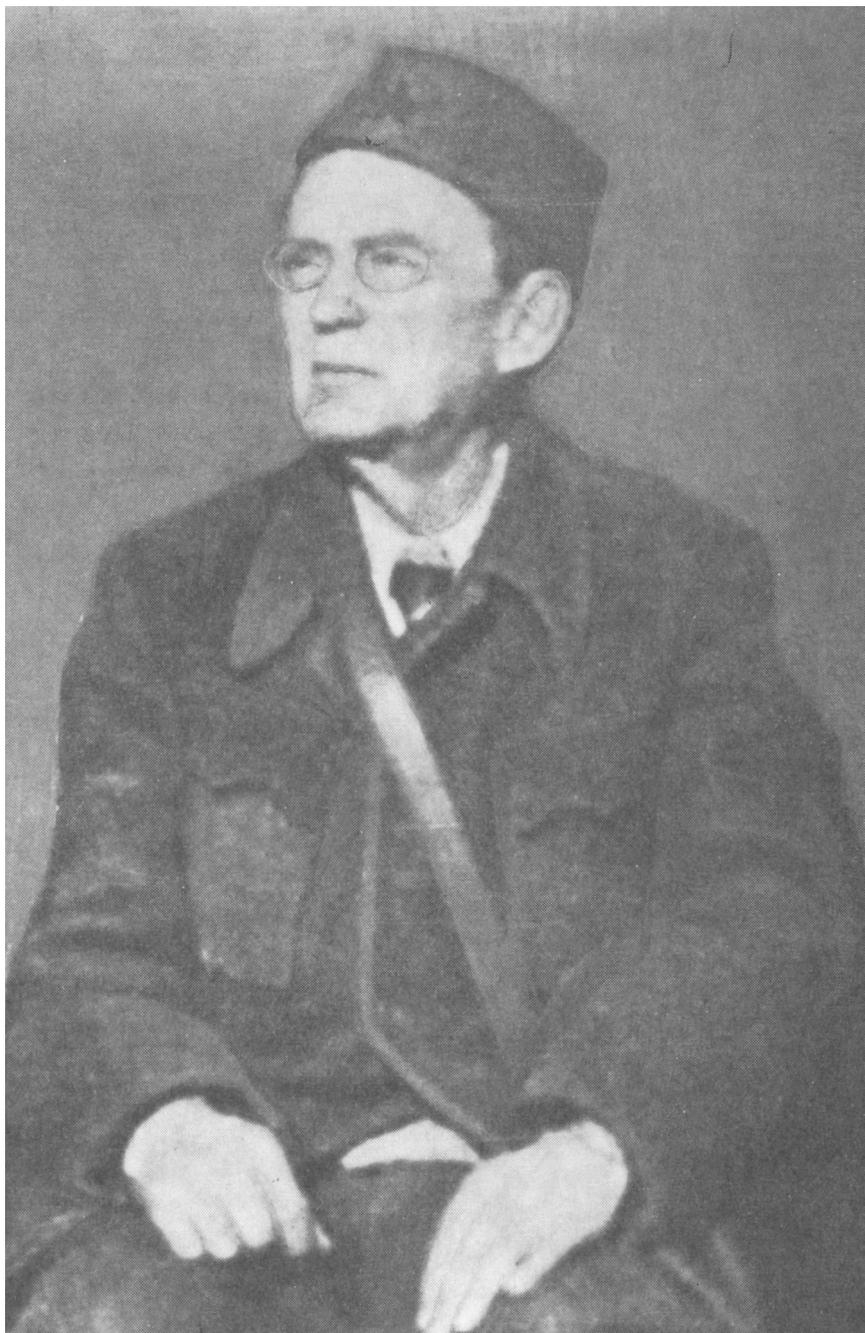
Nekoliko dana poslije Zasedanja AVNOJ-a održana je u Bosanskom Petrovcu Konferencija Antifašisti kog fronta žena, na kojoj je, u ime Izvršnog odbora, prisustvovao i govorio Sima Milošević.

Mjesec dana poslije zasjedanja, održan je Kongres Ujedinjene antifašističke omladine Jugoslavije u Bihaću. Još dok sam bio u Bosanskom Petrovcu i radio na pripremama za Zasedanje AVNOJ-a, Lola je sa drugovima pripremao kongres omladine. Gledao sam ga, kada je, jednog sunanog dana, sjedio na polju i držao i pisao u mašinu na koljenima, kucao proglas omladini s pozivom na kongres. Pošto je otkucao proglas i uputstva za biranje delegata, navratio je do mene, da pročita koncept proglasa koji sam pripremao da se uputi narodima Jugoslavije. Sjećam se, i kao da ga danas gledam, kako su mu oči zasijale od radosti i zadovoljstva što mi je uspjelo da jasno izrazim političku i revolucionarnu liniju narodnooslobodilačke borbe.

Neposredno prije početka omladinskog kongresa, pred ulazom u dvoranu, u kojoj je održano Zasedanje AVNOJ-a, oduševljeno su me pozdravljali omladinci, misleći da sam Tito. Odbijajući ih i imitirajući sam, da zajedno s njima dođem do Tita. Kad se Tito približavao, omladina je poticala u susret, okružila ga, zakrčila mu put uz urnebesne poklike: „Mi smo Titovi, Tito je naš!“ Uzbuđen od tog mladalačkog zanosa i oduševljenja, otešao mi se suze radosnice i promučao: „Ovakva omladina mora pobijediti“. Titov govor saslušali smo u grobnoj tišini, da bi se na kraju prolomio frenetičan pljesak kao odušak neizrecivog povjerenja i ljubavi prema svom najmilijem drugu, u čitlju i Vrhovnom komandantu. I ja sam u ime AVNOJ-a pozdravio Kongres i u govoru istakao predratnu revolucionarnu borbu omladine. Na kraju, govorio je Lola borbeno i smišljeno o novim zadacima omladine. Njegove riječi i mene su uzbudile. Prišao sam mu, kad je završio govor, i zagrlio ga. Tri dana sam pažljivo slušao sve referate i govore delegata i prisustvovao svim sjednicama od početka do kraja. Kongres mi je pružio jedinstvenu priliku da nekoliko dana budem zajedno s oba sina, na žalost, posljednji put. Prisustvovao sam i priredbi u domu, pripremljenoj u čast Kongresa. Zagrljen sa sinovima i ostalim omladincima zaigrao sam „Kozara ko kolo“ na trgu ispred dvorane.

Već prvih dana januara doznao sam od drugog Tita da neprijatelj piše prema četvrti ofanzivu i planove kojima našem oslobođenom teritoriju — Titovoj državi — najavljuje krvavu borbu do istrebljenja. Neprijatelj je naredio svojim jedinicama da na našoj oslobođenoj teritoriji unište svu imovinu, hranu i stoku, da opljačkaju i pretresu svako zdanje i svaki grm.

Cim je počela ofanziva Izvršni odbor zajedno sa pozadinskim organima Vrhovnog štaba i narodnooslobodilačkim odborima našao se opet pred novim zadacima. Prema odluci Vrhovnog štaba trebalo je na vrijeme

Dr IVAN RIBAR, predsjednik AVNOJ-a

evakuirati starce, žene, djecu i svu hranu i stoku, da neprijatelju ništa ne padne u ruke. Zaista, zadatak obiman i odgovoran. Po studeni, razorenim i blatnjavim putevima, po eo se narod povla iti sa natovarenim kolima i stokom. Takvu tešku situaciju znatno je pogoršao prilikom tifusara i ranjenika. Požrtvovanim zalaganjem lije nika i njihovih pomo nika, bolni arki i organa narodnooslobodila kih odbora, stvaraju i zaista udesa, njeguju i i prenose i bolesne i ranjene, i ta je situacija ublažena.

Dan prije evakuacije Biha a oputovali su lanovi Izvršnog odbora Milutinovi i Ivekovi u Livno, da prisustvuju sastanku delegata iz cijele Dalmacije povodom raspisanih izbora za narodnooslobodila ke odbore. Mile Peruni i ostao je u Biha u pa je kao predstavnik Izvršnog odbora radio u Komisiji za evakuaciju iz ugroženih dijelova oslobo ene teritorijs. A mi, ostali iz Izvršnog odbora, povukli smo se poslije izbjeglica, ranjenika i bolesnika u Bosanski Petrovac, a odatle u Glamo , gdje smo ostali nekoliko dana.

Dtr IVAN RIBAR

ANTIFAŠISTI KO VE E NARODNOG OSLOBO ENJA JUGOSLAVIJE I KOMUNISTI KA PARTIJA

1. RUKOVODE A ULOGA NASE PARTIJE U NARODNOM USTANKU

Oslobodila ka borba evropskih naroda, porobljenih od razbojni kog fašizma, ne razvija se ravnomerno. U ve ini zemalja otpor naroda protiv fašisti kog zavojeva a nije uopšte još primio karakter oružane borbe makar i malih razmera. U nekima, kao u Gr koj i Albaniji, ima partizanskih grupa i odreda, ali su to još manje rasute grupe koje vode odvojene akcije, i njihova oružana borba tek u poslednje vreme po inje u Albaniji prerastati u narodni ustanak. Me u zemljama u kojima još nema gotovo ni za etka oružanih akcija protiv okupatora, nalaze se i zemlje koje su prve bile pregažene od fašisti kih hordi i koje ve preko tri godine podnose režim najsvirepijeg uništavanja i istrebljivanja svojih naroda.

Narodi Jugoslavije, naprotiv, digli su se na oružje tako re i od samog po etka, i njihova borba brzo, a u nekim krajevima od prvog asa uzima karakter narodnog ustanka. itavi narodi, iako ne jednovremeno. odgovorili su na poziv naše Partije u oružanu borbu, a naša Partija nije ni asa asila da ih u tu svetu otadžbinsku borbu pozove. Taj snažni odziv naroda pokazao je koliko je poverenje koje narodi Jugoslavije imaju u Komunisti ku partiju. Ali to poverenje nije moglo da nikne tek pri pozivu u oružanu borbu ni sa samim pozivom, ma koliko da je i on sam mogao privu i mnoge koji to poverenje nisu imali od ranije, jer je taj poziv odgovarao opštim narodnim težnjama i raspoloženju u tome asu. Poverenje narodnih masa u našu Partiju bilo je plod nekoliko poslednjih godina njenog rada za narod, plod njene ispravne političke linije koju je sprovodila krajnjim samopregorom, sa žilavom upornoš u i vrstinom i ne prezaju i ni od najtežih žrtava koje su narodne mase svakodnevno videle. Još pre sramne kapitulacije vlade i vojnih vrhova, još pre te sramne izdaje koja je narode Jugoslavije ostavila na milost i nemilost krvavim fašisti kim psima, još pre besnoga upada Hitlerovih hordi na naše tie, narodne mase ve su bile stekle svest i uverenje da je naša Partija bila jedina koja je poslednjih nekoliko godina i po cenu velikih žrtava, nesebi no ukazivala na opasnost od fašizma i borila se protiv nje, jedina koja je narodima ukazivala put njenog aktivnog suzbijanja, put ujedinjavanja svih rodoljubivih snaga u jedinstveni antifašisti ki front, put oslanjanja i saveza sa velikim zaštitnikom mira i slobode malih naroda — Sovjetskim Savezom.

U tome periodu ve je bilo puno akcija koje su pokazivale povezanost Partije sa širokim narodnim masama, pokazivale da je ona našla put do masa, da je postala narodna Partija i da su mase spremne da po u u borbu pod njenim parolama. I 27. mart 1941. bio je veliki dokaz ugleda

i poverenja koje je naša Partija stekla u narodnim masama. S druge strane, narodne mase bile su kroz godine i godine nenarodnih režima ugnjetavane, pljačkane, izdavane i obmanjivane, pa je i svest o nazadnjaštvu i izdajništvu vodstava građanskih stranaka i svih vrhova države već bila duboko sazrela u narodu. Pod tim uslovima, kojima još treba dodati i onu duboku, neograničenu ljubav koju su svi naši narodi od uvek gajili prema ruskom narodu — ljubav koja se uprkos najodvratnijoj antisovjetskoj kampanji svih režima, kroz čitav opstanak Jugoslavije, ne samo nije smanjila, nego samo pojačala i dobila novu i pravu sadržinu — pod tim uslovima morao je muški poziv naše Partije naići i u masama svih naroda Jugoslavije na snažni odziv.

Ali, potvrdu i svoj stav svojom praksom, naša Partija nije prednjačila samo svojim bojnim pokličenjima nego je odmah i prva bacila u borbu svoje kadrove i članstvo, te je i njihova herojska borba morala u masama naroda uvrstiti i produbiti veru da su u našoj Partiji dobile rukovodioca svesnog cilja i spremnog da podnese svaku i najveću u žrtvu na koju je obavezuje uloga rukovodioca. Samo je tako moguće objasniti da su mase ostale uz svoga rukovodioca i u najtežim okolnostima, da su u velikoj većini odbile one, prvo prikrivene a onda sve otvorenije domaće izdajnike, koji su im govorili da još nije vreme za borbu, koji su ih plašili velikom vojnom silom neprijatelja i upućivali da se mirno daju klati i čekaju i da ih stare vođe „jednog dana pozovu u borbu“. Samo je to moglo dati snage narodu da podnese i ove čiste žrtve u tako neravnoj borbi, da ne izgubi veru u svoju konačnu pobjedu, da pored borbe sa tuđinskim osvajačima primi hrabro na svoja plećka i tešku borbu protiv domaćih izdajnika svih vrsta, pa i protiv etničkih bandita, kojima je na čelu stajao vojni ministar izbeglike vlade.

I evo devetnaest meseci slede narodi Jugoslavije našu Partiju kao svoga rukovodioca. Bilo je mnogo teških okolnosti, mnogo žrtava i patnji; crven sumnje dovela ih je katkada do same duše naroda, debeli crveni koga su hranili svi narodni neprijatelji. Ali je svaki dan naše borbe ponovno i ponovno potvrđivao našim narodima da ih jedino naša Partija vodi ispravnim putem, da je njihov spas jedino u smeloj, nepomirljivoj oružanoj borbi u koju ih je ona pozvala.

Kao što je naša Partija u predratnom periodu činila sve napore da u borbi protiv fašističke opasnosti okupi sve rodoljube bez razlike partijsko-političkog opredeljenja, tako je ona i danas, pozivajući i sve narode Jugoslavije u oružanu borbu protiv okupatora bila daleko od svakog uskog shvatanja, od svakog uskog ili sebi nog postavljanja te borbe. Ona je borbu odmah postavila na najširu osnovu, kao patriotsku, antifašističku borbu svih poštenih rodoljuba bez razlike narodnosti, vere i političkih pogleda. Ona nije polazila ni od kakvih uskih partijskih interesa, jer jedna istinski narodna partija kao što je naša, ne može da ima nikakve svoje interese koji se ne bi poklapali sa interesima najširih narodnih masa.

Samo sa ovako pravilnim stavom, samo sa tom iskrenom odanošću narodnoj stvari koju je posvedočila i svakodnevno posvedovala žrtvama svojih najboljih sinova, ujedinjujući i u borbi sve narode, poštene rodoljube svih vera i pogleda i vanpartijske narodne mase, samo je tako naša Partija i mogla da postane rukovodiocem ove velike i slavne narodnooslobodilačke

borbe. A to što su vodstva građanskih stranaka iz kukavičaste ili svojih uskih sebičnih interesa odbila da sarađuju, odbila u proširenu u borbi, te se time konačno odvojila od naroda, to je činilo da je rukovodstvo naše Partije u narodnom ustanku postalo isključivo njeno. Ali, ona je doista i bila jedina koja je mogla da pozove narode u borbu, jedina koja je bila stvarno sposobna za to, i politički i organizaciono. Rukovodstvo narodnog borbom i nije mogao uzeti na sebe nikakav drugi pokret osim naše Partije, koja se kroz dvadeset godina nelegalnosti prekalila u borbi sa svima protivnarodnim režimima.

2. PROMENA USLOVA BORBE U ZEMLJI I SPOLJNA SITUACIJA

Mnogonacionalna zemlja, sa tako komplikovanim unutrašnjim odnosima, Jugoslavija nije dugo mogla ostati na onom jednostavnom odnosu koji je bio karakterističan za početnu fazu narodnog ustanka. U Srbiji, Crnoj Gori i Sloveniji on je počeo kao borba naroda protiv okupatora, u Bosni, Hercegovini i Hrvatskoj kao borba protiv okupatora i ustaša koji su kao stare slugе Berlina i Rima postale u tim zemljama glavno oružje fašizma za istrebljivanje Srba. Strahoviti pokolji Srba radi njihovog fizičkog istrebljenja do zatiranja njihovog traga i imena, izazvalo je ponegde takvu reakciju od strane Srba, da je pretila opasnost da se se njihova borba protiv okupatora i njihovih ustaških slugu pretvoriti u međusobno istrebljivanje Srba, Hrvata i Muslimana. Tu se već od prvog časa postavio pred našu Partiju teški zadatak da pravednu osvetu Srba uputi pravilnim putem, kako bi ona pogodila prave krivce, i da ne dozvoli da srpske mase sa svoje strane postanu tako čest oružje i u rukama okupatora za uzajamno klanje naroda, koje je fašizam bacio jedne protiv drugih. Taj zadatak od osnovne važnosti za uspeh narodnooslobodilačke borbe, naša je Partija, savladala i velike teškoće, uspešno izvršila, čak i tamo gde su se Srbi u odbrani golih života bili spontano digli na oružje. Ali ona je tu već u početku naišla na one elemente koji će u daljem razvoju ustanka postati ne samo saveznici i suborci okupatora, nego i agenti onih mrakosnih sila koje su 22 godine vladale Jugoslavijom i koje su svojom politikom nacionalnog i socijalnog ugnjetavanja stvorile uslove za slom Jugoslavije i za krvavo kolo koje su fašisti u njoj povelili. Opravdanu težnju za osvetom kod srpskog naroda gledali su ti agenti da izokrenu i izopuste u velikosrpsku borbu protiv svih ostalih naroda i u borbu protiv naše Partije kao rukovodioca narodnog ustanka.

Ovo velikosrpstvo bilo je, razume se, samo jedna maska za odvlačenje srpskog naroda od ustanka i zajedničke borbe sa ostalim narodima, samo jedno sredstvo borbe protiv rukovodstva i uloge naše Partije u ustanku. Pa kako su okupatori bili blizu, a London daleko, i kako je za gušenje narodnog ustanka trebalo i snage, ta se velikosrpska klika spregla sa okupatorima protiv narodnog ustanka. A kad ni tako nisu uspeli da zadaju udarac ustanku i kad im u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini nije više bilo moguće ući u šumama besposleni kao tobožnji zaštitnici srpstva, sišli su u ustaške gradove i nagodili se sa ustašama. U svima ugovorima i sporazumima sa ustašama, etnički vođe, oficiri i popovi koji rade po uputstvima Draže Mihailovića i njegove vlade, priznaju „vrhovni tvoj Nezavisne Dr-

žave Hrvatske" i kao njeni državljani „izražavaju lojalnost poglavniku" obavezuju i se da se pod ustaškom komandom bore za uništenje partizana, a kad taj zadatak završe, obavezuju se predati ustaškim vlastima oružje „uz nagradu koja e se odrediti". Jednom re i, program etnika Draže Mihailovi a postao je: pomo i okupatoru i Paveli u u ugušivanju narodnog ustanka, a onda položiti Paveli u oružje i predati i Srbe i sve ostale narode na milost i nemilost ustaškome nožu. Sve to pod firmom zaštite „grko-isto nog življa" i borbe protiv „crvene kuge" i „boljševi ke opasnosti", ime su otvoreno zauzeli front i protiv Sovjetskog Saveza. Oni su se dobrovoljno podali smrtno pogo enom okupatoru, koji se za njih hvata kao za slamku spasenja. Poslednju svoju nadu za spasavanje svoje izdajni ke tvorevine položio je Paveli u o ekivanju da e preko etni kih bandi srpski narod sam ugušiti svoj ustanak, da Srbi sami svojim rukama zadave krvlju ste enu slobodu svoju i svih ostalih naroda Jugoslavije.

Ali slamka je slamka, i sada se davljenik i spasilac zajedni ki dave. Bili su suviše glupi da bi mogli shvatiti onu injenicu, koju drug Tito u svom lanku u ovom broju „Proletera" isti e, naime „da se u redovima naše NO vojske i partizanskih odreda Jugoslavije od samog po etka pa do danas nalaze u ogromnoj ve ini baš Srbi" i da su „baš srpski, crnogorski, bosanski i li ki partizani i brigade, koje su bile sastavljene gotovo isključivo od Srba, vodile i danas vode nemilosrdnu borbu ne samo protiv okupatora, ve i protiv etnika Draže Mihailovi a i ostalih neprijatelja ugnjetenih naroda". Tako se srpski narod pokazao kao najbolji i najdosledniji saveznik naroda koji su u Jugoslaviji bili ugnjeteni.

To je, tako e, velika zasluga naše Partije, koja je neumornim radom umela uiniti da srpski narod shvati duboku istinu re i velikih tvoraca nau nog socijalizma: da narod koji ugnjetava druge narode ne može ni sam biti slobodan. Najstrašnije i najkrvavije platio je posledice velikosrpske ugnjeta ke politike baš srpski narod.

Smatrao sam da tu injenicu treba ovde podvu i, jer je ona od ogromnog zna aja, jer je to jedna od onih velikih injenica koje ustanku daju pravac, koje obezbe uju njegov sigurni razvoj u pravcu postizanja pune slobode i ravnopravnosti svih naroda Jugoslavije.

etni ka tendencija povratka starog bila je neprekidno podržavana, hranjena i podsticana od izdajni ke izbegli ke vlade. Tu je i sam njen izvor. Narodna linija naše Partije, njena povezanost s masama, njena rukovode a uloga u ustanku — to je ono protiv ega se ta izdajni ka vlada od samog po etka pokušala da bori. U toj svojoj težnji ona se sve dublje i dublje srozavala, gazila u sve sramnije izdajstvo narodnih interesa, i svi zlo ini etni kih bandi, bratoubila ki rat koji one vode, svi ti kupoprodajni ugovori etni kih vo a sa ustaškim krvnicima srpskog naroda, sve je to njeno izdajni ko delo. A u isto vreme dok je u zemlji širila izdaju i podjarivala rat Srba protiv Hrvata i muslimana, ona je najbestidnije obmanjivala saveznike i svetsku javnost kako njen „ministar" Draža vodi borbu protiv okupatora, idu i u hohštapliranju dotle da je pobede Narodnooslobodila ke vojske pripisivala tome okupatorskom savezniku i njegovim banditskim oficirima i razbojnicima u popovskoj mantiji, koji su za prolivenu krv tolikih nevinih ljudi, žena i dece isto toliko krivi kao i fašisti ke i ustaške horde.

Ova podla izdajni ka aktivnost izbegli ke vlade stvorila je narodnom ustanku mnoge i velike teško e. Ali, blagodare i upornom sprovo enju pravilne linije naše Partije i njenoj vrstoj rukovode oj ulozi u ustanku, sve te mnogobrojne teško e uspešno su savla ivane. Svaki naš uspeh, istina, izazivao je sve ve i bes kod izdajnika i sve banditskije pokušaje da se ustanak slomi, ali je svaki taj pokušaj sa svoje strane imao za posledicu sve vrš e zbijanje redova narodnih boraca protiv svih mra nih sila sadašnjice i prošlosti.

Uprkos vojni koj sili okupatora, u juna koj borbi protiv nje i svih okupatorskih slugu, iskovali su narodi Jugoslavije svoju mo nu Narodno-oslobodila ku vojsku, koja se na jednom ogromnom frontu pokazala pobedonosna nad svima tim udruženim narodnim neprijateljima. U isto vreme izdajništvo izbegli ke vlade i njene prljave mahinacije dostigle su vrhunac.

3. STVARANJE ANTIFAŠISTI KOG VE A NARODNOG OSLOBO ENJA JUGOSLAVIJE

U takvoj situaciji, kada se, dakle, na tolikim frontovima posvedo ila nepobediva snaga Narodnooslobodila ke vojske, kada se proširila sigurno osvojena oslobodena teritorija i u njoj razvila narodna vlast, i kada je izdajstvo izbegli ke vlade dostiglo vrhunac, kada su udarci bratske Crvene armije na Isto nom frontu slomile snagu hitlerovskih bandi kod Staljingrada i na Kavkazu, a ameri ko-engleske vojske otpo ele likvidaciju osovinske najezde u severnoj Africi; stoje i pred jednom novom odlu uju om fazom svoje slavne borbe, narodi Jugoslavije morali su pri i stvaranju u zemlji jednog politi kog predstavništva narodnooslobodila ke borbe. Svi su uslovi, unutrašnji i spoljni, bili sazreli za to i ta je potreba narodnooslobodila ke borbe morala biti zadovoljena bez odga anja. Razvitak dogaja na unutrašnjem frontu posle osnivanja Ve a i dogaja na Isto nom i Afri kom frontu, kao i me unarodni politi ki razvoj pokazali su da je Ve e osnovano baš u pravi as, te ga i to potvr uje kao istorijsku potrebu, kao onaj politi ki organ koji e kao opštenacionalno i opštepartijsko politi ko predstavništvo narodnooslobodila ke borbe u Jugoslaviji „do krajnjih granica ujediniti napore rodoljubivih antifašistih snaga svih naroda i svih društvenih slojeva u Jugoslaviji u njihovoj zajedni koj borbi za kona no oslobodjenje ispod fašisti kog ropstva, za uništenje svih narodnih neprijatelja i za stvaranje uslova za bolju i sre niju budućnost naroda u slobodnoj bratskoj zajednici" (iz Rezolucije o organizaciji Antifašisti kog ve a narodnog oslobodjenja Jugoslavije).

Naša Partija može biti ponosna što je svojim pravilnim rukovo enjem narodne borbe doprinela i ovom velikom politi kom uspehu — stvaranju Ve a. Još više ona ima razloga da se ponosi iskrenim i opštim priznanjem njenih napora i-žrtava, koje je na osniva koj skupštini Ve a došlo do izražaja u govorima svih govornika bez razlike partija. Ba ena u ilegalnost pre dvadeset i dve godine, progonjena kroz sve vreme opstanka versaljske Jugoslavije, naša je Partija do ekala da na jednoj istinski narodnoj skupštini, stvorenoj odozdo od naroda koji se bori za svoje oslobodjenje, zauzme asno mesto pored narodnih predstavnika drugih politi kih partija i grupa.

Naša Partija pozdravila je preko re i svoga predstavnika na toj isto-rijskoj skupštini osnivanje Ve a u koje ona gleda sa potpunim poverenjem, i za koje e ona uvek biti spremna i gotova da prva na svojim ple ima ponese sve teško e na koje bi Ve e naišlo u svom radu.

Svesna njegovog velikog zna aja u današnjoj fazi svete otadžbinske borbe, naša Partija u ini e sve da taj zna aj još više razvije, kako to za-htevaju uslovi borbe u zemlji i dalji razvoj me unarodne situacije koji su posle osnivanja Ve a doneli ve nekoliko novih i važnih momenata. Sjajne pobeđe naše juna ke Narodnooslobodila ke vojske koje su zapretile skorim kona nim slomom Paveli eve nazovi države, sjajne pobeđe Crvene armije na Donu i saveznika na Afri kom bojištu, po etak raspadanja izbegli ke izdajni ke vlade sa koje i pojedini njeni lanovi po inju skidati lažni veo koji joj je pred neobaveštenim svetom sakrivao izdajni ko lice, raspad etni kih formacija i masovno predavanje etnika posle smrtnih udaraca koje smo zadali bandama Draže Mihailovi a — to su momenti koji pokazuju da Antifašisti ko ve e i njegov Izvršni odbor stoje pred politi kom pobe-dom nad svima onim mra nim silama prošlosti, koje su toliko jada zada-vale narodnooslobodila koj borbi i koje e uskoro doživeti i svoj kona ni slom zajedno sa njihovim fašisti kim gospodarima.¹

MOŠA PIJADE

¹ lanak je prvi put objavljen u Proleteru br. 16 od. decembra 1942. godine.

BIHA KA SKUPŠTINA - PLOD BORBE NARODNOOSLOBODILA KE VOJSKE I PARTIZANSKIH ODREDA JUGOSLAVIJE

Biha ka skupština, koja je uspostavila svoje ve e i njegov izvršni odbor za celu Jugoslaviju, politi ki je doga aj od prelomnog zna aja.

Sto se ti e samih odnosa me u narodima Jugoslavije, biha ka skupština je najre itiji dokaz da je teška i krvava borba protiv fašisti kih okupatora iskovala takvu bratsku slogu i povezanost me u jugoslovenskim narodima, kakve nije bilo još nikad u istoriji... Ni nasilno komadanje Jugoslavije, na koju su aprila 1941. sa svih strana navalili osovinski imperijalisti, ni ne uveno izdajstvo Paveli a, Nedi a, Natla ena i svih drugih njihovih izdajni kih drugova nisu mogli spre iti da nikne i da se u vrsti borbeno jedinstvo južnoslovenskih naroda. A baš to je, istovremeno, najglasnija optužba sistema nacionalne neravnopravnosti i njegovih krivaca u predaprilskoj Jugoslaviji, koja u vreme mira nije bila sposobna da razvije ono što je oslobodila ki pokret izvršio u vreme najtežih iskušenja: slogu južnoslovenskih naroda. Suprotno teoriji i praksi predaprilske Jugoslavije, biha ka skupština je naglasila nacionalnu ravnopravnost. Time je položila najsolidnije temelje novoj, slobodnoj, na osnovama nacionalne ravnopravnosti izgra enoj i demokratskoj Jugoslaviji.

Biha ka skupština je na oslobo enom jugoslovenskom tlu, istrgnutom iz izdajni kih Paveli evih ruku, s punim pravom politi kog foruma za kojim stoji pobedni ka oslobodila ka vojska, osudila krivce aprilskog sloma. A u isto vreme je jasno i bez okolišenja osudila londonsku izbegli ku vladu, koja ne samo što je napustila državu i narode u najtežim trenucima, nego je i s le a napala oslobodila ku borbu i našla se, stvarno, na istim pozicijama s okupatorima: na pozicijama borbe protiv narodnooslobodila kog partizanskog pokreta.

Doista je u istoriji teško na i ve u prevaru od legende o Draži Mihailovi u i njegovoj „juna koj vojsci“, kojom je londonska vlada pokušala da povu e za nos ceo savezni ki svet. Nenadmašiva je u svojoj bestidnosti tvrdnja londonskih izbeglica da se izdajnik, bratoubica i saradnik osovinskih imperijalista Draža Mihailovi bori za narodno oslobo enje. Jedinstvena je u istoriji me unarodnih odnosa možda i injenica da su se etnici „savezni kog ministra vojnog“ najogor enije borili protiv partizana upravo onda kad su partizani neposredno podupirali englesku i ameri ku vojsku, onemogu avaju i osovinskim silama transporte u Afriku preko jugoslovenske teritorije...

Da, sve ove injenice za koje je londonska jugoslovenska vlada neposredno odgovorna retke su i gotovo jedinstvene u istoriji. Ali e jedin-

stven, nesumnjivo, biti i kona ni, me unarodni slom izdajni ke izbegli ke vlade.

Biha ka skupština je uvod u taj slom... Suprotno vladi koja je pobjegla u inostranstvo, biha ka skupština se održavala na doma em osloboenom tlu. Suprotno vladi koja nema za sobom nikakve vojske, iza biha ke skupštine stoji Narodnooslobodila ka vojska Jugoslavije. Suprotno vladi koju danas osu uju svi poštenu jugoslovenski patrioti bez izuzetka, biha ka skupština je istinski predstavnik slobodoljubivih jugoslovenskih naroda.

To su injenice koje su u Jugoslaviji ve potpuno prodrle. A poslednja kriza u izbegli koj londonskoj vladi ujedno dokazuje da je biha ka skupština po ela dejstvovati na me unarodnom terenu. Tome je naro ito do-prineo stav zvani nog moskovskog radija i zvani nih sovjetskih listova koji su osudili izdajnika Dražu Mihailovi a. Do sada je londonskoj jugoslovenskoj vladi u savezni kom svetu još prili no uspevao besramni blef s Dražom Mihailovi em, jer je niko nije dovoljno argumentisano opovrgao. Biha ka skupština i stav Moskve u inili su tome kraj. A tu je jama no najdublji uzrok poslednje krize u izbegli koj vladi.

Moglo se o ekivati da e vladu koja je demisionirala,¹ naslediti još reakcionarnija vlada, što se i dogodilo. Kriza vlade je, naime, tako dalekosežna da za londonske izbeglice gotovo nema pravog izlaza. Vlada koja bi doista htela da reši krizu morala bi se odre i izdajnika Draže Mihailovi a i staviti ga na optuženi ku klupu. A time bi otpilila sama sebi granu na kojoj sedi i priznala Narodnooslobodila ku vojsku i biha ku skupštinu za ono što u stvari jesu — naime za jedino istinsko i legitimno predstavništvo naroda Jugoslavije, pa i same države Jugoslavije.

Uprkos izlazu za nuždu, položaj izbegli ke vlade je temeljito pokoleban i u me unarodnom savezni kom svetu. Njena kriza e, zapravo, biti stalna. Me unarodni savezni ki svet mora danas ra unati sa stvarnim stanjem u Jugoslaviji jer se Narodnooslobodila ka vojska ve tako razmahnula da je postala nesumnjiv me unarodni inilac. Sem toga, oslobodila ki pokret naroda Jugoslavije i njihova Narodnooslobodila ka vojska uživaju punu moralnu me unarodnu potporu Sovjetskog Saveza. Trenutno „rešenje" krize u izbegli koj vladi, prema tome, samo je privremeno i ono je položaj londonskih izbeglica u suštini samo još pogoršalo.

Skupština u Biha u i njene unutrašnje i me unarodne posledice zaista su, dakle, od prelomnog zna aja. A da je do skupštine u Biha u uopšte došlo i da je ona postala polazna ta ka tako dalekosežnih preokreta, glavna je zasluga Narodnooslobodila ke vojske Jugoslavije i njenog Vrhovnog štaba, pod vo stvom Vrhovnog komandanta druga Tita. Bez godine i po dana juna ke borbe narodnooslobodila kih partizanskih odreda Jugoslavije, skupština u Biha u bila bi sasvim nemogu na. Da Vrhovni štab i drug Tito nisu ve u samom po etku ispisali na partizanskoj zastavi parolu narodne ravnopravnosti i sloge jugoslovenskih naroda, zemlja naroda Jugoslavije bi danas bila poprište me usobnog obra unavanja u interesu fašisti kog okupatora, a sutra ponovo plen reakcionarnih londonskih izbeglica, koje bi ponovno uspostavile staro predaprilsko stanje nacionalne neravnopravnosti i socijalne eksploatacije.

¹ Izbjegli ka vlada u Londonu (pr. red.).

U 1943. godini narodi Jugoslavije spremaju se za kona nu pobedu. Puni vere u sopstvene snage, oni s poverenjem gledaju u slobodnu i sre nu budu nost. Njihovo oružano bratstvo je plod juna ke borbe Narodnooslobodila ke vojske Jugoslavije, plod pravilne vojni ke i politi ke linije Vrhovnog štaba i Vrhovnog komandanta druga Tita.

Zajedno s velikom armijom slobode, slavnom i nepobedivom Crvenom armijom, bori se danas jugoslovenski partizan za slobodu svojih naroda i celog slobodoljubivog ove anstva. Mi, slovena ki partizani smo uspesima naše zajedni ke borbe utoliko ponosniji što smo lanovi Narodnooslobodilaške vojske Jugoslavije i što imamo tako oprobano i juna kog vrhovnog komandanta kakav je drug Tito. Mi emo skupiti sve svoje snage da u ovoj godini, godini velikih odluka, neprestano zadajemo uništavaju e udarce okupatoru i njegovim moralno propalim belim pomaga ima da bismo izvojevali kona nu pobedu slovena kom narodu i njegovoj Osvobodilnoj fronti.²

BORIS KIDRI (PETER KALAN)

² S potpisom Boris Kidri (Peter Kalan) objavljeno u Slovenskom partizanu, god. III, br. 1, januara 1943.

BIHA JE ASNO UŠAO U NAŠU HISTORIJU

Period biha kog „mirnodopskog“ života i djelovanja AVNOJ-a u nje-
mu bio je dosta kratak, što, naravno, nikako ne zna i da nije obilježavao
jednu novu, zna ajnu epohu u narodnooslobodila kom ratu.

Kao centar velike povezane i dobro organizovane oslobo ene terito-
rije, od blizu 50 000 km², oslobo eni Biha bio je simbol naših odlu uju ih
pobjeda u oslobodila kom ratu i široke politi ke afirmacije narodnooslobo-
dila kog pokreta na unutrašnjem i me unarodnom planu.

Možda to najbolje ilustruje ovo:

„Ogromni razmah narodno-oslobodila ke borbe, visoki stupanj na
koji se ispela naša borba, mnogobrojni i sve složeniji zadaci koji se na tom
stepenu borbe name u svima nama, zahtevaju stvaranje jednog tela koje
e još više i bolje ujedinjavati velike narodne napore za kona nu pobjedu.
Zbog toga predstavnici sviju zemalja Jugoslavije, okupljeni u slobodnom
Biha u odlu uju da se konstituišu u **Antifašisti ko ve e narodnog oslobo-
enja Jugoslavije** kao najviši politi ki izraz stvorenog vrstog jedinstva
naroda Jugoslavije, izraz njihove nesalomljive volje za pobjedu nad okupa-
torima i svim njihovim slugama i pomaga ima, kao telo koje e još više
razviti i ujediniti napore narodno-oslobodila kih odbora i svih drugih nar-
odnih masovnih antifašisti kih organizacija u oslobo enim i još neoslobo-
enim delovima naše zemlje”.¹

Vrijedi danas da se podsjetimo na te redove da bismo mogli sagle-
dati s kakvim smo moralno-politi kim i vojnim snagama raspolagali ve
krajem 1942. godine, uo i etvrte neprijateljske ofanzive. To je bilo vri-
jeme kad je pred našim borcima i narodima stojao još period od dvije i po
godine najtežih borbi za potpunu pobjedu nad neprijateljem, za izgradnju
socijalisti kih temelja našeg novog nacionalnog i državnog života.

Listaju i danas po materijalima s Prvog zasjedanja AVNOJ-a, naišao
sam na mnoge, zaista, uzbudljive stranice stenografskih bilježaka. Nije
mjesto da se o tome ovdje piše. Ali, ne zaboravimo da je to bilo u doba
kad je Hitler doživio jedan od svojih najtežih, odlu uju ih poraza u ratu,
u borbi za Staljingrad (Volgograd). U spomenutim stenografskim bilje-
škama² je, na primer, stajalo da je dr Ivan Ribar, koji je predsjedavao
Zasjedanju, na kraju sjednice saop io ovo:

¹ Prvo i Drugo zasedanje Antifašisti kog ve a narodnog oslobo enja Jugosla-
vije. Prezidijum Narodne skupštine FNRJ, Beograd, 1953, str. 54 i 58 (cit. Prvo i
Drugo zasedanje).

² Isto.

„Imam da vam saopim jednu radosnu vijest. Ovoga časa primili smo obavijest o tome da je Crvena armija izvršila veliko zarobljavanje Nijemaca kod Staljingrada...“³

Biha je tada bio najveći i grad u našim rukama s organizovanom upravom i vrlo razvijenim kulturnim i političkim životom, pravi centar prve partizanske države u podjarmljenju Evrope.

Ali, ustaška je vladavina ostavila u gradu i okolini tragove koji se nisu mogli izbrisati i o kojima je nova narodnooslobodilačka vlast morala voditi računa. U Bihaću i okolini Pavelićevi dželati poklali su nekoliko hiljada Srba sa tog područja i iz susjednih srezova te, kad je grad oslobođen, doma ih Srba skoro više i nije bilo. Teška atmosfera ustaških pokolja još je bila prisutna. S njom smo se svakodnevno susretali — tim više kad su u gradu otkrivani pojedini učesnici u tim pokoljima. Sve je to uticalo na njihovo aktivnije angažiranje na liniji naše borbe. Većina rezerviranost prema nama postojala je u redovima gornjih hrvatskih slojeva. U tome su katolici, crkva i svećenstvo igrali značajnu ulogu. Mnogi su od njih čekali i priželjkivali novu njemačku ofanzivu na Bihać i oslobođenu teritoriju. U uvjerenju da je naša vlast privremena, i da će osovina Rim—Berlin izvojevati konačnu pobjedu — oni su se pridržavali Maekove parole da „treba čekati“. Naravno da smo pokušavali, organiziraju i u vršuju i našu vlast i ulažu i napore da, koliko-toliko, normaliziramo život u gradu, da predomimo ovim nepovjerljivim građanima prave ciljeve narodnooslobodilačke borbe, da ih istregnemo iz njihove rezerviranosti, da ih privemo primjerom hiljada omladinaca iz Bihaća i Bosanske krajine koji su stupili u partizanske redove. Nije bilo dana kad se u gradu nisu održavala predavanja, konferencije, razne kulturne priredbe, kazališne predstave, i tako dalje.

Nema nikakve sumnje da je narodnooslobodilačka vlast, iako je u Bihaću bila relativno kratkotrajna, ostavila 1942. godine duboke i trajne tragove koji nisu, ni poslije našeg povlačenja, mogli izbrisati ustaški zločinci. Mnogo je novih omladinaca iz Bihaća stupilo u partizanske jedinice, a u četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi priključili ili su se našim redovima i neki ugledniji građani koji su kasnije prešli s našom vojskom Neretvu, Crnu Goru i istočnu Bosnu. U Bihaću je stvoren AVNOJ i njegov Izvršni odbor koji istina nije nazvan vladom, ali je u uslovima narodnooslobodilačke borbe isključivao svako postojanje neke druge vlade u zemlji. Tu, u oslobođenom Bihaću, utemeljena je jedna antifašistička borbena institucija iz koje se, godinu dana kasnije, rodila prava narodnooslobodilačka vlada — Nacionalni komitet oslobođene Jugoslavije. Ali, što je tada bilo najvažnije, to je bila rastuća udarna snaga naše vojske i sve šira i aktivnija podrška koju su narodnooslobodilački borbi pružale široke mase na oslobođenom i okupiranom području, u gradu i na selu. Neprijatelj je sve više bio stiješnjen u svojim utvrdama i garnizonima, da bi s vremenom na vrijeme, sa sve većim angažovanjem svojih kvislinških divizija, preduzimao velike ofanzive protiv oslobođenih teritorija, pokušavajući i uzaludno da uništi našu živu vojnu silu. I baš četvrta i peta neprijateljska ofanziva, koje su uslijedile neposredno poslije bihaćke epopeje, pokazale su koliko je tada već bila historijska tačka i pravilna orijentacija naše partije i Vrhov-

nog štaba na formiranje i izgradnju nove narodne vlasti u oslobojenoj zemlji. Temelji su bili stvoreni u Bihaću u stvaranju AVNOJ-a a i sve širim organizovanjem organa narodnooslobodilačke vlasti širom itavne zemlje.

Živjeli smo i radili tada u Bihaću kao da ćemo tu definitivno i ostati. Izvršni odbor AVNOJ-a smjestio se u hotelu „Bosni“, dok se kancelarijski posao obavljao u raznim drugim zgradama. Počelo se vrlo ozbiljno s organiziranjem pojedinih odjeljenja AVNOJ-a. Prikupljao se potreban materijal, održavali se sastanci, pojedini vijećnici i članovi Izvršnog odbora odlazili su na teren i održavali kontakt s odgovarajućim službama u narodnooslobodilačkim odborima. Počela su da pljušte pismena uputstva i proglašeni su direktivama centralnog organa o organiziranju socijalne i zdravstvene službe, prosvjete i drugog. Rješavana su razna goruća ekonomska i finansijska pitanja itd.

Sve je to, razumije se, imalo pratećih uslova borbe za osloboženje zemlje. Ali, ta aktivnost baš zato i predstavlja ne samo za historiju, nego i za buduće naše generacije, dragocjen izvor saznanja kako je naša revolucija u ratu rješavala goruća i probleme oslobođenog područja u itavoj zemlji. Naime, sa oslobođenim gradovima, kao što je bio Bihać, iskrsli su problemi koji su bili nepoznati u uslovima borbe po šumama, selima i zaseocima. Sjetimo se, na primjer, pisma koje je Ekonomsko-finansijski odsjek Izvršnog odbora AVNOJ-a uputio 31. decembra 1942, Zemaljskom vijeću u Hrvatske. Tu se postavlja pitanje službenika, njihovih plaća i zaposlenja. Pošto nije bilo mogućnosti da se tim ljudima daje plaća ili penzija, o njima, tj. za njihovo najnužnije snabdijevanje, morao je voditi brigu NOO. Ili, na primjer, pitanje stanarina. AVNOJ je proglasio moratorijum za sve kirije i za sva dugovanja. Ipak, vlasnici kavana, zanatskih i drugih radnji bili su dužni da plaćaju NOO-u neki doprinos. Za električno osvetljenje morali su da plaćaju samo oni građani koji su to mogli, naročito one zanatske radnje koje su radile.

Uredba o Zajmu narodnog oslobođenja, koju je 15. januara 1943. objavio Izvršni odbor AVNOJ-a, imala je značajno mjesto u borbi za slobodu. Možda toliko nije bio važan finansijski efekt zajma — mada i tu stranu u tim teškim vremenima ne bi trebalo podcijenjivati. Daleko je važniji bio propagandni moment za ciljeve narodnooslobodilačke borbe, jer se o zajmu ubrzo prošlo u itavoj našoj zemlji pa i van granica. Obveznice zajma prodrle su duboko u okupirani dio zemlje, u sve naše gradove. Sto se tiče nas, članova Izvršnog odbora AVNOJ-a, rekao nas je poslije Bihaća u vezi sa ovim zajmom prilično udan posao. Naime, sve obveznice morale su nositi vlastoručno potpise devetorice članova Izvršnog odbora. Naša partizanska štamparija nije bila u stanju da izradi klišeja za potpise. Potpisivali smo (u Livnu), dakle, svojom rukom svaku pojedinu obveznicu i to je trajalo nekoliko dana. Obveznica je bilo oko 20 000. Na raon tog potpisivanja bilo je mnogo šala me u nama, pa i natjecanja ko ih više potpisati. Koliko se sjećam rekorder je bio Pavle Savić. Ali to je bilo zato — kako je tada bilo jednodušno zaključeno — što je imao najkraće ime i prezime.

Dok sam bio u Bihaću priredio sam za štampu brošuru „**Narodnooslobodilačka borba i reakcionarno vodstvo HSS**“. Brošura je odštampana

u štampariji CK Hrvatske i ubrzo je rasturena po našem cijelom osloboenom podruju. Ona je poslužila za raskrinkavanje Maekovog šurovanja s Paveli evom NDH i za privla enje poštenih ljudi iz hrvatskog selja kog pokreta na pozicije narodnooslobodila ke borbe.

U objašnjavanju ciljeva NOB i privla enju što širih redova Hrvata u naš pokret, organizirali smo Vlado Ze evi i ja, širi sastanak s Hrvatima iz Biha a, uglednim graanima, me u kojima je bilo dosta gradske inteligencije, zanatlija, pa i župnika katoli ke crkve. Moram odmah da kažem da su ti graani primili naša izlaganja prili no hladno i rezervirano. O e vidno, oni su u Biha u predstavljali Maekovu rezervu, slijedili njegovu liniju „ ekanja“, a našu vlast u gradu smatrali privremenom. Osim toga, istupanja nekih od njih pokazala su ne samo jak uticaj katoli ke crkve, nego i krajnje nepovjerenje prema muslimanskom dijelu stanovništva. Atmosfera u vrhovima graanskog sloja stanovništva bila je zatrovana do te mjere da naš poduhvat, u stvari, nije donio rezultata. Trebalo je, dakle, okrenuti se prema širim slojevima graanstva, omladini, ženama i tim putem razbijati zlokobnu politiku vodstva HSS. Tako je i uinjeno, i to je donijelo ploda. Vrhovi o kojima je rije , ostali su ubrzo izolirani, bez šire podrške masa.

Hotel „Bosna“, u kojem su stanovali i hranili se lanovi Izvršnog vije a AVNOJ-a zajedno sa desetak starijih vije nika, ve inom Crnogoraca, bio je svakog dana pozornica uzbudljivih susreta izme u drugova koji su s terena, iz najudaljenijih krajeva, dolazili u Biha . Prostorije hotela naro ito su oživjele prilikom Prvog kongresa USAOJ-a i prilikom drugih manifestacija kojih je u to vrijeme bilo mnogo u Biha u. Tu su se susretali stari ilegalci iz predratne Jugoslavije, drugovi koji su zajedno bili u zatvorima ili u koncentracionim logorima itd. Oživljavale su se zajedni ke uspomene, tražile i dobijale informacije iz pojedinih naših okupiranih gradova, diskutiralo se i prepiralo.

Prije rata sara ivao sam u ilegalnosti, u Zagrebu i u Beogradu, s Vesom Maslešom. Dr Ivana Ribara, predsjednika AVNOJ-a, poznavao sam još iz 1936. godine kada je u Beogradu pred „sudom za zaštitu države“ branio jednu pove u grupu komunista me u kojima i Božu Adžiju, Mitra Baki a, Dragutina Sajlija, mene i dr. Druge lanove Izvršnog odbora AVNOJ-a nisam od ranije poznavao. Našli smo se svi u osloboenom Biha u da tu radimo na velikom zadatku revolucije pod rukovodstvom CK i druga Tita koji su se, tako er, smjestili u gradu. Veso Masleša, koji je u sebi oli avao figuru lucidnog intelektualca — revolucionara, i koji je bio poznat kao izvrstan i duhovit diskutant o svim pitanjima koja su nam tada bila aktuelna, postao je u našem krugu uven po svojoj, pomalo nostalgij -noj uzre ici: „Prošla su, drugovi moji, herojska vremena!“ Njemu se, tako er, pripisuje ova duhovita primjedba jednom našem drugu: „U historiju si, nema sumnje, ušao. Ali, kako eš iz nje iza i — to e još da se vidi...“

Naime, poslije krupnih pobjeda naše vojske, sve ve eg širenja i u vrš enja naše „partizanske države“, formiranja AVNOJ-a, poraza Paulusove armije kod Staljingrada, pobjeda nad neprijateljem svima nam je izgledala kao a je sasvim blizu. Za one koji su iz naših planina i šuma došli u Biha da rade na izgradnji nove vlasti, da udare temelje novoj Jugoslaviji (uz

parolu koju su prihvatile i razumjele najšire narodne mase: Nema povratka na staro!), promjena u na inu života i rada bila je ogromna. Otuda i ona, u stvari, pretjerano optimisti ka, ali tipi na Vesina izjava o „herojskim vremenima“. Ipak, druga njegova izjava o „ulasku i izlasku iz historije“ odražavala je još neizvjesnost ishoda borbi koje su se nalazile pred nama. Ali, naravno, ne bi trebalo u tim Vesinim duhovitim varnicama tražiti ništa drugo osim jedne male ilustracije atmosfere i vedrog raspoloženja koje je tada, u Biha u, vladalo me u nama.

Sje am se udne proslave katoli kog Boži a u Biha u, 1942. godine. Zvonila su crkvena zvona pozivaju i vjernike u crkvu. Spremala se pono na misa u katoli koj crkvi. Duboko usred rata, u centru prve „partizanske države“, nova vlast je htjela da pokaže da joj nije ni na kraj pameti da sektaši ili ljevi ari prema religioznim osje anjima. Nije to, naravno, bila nikakva trenutna i takti na koncesija katoli anstvu ili klerikalizmu, ve usvojeni principijelni stav narodnooslobodila kog pokreta prema religiji uopšte. Religiozni obredi obavljani su u crkvama i džamijama slobodno i bez smetnji. Tako se i desilo da su „pono ki“ u katoli koj crkvi u Biha u prisustvovali 1942. godine i mnogi partizani u uniformama i skoro svi lanovi Izvršnog odbora AVNOJ-a na elu sa dr Ivanom Ribarom. Slika je bila pomalo neobi na i izazvala je prili no snebivanje prisutnog granstva, ali to je povoljno odjeknulo u gradu. Radilo se, na kraju krajeva, o tome da se i na ovaj na in raskrivi raspoloženje onih gra ana koji su još bili nepovjerljivi, zatvoreni i puni predrasuda prema nama.

Oproštaj od stare, 1942, i do ek Nove, 1943, godine, proslavili smo u Biha u kod druga Tita, u sjedištu Centralnog komiteta i Vrhovnog štaba NOV i POJ. To je bio za sve prisutne doga aj kojeg e se svi, uvijek, sje ati. Svi lanovi Centralnog komiteta i visoki vojni rukovodioci koji su se tada nalazili u Biha u, kao i lanovi Izvršnog odbora AVNOJ-a i grupa zagreba kih glumaca, koja je nedavno došla na oslobo eni teritorij, svi oni, okupljeni oko Tita, doživljavali su te no i nezaboravne trenutke, jer je pred njima lebdjela vizija skorih novih pobjeda i oslobo enja zemlje. Pono ni zagrljaj Tita sa svojim saradnicima, estitanja i bujice najboljih želja za Novu godinu, zvu ali su u tom trenutku kao proro anstva za sretnu budu nost-zemlje koja je još uvijek krvarila u borbi za slobodu. Jer, upravo tada, uporedo sa borbom jugoslovenskih partizana protiv okupatora širom zemlje, odjekivalo je duboko saznanje da se u oslobo enom Biha u, pod vodstvom Tita, gradi nova Jugoslavija. Do kasno u no ostali smo tada s drugom Titom i drugim našim rukovodiocima, me u kojima je bio i drug Marko, u bu nim drugarskim razgovorima i s pjesmom. Za mene, koji sam se nalazio u Biha u tek nekih desetak dana, to je bila najljepša i najzbudljivija no .

Po etkom januara 1943. stigli su u partizanski glavni grad Vladimir Nator i Goran Kova i . To je bio doga aj koji je snažno odjeknuo u Hrvatskoj i izazvao nevjerovatnu zabunu me u ustašama u Zagrebu. Da bi zabašurili zna aj bijega Vladimira Nazora iz Zagreba i njegov dolazak me u partizane, da bi zataškali brujanje glasova u NDH o tom podvigu starog pjesnika, zbunjene ustaške lansirale su u Zagrebu vijest da su Nazora nasilno odveli partizani. Ali, laž je bila kratkotrajnog vijeka, jer je javnost u itavoj zemlji, pa i u inostranstvu, dobijala autenti ne informacije preko

radio-emisija Slobodne Jugoslavije i putem naše razgranate štampe koja je prodirala duboko u pozadinu. Prolaze i selja kim kolima od Zagreba preko mitnice kroz partizanska sela sve do Slunja i, kasnije automobilom do Bihaća, Vladimir Nazor i Goran Kovačević susretali su se sa seljacima koji su pronosili vijest kroz cijelu Hrvatsku o njihovom dolasku u partizane. Kao cilju ih je vodio Dragutin Sajli Konspirator, član CK KPH, koji je u Zagrebu, uz pomoć Antuna Augustinovića, organizirao njihov bijeg, i koji ih je i doveo sve do Bihaća. Ovaj zajednički put Nazora i Sajlija povezao ih je dubokim prijateljstvom do kraja Nazorovog života.

Nazoru i Goranu bio je prirođen oduševljen do kraja u Slunju, gdje je u to doba bilo sjedište CK i Glavnog štaba Hrvatske. Pošto je stigao upravo u momentu kad se u Slunju održavala Konferencija omladine Hrvatske, Nazor se — čim je stigao — pojavio pred omladincima. Tu je imao priliku da prvi put, na oslobođenom teritoriju, osjeti vrela puls oslobodilačkog pokreta. Već tu se Vladimir Nazor javio i jasno izjasnio za borbu, zaklinjujući se da će uložiti sve svoje snage za njen uspjeh.

U Bihaću u je Nazora primio drug Tito. To je bio njihov prvi susret. Kasnije, u četvrtoj i petoj neprijateljskoj ofanzivi u Crnoj Gori, Sandžaku i u istočnoj Bosni, stari pjesnik vrlo je često bio u dodiru s drugom Titom koji mu je uvijek posvećivao najveću pažnju i brinuo se za njegovu fizičku kondiciju koja je bila vrlo slaba, a na mahove, u najtežim noćnim naporima, i vrlo kritična. U čast Vladimira Nazora i Gorana Kovačevića održana je u dvorani „Klostera“ u Bihaću, svečana akademija. Prisustvovali su i drug Tito. Stari Nazor, iako prilično izmoren i bolešljiv, nastupao je s mladalačnim elanom, zanosno i duhovito. U svom govoru naročito je veličao našu omladinu koja je, kako je rekao, nosila na svojim plećima najveći teret borbe za oslobođenje zemlje. I tu se Nazor još jednom izjasnio za narodnooslobodilačku borbu, pobravši oduševljeni aplauz prepune dvorane. Nastupao je i Goran Kovačević. On je recitirao svoju izvrsnu pjesmu „Leševi putuju“.

Velika bitka za Bihać, osnivanje AVNOJ-a u oslobođenom Bihaću, veliko proširenje oslobođenog teritorija u trenutku kad je Hitler doživio svoj najveći poraz u bici za Staljingrad, sve je to snažno, mobilizatorski, djelovalo na narodnooslobodilačku borbu, a krajnje demoralizatorski na okupatorske i kvistlinške snage u našoj zemlji. Bihać je u to doba predstavljao simbol naših pobjeda i, ujedno, simbol poraza neprijatelja u porobljavanju zemlje.

Neprijatelj se počeo spremati da novom ofanzivom likvidira prvu partizansku državu koja je dovela u pitanje egzistenciju ustaške satelitske „države“, i koja je ozbiljno ugrozila strateške pozicije njemačkih i talijanskih okupatora u našoj zemlji. Početkom januara 1943. neprijatelj je počeo pripremati poznatu četvrtu neprijateljsku ofanzivu protiv oslobođenog teritorija i Narodnooslobodilačke vojske. Kad je počela ova, do tada najveća neprijateljska ofanziva, svi smo govorili da je ona i posljednja. Nemačka i Pavelićeva „promi ba“ govorila je to isto. U tome smo se, dakle, slagali — ali s raznih pozicija.

Iz Bihaća smo krenuli za Livno, baš na dan početka neprijateljske ofanzive, Ivan Milutinović i ja. Trebalo je da, u ime AVNOJ-a, prisustvujuemo skupu Dalmatinaca za biranje NOO Dalmacije. U Bihaću se još nije

Drugi dan Zasedanja AVNOJ-a u Biha u, 27. novembra 1942. godine

znalo da je neprijatelj sa svih strana krenuo na naše oslobođeno područje. Odlaze i iz Bihaća pitao sam se da li ću se uskoro vratiti i koliko će još vremena ovaj grad ostati naš centar. To je bilo moje posljednje viđenje s Bihaćem za vrijeme rata.

Stigavši preko Mliništa i Glamoča u Livno saznao sam da je poela velika neprijateljska ofanziva. U Bihać se nismo mogli vratiti. Dobili smo obavijest da se prebacimo u Glamoč i izvršimo poslove u Livnu.

Kad smo se 29. januara vratili u Glamoč, tamo su već bili ostali članovi Izvršnog odbora AVNOJ-a i većina vijećnika. Saznali smo da je Bihać u dva navrata teško bombardiran i da naši sistematski evakuiraju grad. „Mirnodopski“ i kancelarijski rad aparata AVNOJ-a bio je prekinut. Počelo je ponovo stari, partizanski način života i rada.

Dr MLADEN IVEKOVIĆ

POVERENJE NARODA

Dolazak u zapadnu Bosnu znao je za nas predah u borbi, ali nam je nametnuo i razne druge zadatke. Kao član Vrhovnog štaba bio sam tada zadužen da radim na organizaciji i u vršivanju narodne vlasti. Rade i na tim poslovima povremeno sam navraćao u Vrhovni štab u Glamoč, na Mliništa, zatim u Bosanski Petrovac, i u razna druga mesta. Radili smo neumorno danonoćno. Redali su se zborovi, konferencije, posete i veštinama, razgovori sa grupama i pojedincima. U našem narodu redovno je bilo iznad očekivanja, i narod nas je rado primao. Cilj tog našeg rada je bio mobilizacija novih boraca za naše jedinice, za brigade i partizanske odrede, što bolji rad narodnih odbora kao i da narod i vlast što bolje pomognu naše jedinice. Stalno smo se nalazili u pokretu.

Sve nam je prijatno iznenadilo jedinstvo naroda Bosanske krajine i njegova privrženost narodnooslobodilačkoj borbi. Plamen borbe zahvatio je najširu narodnu masu. I pored uticaja okupatora, ustaša i četnika, sve inače naroda, Srba, Hrvata i Muslimana bili su za pokret, uz narodnooslobodilačku borbu, i to ne samo na reči, već na delu, u brigadama i odredima, i svi su je svestrano materijalno pomagali.

Obilazeći mesne, opštinske i sreske odbore video sam da je to ona ista naša vlast kakvu smo bili uspostavili ranije, pre povlačenja, u Srbiji i u istočnoj Bosni. Narod je slobodno birao svoje predstavnike i slobodno odlučivao o svim pitanjima koja su se ticala njegovog života i rada.

Dolazak proleterskih brigada i sa njima toliko ranjenika uslovljelo je i određene probleme. Krajina i u najboljim godinama nije mogla da prehrani svoje stanovništvo. Pogotovu to nije mogla sada, u drugoj godini našeg rata, opljačkana i poharana. Kada se tome doda onoliko broj boraca i ranjenika onda se taj problem mogao videti u svojoj najvećoj veličini. I pored nesebične pomoći naroda taj problem se nije mogao temeljito rešiti, iako je na njemu radio Oblasni komitet KPJ za Bosansku krajinu i sve partijske organizacije, Operativni štab za Bosansku krajinu, narodna vlast i sve masovne političke organizacije. Tako je na inicijativu Oblasnog komiteta KPJ organizovana konferencija u Bosanskom Petrovcu, čiji je cilj bio da se organizuje radna akcija za žetvu u Sani u dolini i mobilizacija ljudi i žena za izgradnju paviljona za ranjenike u šumama oko Petrovca. Na konferenciji je govorio Stojan Cerović, a i još neki drugovi. Dr Sima Milošević, koji je bio sa nama, nije mogao zbog bolesti da govori. Odmah posle konferencije pošlo je za sakupljanje priloga i prijavljivanje dobrovoljaca za obe akcije. Odziv je bio veoma dobar i ohrabrujući.

Nešto kasnije organizovan je velik narodni zbor u Rujiškoj u Podgrmeču. Na zboru se okupio veliki broj ljudi, žena i omladine. Na njemu su govorili dr Ivan Ribar, Osman Karabegović, Košta Nađević, Svetozar Vejić,

novi i ja. Govornici su u svojim govorima istakli zadatke narodnooslobodilačke borbe i značaj u oštrenju naroda u njoj.

Centralni komitet naše Partije i Vrhovni štab stalno su radili na proširenju baze ustanka i na uključivanju što širih slojeva naroda u borbu. Radeći na tome, uskoro posle dolaska u Bosansku krajinu, potekla je inicijativa da se organizuje skupština pravoslavnih sveštenika, u esnika u narodnooslobodilačkom pokretu. Cilj skupštine bio je da se sveštenici još aktivnije uključe u pokret i da se znatnije provirila baza ustanka. Zakazana je u nedelju, 15. novembra 1942. godine, u Srpskoj Jasenici.

Prilikom priprema za skupštinu moram da istaknem pomoć i razumevanje koje nam je pružio narod Podgrmeča, odnosno Jasenice. Organi narodne vlasti i, tako reći, ceo narod tih sela, starali su se da nas što bolje dočekaju i smeste. Smeštaj su nam obezbedili u školi i po privatnim kućama, a isto tako i ishranu.

U toku priprema za skupštinu, pošto je mesna crkva bila sasvim zapuštena i ostavljena da propada, narod ju je, koliko su mu mogli nositi dozvoljavale, o istio i uredio, i u njoj je prota Karamatijević služio službu za vreme skupštine. To je bilo veliko iznenađenje za narod toga kraja, a to je bilo i politički pametno, jer se pozitivno odrazilo na pripadnike ostalih veroispovesti — katolike i muslimane.

Narod nam je priredio veoma topao i ljudski doček. Ta toplina i pažnja okruživala nas je za celo vreme dok smo se nalazili u Srpskoj Jasenici.

Na skupštinu su došli ne samo sveštenici, u esnici u borbi, već i oni koji su do tada bili pasivni. Došli su sveštenici ne samo iz Bosanske krajine, već i iz Like i Dalmacije. Odziv je bio veoma dobar. Referat za skupštinu i poslanicu pripremio sam zajedno sa sveštenikom Blažom Markovićem, verskim referentom 1. proleterske brigade i protom Jevstatijem Karamatijevićem, verskim referentom 3. sandžačke brigade. Na konferenciji su temeljito pretresana aktuelna politička i staleška pitanja i sa njima je upućena poslanica svim pravoslavnim u Jugoslaviji, pa i svim pravoslavnim sveštenicima, vladikama i samom patrijarhu srpskom. Time je objavljeno elom svetom da su pravoslavni sveštenici uz pokret, da ga pomažu i da aktivno u njemu učestvuju. Na skupštini je istaknuto da su i do tada postojali verski referenti u našim brigadama i u odredima.

Poslanica je odigrala značajnu ulogu. Kasnije su mi neki drugovi govorili da je ona imala veliki odjek u Slavoniji, gde je bilo dosta srpskog življa. Ona je, dakle, dospela u ruke vladike pa i samog patrijarha. Imala je odjeka i među katolicima i muslimanima. Pri tome mi je Krsto Bjeljac rekao da je čuo od nekog Savića da je poslanica 1943. godine stigla i u zarobljeničke logore u Nemačkoj.

Odmah posle skupštine radio-stanica „Slobodna Jugoslavija“ dala je obaveštenje o radu skupštine, emitovala je našu poslanicu i objavila imena svih potpisnika, u stvari, imena svih u esnika konferencije.

Za mene, a i za sve nas, najpotresnija je bila poseta obitavilištu dece sa Kozare koja su ostala bez roditelja. Sudbina i odiseja te sirote dece, bila je tužna. U poznatoj ofanzivi na Kozari, u leto 1942. godine, ustaše su, kao nekad Turci, pokupili decu iz zbegova, sa ognjišta i iz ko-

Iona naroda u povla enju, i strpali ih u logor u Jaski (Jastrebarsko). U logoru su ta nedužna stvorenja morena gla u i divlja kim postupcima. Zna se kakva bi im sudbina bila da ih hrvatski partizani, odnosno 4. kordunaška brigada, nije prilikom napada na Jasku, oslobodila i povela sa sobom. Male logoraše gladne, gole i bose preveli su preko svoje teritorije i predali ih partizanima iz Krajine, Banijcima ili Kordunašima, ukoliko su bili sa tih podru ja. Narodne vlasti su za tu sirotu decu formirale de iji dom baš u Srpskoj Jasenici. U domu je bio dosta dobro organizovan život i rad. Narodna vlast starala se da im ishrana bude što bolja i da su koliko-toliko pristojno obu eni. Oni koji su bili za školu poha ali su je. Može se re i da su oni živeli normalno, koliko se to može normalno bez roditelja i u uslovima rata. Naše jedinice materijalno su pomagale i pose ivale tu decu, a posete partizana bile su uvek drage i uzbudljive, jer su oni bili njihovi spasoci i zaštitnici.

Posle skupštine narod nam je priredio bogat ru ak i svim u esnicima skupštine dao poklone — nekom košulju, nekom džemper, nekom arape ili kakvu drugu stvar icu, potrebnu u ratu.

Još estito nisu bile ni prestale borbe za oslobo enje Biha a a jedan deo Vrhovnog štaba, gde sam se i ja nalazio, prebacio se u grad. To je bilo, ini mi se, 5. novembra 1942. godine. Na svakom koraku nailazili smo na sveže tragove borbe, a u pojedinim mestima oko grada još se ula puš ana i mitraljeska paljba. Smestili smo se u hotelu „Bosna“ i nastavili rad, zapo et još u Bosanskom Petrovcu, na pripremama za zasedanje našeg najvišeg predstavnog tela. Iz Petrovca upu eni su pozivi ve nicima, predstavnicima svih naroda Jugoslavije, da prisustvuju zasedanju prvog, istinski narodnog parlamenta u Jugoslaviji. Tamo je rad po eo pod pretpostavkom da e do zasedanja Biha biti slobodan. Ako bi se po tome cenila situacija onda bi se moglo re i da su pripreme tekle sasvim normalno.

U Biha u su još intenzivnije nastavljene pripreme. Ja sam, kao sekretar partijske organizacije pri Vrhovnom štabu, bio zadužen, pored ostalog, za smeštaj i ishranu ve nika. U hotelu pored mene bio je još i Veso Masleša, a ostali sa dr Ribarom smestili su se u zgradu pored Une, trgovca Bilbije. Veso Masleša bio je zadužen za propagandu, a ja za verska pitanja. Uskoro smo se nas dvojica preselili u ku u Vase Stupara, jer su se naši poslovi dopunjavali.

Naša partija je od samog po etka ustanka zauzela pravilan stav i tolerisala da ljudi mogu slobodno, bez ikakvih posledica, ispoljavati svoja verska raspoloženja. Rad verskih referenata u jedinicama, zatim rad sveštenika na oslobo enoj teritoriji, skupština u Srpskoj Jasenici, potvrdili su ispravnost takvog stava Partije. Ali, na tome se nije moglo stati. Trebalo je tražiti puteve tešnjeg povezivanja pravoslavnih sveštenika, pripadnika narodnooslobodila kog pokreta, sa drugim veroispovestima. Radi toga sam se raspitivao za stav i rad ostalih sveštenika u Biha u. Saznao sam da je jedan fratar napredniji od ostalih katoli kih sveštenika, pa smo postavili u zadatak da pokušamo da ga malo približimo pokretu. Odlu ili

smo da prisustvujemo katoli koj pono nici. Dogovorio sam se sa dr Ribarom i još nekim drugovima da zajedno poemo u crkvu. Me utim, to nije bila neka zvani na delegacija ve isključivo naša inicijativa. Prisustvovali smo tome obredu u crkvi. Posle toga pošli smo u džamiju da porazgovaramo sa nekim hodžama. Kako je tih dana bio Kurban-bajram muslimani su, pismenim putem, tražili dozvolu da mogu pucati prangijama za vreme praznika. Razume se, to im je dozvoljeno. Svi ti kontakti i razgovori utirali su put boljem me usobnom razumevanju. Iz tih postupaka narod je video da narodnooslobodila ki pokret ima isti stav prema svim veroispovestima. A to je, opet, omogu avalo širu mobilizaciju novih boraca u redove naših jedinica.

Rade i tih dana na tim pitanjima pošao sam u Cazin da i tamo porazgovaram sa verskim predstavnicima, katolicima i muslimanima. Prilikom razgovora sa jednim katolikim sveštenikom, iznenadilo me je kad mi je, odnosno kako mi je, ispri ao da su oni preveli pravoslavne u katoli ku veru, ali, kako on re e, „oni nikako ne e da nam pri u, pa neka se vrate vama pravoslavicima, a mla e ostavite nama"! Izgleda da je ovaj sveštenik shvatio da sam došao da se poga amo, ali sam mu dosta oštro rekao: „Stariji, kao punoletni, sami e se odlu iti, ali omladina ne e pripasti ni katolicima ni pravoslavnicima, ni muslimanima, ve e se ona svrstati u napredni omladinski pokret."

Tom prilikom posetio sam mog starog poznanika i prijatelja Nuriju Pozderca u njegovoj ku i. I ranije sam bio kod njega, jer sam se sa Nurijom znao još od pre rata. Nekad smo bili zajedno poslani ki kandidati na listi Udružene opozicije, on je odlazio u agitaciju sa jedne strane Drine u Zvorniku, a ja sa druge. Pošao sam kod Nurije sa Ivanom Milutinovi em, Hamdijom Omanovi em i sa još dvojicom-trojicom drugova iz Komande mesta u Czinu. Pozdravili smo se i izljubili. On nas je do ekao zaista prijateljski. Pokojni Milutin i ja nismo znali kako da otpo nemo razgovor. Me utim, Nurija je kad smo ga upitali „ho e li sada sa nama po i", bez okolišenja ili rezerve rekao: „ho u, ako treba no as idem". Skrenuli smo mu pažnju da treba da ostane još koji dan kod ku e i da sredi porodi ne prilike i imanje. „Ne, veli, 'ja idem odmah, dosta mi je ovog straha od ustaša. Dosad sam dva puta pozivan, pa nisam otišao, dosta sam uvao ovce oko ku e da se ne bi kompromitovao, a sada idem sa vama bez daljnog". On je stvarno tih dana došao u Biha i na zasedanju izabran je za potpredsednika AVNOJ-a.

Od tada pa dok nije poginuo u junu 1943. godine, skoro celo vreme bili smo zajedno. Po Bosni, Hercegovini i Sandžaku, naro ito u selima gde je pretežno bio muslimanski živalj, nas dvojica zakazivali smo i održavali zborove i konferencije. Nurija je bio dobar govornik. Nije žalio truda da objasni liniju narodnooslobodila ke borbe. Stalno smo radili, držali konferencije, objašnjavali, tuma ili, pojedina no razgovarali. To nam je bio posao i zadatak. Nurija je dao krupan prilog narodnooslobodila koj borbi za tu godinu dana.

Održao sam još niz sastanaka sa katolikim sveštenicima i hodžama. Na neuporedivo ve e razumevanje nailazili smo kod muslimana nego kod katolika, i muslimani su nam mnogo brže prilazili. Sa katolicima smo veoma teško nalazili zajedni ki jezik.

I pored momentalnih neuspeha nije se moglo na tome stati niti odustati od traženja novih puteva razumevanja. Razmišljali smo šta dalje da preduzimamo. Odlu ili smo da pokušamo sastaviti jedan kalendar u koji bi uneli verske praznike sve tri veroispovesti, ali i sve značajne datume iz narodnooslobodilačke borbe i ostale značajne događaje iz istorije naših naroda. Ozbiljno smo se prihvatili posla. Na kalendaru smo radili Vesko Masleša i ja. Ja, kao bivši teolog, dosta sam znao podataka, ali je Vesko mnoge stvari pravilno ocenio i formulisao. Prvi primerici kalendara trebalo je da se pojave početkom januara 1943. godine, odnosno da ceo tiraž bude gotov do 15. januara. Ceo rukopis bio je na vreme predat štampariji, ali kalendar se nije tada, pa ni mnogo kasnije pojavio. Njegovo izlaženje, kao i mnoge druge naše planove, spre ili su događaji koji su nastupili početkom 1943. godine.

Posle nešto više od godine dana od izbijanja narodnog ustanka, zahvaljujući i oružanoj borbi, stvoreni su takvi vojni i politički uslovi, stvorena je prostrana oslobođena teritorija, da je postalo neophodno da se u Jugoslaviji formira parlament i vlada — AVNOJ i Izvršni odbor AVNOJ-a. To je naše rukovodstvo učinilo na vreme pa je pristupilo pripremama za Zasedanje još u Bosanskom Petrovcu. Iz njega je Vrhovni komandant uputio pozive u svim pravcima. I tu je došla do izražaja ona poznata širina pokreta koja je istaknuta još u proglasu CK za oružani ustanak. Pozivi su prvenstveno upućeni onim koji su u dotadašnjim borbama, s puškom u ruci, izvojevali pravo da predstavljaju svoj narod. Pored njih pozvani su da na Zasedanju ustvuju pripadnici građanskih partija, koji su se do tada pošteno držali i nisu izdali svoj narod, kao i oni rodoljubi koji su simpatizovali pokret i pomagali borbu koliko su smeli i mogli. U stvari na Zasedanje su pozvani svi oni, bez obzira na narodnost, veru, socijalnu i političku pripadnost, kojima je narodnooslobodilačka borba ležala na srcu.

Centralni komitet i Vrhovni štab pristupili su veoma temeljito pripremama za taj posao. Ali, pošto takvi krupni politički zahvati prevazilaze okvire Jugoslavije, trebalo je o tome čuti i mišljenje naših saveznika: Sovjetskog Saveza, SAD i Velike Britanije. Drug Tito i njegovi najbliži saradnici smatrali su da je već krajnje vreme da saveznici i zvanično priznaju stvarno stanje u Jugoslaviji i, da istovremeno, sa našim priznanjem otkazuju pomoć kraljevskoj vladi i kralju Petru u emigraciji i, da im ospore pravo da oni, i njihov plaćenik u zemlji Draža Mihailović, predstavljaju narode Jugoslavije. Mi smo tada bili prinuđeni zbog međunarodne situacije da po nazivu ne stvaramo parlament i vladu, već smo, 26. i 27. novembra 1942. godine u tek oslobođenom Bihaću u formirali Antifašističko veće narodnog oslobođenja Jugoslavije i iz njegovog sastava izabrali Izvršni odbor kao vrhovnu vlast za celu Jugoslaviju. Međutim, to je bila istinska narodna vlada u Jugoslaviji, samo drugačije nazvana, i mi smo postigli ono što smo želeli.

Na Zasedanju bio sam izvestilac verifikacionog odbora i obavestio sam prisutne vešnike da je od 71 pozvanog delegata prisutno 54 (nisu stigli vešnici iz Slovenije i Makedonije i još neki sa okupirane teritorije).

Zapazio sam i ja, a i ostali koji su bili uz druga Tita i Vrhovni **štab da** su ve nicipi sa izuzetnom pažnjom pratili tok Zasedanja i izlaganja ve nika i gostiju. Naro ito su bili pažljivi oni ve nicipi koji su prvi put došli na slobodnu teritoriju, prvi put me u nama, i koji su prvi put videli i uli druga Tita. Ona vrela atmosfera, drugarski ljudski odnos, Titov realizam i veliki uspesi naše vojske, bezrezervno su ih privukli na stranu narodno-oslobodila ke borbe. Na kraju Zasedanja izabrano je predsedništvo u sastavu: predsednik — dr **Ivan Ribar**, potpredsednici — **Nurija Pozderac**, **Pavle Savi** i nešto kasnije **Edvard Kocbek**, i još 6 lanova. Svakom lanu dodeljen je po jedan sektor rada i tako je **Mile Peruni i** zadužen za unutrašnje poslove, **Ivan Milutinovi** za privredna pitanja, dr **Sima Milosevic** za zdravstvene poslove, **Veselin Masleša** za propagandu, **Vlada Ze evi** za verska pitanja i dr **Mladen Ivekovi** za socijalna pitanja. U tom sastavu radili smo u Biha u oko 2 meseca, od novembra do druge polovine januara 1943. godine. Aktivnost te privremene ratne vlade ose ala se naro ito na oslobo enoj, a i na neoslobo enoj teritoriji u itavoj Jugoslaviji. Predsednik, potpredsednici i lanovi AVNOJ-a imali su mese nu platu po 300 kuna.

Za to vreme stvoreni su uslovi i po ele su da rade škole i Narodni univerzitet, otvorene su trgovine i organizovana razmena dobara (duvana, soli, mesa, petroleuma, tekstila i dr.), organizovana je zdravstvena služba, upu ene su protestne note saveznicima (SAD, Sovjetskom Savezu i Velikoj Britaniji) što i dalje pomažu kralja Petra i njegove etnike u Jugoslaviji, raspisan je Narodni zajam u iznosu od 500.000.000 dinara (kuna) i ura eno je niz drugih poslova. Ta ratna vlada radila je i danju i no u, u pokretu, u toku borbe, u nastupanju i odstupanju.

Kako smo radili najbolje se može videti prema tome kako smo do kraja obavili posao oko Narodnog zajma. Obveznice smo štampani u štampariji u Drini ima u vrednosti od 1.000 do 5.000 dinara, i predvi eno je da svaku obveznicu potpiše predsednik, potpredsednici i lanovi Izvršnog odbora AVNOJ-a. Kad je sve odštampano bilo je itavo brdo hartije. Pošto smo se uskoro morali povla iti iz Biha a dodeljeni su nam konji za prenos obveznica. Gde bi god zastali ili kona ili odmah smo se la ali potpisivanja obveznica. Što bi mi u toku no i uradili sutradan su kuriri raznosili na slobodnu i okupiranu teritoriju. Tako smo radili neprekidno. Tovari su se iz dana u dan smanjivali, a nama je od potpisivanja omrzlo naše ro eno ime.

Prilikom potpisivanja obveznica desilo nam se da smo jednu od 500 dinara (kuna) pogrešno potpisali. Zbog toga nas je drug Milutin grdio jer smo nepažnjom upropastili 500 dinara. Pokojni drug Milutin je kao lan Izvršnog odbora bio zadužen za finansije i uvao je svaki dinar ili kunu kao ženicu svoga oka. Lanovi Izvršnog odbora dobijali su po 300 dinara ili kuna mese no. To su bile veoma male pare i za njih se jedva moglo nešto kupiti. U Biha u su se tada mogle kupiti lepinje, evap i i, moglo se Ponešto dobiti za jelo i u kafanama i slasti arnicama, moglo se obrijati i ošišati itd. Prilikom zajedni kih obeda stalno smo govorili drugu Milutinu da su nam, kao lanovima vlade, .plate male. Redovno nam je odgo varao da imamo obezbe en stan i hranu i da nam je ono što dobijemo dosta za džeparac, za duvan i ostale potrebe. A nama to nije bilo dosta ni za duvan.

Za vreme našeg boravka u Biha u zajedno smo se hranili u hotelu „Bosna“. Ishrana je bila tipična partizanska, nekad bolja, nekad slabija, a u osnovi jednolika. To je zavisilo od toga koje su raspolagali, organi koji su nas snabdevali. Jednog dana posetio nas je učitelj Pucar Stari i mi smo ga zadržali na ručku. Ručak je bio prilično mršav, a on je znao kakva je situacija na terenu i u jedinicama u pogledu ishrane. Uskoro posle njegovog odlaska Oblasni komitet i Operativni štab za Bosansku krajinu iz Lušci Palanke uputili su nam nekoliko Tcola brašna, masti, suvog mesa, pasulja i drugog povrća. Sve nas je obradovala ta drugarska pažnja i briga. Međutim, to nije poboljšalo ishranu već nika jer sam ja, bez njihovog odobrenja, svu tu hranu ustupio omladini za ishranu delegata Prvog kongresa USAOJ-a. Za vreme Kongresa, 27, 28. i 29. decembra 1942. godine, svi članovi AVNOJ-a dali su čak i svoja sledovanja za ishranu omladine.

Svaki dan bio nam je ispunjen radom. Nismo stizali da prisustvujemo svim sastancima, konferencijama, zborovima iako smo se stalno nalazili na terenu. Negde polovinom decembra, Okružni komitet za Biha zakazao je savetovanje. Prisustvovao sam tome savetovanju sa drugom Milutinom. Kad smo stigli već su se svi bili okupili. Sekretar OK drug Hajro Kapetanović nikako da otvori savetovanje. Sve nešto čekajući, dogovara se sa onim oko njega. Mi sedimo i čekamo. Međutim, drug Milutin primetio je da tu nešto nije u redu, da se nešto čeka, pa se obratio sekretaru rečima: „Samo vi po nite“. Za vreme odmora saznao sam da sam ja bio uzrok neotporne injanje sastanka. Tada je važio princip da samo članovi KP mogu prisustvovati sastanku, a pošto sam ja bio sveštenik, oni su očekivali da ja odem, pa tek onda da po ne sastanak. Ko zna koliko bi još očekivali da Milutin nije uvideo o čemu se radi.

Život u gradu sasvim se normalizovao. Ustanove i škole po cele su da rade, a tako i trgovine, radionice, kafane i slastičarnice, pa čak i pijace. Kazalište narodnog oslobođenja davalo je predstave, držana su razna predavanja i razne druge priredbe. Život je po sebi ponovo da dobija normalan tok. Jedne večeri pozvaše me neki poznanici na kafu. Kad sam pošao Ivan Milutinović mi reče: „Ne eš bez mene i ja, ja moram da vodim računa o tebi kao sekretaru čelijske, kako eš da se vladaš“. Tako smo pošli on, Tiljak i ja. Naši poznanici stanovali su prilično daleko van grada. Dočekali su nas prijateljski. Kad smo se vraćali na konak po dubokom snegu trebali su nam znaci raspoznavanja.

Svaki dan je donosio nešto novo, nešto neobično. Dok sam jednog dana stajao sa Vesom Maslešom i Fjedorom Mahinom pored prozora, zaustavismo na ulici pesmu, svirku i povike. Pročeka nekoliko fijakera, a iz njih se ori pesma — svadba. Dobacih u šalici Vesi i Mahinu: „Posle rata ženimo se pa već iako imamo žene, svadbu ćemo obaviti sa fijakerima i muzikom“. Mahin je to shvatio ozbiljno pa dodade: „Ja ne mogu, ja mogu da imam samo jednu ženu, ja ne pristajem da se ženim drugi put“. Šalili smo se na Mahinov račun, pa smo čak to ispričali i drugu Milutinu.

U Domu kulture svakodnevno su držana predavanja iz raznih oblasti i usmene novine. Sala je uvek bila puna, a predavanja, veoma kvalitetna. Kao predavači u Domu su se pojavljivali: Ivan Milutinović, Veselin Masleša, Mile Perunić i, Fjodor Mahin i drugi.

Naš boravak u Biha u trajao je 86 dana. To vreme bilo je vrlo plodonosno. Pokrenuto je i rešeno niz problema. Koliko je samo škola otvoreno! U školama su se ve tada pojavili saveti, sli no današnjim školskim odborima. Rad se u školama, i pored toga što se nije raspolagalo ni sa najelementarnijim potrebama, olovkama, sveskama pa ni najosnovnijim udžbenicima i u ilima, odvijao redovno i postizani su zna ajni uspesi. Deca po selima tako e su redovno poha ala školu iako im je stalno pretila opasnost da ih neki iznenadni neprijateljjev prodor ne zatekne na asu. Pojavio se problem kako obezbediti toliko nastavnika koliko je traženo i koliko je bilo potrebno. U sela su odlazili za u itelje mladi i i devojke sa nekoliko završenih razreda gimnazije ili u iteljske škole. I pored svega toga i nastavnici i deca postigli su zna ajne uspehe.

Posebno poglavlje u tom našem životu i radu bio je dr Sima Milošević . On je u Izvršnom odboru bio zadužen za zdravstvene poslove. Iako je bio profesor Univerziteta, on je bio veliki prakti ar. Sve nas je iznenadivao svojim predlozima. Nama su ti njegovi predloži bili nerealni i tada neizvodljivi. Naime, on, je predlagao da se preduzmu mere za zaštitu stanovništva od raznih epidemija, odnosno da se uvede preventivna zaštita od tifusa, trahome, šuge, dizenterije i dr. Na toj liniji on je stalno nastojao da izvu e iz jedinica jedan broj lekara i drugog sanitetskog osoblja pa je, radi toga, imao neke razgovore sa sanitetskim radnicima iz jedinica. Dr Sima Milošević bio je veliki optimista i pun ideja, i njegovo interesovanje išlo je mnogo šire nego što su to dozvoljavale ondašnje mogu nosti i raspoloživi lekovi, apoteke, druga sredstva i sanitetsko osoblje.

Rad svih nas bio je ispunjen velikom aktivnoš u, optimizmom, samopregorom i odricanjem. Rezultati nisu izostali, a tragovi ideja koje se danas sprovode u školstvu i zdravstvu, ako pažljivo analiziramo našu aktivnost u Biha u krajem 1942. godine, mogu se tamo na i.

Biha nije bio samo sedište naših najve ih politiki h i vojnih organa u ekonomskom pogledu nego i centar prostrane slobodne teritorije. U grad su ljudi dolazili sa svih strana, i iz svih bližih i daljih sela i mesta. Dolazili su slobodno i u njemu su se ose ali kao kod svoje kuke. Naro ito je mnogo sveta dolazilo kada je bio pazarni dan. Pored radnji, kafana, radionica, piljarnica po ele su da rade i pijace gde se moglo kupiti raznog vo a i povr a, a i sto ne pijace. Pazarnog dana dolazili su u Biha ak iz Imotskog, Posušja, Livna, iz Dalmacije i drugih mesta, donosili so, ulje, duvan, tekstil i druge proizvode i menjali ih za žito. Razmena je bila vrlo razvijena i zna ila je veoma mnogo ne samo u materijalnom pogledu ve i u politiki m, jer je kroz nju, i preko nje, vršen snažan politiki uticaj. To je s druge strane zna ilo veliko poverenje naroda prema narodnoj vlasti i narodnooslobodila koj borbi. Upravo ta bezgrani na odanost naroda, ta bezgrani na podrška borbi, to ogromno poverenje koje je uživala naša Narodnooslobodila ka vojska, bilo je ono što nas je najviše impresioniralo. I danas kad god se setim Biha a, ono ogromno narodno poverenje potisne u drugi plan sve ostalo tada doživljeno.

VLADA ZECEVIC

IZ SLAVONIJE NA PRVO ZASJEDANJE AVNOJ-a

Nekoliko dana poslije okupacije Jugoslavije od njema ko-fašisti kih trupa, drug Tito održao je u Solovijevoj ulici u Zagrebu kratko savjetovanje sa jednim dijelom članova CK KPH. Tito nam je tom prilikom ukratko objasnio zadatak naše partije i u vezi s tim dao instrukcije da pristupimo pripremama za ustanak. Mjeseca aprila, dobio sam zadatak od CK KPH da se uputim u bjelovarski i u okrug Nove Gradiške, da sa tamošnjim drugovima, članovima Partije i SKOJ-a izvršim, sve pripreme za oružani ustanak. Zadnjih dana aprila obišao sam jedan dio bjelovarskog okruga, pa poslije kratkog boravka u Zagrebu ponovno sam se vratio u Bjelovar, a odatle sam pošao u Banovu Jarugu. Intenzivno smo vršili pripreme za okružne partijske konferencije u okrugu Nova Gradiška i Bjelovar. Ve 6. juna 1941. godine održali smo Prvu okružnu partijsku konferenciju bjelovarskog okruga na Kalniku. Sve pripreme ove vrlo uspjele partijske konferencije izvršio sam sa članovima OK Bjelovar, u prvom redu sa sekretarom Čehaji em.¹

U prvoj polovini juna održali smo u Banovoj Jarugi okružnu partijsku konferenciju za okrug Nova Gradiška. Tako smo partijskim radom obuhvatili cijeli bjelovarski okrug i zapadnu Slavoniju, a nešto kasnije i Moslavinu.

Pokret u tim dijelovima Hrvatske širio se postepeno. To je s jedne strane bila posljedica uticaja naše partije u tim krajevima, a s druge uticaj Hrvatske seljačke stranke na hrvatske seljačke mase.

Međutim, oslobodilački pokret u Slavoniji stalno se širio i jačao, tako da smo već u decembru 1941. godine imali nekoliko stotina naoružanih boraca. Na vojno-političkom savjetovanju u selu Brusniku kraj Pakraca, 24. decembra 1941. godine, formiran je 1. slavonski narodnooslobodilački bataljon. Poslije toga mogli smo mnogo sistematskije i organiziranije da vršimo napade na neprijateljeve posade i njegova manja uporišta. Ja sam, uglavnom, stalno krstarilo po terenu isto no od Požege sve do kotara Kutine, a sjeverno do Križevaca i Koprivnice.

¹ Kasim Čehaji Turin, običan radnik iz Bihaća, postao je u jesen 1931. član bihaćke partijske organizacije. U njoj je radio do oboljenja na pluća kada je otišao na liječenje u Hrvatsku gdje je nastavio revolucionarni rad i pred rat postao sekretar Okružnog komiteta KPH za Bjelovar. Poslije konferencije na Kalniku ostao je da radi kao politički radnik na području bjelovarskog okruga. Zadnji put sam ga vidio sa lancima na rukama, izmeću dva žandarma, u Bjelovaru. Njegovo junačko držanje u zatvoru i za vrijeme strijeljanja zaslužuje da se i ovdje o tome nešto kaže.

On je kao pozadinski partijski radnik radio veoma mnogo i u radu je bio vrlo uporan.

Turin je svim svojim bičevima bio i do zadnjeg momenta ostao komunist, vojnik naše partije, pa je hrabro, kako je njemu i prilikovalo, položio i život za njene ciljeve.

Jednog dana, kada sam iz Slavonije stigao u Bjelovar, doznao sam da je sekretar Okružnog komiteta Bjelovar drug Cehaji obolio i da se nalazi u podravskom Novom Gradu u ku i jednog bogatijeg seljaka Hrvata. Odmah sam se uputio u Novi Grad i našao Cehaji a u krevetu. Bolovao je od nekih krasta i nije mogao da hoda. U razgovoru s njim doznao sam da se u podravskom Novom Gradu priprema napad na op inu. Poslije objašnjenja koje mi je dao Cehaji saglasio sam se sa tom akcijom. I zaista, napad je vrlo dobro uspio. Grupa oružanih drugova iz mjesta i njegove okoline napala je op insku zgradu i zarobila preko 40 pušaka i raznog drugog materijala. Me utim, neki od drugova koji su sudjelovah u napadu nisu napustili Novi Grad nego su i dalje tamo ostali. Poslije provale uhapšeni su neki od njih. Tako je u ruke neprijatelju pao i drug ehaji . Sje am se da sam jednog dana, nekako prije Nove 1942. godine došao u Bjelovar i u jednoj ulici sreo Cehaji a koga su dva agenta vodila, vjerovatno, u ambulantu na lije enje jer je još uvijek bolovao i teško se i nesigurno kretao. Nije nam uspjelo organizirati njegovo osloba anje iz kotarskog zatvora, jer se zatvor nalazio pod jakom stražom ustaša, a osim toga u Bjelovaru se nalazio jak neprijateljev vojni garnizon. Kasnije sam saznao da je tih dana strijeljan Cehaji sa ve om grupom drugova, me u kojima se nalazila i jedna žena. Po gradu se pri alo da se ta grupa, kad su je prevozili kamionom na strijeljanje, vanredno juna ki držala. Svi su pjevali revolucionarne pjesme i uzvikivali revolucionarne parole. Pri alo se da su žandarmi u njih pucali nekoliko puta, jer su bili toliko uzbu eni njihovim držanjem, da su im prilikom strijeljanja drhtale ruke.

Kasnije sam doznao da je jedan od lanova prijekog vojnog suda na su enju pitao Cehaji a i za mene, a Cehaji je na njemu svojstvena in odgovorio da me poznaje i da „negdje ovdje radim, a oni neka me uhvate ako mogu“.

Nekako u mjesecu maju 1942. godine Glavni štab Hrvatske uputio je u Slavoniju jednu banijsku etu, koja je sa svojim borbenim iskustvom predstavljala u to vrijeme znatnu pomo našim borcima. Mjesec dana kasnije, koncem juna, preba eni su iz Bosne u Slavoniju djelovi Proleterskog bataljona Bosanske krajine. U Slavoniju je stiglo nešto manje od 100 boraca. Oni su bili veoma izmoreni od neprekidnih borbi. Mi smo te borce prihvatili i snabdjeli svim potrebnim sredstvima, a kad su se odmorili zajedno sa slavonskim partizanima izveli su itav niz akcija. Krajišnici su bili veoma smioni borci, vješti i lukavi ratnici, sa velikim borbenim iskustvom, upravo, kao i borci Banijske ete koji su nam, tako-e, pružili znatnu pomo . Krajišnici su bili naro iti majstori u osvajanju bunkera, pa su nam njihova iskustva u tom pogledu znatno pomogla. Više nismo gubili prilikom napada na bunkere ve i broj boraca kao što je to bilo ranije. _

Bosanski proleter i ostali su u Slavoniji nekako do jeseni. Nastojali smo da ih zadržimo, ali su bili uporni da se vrata u Bosnu. Sje am se da sam cio dan vodio' duge pregovore s njima, ali oni su uporno željeli da napuste Slavoniju, što su i u inili nekako po etkom jeseni 1942.

Me utim, naša veza sa Bosnom bila je stalna. Poslije poznate ofanzive na Kozari ustaše su deportirale u Slavoniju oko 30.000 starih ljudi,

žena, djevojaka i djece. Taj unesre eni narod, go, bos i gladan, nalazio se u teškom položaju. Ustaše su ih prebacile na obronke Papuka, u predjele koji su bili nastanjeni pretežno Srbima, gdje je ve bilo dosta popaljenih sela. Tamošnji narod teško je živio, ali su ipak deportiranim svi izašli u susret i snabdjeli ih koliko god su mogli hranom, obu om i odje om. Organizirana je kolektivna ishrana i pružena im je neophodna sanitetska pomo . Sa njima je ra eno i politi ki, što je bilo vrlo važno, jer su oni poslije strahovitih stradanja na Kozari gledali u po etku sa nepovjerenjem ak i na nas partizane.

Ve u ljetu 1942. godine po eli su masovnije da stupaju u oslobo dila ku borbu i seljaci iz hrvatskih sela. Pokret se sve više širio. Ve smo u nekim krajevima Slavonije imali i manje oslobo ene teritorije, a u jesen formirali smo 1. slavonsku brigadu.

Nekako u drugoj polovini oktobra 1942. primilo je Povjerenstvo CK KPH za Slavoniju i Srijem obavještenje, da treba da se spremim za put do Glavnog štaba Hrvatske, odakle sam trebao otputovati na Prvo zasjedanje AVNOJ-a. Nikakve druge pojedinosti nisam znao. Jedino to da sam najkasnije do 20. novembra trebao da stignem na oslobo enu teritoriju Korduna. Bilo mi je teško ostaviti drugove sa kojima sam više od godinu i po dana dijelio dobro i zlo. Mnogo toga vezivalo me je za taj kraj, gdje sam od po etka radio na pripremama oružanog ustanka.

Slavoniju sam napustio krajem oktobra ili prvih dana novembra 1942. Put je vodio preko Moslavine. Prebacivao sam se od sela do sela preko partijskih organizacija gdje su one postojale i preko narodnooslobodila kih odbora. Ve inom sam pješa io no u. Propusnicu, koju sam dobio u Štabu 2. operativne zone Hrvatske, brižljivo sam sakrio u kaput.

Išao sam u gra anskom odijelu, jer sam tako bio manje upadljiv. Po selima kroz koja sam prolazio stalno su krstarile neprijateljeve patrole. Me utim, zbog oskudice u vremenu, morao sam da pješa im i danju. Put je vodio prema azmi, a ona je bila ustaško uporište, te sam je morao obi i. Došao sam na Savu kod sela Preseke. Tu sam ekao 4 dana da me prebace preko rijeke. Partijska grupa, zadužena za prebacivanje, znala je da sam lan CK, pa se plašila za moju bezbjednost jer su nekoliko dana prije mog dolaska, u neposrednoj blizini sela, ustaše uhvatile nekoliko studenata i studentica koji su, tako e, namjeravali da se prebace preko Save u partizane. Sve su ih tu strijeljali. Zbog toga su ekali da se za mene na e neki drugi, sigurniji kanal. Vrijeme je bilo hladno, a u ku e se nije smjelo zbog estih pretresa. Krio sam se na štaglju. Dobio sam anginu i temperaturu. Nisam više mogao da ekam, ve sam od drugova koji su trebali da me prebace tražio da to što prije u ine jer u se u protivnom žaliti CK. Ve slijede e no i oni su me prebacili.

Put sam nastavio poslije 20. novembra. U prvom selu u koje sam došao, tražio sam od drugova da me što prije prebace na oslobo eni teritorij. Ali, to nije išlo lako. Kad sam prešao prugu Zagreb—Sisak mislio sam da sam ve blizu cilja. Me utim, zadržali su me drugovi u selu pred rijekom Kupom. Ipak sam se u malom amcu, prebacio preko Kupe. Poslije prelaska, nakon kra eg pješa enja, stigli smo do dobro uvane ceste u blizini Slatine. Morali smo je obi i, jer je Slatina bila ustaško

uporište. Uskoro smo se našli na području koje su potpuno kontrolisale naše partizanske jedinice.

Došao je ve i 25. novembar. Preostalo je svega nekoliko desetina kilometara do Slunja, u koji sam po planu trebao još ranije da stignem. Poslužio sam se jednim partizanskim kamionom koji je išao od sela Buda koga Slunju. Najzad sam stigao u Slunj 27. novembra oko 10 a-sova. Odmah sam se uputio u sjedište CK KP i Glavnog štaba Hrvatske.

Prvi prolaznik koga sam upitao gdje se nalazi sjedište, pokazao mi je zgradu bivšeg kotarskog suda. Na prvom katu našao sam Vladu Bakari a koji je tada bio komesar Glavnog štaba Hrvatske. Vlado mi je pružio poziv za Prvo zasjedanje AVNOJ-a i rekao da odmah krenem u Biha , jer je još ju e po elo Zasjedanje. Pro itao sam ga. uvam ga još i danas kao najdražu uspomenu iz oslobodila ke borbe.

Poziv je bio datiran za 20. novembar 1942. godine. Bio je izvu en na geštetneru. Naslov je bio otipkan na pisa em stroju. Rukom je bio ispisan samo datum i mjesto Biha . Na njemu je bio originalni potpis druga Tita.

Vlado mi je rekao: „Pajo, dolje imaš auto, sjedni odmah u njega i požuri!“ Brzo sam sišao niz stepenice, ušao u mali auto i pošao za Biha . Nije prošlo ni sat i etvrt, a ve sam stigao na predvi eno mjesto.

Došao sam u zgradu gdje je održavano Zasjedanje i stao uz još nekoliko starijih delegata uza zid. Drugi delegati su sjedili. U dvoranu sam ušao kad je po eo da govori meni dobro poznat i dragi znanac, Veso Masleša. Bio je u kapi, nahla en. Ja sam ga jako poštovao i volio. To je bio divan revolucionar, intelektualac. Rijetko sam kad sreo takvog ovjeka. Kad je završio svoj govor odjeknuo je aplauz naro ito kad je iznio kako su birani vije nici, i podvukao da su svi oni izabrani u borbi. Pogledao sam okolo i ugledao druga Tita, zatim Ivana Ribara i druge. Za stolom radnog predsjedništva nalazio se, pored ostalih, moj dragi, stari i dobri drug Moša Pijade.

Kad je Veso završio svoj govor ustao je jedan visok ovjek u o alima, koga nisam poznavao. Rekli su mi da je to dr Sima Miloševi . U dvorani je bilo hladno. Ve ina delegata imala je kape ili šešire na glavi.

Poslije Vesinog referata dat je kra i odmor. Odmah sam prišao drugu Tjtu da ga pozdravim. Naš susret je, kao i uvijek, bio prijateljski srda an. Pitao me je kakvo je stanje u Slavoniji, kako se Hrvati odazivaju našem pozivu u borbu. Sjetio sam se da je Vrhovni štab oštro kritikovao naš rad u Slavoniji, jer u prvoj godini rata u našim jedinicama nije bilo dovoljno Hrvata. Odgovorio sam drugu Titu da smo uspjeli objasniti narodu Ma ekovu izdaju i da je u posljednje vrijeme priliv Hrvata masovniji. Pitao me je zašto sam zakasnio. I to sam mu objasnio. Sa drugom Titom bio je i drug Ribar s kojim sam se tada upoznao.

Na zajedni kom ru ku za delegate našao sam mnogo starih drugova: Mošu Pijade, Simu Balena i još neke sa kojima sam bio na robiji ili radio prije rata. Poslije ru ka nastavljeno je Zasjedanje. Moša Pijade pro itao je Rezoluciju o osnivanju Antifašisti kog vije a narodnog oslobo-enja. Ona je jednoglasno prihva ena. Poslije toga prihvatili smo proglas AVNOJ-a narodima Jugoslavije. Na kraju, izabrali smo Izvršni odbor AVNOJ-a na elu sa drugom Ivanom Ribarom. Proglas je bio otkucan u

dva primjerka i potpisali smo ga svi mi, prisutni vijećnici AVNOJ-a.

Već je pao mrak kad je Prvo zasjedanje AVNOJ-a završeno. Oprostio sam se sa delegatima i iste večeri uputio sa nekoliko drugova automobilom u Slunj. Saopštili su mi u Slunju da se ne mogu vratiti u Slavoniju. Dobio sam novu dužnost.

Na Zasjedanju je odlučeno da sve pokrajine formiraju svoja vijeća. Tako smo i mi u CK Hrvatske odmah o tome diskutovali i formirali organ koji je počeo sa pripremama za jedno takvo zasjedanje. Mene su zadužili da radim na tom poslu i da angažujem nekoliko drugova koji će mi pomagati. Već smo u februaru imali mali kolektiv koji je radio na tom zadatku. Vršili smo intenzivno pripreme za formiranje inicijativnog odbora i odlučili smo da ga formiramo 2. marta.

U Slunju smo ostali svega 10—15 dana. Rad smo nastavili na terenu. U Bihaću su došli naši poznati književnici Vladimir Nazor i Goran Kovač i počeli su raditi u januaru 1943. godine. U radu smo dobro napredovali, ali smo ga morali za izvjesno vrijeme prekinuti, jer je počela četvrta neprijateljeva ofanziva.

Zbog ofanzive i mi smo se morali povući sa tog terena u Liku i smjestiti u selo Ponor, nedaleko od današnje Titove Korenice. Tu smo oformili Inicijativni odbor ZAVNOH-a, koji je već u junu iste godine pripremio I zasjedanje ZAVNOH-a održano na Plitvičkim jezerima.

Dr PAVLE GREGORIC

DALMACIJA I PRVO ZASJEDANJE AVNOJ-a

Pisati danas, nakon dvadeset godina, svoja sjećanja o danima prvog oslobođenja BiH a i Prvog zasjedanja AVNOJ-a — zahvalno je, ali istovremeno i teško, jer sjećanja blijede, a dokumenata i zapisa ima malo. No, uprkos tim teškoćama dužni smo, kao neposredni učesnici tih historijskih događaja, opisati i obraditi sve što možemo i koliko znamo.

Partijsko i vojno rukovodstvo Dalmacije postavilo je, od početka ustanka, kao najvažniji zadatak uspostavljanje vrste veze unutar Dalmacije i sa susjednim područjima. Neposredno povezivanje sjeverne Dalmacije preko Velebita sa Likom, srednje Dalmacije preko Dinare sa Drvarom i livanjskim područjem, zatim južne Dalmacije preko Biokova sa Hercegovinom i Crnom Gorom, stvarala je preduslove za dugotrajniju oružanu borbu.

Nakon naših prvih neuspjeha upućivanjem partizanskih odreda u Bosnu i Liku, pristupili smo pojedinačnom prebacivanju boraca i formiranju manjih partizanskih jedinica na području Solina, Kozjaka, Mosora, Svilaje, Dinare, Kamešnice, Biokova, Cincara i na južnim padinama Velebita u sjevernoj Dalmaciji. U organiziranju tih partizanskih jedinica i u njihovim prvim okršajima, mnogo su doprinijeli naši španski borci Maks Bačić i Milićević, Božo Marjan, Duje Bašić, Ante Miočić i drugi.

Poslije prvih neuspjeha, partijsko i vojno rukovodstvo Dalmacije, poučeni teškim iskustvom, prihvatili su princip: razvijanje oružane borbe od najnižih ka višim formama. Rezultati su se na terenu Dalmacije i u IV operativne zone odmah pokazali. Taj princip primjenjivan je u bitkama u kojima narodnooslobodilačka borba pokazao se potpuno pravilnim i opravdanim.

Od avgusta 1941. do avgusta 1942. godine, tj. do dolaska Vrhovnog štaba na čelu s drugom Titom i proleterskim brigadama, naše veze sa Likom, livanjskim područjem, Drvarom i Bosanskom krajinom, razvijane su i u vršivane u zajedničkoj borbi. Za vrijeme pohoda Grupe brigada sa Vrhovnim štabom u zapadnu Bosnu, 1. proleterska, 3. sandžaklijska brigada, dijelovi 5. krajiškog odreda, bataljon „Vojin Zirojević“ u sadejstvu sa jedinicama IV operativne zone oslobodili su od 5. do 7. avgusta 1942. godine Livno. Preko Livna održavana je veza između NOP-a u Dalmaciji i u Bosanskoj krajinu. Livanjski kraj bio je važna partizanska baza. U zajedničkim borbama u Donjem livanjskom polju Dalmatinsko-dinarskog i 5. krajiškog partizanskog odreda, u kojem se nalazilo preko 40 boraca iz Dalmacije, a također i u borbama za Glamoč i glamočanska sela mnogostruko su provjerene te veze. U borbama protiv talijanskih fašističkih okupatora, ustaša i četnika učestvovali su partizanski bataljon „Staran Vujadin“ iz Donjeg livanjskog polja i Livanjski partizanski odred,

formiran od boraca iz Livna i livanjskog područja, i od znatnog broja Dalmatinaca.

U periodu avgust—decembar 1942. godine i januar 1943. iz Dalmacije je dobrovoljno stupilo u jedinice veliki broj boraca, od kojih je 50% otišlo u proleTERSKE i druge udarne brigade i partizanske odrede. U tom periodu esto je u osloboeno Livno i Glamo dolazilo po nekoliko stotina novih boraca. Više puta ih nismo mogli odmah naoružati. U tih par mjeseci formirane su i prve dalmatinske brigade: 1. brigada u selu Dobro kod Livna 6. septembra 1942. godine; 2. u selu Uništu kod Vrlike 3. oktobra 1942. godine; 3. u selu Vrbi kod Mu a 12. novembra 1942. godine; 4. brigada u selu Šoši ima na Biokovu 6. januara 1943. godine i 5. u februaru 1943. godine, te udarna 9. dalmatinska divizija u osloboenom Imotskom, 13. februara 1943. godine.

„Borba“, organ KPJ, prenosi u svom broju od 22. oktobra 1942. godine dio govora druga Tita koji je održao prigodom predaje zastave 2. proleTERSKOJ udarnoj brigadi 17. oktobra 1942. godine. U govoru je reeno i ovo: „...Naš narod, koji diže ustanak, daje rezerve koje e obnoviti naše redove, pove ati snagu; on e dati sve od sebe da u ovoj teškoj borbi pobijedi. Pogledajte, Dalmacija gori! Narod se diže. etni ka kama po ela je klati isto onako kao i u Srbiji; po ela je i tamo klati, misle i da e pokoriti narod. Dalmatinci idu u partizanske redove. Dalmatinci su ve došli u proleTERSKE brigade, Dalmatinci stupaju u udarne brigade, Dalmatinci se dižu u borbu za slobodu i sretniju budućnost svog naroda...“¹ To je bilo najve e priznanje našim borcima, i to od samog druga Tita.

Polovinom januara 1943. godine održana je u Livnu skupština na kojoj je izabran prvi narodnooslobodila ki odbor za Dalmaciju. Tada su naše jedinice vodile mnogobrojne teške borbe od Neretve do Zadra, na moru i na otocima. Rezultat tih borbi bila je naša prva partizanska luka Podgora sa širim područjem Biokova. Te zajedni ke borbe imale su krupan zna aj i za područje srednje Bosne i Bosanske krajine.

Samo tako udruženi politiki i vojni ki, pod neposrednim rukovodstvom druga Tita, CK i Vrhovnog štaba, bili smo u stanju tu i, politiki i vojni ki, doma e izdajnike i okupatore. Rezultat tih zajedni kih borbi bio je dalji razvitak ustanka na itavom području srednje Bosne i Bosanske krajine. Naše proleTERSKE i udarne brigade i divizije bile su ve izrasle u snažnu udarnu snagu, i oslobodile su veliko područje sve od luke Podgore do Jajca i Biha a.

Veliko osloboeno područje poslužilo je našem rukovodstvu i oružanim snagama da se vojni ki i politiki pripreme, u vrste i povežu sa partizanskim snagama Hrvatske za napad na Biha i na njegovo šire područje. Ti veliki politiki i vojni naponi krunisani su prvim osloboenjem Biha a i mnogih drugih mjesta, a to je bio rezultat pravilne i dalekovidne politike Vrhovnog štaba i CK KPJ na elu sa drugom Titom.

Stoga je Prvo zasjedanje AVNOJ-a, u osloboenom Biha u, prihvaeno sa velikom radoš u i nadama u itavoj Dalmaciji, pod koju je, tada,

¹ Istorijski arhiv Komunisti ke partije Jugoslavije, Beograd, 1949, tom I, knj. 2, str. 110.

Ismet MUJEZINOVIC - Viješnici AVNOJA za vrijeme zasjedanja, linorez, objavljeno u listu NARODNO OSLOBODENJE, br. 1 od 1. decembra 1942. godine

spadalo i livanjsko-duvanjsko područje. U znak tog pojava one su borbe na frontu i u pozadini.

Sje sam se, Petrovac i Glamo bili su u to vrijeme najveći i gradovi na našoj oslobođenoj teritoriji i naši glavni politički centri. Na području Glamoča, Mliništa i Oštrelja nalazio se Vrhovni štab, CK KPJ i drugi Tito. Na području Livna nalazilo se političko i vojno rukovodstvo Dalmacije, IV operativne zone, livanjskog okružja i štabovi proleterskih i udarnih brigada, a kasnije i divizija.

Kada nam je stigao poziv za zasjedanje Vjeća narodnog oslobođenja Jugoslavije u Bihaću, to je bilo za svakog od nas veliko priznanje, ali istovremeno i velika odgovornost i obaveza prema narodu, Partiji i domovini.

Iz Dalmacije bili smo određeni nas dvojica. Pavao Krce, ugledni pristaša i predratni zastupnik HSS-a iz Sinjske krajine, i ja, a za livanjsko okružje Florijan Sušić iz Livna, također ugledni pristaša HSS-a, koji se kao i Pavao Krce u 1942. godini iskreno i potpuno pridružio narodno-oslobodilačkom pokretu.

Iz okoline Livna uputili smo se u Glamoč odakle smo se autobusima prebacili u Bihać, u društvu većeg broja političkih i vojnih rukovodilaca koji su, također, pozvani na ovo zasjedanje iz srpskih, crnogorskih, sandžačkih i hercegovačkih brigada i iz Vrhovnog štaba.

Danas se više ne sjećam svih drugova s kojima smo iz Glamoča krenuli za Bihać. Mislim da je to bilo 23. ili 24. novembra 1942. godine. Na istavom putu vladala je neobičajna živost i, nekakvo svečano raspoloženje. Razmišljali smo o predstojećim događajima i o tome kakve sve odluke i smjernice treba da donese prvo zasjedanje našeg parlamenta?

Dolazak u oslobođeni Bihać ostavio je na nas snažan dojam. Veliki broj političkih, vojnih i drugih rukovodilaca i boraca davao je gradu i njegovim mještanima neku posebnu svečanu živost i dinamiku.

Tih dana, dok je održavano historijsko Prvo zasjedanje AVNOJ-a, borbe na našim frontovima vodile su se svom žestinom. Tako se 1. dalmatinska udarna brigada istakla u borbama za ponovno oslobođenje Jajca.

Sjećam se da je vijest o oslobođenju Jajca i o uspjehu 1. dalmatinske brigade pročitana drugog dana Zasjedanja AVNOJ-a. To nas je sve neobičajno obradovalo, a posebno nas iz Dalmacije. Vrhovni komandant, drugi Tito, odao je tada veliko priznanje i pohvalio 1. dalmatinsku brigadu.

Na Zasjedanju u Bihaću govorili smo kao delegati Dalmacije Pavao Krce i ja.

Sjećam se da sam tada rekao, između ostalog, i ovo: „...nakon dolaska proleterskih brigada, posle zajedničke borbe za Livno i Duvno, mobilisano je u ovim krajevima blizu 10 000 boraca, koji su popunili 1. i 2. srpsku proletersku, 3. sandžačku, 4. i 5. crnogorsku i 10. hercegovačku brigadu. Pošto smo već uspješno formirali 1. dalmatinsku brigadu, nakon toga formirali smo 2. dalmatinsku brigadu i 1. mornarički odred u Podgorici. To nam je sve bilo moguće zato što smo usred fašističkih, ustaških i etničkih zloinstava, širili bratstvo i jedinstvo među našim narodima, zato što je patriotizam partizana i radničke klase zahvatio i prenio se na široke mase u Dalmaciji, kako u njenom zagorju tako i na otocima...

Naporedo s razgaranjem ustanka i formiranjem naših novih vojnih jedinica, mi smo razvili i ja ali narodnooslobodilačke odbore kao organe istinske narodne vlasti i na taj način još više uvršćivali vjeru kod naših naroda u pobjedu protiv okupatora.

I mi u Dalmaciji smo spremni da sve damo za borbu koju je povela naša herojska Komunistička partija i drug Tito, naš glavni vojni rukovodilac, koji je umio da organizira ovu našu borbu... naš 1. mornarički odred brane i svoj zavjaj i od njega će izrasti naša nova ratna mornarica ...

Ja pozdravljam osnivanje Antifašističkog vijeća a narodnog oslobođenja Jugoslavije i nadam se da će ono još uspješnije povesti borbu protiv okupatora i da će se ona brzo okončati, da ćemo uskoro doći do slobode"².

Značaj Prvog zasjedanja AVNOJ-a i historijskih dokumenata donesenih tada, imali su veliki odjek u Dalmaciji i u livanjskom području. Oni su mnogo doprinijeli širem razvoju narodnog ustanka i još jačem otporu. Mobilisano je hiljade novih boraca i upisano na stotine hiljada kuna i dinara za prvi narodni zajam.

Prvo zasjedanje AVNOJ-a, prvi narodni parlament, rađao se i stvarao na frontu i u pozadini, u vatri narodnooslobodilačke borbe protiv fašističkih okupatora i doma ih izdajnika. Njegove historijske odluke najvjestile su fašističkim okupatorima, doma im izdajnicima i svijetom naprednom svijetu, da se na tlu naše domovine iz njedara naroda rađaju na ruševinama starog i trulog poretka, nova narodna vlast i istinska bratska zajednica ravnopravnih jugoslovenskih naroda.

VICKO KRSTULOVI

² Prvo i Drugo zasjedanje Antifašističkog vijeća a narodnog oslobođenja Jugoslavije, Beograd, 1953, str. 40.

PARTIZANSKI SANITET U VREME STVARANJA AVNOJ-;

U Bosansku krajinu stigli smo negde sredinom avgusta 1942. godine i to na završetku velikog marša proleterskih brigada iz jugoisto ne Bosne, Crne Gore i iz Hercegovine. Za vreme tog marša i jedinice i ranjenici dosta su se zlopatili od napora, neredovne ishrane i stalnih borbi, tako dp je dolazak u Bosansku krajinu stvarno odjeknuo u srcima ranjenika kao dolazak u neku obe anu zemlju. O Bosanskoj krajini znalo se i ranije u našim redovima. Na primer, o razmahu borbe, o nivou organizacije narodne i vojnopozadinske vlasti, o tome da su pojedina naselja fakti ki bila slobodna od po etka ustanka pa nadalje, a i to da je okupator kroz nju jedva i prošao. Bila je to, donekle, teritorija koja je, možda, od svih ostalih pokrajina naše zemlje najranije izvojevala slobodu i tu slobodu neprekidno branila, održavala i uživala.

Mi smo imali veliki broj ranjenika iz Crne Gore i Hercegovine koje smo pokrenuli sa proleterskim brigadama. Najpokretljivije smo uputili u brigade, a sve teške — koji su se mogli kretati samo na konjima i nosilima — grupisali smo u tzv. Centralnu bolnicu koja se kretala pod zaštitom brigada prema Bosanskoj krajini. U tom pokretu nije bilo nekih naro itih doga aja sa samim ranjenicima, izuzev oskudice u ishrani koja se ose ala sve vreme, a stalno kretanje ometalo je brže izle enje. Lekara smo imali za one prilike dovoljno, a i zavojnog materijala. Duže smo se zadržavali samo na planini Cincaru, a i to je ve bila Bosanska krajina. Tu smo usled oskudice u vodi morali da topimo sneg iz nekih jama, pa smo, izgleda, zaradili malu epidemiju trbušnog tifusa.

Dolaskom u Drvar, negde sredinom avgusta, bio je prvi susret s Bosanskom krajinom. Nastupali smo od Mokronoga drumom i : ma Drvaru i na samom ulasku u varošicu, na mostu preko Unca, došla nam je u susret poduga ka kolona devojaka i žena Drvara i drvarskog kraja sa zastavama. Susret je bio nekako na samom mostu, razume se, bez ikakvog nametnutog protokola i ceremonijala, ali ipak vrlo sve an i uzbudljiv. Jedan od naših ranjenika pozdravio je narod, a onda je govorila neka žena veli aju i hrabrost proletera, naro ito Crnogoraca, koji su bili na glasu i uživali posebne simpatije, zatim Srbijance itd. Videlo se da je baš ta injenica što dolaze ljudi iz dalekih krajeva, partizani iz udaljene Crne Gore, iz Srbije, da je upravo to odjeknulo u srcima tih krajiških žena i devojaka i da su one sasvim prisno i neposredno osetile tu ogromnu i snažnu povezanost itave naše borbe, svih naših krajeva i svih naroda. Posle toga narod se izmešao sa kolonom ranjenika i s pesmom smo svi zajedno krenuli u grad. Bogato smo ru ali.

Posle ru ka razmestili su nas po ku ama, a posle podne bio je miting negde blizu crkve. Sve što je moglo krenuti krenulo je, makar i na štakama, a nepokretne su doneli na nosilima. Na tom mitingu govorio j drug Kotle iz Okružnog komiteta. On je naglasio duh jedinstva naših naroda i povezanost naše borbe. Ostalih govornika više se ne se am. Znam da su neke žene i omladinke govorile ispred organizacije žena i SKOJ-a.

U Drvaru su ostali teži ranjenici, a svi koji su se mogli kretati pošli su dalje za Bosanski Petrovac, odnosno Drini . U Drini u su bili vrlo dobro do ekani i razmešteni po seoskim ku ama. Ishrana je funkcionisala kako treba i dalje nismo imali nekih problema sa ranjenicima. Tamo je do ek bio na cesti prema Koluni u, idu i od Bosanskog Petrovca. Na mene je napravilo snažnu impresiju ono kretanje kolona omladinskih radnih brigada na sve strane. Recimo, se am se dobro Prekaje. U njoj smo se zadržali jedan, možda i dva dana. Za sve vreme gledao sam kolone omladine koje su se kretale na žetvu, sa zastavama i pesmom, što do tada nigde nisam doživeo. Kad smo pre toga bili u Crnoj Gori, Bosni, malo se tamo pevalo. Bile su teške borbe, pozadina nedovoljno organizovana, nedovoljno sigurna i nije se moglo videti to masovno u eš e naroda i omladine i takav entuzijizam.

O do eku ranjenika u Bosanskoj krajini napisao sam pismo drugu Titu. U pismu sam, pored ostalog, rekao i ovo: „Ve sam Ti javio da su gotovo svi naši ranjenici stigli u Petrovac i selo Drini koje smo predviđeli za stalnu bolnicu. Do ek koji je narod Krajine priredio našim proleterima bio je zaista veli anstven i uzbudljiv, nešto što još nismo sreli ni doživeli za ovih godinu dana borbe. Verujem da e uspomena na taj do ek izvršiti snažan uticaj na moral naših ranjenika. Visoki vojni ki duh, organizovanost pozadine, elasti nost u radu, izvanredna briga za bolnice posluži e nam svima koji smo ovde kao uzor. I mi u sanitetu imamo mnogo šta da nau imo .. .¹

Nekoliko dana ranije drug Tito mi je saopštio da se u Bosanskoj krajini ostaje duže i da treba obezbediti ranjenicima bolje i sigurnije uslove da bi se što bolje izle ili. Zato mi je naredio da krenem u Operativni štab za Bosansku krajinu i da se tamo dogovorim sa drugovima kako e se rešiti pitanje smeštaja. Pre toga, po etkom avgusta, sreo sam se na Cincaru prvi put, posle logora u Francuskoj, sa Kostom Nadom koji je došao u Vrhovni štab, i ve tada mi je rekao da ne e biti nikakvih ve ih problema oko smeštaja ranjenih proletera. Posle provizornog smeštaja ranjenika u Drini u, krenuo sam za Grme u Lušci-Palanku, gde je u jednoj šumi, u izgra enom drvenom paviljonu, bio smešten Operativni štab. Brzo smo se sporazumeli. Drugovi uro Pucar i Košta Na rekli su da se u postoje im bolnicama ne e mo i smestiti toliki broj ranjenika, ali da za ranjenike proleterskih brigada ustupaju jednu bolnicu koja je tek u planu da se izgradi na Klekova i, na mestu zvanom Jasikovac. Odlu ili su da se ti radovi ubrzaju. Sa takvim rešenjem zadovoljno sam se vratio u Petrovac. Prethodno sam obišao novu Centralnu bolnicu iznad Majki -Japre (iznad zaseoka Luki a). To je bilo hirurško odjeljenje. Bilo je puno

¹ Zbornik dokumenata i podataka o NOR, tom II, 5 knjiga, str. 376.

ranjenika. Ne se am se da sam imao ikakvih primedbi. Bio sam impresioniran nivoom rada, organizacijom, ishranom, smeštajem itd.

Posle povratka u Bosanski Petrovac pošao sam odmah u izvi anje na Jasikovac sa drugom Gojkom Latinovi em iz komande podru ja. Tom prilikom bliže smo odredili mesto, složili se da odgovara i takti kim i zdravstvenim uslovima, a naro ito je važna bila blizina vode. I posle su komanda podru ja, narodni odbori i partijska organizacija preuzeli stvar potpuno u svoje ruke, mobilisali radnu snagu i po eli izgradnju ve krajem avgusta. U po etku nije sve išlo kako treba, jer su ljudi dolazili na rad bez alata. Direktiva, izgleda, nije pravilno i precizno prenet a, pa su ljudi mislili da e na gradilištu biti i sekire i testere. Izgubilo se dva-tri dana dok su se vratili ku ama da donesu alat. Gra enje je normalno teklo, s tim što je, razume se, bilo teško a oko gvož a, eksera, stakla, itd. Za taj materijal uglavnom se brinuo Ekonomski odsek Vrhovnog štaba i inženjer Smirnov. Negde krajem oktobra gra enje je završeno i uselili su se prvi bolesnici. Me utim, kako je uskoro po ela epidemija trbušnog tifusa u raznim krajevima Krajine i u jedinicama proletherskih brigada, koje su operisale na udaljenim podru jima, zgradu na Jasikovcu morali smo da upotrebimo za zaraznu bolnicu, umesto za ranjenike, kako je to prvobitno bilo zamišljeno. Ranjenici su, pak, bili smešteni tako da su laki ostali u Drini u, teški u bolnici Slatina, podignutoj tako er u šumi pod Klekova om, srednje teški u bolnici u Sobotovcu, a najteži u Otaševcu više Drvara, sa južne strane Klekova e. Bolnica za lake ranjenike bila je i u selu Bjelaju, ispod Osje enice, iza Medenog Polja. U Smoljani su bili zarazni bolesnici. U samom Petrovcu bilo je interno odeljenje, smešteno u zgradama u gradu, a u gradskoj bolnici bilo je hirurško odeljenje, u kojem su ranjenici hirurški obra ivani i zatim upu ivani u druge bolnice na dalje le enje. To odeljenje funkcionisalo je vrlo dobro i u inilo je ogromne usluge itavom sistemu naše sanitetske službe tada, jer su pre toga ranjenici iz jedinica neobra eni ili slabo obra eni išli direktno u šumske bolnice, teško pristupa ne, do kojih je transport bio spor i mu an, tako da su putem mnogi stradali, pa i umirali. Lociranjem bolnice u Bosanskom Petrovcu, iako je to bilo dosta smelo s obzirom na avijaciju, put evakuacije znatno je skra en, a ranjenici su se osposobljavali za dalji transport do šume. Sem toga, ubrzalo se davanje kvalifikovane pomo i. U selima Vodenici i Skakavcu imali smo rekonvalescentno odeljenje.

UNUTRAŠNJI ŽIVOT U SANITETSKIM USTANOVAMA

Iz politi kog života bolnica smatram da je najvažnije ista i stalnu vezu izme u ranjenika i naroda. Gotovo svakodnevno su dolazile delegacije žena i omladine raznih sela u posetu bolnicama, donose i obilne poklone. Obi no su to bili hrana, arape i džemperi. Za uzvrat, ranjenici su im uvek prire ivali kulturne priredbe. Bilo je tu ske eva, recitacija, pesama, tako da su ti susreti stvarno predstavljali živu i sasvim konkretnu manifestaciju jedinstva vojske i pozadine. Znam, tako er, da su ranjenici dali vrlo uspe lu priredbu radnicima koji su izgra ivali bolnicu Jasikovac, a gotovo svake nedelje dolazili su iz Drini a gore na gradilište i davali manje priredbe. Obi no su to bile informacije o najnovijim politi kim i

vojnim događajima, posle čega se prelazilo na pesme, scenske prikaze, recitacije itd. To je bila najglavnija i specifična forma rada u ono vreme.

U pogledu partijskog rada, svaka bolnica imala je svoju osnovnu organizaciju, odnosno odeljenje, kako se u ono vreme zvala, a tek krajem našeg boravka u Krajini Centralni komitet, odnosno drug Ranković, odredio je grupu političkih radnika i dao im zadatak da koordiniraju partijski rad u bolnicama, tako da je ta grupa funkcionisala nešto kao politodel. Čak se u jednom materijalu spominje politodel Centralne bolnice. U stvari, to je bila improvizirana grupa, koja nije bila stalnog karaktera.

Od stružnih kadrova koji su radili u tim našim bolnicama mnogi su mi ostali u sećanju. Na primer, u Petrovačkoj trijažnoj hirurškoj bolnici radili su dr Zora, hirurg, i njen drug dr Štefi Stajner. Na rendgensko-internom odeljenju radila je dr Ljuba Nojman, koja je poginula u petoj ofanzivi. Bila je veoma dobra lekarka, vrlo prisana i jako omiljena kod ranjenika. U Petrovcu je, radila i naša Centralna apoteka kojom je rukovodila Jela Zuni, apotekarka. U internoj ambulanti za bolesnike radio je doktor Jošan Bulajić koji je poginuo u petoj ofanzivi. U Šobotovcu radila je dr Saša Božović, a u zaraznoj bolnici u Smoljani bila je dr Frida Gutman. I ona je poginula u petoj ofanzivi. U bolnici Otaševac, više Drvara, radila je dr Julka Mešterović. U stvari, to je sve bila jedna bolnica, pod jednom upravom, čije je sedište bilo u Bosanskom Petrovcu. Upravnik je bio dr Boro Božović sve dok nije otišao za na čelo saniteta Glavnog štaba Hrvatske. Na njegovo mesto došao je dr Herbert Kraus, koji je bio istovremeno i moj zamenik, to jest zamenik šefa Sanitetskog odseka VŠ, tako da se preko njega ovaj odsek bavio manje-više svim tim odeljenjima i u neku ruku upravljao bolnicom.

U Bihaćkoj operaciji u estovao je dr Isidor Papo koji je inače bio hirurg 3. divizije. Za Bihaćku operaciju izvukli smo ga iz njegove jedinice da bi formirao hiruršku ekipu. Ta ekipa nalazila se u Raškiju. U Bosanskoj krajini od napada na Prijedor 15. i 16. maja poele su se stalno upotrebljavati takve ekipe u svakoj velikoj akciji. Za operaciju na Bihaćku bile su angažovane dve hirurške ekipe. Jednom od njih rukovodio je dr Papo. Ona je bila formirana isključivo od osoblja iz Centralne bolnice Vrhovnog štaba. Određena je za Petrovački pravac. Drugom je rukovodio dr Zdenko Kraus. Ta je bila za grmečki pravac, a nalazila se u Velikom Radiću. Pored toga, bilo je postavljeno još nekoliko prihvatnih bolnica. Na primer, na Petrovačkom pravcu bila je prihvatna bolnica u Teočaku. U nju su dopremani ranjenici posle obrade u hirurškoj ekipi ili u brigadi, da bi se dan-dva odmorili, a potom nastavili put dalje do bolnica u dubljoj pozadini.

BUDNOST NARODA

Smatram da posebno treba istaći i kako se Bosanska krajina svima nama, koji smo došli iz drugih krajeva zemlje, prezentirala kao jedna organizovana država. Tu je već postojala vlast sa svim glavnim atributima organizovane države, a pre svega sa slobodom koja je tu bila prosto integralna, ni čemu nepomenjena. Da pomenem samo jedan primer: kad sam negde početkom septembra po naredjenju Vrhovnog štaba krenuo za Liku da iz-

vidim da li bi se deo ranjenika iz petrova kog basena mogao tamo prebaciti, prolazio sam sam samcat na konju kroz sela u Petrova kom polju. Kuda god sam prolazio svugde su me žene zaustavljale i pitale: „Druže, ko si ti i imaš li propusnicu?“ To mi je bilo veoma drago. Video sam u tome ogromnu snagu naroda, svest i odgovornost svakog pojedinca, oveka, za sve što se zbiva. Prosto se svak smatrao obaveznim da proverava sve koji prolaze preko njihove teritorije. I, razume se, posle „legitimsanja“ nisam mogao da pro em, da nastavim put, a da na njihov poziv ne svratim u ku u na razgovor i na ast.

KONGRES PARTIZANSKIH LEKARA

U Bosanskom Petrovcu održan je 25. i 26. septembra 1942. godine Prvi kongres partizanskih lekara. Ideja da održimo takav kongres sinula mi je još na planini Treskavici, za vreme marša Grupe proleterskih brigada prema Bosanskoj krajini. To je bilo negde krajem juna. Momenti koji su me naveli na to bili su, pored ostalog, injenica da smo imali velik broj ranjenika, da smo dobili i ve i broj lekara iz raznih jedinica i da su me u njima postojale nesuglasice o tome kako treba najprakti nije i najcelishodnije le iti ratnu ranu. Bilo je diskusija i o tome kakva bi organizacija sanitetske službe u novostvorenim i veoma pokretnim jedinicama bila najcelishodnija, to jest, šta treba imati u eti, šta u bataljonu, šta u brigadi. Ve se naziralo i formiranje divizija. To narastanje naših jedinica, a uporedo s njima i saniteta, nametnulo je potrebu da se zauzmu stavovi o isto medicinskim pitanjima kao što su le enje rane, na in suzbijanja pegavca, higijenska i preventivna služba, kao i o organizacionim pitanjima. Tu ideju nosio sam u sebi tokom itavog pokreta, a iskustva ste ena na tom dugom i napornom maršu sve su više potvr ivala pravilnost i potrebu održavanja takvog kongresa. Naime, u teškim borbama oko Kupresa, Bugojna, Livna i Donjeg Vakufa bilo je i uspeha i promašaja i neuspeha, bilo je i r avog postavljanja saniteta. To je još više nametnulo potrebu da se sastanemo, da formulišemo stavove i da ih na odre en na in prezentiramo i Vrhovnom štabu i jedinicama, jer su upravo i jedinice i štabovi pravili krupne greške u na inu upotrebe saniteta. To se naro ito pokazalo u borbi za Bugojno i Donji Vakuf. Naime, štabovi nisu još tada shvatili gde je pravo mesto bataljonskog i brigadnog saniteta. U to vreme još se jako forsiralo da sanitet, tj. bolni arke pa i lekar budu što više napred, u samom strelja kom stroju, što je dovodilo u proleterskim brigadama do velikih i potpuno nepotrebnih gubitaka bolni arki. Naime, one u suštini nisu bile ništa manje junaci od ostalih boraca, pa su slušale takve direktive. Nije to morala da bude ak ni direktiva. Ponekad je, možda, bio dovoljan podsmeħ ili sasvim blag prekor u smislu: „A zašto si ti otraga 100 metara?“, pa da to izazove u njima nepotrebnih heroizam koji se obi no završavao tragi no. Dok borac ima i pravo i dužnost da se prikrije, da traži zaklon, l ukoliko je našao bolji zaklon utoliko e biti efikasniji kao borac, dotle bolni arka ne može da traži taj zaklon, jer mora da radi u kle e em stavu previla ranjenike, a zatim mora i da se digne da bi ga iznela sa bojišta. Za sve to vreme ona je odli na meta neprijatelju. Tako smo izgubili nekoliko odli nih bolni arki pa sam napisao referat u kojem sam

kritikovao ovakve stavove. Sva ta iskustva još su me više u vrstila u uverenju o potrebi održavanja jednog ovakvog kongresa lekara.

Ideju o kongresu izložio sam drugu Titu u Glamo u i to u onom mlinu. Tito se odmah potpuno saglasio i rekao: „Dobro je to, jako korisna stvar, neophodna ak“, pa me je ovlastio da pripremim itavu organizaciju.

Zajedno sa Vašom Butozanom i drugovima iz Narodnog odbora u Bosanskom Petrovcu odmah smo po eli da radimo. Najpre, objavili smo kongres pismenim putem i poslali dopise preko operativnih štabova u Hrvatsku i Dalmaciju. Za te prilike, odziv je bio izvanredan. Tri dana pre po etka kongresa ve su po eli stizati delegati iz svih krajeva. Organizacija do eka, smeštaj, ishrana — sve je to bilo besprekorno. Kongres je po eo rad u lepoj i reprezentativnoj sali Kulturnog doma u Bosanskom Petrovcu. Pored lekara, medicinara i bolni ara doveli smo i izvestan broj ranjenika iz obližnjih bolnica. Prisustvovali su, tako er, i gra ani iz Petrovca, zatim predstavnici organizacija žena iz okoline, omladine itd. Kongres je pozdravio Moša Pijade, a drug Tito je poslao pozdravno pismo koje je sa uvano i objavljeno. Predsedavao je dr Simo Miloševi . Glavne teme na Kongresu su bile: le enje rana i fraktura, organizacija higijensko-epidemiološke službe i organizaciona pitanja uopšte. O le enju rana podneo je referat uro Mešterovi . O le enju preloma trebalo je da govori dr Papo, ali on nije mogao da do e, ve je poslao pismeni referat koji je pro itan. O organizaciji higijensko-epidemiološke službe govorio je dr Božovi , a dr Simo Miloševi nešto iz oblasti zdravstvenog prosvetavanja. Ja sam podneo referat o organizacionim pitanjima, koji je nešto kasnije bio štampan u asopisu Vrhovnog štaba Vojnopoliti ki pregled. Na bazi tog lanka, referata i diskusije, bio je sastavljen statut sanitetske službe koji je drug Tito potvrdio negde u novembru 1942. Tako je taj statut stvarno postao zakonik za organizovanje sanitetske službe u operativnim jedinicama. Prema tome, statut je bio najglavniji rezultat Kongresa. O le enju rana zauzeti su sasvim ispravni stavovi kojima ni dan-danas nema šta da dodamo, tako da je posle toga bilo manje lutanja iako su pojedinci ponekad i dalje radili na svoju ruku.

Uzevši u celini, petrova ki kongres lekara bio je jedan veliki doga aj. Uostalom, tako su ga ocenili list „Borba“ i drug Tito. O njemu je govorila radio-stanica „Slobodna Jugoslavija“, koja je prenela apel upu en sa Kongresa svim lekarima Jugoslavije. Taj apel imao je politi ki i mobilizacioni karakter. Koliko znam, o Kongresu se kasnije mnogo govorilo u le ni kim krugovima u okupiranim gradovima, posebno u Zagrebu i u Sarajevu. Ve samim tim što je održan, Kongres je u o ima ljudi u okupiranim gradovima bio nesumnjiv dokaz veli ine i snage narodnooslobodila ke borbe.

ŠKOLOVANJE NIŽIH STRU NIH KADROVA

U ono vreme poklanjalo se vrlo mnogo pažnje organizovanju kurseva za bolni are, za sanitetsko osoblje, za referente saniteta u bataljonima i bolni are u etama. Vrlo dobro se se am da je po našoj direktivi bio organizovan kurs u bolnici u selu Luki ima, koje je držao dr Herbert Kraus. Me utim, kurs je trajao dosta kratko vreme, jer je i po eo nekako pred etvrtu ofanzivu. Ina e, u svakoj bolnici permanentno su održavani kursevi,

jer smo proglasili parolu: svaka bolnica sanitetska škola. Ta parola je i danas progresivna i trebalo bi da bude aktuelna. Zna i, vezivati nastavu za praktični rad i ne izdvajati osoblje u neke posebne škole, nego ga školovati na radnom mestu. Svake ve eri našlo se vremena da lekar održi po koju temu sa bolni arima.

Kad je osnovan AVNOJ onda je dr Simo Milošević, kao poverenik za zdravlje, preduzeo mere da se u pojedinim selima i opštinama formiraju zdravstveni poverenici ili higijeni ari. Kadrovi za te zadatke školovali su se tako er u vojnim partizanskim bolnicama. Te kurseve pose ivale su prvenstveno žene. To je bilo u decembru 1942. i u januaru 1943. godine. Njegova ideja bile su zdravstvene sekcije pri odborima. To je bilo kompleksno telo u kojem su zastupljeni predstavnici saniteta, da bi se obezbedila stru nost, zatim predstavnici omladine, AF2 i narodne vlasti. Ideja o tome i organizacijska forma bile su vrlo progresivne i umesne. Te zdravstvene sekcije trebalo je da se staraju o higijenskim uslovima u selima, radi spre avanja pegavca kod stanovništva, i radi obezbe enja higijenskih uslova kad nai u jedinice. Jasno, sekcija je uvek trebalo da zna ima li pegavca u selu ili ga nema. Simu Milošević a znao sam još sa beogradskog Medicinskog fakulteta, ali se tada nismo li no poznavali. Znao sam da je progresivan i slobodouman duh. Prvi put sam ga sreo baš po etkom tre e ofanzive, tamo na trome i Crne Gore, Hercegovine i Bosne u selu Stabni, gde su se koncentrisali ranjenici iz Hercegovine i Crne Gore, i odakle smo, zapravo, po eli pokret prema Bosanskoj krajini. Simo Milošević imao je više sklonosti baš za pitanja organizacije zdravstvene službe u pozadini, nego li u vojsci. To je bilo sasvim dobro, jer je trebalo da se neko ve unapred opredeli da prou ava ta pitanja i da sprema našu pozadinu u tom smislu. On je bio profesor Univerziteta na Medicinskom fakultetu, profesor bakteriologije i parazitologije, pa je bilo jako zna ajno da se takva li nost, upravo u toj fazi naše narodnooslobodila ke borbe, opredeli za rad oko organizovanja zdravstvene službe u pozadini. A on je bio ugledno ime, visoko stru an i sa sklonostima baš za ta pitanja.

VECNIK AVNOJ-a

Poziv na zasedanje Ve a narodnog oslobo enja Jugoslavije dobio sam u Bosanskom Petrovcu. Bio sam iznena en, jer nisam ranije znao da se sprema takva politi ka manifestacija. Bio sam toliko preoptere en poslom da nisam imao prilike da ujem nešto poblize o tome. I, moram da kažem, da mi je osim samog Zasedanja u sali, sve drugo ostalo u slabom se anju, jer sam se odmah posle Zasedanja bacio na doterivanje organizacije sanitetske službe u samom Biha u, odnosno bolnice u Žegaru, tako da sam tih dana imao vrlo malo kontakta sa delegatima. Možda sam ak i za vreme Zasedanja morao da ska em levo-desno te su i moje uspomene iz tih dana dosta skromne. Ina e, dobro se se am doga aja u sali, dekoracije i govora koji su me duboko impresionirali.

Kao ve nik AVNOJ-a nisam posle Zasedanja nigde istupao niti govorio. Nisam stigao, a niti me je ko pozivao na to. Ostala mi je samo jedna asocijacija koja mi se uvek javlja u vezi sa Zasedanjem. To je, po etak

obrta bitke kod Staljingrada. Se am se dobro da smo za vreme pauza komentarisali napredovanje Crvene armije. Tu je bio i pokojni general Fjodor Mahin koji je te komentare stru no produbljavao.

PO ETAK ETVRTE NEPRIJATELJEVE OFANZIVE

Uskoro posle Zasedanja, 20. januara 1943. godine, po ela je etvrta neprijateljeva ofanziva. Na teritoriji gde smo mi bili, osetili smo je po intenzivnom bombardovanju, dok su se borbe vodile na granici slobodne teritorije, u Hrvatskoj, tamo oko Slunja. No, bombardovanje se proteglo odmah na itavu slobodnu teritoriju. To je za nas, za sanitet i ranjenike, bila sasvim nova situacija. Pripreme za evakuaciju po ele su odmah, i to redom, po evši od onih najzapadnijih krajeva pa prema istoku. Po elo se, najpre, sa evakuacijom Žegara. Izvršili smo je za jedan dan i dve no i, iako je bilo mnogo ranjenika u Žegaru i onih koji su stalno priticali iz Banije i Korduna. Evakuacija je tekla sasvim normalno. Vrhovni štab obaveštavao nas je pravovremeno o razvoju operacija i odre ivao nam tempo evakuacije, koji je bio dosta povoljan, jer nam je dato potrebno vreme. Vrhovni štab uvek je uspevao da pravilno oceni situaciju na frontovima pa nije forsirao evakuaciju više nego što treba, nego je sve išlo ipak koliko-toliko u poretku.

O pomo i koju nam je pri tome pružio narod Bosanske krajine može se jako mnogo govoriti. No, zadržu u se samo na jednoj pojedinosti, baš u Drvaru, kad smo stigli ve sa bolnicama u grad. To je bilo negde krajem januara. Po nare enju druga Tita pošao sam gore u planinu Osje enicu, više Pasjaka, više Torbice, da bi tamo pronašao neko mesto za smeštaj ranjenika. Tada se još ra unalo na mogu nost da e se sa uvati neko malo ostrvce slobodne teritorije, da e neprijatelj prokrstariti samo komunikacijama i da emo mo i jedan deo ranjenika zadržati tu na teritoriji oko Drvara, Klekova e, Osje enice itd. I zato me je Vrhovni štab poslao gore da izvidim mogu nost smeštaja u šumi pod Osje enicom, jer se znalo po podacima koje sam dobio u Narodnom odboru Drvara od Ilije Miljevi a da se gore, pola sata hoda od sela Torbica, nalazi paviljon, tj. ku a sagra ena od brvana, predvi ena još ranije za ranjenike. Ona je zaista postojala i bila je dosta o uvana, istina bez poda, bez okana, no, ipak se u nju, za nuždu, moglo smestiti pedesetak ranjenika. Pošto to nije bilo dovoljno pošao sam da tragam još dalje u planinu. Cene i po krati, ra unao sam da moraju postojati na poljanama neke ku ice i pojate. Zaista sam ih i našao. Me utim, to su bile krajnje primitivne pojate niskog krova i bez poda, tako da se mogla u njih uvu i samo stoka. Za smeštaj ranjenika nisu uopšte bile pogodne.

Kasno posle podne vra ao sam se iz planine preko sela Zaglavice u Drvar po susnežici, lapavici i blatu. Bio sam dosta deprimiran, jer sam video da su mogu nosti smeštaja skoro nikakve, a broj ranjenika popeo se ve na hiljade. Izbeglice su navirale sa svih strana. Svuda o aj i jad. Od zapada, tamo od Martin-Broda nai oše kolone omladine koja je nosila ranjenike na le ima i pod tim teretom, gladna, bosa, porzebla od kiše, pevala. Ostavila je ranjenike u Drvaru i vra ala se natrag po novu grupu, opet sve s pesmom. To je nešto što se retko kad i malo gde moglo videti.

To je, mislim, vrhunac što je Bosanska krajina mogla dati, pa se to nikada ne sme zaboraviti.

Iz Drvara su ranjenici krenuli preko Prekaje, Rora, nešto i vozom preko Mliništa prema Glamo u. Tu su se dosta napatili, jer je po eo padati sneg, a temperatura se naglo spustila pa ih je mnogo stradalo. No, uglavnom, evakuacija je do Neretve išla u jednom, skoro besprekornom poretku i bez nekih ve ih i ozbiljnijih incidenata i teško a.

Dr GOJKO NIKOLIS

MIRNODOPSKI" ŽIVOT U BIHA U OMELA JE OFANZIVA

Poziv koji je Vrhovni komandant NOV i POJ, drug Tito, uputio budu im ve nicima, zatekao me je na Oštrelju na dužnosti šifranta Vrhovnog štaba. Poziv sam dobio u jednom železni kom vagonu negde oko 20. novembra 1942. godine. Kako je do zasedanja ostala nepuna nedelja dana, spremio sam se i s grupom budu ih ve nika pošao pravo u Biha .

Sa Vrhovnim štabom bio sam na planini Cincaru, u Glamo u, na Mliništima, a zatim na Oštrelju. Vrhovni štab se na Oštrelju smestio u vagonu šumske železnice. Drug Tito se sa svojim pratiocima nalazio u prvom vagonu, a u vagonu do njega nalazili smo se stari Fjodor Mahin i ja. U drugom delu ovog vagona, odvojenog pregradom, nalazili su se Branka Savi , Senka Jovanovi , Sreten Zujovi i Arsa Jovanovi , a u drugim vagonima i ostali drugovi i prate a jedinica.

Prebacivali su Mahinu i meni da imamo privilegiju, jer smo imali zasebnu prostoriju, koju su neki zajedljivo nazivali apartmanom. Prema ondašnjim prilikama na Oštrelju, nama dvojici, u odnosu na druge, bilo je doista komotno. Mahin je obavljao dužnost vojnog komentatora, pa je to bilo skop ano sa slušanjem raznih radio-stanica, a ja sam bio šifrant i vezan za rad na radio-stanici. I jednom i drugom bila nam je potrebna tišina za rad.

Na putu za Biha zadržali smo se kra e vreme u Bosanskom Petrovcu gde sam razgovarao sa nekim drugovima koji su nešto kasnije stigli u stari grad na Uni. Smestili su me zajedno sa Vladom Ze evi em, pokojnim Vesom Maslešom, ini mi se, i pokojnim Milom Peruni i em, na spratu zgrade trgovca Stupara. Drug Ribar sa grupom budu ih ve nika bio je smešten u jednoj pove oj zgradi pored same Une, ini mi se, trgovca Bilbije. Zajedno smo se hranili u hotelu „Bosni“.

Kako je do po etka zasedanja ostalo svega nekoliko dana, užurbano se radilo. Jedni su vršili zadnje redakcije govora, referata i projekata rezolucija i proglaša, drugi su završavali radove na dekoraciji sale, tre i su ure ivali grad, etvrti tr karali da smeste budu e ve nike kojih je svakog dana bilo sve više, peti su se brinuli da pripreme što bolji kulturni program za ve nike i goste itd.

U drevnom Biha u na uvek plavo-zelenoj Uni, 26. novembra 1942. godine uve e, po elo je Prvo, istorijsko zasedanje Antifašisti kog ve a narodnog oslobo enja Jugoslavije. Narod je pevao po ulicama, okupljao se ispred zgrade u kojoj je Ve e zasedalo, klicao Vrhovnom štabu, drugu Titu i našoj hrabroj vojsci. Ulice su bile pune ljudi i žena u narodnim nošnjama iz Bosanske krajine i Like. Neki su prešli i po 30—40 km da bi prisustvovali ovom velikom inu.

Prvo zasedanje predstavljalo je borbenu smotru sedamnaestomese ne oslobodila ke borbe naših naroda. Preden je do tada slavan put i stvoreno je golemo delo. To su s ponosom isticali u svojim pozdravnim govorima predstavnici svih naših naroda okupljeni u Biha u. Ve pojava predstavnika svih naših naroda na tom istorijskom sastanku zna ıla je krupnu pobedu. Bila je to divna slika našeg jedinstva, našeg najubojitijeg oružja u proteklom ratu.

Za ta dva dana, 26. i 27. novembra, sumirani su postignuti rezultati i odre ene smernice za budu i rad. Antifašisti ko ve e narodnog osloboenja Jugoslavije ro eno je u krvi, suzama i bespoštednoj borbi, i došlo je u pravi as. Kasniji doga aji ubedljivo su to potvrdili.

Na Zasedanju je jednoglasno izabrano Predsedništvo i Izvršni odbor AVNOJ-a. Svaki lan Izvršnog odbora zadužen je za po jedan sektor rada. To je bila, u stvari, istinska narodna vlada i rad je po eo bukvalno od po etka. Izvršni odbor odmah je po eo svoju delatnost. Drug Ribar sa grupom lanova Izvršnog odbora smestio se u zgradi trgovca Bilbije, a u zgradi trgovca Stupara bio je smešten Prosvetni odsek na ijem sam se elu nalazio ja, zatim Propagandni odsek na elu sa Vesom Maslešom i Verski odsek na elu sa Vladom Ze evi em.

Sa Vesom sam se poznao još od ranije, iz vremena njegovog ilegalnog života. Tada se jedno vreme krio i u mojoj ku i. Mošu sam upoznao kasnije, u ratu. Za njih dvojicu me vežu najlepše uspomene. Obojica su bili neverovatno aktivni i ceo dan im je bio ispunjen radom. I o jednom i o drugom sa uvao sam najdublje poštovanje. To su bili zaista retki ljudi, koji su znali u onom opštem košmaru da svoj radni dan, esto vremenski neodre en, ispune bogatim sadržajem.

U Prosvetnom odseku radili su još Dušan Nedeljkovi i Košta Gruba i . Odmah smo po eli da prou avamo prosvetna pitanja, da pišemo razna uputstva za rad osnovnih škola, a užurbano smo radili i na statutu Narodnog univerziteta.

I pored krajnje oskudice i pomanjkanja najosnovnijih sredstava, postizali smo u radu dobre rezultate. Skoro sve osnovne škole u Biha u i u ostalom delu slobodne teritorije po ele su da izvode nastavu. I Narodni univerzitet po eo je sa radom. Za rektora je postavljen Košta Gruba i .

Kao potpredsednik AVNOJ-a i rukovodilac Prosvetnog odseka, kao i ostali lanovi Izvršnog odbora, obilazio sam pojedina podru ja slobodne teritorije gde sam govorio na konferencijama i zborovima i razgovarao sa odbornicima narodnooslobodila kih odbora kao i sa narodom. Jednom sam išao sa Vladom Ze evi em u Cazin. Sa tog puta jedan detalj mi se naro ito zadržao u se anju. Na putu smo se susreli sa nekim fra Marjanom koji je ostavio na mene utisak pravog verskog fanatika. Susret je bio vrlo kratak i dramati an. Vlada ga je upitao zašto su terorisali ljude i na njih vršili presiju da prelaze u katoli ku veru. Fra Marjan mu je odgovorio da su oni imali vlast u rukama i da su to svesno radili, a pošto je sada imamo mi možemo ih vratiti u njihovu raniju veru. Na to mu je drug Vlado ljutito odgovorio: „Naša vlast nije za to da name e ljudima veru nego da im obezbedi slobodnu veroispovest i slobodu opredeljenja, i da ih zaštiti od nasilja kakvom su bili izloženi". Na te re i fra Marjan je pao kao poškošen — onesvestio se. Ostavili smo ga i nastavili put.

Život u Biha u odvijao se normalno koliko je to moglo biti normalno u ondašnjim prilikama. Za vladu i ministre, kako su nam poneki dobacivali, u pogledu uslova života ništa se nije izmenilo. Radili smo neprestano, a okupljali smo se za vreme ru ka i ve ere u hotelu „Bosni“. Za vreme obec^a bilo je, pored ozbiljnih razgovora i obaveštenja, dobacivanja i šale. To je ponekad imalo i ozbiljnih posledica. Tako sam se ja, jedne ve eri u hotelu „Bosni“, „zamerio“ Ivanu Milutinovi u. Prilikom oslobo enja Biha a, i u drugim borbama, zaplenjeno je dosta kuna, a u Biha u smo prvi put mogli za novac nešto kupiti. Drug Milutin je tada bio naš poverenik za finansije i svaku kunu, iako im je vrednost bila veoma mala, pažljivo je uvaao. Zbog toga su ga smatrali „škrtim“ ovekom. Jedne ve eri iskoristio sam priliku kad je sa nama ve erao drug Tito i obratio sam mu se s molbom da naredi drugu Milutinu da odreši kesu i da da ve nicima koju paru više da bi mogli kupiti ponešto u gradu, da se obriju, da svrate na kafu ili da po u u poslasti arnicu. Nisam rekao „ovim ve nicima“ ve „ovim rodoljubima“. Od tada su nas ve nike malo ironi no po eli nazivati rodoljubima. Moja intervencija nije imala rezultata.

Naš „mirnodopski život“ u Biha u poremetila je etvrta ofanziva. Izvršni odbor morao se povla iti sa našom vojskom. Povla ili smo se u dve grupe. Ja sam se nalazio u grupi sa dr Ribarom, dr Simom Miloševi em, Vladom Ze evi em, drugom Milutinom, dr Mladenom Ivekovi em, Milom Peruni i em i uglavnom smo bili zajedno. Grupa je u istom sastavu bila do prelaska Neretve. Naša grupa iz Biha a stigla je u Bosanski Petrovac. Od Petrovca pošli smo za Glamo a zatim za Livno gde smo dobili da potpisujemo obveznice Zajma narodnog oslobo enja. Pošto je bilo predvi eno da svaku obveznicu potpišu svi lanovi Izvršnog odbora, potpisivanje smo vršili po grupama kako smo se i povla ili. Naro ito smo ih mnogo potpisali u Livnu.

Blizu Livna se naša grupa smestila u manastir, a drugi deo Izvršnog odbora, me u kojima je bio i Ivan Milutinovi , u grad. Kuriri su održavali vezu izme u ovih grupa, te odnosili i donosili obveznice na potpisivanje. Grupe su potpisivale obveznice u dva reda i to u jednom Pavle Savi , dr I. Ribar, dr M. Ivekovi , M. Peruni i , Ivan Milutinovi i V. Ze evi , a u drugoj Nurija Pozderac, dr S. Miloševi i V. Masleša. To smo inili neprekidno, jer je trebalo potpisati itavo brdo hartije. Dešavalo mi se, naravno svega dva-tri puta, da mi poneka obveznica promakne i da je ne potpišem. Ali desilo mi se i to da sam jednu obaveznicu potpisao dva puta, i pored opomene druga Milutina da vodim ra una da nam se to slu ajno ne desi, jer bi obveznicu u tom slu aju trebalo baciti, a to bi bila šteta. To mi se desilo i kasnije, a evo kako? Kad sam išao za Moskvu sa našom vojnom misijom, do Barija sam leteo ruskim avionom a odatle, preko Severne Afrike do Kaira britanskim. Duž severne Afrike spuštali smo se nekoliko puta da bi se avion snabdeo benzinom. U avion za Kairo, ukrcao se i jedan ameri ki pukovnik. U Amerikanaca je, valjda, obi aj da im se na nekom zna ajnijem letu, na nov anici potpišu putnici u toku leta. Iznenadilo me je kad me je zamolio da mu se potpišem na obveznici našeg Zajma narodnog oslobo enja, što sam i u inio. Tako sam i pored opomena Ivana Milutinovi a pogrešio i potpisao dve obveznice dva puta, jednom u manastiru, a drugi put, tada, u avionu, negde iznad severne Afrike.

PAVLE SAVIC

KLIŽE ZA GRB IZRADIO SAM NOŽEM U LIPOVINI

Na oslobođeni teritorij uputio sam se iz Splita polovinom novembra 1942. godine.

Nekoliko dana prije toga, na dan oktobarske revolucije, Talijani su gađali iz topova partizanske vatre na Kozjaku i na Mosoru.

Bijah u društvu dvojice studenata veterine i svog znanca sudije Farolfija. Ugovorismo sastanak kod pekarnice na Solinskoj cesti i, da ne bi izgledali sumnjivi, odjeli smo se kao za šetnju. Dva po dva, došli smo do ugovorenog mjesta, gdje nas je prihvatio drug za vezu i amcem prebacio na obalu kod Kaštel—Su urca. Tu je obala prilično gola. Da nas ne bi netko primijetio, prilegosmo da sađemo vezu. Pošto nije dugo dolazila, jedan od nas se osmjeli te ode u selo da je potraži. Međutim, naša veza, tj. radnik iz Tvornice cementa, bila je u određeno vrijeme na ugovorenom mjestu, ali smo mi zakasnili. Vezu smo najzad uspostavili, upravo kad smo već bili izgubili svaku nadu. Na razmaku od pedeset metara slijedili smo našeg vodiča a cestom koja je vodila put Solina. U blizini prvih kuća a skrenusmo potokom ispod željezničkog vijadukta i brzo prođemo kroz selo. Put nas izvede do mlade i guste borove šumice, u koju zajedno sa vodičem zamakosmo. Na osmo se na slobodnom teritoriju.

Na slobodi smo. Dođemo nas koštunjav starac, radnik iz Solina. On je već drugu godinu u ilegalnosti. Dođemo i upućuje na oslobođeni teritorij partije i rodoljube. Krije se od okupatora i stanuje u skrovištu iskopanom u pristavi vinograda. S njim je u društvu mladić i partizan, naoružan puškom i bombom. Odjeven je u bijelu odjeću, a na kapi mu se crveni petokraki zvijezda. Pridruži im se i jedna drugarica koja održava vezu sa gradom. Oduzeše nam legitimacije, jer nam više nisu potrebne.

Razgovaramo o borbi i o našem putu. Pojavio se i dvije drugarice iz sela sa punim kovanom jagnjem i pilava. Tu ruđemo.

U sumrak se uputismo stazom ispod stijena Kozjaka, poviše maslinjaka i vinograda sedam Kaštela. Nađemo na mrtvog talijanskog vojnika, poginulog u nedavnom jurišu na Kozjak. Naš vodič nam ispriča kako je hiljadu Talijana bezuspješno napadalo na naših dvadeset pušaka. U tom razgovoru uzverasmo se po bespuću i dohvatismo se livade na platou Kozjaka. Ugledasmo i selo. Prihvatiše nas drugovi u nekoj kući, gdje i prenoćismo.

Ujutro, odnekuda naiđe kamion pun partizanske vojske, te se njime prevezosmo u Muševu do komande mjesta. Slijedeći i dan pregazismo Svilaju. Vedro i svježije vrijeme dobro nam posluži; dođemo na , da se spustimo do vodenice na Cetini i prešavši rijeku nastavismo putem za Vještina a—goru na Dinari, gdje se na nadmorskoj visini od 1272 m. nalazi već drugo

godinu partizanski logor, u solidno izgra enim barakama. Tamo i zano-ismo.

Od Mu a do Vještica—gore promjenismo dva kurira. Putovali smo dobro, ali jako smo oskudjevali u vodi za pi e. Sjutradan sa osmo na Livanjsko polje kod Caprazlija. Poslije dužeg odmora pre osmo polje i pred ve e rasporedismo se po ku ama na obronku Staretine planine. Uz ve-eru, doma in mi ispri a o nevoljama ovog kraja od ustaškog terora. Da nije partizanske vojske, nestalo bi naroda. Spavao sam udobno na sjeniku. U jutro, kad po osmo uzbrdo, zapahnu nas ledena bura. Jedva se dokopasmo šume, najboljeg zaklona na tom terenu.

Pre osmo planinu ispod Javorove kose i si osmo na drum u Rada-slije. Uz put nai osmo na ljudske kosti koje nam potvrdiše pri e o teroru. Kasno popodne stigismo u Glamo i javismo se komandantu podru ja, Vici Buljanu.

Prvu etapu našeg putovanja prešli smo sretno i bez ve ih teško a. Izvjesna opasnost postojala je pri prolasku kroz etni ki raspoložena sela u dolini Cetine. Ali, tuda pro osmo no u, vo eni od vještog kurira.

Odsjeo sam u Glamo u kod starog znanca, u itelja Slavka Vrge. Uskoro stiže iz brigade Ismet Mujezinovi . Puška o ramenu, a na nogama opanci oputaši. Ima šta i da pri a o partizanskom životu i herojima. Uskoro, poslije toga, do e nare enje da se javim u Bosanski Petrovac.

Samo putovanje do Mliništa, po ci i zimi, tražilo bi epsku širinu, a odatle me, za veliko udo, odveze do Oštrelja, partizanski vlak. Iz Oštrelja si oh pješice u Bosanski Petrovac, gdje me primi drug Moša Pijade. Uru i mi poziv koji je potpisao drug Tito da prisustvujem zasjedanju Vije a narodnog oslobo enja Jugoslavije u Biha u. Dok se verah s dru-govima uz klance i bogaze, naše snage su oslobodile i Biha . Stigoh u grad s velikom grupom budu ih vije nika. Iz Petrovca se prebacismo sa dva autobusa.

Na put sam pošao poslije teže bolesti, kao rekonvalescent. Poslje-dice putovanja od Splita do Biha a ispoljile su se tek sada. Umoran i iscrpljen nisam mogao sa dovoljno pažnje posmatrati ljude i sljediti do-ga aje. Ipak sam bio svjestan sve veli ine zbivanja. Mnogo mi je u tome pomogao Ismet. Upozorio me na veoma zna ajne li nosti. U historiji do-movine ne sagledah primjera ovakvog zbora. Na oh se u moralno snažnoj sredini, gdje je borba bila normalan uslov života.

Dvoranu za zasjedanje dekorisao je Ismet Mujezinovi , za dva dana i no uz pomo drugih umjetnika i omladinske organizacije. Zidovi oblo-ženi papirom bili su ukrašeni velikim kompozicijama iz borbe i portre-tima Cer ila, Ruzvelta i Staljina. Ismet mi re e da izradim grb po suge-stiji druga Moše.

Grb je bio jednostavan: petokraka zvijezda u vijencu od lovora i žitnog klasa sa girlandom i natpisom „Smrt fašizmu — Sloboda narodu“.

Na dan zasjedanja, zbor predstavnika naroda pretvori se u veliki narodni sabor, u veli anstvenu manifestaciju jedinstva i volje za pobje-dom. Okupiše me smione misli i vjera u neiscrpive narodne snage i u naše vodstvo. To me nije napustilo ni kasnije, u najtežim asovima e-tvrte i pete neprijateljeve ofanzive, pa ni do završetka rata.

Svoje osje anje i misli podijelih s Goranom Kova i em, koji je upravo tada došao s Vladimirom Nazorom iz Zagreba. Bješe potresen stra-

Ismet MUJEZINOVIC - Vijećnici AVNOJ-a za vrijeme zasjedanja, linorez, objavljeno u listu NARODNO OSLOBOĐENJE, br. 1 od 1. decembra 1942. godine.

hotama ustaškog pokolja. Još na putu, kroz Kordun, zamislio je svoju poemu, a sad je sretan što ima toplu sobu u kojoj će raditi.

Ismet i ja po esmo da pravimo plakate o borbi, narodnom ustanku, zdravstvu, školstvu itd. Papira smo imali dovoljno. Plakate smo umnožavali šablonom i dvema štrcaljkama za dezinsekciju. Radionica nam je imala jedan prozor prema ulici i nalazila se u prizemlju novije zgrade. Cesto nam je dolazio Goran i razgovarao s nama ili ugovarao sastanak. Njegova poema napredovala je toliko, da me pozva da mu uđe moje mišljenje o njoj. Poema „Jama” bješe isklesana. Razmijenismo mišljenje o nekoliko strofa koje je imao u dvije verzije. Izabراسmo skladniju. Ne naoh dovoljno riječi za „Jamu”. Zapanjila me snaga i oblik pjesni kog doživljaja.

Mnogo sam se trudio da u drvetu izradim kliše za likovnu opremu obveznice „Zajma narodnog oslobođenja”.

Naša štamparija u Drini u nije raspolagala cinkografskim ili litografskim uređajem, te sam kliše morao da izradim na 22 mm debelim dašicama od lipovine. U radu sam se služio nožem za intarziju, koji bješe jedva nešto bolji od džepnog noža.

Prvi kliše otisnut je sivom bojom i simbolizirao je snagu narodne revolucije. Služio je za pozadinu drugome u crvenoj boji, sa tekстом: ZAJAM, a ispod toga 500 000 i grb — petokraka zvijezda u vijencu od lovora i klasa žita s girlandom, na kojoj je pisalo: Smrt fašizmu — Sloboda narodu! Sve se to nalazilo u vijencu stiliziranog klasja. Ostali tekst odštampan je štamparskim slovima u štampariji. Na žalost, u štampariji zamijeniše moj okvir od klasja sa manje ukusnim okvirom iz štamparskog ormara. Ne mogah izraditi u drvetu negative potpisanova Vijeća, pa su oni morali obveznice vlastoručno potpisivati. Potpisivanje uslijedi tek u četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi, u samostanu kod Livna.

U najvećem poslu oko likovne opreme obveznica, dobih jednog popodneva narudžbinu da za jedan sat izradim mali kliše za kartu koja bi prikazivala veliku inu oslobođenu teritoriju u Jugoslaviji, u porijeku sa Belgijom i Švicarskom.

Ubrzo dođe vijest da napuštamo Bihać. U tom gradu upoznao sam mnogo dobrih drugova i s njima proveo dosta lijepih časova. Ismet me poučavao i kako da se opremim za partizanski marš. U ranac sam stavio samo najpotrebnije stvari: par rublja, šolju, nož i kašiku. Puškom i fišeklijama s municijom opskrbih se tek u dolini Rame, poslije razbijanja talijanske divizije „Murge”.

URO TILJAK

OD ODBORNIKA KOMUNISTI KE OPŠTINE
DO VE NIKA AVNOJ-a

Sala — puna kao košnica. Sve ve nik do ve nika. Sednica odmi e. U prvom redu, u sredini, sedi Vrhovni komandant i rukovodilac naše Partije. Lako ga prepoznah — njegov lik mi se urezao u se anje posle onog govora pred 1. proleterskom brigadom u Rudom, bi e tome skoro godina dana. Onda sam razmišljao ko bi on mogao biti: Rus, Ceh, Slovenac, ko li? Posle sam o njemu uo toliko lepih pri a da mi je skoro bilo svejedno odakle je. Ovo „svejedno" treba shvatiti tako da sam esto pozeleo da je on Jugosloven, a uvek mi je bilo drago da je, bio on ko bio poreklom — pre svega u ovoj za nas sudbonosnoj borbi junak i ovek. Eto, glavno je da je pravi vo a, dorastao veli ini i važnosti naše borbe. Ono, istina, nisam ni imao mnogo vremena da razmišljam ko je i odakle je. Jednostavno, borili smo se, delili zlo i dobro, iako je ovog drugog bilo manje, mislili o onome što nas eka sutra. I sada pažljivo slušam govornike, ali malo .po malo pa mi pogled sklizne na Vrhovnog komandanta. Na njegovo mirno, pametno lice. Pa opet razmišljam o tome kako veoma malo, bolje re i skoro ništa ne znam o njemu. A dobro je kad vojnik zna dosta, a još bolje sve o svom Vrhovnom komandantu. Onda mu nekako više veruje, dosledni/je ga sledi. Tako je bilo i u onih mojih sedam ratnih godina. Samo, u ovom ratu, pre svega, sledimo Partiju. A o njoj svi znamo mnogo. Kad njome rukovodi ovaj ovek to zna i da je najbolji — to je dosta da bi ga ukorak sledili. To je i garantija za svakog od nas da ga vodi pravi vo a. To s konspiracijom, možda, tako i treba da bude. Ili, bar mora u ovim vu jim vremenima. Sto ja, kao obi an borac, znam, uostalom, o višim, opštenarodnim ciljevima i zadacima?! Opet, on li no nare uje Ko i kad nekud treba da krene 1. proleterska. Tako: on mi je u neku ruku i neposredni komandant, pa iako malo znam o njemu drag mi je, velik. Sedim ja, tako, slušam i nešto pogledah na bo ni ulaz u salu. U e jedan borac, verovatno iz Prate eg bataljona, šapnu nešto komandiru koji je bio nešto kao starešina obezbe enja. Ovaj ga sasluša pa mu klimnu glavom i odjednom ugledah na ulazu ženu i muškarca u priprostom gra anskom odelu, a pozadi njih — onaj borac. Pri oše sa strane, skoro neprimetno — tik pored mene. Krišom odmeravaju Vrhovnog komandanta, nešto se došaptavaju, tu kraj mene, odjednom e ona žena, ushi eno: „Jeste, to je naš Jožek, Zagorec, sunce naše". Osetih srcem o kome je re . Pa pozeleh da ih još nešto pripitam o njemu, ali se oni brzo pokupiše, o evidentno zadovoljni. Tako, zna i: Jožek, Zagorac! Naš ovek! E, baš neka je! Nešto drago mi se razli po duši. I do e mi da mu pri em, onako pred punom salom, pred

svim ve nicima, pa da svim drugovima kažem što sam uo; da ga zagrlim i sa svima podelim radost.

Privedosmo kraju Zasedanje. Nave e, posle sednice na kojoj sro ismo i izglasasmo odluke Zasedanja, okupismo se u ukrašenom hotelu, na sve-anoj ve eri, za one prilike i dosta bogatoj. Beše tu vina, pe enja i drugih akonija koje odavno nisam okusio. No u toj sali ponajviše beše veselja i, rekao bih, oduševljenja za nove, velike zadatke i pobede. Još se zdravimo jedan s drugim, raspitujemo se za sudbinu poznanika, za stradanja nejakih i rezultate borbe naroda u razli itim krajevima domovine, za pobede nad neprijateljem. Ose am da imam mnogo da kažem i da pitam — a verujem da tako ose a i ve ina ve nika. Da kažem koliko mojim vršnjacima, šezdesetogodišnjacima i ve decenijama saborcima toliko i onima i ovde najbrojnijim, mla im, koji tek zakora uju, istina, snažno u borbu. Želim i mnogo šta još da ujem, nau im, ponese u sebi. Ali znam, koliko sutrašnja zora ne e nas zate i zajedno, jer odluke treba brzo tuma iti narodu i borcima, treba razgarati borbu, Švabi i doma em zlu još žeš e ki mu lomiti.

Namah — u utasmo. Poga am! Sad e neko od najviših rukovodilaca nazdraviti ovom skupu ratnika i pregalaca — za dobro obavljen posao, za sre an put do jedinica, do pokrajina, za nove pobede naše borbe. Ustade drug Ribar, moj stari poznanik i jedan od onog veoma malog broja poštenih predratnih vo a stranaka. On je od danas predsednik našeg prvog pravog narodnog parlamenta, najvišeg organa naše narodnooslobodila ke vlasti, u stvari, onakvog opštenarodnog tela kakvo sam decenijama priželjkivao, za koje smo se bespoštedno — u ilegalnosti, u tamnicama, u štrajkovima, i| ustanku — borili. Govori Ribar o zna aju naših odluka, o našoj borbi, 0 vekovnim težnjama naših naroda za ujedinjenjem u državu ravnopravnih, ali najviše o vo i naše repvolucije, vo i Komunisti ke partije i Vrhovnom komandantu naše vojske. U sali — muk. Pažljivo slušam druga predsednika 1 drago mi što ume tako lepo, slikovito da kaže ono što i ja ose am, što tako verno tuma i i moje raspoloženje, želje i naša priznanja — velikom sinu Jugoslavije i naroda koje ovde predstavljamo.

Ustaje i Vrhovni komandant. Vojni ki dostojanstven, vedar, skromno obu en. Aplauz se prolomi i — nikako da prestane. Zeleo sam da upamtim svaku njegovu re , da shvatim duh njegovih misli — jer sam znao da je to ono o emu e me prvo upitati 1. proleterska i narod kuda budem prolazio na ratnom putu. Govorio je on o zna aju ovog našeg skupa, o žrtvama naših naroda, o borbama koje nam predstoje i o našim saveznicima. Na vrlo jednostavan, ljudski, razumljiv na in on je, tako, pobliže objašnjavaju i odluke Zasedanja, govorio o velikim stvarima govorio za sve nas razumljivim jezikom. No meni se, s obzirom da nisam znao mnoge pojedinosti iz njegovog života, najviše dopao deo njegovog izlaganja o sebi, o svom životnom putu. Veli on nama, onako narodski, da je drug Ribar malo i preterao kad je govorio o njegovim komandantskim kvalitetima, vojni kim vrednostima i državni koj mudrosti. „Znam ja”, veli drug Tito, •,da se o meni pri a: te Rus je, te eh je, te ni sam ne znam ko sve dosad nisam bio. Ono, bio sam i Rus i eh i još poneko — za nevolju ljutu i to samo u pasošima s kojima sam po zadacima Partije i Internacionale pu-ovao po celoj Evropi. Sad nam, ni meni ni vama, niko ne traži ni prave ni lažne, a i ne e tražiti pasoše”.

Slušam Tita. Pažljivo. Gledao sam ga i slušao u Rudom, pred strojem 1. proleterske. Gledao sam ga i slušao i u Fo i, ali mi je sada, u ovom brižljivo ukrašenom biš anskom hotelu, u srcu ove slobodarske, estite i meni doskora nepoznate Krajine, tj. usred okupirane Evrope — neizrecivo bliži, draži, ve i. I shvatam te njegove re i kao želju da se ovom velikom uvaženom skupu ljudi iz naroda, skupu boraca i rodoljuba, još više približi, poveri, da s nama podeli radost pobeda, ali i brige i odgovornosti za sudbinu i ishod naše revolucije. Ono da je Jugosloven, Zagorac, nije za mene tajna — od jutros. No, intimno, najdraže mi je što sad o njemu znam mnogo više, što sam siguran da je ponikao iz našeg naroda, da je iste radni ke prošlosti i, što je najlepše, nema više konspiracije, ve koliko je sutra ima da uje od mene, od nas, svaki borac, svaki Jugosloven 0 tome ko je njegov Vrhovni komandant, šta mu je poru io, naredio.

U životu sam se naslušao govora vo a partija i pokreta, slušao sam 1 socijalisti ke tribune, ali Titova misao i re su nešto izuzetno, više, znaajnije. O tome razmišljam i razgovaram sa Lukom Stevi em, Dokom Pavi evi em i drugim mojim vršnjacima, iskusnim ljudima i ratnicima koji su mnogo šta doživeli i preturili preko glave u životu. Sretali smo mi svakakvih ljudi, videli svašta i uli koješta i treba nam samo da oveka vidimo i tek toliko saslušamo koliko mu treba da obeli zub pa da shvatimo ko je i kakav je. Lako zaklju ujemo i ovde: Tito je, što re e drug Ribar, jedna izuzetna ljudska vrednost, njega je istorija odredila da vodi jednu ovakvu revoluciju, da vodi naše narode.

Iz Biha a kre em pun želje da objasnim svojim drugovima odluke Zasedanja, da na svakog borca, na svakog Krajišnika s kojim se sretnem prenesem, bar u najskromnijem ovaj duh, ovo oduševljenje za borbu, ovu veru u Partiju, u Tita, u Rusiju, u slobodu, u bolje sutra. Tako, dakle, da prenesem ono što se ose alo na Zasedanju, što svaki od nas, odlaze i u jedinicu, u oslobo ene i okupirane krajeve domovine, nosi u srcu i u beleškama.

Posle Zasedanja namera mi je bila da idem kod Ko e, u 1. proletersku brigadu. Nekako mi svugde dobro i lepo, ljudi svugde ljudi, ali u 1. proleterskoj, iako smo skoro stalno u jurišima — nekako mi je najlepše. Ali, dobih nare enje da primim novu dužnost u Centralnoj bolnici Vrhovnog štaba u Drini ima! Dva-tri dana mi dadoše da se osvežim, priprelim za dužnost. A kako posla sad i nema premnogo, ne bar kao kod Ko e, ja polako primih dužnost i razmišljam. Razmišljam ponajviše o perspektvi naše borbe, o Titu, o tome našem prvom pravom narodnom parlamentu i najvišem organu vlasti, o svom mukotrpnom životu u kojem sam se, koliko sam mogao, razumljivo, borio za bolje odnose me u ljudima, za državu u kojoj e vladati socijalna pravda, jednakost i demokratija, za društvo u kojem e radniku i seljaku pripadati i vlast i ast. Izvodim, tako, ovde u Drini ima, me u ranjenicima i tifusarima, neku vrstu životnog bilansa borbe, posebno borbe u poslednjih dvadeset i dve godine kako sam lan KPJ. Cini mi se da nikad kao sada nisam bio ube en da su se sve borbe, sva stradanja, sve žrtve, isplatile današnjim danom, da nema nevolje koju ne bih podneo za to novo o emu smo svi, a drug Tito i Ribar posebno govorili, o emu smo odlu ivali. Ve se radujem, ve vidim novu državu, novu vlast, ono za šta sam se kao socijalista i sa svojim drugovima borio — kao

ratnik u dva balkanska i u prvom svetskom ratu, zatim kao komunisti ki odbornik i član Mesnog komiteta KPJ za Valjevo, kao ilegalac u vreme divljanja Obznane i svih onih koji su nastupali u njeno ime, te kao bjelopavli ki ustanik i borac proslavljene Ko ine i Fi ine brigade. Se ao sam se, iako ovaj ratni ki predah nije najpogodniji za prise anja — jer su takva prise anja brza pa kusa — svoga životnog puta, svojih saboraca, rodnih Bjelopavli a i dragog Valjeva u kojem sam skoro 40 godina živeo i delio zlo i dobro sa izuzetno estitim ljudima iz valjevskog kraja.

Kod nas rat do e i pro e, a da se estito i ne postrojismo, ne razbrojismo, razvismo u strelja ki stroj, nagaravismo puške. Kao komunista, bio sam protiv ondašnjeg poretka, ali sam priželjkivao da Hitler u pružimo žestok otpor, da mu pokažemo šta je pleme hrabrih, nepokorenih. Uz to, meni je ostalo u krvi — a to se, valjda, lako ne zaboravlja, pa sve i da ovek ho e — da gajim naro ito poštovanje prema vojnoj organizaciji, našoj vojnoj sili. To je, uopšte, u krvi našem oveku — da poštuje svog vojnika i saveznika. Uostalom, dao sam i ja i svaki moj drug silnu paru za opremu naše vojske i s pravom sam verovao da je to prava, dobra vojska, stvarno oružana sila, snaga i uzdanica naroda, koja se može nositi sa dušmanima i dugo, a svakako duže nego deset dana, uvati narod, okupljati ga oko sebe. Eto, nadao sam se da e nas ta vojska, naša vojska, iako su je vodili kraljevi ljudi — braniti, voditi u borbu, sokoliti. Uostalom, takav je bio i stav partijskog rukovodstva: da komunisti budu najhrabriji borci, da šire borbena raspoloženje u narodu, da ja aju borbeni duh, da okupljaju grane, ne postavljaju i u ovom odlu nom trenutku pitanje ko kojoj partiji pripada, veruje li u Boga itd.

Kad kralj i generali položiše oružje nama Partija veli: komunisti, rodoljubi, kralj je kapitulirao, generali su pljunuli narodu u lice, poredak je izdao ali narod ne priznaje kapitulaciju, a komunisti posebno i oni ostaju i osta e u još težim situacijama, ako ih bude, uz narod. Zbog toga nosite oružje ku i, zakopavajte ga i ekajte borbu koja e koliko je sutra po eti. Dobar je ovaj stav, ova nazovimo je preporuka ili direktiva — mislim se nešto dok izvršavam i ovaj zadatak Partije; dobra je, a našeg oveka, kako ga je bog dao da od malih nogu voli oružje i mrzi neprijatelja nije trebalo dva puta nagovoriti da u ovome poslušna Partiju. Pa i mi Valjevci naku-pismo dosta oružja. I tako sad ekamo. S narodom. Ono ima stvari koje nas zbunjuju: ta prebrza kapitulacija, pa onaj Staljinov pakt, pa nekako nema partijskih direktiva. Uz to sijaset pri a i naga anja kola kroz .narod, politikanti nešto predskazuju. Neko širi te glasine iz neznanja, a neko, boga mi, i jer mu tako odgovara. A štampa trubi o onome što novom poretku odgovara, a to je upravo ono što nama ne odgovara. Predratni politari i vo e stranaka šuščaju kroz narod, okupljaju istomišljenike, šuruju ve s okupatorom, nešto smeraju, ekaju. Love u mutnom — kao uvek. Mi, komunisti, opet, verujemo da je došlo naših pet minuta.

Kad udari Hitler na Staljina — meni, s jedne strane, teško: naš je to narod, naša majka, vekovni saveznik, sad i jedina zemlja socijalizma, velika i jaka uzdanica svih komunista i naroda gladnih i obespravljenih, ali mi, s druge strane, nekako drago: jak je Rus i udesi e Švabu kao uvek. Pa e u elom svetu pobediti komunizam, a to e re i i kod nas, a što je najglavnije sad je i nama jasno ko je protiv koga i gde je kome mesto.

Digli sada i radnik, i seljak, i sirotinja glavu. Sad mu se situacija razbi-
strila. Sad i on okreće glavu Istoku, a ozbiljniji ljudi, čak i oni bogatiji
pripitkuju komuniste za savet, za mišljenje. U to stiže i proglas Partije.
Jasan i lep — kao istina, kao sunce. Srce mi zaigra. Vidim, osećam: pisalo
je to naše najviše rukovodstvo, pisao je to onaj ko je pronikao u dušu
našeg oveka, ko zna za šta smo sposobni. A sposobni smo, vala, pre svega
za borbu. Pa digosmo glave — još više. Ali jedne noći puče kroz narod:
te i te noći je neprijatelj svakog komunistu za vrat i — u tamnicu. Kao
Turci knezove srpske, ono u doba Crnogoraca. Komitet poručuje: skla-
njajte se komunisti dok ovo proće.

Ja sa sinovcem sklonih se kod prijatelja, u selo, u kuću i otače brat
i drugi sinovac, avijatićar. Ujutro su ih uhapsili. I stotine drugih.
Poterali u zatvor. Pošten i ispravan svet pohapsili. Bez ikakvog razloga.
To i oni brzo zaključe: tu je samo po koji komunist, i to onaj koji nema
funkcije u organizaciji. Nema tu, dakle, onih koje su tražili. Pa reže kao
zveri u kavezu. Osećaju zlo im se sprema, a ne mogu ga spremiti, nisu ga
spremili. Držali su te nevine ljude danima. Dok se dogovoriše što im valja
reći da bi nas, one prave šepali u kandže. Pa su zatvorenicima: pišite
onima koji pobegnu ispred nas da nam se predaju pa njima ne čemo ništa,
a vas čemo pustiti da idete kućama — proćeće je uveliko, treba njive obra-
đivati, treba decu podizati, kuću čuvati. Ne pišete li i ne doću li — ne ete
kuću videti. Doće nam brzo to doću. Rezonujemo: okupator je okupator,
bio on Turčin, Švaba ili koji drugi. I došao ko došao u Srbiju nasilno —
za pošteno oveka nema mira. Meni i sinovcu pišu brat i iz zatvora, na
par etu hartije koje su dobili od vlasti: Ne mislite na nas, pišu nam, nije
nam još život na izmaku, uostalom, ništa ne mogu dokazati protiv nas jer
i nismo skrivili ništa, a vi se ne predajite ni za živu glavu jer čemo vas
odmah videti vezane kako vas sprovode valjevskom aršijom. Ovde ljudi
nema pa im na reće ne verujte, a kad jedan od vas dvojice spava drugi neka
ćuva stražu. Posle ih pustiše, ali ubrzo stigoše i ubiše: izvedoše mog brata
iz kuće i ubiše — na kućnom pragu i sleće, a sin njegov, onaj avijatićar,
pogibe u prvim borbama.

Uslovi za opstanak u gradu sve teži, teror i nad nedužnim građanima,
a da ne kažem i nad komunistima — sve organizovaniji i jači, a organizo-
vanog otpora naroda još nema. Pa se nas četvorica dogovorismo da se iz-
maknemo iz tog krkljanca. Stigosmo u selo Skakavac, u uži kraj. Tu.
kod jedne ućiteljice, sa grupom ljudi iz ovog kraja slušamo vesti. Ima ona
radio, a to je za ovu situaciju bogzna kako velika stvar. Ono, važila je
naredba: svako, pod pretnjom smrti da preda radio. Još su zabranili pu-
tovanja, a u narodu pišu i prićaju šta njima odgovara, sad nam uzimaju radio
i nema nam druge nego da slušamo samo njih. Mislili su, pašji sinovi, da
nas potpuno odvoje od sveta da ne ćujemo šta rade Rusi i Englezi. Naša
ućiteljica ima petlju, a ja, svrhu toga, i sreću: „uhvatih" jedne noći u London.
Na uću: dok talijanska vlada pravi nećvenu komendiju sa stvaranjem ne-
zavisne Crne Gore, dotle Crnogorci u opštenarodnom ustanku, oslobaćaju
mesto po mesto. I sad je, govori onaj iz Londona, Crnogorcima svanula
sloboda. Tako veli on, a u meni se probudi ratni kaćkrv. Jeste da sam voleo
Valjevo, da mi je Srbin bio u svemu drag i velik ovek, ali ipak sam u sebi
osećao jaku vezu za rodnim krajem, za ljudima meću kojima sam odrastao,

usvojio poglede na život. Naročito sad, u ovom trenutku neizvesnosti i li ne nesigurnosti. Ono, imali smo mi povremenu vezu s Valjevom, s Partijom, jedan drug je ponekad silazio onamo, prikupljao vesti. Culi smo mi za Belu Crkvu, za Spanca, spremali smo se i sami da krenemo u borbu, kad taj drug pade u ruke okupatoru, veza se prekide i naše povezivanje s pokretom odloži. Mi u neizvesnosti: da krenemo i nas se uhapsiti pa tom žrtvom ne postizemo ama baš ništa, a da ovde sedimo — ose amo nije trenutak za to i Partija nam to ne može oprostiti. I eto u toj nedoumici dođe ona vest o Crnoj Gori, a ja znam: kad narod onog kraja krene u borbu jednom kod kuće i ne ostaje duše koja može oružje pripasati. Došlo je, znaš, ono: kad ustane kuka i motika. Ma ima Talijanu da pukne glava kao dulek! Predložih sinovcu: idemo u Bjelopavliće. On zateže: što će reći i Partija, te dug je put, te neprijatelj jak. Ma šta tu mešaš Partiju, odgovaram ja pomalo ljutito, tuci se ti s neprijateljem gde stigneš — jedna je ovo Partija, jedna zemlja i jedan narod, a isti neprijatelj.

Popusti sinovac pa nas dvojica — nokat u ledinu. Već na Uvcu nagazismo na Nezavisnu Državu Hrvatsku. Ispružila se, ujedno, Pavelićeva tvorevina čak do Novog Pazara, do Kosovske Mitrovice. Bogami — do daleko! Puteve dobro poznajem, ljudi predusretljivi, a kako se pomeramo ka jugu slušamo: topovi gruvaju sve železne i zemlja podrhtava. To nam je bio najsigurniji kompas. S razlogom razmišljam: koliko li ljudi odjednom pogine od tih silnih eksplozija. Kad stigismo u onaj kovitlac, me u ustanike, u oslobođene Bjelopavliće, vidimo da Talijani pucaju iz topova isto i bez pravog razloga, bez nevolje. Tek im se prohte pa nanišane, opale i siromahu pobiju familiju, zapale kuću. Tako, valjda, rasteruju strah, ko opere se i stavljaju do znanja i sebi i ustanicima da su još živi, i kobajagi, jaki. Mi smo borci bataljona „Bijeli Pavle“. Tu je dosta i naše rodbine. Diglo se na ustanak, stvarno, i staro i mlado, sve što može pušku nositi, što ose a snage u mišicama i mržnje u srcu. Nosimo se mi mesecima sa Talijanima. I ratna sreća je htela da me opet odvede prema Srbiji, zapravo na Pljevlja.

Bataljon „Bijeli Pavle“ napadao je na Mali i Veliki Bogiševac. Dobro smo se držali i uglavnom izvršili zadatak. Dok smo jurišali ne pogibe nam ni jedan borac. Samo jedan bombaš pade, kontuzovan i kad ga iznesosmo, lekar reče da mu ne može biti ništa. Ali kad dođe naređenje da se povlaćimo, da napustimo teško osvojene položaje — pogibe nam dvadeset drugova. Dvadeset vojnika jednog bataljona iji je svaki pripadnik biran između u bar četvorice podjednako hrabrih, mladih i željnih da krenu u susret braćima iz Srbije i drugih krajeva domovine, podjednako spremnih da ratuju za slobodu svakog Jugoslovena. Ja sam među njima najstariji — i po ratni iskustvu i po godinama, i divim se toj našoj deci, tim sokolovima koji kao zmajevi uskaču u oganj živi, hvataju se u koštac sa pet puta jačim neprijateljem i — pobe uju. Duša me boli dok napuštamo položaje i dok gledam kako se osipamo, kako nam Talijani smanjuju brojno stanje. Ja sam se s tim mladićima u svemu utrkivao: javljao sam se u bombaše, izvičao, uvao stražu, eto — kao i drugi, a sve to da bih dao svoj doprinos oslobođenju ovog grada i sad sam tužan kad ga moramo napustiti. Težak mi taj neuspeh i zbog toga što po meni revolucija ne sme trpeti poraze, ne bar u početku, kad ljudi treba da uhvate zalet,

kad treba da okupimo narod, da nam stvar dobro krene, što je uslov da se dobro i završi. I gledao sam kako se bataljon pomalo osipa, nekoga odnesoše u bolnicu, neko odnese ranjenog i bolesnog, a poneko okrenu le a bataljonu pa po e ku i. Ostadoše, uglavnom, komunisti. Cisti i vrsti komunisti — oni koji nikad i ni u emu nisu uzimali. I koji nisu ni pomišljali na uzmicanje. Mislim: onako strategijski, što je, verujem, slučaj i s Pljevljem. Ono, da je ovo povla enje — jeste, ali sam ga sa svojim šezdesetgodišnjim iskustvom shvatio i kao prolazan trenutak, kao mudru odluku da se spasu ljudi i da se pripremimo za nove pobjede. Verujem da Partija ne može pogrešiti, ne sme priznati poraz, ne naro ito u uslovima kad je neprijatelj tu, kad narod gleda u nas. Pa kažem sebi: stari, glavu gore, ukorak s omladinom, napred za Partijom pa — kome opanci, kome obojci!

Stigosmo u varošicu Rudo. Potreba je sada, kažu nam, takva da treba krenuti dalje, ka Bosni. Ja sam uvek voleo da putujem, da upoznajem ljude i krajeve, a kao za inat — malo sam putovao. Pa mi ova odluka i nije mrska, iako znam da to ne e biti lak i kratak put. U Rudom se sretosmo sa Srbijancima. Njih nekoliko stotina — sve odabranih boraca. Radnici, seljaci, lekari, inženjeri — eto, baš kao i mi. Meni taj susret drag. Jedno što smo sad još ja i, a drugo: sad mi to do e kao susret sa mojim ljudima, sa pravom bra om. Raspitujem se za sudbinu ljudi iz valjevskog kraja, za ustanak u Sumadiji i Kolubari. Pala je, vele, Uži ka Republika i evo stigosmo da s vama, bra om Crnogorcima, zajedni ki krenemo da razgaramo ustanak, stvaramo slobodnu teritoriju. To, to — slobodna teritorija, pa još da bude republika, to je to za šta se borimo! Postrojavaju nas. Dva crnogorska i tri srpska bataljona. Tako se zovemo me usobno, a u stvari tu ima ljudi gotovo iz svih krajeva zemlje. Ta no je da su Srbi i Crnogorci najbrojniji.

Govore nam komandant i komesar. Borci iz Srbije ih dobro poznaju. Kažu nam: treba im verovati. Jer, Ko a i Fi a su poznate li nosti iz borbe u ustanku i ranije u ilegalnosti. Dakle, onda kada su se na mucu dokazivala junaštva i rodoljublje. Govore lepo, jasno. Ko a je, pri aju • Beogra ani, sin bogataša, pariški ak i lako je shvatiti da on zna lepo da govori, ali Fi a je radnik, neškoloan ovek, a tako toplo i jednostavno govori i o pojmovima koji su prisutni u našim glavama ali im svi ne znamo pravi sadržaj. Pa su nam sad mnoge stvari — mnogo jasnije. Sad smo svi ovde prisutni, kažu nam, proleter i, jugoslovenska jedinica koja se ne e držati ognjišta i plemenskih granica, ve e i i gde je narodu najteže, stiza e gde Vrhovni štab naredi, gde CK predvidi. Baš mi drago što postajemo takva jedinica, a još draže što e uz nas biti CK i Vrhovni štab. To je za mene, obi nog borca i komunistu, slikovita potvrda da Partija zna šta ho e. I to zna i da postoji strategijski plan, da se ne odstupa od borbe do kona ne pobjede. A najbolje je što imamo Vrhovni štab. Jer vojnik mora imati komandanta, vo u.

Govori nam i ovek za koga kažu da je Vrhovni komandant. Za mene je ono „Vrhovni komandant“ mnogo krupna re . Nije naro ito visok, ali je lepo gra en, uniforma mu stoji lepo, siguran je u re i i pokretu. Govori jednostavno, tiho, ali i veoma snažno: o borbi, o slobodi, o perspektivama naše revolucije, o veri u Rusiju. Re i — kao da mi ih

upa iz srca! Sve mi je kod njega dobro i lepo, ali kad govori malo zanosi — na slovena ki, na eški, možda na ruski — tako nešto. Jeste slovenska krv, nema zbor, ali nije Srbin ni Crnogorac. Pitam se: ko bi to stvarno mogao biti. Nave e, po bataljonima, ve kolaju pri e, izre ene, razumljivo, u poverenju: te Rus je, te Ceh je, te. . . sad tek nisam siguran ko li je on. Uz to niko zvani no — a za to su komesari najmerodavniji — ne demantuje ni jednu od tih verzija. Samo nas u utkuju. Shvatam da rukovodstvo ima razloga za takvu konspiraciju, pa i ne pitam drugove iz komande o njemu. I ne smem, brate — ko zna šta e ljudi pomisliti, pa još i na sastanku partijske organizacije staviti na dnevni red pitanje moje budnosti i smisla za konspiraciju partijskih poslova. Uostalom, ako Partija misli da je dosta i ovoliko koliko znamo, onda ima da bude tako. Glavno je da on deluje veoma snažno, da nam veruje, da zna šta ho e, a najglavnije. — da i mi njemu verujemo, a to ko je i odakle je — to bar sad, u ovom trenutku, kad se traže hrabri i umešni, ponajmanje je važno. Tako ja zvani no i za sebe zauzimam stav o ovom pitanju, makar da me nešto kopka da doznam celu istinu o njemu i sve nešto mislim kako bi mi bilo drago da nas vodi, bolje re i da ovu našu revoluciju, tako dugo priželjkivanu i silnu, vodi naš ovek, narodni sin. No, nisam imao vremena da o tome dugo razbijam glavu.

U prvoj borbi 1. proleterske — pobedismo. I zarobismo 90 Talijana. Obradova nas ta pobjeda, osnaži, dade nam krila i dobro nam je po elo. Zna i: 1. proleterska je položila prvi ispit. S peticom. Za Romaniju kre-emo kao krilati.

Na Romaniji zatekosmo i u. Slika junaka to beše, pametan uz to duševan, pravi narodni ovek, vo a. Ljudi ga vole kao najro enijeg. U Cevljanovi ima, u jednoj pilani, taman predahnusmo, s nadom da e taj odmor potrajati bar dok se ispavamo, kad stiže nare enje: kre emo odmah za Fo u. Ko a našu etu ostavi uz Vrhovni štab. Uz CK. Da ih pratimo. Shvatismo to kao znak poverenja i uva emo ih, vala, i opravdati to poverenje. Ostale jedinice 1. proleterske krenuše na marš — preko Sarajevskog polja i Igmana.

Stigosmo sa Vrhovnim štabom do Jahorine. Onde zatekosmo nekoliko bataljona Srba, uglavnom iz pra anskog kraja. Sve im neprijatelj popalio, uništio, rasku io ih da neljudskije nije mogao. Ostali im goli životi, puška i — šuma. Našu etu ostaviše tu, me u te uplašene, unesre-ene ljude. Deca, žene, neja — sve gladno, sve golo i boso, a zatim strašna, prva ratna zima stegla da sve puca. Mislim nešto: ovde su pe ine i leti prohladne da bi i odrastao i sit ovek u njima makar i snošljivo živec-. a kako tek sad žive ta gola i gladna deca. Zlopatori se narod da gore biti ne može, a ni nama me u njima nije lako. Ali, što je najglavnije: narod žilav, otporan, na svako zlo nau en i neda se — ne klone duhom, bori se s neprijateljem i s trista drugih nevolja i, nadasve, veruje u bolje sutra. Do ekaše nas toplo, s nadom. Napadamo na Pra u, na druga uporišta, otmemo ponekad i ponešto od neprijatelja pa dajemo neja i. Tako: šaku žita, pregršt soli. Nešto mislim kako sam, onako jedva pismen i iz ono malo bez ikakvog reda i plana biranih knjiga, te iz režimske štampe, pro itao isuviše malo i jednostrano da bih pravi no sudio o narodu ovog kraja. Jedno sam koliko je do ju e mislio o ovim ljudima sa vetrometine,

sa bespu a, bogu iza leda, a druga ije sam ga doživeo. I silno ga zavoleo. Valjda se ljudi samo u ratu mogu tako zavoleti. Ti naši ratni drugovi su i u najve im nevoljama pokazali da su naši, da nam veruju, iako su u principu jako nepoverljivi u sve osim u sebe i — pušku.

Nekako u aprilu stiže nare enje da krenemo u sastavu 1. proleterske, koja je onda bila još u Fo i. Ovo mi nare enje drago — jer u u sastav prave vojske, prave brigade koja je kadra svuda sti i i žestoko tu i neprijatelja, ali mi je, istovremeno, taj trenutak pomalo i tužan. Ostavljamo ovaj živalj. Propaš e ljudi. Ono, pomogli smo im kad im je bilo najteže, branili ih koliko smo mogli, sad su se koliko-toliko sredili, naoružali, oja ali, privikli na nevolje, sad dolazi i prole e, sve e im biti lakše, a naša pomo verujemo, o ekuje se u drugom kraju zemlje. Pa da, i ovi nam ljudi kažu: idite gde je neja i još i više, gde o ekuju vašu podršku i sre an vam put, mi sad ve možemo. Prate nas kao najdraže, kao sinove.

U Fo i zatekosmo svoje drugove proletere. Slušamo potresne pri e 0 držanju drugova koji su teško stradali od zime na maršu preko Igmana. Zlo je, vele nam drugovi, što je nekoliko desetina odli nih boraca ostalo bez nogu, bez ruku, ali se pokazalo da nema muke koju proleter ne može izdržati — ako je za narod.

Iz Fo e — pravac Krajina. Pod borbom. Na Ivan planini smrsismo konce jednog celog kompoziciji. Sto god možemo — tovarimo na le a. Daleko je Krajina, a potrebe na tako dugom putu, uz to još borbenom — razli ne i velike. Rezonujemo: ko zna šta nas sve i gde eka, pa prema tome ko zna i šta nam sve može zatrebati. Ja sam se u onih sedam godina naratovao i stvarno znam kakve sve nevolje mogu vojnika zate i. Posle ovoga su došle borbe, osvajanja, upadi u tvr ave, uzmaci. Padali su Prozor, Duvno, Livno, Kupres, Glamo , Drvar, Petrovac, Klju , Biha . . . Sve borba za borbom — teža od teže. A 1. proleterska, njeni juriši — to je za pesmu!

Jurišamo, pobe ujemo, ali i — ginemo. Jedan po jedan. Boriš se celu no , u stroju se u zoru prebrojiš i vidiš — nema ti najboljeg, najdražeg druga. Poginuo. Tuga je to velika, a pomo i nema. I nema uzmicanja. Na njihovom mestu — tamo gde su do ju e stajali prekaljeni borci, iji su se hrabrost i patriotizam potvr ivali kad je bilo najteže, kad je samo najhrabriji i najsvesniji išao napred — dolaze mladi i iz mesta koja osvajamo. Pa ih ubrzo zavolimo i još brže nam u svemu postaju ravni. Zapravo: još brže nego je i mogu no zamisliti. Valjda i zbog toga što su ovo vremena puna iskušenja i prilika u kojima ovek brzo sazreva, eli i se, ali i pada.

Narod nas ljudski do ekuje, kao svoje. Naro ito Krajišnici. O Krajini sam malo znao. Uglavnom od drugog, iz knjiga, iz pesme. Znam da su Krajišnici vekovima uvali, branili svoju Krajinu, odupiru i se sili, žive i, pošteno juna ki, na granici Mleta ke, posle Turske, posle Austro-Ugarske 1 sad ne znam pobrojiti ni koje sve Imperije. I nikad da se predaju, da služe tu inu. Sto se ti e Srba, a ovde ih ima i više nego što sam zamišljao — ima ih i s one druge strane, u etnicima. Povelili se za politikan-tima, bogatim seljacima, manjim brojem oficira kraljeve vojske. Sre emo i udne stvari: kokardu prika io Srbenda na šajka u, ali proletere gosto-

ljubivo do ekuje, nudi od srca sa ono malo sirotinje što ima i vidi se — naš je ovek. A, eto, ta kokarda mu u ovo vu ije vreme zna i da je za srpstvo, za kralja o kojem su mu, sigurno, lepo pri ali, iako od tih pri a njegov uvek gladni stomak nije bio zategnutiji. A možda poneko izme u njih misli i ovako: Evo došao sve Srbini do Srbina, oni su, sigurno, za srpstvo, pa, eto, neka se zna na prvi pogled, bez razmišljanja, da smo na istom. Vidi se da je neprijateljeva propaganda u ovom kraju bila jaka. I jedan broj ljudi ne može na pre ac da shvati ko smo i šta mu donosimo, za šta se u krajnjem borimo, ali vrlo dobro zna, na žalost, iz li nog iskustva, da su ustaše u svojoj propagandi okretale vodu na svoj mlin.

Omladina Krajine — to je pri a za sebe. Lepa i draga — podjednako meni, šezdesetogodišnjaku, koji bi mogao svakom od njih biti deda, i vršnjacima tih divnih devojaka i mladi a koji ine i više nego što živ ovek može zamisliti. Predvidi vojska ili oslobodila ka vlast, svejedno, da se taj i taj put poruši ispred nosa neprijatelju. I dok se odbor sastane, podeli zadatke — a to se onda radilo veoma brzo — omladina ve završila taj posao. Ma dok ovek udari dlanom o dlan. Ili nare enje: taj isti put sada, kad je neprijatelj odbijen, valja popraviti, da služi nama, narodu, a ono omladina — opet sve prekono uradila.

Sani ka dolina beše rodila da zemlja držati ne može, a narod gladan, vojske mnogo, slobodna teritorija velika. Eh, ali ona je pod nosom jakom neprijatelju. Pa do e leto, pšenica rodila, a mi — iz borbe u borbu. I u-jemo: omladina Krajine, uglavnom ženska — jer su muškarci pod oružjem i pod petokrakom ko zna u kojoj borbi u kojem kraju — formira radne brigade. Ho e, u-jemo, da ugrabi žetvu ispod nosa neprijatelju, da je skloni, podeli narodu, vojsci. Mislim nešto: složna ta omladina, požrtvo-vana,¹ i hrabra. I udariše mlade devojke Krajine u posao. Neprijatelj nešto naslu uje, sumnjivo mu šta se to no u radi po bogataškim njivama, ali kako nema petlju da vidi šta je to, on malo pomalo pa iz topova, iz mitraljeza. Danju nai e i avion, kruži iznad njiva, ali osmatra i koje su brigade postavile na vreme povi u „avioni“, a žeteoci se, kao jarebice, posakrivaju u žito, u jarkove. Naša brigada ih štiti. Zadatak je to podjed-nako važan kao i kad napadamo neprijatelja, kažu nam komandanti i komesari. U to nas ne treba ube ivati. Jer bez hleba teško da e se ikuda sti i. Posebno je teško za neja . Zbog toga držimo u matu Sanski Most, Mrkonji . Sredi to sa žetvom omladina — kako samo ona to može i ume. Neja u zbegovima, bolesnici, ranjenici, borci — dobiše hleba. Bogami, za one prilike, debelog.

Pro e naše i drugo ratni ko leto. A jesen pošteno i ne doživismo kad pritište — sneg. Prvi pa poveliki. Borbe ne jenjavaju. Mi stižemo iz borbe u borbu. Tek sad, kad je mraz žestoko stegao, a ratu se ne nazire kraj, ne bar ove zime, žalimo za letom, za danima kad ovek može i polugladan i ne naro ito dobro obu en da izvršava borbene zadatke, kad mu je i najteži zadatak nekako lakši, veseliji. U vreme retkih prekida borbi, drugovi koji su bili u Rusiji pri aju kako su tamo zime tako žestoke da se za hladnih dana nepriviknut ovek može na pre ac smrznuti. Veru-jemo im i sigurni smo da e tu strašnu zimu ruski mužik i radnik, a pre svih Crvenoarmejac, lako preživeti, ali e Švabo platiti. Veselimo se tome.

Jednog dana pozva me komandant Ko a. Zdravimo se, po obi aju. Raspituje se o mom zdravlju, pita za drugove. Vidim da poznaje svakog borca iz onog prvog stroja, iz Rudog. Ko a mi je posebno drag. Pre rata došao je me u nas, komuniste, stao u stroj onih koji se bore za stvar radnika, seljaka, u stroj onih kojima ne pripada ni kost sa bogataške trpeze i koji i nemaju šta u ovoj borbi izgubiti osim golog života. Zbog toga sam ga kao oveka naro ito voleo, i cenio sam njegove velike vojni ke sposobnosti. Možda tim više, jer je on, pored svih ljudskih kvaliteta, imao jednu najljudskiju: poštovao je životno iskustvo drugih, poštovao je starost. E, da! „Idi“, veli mi komandant, „po zadatku Partije u Petrovac; evo ti ovo pismo pa ga predaj komandantu mesta i on e ti ve sve re i i sve e ti biti jasno da jasnije biti ne može“. Mislim nešto: ma vraga e mi biti jasno. Molio bih Ko u da ostanem u njegovoj brigadi, me u drugovima — dobri su svi, da boljih u životu ne bih tražio. Pitao bih ga kud u to sada, kakav je to posao koji me eka, pod ovu zimu, u Krajini koju ne poznajem, u mojim godinama, ali kad re e ono „po zadatku Partije“ ja rekoh sebi: valja ti, matori, putovati. Steže mi moj komandant ruku i zažele sre u na dugu putu, a znali smo i teškom, iako smo o tome utali. Prigrlih pušku, pritegoh opanke, pa preko Grme a, za Bravsko. Znam, donekle, taj put jer smo tuda i došli letos u ovaj kraj. Po eh da se penjem uz planinu, a ono pritište no . Teška i gluva — kao sudnja.

Puška mi jedini drug. Znam, Grme je pun medveda i vukova koji nasr u na oveka i, eš e nego u miru, ali se ne bojim nikakve zveri koliko susreta sa ovekom. Upravo tako: bojim se oveka I— dvonoge, krvolo ne, podivljale zveri. Taj strah od oveka, ta situacija kad se strepi, kad ovek oveku postane vuk — to je nešto najteže, najstrašnije. Pogotovu kad je to slu aj sa ovekom koji voli oveka, društvo, koji živi me u ljudima za koje bi krv dao, i koji bi za njega, tako e, život dali. Ali — takvo je vreme. Držim pušku na gotovs i — odmi em. Ne naro ito brzo, ali predose am, vrh e brzo. I nekako mi sve lakše.

U zoru spustih se u Bravsko. Cuo sam ve da tu nije bilo etnika, da su tu ljudi listom za nas, a u to sam bio siguran na prvi pogled, dok sam, onako u sumaglici, obuhvatao pogledom popaljeno, razoreno selo. Tuga mi neka žestoko steže srce, grudi. Ipak, za ovakav zlo in treba biti i više nego zlo inac, više nego životinja u ljudskom obliku. Sve popaljeno, razoreno.

Iz jedne zidine još se dimi. Pomislih bila je to, verovatno, ku a bogatijeg doma ina, pa još nije sve dogorelo, a da je sirotinjska planula bi dok ovek udari dlanom o dlan. Kad onamo — grupa seljaka. Naoružana. Sede kraj vatre. Jedan na straži. Osmatra ko prilazi selu, obaveštava o tome svoje drugove, pa svi brzo reaguju, ve prema tome ko i radi ega dolazi. Lako se sporazumesmo. Ograjah se. Oni su, kažu mi, seoska straža. uvaju ono što je ostalo od sela, a to su — goli životi. I sami kažu da je to najvažnije. Ja dodajem, iako s tugom, da e ovek, ipak, sve napraviti — podi i ku e, izroditi decu, poorati njive, okupiti stado. Samo da naš Krajišnik, da moj Valjcvac, da svi prežive, da pobedimo Hitlera i istrebimo zlo izme u nas. Oni klimaju glavama, ali, verujem, više misle na svoje nevolje nego na moje re i. Više misle na gladne porodice

koje žive u najboljem slučaju u zale enim pe inama. Misle na teško danas, na još teže sutra i neizvesnije prekosutra.

Komandant mesta u Petrovcu lepo me primi. Udom se udi kako ne znam da sam narodni poslanik u narodnoj skupštini. Tako baš veli: u narodnoj skupštini — koja e za neki dan zasedati u Biha u. Ma kakva skupština, božji ove e, udim se ja, obi an borac Ko ine brigade, nevi an da vodim politiku, držim govore i glasam o narodnim i važnim državnim stvarima. Ali komandant je ozbiljan ovek, ozbiljno govori i sad — što mu je, tu mu je. Vreme je takvo da se i ne treba uđiti, a svakako nije prilika da ispoljavam svoju radost. Otvori ono pismo što mi ga je dao Ko a, pa mi ga tutnu u ruke. Stvarno — to je punomo je.

Stiže i autobus, i prebaci nas nekolicinu u Biha . Grad u magli, okružen planinama. Meni, vojniku od zanata, odmah do e u glavu misao: dobra je ova magla i avioni nas ne mogu prona i, a neprijatelj, onaj na zemlji, podaleko je da bi nas omeo u radu. Pa se slobodno kre emo po varoši, obnavljamo poznanstva, raspitujemo se te za ovo, te za ono. Slikari ure uju salu. Sve je spremno za ovaj, kako se uje i kako svi predvi amo i priželjkujemo, važan doga aj.

Do e i dan Zasedanja. Doktor Ribar u predsedništvu. Otvara Zasedanje. To je jedan od retkih predratnih političara kojima sam uvek vero vaoj koji je u skupštini, na skupovima stranke, uopšte, svugde, govorio onako kako ose a. Zbog toga je ostao ve ita opozicija kralju, ladoležima, iako je, ne retko, zauzimao važne položaje u državi. I ostao je narodni sin, dosledan sebi, našoj borbi. On, kažu, ima dva sina i oba su s nama. Za Lolu sam poodavno uo, a i video sam ga u Vrhovnom štabu. Ujem da je u najvišem rukovodstvu Partije i lan Vrhovnog štaba. Drugi je negde sa Crnogorcima, i on je rukovodilac. Eto, i oni su mogli udobno, što se veli na visokoj nozi da žive, po volji im u Beogradu ili u inostranstvu, mogli su i da lako prožive ovaj rat i do ekaju bolja vremena, ali su se oni okrenuli nama.

Tu su i drugovi i a i Marko. Verujem da ih svi u esnici ovog skupa i svi borci 1. proleterske znaju. i a je, pri aju, etrnaest godina odrobijao. Bio je, sigurno, krupna kost u grlu kralju i policiji. Sada uvek nešto piše, objašnjava narodu i borcima, deli pravdu, za sve se on pita i, bogami, teško onome ko ga ne sluša. Ne, ne e on kazniti, ne e ni podviknuti, ali je teži njegov blagi prekor nego ne ija kazna. Marko je, ujem, abadžijski radnik i, kažu, prvi posle druga Tita u CK. Uuh od poznanika da e ovde do i i Slovenac koga zovu Peter. Tome je, vele, otac profesor Univerziteta, ugledan i bogat ovek, koji je sinu omogu io da završi velike škole, otvorio mu je put me u najve u gospodu, a on se još u mladosti okrenuo nama i sada je glavni za partizanski pokret u Sloveniji.

Sretoh i Luku Stevi a, starog poznanika, mog vršnjaka i ratnog druga. Silna odlikovanja taj ima iz ona tri prošla rata. Mislim da nijedan Srbin nije toliko odlikovanja dobio. Uostalom — zaslužno. I taj je uvek u životu imao petlju da kaže popu da je pop, a bobu da je bob, pa je imao nepri lika s vlaš u, stalno je bio opozicija i uopšte u životu mu nije bilo lako. I sad nešto mislim: taj drugim putem nije mogao ni krenuti u ovako teškim prilikama. I njegovo mesto je ovde, me u najboljim i najvernijim narodnim sinovima.

Zna i, sve su to naši ljudi, ti koji govore — mudro, odmereno, kako i dolikuje ljudima, koji vrše veliki i ozbiljan posao, a i mi koji pažljivo slušamo. Mi smo, dakle, sad parlament, prvi put pravi i narodni, onakav kakav smo svi priželjkivali, za koji smo se borili, trunuli po tamnicama, padali od kuršuma žandarma, ostajali bez zdravlja pod kundacima policije, ginuli u borbama na dugom ratnom putu — od Užica od Pljevalja, od Udbine evo do Krajine.

Donesosmo i odluke. Onakve kakve nam — što neko od govornika reče — na ovom stupnju razvitka revolucije i međunarodnih odnosa najbolje odgovaraju, koje će još vršiti i povezati sve slojeve naroda uz našu borbu, koje će uticati da se ustanak razgori i tamo gde je malo zatajio, splasnuo.

Navećemo se okupismo na sve anoj večeri, u ukrašenom bišanskom hotelu, i na njoj Tito i Ribar održaše zdravice koje su me ponukale na ovo prisećanje. Na neku vrstu pravljenja bilansa lične borbe, doprinosa opštoj stvari, želja, životnih ciljeva, koji se, evo, veoma brzo ostvaruju. Pa krećemo iz Bihaća a još orniji za borbu, spremniji na žrtve, sigurniji — u sebe, u Partiju, u lepše sutra. Ako uspem da makar deo ovog raspoloženja, koje svaki od nas nosi u sebi, prenesem me u borce, me u Krajišnike — ispunio sam svoje partijske i ljudske dužnosti.

Magla se digla, sa istoka zori, a mi — krećemo. U borbu — za oživotvorenje odluka koje smo sro ili izglasali. Krećemo — na svoja mesta.

MARKO PAVI EVI

BILA SAM VIJE NIK PRVOG ZASJEDANJA AVNOJA

Obavijest da sam predložena za delegata i vije nika Prvog zasjedanja AVNOJ-a zatekao me je u selu Šalamuni u kraj Korenice gdje sam upravo sa Jelenom Bićanić pripremala članak za list „Žena u borbi“¹. U to vrijeme bila sam član Okružnog komiteta KPJ za Liku i predsjednica Okružnog odbora AFZ za Liku. Baš smo pisale članak, kad dođe kurir i reče mi da odmah dođem u Štab grupe, jer me neko hitno zove telefonom. Žurnim korakom pošla sam tamo. Onako zadihana uzela sam slušalicu. Sa drugog kraja žice javio se drug Vlado Bakarić, komesar Glavnog štaba Hrvatske. Glavni štab se u to vrijeme nalazio, također, u Lici. Saopćio mi je da sam predložena za delegata, i da se dobro spremim za put u Bihać gdje će se održati Prvo zasjedanje AVNOJ-a. Pored toga, napomenuo mi je da su me u CK KPH predložili i za vije nika. Spustila sam slušalicu i počela razmišljati: zasjedanje, poziv, Bihać, vije nika. Moram priznati da me obavještenje veoma prijatno uzbudilo i iznenadilo. Do tada nisam ni znala da se priprema Zasjedanje AVNOJ-a, a još manje da neko od predstavnika Like treba da mu prisustvuje.

Odmah sam se spremila i pošla na put.

Iz Šalamunića pošla sam preko Korenice i Prijeboja u Liku kod Petrovog Sela. Put je bio dosta težak. Ponegdje sam se vozila seljačkim kolima. U Liku kod Petrovog Sela našla sam drugu Vladu Bakarića i s njim pošla dalje automobilom u Bihać.

Grad na Uni bio je vrlo živ. Veliki broj vije nika već je stigao. Narod, a naročito partizani i omladina, kao da su se stalno nalazili na ulicama. Kroz mnoštvo svijeta jedva su se probijali kamioni i autobusi. Trgovine otvorene. Pijace rade. Poslastičarnice pune. Moglo se ponešto i kupiti. Sve je to na mene snažno uticalo. Ovakav izgled oslobođenog Bihaća i moji prvi utisci bili su mi još jedna potvrda naše snage i veličine. Slobodni Bihać u poređenju s osiromašenom i iscrpljenom Likom, izgledao je zaista veličanstveno.

Smjestila sam se u hotelu „Bosni“. Ovdje su se već nalazili vijećnici iz ostalih krajeva naše zemlje. Razgovaralo se o raznim događajima, o pobjedama Narodnooslobodilačke vojske, o situaciji u pojedinim krajevima; raspitivala sam se za znance, prijatelje i mnogo diskutirala o predstojećem zasjedanju i o njegovom značenju. Iako sam jedva koga poznavala, osjećala sam se kao da sam došla u familiju, prijateljima.

¹ Okružni odbor AFZ za Liku izdao je prvi broj lista „Žena u borbi“ 8. marta 1942. List je umnožavan na šapirografu u Trnovcu, korenički kotar. Redakcija se trudila da list izlazi mjesečno. Rasturan je u Lici, Gorskom kotaru, Primorju i na Korčuli. Urednik je bila Kata Pejnović.

Prije Zasjedanja susrela sam i drugove Mošu Pijade, Simu Miloševića i Vesu Maslešu. Sima Milošević mi je posvećivao veliku pažnju. Stalno se brinuo da se što bolje osjećam me u ostalim delegatima i vijećnicima, jer sam bila jedina žena vijećnica. Njegova pažnja me je dirnula. Takav je on bio uvijek: blag, pažljiv, prijazan i veoma osjetljiv. Zaista je bio divan uvijek.

Na Zasjedanju sam prvi put vidjela druga Tita. U inio mi se veoma mlad i blag. Dugo sam ga posmatrala da bih mu što bolje upamtila lik. Njegov izgled i staloženost u nastupu odavali su snagu i sigurnost. Svojom prisutnošću, prosto je ispunio dvoranu. Svi smo bili neopisivo raspoloženi i ponosni: zbog Tita, zbog uspjeha iznesenih na Zasjedanju.

Na početku Zasjedanja dr Ivan Ribar pozvao nas je da minutom odmorimo odamo poštu palim drugaricama i drugovima. Poslije pozdravne riječi i izabrano je radno predsjedništvo u koje sam i ja ušla. Za sve vrijeme Zasjedanja nalazila sam se za predsjedničkim stolom. Zasjedanje, referati, pozdravi, telegrami, diskusija, odluke i rezolucije... To je bio drugarski dogovor vijećnika za budućnost i rad, veliki anstven dogovor, dostojan njegovog historijskog mjesta. Sve je teklo ne može biti bolje. Osjećam ali smo se potpuno spremni da još odluku nije nastavimo borbu za konačno oslobođenje.

Poslije Zasjedanja vijećnici su se poželjeli razilaziti. Trebalo se vratiti u svoju jedinicu, štab, odbor, selo, komitet i nastaviti aktivnost. Pristupilo se odmah sprovođenju odluka. Snažan polet najprije se osjetio u Bihaću i u njegovoj najbližoj okolini.

Održavani su zborovi po selima, po kojima su da se izdaju pismena uputstva. Kulturne priredbe i predavanja održavani su svako veče. Svakodnevno stižu novi i novi dobrovoljci. Prolaze jedinice. Do duboko u noć radi se u VŠ i u CK. Ovaj grad, duboko u srcu Jugoslavije, bio je centar partizanske države i osigurao sebi sasvim mjesto u našoj najnovijoj historiji.

Zadržala sam se poslije Zasjedanja 5–6 dana u Bihaću. Bila sam stalno u kontaktu sa članovima CK i VŠ. U to vrijeme došla je i delegacija Antifašističkog fronta žena Like kod druga Tita. Ja sam joj se priključila u Bihaću. Uskoro su nas primili drugovi Tito i Marko. Najviši rukovodioci naše revolucije interesirali su se o prilikama u Lici, o organizaciji žena i o njenom radu u narodnooslobodilačkom pokretu. Obavijestile smo ih o svemu. Čak smo im ispričale kako su bile jednog muškarca osudile na smrt zato što je tukao svoju ženu. Presuda nije izvršena jer se čekalo na mišljenje rukovodstva (Kate Pejnović i Jele Bičanić). Bilo je mnogo šale i smijeha na račun presude. Naravno, presuda nije izvršena. Drugovi Tito i Ranković šalili su se na račun i zadirkivali me kako sam to vaspitala žene koje umalo nisu ubile uvijek — za „sitnicu“, za batinjanje „vlastite“ žene.

Nakon tih razgovora vratila sam se u Liku istim putem kuda sam došla. Odmah smo po selima oslobođene teritorije poželjeli objašnjavati značaj Zasjedanja AVNOJ-a kao vrhovnog predstavništva u vrijeme, i tadašnju ratnu situaciju. Održali smo zborove u selima Mekinjarima, Krbavici, Trnovcu, Turjanskom, Visu u kod Udbine, Šalamuni u, Buni u i u drugima. Interesiranje naroda bilo je veliko. Nebrojeno puta smo morali da

Ismet MUJEZINOVIC - Viješnici AVNOJ-a za vrijeme zasjedanja, linorez, objavljeno u listu NARODNO OSLOBODNJE, br. 1 od 1. decembra 1942. godine

objašnjavamo šta je to AVNOJ, njegov značaj, odluke i dalekosežni smisao tog skupa.

Jednog dana 1942. godine drugarica Anka Berus obavijestila me je da će se uskoro održati Prva zemaljska konferencija AFŽ-a i da sam predložena za delegata. Ubrzo sam dobila poziv za tu konferenciju. Delegati su birani na općinskim, kotarskim i okružnim konferencijama. Ne sjećam se koliko je žena-delegata izabrano iz Like, ali mislim da nas je bilo oko dvadesetak. Čim su se lički delegati za Konferenciju AFŽ sakupili, krenuli smo istim putem kuda se išlo i na Zasjedanje AVNOJ-a. Iz Bihaća smo se prebacili autobusom u Bosanski Petrovac, gdje je Konferencija i održana. Na njoj sam izabrana za prvu predsjednicu AFŽ-a Jugoslavije.

Krajem decembra 1942. godine, kao predsjednica AFŽ-a Jugoslavije, pošla sam iz Petrovca u Bihać da pozdravim delegate Prvog kongresa USAOJ-a². Kongres je održan u istoj zgradi gdje je održano i Prvo zasjedanje AVNOJ-a. Na njemu je bila omladina iz svih krajeva naše zemlje. Omladinci i omladinke probijali su se s teškom mukom, a neki su čak prevalili i po nekoliko stotina kilometara da bi stigli na svoj kongres. Bilo ih je iz neoslobovanih gradova i sa neoslobovanog teritorije. Kongres je bio veoma anstven. Govorio je i drug Tito. Njegov dolazak u salu do ekala je bura omladinskog oduševljenja koje se nije stišalo nekoliko minuta. Imponirao je stav i diskusija omladine, njena odlučnost, uševlje i herojstvo u borbi, doprinos bratstvu i jedinstvu. Omladina je svestrano analizirala svoju aktivnost i dogovorila se za svoj budući rad. Ja sam u svom pozdravnom govoru ukazala na doprinos omladine našoj borbi, na njen rad u širenju bratstva i jedinstva i na njenu suradnju s organizacijama AFŽ-a. Zaista, Prvi kongres naše omladine bio je još jedan krupan prilog narodnooslobodilačkoj borbi. On je bio snažan podsticaj za mobilizaciju još većeg broja omladine i impuls za herojstva mladih u našoj revoluciji iji je doprinos bio ogroman.

KATA PEJNOVI

² Ujedinjeni savez antifašističke omladine Jugoslavije.

LIVNO - BIHA - LIVNO

Kada su jedinice 1. proleterske i 3. sandžačke brigade 5—7. avgusta 1942. godine oslobodile Livno, nalazio sam se u gradu. Mjesna partijska organizacija i jedinice koje su oslobodile grad preduzele su odmah veoma živu političku aktivnost. Narodu su objašnjavani cilj i zadaci narodnooslobodilačke borbe, izdajstvo i zločinačka uloga ustaša, etnika, domobrana i ostalih kvislinga. Ubrzo su poele pripreme za formiranje odbora narodne vlasti. Kako sam još od prije rata saradivao sa partijskom organizacijom, odmah su me angažovali za rad.

Inicijativom Vicka Krstulovića, Svetislava Stefanovića i Vice Buljana sazvana je u Livnu široka konferencija predsjednika seoskih organizacija Hrvatske seljačke stranke i članova iz grada. Odazvao se prilikom brojeva. Vicko Krstulović upoznao ih je sa ciljem konferencije, sa zadacima narodnooslobodilačke borbe, i njihovim dužnostima i obavezama kao predstavnika hrvatskih seljaka. Zatim su govorili i Stefanović i Vice Buljan. I ja, kao dugogodišnji član HSS, rekao sam im u diskusiji gdje je mjesto svakog poštenog člana HSS. Direktno sam se obratio tajniku kotarske organizacije HSS, Marku Condriću, i upitao ga šta on misli. Odgovorio je da je ostavio politiku i da se povukao u miran seljački život. Isto pitanje postavio sam i Ivanu Pelivanu, bivšem predsjedniku kotarske organizacije. „Evo mene, ja prihvatam saradnju sa narodnooslobodilačkim pokretom“, odgovorio je, a za njim još desetak ljudi. Ostali su šutjeli i gledali šta će Marko Condrić uraditi.

Poslije 7—8 dana obimnih priprema zakazan je zbor u gradu. Morao je da se zakaže uveče, jer ga danju nismo smjeli održati zbog mogućeg napada iz vazduha. Okupljenom narodu, pored ostalog, objašnjena je potreba formiranja narodne vlasti i njeni neposredni zadaci. Potom su predloženi kandidati za narodne odbornike. U esnici zbora mogli su javno da iznesu svoje mišljenje o svakom predloženom kandidatu, o njegovim moralno-političkim kvalitetima, odanosti i sposobnosti da na osnovu toga bude predstavnik naroda. Tada je izabran prvi narodnooslobodilački odbor u Livnu. Već sutradan poela je da funkcioniše nova narodna vlast i da rješava mnoge veoma teške i ozbiljne probleme. Posla je bilo na pretek.

Za nešto više od dva mjeseca rezultati rada narodne vlasti bili su veliki, iako se neprijatelj koristio svakom prilikom da potisne naše jedinice iz grada i da nam tako onemogući rad. Svaki takav pokušaj neprijatelja uspješno je odbijan. U drugoj polovini oktobra neprijatelj je postao znatno aktivniji. Italijani i etnici preduzeli su napad od Vrlike, Šinjaja i Aržana, a četiri ustaško-domobranska bataljona od Kupresa, Šujice i Duvna. Poslije trodnevnih borbi, brojno nadmoćnije, bolje opremljene

i naoružane neprijateljske jedinice, koje su etnici sproveli iza le a naših jedinica ponovno su ušle 23. oktobra 1942. godine, u Livno.

Naše snage povukle su se prema Glamo u. Sa jedinicama pošlo je i oko 1500 građana, među kojima moja drugarica i ja. U okolini Glamo a zatekli smo oko 700 izbjeglica iz Duvna i oko 800 iz Janja. Trebalo je što prije prihvatiti, smjestiti i opskrbiti toliki broj izbjeglica. Svi su odmah prionuli poslu: Komanda mjesta Glamo i Komanda područja Livno, regularne jedinice, narodna vlast i sve ostale političke organizacije. Prema direktivi vojnog rukovodstva i partijske organizacije formiran je zbjeg sa Centralnim odborom kao rukovodstvom. Za predsjednika tog odbora izabran sam ja, za sekretara Šefko Latifi, a za članove Franja Vida ek, Sime Delamari iz Šibenika i još nekoliko drugova. Izbjeglice su smještene na području bivših opština Glamo i Preodac. Po selima je organizovana zajednička ishrana. Kada smo se nalazili u Glamo u, pet sela od Caji a do Rujana inicijativno je donijelo hrane u Glamo na 70–80 tovarnih konja. Po tome, a i po broju izbjeglica, najbolje smo mogli ocijeniti naš politički rad u Livnu i njegovoj okolini.

U to vrijeme u Preocu se nalazio Štab 2. proleterske brigade. Delegacija Centralnog odbora zbjega upoznala je komandanta Brigade o problemu izbjeglica, i zatražila pomoć. Naišli su na puno razumijevanje i kao prvu pomoć dobili 20 ovaca. Pored toga, komandant je naredio da svaki štab bataljona kao i Štab Brigade uzmu na ishranu po desetoro djece izbjeglica.

Kako je uskoro oslobojena Bihać, Šefko Latifi i Franjo Vida ek pošli su u grad da traže pomoć za izbjeglice. Narodna vlast u Bihaću odmah im je, prema raspoloživim mogućnostima, dala nekoliko kvintala hrane i nešto stoke.

Jednog dana, poslije oslobojenja Bihaća, obavijestio me da predam dužnost i da se sa ženom javim Štabu IV operativne zone koji se tada nalazio u selu Vagnju. Napomenuto mi je da ponesemo i sav naš prtljag.

Nismo se dugo pripremali za put, pošto smo imali malo stvari. Uskoro po osmo sa vodičem.

Polako smo odmicali. U pratnji smo imali nekoliko naoružanih partizana. Jedna jedinica nas je predavala drugoj. Neobično nas je iznenadilo kako su nas primali u komandama i u jedinicama. Svaki partizan starao se da nam bude što ugodnije. Sa nama su dijelili i posljednji zaloga hrane. Naravno su nas lijepo dočekali u Štabu IV operativne zone. Tu smo zatekli komandanta Vicka Krstulovića, zatim Velimira Terzića, a bio je još i Pavao Krstulović. Oni su se interesovali o situaciji oko Glamo a, o raspoloženju naroda, a posebno o stavu članova HSS, o situaciji u zbjegu, i o mnogo drugom.

U Štabu smo se dobro odmorili i nahranili. Objasnili su nam zbog čega su nas pozvali, a zatim su nam rekli da treba da idemo za Bosanski Petrovac odakle ćemo na zasjedanje u Bihać. Prije nego što smo pošli, drug Vicko napisao je pismo za drugu Mošu Pijade i dao mi da ga lično uručim. Dali su nam i naoružanog pratilca-vodiča, i konja sa samarom da natovarimo ono malo prtljaga, a i da neko od nas uzjaše ako se zamori od duga puta. Srećom, Krce i ja dobro smo izdržali put, dok je moja drugarica dobar dio puta jašila.

Uz put prema Mliništima susreli smo Albina Sen i a¹, mog starog znanca. Išao je prema Glamo u.

Putovali smo bez ve ih poteško a. U Mliništima smo se zadržali dva dana. ekali smo partizanski voz da se njime prebacimo do Oštrelja. Me utim, voz nikako nije dolazio. Hrane uopšte nismo imali. Na željezni koj stanici bilo je preko 50 lica koja su ekala voz. Komandant stanice pošao je u selo i pokušao da nabavi nešto .hrane.

Poslije dugog iš ekivanja stigao je najzad voz. Ukrcali smo se i smjestili u male vagone, i veoma gladni, stigli u Oštrelj. Kratko vrijeme zadržali smo se u Komandi. Pošto smo se malo okrijepili pošli smo s jednim vodi em ka Bosanskom Petrovcu.

Stigli smo u Petrovac. Ulice žive, pune gra ana i vojske. Omladina naro ito bu na. Izgleda kao da svi nekud hitaju. Prodavnice i radionice su otvorene. Po opštem izgledu ovjek bi rekao da nigdje u blizini nema borbe i da je grad ve davno oslobo en.

U Petrovcu smo našli i a Janka (Mošu Pijade) i Vladu Ze evi a. Predao sam i a Janku pismo od Vicka Krstulovi a, a zatim nas je on uputio da se odmorimo. Na ru ku smo se upoznali sa Ivanom Ribarom, njegovim sinom Lolom, Simom Miloševi em i njegovom drugaricom Olgom, Stojanom Cerovi em, Radovanom Mijuškovi em i drugim. Naro ito je bio srda an susret druga Krce i druga Ribara.

Komanda mjesta smjestila je Kr u, ženu i mene kod neke udovice koja se preživala Ple aš.

Sjutradan drug Ribar pozvao nas je, Kr cu i mene, i uru io nam pozive za zasjedanje Vije a narodnog oslobo enja Jugoslavije, ali nam je rekao da u gradu moramo ostati još koji dan. Tako smo u Petrovcu ostali još 15 dana. ekali smo da se sakupe i ostali vije nici. Na dva dana prije Zasjedanja, ukrkali smo se u dva autobusa i pošli preko Vrto a za Biha . Snijeg je ve pao kad smo stigli do Vrto a, a smetovi su bili toliki da autobusi nisu mogli dalje. Svi smo morali iza i. Iako je Vrto e bilo popaljeno i porušeno zamolili smo mještane da nam pomognu da raš i-stimo put. Zajedni kim snagama brzo smo to u inili i, preko Ripa kog klanca, nastavili za Biha .

Smješteni smo u hotelu „Bosni“. Tu je svaki vije nik dobio i pri-vremenu legitimaciju². Sa ekali smo dolazak delegata iz Hrvatske. Pokojni Sima Miloševi starao se o nama i davao nam i nešto kuna, jer nismo imali ni marjaša, ak ni za brijanje. Svako ve e sakupili bi se u hotelu pored radio-aparata i slušali vijesti. Fjodor Mahin bio nam je vojni komentator. Slušali smo i Radio—London. Bilo nam je krivo kad smo uli preko radija da su Biha oslobodili etnici Draže Mihailovi a.

¹ On je rodom iz Istre. Obolio je od tifusa i kada smo ponovo oslobodili Livno nalazio se u bolnici u Glamo u. Cim se malo oporavio, ustao je iz kreveta i onako još slab pošao u Livno. Taj ga je put toliko iscrpio i zdravlje mu se naglo pogoršalo da je poslije dva dana umro u Livnu. Zadnju no omladina je bdila pored njega i zadnje rije i su mu bile upu ene rodnoj Istri, još okupiranoj.

² Za mene je legitimacija, koju sam kasnije dobio, bila nešto veoma vrijedno. uvao sam je kao najve u dragocjenost. To mi nije predstavljalo neku teško u sve do pete ofanzive. Tada sam je dao svojoj drugarici na uvanje, jer je nisam imao gdje držati. Kako je ona imala dobre opanke, legitimaciju je stavila ispod uloška u opanak, i tako je nosila kroz cijelu ofanzivu. Kasnije je bilo lakše uvati i sa uvao sam je do danas.

Uo i Zasjedanja omladina je priredila bakijadu. Kada smo vidjeli omladinu i mi vije nici izašli smo na ulicu i zajedno s njima, ispod transparenta, išli ulicama grada.

Sjutradan, predve e, delegati su se iskupili ispred hotela „Bosna“ i zajedni ki pošli u salu na Zasjedanje. Sve ana sjednica po ela je 26. novembra 1942. godine oko 18 asova. Otvorio ju je anica Opa i iz Hrvatske, a zatim smo minutom utanja odali poštu palim borcima u narodnooslobodila koj borbi. Predsjedavaju i je, zatim, poslije nekoliko prigodnih re enica, predložio dnevni red i radno predsjedništvo. Izabrani su: Ivan Ribar, Pavao Krce, prota Jevstatije Karamatijevi , Kata Pejnovi , Moša Pijade i Nurija Pozderac.

Predsjedavaju i Ivan Ribar, poslije kratkog govora, predložio je da se utvrdi koliko je vije nika pozvano, a koliko prisustvuje Zasjedanju. Zatim je zapisni ar Milentije Popovi izvršio prozivku. Nije bilo vije nika iz Slovenije i Vojvodine, jer nisu mogli da se probiju do Biha a. Ribar je izjavio da su se predstavnici Slovenije i Vojvodine izjasnili za Zasjedanje, da su se solidarisali i dah svoju saglasnost i spremnost da se bore za sprovo enje u život odluka koje e biti donijete. Poslije toga izabran je Verifikacioni odbor.

Nakon sjednice vije nici su se vratili u hotel. Dugo u no razgovarali smo još o protekloj sjednici. Sjutradan smo rano ustali i pošli iz hotela na Zasjedanje. Ulice, kojim smo prolazili bile su pune svijeta. Cini mi se da je bilo 12 000—15 000 lica. Narod je došao ne samo iz okolnih sela, nego ak i iz Like. Pošli smo kroz taj špalir. Masa se kretala za nama. Izgledalo je kao da se cijela ulica kre e.

Na sve vije nike, goste i narod, Zasjedanje je ostavilo nezaboravan utisak. Sve je odisalo nepokolebljivom odlu noš u da se istraje do kraja i svi smo bili ponijeti nekim mladala kim poletom. Do tada nikad još nisam bio na ve em i jednodušnijem skupu. Taj duh i riješenost prenijeli smo u sve krajeve naše zemlje i u sve naše jedinice.

Ve sjutradan vije nici su se po eli razilaziti iz Biha a. Tre eg dana pošli smo Pavao Krce i ja sa ve om grupom drugova i drugarica, me u kojima se nalazio i Ivan Milutinovi , autobusom za Bosanski Petrovac. Vra ah smo se istim putem kuda smo i došli preko Ripa kog klanca i Vrto a. Dobro smo putovali i pred ve e stigli u Petrovac. U gradu smo ostali nekoliko dana, a zatim nastavili put za Glamo . Izme u Oštrelja i Mliništa našao sam se sa Borisom Kova evi em, profesorom, koji se sa nekog zadatka vra ao u svoju jedinicu. Put do Glamo a nije nam bio težak.

U Glamo u smo se zadržali svega nekoliko dana. Tada su jedinice 2. proleterske divizije u sadejstvu 3. dalmatinske brigade, poslije oštarih borbi (od 5. do 15. decembra) oslobodile po drugi put Livno i nanijele neprijatelju teške gubitke.

Pohitali smo u Livno. Nekako odmah poslije mog dolaska organizovan je veliki miting. Narod i vojska sakupili su se u velikoj sali bivšeg kulturno-umjetni kog društva „Sunda i “. U ime grana Livna i okoline pozdravio sam, kao oslobodioc, naše hrabre jedinice na elu s Pekom Dap evi em. Na mitingu je govorio i drug Peko.

Pred svakim poštenim gra aninom i rodoljubom, pred narodnom vlaš u, a pogotovu pred nama vije nicima, ležali su teški zadaci. Odmah

smo se dali na posao. Trebalo je organizovati narodnu vlast, mobilisati što više boraca za popunu jedinica, snabdjevati jedinice hranom i ostalim raspoloživim potrebama, raskrinkati ustaške i etničke laži i lažnu propagandu neprijatelja i izdajnika iz Londona, starati se o izbjeglicama, siromašnima i pomoći one koji se vraćaju iz zbjegova, i na sve moguće načine pomoći narodnooslobodilačku borbu.

Odmah smo izabrali Gradski narodnooslobodilački odbor koji je, u početku, djelovao na području žitavog kotara. Pored ostalih mjera koje je odmah preduzeo, donio je i odluku o porezu od 3% za prodaju stoke. Odbor je radio vrlo intenzivno. Održavane su konferencije, pomagana sirotinja i izbjeglice, snabdijevana je vojska. Odbor je ubrzao da prodavnice i radionice po nu sa radom, vršio mobilizaciju, raskrinkavao neprijatelje, organizovao straže po selima, vodio preko svojih organa energiju u borbu protiv kriminala, pljačke i samovolje itd. Uporedo sa svim tim mjerama vršene su opsežne pripreme na području cijelog kotara za izbor Kotarskog narodnooslobodilačkog odbora.

Mi, vijećnici, posebno smo imali pune ruke posla. Išli smo od sela do sela i na konferencijama objašnjavali narodu značaj formiranja AVNOJ-a i tumačili ili dokumente koje je donio. Govorili smo o uspjesima narodnooslobodilačkog pokreta i o slobodnoj teritoriji koja se protezala od Prozora i Konjica do Siska i Karlovca, i obuhvatala površinu od preko 50000 km². Konferencije su držane u svim selima od Donjih Rujana do Čajanića i od Prologa do Lipe, zatim u Ljubuni i u Priluci i u drugim.

Poslije obimnih priprema izbori za Kotarski odbor zakazani su za 15. januar 1943. godine. Toga dana u prostorijama kulturno-umjetničkog društva „Dinara“ u Livnu, iskupili su se predstavnici žitavog livanjskog kraja. Poslije govora i referata izabran je Kotarski narodnooslobodilački odbor od 15 članova. Za predsjednika izabran sam ja, a za sekretara Ismet Latifić. Na izbornom sastanku donesena je i odluka da se na području kotara sakupi 8000 kg žita, 8000 kg krompira i 2 000 000 kuna. Prema odluci, od toga je 70% trebalo dati jedinicama. Isto tako, odlučeno je da se odmah poslije izbora pristupi formiranju općinskih narodnooslobodilačkih odbora. Uskoro su oni formirani u Pothumu, Prologu, Sajkovi i u Vrbici.

Istog dana kad je biran Kotarski odbor u Livnu, vojnopozadinski organi Vrhovnog štaba zakazali su savjetovanje u Bihaću. Na savjetovanje su pozvani predstavnici odbora sa žitave slobodne teritorije. Cilj je bio da se izmijenjaju iskustva radi što boljeg organizovanja i uvršenja narodne vlasti. Savjetovanjem su rukovodili Ivan Milutinović i Moša Pijade.

Tom savjetovanju prisustvovali smo sa područja Livna Niko Mihaeljević i ja. Zbog toga nisam prisustvovao izbornom sastanku u Livnu kada je biran Kotarski odbor.

Partijska organizacija i narodna vlast veoma su se angažovale oko priprema za izbore, a posebno za izbore Oblasnog odbora za Dalmaciju. Izbori su zakazani u drugoj polovini januara 1943. godine. Određenog dana sakupili su se u Livnu delegati iz svih krajeva Dalmacije u dvorani kulturno-umjetničkog društva „Dinara“ da izaberu najviši organ narodnooslobodilačke vlasti u Dalmaciji. U ime Izvršnog odbora AVNOJ-a i VŠ

delegate je pozdravio Ivan Milutinovi , a u ime narodne vlasti i grana Livna, ja, kao predsjednik Kotarskog NO Livno. Poslije pozdrava, referata i veoma žive diskusije, izabran je Oblasni narodnooslobodilački odbor za Dalmaciju na čelu sa Vicom Buljanom.

Neprijatelj se već uveliko pripremao za četvrtu ofanzivu i po eo je sa dejstvima. Zbog toga je Izvršni odbor AVNOJ-a morao da napusti Bihać i preko Bosanskog Petrovca stigao je u Livno. Stigli su dr Ivan Ribar, dr Sima Milošević, dr Mladen Iveković, Pavle Savić i dr. Sa nama je, još ranije, stigao Ivan Milutinović. Već i dio članova Izvršnog odbora AVNOJ-a smješten je u kuću ama Mamića, dok je dr Mladen Iveković upu en porodici Radulović. Dobro se sjeća da su u kući i Stipe Mamić a nekoliko dana neprekidno potpisivali obveznice Zajma narodnog oslobođenja članovi Izvršnog odbora AVNOJ-a.

Organi narodne vlasti bili su prezaposleni. Trebalo je, pored ostalog, prihvatiti i smjestiti članove AVNOJ-a i omogućiti im uslove za rad, zatim prihvatiti, smjestiti i nahraniti i sve one koji su se povlačili ispred neprijatelja. Trebalo je, takođe, nahraniti i snabdjeti jedinice koje su svakog dana nailazile. Mi smo se striktno držali uputstava da od prikupljene hrane dajemo 70% vojsci, a s ostalim da mi raspoložemo. Tako smo po uputstvima Ivana Milutinovića ostavili vagon je ma za sjeme. Jednog dana Mitar Vujović naredio je da taj vagon je ma odmah damo vojsci. Međutim, to nismo htjeli da učinimo bez odobrenja druga Milutina. Kad sam otišao k njemu, naredio nam je da ga ne damo ni po koju cijenu. Tako smo i uradili, i je me i dalje ostao u magacinu u Prologu. Međutim, on nije do ekao sjetvu, već je skoro pao neprijatelju u ruke. Predsjednik Opštinskog odbora Anto Vrdoljak ipak ga je na vrijeme razdijelio narodu Prologa i okolnih sela.

Kao predsjednik Kotarskog odbora bio sam zadužen da se staram o smještaju drugova i drugarica koji su se povlačili iz Bihaća. Bosanskog Petrovca i Glamoć. Jednog dana do oše k meni dva druga, jedan vrlo mlad, a drugi postariji. Zamolili su me da im obezbijedim smještaj. Radilo se o Ivanu Goranu Kovačiću i slikaru Petru Tiljku. Smješteni su kod jednog građanina, našeg simpatizera. Smještaj im je, za one prilike, bio izvrstan. To je Goranu bilo neophodno, jer je radio na završetku svoje „Jame“. Doduše, tada tome nismo poklanjali dužnu pažnju. Tek mnogo kasnije shvatili smo svu veličinu onoga što je Goran tada stvarao.

Izvršni odbor AVNOJ-a povukao se iz Livna u selo Vidoše. Mi smo još bili u Livnu. Radili smo danonoćno. Jednog dana dobio sam ceduljicu od druga Ribara u kojoj me je molio da mu nabavim nekoliko jabuka za njegovog sina Juricu koji je, tih dana, bio ozbiljno bolestan. Nabavili smo jabuke i poslali ih bolesnom Jurici.

Uskoro smo dobili narednje da iz Livna evakuišemo sve što možemo i da napustimo grad. Izvršni odbor AVNOJ-a bio se već povukao ka Duvnu. Mobilisali smo sva prevozna sredstva za transport ranjenika i uputili se sa ranjenicima prema Prozoru i Neretvi.

PUT DO VECNIKA AVNOJ-a

U skromno ukrašenoj dvorani smestila se, evo, cela Jugoslavija. Teritorijalno, ak nešto ve a od one iz 1919. Ali umnogome ova mala Jugoslavija, odavde iz Biha a, nadrasla je onu koja je za simbol imala krunu. Kruna je nešto što i ikona. Ljudi pak, ovi, ovde, borci, opasani opasem, ili neopasani, u opancima, i s mnogo zakrpa na svojoj ode i, ma koliko spolja, kad se ne smeju ili ne pevaju, podse aju na figure sa starih ikona, nose u sebi nešto što nije ni kruna, ni ikona. Nose u srcu jedan svet, jednu domovinu, druk ije i pravednije ustrojenu iznutra. Predvodi nas ovek koga niko ne pridržava da si e s konja i da posmatra bojište. A mene pita: „Luka, o emu eš ti govoriti“?

„Hm! Druže Stari. ..., posle svega onog što si ti, a i drugi drugovi rekli, šta je meni ostalo da kažem. Nisam, ho u re i, bio na osmatra nici na kojoj si ti ve šest punih godina, pa nisam video sve onako kako ti vidiš. Do danas. Od danas mi je još jasnije: država koju mi, s tobom na elu, stvaramo ve mi izgleda lepa, i evo prvog rata iz kojeg u se u Srbiju vratiti zadovoljan. Ako se ne vratim, opet u biti zadovoljan: poginuo u ratu u kojem je narod, ne samo isterao okupatora, ve isterao i ulizice, lopove, gmizavce i sve one za iji sam lep, udoban i sladak život u tri minula rata krvavio, napatio se, naponižavao i na kraju — razo arao.

Dobra tema za ovaj skup — tako kažem sebi. Meškoljim svojih pedeset šest godina po onoj drvenoj klupi. Klupa škripi. Ne škripi država koju najavljujemo svetu, koju potvr ujemo pred sobom, u ime sebe i svih jugcslovenskih patriota i rodoljuba.

Sri em polako taj svoj govor, pridižem se, padam u neku intimnu govorni ku vatru, pa gotovo poluglasno, još u klupi izgovorim: kad vam jedan šezdesetgodišnjak, koji ima iskustva iz stvaranja država, kaže da e država ije mi temelje udaramo danas ovde, u Biha u, biti druk ija i da za nju vredi ginuti — treba mu verovati.

U traganju za pojedinostima iz svog života si em tamo, gde smo po eli ovo o emu danas razgovaramo, u Belu Crkvu. Ta nije, u selo Moj-kovi e, kod Krupnja, pola puta moma kog hoda do Bele Crkve...

U Beloj Crkvi, od koje je i meni dosta bundžijskog prionulo, bio je 7. jula veliki vašar. Iskupilo se ljudi iz petnaestak naših sela, tu Zikica Jovanovi — zna se ve šta u ini, ali ja nisam bio na tom vašaru. Nisam stigao. Ali, saznam ubrzo šta se tamo odigralo nekoliko dana kasnije. Kad je Komunisti ka partija Jugoslavije po ela da drži zborove, i u mome selu odmah, drugi-tre i dan, držali su se zborovi. Tamo, na zboru pozdravimo selo, uništimo arhive stare, obrazujemo nove odbore. Mene uzmu da budem predsednik odbora za dva sela.

Ubrzo posle toga postave me za komandanta mesta na Zavla i. Tu su u to vreme etnici imali svog komandanta mesta, ali Vlada Ze evi kaže: ja njima ne verujem, mi ćemo postaviti našeg oveka. I tako on mene odredi.

Neko vreme posle toga pozove me komandant Valjevskog odreda Zdravko Jovanovi . „Luka“, veli mi on, „narod traži da po eš u borbu i da“, kaže, „budeš komandir ete“. Pristanem ja i to se objavi. Za etiri-pet dana, mislim, oko 180 ljudi se prijavi za moju etu. Oružja još nismo imali dovoljno, ali smo se dali na posao oko disciplinovanja i ustrojavanja ete. Kad po nemo eti držati predavanja o disciplini, o ponašanju — šta je jedan partizan, kakve velike dužnosti ga ekaju, kakav mora da bude kao ovek, kao vojnik, kakvim moralom da živi, kako da se ponaša — oni lakomaši, lopovi i bekrije, sli ni, stadoše da beže. Za desetak dana moja se eta prepolovi, tako da u njoj ostade svega 90 boraca. A onih 90 odoše tamo gde se sme i piti, i krasti, i psovati — u etni ki odred. uli ljudi kako se tamo raskalašno živi, a uz to još i ne vodi borba.

eta ta moja se pre istila, u njoj ostali sve samo dobri vojnici. Zvala se 7. eta Valjevskog partizanskog odreda. Prva borba, mislim, da beše na Jasikovu brdu. Tu potu ćemo neke Švabe, razjurimo ih, a izgubimo tu i nekoliko drugova. U estvovao sam s etom i u borbama kod Berega na Vlaši u i još je, vazda, bilo tih sitnijih borbi.

Koncem 1941. godine, naš, Valjevski odred bio je u Peckoj. ete nam se proredile, kod mene ostalo svega trideset i nešto boraca. I tako cd' te moje ete i ete Save Dopu e stvore jednu. Drugove zamolim tom prilikom da Sava Dopu a bude komandir, a ja da mu budem zamenik. Hitriji je i brži da primi nare enje, da obide itd. Drugovi to odobre, a u decembru mesecu, prime me u Peckoj u Partiju, Miloš Mini i Mom ilo uri .

Posle, znate jel', krenemo za Bosnu, polovinom meseca marta 1942. Valjevski partizanski odred mora da napusti Srbiju. Takva odluka doneta je na partijskom sastanku, negde oko Jablanika. Pre izvršenja te odluke otpustimo sve bolesnike i iznurene drugove, i savetujemo im da se u manjim grupama ilegalno skrivaju po šumama, koje su u to vreme ve po ele da pupoljaju.

Koliko se se am, Drinu smo prešli nekako 6. marta 1942. godine. Put nas je vodio preko terena koje su poseli etnici Dangi a i Ra i a. Bili smo dosta samouvereni, pouzdani u sebe i u svoje oružje, ali se ipak — poslužimo i lukavstvom: odred naš proglasimo za etu Vlade Ze evi a, popa iz Krupnja. Tako, jer su i ovi ovamo bosanski etnici uli da je Vlada Ze evi krenuo pred narodom u borbu. A mi, opet, koji smo s njim krenuli znali smo da Vlada nikad nije gazio u nogu sa etnicima i da se nije slagao sa njihovom ideologijom i njihovim na inom vojevanja. A etnici, svi, pa i ovi bosanski, bili su i glupi i tupi da proniknu u nje-gov patriotizam, pa tako nikad nisu mogli ni da zamisle, ni da saznaju, oc* P°Pa može biti aktivni komunista. Pa su se, nadali još: kad tad jedan pop e morati da raskrsti s ljudima koji ratuju protiv boga, da e doci pod svoju odeždu.

I sad ti naš Vlada, im pre ćemo Drinu — a srce nam se kidalo kad smo se odmicah od nje i kad više nismo mogli videti njenu pitomu desnu

obalu — pošalje kurira kod Dangi a u Bratunac samo da izveste Dangi a kako je Vlada Ze evi sa svojom srpskom etom prešao iz Srbije u Bosnu. I to je bilo sve što mu je poru io. Po kuriru Miloradu, Mi i Jankovi u, danas general-majoru. A Dangi je poru io Vladi da s velikom radoš u pozdravlja njegov dolazak i zato — neka on Sa etom ode u Srebrnicu, na odmor, a on e (Dangi) pobrinuti se o našoj ishrani. U šali smo govorili tada: „Do ekala bi nas, kao bog sigurno — gibanica“, jer je to bila po asna hrana za etnike, koju su zahtevali od porobljenog naroda da im sprema. Umesto da tamo po emo, Vladina eta, i ja u njoj, produži kud je prvobitno naumila. Kud joj je Vrhovni komandant odredio — u sastav ostalih snaga oko Vrhovnog štaba.

Preko Kraljeve gore nesmetano pro emo i kroz Ra i ev odred. S razlikom tom što je kod Ra i a išao li no Vlada Ze evi s odabranim svojim kuririma. I Ra i je srda no pozdravio Vladu, a rastaju i se s njim odredio mu je ak i sela u kojima e se smestiti sa etom, u kojima e eta dobiti hranu, odmoriti se.

Ra i evi etnici, još dok je Vlada bio kod njihovog poglavara, nude nas da se smestimo po kolibama i ku ama IU kojima su i oni bili smešteni, da se odmorimo tu i sa ekamo hranu koju e nam oni doneti. Mi tu njihovu ponudu odbijemo pod izgovorom da se mi plašimo neprijateljeve avijacije i odemo na obližnji breg, u šumu neku, gde smo mogli primiti borbu u svakom asu. Hrana nam je doneta tamo, doneli su je etnici u sam sumrak, a baš tada stigne i Vlada sa kuririma.

Hranu smo primili, ali Vlada odmah naredi pokret i mi jedemo u hodu, žure i da se što pre udaljimo od naših dušebrižnika. U putovanju tom provedemo gotovo celu no , a izjutra, oko osam sati sretne nas 1. proleterska brigada, koja je po Titovom nare enju krenula nama u susret. Sa nama se nalazio komandant odreda Zdravko Jovanovi i komesar odreda Milosav Milosavljevi . Odmah je uhva ena veza sa Vrhovnim štabom, a nama je nare eno da se smestimo u Borike, u ku e i štale nekadašnje državne ergele, a Brigada produžava svoj put dalje. Idemo, rekoše nam, da etnicima naprašimo tur i da pribavimo nešto soli i duvana. Mi se tu, u Borikama, smestimo dosta udobno, hrana je prili no dobra, jedino sa hlebom oskudevamo. Tu se okupamo, operemo, obrijemo i odmorimo.

U me uvremenu iz Fo e, u kojoj je bio srnešten Vrhovni štab i drug Tito, vrate se neki naši drugovi i mi, odmorni, krenemo za Fo u. Si emo na Ustipra u baš gde uti e reka Pra a u Drinu, javimo se Goradždu, varošici pored Drine, na slobodnoj našoj teritoriji. Oni nam otud jave da sa ekamo autobuse i kamione koji e do i po nas, koje e poslati komanda mesta Goradžde. Vozila stignu i mi se ukrcamo s pesmom, i tako stignemo u Goradžde.

Tamo nas drugovi srda no do ekaju. A pesmi onoj nikad kraja, na sve strane se ori, vije se kolo, ispuni celu ulicu, izme u ku a. U kolu: borci, momci devojke, žene, starci i babe. Pesa je i, pa i mi starci, i one babe sandža ke, po nemo gaziti sa njima u nogu i našim drhtavim glasovima sa njima zajedno pevamo. Varoš je sva u sjaju, oki ena transparentima, cve em, plakatama.

Sutradan pre emo preko mosta. Tuda se u to vreme moglo samo peške i i, jer je most onesposobljen za prelazak voza i ostalih vozila.

Seli smo u voz koji je radio od Goražda do Foče. U vozu, pesma i veselje. U Foču stignemo poslepodne. Smeste nas u kasarnama koje su bile u sredini varošice. Tog dana sretnem i nekoliko svojih seljaka, za koje nisam znao da su tu. Među njima su i moje komšije Toma Lazić i Voja Todorovi, svi iz sela Mojčkovića kod Krupnja. I još njih nekolicina sa planine. Voja i Toma stigli su kod Tita, stupili su kod Tita odmah posle održanog skupa u Stolacima 1941. godine kao njegovi pratioci, prateći ga, je li'.

Drugi dan posle dolaska u Foču, pozove nas drug Tito, odnosno drug Stari, kako je zvao tada. Stanovao je i radio u kući i pored pruge. Tu mu je bila kancelarija. Presreo nas je na pragu te kuće, srdačno se rukovao s nama i zapitao je svakoga za ime i prezime. Bio je raspoložen, veseo, meni je dugo tresao ruku, valjda, zato što sam bio star i dosta mršav. Kad smo se raskomotili i posedali, on je stao pred nas i onako s osmehom rekao: „Drugovi, mislim ne ete imati ništa protiv toga da nam skuvaju po jednu kafu“. Vide i da se on voli šaliti, ja rekнем: „Pa, ja, družo, od toga i živim, retko koja godina promakne, a da ne popijem bar po dve kafe“. Svi se nasmeju, ali mi Tito na to ne ostade dužan: „Au, družo, mnogo si pio, mora eš u partizanima da smanjiš bar upola“.

To za po etak. Da bi ubrzo posle toga prešli na ozbiljan razgovor. Tito nam je do u detalje priopisao o situaciji u vezi sa narodnooslobodilačkom borbom naroda Jugoslavije, zatim je objašnjavao događaje i zbivanja na ruskom frontu.

Na rastanku, pre nego što ćemo se pozdraviti, Tito nam stoji i govori: „Vi Valjevci, od danas ete biti u pratnji Vrhovnog štaba“.

Po etkom novembra meseca 1942. godine, pre nepun mesec dana, mi se na etemo, odnekud, tu gore, na Oštrelju. Smestili se u furgone železničke, koji su išli preko Oštrelja za Drvar. Furgoni preureni, svaki ima po dva sprata za spavanje boraca i po jednu furunu od pleha koja dobro zagrejava. Ali, u svakom furgonu osećamo se oskudica vazduha. Pa izjutra, kako koji borac iza ete iz furgona napolje — padne u nesvest. Ja sa drugom Momčilom i Jovom Todorovićem spavam pod šatorom. Pod šatorom je dosta hladno ali imamo vazduha iz prve ruke. Posle nekoliko dana bavljenja na Oštrelju, naređeno je da iznureni drugovi i iznemogli konji krenu za Bosanski Petrovac. Tamo stignem i ja, i u Petrovcu budem smešten dosta udobno. Pre nekoliko dana stigme mi, eto, i punomoćnik iz Vrhovnog štaba, s potpisom druga Tita: Luka Stević se imenuje za člana AVNOJ-a.

I da ne duljim, da ne nabrajam mesta, šume i visove po kojima smo se penjali i šta smo tamo, kao pratnja Vrhovnog štaba radili, — prepustimo istoriji da ona to zapiše — kao prethodnica ovog današnjeg dana — i svih budućih dana. Uostalom, ja sam već i prilično star da bih sve to mogao pamtit. A sve ono što je ređeno danas ovde ja prihvatam. I moram vam ređi da sam prvi put kao ratnik zadovoljan. Vide u Srbiju ustrojenu iznutra drukčije nego posle svih mojih ratnih povrataka. A ako vratim, ponavljam, bi u opet sređeno: zato što ete Srbija, i ne samo Srbija, izgledati drukčije. Zato da uzviknemo: „Živeli moji saborci, živeli svi jugoslovenski patrioti u ime kojih mi danas ovde najavljujemo, stvaramo, skrajamo jednu novu lepu državu!“

LUKA STEVIĆ

BIHA EM SU SE ORILE PARTIZANSKE PJESME

Bio je 26. novembar. Biha je osvanuo sve ano iski en crvenim i jugoslovenskim zastavama sa petokrakom. Na ulici su se nalazile grupe boraca. U svakoj grupi bilo je veselo i bu no. Tema razgovora bila je Zasjedanje Vije a narodnog oslobo enja Jugoslavije. Mnogi su se radovali da vide druga Tita, Ribara, Rankovi a i ostale rukovodioce naše borbe i Partije. Vje nici su se okupili u hotelu „Bosna“. Me u njima je naro- ito padao u o i stari proto Karamatijevi , sa kamilavkom na kojoj se crvenila petokraka, i najstariji partizan oko Pavi evi .

Delegati su se okupili u jednoj prili no prostranoj sali i zauzeli mjesta. Pored njih su se nalazili u sali predstavnici omladine i žena. Sala je bila puna. Prvi red sjedišta bio je rezervisan za Tita i njegove najbliže saradnike. O ekivali smo ih sa nestrpljenjem. Komentarisalo se i oštro protestiralo protiv radio-Londona i radio-Njujorka. Nekoliko dana pošto su naše jedinice pod komandom Koste Nada zauzele Biha , gdje smo izgu- bili prili an broj najboljih boraca, slušali smo kako radio-London i Nju- jork iznose bestidnu izmišljotinu koja je svakog borca duboko uvrijedila. Sje am se doslovno tih vijesti. „Danas su juna ke ete Draže Mihailovi a u srcu Hrvatske oslobodile Biha i uništile preko 2000 ustaša i Njemaca“. Kako je to peklo. Me utim, mi smo vjerovali da e oni posle Zasjedanja druk ije govoriti.

Odjednom je u sali nastao tajac. Neko re e: „Evo Tita!“ Ustali smo. Pojavio se Tito sa drugovima. Gromoglasno smo uzviknuli: „Živio Tito“ i dugo aplaudirali i skandirali: „Heroj Tito, heroj Tito!“ Tito je sjeo u sredini prvoga reda, okružen svojim bliskim saradnicima.

Biha em su se orile partizanske pjesme. Paveli eva „nezavisna dr- žava“ doživljavala je smrtno udarce.

Biš ani su radosno do ekali svoje oslobodioce. Ali bilo je i nekih koji su prema partizanima bili nepovjerljivi. Neke je trebalo razuvjeriti, nekima primjerom pokazati, a neke samo obuhvatiti radom. Postepeno su se ljudi osloba ali. Po ele su da rade i trgovine. Seljaci, ak iz uda- ljenih sela naše oslobo ene teritorije, dolazili su u grad da kupuju životne namirnice, odnosno da ih razmjenjuju.

Mla i lanovi AVNOJ-a, sem onih iz Izvršnog odbora, pošli su od- mah poslije Zasjedanja na teren. Ja i još nekoliko starijih lanova ostali smo u Biha u zajedno sa lanovima Izvršnog odbora. Dobili smo uputstva da po emo u narod i da im objašnjavamo ciljeve naše borbe. Drug Moša dade nam jednoga dana po hiljadu ondašnjih Paveli evih kuna i re e, smiju i se: „Evo, starci ako zaželite da u kafani popijete po kafu“.

Naši ranjenici, njih oko 300, nalazili su se u bolnicama. Upravnik bolnice bila je drugarica dr Saša Božovi , jedna od najplemenitijih žena

koju sam u životu sreo. Ona je neumorno radila da ranjenicima bude što udobnije. Posteljine nije bilo dovoljno. Jednoga dana sreo sam se sa drugaricom Sašom. Ona me zamoli da po em sa njom na konferenciju žena, koju je sazvala drugarica Lenka Maestro. Cilj konferencije bio je da se pokrene akcija za prikupljanje posteljine. Lenka je vatreno govorila. Ja sam rekao da su majke i sestre ovih ranjenika daleko u Srbiji, Hrvatskoj, Crnoj Gori i Sandžaku i pozvao sam ih da im zamijene njihove majke i sestre. To je u mnogim plemenitim ženama Biha a izazvalo suze. Konferencija je uspjela. Sjutradan su doneli u bolnicu oko 20 dušeka, stotinu aršava i pedeset jastuka.

Poslije Kongresa omladinci i omladinke pošli su u svoje jedinice, na front ili u pozadinu.

Petog januara u Biha su stigli Vladimir Nazor i Goran Kova i . Smjestili su ih u hotel „Bosnu“. Mi smo se, obi no, okupljali uve e u hotelu da slušamo vijesti. Te ve eri kad su došli,»drug Nazor re e Goranu da pokuša na radiju da uhvati Zagreb, jer je on baš u to vrijeme davao vijesti. Goran je pronašao Zagreb i upravo su trebale da po nu vijesti. Me utim, saopštili su da e govoriti Paveli . „Sigurno e govoriti o meni“ — re e Nazor. I ta no. Govorio je svašta o Nazoru.

Paveli je objašnjavao da su „komunisti došli u Zagreb i sa sobom povel i najve eg hrvatskog pjesnika Nazora. Oni su ga natjerali da napiše proglas hrvatskom narodu u kojem ga Nazor poziva da pomaže komuniste. Taj proglas nije poslao Nazor. Oni su njega u mukama umorili. On je sada u carstvu nebeskom. No, neka znaju ti komunisti ki banditi iako su umorili našeg dragog pjesnika Nazora, da je sav narod hrvatski i srcem i dušom uz Nazora!“ Nazor se smijao ovim izmišljotinama. Goran je prišao i zagrl io Nazora i rekao mu: „Moj dragi stari, zaista smo u carstvu, ali ne nebeskom ve u partizanskom“.

U ast dolaska Vladimira Nazora i Gorana Kova i a u Biha u je organizovana sve ana akademija. Na akademiji je govorio, uzbu en kao nikad ranije, i sam drug Nazor. Buran aplauz odjeknuo je kad je Nazor završio svoj govor.

Dok smo bili u Biha u naše jedinice zarobile su grupu etnika sa podru ja Knina i doveli je u Biha . Ve ina njih bila je silom mobilisana. Doktor Ribar poslao je mene i Radovana Mijuškovi a, vije nika AVNOJ-a, da sa njima razgovaramo. Izgledah su jedno. Ponudili smo ih cigaretama. O ekivali su batine kao što su oni to inili sa našim simpatizerima. Pošto smo provjerili da me u njima nema koljaša ni drugih zlikovaca, upitali smo ih ho e li sa nama. Mla i su to odmah prihvatili, a stariji su zamolili da ih pustimo ku ama, što smo i u inili.

Za sve vrijeme našeg boravka u Biha u bio je plodan politi ki rad i sa AF2-om i sa omladinom. Od Srba iz same okoline Biha a, malo je ko ostao. Oni koji su ostali pri ali su da su ustaše iz grada i iz bliže i dalje okoline poubijah nekoliko hiljada ljudi, žena i djece. Nesretne i bespo me ne ljude, žene i djecu ubijali su i bacali u kanal.

Neki Musliman iz Biha a pri ao je o ne uvenim zvijerstvima koja su ustaše inile sa zatvorenicama u „kuli smrti“, kako su nazvali onu uvenu kulu u Biha u. Živima su upali kosu i brkove, pekli ih vrelin gvož em, kidali im meso i gonili ih da ga jedu. Pri ali su nam da se me u

zlo incima nalazio i neki mladi koji je u početku saradivao sa naprednim omladincima, ali je već krajem 1941. postao aktivan ustaša, a zatim besprimjerno zločinac.¹ Pobjegao je u Zagreb, ali je doveden kasnije u Bihać gdje mu je suđeno.

Oko 20. januara Izvršni odbor AVNOJ-a dobio je od Vrhovnog štaba naredenje da napusti Bihać i pobjeđe prema Petrovcu. Vrhovni štab doznao je da se priprema četvrta ofanziva. Ranjenici su tako pobjegli za Petrovac. Evakuaciju AVNOJ-a izvršio je Mile Perunić. On je ostao zadnji i doživio bombardovanje. Za sve članove AVNOJ-a on je našao prevozna sredstva. U jedan automobil smješteni su Ribar, Nazor i ja, pošto mi se pozlijedila rana na nozi. Njime smo se prevezli do Petrovca, odnosno do Oštrelja iza Petrovca. Dalje nismo mogli od snijega. Prema Glamoču, iz svih pravaca kretale su se čitave kolone žena, djece i staraca. Kada smo izašli iz automobila, dr Ribar me sažaljivo pogleda i reče: „Staj u ti Mile, sad?“.

Uskoro naišle oštre sanke, natovarene arhivom, koje su vukla dva dobra vola. Arhivu su sprovodila dva omladinca. Ribar ih zamoli da me stave na sanke i da me prevezu do Glamoča. Drugovi su me uzeli na ruke i stavili izmeđ u džakova. Dr Ribar i drugi članovi AVNOJ-a pošli su pješke. Sanke su sporo odmicala, jer je snijeg bio dubok. Pored sanki išao je jedan sedamdesetogodišnjak sa snahom koja je u kolijevci nosila dijete od šest mjeseci. Kada smo bili iznad Glamoča, stari reče snahi da pogleda kako je dijete. Ona spusti kolijevku i podiže pelene. Čim je dodirnula dijete jezivo zakukala. Bilo je mrtvo. Starac reče plašljivo drhtavim glasom: „Nosila ga snaha do Glamoča — tamo ćemo ga ukopati da ga ne erasne rastržu zvijeri“. Snaha je jecala i nosila mrtvo dijete u kolijevci. Avioni su pratili i bombardovali kolone izbjeglica. Put je bio crven i zakriven iskidanim komadima ljudskih tijela. Drugovi su me prebacili do Glamoča. Tu sam našao dr Ribara i ostale članove AVNOJ-a, odakle sam produžio za Livno ...

MILOJE DOBRASINOVI

¹ To je bio Mirkec Golubović. Njegov brat Dragan prišao je od početka našem pokretu i radio je kao ilegalac u Zagrebu, gdje je učestvovao i u diverzijama. Dragana su uhvatile ustaše i strijeljale 1941. godine.

OD VODENI ARA NA SAVI I DRINI DO VE NIKA
PRVOG ZASEDANJA

Posle prvog dana Zasedanja, za ve nika je pripremljena zajedni ka ve era. Kad sam ušao u dvoranu i po eo da tražim mesto, neko me zovnu: „Devo, odi sedi ovde!“ Zagor je progutao te re i i ja sam, lutaju i za njima, sreo pogled Vrhovnog komandanta naše vojske, druga Tita. Mahnuo mi je rukom i doviknuo još jednom: „Devo, do i tu sedi“. Seo sam na tu, još jedino nezauzetu stolicu, uz samog Tita.

Bio sam jedan od onih delegata koji ni tog, ni slede eg dana Zasedanja nije izlazio za govornicu. To mi je, tako jedna falinka: za sve etiri ratne godine nisam nau io i ne umem da govorim pred više ljudi. Ako me i nagovore, ili prisile da to uradim, mogu govoriti najviše pet minuta. Re i mi teško sustižu jedna drugu, pa se dogodi da za tih pet minuta izgovorim jedva deset re i. A baš mi, dok slušam druga Tita i druge drugove, navirahu sve neke misli kojima sam hteo i javno da poduprem ono što Tito ili drugovi kažu, pa mi do e da podignem ruku, stolica me, tako mi se ini, sama podiže. Ali, 'o eš: ti si to lepo ovde u klupi složio, možda si i pametne stvari ak mislio da kažeš, samo — iza eš li ti, Devo, za govornicu, vidiš li puno uprtih pogleda u tebe, zbuni eš se, raspaš e se sve ono što si ti lepo, sede i i slušaju i druge smislio da kažeš. Tako ja uvek kažem sebi, i suzdržim se. A druge opet, puno volim da slušam, da im zavidim što su dobri govornici. Ili što se, kao taj naš Tito, na primer, i tada ponašaju prirodno, pa su im misli jednostavne, a ovamo: svaka kao da mi je sa dna srca istrgnuta. Od iste istine su skovane, 'ocu da kažem.

Ina e, ja sam tada na Prvom zasedanju, slušao dva dana govor cele zemlje, shvatio koliko je sve ono što smo mi pre godinu i više dana zapo eli s puškom, ili kao mi u Ma vi — bez pušaka, velika stvar. Tih dana, slušaju i, velim, dokle smo stigli i kakva smo snaga postali, naješ e sam zaticao sebe pred pitanjem: kako sam to ja, obi an seljak iz Ma ve, i jedan vodeni ar — postao ve nik AVNOJ-a, tako re i, jel' — poslanik.

Prva ratna godina, ispunjena neprekidnim borbama i pokretima, ostala je daleko za nama. Sa ostalim partizanskim jedinicima iz svih krajeva naše zemlje obreli smo se u Bosanskoj krajini. Posle raznih dužnosti, bora kih i rukovodila kih, neko vreme nalazio sam se u Prate oj ceti Vrhovnog štaba, a zatim su mi poverili njegov magacin. Eto, kod mene, kod magacionera Vrhovnog štaba, do i e jednog novembarskog dana 1942. godine drug Ivan Milutinovi zvani Milutin. Do i e u moj magacin u Bosanskom Petrovcu. A taj moj magacin je u jednoj ku i pored

jezera, u jednom odeljenju nas nekolicina spavamo, a drugo odeljenje je taj magacin Vrhovnog štaba. Tu sam ja neka zverka. Ivan Milutinovi upade u moj magacin: „Sta je, Devo, što se ti ne spremaš” — veli. Rekoh: „Ne razumem te Milutine”. „Pa”, kaže „evo mi te ekamo”. „Ma koga” — ja se iš u ujem. „Milana Belovukovi a — Devu”, — veli on. „Treba da ideš za Biha , ti si”, kaže „ lan AVNOJ-a”. A niti ja znam šta je to AVNOJ, niti je to meni iko kazao do evo sad kad Milutin upade kod mene: „Sta ekaš, hajde spremaj se” — veli. Sta je meni trebalo da se spremim: pušku na leda, torbicu i — gotovo.

Autobus veliki jedan — eka. Tu je Pavle Savi , tu vazdan ovih naših drugara, Crnogoraca nekih. Snežina ona velika. Krenemo. Sto metara se vozimo i ni makac dalje. Ispre io se sneg pod to kovima, pa 'ajde drljaj, pa guraj, pa sneg razgr i rukama, nogama, im znaš. Malo mi razgrnemo, malo autobus sam, pa opet dalje. Ceo put tako. Pavle Savi se na naš ra un i ovih drugara šali: „Tako, tako, državni oci, gurajte”. Stigosmo nekako u Biha , smeste nas lepo u hotel „Bosnu”. Tu se hranimo, a u jednoj sobi spavamo Vlada Ze evi , Stanko Opa i , ja, i — sve u svemu nas sedam-osam drugara, tvorca te naše, Biha ke Republike. Kreveti lepi, aršavi, ebad, namešteno to sve, vatra gori, pa uve e nikako da zaspimo. Ja se stalno okre em, pa e Vlada Ze evi , onako pun duha, najedanput: „Ma, ustani, Devo, i donesi neku klipu da metnemo pod rebra”.

Osvanuo je za mene jedan neobi an ratni dan: jedna skromna dvorana, ispunjena borcima iz cele zemlje, došli da stvaraju, da potvr uju, da najavljuju, ne znam iji sam, jednu državu. Njihova odela, razli ita toliko koliko je i ljudi tu, nekako sve ana, i zakrpe na tim odelima prazni ki izgledaju. A ja, jel' jedan seljak, jedan vodeni ar sa Save i Drine — postao poslanik. Pa dok drugovi govore — a govore, bogami, od srca, re i im kazuju da nas ništa ne e zaustaviti da pobedimo — ja tako eprkam po toj svojoj istorijici, pa mi se odjedanput u ini: ako emo pravo, nije to istorijica. Pet godina i nešto više vojnik, zatim pet godina opet, od one zloglasne 1929, pa do 1934, ni malo bolje, ja sam polagao svoj životni ispit pred Partijom. Tako se moralo, trebalo te izmeriti od dna do vrha, tvoju težinu — ko si i šta si: dvadeset 'ektara zemlje blizu Save, na Savi vodenica, imu an seljak, preimu an ak, da se ne pokoleba u jednom trenutku. Devo, tako ja razgovaram sa sobom, sede i u drugoj klupi, kako se sa sporednih vrata ulazilo u ve ni ku dvoranu, preselio si vodicu sa Save na Drinu o svom trošku, bunio seljake protiv režima, stvarao njihove zadruge, ne iz nekog besa, i ne zbog hleba, ve zato što ti je tako nalagala Partija. Zna i, sve ispite pred Partijom za taj doratni period položio si s odlikom. A kad nas je, tih dvadesetak hiljada pred-ratnih komunista pozvala Partija u boj, baš je, ini mi se, tako rekla — u boj! — ja sam se odazvao: nabavljao oružje, jurišao pred bataljonom na Bogati i Sabac, ne posustajao ni onda kada su nam se jedinice osipale, ostavio Srbiju, stigao da uvam Vrhovnog komandanta, da budem magacioner, neka vrsta ekonoma Vrhovnog štaba, našeg najvišeg vojnog i politi kog rukodvodstva u prvoj godini rata. Ja, ako su danas ovde ljudi koji su prošli kroz iskušenja i golgote, sli ne ovima mojima, zašto bi sve to kuda si ti prošao i što si ostavio za sobom bila istorijica. To je, pre,

Legitimacije vije nika Prvog zasjedanja AVNOJ-a

dug revolucionarni staž borca koji je Partiji pristupio pošteno iz ube enja da u ovoj zemlji sve iz temelja treba promeniti.

Eto, to je to moje — do AVNOJ-a, do Biha a, u kome u još jednu no spavati u krevetu i u zagrejanj sobi, a zatim se vratiti u Petrovac, na svoju redovnu vojni ku dužnost — u magacin Vrhovnog štaba. I i s puškom tamo kud idu i ostali antifašisti i rodoljubi ove zemlje i sinovi Partije. Po kona nu slobodu Jugoslavije.

MILAN BELOVUKOVIC DEVA

IZNENADNI POZIV

Minula je prva ratna godina. Šta sve nismo doživjeli za to relativno kratko vrijeme. Poslije kapitulacije nastupila je ustaška strahovlada. Zatim je goloruk narod pod rukovodstvom Komunisti ke partije ustao u borbu protiv svega onoga što su okupator i ustaše donijele. Nastala je beskompromisna borba na život i smrt. Probu eni narod stvara svoju vojsku, partizanske ete i bataljone. Redaju se borbe i uspjesi. Uporedo s tim pojavljuju se po selima partijske organizacije i klice nove vlasti. Široke narodne mase uvi aju ko im je prijatelj, a ko neprijatelj. Pojavljuju se masovne politi ke organizacije, organizacije žena i omladine. Narod po selima bira seoske odbore svoje nove organe vlasti, a zatim i opštinske odbore u Rujiškoj, a avici, Duboviku, Hašanima i dr.

Nova narodna vlast razvila je široku aktivnost. Ona neprekidno svestrano pomaže našoj vojsci, mobiliše narod za izgradnju magacina u Grme u. Uspostavljena je saradnja i razmjena sa okolnim mjestima pa ak i sa narodnom vlaš u u Drvaru. Svakim danom sve više mladi a i djevojaka stupa u naše jedinice, odrede i brigade. Narodna vlast uspješno rješava sva iskrsla pitanja. Posla je bilo dosta, a i rezultata. I pored toga zgradu naše nove narodne vlasti trebalo je izgra ivati, usavršavati. Naše najviše rukovodstvo je na to mislilo i preduzelo mjere.

Jedne no i, u drugoj polovini novembra, neko je snažno zalupao na vrata moje ku e. Trgao sam se iz sna i upitao ko lupa? Javio se kurir iz Okružnog komiteta i rekao mi je da mi je donio telegram od sekretara komiteta Šefketa Maglajli a. Sadržina telegrama glasila je ovako: „Druže Vejinovi u, po primitku ovog dopisa odmah kreni u OK, Mirko". Pomislio sam da se radi o nekim hitnim i važnim partijskim direktivama koje treba što prije prenijeti, jer sam tada bio sekretar partijske organizacije u selu i lan Sreskog komiteta za srez Bosanski Novi. Brzo sam se spremio, upregao konje i pošao u Okružni komitet. Tamo sam našao druga Šefketa i još nekoliko drugova, me u njima sam prepoznao i Slobodana Marjanovi a. Cim sam sio Šefket mi je rekao: „Svetozare, treba odmah da kreneš za Biha ". To me je prili no iznenadilo. Šta u u Biha u. Znao sam da je grad oslobo en i da se u njegovoj okolini ne vode nikakve borbe. On je vidio moju zbunjenost i odmah dodao: „Tamo e se formirati najviše tijelo koje e objediniti rad narodnooslobodila kih odbora na podru ju cijele Jugoslavije". Upitao sam ga kako e se zvati to tijelo. Odgovorio mi je da u sve što me o tome interesuje saznati u Biha u. Skrenuo mi je pažnju da treba da po em što prije i da uspostavim kontakt sa Simom Bjelajcem i Nikolom Srđem iz Jelašinovaca. Još mi je rekao da se oni nalaze u Jasenici.

Na put sam odmah pošao. Bjelajca i Srđića našao sam u kući i Mićevića i Vejinovića u Jasenici. Oni mi rekoše da su samo mene čekali i da treba odmah da nastavimo put za Bihać. Kako da krenemo kad je Bihać daleko, a dan već pođmakao? Pošli smo kolima za Bihać. Put je bio dosta dobar, pa smo odmicali brzo. No nas je uhvatila, čini mi se, u blizini sela Radić. Kako je noć bila bez mjesecine, a pored toga i dosta hladna, dogovorili smo se da konačno u selu, ali tu nikog nismo znali ni poznavali. Zaustavili smo se pred jednom kućom i upitali neku ženu koja se u blizini zatekla gdje je kuća odbornika sreskog narodnooslobodilačkog odbora. Ona je odmah pošla da ga pozove. Odbornik je uskoro došao. Objasnili smo mu da idemo u Bihać, da u toku noći i ne možemo nastaviti putovanje, i zamolili smo ga da nam negdje u selu nađe prenoćište. Brzo nas je smjestio u jednu vrlo lijepu seosku kuću, gdje smo većerali i prespavali.

Ujutru smo nastavili put za Bihać. Čim smo stigli u grad potražili smo Osmana Karabegovića. Kad smo ga našli rekao nam je da ćemo ostati u gradu nekoliko dana i da će se u Bihaću održati zasjedanje na kojem će se izabrati Antifašisti koji će voditi narodnog oslobođenja Jugoslavije. Prvi put sam tada čuo da će se to tijelo tako zvati. Osman nas je odveo u jedan veoma lijepo uređen stan, gdje smo se zadržali izvesno vrijeme. Zatim smo smješteni u hotel „Bosna“. Ručali smo u hotelu zajedno sa još nekoliko delegata koji su već bili stigli iz raznih krajeva zemlje. Za sve vrijeme našeg bavljenja u Bihaću, stanovali smo i hranili se u hotelu.

Tu smo upoznali veliki broj delegata, a najviše smo dolazili u dodir sa Ivanom Milutinovićem. Čekali smo još dva-tri dana da stignu i ostali delegati. Jedne večeri rekoše nam da će doći i drugi Tito i da će većerali sa delegatima. Veoma smo se tome obradovali i dočekali smo ga sa obojama. Koliko se sjećam, drugi Tito je sa nama nekoliko puta ručao i večeravao. Jedne večeri obavijestio nas je Ivan Milutinović da će zasjedanje početi sutradan (26. novembra).

Prvo zasjedanje Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije počelo je svečano sjednicom 26. novembra 1942. godine u veoma lijepo uređenoj dvorani nekadašnjeg ženskog manastira u centru Bihaća. Dvorana je bila puna.

Kada smo poslije zasjedanja izašli na ulicu, iako je noć već bila pođmakla, iznenadila nas je masa naroda. Omladina i borci naših jedinica igraju i pjevaju. Zagor na sve strane. Ulice pune. Jedva smo se probili do hotela. U hotelu ljudi po grupama razgovaraju, komentarišu događaje, pričaju se doživljaji iz rata, raspituju jedni druge o poznanicima, prijateljima i rođacima. Na ulici pjesma, a kola ne prestaju. Zaspali smo kasno u noć.

Sutradan od ranog jutra ulice su oživjele. Delegati i gosti počeli su rano dolaziti u dvoranu. Ulice su bile tako pune svijeta da smo se jedva probili do sale. Sala je bila dupke puna mnogo prije 9 uveče.

U podne smo imali mali prekid poslije kojeg je sjednica nastavljena. Kada je iscrpljena lista govornika pročitani su Prijedlog rezolucije o osnivanju AVNOJ-a i Proglas AVNOJ-a narodima Jugoslavije. Pošto su usvojeni prijedlozi prešlo se na izbor Izvršnog odbora AVNOJ-a od 9 članova.

Prvo zasjedanje Antifašisti kog vije a narodnog oslobo enja Jugoslavije završeno je negdje oko 19 asova. Aplauz, pjesma i skandiranje Narodno-oslobodila koj vojsci i njenom Vrhovnom komandantu dugo nisu pre-stajali.

Poslije Zasjedanja imali smo u hotelu zajedni ku ve eru. Bilo je mnogo zdravica, dobrih želja, aplauza i skandiranja imena druga Tita. Pjesma se orila do dugo u no .

Sjutradan u jutro delegati su se po eli rano iskupljati. Skoro svi su se pripremali za put. Nastalo je grljenje i ljubljenje. Po eli su se razilaziti na razne strane. Mi iz Podgrme a raspitivali smo se da li ima kakvo prevozno sredstvo. Re e nam Ivan Milutinovi da po emo s njima autobusom prema Bosanskom Petrovcu. Dobili smo i nešto novca za put. Usput smo se zbog toga smijali i govorili da smo dobili dnevnice. Vozili smo se po malom snijegu. Na desetak kilometara pred Krnjeušom autobus skliznu u jarak pored puta. Sa teškom mukom izvukli smo ga. Nas nekoliko sišli smo u Zelinovcu. Iako je ve padala no pošli smo preko Grme a prema Okružnom komitetu gdje smo stigli dosta kasno. Tamo smo našli Slobodana Marjanovi a. Sjutradan nas trojica pošli smo svaki na svoj teren: ja u Rujišku, Srđi u Jelašinovce, a Simo Bjelajac na podru je Sanskog Mosta, jer je tada bio sekretar Sreskog komiteta za Sanski Most.

Kad sam stigao u Rujišku rekli su mi da su odbornici istog dana uve e zakazali seosku konferenciju. Mještani su se i ranije interesovali kuda sam otišao. Me utim, sada poslije 7 dana kada sam se pojavio interesovanje je bilo toliko da sam im morao objasniti. Za te> sam iskoristio konferenciju. Objasnio sam im da su se u Biha u sakupili predstavnici iz svih krajeva Jugoslavije i da su se dogovorili da formiraju Antifašisti ko vije e narodnog oslobo enja Jugoslavije, i da je ono postalo najviši organ narodne vlasti. Sve sam im objasnio: ko je bio na Zasjedanju, kako je bilo, kako su govorili, kako su delegati i gosti pozdravljali druga Tita, kako je izabran Izvršni odbor, da je za predsjednika izabran Ivan Ribar i da ima još 8 lanova, i sve ostalo što sam doživio tih dana u Biha u.

Još dok sam sve to objašnjavao, u rije mi upade stari Stojan Tubin, iz Rujiške: „Ti nam re e da ste u Biha u formirali parlament. To zna i da ste vi sada naši narodni poslanici“. Objasnio sam mu da to nije parlament iako se može smatrati ali ne onakav kakav je bio u bivšoj Jugoslaviji, ve da je to tijelo koje e voditi ra una o daljem u vrš enju narodne vlasti. Objasnio sam im i to da u našim redovima, pored radnika, seljaka i napredne inteligencije, ima i bivših poštenih političara koji se bore rame uz rame sa komunistima za oslobo enje Jugoslavije.

Idu eg dana zakazao sam sastanak partijske elije. Na njemu sam upoznao ostale lanove sa radom i odlukama Zasjedanja AVNOJ-a. Poslije toga dogovorili smo se da u svim selima naše opštine održimo konferencije, da objasnimo narodu zna aj Zasjedanja i da ga upoznamo sa njegovim odlukama. Narednih dana razvila se vrlo živa politička aktivnost. Održavane su konferencije, objašnjavao zna aj formiranja AVNOJ-a, tuma ene njegove odluke, itane rezolucije i proglas itd. Prisustvovao sam i govorio na konferenciji u Kršljama i u Novskoj Rujiškoj. Poslije nekoliko dana dobio sam poziv, da kao delegat AVNOJ-a do em u Veliku

Rujišku i da im iznesem svoje utiske sa Zasedanja i objasnim njegov značaj.

Intenzitet političkog rada nije se smanjivao. Išli smo od sela do sela, od konferencije do konferencije, govorili, objašnjavali, tumačili. Pored odbornika i članova Partije bili su aktivni i svi ostali, a naročito organizacija žena i omladine. Omladini je dao dosta materijala i njen Prvi kongres koji je održan, isto u Bihaću, poslije Zasedanja AVNOJ-a. Sa takvim intenzivnim radom zašli smo i u zimu.

Jednog dana obavijestio me da me traži neki kurir. On mi je donio poziv od Staroga¹ da obavezno dođem, jer će se u Bosanskom Petrovcu, određenog dana, održati sastanak vijećnika AVNOJ-a sa područja Bosanske krajine. U pozivu nije bilo nikakvog objašnjenja. Pojahao sam konja i uputio se u Bosanski Petrovac. U blizini Suvaje ugledah u daljini neku gužvu. Zastao sam da vidim o čemu se radi. Kad sam stigao do mjesta gdje su partizani prekopavali cestu upitao sam ih zbog čega to rade. Odgovorili su mi da im je tako naredeno. Mi u Rujiškoj nismo uopšte znali šta se u to vrijeme pripremalo, niti kakve naše borbe i teškoće očekuju.

Uveče sam stigao u Bosanski Petrovac. Raspitao sam se gdje se nalazi Veso Masleša i uputio sam se k njemu. On mi me je vidio rekao mi: „Svetozare, sumnjam da ćemo moći održati sastanak zbog ofanzive koja je već u jeku“. Zatim me je upoznao sa planovima i namjerama neprijatelja da uništi našu vojsku i naše rukovodstvo. Predviđeni sastanak zaista se i nije mogao održati. Preduhitrio ga je neprijatelj. Prije nego što sam pošao nazad, razgovarao sam i sa drugom Starim. Na tom sastanku trebalo je da se dogovorimo o formiranju Oblasnog narodnooslobodilačkog odbora za Bosansku krajinu. Međutim, ostvarenje te zamisli odgodila je četvrta neprijateljska ofanziva.

SVETOZAR VEŠTOVIĆ

¹ Uroš Pucar Stari.

SJECANJE NA PRVO ZASJEDANJE AVNOJ-a

Kad se posmatra tok i razvitak Narodnooslobodilačkog rata i Revolucije u Bosni i Hercegovini pada u oči činjenica da je u njima Bosanska krajina odigrala izuzetnu ulogu. Ne upuštajući se ovom prilikom u ispitivanje uzroka takve uloge, želim samo da naglasim, da smo mi koji smo radili i ratovali na teritoriji istočne Bosne budno pratili šta se u Krajini događalo. To interesovanje postalo je još jače kad je ustanak u istočnoj Bosni zapao u tešku krizu, kad je etnički izdajica i petokolonaška propaganda svela naše odrede od približno deset hiljada na svega hiljadu boraca, okupljenih u dvije vojne formacije: Šestu istočno-bosansku brigadu i Bihaćki partizanski odred, jedini naš odred u istočnoj Bosni koji se nije raspao za vrijeme krize ustanka.

U takvoj situaciji mi smo upirali oči u Krajinu, i svaka vijest o borbi naših tamošnjih snaga bila je za nas ozbiljna moralna pomoć da izdržimo, i podsticaj da napregnemo sve snage da savladamo krizu i opet široko razvijemo zastavu ustanka u istočnoj Bosni. Taj značaj Krajine za nas još više je porastao kad je Vrhovni štab s drugom Titom na čelu prešao u Krajinu i kad su brigade Operativne grupe Vrhovnog štaba i krajiške brigade i odredili za njihovu pobjedu za pobjedom.

Poslije višemjesečnog manevrisanja po planinama istočne Bosne i manjih okršaja s neprijateljem, Šesta brigada se spojila sa partizanskim jedinicama iz Srema, od kojih je veliki dio prešao u Bosnu. Tako udružene, naše snage su prešle u napad i po čemu da, razbijaju i etničke izdajnike, savladaju krizu ustanka.

Slučaj je htio da je upravo istog dana kad je održano Prvo zasjedanje AVNOJ-a vođena najkrupnija bitka s etnicima u istočnoj Bosni kod sela Maleševaca na Majevcima. U toj bitci poraženi su majevski i trebavski etnici, što je omogućilo širi manevarski prostor našim vojnim jedinicama, mobilizaciju novih boraca u Šestu brigadu i formiranje novog Majevečkog partizanskog odreda. Naša oružana snaga narasla je, zajedno s borcima iz Srema, na približno tri hiljade boraca. Politički odjek te bitke bio je ogroman. Široki slojevi naroda, ije su simpatije bile na našoj strani, odahnule su od etničkog terora i spremno su ukazivale svaku pomoć našoj vojsci.

Bili su to dani slavne bitke kod Staljingrada, u kojoj je nepobjediva Crvena armija slomila ki mu fašisti koji Njemačkoj. To je bila prekretnica u ratu antihitlerovske koalicije protiv sila osovine. Na jugoslovenskom bojištu u tim danima izvojevala su mnoge pobjede, od kojih je najznačajnija bila oslobođenje Bihaća.

Uvjereni u pobjedu od prvog dana naše borbe, a u toj uvjerenosti nisu mogli da nas pokolebaju privremeni neuspjesi, porazi i krize, mi

smo se tih dana osje ali izvanredno. Teško a na putu do pobjede bilo je još mnogo, ali osje anje da smo najteže preturili preko glave i da do slobode nema prepreke koju mi ne emo savladati bilo je tako silno, ne samo kod rukovodilaca i boraca nego i u narodu, da smo mogli da pravimo najsmjelije planove o ponovnom osloboenju itave isto ne Bosne.

U takvom raspoloženju stigla je do nas vijest da je u Biha u osnovano Antifašisti ko vije e narodnog osloboenja Jugoslavije. Ta vijest nas je prosto okrilila. Me u vije nicima te prve jugoslovenske revolucionarne skupštine bilo je i nas nekolicina iz isto ne Bosne. Bili smo ponosni zbog toga i smatrali to priznanjem itavom kraju za njegov doprinos našoj zajedni koj borbi. Vije nici AVNOJ-a iz isto ne Bosne odmah su zašli po selima i održali niz konferencija posve enih tom istorijskom doga aju. Sje am se da je Tošo Vujasinovi govorio u nekoliko sela br anskog sreza, a ja u Sekovi ima i majevi kim i semberskim selima. Da bih ilustrovao raspoloženje naroda i njegovo shvatanje smisla i duha Prvog zasjedanja AVNOJ-a, naveš u nekoliko odlomaka iz svoje knjige „Zapisi iz Oslobo di la kog rata“, koji svjedo e ne samo o politi koj svijesti i moralu naše pozadine nego i o njenoj spremnosti da za kona nu pobjedu nad neprijateljem podnese svaku žrtvu.

„ . . . Danas smo doznali preko radija da je u Biha u stvoreno Anti fašisti ko vije e narodnog osloboenja Jugoslavije. Tim povodom održali smo zbor u osnovnoj školi u Sekovi ima na kome smo narodu i vojsci govorili o zna aju AVNOJ-a za razvitak naše borbe.

Ljudi su sa ogromnim interesovanjem pratili izlaganje govornika o staroj Jugoslaviji, tamnici naroda, u kojoj je po miloj volji žarila i palila ša ica odro enih plja kaša i nasilnika. Ti ljudi su izdali našu zemlju, a danas, ko otvoreno ko prikriveno, ko u zemlji, ko u inostranstvu, sara uju sa fašisti kim okupatorom i vrše najcrnju izdaju u našoj istoriji. U Biha u ra a se nova Jugoslavija; njeni tvorci su radni ljudi naše zemlje koji su. predvo eni Komunisti kom partijom, uzeli sudbinu svih nacija Jugoslavije u svoje sigurne ruke.

Zbor se završio klicanjem Partiji, Titu, AVNOJ-u, Narodnooslobodi la koj vojsci i novoj Jugoslaviji."

„ . . . Održao sam nekoliko konferencija po šekovi kim zaseocima, na kojima sam, kao vije nik AVNOJ-a, govorio o odlukama njegovog prvog zasjedanja. Na konferencijama je uvijek zanimljivije nego na zboru, jer se one obi no pretvore u razgovor u kome se u esnici osje aju slobodnije, postavljaju pitanja, sami uzimaju rije , ponekad se me u sobom veoma žustro objašnjavaju.

Kako se samo naši seljaci interesuju za budu nost Jugoslavije, za unutrašnje njeno ure enje! U Brajincima, politi ki najsvjesnijem kraju Bir a. ostao sam nekoliko asova u razgovoru sa seljacima. Oni imaju bogato iskustvo borbe iz stare Jugoslavije, i na osnovu mojih izlaganja o demokratiji i vlasti radnog naroda, razvila se veoma živa diskusija.

Brain ani su prije rata ve inom bili lanovi Zemljoradni ke stranke. Kao opozicioneri raznim režimima, od vojnomonarhisti ke diktature do vlade Cvetkovi -Ma ek, oni su bili progonjeni i hapšeni. Jedan od njih govorio je u diskusiji:

— Ti što nama pri aš o njihovoj demokratiji, istina je živa. Pobjedili mi na opštinskim izborima i sjatili se odmah kod opštine i tražimo od predsjednika Riste mur (opštinski pe at). „Daj mur, veli mu pokojni Marko Aš eri , mi smo pobijedili". „Kome da dam mur, vama, komunistima?" — ruga se nama Risto, onaj što je jedini ošo u etnike. „Ja sam, veli, mur dobio od sreskog na elnika i samo u ga njemu i dati, a ne vama". A mi, ne budi lijeni, nego zapnemo u Vlasenicu, samom sreskom na elniku. Cijeli božji dan smo dreždali pred srezom, a na elnik ne e da nas pusti preda se. Misli on, mi emo se razi i po kafanama da pijemo, malo se izgalamiti i oti i odakle smo i došli. A mi jok, nego ekaj. Kad bi uve e, on naredi da do emo kod njega. im mi u sobu, a on sko i i po e da vi e: „Sta vi mislite, na silu uzimati opštinu"! „Kakvu silu, gospodine na elni e, mi smo pobijedili na izborima, naše je pravo, a Risto neda mur", — velimo mi njemu. „Pokaza u ja vama vaše pravo", viknu on i dozva apsandžiju koji nas strpa u aps koga osam, koga tri dana, zbog „pravljenja nereda", a Risto osta u opštini ko što je i bio. To ti je nekada bilo narodno pravo".

„ . . . U Trnovi sam se zadržao nekoliko dana: održao sam sastanak s partijskim aktivom i konferenciju sa seljacima o Prvom zasjedanju AVNOJ-a."

„ . . . Konferencija u Popovima bila je dobro posje ena. Skupilo se oko sto ljudi u ku i jednog uglednog doma ina, udaljenoj od domobranskog uporišta svega nekoliko stotina metara. Kad sam rekao drugovima da je to možda neoprezno, oni su mi odgovorili da domobrani no u ne izlaze iz žica, a za svaki slu aj oni su u širokom krugu oko ku e postavili straže, tako da se niko neopažen ne može prima i ku i.

Iskupljenim seljacima sam govorio o Prvom zasjedanju AVNOJ-a, o zna aju tog doga aja za dalji razvitak naše borbe i o potrebi da se mobilišu sve narodne snage za izvojevanje pobjede. Istakao sam naro ito da je potrebno u vrstiti narodnooslobodila ke odbore kao organe nove vlasti koji nisu nešto privremeno, nešto što e živjeti samo dok traje rat, nego koji e ostati stalni organi nove vlasti, vlasti trudbenika u našoj zemlji. Pobjeda naroda je blizu, rekao sam. situacija na Isto nom i ostalim frontovima je dobra, ali mi ne smijemo sada oslabiti naše napore; naprotiv. potrebno ih je udvostru iti. Danas svaki naš estiti ovjek može biti uvjeren da ti napori ne e biti uzaludni: ra a se nova, narodna Jugoslavija.

Poslije mog govora seljaci su tražili da se odmah izvrši opšta mobilizacija u Odred.

Objasnio sam im da mi još ne možemo vršiti takvu mobilizaciju, jer nemamo oružja. U odred neka idu dobrovoljci, kao i dosad, ali za poslove pozadine, za obavljanje proljetnih radova na imanjima naših boraca, za prikupljanje priloga za vojsku, naro ito sabiranje žita, za osiguranje sela, za organizaciju relejnih stanica kroz sela i tome sli no, treba da narodnooslobodila ki odbor mobiliše sve ljude. Pri tome treba voditi ra una da svako prema svojoj snazi podnese svoj dio tereta".

„ . . . Na konferencijama koje sam održao u Krivoj Bari i Me ašima bilo je dosta ljudi, iako su došli samo pozvani — što zna i sasvim sigurni ljudi. Atmosfera na tim skupovima bila je puna samopouzdanja i borbene spremnosti u esnika. To nije bio samo obi an politi ki skup, nego dogo-

vor šta da se radi da bi naš pokret u tim selima dao našoj vojsci još više boraca i materijalnih sredstava. Karakteristično je bilo za sve te skupove da su oni podsticali ljude na još veće u aktivnost, na pojačanje napora za oslobodjenje naše zemlje. Nikome nije padalo na pamet da postavi pitanje: šta nam to sad, kad je situacija na velikim frontovima dobra i kad je naša pobjeda blizu? U svijest naših najboljih ljudi duboko je prodrla postavka koju je još 1941. godine, pozivajući i narode Jugoslavije na ustanak, istakla naša Partija: svaki narod mora prema svojoj snazi učestvovati u borbi protiv zajedničkog neprijatelja sveskolikog ropstva — protiv fašizma, i tako doprinijeti svoj dio pobjedi".

RODOLJUB COLAKOVIC

ODJEK PRVOG ZASEDANJA AVNOJ-a
U SEVEROISTOCNOJ BOSNI

Istoga dana tj. 27. novembra 1942. godine, dok se u Biha u održavalo Prvo zasjedanje AVNOJ-a, na padinama Majevice, na kosama iznad sela Maleševca, vodila se odsudna bitka u kojoj su bile angažovane sve naše raspoložive snage sa terena severoisto ne Bosne i 1. bataljon Sremskog odreda¹.

Nasuprot tim snagama u rovovima i bunkerima utvr enog sela Maleševca, tzv. „etni kih Dardanela“, našle su se prikupljene gotovo sve odabrane etni ke jedinice sa Majevice i iz Semberije i još oko pet do šest stotina trebavskih i posavskih etnika. Radilo se o biti ili ne biti. etnici, u sporazumu sa nema kom komandom, izvršili su koncentraciju svojih snaga da bi zajedno s nema kim, domobranskim, ustaškim i drugim kvislinškim jedinicama, prikupljenim u Tuzli, Br kom, Bijeljini i Zvorniku, okružili i uništili partizanske snage na teritoriji isto ne Bosne.

Stanje u isto noj Bosni bilo je u to vreme još prili no teško iako su se prilike polako po ele menjati u našu korist. Ne treba zaboraviti da je prva neprijateljeva ofanziva i povla enje naših snaga iz zapadne Srbije dovelo narodnooslobodila ki pokret i partizanske odrede isto ne Bosne u veoma tešku situaciju. Druga neprijateljeva ofenziva od 15. januara 1942. godine, koja se uglavnom odvijala na teritoriji isto ne Bosne, uzdrmala je u temeljima naše odrede. Ona je stvorila široke mogu nosti za etni ku propagandu, koja je obilato pomagana oružjem, novcem i drugim sredstvima nedi evskih vlasti iz Srbije, a sve uz blagonaklonost, podršku i aktivno u eš e okupatora. Sve je to dovelo do niza pu eva i podmuklo pripremljenih udara, usmerenih ka razbijanju naših odreda i uništenju narodnooslobodila kog pokreta. Teška kriza koja je trajala itavu polovinu 1942. godine pretila je veoma ozbiljnim posledicama, kakve su se ve javile i pre toga u zapadnoj Srbiji i centralnoj Bosni, dovode i u pitanje sve što su naši odredi izvojevali i stvorili u dotadašnjoj jednogodišnjoj krvavoj borbi.

Napuštaju i ve i deo naših pozicija i teritorije, ostalo nam je jedino da koncentrišemo preostale proverene snage i da od njih formiramo pokretne udarne bataljone. Od tih bataljona formirana je kasnije 6. isto nobosanska brigada.

Te naše snage prebacile su se septembra i oktobra 1942. godine u Semberiju, odakle je uspostavljena veza sa jedinicama Sremskog partizanskog odreda u Sremu. Te sremske jedinice posle teškog i surovog nastupanja okupatora i njegovih zamašnih operacija u kojima su poginuli

¹ Tadašnji zvanieni naziv odreda 3. odred 3. operativne zone Hrvatske.

komandant i komesar Odreda, bile su dovedene u situaciju sličnu našoj i preživljavale su, tako e, tešku krizu. Cene i pravilno situaciju došlo se do zaključka da bi duže zadržavanje naših veih snaga u Sremu, a naročito ako bi tamo one zimovale, značilo njihovo izlaganje uništenju. Zato je rešeno da glavnina tih snaga i zbog preu u Semberiju. Te snage sa isto nobosanskim jedinicama koje su se tamo ve nalazile predstavljale bi snagu sposobnu za otpor, a istovremeno i za nastupanje. Takva odluka imala je, zaista, dalekosežne posledice. Povratak isto nobosanskih udarnih bataljona i prebacivanje glavnine sremskih partizanskih jedinica u Semberiju bilo je ozbiljna prekretnica za dalju sudbinu Srema i isto ne Bosne.

Koncentracija tako krupnih partizanskih snaga izmenila je na toj teritoriji u dobroj meri odnos snaga u našu korist. Okupator i njegove etničke i ustaške sluge odmah su reagovale. Komandant etničkih snaga na Majeveci, kapetan Ra i , pokušao je da ve na Savi, prilikom prebacivanja onemogu i naše namere. Obavešten i podstaknut od nemačke komande, Ra i je požurio s majevekim etnicima u Semberiju, ali poverovavši paničnim vestima da je Savu prešlo nekoliko brigada, naredio je hitno povlačenje. Tada su Nemci uzeli stvar u svoje ruke. Dok je još vršena njihova koncentracija, rešili smo da napadnemo etnike. Tako je došlo do bitke na Maleševcima, u kojoj je zadat smrtonosni udarac etničtvu u isto noj Bosni².

Zurili smo da ne dozvolimo Nemcima da nas okruže i da što bolje iskoristimo tu našu značajnu pobjedu. Na redu su bile etničke snage južno od Majevice i na Romaniji.

Kad smo krenuli ka jugu ponovno smo razbili etnike i onemogu ili ih da se koncentrišu i ugroze Bira , našu proslavljenu partizansku bazu i mostobran. Tad smo saznali preko radiostanice „Slobodna Jugoslavija“ da je u Biha u održano Prvo zasjedanje AVNOJ-a.

Saznali smo i o značajnim odlukama donesenim na tom Zasedanju, kao i o izboru Izvršnog odbora. Vesti o Zasedanju u Biha u, a naročito odluke koje su označavale novu prelomnu etapu u razvoju narodnooslobodilačkog pokreta, političkih organa i narodnooslobodilačke vlasti kao važnog faktora za dalje vođenje borbe došle su, zaista, u pravo vreme. One su postavile sasvim određene zadatke za organizovanje pozadine, razvijanje političko-društvenih organizacija, ukazale na mogućnost rešenja krupnih ekonomskih i političko-društvenih problema koji su se ve nametali. One su istakle značaj narodnooslobodilačkih odbora kao istinskih demokratskih organa našeg budućeg društvenog uređenja.

Vesti o Prvom zasjedanju AVNOJ-a i njegove odluke primili smo s velikim oduševljenjem. Odluke su nam dobro došle tim pre jer smo mi u isto noj Bosni i Sremu u novim izmenjenim uslovima bili svesni da smo svojom borbom izvojevali brojno preimstvo nad isto nobosan-

² Naše snage napale su iznenada 28. novembra 1942. godine u Maleševcima etničke snage koje su se bile prikupile sa Majevice, Trebave i iz Semberije. U borbi je od 1300 etnika ubijeno i ranjeno oko 250, a zarobljeno oko 600. Partizani su tada pobili sve etničke komandante sa Majevice (osim jednog) i određeni etnički štab za Slavoniju. Zaplenjeno je oko 800 pušaka, 32 automatska oružja i mnogo municije. Gubici 6. isto nobosanske brigade i Sremskog odreda iznosili su 12 mrtvih i oko 30 ranjenih.

skim etnicima i ostalim kvislinzima. Te vesti neobi no su doprinele podizanju borbenog morala i samopouzdanja boraca, a naro ito širokih narodnih masa. One su shvatile da nismo usamljeni, da tamo, u zapadnoj Bosni, u Baniji, Kordunu, Lici i u širim područjima Dalmacije postoji prostrana slobodna teritorija, na kojoj deluje Vrhovni štab, pod rukovodstvom druga Tita, podijom su komandom ve formirane prve naše divizije sposobne da rešavaju i krupne vojne zahvate i zadatke.

I novonastala situacija na Isto nom frontu sigurno je na to pozitivno uticala.

Sve je to jako uticalo na dalje raspoloženje masa koje su bile site okupatora i njegovih sluga, a naro ito sramne etni ke izdaje i terora i ustaških zlo ina i strahovlade. Sve je to trebalo u politi kom radu što efikasnije upotrebiti. I zato, ne ekaju i ni asa, krenuli smo da sprovedemo u život odluke Prvog zasjedanja.

Za ve nike Prvog zasjedanja iz isto ne Bosne bili smo izabrani Ro ko Colakovi , Avdo Humo, Brano Savi i ja. Me utim, situacija u isto noj Bosni, o kojoj sam upravo govorio, spre ila nas je da prisustvujemo tom važnom skupu. Sporazumeli smo se sa ostalim politi kim radnicima da ni na tren ne ostanemo skrštenih ruku. I danas se se am mnogih zborova koje sn^o održali širom Bir a, Romanije, Majevice i Semberije odmah posle Prvog zasjedanja. Jedan od prvih zborova održali smo u školi u Sehovi ima. Glavni govornik bio je Ro ko Colakovi . Govorio je kao i uvek ubedljivo o situaciji u svetu i kod nas i o daljim perspektivama borbe. I danas se se am tog velikog interesovanja naroda i mnogih pitanja upu enih Ro ku. Sve je interesovala struktura budu e narodne vlasti u zemlji. Niko nije bio zadovoljan starim. Zanimalo ih je šta e im doneti budu nost.

Prvo zasjedanje AVNOJ-a u Biha u predstavljalo je, zaista, novu etapu u borbi naših naroda. Ono, kao i novonastala situacija u zemlji, pa i u isto noj Bosni, ukazivali su jasno da je prebro ena najopasnija kriza koju je preživljavao narodnooslobodila ki pokret u prvoj polovini 1942. godine i da nastaje nova era ije su perspektive svetlije iako smo bili još svi svesni da e trebati još mnogo borbe i teških žrtava do kona nog oslobo enja zemlje. Ali, politi ki rad u masama bio je sad mnogo lakši. To su najbolje osetili i borci u jedinicama i politi ki radnici na terenu.

TODOR VUJASINOVI

OSLOBOĐENA TERITORIJA TIK PORED ZAGREBA ZA VRIJEME PRVOG ZASJEDANJA AVNOJ-a

U neposrednoj blizini Zagreba poele su borbe protiv ustaša i okupatora sredinom ljeta 1942. godine. Po etkom jula formiran je Zumbera ko-pokupski odred, koji je južno od Zagreba, na Zumberku i Pokuplju, napadao manje neprijateljeve posade. Da bi još više razbuktao ustanak na tom podruju i da bi pružio što ve u pomoć Zumbera ko-pokupskom odredu, Glavni štab Hrvatske uputio je na taj teren 4. kordunašku brigadu, koja se no u 24/25. avgusta prebacila iz Korduna preko r. Kupe u Pokuplje, a zatim u Zumberak. Ona je 26. avgusta razbila domobransku posadu u Jastrebarskom i iz ustaškog logora oslobodila 727 djece koje su ustaše pokupile sa Kozare, Korduna, Banije i Like i strpale u logor, gdje su ih zlostavljale, mučile i iznurivale glađu i zimom. Partizani su djecu nahranili, dali im nešto odijela i prebacili u podruje gdje su živjeli.

Prinuđeni dejstvima neprijatelja, 4. brigada i bataljon „Josip Kraš” povukli su se polovinom septembra sa Zumbera kog gorja na Kordun. Četrta brigada zadržala se kraće vreme na Kordunu. Neprijatelj je za odmazdu palio naselja i dosta naroda strpao u koncentracione logore. Uprkos tome, zajednička dejstva kordunaških, slovenačkih i žumberačkih partizana zatalasala su narod Zumberka, tako da ga više ni ustaški teror, ni Mačkova izdajnička politika, nisu odbijali od narodnooslobodilačke borbe. Glavni štab je 7. novembra od Zumbera ko-pokupskog odreda i 1. proletarskog bataljona Hrvatske formirao 13. narodnooslobodilačku brigadu Hrvatske.

Bez obzira što je taj teritorij bio neposredno pored Zagreba i što je stalno, bio pod udarom neprijateljevih snaga, mi smo odmah poslije oslobođenja tog podruja poeli da formiramo narodnu vlast — seoske, općinske i kotarske odbore. Krajem godine formirali smo i Okružni narodnooslobodilački odbor za Zumberak i Pokuplje. Autoritet nove narodne vlasti rastao je iz dana u dan. Tome je dosta doprinijela njena elastičnost. Narodna vlast organizovala je razmjenu dobara, pa čak nije sprečavala mještanima ni prodaju vina u gradovima. Ocijenjeno je da se to ne bi dobro politički odrazilo, a prodajom se nije neprijatelju mnogo pomoglo. Međutim, prodavci vina morali su narodnoj vlasti plaćati trošarinu i od toga je vlast imala lijepe prihode. Pored toga, oni koji su tjeerali svoje vino u neki veći grad (Zagreb, Karlovac ili drugdje) bili su dužni da narodnoj vlasti plate i druge usluge. Narodna vlast organizovala je i otkup sirove kože djelimično preradivane u primitivnim seoskim radionicama, a djelimično i u Karlovcu. Tako su mještani sa vinom odnosili i kožu

na preradu, a iz grada su, prema nalogu narodne vlasti, donosili so, petrolej, tekstil i druge artikle koji su nedostajali. Nabavljani su i svi oni artikli kojih nije bilo. Prilikom napada neprijatelja sve zalihe su pravovremeno dijeljene mještanima.

Narodna vlast, seoski i op inski narodnooslobodila ki odbori na području Zumberka i Pokuplja sproveli su u ono vrijeme mobilizaciju. Ona je izvedena po svim vojnim pravilima, pa su čak obveznici dolazili pred regrutnu komisiju. Odziv je bio iznad očekivanja. I u ovom poslu komisija je bila prilično elastična. Svi oni koji su imali neki fizički nedostatak ili neke teže porodične probleme, oslobođeni su od vojne obaveze. Tako je svaki muškarac, sposoban za vojsku, znao da li je uzet u partizane ili ne.

U jeku svih tih poslova, preko Okružnog narodnooslobodilačkog odbora za Žumberak i Pokuplje dobio sam poziv da prisustvujem zasjedanju predstavnika svih naših naroda u BiH u. Čini mi se da sam bio u selu Sošicama, gdje se tada nalazila naša baza. Pošao sam odmah u Glavni štab Hrvatske, koji se nalazio u Slunju. Poziv sam dobio prilično kasno, jer je do zasjedanja jedva ostalo nekoliko dana. Put je bio dugačak, a trebalo je i i pješice. Iako sam hitao, veze nisu bile najsigurnije, pa sam se u putu dugo zadržavao. Zbog toga sam u Slunj došao već kad su se vijećnici vraćali iz BiH a sa zasjedanja AVNOJ-a. Zakasnio sam puna dva dana.

U Slunju sam se sreo sa većim brojem vijećnika, među kojima i sa drugovima Vladom Bakarićem, Vukom Holjevcem, Pajom Gregorićem, Šimom Balenom i drugim. Oni su me upoznali sa tokom, rezultatima, atmosferom i zaključcima zasjedanja. Dali su mi i materijale sa zasjedanja koji će mi dobro doći za politički rad na terenu. U Glavnom štabu Hrvatske ostao sam dva-tri dana, detaljno porazgovarao sa drugovima o situaciji, pokupio materijal i vratio se na Žumberak.

Poslije povratka na Žumberak odmah smo prišli objašnjavanju značenja zasjedanja i odluka AVNOJ-a i narod upoznali sa novim zadacima i direktivama. Stvaranje našeg najvećeg političkog predstavništva primljeno je u narodu s odobravanjem.

Između ostalih zaključaka trebalo je posebnu pažnju posvetiti organizaciji i izgradnji narodne vlasti. Prema tim zaključcima morali smo sprovesti izbore za organe narodne vlasti. Tome smo posvetili posebnu pažnju. Organizovali smo sasvim demokratske izbore. Kandidati su ističani slobodno, na skupu cijelog sela, i svaki prisutni mogao se sasvim slobodno izjašnjavati o predloženim kandidatima. Izabrani odbornici bili su zaista vjerni odraz volje naroda i stvarno su izabrani oni ljudi koji su mogli voditi selo i općinu.

Neposredno su birani samo seoski odbori koji su, zatim, slali svoje delegate i birali općinske odbore, zatim preko delegata kotarske i općinske. Iako nisam stigao na Prvo zasjedanje ja sam kao izabrani vijećnik nakon nekoliko dana iza zasjedanja sprovodio njegove odluke. Narod Zumberka svesrdno je prihvatio odluke Prvog zasjedanja kao svoje.

JURICA DRAUŠNIK

MAKEDONIJA ZA VREME ZASEDANJA AVNOJA U BIHA U

Prvo zasedanje Antifašisti kog ve a narodnog oslobo enja Jugoslavije, održano 26. i 27. novembra 1942. godine u Biha u, imalo je ogroman istorijski zna aj za dalju mobilizaciju makedonskog naroda u borbi protiv fašisti kih zavojeva a. Iako materijali Prvog zasedanja AVNOJ-a još direktno ne preciziraju budu e ure enje države, ipak proglas AVNOJ-a narodima Jugoslavije, Rezolucija o osnivanju Antifašisti kog ve a narodnog oslobo enja Jugoslavije, lanak druga Tita u „Proleteru“ o nacionalnom pitanju, pozdravni govori delegata bratskih naroda, a naro ito govor druga Tita, dali su još jednom do znanja makedonskom narodu i ostalim narodima Jugoslavije da su u Biha u postavljeni temelji budu e politike i državne vlasti, zasnovane na novim principima. To je omogućavalo da se još više mobilišu sve latentne snage za što širu borbu protiv okupatora i njegovih slugu. Odluke AVNOJ-a jasno su pokazale i nama Makedoncima da se ulažu svi naponi ne samo za kona no oslobo enje zemlje od okupatora i njegovih slugu, nego da se više ne e dozvoliti da velikosrpska hegemonija ponovo uzjaši na grba u naroda, da e nova Jugoslavija biti istinski demokratska, slobodna i nezavisna bratska zajednica slobodnih naroda Jugoslavije.

To se najbolje videlo iz proglasa AVNOJ-a narodima Jugoslavije, iz onog dela kojim se obra a Makedoncima, odnosno makedonskom narodu, gde stoji:

„Fašisti ki imperijalisti, kao i velikosrpski i velikobugarski hegemonisti, donijeli su samo nesre u i ropstvo makedonskom narodu, iju su domovinu pretvorili u monetu za potkusurivanje svojih imperijalisti kih interesa. Vaša sloboda leži u našoj borbi. Pridružite se narodno-oslobodila koj borbi svih naroda Jugoslavije!“¹

Makedonski narod, koji je na svojim le ima osetio svu oštrinu imperijalisti ke plja ke velikosrpskog i velikobugarskog hegemonizma, prihvatio je odluke Prvog zasedanja AVNOJ-a, jer je uvideo da samo u zajednici koj borbi sa ostalim bratskim narodima Jugoslavije može ostvariti vekovne ideale — slobodu i ravnopravnost. Sazrelo je saznanje u svakog makedonskog rodoljuba da samo aktivnom oružanom borbom protiv fašisti kih okupatora i njegovih slugu može izvojevati puno nacionalno i socijalno oslobo enje. Makedonski narod, bio je ve uveren u to vreme da posle sloma fašizma u Jugoslaviji mora do i do potpunog oslobo enja svih naših naroda pa i makedonskog naroda.

Stara Jugoslavija, rastrzana oštrim nacionalnim i klasnim protivurečnostima, za sve vreme svoga postojanja nije uspela da postane stabilna

¹ Prvo i Drugo zasedanje Antifašisti kog ve a narodnog oslobo enja Jugoslavije, Prezidijum Narodne skupštine FNRJ, Beograd, 1953, str. 64.

i monolitna država. Velikosrpska buržoazija, sa kojom je povremeno pak-tirala i buržoazija drugih naroda Jugoslavije, bila je zakleti neprijatelj svega progresivnog i demokratskog. U unutrašnjoj politici teror je bio njen osnovni i najvažniji metod protiv svega što se borilo protiv eksplo-atacije i nacionalnog porobljavanja. Na spoljnepoliti kom planu ona je servilno služila tu oj buržoaziji i orta ila se s njom radi zajedni kog izrab-ljivanja jugoslovenskih naroda. Zato i nije bilo udo što je ja anjem ne-ma kog fašizma, vladaju a klasa stare Jugoslavije predala zemlju Hitleru. Nije iznenadila ni brza kapitulacija takve države na ijem su se elu nalazili fašisti, petokolonaši i zakleti neprijatelji svoga naroda.

Takva politika velikosrpske buržoazije ostavila je teške posledice na sve jugoslovenske narode, a posebno na makedonski narod. Ona je one-mogu ila njihovo zbijanje i jedinstveno suprotstavljanje spoljnim opasno-stima. Naro ito pred po etak drugog svetskog rata u izvesnom delu sta-novništva pojavio se takav defetizam i vrlo esto se moglo uti: „Samo da se oslobodimo od ovih gulikoža, pa makar došao i crni avo“. Takva shvatanja još su se više proširila brzom kapitulacijom kraljevske vojske pa i u redovima tadašnje gra anske opozicije.

Kada se na to nadoveže pogrešan i šteto inski stav tadašnjeg sekre-tara Pokrajinskog komiteta Komunisti ke partije Jugoslavije za Makedo-niju Metodija Šatorova Sarla, koga je podržavao tadanji CK Bugarske Radni ke partije (komunista), prema nacionalnom pitanju u Makedoniji i ratu uopšte, naprednim snagama u Makedoniji bilo je vrlo teško da povedu mase u oružanu borbu protiv okupatora, jer Šatorov ne samo da nije bio spreman da vodi oružanu borbu protiv okupatora, nego je hteo i partijsku organizaciju u Makedoniji da pripoji bugarskoj Radni koj par-tiji (komunista), što je, u suštini, zna ilo priznavanje okupacije i odva- janja makedonskog naroda od oružane borbe drugih bratskih naroda Jugo- slavije koji su, pod rukovodstvom KPJ, povelu oružanu borbu protiv okupatora.

Makedonija, koja je Versajskim ugovorom bila podeljena na tri dela, Hitlerovom okupacijom podvrgnuta je još jednoj podeli tako da je jugo- slovenski deo Makedonije podeljen još na dva dela. Jedan od tih delova dat je Albaniji, koja je bila okupirana od Italije, a drugi, ve i deo, dat je Bugarima fašisti kim upravlja ima za njihovo verno služenje Hitleru. Tom podelom stvorene su nove — vešta ke granice, koje su još više ote- žavale politički rad i mobilizaciju masa.

U vreme kada su fašisti ki porobljiva i marširali preko Evrope a de- lom i preko Sovjetskog Saveza, u vreme kada su narodi Evrope stenjali pod teškim jarmom okupatora, u tom sudbonosnom vremenu za Jugoslo- venske narode, jedina Komunisti ka partija Jugoslavije pavela je narode Jugoslavije u tešku i neravnu borbu protiv Hitlerovih i ostalih fašisti - kih hordi.

Za makedonski narod, koji nikada nije imao svoju nacionalnu slo- bodu, koji je vekovima bio žrtva raznih zavojeva a i porobljiva a, posle fašisti ke okupacije Jugoslavije bugarski hegemonisti poverovali su da je došlo vreme da se ostvari san sanstefanske Bugarske. Car-borisovci su se zanosili iluzijama za „kolevkom bugarštine“. Me utim, oni su zabo- ravljali da je makedonski narod u svojoj istoriji dao mnogo žrtava u borbi

Predsjednik AVNOJ-a dr IVAN RIBAR, članovi Izvršnog odbora AVNOJ-a VLADA ZECIĆ i dr MLADEN IVEKOVIĆ i potpredsjednik PAVLE SAVI potpisuju obveznice Zajma narodnog oslobođenja, kod Livna, februara 1943. godine

protiv veliko'bugarskih pretenzija, i da je spreman da daje sve dok ne izvojuje svoju nacionalnu i socijalnu slobodu.

Makedonski narod brzo je sagledao svu pravilnost borbe Komunisti ke partije Jugoslavije i našao je svoje mesto u toj borbi. Brzo su srušene iluzije kod ve eg dela gra ana o „oslobodila koj" misiji fašisti ke Bugarske. Samo je ostao jedan mali broj izdajnika da podržava bugarskog okupatora. Makedonski narod je jasno sagledao jedino mogu i put za svoje oslobo enje, put oružane borbe protiv okupatora rame uz rame sa drugim narodima Jugoslavije. Propali su svi pokušaji i nastojanja BRP (k) i njenih eksponenata u Makedoniji da odvoje partijsku organizaciju Makedonije od KPJ, da na taj na in odvoje i makedonski narod od drugih naroda Jugoslavije i da se time spre i oružana borba protiv bugarskih i drugih okupatora. Oportunizam koji se tu i tamo pojavio pod uticajem BRP (k) i Metodija Šatorova šarla u Makedoniji ubrzo je razbijen uz pomo CK KPJ i partijskog kadra koji je sagledavao štetnost jedne takve politike za oslobo enje Makedonije. Druk ije nije moglo ni da bude zato što je makedonski narod imao dugo i bolno iskustvo u svojoj istoriji i znao da njegovo oslobo enje mora da bude delo makedonskog naroda i da ga može ostvariti samo svojom oružanom borbom na strani onih snaga koje su se dugi niz godina dosledno borile za prava radnih i podjarmljenih masa. A to je bila samo Komunisti ka partija Jugoslavije. Makedonski narod je sagledao prevaru onih koji su ga u ili da eka Crvenu armiju da ga ona oslobodi. Sagledao je namere i onih koji su ga u ili tome da još nije vreme za borbu, da ne treba uludo izlagati kadrove itd.

Zahvaljuju i pravilnoj politici KPJ kao i pomo i CK KPJ i druga Tita, koja je bila od ogromnog zna aja za partijske organizacije, lanstvo je brzo prozrelo Sarlovu politiku i namere. Veliki broj partijskih organizacija u Makedoniji osu ivao je šteto insku politiku Sarlovog rukovodstva i otkazao mu poslušnost i zahtevao njegovo smenjivanje. Revolt i nezadovoljstvo protiv Šarlovog rukovodstva kod lanstva i organizacija još više se zaoštrio posle napada hitlerovskih hordi na prvu socijalisti ku zemlju u svetu, SSSR, Sarlo umesto da preduzme mere protiv okupatora, preduzima „ iš enje" u Partiji kažnjavaju i i odstranjuju i iz redova Partije najodanije i najborbenije lanove naše Partije. U takvoj situaciji izvesne organizacije preduzimaju akcije mimo pokrajinskog rukovodstva. Kumanovska i prilepska organizacija prekidaju svaki kontakt sa Šarlovim Pokrajinskim komitetom. Veleška organizacija po epala se na dva dela sa dva rukovodstva, jedno, koje je nastavilo sa Pokrajinskim komitetom, a drugo koje se mimo Pokrajinskog komiteta pripremalo za oružanu borbu protiv okupatora i bilo na liniji CK KPJ. Ista situacija bila je i u ostalim organizacijama u Makedoniji. Takvo stanje u Partiji u velikoj meri onemogu avalo je mobilizaciju masa i organizovanje oružane borbe protiv okupatora i njegovih slugu.

Brzom i efikasnom intervencijom i pomo i CK KPJ i druga Tita, savetima i slanjem iskusnih partijskih rukovodilaca, kao i odlukom Kominterne da partijska organizacija Makedonije ostane u sastavu KPJ, nastaje period konsolidacije u partijskoj organizaciji. Istovremeno to je i period kada izvesni gra anski krugovi posle najgrubljeg terora, ekonomske plja ke i nacionalnog ugnjetavanja raš iš avaju sa iluzijama i sagledavaju pravo lice bugarskih fašisti kih okupatora.

U partijskoj organizaciji nastaju korenite promene. Smenjeno je Šarlovo pokrajinsko rukovodstvo i izabrano novo na čelu sa Lazarom Koliševskim, koje uspeva da za kratko vreme konsoliduje stanje u partijskoj organizaciji i 11. oktobra 1941. godine formirani su prvi partizanski odredi na prilepskom i kumanovskom terenu i ispaljene prve partizanske puške na bugarske okupacione snage. Iako su ovi odredi doživeli neuspeh u početnim sukobima sa okupatorskim snagama oni su imali ogroman značaj za razvoj dalje oružane borbe makedonskog naroda protiv okupatora. S jedne strane to je značilo po etak oružane borbe makedonskog naroda, a sa druge to je bio znak okupatoru da je makedonski narod sa oružjem u ruci stao uz rame ostalih naroda Jugoslavije i da ni u Makedoniji ne e biti mira za okupatora. Zbog toga je okupator morao da drži ogromne bugarske, italijanske i nemačke oružane snage u Makedoniji, jer je ona za okupatora predstavljala veoma važno strategijsko područje. Posle razbijanja prvih partizanskih odreda i hapšenja veceg dela članova Pokrajinskog komiteta, kada je uhapšen i sam sekretar Pokrajinskog komiteta, okupator je pojačao teror, a pojačan je uticaj BRP (k), pa je u novom pokrajinskom rukovodstvu ponovo zavladao oportunizam i strah. Ali ovog puta bez većih posledica, jer zapaljane buktinje u Prilepu i Kumanovu niko više nije mogao ugasiti.

Partijske organizacije i partijski aktivisti u Makedoniji poučeni iskustvom iz 1941. godine povelili su odlučnu borbu protiv nesposobnog i oportunističkog pokrajinskog rukovodstva koje je smenjeno i u novi Pokrajinski komitet došli su novi, oprobani i odani članovi KPJ.

Rano s prolećem i u toku leta 1942. godine, partijske organizacije u Bitolju, Kruševu, Velesu, Prespi, Prilepu, Stipu, Tetovu, Gostivaru i Kicevu formirale su nove i brojnije partizanske odrede. Oni odmah preduzimaju napade na okupatora i njegove pomagače, uništavaju mu živu silu, ruše komunikacije, napadaju transporte i uništavaju objekte koje bi okupator mogao koristiti. Okupator se nije više osećao siguran u gradovima i selima Makedonije. Naročito po selima bugarski i italijanski okupatorski aparat, usled uсталih akcija partizana², bio je primoran da na-

² Bitoljsko-prespanski partizanski odred „Damjan Grujev“ na Ilindan 2. avgusta 1942. godine izvršio je napad na Smilevo, gde je toga dana bugarski ministar unutrašnjih poslova Gabrovski trebalo da održi govor povodom godišnjice Ilindenskog ustanka. Odred je zauzeo selo, spalio opštinsku arhivu i održao uspeo zbor povodom godišnjice Ilindenskog ustanka. Zatim je, 22. avgusta, napao na bugarski pododsek u selu Kažani, između Bitolja i Resna. Odred je 12. septembra vodio borbu sa daleko nadmoćnim neprijateljevim snagama kod sela Bolno, severozapadno od Resna, u kojoj je poginuo Stiv Naumov i mladi pesnik Mite Bogojevski.

Kruševski partizanski odred „Pitu Gulev“ izvršio je 2. avgusta 1942. godine napad na opštinu u selu Pribilici, zatim u oktobru napao je na policijsku stanicu u selu Ižištu blizu Kiceva, i na rudnik mangana „Car Nebojša“ kod Kiceva itd.

Prilepski partizanski odred „Dmitar Vlahov“ održavao je, u prvo vreme, mitinge po selima, istio špijune i palio opštinske arhive. Uporedo sa tim izvodio je i oružane napade. Tako je napao 13. avgusta 1942. godine na policijski bugarski pododsek u selu Pletvaru, u okolini Prilepa, a 22. avgusta na selo Lago kod Prilepa, a zatim se odred podelio u dve grupe od kojih je jedna održala uspeo miting u selu Zabranima, a druga u Dupjanima. Sredinom septembra odred vodi teške borbe sa nadmoćnim neprijateljevim snagama.

Veleški partizanski odred „Pere Tošev“ prilikom formiranja napadnut je od strane Bugara, ali je uspeo da odbije sve neprijateljeve napade i u toku noći izvukao

pušta seoske opštine i da se povla i u gradove, a itave teritorije u Azoru i Prespi ostale su bez okupatorske vlasti. Blagodare i tome što je sredinom leta 1942. godine stigao instruktor CK KPJ Dohrivoje Bobi Radosavljevi , koji je svojim dugogodišnjim iskustvom znatno pomogao partijskoj organizaciji u mobilizaciji boraca za oružanu borbu protiv okupatora, oružana dejstva partizanskih odreda su imala ogromnog zna aja za dalji razvoj narodnooslobodila kog pokreta.

U nekim gradovima Makedonije u toku 1942. godine dolazi do štrajkova i demonstracija širokih razmera. Srednjoškolska omladina u nekoliko gradova pruža snažan otpor okupatorskim vlastima: organizuje štrajkove, protestuje protiv formiranja fašisti kih organizacija u školama, suprotstavlja se uvo enju uniformi, zahteva da se nastava izvodi na makedonskom jeziku, traži da se otpuste iz službe profašisti ki nastavnici itd. U Velesu, Prilepu i drugim mestima Makedonije dolazi do velikih demonstracija gra ana protiv plja ke, nestašice životnih namirnica i mobilizacije Makedonaca u bugarske vojne radne jedinice (tzv. trudove jedinice). Narod bojkotuje sve proslave („tržestva“) koje organizuje okupatorska vlast. To je bio veliki udar za okupatora i njegovu politiku i znak da okupator ne e tako lako iza i na kraj sa makedonskim narodom. Zato je okupator pribegao brutalnom obra unu sa demonstrantima, vršio hapšenja, pa ak upotrebljavao i vatreno oružje. Uvidevši da je dalji njegov opstanak mogu an jedino pomo u terora i represalija, on sve više pokazuje svoje pravo lice.

Okupator i njegove sluge sagledavši svu ozbiljnost situacije morao je da dovla i nove snage i da mobilise sve raspoloživo sa okupirane teritorije kako bi ugušio oslobodila ki pokret. Pored postoje ih vojnih formacija okupator je upotrebio i brojnu bugarsko-fašistioku policiju, i prebacio nove snage iz centralne Bugarske. Koljaši Van a Mihailova nisu izostali prilikom ubijanja makedonskog naroda. Protiv naroda bugarski fašisti koriste i etnike Draže Mihailovi a, koji su se u to vreme nalazili u Pore ju i Kozjaku — tzv. „Vardarski etni ki korpus“. No sve to nije bilo dovoljno da uguši pokret ve se on stalno rasplamsavao. Okupator je bio prinu en na stalno poja avanje svojih snaga u centralnoj Makedoniji. Bugarska okupaciona 5. armija, koja je u po etku imala dve, poveana je na etiri divizije. Cak su i njene divizije brojno pove ane. Italijanski okupator tako e je pripremio 3 divizije u punom sastavu. Isto tako jedna pešadijska i jedna vazduhoplovna divizija „Velikog rajha“ prebaene su na tlo Makedonije. Pored navedenih snaga angažovane su i razne kvislinske jedinice iz Albanije, balisti, ve i broj žandarmerijskih i policijskih odreda, kao i neke nema ke SS jedinice. Sva ova ogromna vojska dobro naoružana i opremljena angažovana je u Makedoniji da u krvi uguši narodni ustanak. Okupator, ne biraju i sredstva i metode, bacio se svom snagom ne samo protiv partizanskih odreda, nego i protiv mirnog stanovništva. Palio je sela i zaseoke, plja kao, odvodio narod u zatvor i ubijao

se iz borbe. Da bi izbegao uništenje odred se spustio u Veleško polje. Mesec dana posle toga odred je 28. avgusta 1942. godine izvršio napad na selo Kriva Kruška i posle razoružanja posade u selu je održao miting na kome je prisustvovalo oko 300 ljudi. Odred je, 14. septembra izvršio napad na selo Vojnicu kod Velesa gde je likvidirao 4 špijuna i razoružao seosku stražu, koju su sa injavali prisilno mobilisani Turci, i pustio ih ku ama.

nevino stanovništvo. Na hiljade nevinih žena, dece i staraca odvodio je u koncentracione logore, mnogi su internirani ili odvedeni na prinudni rad u Nemačku i Bugarsku, a mnogi su prognani u razne krajeve Bugarske. Krvavi zločini u Bogomili, Azotu, Dabnici, Rudniku i drugim mestima Makedonije i danas ubedljivo govore o nedelima fašističkog okupatora i njegovih slugu.

Okupator je krajem oktobra i početkom novembra 1942. godine preduzeo ranije navedenim snagama ofanzivu protiv oslobodilačkih snaga u Makedoniji u kojoj je po njemu da nanosi teške udare, kako pokretu uopšte, tako i partizanskim odredima pojedinačno. U takvoj situaciji Pokrajinski komitet analizira novonastalu situaciju i donosi odluku: da se svi odredi koji dejstvuju u centralnoj Makedoniji organizovano povuku u zapadni deo Makedonije, na područje koje je bilo okupirano od strane italijanskih fašista jer je procenjeno da su uslovi za dalji razvoj ustanka na tom delu povoljniji. Pored toga odlučeno je da Pokrajinski komitet iz Skoplja pređe na teritoriju zapadne Makedonije, a da izvestan deo članova pokrajinskog rukovodstva ostane u centralnoj Makedoniji radi rada na terenu. Prema toj odluci dva člana Pokrajinskog komiteta, Mirče Acev i Strašo Pindžur, odlaze sredinom novembra na teren da bi izvršili pripreme za prebacivanje odreda i da uspostave vezu sa zapadnom Makedonijom gde se prebaciti Pokrajinski komitet. Nažalost, teror koji je tada besneo u Makedoniji nije mimošao ni njih. Njih je okupator uhapsio u Velesu i streljao. To je bio veliki gubitak za partijsku organizaciju. Krajem decembra 1942. godine dva druga člana Pokrajinskog komiteta prelaze bugarsko-albansku granicu i pristupaju pripremama za prelaz ostalih članova Pokrajinskog komiteta i delegata CK KPJ Dobrivoja Bobija Radosavljevića a kao i izvesnog broja drugih članova koji su radili u tehničarima. Jedan član Pokrajinskog komiteta upućen je na rad na tikveški teren u centralnoj Makedoniji.

U toku januara i februara 1943. godine realizovane su odluke Pokrajinskog komiteta. Posle prelaska u zapadnu Makedoniju Pokrajinski komitet postavio je sebi kao osnovni zadatak: u vršenju partijskih organizacija, prihvatanje i reorganizaciju partizanskih odreda i grupa koje su se povlaćile iz centralne Makedonije, organizovanje tehničke CK itd. Tih nekoliko meseci su veoma značajni za dalji razvoj narodnooslobodilačkog pokreta u Makedoniji.

Godina 1943. koja je nastupila neposredno iza zasedanja AVNOJ-a karakteristična je zbog pojačane aktivnosti partizanskih odreda, stvaranja većih partizanskih jedinica, bataljona i brigada i formiranja narodnooslobodilačkih odbora u Makedoniji. U tom periodu dolazi, posle težih iskustvenja, provala, hapšenja, ubijanja i interniranja, do stabilizacije NOP-a i partijskih organizacija u gradovima i selima.

Ta godina karakteristična je i po novoj značajnijoj pomoći CK KPJ i VŠ NOV i POJ, slanjem svoga predstavnika u Makedoniju Svetozara Vukmanovića a Tempa, koji je stigao krajem februara 1943. godine, a upućen je iz Bihaća a pre Prvog zasedanja AVNOJ-a. Svoje veliko iskustvo stekao je u borbama u raznim krajevima Jugoslavije on je preneo na partijska rukovodstva i na partizanske jedinice u Makedoniji. Naravno to je bilo od značaja za dalju mobilizaciju makedonskog naroda formiranje

CK KPM i Glavnog štaba NOV i PO Makedonije. Ove odluke znatno su doprinele da makedonski narod sagleda da samo pod rukovodstvom KPJ svojom oružanom borbom može da ostvari svoje vekovne ideale: nacionalno i socijalno oslobođenje.

Novoformirani CK KPM i GS NOV i PO Makedonije, stoje i na vrstima idejnim i političkim pozicijama KPJ razvili su veoma razgranatu aktivnost. Oni su izdali niz dokumenata, brošura, apela i proglašenja, i održali niz vojnopolitčkih savetovanja u kojima je objašnjavana data situacija i perspektiva za dalji razvitak narodnooslobodilačkog pokreta u Makedoniji. Ova aktivnost, kao i dalji uspjesi naših vojnih jedinica na bojištima, doprineli su masovnijem prilivu novih snaga u Narodnooslobodilačku vojsku. Istovremeno stvoreni su uslovi za formiranje većih vojnih jedinica. Makedonija podeljena je na pet operativnih zona. Tako je već sredinom 1943. godine u Makedoniji stvoreno pet žarišta borbe. Jedinice 1. operativne zone dejsstvovale su u zapadnoj Makedoniji i presecale veze okupatora sa Albanijom, dok su jedinice 2. i 4. operativne zone, jedna na tikveškom a druga na kumanovskom terenu ugrožavale značajnu saobraćajnu arteriju okupatora — železničku prugu i put Niš—Solun. Od osobitog značaja bila je okolnost što je u ovom periodu došlo do stvaranja prostrane oslobođene teritorije.

Narodnooslobodilački odbori formirani su gotovo u svim oslobođenim i poluoslobođenim mestima, kao i u velikom broju mesta na neoslobođenoj teritoriji, dok su u Kičevo i Debru formirani sreski narodnooslobodilački odbori. Glavni štab Makedonije na osnovu materijala Prvog zasjedanja AVNOJ-a izdao je uputstva da se svugde gde za to postoje uslovi formiraju opštinski, sreski i okružni narodnooslobodilački odbori. Oni postepeno postaju nosioci nove vlasti, a narod ih je kao takve i prihvatio.

Takva situacija na terenu omogućila je CK KPM i Glavnom štabu da idu korak dalje, da, prema materijalima Prvog zasjedanja AVNOJ-a, pristupe pripremanju za zasjedanje Antifašističkog sabora narodnog oslobođenja Makedonije.

STRAHIL GIGOV

BIHA KA JESEN 1942. GODINE

Svi oni koji su prisustvovali Prvom zasjedanju AVNOJ-a, bilo kao vje nici ili kao gosti, do ekali su sa velikim uzbu enjem ovaj doga aj i sasvim druk ije su ga doživjeli i vidjeli nego što se to može saznati iz suvih dokumenata.

Prije svega, Zasjedanje je održano u veoma složenoj i neizvjesnoj me unarodnoj situaciji, ali u velikom i sve anom raspoloženju. Iako dva-deset zvani no pozvanih delegata, predstavnika Slovenije i Makedonije, nisu uspjeli na njega da do u zbog neprekidnih borbi širom zemlje, ipak 54 prisutna delegata nisu bila na Zasjedanju sama. Sala gdje se zasjedalo, danas Muzej Prvog zasjedanja AVNOJ-a, bila je prepuna. Pored vije nika — najistaknutijih rukovodilaca KPJ, organizatora oružane borbe, pojedinih istaknutih patriota, nekompromitovanih predstavnika građanskih stranaka i istaknutih li nosti iz predratnog politi kog života, na u nih i javnih radnika, bio je u dvorani i veliki broj komandanata, komandira, komesara i boraca, koji su došli na Zasjedanje neposredno sa fronta. Bilo je tu i predstavnika opštinskih i sreskih NOO, partijskih i omladinskih rukovodilaca iz Bosanske krajine, Like, Korduna, Banije, Dalmacije, Hercegovine, Crne Gore, Sandžaka, Srbije, Hrvatske, zatim sveštenika-patriota gotovo svih konfesija koji su do tada prišli narodno-oslobodila kom pokretu, uglednih radnika i seljaka pristalica pokreta, kao i gra ana predstavnika slobodarskog grada Biha a. Svi su oni pružili svestranu podršku Zasjedanju i pozdravili odluke koje su na njemu donijete. Može se slobodno re i da je na tom istorijskom Zasjedanju prvi put u istoriji naše zemlje progovorila istinski i demokratski nova Jugoslavija, da je re ena istina o njoj i o njenoj borbi.

Zasjedanje našeg narodnog parlamenta i najvišeg politi kog tijela teklo je prili no neuobi ajeno, jer su sve diskusije vo ene i sve odluke donijete pred punom salom prisutnih. Bio je to, zaista, sabor naroda Jugoslavije.

Ulice Biha a, tako e, bile su pune gra ana, boraca i omladine koji su s interesovanjem pratili rad Zasjedanja. U današnjoj Ulici maršala Tita i AVNOJ-a i pred tržnicom, omladina Like, Korduna i Bosanske krajine, igrala je i veselila se cijeli dan. Veselju nije bilo kraja. Zasjedanje je bilo pravo narodno slavlje.

I po socijalnom, nacionalnom i vjerskom sastavu bio je to veoma „šarolik“ parlament, koji, sigurno, nikad do tada nije bio više opštenarodni. jugoslovenski, jedinstven ni odlu an da kroz narodnooslobodila ku borbu ostvari volju i težnje svih naroda Jugoslavije, da sami upravljaju svojom sudbinom i da više ne dozvole da im se bilo ko sa strane upli e u njihove poslove. Te ideje dominirale su u izlaganju svih govornika.

Govornici su na Zasedanju, uz burno odobravanje prisutnih, osudili zločine koje su okupator i njegovi pomagači, ustaše, etnici i drugi neprijatelji, izvršili i izvršavaju nad našim narodom. Pored toga, oni su razgoltili izdajničku i bratoubilačku politiku koju je Draža Mihailović, kao ministar izbjegličke vlade, vodio u našoj zemlji. Na Zasedanju je kao nikad do tada došlo do izražaja bratstvo i jedinstvo jugoslovenskih naroda i želja da se to borbena bratstva i jedinstva još više proširi i u vrsti. Ta spasonosna ideja vodilja, koju je već prvih dana ustanka istakla Komunistička partija Jugoslavije, prihvaćena je od naroda i postala kamen temeljac i najvažnija tekovina narodnooslobodilačke borbe.

Na ovom istorijskom Zasedanju prvi je govorio Vrhovni komandant NOV i POJ, drug Tito — čovjek koji je u narodu već bio proslavljen i legendaran, a o kome su neprijatelji naših naroda izmišljali najogavnije laži i klevete, za koje su glavu raspisivali ucjene i svim silama nastojali da gebelsovskom propagandom u narodu i među borcima okaljaju njegov lik, ili, bar u očajnoj nemoći, da potkopaju njegov autoritet.

Sjajni uspjesi koje je KPJ pod Titovim rukovodstvom postigla u pokretanju opštenarodnog ustanka i razvijanju NOV-a u celavoj Jugoslaviji, uspjesi postignuti u širenju bratstva i jedinstva, i velike pobjede NOV i POJ izvojevane pod njegovim rukovodstvom, uzdigle su Titov lik visoko iznad domaćih neprijateljevih laži i kleveta i obavile ga najvećim poštovanjem i ljubavlju naroda i boraca kao nikoga do tada. Drugi; Tito postao je naš simbol i ponos, naš prkos i nepokolebljivost, naša postojanost i nesalomljiva volja i odlučnost. Snaga i odlučnost koju je imao Tito u sebi, to je bila snaga naroda koji je digao ustanak i poveo borbu protiv neprijatelja. Svi smo mi osjetili ali tu neizmjernu i magijsku snagu Tita. A kad nam je najteže bilo, misleći na njega, osjetili smo je u sebi. Ta snaga i vjera u Tita, i u pokret u cjelini, nikad nas nisu napuštali.

Zato je istupanje druga Tita na Prvom zasjedanju AVNOJ-a, do tada najeminentnijem skupu u toku narodnooslobodilačke borbe, značilo po etak jednog novog poglavlja u razvitku narodnooslobodilačkog pokreta i po etak afirmacije naše borbe i istine o njoj pred cijelim svijetom.

Imajuć u vidu da se u borbi, i ubuduće, moramo jedino i isključivo oslanjati na svoje vlastite snage, drug Tito je naročito podvukao neke zadatke koji se stajati pred Izvršnim odborom AVNOJ-a i NO odborima. Govoreći o tim zadacima, kao i o potrebi osnivanja AVNOJ-a, on je, između ostalog rekao: „I razumijete se, na organ koji mi ovdje stvaramo, koji je odozdo izrastao, pada ogromna odgovornost i teška zadaća. Našoj vojsci treba odjeća — mi nemamo tvornicu. Našoj vojsci treba obuće — mi nemamo tvornicu obuće. Našoj vojsci treba naoružanje — mi nemamo tvornicu oružja. Našoj vojsci treba hrane. Sve to pada kao zadaća na ovaj visoki forum, koji naš narod stvara kao klicu svoje vlasti. .

Izvršni odbor AVNOJ-a razvio je iz Bihaća vrlo živu aktivnost. Imajuć u vidu uslove u kojima je radio, može se reći i da su postignuti maksimalni rezultati. Osnovani su zdravstveni, socijalni, privredni, finan-

¹ Prvo i Drugo zasjedanje Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije. Prezidijum Narodne skupštine FNRJ. Beograd. 1953, str. 16.

sijski, prosvetni, vjerski i drugi odsjeci Izvršnog odbora. Donesen je Statut Narednog univerziteta, Uputstvo nastavnicima (nastavnicama) za rad u osnovnim školama sa nastavnim programom, izdavana su uputstva ekonomsko-financijske prirode, regulisano pitanje plata, kirija i si. Izdato je Uputstvo o osnivanju zdravstvenih sekcija pri narodnim odborima iji je zadatak bio da vode brigu o zdravlju naroda. Izvršni odbor donio je Nacrt odluke o mjesnim organima narodne vlasti i Uredbu o zajmu narodnog oslobo enja od 500 miliona dinara (kuna). Zajam je raspisan za podmi- renje potreba Narodnooslobodila ke vojske i obnovu uništenih sela od oku- patora, ustaša i etnika. Dodijeljena je posebna nov ana pomo za izbjeg- lince² koje su se nalazile u Biha u, kao i narodu Kozare, Janja i Pljeve. Zajedno sa Odsjekom (Vrhovnog štaba) za vojne vlasti u pozadini, Izvršni odbor sazvao je 15. januara 1943. konferenciju predstavnika sreskih narod- nih odbora i komandi vojnih podru ja.

Na Prvom zasjedanju AVNOJ se konstituisao kao opštenarodno poli- ti ko predstavništvo svih naroda Jugoslavije. To zna i, AVNOJ je postao vrhovno opštepolti ko tijelo narodnooslobodila kog pokreta i zajedno sa Vrhovnim štabom sa injavao vrhovno rukovodstvo oslobodila kog pokreta naroda Jugoslavije. Postavlja se i pitanje zašto Izvršni odbor AVNOJ-a nije proglašen privremenom vladom Jugoslavije? O tome se u ono vri- jeme mnogo govorilo u Biha u. Istina, u to doba nije traženo da se on proglasi vladom, ali su svi smatrali da je to, zaista, naša prva vlada. Danas je nama svima jasno da to nije ura eno, prije svega, zbog spolj- nopoliti kih faktora. Iako Izvršni odbor AVNOJ-a nije bio **de jure** vlada narodnooslobodila kog pokreta on je **de facto** po svojoj funkciji, po raspo- djeli dužnosti unutar njega, po poslovima koje je obavljao i po autoritetu, uistinu to i bio. On je imao sve prerogative vlade, bez obzira na period i uslove pod kojima je radio. On je sigurno više bio vlada nego mnoge druge vlade u ratu koje su se nalazile van zemlje, i koje su smatrane i priznavane kao vlade.

U svakoj vladi, normalno, nalaze se politi ki ljudi, tj. ljudi od uti- caja ili koji predstavljaju neku stranku ili partiju.

Kad bi to bio samo politi ki organ onda se takvom politi kom tijelu i njegovim izvršnim organima obi no ne daju zaduženja po resorima, ve po odre enim oblastima kao, na primjer, organizaciona pitanja, kulturno- prosvjetni rad i si. Zbog toga se može tvrditi da je Izvršni odbor AVNOJ-a bio za nas u zemlji po svom sastavu, po autoritetu i. po svojoj aktivnosti, naša prva vlada, vlada naroda i boraca koji se s oružjem u ruci bore, protiv okupatora i doma ih izdajnika. Za inostranstvo taj isti Izvršni odbor nije bio vlada ve samo vrhovno politi ko predstavništvo naroda Jugo- slavije.

Osim toga, može se postaviti pitanje da li postoji neko politi ko tijelo koje nije vlada, a ima vlast, i iji lanovi vode resore kao što su: unutrašnji

² Prema neprijateljevom dokumentu župe Krbava i Psat, T. br. 1/1943. od 4. 11 1943. u Biha u se prije oslobo enja Biha a nalazilo 10.000 izbjeglica.

poslovi, zdravlje, socijalna pitanja, vjera, itd. I logi kim rasu ivanjem dolazimo do zaklju ka da nema takvih primjera. Istina, poznato je da u Velikoj Britaniji opozicija formira „vladu u sjenci" sa resorima, ali to nema nikakve sli nosti s Izvršnim odborom AVNOJ-a i ne može se uporeivati, jer je on bio jedina i stvarna vlast u zemlji koju je narod, kad se digao na oružje protiv okupatora, izabrao i prihvatio kao svoju. lanovi Izvršnog odbora AVNOJ-a pored svojih redovnih dužnosti u estvovali su s puškom u ruci i u mnogim borbama, maršovali zajedno sa našim jedinicama i nikada se nisu odvajali od naroda i boraca.

Svojevrsni je izuzetak da u Izvršnom odboru nije postojao resor za vojsku i za spoljne poslove. Ti resori nisu bili zbog toga što je postojao Vrhovni štab na elu sa Vrhovnim komandantom drugom Titom, koji je, istovremeno, bio i generalni sekretar KPJ. O spoljnopoliti kim pitanjima zajedni ki su se brinuli Izvršni odbor AVNOJ-a i Vrhovni štab, i zajedni ki su zastupali interese naše zemlje³.

To, što u Izvršnom odboru nije bilo drugova iz Makedonije i Slovenije, samo je posljedica ratnih prilika. Ali, i oni su AVNOJ i njegov Izvršni odbor smatrali svojim vrhovnim organom.

*

Ve u prolje e 1942. godine u Bosanskoj krajini izvo eni su dosta esti i uspješni napadi na gradove i ostala naseljena mjesta, koje je neprijatelj zaposjeo i u kojima je imao svoje ja e posade. Po etkom 1942. godine palo je utvr eno neprijateljevo uporište Budimli -Japra (Grme), V. Kladaša i izvršen je napad na Mrkonji -Grad. Poslije oslobo enja Prijedora u estali su napadi za oslobo enje drugih gradova u Bosanskoj krajini! Pored dragocjenog borbenog iskustva, ste enog u tim napadima, naše brigade i odredi brojno su oja ali i snabdjeli su se opremom. To je, u isto vrijeme, zna ilo i nanošenje snažnijih vojnih i ekonomskih udaraca neprijatelju. Ti uspjesi za nas u Bosanskoj krajini imali su neprocjenljiv zna aj. Mi više nismo bili u o ima širokih masa „šumska vojska" ili „ša ica bandita" koji napadaju i ruše željezni ke pruge i drumove, kako nas je neprijatelj prikazivao, nego vojska koja uništava i ve e garnizone, i u tim napadima je ak i brojnija. Poslije likvidacije neprijateljevih garnizona relativno lako su oslobo ena okolna sela koja su se, ina e, vrsto držala kad su imala sigurnu zale inu — naoružani garnizon. Zato su naši napadi na gradove izazivali paniku i rasulo u neprijateljevim redovima. A to je opet nagrizzalo disciplinu u neprijatelja i on je bio prinu en da se brani ne samo na prugama i putevima, nego i u gradovima. Nasuprot tome moral naše vojske, ionako vrst, još je više rastao, dok je na terenu jedinstvo naroda stalno ja alo. Zato, kao rezultat tih vojnih uspjeha i u dijelu masa koje su ostale po strani, i me u onima koje je neprijatelj uspjeo na neki na in da veže za sebe, dolazi do zna ajnijeg previranja i pristupanja našem pokretu. Politi ka platforma narodnooslobodila ke borbe i parole pod ko-

³ To nam pokazuju zajedni ke izjave Izvršnog odbora AVNOJ-a i Vrhovnog štaba od 8. februara 1943. godine povodom širenja klevetnih i lažnih informacija u inostranstvu o narodnooslobodila kom pokretu i njegovim ciljevima, i note saveznicima o izdajni koj ulozi etnika Draže Mihailovi a.

jima je voena borba protiv fašizma postale su za njih realne i privlačne, a uz to postojale su veći oružane snage, sposobne ne samo da zaštite narod i da odoljevaju napadima neprijatelja, već da ga tuku i da mu nanose osjetne gubitke. U toj fazi borbe najjasnije se osjeća diferencijacija između stanovništva u gradovima. Mi nismo branili oslobođene gradove po svaku cijenu, već smo ih, kad bi neprijatelj preduzeo i napad, napuštali. Sve do polovine oktobra 1942. godine vladalo je mišljenje u mnogim našim društvima da gradovi ne mogu biti naši centri. Ali, već 27. oktobra, stav Vrhovnog štaba bio je da se Bihać može i treba **duže zadržati** (podvukao **H. K.**) u našim rukama⁴. Dešavalo se da neki grad po 3 puta za mjesec dana prelazi iz ruke u ruku. Istina, to je doprinijelo da se u izvjesnog broja stanovnika tih gradova stvori psihoza da je naša vlast privremena. A upravo to je i uslovljavalo oštru diferencijaciju između stanovništva u gradovima. Oni, koji su se opredjelili za naš pokret, angažovali su se politički do kraja. Kolebljivci i još neopredijeljeni ispunjavali su obaveze koje su od njih tražene, ali su ih, kad god im se pružila prilika, i izbjegavali. Takvi nisu pristupali u našu vojsku niti su napuštali gradove jer su računali da će, kad ponovno dođu u Nijemci, preduzeti prema njima represalije. Ne treba zaboraviti da je u gradovima bio i jedan dio neprijateljski orijentisanih građana prema nama, koji su, kao peta kolona, širili alarmantne vijesti i vršili politički pritisak na sve ove kolebljivce da se ne odazivaju našim pozivima.

Međutim, u Bihaću se mnogo manje osjeća privremenost. Bihać je grad u kojem je uvijek bilo slobodoljubivih snaga i u kojem se uvijek čula slobodarska misao. Grad je dobio svoje oslobodilačke raširene ruke i otvoreno srce. Mi, koji smo se u to vrijeme nalazili u oslobođenoj Bihaću, možemo reći da je bilo malo gradova u to doba koji su našu vojsku i sve naše drugove tako toplo i srdačno dočekali i primili kao što je to bio Bihać.

Iako su prije nepun mjesec dana pred Prvo zasjedanje AVNOJ-a bile borbe u gradu, njegovi stanovnici nastojali su da se život u gradu normalizuje i da dobije izgled grada koji se stoji i bori i priprema za dalje borbe. Takav je Bihać bio kad je kao doma in dočekivao svoje goste, prve vijetnake AVNOJ-a i delegate omladinskog Kongresa, a i svakog drugog ko se u njega navraćao tih dana 1942. godine.

Doma in Prvog zasjedanja nije bio samo grad Bihać, nego i sva njegova okolina i oslobođeni krajevi Hrvatske (Lika, Kordun, Banija), pa i čitava Bosanska krajina. O tome kako se narod tog kraja i Bosanske krajine odnosio prema Narodnooslobodilačkoj vojsci i oslobodilačkom pokretu, najbolje će nam ilustrirati riječi druge Tita, izgovorene na otvaranju Prvog zasjedanja AVNOJ-a: „...Mi imamo visok moral ne samo u našoj vojsci — moral koji zadivljuje čitav svijet, — već i u našem narodu. Gledajte na ona popaljena sela! Kraj njih, na zimi, pod našim oružjem ili pod golim nebom, u šumi kraj vatre, seljaci i seljanke ne ropaju na svoju sudbinu, već kažu: „Braćo mila, borite se — a mi ćemo dati i poslednji zalogaj

⁴ Pismo VS NOP i DVJ od 27. X 1942. godine Operativnom štabu za Bosansku krajinu.

što ga imamo da biste pobijedili našeg zajedničkog neprijatelja". To je moral kakav se rijetko i teško nađe, to je ponos naroda Jugoslavije⁵."

Najbolji primjer i potvrda tih riječi koje je drug Tito izgovorio na Prvom zasjedanju AVNOJ-a, a koje svjedoče o odanosti ovog kraja NOP-u i borbi, kao i primjer masovne i svjesne discipline vojske i naroda, bio je i napad na Bihać. Nekoliko dana naše jedinice su se pripremale za taj napad. Kolone boraca navirale su prema Bihaću, a ratni materijal i oprema privlačeni su na položaje. Za sve to vrijeme, do samog početka napada, niko sa oslobođene teritorije Bosanske krajine, niti iz Hrvatske, nije odao neprijatelju da se priprema napad na grad. Naprotiv, zahvaljujući radu partijske organizacije u Bihaću dobili smo detaljan raspored i sve podatke koji su nam bili nužni, i koji su mnogo doprinjeli da se napad uspješno izvede.

Nezaboravne su uspomene iz Bihaća na boravak druga Tita i drugova Marka, Ivana Milutinovića i Janka, na boravak Vrhovnog štaba, CK SKOJ-a i njegovog sekretara druga Lole, na druga Pucara Starog i Osmana Karabegovića, Kostu Nada i Slavka Rodica, na Izvršni odbor AVNOJ-a i njegovog predsjednika Ivana Ribara, na Nuriju Pozderca, Simu Miloševića, Vesu Maslešu, na Pavla Savića, Vladu Zečevića, Mladena Ivekovića, Gorana Kovačića i Vladimira Nazora, na boravak kazališnih umjetnika, književnika, javnih radnika i drugih istaknutih boraca i rukovodilaca naše revolucije. Sjećanje se brojnih boraca, desetara, vodnika, komandira, komandanata i političkih komesara udarnih krajiških i hrvatskih brigada koji su jurišali na utvrđeni grad i oslobodili ga, a posebno svih onih boraca koji su dali svoje živote u toj borbi. Dok je god Bihać nikad te uspomene na te neimare revolucije neće izbljediti i nestati. Kad god se bude proslavljao dan Prvog zasjedanja AVNOJ-a, njegujemo, kako ovi, tako i buduće generacije, proslavljajući kao jedan od najznačajnijih događaja naše historije uopšte. I uspomene na te dane i događaje a posebno na ljude iz tih dana, ostaće uvijek drage i nezaboravne onakve kakve su bile 26. novembra 1942. godine u svitanju naše revolucije.

HAJRO KAPETANOVI

⁵ Prvo i Drugo zasjedanje Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije, Prezidijum Narodne skupštine FNRJ, 1953. godine, Beograd, str. 16.

STVARANJE I RAD USAOJ-a

Prema sugestiji druga Tita prilikom slučajnog susreta s njim, jula 1942. godine u Prozoru, pošto je trebalo da idem na teren, krenuo sam u Mostar, jer je u to vrijeme u Hercegovini došlo do izvjesne osjeka ustanka. Većina naših jedinica povukle su se sa tog područja i ustaše su uspjele da dijelom razbiju partijsku i skojevsku organizaciju. U Mostaru sam se zadržao, u dubokoj ilegalnosti, oko mjesec dana, rade i na izvršenju i obnovi organizacije SKOJ-a.

Iz Mostara sam se ponovno vratio u Prozor, odakle sam nastavio put za Livno. Kraće vrijeme zadržao sam se sa Hercegovcima, odnosno u 10. hercegovačkoj brigadi, a zatim sam preko Glamoć, koji je bio slobodan, pošao na Mliništa, gdje se nalazio CK KPJ i Vrhovni štab. Na Mliništima sam se našao sa Lolom koji je tih dana, u drugoj polovini septembra, došao sa svojim oćem iz Zagreba. Zajednički smo napravili plan rada i našeg djelovanja u omladinskim organizacijama. Govorili smo o potrebi da organizujemo širu konferenciju omladine Bosne i Hercegovine ili kraćiške omladine. Tu ideju nametnula je sama situacija da bi se organizovanje zahvatio omladinski pokret koji je tada dobio nov polet. Iz te ideje, još tada na Mliništima, rodila se ideja o omladinskom kongresu. Tada su voćeni prvi razgovori o mogućnostima, o potrebama, o korisnosti jedne opštejugoslovenske omladinske manifestacije. Mislim da je isto tako tu, na Mliništima, riješeno da se popuni i CK SKOJ-a, jer je većina njegovih članova, izabranih na Sestoj zemaljskoj konferenciji SKOJ-a u Zagrebu, izginula ili su se mnogi nalazili daleko na nekom drugom području. CK Partije je zaključio da se formira novi Biro CK SKOJ-a. U isto vrijeme formirana su oblasna rukovodstva SKOJ-a za Bosansku kraćinu, isto nuću Bosnu i za Hercegovinu, pošto do tada još nisu bila formirana, a stanje omladinskog pokreta na terenu je to zahtijevalo.

Dobro se sjećam tih razgovora na Mliništima, o formiranju omladinskih rukovodstava. Vjerovatno da je Lola, prije ih u mećuvremenu, o tome uopšte o omladinskoj organizaciji, razgovarao sa drugovima Titom i Markom kao i sa ostalim članovima CK KPJ. Tu na Mliništima izradili smo projekt plana rada. Poslije prilićno široke diskusije usvojili smo ga i odmah poćeli da ga realizujemo.

U to vrijeme naše brigade i divizije uspješno su razvijale svoja ofanzivna dejstva i oslobodile niz većih i manjih mjesta. To je omogućilo da se najući dio Vrhovnog štaba premjesti sa Mliništa na Oštrelj, a ostali dijelovi i druge ustanove i forumi u Bosanski Petrovac. I mi smo se preselili u Petrovac. Uspostavili smo vezu sa Oblasnim komitetom SKOJ-a za Bosansku kraćinu i pomogli mu da što šire obuhvati omladinu i da

pripremi Oblasnu konferenciju SKOJ-a. Ta konferencija održana je 10. novembra 1942. godine u Bukova i pored Bosanskog Petrovca.

Konferencija u Bukova i imala je veliki značaj ne samo za razvoj i u vršenje organizacije SKOJ-a u Bosanskoj krajini već i za uvršenje i proširenje rada organizacija SKOJ-a uopšte. U referatu i u diskusiji iznijeti su značajni rezultati i iskustva iz rada, nove forme i nove originalne ideje o aktivnosti omladine. Govoreno je o aktivnostima koje treba proširiti i razviti. Znam da je Lola bio veoma zadovoljan tom konferencijom i tim novim aktivnostima koje su nikle na području Bosanske krajine. Zaista, konferencija je bila dobra i sadržajna. Ali i objektivni uslovi u Krajini, karakter i širina ustanka, neposredna blizina naših najviših rukovodstava, trajnost slobodne teritorije, omogućili su da se ta aktivnost masovno razvije i afirmiše, da pokaže sve svoje dobre osobine i prednosti.

Međutim, te i slične forme rada i organizacije pojavljivale su se i u drugim krajevima, ali se zbog raznih objektivnih, a negdje i subjektivnih okolnosti, nisu mogle razviti.

U Bosanskom Petrovcu, prvi put poslije Užica, sastao se Biro CK SKOJ-a: Lola, Mihailo Svabić, Slavko Komar, Ljubinka Milosavljević i ja. Ovdje se, stvarno, Biro prvi put našao kompletan, jer je i u Užicu bio krnji. Pretresali smo niz na elnih, političkih i organizacionih pitanja i problema. Iz Petrovca smo obilazili široko područje oslobođene teritorije i pružali neposrednu pomoć organizacijama na terenu. Tu smo ostali oko mjesec dana, negdje od polovine oktobra do polovine novembra. Tada je na području Bosanske krajine održan i taj niz skobjevskih i omladinskih konferencija kao, na primjer, u Glamoču, Hašanima i u drugim mjestima. Uporedo s tim, u njima su stalno diskusije o osnovnoj problematici i liku omladinskog pokreta, i vršene temeljite pripreme za omladinski kongres. Tada smo formirali i Pripremni komitet za kongres. U njega su ušli pored svih članova Biroa, Zoran Zujović i Darinka Puškarić. Također, formiran je Sazivački odbor kongresa, štampan proglašavanje kongresa, diskutovano o tome kakav kongres treba da bude i kakav da mu bude sastav. Određeni su i referenti. S njima smo se dogovorili šta referati treba da obuhvate, i šta kongres treba da riješi. Uspostavljene su i veze sa organizacijama u Bosanskoj krajini, Sloveniji, Hrvatskoj, zatim kontakti sa organizacijom Kosmeta, sa Sremom i sa Crnom Gorom. Ponovno je pokrenuta „Omladinska borba“ i tu je izišao i njen treći broj. Radili smo, zaista, vrlo aktivno na uvršenju skobjevske i omladinske organizacije, na jačanju omladinskog pokreta uopšte i na pripremanju za kongres. Mislim da je aktivnost Biroa CK SKOJ-a u Petrovcu bila najplodniji period njegove dotadašnje djelatnosti, jer je on upravo tada uspio da saopšti omladini organizacione forme, iskustva iz dotadašnjeg rada i političku platformu. Taj period veoma je značajan za dalji razvoj omladinskog pokreta bar u onoj mjeri ukoliko je Biro CK SKOJ-a mogao da djeluje.

Naše jedinice poslije nekoliko dana žestokih borbi oslobodile su 4. novembra 1942. godine Bihać. Mi smo se dogovorili da odmah pređemo u tek oslobođeni grad, ali nam se suprotstavio i a Janko. Zbog toga je između nas i njega skoro došlo do prepirke. Nama se žurilo da tamo dođemo što prije, a on je to posmatrao sa jednog drugog gledišta.

u to vrijeme u Bosanskoj krajini ve su postojala sva omladinska rukovodstva od seoskih organizacija, preko opštinskih, sreskih, okružnih do Oblasnog komiteta SKOJ-a. Pored toga, postojala je široka mreža vojno-političkih kurseva, omladinskih domova, radnih jedinica, analfabetskih tečajeva, kulturnih društava, pionirskih organizacija, itd. Sve je to imalo ogroman politički značaj. Uporedo s tim nestalo je i onog nepovjerenja starijih u omladinu, što je dijelom bila posljedica pomanjkanja oružja, kad su naoružani samo stariji ljudi i oni koji su odslužili vojsku. Tada je jedan dio starijih smatrao da omladincima, koji nisu služili vojsku i koji ne znaju rukovati oružjem, nije korisno davati puške u ruke. Vojnopolitički kursevi znatno su doprinijeli razbijanju takvih shvatanja. Omladina se masovno javljala na kurseve i u radne jedinice. Oni su na njima sticali neophodno političko i vojno znanje. Ali, najbolja škola bila je borba, pa je tada sve intenzivnije u jedinicama, ako se tako može nazvati, vršena smjena generacija, odnosno popunjavanje su omladinom sa terena koja je obuhvaćala na raznim kursevima i na omladinskim radnim akcijama.

Slično stanje bilo je i na oslobođenom području Hrvatske, u Lici, Baniji, na Kordunu i u Dalmaciji. Iskustva su prosto prelivana iz jednog kraja u drugi, sa jednog područja u drugo. U Hrvatskoj su tada bili postignuti zapaženi rezultati u stvaranju pionirske organizacije, i to iskustvo odmah je preneseno u Bosansku krajinu. U Bosanskoj krajini je omladina u radnim jedinicama, na vojnopolitičkim kursevima i u kulturnoj aktivnosti postigla vidne rezultate što je znatno uticalo na susjedne krajeve Hrvatske.

Sve je to pokazalo da se u omladini kriju ogromne rezerve. Ali to shvatanje prevladalo je tek poslije govora druga Tita na Kongresu USAOJ-a, kada je konstatovao da omladina čini tri četvrtine naše vojske. Do tada je bilo sektaštva, a negdje ga je bilo čak i u 1943. godini. Bilo je krajeva gdje su teško primali u SKOJ nove, ve u borbi ili pozadini provjerene omladince, dok su na drugoj strani, na primjer u Bosanskoj krajini, primani masovno i to javno na konferencijama gdje je narod u estvovao u odlučivanju ko može biti skojevac. Bilo je i drugih zastranjivanja. Na primjer, na opštoj omladinskoj konferenciji u Glamoč u dio njih tražio je da omladina ne nosi državne trobojke, ve crvenu zastavu. „Stara je nam nacionalna zastava“ — govorili su. Taj svoj zahtjev objašnjavali su time jer ne e da se razlikuju od skojevaca, pošto su oni zajedno sa skojevcima ispunjavali zadatke, ciljevi su im bili isti kao i politički zahtjevi, pa ni u pogledu zastave nisu htjeli da se od njih razlikuju.

Uporedo dok se omladina pripremala za svoj kongres, u Bihaču je 26. i 27. novembra 1942. godine održano Prvo zasjedanje AVNOJ-a. U CK SKOJ-a dosta smo o njemu razgovarali. Ko je predložio i kako je došlo do toga da me pozovu kao vijećnika na Zasjedanje nije mi poznato, ali znam da mi je to Lola saopštio i još dodao da pripremim govor. Koliko mi je bilo milo što u prisustvu Zasjedanja AVNOJ-a toliko mi je bilo teško da govorim i da se odlučim šta da govorim.

Sa Zasjedanja najjače i utisak mi je bio jednodušnost vijećnika, i širina pokreta koja je, upravo, tu došla do izražaja. I sada, kada se sjetim Prvog zasjedanja uvijek mi padne na pamet kako je u referatima od nekoliko stranica data puna ocjena jednog bitavog perioda, bogatog krupnim i sudbonosnim događajima. Na Zasjedanju se govorilo jezgrovito i kratko. Ne

znam da li je drug Tito govorio pola sata, a sigurno nije ni toliko. On je u svom govoru iznio dotadašnje karakteristike borbe, dao političke i vojne zadatke i perspektivu razvoja borbe. Ta pitanja nisu bila tada nimalo jednostavna, vjerovatno, mnogo komplikovanija nego što su ova današnja. Na određenom stepenu razvoja ustanka bilo je potrebno stvoriti vlast i političko predstavništvo, vodeći računa o unutrašnjim okolnostima i o komplikovanoj međunarodnoj situaciji. Za sve to nađeno je pogodno rješenje i prava mjera.

U cijeloj Evropi nije tada postojalo skoro nikakvo slobodno područje, a u nas je održana jedna manifestacija, odnosno skup, koji je rješavao sudbinu cijelog naroda, sudbinu ustanka, i sudbinu naše zemlje. Najvažniji, najhitniji, oko čega su se vodile diskusije, bili su dokumenti Prvog zasjedanja, u stvari prvi koraci na putu stvaranja nove države sa novim odnosima, nacionalnim i socijalnim i zametak nove vlasti. Osjećanje da pored odreda, brigada, divizija i korpusa, narodnooslobodilačkih odbora i komiteta postoji i najviša vlast, AVNOJ, i njegov Izvršni odbor, ispunjavalo nas je ponosom i samopouzdanjem.

Ne znam kada sam posljednji put održao govor druga Tita, ali ono što je na tom zasjedanju rekao da „nijedan narod nije prolio toliko krvi i morao da dokazuje da je to krv njegova“ ostalo mi je duboko urezano u sjećanju još od tada. To živi ne samo u meni nego u svima onim koji su bili na zasjedanju. Trebalo je još mnogo učiniti, još mnogo krvi proliti, da bi se dokazalo da tu krv ne prolivaju kvislinzi i izdajnici, već oni koji se stvarno bore za slobodu i drukčije odnose. Pošto su se slegli svi utisci koje jedna takva manifestacija izaziva u svakom čovjeku, osjetilo se zadovoljstvo što je napravljen krupan korak na konačnom rješavanju svih tih krupnih državnih pitanja.

Izvršni odbor AVNOJ-a imao je sva obilježja privremene vlade, i činio je to, u stvari, i bio. On je imao svoje odsjeke i oslanjao se na široku mrežu narodnooslobodilačkih odbora. To je bila istinska narodna vlast, jedina u zemlji, iako je zbog spoljnih i unutrašnjih uslova drukčije tretirana i prikazivana. Upravo u tome se vidi sva dalekovidost i politička zrelost našeg rukovodstva. Prvo zasjedanje AVNOJ-a uslovalo je i zasjedanje u Jajcu, ali se nekako danas to zanemaruje, ne ističe se dovoljno njihova povezanost i uslovljenost. U pozivu koji je drug Tito uputio budućim vijecima* kaže se i ovo:

„Vrhovni štab uzeo je zato na sebe inicijativu da sazove skupštinu istaknutih boraca i rodoljuba koji su od početka ustanka nesebično i požrtvovano učestvovali u narodnooslobodilačkoj borbi u cilju održavanja i oslobodjenja Jugoslavije i oslobodjenja narodnih poverenika kao najviše narodne vlasti u Jugoslaviji.“¹ Međutim, zbog već poznatih razloga, nije došlo do formiranja vijeca i narodnih poverenika, a ipak je postignuto ono što se željelo.

CK SKOJ-a pošto se prebacio u Bihać smješten je u jednu zgradu pored mosta u Prekouniu. Težište našeg cjelokupnog rada bio je kongres, jer su dani njegovog održavanja bili neposredno pred nama. Dogovorili smo se da to vrijeme iskoristimo što bolje i da upoređujemo sa kongresom održanim u sastanaka sa delegatima iz pojedinih krajeva Jugoslavije, naročito sa

¹ Prvo i Drugo zasjedanje AVNOJ-a, Stvarnost, Zagreb, 1963, str. 72.

onim koji su došli iz udaljenijih područja, kao i posebno savjetovanje sa rukovodiocima SKOJ-a iz jedinica.

U istim prostorijama stanovali smo i radili pa su diskusije vođene "od jutra do sutra". Za kongres je trebalo sve predvidjeti. To je bio prvi skup takve vrste, a iskustva nismo imali mnogo. Naišli smo na teškoće oko smještaja, ishrane, prevoza prilikom dolaska i odlaska delegata. Svi smo govorili i raspravljali o budućem kongresu, ali niko nije imao ta nu predstavu kako će sve to da teče i da izgleda. Pošto se u neposrednoj blizini nalazio CK KPJ, nije postojala nikakva bojazan da ćemo napraviti neki politički promašaj. Zbog toga bilo nam je najlakše politički pravilno postaviti stvari. Ali, zato je mnogo diskusije bilo oko referata da li oni treba da imaju neki posebni omladinski stil i način izlaganja. Pribojavah smo se da referati ne budu pisani nekim, suviše visokim stilom, teško shvatljivim za omladinu.

Mnogo se diskutovalo i o tome kako političku liniju, referate i diskusije što više približiti nivou omladine, da im budu lako shvatljivi i razumljivi jer je malo viši način izražavanja, skoro akademski, bio i ostao još dugo poslije kongresa karakteristika ne samo omladinskih rukovodilaca već i onih koji su se nalazili na najvišim rukovodnim mjestima u omladinskim organizacijama. Sve to uskladiti i prilagoditi nivou većine delegata, nije bilo nimalo lako ni jednostavno. Ono malo iskustva što se steklo neposredno pred rat, za vrijeme studentskih konferencija i manifestacija, naročito na Beogradskom i Zagrebačkom univerzitetu, nismo sasvim mogli primjeniti, jer su one držane u sasvim drugim uslovima i sa potpuno drugim zadatkom. Pored toga, i sastav u članstvu bio je sasvim različit. Biro je oko svega toga bio veoma angažovan.

Činilo mi se da je i odnos Biroa i članova CK SKOJ-a prema omladinskim organizacijama i omladini uopšte bio znatno drugačiji nego što je to danas. Odnosi su bili prisniji, neposredniji, intimniji, jednom rečju veoma bliski. Između ondašnjih i današnjih odnosa ima, čini mi se, vidne razlike. Ne bih mogao da kažem o čemu se ta razlika radi, ali razlike ima. Možda bi bilo korisno da se to pitanje malo prouči i da se iz njega izvuku potrebna iskustva. Tada nije prošao ni jedan dan, iako su pripreme vršene u ratno vrijeme i pod veoma teškim ratnim uslovima, da neko članova Biroa nije otišao na neki sastanak omladinske organizacije ili da pomogne u pripremanju nekog programa za priredbu. Eto, na primjer, ja apsolutno nemam sluha niti sam išta temeljnije znao iz muzike, ali sam se nekoliko puta našao u situaciji da dirigujem nekim seoskim omladinskim horom i da u omladini da pjeva „Hej Sloveni“, ili neke partizanske pjesme. U Bihaću smo odigrali nekoliko fudbalskih utakmica. U ekipi je i Lola igrao iako nije bio fudbaler. Koliko se sjećam, ja sam igrao protiv Bišćana.

Naš stil rada i rukovođenja nije se sastojao samo u tome da izdajemo direktive, komandujemo i naredimo, već smo bili neposredno među omladinom, radili i živjeli njenim životom i uticali na širčansko članstvo iz same organizacije da stvari idu onim tokom kojim mi želimo. Duboko mi se urezao u sjećanje jedan primjer iz Bihaća. Održavana je neka omladinska konferencija baš u sahalu gdje je održan Kongres. Ne sjećam se šta je na konferenciji trebalo riješiti ali upamtio sam da je među prisutnima bilo polovinu djece — pionira. Djeca kao djeca digla su strašnu galamu, lupala, skakala po stolicama i jurila okolo. U toj galami Lola je ustao i obratio

im se. Malo je zastao dok su se donekle umirili, a onda je po eo da im govori. Suprotno njihovom o ekivanju on nije po eo da ih grdi i umiruje ve im je rekao: „E, baš mi je milo što ste tako živahni, što ste tako nestašni. Kada ete da ispoljite svoju životnu radost ako ne ete u tim godinama“. Odjednom se sve utišalo i djeca su po ela da slušaju njegovo izlaganje sa napregnutom pažnjom. Lola je nastavio: „Treba da se igrate i veselite, ali pred nama ima i ozbiljnih zadataka“. Da je po eo sa grdnjom, sa vikom i nervozom vjerovatno ne bi uspio ni da ih umiri, ni da privu e njihovu pažnju. On je pošao od onoga što je sasvim normalno i nije mu bilo teško da njihovo raspoloženje i pažnju usmjeri u onom pravcu kuda želi. Eto, ini mi se da je to jedna od karakteristika našeg tadašnjeg metoda rukovo enja i ini mi se da se razlikuje od današnjih.

Za nas je bilo sasvim normalno kad se neki od nas na e u nekoj jedinici, bilo da po e da prisustvuje sastanku organizacije SKOJ-a ili jednostavno da je obi e, pa ako ta jedinica dobije nare enje za napad ili se priprema da po e u napad, mi smo se jednostavno priklju ivali njoj i s njom u estvovali u napadu. Omladinski rukovodilac ne bi, ina e, mogao druga ije da djeluje i da uspješno uti e na omladinu. To nije bilo neko pisano pravilo ve sastavni dio na ina rukovo enja. Time se i objašnjavaju one vje ite promjene u rukovodstvima, ali su uvijek na rukovode e dužnosti dolazili sposobni ljudi. A tu sposobnost sticali su živje i i djeluju i me u omladinom, živje i njenim životom, uklju uju i se u njene aktivnosti, rješavaju i sa njom nastale probleme. Upravo zato su omladinski rukovodioci relativno lako rješavali postavljene zadatke, pa i na nekom širem podru ju, jer su ih sprovali u sredini gdje su živjeli i radili. Time se i objašnjava injenica da mi nikad nismo oskudjevali u kadrovima, jer su novi stalno izrastali iz tih sredina, a na površinu su izbijali samo oni koji su svojim radom sticali najviše autoriteta, a to su stvarno bili najbolji me u najboljima. Čak stil i metod rada i prilago avanje nisu predstavljali nikakav problem ni prilikom prelaska iz opštine u srez, iz sreza u okrug, pa ak ni iz okruga u oblasno rukovodstvo.

Sto se ti e pak samog Kongresa istakao bih samo neke, po mom mišljenju karakteristi ne i nedovoljno istaknute momente, jer je o samom Kongresu dosta napisano i re eno. Sve nas je iznenadila i ponijela ona borbena, vedra i puna optimizma mladala ka atmosfera. Svaki u esnik bio je prosto ponesen onom bujicom oduševljenja i osjetio se mnogo snažnijim. Danas, ako ovjek objektivno analizira sve materijale sa Kongresa, ne bi potpuno mogao da sagleda tu vrelu atmosferu. Istina, iz svakog pozdrava, iz svake diskusije, izbijala je snaga i jednodušnost jednog naroda i njegove omladine u najsudbonosnijim danima njegove istorije. Čak ni ljudi koji politi ki analiziraju stvari, ma i najmanji potez, nisu mogli da se otmu onom neposrednom poletu koji je vladao na Kongresu, jer to nije bio samo skup delegata ve se tu vidjeo stav i ulo mišljenje cjelokupne omladine Jugoslavije. Raspoloženje širokih slojeva omladine bilo je tako jednodušno da je istovremeno održavano deset takvih skupova, pa ak i u razli itim krajevima, svi bi oni bili isti, odrazili bi ista stremljenja, bezgrani nu vjeru u pravilnost ideja i istu vjeru u pobjedu. U dotadašnjim borbama, naporima i u radu, omladina je ispoljavala izvjesne osobine: borbenost, spremnost na sve žrtve za slobodu, drugarstvo, samoprijegor, odricanje, požrtvovanje i druge najljepše ljudske osobine. A to je zahvatilo

itavu generaciju. I upravo sve to, došlo je do vidnog izražaja baš na Kongresu. Tu su se ispoljile te latentne osobine koje je revolucija probudila i omogućila im da se razmašu, da dođu do izražaja.

Sje sam se diskusije sa Vesom Maslešom i Simom Miloševićem, i sa mnogim drugovima koji su prisustvovali Kongresu, kako je i njih kongresna atmosfera ponijela. Oni su isticali da su, kad su vidjeli na kakvoj vrstoj i solidnoj bazi stoji ovaj taj pokret, osjetili u sebi novu snagu za stvaralaštvo.

Od govora naročito mi je ostao u sjećanju govor druga Tita i njegove ocjene omladine, odnosno CK KPJ prema ŠKOJ-u, omladinskoj organizaciji i omladini uopšte. On je u svom govoru prvi put istakao da tri četvrtine naše vojske sačinjava omladina. To je bilo veliko priznanje omladini i njenom doprinosu borbi. Pored toga, ovaj duh njegovog govora, bio je protiv sektaštva, iako nije o njemu direktno govorio. On je, takođe, istakao da naša partija smatra mlade ljude veoma značajnim faktorom u revoluciji. Sve to, samo po sebi, izgleda poznato, ali to su ne samo dužboke istine, već i jedan pravac, politička linija koja je od tada primjenjivana u praksi. Na toj bazi se i gradila budućnost omladine i njen položaj u društvu. A upravo to je ono što je omogućilo razvijanje stvaralačke energije kod omladine ne samo u ratu nego i poslije njega. Tu liniju dao je drug Tito na javnom skupu, kada se prvi put obratio omladini, što se kasnije veoma pozitivno odrazilo. Poslije toga nije nam bilo teško formirati Ujedinjeni savez antifašističke omladine Jugoslavije i dati mu organizacione okvire i političku platformu. Upravo time postavljeni su solidni temelji za povezivanje svih omladinskih snaga u jedan jedinstveni front.

Sada još jasnije izgleda da je to bilo jedino moguće rješenje, jedino koje se samo po sebi nametalo. Mnoge stvari o kojima smo diskutovali prije Kongresa, iskristalisale su na samom Kongresu u susretima i u ličnim dodirima sa delegatima neposredno pred i za vrijeme Kongresa, pa su ušle i u zvanične kongresne dokumente.

Odmah poslije Kongresa Lola i ja pošli smo u Slunj, a zatim u Sloveniju. Kako je u to vrijeme upravo uslijedila četvrta neprijateljeva ofanziva skoro svi članovi razišli su se na razne strane, ali je jedan centar ipak ostao. On je, po pravilu, stalno bio u blizini CK KPJ i radi veza sa kojima je CK KPJ raspolagao. Poslije našeg odlaska, u tom centru ostali su Mihailo Svabi, Slavko Komar i Ljubinka Milosavljević, ali je Komar ubrzo, po zadatku, otišao u Hrvatsku. Svabi i Ljubinka išli su uz Vrhovni štab. Kasnije je i Ljubinka otišla u brigadu. Poslije pete ofanzive Lola i ja došli smo u istočnu Bosnu i na Konjuhu našli ponovno CK i Vrhovni štab. Neposredno poslije toga krenuo sam za Semberiju i Srem gdje se ve široko razmahao ustanak i gdje je omladinska organizacija bila razvila svoju punu aktivnost.

RATO DUGONJI

RAD BIROA CK SKOJ-a U BIHA U

Proširenjem, stabilizacijom i u vršenjem slobodne teritorije u Bosanskoj krajini i Hrvatskoj, u jesen 1942. godine, stvoreni su uslovi za organizovaniji rad CK SKOJ-a. Biro CK je poeo da se okuplja u Bosanskom Petrovcu. Došli su Lola i Rato, a malo kasnije stigao je iz Hrvatske Slavko Komar i kooptiran u Biro. Nešto kasnije pojavio se i iz jedinice i Ljubinka Milosavljević. Okupljanje članova Biroa potrajalo je jedno vreme, jer su ljudi morali doći sa raznih strana, jedni iz jedinica, drugi sa terena iz pozadine.

U to vreme u Petrovac je stigla iz Zagreba Darinka Puškarić, pa su ona, i Zoran Zujović angažovani da uređuju „Omladinsku borbu“, koja je u Bosanskoj krajini opet počela da izlazi. Na rad u CK SKOJ-a još je angažovana i jedna daktilografkinja koja je došla iz Hrvatske.

Unutar Biroa Lola je bio politički, a Rato organizacioni sekretar. Ja sam bio zadužen za rad organizacija SKOJ-a, u vojsci. Dok smo bili u Petrovcu obišli smo sreske komitete SKOJ-a u Drvaru i Petrovcu i organizacije SKOJ-a u jedinicama koje su se nalazile na tom području. Pored toga, u to vreme u Bukova i kod Petrovca održana je 10. novembra 1942. godine Oblasna konferencija SKOJ-a za Bosansku krajinu, na kojoj je izabran novi Oblasni komitet. Njoj su prisustvovali Rato, Slavko Komar i ja, a bili su tu i Lola. Obišao sam Ljušić Palanku, Majkić Japru i još neka sela Podgrmeča.

Pored redovnog svakodnevnog posla, održavana je veza sa jedinicama. Sa organizacijama na terenu iz Petrovca smo uspostavili vrš u vezu. Uspostavili smo vezu i sa omladinskim organizacijama u Hrvatskoj i otputovali smo sa pripremama za kongres antifašističke omladine i za savetovanje o radu SKOJ-a u jedinicama. Iz Petrovca je upućen svim omladinskim organizacijama proglas saziva kog odbora kongresa. Odatle je Biro razvio široku aktivnost i to je bio period veoma plodnog rada pogotovo kad se ima u vidu da su to bili ratni uslovi. Uputen je niz instrukcija u razne krajeve, uspostavljena je veza, putem kurira i na druge načine, sa omladinskim organizacijama iz raznih krajeva zemlje i razvijena je široka aktivnost na organizacionom središtu i u vršenju omladinskih organizacija.

Posle oslobođenja Bihaća stvoreni su još bolji uslovi za rad, Biro je prešao u Bihać i znatno proširio rad na pitanjima i zadacima na kojim se počelo raditi u Petrovcu. Smestili smo se na spratu u jednoj zgradi kod mosta na Uni gde je bio smešten i gde je radio i Janko.¹ U Bihaću smo pretežno radili na neposrednim pripremama za kongres USAOJ-a i na

¹ Ta se zgrada nalazila u Ulici 27. jul br. 3.

pripremanje za savetovanje o radu organizacija SKOJ-a u jedinicama. Uporedo sa tim analizirali smo dotadašnji rad, diskutovali o formama i rezultatima rada i kroz diskusiju izgradili i zauzeli stavove koji su mnogo pomogli da se likvidira sektaštvo koje se do tada moglo naći i u mnogim organizacijama. Dosta je urađeno i na organizacionom uvršenju organizacija i njihovih rukovodstava, na izmeni iskustava u radu, na tešnjem povezivanju organizacija i uopšte na njihovom proširenju i uvršenju. To je bio period jačanja i uvršenja skojevske organizacije i stvaranja Antifašističkog saveza omladine. Ja mislim da tu stvarno nastaje organizovan omladinski savez kao pokret u borbi za oslobođenu zemlju. Istina, i do tada su omladinske mase težile istom cilju, borile se protiv istog neprijatelja, za bolji život i svoja prava, ali dotadašnji Narodnooslobodilački omladinski savez nije bio samostalna organizacija sa svojim rukovodstvima, već samo masa patriotske omladine okupljena oko SKOJ-a. Tek u Bihaću Omladinski savez dobija određene organizacione oblike, formira rukovodstvo i dobija ime Ujedinjeni savez antifašističke omladine Jugoslavije.

U početku, diskutovali smo o organizaciji jedne veće omladinske manifestacije. Skup je bio zamišljen samo kao politička manifestacija, kao miting sličan mitinzima koji su se u to vreme održavali u Moskvi. Ali, kasnije, posle dubljih analiza, došli smo do zaključka da ovaj sastanak treba iskoristiti ne samo kao političku manifestaciju već i za izmenu iskustava, organizaciono objedinjenje nacionalnih saveza i izbor centralnog rukovodstva. To je učinjeno na Kongresu. Posle toga došlo je do niza omladinskih konferencija sa raznih teritorija: sreskih, okružnih, pokrajinskih i nacionalnih, na kojima su »provedene odluke Prvog kongresa USAOJ-a i formirana teritorijalna rukovodstva. Od tada, zaista, Omladinski savez počinje samostalni život kao organizacija. Istina, Centralni odbor Ujedinjenog saveza antifašističke omladine bio je veoma tesno povezan sa CK SKOJ-a, a njegove organizacije sa organizacijama SKOJ-a na terenu. Međutim bez obzira na to, organizacija je imala i svojih osobenosti i postala značajan politički faktor. Ona je postala opštejugoslovenska, u njoj je kovano bratstvo i jedinstvo i kroz nju je postignuto jedinstvo patriotske omladine cele naše zemlje.

Posle Kongresa i formiranja Zemaljskog odbora USAOJ-a formirane su organizacije omladine od odbora u selu do Zemaljskog odbora. Mreža organizacija obuhvatila je celu zemlju. Omladina Bosanske krajine među prvima se organizovala i široko razvila svoju aktivnost. U organizacijama i kod svakog pojedinca osećao se neverovatan polet. Da bi se to sada dovelo do potrebne je posebna mašta i dar književnika. Polet je zahvatio svu omladinu Bosanske krajine.

Odmah po ulasku u Bihać formirali smo jednu omladinsku četu od dobrovoljaca iz grada. Tu su bile veće i noćne dežurnice, a i nešto dečaka. Bili su odeveni samo u tanke haljinice, obično na odela i plitke cipelice u kojima su išli u školu ili na posao. Nisu imali nikakve vojničke opreme. Četa je u takvoj opremi upućena u Cazin radi obuke. Posle nekoliko dana pošao sam u Cazin da ih obiđem. Dosta su jadno izgledali u već pocepanim haljinama i cipelama po snegu, kiši i lapavici. Pomodreli od hladnoće gurali su skoro bosi po onim kaljugama, ali elan ih nije napuštao. Kasnije sam te iste omladinke i omladince susretao u brigadama, ali u uniformama

i dobro naoružane. Iako je izme u ta dva susreta prošlo prili no kratko vreme, omladinke i omladinci izgledali su kao da su znatno narasli, da su stariji, a ono borbeno raspoloženje još je bilo poja ano.

Omladina u Bosanskoj krajini sav svoj rad je bila usredsredila da se pruži što ve a pomo vojsci. Pozadina je radila za front. Akcije su izvodile radne omladinske brigade ili grupe. Svako selo je imalo svoju omladinsku radnu etu.

Ukazala mi se prilika da vidim deo Prve omladinske poljoprivredne brigade koja je radila u Sani koj dolini na ubiranju žetve. Sa nekog uzvišenja, doduše dosta udaljenog, posmatrao sam, valjda, jednu etu kad odlazi na rad. Lepo se videlo kako, dole u dolini, devojke i mladi i idu na rad. Imali su jednaka odela, pa su izgledali prava vojska. Na elu kolone vijorila se zastava, a pesma je odjekivala dolinom. Posmatrao sam ih kad su stigli pred neki potok ili re icu. Kolona je zastala, devojke i mladi i skinuli su obu u i pregazili prepreku, obuli se na drugoj obali i nastavili pokret prema radnom mestu. Bila je to zaista impresivna slika, pogotovo u ono teško vreme.

Uporedo sa pripremama za kongres Ujedinjenog saveza antifašisti ke omladine Jugoslavije CK SKOJ-a vršio je pripreme i za savetovanje o radu organizacija SKOJ-a u vojsci. I pre savetovanja CK SKOJ-a je održavao vezu sa organizacijama u vojsci preko politodjela, jer je jedan njegov lan isklju ivo bio zadužen za rad omladine u doti noj jedinici. Ali, bilo je još puno nerešenih pitanja organizacione prirode; nije još bilo ta no precizirano kakvi treba da budu bataljonski i brigadni komiteti, odnos organizacija i komiteta prema politodjelu, odnos skojevske organizacije u jedinici prema neorganizovanoj omladini kao i njihov odnos prema organizacijama i omladini na terenu. O savetovanju i o njegovom karakteru organizacije u vojsci su blagovremeno obaveštene.

Savetovanje je održano 30. decembra 1942. godine u Biha u. Referat sam ja podneo, jer sam i ina e u Birou bio zadužen za rad SKOJ-a u vojsci. Diskusija je bila veoma živa i sadržajna. Diskutovano je o svim navedenim pitanjima i uopšte o položaju, životu i radu organizacija u vojsci. Savetovanje je bilo plodno i korisno i mnogo je pomoglo u vrš enju skojevskih organizacija u vojnim jedinicama i za njihov rad uopšte.

Na osnovu diskusije, uvodne re i i dotadašnjeg rada, izra eno je jedno instruktivno pismo koje je upu eno svim organizacijama u vojsci. U njemu su dati stavovi po skoro svim nerešenim pitanjima skojevske organizacije u jedinicama. Pismo je mnogo doprinelo organizacionom sreivanju organizacija u jedinicama i njihovom boljem radu.

Moj odlazak u Cazin bio je povezan sa jednim zadatkom, naime, Milinku Kuši u i meni re eno je da po emo u taj gradi , da posetimo Nuriju Pozderca i sa njim porazgovaramo. To je bilo par dana posle oslobo enja Biha a. Verovatno nas dvojica smo bili prvi koji smo upu eni da sa njim razgovaramo.²

Nurija je bio poznat politi ar i uživao je veliki ugled u tom kraju, a nama je bilo stalo do toga da se on priklju i narodnooslobodila kom pokretu, jer je na njega gledao dobar deo naroda. On nas je primio vrlo

¹ Aktivisti NOP-a u Cazinu održavali su vezu sa Nurijom Pozdercem od poetka ustanka (prim. red.).

prijateljski. Doma inški nas je ugostio. Pred nas su izneli desetak raznih jela od kojih mnoga do tada nisam ni video. Prijateljski smo razgovarali o svim pitanjima. Na kraju naše posete pozvali smo ga da predsedava narodnom zboru koji je tog dana bio zakazan u Cazinu. On je to prihvatio i od prvog dana poeo je aktivno da sarađuje sa partizanima. Njegovo prihvaćanje i predsedavanje praktično je značilo da se on opredelio za partizane, za narodnooslobodilačku borbu. Istina, pored nas dvojice sa njim su kasnije razgovarali i drugi i on je uskoro postao vrlo aktivan borac i politički radnik i bio je vrlo dosledan. Na zasedanju AVNOJ-a izabran je za potpredsednika Izvršnog odbora. Veoma aktivno je delovao sve do svoje tragične smrti na Sutjesci.

Njegovo pristupanje pokretu imalo je ogroman značaj za celo područje i za stanovništvo toga kraja. Pored uticaja i rada partijskih i skopskih organizacija, lični ugled Nurije Pozderca odigrao je značajnu ulogu.

Poslije svih tih sastanaka, kongresa i savetovanja članovi CK SKOJ-a pošli su na nove zadatke. Lola i Rato pošli su u Sloveniju. Neko se setio da napravimo neko oproštajno veče. Uoči njihovog polaska iskupili smo se u prostorijama gde smo stanovali i radili. Pored ostalih došao je stari Ribar, Ivan Milutinović, Veso Masleša, članovi Kazališta narodnog oslobođenja i veći broj drugarica i drugova.

Posle odlaska Lole i Rate u Birou smo ostali Ljubinka, Slavko Komar i ja. Slavko je pošao za Hrvatsku, a Ljubinka nekim poslom iz Bihaća. Tako sam ostao sam. U gradu me je zateklo bombardovanje. Bombardovanje su došli u gradu još i drugi Marko i drugi Terzić, a ostali su se bili povukli nekoliko dana ranije. Priključio sam se onima koji su se povlačili prema Bosanskom Petrovcu.

MIHAILO SVABIC

U GLAVNOM GRADU NAŠE PARTIZANSKE DRŽAVE

Poslije okupacije Zagreba kompromitirani drugovi iz univerzitetskog rukovodstva bili su prinuđeni da se povuku iz grada ili da pređu u ilegalnost. Ostao sam po zadatku kao jedan od rukovodilaca na Univerzitetu, pa mi je palo u dužnost da organiziram omladinske borbene grupe, pretežno od studentske i srednjoškolske omladine. I pored toga što sam bio zadužen za studentsku i srednjoškolsku omladinu, veoma tijesno smo surađivali s omladinskim radničkim aktivima.

Borbene grupe formirane su prema zadacima, i prema kvalitetu i obimnosti u esnika. Međutim, bez obzira o kojim se zadacima radilo, oni su svi bili veoma naporni, teški i opasni, jer su ustaše, već nakon nekoliko nedjelja poslije dolaska na vlast, koncentrisale pretežan dio svojih funkcionera, ustaša, agenata, policije baš u Zagrebu, jer je to bio jedan od najjačih revolucionarnih antifašističkih centara. U niemu je, konačno, bio i najveći broj članova KPJ. Zbog toga je ustaška vlast, razumije se, zajedno sa Gestapoom, usredsredila svoju pažnju da o istom Zagrebu od komunističkih, „komunoidnih“ i uopće lijevih elemenata.

Cilj su po sebi pripreme za ustanak u Hrvatskoj, po sebi su istovremeno i u Zagrebu. Za nas je to bilo veoma važno. Jedan od oblika našeg rada bile su, upravo, borbene omladinske grupe. One su organizirane gdje god je to bilo moguće i otpor je pružan, ne samo tada, već i tokom celog rata. Grupe u Zagrebu formirane su prema težini zadatka. Svaki član Partije morao je biti spreman da bude član neke borbene grupe, odnosno morao je da izvršava zadatke koji se pred njega postavljaju. Članstvo u Partiji tih mjeseci u Zagrebu nije bilo spojivo ukoliko neko nije bio spreman da bude član borbene grupe. Razumije se da je Gradski komitet Komunističke partije Hrvatske u Zagrebu vodio računa o tome ko je zašto spreman i sposoban. Sličan kriterij važio je i za članove SKOJ-a, iako, razumije se, nije bio tako oštar.

Pretežno, borbene grupe sačinjavali su mladi ljudi, članovi Partije i članovi SKOJ-a. To je bilo i prirodno, jer su i zadaci, koje su one izvršavale, bili najprihvatljiviji za mlade ljude.

Grupu su nekad sačinjavala i dva člana, a nekada ih je u njoj bilo 20—30, naravno, zavisno od zadatka. Jedna od prvih oružanih akcija, svakako je napad na veoma opasnog ustaškog agenta Tiljka, koji je svoj zanat bio dobro ispekao u Beogradu još za vrijeme stare Jugoslavije. Njega je vrlo vješto slijedila jedna omladinska grupa pod rukovodstvom Martina Mojmirca. Oni su ga namamili u privatni stan i tamo uhvatili. Odmah su me usobno formirali sud, održali su raspravu i agenta Tiljka osudili na smrt. Poslije izricanja presude kazna je izvršena. Poslije petnaestak dana ustaše su pronašle njegov leš i veoma su oštro reagirali. Za

odmazdu strijeljali su neke naše drugove. Za tu akciju ne samo da se uskoro pro ulo u Zagrebu i Hrvatskoj, već i u itavoj Jugoslaviji.

Druga velika omladinska akcija u Zagrebu bilo je paljenje Stadiona u Maksimiru. Ustaše su na njega svakodnevno dovodile studente i srednjoškolce, postrojavali ih u jedinice i obučavali ih po ugledu na njemačke „arbeitsdienst“. Partija i SKOJ postavile su svojim članovima zadatak da idu s ostalom omladinom na Stadion da se ne bi izolirali od omladine. Međutim, omladinska organizacija razvila je široku kampanju protiv radne službe i objašnjavala šta ustaše time namjeravaju. Usporedo s tim jednoj omladinskoj grupi postavljen je zadatak da izvrši akciju na Stadionu. Jedne noći i borbeni grupa, koju je sačinjavao relativno veliki broj omladinaca, izašla je na Stadion i zapalila tribine. Političkim radom i paljenjem tribina, ustašama je onemogućeno da formiraju u Zagrebu omladinsku radnu službu.

U Zagrebu je tada bilo više borbenih grupa koje su postavljale mine i razni eksploziv na tračnice, palile njemačke i ustaške kamione i automobile, sipale so u benzin, bušile gume na automobilima itd. Pored toga, izvedena je veoma uspješna akcija razbijanja porculanskih izolatora sa telefonskih linija na banderama, zatim spajanje električnih vodova žicom koja je prebacivana preko njih, sijanje vodova itd. Neposredno poslije proglašavanja za oružani ustanak, razvijena je u Zagrebu veoma živa aktivnost.

Pored toga što sam radio na formiranju borbenih grupa, neposredno sam rukovodio i borbenom grupom koja je izvršila napad na Sveučilišnu ustašku satniju, tj. Pavelicu u tjelesnu gardu. Borbeni grupa bila je sastavljena od probiranih mladića članova Partije i SKOJ-a, koji su, zaista, bili spremni i sposobni da izvrše svaki zadatak. Ustaška satnija došla je kod Botaničkog vrta u peti dan, 4. avgusta u 11 sati i 45 minuta. Na satniju je izvršen iznenađujući napad bombama i pištoljima, i tom prilikom ubijeno i ranjeno 28 ustaša. Napad je odjeknuo širom Jugoslavije. Taj napad, i kasniji koji su uslijedili, pokazali su cijelom svijetu težnju i stremljenje zagrebačkih i uopšte hrvatskih masa. To je pokazalo da Zagreb nije ustaški i da ustaše, i pored svih nastojanja, nisu uspjele da razbiju partijsku i skojevsku organizaciju i da zastraše revolucionarne i rodoljubive elemente. To je s druge strane značilo solidarnost sa srpskim masama u Hrvatskoj i Bosni koje su ustaše porobile, maltretirale, mučile i ubijale. Pored toga, to je pokazalo da u Zagrebu postoje jakе snage koje se solidariziraju sa progonjenim narodom i koje su im pružile podršku. Za vrijeme tih nekoliko mjeseci ilegalno sam živio u Zagrebu i stekao dragocjena iskustva iz rada i djelovanja borbenih grupa. Međutim, došlo je do provala. Ustašama sam bio poznat kao komunist, pa sam morao napustiti Zagreb.

U Zumberak, južno od Zagreba, prebacio sam se 4. avgusta 1941. godine. To područje za nas je bilo vrlo važno jer se nalazilo između Korduna, Slovenije i Gorskog kotara. Ono je bilo važna saobraćajna raskrsnica i preko njega vode važne komunikacije. I ekonomski je bilo vrlo značajno. Centralnom komitetu KP Hrvatske stalo je da se baš na tom području, odmah u početku, formira jedan snažan partizanski odred. Kad sam tamo stigao, zatekao sam svega nekoliko grupa partizana. Po odluci CK KPH formiran je od tri grupe partizana iz Zagreba, avgusta mjeseca, u blizini sela Čurine, partizanski odred „Matija Gubec“, a neki su ga zvali

i odred „Proleter“. U tom odredu bio sam borac, sekretar partijske elije, pomoćnik komesara, a kad je komesar odreda poginuo postao sam i komesar. Brojno stanje odreda iznosilo je 38 boraca. Međutim, uslovi za život i rad na Zumberku nisu bili ni malo povoljni. O tome krivo bila je procijenjena situacija. Naime, većina stanovništva bila je gotovo katoličke vjere, pa se pretpostavljalo da će ih ustaše progoniti. Međutim, ustaše ih nisu dirale već su ih priznale kao Hrvate. Pored toga, ustaše su bile razvile veoma snažnu anti-etničku propagandu i uspjele im je da nas u narodu prikažu kao etnike. Tome je na ruku išla i činjenica što su tada, na tom terenu, lutali neki etnički oficiri koji su htjeli da „zavedu pošten hrvatski narod“. Mjesto da većina stanovništva već tada priđe nama, kao što se to dogodilo 1942. godine, narod je ljeta i jeseni 1941. godine bio zbunjen. Čak je jedan dio, na poziv općinskih vlasti, prihvatio oružje da se brani od „etničkih bandi“ koje vršljaju po Zumberku.

Nama je tada život na Zumberku bio vrlo težak. Samo su nas članovi Partije i najodaniji simpatizeri aktivno podržavali. S ishranom je išlo vrlo teško. Poslije našeg napada na domobranu i oružnike 3./4. i 8. septembra, navalio je na Odred čitav bataljon domobranu i ustaša i po njima nam je danono no progoniti. Nismo se mogli održati. Neki su poginuli, neki zarobljeni, a neki su se rasuli. Ostalo nas je svega 7–8 članova Partije. Jedva smo uspjeli da se oko 10. septembra razimo u raznim pravcima.

Krenuo sam sa jednim španskim borcem i jednim studentom Istraninom prema Sloveniji i prešli na njeno područje. Prilikom dodira sa narodom prikazivali smo se kao skitnice, prosjaci, trgovci sa konjima, kao radnici iz Njemčke, kako je gdje bilo potrebno. Poslije 14 dana lutanja po Dolenjskoj i Notranjskoj stigli smo, najzad, zadnjih dana septembra u Sušak.

Neposredno poslije dolaska u Sušak drugovi iz Kotarskog komiteta KP Hrvatske za Sušak uključili su me u rad. Međutim, uskoro je Kotarski komitet rasformiran. Poslije toga CK Hrvatske je preko svojih kanala odredio tri druga u novi Kotarski komitet. Međutim, u njima bio sam i ja. Komitet smo tada proširili novim mladim i provjerenim drugovima.

Kotarski komitet obuhvatao je današnji Sušak sa neposrednom okolinom, Kastav i dio Gorskog kotara. Održavao je veze sa Rijekom, iako se nalazila u sastavu Italije, sa Istrom i sa kvarnerskim otocima: Cresom, Krkom, Lošinjom i Rabom. Znači, Komitet je djelovao na veoma širokom području.

Ja sam u Komitetu, kao većinski partizan, bio zadužen za mobilizaciju boraca u partizane i za vezu s partizanskim odredom koji je već bio formiran. Dio vremena provodio sam obilazeći sela i sakupljajući ljude za partizane, jer su nam Italijani već razbili jedan odred, pa smo formirali novi. Sa tim novoformiranim odredom provodio sam dosta vremena. Pola vremena mi je trebalo za obilazak sela, koja su danas u sastavu Rijeke, a ostatak sam provodio živu i ilegalno u Sušaku i u partizanskom odredu. Nešto kasnije postao sam sekretar Kotarskog komiteta. Znači, od kraja septembra 1941. godine do sredine maja 1942. godine proveo sam u Sušaku kao član ili kao sekretar Komiteta. Za sve to vrijeme živio sam ilegalno, jer sam od Italijana bio osuđen na smrt. Međutim, dolazilo je i do provala, ali ja sam i pored toga ostao u gradu, naravno u dubokoj ilegalnosti. Ali, ni u ilegalnosti nije se moglo ostati beskonačno. Itali-

jani su stalno njuškali i izgledalo je da su nam za petama. Najzad sam se morao prebaciti u Odred, koji je krstario Risnjakom, Snježnikom i Kamenjakom (planine u Gorskom kotaru). Odred je, u stvari, kontrolirao masiv Gorskog kotara koji se nadvija nad Rijekom., zatim podru je jugoistočno od Crikvenice, sjeverno do Fužina, odnosno do granice sa Slovenijom (abar—Gerovo).

Uskoro, u ljeto 1942. godine, povučen sam iz Kotarskog komiteta za Istarski Okružnog komiteta za Hrvatsko primorje i Gorski kotar. Na toj dužnosti ostao sam sve dok nisam pozvan u CK SKOJ-a. Pored Hrvatskog primorja i Gorskog kotara Okružni komitet je djelovao i u Istri, jer tada u njoj nismo imali formiranu partijsku organizaciju. CK KP Hrvatske postavio je Okružnom komitetu zadatak da na tom području pronađe komuniste i da formira partijsku organizaciju.

Rezultati rada partijske organizacije u Hrvatskom primorju i u Gorskom kotaru bili su izvanredno veliki. Taj dio naše zemlje bila je anektirala Italija. To područje je naseljeno je kompaktno Hrvatima, osim Gorskog kotara prema Ogulinu, Drežnici i Brinju gdje su naseljeni Srbi. Moglo bi se reći i da je cio narod Gorskog kotara i Hrvatskog primorja sve do Novog, odmah poshje proglasa za oružani ustanak, ustao listom na oružje za razliku od narodnih masa u unutrašnjosti i u gornjoj Hrvatskoj koje su se nešto kasnije digle. Cio narod kompletno je stao na stranu narodnooslobodilačke borbe. Odredi su, neposredno poslije formiranja bili masovni, a već početkom 1942. godine na tom području imali smo i slobodnu teritoriju. Partizane su masovno pomagale organizacije omladine, žena, Narodnooslobodilački front, odnosno cio narod. Narod je donosio partizanima odijelo, hranu, sanitetski materijal, iako je sam u tome oskudijevao. Bez pretjerivanja, može se reći, i pored toga što su to veoma siromašni krajevi i što su ljudi živjeli od onoga što su im Italijani davali na karte, da je narod odvajao i poslednji zalogaj za partizane. U Hrvatskom primorju doselio se između u dva rata veliki broj Srba, a i u Sušaku su trećinu stanovništva činili Srbi. Iako se računalo da su to bili ljudi bivših režima, izdajnika skoro nije bilo, odnosno mogli su se na prste izbrojati. Iako je Sušak bio jedan od većih primorskih gradova bilo je cijelih dijelova grada, cijelih rejonu gdje je uvijek mogao doći, dobiti sklonište i komotno kazati ko je i šta je. Zahvaljujući i svemu tome, naši uspjesi bili su izvanredno veliki, iako to u Jugoslaviji nije šire poznato. Držanje naroda bilo je kako se samo poželjeti može. Omladinsku organizaciju u zaseoku, selu ih gradi u sačinjavala je, na primjer, bukvalno sva tamošnja omladina. Iii, mogli smo, na primjer, da pokrenemo svu omladinu jednog mjesta da piše parole, da nosi hranu ili opremu partizanima i si. Dešavalo se da Italijani uhvate po 100 članova SKOJ-a i interniraju ih u Italiju, a mi za mjesec dana imamo novih 100 skojevaca. Karakteristično je da se narod nije kolebao. Istina, uslijed zastrašivanja, bilo je malih osjeka, ali kolebanja nije bilo već je cio narod uvijek bio na strani pokreta i borbe. Eto, tako je tekao moj „ratni“ život do dolaska u Bosnu.

1 •

— Poslije dolaska u Bosansku krajinu glavnu naših snaga sa CK KPJ i Vrhovnim štabom na području, stvoreni su svi uslovi za organiziraniju i intenzivniju partijsku ideološko-političku rad. CK KPJ analiziraju i rad i aktivnost pojedinih foruma i ideološko-političkih organizacija, konstatiraju

rao je da članovi CK SKOJ-a nisu na okupu i da CK nije dovoljno aktivan. Drugovi iz CK KPJ smatrali su da CK SKOJ-a treba aktivirati, popuniti i osigurati mu povoljnije uslove za rad. U sklopu izvršenja toga zadatka pozvan je iz Hrvatske drug Ivo Lola Ribar gdje je do tada živio u ilegalnosti. Pozvani su još Rato Dugonji i Mihailo Svabi. Njih trojica birani su u CK SKOJ-a još prije rata na Sestoj zemaljskoj konferenciji. Uvidjelo se da oni nisu dovoljni da bi CK razvio svoju aktivnost, pa je trebalo CK popuniti. Popuna je tražena iz Hrvatske, Slovenije, Makedonije i iz drugih pokrajina. Poslije popune formiran je Biro.

Drug Vlada Popović, organizacioni sekretar CK KPH, dobio je zadatak da iz Hrvatske pronađe nekoga od mladih ljudi, koji bi po svojim kvalitetama mogli da uđu u CK SKOJ-a. Vlada Popović poznao me je još iz Zagreba. Pored toga, kad sam bio član OK za Gorski kotar i Hrvatsko primorje, sreli smo se još nekoliko puta kad nas je on obilazio, a sretali smo se i prilikom našeg odlaska u CK KPH. Kad je dobio taj zadatak, vjerovatno, sjetio se mene, a ja sam već godinu dana bio napustio rad na omladinskim pitanjima.

Glavni štab Hrvatske i CK KPH nalazili su se tada u Gornjem Budaku na Kordunu. Nije bilo druge. Krenuo sam tamo preko Korduna i najzad stigao u Gornji Budak. Kad sam stigao u GS Hrvatske još nije bio oslobođen Bihać, već su se CK KPJ i Vrhovni štab nalazili na Oštrelju. Drug Vlado Popović saopštio mi je tada da sam određen iz Hrvatske za rad u CK SKOJ-a. Na moju primjedbu da se više ne bavim omladinskim pitanjima, odgovorio mi je da sam se njima bavio prije rata i za vrijeme okupacije, i da taj prelaz za mene neće biti težak. Danas bih prije rekao da me je on poslao, a ne izabrao.

Poslije nekoliko dana ponovno sam pošao na put, ali sada prema Vrhovnom štabu. Putovao sam 8 do 10 dana. Pošao sam iz Korduna, prešao cijelu Liku, preko Srba, i stigao u Kulen Vakuf. Iz Kulen-Vakufa, pošao sam u Bosanski Petrovac gdje sam stigao 6. novembra 1942. godine, upravo uoči proslave oktobarske revolucije. Dobro se sjećam toga dana. Uveče sam prisustvovao bakljadi i svečanoj akademiji. Pripreme za proslavu, nekako svečan izgled i držanje drugova i drugarica, sve je to na mene ostavilo takav utisak da sam se osjećao kao da sam došao u malu Moskvu. Bio sam veoma pošten i ugodno iznenađen što sam 7. novembra prisustvovao predaji ratne zastave 1. proleterskoj brigadi od Vrhovnog komandanta druga Tita. Tada sam prvi put vidio druga Tita, druga Marka i ostale članove Vrhovnog štaba.

To je bila zaista, imponantna manifestacija naše snage. Drug Tito, došao je s ostalim rukovodiocima, pred 1. proletersku brigadu, koja je bila postrojena po batalionima na polju pored Bosanskog Petrovca, i predao joj ratnu zastavu. Učinilo mi se da je naša vojska ogromna, da je postrojena cijela armija, jer su se pored 1. proleterske nalazile postrojene još, neke krajiške jedinice. Uveče sam prisustvovao svečanoj koju je drug Tito priredio za nekih 40 do 50 drugarica i drugova i tada sam prvi put bio u društvu sa našim najvišim rukovodiocima.

Biro CK SKOJ-a poeo je da radi u punom sastavu tek u Bosanskom Petrovcu. Sačinjavali su ga: Ivo Lola Ribar, Rato Dugonji, Mihailo Svabi, Liubinka Milosavljević i Slavko Komar. Nekoliko dana poslije mog dolaska u Bosanski Petrovac, činilo mi se 10. novembra 1942. godine,

prisustvovao sam Oblasnoj konferenciji SKOJ-a održanoj u selu Bukova i. Na Konferenciju me je kao novajliju poveo Rato Dugonji, a sa nama je pošao i Mihailo Svabi. Na njoj je bilo prisutno oko 100 delegata, me u kojima: Braco Nemet, Braco Erceg, Dušanka Kovačević, Stojan Bjelajac, Dušan Mandić, Košta Bosnić i drugi. To su bili omladinci i omladinke koji su dobro poznavali omladinsku problematiku, veoma autoritativni i popularni me u omladinom. A kako je na okupu bio cvjet omladine Bosanske krajine, ono što je najbolje i najborbenije, rezultati nisu izostali.

Konferencija je raspravljala o organizacionim pitanjima, o radu u vojsci, o radu u pozadini i o drugim pitanjima. Diskusija je bila vrlo konstruktivna i vrlo struna iako, možda, malo sirova. Omladina je na mene ostavila utisak da je vrlo borbena i odlučna. Razvoj ustanka u Bosanskoj krajini bio je prilično sličan razvoju ustanka u Lici i na Kordunu, pa su i problemi bili skoro identični. Sa konferencije sam ponio najljepše utiske i na njoj sam mnogo naučio.

Poslije oslobođenja Bihaća a Biro CK SKOJ-a se preselio u Bihać i smjestio se u jednu novu zgradu.¹ Na raspolaganje nam je dat jedan veći stan na spratu. Uslovi za rad, za tadašnje prilike, bili su dosta povoljni. Odmah smo formirali redakciju „Omladinske borbe“ i izdavački odbor.

Bihać je na mene ostavio vanredan utisak. To je bilo jedno isto, kao umiveno, prijatno mjesto. Poslije godine dana provedene u dubokoj ilegalnosti, po šumama i selima Hrvatskog primorja, Gorskog kotara i Korduna, Bihać mi je izgledao kao grad iz bajke. Život je u njemu dobio normalan tok. Trgovine, radionice, radnje i pijace su radile. Sve je klijalo. U gradu su se nalazile i sve naše najviše institucije. Osjećali smo da se nalazimo u glavnom gradu naše partizanske države i dani, provedeni tada u Bihaću, ostali su mi u najljepšoj uspomeni.

Za mene je sve to bilo novo. Rad u takvoj politici u sredini, blizina naših najviših rukovodilaca, druga politička sredina, drugi stil rada, druga radna atmosfera, sve drukčije, sve nekako širokih razmjera ostavilo je snažan utisak na mene. Istina, veoma sam se brzo snašao i uključio u to.

Pristupili smo proučavanju i analizi dotadašnje omladinske aktivnosti. Naravno, to je bilo važno dobro organizaciono postaviti organizaciju SKOJ-a u jedinicama i na terenu, i koordinirati njihov rad. Trebalo je precizirati njihovo mjesto i ulogu, odnos prema zadacima, njihove zadatke na izgradnji borbenog lika jedinice, odnos prema disciplini, stav prema narodu, zadaci u idejno-političkoj izgradnji boraca i njihov odnos prema partijskoj organizaciji i narodnoj vlasti.

Postojala su dva sasvim suprotna gledišta o tome kako postaviti organizaciju. Jedni su predlagali da SKOJ u pogledu organizacione strukture i u pogledu metoda rada bude kopija Partije, a drugi da to bude sasvim široka organizacija djevojaka i mladih a koji su po svojim shvatanjima bliski shvatanjima komunista. Trebalo je pronaći i organizacione forme kojim bi se zadovoljila oba ova gledišta, i one su pronađene u

¹ Biro CK SKOJ-a bio je smješten u zgradu koja se danas nalazi u Ulici 27. jula broj 3.

uporednom djelovanju organizacija SKOJ-a i organizacija Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Jugoslavije (USAOJ-a).

Imali smo mnoštvo zadataka. Izme u ostalog, trebalo je u vrstiti i organizacijski srediti organizacije SKOJ-a u jedinicama, zatim aktivirati redakciju i po etim sa izdavanjem „Omladinske borbe“. Trebalo je, tako er, organizirati na najširoj osnovi svu omladinu koja prihvata smjernice i ideje, ili ma na koji na in pomaže narodnooslobodila ku borbu, bilo da se radi o radnim etama, analfabetskim te ajevima, omladinskim brigadama, raznim kulturnim grupama, ili možda sokolskim i skautskim grupama. Pored ostalih zadataka dobio sam zadatak da napišem lanak „Rad omladine u pozadini“ za „Omladinsku borbu“, dok je Lola, kao naš rukovodilac, uzeo najteži i najvažniji zadatak da postavi teorijske osnove i da razradi organizacione principe sveopšte omladinske organizacije. Trebalo mu je dosta vremena da uspostavi veze sa omladinskom organizacijom u Dalmaciji, sa PK SKOJ-a Hrvatske, Slovenije, Srbije i Makedonije i sa organizacijama u ostalim djelovima naše zemlje. Teško je bilo uspostaviti vezu naro ito sa Srbijom i Makedonijom. Pored toga, Lola je jako mnogo radio i na pripremama za Prvi kongres omladine. On je napisao i projekt proglasa za Kongres. Pored toga, tada smo svi radili na organiziranju zimske pomo i jedinicama, jer su borci oskudijevali u odje i obu i. Omladina je sakupljala vunu, izra ivala opanke, rukavice, arape, džempere, sakupljala odje u, obu u, hranu i novac itd.

Na pripremama za omladinski Kongres intenzivno smo radili skoro dva mjeseca. Trebalo je riješiti mnogo problema i sve predvidjeti, a nikakvih iskustava u tom pogledu nismo imali.

U materijalima iz toga vremena može se na i i to da sam po zadacima omladine išao u Dalmaciju. Ali do toga nije došlo. Istina, CK SKOJ-a odluo je da ja po em na taj teren, da prenesem zadatke omladinskim organizacijama, da se upoznam sa radom i da steknem potrebna iskustva. Tada se ve i dio boraca iz Dalmacije, Oblasni komitet KPJ za Dalmaciju, Oblasni komitet SKOJ-a i štab IV operativne zone Hrvatske, nalazio na teritoriji Bosne u podru ju Glamo , Ti evo, Livno, pa sam pošao ka njima na taj teren. U putu ka Livnu obišao sam 2. proletersku i 5. crnogorsku brigadu i organizacije SKOJ-a u njima, pa ak i neke organizacije u etama. Tom prilikom upoznao sam Savu Kova evi a, Dragišu Ivanovi a i Andra Mugošu. U tim brigadama prijatno sam proveo nekoliko dana. Livno tada nije bilo još slobodno. Oblasni komitet KPJ za Dalmaciju našao sam u jednom selu izme u Glamo a i Livna. Tu sam upoznao Juru Bili a, Nedu Marovi ², Zikija Bulata i Desu Koštan. Iz prvih razgovora sa njima moglo se zaklju iti da njihova shvatanja o omladinskoj organizaciji nisu bila kao shvatanja CK SKOJ-a ili Oblasnog komiteta SKOJ-a za Bosansku krajinu. A bilo je veoma važno da se usvoji organizaciona struktura i ujedna i kriterij, jer je upravo u to vrijeme u Dalmaciji izvršena veoma uspjeta mobilizacija omladine, pa su se oni tada jako mu ili kako da postave organizaciju omladine u vojsci.

U Oblasnom komitetu zadržao sam se nekoliko dana. Za to vrijeme porazgovarali smo o Kongresu i o njegovim pripremama, o izboru delegata, o mobilizaciji omladine, o organizaciji SKOJ-a u brigadama i uop-

² Ranka Stefanovi .

šte, o stanju u jedinicama i na terenu u Dalmaciji. Pored toga, prisustvovao sam i jednom sastanku bataljonskog ili brigadnog omladinskog komiteta.

U to vrijeme naše jedinice 1. proleterska i 3. udarna divizija razvile su veoma živu aktivnost i oslobodile Sitnicu, Mrkonji -Grad i Jajce (26. novembra) i razvile dejstva ka jugoistoku i istoku.

Ispunjavaju i dobijene zadatke, krajem novembra 1942. godine stigao sam u Jajce. U Okružnom komitetu Partije i Okružnom komitetu SKOJ-a za okrug Jajce zadržao sam se 5 do 6 dana. Obišli smo tada Janj i Pljevu. Komitet sam upoznao sa odlukom CK SKOJ-a za Kongres, o njihovim zadacima za vrijeme pretkongresne aktivnosti, o na inu izbora delegata i uopšte o organizaciji omladine na terenu i u vojsci. Pored toga, izmijenjali smo radna iskustva.

Da bi sprije ili prodor i odbacili naše snage iz doline Vrbasa na zapad, Nijemci su koncentrisali na prostoriji Travnik—D. Vakuf etiri bataljona 718. divizije, etiri domobranska bataljona i dva diviziona artiljerije. Poslije žestokih borbi od 30. novembra do 6. decembra duž komunikacija D. Vakuf—Jajce i Travnik—Jajce naša 3. divizija primorana je poslije teških gubitaka da se povu e na desnu obalu Ugra. Tako su njema ko-domobranske snage 6. decembra ponovo ušle u Jajce.

Nijemci su ušli u grad no u. Njihove snage bile su prili no brojne. Svoj ulazak u grad obilježavah su paljevinama. Pritajeni ustaški i njema ki simpatizeri iz grada do ekah su njihov dolazak paljenjem nekoliko ku a i prikrivenim oružjem dali su se u hajku po gradu. Pucalo je na sve strane. Mi smo se još nalazili u gradu. Nekako smo se izvukli prema sjeverozapadu ka Mrkonji -Gradu. Na putu sam proveo dan-dva. To vrijeme iskoristio sam da obi em omladinske organizacije u jedinicama i da porazgovaram sa omladinom o njenoj aktivnosti i o pretkongresnom takmi enju.

Me utim, uskoro sam se vratio u CK SKOJ-a, jer sam bio odre en da zajedno sa drugom Svabi em, kao lanovi CK SKOJ-a, po emo u Hrvatsku, da pomognemo omladinskim organizacijama da riješe neke probleme organizacija SKOJ-a u brigadama i da im prenesemo iskustva iz rada omladine sa slobodnog teritorija. Bilo je predvi eno da po emo na put 11. decembra 1942. godine, ali ja sam bio sprije en, pa je drug Svabi sam otišao.

Kad sam se vratio u CK SKOJ-a pripreme za omladinski Kongres tekle su po planu. Radilo se i danju i no u. Jedni su pripremah materijal, drugi ure ivali salu, tre i radili i pripremali smještaj i ishranu delegatima, etvrti su se brinuli za kulturni program za vreme zasedanja Kongresa itd. Istina, detalji su izbljedeli, ali su impresije i emocije ostale kao da je Kongres održan prije nekoliko godina. Zaista, mi koj) smo bili zaduženi da ga organiziramo imali smo obimnu pomo CK KPJ, Vrhovnog štaba, Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu i organizacija i gra ana Biha a. Iako su smještajne prilike za delegate bile dosta teške, iako se u mnogo emu oskudijevalo, zahvaljuju i nesebi noj podršci vojske, narodne vlasti i cijelog naroda i smještaj, i ishrana, i kulturne priredbe, i vanjske manifestacije, sve je to bilo dobro organizirano i bilo je zaista impresivno. Posebno je impresionirao sastav tih 365 delegata od kojih ih je 123 bilo iz jedinica. To je zaista bio cvijet, ono

najbolje i najborbenije što je tada naša omladina imala. Impozantan je bio susret delegata sa fronta i iz pozadine, iz oslobo enih i neoslobo enih podru ja, a naro ito susret svih sa drugom Titom, drugom Markom i ostalim drugovima iz Politbiroa i Vrhovnog štaba.

Na Kongres nisu došli delegati iz Slovenije i Makedonije, usled prilika koje su tada tamo vladale. Naro ito su na Kongresu bili brojni Srbi-janci, Crnogorci, Bosanci, Hercegovci i iz Hrvatske i to ne samo iz jedinica ve sa terena i iz pozadine. Može se re i da su Kongresu prisustvovali predstavnici velike ve ine naše omladine.

Sada je dosta teško govoriti o tim sje anjima, a i ona su manje-više opisana. Ali bez obzira na to na mene su najsnažniji utisak ostavile rije i druga Tifa omladini i ona vedra omladinska atmosfera koja je prosto opijala ovjeka. Delegati su tako jednostavno i neposredno govorili o svom radu, o svojim uspjesima, o svojim problemima, o svojim podvizima, bez obzira da li je to bio Boško Buha, koji je jedva imao 15—16 godina, ili tada poznati borci Ranko Sipka, Mate Stan i , Martin Mojmir i drugi. Govorili su organizatori i u esnici tih doga aja bez obzira da li se to desilo u pozadini ili na frontu. Na mene su neobi no snažan utisak ostavila bra a Kova evi koja su na Kongres došla neposredno iz Crne Gore, probijaju i se preko teritorija koji su kontrolirali Italijani, Nijemci, ustaše i etnici. Kad god se sjetim Biha a i Kongresa uvijek se sjetim Milke Kufirin. Ona je bila studentica i nalazila se u radnom predsjedništvu i trebala je da pozdravi delegate u ime omladine Zumberka i Pokuplja. Kad je izišla na govornicu obratila se delegatima: „Drugovi i drugarice“. Tada je pogledala prema drugu Titu. Od velikog uzbu enja nije mogla da se koncentrira i da po ne izlaganje. Ponovila je: „drugovi i drugarice“, „drugovi i drugarice“. Vidjevši njenu zbunjenost delegati, zajedno sa gostima iz prvih redova, po eše da joj pomažu, da je podržavaju. Crvena od uzbu enja odjednom je briznula u pla i kroz pla jedva izgovorila „smrt fašizmu“ i sišla sa govornice jecaju i. Svi su u sali ustali i Milka je doživjela aplauz kao nijedan delegat.

Na Kongresu sam i ja govorio o aktivnosti omladinskih organizacija u Zagrebu. Kad su me predstavljali delegatima rekli su da sam ja organizator borbenih grupa u Zagrebu.

Na Kongresu je Rato Dugonji podnio referat: „Omladina u borbi protiv fašisti kih istrebljiva a naroda“ i Ljubinka Milosavljevi : „Omladina u sutrašnjici naše domovine“. Referati su bili na veoma visokom nivou. Ali, o Kongresu se ne može govoriti a da se nešto, makar i letimi no ne kaže, o pravom narodnom tribunu, o omiljenom omladinskom, rukovodiocu, velikom i talentiranom govorniku, o dragom Ivu Loli Ribaru. On se na Kongresu svugdje osje ao. Njegovo je djelo i dokumenti Kongresa: rezolucija i proglaš. Dovoljno je bilo samo da se pojavi pred omladinom, pa da svojim prisustvom naelektrizira masu. U životu se rijetko sre u takvi rukovodioci i ljudi.

Kongres omladine u Biha u bio je za mene jedan od najzna ajnijih doga aja koje sam doživio u ratu. On je bio najvidniji rezultat bratstva i jedinstva naših naroda i najbolja garancija naše ljepše budu nosti.

Poslije pozdrava, govora druga Lole i diskusije izabran je Zemaljski odbor Ujedinjenog saveza antifašisti ke omladine Jugoslavije od 30 lanova. Iz njega je izabran sekretarijat. Zemaljski odbor djelovao je u

Biha u, ali u drugoj polovini januara 1943. godine se uslijed ofanzive povukao sa ostalim našim snagama. U CK SKOJ-a izvršena su zaduženja. Zadužena je Ljubinka Milosavljevi da radi u Zemaljskom odboru USAOJ-a. Pored nje tamo je još radio Martin Mojmir, Dževad Midž. i još neki.

Ve prvih dana januara 1943. godine drug Lola i Rato pošli su iz Biha a za Sloveniju da prenesu zaključke Kongresa i da pomognu da se aktivira rukovodstvo i organizacija SKOJ-a na tom području i da se organizacija ujedna i i organizaciono u vrsti.

Zemaljski odbor odmah je poslije izbora poeo da sreuje materijal i realizira zadatke koje je Kongres postavio. Trebalo je obezbijediti da se omladina širom zemlje upozna sa rezultatima Kongresa i sa izmjenom imena omladinske organizacije. Tako er je trebalo pomo i da se održe nacionalni i pokrajinski omladinski kongresi ili konferencije i da se unificira organizacija, osim u sluajevima gdje za to specifi ni razlozi nisu zahtijevali neki drugi postupak.

Uskoro poslije Kongresa, 5. januara 1943. godine, pošao sam u Slunj da prisustvujem Pokrajinskoj konferenciji SKOJ-a. Na tom području za-tekla su me po etna borbena dejstva etvrte ofanzive. Zbog toga sam se morao vratiti u CK SKOJ-a, pa sam iz Slunja, preko Like, stigao u Drvar gdje sam našao Vrhovni štab, CK KPJ i CK SKOJ-a. Prebacivanje do Drvara teklo je bez smetnji, jer Italijani nisu bili još po eli dejstva od Knina i Srba.

U povla enju CK SKOJ-a nastavio je sa svojim radom i djelova- njem i sve do Livna održavao je relativno redovno sastanke. Pojedini njegovi lanovi obilazili su jedinice i prisustvovali sastancima SKOJ-a, a u Livnu održan je sastanak sa OK SKOJ-a za Livno i sa Oblasnim komitetom SKOJ-a za Dalmaciju.

Zemaljski odbor tek što je po eo nešto da radi i da traži svoje mjesto u tokovima onih burnih i sudbonosnih doga aja, uslijedili su novi doga aji — po ela je tzv. etvrta neprijateljska ofanziva. Napad neprijatelja sasvim je onemogu io rad Zemaljskog odbora i on se, zajedno sa ostalim našim rukovodstvima i ustanovama, morao povla iti pred dobro naoružanim neprijateljevim jedinicama u pravcu Bosanskog Petrovca, Glamo a i Livna, a kako se na etvrtu ofanzivu odmah nadovezala peta, Zemaljski odbor nije mogao da ispolji znatnije svoju aktivnost sve do jeseni 1943. godine.

Dr SLAVKO KOMAR

OMLADINA BOSNE I HERCEGOVINE PRED PRVI KONGRES

Prvi kongres održan je u vrijeme velikih pobjeda NOV i PO Jugoslavije i opšteg ja njna narodnooslobodila kog pokreta. Tada su ve bili oslobo eni zna ajni dijelovi naše zemlje; nije bilo, prakti no, kraja gdje nije okupatoru i njegovim slugama pružan organizovan otpor. Narod je masovno prilazio NOB i na razne na ine pomagao borbu. Sluge okupatora Paveli , etnici i drugi ve su pokazali svoje pravo lice pred narodom kao najlju i njegovi neprijatelji. Široke narodne mase na djelu su se uvjerile da ih jedino narodnooslobodila ka borba može spasiti od uništenja. Pokretu su sve masovnije prilazile hrvatske i muslimanske mase u Bosni, pa ak i one koje su u po etku okupacije gajile izvjesne iluzije prema ustašama i okupatoru.

U vrijeme održavanja Prvog kongresa USAOJ-a Narodnooslobodila ka vojska bila je izrasla u ozbiljnu oružanu silu. Ve je bilo formirano nekoliko divizija. Ona je bila sposobna i spremna da se bori svugdje gdje je to Vrhovni štab smatrao potrebnim, gdje su se neprijatelju nanosili najve i gubici i udarci. U tom periodu naša vojska je vezivala relativno veliki broj neprijateljevih divizija i na taj na in doprinosila opštoj borbi protiv hitlerovske Njema ke i njenih saveznika. Sve su to bili uslovi koji su omogu avali širenje i razvijanje omladinskog pokreta u Jugoslaviji, a on se razvijao u zavisnosti od opšte situacije u zemlji i bio je sastavni dio tog pokreta. I ne samo to, omladinski pokret Jugoslavije, odnosno omladina, bila je osnovna snaga iz koje su se popunjavale jedinice naše vojske. Omladina je inila veliki dio sastava naših brigada i divizija. A kako je naša borba bila izuzetno teška i surova, život u jedinicama zahtijevao je velike napore koje su samo mladi ljudi, puni ideala i snage, mogli izdržati. Treba se samo podsjetiti kuda su naše jedinice sve prošle, kakve teško e i napore su morale prebroditi, pa se tek onda može shvatiti da je sve to mogla izdržati samo mladost puna ideala, puna riješenosti i volje da podnese sve žrtve i patnje radi ostvarenja uzvišenih ciljeva tj. oslobo enja zemlje i stvaranja novih uslova za bolji život naših naroda.

Omladinski pokret u Bosni i Hercegovini bio je u periodu pred održavanje Kongresa naro ito razvijen i masovan. Omladina Bosne i Hercegovine uzela je masovno u eš e u ustanku, naro ito seoska omladina iz srpskih sela. Ona je prva pošla u borbu protiv pogroma i terora i po-jela borbu protiv ustaških bandi koje su žarile i palile po srpskim selima. Ve u 1941, a posebno u 1942, SKOJ je uspio da dobar dio omladine iz srpskih sela okupi u narodnooslobodila ki pokret i da je usmjeri, da tu laraslu mržnju protiv okupatora i njegovih slugu pravilno kanališe. Po-•ed toga, dobar dio omladinaca radnika, studenata i srednjoškolaca izašao e na slobodnu teritoriju gdje se uklju io u partizanske odrede i u druge

organizacije. Me u njima nalazio se i prili an broj Hrvata i Muslimana, koji su svojim primjerom pokazivali srpskoj omladini gdje se nalaze najbolji sinovi hrvatskog i muslimanskog naroda. Upravo ti omladinci stvarali su temelje bratske solidarnosti i jedinstva omladine Bosne i Hercegovine. Omladina je po ela zajedni ki prolijevati krv protiv ustaša, etnika i njihovih gospodara. To su bili naj vrš i temelji na kojima je stvarano jedinstvo omladine Bosne i Hercegovine, kao i svih naših naroda. Istina, bilo je izvjesnog kolebanja u toku 1942. godine, bilo je u pojedinim krajevima Bosne i Hercegovine i oscilacija. Ali, bez obzira na sve to, injenica je da je na teritoriji Bosne i Hercegovine postojala najvrš a baza narodnooslobodila ke borbe. Naro ito je poznata uloga omladine i itavog naroda Bosanske krajine.

Omladina Bosanske krajine, kao doma in Prvog kongresa USAOJ-a, bila se ve sva okupila oko Komunisti ke partije i SKOJ-a. Rijetko je bilo na i selo u kojem svaki omladinac i omladinka nisu na odgovaraju i na in u estvovah u borbi protiv neprijatelja. Iz redova omladine Kozare, Podgrme a, Drvara svakodnevno su se ra ali heroji u borbi koji su na bojnom polju svojim herojskim podvizima i pregalaštvom stvarali temelje nove Jugoslavije i iz ijih su redova izrasli mnogi poznati omladinski rukovodioci. Teško je u jednom kratkom napisu iznijeti i opisati sav entuzijazam omladine sa Kozare i iz drugih mjesta, ali se bez pretjerivanja može tvrditi da je bilo rijetko na i ovjeka koji nije bio spreman na sve žrtve u borbi protiv neprijatelja.

Svaki omladinac u Bosanskoj krajini ose ao se pripadnikom SKOJ-a, bez obzira što nije u datom momentu bio njegov lan. Svaki mladi i djevojka o ekivah su da e oni jednog dana na osnovu svoje aktivnosti, borbe i spremnosti postati lanovi skojevskog aktiva. Bila je velika ast za svakog omladinca da ga SKOJ primi u svoju organizaciju. A pošto su u SKOJ primani najbolji, onda su svi i u jedinicama i na terenu nastojali da postignu maksimum kako bi postali lanovi SKOJ-a. Uslijed takvog ugleda SKOJ-a me u omladinom kod nekih drugova pojavilo se mišljenje da nema naro ite potrebe stvarati još neku omladinsku organizaciju. Me utim, takvo mišljenje brzo je iš ezlo, jer ga je stvarnost demantovala. Cim je toga nestalo omladina je odmah prišla formiranju organizacija USAO BiH-a. Istina, taj zadatak nije bio složen jer je omladina ve bila prili no organizovana. Trebalo je samo u vrstiti postoje e organizacije. Ovo ubedljivo pokazuje koliko su Partija i SKOJ, ve u po etku 1942. godine, ostvarili u nekim krajevima Bosanske krajine jedinstvo omladine, i koliko se omladine ve nalazilo pod zastavom narodnooslobodila ke borbe. To je postignuto jer je pokret u Krajini bio neobi no jak, i što su organizacije SKOJ-a ve u po etku 1942. godine postojale u mnogim selima Kozare, Podgrme a i na podru ju Drvara. Na terenu su postojali okružni, sreski, opštinski komiteti SKOJ-a i skojevski aktivni po selima. Bilo je seoskih aktiva koji su okupljah po 20, 30, pa i po 50 omladinaca. U partizanskim odredima postojao je u svakoj eti skojevski aktiv. Ve po etkom 1942. godine skojevska organizacija bila je organizovana od dna do vrha. Ona je, prema tome, mogla organizovano i sistematski djelovati me u omladinom. Partiji i SKOJ-u nije bilo teško u tim podru jima Krajine mobihsati omladinu, pa i itav narod na bilo koju akciju. Omladinci, sposobni za vojsku, odlazili su na vojne

kurseve koje su organizovali partizanski štabovi u sporazumu sa omladinskim organizacijama. Na tim kursevima omladinci su dobijali vojna znanja i pošto bi proveli na kursu oko mjesec dana raspoređivani su u razne jedinice. Omladina se brinula oko ranjenika, oko njihovog smještaja, snabdijevanja, njege itd. Ona je pomagala i bila u prvim redovima svih akcija koje su preduzimali narodnooslobodilački odbori, komande područja i druge organizacije.

Naročito dobro organizovana akcija omladine Bosanske krajine bilo je poznato ubiranje žetve u Sani u dolini.

Po odluci oblasnog partijskog rukovodstva ljetinu je trebalo što prije skupiti. Taj zadatak povjeren je omladini. Vojne jedinice trebalo je da obezbijede napušteno područje od upada neprijateljevih jedinica, a omladinske radne timove da požanju pšenicu. Organizovana je omladinska radna brigada sa svojim štabom i ekipama. Ona je pod zastavama došla u Sani u dolinu i poela žetvu. Paralelno s tim organizovan je odvoz požnjevenog žita u određene magacine. Uspjeh je bio potpun. To je bio i to primjer kako se dobrom organizacijom rada uz spremnost omladine mogu izvršiti svi zadaci koji se postavljaju pred organe narodne vlasti i pred političke organizacije.

Tu su samo neki primjeri koji govore kakve je sve zadatke izvršavala omladina Bosanske krajine. Ti primjeri ukazuju i na želju omladine da sve u ini što je u njoj moguće i da bi se Jugoslavija što prije oslobodila i da bi se stvorila nova država, gdje će pravo omladine biti poštovano, bratstvo i jedinstvo obezbijeno, i gdje će biti stvoreni povoljni uslovi za svestrano učenje i rad.

Sve to što je rečeno o omladini Krajine, o njenom radu i aktivnosti, govori i o njoj politici koju opredijeljenosti. Malo je bilo skupova i omladinskih sastanaka na kojima omladina već u 1942. godini nije postavljala zahtjeve o uspostavljanju nove narodne vlasti. Pitanje monarhije i starog poretka već je bilo riješeno u svijesti omladine. Zbog toga se to pitanje više nije ni postavljalo u tom svjetlu, već je bilo sasvim normalno da će izrasti nova Jugoslavija sa drugom i drugim društvenim poretkom. Tu politici koju opredijeljenost i političku zrelost potvrđuje sva aktivnost omladine.

Prema tome, prirodno je da su najpovoljniji uslovi bili da se baš u Krajini, u tada oslobođenoj Bihari u održanoj manifestaciji omladine Jugoslavije, Prvi kongres USAOJ-a. Omladina Krajine bila je ponosna što je svojom borbom u zajednici sa ostalom omladinom i svim narodima Jugoslavije, stvorila uslove da baš ona bude doma in toga kongresa. Omladina Krajine posebno se pripremala za Kongres. Te pripreme manifestovale su se u još većoj zbijenosti oko narodnooslobodilačkog pokreta, oko SKOJ-a i Partije. U Krajini su oživotvorene u punom smislu riječi: SVE ZA FRONT - SVE ZA POBJEDU!

Omladina Krajine je, pored toga što je birala svoje delegate za Kongres i do ekivala delegate iz svih krajeva naše zemlje i s puno pažnje i ljubavi vodila brigu o njima. Održavala je skupove na kojima su pojedini delegati govorili o borbi u svojim krajevima i istovremeno informisali ih o radu i borbi krajiške omladine.

Omladina Bihara imala je veliku ulogu, jer je u svojoj sredini pozdravila delegate Prvog kongresa. Ona je izvršila sve zadatke oko uređenja i

vanja grada i sale gdje je Kongres održan. Svi delegati osje ali su stalnu pažnju i brigu omladine grada-doma ina. Pripreme za Kongres vršio je, u stvari, CK SKOJ-a na čelu sa drugom Ivom Lolom Ribarom. Bio je formiran Inicijativni odbor, ali se on nije mogao u cjelini sastajati da bi diskutovao o pripremama, jer su se u njegovom sastavu nalazili omladinci iz raznih krajeva, odakle je bilo teško dolaziti u Biha .

Pripreme za Kongres u Biha u pored pripreme pojedinih dokumenata za rad Kongresa, Proglasa omladini Jugoslavije, rezolucije, dogovora ko treba da bude u predsjedništvu Kongresa, koga birati u centralno rukovodstvo USAOJ-a i dr., svelo se kako urediti salu i kako prihvatiti i smjestiti delegate. Sve je to u stvari radio CK SKOJ-a i drug Lola Ribar.

Pošto sam se tada nalazio u Krajini kao delegat PK SKOJ-a za Bosnu i Hercegovinu, odredeno sam da otvorim Kongres i da predložim radno predsjedništvo.

Kongres je počeo sa radom u atmosferi nevi enog oduševljenja omladine. Sala je bila ukrašena zastavama i slikama državnika Antihitlerovske koalicije. Pošto su svi delegati i gosti zauzeli svoja mjesta, u salu je ušao drug Tito sa najbližim saradnicima. Svi delegati su ustali i pozdravili druga Tita sa burnim ovacijama. Pošto su se ovacije stišale drug Tito je sio. Ja sam tada prišao govornici. Moram priznati da sam imao najve u tremu u životu, jer je trebalo da prvi progovorim u puno* sali pred najvišim partijskim i vojnim rukovodiocima i pred drugom Titom. Predložio sam radno predsjedništvo. U njega sam predložio, pored druga Lole Ribara, ve iskusnog tribuna omladine Jugoslavije, o vjeka široke kulture i obrazovanja, koji je za sobom imao zna ajno politiko i rukovodila ko iskustvo i radnika iz Kragujevca, omladinku iz Drvara, studenta iz Sarajeva, partizanku iz Zumberka, bombaša partizanske ete i druge. Predsjedništvo je zauzelo svoje mjesto. Drug Lola, u ime predsjedništva, zahvalio se na izboru, pozdravio druga Tita i ostale rukovodioce uz burne ovacije svih delegata i gostiju.

Kada su se stišale ovacije, drug Tito je održao predstavnicima omladine govor odaju i im puno priznanje za ono što su do tada u inili za pokret i postavljaju i im nove zadatke, koje je poslije Kongresa trebalo sprovesti u život.

Poslije njega na govornici su se redali delegati jedan za drugim. Oni su iznosili kako se omladina bori u pojedinim krajevima Jugoslavije i na kakve teško e nailazi u toj borbi. Pri ah su o omladincima koji idu na bunkere, koji se probijaju preko neoslobone teritorije, zatim su iznosili podatke kako se omladina bori na neoslobonem području i kakva herojska djela ine pojedini omladinci i omladinke. Delegati su jednostavnim rije ima do aravali velika djela omladine u oslobo enim selima, u vojnim jedinicama, svugdje i na svakom mjestu gdje se vodila borba za slobodu, za novu i sre niju budonost. Na govornici su se redali predstavnici mladih generacija iz Zagreba, Zagorja, Bosne. Crne Gore, Slovenije, Srbije i dragih krajeva. Oni su govorili o bratstvu naroda Jugoslavije, o potrebi daljeg produblivanja bratstva kao garanciju kona ne pobjede nad neprijateljem, garanciju za stvaranje nove, sre nije Jugoslavije. Uz plamene rije i delegata i poslije usvajanja dokumenata, drug Lola je dao završnu rije . Time je' Kongres završio rad.

MILE PERKOVIC

RAD NA NEPOSREDNIM PRIPREMAMA ZA KONGRES
USAOJ-a

U jesen 1942. godine boravio je u Hrvatskoj drug Ivo Lola Ribar. Ja sam tada radila u PK SKOJ-a i uređivala „Omladinski borac“. Lola je tražio da me premjestite u redakciju „Omladinske borbe“, glasila omladine Jugoslavije. Već oktobra mjeseca stigla sam u Bosanski Petrovac. Oslobođena teritorija bila je veoma prostrana, prava država sa narodnom vlašću. Tada je u Bosanskom Petrovcu bilo sjedište Vrhovnog štaba i ostalih naših partijskih, političkih i vojnih centralnih organa, pa, razumije se, tu se nalazio i CK SKOJ-a.

U istoj zgradi bio je smješten Glavni odbor AF2-a, drug Ivo i Janko (Moša Pijade) i CK SKOJ-a. U susjednoj kući i nalazili su se dr Ivan Ribar, Ivan Milutinović sa još nekim starijim drugovima. Od članova CK SKOJ-a tu su se nalazili Lola Ribar, Rato Dugonji i Mihailo Svabi, zatim kao instruktor CK SKOJ-a Zoran Zujović, članovi Kazališta narodnog oslobođenja i ja.

Neposredno poslije dolaska u Bosanski Petrovac svi smo dobili zadatak da pripremimo materijal za drugi broj „Omladinske borbe“. Čak se i Lola prihvatio da napiše jedan članak za taj broj. Mene su zadužili da napišem o pomoći koju treba pružiti našoj vojsci pred zimu.

Dani su nam brzo prolazili u radu. Radila sam na materijalima za list, a, pored toga, kucala sam i neke materijale drugu Veseli Masleši. On mi je lično diktirao i stalno je tekst ispravljao. Nikako nije bio zadovoljan sa formulacijama. Tu nervozu još su povećavali stalni prekidi struje. Čim bih napisala par redova, on bi nešto korigirao, a u tom bi i struja nestala, pa se veoma sporo napredovalo. To su bili materijali za zasjedanje AVNOJ-a. Kad je trebalo išli smo u Drini, u štampariju, i tamo štampali „Omladinsku borbu“.

Za vrijeme našeg boravka u Bosanskom Petrovcu stigla je u grad iz okupiranog Beograda dr Olga Dedijer. Njen dolazak bio je značajan naročito za drugove iz beogradske partijske organizacije. Ona im je ispričala puno novosti. Pošto je bila liječnik, raspoređena je odmah u sanitet 2. proleterske divizije.

Njen drug Vlado, kao stari i iskusni novinar, mnogo je pomagao Zoranu i meni oko uređivanja lista. Međutim, najviše nam je u tom pogledu pomagao drug Lola. I pored mnogih obaveza on je uvijek nalazio vremena da nam pomogne ili da nam objasni neke nejasnoće u radu.

U Petrovac su dolazili mnogi vojni i politički rukovodioci, jer se jedan dio Vrhovnog štaba nalazio tu, a drugi dio u jednom vagonu na Oštreljcu. Dolazili su i odlazili. Sjećam se da je tada u Petrovac dolazio i

Košta Nad. On je u Bosanskoj krajini bio jedan od naših najpopularnijih vojnih rukovodilaca.

Radilo se po cijeli dan i noć. Uskoro, kada su po ele borbe, saznali smo da su tada vršene pripreme za napad na grad Bihać. Borbe su bile žestoke i veoma krvave. Bihać je brzo oslobođen. Time je naša slobodna teritorija znatno proširena.

Jedva je prošlo nekoliko dana od oslobođenja Bihaća a mi smo dobili naređenje da spakujemo stvari i materijal kojim smo raspolagali, i da se pripremimo za pokret. Ubrzo smo se našli u oslobođenom Bihaću.

Za nas, poslije više mjeseci lutanja, borbi i oskudice, Bihać je izgledao kao najveći grad na svijetu. Činio nam se ogroman, nekako nestvaran. Naravno to nas je iznenadilo to što se u njemu život normalno odvijao. Radnje su bile otvorene i u njima se moglo po nešto kupiti, u radionicama su se mogle izvršiti razne opravke, novine su se normalno prodavale, moglo se oti i u slastičarnicu ih u kavanu. Čak se u kavanama mogao dobiti ručak za novac. Sve je to za nas bilo novo i neokusano.

Smjestili su nas u hotelu „Bosna“. Tamo gdje se nalazio Lola nalazio se i CK SKOJ-a i redakcija „Omladinske borbe“. Odmah smo pošli da pripremamo materijal za naš treći broj, a i dalje sam radila za druga Vesu Maslešu. Njemu sam kucala, skoro isključivo uveče i noću. Drug Vesu stalno se preko dana nalazio na nekim sastancima, pa je, valjda, imao zadatak da formulira zaključke sa tih sastanaka i da ih sutradan podnese.

Poslije kratkog vremena preselili su nas iz hotela „Bosna“ na prvi kat jedne velike zgrade na drugoj obali Une. Tu smo dobili petosoban stan. U prostorijama nije bilo nikakvog namještaja, a i prozori su bili razbijeni. Dobili smo nešto namještaja i tu smo se smjestili. Rad na pripremi za omladinski kongres pošli smo punom parom. Došla je i Ljubinka Milošavić i ostali članovi. Nešto kasnije došli su i drugovi iz jedinica radi priprema Kongresa.

Na tim poslovima najviše su tada radili Lola Ribar, Rato Dugonji, Slavko Komar, Mihailo Svabić i Ljubinka Milošavić. Zoran i ja smo određeni u organizacionu komisiju za pripremu kongresa. Dobili smo niz praktičnih zadataka kao, na primjer: smještaj i ishrana delegata, organizacija kulturnih i drugih priredbi za vrijeme Kongresa i dr. Ti zadaci nisu bili nimalo laki ni jednostavni. Trebalo je u Bihaću, koji je bio djelimično oštećen, i gdje se nalazilo dosta naše vojske, smo i toliko prostora da se smjesti mnoštvo delegata i gostiju iz jedinica i sa terena, i da se nabavi dovoljno hrane za toliki broj ljudi.

Našoj komisiji priključili su kao dobri poznavaoči terena i prilika u gradu: Raza Omanović, Dževad Midžić i Ale Galić. Oni su nam mnogo pomogli u radu. Obratili smo se Komandi grada da nam ustupi barake u Zegararu, gdje je bila vojska, da bi ih pripremili za smještaj delegata. Komanda grada ustupila nam je nekakvu baraku. Međutim, kada smo ih dobili, iskrsnuo je nov problem — gdje naći slamu da udobno smjestimo delegate za spavanje.

U neprekidnom radu na pripremama dani su brzo prolazili. Osam dana prije početka kongresa pošli su stizati omladinci iz raznih pokrajina, iz okupiranih gradova, sa neoslobojenih teritorija i iz raznih jedinica. Mnogi od njih morali su se provlačiti izmeću bunkera, probijati se preko teritorije koju je neprijatelj kontrolirao, prelaziti vodene prepreke i sni-

jegom zavijane planine. Sve je to zahtijevalo dosta vremena za put, a svako je predvidio za svaki slučaj i rezervno vrijeme. Neki su lakše savladavali teškoće i brže prešli put nego što su predviđali, pa su prije i stigli u Bihać. Njihov raniji dolazak nije nam mnogo remetio dalji rad na pripremama.

Kako se kongres približavao naše poslove uspješno smo privodili kraju. U granicama tadašnjih mogućnosti sve je bilo uračunljivo. Ali, dvije godine prije početka kongresa, nije još bilo odlučeno kakav će naziv imati savez omladine. Lola je tražio da se pronađe takvo ime koje će lijepo zvučati i kad se napravi skraćenica od prvih slova riječi i naziva. Pravljene su razne kombinacije, pisani nazivi, pravljene skraćenice... Najzad su se zadržali na skraćenci USAOJ (Ujedinjeni savez antifascističke omladine Jugoslavije). Razvila se oko tog imena široka diskusija i došlo se do zaključka da ono najviše odgovara.

Dosta smo se zadržali i oko vremena održavanja kongresa — danju ili noću? Drugi Lola je radi toga išao čak do druga Marka na razgovor. Odlučeno je da se drži danju, jer se smatralo da nije toliko poznato da će se kongres održati i da neprijateljska avijacija neće smetati više nego inače.

Sa nestrpljenjem sam očekivala dolazak omladinskih delegata iz Hrvatske. Od njih sam se odvojila prije izvjesnog vremena, pa sam željno očekivala susret sa drugaricama i drugovima sa kojima sam donedavno radila. Kada smo pisali proglas omladini Hrvatske, predložila sam da ga potpiše Inicijativni odbor. Za taj odbor predložila sam omladince i omladince iz Hrvatske, poznate rukovodioce omladine na terenu i u jedinicama. Međutim, poslije mog odlaska, mnogo se što-šta izmijenilo na terenu. Dok sam još bila u Hrvatskoj postojala je prostrana slobodna teritorija oko Drežnice, gdje se nalazio CK KPH i GŠ Hrvatske. U međuvremenu, etnici su napali tu slobodnu teritoriju i zauzeli Drežnicu. Prilikom brojanja mladih ljudi, koji su do tada bili uz nas, prišao je etnicima. Među njima je bio i jedan omladinski rukovodilac, koga sam ja predložila i čije se ime nalazilo u Inicijativnom odboru. On je čak postao i etnički starješina. Mislim da je to bio neki Nikola Tomić iz Drežnice. Zbog tog propusta kritikovali su me drugarice i drugovi koji su iz Hrvatske došli na Zasjedanje AVNOJ-a, a naročito je oštra bila drugarica Anka. Oni su čak provjeravali kod druga Lole ko je predložio Inicijativni odbor. I da me nisu dobro poznavali i znali moj stav, loše bih se provela. Ipak se sva kritika srušila na mene. Međutim, ja sam bila sasvim neobaviještena o promjenama na terenu poslije mog odlaska i to se desilo isključivo zbog toga.

Susret sa omladinom iz Hrvatske, tj. sa onima s kojima sam donedavno radila, bio je za mene poseban doživljaj. Razgovoru nije bilo kraja. Govorilo se o svakoj pojedinosti, o svakoj omladinki i omladincu, o našim porodicama i o radu na terenu.

Delegati su dolazili po grupama. Dobro se sjećam dolaska delegata iz Dalmacije. Među njima su se nalazili i drugovi Alfirevi i Jure Bilić. Ovog drugog sjećam se po tome što je imao mnogo novaca — kuna, a mi partizani odavno smo bili zaboravili na novac. Novac za nas nije predstavljao nikakvu vrijednost, niti smo osjećali potrebu za njim. Možda je tome doprinijelo i to što se za novac ništa nije moglo kupiti. Ali u Bi-

ha u bila je druga situacija. Radnje, trgovine i kavane bile su otvorene i u njima se moglo nešto i kupiti, a mi nismo imali novaca. Jednog dana drug Bili pozvao je Zorana i mene u kavanu „Beograd“ i tu smo zajedno ru ali. Naravno, pošto kune nisu predstavljale neku naro ito vrijednost, trebalo mu je itavo brdo para da bi platio tri ru ka. Za nas, poslije toliko vremena, ru ak u kavani bio je nešto posebno. Sala, stolovi sa stolnjacima, pribor za jelo, konobari u bijelim bluzama, tanjiri — sve nam je to izgledalo kao san, nešto posebno sve ano. Narednih dana eš e smo zalazili u kavane i slasti arnice, jer su delegati imali novaca, a kad je jedan imao smatrali smo da ga imamo svi.

Uskoro su stigli delegati iz 2. proleterske divizije. Me u njima je bio i Jurica Ribar, delegat 4. crnogorske proleterske brigade i Boško Buha, proslavljeni bombaš-proleter. Susret izme u dr Ribara i njegovih sinova, Lole i Jurice, bio je radostan i dirljiv. Oni o Jurici nisu znali ništa zadnjih nekoliko mjeseci. Jurica je bio bolestan i imao visoke temperature. Dr Ribar je dobio prazan stan i zamolio nas da mu nabavimo nešto namještaja kako bi uredio bar jednu sobu gdje bi smjestio Juricu. Rastr ali smo se, nabavili nešto namještaja i namjestili jednu sobu. Dok smo to radili dr Ribar nabavio je negdje kola a i donio da nas po asti.

Uporedo s tim, pripreme za kongres privedene su kraju. Težilo se da sala gdje e se održati kongres odgovara svojoj namjeni, tj. omladini. Za dekoraciju smo imah dosta ilima, cvije a i drugih ukrasnih predmeta. U školi, pored hotela, radili su slikari Voja Dimitrijevi i Ismet Mujezinovi crteže i portrete za ure ivanje sale. Kako se nije raspolagalo drugim materijalom, oni su na obi nom pakpapiru crtah pojedinosti iz života omladine u borbi i u izgradnji. Mi smo nabavljali boje i ostali materijal. Naro ito su se u tome isticali Raza i Ale, jer su dobro poznavali prilike u gradu.

Pored naših prostorija imali smo na istom katu jednog veoma dragog susjeda. To je bio drug i a Janko. Pošto je bio zadužen za sve magazine u gradu, svesrdno nas je pomagao. Naro ito nam je mnogo pomagao za vrijeme priprema za kongres. On je posebno bio dobar susjed. Kad god bi skuhao kavu pozivao nas je da je zajedno popijemo. Zadržila nas je njegova sobica. Bila je nevjerovatno ista i posebno ukusno ure ena. U nju se nije smjelo ulaziti u cipelama, jer ni on to nije inio.

Kongres je po eo ta no u predvi eno vrijeme, 27. decembra 1942. godine poslijepodne, i odvijao se po predvi enom planu. Smjenjivali su se pozdravni govori s pjesmom, parolama i aplauzima. Cas je vladala grobna tišina, a as bi odjeknuli omladinski povici i žagor. Titov govor saslušan je sa napregnutom pažnjom, odobravanjem, pjesmom, parolama i aplauzom. Zatim su se redali pozdravi sa terena, iz okupiranih gradova, iz jedinica. Mene je posebno uzbudio govor delegata iz Dalmacije Zikia Bulata. On se tako toplo i lijepo obratio drugu Titu da je uzbudio sve delegate i goste. On mu se obratio otprilike ovim rije ima: „Naša je ljubav prema tebi, družu Tito, velika kao što je veliko naše more, ona je topla kao što je toplo naše dalmatinsko sunce...“ i još mnogo lijepih upore enja. Njegov govor digao je cijelu dvoranu na noge pa i samog druga Tita.

Poslije njega, najja i utisak ostavio je 'na mene mali Boško Buha. On onako malen, popeo se i stao iza govornice. Iz dvorane se iza govor-

nice vidjela samo titovka sa petokrakom. Kada je Boško vidio da to tako ne ide, izašao je ispred govornice uz objašnjenje: „Izvinite drugovi ja vas ne vidim“, i po eo da govori. Onako mlad, skoro dijete, omalen, otresit, u uniformi, sa bombama o pojasu i kožnom torbom o ramenu, opasa em i kaiši ima preko grudi, odmah je osvojio simpatije delegata i gostiju. A još kad je po eo da iznosi kako se on, na elu bombaša, borio protiv Nijemaca i ostalih neprijatelja i kako se prikradaju neprijateljevim položajima, svaki as prekidan je aplauzom. Ali ga ni to nije zbunilo. Mirno, s osmjehom na licu, sa ekao bi da se aplauz stiša, pa bi nastavio. Kad je završio ispratio ga je freneti an aplauz, ali kad je sišao sa govornice drug Tito je ustao i malom bombašu, Bošku, estitao i poljubio ga. To su delegati propratili burom oduševljenja, aplauza i povicima Titu i proleterima.

Omladina je sa velikim simpatijama i pažnjom i toplim pozdravima saslušala delegate iz okupiranih gradova koji su se borili pod neobi no teškim uslovima. Posebno je bio lijepo pozdravljen Martin Mojmir, ilegalni omladinski radnik iz Zagreba, kada je obi nim rije ima govorio o junaštvu omladine u okupiranom gradu.

Redali su se govori i pozdravi. Svaki govornik rekao je nešto novo, nešto što ni jedan do tada nije rekao. U stvari, to je bila jedna veoma raznolika i duga poema o omladini, njenom životu, radu i borbi, o njenom životu prije nego što je po ela da živi. Djevojke i mladi i govorili su sasvim obi no o potresnim stvarima.

Obi no, svaki put posle službenog dijela, pred zgradom u kojoj je održavan Kongres razvilo bi se kozara ko kolo. U kolo se hvatao i drug Tito i ostali gosti i delegati. Kada se Košta Nad jednom prilikom našao u kolu, veselju nije bilo kraja, jer je Košta, naro ito me u omladinom Bosanske krajine, bio veoma popularan. Svakog dana uve e Kazalište narodnog oslobo enja davalo je za delegate predstave, naravno, specijalno za njih pripremljene. Omladina je rado slušala partizanku Nadu Drakuli , koja je interpretirala ruske narodne pjesme. Na svakoj priredbi tražili su da im ona pjeva, a ona je, zaista, veoma lijepo pjevala i to na ruskom jeziku. Pored toga, za vrijeme Zasjedanja, izme u prijednevnog i popodnevnog dijela organizirana su i omladinska sportska takmi enja. Tako je na insistiranje druga Lole održana nogometna utakmica izme u omladinskih ekipa Bosanske krajine i Dalmacije. Za vrijeme utakmice bilo je navijanja, ini mi se još bu nijeg nego što se to danas radi. Utakmica je protekla veoma živo i veselo, u pravom sportskom duhu.

Organizatori su se trudili da vrijeme u toku Kongresa bude ispu ijeno što raznovrsnijim programom. U tome se dosta uspjelo. I smještaj ishrana delegata, prema tadašnjim prilikama, bili su dosta dobri. Omladina je dobijala sve ono ime se tada raspolagalo.

Dani Kongresa, 27, 28. i 29. decembra, iako u neprekidnom naporlom radu provedeni, brzo su prošli. Na kraju je izabran Zemaljski odbor JSAOJ-a.

Poslije završetka Kongresa drug Tito priredio je ve eru za omladinsko rukovodstvo i veliki broj delegata. On je sa nama ravnopravno azgovarao. Objašnjavao napi je, ukazivao, skretao pažnju na neka pobno važna pitanja i govorio uop e o perspektivama naše borbe. Našao 3 vremena i da sa svakim porazgovara, da ga upita odakle je, kako je

na terenu ili u jedinici gdje radi. Taj susret ostaje svim delegatima koji su prisustvovali Kongresu u trajnom sjećanju i u najljepšoj uspomeni.

Naredno veče, veče ina delegata veče je otišla, a mi smo pošli da dođemo Novu, 1943. godinu, sa drugom Titom u velikoj dvorani bivše županije. Sjećam se da je drug Tito tražio da mu Joža Ruti pjeva kajkavske pjesme. Sa njim su pjevali nekoliko Zagrepčana i još neki koji su znali kajkavski. Pjevali su i ostali drugovi. Raspoloženje je bilo vrlo lijepo. U dobrom raspoloženju dočekana je 1943. godina koja će značiti dalju afirmaciju naše borbe, i u kojoj će naša vojska izvojevati mnoge značajne pobjede.

Delegati su se odmah poslije Kongresa počeli razilaziti, odnosno vraćati u svoja područja i u svoje jedinice. Zemaljski odbor, u stvari njegov sekretarijat, uglavnom članovi CK SKOJ-a, ostali su u istoj prostoriji gdje se do tada nalazio CK SKOJ-a. Zoran i ja smo se prihvatili posla da cijeli materijal sa Kongresa objavimo u „Omladinskoj borbi“, ali nas je u tome spriječila četvrta neprijateljeva ofanziva.

DARINKA PUŠKARIĆ

MLADI U BIHA U

Po etak zime 1942. godine zatekao nas je u selima izme u Glamo a i Livna. Ogolele, po rnele njive, iskrivljene i razvaljene ograde imanja. Na zgarištima popaljenih ku a ubrzano se zakivaju poslednji ekseri na krovovima novih bajti koje narod gradi od grubo sase enog drveta. U vazduhu se meša miris vlažne zemlje sa mirisom borovog drveta i smole.

Bataljoni 4. crnogorske brigade, na eti u bitkama oko Vakufa, Bugojna, Prozora, Livna i Glamo a biraju delegate na etnim i bataljonskim konferencijama SKOJ-a za I kongres antifašisti ke omladine Jugoslavije. Jurica Ribar, odmah posle formiranja brigade, savesno je pripremio i otkucao na 16 stranica kratak istorijat stvaranja i delovanja SKOJ-a. To je bio jedini materijal kojim je raspolagala skojevska organizacija Brigade. Ve ina izabраниh delegata tek su me u nama, na odmoru, u predahu izme u dve bitke, prvi put slušali i saznali o naporima za stvaranje jedinstva omladine. No, ako su tek u tim danima mnogi mladi borci uli i nau ili celovitu pri u o razvitku i delatnosti omladinskog pokreta i pojedinih omladinskih organizacija gra anskih stranaka, o izdajstvima njihovih rukovodstava — svi su, bez izuzetaka, znali i poznavali do tan ina ciljeve borbe za oslobo enje koju je povelа Komunisti ka partija Jugoslavije i njena omladinska organizacija. Svi su oni znali da se tih dana na strani narodno-oslobodila kog pokreta Jugoslavije nalazi preko 100 000 omladinaca i omladinki širom zemlje koji su iz ljubavi prema slobodi otadžbine i iz mržnje prema fašisti kom porobljiva u i njegovim pomaga ima, odbacili sve što bi ih moglo razjedinjavati socijalno, verski ili politi ki. Ciljevi borbe za oslobo enje, osvedo eni u praksi ve nebrojeno puta životima najboljih i najsposobnijih omladinaca i omladinki — nepokolebljivost, bratstvo i jedinstvo — bili su za njih dovoljna garancija.

Na putu ka Livnu pridružila nam se delegacija omladine 2. proleterske brigade. Put je širok, utonuo u blato njiva, pa ne moramo za izvesno vreme i i u koloni. Tonemo u raskvašenu, jedva mestimi no snegom pokrivenu zemlju bosanskih njiva. Gazimo po njoj bezbrižno, jer smo dobro obuvени, što u svoje, što u probrane najbolje cipele boraca naših bataljona. Opremili su nas sa najboljim što su imali radi asti bataljona i brigade. Na po etku Glamo kog polja, prema Mliništima, ekalo nas je iznena enje. Neko od naših iz Štaba divizije uspeo je, ipak, da izvu e odnekud kamion, i poslao ga da nas prebaci bar deo puta. Potrpali smo se u kamion, pribili stoje i jedni uz druge, i po obi aju, zapevali iz glasa. Kamion nas je prebacio do Petrovca, u kojem su nas sa ekali drugovi iz Oblasnog komiteta SKOJ-a i uputili dalje prema Biha u. Najverovatnije, niko od nas nije imao o tom gradu nikakvu predstavu. Sve što smo znali bilo je to da su se nedavno za njega vodile uporne bitke i da su Krajišnici hteli

no svaku cenu da ga oslobode. Saznali smo da se u Biha u nalazi Vrhovni štab i da e se u tom gradu održati i naš kongres. Više nam tada nije „ni trebalo. Sofera kamiona uspeh smo da izmolimo da nas još malo preveze“, a onda smo nastavili pešice. Sumrak se ve spuštao kada smo stigli do prvih biha kih ku a.

Za nas, koji smo se ve skoro 19 meseci borili, spavah, hranili se i živeh izme u bitaka, nemaju i utvr enog vremena ni za jedno ni za drugo, ve i sam dolazak u Biha bio je veliko iznena enje. Njegove osvetljene ulice, zgrade u kojima se odvijao život, izgledale su nam kao iz nekog davno usnulog sna. Sve nas je to silno uzbudilo i stvorilo nam ose anje spokoja i sigurnosti. U Biha u, iski enom transparentima, zastavama i zelenilom, sve se komešalo i vrilo od omladine: prepoznavali su se i grlili borci raznih jedinica naše vojske; skupljah su se u bezbroj grupa mladi i i devojke u najrazh itijim uniformama, seoske omladinke u narodnim nošnjama bosanskih krajeva, sa raznobojnim maramama, mladi i u partizanskim odelima, poneki sa a kom kapom, svi sa uprta ima, opasa ima, bombama oko pojasa i svim vrstama pušaka do šmajsera. Zakr ile su prolaze raznobojne dolamice od sukna i oje, otete od okupatora ili napravljene u partizanskim komorama i kroja nicama. Vijorili su se na vetru, te ve eri, crveni, modri, beli i svileni prugasti muški šalovi na zeleinim nema kim i italijanskim uniformama. Vijugala su, talasala se, poskakivala kola i ora. Mladi i i devojke u njima bili su najrazli itije obuveni, od opanaka od ze je kože zajedno sa dlakom, do plitkih, dubokih, novih i starih cipela i bakandži, gumenih, kožnih izama i izmica, sa i bez kaiševa — „sve je zavisno od hrabrosti njihovih vlasnika u bici, od snalažljivosti, od bogatstva odbora Narodnog fronta...“ Ponavljaju se pozdravi, ne prestaju dovikivanja, smenjuju se pesme koje se za inju u grupama i kolima omladine, pretapaju se nošene vetrom, nestaju i ponovno oživljavaju do ekane i prihva ene na periferiji grada gde se smeštaju omladinci za preno ište. Nas, skojevske rukovodioce iz 2. proleterske divizije ve su o ekivah delegati iz drugih jedinica u omanjoj kancelariji CK SKOJ-a, gde su ve bili Lola Ribar, Rato Dugonji , Mihailo Svabi , Slavko Komar i Ljubinka Milosavljevi . Lola, odeven u tamno-plavu ojanu dolamicu i iste takve akšire, sa crnim izmama na nogama, guste, kovrdžave, izrazito crne, uredno potšišane kose, ležerno je seo na okrugli sto i na sredini sobe, porazgovarao sa nama o omladinskom radu u brigadama, o teškoama i problemima. Kratko nas je informisao o sutrašnjem Kongresu i predložio nam da pogledamo još te ve eri kongresnu dvoranu.

Još iste ve eri krenuh smo nas nekoliko ve dobro utabanim snežnim ulicama Biha a. Dvorana nam se u inila impozantno ure enom, dekorisana umetni kim radovima naših slikara koji su prikazivali omladinu u borbi i na radu. Na sveže izgla anom, blistavom podu Boško Buha, vo a bombaškog odeljenja jedne ete 2. proleterske brigade, iski en svim vrstama bombi, po eo je po sali da skaku e na jednoj nozi i da u oduševljenju kli e.

Kongres je sutradan po eo. Dvorana je bila ispunjena do poslednjeg mesta. Predstavnici omladine. Srba, Hrvata, Crnogoraca i samo nekoliko predstavnika omladine Slovenije. Omladina Makedonije nije uspela da se probije i da do e na Kongres.

Mi smo se razlikovali samo po tome kojoj smo jedinici pripadah i gde smo bitke vodili. Jednostavno, neposredno smo prilazili jedni drugima.

zdravili se po nekoliko puta, ose aju i da nam je svaki lik i onaj koji tada prvi put vidimo — veoma blizak. Me u delegatima bilo je i mnogo invalida, ranjenika sa još nezale enim ranama.

Mnogi omladinski predstavnici iz naše vojske, koje je tih dana Biha primio, bili su još skoro deca, kako po svome izgledu tako i po godinama. Njima su rat i okupator oteli detinjstvo, škole i porodicu. Delegaciju 2. proleterske brigade, skoro u celini, sa injavah su de aci od 15 do 17 godina. Me u njima se nalazio i Boško Buha, nanizanog pojasa „kragujev-kama" i nema kim okruglim bombama, u duga kom šinjelu i sa puškom koja je bila skoro kao i on. Kad je na njega došao red da govori, živahno se popeo na pozornicu. Iza govornice nije video delegate, a ni oni njega. Nije se zbunio, ve je izašao i stao pred govornicu i mirno po eo da pri a 0 tome kako on i njegovi drugovi, „naravna stvar", uništavaju neprijatelje. Drug Tito ga je usred govora prekinuo, zagrlio i poljubio.

Svi delegati I antifašisti kog kongresa omladine Jugoslavije imah su ve za sobom znatno borbena iskustvo. Svi su oni znali da kažu svoje mišljenje o slobodi i o ostalim pitanjima budu eg ure enja nove Jugoslavije. Oni su ve stekli pravo da kažu zašto se bore, šta žele i šta misle. Sve njihove želje i svi napori mogli su se sabrati u nekoliko re i: uništenje okupatora i nova, druga ija i sre nija sutrašnjica za narode i omladinu Jugoslavije. Devetnaest meseci trajalo je ve bezumno uništavanje u svim krajevima naše zemlje. Zemlja je bila prekrivena koncentracionim logorima u kojima su do bezumlja mu ili naše ljude i omladinu. Žive su ih u ciglanama palili, bacali u jame i polivali živim kre om; streljali su na hiljade nevinih ljudi u Kragujevcu, Kraljevu, Kolašinu, Podgorici... i u mnogim drugim našim gradovima i selima. Na Banjici su im zatvorenici služili kao zamor i i za eksperimente kako deluju otrovni gasovi na žive organizme... Teško je to danas i nabrajati. Omladina je obavestila Kongres o svemu tome. Obavestila ga je i o svojoj borbi i njenim rezultatima. Ve je bila prohujala kozara ka ofanziva. O njoj su pri ah delegati sa Kozare. Svoju re o ceni jedinstva omladine Jugoslavije kazali su oni koji su prolili svoju krv i dali deo svoga tela za to jedinstvo. Na štaka-kama je izašao na govornicu jedan od 160 promrzlih „igmanaca". Pozdrave omladine koja se bori u okupiranim gradovima, doneli su Kongresu njeni delegati. Govorili su komandiri omladinskih radnih eta i komandanti radnih brigada o omladini koja se borila za svaki klip kukuruza, za svako zrno žita, namenjeno svojoj vojsci. Do Kongresa ve je izginulo u redovima Narodnooslobodila ke vojske preko 12 000 skojevaca.

U ime svih žrtava, patnji i nadanja naših naroda, omladina je na ovome kongresu tražila svoju jedinstvenu organizaciju — Ujedinjeni savez antifašisti ke omladine Jugoslavije. Takva organizacija trebalo je da predstavlja mo nu polugu omladine Jugoslavije koja e još masovnije, organizovanije i disciplinovanije povesti omladinu ka slobodi, miru, nezavisnosti, ja anju i daljem razvijanju bratstva naših naroda, za ostvarenje uslova za njen puni razvoj, — za ostvarenje njenih snova i težnji.

vrstu, celovitu i smelu organizaciju, omladine, sa dalekovidnijim 1 elasti nijim formama borbe i rada, organizaciju Ujedinjenog saveza antifašisti ke omladine Jugoslavije stvorila je omladina naše zemlje na svom [kongresu u Biha u.

STANA TOMASEVI

OMLADINA BOSANSKE KRAJINE DO PRVOG KONGRESA

U Bosanskoj krajini, u drvarskom kraju, na Kozari i Podgrme u, znatan broj omladine već u prvim danima ustanka aktivno je učestvovao u oružanoj borbi. Narodnooslobodilačka borba stvorila je uslove da se u Krajini razvije širok i organizovan pokret omladine.

Do ustanka veliki broj omladine, a pogotovu seoske, nije organizovano učestvovao u političkom životu. Čak, štaviše, omladina nije bila aktivna ni u kulturno-prosvjetnom životu. Pred rat malo je bilo sela u Krajini u kojima je djelovala organizacija SKOJ-a. Međutim, to nikako ne znači da Komunistička partija i napredni omladinski pokret nisu imali izvjestan uticaj na seosku omladinu.

U toku nekoliko predratnih godina u krajiškim gradovima razvio se i ojačao napredni omladinski pokret. Postojele su ekonomske prilike specifične za selo koje se odražavale na političko raspoloženje omladine. Ona je htjela da vidi izvjesne perspektive ekonomskog razvoja zemlje i uopšte napretka, a baš to nije mogla da dobije u predratnoj Jugoslaviji. Upravo, zbog toga, omladina je imala najviše razloga da bude nezadovoljna. Najsvjetliji dio seoske, radničke i školske omladine već nekoliko godina pred rat okrenuo se radničkom pokretu i njegovoj avangardi — Komunističkoj partiji, i aktivno se uključio u napredni omladinski pokret. Preko te omladine, a naročito preko školske za vrijeme školskih raspusta, razvijana je široka politička aktivnost među seoskom omladinom, tako da su u nekoliko sela formirane kulturno-prosvjetne i sportske organizacije. Partija i SKOJ tako su ostvarivali sve širi uticaj i na jedan dio seoske omladine. Prema tome, snagu Partije i njen uticaj na selo i seosku omladinu nisu izražavale pred ustankom samo partijske i skojevske organizacije, već i brojne grupe naprednih, mahom mladih ljudi u selima, koji su simpatizovali radnički pokret i Komunističku partiju. To su, istovremeno, bili najvišeni i najbolji ljudi na selu, veoma aktivni i uticajni. U prvim danima ustanka upravo oni su bili najpouzdaniji oslonac Partiji. Preko njih je sprovedena njena linija u život i usmjeren ustankom, obuzdavane rasplamsale šovinističke strasti, naročito u nekim područjima poslije masovnih ustaških pokolja i ubistava, i suzbijano nepovjerenje ustanika prema komunistima Muslimanima i Hrvatima. Preko njih su prenošena na ustanike masa politička i organizaciona iskustva koja su komunisti stekli vodeći borbu u gradovima. To što ti ljudi nisu bili organizovani u partijske celije i skojevske aktivne, bila je posljedica toga što Partija još nije bila šire organizaciono obuhvatila selo.

Dakle, djelimično nesvjesno, djelimično stihijno nezadovoljstvo seoske omladine s prihlaskom na selu u staroj Jugoslaviji doprinijeli su da omla-

dina svjesno prihvati narodnooslobodila ku borbu i revoluciju, znaju i da e kroz nju izvojevati svoja prava, bolju i ljepšu budućnost.

Partija i SKOJ ulažu ogromne napore da se omladina, koja je pokrenuta u borbu, organizuje i kroz svoje organizacije politički, kulturno i vojnički uzdiže. To e doprinijeti sve masovnijem angažovanju omladine u borbi, sve ve em širenju ustanka, a doprinije e razbijanju predrasuda kod starijih o politici koj zrelosti omladine. S druge strane, žrtve koje omladina kao i ostali u esnici daju u borbi, krvno e vezati narod Krajine za narodnooslobodila ku borbu i revoluciju.

Neposredno poslije ustanka javljaju se u vojsci i na terenu razni oblici organiziranja omladine: analfabetski te ajevi, horovi, diletantske grupe, političke konferencije i zborovi, vojnopozadinske ete, omladinski vojnopolitički kursevi i dr. Kroz sve te forme omladina se prosvjeuje, kulturno uzdiže i vojnički i politički priprema za oružane jedinice.

U prvoj godini ustanka Partija i SKOJ na Podgrme u morali su da prebrode krupne teško e. Da bi razvili ustanak, morala se voditi borba za narodne mase, a naro ito za omladinu. Trebalo je, najprije, onemogućiti bratoubila ku borbu koju je podsticao okupator s ustašama i etnicima, i izboriti da se mase prihvate politike bratstva i jedinstva srpskog, hrvatskog i muslimanskog stanovništva.

Prije po etka oružane borbe ustaše su u nekim selima blizu gradova po eli da pokrštavaju Srbe. Neki seljaci su to prihvatili samo da bi se spasili od terora i uništenja. Kad je poslije prvih uspjeha i pobjeda ustanak po eo da jenjava i da doživljuje izvjesne neuspjehe u nekim selima koje ustanak još nije bio zahvatio, i u nekim bliže Krupi i Novom, ustaše su ponovo pokušale s pokrštavanjem, obe avaju i da e pokršteni biti pošte eni terora i nasilja. Partija je morala da uloži dosta napora da bi narodu objasnila pravi smisao ustaških namjera, i tako suzbije taj defetizam.

Krajem 1941. i po etkom 1942. godine, kad je postalo jasno da narodnooslobodilački pokret sve više ja a i da se masovnim represalijama ne može uništiti, na političku scenu stupa talijanski okupator prikazuju i se zaštitnikom srpskog stanovništva. To je bio perfidni pokušaj da se izazove kolebanje u redovima ustaničkih masa i suzbije ustanički pokret koji se nije još dovoljno politički i vojnički konsolidovao, naro ito u pojedinih područjima. Istovremeno je Partija morala da vodi i odlučnu borbu protiv etničkih uticaja koji su pokušali da šire etnički emsari na ovom području. Taj uticaj bio je tada veoma opasan, jer se u svojoj propagandi kod srpskih masa koristio svirepim pokoljima Srba od ustaša, a ideja bratstva i jedinstva još se nije bila dovoljno uvrstila u masama.

etnička politika bila je u sprezi s politikom talijanskog okupatora, i na nju se oslanjala. etnici su se koristili „blagonaklonim“ držanjem Talijana prema srpskom stanovništvu, propovjedaju i da se ne treba boriti protiv talijanskog okupatora. Aktivnost etnika i pro etničkih elemenata naro ito je poja ana poslije etničkih pu eva u centralnoj Bosni. Politika talijanskog okupatora u sprezi s etnicima, pa i pokrštavanje srpskog stanovništva od ustaša nalazili su oslonac poznatoj politici ekanja koju je propovijedala izbjeglička vlada u namjeri da izoluje Komunističku partiju od naroda i da oslabi njen politički uticaj. Tek kad se sve to ima u vidu, mogu no je ocijeniti ogromne rezultate koje je Partija postigla relativno

brzo u borbi za jedinstvo masa i doprinos naroda i omladine ovog kraja borbi i revoluciji. U takvim uslovima razvijala se i kalila omladinska organizacija u Bosanskoj krajini, i sticala političku zrelost.

U organizacijama SKOJ-a i omladine, u vojsci i u pozadini, omladina se pripremala za veoma odgovorne vojnopolitičke zadatke koji su se neumitno nametali. Cvijet krajiške omladine nalazio se od prvog dana u ustaničkim jedinicama. Većina boraca krajiškog proleterskog bataljona, koji je upućen po etkom 1942. godine u centralnu Bosnu u borbu protiv etnika, sačinjavala je omladina. Borac tog bataljona Rade Mirković, omladinac iz Petrovca, kao barjaktar Grme u proleterskoj eti u borbi na Motajici, neustrašivo je jurišao na tri etničke zastave. Teško ranjen on se i dalje borio svjestan da brani zastavu proleterske zastave. Takva je bila svijest i borbenost omladinaca Krajiškog proleterskog bataljona u kojima su redovima bili borci iz Drvara, sa Kozare i Podgrme.

Kakve je razmjere dobila aktivnost i organizovanost omladine na Podgrme već u martu 1942. godine, pokazuju podaci izneseni na okružnoj konferenciji SKOJ-a, kojoj je prisustvovalo 70 delegata, održanoj 21. marta. Tad je u Podgrme upućeni — koji su sačinjavali djelovi bihačkog, krupskog, novskog i sanskog sreza — bilo 25 aktivna SKOJ-a sa 186 članova. 45 vaspitnih grupa (u kojima su najaktivniji omladinci i omladinke spremni za SKOJ) sa 614 omladinaca i omladinki, 9 horova sa 285 članova, 3 vojnopolitička kursa koje je završilo 105 omladinaca, i jedna omladinska grupa sa 84 omladinca. U Partiju je primljeno 18 članova SKOJ-a, a 12 za kandidate. Vaspitne grupe čitaju knjige: „Širom svijeta“, „Mati“, „Kuda oplakana“, „Španija u plamenu“ i „Razvitak društva“ od Segala. Pored toga, na njima se čitaju leci i razne revolucionarne pjesme. Veoma je razvijen masovni politički rad s omladinom. Tih mjeseci održano je 8 omladinskih konferencija na kojima je bilo 3.500 učesnika. dva zborna sa 500 učesnika i 28 zabava sa 5.280 učesnika. Ženska omladina već aktivno učestvuje u omladinskim organizacijama: u SKOJ-u se nalazilo 45 omladinki, u vaspitnim grupama 212, a u horovima 109. SKOJ daje prve seoske omladinke za Partiju. Ženska omladina masovno učestvuje na zborovima, konferencijama i priredbama.¹

Međutim, prve organizacije obuhvatale su samo jedan dio omladine, dok je velik broj mladih još uvijek bio neorganizovan. Sem toga, omladinske organizacije, mada već relativno brojne, nisu bile međusobno povezane, a ni dovoljno učestvovale da bi mogle potpuno efikasno i jedinstveno usmjeravati aktivnost omladine. Taj zadatak preuzela je na sebe omladinska organizacija. Već u novembru 1941. godine Ivo Lola Ribar u pismu Pokrajinskom komitetu SKOJ-a za BiH ističe značaj ostvarenja među omladinom jedinstvenog NOF-a u borbi protiv okupatora: „Od toga kako će naše organizacije rešiti ovo pitanje zavisi i ubuduće i efikasnost njihovih akcija protiv okupatora i umnogome i snaga opšteg narodnog ustanka...“².

¹ Dokumenti istorije omladinskog pokreta Jugoslavije, Istorijsko odeljenje Centralnog komiteta Narodne omladine Jugoslavije, tom II, knj. 1, Beograd, 1963, str. 403, (cit. Dokumenti...).

* Arhiv Saveza komunista Bosne i Hercegovine, Istorijsko odeljenje Saveza komunista Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1952., tom III, knj. 1, str. 137 (cit. Arhiv SK BiH...).

Stvaranjem NOSO BiH, po etkom 1942. godine, stvorene su još ve e mogu nosti za pokretanje i okupljanje omladine u Krajini, bez obzira na njenu vjersku i nacionalnu pripadnost i politi ko ubje enje. Formirani su seoski, opštinski i sreski odbori NOSO BiH, a kasnije i Oblasni inicijativni odbor. Preko njih NOSO BiH povezuje postoje e i podsti e na stvaranje nove organizacije, što zahtijeva sve širi razvoj ustanka.

Ofanziva na Kozaru u ljeto 1942. godine, bila je najve a proba borbenosti i politi ke zrelosti kozarske omladine, provjera svih onih dubokih promjena koje su se zbile u svijesti krajiške omladine. injenica da su narod Kozare i njegova omladina, i pored svih stradanja, ostali uz narodnooslobodila ku borbu i još je aktivnije nastavili, ubjedljivo govore koliko je snažan uticaj ostvarila KPJ u narodu, naro ito me u omladinom, za njihovo opredjeljenje za narodnooslobodila ku borbu. A u tome su snažnu ulogu odigrali SKOJ i organizovana omladina.

U 1942. godini dolazi do neslu enog poleta omladinskog pokreta u Krajini, naro ito poslije oslobo enja Prijedora i niza drugih gradova, i stvaranja prostrane slobodne teritorije. Kruna tih pobjeda u 1942. godini bilo je oslobo enje Biha a i Cazinske krajine.

Poslije toga SKOJ i NOSO BiH u Bosanskoj krajini našli su se u pogledu rada s omladinom pred nekoliko veoma složenih i krupnih zadataka.

Politi ka priprema i mobilizacija omladine sa novooslobo enih podru ja i iz oslobo enih gradova za jedinice bio je veoma složen i obiman zadatak. Na dobrom dijelu novooslobo ene teritorije došli smo prvi put u dodir sa znatnim omladinskim masama koje su do tada bile pod uticajem neprijatelja: u centralnoj Bosni i djelovima Krajine nalazili su se pod etni kim uticajem, a u Cazinskoj krajini i još nekim podru jima pod ustaškim. Došlo je do velikog previranja u narodu i me u omladinom tih krajeva. Da bi tome stali na put, etnici i ustaše postižu sporazum za zajedni ku borbu protiv partizana. Sporazum je došao kao rezultat ustaško- etni ke nemo i prema narodnooslobodila kom pokretu u Krajini. Njegova posljedica bila je udaljavanje srpskih masa od etnika, a muslimanskih i hrvatskih od ustaša.

Dolazak proleterskih i udarnih brigada u Krajinu znatno je doprinjeo eliminisanju uticaja etnika u masama. Time su definitivno razgoljene laži o tobožnjem dolasku etnika iz Srbije da se obra unaju sa NOV. Poslije tih doga aja, neprijatelju je u Krajini sve manje polazilo za rukom da na e oslonca. Sve je manje bilo onih koji su bili voljni da služe okupatoru i njegovim slugama. Zato su okupator, ustaše i etnici, pristupili prisilnoj mobilizaciji omladine s okupiranih podru ja, a to je upravo trebalo sprije iti. Partijske i omladinske organizacije po ele su da raskrinkavaju namjere neprijatelja, objašnjavaju i omladini njegove prave namjere i ukazuju i im da im je mjesto u jedinicama Narodnooslobodila ke vojske.

Sada su pojedinci pa i itave grupe po eli s oružjem da prelaze u naše jedinice (etni ka eta Vojina Babi a iz Glamo a, Sokolova ka eta sa oko 50 pušaka, neke kupreške ete, formiranje Pljevaljskog dobrovolja kog bataljona i njegovo stupanje u borbu protiv ustaša, itd. Sa Marja e, koja je bila pod jakim uticajem etnika, javilo se našim komandama 150 omladinaca).

Kad su etničke vođe vidjele da ih mase, koje su oni bili obmanuli napuštaju, pokušavaju da ih raznim manevrima zadrže i da zaustave proces diferencijacije. Da bi dobili u vremenu neke njihove vođe na Manja i, oko Janja, Pljeve, prema Glamoču i Grahovu formalno su tražile pregovore sa partizanima i pozivale se na preporuke iz Londona i na mogućnost otvaranja drugog fronta u Jugoslaviji. Sve su to radili u težnji da u mase unesu zabunu i da kod naših boraca otupe budnost i borbenost.

U ovim uslovima pred organizacije SKOJ-a i NOSO BiH postavio se krupan zadatak. Naime, morala se povesti odlučna borba da se okupatoru i njegovim pomagačima onemogu i mobilizacija omladine s okupirane teritorije i suzbijanje namjere ustaša i etnika da spriječe prikazivanje omladine narodnooslobodilačkom pokretu. Trebalo je, takođe, u Narodnooslobodilačku vojsku mobilisati omladinu sa tek oslobođenih teritorija. Da bi se to postiglo trebalo je ostvariti jača politička uporišta i prvenstveno široko obuhvatiti i organizovati omladinu u NOSO BiH i SKOJ. Rezultati nisu izostali. U maju 1942. godine formirana je 1. krajiška narodnooslobodilačka udarna brigada, a u četvrtoj ofanzivi Krajina veoma ima 12 brigada, pretežno sastavljenih od omladine. Prvi bosanski narodnooslobodilački udarni korpus — uopšte prvi korpus Narodnooslobodilačke vojske — najbolje pokazuje masovnost učesnika naroda i omladine Krajine u borbi. Ta masovnost došla je do izražaja upravo 1941. i 1942. godine, dakle u godinama koje su imale odlučujuću i značajnu dalji tok i razvoj borbe u ovim krajevima. Mnogo mladih iz Krajine popunjavaju proleterijske i udarne brigade. Oni stupaju na mjesto svojih palih drugova iz Srbije, Crne Gore, Sandžaka i iz drugih krajeva.

Drugi krupan zadatak na kojem je trebalo mobilisati široke mase omladine, bila je pomoć „pozadine” vojsci. I taj zadatak dobio je velike razmjere. Naglo narastanje krajiških partizanskih jedinica, dolazak u Krajinu proleterijskih i udarnih brigada, dolazak sa Kozare, Banije i Korduna 24.536 izbjeglica na Grmeč, problem ishrane stanovništva u pasivnim područjima Drvara, Glamoča, Janja, zatim ispadi neprijatelja i pljačkanje oslobođene teritorije — sve je to uslovalo i istaklo u prvi plan ishranu vojske i stanovništva. To se moglo riješiti samo vanredno dobrom organizacijom cjelokupnog stanovništva. U uslovima veoma uveliko uništenog stočnog fonda, zaprega i poljoprivrednog alata, trebalo je ne samo zasijati i obraditi poljoprivredne površine, već povesti pravu bitku sa neprijateljem za žetvu. Istaknutu ulogu u tome primila je naša omladinska organizacija. Omladina organizovano obavlja svoju žetvu sa znatnih površina prema Krupi, Sani, Bihaću, Novom i Dubici.

Te narasle potrebe uslovale su formiranje 1. poljoprivredne omladinske radne brigade. Odmah poslije oslobođenja prostrane i plodne Saničke doline, formirana je slavna 1. omladinska poljoprivredna brigada — preteča buduće širokog pokreta omladinskih radnih brigada za obnovu i izgradnju zemlje. Omladinke i omladinci te brigade darovali su svom narodu i svojoj vojsci 40 vagona pšenice, 100 vagona kukuruza, vagone graha, krompira, šljiva, jabuka i pekmeza. To su i dosta otimali ispred samog neprijatelja, i to čak izrazili i u pjesmi: „Kud brigada sa Drvara kreće, tud fašisti žito žnjeti neće”. Prva omladinska poljoprivredna radna brigada i mnoge koje su poslije formirane, kao i 8 krajiških narodnooslo-

bodila kih udarnih brigada, u kojima se pretežno nalazila omladina, najbolje pokazuju širinu omladinskog pokreta u Krajini u 1942. godini.

Pred kakvim se krupnim i složenim zadacima našao omladinski pokret Krajine u ljeto 1942. godine, najbolje se vidi iz pisma Oblasnog komiteta SKOJ-a za Krajinu drugu Titu od 19. septembra: „Tvoj dolazak u Krajinu pobudio je veliki interes kod naše omladine i dao joj novi polet i snagu da nastavi borbu protiv omraženih okupatora i njihovih sluga.

Mi te molimo da uputiš jedan poziv krajiškoj omladini koji e biti od ogromnog zna aja za razvoj omladinskog pokreta kod nas. Mi bi Tvoj poziv štampali u omladinskom listu"^a.

Drug Tito je odmah prihvatio naš predlog. On je obišao mnoga mjesta Krajine i pred njim je položila zakletvu jedna omladinska eta u Cazinu prije nego što je ušla u sastav 8. krajiške brigade. To je bila velika pomo SKOJ-u i NOSO BiH-u u Krajini, naro ito za rad sa muslimanskom omladinom, kako za njeno uklju ivanje u jedinice NOV, tako i za njeno organizovanje na terenu.

U uslovima sve šireg pokreta osjetila se potreba da organizacije SKOJ-a i NOSO BiH u cijeloj Krajini treba vrš e organizaciono povezati. Omladinski pokret u Krajini nije još bio dovoljno organizaciono i politiki u vrš en za zadatke koji su stajali pred njim. lanovi ve ine skojevskih aktiva nalazili su se na takvom ideološkom nivou da je bilo teško ustanoviti razliku izme u njihov i ostale rodoljubive omladine. Organizacije NOSO BiH još uvijek nisu bile organizaciono dovoljno vrste i me usobno povezane. Brojni uspjesi omladine organizovane u NOSO BiH-u na vojnom, privrednom i kulturnom polju nisu isticani kao djelo NOSO BiH-a, ve kao djelo omladine uopšte. Na javnim politiki manifestacijama omladine NOSO BiH još ne istupa kao jedinstvena organizacija, niti se rad SKOJ-a i NOSO BiH-a povezuje u okvirima itave Krajine.

Da bi se sistematski organizovala i me usobno povezala aktivnost SKOJ-a i NOSO BiH-a u Krajini, formiran je u ljeto 1942. godine Oblasni komitet SKOJ-a za Krajinu. Pri Oblasnom komitetu SKOJ-a formiran je agitprop i odlu eno je da se pri e izdavanju hsta organa NOSO BiH-a, preko kojeg e se raditi na još širem okupljanju krajiške omladine za narodnooslobodila ku borbu. Oblasni komitet odlu io je da se u komitetima SKOJ-a odrede drugovi koji e rukovoditi vaspitnim radom me u omladinom, i da se formiraju kursevi za rukovodiocce SKOJ-a.

Posebno mjesto u razvoju i ja anju SKOJ-a i NOSO BiH-a zauzima Oblasna konferencija SKOJ-a, održana 10. novembra 1942. godine u Bukova i, i pripreme za Prvi kongres Ujedinjenog saveza antifašisti ke omladine Jugoslavije.

U vrijeme održavanja konferencije organizacija SKOJ-a na podru ju Krajine imala je preko 4000, a NOSO BiH oko 20.000 lanova. Na podru ju Oblasnog komiteta za Bosansku krajinu djelovala su etiri okružna komiteta: za Grme , Drvar, Jajce, Glamo i Biha , a organizacije SKOJ-a postojale su i u sedam krajiških brigada. I organizacije i rukovodstva karakterizirala je mladost. I pored brojnosti, borbene spremnosti i politiki ke aktivnosti, tu i tamo pojavljivalo se sektaštvo. O tome i o drugim

³ Arhiv CK SKJ BiH, tom III, knj. 2, str. 247.

pitanjima evo šta je konferencija konstatovala: „... U politici bratstva Srba, Hrvata i Muslimana u injeno je dosta, ali treba u initi još mnogo više... Mi to bratstvo moramo manifestovati na svakom koraku, u svakom našem inu, u svakom postupku...” (Ivo Lola Ribar). Konstatovano je da na pojedinim podru jima i na pojedinim mjestima nije još prevaziden šovinizam me u omladinom, da politika bratstva nije sasvim shva ena. Na konferenciji su, naro ito poslije istupanja sekretara CK SKOJ-a Lole Ribara, lanova biroa CK SKOJ-a i u rezoluciji konferencije, mnogo odre enije nego do tada odre eni zadaci SKOJ-a i NOSO BiH-a u pogledu politi kog rada s omladinom i vaspitanja omladinskih masa. Istaknuta je potreba da se povede odlu nija politi ka borba protiv plja ke u nekim jedinicama, u kojima je bio ve i priliv boraca sa novocslobo-» enih teritorija... „... Naša vojska mora biti potpuno narodna danas, da bi mogla biti revolucionarna sutra...” (I. Lola Ribar — iz zapisnika sa konferencije). Upozoreno je da u politi ko-vaspitnom radu s omladinom treba imati u vidu da su etnici i dalje glavna politi ka opasnost, s obzirom da imaju podršku izbjegli ke vlade i zapadnih saveznika. Glavni nedostatak politi kog rada bio je u tome što je veliki broj i srpske, a naro ito hrvatske i muslimanske omladine, ostao van našeg uticaja. Rad s omladinom na neoslobo enoj teritoriji slabo je bio organizovan, mada se tamo nalazio veliki dio omladine. Ona je nedovoljno bila obaviještena 0 ciljevima i uspjesima NOB-a. SKOJ nije dovoljno istupao protiv terora 1 zloupotreba koje su se vršile nad omladinom na neoslobo enoj teritoriji. Ni rad na oslobo enoj teritoriji nije bio svuda ravnomjeran. Dok je u drvarskom i grme kom okrugu omladina bila masovno okupljena, u nekim srezovima (klju kom, mrkonji kom i jaja kom, a naro ito na podru ju Prnjavora) organizacije su bile nerazvijene, bez dovoljnog uticaja na omladinu. Priliv omladine u jedinice NOVJ iz tih podru ja bio je mali u odnosu na mogu nosti. Skrenuta je pažnja da vaspitni rad ne smijemo postavljati šematski, da omladinu treba vaspitavati na primjerima, isticati i obavještavati šta je KP u inila u prošlosti i šta danas ini za omladinu.

Na konferenciji su oštro kritikovane grube greške nekih skojevskih organizacija u radu s omladinom. Neke organizacije su se, umjesto ubjeivanjem, služile nare ivanjem: pojedina ni primjeri prisilnog stvaranja radnih eta na podru ju Janja, umjesto da se mobiliše omladina u vojsku propagandno-vaspitnim radom na dobrovoljnoj osnovi, jednostavno se odre ivalo ko e da ide u vojsku. Posebno je naglašeno u govoru Ive Lole Ribara da je SKOJ politi ka organizacija — „... zato i njegov metod jeste ubje ivanje.. Kao takva, ona treba da ponese, zajedno sa KPJ, glavnu odgovornost za vo enje rata.

Iako se lanstvo SKOJ-a u to vrijeme odlikovalo borbenoš u, svijest o potpunoj samodisciplini nije još bila prožela lanstvo i organizacije, a i izvjesni dio skojevskih kadrova. Aktivni SKOJ-a nisu još predstavljali vrsto organizovane i disciplinovane jedinice, sposobne da rukovode cjelokupnim životom i radom omladine. Donekle zadržala se organizaciona zbrka iz ranijeg perioda: skojevci su se još ponegdje djelili u aktiviste i one koji rade po vaspitnim grupama, stvarali su se podaktivni, nije vršena u aktivima i rukovodstvima pravilna podjela rada, itd.

lanstvo SKOJ-a i omladinske mase trebalo je navikavati na organizaciju i samodisciplinu. Krajiška omladina pokazivala je velike primjere junaštva i samoprijedora, a sad se od nje zahtijevalo da pokaže veliki primjer organizacije, discipline i svjesnog rada.

Oblasna konferencija SKOJ-a ukazala je na niz mjera koje treba sprovesti radi organizacionog jačanja SKOJ-a: suzbiti sektaštvo u SKOJ-u i još više omasoviti organizaciju, a unutar nje podi i organizacionu vrstinu, svijest i odgovornost, prekinuti sa stvaranjem proizvoljnih oblika organizacije — podaktivna, vaspitnih grupa i si., i razvijati aktiv kao jedinu formu skojevske organizacije; proširiti okružne komitete SKOJ-a i postaviti da se biraju rukovodstva; u sreskim i opštinskim rukovodstvima stvoriti biroa, a članove ne vezati za pojedine terene već im dati pojedine sektore rada; pri svim komitetima formirati agitprope, a u aktivima postaviti izraslije skojevce koji će odgovarati za agitaciju i propagandu, dopisništva i kurseve; idejno-politički nivo članstva i kadrova podizati sistematski i stalnim izučavanjem linije KP u NOB-i i marksizma, povezano sa konkretnim pitanjima svakidašnje borbe (na primjer, nacionalno pitanje uopšte, ali i posebno u Krajini, itd.). U vezi sa sve većim odlaskom muške omladine u vojsku, da bi se uspješno nastavio razvitak organizacija na terenu, zaoštrilo se pitanje uzdizanja omladinki na rukovodeća mjesta u organizaciji.

U izvještaju sekretara CK SKOJ-a od decembra 1942. godine Centralnom komitetu KPJ o stanju organizacije, data je ovakva ocjena skojevske organizacije u Krajini:

„Sektaštvo je još uvek jedno od obeležja organizacije u Krajini.. Pored toga rad je mnogo trpeo od organizacione zbrke i neiskusnosti kadrova u postavljanju rada. Organizacija SKOJ-a nalazi se na dosta niskom nivou u pogledu discipline i povezanosti ...”

„Uprkos svim slabostima SKOJ je u Krajini imao i znatnih uspeha, kako u vezivanju omladine za narodnooslobodilačku borbu, tako i u podizanju njene svesti. U tom pogledu treba naročito istaći uspešnu akciju Poljoprivredne brigade krajiške omladine za izvlačenje žetve iz Saničke doline..”⁴

Na konferenciji je, pored političkog i organizacionog referata, podnesen i referat o NOSO BiH-u i doneseni zaključci, u kojima je izmeću Ostalog rečeno: „**Organizacije koje se razvijaju u sklopu jedinstvenog Narodnooslobodilačkog saveza omladine Bosne i Hercegovine** (poljoprivredne brigade, radne grupe, omladinski domovi, kulturne grupe, poluvojnice pripremne organizacije itd.) **moraju postati školom najširih slojeva krajiške omladine**..(podvučeno u originalu — S. B.) treba ih i izgraditi tako da „... obuhvate svu rodoljubivu omladinu, da postanu škola organizacije, discipline, prosvjete i pismenosti za sve mlade..”⁵

Diskusija i zaključci konferencije bili su usmjereni jednom cilju: da se realizuje osnovni zadatak — mobilizirati sve omladinske snage u Krajinu za oružanu borbu i pomoć frontu. Na konferenciji je donesen zaključak, na osnovu Pisma CK SKOJ-a, da se organizuje preko NOSO BiH-a akcija zimske pomoći i vojsci. Ta akcija trebalo je da po ne sredi-

⁴ Dokumenti, tom I, knj. 2, str. 327, 328.

⁵ Arhiv CK SK BiH, tom III, knj. 2, str. 284.

nom novembra mjeseca. Zaključci su bili usredsređeni na to da se od SKOJ-a stvori jaka politička organizacija, kao glavna pomoć Komunističkoj partiji za zadatke koji se postavljaju neposredno i koji će se postaviti kasnije.

Pripreme za Prvi kongres USAOJ-a imaju poseban značaj za jačanje SKOJ-a i NOSO BiH-a u Krajini. Pripreme su, istovremeno, bile i velika provjera kako je SKOJ u Krajini shvatio zadatke koji su pred njega postavljeni na konferenciji u Bukovači. Već je istaknuto da je CK SKOJ-a po etkom novembra 1942. godine, pokrenuo udarni komitet omladine na oslobojenoj teritoriji za snabdjevanje boraca svim onim što je za zimu bilo potrebno. U toj akciji trebalo je da u estvuju sve organizacije. Takmičenje je pokrenuto između pojedinih omladinaca u selu i gradu, između omladine pojedinih opština, srezova i okruga. Organizator i nosilac te akcije u Krajini bio je NOSO BiH.

To takmičenje, pored mobilizacije omladinaca za jedinice, bilo je glavni zadatak organizacije SKOJ-a na oslobojenoj teritoriji. Prema aktivnosti, mjerila se odanost svake organizacije i pojedinca oslobodilačkoj borbi i svakog komuniste i skojevca Partiji. Kroz takmičenje se manifestovala solidarnost i jedinstvo fronta i pozadine, boraca i naroda.

Ta aktivnost prerasla je u takmičenje pred Prvi kongres Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Jugoslavije. S obzirom na ciljeve koje je Kongres postavio, takmičenje i cjelokupna aktivnost omladinske organizacije kvalitetno su dobili u širini i u značaju. Takmičenje je postavljeno na široj osnovi: na oslobojenom području da podstakne još veći polet za snabdjevanje vojske i za stupanje omladine u vojsku; na neoslobojenim područjima u zadavanju još veći udaraca i nanošenju što veće štete neprijatelju, a na frontu takmičenje u uništavanju neprijatelja.

Da bi se shvatio značaj pretkongresne aktivnosti omladine i njenih rezultata, nužno je ukratko izložiti ciljeve Kongresa. Trebalo je da on bude borbena tribina mladog naraštaja Jugoslavije protiv fašističkog okupatora, njegovog „novog poretka“ i njegovih slugu ustaša i etnika — protiv bespravljaja, patnji i zločina izvršenih nad mladim naraštajem naše zemlje, da pruži što potpuniju sliku u estvu a omladine u oslobodilačkom ratu u oslobojenim krajevima i okupiranim oblastima — i da bude podstrek još širem i jedinstvenijem učestvovanju omladine u borbi. Trebalo je, također, da pokaže odanost omladine oslobodilačkoj borbi, da bude manifestacija bratstva mladog naraštaja, da izrazi odlučnost omladine u borbi protiv svih planova reakcionarnih klika i manifestacija odanosti omladine novoj narodnoj vlasti koja je omladini dala sva prava. Unutar zemlje — u oslobojenim i neoslobojenim krajevima i u estvu unarodnoj javnosti, Kongres je trebalo da bude krupan doprinos pravednoj stvari naše borbe.

SKOJ i NOSO BiH primili su u okviru tih težnji Kongresa obimne zadatke: temeljno upoznati svoje članstvo sa ciljevima Kongresa i zadacima omladinske organizacije, i popularisati Kongres među omladinom. Organizovane su pripremne konferencije po mjesnim i opštinskim organizacijama NOSO BiH-a i držani referati o pitanjima koja će se raspravljati na Kongresu. U tim referatima iznošeni su konkretni podaci o životu i borbi omladine određenog kraja. Na konferencijama su uzimane i obaveze u pogledu pretkongresnog udarnog komiteta. Sredinom decem-

bra 1942. godine održani su sreski zborovi omladine na kojima su birani delegati za Kongres.

U toku priprema za Kongres, koje su se odvijale u znaku udarni - kog takmi enja, aktivnost krajiške omladine dobila je, zaista, veli an - stvene razmjere. Takmi enje je obuhvatilo sve pore života i rada omla - dine: pomo vojsci u hrani, odje i i obu i, pomc porodicama boraca, mobilizacija omladine, izvo enje radnih akcija. Omladina u vojsci takmi - ila se ko e imati ve e uspjehe u borbi protiv neprijatelja, ko e više opismeniti nepismenih, takmi ila se na kulturnom polju i u politi kom radu. Iz organizacija su neprekidno stizali izvještaji Oblasnom komitetu SKOJ-a o rezultatima takmi enja: sa Podgrme a 100 omladinaca otišlo u vojsku i 20 omla inki za bolni arke; iz biha ko-cazinskog podru ja ja - vilo se u vojsku 96 omladinaca — od toga 8 omladinaca Muslimana iz Vrnogra a; iz petrova kog sreza javilo se u vojsku 168 omladinaca i 86 omla inki. Pristizali su podaci o dobrovoljnim prilozima u hrani i odje i. U tome su se istakla hrvatska i muslimanska sela Vrsta, Zlopoljac, Žegar. Rezultati se samo redaju.⁶

U izvještaju CK SKOJ-a Centralnom komitetu KPJ od 6. januara 1943. godine o radu u decembru 1942. godine, isti e se takmi enje omla - dine u 2. diviziji i 6. krajiškoj brigadi za uništavanje neprijatelja, ije iskustvo „...ukazuje na ogromne mogu nosti koje se za takvo takmi e - nje otvaraju u budu nosti“.

Omladina Krajine u pretkongresnom takmi enju dobrovoljno je sa - kupila za vojsku 2.047 pari arapa, 363 aršava, 76 biljaca, 102 majice, 1.345 pari rukavica, 776 marama, 1.344 ubrusa, 63 jastuka, 2.906 metara zavoja, 2.746 kg kukuruza, 4.920 kg krompira, 2.701 kg graha, 263 kg pšenice, 126 kg zobi, 134 kg masti, 116 kg vo a, 136.773 dinara i mnogo ostalih namirnica i predmeta za odjevanje⁷.

Nakon završenog takmi enja, u kojem je u estvovala omladina Kra - jine, Like, Korduna, Banije, Dalmacije i svih ostalih krajeva, Kongres je dodijelio prelaznu zastavicu omladini drvarskog okruga za najbolje po - stignute rezultate. U ovom okrugu u takmi enju omladine u estvovali su i odrasli. Oni su dolazili na omladinske konferencije i javno se nad - metalo ko e dati više odje e i hrane za NOV. Istakla se, tako e, i omla - dina podgrme kog okruga, o emu je pisala „Borba“ 17. januara 1943. godine⁸.

Uporedo s takmi enjem, naše vojne jedinice su u tom periodu izvo - jevale niz zna ajnih pobjeda i znatno proširile slobodnu teritoriju. Sve je to ulijevalo vrstu vjeru u kona nu pobjedu. Moglo bi se, ukoliko, re i za taj period od ljeta 1942. godine do etvrte neprijateljeve ofanzive, a posebno za period pretkongresnog takmi enja, da ga karakteriše neobi na aktivnost raspjevane mladosti Krajine, ustani ki romantizam naroda i omladine, period u kojem su SKOJ i NOSO BiH ve , zaista, postali or - ganizacije omladinskih masa. „... Pri izboru i sastavu delegacija za Kon - gres, kaže se u izvještaju CK SKOJ-a Centralnom komitetu KPJ, najbolje se može okarakterisati krajiška delegacija, koja je, zaista, bila delegacija

⁶ Dokumenti, tom I, knj. 2, str. 552, 553.

⁷ Isto, str. 403.

⁸ Dokumenti, tom II, knj. 1.

omladinskih masa..."• (Podvukao S. B.). Ne e biti pretjerano ako se kaže da je ovako širok i razvijen pokret krajiške omladine u to vrijeme postigao vanredne rezultate. To je doprinjelo da se ispune svi potrebni uslovi za održavanje Prvog kongresa omladine u Biha u.

Aktivnost u pripremama za Kongres u vrstila je organizacije i rukovodstva SKOJ-a i NOSO BiH-a i dala im puniji sadržaj rada. Takmičenje za Kongres nau ilo je organizacije „... jedinstvenom zamahu u radu ..." i „••• pokazalo vrednost metoda takmi enja kao podstreka aktivnosti ...".¹⁰

Ubrzo je etvrta neprijateljeva ofanziva stavila omladinu Krajine i njene organizacije — SKOJ i USAOJ — pred najve u probu u toku narodnooslobodila ke borbe. Kao što je omladina Kozare u po etku ovog perioda, u ljeto 1941. godine, morala da izdrži surovu probu u kozarskoj ofanzivi, tako se na kraju ovog plodnog perioda etvrta neprijateljeva ofanziva sru ila na sav narod i omladinu Krajine. Ponovno su stavljene na veliku probu omladinske organizacije, i one su tu probu uspješno izdržale. Omladina je u ofanzivi pohrlila na front u naše vojne jedinice u takvom broju da jedinice nisu mogle svu da je prihvate. Front i „pozadina" slili su se u jedinstven front borbe protiv okupatora i njihovih pla enika. Omladinske brigade i ete sjekle su drve e i prekopavale puteve da sprije e prodore neprijatelja; u estvovale su u evakuaciji naroda Banije, Korduna i Krajine, koji se povla io ispred neprijatelja; evakuisale bolnice i ranjenike. Sedam dana su omladinke gole i bose, izmorene gla u i nesanicom, nosile ranjenike preko Grme a i tri dana preko surovog Šatora.

Omladinske organizacije Krajine bile su takve, jer je njima rukovodila i jer ih je vaspitavala Komunisti ka partija. U njima su radili i u njih su ugradili svoje živote samoprijegorni mladi komunisti kao što su bili: Rajko i Košta Bosni , Braco Nemet, Drago Lang, Duško Bursa , Zora Kova evi , Raza Omanovi , Rajko Drlja a, Vicko Bodiroža, Anto Rukavina. Radivoj Rodi , Mile ulibrk, Salko Terzi , Avdo uk ... i bezbroj drugih mladih komunista — lanova KPJ i SKOJ-a.

STOJAN BJELAJAC

" Isto, str. 15.

¹⁰ Isto? str. 14.

RAD SRESKOG KOMITETA SKOJ-a U BIHA U

Sreski komitet SKOJ-a za biha ki srez formiran je odlukom Okružnog komiteta KPJ za Podgrme . Formirao ga je Hajro Kapetanovi u prvoj polovini maja 1942. godine u Benakovcu. U njegov sastav ušli su aktivni borci Biha ke i Radi ke ete: Boško Kecman, sekretar, Ljubo Dotli , Gojko Raki i Stevo Grbi kao lanovi. Krajem maja 1942. godine Boško Kecman izabran je u Okružni komitet SKOJ-a za Podgrme , na njegovo mjesto došao je Esad Bibanovi , a u Komitet su kooptirani Lazo Bursa i Trivo Paši .

Organizacija SKOJ-a u biha kom srezu bila je tada postavljena tako da su lanovi Sreskog komiteta bili istovremeno i sekretari opštinskih komiteta. U po etku sekretari opštinskih komiteta bili su Ljubo Dotli za Lipu, Gojko Raki za Doljane i Stevo Grbi za Ripa .

Sekretari skojevskih aktiva bili su, po pravilu, lanovi opštinskih komiteta SKOJ-a.

Veza s Biha em održavana je isklju ivo preko Vajana Popovi a koji je tada radio u obaveštajnoj službi na terenu biha kog sreza. U samom gradu, poslije masovnog hapšenja omladine, bilo je teško oformiti ponovo omladinsku organizaciju koja bi nastavila rad. Zato je u skladu sa stavom Sreskog komiteta KPJ za srez Biha tek poslije oslobo enja grada formiran Mjesni komitet SKOJ-a u koji su ušli: Ale Gali , sekretar, Hamdija Bibanovi , Razija Omanovi , Ibrahim Zuli i Raza Zjaki kao lanovi. Ovaj komitet formirao je Esad Bibanovi odmah poslije ulaska naših jedinica u grad.

Nakon formiranja Mjesnog komiteta, organizirane su u novembru 1942. godine i skojevske grupe u Centru, Prekounju i Zegaru.¹ U svim drugim naseljima organizacija SKOJ-a bazirala se na aktivima.

Podjela rada u Sreskom komitetu SKOJ-a bila je ovakva: 1) sekretar, 2) organizacioni sekretar, 3) sektor agitacije i propagande, 4) sektor za kulturno-prosvjetni rad, 5) USAOJ kao poseban sektor i 6) rad sa pionirima. I pored te podjele, lanovi Sreskog komiteta SKOJ-a radili su i u drugim sektorima, ali su najviše vodili ra una o svojim zaduženjima.

Svaki lan Sreskog komiteta radio je duže na jednom terenu da što bolje upozna probleme u pojedinostima ili u cjelini. Ti lanovi Komiteta bili su najkompetentniji da daju mišljenje o nekom omladincu ili

¹ Grupu Biha —Centar sa injavali su Zlata Sadikovi , sekretar, Zijad Beši , Safija Mušanovi , Bisera Sadikovi i Ekrem Ibrahimpaši , kao lanovi.

U grupi Prekounje bili su: Ibrahim Zuli , sekretar, Sead Redži , Muhamed Peli Miki, Selim Pe enkovi , Serif Burzi i Danka Sovilj kao lanovi.

U grupi Zegar bili su: Marko Dujmovi , sekretar, Karlo Patkovski, Franjo Jeli , Mile i Zvonko Juri , Olga Dujmovi , Stefica Anuši i Mira Konjevi kao lanovi.

omladinki. Oni su bili kao kadrovici na tim sektorima. Zahvaljuju i takvoj organizaciji rada Sreski komitet mogao je vrlo brzo da formira opštinske komitete od najboljih i najperspektivnijih omladinaca i omladinki.

Ista organizacija rada bila je i unutar opštinskih komiteta, odnosno Mjesnog komiteta SKOJ-a. Ukoliko je bilo manje članova nego što je bilo sektora rada, onda je jedan član dobijao po dva zaduženja.

U aktivima SKOJ-a bila je slijedeća a podjela rada:

1) Sekretari aktiva;

2) Sektor za organizaciona pitanja. Članovi ovog sektora vodili su "ra una o prijemu novih članova u SKOJ.

3) Agitacija i propaganda. Članovi ovog sektora brinuli su se o parolama i transparentima za vrijeme konferencija i omladinskih zborova, 0 parolama u domovima kulture itd.;

4) Kulturno-prosvjetni sektor dobijali su obično najpismeniji omladinci i omladinke, kao i oni koji su imali smisla za ovaj rad. Starali su se o organizovanju analfabetskih tečajeva i o njihovom radu, o domovima kulture, itaonicama, pjevačkim horovima, diletantskim i recitatorskim sekcijama, tamburaškim zborovima ili o muzičkim sekcijama. Kako je skoro u svim aktivima bilo više članova nego sektora rada, to se ovaj sektor djelilo na manje cjeline pa je svaki član dobijao po jedno zaduženje.

5) Sektor USAOJ-a. Dužnost članova u ovom sektoru bila je da se brinu o redovnom održavanju omladinskih sastanaka i sastanaka odbora 1 da se svi zadaci sprovode preko odbora.

6) Sektor rada sa pionirima dobijali su obično najmlađi članovi aktiva. Oni su, po pravilu, bili članovi odbora USAOJ-a i komandiri ili politički komesari, odnosno vodnici ili vodni delegati pionirskih četa.

7) Radne čete su, takođe, tretirane kao zaseban sektor rada s obzirom na njihovu važnost. Članovi zaduženi za taj sektor bili su ujedno komandiri ili politički komesari radnih četa. Po pravilu sva omladina jednog sela ulazila je u sastav radne čete.

Pored navedenih postojali su, zavisno od situacije, i drugi sektori rada. Ponekad je kao zaseban sektor rada bila obavještajna služba.

Sastanci aktiva SKOJ-a održavani su obavezno jedanput nedeljno, a sastanci opštinskih komiteta i Sreskog komiteta svakih petnaest dana, ali ne u iste dane. Mjesto i vrijeme slijedećih sastanaka bili su unaprijed utvrđeni, tako da je svaki član znao kada i gdje treba ići na sastanak. Osim toga, sastanci svih organizacionih jedinica održavali su se prema potrebi, zavisno od hitnosti nekog zadatka.

Dnevni red sastanaka aktiva SKOJ-a bio je, u po etku, stereotipan, kao na primjer: vojno-politička situacija u svijetu i u našoj zemlji; organizaciono pitanje i razno. Kasnije se uočilo da je takav dnevni red ne samo dosadan nego i štetan za efikasan rad aktiva, pa se sastavljao prema situaciji i aktuelnim problemima.

Prvu tačku dnevnog reda obično su referisali sekretari aktiva ili, ređe, oni članovi koji su odgovarali za agitaciju i propagandu. Poslije usmenih referata otvarala se diskusija. Ako nije bilo diskutanata, referenti su pozivali članove aktiva da im postavljaju pitanja na koja su isto odgovarali i dobrovoljci.

U organizacionom djelu sastanaka diskutovalo se o omladincima ili omladinkama koji su se istakli u radu ili u nekoj akciji, i razmatrao se,

obi no, prijedlog o njihovom prijemu u SKOJ. Rad i zalaganje u izvršavanju zadataka bili su glavno mjerilo vrijednosti onih koji su bili predlagani, a uslov je bio da je s njima neko prethodno razgovarao i da su se oni sami osje ali doraslim i zaslužnim da budu primljeni u SKOJ. Ukoliko je neko bio primljen, sekretari aktiva saopštavali su mu to i pozivali ga na idu i sastanak aktiva. Bila je i praksa da „stariji“ lanovi estitaju novoprimitljenom uz stisak ruke.

U ta ki „razno“ u estvovali su skoro svi lanovi aktiva. Oni su iznosili svoja zapažanja sakupljena izme u dva sastanka o negativnim pojavama iz svih oblasti života, a naro ito o neprijateljskom djelovanju me u narodom i omladinom. Svaki lan aktiva želio je da pokaže svoju budnost. Zahvaljuju i tome, u avgustu 1942. godine, na primjer, otkriven je i uhva en jedan ustaša.

U ovoj ta ki dnevnog reda pokretana su i druga pitanja, a lanovi aktiva dobijali su odre ene zadatke u vezi sa organiziranjem neke akc.ije, konferencije ili zбора, pomo i NOV i POJ itd. Tako re i, sva pitanja koja se nisu mogla uklopiti u prve dvije ta ke dnevnog reda bila su unijeta i rješavana u ovoj ta ki. Zbog toga je naj eš e ova ta ka trajala najduže i bila je najinteresantnija.

Svim sastancima aktiva obavezno su prisustvovali lanovi opštinskih ili Sreskog komiteta SKOJ-a. Oni se nisu miješali u tok sastanka da ne bi sputavali inicijativu aktiva, ve su bilježili svoja zapažanja i na kraju svake ta ke, prema ustaljenom redu, tražili rije od sekretara aktiva. To je zavedeno da bi se što bolje u vrstio autoritet sekretara i da bi se lanovi aktiva navikli na red. U svom istupanju ti drugovi nastojali su da obuhvate bitne momente i rasvijetle one stvari koje su, po njihovom mišljenju, ostale nedovoljno objašnjene. U njihovom izlaganju esto je provejavala kritika upu ena itavom aktivu ili samo pojedinim lanovima.

Kritika i samokritika esto su se, tako e, stavljale na dnevni red kao zasebna ta ka, a naro ito ako su se osjetili nedovoljno zdravi odnosi ili uo ilo slabo zalaganje pojedinaca u izvršavanju zadataka, i sli no. Na radnim sastancima i drugim vidovima života i rada omladine, kritikom i samokritikom, odgajali su se i vaspitavali lanovi SKOJ-a u duhu odanosti narodnooslobodila koj borbi, li nog odricanja u interesu opšte stvari pokreta, samoinicijative i snalaženja u svim mogućim situacijama, iskrenosti, skromnosti i poštenja. Oni se nisu plašili da kritikuju i da budu kritikovani.

Na radnim sastancima sekretari aktiva prvi su iznosili svoja zapažanja o radu i ponašanju pojedinih lanova. I sami lanovi pokretali su izvjesne stvari za koje su smatrali da su nepravilne. O svemu tome se diskutovalo, a zatim su se donosili zaključci. Zaključci su se, obi no, svodili na ukazivanja i upozorenja onima koji su te nepravilnosti po inili. Oni su na kraju i sami priznavali svoje greške, napravljene isključivo iz neznanja i neupu enosti. Obi no su izjavljivali i obe avali da e više voditi ra una o svome radu ili ponašanju i da se takve greške ne e ponavljati. Naro ito se cijenila iskrenost u sagledavanju i priznavanju li nih grešaka i nedostataka, na emu se, u stvari, i insistiralo.

Kakvi su rezultati postignuti u pogledu vaspitanja, najbolje govori injenica da su lanovi aktiva za vrijeme rada, na priredbama i drugim omladinskim skupovima drugarski upozoravali jedan drugoga, ukoliko bi

neko napravio kakav ispad, pokazao svoju superiornost nad drugima itd. sa: „druže” ili „drugarice, to je nepravilno”. Drugim rije ima, to je zna ilo da je svima bilo stalo do ugleda SKOJ-a, ugleda koji su morali imati njegovi članovi ukoliko su pretendovali da budu rukovode a snaga ostale omladine. To je bilo takozvano ispravljanje „odmah na licu mjesta”. Shvatili su da rat, a naro ito ovaj u kojem su oni u estvovah, ne trpi nagomilavanje stvari i ekanje da se one riješe na predstoje im redovnim sastancima. članovi SKOJ-a u ili su se da se na sastancima raspravlja o važnijim stvarima, a ne o sitnicama. Oni koji su bili skloni potezanju i iznošenju sitnih nedostataka svojih drugova i drugarica smatrani su sitni avim. Nasuprot tome, uvijek se naglašavalo da članovi SKOJ-a treba da budu principijelni i da se zadržavaju na bitnim pitanjima.

Izrazi kao što su: „pravilno”, „nepravilno”, „principijelno”, „bitno”, „konspirativno”, „konkretno” itd. prenijeti su ne samo među ostalu omladinu ve i u roditeljske domove. Nisu bili rijetki slu ajevi da su se pojedini članovi SKOJ-a, zaneseni onim što su uli i nau ili, govorili roditeljima i starijima u ku i: „To je nepravilno”. Vaspitavani da odmah i na licu mjesta reagiraju na sve nepravilnosti, oni su — neiskusni i mladi — ponekad prelazili granicu dozvoljenog i u tivog. Zbog toga su roditelji sasvim opravdano govorili: „Kako nam djeca po oše na ove sastanke, ne može se s njima više komandovati”. Otuda pojave da su neki roditelji po eli braniti svojoj djeci, naro ito ženskoj, da posje uju sastanke. Ovu pojavu uo io je Sreski komitet i na vrijeme intervenisao. Naro ito je na navedenom primjeru Sreski komitet u io članove aktiva kako treba uo avati bitne momente i pojave od ijeg rješenja zavisi uspješan rad organizacije u cjelini, a samim tim i aktiva, insistiraju i, pri tome na pravilnom odnosu prema roditeljima. Tako su mladi članovi SKOJ-a postepeno ali sigurno po eli da shvataju šta je to bitno i principijelno. Premda ta pojava nije bila karakteristi na za sve aktive, Komitet ju je uopštio i prenio na sve organizacije kao trajniji zadatak i direktivu. im se izmijenio odnos ovih članova prema roditeljima, situacija se, uglavnom, popravila. Roditelji više nisu branili djeci da posje uju sastanke, jer su zapazili da su ona prema njima pažljivija i poslušnija nego ranije. Mijenjaju i stav u interesu napretka itave organizacije, članovi SKOJ-a u ili su se da poštuju svakog starijeg od sebe, a naro ito da poštuju i vole svoje roditelje. Što se, pak, ticalo članova aktiva, za njih su sastanci bili važan doga aj i na njih su dolazili rado.

Uporedo sa vaspitanjem, članovi SKOJ-a izgra ivah su se u duhu teorije marksizma—lenjinizma. Ideološki rad odvijao se organizovano, prema planu Sreskog komiteta. članovi SKOJ-a dijelili su se prema ideološko-politi koj izgra enosti na dvije grupe. Plan za prvu grupu obuhvatao je teži materijal koji su prora ivah članovi Sreskog komiteta, sekretari i poneki uzdignutiji članovi opštinskih komiteta. Drugi plan obuhvatao je lakši materijal i njega su prora ivali neki članovi opštinskih komiteta i svi članovi aktiva. Pod težim materijalom podrazumijevalo se: „Nacionalno pitanje”, „Selja ko pitanje”, „Imperijalizam kao najviši stadij kapitalizma”, „Pitanja lenjinizma”, „Oktobarska socijalisti ka revolucija” itd. Pod lakšim materijalom podrazumijevala se „Istorija SKP(b)”, osim onog poglavlja u kojem se govori o istorijskom i dijalekti kom materijalizmu, zatim neki

lanici iz „Proletera“ i drugo. Osim ovih materijala na sastancima su se proračunale i razne okružnice dobijene od viših foruma.

Pored materijala (materije), planovi su predviđeni ali i vremenske intervale u kojima se pojedino gradivo moralo proračunati, kao i datume sastanaka prve i druge grupe. Bilo je predviđeno da sastanci prve grupe budu prije sastanaka druge. Cilj ovakve organizacije bio je da članovi Sreskog komiteta mogu pripremljeno prisustvovati ideološko-političkim sastancima druge grupe. Na taj način ideološko-politički rad bio je strogo u rukama Sreskog komiteta koji su članovi već bili prošli kroz niže forme ideološko-političke izgradnje. Vodilo se strogo računa da se materijali pravilno tumače i popularno objašnjavaju, ali da se pri tome stvari ne vulgarizuju.

Na ino obrade materijala bio je ovakav: jedan član grupe ili aktivistaitao je pasus po pasus ili neku veću cjelinu. Zatim je sekretar dotične organizacije tražio da neko prepravi prema svojim rečenicama ima pročitati dio, onako kako je on to shvatio. Ostali su slušali. To je tako išlo redom od jednog do drugog člana organizacije. Ako bi neko pogrešno prepratio ono što se pročitalo, drugi ga je ispravljao i dopunjavao. Bilo je dosta članova aktivisti koji nisu mogli učestvovati u diskusijama, ali su zato dobro slušali i pratili. Oni su se postepeno „uvlačili“ u rad tako da su im se postavljala lakša pitanja. Poslije pročitanih i prodiskutovanih već dijela gradiva ili jednog poglavlja, tražilo se da neko to sve ukratko prepravi i istakne bitne momente da bi se dobila zaokružena cjelina. To su obično činili delegati iz Komiteta.

U ideološko-političkoj izgradnji nastojalo se da članovi SKOJ-a shvate bitne momente iz materije i da ih nauče. Zbog toga su se lekcije često ponavljale da se ne bi zaboravile. Što se tiče lijepog izražavanja i riječnosti, opravdano se smatralo da to nije momentalno važno. Uvijek se tvrdilo da to dolazi postepeno i s vremenom. Vrijeme je pokazalo da su ti mladi članovi SKOJ-a koji su pošli da se bave proučavanjem dosta teških materijala polovinom 1942. godine, već 1943. ili 1944. godine znali da rukovode ozbiljnim konferencijama, da dobro i dosta lijepo govore, da vode čete ili bataljone u borbu itd.

U praksi nije bilo slučajeva skretanja u lijevo i sektašenja članova SKOJ-a prema ostaloj omladini. Svaki ekstremizam, bilo na klasnoj, bilo na nacionalnoj osnovi objašnjavan je kao izdaja ciljeva SKOJ-a i NOP. Tome su dosta doprinijeli svojim stavom omladinski rukovodioci.

U širem smislu, svim članovima SKOJ-a bila je poznata antifašistička koalicija i koje je zemlje strane. Oni su znali da u Velikoj Britaniji i SAD ima reakcionarnih elemenata isto kao i kod nas, ali da su demokratske snage jače od njih i da i one žele uništenje fašizma isto kao i mi. Shvatili su da od zajedničke borbe svih antifašističkih snaga u svijetu zavisi da li ćemo slobodu izvojevati ranije ili kasnije. Širina osnove borbe protiv fašizma stalno se isticala i naglašavala.

Posebno mjesto u ideološko-političkom radu, kako unutar organizacije SKOJ-a tako i među ostalom omladinom, zauzima rad na razvijanju bratstva omladine svih naših naroda. Ono što se o tome govorilo članovima aktivista, govorilo se i ostaloj omladini. U tome se nije pravila nikakva razlika između članova SKOJ-a i omladine van njega, pošto je bratstvo bilo bitan preduslov jedinstvu omladine svih nacionalnosti. Bez obzira na izvjestan broj omladine koja se priključila neprijatelju još 1941. godine, može se sa

sigurnoš u tvrditi da je u tom pogledu uinjeno mnogo. Našim ulaskom u Biha i oslobo enjem itavog ovog kraja, muslimanska, a dobrim dijelom i hrvatska omladina, stala je na stranu NOP. Doduše, tome je mnogo doprinio rad naprednog omladinskog pokreta još prije rata, kao i rad napredne omladine koja se školovala u Biha u. Ali, vidnu ulogu ima i rad organizacije SKOJ-a u biha kom srezu 1942. godine.

Razvijanje, unutar skojevske demokratije bio je stalni zadatak Sre-skog komiteta SKOJ-a. Na radnim sastancima aktiva, prilikom prorade nekog materijala, insistiralo se da lanovi iznose svoja mišljenja. Premda se borba mišljenja ponekad i umjetno izazivala, rijetki su bili slu ajevi neslaganja, s obzirom na neograni eno povjerenje koje su omladinski rukovodioci uživali me u lanovima aktiva.

Izbor sekretara aktiva i ostalih omladinskih rukovodilaca unutar SKOJ-a obavljan je na prijedlog lanova organizacije aklamacijom. Na isti na in birani su i delegati za razne konferencije SKOJ-a.

Za delegate organizacije SKOJ-a biha kog sreza na Drugoj okružnoj konferenciji SKOJ-a za Podgrme , koja je održana u avgustu ili u septembru 1942. godine u Jasenici, izabrani su: Esad Bibanovi , Soka Smiljani , Ljubo Dotli i Persa Bursa .

ORGANIZACIJA I RAD USAOJ-a

Omladina koja nije bila obuhva ena u SKOJ-u okupljala se u jedinstvenu organizaciju koja se najprije zvala NOSOBiH, a poslije USAOJ, odnosno USAOBiH. Ova organizacija obuhvatala je svu antifašisti ki raspoloženu omladinu spremnu da na bilo koji na in pomaže NOP. U njenom sastavu bili su omladina i pioniri.

Rad omladinske organizacije na oslobo enoj teritoriji bio je raznovrstan. Omladina je bila obuhva ena raznim oblicima organizacije kao: radnim etama, analfabetskim te ajevima, naro ito pioniri koji su dorasli za školu, ali je uslijed ratnih doga aja bila sprije ena u redovnom školovanju, zatim u diletantskim, recitatorskim i muzi kim sekcijama, pjeva kim horovima, diplarskim grupama² itd., a najmla a u pionirskim etama.

Naro itu ulogu odigrale su radne ete. One su u Biha u oformljene odmah poshje oslobo enja grada. Radile su prvenstveno na raš iš avanju ulica od ruševina nastalih za vrijeme borbi, u prikupljanju posteljine i drugih predmeta i materijalnih potreba za bolnice. Radna eta u Žegar u redovno je pomagala i snabdijevala partizanske bolnice hranom i ogrijevom i bila je uvijek na raspolaganju Komandi mjesta.

Rade i u radnim etama, omladina se vaspitavala u duhu zajedni kih napora i pregalaštva, discipline i samoodricanja. Radne ete bile su prva faza u pripremi omladine za stupanje u vojne jedinice i oružanu borbu protiv neprijatelja.

Pioniri nisu imali svojih ve ih organizacionih formacija, ali oslobo-enjem Biha a organizirane su tri pionirske ete (Centar, Prekounje i Žegan) od kojih je formiran pionirski odred. Taj odred formirala je Zlata Sadikovi u gimnaziji. Za komandanta tog odreda izabran je Muhamed

* Diple, dvojnice, muzi ki instrument.

Sadikovi, a za političkog komesara Nurka Salihodži. Pioniri su često marširali ulicama grada i unosili još više živosti među građane koji su ih rado posmatrali. Prvi put sam vidio crvene marame, u ovom pionirskom odredu možda prve pionirske crvene marame u Jugoslaviji.

Težište rada Sreskog komiteta SKOJ-a u gradu bilo je u okupljanju i vaspitavanju najmlađih s obzirom na to da je velik broj, naročito muške omladine, neposredno iza oslobođenja Bihaća stupio u naše vojne jedinice ili je upućen na razne kurseve.

Ženska omladina u gradu bila je okupljena u pjevačkim horovima, diletantskim sekcijama, recitatorskim grupama, u glazbenicama i muzičkim grupama (klavir, harmonika, gitara, tambura). Najbolje omladinke i nekoliko omladinaca, formirali su kulturno-umjetničku ekipu. Ta ekipa imala je: hor, dramsku, recitatorsku i muzičku sekciju. Priredbe je davala u gradu i u okolnim mjestima, tako reći po cijeloj Cazinskoj krajini. Repertoar* ekipe bio je bogat, a naročito je lijepo bila uvježbana trojka „Mati“ od K. Capeka.

Jednom rjeđe, za grad Bihać može se reći da je u to vrijeme bio pun pjesme, zabave i svirke. Lica omladine bila su razdragana, nasmijena i vesela. Svako je tražio da nešto radi i u ime za NOB.

Jedna grupa omladine iz Bihaća najaktivnije je i neposredno učestvovala u tehničkom uređenju prostorije u kojoj je održano Prvo zasjedanje AVNOJ-a. U toj grupi bili su Ale Galić, Sead Redžić, Hamdija Bibanović, Razija Omanović, Muhamed Delić, Ibrahim Zulić, Raza Zjakić i Esad Bibanović. Kao nagradu za to, dobila je odobrenje da prisustvuje samom zasjedanju, da prati cijeli tok, da sluša sve referate, da dobro, iz neposredne blizine, upozna lik drugu Tita, vođu naše narodne revolucije.

Omladinska organizacija Bihaćkog sresa najaktivnije je učestvovala i u pripremama za veliki okružni zbor koji je održan na pijaci u Bihaću. Na zboru su govorili i članovi CK KPJ. Naročito mi je ostala u sjećanju slika kad su veći i manje grupe razdraganog naroda hrlile iz svih krajeva i slivale se u veliku kolonu koja se kretala od Prekounja prema mostu. Među tom masom bilo je dosta omladinaca i omladinica. Oni su nosili parole i transparente, velike zastave sa petokrakama u sredini i iz sveg glasa klicali borbi za oslobođenu zemlju i pjevali razne pjesme. Kolona je simbolizirala veliku anstvenu bujicu koja prijeteći neprijatelju i nagovještava da su nastupili burni i odlučni događaji u ovome kraju.

Oslobođenjem Bihaća stvorene su objektivne mogućnosti za širi i intenzivniji rad u do tada neoslobođenim selima. Članovi Sreskog komiteta i neki članovi opštinskih komiteta SKOJ-a povučeni su sa ranije oslobođene teritorije i upućeni na rad u oslobođena sela. Ovo je bilo potrebno zbog toga što se kod muslimanske i hrvatske ženske omladine, pogotovo u selima prema Cazinu, osjećala još uvijek izvjesna suzdržljivost i neodređen stav, koje je rezultiralo više iz konzervativnog uticaja starijih, nego iz stvarnih osjećanja omladine. Zbog toga i radi kratkoce vremena, Sreski komitet SKOJ-a nije uspio formirati svoje aktivne u svim novooslobođenim selima.

U Zegarju bio je rad hrvatske omladine jako razvijen. Kulturno-prosvjetna ekipa sa Karlom Patkovskim stalno je davala priredbe u mjestu i u okolnim hrvatskim selima. Tri priredbe dala je u današnje

Dcemu AVNOJ-a u Biha u. Najuspješniju priredbu održala je u ast Prvog kongresa USAOJ-a. Na toj priredbi ekipa je dobila priznanja i burne apfauze od svih u esnika Kongresa. Koliko je omladina u ovome selu bila aktivna i privržena NOP najbolje pokazuje injenica da je 27. januara 1943. godine, prilikom povla enja naših jedinica stupilo u NOV 13 omladinaca i cmladinki. U Biha u, Žegar u, me u muhadžerima iz Kulen-Vakufa, a doonm dijelom i muhadžerima iz Rip a, situacija je bila najbolja. U tim mjestima, a naro ito u Biha u, postojao je još prije rata jak omladinski pokret. Rat i fašisti ki teror još su više pokrenuli omladinu i kod nje stvorili neodoljivu mržnju prema svemu što nije slobodarsko. Borbeni duh omladine i njena odlu nost da se s puškom u ruci bori protiv okupatora i njegovih saradnika najbolje potvr uje omladinski zbor održan neposredno poslije ulaska naših jedinica u grad, u onoj istoj prostoriji u kojoj je kasnije održano Prvo zasjedanje AVNOJ-a. Na tom zboru objašnjeno je ukratko da je cilj zbora da sakupljena omladina dobrovoljno pri e narodnooslobodila kom pokretu. Sala je bila dupke puna, naro ito omladinaca iz grada i muhadžera iz Rip a i Kulen-Vakufa. Prisutno je bilo oko 300 omladinaca i omladinki. Izabrana je komisija za upis dobrovoljaca. Sa vrlo malim izuzecima svi su se omladinci dobrovoljno javili u vojsku. Popisani su i oni koji se nisu javili. S njima je sutradan pojedina no razgovarano. I oni su se mahom javili, te su naknadno upisani u spisak dobrovoljaca. Spisak je dostavljen Komandi mjesta u Biha u koja je zajedno sa Komandom podru ja organizirala razne omladinske kurseve. Tako je oko 160 omladinaca i omladinki upu eno na kurs u Cazin; oko 40 omladinki na bolni ki kurs; oko 80 omladinaca i omladinki mahom iz Biha a, Rip a i Kulen-Vakufa u Omladinsku etu 2. krajiške brigade (gotovo svi su izginuli u borbama na Novskoj planini i u Grme u); više omladinki stupilo je u NOV pri povla enju naših snaga iz grada i to ve inom u sastav 8. krajiške brigade; oko 15 omladinaca stupilo je još za vrijeme same borbe za oslobo enje Biha a i priklju ilo se našim raznim operativnim jedinicama.

Ovakvom, dobrovoljnom mobilizacijom omladine u NOV, Sreski komitet SKOJ-a izvršio je svoj osnovni zadatak: raznim oblicima organizacije uklju io je omladinu u oružane jedinice narodne revolucije. Doduše, u ostvarenju tog zadatka Sreski komitet nije se držao striktno redosljedaj rije i ove formulacije, nego je u gradu pošao obrnutim putem. Kasniji doga aji, prije svega neprijateljska ofanziva, pokazali su ispravnost stava Sreskog komiteta SKOJ-a, koji je smatrao da treba odmah pristupiti dobrovoljnoj mobilizaciji omladine u Narodnooslobodila ku vojsku putem ve eg i dobro pripremljenog omladinskog zbora, koriste i se velikim oduševljenjem omladine i njenim raspoloženjem da se aktivno bori protiv okupatora i njegovih pomaga a. Taj svoj stav Sreski komitet je sproveo odmah i potpuno samostalno.

SA PRVOM OMLADINSKOM RADNOM BRIGADOM NA ŽETVI U SANICKOJ DOLINI

Rasplamsavanje ustanka, dolazak proleterskih i udarnih brigada u Bosansku krajinu i formiranje većeg broja krajiških brigada, postavilo je pred partijsku i skojevsku organizaciju, pred novu narodnu vlast i pred cijeli narod, a posebno pred omladinu ovog kraja, pitanje kako ishraniti narod i tolike jedinice i kako obezbijediti smještaj, njegu i ishranu tolikom broju ranjenika koji su došli sa brigadama. Težina toga problema može se sagledati tek kada se uzme u obzir činjenica da je narod Bosanske krajine dosta siromašan. Pored toga, okupator je za vrijeme svoje tiranije spalio i oplja kao veliki dio onoga što se raspolagalo, a sposobne za rad, koji nisu stupili u NOV i POJ, deportovao je u logore, mobilisao u svoje radne jedinice ili u oružane formacije. Po selima je skoro jedino ostala ženska omladina. SKOJ je postavio zadatak i toj omladini da pomaže partizanskim porodicama u obradi zemlje. Pored toga, omladina je obrađivala i napuštenu zemlju.

Kada se problem ishrane naroda, jedinica i ranjenika postavio u svoj svojoj oštini, Oblasni komitet KPJ za Bosansku krajinu donio je odluku i povjerio zadatak Oblasnom komitetu SKOJ-a da organizuje ne samo sakupljanje hrane, već i obradu napuštene zemlje.

Naše brigade u svojim ofanzivnim dejstvima oslobodile su oko 1. avgusta Saničku dolinu. Kako je narod bogate Saničke doline bio pretežno pod uticajem okupatora i ustaške vlasti, pred naletom naših brigada povukao se u Sanski Most. Omladinskoj organizaciji Bosanske krajine postavljen je zadatak da obavi žetvu u Saničkoj dolini, da bi se obezbijedila ishrana narodu, borcima i ranjenicima.

Oblasni komitet SKOJ-a odlučio je da u Saničkoj dolini organizuje omladinsku radnu akciju. Odziv je bio potpun i u radnoj akciji uzela je učestvovala omladina iz Podgrmeča, drvarskog, glamočkog, bosansko-grahovskog, petrovačkog i ključkog sreza.

Omladina je s oduševljenjem prihvatila radnu akciju. Javio se daleko veći broj nego što je bilo potrebno. Postavilo se pitanje kako obuhvatiti svu omladinu i kako sve te grupe prebaciti u dosta udaljenu Saničku dolinu.

Tek što su naše brigade oslobodile Saničku dolinu, poela je omladina pristizati po grupama. Rad na pribiranju ljetine organizovan je veoma dobro. Iz dana u dan postizani su sve bolji rezultati. Takmičenje između omladinskih grupa, koje je uzimalo je maha. Radne omladinske grupe, obavljaju i žetvu sve su se više približavale neprijateljevim položajima. Pošto je ostalo nepoželjno još samo ispred neprijateljevih položaja, omladina je tražila da se i to poželjno.

Mnogo je diskutovano kako da se to obavi. Bez sigurnijeg obezbjeenja nije se moglo ništa uraditi. Zato je Štab brigade pošao u Štab 1. krajiškog odreda i zatražio da jedinice Odreda obezbjede žetvu. Štab odreda je tražio da se to obavi veoma tiho i oprezno. To je bilo veoma teško jer je klasje bilo suho, a trebalo je raditi no u kada se svaki, pa i najmanji šum, dobro uje. Pored toga, cio taj posao trebalo je obaviti za jednu no , a požnjeveno žito odmah dalje otpremiti. Bez sumnje, to je bio veoma težak zadatak.

Došlo se, poslije dogovora, do zaklju ka da bi taj posao moglo da obavi 500 omladinki i omladinaca za jednu no . Odlu eno je da to budu samo dobrovoljci. Iako su se dobrovoljno svi javili izdvojen je samo odre en broj omladinki i omladinaca. Od njih su formirane dvije ete. Zatim je tim etama postavljen zadatak da se uvježbavaju da brzo i bez šuma žanju. Poslije kra eg vremena etama je postavljen zadatak da izvrše no u probnu žetvu. Po mraku ete su pošle na zadatak. Kolona se pažljivo približavala njivi. Teško je danas opisati sa koliko su ozbiljnosti omladinke i omladinci obavili taj posao. Na njivi se nije uo ni najmanji šum za sve vrijeme rada. Istovremeno, kontrolisana je ibrzina rada. Primjedaba na rad i na držanje omladinaca nije uopšte bilo. Prema onome što su ete pokazale, postojali su svi izgledi da e se predvi eni posao mo i uspješno obaviti.

Ostalo je još samo da se provjeri da li e naša „motorizacija“ u toku no i mo i da preveze sve požnjeveno žito. I ona je morala da izvrši probu jer je od njenog rada zavisio potpuni uspjeh poduhvata. Zato je i za „motorizaciju“ organizovana generalna proba. Njima je postavljen zadatak da vozila u koloni do u što tiše iza brežuljka, a odatle do odrene njive da se postroje i poredaju voza i i ostali odre eni za taj rad. Odstojanje izme u njih trebalo je da bude takvo da jedan drugom može iz ruke u ruku dodavati žito. I prilikom te probe vodilo se ra una da se radi u što ve oj tišini. I ova proba potpuno je uspjela.

Kad su se na primjeru uvjerali da mogu uspješno obaviti predvi eni posao, delegacija omladine uputila se u Štab 1. krajiškog odreda i obavijestila ga da prihvataju postavljene uslove.

Štab odreda pristao je na izvršenje tog zadatka i dogovorio se sa delegacijom omladine kako da se izvrši obezbje enje rada i kuda da se omladinci povuku u slu aju potrebe.

Danju, uo i žetve, svi su se odmarah i izvodili zadnje pripreme. Ru-kovodstvo je izradilo plan do pojedinosti. ete, vodovi i „motorizacija“ dobili su detaljne zadatke. im je pao mrak pošlo se na posao. Kolona je išla u najve oj tišini. Oprezno su i pažljivo prišli njivama sa žitom, jer su se nalazile svega nekoliko stotina metara od bunkera u kojima su bile ustaše. Odmah su se bacile na posao. Izgledalo je u onom mraku da neka nevidljiva ruka odnosi žito. Posao je odmicao vrlo brzo. Nije bilo nikakvih znakova da je neprijatelj ma šta primjetio. Kako je koji snop bio gotov dodavan je iz ruke u ruku i tamo, pozadi brežuljka, tovaren u kola. Za tu no požnjeveno je i prevezeno sve predvi eno žito, a da se nije desilo ništa. Sve je ura eno ta no i po planu, pa je ak sve požnjeveno žito te iste no i preba eno u Bravsko.

U osvit dana omladina se povukla. Ništa nije ostalo što bi podsjetilo da se tu, za vrijeme noći, radilo kao u košnici. Kad se potpuno razdanilo omladinske čete, „motorizacija“ i požnjeveno žito bili su daleko.

Kad su ustaše vidjele i shvatile da je i pored njihovih bunkera požnjeveno žito, pošli su bjesomučno da pucaju da bi dali oduška svom bijesu, da bi bar, donekle, prikrili pred narodom svoju bruku.

Za sve vrijeme rada omladina je bila krajnje vrijedna, disciplinovana i iznad svega požrtvovana. Čete, vodovi, desetine i pojedinci postizali su u mećusobnom takmičenju zapažene rezultate. Teško se moglo reći i ko je bio bolji. Od pojedinaca posebno se isticala Marija Bursa, komesar Drvarske čete, i njen brat Rajko, a zatim Rajko Kukolj i mnogi drugi. Nije prošao ni jedan dan, a da po nekoliko omladinaca nije izvedeno pred stroj da bi se istakli njihovi rezultati i radni podvizi.

Krajem oktobra, kada je obrana kukuruz, kasno povrće i osušene šljive, omladinska brigada s uspjehom je završila svoj zadatak. Za vrijeme radne akcije sabrano je preko 150 vagona žita, povrća i voća. To je bio krupan prilog omladine Narodnooslobodilačkoj vojsci i narodnoj vlasti. Pored toga oko 70% mladih ljudi i djevojaka, za vrijeme radne akcije, naučili su da čitati i pišu, dok je oko 80% omladinica i omladinaca, poslije radne akcije, zamijenilo svoje srpove puškama, a svoje omladinske čete, četama proleterskih i udarnih brigada.

Poslije završetka rada vratila sam se sa omladinom iz Drvara u grad. Upravo, u to vrijeme, birali su se delegati za Prvi kongres Saveza antifašističke omladine Jugoslavije. I mene su izabrali za delegata i zadužili me da na Kongresu iznesem rezultate i iskustva iz rada omladine u Sani koja dolini. Odmah sam počela srećivati utiske i pripremati se za put. Brzo je došao i dan polaska i svi delegati iz Drvara (Milan Trnini, Marija i Rajko Bursa, Rajko Kukolj, pa i drugi) sakupili su se i pošli partizanskim vozom do Oštrelja. Uvijek se sjećati kako nas je omladina Drvara ispratila. Uputili su nam mnogo želja da dobro putujemo, da se srećno vratimo i da im prenesemo sve što čujemo i vidimo. Odatle smo nastavili put nešto pješice, a nešto kamionima i stigli u Bosanski Petrovac. U tom gradu bilo je predviđeno da se sakupe svi delegati iz Bosanske krajine i da dalje nastave zajedno za Bihać. Kad smo se sakupili, prebacili su nas autobusima u Bihać. Ispratila nas je sva omladina Bosanskog Petrovca. U Bihać smo stigli uoči samog početka Kongresa. Među delegatima bilo je i takvih koji su prvi put imali priliku da uopšte dođu u neki veći grad. Za sve nas bilo je najvažnije što ćemo vidjeti druga Tita.

Grad nas je dočeka u ponoć. Susret sa delegatima iz ostalih krajeva naše zemlje i iz jedinica, bio je za nas posebno drag. Nekako smo se osjećali kao da se sa svima već odavno poznajemo. Željeli smo da upoznamo što više delegata, da im stisnemo ruku, da im kažemo kako živimo, radimo i kako se borimo, i da čujemo nešto o njihovom životu, radu i borbi.

Nismo bili tada svjesni kakvoj značajnoj omladinskoj politici koja manifestaciji prisustvujemo. Značaj tog skupa nismo sagledavali, ali smo osjećali da se nešto veliko zbiva. To smo tek kasnije shvatili.

Kad je drug Tito ušao u dvoranu oduševljenje je dostiglo vrhunac. Uzvici, skandiranje, aplauz i pjesma stopili su se u neko urnebesno bru-

janje koje je teško izraziti rije ima. I Lolina pojava za govornicom, pozdravi gostima i izbor radnog predsjedništva nekako su bili u sjenci Titovog prisustva. Kad se on pojavio za govornicom, od parola, pjesme i aplauza izgledalo je kao da će se kuća srušiti. Kad se malo utišalo, Tito se obratio nama mladima. Njegove rije i upućene delegatima, njegov poziv omladini širom zemlje da se na frontu i u pozadini bori protiv okupatora i njegovih slugu, delegati su saslušali u najvećoj tišini. Svaka njegova rije dopirala je do srca. Odjednom bi njegov glas utonuo u more omladinskog oduševljenja, da bi poslije toga opet zavladao grobna tišina. Poslije njegovog govora aplauz se nije dugo stišao.

Poslije njega redali su se govornici iz jedinica i sa terena, ilegalci iz gradova i bombaši iz naših proslavljenih brigada. Trudila sam se da što više zapamtim kako bih sve prenijela omladini koja me je birala za delegata. Slušaju i ostale izgledalo mi je da je sve ono što sam bila pripremala da im kažem blijedo i beznačajno. Oklijevala sam da se javim za rije. Bojala sam se da ću se zbuniti ili da ću nešto propustiti. Najzad sam skupila svu snagu i javila se. Poslije prvih rije i trema je popustila. Upoznala sam delegate sa organizacijom, radom i rezultatima rada omladinske radne brigade u Sani koj dolini. Iznijela sam i iskustva iz našeg rada i značajnu vaspitnu ulogu takve organizacije i takvog rada. Delegati su me veoma pažljivo saslušali. Za sve njih bilo je to novo. Po aplauzu, poslije mog izlaganja, zaključila sam da su me dobro primili.

Redali su se i drugi delegati. Govorio je i Milan Trnini u ime omladine Drvara. On je iznio velike i značajne rezultate rada omladine, postignute u pretkongresnom takmičenju.

Kada je iscrpljena diskusija podijeljene su nagrade najboljim omladinskim organizacijama za postignute rezultate u pretkongresnom takmičenju. Omladina drvarskog okruga, kao najbolja, dobila je prelaznu zastavicu. To je za nas bilo posebno priznanje i počinast. Najbolji na oslobođenom dijelu domovine nije bila mala stvar. Prelaznu zastavicu, mislim, primio je Milan Trnini. Na to priznanje bili smo naročito ponosni.

Poslije toga pristupilo se izboru Zemaljskog odbora Saveza antifašističke omladine Jugoslavije. Predlog je Kongresu podnijela kandidaciona komisija. Među predloženim delegatima nalazilo se i moje ime. Predlog je usvojen aklamacijom. Izabrana sam za članicu Zemaljskog odbora. Taj izbor shvatila sam kao priznanje i važan korak u omladini mog kraja za njen požrtvovani i samoprijegorni rad.

ZORA POPOVIĆ SMOLJANOVIĆ

IZ SJEVERNE DALMACIJE NA OMLADINSKI KONGRES U BIHA

Poziv na Kongres omladine saopila mi je drugarica Marija Novak, član Okružnog komiteta KPJ za sjevernu Dalmaciju, kada se vratila s Kongresa AF2-a iz Bosanskog Petrovca. Bio sam tada na dužnosti sekretara Okružnog komiteta SKOJ-a za sjevernu Dalmaciju.

Proglas Saziva kog odbora pročitao sam prije nego što sam dobio poziv za Kongres.

Za dug i naporan put nisam bio baš najspremniji. Rana na glavi nije mi bila još zarasla, a desnoj ruci i nozi sporo se vraćala snaga zbog oduzetosti. Radi toga, drugovi su me odgovalali od puta. Na moje uporne molbe oni su popustili i dozvolili mi da krenem na Kongres.

Na brzinu sam se spremio i odmah krenuo na put. Bio sam jedini delegat iz sjeverne Dalmacije. Iz okolice Šibenika krenuo sam prema Trogiru. Prebacivao sam se od veze do veze, od punkta do punkta, negdje danju, a negdje noću. Od Trogira pošao sam prema Mose -planini. U Brštanovu zatekao sam delegate iz srednje Dalmacije, među kojima i Žarka Vujevića. Odatle nas je put vodio preko planine Svilaje i Dinare ka Livnu.

Na Dinari su nas dočekali gusti oblaci i kiša. Pokisli smo do kože. Vlažna odjeća lijepila se za prozebljeno tijelo. Dinara nije bila prema nama gostoljubiva, ali su zato bili gostoljubivi stanovnici iz Koljana. Oni su nas prihvatili u svojim stajama. Omogućili su nam da se osušimo i nahranili su nas s onim što su imali. Umorni od puta, brzo smo zaspali u slami bez pokrivača. Hladno a nas je, ipak, rano probudila.

Iako kiša nije prestajala da pada, nastavili smo put. Brzo smo bili mokri, kao i dan ranije. Išli smo po uzvišicama i udolinama Dinare grijani vjerom da se i to može i mora savladati.

U partizanski punkt na Vješica-gori stigli smo prozebljeni i mokri. Posada punkta dala nam je neku hranu da se umotamo, dok nam se odjeća sušila. Nahranili su nas dobro pasuljem i kivanom govedinom. Taj predah nas je okrijepio i povratio nam snagu. Nastavili smo put i spustili se u Livanjsko polje. Stigli smo negdje poslije 20. decembra 1942. godine u selo Sajkovići. Tu smo prenoćili kod mještana prema rasporedu koji je izvršio narodnooslobodilački odbor sela. Sjutradan ujutro produžili smo za Livno, gdje smo se zadržali jedan dan. Potom smo, sa još nekim grupama delegata, krenuli za Glamoč, u glavno sabiralište delegata iz Dalmacije. U Glamoču smo boravili dan ili dva. Pošto su se za to vrijeme okupili svi delegati iz Dalmacije, nastavili smo put dalje kao potpuna delegacija. Iz Glamoča povezali su nas noću u kamionom, do Mliništa. U Mliništu su nas smjestili u neke barake. Prostorije su bile dosta male i jedva smo se u njih smjestili. Tu smo zatekli još nekoliko

boraca. Svi smo se tiskali oko vatre, jer je bilo hladno. Jednom je delegatu, zbog toga što se u snu suviše približio vatri, izgorio šinjel. Kasnije smo se šalili na njegov račun.

Na Mliništimama ekalo nas je i jedno iznenađenje — partizanski voz. Osjećaj da je to naš, partizanski voz, i da služi za naše potrebe, ispunjavalo nas je radošću. Za nas sa neoslobođene teritorije, to je bila posebna radost, jer smo navikli da vozovi služe samo neprijatelju, a nama da donose jid i nesreću.

Smjestili smo se u nekoliko vagona. Napolju je bilo hladno. Snijeg je bio veliki. U vagonima su se nalazile male peći i koje smo neprestano punili drvima, tako da su stalno bile usijane. Vozili smo se udobno na improvizovanim sjedištima od dasaka. Voz je, doduše, išao sporo, ali mnogo brže nego da smo išli pješice. Za vrijeme vožnje bilo je vrlo živo i veselo. Mada se nismo od ranije poznavali, to nam nije stvaralo teškoće da se zbližimo, kao da smo drugovi i prijatelji od djetinjstva.

Naš voz ličio je na kočnice pjele u pokretu. U njemu je sve vrililo od pjesme, smijeha i mladosti.

Najzad, voz je stigao do svoje zadnje stanice, Oštrelja. Sišli smo, odmah se ukrcali u kamione i pošli za Bosanski Petrovac. U Bosanskom Petrovcu ja sam sa jednom grupom ušao u autobus, jer su drugovi ocijenili da sam prilično iscrpljen od puta. Poslije kraćeg zadržavanja u Petrovcu, nastavio sam sa jednom grupom pošto sam bio već prilično iscrpljen, autobusom put za Bihać.

U Zegararu, pored Bihaća, smjestili su nas u neke barake. Hranili smo se u partizanskim kuhinjama. Smještaj i ishrana bili su dobro organizirani, pa smo bili svi zadovoljni.

Čim smo se malo odmorili, pošli smo da obiemo grad na Uni. Za mene je Bihać ostavio upečujljiv dojam. Učinio mi se daleko većim, nego što je bio u stvari. Uopće, grad je za nas, koji smo živjeli i radili na okupiranoj teritoriji, bio nešto veliko i neosvojivo, jer smo Split gledali samo sa Kozjaka i Mosora, a druge gradove s okolnih brda.

Nestrpljivo smo očekivali početak Kongresa. Mnogo prije zakazanog vremena zauzeli smo svoja mjesta u svečano ukrašenoj dvorani. Ispred nas nalazila se pozornica na kojoj je bio prekriven sto za radno predsjedništvo. Ispred stola nalazila se govornica. Na zidovima su bili portreti Marksa, Engelsa, Lenjina i druga Tita, zatim razni crteži, plakati, parole i karta Jugoslavije na kojoj je bila ucrtana slobodna teritorija. Dvorana je, pored toga, bila ukrašena i zelenilom. Sve je to davalo svečanu atmosferu i činilo skup još većim.

Svi smo nestrpljivo očekivali dolazak druga Tita. Kad je drug Tito ušao u dvoranu, prolomio se oduševljen pozdrav. Svi smo bili na nogama. Aplauz i poklici drugu Titu trajali su iskreno i spontano vrlo dugo. Za najveći broj delegata to je bio prvi susret s našim vrhovnim komandantom.

Kongres je, kao što je poznato, otvorio drug Lola. Ja bih iz tog radnog dijela Kongresa iznio samo neke fragmente koji su mi najdublje ostali u sjećanju. To su, u stvari, neke misli iz diskusije delegata.

Po mom shvatanju najvatreniji je bio govor Zikija Bulata. On je bio član Oblasnog komiteta SKOJ-a za Dalmaciju i govorio je o borbi

naroda Dalmacije, protiv okupatora, protiv fašističkih porobljivača. U jednoj svojoj zanosnoj frazi poeo je nabrajati limune, masline, smokve, ribe, sunce, more i sve ono što inače Dalmaciju Dalmacijom, da to nikada nije bilo niti će ikada pripasti Talijanima. To su delegati pozdravili burnim aplauzom i uzvicima. Drug Bulat govorio je mladalački i temperamentno. Poslije govora oštitao mu je drug Tito. Svi su delegati to oduševljeno pozdravili, a mi Dalmatinci bili smo posebno ponosni što je drug Tito oštitao našeg delegata.

Živo mi je ostalo u sjećanju i izlaganje Martina Mojmirca. On je iznio kako se sukobio na ulicama Zagreba s ustaškom policijom i kako se sa nekolicinom ustaša borio za život i smrt. Pošto je bio opkoljen i kad više nije imao nikakvog izgleda da se može spasti, htio je da izvrši samoubistvo ali metaka više nije bilo u šaržeru. U borbi s ustašama prebrzo unao se u broj metaka. To je ispričao vrlo živo i slikovito. Ispričao nam je i kako su ga ustaše ranile u toj borbi, kako je simulirao vešanje u iznemoglost nego što je u stvari bilo, kao i to kako im je uspio pobjeći i iz zatvora. Njegov podvig izazvao je kod svih delegata divljenje i nagradili smo ga burnim aplauzom. Svima je bilo drago što je uspio da se izvuče iz kandži ustaša, i što se kao delegat nalazi među nama.

Treći diskutant koga se i danas živo sjećam bio je Boško Buha. Od njemu se dosta reklo i napisalo, ali svaki od nas je njegovo istupanje doživio na poseban način. Mene je impresioniralo kako je jednostavno i lako govorio o tome kako on i njegovi drugovi napadaju neprijateljeve bunkere, uzvraćajući „naravna stvar“. On mi je ostao u sjećanju i po tome što je bio oštititi i pribran, rekao bih, bez trunke uzbuđenja.

Posebno sam zapamtio izlaganje Zore Popović koja je govorila i o Omladinskoj radnoj brigadi. Ona nam je iznijela potanko o pripremama omladine za radne akcije, o žetvi i sječi drvca, o prenosu ranjenika itd. Mi smo do tada samo slušali o borbi, o ilegalnom radu u pozadini, o prikupljanju oružja, opreme i hrane, pa je ta forma rada i angažovanja omladine za nas sa neoslobojenim teritorijem bila nova i nepoznata.

Sulejman Mehmedbašić, delegat iz Mostara, govorio je o omladini svoga grada i o njenoj borbi protiv okupatora i ustaša. Njegovo izlaganje zapamtio sam po tome što je omladinska organizacija Mostara imala slične uslove rada i borbe kao i omladinske organizacije Splita i Šibenika. U sebi smo upoređivali rezultate splitske i šibenske organizacije sa onim što je on iznosio za mostarsku organizaciju.

Za vrijeme Kongresa delegati su prisustvovali raznim priredbama, koje je davalo Kazalište narodnog oslobođenja, i raznim sportskim takmicama. Tih dana odigrana je i nogometna utakmica između Dalmacije i Bosanske krajine. Mislim da su drugovi Rato Dugonji i Bosni igrali za Bosansku Krajinu, a za Dalmaciju Ziki Bulat i Žarko Alujević. Za vrijeme utakmice bilo je temperamentnog navijanja kao i na svakoj drugoj utakmici. Mi Dalmatinci navijali smo za svoje, a Krajišnici za njihove. Utakmicu su dobili Krajišnici sa rezultatom 4 : 1.

Za taj poraz na utakmici „revanširali“ smo se Krajišnicima našim dalmatinskim partizanskim pjesmama. Pjevali smo na Kongresu za vrijeme odmora, na ulici za vrijeme šetnje, kad smo dolazili i odlazili sa Kongresa, na igralište, svugdje. Kad bi prolazili kroz grad išli smo u grupi

i pjevali. Gra ani i borci, koji bi se tada zatekli na ulicama, srda no su nas pozdravljali. Zbog te naše pjesme svugdje smo bili zapaženi. Valja priznati, bilo nam je to drago.

Poslije završenog Kongresa naša omladinska delegacija dobila je kamione za povratak. Kamioni nisu mogli da se kre u po velikom snijegu koji je u me uvremenu, napadao. Pošli smo pješice za Bosanski Petrovac. Vra ali smo se istim putem kojim smo i došli. Zano ili smo u jednom selu pored ceste Biha —Bosanski Petrovac. Ne sje am se više imena tog sela, ali znam da su nas mještani lijepo i srda no primili, smjestili i nahranili.

Sjutradan smo nastavili put za Bosanski Petrovac, a zatim za Oštrej. U Oštreju smo se ukrkali u partizanski voz i poslije prijatne vožnje stigli smo oko podne na Mliništa. Odmah smo nastavili pješice za Glamo . Da bi koliko-toliko skratili put, krenuh smo prijekim putem kroz šumu. Snijeg je bio prili no napadao i prekrio puteljak kojim smo htjeli skratiti put za Glamo . Pošto nije bilo nikakvih oznaka, prema kojima smo se mogli orijentirati u snijegu i u šumi, brzo smo zalutali. U prvi mah to nas je zabavljalo. Guste pahuljice snijega stalno su padale, a temperatura nije bila suviše niska. Nosila nas je kongresna atmosfera, pa nismo bili svijesni šta zna i zalutati zimi u šumi i snijegu. Pravih smo razne nestašluke. Grudvali se i spuštah na kojekakvim granama niz padine. Ponašah smo se kao djeca. U zabavi i lutanju po snijegu izgubili smo skoro dva sata. Dan se bližio kraju. Po eli smo ozbiljno razmišljati o situaciji u kojoj smo se našli, i nastojali smo da odgonetnemo u kojem se pravcu nalazi Glamo . Lutaju i tako nabasali smo na jednu kolibu. U njoj je još gorila vatra na ognjištu. U drugom dijelu kolibe nalazilo se dvadesetak ovaca. O ito vlasnik nije mogao biti daleko. Po eli smo da ga dozivamo, ali nitko se nije javio. Sjeli smo oko vatre da se dogovorimo šta emo dalje da poduzmemo. Dok smo razgovarah, iza nekog zida, koji je bio dosta vješto napravljen i dobro maskiran, pojavio se ovjek 50-tih godina. Pozdravio nas je i sjeo me u nas. Kad smo ga upitah zašto se nije odmah odazvao, rekao nam je da je to uradio jednom ranije i da ga je skoro stalo života, pa je sada oprezniji. Tek kad se uvjerio iz našeg razgovora da smo partizani, izišao je iz zaklona. Zamolili smo ga da nam objasni gdje se nalazimo i da nam pokaže put za Glamo . Osmjehnuo se i odgovorio: „Pa tu ste na putu“. I stvarno, cesta se nalazila niže od kolibe za oko stotinak metara.

Uskoro smo nastavili put za Glamo , u koji smo stigli tek u no . Tu smo preno ili i sjutradan nastavili za Livno. Da ne bi išli baš bez i ega, dali su nam da ponesemo arhivu Oblasnog komiteta SKOJ-a, koja je tu ostala kad se Komitet nalazio u Glamo u. Arhivu smo natovarili na neke rasklimatane saonice koje je vuklo slabašno kljuse. S tim kljusetom više smo se namu ili nego da smo saonice sami vukli.

Iz Livna smo pošli u raznim pravcima. Ja sam se istim pravcem vratio nazad. Uskoro sam se našao na okupiranoj teritoriji sjeverne Dalmacije. Poslije života na oslobo enoj teritoriji, valjalo se ponovo vratiti životu na okupiranoj teritoriji. Ilegalni i poluilegalni život na neoslobo enoj teritoriji postao je stvarnost u kojoj je trebalo raditi i provoditi zaklju ke Kongresa. Za sve nas koji smo se vratili poslije Kongresa bilo

je sada mnogo lakše podnositi takve uvjete života i rada. Znali smo da iza nas postoji velika oslobođena teritorija, i na njoj istinska narodna vlast i Narodnooslobodilačka vojska. A sve ono o čemu se govorilo na Kongresu, obavezivalo nas je da u inimu sve što možemo da i ona područja, koja još nisu bila oslobođena, postanu sastavni dio te oslobođene teritorije. To je uostalom i Kongres preporučio svim omladincima i omladincima, članovima Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Jugoslavije.

DUŠAN ŠTRBAC

SJECANJE NA RAD OMLADINE KRUPSKOG SREZA
PRED KONGRES USAOJ-a

Neposredno poslije oslobođenja grada CK SKOJ-a donio je odluku da se u Bihaću održi Prvi kongres Antifašističkog saveza narodne omladine Jugoslavije. Pred omladinske organizacije postavljeni su sljedeći zadaci: omasovljenje omladinskih i skojevskih organizacija; razvijanje što šireg kulturno-prosvjetnog rada (horovi, diletantske grupe); formiranje **analfabetskih** tečajeva; sakupljanje dobrovoljnih priloga; razvijanje što šireg političkog rada; slanje omladinaca i omladinki u jedinice itd. Preporuka je da se omladinske organizacije takmiče u izvršavanju tih zadataka.

Nakon te odluke, održali smo sastanak Sreskog komiteta SKOJ-a za Bos. Krupu. Sastanku u selu Jasenici, prisustvovali su članovi OK SKOJ-a za Podgrme, Pero Divjak i Dušan Mandić.

Donesena je odluka da se prihvati pretkongresno takmičenje između srezova, a mi, na svojoj teritoriji, da organizujemo takmičenje između opština i sela.

Takmičenje smo tako shvatili da je aktivnost u trebalo obuhvatiti cjelokupnu omladinu na svim poljima rada. U tom periodu, zaista, veoma se intenzivno radilo. Nijedan omladinac ni omladinka nisu tada bili pasivni. Počelo se sa užurbanim održavanjem omladinskih konferencija i sastanaka skojevskih aktivista po selima, zatim sastanaka sa ostalim političkim organizacijama, seoskim i opštinskim narodnooslobodilačkim odborima radi organizovanja zajedničkih akcija ili radi ispunjenja već postavljenih zadataka. Odbori su izvršavali neke određene zadatke na terenu, zajednički sa omladinom.

Omladina se naročito istakla u sakupljanju dobrovoljnih priloga u žito i ostaloj hrani, zatim odjeću, obuću, zavoja za bolnice i za jedinice. Vodio se dosta rad i o omasovljenju omladinske organizacije. Pojava je rad u opismenjavanju nepismenih i organizovane su brojne priredbe po selima. Naročito dobre rezultate postigle su omladinske organizacije Suvaje, Gudavca, Jasenica, Vranjske Mosure, Malog Radića, Dubovika i drugih sela. Omladina našeg područja do ekala je Kongres sa rezultatima koji su, zaista, bili veliki.

Delegati za Kongres na području krupskog sreza birani su po opštinama. Prilikom izbora vodilo se posebno računa o njihovoj aktivnosti i zalaganju naročito u pretkongresnom takmičenju. Zaista, izabrani su najaktivniji i najbolji. Poslije izbora po opštinama, održan je sreski zbor u Bosanskoj Krupi. Na zboru su govorili Mirko Turina i Đuro Agbaba. Zboru je podnjet, u obliku prijedloga, spisak izabranih delegata po opštinama. Na zboru je, uz klicanje, potvrđen izbor delegata. Među njima iz opštine

Suvaja nalazili su se Danica Vignjević, Đuro i Dušan Mandić, Pero Divjak i iz opštine Mali Radi Vukica Mandić.

Poslije zбора izabrani delegati dogovorili su se da zajedno pođu na Kongres preko Bosanskog Petrovca. Od Suvaje do Petrovca put nije bio nimalo lak. Snijeg je bio dubok, a zima jaka. U Bosanski Petrovac stigli smo sasvim kasno, umorni i promrzli. Smjestili su nas u zgradu koja uopšte nije imala okana na prozorima. U prostorijama je bila prostrta samo slama. Tu smo proveli noć. U međuvremenu stigli su u Petrovac delegati iz Drvara, Bosanskog Grahova i sa područja Bosanskog Petrovca. Sjutradan svi smo nastavili put kamionima za Bihać.

Na putu se prevrnuo jedan kamion. To se dogodilo između u Vrtoča i Lipe, ali, srećom, nije bilo nekih težih posljedica. Nekoliko delegata lakše je ozljeđeno i izgrebano. U Bihać smo stigli kasno. U noć i nismo mogli dobro da vidimo grad. Svi smo odmah smješteni. Ja sam otišla u Stab 3. bataljona, 6. krajiške brigade.

Kad sam ujutro izašla na ulicu, veoma sam se iznenadila. Grad je bio svećano ukrašen. Na kućama su se vijorile mnogobrojne zastave, transparenti i portreti naših rukovodilaca i saveznika državnika. Radnice i radionice bile su otvorene, pa čak i pijaca. Ulice su bile veoma žive. Sretala sam grupe građana, vojnika i delegata najrazličitije odjevenih i naoružanih. Od ranog jutra poćela je pjesma i igra po gradu. Slika je bila zaista upečujljiva.

Toga dana bilo je predvićeno svećano otvaranje Kongresa. Svaki srez i jedinica dobili su neku vrstu karte na kojoj je bilo naznaćeno njihovo mjesto u svećanoj sali.

Svećano otvaranje Kongresa izvršeno je poslijepodne. Delegati su mnogo ranije zauzeli svoja mjesta. Zagor je ispunio prostranu salu. Nestrpljivo smo oćekivali poćetak.

Iako sam do tada prisustvovala na nekoliko širih konferencija i govorila na zborovima, rukovodila sastancima i konferencijama, osjećala sam se kao dijete u školi. Trema i uzbućenje izćasa ućas su rasli.

U nama, omladini krupskog sresa, Kongres je probudio živo i raznovrsno interesovanje i aktivnost. Ali, mi za svećovo vrijeme nismo shvatili njegov znaćaj i velićinu. To nam nije bilo jasno ni poć dolasku u Bihać, pa čak ni za vrijeme samog zasjedanja. To smo shvatili tek kasnije, kroz rad na terenu. Kongres je predstavljao snaćan podsticaj za još snaćniji i masovniji rad naših organizacija, za još veće naprezanje i samoprijegor, za još jaću uć borbu protiv neprijatelja i beskompromisniji obraćun sa domaćim izdajnicima.

Drug Lola otvorio je Kongres. Biranim rijećima pozdravio je goste i nas delegate.

Uzbućenje me nije napuštalo, naprotiv, ćini mi se da je postajalo sve veće. Mile Perković je ćitao imena i objašnjavao odakle je koji delegat. Trgla sam se kada je ćitao i moje ime. U prvi mah nisam znala o ćemu se radi. Kada se Kongres saglasio sa njegovim prijedlogom o izboru predsjedništva, on je pozvao izabrane da zauzmu svoja mjesta. Iako sam ćula da je ćitano i moje ime, ostala sam na mjestu, jer prosto nisam vjerovala da sam i ja izabrana uć predsjedništvo. Sve je bilo kao uć magnoćenju. Kad su vidjeli moju zbunjenost i neodlućnost, Pero

Divljak i Dušan Mandić uhvatili su me za ruke i odveli za predsjednički stol.

Zauzeli smo svoja mjesta. Tito je bio odmah ispred nas. Netremice sam ga gledala. Tu ispred nas u prvom redu bili su i ostali naši rukovodioci. Zaista udu. Vidim druga Tita, razgovaram sa Lolom, tu pred nama su skoro svi rukovodioci naše borbe. Nisam ni pomišljala da u to doživjeti. Utisci su potiskivani jedni druge.

Pošli su se, potom, redati govornici i pozdravi. Za vreme sve anog dijela ušli smo mnogo pohvalnih riječi i na račun omladine, ali najdraže priznanje bilo nam je iz usta druga Tita. Kad je on govorio u sali se smjenjivala nijema tišina sa urnebesnim aplauzom, uzvicima i pjesmom. Svi delegati slušali su njegove riječi i sa napregnutom pažnjom. Kad je završio svoj govor ponovo je odjeknuo pljesak, skandiranje i pjesma. Pošto se to stižalo nastavljeno je sa pozdravima organizacija iz jedinica i sa terena.

Poslije sve anog dijela, Kongres je tog dana zaključio rad. Nastavljen je sutradan ujutro. Opet su se za govornicom redali delegati iz jedinica i sa terena. Omladina krupskog sreza, a posebno omladinska organizacija opštine Veliki Radi, zadužili su me da upoznam Kongres sa njihovom aktivnošću i rezultatima pretkongresnog takmičenja. Nikako se nisam usuđivala da se javim da govorim. Stvarno, nije bilo lako istupati pred tako brojnim skupom. Najzad sam se odlučila i javila. Bojala sam se da u zbog uzbuđenja nešto važno izostaviti. Kad sam stala za govornicu i počela da govorim, smirila sam se. Delegati su vrlo lijepo primili moje izlaganje i kad sam završila burno su me pozdravili. Laknulo mi je kad sam se vratila za predsjednički stol. Izgledalo mi je kao da sam se probudila iz sna.

Redali su se govornici iz svih krajeva naše zemlje. Uspjesi i rezultati koji su podnošeni Kongresu bili su zaista ogromni. Tu smo mogli sagledati učešće i doprinos omladine našoj borbi. Omladina je na svoja leđa primila mnoge značajne zadatke naše borbe i uspješno ih je izvršavala.

Omladini našeg sreza i Kongres je odao priznanje za rezultate u pretkongresnom takmičenju. Zbog toga smo bili veoma ponosni.

Kongres je donio rezoluciju i proglašao, postavio zadatke, naoružao nas iskustvom za još bolji i uspješniji rad. Imali smo prilike da vidimo i uđemo druga Tita i druge naše rukovodioce, da razgovaramo sa Lolom, Ratom i drugim, da prisustvujemo priredbama koje su održavane u sastavu Kongresa, da se upoznamo sa nizom drugarica i drugova, jednom riječju, da tri dana provedemo na nezaboravnom radu. Utisci su se bili nagomilali. Jedva sam se odvažila da se ponovo na em na terenu da priča šta sam doživjela i vidjela, da omladini prenesem te nezaboravne trenutke.

Poslije završetka Kongresa, 29. novembra, pošla sam prema Velikom Radi u. Sutradan smo zakazali opštinski omladinski zbor na kojem smo upoznali omladinu s radom i zaključila cima Kongresa i sa našim novim obavezama. Zatim smo održali zborove u Vranjskoj, Beširevi i Mrkonji Mosuri, Malom Radi u i Grmuši. Na svim zborovima, pored omladine, prisustvovala su i žene i stariji ljudi. Svi su htjeli da uđu vijesti sa Kongresa. Govorili smo o borbi crnogorske omladine, o maršu naših proletera

po bespu u i dubokim snijegom zavejanog Igmana, o nesnosnoj hladno i koju su oni uz ogromne napore i žrtve ipak savladali; zatim o borbi ilegallaca u Zagrebu; o rezultatima koje je omladina postigla, o takmi enju i podvizima omladine u borbi i o mnogo emu drugom. Na svim zborovima upoznali smo omladinu o tome kako je Kongres pohvalio rad omladinske organizacije našeg sreza i kako nam je odao priznanje. Svugdje su nas slušali sa velikom pažnjom i interesovanjem. Priznanje našem radu bio je snažan podsticaj za dalju aktivnost. Poslije zborova omladinska organizacija prišla je još oduševljenije poslu. Rezultati nisu izostali. Tu mnogostrukom aktivnost i elan privremeno je poremetila etvrta neprijateljeva ofanziva, koja je uskoro uslijedila. Oni koji nisu otišli s jedinicama, nastavili su rad poslije ofanzive.

VUKICA MANDI OBRADOVI

BIRALI SMO DELEGATE I SPROVODILI ODLUKE
PRVOG KONGRESA USAOJ-a

Septembra mjeseca upu ena sam na novu dužnost, za sekretara SK SKOJ-a za Bosanski Novi. Sjedište Komiteta bilo je u Velikoj Rujiškoj. U Sreskom komitetu SKOJ-a nalazili su se tada: Dušan Drobac, Stevo ulibrk i Trivo Vojnovi . Dotadašnji sekretar, Stojan Bjelajac, premješten je na novu dužnost u Oblasni komitet SKOJ-a. Sreski komitet bio je smješten u školi zajedno sa Sreskim komitetom KPJ.

Politi ka aktivnost na podru ju tadašnjeg sreza Bosanski Novi bila je dosta živa. Aktivni SKOJ-a po selima ve su se bili afirmisali i postali jezgra oko kojih se okupljala omladina. Živa politika aktivnost osje ala se u svakom mjestu i na svakom koraku. Tada su naše brigade i štabovi vršili opsežne pripreme za napad na Bosanski Novi, Bosansku Krupu, Biha i na druga mjesta. Rezultat te poja ane aktivnosti bio je pove an broj dobrovoljaca za brigade i sve ve i broj djevojaka i mladi a u omladinskim radnim brigadama.

Prilikom napada krajiških brigada na Bosanski Novi, na Novskoj planini, palo je našim brigadama u ruke nekoliko topova. Topove je trebalo brzo evakuisati, jer se o ekivao protivnapad neprijateljevih jedinica, pa je postojala opasnost da ih ponovno ne povrati. Pošto nije bilo drugih mogu nosti, mi smo zatražili pomo od omladine iz a avice i Rujiške i za jednu no formirali omladinsku radnu brigadu i uputili je na Novsku planinu da prevu e topove. Brigada je zajedno sa borcima prevukla topove iz plaine i kad ih je vukla kroz sela, narod ih je kitio peškirimama.

Kada se saznalo da naše brigade pripremaju napad na neprijateljjev garnizon u Bosanskom Novom, omladina je samoinicijativno po ela da prikuplja dobrovoljne priloge, odje u i hranu za naše brigade. Prilozi su sakupljeni uve e. Škola u Rujiškoj je napunjena najraznovrsnijom hranom. Sve što se moglo skupiti po ku ama dovu eno je u školu. Omladina je i tada nosila hranu borcima na položaje.

Omladina novskog sreza do ekala je takmi enje pred Prvi kongres USAOJ-a sa zapaženim rezultatima. U tom periodu svoju aktivnost ona je sve više proširila. Cim je dobio uputstva, Sreski komitet SKOJ-a održao je sastanak i donio zaklju ke da: aktivni SKOJ-a poja aju svoj rad; da se poja aju napori kako bi se što više djevojaka i mladi a dobrovoljno javilo u jedinice; da se poja a rad na kulturno-prosvjetncm polju i da se nastoji da svaki omladinski aktiv ima svoju kulturno-prosvjetnu ekipu; da se formiraju pjeva ki borovi i diletantske grupe tamo gdje ih nema; da se poja a pomo brigadama i NO odborima i da se u svakoj opštini

organizuje zbor na kojem će se javno izabrati delegati za Prvi kongres USAOJ-a.

Izbor delegata vršen je javno na zboru. Stalo se na stanovište da se za delegate biraju najaktivnije omladinke i omladinci. Tako je u Srednjem Duboviku organizovan veliki omladinski zbor na kojem su govornici istakli značaj Prvog kongresa USAOJ-a za dalji razvoj i uvršenje omladinskog pokreta i za dalji razvoj narodnooslobodilačke borbe. Prisutni su upozoreni da za svoje delegate biraju najbolje i najaktivnije omladinke i omladince. Za delegata je na tom zboru izabrana Savka Bursa iz Gornjih Petrovica. Nju je poznavala cijela omladina kao jednu od najaktivnijih u tom kraju. Delegati su na zboru birani aklamacijom.

Tako su delegati na našem području birani u svim opštinama. Prema veličini opštine i broju omladine, biran je jedan ili više delegata.

Poslije Kongresa organizovano smo pristupili prerađivanju materijala i sprovođenju njegovih zaključaka u život. Počeli smo odmah formirati odbore i organizacije USAOJ-a po opštinama, a formirali smo i Sreski odbor USAOJ-a.

Po etkom januara obavijestili su nas da će se održati smotra 4. divizije u Jasenici, svega nekoliko dana prije njenog održavanja. Sreski komitet održao je sastanak kojem su prisustvovali i sekretari opštinskih komiteta SKOJ-a. Na njemu su prenesene direktive da omladina što masovnije prisustvuje smotri, jer se pretpostavljalo da će doći i drugi Tito. Za dva dana trebalo je obavijestiti omladinu, pripremiti zastave, izraditi parole, transparente i obaviti mnogo drugih poslova. Na sastanku smo izvršili zaduženja po opštinama i odmah poslije sastanka pošli na teren.

Cijelu noć putovala je omladina da bi stigla ujutro na smotru. Dolazili su s pjesmom, zastavama i transparentima. U Jasenici se okupila i masa naroda. To je bio najmasovniji skup kojem sam do tada prisustvovala. Brigade su postrojene na čelu sa komandnim kadrom i zastavama. Vojska, narod i omladina ispunili su sav prostor oko škole i crkve. Viorile su se zastave, a iznad glava bili su transparenti sa borbenim parolama. Pjesma se orila na sve strane. Kad je drugi Tito stigao, oduševljenje je dostiglo kulminaciju. To se ne pamti u Podgrme u vrijeme bitavog narodnooslobodilačkog rata. Sve što su ljudi znali i osjećali ispoljili su na skupu. Na smotri je govorio i drugi Tito, i u svom govoru najpohvalnije rekao o Krajini i njenim stanovnicima, o doprinosu naroda oslobodilačkoj borbi, o vojsci i omladini.

Poslije zбора saopšteno mi je da se javim u Okružni komitet SKOJ-a u selu Gorinji, pod samom planinom. Uskoro uslijed novonastale situacije odlučeno je da ostanem u Gorinji u Okružnom komitetu SKOJ-a. Po direktivi OK KPJ, od članova OK KPJ i OK SKOJ-a formirana je grupa koja je dobila zadatak da se stara o evakuaciji naroda i bolnica. I ja sam bila u toj grupi.

Neprijatelj je brzo nastupao kroz podgrme ka sela i svakodnevno ih bombardovao. Morali smo brzo raditi da narod i bolnice ne bi pali u ruke neprijatelju ili bili uništeni iz aviona. Počeli smo da se povlačimo prema Grme u. Meni su postavili zadatak da uspostavljam vezu sa Sreskim komitetom SKOJ-a za Bosanski Novi i da organizujemo grupe omladine da bi evakuisali partizansku bolnicu iz Lastve. Pošli smo ka bolnici, ali je ona

ve bila bombardovana. Našli smo nekolicinu lakših ranjenika kojima smo pružili pomoć. Nastavili smo povlačenje prema Torovinama u Grmeču. Neprijatelj je za nama nastupao dosta brzo. Štuke su nas stalno pratile i bombardovale.

Uveče u Torovinama postrojene su bile 2. i 5. krajiška brigada. Borcima i izbjeglom narodu govorili su Boško Siljegović, Niko Jurinić i još neki. Tu je brigadama postavljen zadatak kuda će se koja povlačenje iti, a Okružnom komitetu da u toku povlačenja održava tijesnu vezu sa brigadama i sa štabom koji je rukovodio dejstvima na tom pravcu.

Sva omladina koja je mogla da ide sa jedinicama priključena je 4. bataljonu 2. krajiške brigade i pomagala je prilikom nošenja ranjenika. Kada smo izašli na Koričanicu naišli smo na strašan prizor. Na snijegu je ležalo više leševa djece, žena i boraca koji su iznemogli na maršu, zastali da se odmore, ali ih je šepala bijela smrt.

U toku povlačenja nailazili smo na svakakve prizore. Borci, omladina i narod u povlačenju, iscrpeni, gladni i promrzli halucinirali su. Neki su nosili vojničku porciju i tražili sledovanje, a drugi stalno govorili da u daljini vide kuću i traže dozvolu da pođu da se ogriju, iako su naselja bila daleko izvan šume.

Sa Koričanicom ili smo se prema Tuk Bobiji, gdje sam jedva stigla. Na putu mi je pomagao jedan mladić iz Potkalinja. Dalje nisam mogla. Legla sam na prtinu, ali mi je prišla Savka Bursa i mladić Drlja iz Potkalinja i pomogli mi da ustanem i da dalje krenem...

NEVENKA NOVAKOVIĆ

NA POLITIČKOM RADU U CAZINSKOJ KRAJINI

Pred kraj mjeseca septembra 1942. godine formirana je 5. krajiška (kozarska) brigada. Bila sam njen borac. Uskoro poslije njenog formiranja pozvaše nas, nekoliko omladinaca i omladinki Kozarska, i uputiše nas u selo Benakovac u Podgrme na kurs za omladinske rukovodioce. Sa mnom su pošli Anđel Knežević, Esad Cerić, i Mladen Oljajević. Na kursu je trebalo da se osposobimo za rad s omladinom na Kozari. Rukovodilac kursa i predavač bio je Dobrivoje Vidić.

Poslije kursa vraćeni smo ponovno u jedinicu. Tada je BiH već bio oslobođen. Uskoro sam zajedno sa Bracom Nemetom upućena na rad u Okružni komitet SKOJ-a za BiH. U BiH smo stigli nekoliko dana poslije Zasjedanja AVNOJ-a. Slobodna BiH ušla je na mene neobičan utisak. U njemu se osjećala neka neobičajna živost i raspoloženje. Ulice pune, na sve strane grupe građana, boraca i omladine. Svugdje se čulo pjesma. Ljudi veseli, razdragani. Istina, nikog poznatog nismo sreli ali naše partizanske uniforme, oružje, oznake, odlučnost i rješenost, bili su u svih isti. Grad je izgledao nekako velik, a naša partizanska vojska ogromna.

Dobili smo zadatak da se javimo u Okružnom komitetu KPJ za BiH drugu Hajri Kapetanoviću. Raspitali smo se gdje je OK. Uputiše nas prema jednoj maloj vilici. Otkrivali smo da smo tamo našli i naše poznate drugove, druga Hajru i Dževada Midževića. Sa ranjivima na leđa ušli smo u kuću. Međutim, tamo ih nećemo naći. Prostrana bašta, prilazi, lusteri, zavjese, prostrane, svijetle i udobne prostorije, podsjetili su Bracu na njegov Zagreb, bezbrižno djetinjstvo, na drugove iz klupa, na zelenilo Tuškanca i Maksimira, na toplinu doma i ognjišta. Palio je lustere, otvarao slavine da voda teče, upalio radio i radovao se kao dijete.

Pošto nismo našli one koje smo tražili, Braco mi rekao: „Znaš šta, dok se oni vrate da iskoristimo i da potražimo druga Ratu“. On se tada nalazio u CK SKOJ-a. Uputili smo se tamo. Kad smo došli pred zgradu, nisam htjela da uđem unutra. Pitala sam se šta ću ja tamo kad nikoga ne poznajem. Istina, Ratu sam upoznala u Prijedoru, znala sam je kao i Bracu jer sam ih istovremeno upoznala. Nikog drugog nisam poznavala, a tamo je bio Lola Ribar i ostali. Sve mi se nekako vrzmalo po glavi: „Šta ću ja u Centralnom komitetu SKOJ-a?“ Rekla sam mu: „Idi ti sam, šta ću ti ja“. Braco me povukao za ruku i rekao: „To je naša omladinska kuća!“ Najzad sam se odlučila. Ušli smo u poveću zgradu i odmah smo se našli kod druga Rate.

Tom prilikom desila mi se mala nezgoda. Pošto nisam bila navikla na parket, a na nogama sam imala bakandže, kad sam išla preko sobe okliznula sam se i pala. Pocrvenila sam od stida. Bilo me je strašno sramota. Pomogli su mi da se dignem. Niko na to nije ni obratio pažnju.

Dok smo razgovarali sa drugom Ratom iz druge sobe došao je drug Lola i rukovao se sa nama. Rato mu je objasnio ko smo mi. Odmah je zapodjenuo s nama razgovor. Pitao nas je o omladini sa Kozare, njenim uslovima i rezultatima tog rada, itd. Ineteresovalo ga je kako se snalazimo i kako nas omladina prihvata. Ukazivao nam je na pojedine probleme.

Poslije razgovora s njima vratili smo se u OK KPJ za Biha . Mene su odmah zadržali i kooptirali u OK SKOJ-a za Biha .

Prvom sastanku OK SKOJ-a kojem sam prisustvovala ve kao njegov punopravni član, ispred CK SKOJ-a prisustvovao je i drug Mihailo Svabi . Na tom sastanku odlučeno je da ja i Zumra idjemo na teren u Cazinsku krajinu. Postavljen nam je zadatak da tamo formiramo omladinske inicijativne odbore, da agitujemo me u omladinom da se dobrovoljno javlja u naše jedinice, da omladinu organizujemo da nabavi što više toplog odijela, obuće, rukavica, džempera, arapa i drugog dobrovoljnim sakupljanjem ili da to sama izradi. Rekli su nam da se na tom terenu nalazi Vahida Maglajli , (s kojom sam se upoznala još u Biha u) i da radi za AF2.

Bez ve ih poteškoća stigli smo u Cazin. Uskoro smo se povezale sa Vahidom i sa drugom Perom Gazibarom, tadašnjim sekretarom SK SKOJ-a. Detaljno smo porazgovarali o situaciji u Cazinskoj krajinu, o uslovima i specifičnostima rada i o tome kako idemo prilaziti omladini, naročito ženskoj.

Poslije oslobođenja Biha razvijen je u Cazinskoj krajinu intenzivan politički rad. Održavani su zborovi i konferencije. Na njima su govorili: Moša Pijade, Ivan Milutinović i Nurija Pozderac. Vrhunac te aktivnosti bio je, bez sumnje, dolazak druga Tita u Cazin i njegov govor na velikom zboru u gradu. Poslije tog govora nastavljen je još intenzivniji politički rad. Tada je bilo lakše raditi. Ljudi su nas rado i otvorenije primali. Rezultat svega toga bio je veći priliv omladine u naše jedinice.

Pokušah smo, najprije, da se približimo i povežemo sa omladinom preko omladinskih konferencija. Te konferencije zakazivah smo u početku u kafanama, jer je bilo veoma teško privoljeti nekoga od građana da se konferencija održi u njegovoj kući. Kraj je bio jako zaostao, ljudi nepovjerljivi, pa se niko nije usuđivao da se eksponira. Pored toga, ovdje isključivo žive Muslimani koji nisu htjeli da partizanke dolaze u dodir sa njihovim kolegama. Na jednoj konferenciji u kafani zatekli smo muškarce, starije i mlađe, gdje sjede i štrikaju arape, džempere, rukavice. To nas je jako iznenadilo, jer nismo znali da u ovom kraju taj posao rade muškarci. Zena ni omladinki nije bilo. I pored toga porazgovarali smo s njima o situaciji uopšte, o položaju Muslimana, o ciljevima narodnooslobodilačke borbe, o zlodjelima ustaša i četnika, i o zaostalosti u njihovom kraju. Govorili smo im o narastanju naše vojske, o formiranju novih jedinica, o tome da je dužnost i Muslimana da uzmu učešće i da daju svoj doprinos za konačno oslobođenje zemlje. Isticali smo da je potrebno da i oni daju prilog za našu vojsku, da mi želimo da uspostavimo tješnji kontakt sa njima, sa njihovim ženama i kolegama, naročito radi prikupljanja toplog odijela i druge opreme za vojsku. Ibi no su nam obećavali da će sve uiniti samo da im kažemo koliko im treba da daju.

Uvidjeli smo da tim putem ne idemo moći izvršiti postavljene zadatke. Otkrili da nisu odgovarale naša zamisao i dotadašnja praksa da na konfe-

rencijama rješavamo goru a pitanja. Naše neiskustvo i, donekle, krutost pokazali su odmah slabe rezultate. Moralo se po eti iz po etka. I pored toga mi smo pored Cazina obišli Gatu, Trža ka Raštela, Pe igrad, Vranogra , Veliku i Malu Kladušu, Koprivnu, Bužim i druga sela.

Prilikom obilaska sela zalazile smo u pojedine ku e, naj eš e radi preno išta. To su mještani nekako tolerisali jer smo i mi bile Muslimanke. Sa uku anima smo brzo uspostavljali kontakt. Razgovor u ku i bio je neposredniji i otvoreniji. Malo po malo uspjeli smo tako da uspostavimo dodir i s omladinom. Uskoro smo pristupili formiranju omladinskih grupa u Cazinu, Pe igradu, Vranogra u i u Maloj i Velikoj Kladuši. Grupe su po ele da rade. Ubrzo se to i osjetilo, jer su baš iz tih grupa birani delegati za omladinski kongres.

Dosta smo teško pridobili žene i omladinke. Sa njima smo razgovarali o najbezna ajnijim pitanjima. Zatim smo postepeno prelazile na razgovor i o stvarima koje nas interesuju. U Cazinu smo uspostavili vezu sa skojevkom Feridom Berberovi . Preko nje smo saznali gdje se i kada održavaju sijela, pa smo nekad i nepozvane, išle na njih. Takva sijela i mi smo organizovali. Dogovorile smo se sa Feridom da ona odre enog dana sebi pozove pojedine žene i djevojke pa emo i mi do i. Tada smo sa njima razgovarale o mnogo koje emu, o njihovom položaju i o tome da treba prosvje ivati žene i žensku omladinu.

Uskoro smo po ele zapažati da nas žene i djevojke sve ra e primaju, ak i da žele s nama da razgovaraju. Po ele su da nas pozivaju u ku e i radovala su se našem dolasku. Rado su slušale kad im se nešto ita ili kada im se pri a, a posebno su željele, naro ito omladinke, da nau e da itaju i pišu. Prosto je neshvatljivo kolika je u njih bila želja za znanjem.

Me utim, u po etku teško ih je bilo izvu i u društvo, a i nerado su se prihvatale da izvrše samostalno neki zadatak. Uo ivši njihove sklonosti nismo ni insistirale na onome što bi ih odvrta alo ili što su nerado inile. Koriste i se njihovom željom za opismenjavanjem, organizovali smo odmah više analfabetskih te ajeva. Za rukovodioce smo odre ivali gimnazijalce ili nekog drugog za koga smo znali da e ih uspješno voditi. Cesto, su omladinke iz Cazina išle sa nama u okolna sela i održavale te ajeve. Interesovanje je bilo veliko. Tako smo u Pe igradu imale oko 30 omla inki na te aju. Čak su dolazile i djevojke iz okolnih sela. Me utim, zaostalost, tradicija i uku ani uticali su na djevoke, naro ito starije, tako da su na te ajevima bile mahom one od 14 do 16 godina.

Tako smo se pripremali za Kongres. Istina, zbog specifi nih okolnosti nismo mogli da organizujemo neke široke skupove, niti da razvijamo široku agitaciju za izbor najboljih i najaktivnijih za delegate. One forme koje su na oslobo enoj teritoriji bile bezna ajne i prevazi ene, za nas su u ovim uslovima bile jedino mogu ne, a rezultati, na oko mali, za nas su bili veoma krupni i vrlo zna ajni. Zna ajna je bila i injenica da neko sa ovog terena ode na Kongres, da do e u dodir s omladinom iz drugih krajeva, da osjeti onu atmosferu i omladinsku borbenost, da vidi i uje naše najviše rukovodioce i da poslije, po povratku, pri a o tome po selima. Ispalo je da su na Kongres pošli samo omladinci, njih oko 15.

Kad su se delegati sakupili ja sam pošla s njima u Biha . U gradu je sve vrilo od omladine. Svuda je odjekivala vesela omladinska pjesma i vila

su se partizanska kola. Naši omladinci osje ali su se u po etku kao da su stranci. Me utim, ubrzo je toga nestalo. Rasporedili su nas gdje smo stanovati i hraniti se dok smo u Biha u, i odredili su nam mjesto u sali. Svaka grupa, svaki srez, svaki kraj, svaka jedinica imala je svoje mjesto.

Tih dana Biha je bio grad mladih. Na sve strane omladina. Bila je najrazličitije obučena i naoružana. Bilo je dosta seoske omladine, onih koji su se poznavali, ali je bilo više onih koji se nisu poznavali. Me utim, to im nije smetalo da budu jedinstveni. Mi smo bili jedni drugima tako nepoznati, a opet tako bliski, tako dragi i tako jednodušni kao da smo bili stalno zajedno. Nisam imala jasnu predstavu na kakav smo skup došli. To sam tek kasnije shvatila. Inače mi se da je tako osjećala inače omladinaca i omladinki. Sav značaj tog skupa, tog borbenog dogovora, tek smo kasnije shvatili.

Ta no je bilo predviđeno vrijeme kada treba da se sakupimo. Omladina je mnogo ranije zauzela svoja mjesta. Žagor i pjesma ispunili su salu. Najednom, žagor je prestao. Pronio se glas da će drugi Tito prisustvovati Kongresu. Ustali smo. Svi smo se okrenuli prema ulazu odakle je trebalo da se pojavi ovaj koji o kojem smo toliko slušali, o kojem smo pjesme pjevali, koga smo tako voljeli i koga mnogi od nas dotad nisu vidjeli. Kad se pojavio drugi Tito u sali se prolomio aplauz i skandiranje. To je trajalo više minuta. Najzad, kad su se aplauz i skandiranje stišali, Kongres je počeo. Za govornicom se pojavio Lola Ribar.

Me utim, još prije početka Kongresa do mene je došao Braco Nemet i rekao mi: „Znaš, Ajša, ti tu sjedi, pa kad prozovu neke, ako prozovu i tebe, po i kuda odu i oni“. To me je zbunilo. Ne znam zašto prozivaju i koga prozivaju i kuda odu i oni. Možda mi je on to i rekao, ali ja u onom trenutku nisam čula. Ja sam to prozivanje shvatila kao da treba da govorim o omladini Kozare. Po čemu sam razmišljati šta i kako da govorim. Da li mogu ja to znati? Da li mogu znati da kažem sve ono o omladini Kozare što o njoj treba reći? Hoću li nešto važno izostaviti?

Zbog toga nisam ni čula prve riječi i druga Lole. Nisam čula ni koga su predložili u potpuno predsjedništvo Kongresa. Za radno predsjedništvo predložili su Lolu Ribara, Ratu Dugonjiću, Milku Kufrin, mene i druge. Kad su se delegati saglasili sa predlogom, pošla sam i ja prema pozornici i sjela za predsjednički sto.

Ispred nas sjedili su u prvom redu drugovi Tito, Ivan Ribar, Nurija Pozderac, Ivan Milutinović, Vlado Zečević, Kata Pejnović, Moša Pijade, Košta Nađ, Osman Karabegović i drugi.

Poslije izbora radnih tijela i uvodne riječi, drugi Lola je dao riječi drugu Titu. Najednom se u sali prolomio aplauz i skandiranje. Svi su bili na nogama. Dugo je to potrajalo. Jedva je drugi Tito ponovno došao do riječi. Kad je počeo govoriti nastala je mrtva tišina. Delegati su ga slušali netremice. Istina, prekidali su ga aplauzom, skandiranjem i pjesmom. Poslije njegovog govora aplauz i skandiranje dugo nisu prestajali.

Za sve to vrijeme razmišljala sam i u glavi počinjala svoj govor. Bila sam veoma zbunjena i osjećala sam da ne mogu znati sve što mislim dobro ispričati. Staće li reći i Braco? Otkivala sam kao da će me svakog časa prozvati.

Za vrijeme svečanog dijela redali su se pozdravi. Jedva sam dočekala pauzu. Svečani dio Kongresa prošao je, a ja nisam mnogo vidjela i zapa-

žila. Za vrijeme pauze potražila sam Bracu i potužila mu se da nikako ne znam kako u govoriti. Molila sam ga da on govori umjesto mene.

Poslije rije i druga Tita na mene su najimpresivnije djelovale rije i druga Lole. Udila sam se tada kako on samo može da na e takve rije i i da izrazi ono što misli i kako lijepo sro i re enicu. Toliko su bile jasne njegove misli kao da je govorio upravo ono što mi mislimo. I njega je omladina slušala sa napregnutom pažnjom i burno mu aplaudirala i skandirala. U ime proletera Kongres je pozdravio Lune Milovanovi . Govorio je o putu proleterskih jedinica, o njihovoj borbi, rezultatima, herojstvu omladine i o proleterskim jedinicama.

Zatim su se redali govornici iz jedinica, delegati sa oslobo ene teritorije i sa okupiranih područja iz svih krajeva naše zemlje. Pozdravljali su Kongres, iznosili rezultate, davali obećanja ... Izme u ostalih govorio je Slavko Komar o ilegalnom radu u Zagrebu, o diverziji na Glavnoj pošti u Zagrebu, o napadu na ustašku bolnicu i, uopšte, o uspjesima borbe u okupiranom gradu. U ime 2. proleterske govorio je Boško Buha. Kad je Boško stao iza govornice nije se uopšte od nje vidio. On se brzo snašao i izišao ispred, te govorio bu no i slobodno. Mnogo su mu aplaudirali. Kad je završio govor drug Tito ga je zagrlio i poljubio.

Zatim je govorio Stojan Bjelajac o aktivnosti omladine Podgrme a i o njenim rezultatima, a poslije njega i Sule Mehmedbaši .

U ime omladine Kozare govorili su Braco Nemet i Rade Baši . Braca je govorio o radu omladine na slobodnoj teritoriji, o njenom radu u neprijateljevoj pozadini, o rezultatima rada omladinskih eta, njihovoj aktivnosti za vrijeme ofanzive na Kozaru, o tome kako su snabdjevale jedinice hranom i izvla ile ranjenike, kako su spasavale žetvu i kako su, poslije, ulazile kompletne u sastav pojedinih brigada. Govorio je tiho i mirno. Rade je govorio temperamentnije, iznosio je primjere iz jedinica, naroito iz 5. kozara ke brigade.

Iz Cazinske krajine govorio je Ilamdija Pozderac o rezultatima rada omladine.

Kad smo uporedili nase rezultate sa rezultatima drugih, uzimaju i u obzir i uslove rada, bili smo sasvim zadovoljni.

U inilo mi se da se po na inu govora moglo ocijeniti koji su delegati sa terena, iz ilegalnosti, a koji iz jedinica. Oni sa terena govorili su tiho i mirno, a oni iz jedinica bu no. Kad je govorio mali Boško Buha u inilo mi se da su se zidovi tresli. Slavko Komar govorio je ubjedljivo, logi no i iznosio samo injenice.

Za vrijeme Kongresa u Biha u održavane su za delegate razne priredbe. Kazalište narodnog oslobo enja davalo je predstave, a održavane su i neke utakmice.

Delegati su se za ona tri dana dobro upoznali i zblížili me usobno.

Na kraju tre eg dana Kongresa izabran je Zemaljski odbor USAOJ-a, a uve e, tre eg dana, drug Tito priredio je ve eru u hotelu „Bosna". To je bio poseban doživljaj. Neposredno razgovarati sa drugom Titom, slušati njegove blage rije i, gledati ga kako o inski govori sa predstavnicima omladine, kako jednostavno objašnjava i najkrupnije probleme, kako ukazuje i savjetuje, bio je to za mene zaista veliki doživljaj.

Neposredno poslije Kongresa održali smo sastanak OK SKOJ-a za Bihać. Sekretar komiteta bio je Dževad Midžić, a članovi Boško Kecman, Esad Bibanović, ja, i još neki. Zumra Cejvan bila je instruktor OK SKOJ-a. U ime CK SKOJ-a prisustvovao je Mihailo Švabić. Na sastanku je razmatrana mogućnost da se na području okruga formira organizacija USAOJ-a. Poslije svestrane analize dobili smo zaduženja i ja sam opet određena za Cazinsku krajinu.

Tada su već u Cazinskoj krajini postojala uporišta i moglo se uspješnije raditi. Odmah smo formirali inicijativni odbor za srez Cazin, a zatim pristupili formiranju inicijativnih odbora po selima. Išli smo od sela do sela, razgovarali s omladinom, objašnjavali situaciju, podsticali rad analfabetskih tečajeva, prorađivali materijal, prikupljali priloge za vojsku, ubjeđivali omladinu i omladince da se dobrovoljno javljaju u vojsku i dr.

Sa terena sam išla u Bihać na sastanke OK SKOJ-a. Prilikom povratka sa jednog sastanka došao je sa mnom drug Stojan Bjelajac, član Oblasnog komiteta SKOJ-a za Bosansku krajinu, da se upozna sa stanjem na terenu.

Kada sam dolazila sa terena u Bihać, na sastanke OK SKOJ-a, naravno sam više puta u CK SKOJ-a za propagandni materijal. Najčešće smo ga dobijali od drugarice Ljubinke Milosavljević, koja je tada bila član CK. U početku nelagodno sam se osjećala kada sam tamo išla. Plašila sam se da neću znati da im iznesem situaciju na terenu i da im objasnim kako radimo, koji su problemi itd. Međutim, ja sam prvi put došla u CK brzo je nestala moja bojaznost. U CK SKOJ-a uvijek su nas lijepo primali. Tamo smo s drugaricama i drugovima razgovarali na ravnoj nozi. O pitanjima pa i najobičajnijim, isto onako kako smo o tome diskutovali na terenu.

Ponekad sam se i duže zadržavala u CK i prisustvovala njihovim diskusijama. Mnogo toga iz diskusije nisam razumjela, ali sam ih slušala i divila se njihovom znanju. Naravno to je bila interesantna diskusija između drugarice Ljubinke Milosavljević i druga Milentija Popovića.

Stanje na terenu bilo je već znatno bolje. Intenzivan rad partijskih organizacija, organizacije Antifašističkog fronta žena, SKOJ-a i organizacija Saveza antifašističke omladine već je počeo davati vrednije rezultate. Formirani su narodni odbori po selima i ostalim mjestima. Sve je više bilo dobrovoljaca za jedinice NOV. Narod se na djelu uvjerio u laž i propagandu neprijatelja. Rad s omladinom uzeo je maha, naravno to poslije povratka delegata sa Kongresa. Prijetnje i utisci delegata bili su nam najbolja propaganda. Sada se nije više postavljalo pitanje kako sakupiti omladinu, već i žensku. Priloga je bilo sve više. Život u Cazinskoj krajini sve je više dobijao izgled i sadržaj intenzivnog života i rada naše slobodne teritorije.

Taj razbuktali rad sasvim nas je apsorbirao. Na terenu su bila stvorena dobra omladinska uporišta. To se najbolje vidjelo po tome kako je omladina, a i ostali, prihvatila izbjeglice, starije ljude, žene i djecu sa Banije i sa Korduna kada su se pošli povlačiti ispred neprijatelja na početku četvrte ofanzive.

Za prihvatanje izbjeglica formirani su prihvatni centri i prolazne kuhinje, jedna u školi u Cazinu, druga u Komandi mjestu a treća u Pešivcu.

gradu. Sve organizacije dobile su zadatak da obezbijede prihvat, ishranu i smještaj izbjeglica. Trebalo je smjestiti žene i djecu po kućama. Neki su uslijed zamora, bolesti i iscrpljenosti morali ostaniti po nekoliko dana, a neki su samo u prolazu dobijali hranu. Narod je primao izbjeglice i sa njima dijelio i zadnju koricu hljeba. Prilikom ishrane, smještaja i pomoći, naročito je bila aktivna omladina. Radilo se bez prestanka, dan i noć. Tada nam je svima bila živi primjer zalaganja, upornosti i umješnosti drugarica Vahida. Onako preduzirljiva, hitra i okretna, uspjevala je da stigne svugdje. I omladina je radila kao da ne osjeća umor.

Izbjeglice su prolazile. Djeca, žene, starci. Izgladnjeli i promrzli sa zavezljajima na leđima. Neki su tjeerali i stoku. Kolone naroda odlaze u neizvjesnost i pronose najrazličitije vijesti o neprijatelju. I naše jedinice se povlače. Uskoro dobismo obavještenje da se neprijatelj približio i da treba da napuštamo taj teren.

Obavijestili smo sve omladinske organizacije, grupe i pojedince. Rečeno nam je da se povlačimo prema Bihaću. Međutim, sve nas je prijatno iznenadila činjenica što se sa nama povlačio seljak Mujo Zuni¹ iz Cazinske krajine. Istina, on je bio naš aktivista. Kad smo radili na terenu dolazili smo u njegovu kuću. Sa nama se povlačio on i njegova žena.

Pošto smo stigli u Bihać raspoređeni smo na razne dužnosti. Mene su zadržali izvjesno vrijeme u Bihaću u gradskoj omladinskoj organizaciji.

Naše jedinice vodile su borbu sa nadmoćnim neprijateljem i postepeno se povlačile. One su imale zadatak da što duže zadrže neprijatelja da bi stvorili vrijeme za evakuaciju stanovništva, hrane, odjeću, ljekara, ranjenika i bolesnika iz Bihaća i okoline. Mobilisana su sva prevozna sredstva. Omladina je prednjačila. Uskoro je stigla čitava kolona kola, natovarenih brašnom, šećerom i ostalim namirnicama. Išlo se od Bihaća prema Petrovcu preko Ripa koga klanca. Neprijateljevi avioni bombardovali su kolone izbjeglica i zaprežnih vozila. I sad, kad idemo „Na petrova koja cesta“ od Branka Topića, iskrsnu mi pred očima izdužene kolone izgladnjelih, promrzlih i golorukih izbjeglica koje stalno nadleću i bombarduju tu iniski avioni. Duž ceste na bijelom pokrivaču zjape crni lijevkovi od avionskih bombi i sa izmiješanom zemljom i snijegom raskomadana, iznakažena tijela i otkinute noge i ruke.

I pored bombardovanja, evakuacija je stalno vršena. Bihać je napušten.

AJSA MALICEVI VUJOVI

¹ Njega su, kao partizana, zarobili Nijemci, uputili ga u logor i strijeljali.

NA PRVOM KONGRESU

Formiranjem NOSO BiH-a¹ u ljeto 1942. godine široko se razvija omlad'nski pokret. Raznovrsnim formama rada obuhvaćeno je oko 90% omladine. Tu aktivnost omladine na drvarskom okrugu, bar djelimično ilustruje izvješćaj Oblasnog komiteta SKOJ-a za Bosansku krajinu, upućen CK SKOJ-a 4. jula 1942. godine, u kojem između ostalog stoji:

„... srez Bos. Petrovac: Narod ovog sreza je oduševljen za borbu, pomaže je svim raspoloživim sredstvima. Omladina i u ovom kraju (jer prethodno daje ocjenu o Drvaru — M. T.) prednjači u ovim akcijama, a isto tako se kolektivno obrađuje zemlja. Etničkih elemenata nema,² a omladina je glavni pronalazač svih onih koji bi inače pokušali protiv NOB. Stanje SKOJ-a na terenu ovog sreza je: 40 skojevskih aktivista sa 684 članova. NOSO BiH ima 2.040 članova, a tečajeva za nepismene 62 sa 1.759 slušalaca. Konferencija je održana 224 sa 17.736 prisutnih, a 19 zborova sa 25.826 prisutnih. Teritorija ovog sreza ima jedan pjevački zbor, koji broji 36 članova. Održano je 5 kulturnih priredbi sa 1.350 prisutnih ... U srezovima Drvar i Petrovac formirane su omladinske pozadinske čete,³ ali one ne žive logorskim životom, uslijed slabog ekonomskog stanja ovih krajeva. One se sastaju jedanput nedjeljno na vojno-politički kurs. Na sektoru oba sreza ima 12 omladinskih četa, sa ukupno 1.200 omladinaca, samo ovi omladinci su željeli da se što prije naoružaju, a politički su dosta napredni, odnosno spremni da se bore protiv svih neprijatelja. Na terenu ovog okruga stvaraju se i radne omladinske čete ...”

Od odabраниh skojevaca i omladinaca iz omladinskih pozadinskih četa Drvara i Bosanskog Petrovca, u Petrovačkoj Suvaji formiran je omladinski bataljon „Radivoj Rodić”. Bataljon je imao dvije čete (Petrovačka i Drvarsku) i brojao oko 200 boraca. To je bio, vjerovatno, prvi omladinski bataljon Narodnooslobodilačke vojske.⁴ To je bio, u neku ruku, još jedan doprinos omladine prvoj godišnjici narodnog ustanka.

Od 7. avgusta do polovine oktobra krajiška omladina izvojevala je bitku za ljetinu u Saničkoj dolini, a za svoju vojsku i narod obezbijedila i prevukla velike količine hrane u centralne magacine Operativnog štaba za Bosansku krajinu u Grmeč i Klekovača.

¹ Narodnooslobodilački savez omladine Bosne i Hercegovine.

² Sa ovog terena tada je bilo etnika ali su svi bili izbjegli na okupiranu teritoriju kod okupatora, Italijana (pr. red.).

³ To su bile omladinske čete u kojima su omladinci vaspitavani vojnički i politički. Jedna četa, zavisno od veličine, formirana je za jedno ili za dva sela, a kasnije po opštinama, jer je mnogo omladinaca iz njihovih stupilo u jedinice NOV i POJ.

⁴ U sastav 1. proleterske brigade ušla je već formirana Foćanska omladinska četa a u Lici Ženska omladinska četa.

Na smotri 14. avgusta 1942. godine pred sekretarom Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu, okupilo se kod Klju a 3.500 omladine (pretežno ženske), jer je ve ina omladinaca ve bila u 1. i 2. krajiškoj brigadi i u drugim krajiškim partizanskim odredima. Samo sa podru ja Petrovca, Drvara, Grahova i Glamo a bilo ih je oko 2.000.

Krajem avgusta i po etkom septembra u petrova kim selima (u Drini u, Lastvi, Skakavcu, Vodenici, Stjenjanima, Suvaji) razmješteno je oko 1.200 ranjenika — proletera i Krajišnika. Njih je omladina, sve do kraja januara 1943. godine (do etvrte neprijateljeve ofanzive) pomagala i nje govala.

Omladina i narod drvarskog okruga proslavili su u slobodi 25. godišnjicu oktobarske revolucije. Samo u Petrovcu uo i 7. novembra manifestovalo je oko 3.000 ljudi iz grada i okoline, po kiši i nevremenu. U proslavi u estvovala je 1. proleterska i 3. sandža ka proleterska brigada.

PRIPREME ZA PRVI KONGRES USAOJ-a

Vra aju i se krajem novembra iz obilaska nekih opštinskih komiteta i aktiva SKOJ-a, našao sam u Petrovcu odštampan proglas Saziva kog odbora Prvog kongresa antifašisti ke omladine Jugoslavije. Proglas je bio datiran 22. novembra 1942. godine i štampan u štampariji u Drini u. To je bilo prvo obavještenje o predstoje em kongresu. Iz njega se moglo zaključiti da e se on održati na oslobo enoj teritoriji, ali gdje — nije se vidjelo. Zatim je stajalo da treba birati najbolje omladince i omladinke iz jedinica NOV i POJ i sa oslobo ene teritorije, ali koliko njih ni to nije stajalo.

Organizovano je i razvijeno u ast kongresa svestrano takmi enje omladine u jedinicama i na slobodnoj teritoriji i na okupiranom podru ju. Omladinci-partizani takmi ili su se ko e više uništiti neprijatelja, a omladina sa oslobo ene i okupirane teritorije ko e više prikupiti hrane, odje e, obu e i ko e više uputiti dobrovoljaca u jedinice NOV i POJ. Uskoro su stigla odre ena uputstva od OK SKOJ-a za Drvar. Na osnovu tih uputstava Sreski komitet SKOJ-a u Petrovcu organizovao je rad.

Sreski komitet SKOJ-a zasjedao je krajem novembra ili po etkom decembra i razradio plan pretkongresnog takmi enja. Uporedo je rješeno da se za svaki sektor zaduži po jedan lan komiteta. Potom su uslijedili sastanci opštinskih komiteta i aktiva SKOJ-a. Na svim tim sastancima govorilo se o omladinskom pokretu u Jugoslaviji, o antifašisti koj borbi, 0 bratstvu i jedinstvu i o potrebi masovnog u eša u pretkongresnoj aktivnosti. Uporedo su održavani sastanci Sreskog i opštinskih i seoskih odbora NOSO BiH, a zatim sastanci pionirskih i pozadinskih eta, itd. Održavane su i seoske konferencije omladine, kojima su esto prisustvovali i njihovi roditelji. Svaki lan SKOJ-a i omladinskog rukovodstva podnosio je tada izvještaj za period od 8 ili 15 dana. U izvještaju je iznosio šta je uradio i na koje je teško e nailazio. Na osnovu toga izvla ena su iskustva i uputivani su drugovi iz rukovodstva radi pomo i pojedinim aktivima. Ovakav, skoro jednomese ni rad, urodio je plodom. Samo selo Bravski Vaganac, iako je bilo oplja kano i popaljeno, prikupilo je 1272 kg žita, 1826 kg krompira, 200 kg kupusa, 9 govoda, 251 grlo sitne stoke, 10 teladi, 671

kg hljeba, 569 litara mlijeka, 174 kg kajmaka i 2888 dinara.⁵ Šteta je što nema posebno podataka o toj aktivnosti petrova ke omladine. Istina, njeni rezultati uklopljeni su, iako nepotpuni, u ukupne rezultate okruga Drvar, koji su izneti na kongresu. U tim podacima nema mnogobrojnih divnih primjera svijesti, inicijative, odricanja, inventivnosti, skromnosti, požrtvovanja znanih i neznanih omladinaca i itavih sela. Evo samo nekih kojih se sje am.

Krajem decembra u Komandu mjesta Bosanski Petrovac do oše roditelji trinaestorice pionira (oni su imali od 12 do 14 godina) iz sela Smoljana da pitaju u koje su jedinice otišla njihova djeca. Ti pioniri otišli su u partizanske jedinice bez znanja svojih roditelja. Odgovor nisu dobili. Ali, nažalost, niko nije znao gdje su jer su stupili u prvu jedinicu na koju su naišli.

Komande omladinskih pozadinskih partizanskih eta (iji su politi ki komesari bili sekretari opštinskih komiteta SKOJ-a) imali su teško a pri odabiranju dobrovoljaca za jedinice. Dobrovoljci su upu ivani u jedinice po uputima Komande mjesta ili na zahtjev jedinice. Oružja nije nikad bilo dovoljno, a dobrovoljaca se javljalo uvijek više nego što je traženo. Naj-uporniji su samovoljno odlazili, a mnogi su objašnjavali da baš oni treba da idu, jer je kod drugih teže stanje kod ku a.

Iako Sreski komitet SKOJ-a nije insistirao da omladinke idu u partizane, niti je to tražila Komanda mjesta, omladinke su odlazile bez znanja skojevske organizacije. Iz Petrovca je tako otišlo blizu 100 djevojaka.

Tada je vladalo mišljenje da je omladincu ili omladinki od 16 do 17 godina sramota da ostane kod ku e i da radi u pozadini, jer je odlazak u vojsku cijenjen iznad svega.

Prikupljanje hrane za vojsku u siromašnim i popaljenim selima bilo je dirljivo. Stanovnici tih sela odlazili su u Podgrme ih u dolinu Sane i mijenjali odje u za žito da bi ishranili porodicu. I pored toga, oni su odvajali od usta svoje djece i davali dobrovoljno svojoj vojsci žito, krompir, slaninu, jaja, pa i dijelove odje e, ak i ono sve ano što su veoma rijetko nosili. Pletenje arapa i rukavica za borbe na frontu bilo je, tako e, masovno, a od rublja pravljene su zavoji.

U selima se prepri avalo ko je više dao priloga. Na narednoj konferenciji taj odnos se mijenjao i prisutni su se ponekad nadmetali do krajnjih mogućnosti. Prilog je u isto vrijeme zna io i ugled porodice.

ODLAZAK NA KONGRES

U selu Suvaji održan je 19. decembra 1942. godine sreski zbor. Prisustvovalo je oko 2.000 omladinaca i omladinki iz Petrovca i okoline. Govorili su Košta Bosni , radnik iz Drvara, lan Oblasnog komiteta SKOJ-a za Bosansku krajinu i Mile Trnjakovi , sekretar Sreskog komiteta SKOJ-a za Bosanski Petrovac. Potom je izabrano 10 delegata za Prvi kongres. Pored zadatka da organizuje zbor, Sreski komitet SKOJ-a dobio je, tako e,

⁵ „Dnevnik“ V. Dedijera, str. 297.

zadatak da sa Komandom mjesta u Petrovcu organizuje prihvataj (smještaj i ishranu) delegata koji su preko Petrovca išli za Bihać.⁶

Već 25. decembra stigli su delegati iz Jajca, Podgrme, Livanjskog okruga, delegati Ključa, Mrkonjić-Grada, zatim delegati iz 1. 2. i 3. proleterske brigade, kao i 5. krajiške divizije. Pošto bi kratko predahnuli mnogi delegati produžavali su kamionima za Bihać. I 26. decembra dosta ih je prevezeno iz Petrovca u Bihać.

Ispredaju i delegate iz Petrovca za Bihać pored članova Pokrajinskog i Oblasnog komiteta SKOJ-a, prisustvovao je Rato Dugonji, član CK SKOJ-a. Prijepodne 26. decembra Rato Dugonji rekao mi je da ja kao „domaćin“ sa ekom ostale delegacije koje budu nailazile (delegati iz Petrovca bili su već otišli) i da zadnjim kamionom i ja krenem za Bihać. Tako sam i učinio. Kad sam zaključio da su svi stigli, nas oko 30 delegata iz raznih jedinica i sa terena, pošli smo po hladnom zimskom danu kamionom za Bihać. Među njima su se nalazili sekretari OK SKOJ-a (Pero Kolundžija, Dušan Mandić), neki sekretari brigadnih komiteta SKOJ-a i neki članovi tih komiteta.

Uskoro poslije izlaska iz Bosanskog Petrovca doživjeli smo saobraćajnu nezgodu. Delegati su stajali u kamionu. Na jednoj krivini, usled velike brzine pokidao se lanac kojim su bile vezane strane i 20—25 delegata ispalo je iz kamiona. Nisu odjednom svi ispali već su nasumice poispadali na nekih 70 metara. Jedan je slomio nogu, nekoliko njih se ugruvalo, a nekoliko njih zadobilo je ogrebotine. Među njima je bio i Pero Kolundžija, sekretar OK SKOJ-a za Drvar (on je bio predviđen da govori na Kongresu u ime omladine drvarskog okruga). Povrijeđeni su prebačeni istim kamionom nazad u Petrovac, a zdravi su se uputili pješake ka Rastovaču. Uz put smo prepravili i one koji su ispali nazvali smo „pado-brancima“. Pero Divjak, organizacioni sekretar OK SKOJ-a za Podgrme, ponio je iz Petrovca iz vojne menze mali tvrdi kukuruzni hljeb od 1 kg. Hljeb je imao izgled polulopte. Pri padu iz kamiona Pero se našao na leđima i od hljeba mu je ostala velika plava modrica. Prepravili avaj i zgrade i nezgode stigli smo u oslobođeni Bihać.

U BIHAĆU NA KONGRESU

Poslije dolaska u Bihać smješteni smo u prostorije današnje bolnice u Zegarskoj aleji i u kasarne u Zegararu. Kasnije smo raspoređeni po privatnim kućama. Ja sam sa još 4—5 drugova spavao kod jedne muslimanske porodice. Veoma su nas lijepo primili i ugostili.

Jedva smo čekali sutrašnji dan, 27. decembar, Prvi kongres antifašističke omladine Jugoslavije na kojem ćemo još jednom, pred cijelim svijetom, manifestirati jedinstvo omladine cijele Jugoslavije i gdje ćemo se dogovoriti o formiranju jedinstvene organizacije USAOJ-a.

Prije početka Kongresa pozvali su me Zaga Umićević i Mile Perković i rekli mi da ja, kao član OK SKOJ-a, treba da govorim u ime omladine okruga Drvara, jer je Pero Kolundžija, sekretar OK SKOJ-a, teže povri-

⁶ Tek tada, valjda radi tajnosti, saznalo se da će se Kongres održati u Bihaću.

jeden prilikom pada sa kamiona. Dali su mi jedino kao materijal pribilježene rezultate pretkongresnog takmičenja u našem okrugu.

U kongresnoj sali okupilo se mnogo delegata i gostiju. Skoro svi delegati bili su naoružani puškama, bombama i po koji mašinkom. Oružje su držali pred sobom. Žagor u otkivanju po etka.

Kad je u salu ušao drug Tito u pratnji svojih saradnika, prolomio se pljesak, klicanje i skandiranje Titu i Partiji. Dugo nije prestajao aplauz.

Mada sam upoznao druga Lolu Ribara još u Petrovcu i kod njega bio, oduševio me je jasno om i snagom uvodnih riječi i toplinom kojom je pozdravio druga Tita.

Na govornicu je izašao drug Tito. Prvi put sam ga tako izbliza vidio. Istina, i prije toga vidio sam ga na akademiji u Bosanskom Petrovcu povodom godišnjice oktobarske revolucije, 7. novembra 1942. godine. Nemam riječi da opišem moje oduševljenje i ostalih prisutnih. Osjećanja su navalila kao plima. Ne znam kad je oduševljenje bilo veće, pre ili u toku njegovog govora.

Poslije referata, bilo je još dosta govornika koji su, svaki na svoj način, oduševljeno pozdravljali Kongres. Navodim samo neke: Rade Bašić govorio je o hrabrom upadu grupe Kozarčana u oklopni voz kod Prijedora; Mate Stančić, komandant bataljona iz Dalmacije, o uništenju tenka kod Livna; Boško Buha o ubacivanju bombi sa krova u kuće koje je neprijatelj držao; Slavko Komar o diverziji u Zagrebu i o napadu na ustaški stroj; Sulejman Mehmedbašić o hrabrom učešću u mostarske omladine u borbi protiv okupatora; Milica Dubaji o borbi ličke omladine i pomoć frontu; ili pojava grupe kurira iz Slovenije, koji su po zadatku došli u VS i isporu ili pozdrave slovenačke omladine.

Ja sam govorio drugog dana Kongresa, drugi ili treći. Iznio sam podatke samo za jednomjesečni period takmičenja drvarске omladine. Evo tih podataka: sakupljeno je ili ispleteno 1.062 para vunениh arapa i 720 pari vunениh rukavica, sakupljeno je 2.900 m materijala za zavoje; zatim 2.149 kg krompira i 40.000 dinara u gotovu. Na kraju sam iznio da se u decembru 1942. godine sa našeg područja dobrovoljno javilo i studilo u NOV 444 omlad'nica i 166 omladinki.⁷ Svi prisutni burno su pozdravili masovno i nesebično učešće omladine našeg okruga u pretkongresnom takmičenju.

Omladina drvarskog okruga kao najbolja okružna organizacija dobila je na Kongresu prelaznu zastavicu, koja je, tada, prvi put dodijeljena. O tim rezultatima pisala je i „Omladinska borba“. Silazeći sa pozornice i vraćajući se na svoje mjesto, prošao sam pored predsjednika AVNOJ-a, dr Ribara, koji mi je doviknuo: „Bravo mladi stahanovci!“

Posle završenog Kongresa razgledah smo po grupama Bihać, našu „prijestonicu“ i naš najveći grad na oslobođenoj teritoriji, koji su oslobođile krajiške i hrvatske jedinice. U hladnim decembarskim danima, kao u miru, kupovali smo pored zidina starog Bihaća i voće, ulazili u poslastičarnice. Osjećali smo kao da je mirno doba.

Već 29. decembra 1942. pao je snijeg i mnoge delegacije krenule su iz Bihaća a svaka u svom pravcu. Svi su bili puni nezaboravnih utisaka i naoružani novim entuzijazmom i saznanjima. Ponovo su me Rato Dugonji

⁷ „Omladinska borba“ br. 3.

i Mihailo Svabi zadužili da ostanem do posljednjeg u Biha u. Sa desetak drugova po magli i sniježnoj vijavici krenuli smo zadnjim kamionom iz grada u kojem smo doživjeli mnogo lijepih uzbu enja i mnogo nau ili. Ispred sela Ripa doživjeli smo još jednu saobra ajnu nezgodu. Otpao je zadnji to ak sa kamiona. Dugo je trebalo dok smo osposobili kamion i dosta kasno smo stigli u Bosanski Petrovac.

Nastavili smo rad sa još ve im oduševljenjem i energijom. Iz našeg okruga pošli su mnogi omladinski rukovodioci na druge dužnosti. Nismo još tada ni slutili da e za nepunih 20 dana po eti do tada najve a ofanziva neprijatelja na oslobo enu teritoriju Bosanske krajine i, uopšte, na našu Narodnooslobodila ku vojsku.

MILE TRNJAKOVIC

uro TILJAK — Banjske vatre, olovka

Na oslobojenoj teritoriji 20. novembra 1942. godine mogao se svuda proglasiti proglaš koji je pozivao na Prvi kongres Antifašističke omladine Jugoslavije. Proglaš je, između ostalog, uputio i ove riječi i naprednoj omladini: „Spremajte se za ovu, najveću u manifestaciju omladine svih južnoslovenskih naroda pred licem naše zemlje i celog sveta. Pripremajte se za vaš I kongres, organizujte i proučavajte pitanja koja će se na njemu raspravljati, spremaite izbor svojih delegata!

Pripremajte svuda, na frontovima i u pozadini, **pretkongresna udar- ni ka takmičenja** (podvučeno u originalu) u uništavanju neprijatelja i radu za front i pobjedu!"¹

Odziv omladine iz svih krajeva, naročito sa oslobojenih teritorija, a naročito iz Bosanske krajine, bio je veliki. I u svim mjestima Cazinske krajine po koje su živeli i užurbane pripreme i aktivnosti za predstojeći Kongres. Mladi, usplamtjelo i vispreno pokoljenje ustalo je listom da dokaže i potvrdi, kao nosilac ne samo kvalitativno novog, progresivnog, u jednom bespućju vremena, u doba „kad su živeli zavideli mrtvima". Ta omladina se već ispoljila u ognju rata, u kojem se odgojila i vaspitavala, podnoseći i tegobe svake vrste i noseći glavni teret borbe na svojim leđima, što je dotadašnjoj istoriji bilo nepoznato. „... Sa ponosom možemo konstatovati da u našoj Narodnooslobodilačkoj vojsci i partizanskim odredima ima 70—75% boraca iz mlade generacije naših naroda".²

Već u novembru formirani su Sreski komitet SKOJ-a i Sreski odbor NOSO BiH-a, a nešto kasnije i opštinski odbori NOSO BiH-a i mnogi mjesni odbori. U srezu je djelovala i više organizacija SKOJ-a.

Aktivnost omladine Cazinske krajine bila je vrlo raznovrsna. Ona se aktivno uključivala u akciju za prikupljanje pomoći i u odjeću i hranu za Narodnooslobodilačku vojsku koju su organizovali narodnooslobodilački odbori. U Cazinu je formiran i kurs za vojnu obuku omladine. Jedneta omladinaca i omladinici sa toga kursa, položila je u decembru 1942. godine pred drugom Titom zakletvu na zboru u Cazinu, i ušla u sastav 8. krajiške narodnooslobodilačke udarne brigade.

Centri za kulturno-umjetnički i propagandnu aktivnost nalazili su se u Cazinu, Kladaši i Pećgradu. Grupe muzičara, diletantske grupe i pjevački horovi iz tih mjesta obilazile su okolna sela. Svako veče priređivane su igranke i priredbe. Noge koje su gazile poprišta najvećih bitaka zaigrale su na igrankama. Lica koja su prerano dobila ozbiljan i strog izraz, iskusiivši svu gorčinu života, bila su ozarena, ispoljavajući i životnu

¹ Dokumenti istorije omladinskog pokreta Jugoslavije, Istorijsko odeljenje Centralnog komiteta narodne omladine Jugoslavije, tom I, Beograd, 1953, str. 11.

² Isto, str. 19.

radost i že za zabavom i boljim životom. Cijelo stanovništvo je oduševljeno prihvatilo sve kulturne i zabavne priredbe koje su, van svake sumnje, imale veliki vaspitni i propagandni uticaj.

Iz srda ne neposrednosti i prisnosti, otvorenih i drugarskih razgovora sa članovima Komunisti ke partije, partizanima, skojevcima i omladincima, široke mase istinski su se uvjerile da su putevi i ciljevi narodno-oslobodila kog pokreta za njih (kao i za sve nase narode) jedini i najbolji. Propaganda neprijatelja — laž o tobožnjoj opasnosti od „crvenih“ pala je u vodu. Uvidjevši da je oslobo enje od okupatora i njegovih pomaga a njihov najvažniji zadatak, narod Cazinske krajine i njena omladina prihvataju neravnopravnu borbu sa neprijateljem i uklju uju se sve masovnije u narodnooslobodila ki pokret.

U Cazinu su se, 26. decembra 1942. godine, iskupili delegati za Prvi kongres USAOJ-a. Izme u ostalih tu su se našli, Pero Gazibara, Hamdija Pozderac, Ibrahim Mržljak, Sems Corali , Sead Pozderac i drugi. Ceka se samo da pristigne delegat iz Pe igrada pa da se krene obi nim zaprežnim kolima u Biha . Najzad, i poslednji delegat je stigao. Uz poklike okupljene mase kola kre u ka Biha u. U njima se stalno smjenjuju pjesme, šale i dobacivanja sa prepri avanjem posljednjih doga aja u vezi s izborom delegata.

Znalo se da e na Kongresu prisustvovati mnogo delegata iz svih oslobo enih i neoslobo enih krajeva zemlje i naši najviši rukovodioci na elu sa drugom Titom. Niko od omladinaca nije htio da propusti priliku da vidi legendarne partizanske vo e i svoje drugove koji su se ve proslavili i prekalili u mnogim borbama.

U Pe igradu se omladina iz mjesta i okoline iskupila u školi. Unutra je veoma živo — bira se samo jedan delegat, pa je razumljivo. Pažnja je svih potpuno angažovana. Sastankom rukovodi najaktivniji omladinac iz tog kraja, Suljo Zuni . On nema strpljenja da sa eka da ga neko predloži, i kao da se plaši da ga ne preduhitre i izaberu nekog drugog, ustaje vidno uzbu en i usplahireno kaže: „Predlažem sebe“. Izabran je, ali bi i bez toga bio izabran. Na licima prisutnih jasno su se itale želje da bi mnogi od njih željeli da prisustvuju Prvom kongresu USAOJ-a. Ali je po klju u iz cazinskog sreza bilo predvi eno samo osam delegata za Kongres.

Raspoloženje je dostiglo vrhunac prilikom ulaska u drevni grad na Uni, Biha . Preko etiri stotine mladih delegata i gostiju dalo je gradu neobi nu živost i kolorit. Poslije ustaških bestijanja i opšte obamrlosti, odjednom je to postao grad mladosti — omladine koja se stekla iz najudaljenih krajeva zemlje, putuju i nedjeljama pored neprijateljevih zasjeda, preko neoslobo ene teritorije, preko planina i bespu a izlažu i se opasnosti svake vrste. Sreli su se tu omladinci ispod sniježnih Karavanki i sunane Dalmacije, iz slobodarskog Beograda, buntovnog Sandžaka i Crne Gore, slavom ovjen anog Korduna, legendarne Kozare, Like, Banije, Slovenije i iz drugih krajeva Jugoslavije da zaigraju bratsko kolo na oslobo enoj teritoriji i svojom mladoš u i samopožrtvovanjem simboli no nagovjeste nove puteve bratstva i humanosti.

Prilazim jednoj grupi omladinaca i omla inki. Vrlo brzo uspostavljamo kontakt i razgovaramo kao stari znanci. Jedna od njih, o igledno iz Podgrme a, živo mašu i rukama pri a kako je sa grupom drugova t

drugarica žnjela žito no u na domaku neprijateljevih pušaka i kasnije nosila ga preko bezbroj prepreka do naše vojske. Dva druga iz Like tako e su živo i s ponosom pri ali o radu omladine ovog kraja.

Susrete i razgovore na ulicama prekinulo je vrijeme da se ude u sve ano oki enu kongresnu salu. U sali se složno razležu borbene pjesme, iste one s kojima se u vikor rata jurišalo na život i smrt u trenucima najtežih iskušenja. Napregnuta pažnja, iš ekivanje i vidno uzbu enje ogle da se na svim licima. Najzad Kongres otvara drug Ivo Lola Ribar i odmah daje rije drugu Titu. Za govornicom pojavljuje se legendarni vo a. Mi srednjoškolci imali smo u mašti predstavu o velikim vojskovo ama iz prošlosti. Inkarnaciju vo a koji iz svake bitke izlaze pobjednici, predstavljali su u našoj mašti nadmeni i ko operni Napoleon, koji sabljom kroji geografsku kartu Evrope, surovi hunski vo a Atila, koji je za sve „bi božiji" i osvaja prostranstva kao da kora a izmama od sedam milja. Kad se okupiranom Krajinom šapatom govorilo o uvenom vojskovo i koji predvodi partizane, podsvjesno smo ga identifikovali s pomenutim vojskovo ama. Kada se Tito pojavio na bini, naše radoznale o i su pratile pomno svaki njegov pokret i rije . Pokušavali smo da ranije slike u mašti O velikom, strogom, i za sve na distanci, vojskovo i uporedimo sa stvarnim likom koji je stajao pred nama. Ali što smo više gledali, kao u stijenama isklesani Titov lik, njegovu neposrednost i vedrinu sve su više u nama nestajale pre ašnje slike „idealiziranog" vojskovo e, da bi ustupile mjesto živom, realnom ovjeku koji nam govori, s kim se rukujemo, a koji je ipak za sve naš, za narod i za neprijatelja, legendaran i nepobjediv vo a. Njegove rije i su plijenile naša srca i pažnju. inilo nam se da i mi govorimo s njim, ponavljamo iste rije i: „I ovjek se pita: šta je to što je nosilo našu omladinu u ovim teškim danima, uprkos svim teško ama, uprkos svim naporima i žrtvama? To je bila ona neizmijerna mržnja protiv fašizma, koja je tinjala i odgajala se u srcima naše omladine još mnogo prije rata, jer je jugoslovenska omladina i prije gledala u fašizmu svog najvećeg neprijatelja. To je bila neizmijerna ljubav kojom je zadojena naša omladina prema velikoj sovjetskoj zemlji; to je bila ona velika ljubav prema svojoj slobodi i slobodi i nezavisnosti svojih naroda; to je bila neodoljiva želja, riješenost omladine da se bori za jednu bolju i sreću koju ne mogu imati u prošlosti. — To su bili faktori koji su našu omladinu pokretali i pokreću u naprijed i samo naprijed. Rezultat je jasan: mi danas na oslobođenoj teritoriji možemo držati historijski Prvi antifašistički kongres omladine Jugoslavije"³. Kraj govora druga Tita pretvorio se u uragan poklika: „Ra unaj na nas, družo, Vrhovni komandante!" Kad su se poslije Titovih završnih rije i stišali frenetični aplauzi i ovacije za govornicu je ponovno stao Ivo Lola Ribar. Kad je izgovarao rije i zakletve: „... družo Vrhovni komandante. kao i dosada i više nego dosada mlada generacija naše zemlje izvršava e asno sve zadatke. Kao i dosada i više nego dosada, ona e znati da ujedini sve napore da bi što prije zadala smrtni udarac krvavom fašizmu i svim neprijateljima njene sutrašnjice"⁴ — delegati su ustali, neki

* Dokumenti istorije omladinskog pokreta Jugoslavije. Istorisko odeljenje Centralnog komiteta narodne omladine Jugoslavije, tom I, Beograd, str. 20.

⁴ Isto, str. 22.

su se našli na stolicama, a mnogo njih je prišlo sasvim uz binu i Tita Snagom elokventnog i nadahnutog govora, još više svojim stavom i držanjem, Lola je kao magijom privukao delegate bini. Trebalo je desetak minuta da delegati ponovo zauzmu svoja mjesta i da Kongres nastavi rad.

U diskusiji su u estvovali mnogi omladinci i omladinke. Naro ito mi je u neizbrisivom sje anju ostao govor i pojava Boška Buhe. Njegovo dje a ko, nasmijano lice, nije se slagalo s puškom i bombama koje su mu visile o pojasu. inilo mi se da je on sve to oružje uzeo da bi se mogao igrati rata sa svojim vršnjacima. Pri anje je živo pratio mimikom i pokretima ruku. Govorio je odsje no i ubjedljivo i pokušavao je svemu da da još ozbiljniji i ubjedljiviji ton, naro ito svojom uzre icom „naravna stvar" koju je propra ao udarom puške u pod.

Rad Kongresa odvijao se u atmosferi prisnosti, bratstva i jedinstva omladine itave naše zemlje. Titovke (partizanke) su na glavama delegata. Neki imaju na glavama svoje nacionalne kape. Jedni pored drugih, u bratskom zagrljaju sjede Srbi, Hrvati, Muslimani, Crnogorci, Slovenci i drugi. Treba da govorim ispred muslimanske omladine cazinskog sreza. Još ranije mi je re eno da stavim fes na glavu kad budem diskutovao. Smatrao sam da e fes ozna avati i religiozno opredjeljenje, pa sam u prvi mah odbio da ga stavim, izjavljuju i da nisam religiozan. Kad sam shvatio da fes simboliše zastupljenost Muslimana na Kongresu, pristao sam.

Na Kongresu je stvorena jedinstvena organizacija mladih, USAOJ, koja je govorila da u novom pokoljenju, u kojem gori ljubav za svojom zemljom, živi mržnja prema neprijatelju i ljubav za slobodu i bolju sju-trašnjicu.

U vrijeme Kongresa bezbrižna mladost predavala se zabavi. Na igrankama, priredbama i drugarskim ve erima klju alo je od veselja, iako je znala da je to samo kratko zatišje pred još ve e bure, da neprijatelj ne miruje, i da e trebati još mnogo krvi da se te divlje horde izbace iz naše zemlje.

Naro iti doživljaj za sve nas bila je fudbalska utakmica, odigrana izme u reprezentacije delegata iz Bosanske krajine i delegata iz Dalmacije. Pobjeda je pripala Krajišnicima.

Vra ali smo se sa Kongresa puni utisaka i elana da novim snagama nastavimo zapo eto djelo. Za cijelo vrijeme puta razmišljali smo o li -nostima, i o susretima na Kongresu. Svako od nas naizmjenice je iznosio svoje utiske. Saopštio sam i svoj najja i utisak: kad bi Lola govorio u našem kraju, onda bi svi iz Krajine stupili u narodnooslobodila ku borbu.

Ta mi se želja nije ostvarila. Ali široke mase, me u kojima i omladina, preko nas i ostalih delegata saznale su za odluke Kongresa i o dogajima na njemu. Kada je nastupila etvrta neprijateljeva ofanziva zlo inci i paliku e imali su protiv sebe znatno brojniju partizansku vojsku nego ranije. Narod Krajine i njena omladina vrš e su vezali svoju sudbinu za narodnooslobodila ki pokret i masovnije stupah u brigade na autu slave i slobode.

HAMDIIJA POZDERAC

ANTIFAŠISTI KI OMLADINSKI POKRET U SLOVENIJI PRED PRVI KONGRES USAOJ-a

OMLADINSKI POKRET U SLOVENIJI OD PROLE A 1942.
DO PRVOG KONGRESA USAOJ-a

Kad su se u prole e 1942. masovnim odlaskom omladine i drugih boraca u partizane formirale u Dolenjskom snažne partizanske jedinice i oslobodile prili no veliki deo slovena ke teritorije, težište itave oslobodila ke borbe prenelo se na to podru je. U to vreme i CK KP Slovenije, Glavni štab slovena kih partizanskih eta, Izvršni odbor OF, PK SKOJ-a i dr., preneli su svoja sedišta iz okupirane Ljubljane na slobodnu teritoriju Dolenjskog.

Novi položaj nametao je nove zadatke i izmenjen na in rada. Partija je s velikim uspehom izvršila svoj osnovni zadatak prvog perioda — formiranje i u vrš ivanje OF i pod njenim okriljem dizanje masa slovena kog naroda u svenarodnu oslobodila ku borbu. Sa razvojem revolucionarnih zbivanja, u tom drugom periodu postavili su se pred Partiju novi zadaci: ja anje udarne mo i partizanske vojske, formiranje narodne vlasti na prvoj slovena koj osloboenoj teritoriji, dalje snaženje OF, njenog jedinstva i snage, razvijanje borbe i ustanka u predelima gde je vladao najteži teror.

Paralelno s tim, i omladinski pokret dobio je nove zadatke. Potrebno je bilo da se SKOJ organizuje i u vrsti u novostvorenim partizanskim jedinicama, kadrovski i organizacijski u vrste skojevska rukovodstva na terenu, organizacije omladine u osloboenim i poluosloboenim predelima, sara uje u novim organima vlasti u izvršavanju njihovih zadataka i si.

PK SKOJ-a kao celina nije, zapravo, u to vreme ni postojao, jer je ve ina njegovih lanova pala ili bila ubijena, a nekoliko ih je odre eno na partijski i vojni rad. Tako se PK u to vreme sveo, prakti no, samo na sekretara Viktora Stopara. On je zajedno sa CK KPS i okružnim komitetima KP potražio me u mladim lanovima Partije kadrove koji su bili pogodni za omladinski rad. Njima je dopunio ili i sasvim iznova formirao okružne komitete SKOJ-a. Time je omladinski pokret od leta 1942. i dalje dobio nov polet, jer je imao vrstu organizacijsku i kadrovsku osnovu, svu pomo partijskih foruma i foruma OF, i znatan broj revolucionarno raspoložene, a još neorganizovane omladine u osloboenim krajevima.

Omladina u tim zaba enijim, u to vreme osloboenim predelima, iako nije imala do tada prilike da nešto više uje o OF i o antifašisti - kom omladinskom pokretu, ipak je bila itavim srcem na strani partizana.

Potrebno je bilo da se s njom radi politički i da se uključi u omladinski pokret i organizovani rad za NOB. Zadaci koji su se na oslobojenoj teritoriji postavljali omladini, imali su pretežno radni karakter, jer je bilo potrebno da se intenzivnije obrađuju njihove za potrebe partizanske vojske da se borci snabdeavaju hranom, obucom i odećom, da se pomogne narodno-oslobodilačkom odboru u uređivanju pozadine partizanske vojske, da se radi u Narodnoj zaštiti i si.

To je unelo u omladinski pokret nove elemente i tražilo drugi način rada. S obzirom na nove zadatke na oslobojenoj teritoriji, omladinski pokret dobio je i novo ime: **Zveza delovne mladine — ZDM**. Osnivačke grupe OF o tome su se sporazumele, ali su ubrzo uvidele da novi naziv može dovesti do sužavanja omladinske organizacije, umesto do njene veće širine i jedinstva, što je i bio cilj. Sekretar CK SKOJ-a Ivo Lola Ribar skrenuo je pažnju na to da je Zveza delovne mladine nepogodan naziv, ali još pre toga je CK KPS ispravio sam tu grešku, kao što se vidi iz pisma druga Kardelja drugu Titu. Tako su oktobra 1942. Mladinska OF i Zveza delovne mladine prerasle u **Zvezu slovenske mladine — ZSM**.

Uprkos neprikladnom nazivu Zveza delovne mladine značila je napredak u omladinskom pokretu Slovenije. U Mladinskoj OF odbori su bili zastupljeni proporcionalno u odnosu na političku pripadnost omladine, pre svega, u višim forumima, dok su u odbore Zveze delovne mladine, kao i kasnije u odbore Zveze slovenske mladine ulazili najaktivniji omladinci, i jedini kriterijum bila je aktivnost, a ne politička pripadnost. Time je učinjen značajan korak ka punom jedinstvu omladinskog pokreta u Sloveniji. S obzirom na svoju masovnost, stvarnu širinu i silan polet, Zveza delovne mladine, značila i veliki napredak u razvoju slovenačkog antifašističkog omladinskog pokreta. Ali kulminaciju u tom razvoju donela je Zveza slovenske mladine. U njoj se slovenački omladinski pokret konačno konsolidovao, postao stvarno masovan u svim krajevima Slovenije, i izvan bivših jugoslovenskih granica, dakle, i u Primorskoj i Koruškoj, ukratko postao sveobuhvatan i postigao potpuno jedinstvo antifašističke slovenačke omladine.

Da bi bolje prikazala delovanje slovenačke omladine u to vreme, opisala omladinski rad u okrugu Novo Mesto, dakle, u Dolenjskom, gde je tada bilo žarište ustanka. Leti 1942. bila sam upućena u okrug Novo Mesto u kojem sam radila već pre rata i kao član Okružnog komiteta KP i sekretar Okružnog komiteta SKOJ-a. Sem mene, članovi OK SKOJ bili su još dva mlada komunisti, i to Jože Tojkal, student iz Ljubljane i Ivan Gorjup, radnik iz Trbovlja. Niko od nas nije imao većih iskustava u omladinskom radu, jer smo do tada radili na drugim područjima, a ova dvojica, sem toga, nisu poznavali ni taj teren, kadrove i prilike na tom području. Stoga, naš rad nije bio lak. Znali smo samo da moramo u okrugu organizovati SKOJ i masovnu Zvezu delovne mladine. Kako? To je bila naša stvar. Koristili smo se iskustvima iz dotadašnjeg političkog rada, a i našom mladalačkom dovrtljivošću, elastičnošću i oduševljenjem. Od velike pomoći bio nam je OK KPS sa sekretarom Viktorom Avbeljom na čelu, pa i sve partijske organizacije i organizacije OF na terenu.

U toku dva meseca, dok u jesen 1942. italijanska ofanziva nije zahvatila u celini i okrug Novo Mesto, uspeli smo da postavimo vrste te-

•melje SKOJ-a u itavom prostranom okrugu, a istovremeno smo organizovali i ve inu omladine u Zvezu delovne mladine.

Do prole a 1942. žarište rada Partije i SKOJ-a za taj okrug bilo je u samom Novem Mestu. Najsnažnija skojevska organizacija bila je do tada baš u Novom Mestu, gde je rukvodila snažnom Mladinskom OF. Nekoliko skojevskih aktiva bilo je i na terenu, ali su oni, zbog teškog terena, nešto slabije povezani. Ti skojevci u provinciji aktivirali su najnapredniji deo omladine u svojoj okolini za rad u odborima OF. Zbog ilegalnosti rada nisu mogli obuhvatiti široke omladinske mase na itavom podru ju. Skojevci su zajedno s tim najnaprednijim antifašisti kim omladincima stupili u prole e 1942. godine masovno u partizanske odrede. Na -terenu su ostali samo retki omladinci.

Pored toga, skojevski redovi proredili su se i zbog okupatorovog terora, koji je zahvatio sva ve a mesta okruga istom silinom kao i u Ljubljani. U uslovima tog snažno poja anog terora, postalo je gotovo nemogu no da se rukovodi dalje oslobodila kim pokretom u okrugu neposredno iz Novog Mesta, pogotovo što su u to vreme okupatori taj grad i druga ve a mesta u okrugu okružili bodljikavom žicom, bunkerima i jakim stražama, a van tih centara sve se više širila oslobona teritorija. Stoga su okružni kmiteti KP i SKOJ-a prešli na teren van Novog Mesta. Sedište smo imali na oslobonoj teritoriji pored sedišta OK KPS, a kretali smo se i radili na oslobonoj teritoriji okruga potpuno slobodno, a na neoslobonoj teritoriji ilegalno. U opasnim zonama kretali smo se samo zajedno s partizanskom vojskom.

Kada smo po eli da radimo, morali smo orati ledinu, jer SKOJ je do tada prodro samo malo u te zaba ene krajeve. Omladina je bila, doduše, antifašisti ki raspoložena, ali nešto više o našoj borbi i njenim ciljevima nije znala. Kada smo upoznali prilike i kadar u svih sedam podru ja tog okruga, organizovali smo najpre kostur, dakle, komitete SKOJ-a za podokruge, a zatim još rejonske komitete SKOJ-a. Oformili smo ih od dcma ih skojevaca, doduše retkih, koje smo našli na terenu, a delimi no i od onih skojevaca koji su se sklonili ispred terora iz drugih krajeva i došli na taj teren. Zatim smo uz njihovu pomo po eli prikupljati omladinu po selima, davati joj osnovno politiko znanje, upoznavati je sa OF, KP, ZDM i SKOJ-em, kao i sa borbom drugih jugoslovenskih naroda, i postepeno smo je sve više aktivirali. Po selima smo obrazovali odbore Zveze delovne mladine. U njima je bila, prakti no, uklju ena sva omladina odgovaraju eg sela. jer, osim retkih izuzetaka, sva omladina bila je antifašisti ki raspoložena. U tom radu išli smo u širinu. Za to, srazmerno kratko vreme pred ofanzivu, u svakom selu do kojeg smo uspeli da stignemo, uspostavljena je organizacija ZDM, koja je zahvatila, ve inom. svu omladinu odgovaraju eg sela. Na taj na in organizovali smo u ZDM ve inu omladine u našem okrugu. U nekim podokruzima imali smo omladinsku organizaciju baš u svakom selu, a u njima 100% ili bar 90% organizovane omladine. Pošto se naš okrug u to vreme sastojao pretežno iz oslobone, a samo delimi no i iz neoslobone teritorije u mestima gde su se nalazila okupatorova uporišta te je rad bio strogo ilegalan, nismo mogli omladinu organizovati tako stoprocentno kao na oslobonoj teritoriji. Stoga sam u tadašnjem izveštaju, objavljenom po-

sle rata u „Dokumentima istorije omladinskog pokreta Jugoslavije“ i vela da smo organizovali u ZDM 85% omladine našeg okruga.

Ta omladina, u lanjena u ZDM, sastajala se redovno jednom nedeljno, imala političke sastanke i zasedanja, organizovala radne akcije za partizansku vojsku, aktivirala se na području vaspitanja i kulture bitno doprinosila borbenom raspoloženju celokupnog stanovništva tih područja, i davala iz svojih redova mnogo boraca za NOV. Tih nekoliko letnjih meseci bilo je ispunjeno velikim poletom dolenjske omladine. Mesta u kojima je ta omladina živela, bila su do ustanka znatno udaljena od svih događaja, pa je, stoga, i omladina živela vrlo skromno, monotono i besperspektivno. Partizanska vojska, koja je te predele privremeno oslobodila unela je u njih novi život. Preko noći ti krajevi postali su centar zbivanja u Sloveniji. Tih dana stanovništvo je bilo svesno da se u njegovim krajevima i uz njihovu saradnju dešava nešto veliko, jedinstveno, presudno. To je ustalalo dotada vekovima latentne snage u tom narodu i njegovoj omladini, i prouzrokovalo neslušan polet, borbenost i istrajnost.

Naročito je omladina gorela od oduševljenja i aktivnosti. Zelela je da za kratko vreme nadoknadi što joj je stalno nedostajalo: znanje, kulturu, organizovan omladinski rad, stvaralaštvo, političku afirmaciju, aktivnu saradnju u stvaranju novog života, herojske podvige. Sva plemenita i najpozitivnija stremljenja dolazila su do izražaja u tom masovnom buđenju ove seoske omladine. Nas troje i još nekoliko naših saradnika koji su nam bili dodeljeni kao pomoćnici, bili smo, jedva, u stanju da na veoma prostanoj teritoriji tog okruga, na granici nemačke države i NDH, odgovorimo svim zahtevima koje je postavljala omladina, tražeći i pomoć pri svom organizovanom radu, u želji za znanjem i aktivnom saradnjom u pomenu tim zbivanjima. Pokušali smo da budemo svugde gde smo omladini bili potrebni, a istovremeno smo nastojali da što brže osamostalimo podokružne i rejonske komitete SKOJ-a. Paralelno smo od najsvesnijih mladih ljudi po selima stvarali brojne aktivne SKOJ-a i pomagali im da se što pre osposobe za samostalno neposredno rukovođenje radom u seoskim odborima Zveze delovne mladine. ZDM, naime, nije bila organizacijski povezana naviše, nije imala odbore na nivou okruga, već je samostalnim radom rukovodio neposredno SKOJ, koji je predstavljao najaktivniji deo stanovništva Zveze delovne mladine. Za nekoliko meseci uspelo nam je da stvorimo sasvim snažnu organizaciju SKOJ-a po dolenjanskim selima. Za dva meseca rada obuhvatili smo SKOJ-em 20—30% omladine na oslobođenoj teritoriji. Bilo je sela u kojima je preko 50% omladine u lanjeno u SKOJ.

Pošto je veliki deo muške omladine otišao u partizane, u skojevskim aktivima i komitetima kao i u odborima ZDM sve više je bilo omladine. U ZDM trebalo je obuhvatiti omladinu između 15 i 26 godina, ali je na terenu bilo najviše omladine između 15 i 18 godina, pa je ona bila i glavna u ZDM, jer se u provinciji omladinke od 20 godina većinom veoma udaju. A sve mlade od 15 godina organizovali smo u pionirsku organizaciju, koja je bila veoma brojna i aktivna.

Mislim da smo grešili u tome što smo smatrali da je ZDM neka vrsta omladinska organizacija. Smatrali smo da je član ZDM samo onaj mladi koji je, osim povezanosti sa narodnooslobodilačkim pokretom, uključeni i organizacijski u ZDM, pohađajući njene sastanke i saradujući u njenim akcijama. Ta uskost, doduše, nije značila da se ograđujemo od ostale omladine,

ier i s njom smo imali kontakte, pridobijali je i radili s njom, ali je nismo ubrajali u članove ZDM sve dok se nije uključila u organizovani rad omladine. U tome je i objašnjenje zašto ZDM u to vreme ima na oslobojenoj teritoriji Slovenije prilično manji broj omladine uključene u omladinski pokret, nego, na primer, omladinski pokret u Hrvatskoj, Bosanskoj krajini i si. Mislim da je raspoloženje omladine u to vreme bilo svugde jednako borbeno, masovnost ista, samo što smo u nas, a verovatno i u drugim krajevima Slovenije, smatrali da je veće ina omladine, doduše, naša, a u izveštajima višim forumima prikazivali smo kao pripadnike Mladinske OF ili Zveze delovne mladine samo onu omladinu koja se organizovano uključila u omladinski pokret, i u njemu aktivno saradivala.

ZDM je u to vreme razvijala svoju aktivnost u mobilisanju omladine za partizane, u prikupljanju i spremanju hrane za našu vojsku, brižljivom obradivanju polja, sušenju voća za zimsku dopunsku ishranu boraca, prikupljanju šumskih plodova za vojsku, kurirskim i obaveštajnim poslovima, širenju literature, političkom vaspitanju, pripremama za izbore u narodnooslobodilačke odbore, pomoć pri radu narodnooslobodilačkih odbora, prikupljanju zajma slobode, u radu Narodne zaštite, u kulturnom životu (novoformirane dramske sekcije, pevački horovi, fiskultura, recitacije, mitinzi i si.).

U svom velikom oduševljenju omladina nije uzimala suviše ozbiljno naša upozorenja o mogućnosti okupatorove ofanzive i terora, i u vezi s tim, prelaska na ilegalni rad. Nikako nije mogla verovati da partizani ne bi mogli spremiti okupatora da ponovno posedne tu teritoriju. Imala je vrstu poverenja u našu vojsku, OF i u vlastitu odvažnost.

Ali događaji u velikoj italijanskoj skoroj etvoromesečnoj ofanzivi od 16. jula do 4. novembra 1942. izazvali su velike promene. Okupatori su toj ofanzivi pridavali presudan značaj, jer Italijani su hteli da njome doslovno pobiju sve partizane i aktiviste OF, stanovništvo iseli u Italiju, a na slovenačkoj zemlji nasele porodice italijanskih vojnika, čime bi do kraja istrebili slovenački narod. Na uvodnu ofanzivu u početku te značajne ofanzive stigao je sam Musolini koji je, tom prilikom, odobrio paklene planove svojih generala. Na konačno uništenje slovenačkog stanovništva. Da bi ofanziva u potpunosti postigla svoj cilj, predstavnici Nemačke i Italije sporazumeli su se da je izvedu istovremeno, svako na svom delu posednute slovenačke teritorije. Radi toga Nemci su prikupili oko 10 000 vojnika koji su „istili“ teren i istovremeno hermetički zatvorili nemačko-italijansku granicu da bi spremiti ili eventualno povlačenje partizana na nemačku teritoriju.

U Dolenjskom i Notranjskom gde je ofanziva bila najžešća, naše jedinice imale su tada oko 3000 boraca. Protiv njih nastupilo je 71 000 okupatorovih vojnika, ojačanih još sa drugim italijanskim jedinicama, koje su blokirale granicu prema Hrvatskoj, i sa jedinicama Bele garde i nemačkom vojskom na drugoj strani granice. U tom blokiranom rejonu je, dakle, na jednog partizana došlo 23 okupatorova vojnika. Pri toj neekvivalentnoj i apsolutnoj nadmoćnosti okupatora, kao i potpuno blokiranim prelazima u druge predele, našem vojstvu nije preostalo ništa drugo nego da ostane sa borcima na tom terenu, i da sa uvažavanjem što više snage naše vojske.

Stoga su se partizanske jedinice podelile na manje grupe, koje su jedine bile u stanju da se bez većih gubitaka probiju kroz obrubne. Uprkos

tome palo je dosta boraca, ali je ve ina ipak ostala živa. Bila je, doduše razdrobljena u male, raštrkane i me usobno nepovezane grupe, ali je ipa^ najvažnije bilo da je ostala u životu. Italijani su u toj ofanzivi pokazali neverovatnu sistemati nost i pedantnost, i pretraživali su doslovno metar po metar itavog podru ja, a posebno detaljno šume i brda, tako da im ni zec ne bi mogao neprime eno pobe i iz obru a. U takvoj situaciji bilo je pravo udo što je ostala u životu ve ina naše vojske i itavo politi ko vo stvo.

U prvoj polovini ofanzive u Notranjskom okupator je po eo dosledno da sprovodi sa svom okrutnoš u svoj plan o iseljavanju i uništavanju slovena kog stanovništva. Evakuisao je itava podru ja, stanovništvo streljao ili sa decom zajedno odvodio u internaciju, a sela oplja kao i zatim spalio. Taj silni teror uneo je me u stanovništvo razumljivu pometnju, jer je sve to služilo ostvarivanju naro itih ciljeva u drugom delu ofanzive. U Dolenjskom, gde je izvodio drugi deo ofanzive, okupator je primenjivao druge metode. Nije više uništavao itavo stanovništvo od reda kao što je inio ranije, niti je spaljivao sela, osim prilikom bombardovanja, ve je uništavao itav aktiv OF, a ostalo stanovništvo, pod pretnjom smrti, prinudio na delimi nu saradnju sa Belom gardom.

Bela garda po ela se osnivati ve pre toga, ali pošto nije imala oslonca me u narodom, ak ni me u najreligicznijim, iskoristili su ofanzivu i sva zverstva da bi bar na taj na in prodrli me u zastrašeno stanovništvo. Aktiviste OF koje su uhvatili, streljali su na licu mesta, starije i bolešljive nekompromitovane muškarce odveli u internaciju, a preostale mlade muškarce stavljali pred alternativu: u Belu gardu ili na streljanje. U toj teškoj situaciji kad su partizani bili razbijeni, dosta njih je klonulo duhom i pristupilo Beloj gardi. To nisu radili iz ube enja, ve najviše iz straha i nagovaranja sveštenstva, koje je tada imalo na naše seljake još uvek veliki uticaj. Tako su uspeli da mobilišu mla e muškarce za Belu gardu, pre svega, u krajevima u kojima naša politi ka delatncst nije predrila masovno za kratko vreme postojanja oslobo ene teritorije. Svesniji me u njima kasnije su, u borbama, prelazili partizanima, a ve i deo je, iz straha od represalija da ne pobiju njihove porodice, ostao u Beloj gardi i vremenom ak sve više potpadao pod njen uticaj.

U toj ofanzivi okupatori su prvi put naoružali Belu gardu i iskoristili je za svog pomo nika pri uništavanju partizanske vojske, OF i vlastitog naređa. Sva ta masovna spaljivanja, streljanja i deportovanja, sva ta užasna fašisti ka nasilja, poja ana organizovanim i naoružanim vojnim izdajni ^ kim formacijama, uneli su u stanovništvo demoralizaciju i pometnju. Udarac što ga je okupator zajedno sa slovena kom reakcijom u toj ofanzivi zadao, bio je veoma snažan. Oslabio je partizanske jedinice, privremeno osetno umanjio njihovu udarnu snagu, me u narod uneo demoralizaciju, odneo mnoge živote i uništio imovinu naroda, uneo razjedinjenost u do tada kompaktno redove slovena kih narodnih masa, i hteo da izazove bratoubila ki rat.

Ali, uprkos oslabljenim snagama partizanskih jedinica i OF, uprkos oslabljenom jedinstvu OF i itavom narodu, Partija je u tim sudbonosnim, vanredno kriti nim danima, ipak uspela da sa uva živu silu vojske i bar deo kadra, uspela je da onemogu i sve pokušaje razbijanja jedinstva unutar OF, uspela je ak da OF proširi i osnaži, a istovremeno je snažnim

politi kim radom i uspešnim partizanskim napadima podigla borbeni moral naroda i zadavala sve ja e udare Beloj gardi, i u o ima naroda je do kraja politi ki diskreditovala i uništavala politi ki, vojni ki i fizi ki. Samo ta Odlu na ofanzivna delatnost KPS u to vreme, kad su naše snage bile najslabije i stvarno ugrožene, spasla je narod od okupatorskog i bratoubila kog me usobnog uništavanja, i dala narodnooslobodila kom pokretu u Sloveniji nov polet, i povelu ga u susret novim uspesima i kona noj pobedi.

Sa ovog opšteg prikaza tadašnjeg stanja u Sloveniji, vra am se na prikazivanje omladinskog rada u okrugu Novo Mesto. Pored ostalog, ofanziva je veoma snažno pogodila i omladinsku organizaciju u okrugu Novo Mesto. Mada je naš okrug ta ofanziva zahvatila u svom drugom delu, kad teror više nije bio tako masovan i kad se pojavila Bela garda, ipak je u toku ofanzive pobijeno nekoliko naših omladinskih rukovodstava, a me u njima i nekoliko omladinki. Deo aktivne ženske omladine bio je zatvoren ili interniran, deo je otišao u partizane, a ve ina je ostala kod svojih ku a. Omladinaca u selima, posle ofanzive, zapravo nije uopšte više ni bilo, jer su bili u partizanima, ili zatvoreni, ubijeni ili pak u Beloj gardi. I omladinu je zahvatio u toku ofanzive i neposredno posle nje strah. Ali, ipak je to kod nje trajalo mnogo manje nego kod starijih ljudi.

Cim je ofanziva prošla, odmah smo pristupili sre ivanju i u vrš ivanju skojevskih organizacija, a zatim prešli na rad s antifašisti kom omladinom, naravno, sve to u konspiraciji kao za vreme najdublje ilegalnosti. SKOJ je ostao vrst i borben uprkos velikim gubicima kadra u ofanzivi. Pošto je ve od ranije bio naviknut na ilegalni rad i bio spreman na žrtve, udari okupatora i izdajnika nisu ga mnogo pokolebali. Baš u tim teškim vremenima SKOJ je bio najsnažniji oslonac. On je ostao nepokolebljiv i vrst, a uskoro posle ofanzive po eo je ak da proširuje svoje redove.

Teže je bilo sa ZDM, odnosno ZSM. Morali smo uložiti dosta napora i strpljenja dok smo omladinu oslobodili od straha pred terorom okupatora i belogardista i zatim je postepeno opet sve više uklju ivali u konkretan rad i politi ku borbu protiv Bele garde i onih koji su je pravdali po selima. Skoro za dva meseca u inili smo ve toliko da smo obnovili rad u ve ini odbora Zveze slovenske mladine u našem okrugu, ponovno omladinu aktivirali, a njene redove ak i proširili. Nešto omladine je iz straha pred terorom, doduše, otpalo, ali smo zato prodrli u nove predele i pridobili nove cmladinke za antifašisti ku omladinsku organizaciju. Naravno, gotovo svugde je bila samo ženska omladina. Tako smo u srazmerno kratkem vremenu preboleli i udarce ofanzive i obnovili ranije organizacijsko stanje. Razlika je bila u ve oj vrstini omladinske brganizacije i same omladine, jer posle vatrenog krštenja i teških iskušenja u ofanzivi, omladina je postala mnogo borbenija, vrš a i pouzdanija.

U onim teškim vremenima posle ofanzive, kad je omladina zbog preživelih strahota gotovo klonula duhom i kad nije bilo nigde oko nje ništa ohrabruju eg, hrabрили smo je primerima iz borbe omladine drugih naroda Jugoslavije. Pri ali smo joj kako je omladina bratskih naroda hrabro podnosila teške udarce i kako je iz svih užasa i borbi izašla još jedinstveniia i snažnija nego ikada ranije. Stvarno su nam ti sveti primeri heroiske srpske, bosanske, hrvatske i druge omladine pomogli umnogome što je naša omladina, posle tih teških iskušenja, povratila veru u po-

bedonosnost naše borbe, veru u pobedonosan nezadrživi polet jugoslovenske omladine i naše vojske.

Istovremeno, dok je Okružni komitet SKOJ-a radio s omladinom I po selima i u vršivao SKOJ na terenu, radio je on i sa SKOJ-em u vojsci Sve partizanske jedinice koje su se tada nalazile na teritoriji okruga Novo Mesto, nalazile su se po skojevskoj liniji pod našim okružnim komitetom. • Stoga smo zajedno s partijskim organizacijama partizanskih odreda i nižih jedinica formirali SKOJ u svim tim jedinicama, i radili na njihovom politi- 1 ti kom vaspitanju u vojsci, na izoštravanju njihovog skojevskog lika, borbenosti, itd. Posle ofanzive to smo činili s povećanim intenzitetom. Pojavom Bele garde po dolenskim selima, partizanska vojska morala je, pored terenskog političkog aktiva, da preuzme na sebe i političke zadatke. Naravno to je morala da budno pazi da ne bi došlo do sektašenja ili drugih grešaka kod nas, i da uništava Belu gardu ne samo vojnički, već i politički. I Potrebno je bilo da se radi veoma brzo i efikasno, da bi se Beloj gardi sprečilo da dobije nekakav oslonac u narodu. U toj značajnoj politici koju misiji odigrali su i skojevci iz partizanskih jedinica važnu ulogu.

I u drugim okruzima „Ljubljanske pokrajine“ nije bilo suštinski drukčije.

I u samoj Ljubljani bila je u to vreme slična situacija, samo što je : kriza ljubljanske omladinske organizacije poela ranije, još pre poleta na oslobođenoj teritoriji. Ali, posle završene velike ofanzive, naši redovi poeli su i u Ljubljani ponovno da jačaju.

Formiran je nov Okružni komitet SKOJ-a, rejonska, kvartovska i ulica na omladinska vođstva popunjena su novim kadrovima, vršene su pripreme za nastavak izdavanja omladinskog časopisa, primljeni su u SKOJ i ZSM novi članovi, pretežno omladinke jer muške omladine tada u Ljubljani gotovo nije više ni bilo, a aktivnost je, uprkos teškim prilikama, bila iz dana u dan sve veća.

U Štajerskoj se situacija u to vreme nije bitno izmenila. Još uvek je vladao veoma snažan teror, da se širi organizovani rad omladine nije mogao ostvariti jer su odmah usledila hapšenja i streljanja najboljeg kadra. U Gorenjskom se situacija poboljšala. Sekretar CK otišao je posle ofanzive tamo da pomogne ponovnom oživljavanju rada omladine. Uspehi su poeli brzo da se zapažaju. U austrijskom delu Koruške naša omladinska organizacija još nije tada postojala, pošto su uslovi za njen rad sazreli tek kasnije. U Primorskom, dakle, u onom delu Slovenije koji je već ranije pripadao Italiji, već se u to vreme pokazuju prvi uspehi političkog rada među narodom i omladinom. Dosta omladinaca otišlo je krajem 1942. godine u partizane, naravno to kad su Italijani mobilisali neka godišta. Slovenački omladinci nisu nikako hteli da se bore za fašiste i u prilikom broju su se priključili ili partizanskim jedinicama. Raspoloženje stanovništva slovenačkih krajeva Primorskog, uključujući i Trst, sve više je gravitiralo OF i postajalo sve borbenije. Omladina je u tom procesu, kao svugde, bila među prvima.

Kratak zaključak o periodu od proleća 1942. do Prvog kongresa USAOJ-a. U to vreme je omladinski pokret u Sloveniji dostigao do tada najveći razmah, prvi put postao je stvarno masovan, bar u velikom delu Slovenije, u Ljubljani i u „Ljubljanskoj pokrajini“. Uprkos snažnim udarcima koje su pretrpeli SKOJ, Mladinska OF i Zveza delovne mladine, pre

svega zbog silnih gubitaka najboljih kadrova, omladina je ipak u to vreme ^ala veoma mnogo boraca u partizanske jedinice, snažno oja ala SKOJ u vojsci i bitno pove ala udarnu snagu partizanskih jedinica. Nepokolebljivo i vanrednom odanoš u prebolela je najja e udarce u ofanzivi, kad ie bilo u pitanju kona no uništenje oslobodila kog pokreta u Sloveniji i kona no uništenje slovena kog naroda u celini. Uprkos velikim gubicima, iz te borbe izašla je privremeno, doduše, brojno oslabljena, ali vrš a nego ikada ranije, prekaljena, sposobna da pridobija nove omladinske mase. Za taj period zna ajna je, pored konsolidacije SKOJ-a i konsolidacija antifasisti kog omladinskog pokreta u Sloveniji u završnoj i potpuno jedinstvenoj organizaciji za itavu Sloveniju, u Zvezi slovenske mladine.

KAKO JE BILO U SLOVENIJI U TOKU PRVOG KONRESA USAOJ-a

Kao što je poznato, delegacija slovena ke omladine nije mogla da u estvuje na Prvom kongresu USAOJ-a, koji je održan od 27. do 29. decembra 1942. u Biha u. Izne u uzroke zbog kojih je slovena ka omladinska delegacija izostala sa tako zna ajnog sastanka u istoriji jugoslovenskog omladinskog pokreta.

Pripreme za Prvi kongres pale su u vreme kad je slovena ki omladinski pokret preživljavao najve u krizu, kad se postavljalo biti ih ne biti za pokret u celini, a isto tako i za itav narod. Ne smemo da zaboravimo da se od itave jugoslovenske teritorije Slovenija uvla i kao klin izme u jake nema ke i italijanske nacije, koje su vekovima vodile upornu borbu da taj mali narod zbrišu sa zemlje, a njegovu teritoriju, koja je za njih vanredno važna, da pripoje sebi. Kad su nastupili sudbonosni dogaaji 1941. i 1942. godine, oni su bili ube eni da e ispuniti svoja vekovna nastojanja. Stoga su smišljeno, sa unapred razra enim planovima i užasnom snagom, navalili na slovena ki narod, ube eni da e ga smrviti. Jedan od takvih najtežih udaraca izveden je u jesen 1942. kad je na mahove ve izgledalo da e uspeti u svojim uništavaju im namerama, naro ito još kad su uspeli da sa Belom gardom razbiju najsnažnije oružje naroda — jedinstvo narodnih masa.

Posle izvanredno velikih uspeha slovena kog oslobodila kog pokreta u 1941. i prvoj polovini 1942. godine, sledio je period teških udaraca, politike i vojne krize u našim redovima. Jedinstvo OF bilo je na eto, narod zaplašen, Bela garda se širila, znatan deo partizanskih jedinica bio je veoma oslabljen i nepovezan, podeljen u manje grupe, uo i zime gotovo bez obu e i životnih namirnica. lanovi CK KPS, Glavnog štaba i IO OF jedva su spasli glave kad su bili okruženi i probijali se kroz zasede i obru e.! stalno manevrišu i u pokretu. Kurirske veze bile su u prili noj meri prekinute, radio-veza uništena. CK je posle dugog traženja dobio kolikotoliko bezbedno mesto za svoj rad, odakle je odmah po eo da usmerava itavu delatnost, uspostavlja kurirske veze sa partijskim komitetima i jedinicama u Sloveniji, da vodi neposrednu borbu protiv svih pokušaja da se OF razbije iznutra, da usmerava borbu protiv Bele garde, koja je bila u porastu i si. Redovna veza izme u Vrhovnog štaba i Slovenije nije bila još uspostavljena, a funkcionisala je samo vanredna veza izme u drugova Tita i Kardelja, koji je oktobra i novembra 1942. radio u Ljubljani. U toku

ofanzive okupatori su nam zaplenili ogromne koli ine kože, prevezene, ilegalno u vagonским pošiljkama na oslobo enu teritoriju za obu u partizanskih boraca, uništili partizanske radionice oružja, zaplenili seljacima ogromne koli ine namirnica da bi onemogu ili ishranu partizanskih jedinica, neka podru ja ispraznili i popalili, a druga posejali gusto talijanskim i belogardisti kim uporištima da bi spre ili svako snabdevanje partizana. Na vrata je kucala zima, situacija je bila vanredno teška; stoga je naše rukovodstvo moralo da usredsredi sve svoje snage na rešavanje klju nih rešavaju ih problema u borbi za opstanak itavog oslobodila kog pokreta u Sloveniji. Stoga nije stiglo da se u tim trenucima bavi organizacijskim problemima SKOJ-a, njegovim u vrš ivanjem i formiranjem novog CK SKOJ-a, pogotovu što je toliko vode ih skojevskih kadrova palo, i bilo je teško brzo popuniti nastale praznine.

Zbog svih tih uzroka kadrovsko stanje u SKOJ-u bilo je veoma kriti no. Od teških udaraca u ofanzivi bilo je toliko oslabljeno da je predstavljalo najslabije mesto rada u Sloveniji. PK SKOJ-a se u to vreme sastojao od sekretara i jednog lana. Nekoliko meseci pre toga, bio je, doduše, formiran nov PK SKOJ-a od tri lana, ali jedan lan je uskoro pao, a drugi je bio upu en u Štajersku i s njim nije bilo nikakve veze, tako da je ostao samo sekretar Viktor Stopar. Prvi PK u toku rata nije mogao da radi kao celina, kao organizovano vo stvo, a i drugog je ekala sli na sudbina. Sekretar PK ne samo što je bio sam ve pored sebe nije imao ni saradnika koji bi se starali bar za održavanje veza izme u PK i nižih komiteta, i PK i CK SKOJ-a. PK nije imao ni svog stalnog sedišta. Tada ni Zveza slovenske mladine još nije imala svoje pokrajinsko vo stvo.

Decembra 1942. godine kad su se po itavoj Jugoslaviji izvodile pripreme za Prvi kongres USAOJ-a, sekretar PK SKOJ nalazio se u Gorenjskem kuda je otišao da pomogne u podizanju SKOJ-a u toj pokrajini. Tako, u to vreme niko nije bio u sedištu CK koji bi neposredno rukovodio radom omladine. Okružni komiteti SKOJ-a radili su potpuno samostalno, oslanjaju i se jedino na svoje okružne komitete Partije, ali po omladinskoj liniji nije bilo nikakve povezanosti. Nismo dobijali ni direktive, ni savete, ni kritike, niti je bilo pismenih ili li nih kontakata, a ni izveštaje nismo slali. Radili smo intenzivno na osnovu analiza situacije u kojoj se omladinski rad nalazio, i što je od nas iziskivalo opšte političke i vojno stanje. U toj izdvojenosti, prirodno, da niko od nas u okruzima nije imao pojma da se priprema Prvi kongres USAOJ-a. Pojma nismo imali da bi morali za Kongres vršiti obimne pripreme, da bi morali tom prilikom mobilisati široke mase omladine i pripremati ih na ujedinjenje u jedinstvenu omladinsku organizaciju jugoslovenske omladine, i izabrati delegate.

Iz dokumentacije koja je sa uvana u arhivi CK KPS vidi se da je CK SKOJ-a poslao u veži sa pripremanima za Prvi kongres USAOJ-a više pisama PK SKOJ-a za Sloveniju. Pokazalo se da nijedno od tih pisama nije stiglo do PK pre Kongresa. Sekretar CK SKOJ-a Ivo Lola Ribar napisao je 17. novembra 1942. prvo pismo PK-u i obavestio ga da e se krajem decembra 1942. godine održati Prvi kongres. U njemu je, tako e, zahtevao da iz Slovenije treba da do e na Kongres 20 delegata, po mogućstvu i iz Ljubljane, i da za to u Sloveniji odmah po nu pripreme. CK

SKOJ-a poslao je 21. novembra 1942. Pokrajinskom komitetu opširno nismo o ciljevima Kongresa i zadacima koje treba izvršiti u toku priprema. U njemu piše, takode, da s obzirom na udaljenost i teško putovanje na Kongres slovena ka delegacija ima samo 10 do 15 članova, i da PK svakih deset dana izveštava CK SKOJ-a kako teku pripreme. Zatim je CK SKOJ-a uputio 8. decembra 1942. novo pismo PK, u kojem javlja da će Kongres po etički sa radom 27. decembra 1942. i da treba slovena ka delegacija da stigne najkasnije do 25. decembra u sedišta PK SKOJ-a za Hrvatsku. Pošto itavo to vreme od PK Slovenije nije stigao nikakav izveštaj u CK SKOJ-a, Mihailo Svabi napisao je 17. decembra 1942. u ime CK SKOJ-a dosta oštro pismo slovena kom PK, u kojem ga kritikuje jer ništa ne izveštava kako je sa pripremama za Kongres. U njemu poručuje da slovena ka delegacija krene odmah na put.

Sva ta pisma i poruke išli su raznim linijama od CK SKOJ-a u Sloveniju. Prva je nosio delegat Vrhovnog štaba (Arsa Jovanović) kad je putovao u Sloveniju, ali njegovu putovanje bilo je skopano sa toliko teškoća i zadržavanja da je stigao u sedište Glavnog štaba slovenačke partizanske vojske i predao poštu za PK SKOJ-a tek po etkom januara 1943. Ostala pisma išla su preko jedinica, koje su se tada nalazile na tom putu. I ona su, takode, stigla tek januara 1943. godine u sedište CK Slovenije i CK SKOJ. U to vreme Kongres je, naravno, već završen. Sekretar PK SKOJ-a prvi put je saznao za Kongres preko radija „Slobodna Jugoslavija“ i to kad je već Kongres bio u toku. Od sedišta PK SKOJ-a za Sloveniju do Bihaća trebalo je u ondašnjim uslovima najmanje 14 dana pešačenja. Kad je preko radija slučajno saznao za Kongres, drug Stopar nije mogao više ništa da učini.

Poslednje pismo druga Svabića u ime CK SKOJ-a od 17. decembra 1942. stiglo je u Sloveniju ranije od svih ostalih pisama, pošto je išlo preko vojnih jedinica. Stiglo je u ruke političkog komesara Dolenjske operative zone druga Jože Brileja Bolka 23. decembra 1942. Pošto su mu kuriri naglašavali da je to pismo vanredno hitno i pošto je drug Brilej znao da je veza sa Glavnim štabom veoma otežana, a sa PK SKOJ-a uopšte problematična, otvorio je to pismo na vlastitu odgovornost, s obzirom na vanrednu hitnost. Kad se upoznao sa njegovom sadržinom i stvarnom hitnošću, poslao je original po kuririma PK SKOJ-a, koji ga je primio tek januara 1943, a prepis je poslao najbližem okružnom komitetu KP i to Komitetu u Novom Mestu. Drug Švabić je, naime, u tom pismu pored ostalog javljao da, ukoliko slovenačka omladinska delegacija iz svih područja Slovenije nije prikupljena za polazak, da u tom slučaju PK uputi manju delegaciju, koja će se sastojati od sekretara PK i nekoliko uglednih omladinskih funkcionera iz vojske i sa terena. Drug Brilej odmah je uvideo da s obzirom na zakašnjenje poruke iz CK SKOJ-a, postoji jedina mogućnost, pa i ta s obzirom na slabe veze veoma problematična, da bar neko iz najbližeg okruga i jedinica predstavlja slovenačku omladinu na Kongresu. Stoga se obratio Okružnom komitetu KP Novo Mesto da sa svog područja i iz brigade „Ivan Cankar“, koja se nalazila u blizini, formira hitno manju omladinsku delegaciju koja bi na Kongresu predstavljala Sloveniju.

Da je na Kongres u Bihać stigla bar mala slovenačka omladinska delegacija, trebalo bi zahvaliti inicijativi druga Brileja. Ali, zbog otežanog

kretanja po terenu i velike udaljenosti, prošla su dva dana dok je ta poruka stigla do Okružnog komiteta Partije i do Brigadnog biroa KP u brigadi „Ivan Cankar“. Okružni komitet KP Novog Mesta odredio je mene za delegata, a brigada „Ivan Cankar“ jednog drugu, i njeg se imena više ne se am.

Se am se da sam ležala bolesna sa dosta visokom temperaturom u sedištu OK KPS u brdima nad Novim Mestom, kad mi je tadašnji sekretar OK KPS Franc Cerne Klemen javio da treba odmah da krenem na put u Hrvatsku radi u eš a na Kongresu USAOJ-a. Bilo mu je nezgodno što je baš mene odredio za delegata, jer je znao da u zbog bolesti veoma teško hodati po visokom snegu. Bila sam svesna zna aja Kongresa i kako je važno da na njemu u estvuje bar nekoliko omladinaca iz Slovenije. Pošto od naših omladinskih aktivista nije bilo nikoga u blizini, a bilo je potrebno da se na put krene odmah, osetila sam u sebi iznenadno snagu da u uprkos i visokoj temperaturi mo i da savladam bolest i da predem na taj put, samo da do em na Kongres, samo da bar neko od slovena ke omladine u estvuje u tom istorijskom doga aju i izrazi oduševljenje s kojim slovena ka antifašisti ka omladina prist pa USAOJ-u. Stoga sam sekretara, koji je sumnjao u moje fizi ke mogu nosti da u izdržati put u Hrvatsku ili ak u Bosnu, ubedila da u na svaki na in izdržati.

Tako smo odmah krenuli na put, jedini slovena ki delegati. Za tih nekoliko asova nikako nije bilo mogu no uputiti više od dva delegata. Znali smo samo to da Kongres po inje za dva dana, dakle, 27. decembra 1942, i da se moramo na neki na in probiti do CK Hrvatske i to na najbrži na in. Iz pri anja kurira znali smo još od ranije da su mesta gde se nalazi hrvatsko vo stvo veoma udaljena od nas i da u povoljnim uslovima put do njih traje više dana, a ponekad nedelju i više dana. Iz toga smo zaklju ili da emo u najboljem slu aju sti i na završetak Kongresa, naravno, pod uslovom vanredne sre e, da e kurirske veze funkcionisati odli no, da prelazi ne e biti blokirani i da je hrvatska slobodna teritorija toliko prostrana da bi se bar jedan deo puta prevezli. Uprkos tim vanredno lošim izgledima da stagnemo bar na završetak Kongresa, nije nas napustila odvažnost, i puni vrste rešenosti i mladala kog žara krenuli smo na put.

Se am se da su putevi bili pretrpani dubokim snegom, koji je padao i dalje. Za pratnju smo dobili druga koji je trebalo da nas dovede do slede e veze na reci Krki. No, tada još nismo znali ono što smo saznali tek znatno kasnije, naime, da Krka posle ofanzive na tom mestu uopšte nije bila prelazna jer su je neprijatelji držali vrsto u rukama, a naše jedinice bile su daleko od nje u brdima i u to vreme nisu održavale kurirske veze, odnosno prelaz preko reke. Krenuli smo neposredno na jug prema Krki i Gorjancima, koji se grani e sa Hrvatskom, jer je taj put bio najkra i. Za nastale promene nismo znali. Ranije, Krka se mogla pre i no u, jer su se duž nje nalazile jake straže. Prelaz danju bio je nemogu . Kad smo stigli do nje, kurirska veza za prelazak i nastavak puta nije postojala. Nastojali smo da se sami probijemo preko nje, ali gde god smo pokušali svugde smo naleteli na italijanske i belogardisti ke zasede. Tako nam je prošla no u bezuspešnim pokušajima da pregazimo ledenu Krku, a time smo izgubili dvanaest dragocenih asova za kretanje. Ni u toku narednog dana i no i nije nam uspelo da pre emo na drugu obalu Krke.

Nismo mogli ni da dobijemo vezu koja bi nas vodila dalje prema partizanskim prelazima u pravcu Hrvatske i dovela nas do hrvatskih veza. Bili smo, dakle, u bezizlaznoj situaciji, jer nam je dalji put za Kongres bio zatvoren. Morali smo se pomiriti sa injenicom da ne emo mo i u estvo-vati na Kongresu, i da e se on održati bez ijednog predstavnika slovena ke omladine. Morali smo prihvatiti injenicu da veze nema i da prosto ne možemo i i dalje. Teška srca pomirili smo se sa stvarnoš u. Nije to bilo lako, jer smo sa punom odgovornoš u bili svesni šta zna i Kongres i u eš e slovena ke delegacije na njemu. Pognute glave, kao pobedeni, vratili smo se svako u svoju bazu. U me uvremenu Kongres je po eo i završio svoj rad. Taj neuspešni put i odgovornost za njega znatno su pogoršali moju bolest, tako da sam jedva stigla u Okružni komitet i tamo se ozbiljno razbolela. Time je okon an pokušaj da slovena ka omladina u poslednjem trenutku uputi svoju na brzinu formiranu delegaciju na Prvi kongres USAOJ-a u Biha .

Od svih o ekivanih delegacija, na Kongresu je nedostajala jedino slovena ka. CK SKOJ-a tada nije znao da je u Sloveniji baš u to vreme vladala teška situacija, i da nisu stigle ni njihove poruke do nas ni naša mala delegacija do njih. Da slovena ki oslobodila ki pokret nije baš tada preživljavao svoju najtežu krizu, što je, pored ostalog, imalo za posledicu i privremeno prekidanje veza, predstavnici Slovenije sigurno bi u estvovali i na Prvom zasedanju AVNOJ-a i na Prvom kongresu USAOJ-a. Odmah posle Kongresa Ivo Lola Ribar i Rato Dugonji iskusili su koliko je Slovenija u ono vreme bila teritorijalno odvojena i teško dostupna. Ra unali su, naime, da e im za put od Biha a do CK Slovenije biti dovoljno 7—10 dana, a stvarno im je bilo potrebno skoro mesec dana. U takvim uslovima ni slovena ka omladinska delegacija nije mogla sti i do Biha a za dva dana, i to još bez potrebnih kurirskih veza, i neposredno posle ofanzive. Ali, mada niko iz Slovenije nije u estvovao na Prvom kongresu, slovena ka omladina je, im je naknadno obaveštena o Kongresu i njegovim zaklju cima, primila sa velikim oduševljenjem sve odluke i u celini se uklju ila u borbu jugoslovenske antifašisti ke omladine u zajedni koj organizaciji USAOJ-a.

KAKO JE PRVI KONGRES USAOJ-a UTICAO NA OMLADINSKI POKRET U SLOVENIJI

Uskoro posle Kongresa stanje u Sloveniji po elo se poboljšavati. Bela garda i okupator pretrpeli su prve ve e udarce posle ofanzive, snaga OF i naše vojske neprekidno je narastala, veze su bile uspostavljene, organizovani rad se produžio i dobijali smo opet literaturu, a u njoj i materijale sa Prvog kongresa. Umesto u pretkongresnim pripremanama, slovena ku omladinu upoznavali smo posle Kongresa s njegovim radom, zna ajem USAOJ-a i zadacima koje je on postavio pred sve nas. Naša omladina je sa vanrednim oduševljenjem primila stvaranje USAOJ-a. Ose ala se snažnijom jer je znala da je ujedinjena sa herojskom omladinom drugih jugoslovenskih naroda u jedinstveni savez. Uklju ivanje ZSM u USAOJ primila je slovena ka omladina kao veliku ast i istovremeno kao obavezu da svojom borbom posvedo i da zaslužuje mesto pored omladine svih jugo-

slovenskih naroda u zajedničkoj organizaciji. Stvaranje USAOJ-a bio je jedan od naročito značajnih faktora zbog kojih je polet slovenačke omladine u to vreme izvanredno ojačao i dobio stvarnu masovnost i razmah.

Drugi faktori koji su doprineli velikom poletu bili su: opšta situacija oslobodilačkog pokreta bitno se poboljšala, kriza je prošla, itav OF i slovenačke partizanske jedinice prešle su u period poleta i sve veće ih pobjeda. Partijski i skojevski redovi su ovisnuli. Partija je snažno pomogla SKOJ-u i itavom omladinskom pokretu da prebrodi neprijateljeve udarce, jer je okupator pogodio omladinsku organizaciju jače nego sve druge. Januara 1943. godine Centralni komitet KP Slovenije naimenovao je novi Pokrajinski komitet SKOJ-a za Sloveniju, u koji su ušli Stane Kavc i kao sekretar, Ivan Gorjup i ja. Sledio je dolazak Ive Lole Ribara i Rate Dugonjiča u Sloveniju. Oni su nas suštinski pomogli, i novi PK uspešno je pristupio radu. itav SKOJ i ZSM našli su pravi sadržaj rada i vrstu osnovu. Zatim je PK odredio svoje stalno sedište, proširio svoje redove novim članovima, obrazovao svoj agitprop, postarao se za redovno izlaženje lista ZSM „Mladina“, a kasnije i časopisa „Pionir“ i „Mlada Pest“» pobrinuo se da su se u Gorenjskom, Primorskom u Štajerskoj i Koruškoj oformila povereništva PK, a kasnije i oblasni komiteti SKOJ-a, otvorio redovnu političku školu za vođe i kadrove SKOJ-a iz vojske i sa terena, organizovao SKOJ u vojsci i pomogao da se održi Prvi kongres ZSM.

Kad je od 10. do 12. oktobra 1943. godine u Kočevskoj Reki održan Prvi kongres Zveze slovenske mladine, slovenački omladinski pokret bio je veći toliko snažan da je predstavljao masovan i izvanredno važan faktor u slovenačkoj oslobodilačkoj borbi. I u onim predelima Slovenije gde omladinski pokret u prve dve godine nije mogao zauzeti pravu širinu, razvio se snažno u to vreme prvo u Primorskom i u Trstu, a zatim u Gorenjskom, zatim u Štajerskoj i Koruškoj. Ustanak je zahvatio sve slovenačke pokrajine i objedinio omladinu ujedinjenu u SKOJ-u, ZSM i USAOJ-u.

Prvim kongresom USAOJ-a bilo je završeno razdoblje prvih velikih pobjeda i teških udara koje je slovenački antifašistički pokret pretrpeo u toku prve dve godine narodnooslobodilačke borbe. Svojim uključivanjem u Ujedinjeni savez antifašističke omladine Jugoslavije, slovenačka omladina dobila je snažan moralni oslonac i veru u snagu mlade udružene jugoslovenske generacije. To joj je dalo i silan polet, koji joj je omogućio da postigne u vojsci i na terenu nove, sve veće uspehe, i da doprinese veliki udeo oslobodjenju slovenačkog naroda i bratskoj zajednici jugoslovenskih naroda u slobodnoj, socijalističkoj otadžbini. Dugogodišnji rad KPJ i njegova neposredna briga o SKOJ-u i mladoj generaciji, dala je i u Sloveniji bogate rezultate.

VILMA BEBLER-PIRKOVIC

JOVO STANIVUK PIŠE PISMO CUJI DJEVOJCI
PO LEPTIRI I

**Sa grani ne bojne uke ispod koje Cuja
sa jatom žetelica srpom grabi ugroženu
pšenicu**

*Adresa leptiri e:
Drugarici Cui (akobogda: Stanivuk),
onoj dolje žetelici u marami ko rujnu maku.
Šalje: pola soko, pola, reci, vuk,
ja, kaži, Jovo Stanivuk.
Položaj: uka, pasište vjetru i oblaku.
Stanje: neprijatelju na domaku.*

*Ali neka!
Nek sve budu, kaži, žetelice spokojne,
jer njega ovdje eka
trista kivnih risa
i sa svakog visa
tristaitri tajne guje prisojne!*

*Za pšeni no rujno zrno
oruji e ga eli no i crno!...*

*A sada, Cuijo, sretna ti žetva ta!
Ja ti evo pišem, pa što ne mogu da napišem
to dahom ovoj leptiri i upišem
u krila cvjetnata,
u svilen prah i šarice.
(„Ne struni samo“, velim „poštarice,
nose i joj treptimice!“)*

*Pišem i pismom ti mašem sa stražarskoga visa,
a avih ruku i a avog rukopisa.
Srpe u huku, maramo pala po pletenicama,
sa vrh ti uke
u to klasje-talasje bacam obje ruke!*

*Košuljo, pahulja sn'jega, ne stopi se dolje u pšenicama,
dotrepti mi srcu pod. prsaluke!...*

*Pišem ti s bojnoga visa,
s rpe vrelih mitraljeskih aura
što još dime poslje bojnog romora,
s pusta pišem aira, —
tri mu ljeta ne omirisa
ovca busena, ni obanka mednog bokora*

*Svuno borba, pa sad vojska odmara.
Zatišje i omara.
Ni ptice ni biglisa.
Ko uzeti, mrav i bubamara.
Samo moje srce udara
i trga mi žicu rukopisa,
zaboravim slova —
pa žanjem i ja s tobom u žuboru klasova*

*To me želja vara
i na suncu leptirkina šara ...*

*Stoga ne ekaj, ve mi mjesto otpisa
odmahni srpom i maramom iz žitnih ilibara,
baci mi na vrh uke
te zvonke sa ruku belenzuke,
il u se, toga mi hjeba, odavde sjurnuti žmurke
u te pšenice plave i tvoje crne kurjuka!
Dotrepti mi širom u ruke,
s vjetrom mi se klasa na klas dotalasaj se treptimice
plahim prhom prepelice,
krotkim spustom leptiri e .. .*

*eka te moje lice
i sastavljene moje trepavice.*

SKENDER KULENOVI

BIHA - CENTAR
OSLOBODJENE TERITORIJE

U OSLOBODENOM BIHAU I CAZINSKOJ KRAJINI

Bihać je odvajkada bio značajan ekonomski i administrativni centar u Bosanskoj krajini i kao takav formirao se dugi niz godina. Grad leži na rijeci Uni i naslanja se na planinu Plješevicu. Njemu gravitira ne samo taj dio Bosne, nego i dio Like i Korduna. Jugoistočno od grada proteže se planina Grmeč, čijim jugozapadnim i južnim padinama vodi cesta Bihać — Bosanski Petrovac — Drvar, a sjevernim obroncima, vijugaju ceste za Bosansku Krupu i Bosanski Novi. Kroz živopisnu dolinu rijeke Une vode željeznička pruga i cesta do Bosanskog Novog, a odatle za Banju Luku i Zagreb. Na 12 km od puta za Bosansku Krupu, sjeveroistočno od Bihaća, odvaja se cesta preko Ostrošca za Cazin i V. Kladušu. Južno od Bihaća vodi cesta preko D. Lapca za Liku i Dalmaciju, sjeverozapadno preko Likačkog Petrovog Sela sa lijeve strane vodi cesta za Plitvička jezera, Luku i Dalmaciju, a sa desne za Kordun i njegov centar Karlovac. Koliko god da je grad bio važan politički i administrativni centar kraja od preko 200 000 stanovnika, on je, istovremeno, po svom položaju bio srednjočuvani, i važio za značajno strateško područje i poprište mnogih bitaka u toku svoje historije¹.

Bihać je i za nas partizane imao vrlo veliki značaj i esto smo, i onda kad nismo imali dovoljno snage, pomišljali kako da ga oslobodimo.

Koliko se sjećam, pripreme za napad na Bihać počele su onog dana kad se, jula mjeseca 1942. godine, u OK za Podgrmeč razgovaralo o tome sa drugom Kostom Nadom. U tim razgovorima učestvovali su drugovi Sefket Maglajlić, sekretar OK KPJ za Podgrmeč, Košta Nadim i članovi OK. Već tada svi razlozi išli su tome u prilog. Između ostalih i ovi:

a) poslije kozarske ofanzive pred nas se ozbiljno postavio problem izvršenja neke značajnije akcije koja će imati veliki politički značaj;

b) u Bosanskoj krajini postojale su znatne vojne snage proleterskih brigada i krajiških boraca, koje je zajedno sa hrvatskim jedinicama (Lika, Kordun, Banija) bilo moguće koncentrisati za izvršenje neke značajnije akcije;

c) već tada se osjećala potreba za tada širom i većinom oslobođenom teritorijom, naročito onom koja do tada nije bila znatnije obuhvaćena oružanom borbom naših jedinica i našim političkim uticajem;

¹ U proteklom ratu, misleći da će doći do iskrcavanja saveznika, neprijatelj je dovlačio svoje trupe u zapadnu Bosnu i Dalmaciju, i utvrđivao Bihać i okolna uporišta. On ih je povezao sa garnizonima u Bosanskom Petrovcu, Drvaru, Grahovu i Kninu i onima na Kordunu i Lici, računajući da će, u slučaju eventualnih događaja, lakše manevrisati svojim snagama. Bihać je prema tome bio i značajan centar u strateškom pogledu za odbranu jadranske obale. Njemačke i druge okupatorske snage odstupale su 1945. godine preko Bihaća i Slunja za Karlovac i Zagreb.

d) prije zime morali smo još bolje naoružati i snabdjeti vojsku. U isti mah težili smo da zimu provedemo u gradovima;

e) težili smo da neprijatelja odsjemo od obale (kidanjem linija njegovog snabdjevanja, prisilili bi ga da se snabdijeva morskim ili zaoobilaznim putem preko Rijeke);

f) povezali bismo slobodne teritorije Bosanske krajine i Hrvatske;

g) oslobodimo Bihać, zapravo koridora dolinom Une od Bosanske Krupe do Bihać, rasteretili bi znatne naše snage, koje su do tada djelovale oko tih garnizona, i one bi se mogle usmjeriti na područja koja se graniče sa našom oslobođenom teritorijom i u drugim pravcima;

h) Bihać bi tada ostao u centru oslobođene teritorije duboko u pozadini što se kasnije i dogodilo.

Iako svi ovi faktori nisu bili tada sasvim jasni, sve je išlo u prilog da treba i da je moguće taj napad uspješno izvesti.

Predužete su odmah manje akcije u široj okolini. Od jula do novembra 1942. izveden je, sa bosanske strane, veliki broj raznih napada na tom terenu. Napadi su sve više izvođeni i u dubinu teritorije koju je neprijatelj kontrolisao.

Sve do polovine oktobra 1942. godine vladalo je mišljenje i kod mnogih naših drugova (a tako je i bilo) da gradovi ne mogu biti duže vrijeme naši centri. A ve 27. oktobra stav Operativnog štaba za Bosansku krajinu bio je **da se Bihać može duže zadržati u našim rukama** (podvukao H. K.)².

Svi ovi napadi dokazivali su da široki prostori između gradova, koje neprijatelj nije utvrđivao, nisu tako „vrsti“ da se preko njih ne može krstariti i uspješno izvoditi akcije, prodore ili diverzije. Osim toga, dokazivali su i to da se takvim napadima brže uspostavljaju neposredni kontakti sa stanovništvom pojedinih sela, i da se narod kroz njih brže upozna sa ciljevima narodnooslobodilačke borbe, što se, kasnije, pokazalo vrlo korisnim. Najzad, time je verifikovana naša taktika da stalnim napadima i uznemiravanjem potiskujemo neprijatelja u gradove, a potom da te gradove napadamo i oslobađamo. To se pokazalo ispravnim i na primjeru napada na Bihać. Kakva je situacija bila u opkoljenim gradovima najbolje ilustruje neprijateljev dokument od 20. jula 1942. koji govori o situaciji u opkoljenom Bihaću.

Na sastanku ustaških vojnih i civilnih vlasti u Bihaću vođen je zapisnik iz kojeg se između ostalog vidi:

... „Ustanovljuje se, da je ovome kraju davno nestalo šehera, a tako isto monopolskih artikala... Dostava šehera i monopolskih artikala mogu na je **samo putem vojnog zrakoplovstva**“ ... (podvukao H. K.). A na drugoj strani istog zapisnika stoji:... „Suvišno je obrazlagati da kraj ovakvog stanja javni red i mir ne može biti na svojoj visini i da nezadovoljstvo iz dana u dan sve više raste“ . . .

Od polovine oktobra naše jedinice nisu ispoljavale već u aktivnost prema Bihaću da bi otupile budnost neprijatelja u pogledu naših priprema za napad na grad.

² Pismo Operativnog štaba za Bosansku krajinu.

³ Zapovjedništvo oružanih snaga u Bihaću i okolici 20. srpnja 1942. godine T. broj 515/942. i zapisnik T. broj 437/42. Arhiva za historiju radničkog pokreta, Zagreb.

Prisustvovao sam još jedinom sastanku kad se već konkretizirao prijedlog Vrhovnom štabu o napadu na Bihać. To je bilo u školi u Gornjem Budelju, poslije drugog oslobođenja Ključa. Tom sastanku su prisustvovali: Kopački Popovi, komandant 1. proleterske brigade, Slavko Rodić, i još neki oficiri Operativnog štaba za Bosansku krajinu⁴. Povod za to bio je i dogovor o rasporedu snaga proleterskih i krajiških jedinica na pojedinim sektorima Krajine, i ofanzivnim dejstvima protiv neprijatelja. Diskutovalo se samo o dvije varijante po etka zamašnijih ofanzivnih operacija i to: da li prvo napasti Bihać ili utvrđenu neprijateljevu liniju Ljubija — Bosanski Novi i gradove Sanski Most i Bosansku Krupu. Pošto se otkivao sastanak kod druga Tita, nakon diskusije, nedvojbeno je zaključeno da se konačno predloži Vrhovnom štabu napad na Bihać. Zatim raspravljalo se o akcijama na neprijatelja u Ključu i o našim ofanzivnim dejstvima na Manjača i napadu na Jajce. Zato sve napade na gradove i druga mjesta poslije kozarske ofanzive i dolaska proleterskih brigada, treba u neku ruku smatrati uvodom u ovu najveću i najznačajniju bitku — bihaćku.

Nije prošlo ni mjesec dana od tog sastanka, a Bihać je bio slobodan. Poslije oslobođenja grada nastalo je gonjenje obezglavljenog i demoralisanog neprijatelja prema Zagrebu.

Ta pobjeda, pored ostalog, omogućila je nove vidike našoj borbi i nagovijestila da nije daleko naša konačna pobjeda i sloboda.

U OKRUŽNOM KOMITETU

Ponesen i sam našim uspjesima i pobjedama, radovao sam se kad sam dobio depešu da počinjem u Bihaću na rad u Okružni komitet.

Poznavao sam još od prije rata taj kraj i znao se sa mnogo drugova koji su u njemu živjeli i radili. Sad mi se pružila prilika da u njemu boravim i neposredno politički radim. Tome sam se radovao zbog toga jer sam otkivao da u se u Bihaću, na oslobođenoj teritoriji, sreći sa mnogim istaknutim drugovima našeg pokreta, koristiti se njihovim iskustvima i zajedno s njima raditi. Pa i pored toga, teška srca oprostio sam se od drugova i drugarica iz Ribnika, Sanice i Ključa, a posebno od onih koji su u estvovali u poznatoj žetvi i s kojima sam već bio navikao da radim. Akcija omladine u prikupljanju ljetine bila je već završena ali je nastavljen intenzivni politički rad među stanovništvom i borcima Ključa, Sanice i Mrkonjić Grada. No, pohitao sam da što prije stignem u ovaj naš krajiški, tada najveći i, jugoslovenski slobodni grad.

Slobodna teritorija, stvorena poslije bihaćke operacije, imala je za nas višestruki značaj. Međutim, potrebno je vremena da se pojedine stvari detaljnije izučavaju i analiziraju, a mi kao vojnici dužni smo da damo svoj

⁴ Meni je sada teško bez dokumenata navesti sva imena vojnih i političkih rukovodilaca koji su prisustvovali tom sastanku. Bilo ih je najmanje 10—15. Ali ono što mogu tvrditi i što mislim da je važno da ostane zabeleženo jeste činjenica da je taj sastanak bio i da se na njemu o tome raspravljalo. I sâm sam kao sekretar OK KPJ za Ključ—Mrkonjić bio prisutan. Moje prisustvo je bilo vezano za one akcije koje su predviđene da se izvedu na području našeg okruga.

prilog iznose i podatke o onome što smo radili, i što nam je ostalo u sjećanju ili zabilježkama.

Za nas koji smo radili u Okružnom komitetu bilo je vrlo važno razviti što širu političku aktivnost u cijelom okrugu. Uslovi za to bili su izvanredni. Prije svega pomoć CK KPJ bila je vrlo velika. Može se slobodno reći i da je ona bila za nas od presudnog značaja. Skoro nije bilo sastanka da mu nisu prisustvovali drug Marko, Moša ili Ivan Milutinović. Drugi uro Pucar Stari dolazio je takode na sastanke. Njihovo prisustvo nastojali smo da što bolje iskoristimo. Osim njih u Bihaću su boravili mnogi naši istaknuti drugovi, koji su nam na razne načine pomagali i učestvovali u našim akcijama koje smo preduzimali u okrugu. Nikada u Bihaću nije bilo više rukovodilaca revolucije i istaknutijih političkih aktivista, nego u novembru i decembru 1942. i u januaru 1943. godine. Kad god razmišljam o tom periodu, uvijek mi navire misao da je to bila godina kad je Bihać, sticajem svih okolnosti, našao sebe, i kad je, po tim događajima, ali i po ljudima koji su boravili u njemu, postao najznačajniji centar naše revolucije.

Političko stanje u okrugu zahtijevalo je intenzivan rad komunistički i svih političkih radnika na terenu. U Komitetu i na terenu imali smo prekaljene komuniste i aktiviste, preokupirane samo aktivnim političkim radom i željom da postignu što bolji uspjeh.

Upoznati stanje u okrugu i pronaći forme političkog rada koje će najbolje odgovarati situaciji, zahtijevali su izvjesno vrijeme informisanje i snalaženje. Da bi se ocijenili događaji koji su se ovdje odigrali 1941. i 1942. trebalo je poznavati ovdašnjeg ovjeka i njegov život od ranije, i prilike u kojima je on živio. Sve je to bilo usko vezano jedno sa drugim. Sva ona zbivanja u 1941. i 1942. godini u ovom kraju i krvoprolića vuku svoje korijene još od mnogo ranije u postupcima prema ovom ovjeku, raznih osvajača kao i nenarodnih režima stare Jugoslavije, a naročito u politici raspirivanja mržnje i netrpeljivosti između Srba, Hrvata i Muslimana. Okupatori i ustaše samo su podjarili te vještački stvorene sukobe (koje je godinama podržavala jugoslovenska buržoazija) stavljajući i sve srpsko stanovništvo van zakona, i dajući najgorem ološu iz hrvatskog i muslimanskog stanovništva kamenu i pušku da vrši masakr i orgijanje nad svojim susjedima i zemljacima.

Posebno je mukotrpno narod Cazinske krajine dolazio do onog najminimalnijeg za održavanje golog života. Prema njemu su se prije rata svi režimi odnosili otvoreno ugnjetajući a da za taj cijeli kraj nisu ništa učinili. Zar razna poniženja i nipodaštavanja ne vuku svoj korijen od mnogo ranije, zar šovinističke jarosti i izživljavanja nisu bila prisutna u svakoj zgodbi? Sve to i mržnje najčešće su se završavale tu ama i krvavim obračunima Srba i Muslimana. Može se reći i da su političke suprotnosti i razbijački rad nenarodnih stranaka, kao i teški ekonomski uslovi, doprinijeli takvom stanju.

Partija je već u predratnim godinama ulagala velike napore u cilju mobilizacije širokih narodnih masa u redove Udružene opozicije da bi se što uspješnije suprotstavila fašističkoj opasnosti. Taj uticaj, donekle, osjetio se na izborima neposredno pred rat. kad su kandidati Udružene opozicije znatno potisnuli režimske eksponente.

Biha je u to vrijeme bio vrlo aktivan politički centar. U njemu je **nekoliko** godina prije rata obnovljena partijska organizacija i formirani Mjesni komitet KPJ i Mjesni komitet SKOJ **koji** su do rata razvili značajnu delatnost. Na čelu naprednog pokreta nalazili su se studentska i srednjoškolska omladina i mladi radnici, većinom zanatlije, koji su se sve više okupljali oko SKOJ i KPJ. Mjesni komitet KPJ Biha i MK KPH Karlovca djelovali su preko pojedinih članova KPJ i SKOJ ili simpatizere na teritoriju Cazina i V. Kladuše.

Omladina je bila više aktivna ljeti i za vrijeme zimskog raspusta, jer su na taj teren dolazili oni koji su se školovali u drugim gradovima gdje su dolazili a dodir sa naprednim stremljenjima. Budući da je ta organizovana politička aktivnost i Cazinu i V. Kladuši poela neposredno pred rat, nisu, radi tako kratkog perioda, ni postignuti neki vidniji rezultati na terenu, izvan gradova. Omladina Biha i bila je vodeća politička snaga u gradu i okolnim selima. Partija je baš me u tom omladinom, a jednim djelom i me u omladinom V. Kladuše i Cazina, nalazila uporište i podršku i preko nje razgolićavala ulogu nenarodnih režima u bivšoj Jugoslaviji i politiku velikosrpske buržoazije, koja je s Jugoslovenskom muslimanskom organizacijom i hrvatskom buržoazijom gurala zemlju u fašistički tabor i rat.

Okupator i ustaše tražili su podesne ličnosti na koje bi se oslonili i preko kojih bi vršili svoj uticaj na široke narodne mase. Oni su tražili političku podršku a ljudima (ranijim pripadnicima građanskih stranaka) koje su nastojali na bilo koji način uvrstiti u ustašku organizaciju. Zato su odmah po svom dolasku pokušale da uspostave kontakt i da prave političke kombinacije sa Nurijom Pozdercem, Abdulahom Ibrahimpašićem, Suljanom Suljićem, Hasanom Miljkovićem i još nekima. Nurija Pozderac nešto zbog svoje ranije orijentacije, a još više zbog stava prilikom okupacije zemlje, nije bio za ustaše podesna ličnost preko koje bi oni vršili svoj uticaj u ovom kraju. Ustaše bi sigurno prešle i preko njegovih stavova, a to su i pokušale, ali je Nurija odbio svaku saradnju s njima. On je energično odbio susret sa velikim županom Kvaternikom, kad je ovaj u ljeto 1941. godine dolazio u Cazin i namjeravao da razgovara sa Nurijom.

Ni u Biha u ustaše nisu mogle da nađu ličnost od političkog uticaja iako im je bilo do toga mnogo stalo. Pokušaji sa ustašom Osmanom Kulenovićem propali su. Pripadnik ilegalne ustaške organizacije u doratnom periodu on se uopšte nije oformio kao politička ličnost koja bi bar nešto značila u najbližoj okolini. Sada se on još više profanirao kao najobičniji ustaški sluga. U grad su se sjatile najcrnje ustaše Ljubo Kvaternik i Maks Luburić da organizuju policiju i ustašku vlast, da izvrše mobilizaciju u domobranu i za isto ni front. Ubrzo su pokušali hapsiti komuniste i rodoljube i klati stanovništvo.

Opređenije Hasana Miljkovića za ustaše bio je udarac za Cazinsku krajinu. On je kao član HSS i marksist, ambiciozan i kolebljivac, prihvatio saradnju sa ustašama. Time je on zadao ozbiljne teškoće našem pokretu. S obzirom na to što su bivši narodni poslanici Nurija Pozderac u Czinu i Abdulah Ibrahimpašić u Bihaću, a Suljan Suljić u Otoku, ostali po strani od događaja i odbili saradnju sa ustašama, Miljkovićeva prilaznja ustašala dezorijentisala je u izvjesnoj mjeri narodne mase Cazinске krajine,

jer je do rata napredni pokret djelovao preko Udružene opozicije iji su nosioci bili Hasan Miljkovi i Abdulah Ibrahimpaši .

Drugi li nosti koje su mogle igrati neku značajniju ulogu i koje su imale neki veći i politički uticaj nije bilo u to vrijeme na ovom području. Sve druge manje grupacije i pojedinci, koji su imali neki uticaj na mase u ovom kraju, različit su se opredjeljivali. Važno je bilo ostvariti uticaj i na te pojedince, jer su oni za sobom mogli povući i citavu porodicu.

Već prvih dana okupacije naše zemlje, i pored silnih zaoštavanja, dolazilo je do izražaja, iako grubo gušeno, antifašističko raspoloženje u jednom dijelu naroda ovog kraja. Međutim u dijelom građana, koji inače nisu bili lijevo orijentisani, došlo je do distanciranja i pasivizacije zbog ustaških postupaka. Na primjer, nisu hteli da primaju nikakve dužnosti niti da u estvuju u ustaškom pokretu. Najnapredniji dio Hrvata, istina ne tako brojna, bez rezerve je prišao NOP. Manji dio Hrvata, ma ekovaca, odmah se stavio u službu ustaša dok se drugi dio držao potpuno po strani kako od ustaša tako i od našeg pokreta. Zločini ustaša ponukali su bihaćke sveštenike fra Viktora i fra Bosiljka, da protestuju u Bihaću kod velikog župana Kvaternika protiv proganjanja i klanja srpskog naroda. Kvaternik ih je izbacio iz kancelarije i zabranio im dolazak u Kotarsko predstojništvo i Županiju.

Pokolj srpskog stanovništva, koji su izvršile ustaše, otričao je mnoge Muslimane i Hrvate. Zločini ustaša, nekad izvođeni javno u prisustvu građana, uticali su u najmanju ruku na pasivan stav većine građana prema ustaškom pokretu. Građani su se zgražavali nad izvršiteljima zločina. Ali, u tome sveopštem i zahuktalom fašističkom bjesnilu i krvi, nije se imalo dovoljno snage da se na licu mjesta odupre. Raznim intervencijama, ili na drugi način pomagalo se pojedincima ili pojedinim porodicama. Ali, sva ta solidarnost u najtežim slučajevima nije bila dovoljna: Naše snage i politički uticaj nisu bili takvi da se spriječi zločin. Sam Nurija Pozderac, savjetnik i nemoćan pred masovnim pokoljima koji su ustaše počinili 2. avgusta 1941. godine prvo u Cazinu nad 12 Srba talaca, a zatim nad Srbima sela Osredka, Vrela, Gate i dr. istupio je otvoreno na ulici i protestovao protiv počinjenog zločina. Iako time zločini nisu spriječeni, bila je to više nego hrabrost i bunt ne samo Nurije Pozderca, nego i sredine u kojoj je on živio i radio. Neprijatelj je bio nemoćan da kazni tu javnu osudu i da spriječi demaskiranje počinjenog zločina. Ta Nurijina intervencija došla je neposredno nakon što su rukovodstva Jugoslovenske muslimanske organizacije (muslimansko rukovodstvo u Bosni i Hercegovini na čelu sa Džaferom Kulenovićem) i Jugoslovenske radikalne zajednice, kome je ranije pripadao i Nurija Pozderac, zagazili u izdaju i zločin. Bez obzira o kome se radilo i da li su se zločini zvali ustaše, zelenaši, pripadnici Handžar-divizije, legionari ili su ubijali u ime kralja i za kralja i nosili etničke kokarde sa mrtvačkom glavom, svi oni zajednički sačinjavali su zločinu kućinu protiv naroda. Uporedo sa širenjem i jačanjem našeg pokreta sve je više izlazio na površinu sav taj šljak i ološ koji u krvi zločina i moru svireposti nisu prezali ni pred njim, ni od koga, koji su u svakoj novoj prilici činili sve gnusnija i svirepija razbojništva, koja su prevazilazila zločine inkvizicije, nezapam-

ena i zapanjuju a za ljude, pogotovu kad su ih inili i oni koji su do ju e živjeli zajedno sa svojim žrtvama, išli zajedno na pijacu, sjedeli po kafanama ili zajedno njivu orah.

Drugovi u Biha u, Czinu i V. Kladuši živjeli su i radili u takvim uslovima kad raznim fašisti kim zlo incima ovje iji život nije zna io ništa, kad su životi mnogih zavisili od pokreta kaži prsta na obara u pištolja ili karabina fašiste. To je bila sredina u kojoj je ovjek ponižavan, zatvaran, mu en i kao ništavilo bacan na najnižu ljestvicu svog bivstvanja, na laktašenje i plja ku, na žbirovanje i denuncijacije, na ucjenjivanje i na sva druga najniža i najgnusnija moralna srozavanja, pa i na zlo ine. Oni su, stalno se izlažu i raznim opasnostima, borili na život i smrt protiv takvog neprijatelja.

Ustaše su od ovjeka stvorile neoovjeka, bijesnu zvijer u ljudskom obliku. Trebalo je okrvaviti ljudima ruke. Nahuškati ih da jedni druge ubijaju. Neke nije mnogo trebalo ni tjerati. Oni su kao psi pohitali svome gospodaru i brzo se prihvatili krvavog zanata.

Prema drugim iz redova Muslimana i Hrvata trebalo se prikazati kao oslobodilac, pa ih onda postepeno pripremati za masovne pogrome. Nakon toga, po srpskim selima Pritoci, Hrgaru, Gorijevcu, Osretku, Pištalinu, Glinici, Pernoj, Grmuši, Ljeskovcu, Bojnoj, Ivanjskoj, Stalbandži, Bugaru, Mašvini i dr., nastalo je orgijanje ustaša i skoro svaki dan, jula i avgusta 1941. godine gorelo je po neko od tih sela. Uskoro su po elagoriti i muslimanska sela: K. Vakuf, Orašac, Klisa i dr. Najprije je trebalo uništiti srpski narod do kraja, a onda na koga do e red.

Onima koji e sutra biti žrtve, trebalo je utjerati strah u kosti, obezglaviti ih, a onda, voditi kao stoku na masovnu klanicu, i istrebljivati, istrebljivati. Gnusno je to bilo. Gnusno do o aja. Zar onda ne biti u oslobodila kom pokretu i ne pripadati mu? To je u isti mah zna ilo za svakog tog ovjeka koji je pripadao našem pokretu, rodoljuba, iz grada i sa sela, bez obzira koliko mu je godina, vjerovao ili ne vjerovao u boga, bez obzira šta je radio i kakva je zanimanja prije toga imao — plemenitost i vra anje vjere u ovjeka, to je zna ilo rodoljubivost i neizmjernu ljubav koja se ni im ne može izmjeriti, prema rodnoj grudi, ljubav prema slobodi i borbi za slobodu, ljubav prema ognjištu i rodnom kraju na kojima smo odrasli, zajedno se igrali, u ili školu i zajedno živjeli i radili.

Naša Partija znala je i osje ala bilo naroda, i borila se za svakog ovjeka. Ona je i u ovom kraju bila jedina sposobna da ostvari široku platformu antifašisti kih snaga koje se bore protiv okupatora i njihovih slugu. Za nas je bilo veliko ohrabrenje i pove ala se nada u kona ni uspjeh kad su iz V. Kladuše i okolice, ve do marta 1942. godine, otišla u partizane 32 Muslimana da se bore zajedno sa borcima Korduna. Još je ve i broj omladinaca i starijih, iz okupiranog Biha a stupio u naše odrede u Podgrme u i Lici.

U tom najzna ajnijem periodu naše borbe, u najrevolucionarnijoj i najslavnijoj epohi naše istorije, kad su osloboenje i sloboda zna ili isto što i ponovno se roditi, stvarao se novi ovjek koji je kroz oganj i bespu a, ali u krvavim i ljutim okršajima s okupatorom i ostalim fašisti - kim zlo incima, stvarao bratstvo i jedinstvo naših naroda i borio se za

društveno uređenje koje će jednom za uvijek voditi zemlju procvatu i biti garancija da se staro i nenarodno neće više ponoviti.

Mukotrpno i pod izuzetno teškim prilikama radili su komunisti i svi simpatizeri u ovom kraju. Ali, i u najtežim danima ula se slobodarska riječ, koja je značila ohrabrenje i ukazivala da je konačno pobjeda naša i da će sila mraka biti uništena. I u onim slučajevima kad su prestala da kucaju srca dragih drugova Milana Pilipovića, Nade Beoković i Stane Sućević, Strahinje Radetića, Roge Obradovića i Miše Pjevića, kad su tragino završili svoj život i borbu Muhamed Bajri⁵ i Vone Hrovat, kad su u logoru ubijeni Sabljaković, Salihodžić, Galić, Sulejman Zahirović i Deli, kad je ubijen Vojin Marić, i kad se ginulo pred neprijateljevim bunkerima i na gradskim ulicama, ni tada borba nije prestajala već se rasplamsavala.

Teško je za povezivanje sa ovim terenom bile su mnogobrojne, jer je izvor aktivnosti bio Podgrme. Jedna od tih teškoća bila je rijeka Una, koja je pored željeznice i pruge i ceste, najviše onemogućavala veze i uticaj odakle je ona ranije dolazio. Preko Banije i Korduna politički uticaj na ovaj kraj bio je ranije manji. Zato je u martu 1942. poslana iz Grme a preko Banije i Petrove gore jedna grupa članova KPJ (Hamdija Omanović, Ferid Dedić, Mirko Turić i Semso Tabaković) da djeluju na terenu V. Kladaše i Cazina. Nesrećna je bila u tome što je uskoro uslijedila neprijateljeva ofanziva na Kordun i Baniju pa su rezultati rada bili minimalni. Naime, osim organizovanja i održavanja veza sa pojedinim simpatizerima, nije se poslije napuštanja V. Kladaše dublje prodrlo u tu teritoriju niti je paralisana neprijateljeva aktivnost. Tek je 3. bataljon 1. krajiškog narodnooslobodilačkog odreda izvršio uspješno marš dug preko 20 km kroz neoslobodenu teritoriju, napao neprijateljevo uporište u Cazinu i oslobodio ga. Prodor tog bataljona i njegov upad u Cazin pored vojnog, imao je veliki politički značaj. Gradani su vidjeli ko su partizani, stanovništvo je osjetilo naše prisustvo, a to je hrabrilo naše simpatizere i olakšalo politički rad.

POSLIJE OSLOBOĐENJA GRADA

Teško je opisati šta se sve zbilo onih istorijskih dana 1942. kad su oslobođeni Bihać, Cazin, V. Kladaša i druga mjesta. Značajno je bilo i to što su u Bihać došli drug Tito i Centralni komitet KPJ. To je bilo odlučujuće i značilo je preokret u pogledu masovnijeg učesništva naroda Bihaća i Cazinske krajine u narodnooslobodilačkoj borbi. Oni su iz Bihaća neposredno rukovodili narodnooslobodilačkom borbom i uticali na našu opštu aktivnost. Čak su nam članovi CK KPJ i lično drug Tito neposredno

⁵ Još u novembru mjesecu Bajrić, kao kurir OK KPJ za Bihać, odlazio je preko Grmuše i Ostrošca na područje Cazina i nosio propagandni materijal. Jednom prilikom kad je nosio materijal za Cazin, žandarmi su ga uhapsili i zatvorili u Ostrošcu. Uvao ga je jedan žandarm. U jednom momentu Ibrahim je iskoristio nebudnost stražara, ubio ga i sa njegovom puškom pobjegao u Grme. Drugi put se on, po zadatku OK, vraćao iz Cazina sa uspješno obavljenog zadatka. Uhapsila ga je jedna naša jedinica kod Bosanske Krupe kao „sumnjiva“. Nikakva njegova objašnjenja i razuvjeravanja nisu pomogla da se prenalga odluka izvrši i on strelja.

pomagali i li no prisustvovali mnogim sastancima što je u mnogome doprinijelo da se vrlo brzo mijenjalo političko stanje i raspoloženje naroda. Naša korist. Tada je nastupio revolucionarni polet u cijelom ovom kraju. Istorijsko zasjedanje AVNOJ-a imalo je, takode, ogroman značaj. U naš pokret potpuno se uključio i Nurija Pozderac, koji je na Prvom zasjedanju AVNOJ-a postao prvi potpredsjednik Izvršnog odbora. Pozdravljaju i one koji su prisustvovali Zasjedanju, Nurija Pozderac je sa govornice rekao:

„U ime svih Muslimana Bosanske krajine i u ime svih Muslimana Bosne i Hercegovine, ja pozdravljam Narodnooslobodilačku borbu i izražavam joj našu veliku zahvalnost, a naročito zahvalnost Vrhovnom komandantu drugu Titu.

... Mi Muslimani Bosne i Hercegovine, mi smo ubjeđeni da nam nema drugog puta nego u bratstvu sa vama, mi ćemo stupiti u vaše redove, mi u njih ćemo stupamo. U redovima etnika nema naših mjesta... Mi nismo imali mjesta, a nismo ni pitani da li nam je mjesto među ustašama. Ustaše su činile zločine nad Muslimanima kao i etnici... Jer, svi Muslimani treba da znaju da bi pobjeda naših neprijatelja, neprijatelja Narodnooslobodilačke borbe, značila potpuno istrebljenje Muslimana, zato je svim Muslimanima jedini put Narodnooslobodilačka borba" ...⁶ On je to rekao odlučno i dostojanstveno. Onako kako je to njemu dolikovalo. Za ostvarenje tih riječi i on se borio i kao potpredsjednik AVNOJ-a i kao predsjednik Sreskog narodnooslobodilačkog odbora u Cazinu.

Te riječi koje je Nurija kazao bile su za nas politički vrlo značajne, a naročito za politički rad među muslimanskim stanovništvom. Ali one su i odražavale političko raspoloženje među muslimanskog stanovništva prema našem pokretu u to doba. U okrugu je nastupila oštija politička diferencijacija i po selima.

Krajevi nastanjeni srpskim stanovništvom potpuno su pripadali pokretu. Nije bilo kuća iz koje se već nije neko nalazio u vojsci. Partija je u tim krajevima, za više od godinu dana, uspjela da konsoliduje svoje organizacije i da u vrsti pokret naročito u selima koja su bila slobodna od političke ustanka, pretežno na području Podgrmeča, Like, Korduna i Banije. Tu je Partija razvila široku aktivnost, organizovala narodnu vlast i masovne političke organizacije. Zato je težište rada, poslije oslobođenja Bihaća, usmjerila na područja nastanjena Muslimanima i Hrvatima.

Oslobođenja Bihaća, Cazina i V. Kladuša u ogromnoj većini bili su orientisani za pokret. Iz njih se već do polovine decembra 1942. godine dobrovoljno javilo u našu vojsku 422 omladinca i omladinke⁷.

Za nas je vrlo značajno bilo što su Muslimani i Hrvati na cijeloj teritoriji okruga ostali kod svojih kuća i što nisu pobjegli u gradove koje je neprijatelj držao. To je bio prvi slučaj da su u selima koja su naseljavali Hrvati i Muslimani stanovnici masovno ostali. Obično je do oslobođenja Bihaća i hrvatsko i muslimansko stanovništvo iz krajeva koje

⁶ Prvo i Drugo zasjedanje Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije Prezidijum Narodne skupštine FNRJ, Beograd, 1953. str. 66.

⁷ Izvještaj OK KPJ za Bihać —Cazin od 4. januara 1943. godine upućen Oblastnom komitetu KPJ za Bosansku krajinu. Arhiva Istorijskog odeljenja CK SK BiH, Sarajevo, (cit. Izvještaj OK KPJ za Bihać —Cazin od 4. januara 1943.).

smo oslobodili, bježalo pred našim jedinicama pod uticajem neprijateljeve propagande. Naprotiv, nekoliko dana poslije oslobojenja Biha a predalo se i prešlo na oslobo enu teritoriju pod punom ratnom opremom 50 domobrana, svi rodom iz V. Kladuše. Me utim, u hrvatskim selima Žegar u i Vedrom Polju, gde smo još od prije rata imali svoja uporišta, stanovnici su pozdravili dolazak partizana.

Ovaj preokret naro ito kod Muslimana, vidnije je *zapo eo onda kad se i u ovom kraju saznalo da* su ustaše sklopile sporazum sa etnicima maja 1942. godine u Banjoj Luci. A stanovništvu je bilo ve poznato kakve su zlo ine po inili etnici nad muslimanskim stanovništvom. Ipak najja i je faktor bio sve ve e narastanje snaga narodnooslobodila kog pokreta, sve zna ajnije pobjede i politika bratstva i jedinstva koju su ljudi vidjeli u praksi NOB-e. Muslimansko stanovništvo vidjelo je svojim o ima kako su ustaše postupale prema 10 000 izbjeglica (muhadžira) koji su se još prije našeg dolaska nalazili u Biha u, Cazinu, V. Kladuši i u selima oko njih, a sada su vidjeli kako smo prema njima mi postupali. Stanovništvo nije htjelo da se stavi na milost i nemilost ustašama. Pa i ako su htjeli da bježe od svojih domova, pitali su se kuda da bježe? Od koga?

*

Pored toga valja imati u vidu da su muslimanske mase po ele gubiti povjerenje u obe anja koja su im davana, i izbjegavale su, kad god su mogle, odlazak u neprijateljeve jedinice. Pošto ustaše nisu više imale uspjeha u mobilizaciji za Isto ni front, zadovoljili su se s tim, kad ve druk ije nije moglo biti, da naoružaju Muslimane da brane vlastita sela od partizana. To nisu bile ustaške regularne jedinice ve naoružane grupe mještana po selima. Okupator i ustaše su u 1941. godini po eli to provoditi pod parolom zaštite sela u borbi protiv „ etnika" i ustanika što su mnogi prihvatili i latili se oružja. One su, štite i svoja sela, štatile u stvari, komunikacije i prilaze gradovima i tako zamjenjivale ustaško-domobranske regularne jedinice. Masovnije uzimanje oružja došlo je kao rezultat pokolja i paljevina u nekim muslimanskim selima koje su izvršili neki etni ki elementi ili razjarene ustani ke mase. Sve se to pravdalo „ uvanjem svoje glave" kad to „država" nije bila u stanju da obezbijedi. To su ustaše dobro iskoristile. Prvi naoružani „branioci" tih sela bili su baš naoružani muhadžiri. Neke od tih grupa u kojima su bile ustaše, povremeno su vršile upade u srpska sela, plja kala ih i palila. To je permanentno zaoštravalo odnose Srba, Muslimana i Hrvata.

Razvojem narodnooslobodila ke borbe i našim stalnim uspjesima kod jednog dijela onih koji su imali oružje, po eli su sve više da slabe disciplina i moral, i oni su se sve više distancirali od ustaša. To su vrlo brzo osjetili reakcionari i uprlji su sve snage da spasu što se spasti može. Muslimanski reakcionari koriste i se sve ve im nepovjerenjem Muslimana prema ustašama i njihovoj vlasti, pokušali su da i oni, pod vidom samoodbrane od etnika (i svakog drugog ko ide protiv Muslimana) organizuju i naoružaju Muslimane po selima. Ali, oni sada organizovanije nastupaju nadaju i se da e jednog dana ipak uspjeti da mobilišu Muslimane u regu-

uro TILJAK - Zarobjenici, olovka

larne jedinice protiv Narodnooslobodila ke vojske ili za Isto ni front. Ipak, to je zna ilo izvjesnu emancipaciju širih narodnih slojeva od ustaša, ali ne i od najreakcionarnijeg sloja Muslimana i novi pokušaj spre avanja i prilaznja Muslimana narodnooslobodila kom pokretu. Nastala je vrlo udna igra. Muslimanski reakcioneri sada iz petnih žila nastoje da bi, pod' parolom: „Din je u opasnosti" i „Trebamo se sami zaštititi", formirali svoje oružane jedinice i naoružali Muslimane. Radi toga upu ena je u Zagreb u ljeto 1942. delegacija na elu sa Hasanom Miljkovi em. Paveli je delegaciju primio, ali je odbio da joj da oružje, jer ga, navodno, nije tada imao. Tako se delegacija vratila iz Zagreba praznih šaka.

Ali muslimanski reakcioneri vidjeli su da im gori tlo pod nogama. Gradovi su padali jedan za drugim u naše ruke. To ih je još više uznemirilo. Hasan Miljkovi organizovao je ponovno, neposredno pred napad na Biha , još ve u delegaciju koja je pošla u Zagreb da ponovno traži oružje od Paveli a. Oni su Paveli u iznijeli komandni sastav i organizaciju muslimanske milicije, ali su i tada bili odbijeni. Me utim, to odbijanje nije zna ilo da do takve realizacije ne e do i u nekom pogodnijem trenutku. Delegacija nije stigla da se vrati, jer smo mi ve oslobodili V. Kladušu, Cazin i ostale krajeve. Iz ovoga se mogla prozreti o ita namjera najreakcionarnijeg muslimanskog klera i politi ara da stvore svoju vojsku koja bi im poslužila u svakoj pogodnoj prilici da se predstave kao neki samostalni faktor.

*

Na slobodnoj teritoriji od Biha a do Otoke i od Otoke do V. Kladuše, pa rijekom Koranom da Gate i Iza i a, nalazilo se oko 90 000 Muslimana. To je jedna od etni ki najkompaktnijih teritorija Bosne i Hercegovine, nastanjenih muslimanskim stanovništvom. Zadatak da se svestranom politi kom aktivnoš u obuhvati cjelokupan okrug nije bio nimalo lak. Okrug je bio preko 17 mjeseci neprestano pod kontrolom neprijatelja i pod uticajem njegove propagande. Izuzev oslobo enja V. Kladuše, pred kraj februara 1942. mi nismo imali stalnijeg direktnog kontakta s tim podru - jem. Istina, V. Kladuša bila je preko mjesec dana u našim rukama i to je ostavilo izvjesnog uticaja na stanovništvo i predstavljalo je veoma veliki doga aj za cio taj kraj. Tada je u V. Kladuši oformljena komanda mjesta i izabran prvi opštinski narodnooslobodila ki odbor u Cazinskoj krajini na elu sa Hasanom Pajazetovi em i Osmanom Mržljakom. U selima su birani prvi odbornici narodne vlasti, a u Podzvizdu i Vidovskoj postavljeni su povjerenici. U V. Kladuši održana je 23. i 24. marta 1942. godine okružna partijska konferencija za okrug Karlovac kojoj su prisustvovali drugovi Vladimir Bakari , Vlado Popovi i Ivo Marinkovi .

Ljeskova ka i partizanska eta iz sela Bugara uspjele su da, donekle, pasiviziraju miliciju oko Tržca, Sturli a i Trža ki Raštela. Ali, to je bilo privremeno jer su sredinom 1942. godine ustaše, koje je predvodio zlikovac hodža Bori , i domobrani, izvršili snažan napad na sela Mašvine i Ljeskovac i nad srpskim stanovništvom po inile užasna zvijerstva, paljevine i plja ku.

Izvjesnog uticaja u tom podru ju imali su banijski partizani, ali je sve to bilo nedovoljno jer je cijela teritorija, osim pojedina nih konta-

kata, ostala za sve to vrijeme van našeg direktnog političkog uticaja. Tako se političko djelovanje i rad u tom kraju, gdje se nalazilo preko 100 000 stanovnika, sveo na uticaj članova KPJ i SKOJ-a iz gradova i pojedinih rodoljuba u selima. Ali, taj rad nije mogao imati naročitu širinu.

*

Poslije oslobođenja tih krajeva došli smo me u to stanovništvo, da o i u o i, živom rijeju razgovaramo s njim po prvi put i da ga upoznamo sa našom borbom i našim ciljevima. Nije to bilo lako. Mnogi su se, u početku, odnosili prema nama rezervisano i sa nepovjerenjem. Okivali su šta će im se desiti. Nisu znali šta im mi donosimo. Neki su nam s nevjericom prilazili. Neki su se, iako nisu bili krivi, pribijavali odmazde. Još im je u glavi bručala neprijateljeva ustaško-njemačka propaganda („Din je u opasnosti“, „Došlo je vrijeme revanša“, „Oduzeće vam sve što imate“, „Sve će vas Srbi poklati i popaliti“). A ništa se od tih stravih ni sumnji i pretpostavki nije ostvarilo. Naša politika morala je da bude elastična, da se prilagodi ljudima i kraju. Trebalo je da u okupljanju masa uklonimo svaku krutost koja bi onemogućila prilazak našem pokretu i onih ljudi koji su, zbunjeni i usplahireni, bili izgubili svaku orijentaciju. Trebalo je jasno razlučiti organizatore zločina i zločinca — izvršioce od zavedenih, neobavještenih ili silom mobilisanih. To opet nije značilo mijenjanje bilo kakvog kursa u našoj politici ili stvaranje nekog posebnog kursa koji bi odudarao svojom suštinom od osnovne linije našeg pokreta. Naprotiv, to je samo potvrdilo širinu, masovnost i sveobuhvatnost naše političke platforme. A kadrovi koji su tamo djelovali, uporno su tu liniju sprovodili u život. Željeli smo da u našim redovima imamo istinske rodoljube i pozivali smo ih da zajedno s nama nastave borbu. A ako se ranije nisu mogli slobodnije izjasniti, sada, kad smo protjerali neprijatelja, pružala se ta mogućnost svakom čestitom čovjeku. Ipak, jedno je što smo mi željeli i nastojali, a drugo je šta je taj čovjek (koji je ne jednom u svom životu varan i guran u provaliju iz koje se je isto bilo teško izbaciti) mislio o nama i našoj borbi. Sada su nastala takva vremena i takvi zaokreti da se, po onoj izrečenici, „treba dobro razmisliti i ni na šta baš ne treba previše žuriti“. Jer da nisu tako činili (rezonovali su mnogi) „već bi mi 1941. moja iverica (glava) otišla i bio bi ti za glavu manji“. „Svako neka gleda svoja posla“, „Sve je to dobro“, „Gledaj ti svoje, a ja u moje“, „A de mi ti reci družice koje mene i moju neću sutra braniti“, „Ja nisam protiv vas. Bože sa uvaj, da sam to, pobjegao bih pred vama“, „Ali eto“, itd. Takve riječi i mogle su se isto čuti na konferencijama.

Neutralizacija masa, koje nisu bile na našoj strani, značilo je u prvom redu naš uspjeh, ali to nije smio biti naš krajnji zadatak. Neutralizacija je samo značilo da se te mase ne bore protiv nas. Ali one još nisu bile naše. Za Muslimane je to bilo posebno važno, jer koliko god su za nas značile ili izvjesnu rezervu koju bi kasnije aktivizirali, oni su, naročito, ako budemo morali napustiti teritoriju — kao što se i desilo — bar jednim dijelom bili rezerva i neprijatelj. Sve veći teror okupatora, etnika i ustaša u Bosni i Hercegovini, ne samo prema Muslimanima nego cijelom stanovništvu, a naročito u gradovima, ubrzao je proces osvještavanja i orijentacije prema narodnooslobodilačkom pokretu. Sada su Muslimani

ostavljeni... „na milost i nemilost etni kim zlo incima koji pale muslimanska sela i ubijaju muslimansku djecu" ... Oni su tražili: „izlaza iz te za njih, zaista, teške situacije, zauzimaju i stav samoodbrane".⁸

Neutralizacija masa hrvatskog stanovništva bila je 1942. i 1943. nešto drugo. Ona je značila spriječiti i prekinuti odlazak Hrvata u domovine, a naročito u ustaše i na Istočni front. Izuzimaju i neka sela, kao što su Zavalje i Skočevac, i u hrvatskim selima osjećalo se previranje, iako nešto sporije.

BURNA POLITIČKA AKTIVNOST NA OSLOBOĐENOJ TERITORIJI

Političko otkravljanje na liniji narodnooslobodilačkog pokreta u mnogim muslimanskim selima pošlo je masovnije i brže poslije konsolidacije narodnooslobodilačkog odbora i masovnih organizacija. Uspjehi su postizani zahvaljujući neumornoj aktivnosti članova KPJ, SKOJ-a i drugih koji su radili u NOO, Komandi područja i komandama mjesta. Oni su živom riječi i svojim primjerom stekli povjerenje naroda. Iako je od napada na Bihać prošlo tek oko mjesec dana, takav aktivan rad i upornost pokazivali su sve vidnije rezultate. Sijela, konferencije i zborovi bili su sve posvećeniji. Vidno se osjećalo naše prisustvo. Pošli su se zajedno sastajati Srbi, Muslimani i Hrvati. Zajedno su pod zastavom, uz pjesmu i parole, dolazili na zborove: Srbi sela Bugara koje su ustaše sravnile sa zemljom, seljaci iz popaljene Bojne i Glinice, koji su živjeli u bajtama, seljanke iz Pritoke, kojima su ustaše pobile skoro sve muško preko 15 godina, muhadžiri Kulen-Vakufa, Klise i Orašca, kojima su, isto tako, popaljeni domovi i uništena imovina. Tako masovnih manifestacija Srba, Muslimana i Hrvata nije bilo u Bosanskoj krajini prije oslobođenja Bihaća. Omladina iz Cazinske krajine našla se zajedno s omladinom iz Grabeža, Grmuše, Gorijevca i Zegara. I žene su, a naročito one iz grada, masovnije pošli da dolaze na razne političke i kulturne manifestacije. Onaj ko nije poznao prilike 1941, ne može da shvati kakav je značaj imalo to približavanje stanovništva cijele slobodne teritorije. Svako ko je u estvovao ili bar bio posmatrač tih manifestacija mogao je iz ovoga sigurno zaključiti da je konačno pobjeda na našoj strani. To je ono najuzvišenije što je naša partija učinila i ostvarila. Poslije teških i crnih dana 1941. i događaja u pojedinim srpskim, muslimanskim i hrvatskim selima 1942, pošlo je da se vraćamo povjerenju ljudi jednih u druge. Politika bratstva i jedinstva pošla je da se ostvaruje i da trijumfuje, iako je do definitivnog oslobođenja bilo još daleko. Još jednom se srpski seljak, koji je na svojim leđima nosio glavni teret borbe, pokazao širokogrudim, politički zrelim i svjesnim da naša pobjeda ne može doći sa podjeljenošću i podvojenošću, nego samo zajedničkom borbom i zajedničkim snagama. Sve one nevolje koje su zadesile srpski narod kako u Bihaćkom okrugu tako i u širem području Bosanske krajine, Like, Korduna, i Banije, poslije okupacije, primorale su ga da se brže otrježnjava i bez alternativa priđe našem pokretu. Taj srpski živalj iz Bosne, Like, Korduna i Banije, svrstan pod zastavom naše Partije,

⁸ Zaključci Oblasnog komiteta za Bosansku krajinu od 27. i 28. IX 1942. Original u arhivi CK SK BiH.

bio je zato stvarni nosilac politike bratstva i jedinstva, i nepokolebljiv svojoj rješenosti da se svim snagama bori za jedinstvo naših naroda i za stalno jačanje našeg pokreta.⁹ Postojan i politički svjestan, pošten i ist kao suza, siromašan ali gord, znao je da cijeni ko mu je pravi neprijatelj, jer mu je na to Partija ukazivala, i tražio je u borbi prave saveznike. Taj naš uvijek iz Krajine, i Srbin, i Hrvat i Musliman, prema kojem je priroda bila vrlo škrta, borio se za svoj goli život od rođenja. Zato je zajedničko dolaznje na zborove Srba, Muslimana i Hrvata, dobrovoljno stupanje u jedinice, davanje dobrovoljnih priloga za našu vojsku, ušestručenje u radu NOO. Tome su doprinosili i članovi VS, AVNOJ-a i drugi aktivisti koji su dolazili na zborove, sastanke i konferencije po selima. Teško je izdvojiti pojedince, jer su podjednako radili svi u cijelom okrugu. Koliko je bila živa politička aktivnost, agitacija i propaganda, najbolji je dokaz da je do polovine decembra održano 16 zborova sa 17 100 prisutnih, 172 konferencije sa 17 500 prisutnih, 3 predavanja sa 1000 prisutnih, 7 omladinskih zborova sa 4000 prisutnih, 92 omladinske konferencije sa 7614 uesnika, 2 konferencije radnika, 10 konferencija žena sa 400 uesnica, održano 13 brojeva usmenih novina kojima je prisustvovalo 2800 lica, 4 mitinga sa 7500 prisutnih, 15 zabava sa 5700 prisutnih, jedna konferencija inovnika sa 300 prisutnih, jedna konferencija izbjeglica (muhadžira) sa 350 prisutnih i još mnogo drugih.¹⁰ Ovdje nisu nabrojani svakodnevni mnogobrojni sastanci omladine, žena i svih zajedno po selima, zaseocima i ulicama. Te sastanke niko nije registrovao. Pomenutim zborovima i konferencijama prisustvovalo je, za nepun mjesec dana, preko 65 000 lica. I pored svega toga, to je još uvijek skromna ocjena političke aktivnosti u okrugu.

Na mitingu u Bihaću 6. novembra 1942. godine, pored više hiljada građana, koji su i pored jake kiše ostali na okupu za cijelo vrijeme mitinga, govorili su: Pucar Stari, Osman Karabegović, Jerko Filipović¹¹, Ajša Sadiković¹², Nikola Karanović¹³, Milinko Kušić¹⁴, Hamdija Omanović¹⁵ i Hasko Ibrahimpašić¹⁶.

Krajem novembra 1942. istaknuti građani Bihaća donijeli su sa svoje šire konferencije rezoluciju u kojoj svi „bez razlike na vjersku pripadnost“ pozdravljaju oslobođenje grada i „jednoglasno i spontano odlučuju da se u gradu Bihaću i u ovoj okolini formira što jača jedinica partizanske, odnosno Narodnooslobodilačke vojske...“¹⁷

⁹ Izveštaj CK KPJ, Bihać —Cazin od 4. I 1943.

¹⁰ Isto.

¹¹ Sudija iz Bihaća, poginuo u četvrtoj ofanzivi.

¹² Jedini član MK KPJ Bihaća koji je ostao na slobodi — neotkriven do oslobođenja grada. Poslije napuštanja Bihaća, Nijemci su joj ubili oca i majku, sestru Semhu zatvorili, a njenog malog brata Muhameda odveli u logor odakle je on, prvom prilikom, pobjegao u partizane i danas je major JNA. Ajša je sa dvije sestre pošla tada, januara 1943* u partizane.

¹³ Komandant 3. krajiške udarne brigade.

¹⁴ Komandant 1. krajiške udarne brigade.

¹⁵ Komandant mjesta Bihaća.

¹⁶ Član KPJ od 1932, obučen arski radnik iz Bihaća, poginuo 1944. godine.

¹⁷ Foto-kopija originala u Muzeju AVNOJ-a i Pounja u Bihaću.

Na zboru u Cazinu, 22. decembra 1942, govorili su drug Tito, Ivan Ribar i Nuriya Pozderac. Tu je drug Tito prvi put javno rekao da se zove Josip Broz, i da je Hrvat iz Zagorja¹⁸. Ustaše i peta kolona tvrdili su do tada da je drug Tito Rus. Zato je ta izjava druga Tita pored internacionalnog odjeka i politički značajna za našu zemlju imala i poseban značaj u Muslimanima toga kraja, jer je raskrinkala laži okupatora i etnika o ličnosti našeg Vrhovnog komandanta. Drug Tito pozvao je tada Muslimane da stupe u partizanske redove i da se zajedno sa Srbima i Hrvatima bore za borbeno bratstvo i jedinstvo. Svi smo bili sretni što je drug Tito bio u Cazinu, a u narodu tog kraja to je ostavilo trajne tragove. I danas se u Cazinu govori o tom zboru.

U V. Kladaši govorili su Nuriya Pozderac i Sima Milošević.

Vrlo živ zbor bio je u Pečgradu. Njemu su prisustvovali: Nuriya Pozderac, Vlado Zečević, Pavle Savić, Sima Milošević i drugi. Narod je u kolonama dolazio kolima na zbor. Drugovi su govorili o značaju Prvog zasjedanja AVNOJ-a i pozivali narod da stupi u našu vojsku i daje priloge za nju. Govorili su o zločinima okupatora, ustaša i etnika.

Održani su zborovi u Vrnogradi, Izačićima i u Vrstici.

Akademije u Mostaru, Lenjina, Karla Libknehta i Roze Luksemburg održane su takođe, i bile su masovno posjećene.

Najposjećeniji su bili veštom spomenuti miting u Bihaću, zatim zbor u Cazinu gdje je govorio drug Tito, pa zbor u Bihaću 13. decembra 1942. na kojem su govorili Lola Ribar, Rudi Kolak, Nuriya Pozderac, Hamdija Omanović i Hajro Kapetanović, te zbor u Bužimu, gdje je govorio Moša Pijade. Na svim tim skupovima objašnjavana je linija naše borbe i pozivan narod na učešće u oslobodilačkom pokretu. Osnovne parole bile su bratstvo i jedinstvo naših naroda, KPJ kao rukovodilac narodnooslobodilačke borbe, narodni odbori kao prvi istinski organ naroda kao i parola o Narodnooslobodilačkom frontu. Manifestacije su održavane pod parolama: „Sve za front — sve za pobjedu!“, „Sve za front — svi na front!“, i slično. Narod je na zborovima vrlo pažljivo slušao govornike. Istina, zborovi nisu bili baš ni kao što smo mi to bili navikli na Grmeću i u drugim mjestima. Prisutni su htjeli da čuju svaku riječ, pa su poslije komentarisali.

Ali, mi se u radu nismo ograničavali samo na dotada poznate forme rada. Nismo ni mogli da sve forme rada sa Grmećanom, Drvara ili Kozare prenesemo na ovaj teren. Trudili smo se da ih prilagodimo novoj situaciji i težili smo da nađemo nove forme koje će najbolje odgovarati ovom kraju. Jedna od tih formi bila su sijela. U Muslimanima toga kraja kao i u našoj Krajini je od vjeka običaj da se zimskih dana drže sijela po kućama. Na takvim sijelima iskupi se 10—20 komšija i na njima se zabavljaju i razgovaraju. Mi smo se tim sijelima mnogo koristili. Svaku noć ona su negdje bila zakazivana. Tada bi neko od naših agitatora iznio vještice iz „Borbe“ ili govorio o nekom aktuelnom političkom pitanju. To je bila vrlo uspješna forma rada. Ljudima su se mogla detaljnije i neposrednije objašnjavati razna pitanja koja su ih interesovala. Istina, kuburili smo s osvjetljenjem, jer se oskudijevalo u petroleumu. Ali i ti su

¹⁸ Po odluci Politbiroa CK KPJ zaključeno je da svi članovi Politbiroa istupe pred javnost sa svojim pravim imenom. To je prvi učinio drug Tito.

problemi rješavani. Isto tako uspješna forma informisanja bili su kratki mitinzi na pijacama za vrijeme pazarnog dana. Takve informacije trajale su 10–15 minuta. Na njima bi neko od govornika objašnjavao našu politiku i raskrinkavao neprijateljevu propagandu.

Veliki politički uspjeh predstavljalo je normalizovanje života u gradu i selu, jer smo time, i pored ratnog stanja, omogućili ljudima normalne kontakte, trgovinu onim imenom se raspolagalo, vršenje raznih usluga, prodaju štampe, organizovanije ishrane i si. To je sve veoma pozitivno djelovalo na cijeli kraj. Seljaci iz V. Kladuše dolazili su slobodno kolima na pijacu da prodaju svoje proizvode kao da nije rat. Ljudi su dolazili i kupovali razne artikle. Komanda područja je kupovala žito i druge životne namirnice za ishranu vojske i naroda. Kao sredstvo plaćanja služili su dinari i kune. Pored novca bila je i prirodna razmjena. Na primjer, razmjenjivalo se žito, krompir i grah za so (13 kg žita za 3 kg soli), za duvan i si. Kao mjera za težinu bio je u ovom kraju pored kilograma i od ranije uobičajeni vari ak (oko 13 kg kukuruza). I mnogo drugih stvari karakterisalo je tu atmosferu. Ne samo da se kafa ili čaj mogla dobiti u kafanama u Bihaću, Cazinu i V. Kladuši, nego i na Skokovima, Pećgradu i dr. U gradovima je bilo više mjesta za sastajanje građana.

I kulturno-prosvjetni rad bio je intenzivan. Organizovano je 14 pjevačkih horova sa 166 članova, 6 diletantskih grupa sa 47 članova, 2 recitativna hora sa 58 članova, sportska sekcija od 13 članova i muzička sekcija od 9 članova.¹⁹ Ovdje nije ubrojana aktivnost Kazališta narodnog oslobođenja. Najživlja aktivnost, u tom pogledu, bila je u Bihaću i Cazinu, a zatim je bila vrlo aktivna amaterska pozorišna grupa sa Hasanom Mujzinovićem i Mujom Žunićem iz Pećgrada. Oni su vrlo uspješno prikazivali „Hadži-Loju” i druge pozorišne komade. Bihaću se, da se tako izrazim, savorio od raznih horova, kola, kongresa, zborova i drugih priredaba. Bihaću nikada nije bio tako živ i aktivan.

Pored toga osnovani su i domovi kulture u gradovima. Oni su u svom sastavu imali: pjevački i recitativni hor, biblioteku, muzički zbor, zidne novine, usmene novine, a raspolagali su i radio-aparatom.

Aparati (na baterije) nošeni su po selima pa su i seljani slušali vijesti „Slobodne Jugoslavije”. Narod se mnogo interesovao za emisije vijesti.

Narodna vlast poela je odmah da otvara škole. U sporazumu sa IO AVNOJ-a osnovan je prvi Narodni univerzitet u Bihaću.

Obavješćavanje stanovništva, za one prilike, obavljano je dosta uspješno. Svaka dva dana izdavane su radio-vijesti. U OK su se nalazila 4 druga koji su slušali radio-stanice „Slobodne Jugoslavije”, Moskvu i dr. Oni su slušali vijesti do 12 sati uveče, a onda bi sastavljali tekst najnovijih događaja. Ujutro bi tehnika OK KPJ umnožila tekst na ciklostilu i večernje vijesti su odlazile na teren. Slani preko relejnih stanica

¹⁹ Izvještaj OK KPJ za Bihać-Cazin od 4. I 1943.

²⁰ Isto.

sutradan su veštane u skoro svakom selu, a imao ih je i svaki naš agitator. Istim putem slan je i ostali materijal, pa i list „Borba“. Radio-vijesti su, pored toga što su veštane na skupovima građana i po selima, lijepljene na istaknutijim mjestima u gradovima.

Takvim, po formama raznovrsnim političkim radom, uspjeli smo, prije svega, da pridobijemo veliki broj ljudi i da im u vrstimo vjeru u našu konačnu pobjedu. Sve veći broj dobrovoljaca javljao se u naše jedinice.

Na svakom mjestu raskrinkavana je zločinačka politika okupatora ustaša i četnika. Ne samo da su zločini, počinjeni nad srpskim narodom, osuđeni, već su mnogi krivci kažnjeni najstrožijim kaznama.²¹

Svakodnevno je bilo potrebno raskrinkavati razne alarmantne vijesti koje su petokolonaši širili. Oni su se svim silama trudili da nas politički onemoguće ili da unose zabunu među stanovništvom. Neki su takvim lažima i nasijedali. U nekim selima pošli su, na primjer, masovno da krune kukuruz i da ga iznose i prodaju na pijaci, jer je neko pronašao vijest da će partizani svu hranu oduzeti od stanovništva²². O takvom načinu oduzimanja hrane nije bilo ni govora. Naprotiv, organizovane su brojne kuhinje gdje su ishranjivane izbjeglice iz raznih krajeva, zatim radnici i njihove porodice i si. Ishrana izbjeglica predstavljala je veoma težak zadatak NO odbora u gradovima, ali su ga oni, za one prilike, vrlo uspješno rješavali. Sta više da bi ishranili izbjeglice, službenike i siromašne građane, Komanda područja Bihać pripremala je hljeb za vojsku u gradu od 75% zobi i 25% kukuruza. Vojska se odricala svog dijela da bi se narod ishranio. Znatno bolji hljeb dobijali su ostali u gradu.

I kakvih sve još nije bilo laži i petljanja. Petokolonaši su, vidjevši da narod, a naročito muslimanski živalj, prilazi sve više pokretu, pokušavali da za prošlost (1941) optuže Muslimane i da ukazuju na njih kao na prevrtljivce i iznevjeritelje, jer su za ustaše bili „cvit hrvatsstva“. Sa druge, pak, strane, za tragediju srpskog naroda, reacionari iz redova Muslimana svaljivali su krivicu na sve Hrvate. Za pokolje nad Muslimanima u prvim danima ustanka negdje su optuživani Srbi. Razumljivo, da takve tvrdnje nisu stajale, ali smo mi o svim tim pojavama morali voditi računa i javno ih na skupovima tumačiti i raskrinkavati. To je znatno doprinijelo da se ujedine Srbi, Hrvati i Muslimani i da se bore za uvršćenje bratstva i jedinstva i protiv onih koji su htjeli da zataškaju prave izvršioce zločina nad srpskim, hrvatskim i muslimanskim stanovništvom.

Sa imenima se sve naši partijski kadrovi nisu susretali na terenu! Preko 80% stanovništva u selima bilo je nepismeno. Kod žena je ta nepismenost bila preko 90%. U cijelom selu Krivaja, u cazinskom srežu, niko nije znao

²¹ isto.

²² Zanimljivo je istaknuti da smo mi to osjetili i politički ocijenili u navedenom izvještaju Oblasnom komitetu. Međutim, prema nep. aktu T br. 1/1943. od 4. veljače 1943. na str. 3 doslovno piše i ovo: „...Iz straha da im partizani ne oduzmu svu hranu besplatno, nastojali su proizvoditi, što je i po sebi razumljivo, da što prije i što više hrane unovče... Svu ovu hranu ipak kupovali su i dalje izvozili uglavnom seljaci iz udaljenih i pasivnih kotareva kao Glamoč, Drvara, Bos. Petrovca i Lapca i dr.“. Izvješće Velike Župe Krbava i Psat. Min. Unut. poslova, Zagreb, o materijalnoj šteti u inženj od tromjesenog boravka partizana u gradu Bihaću.

citati ni pisati, pa ni članovi NO odbora. Izuzetak je bio samo jedan hodža od 90 godina. U selima je bilo i gladi. Istina, nije je bilo i prije rata. Bilo je takvih koji se od svog rođena nisu ostetili najeli. Golotinja je bila masovna. Zimi su ljudi i djeca masovno išli nogu zamotanih u krpe. Češa (svrab) se bila masovno pojavila, a tako je i vaša. U nekim selima (Golubi) tifus je hvatao maha. Eto, u takvoj sredini, koju su mjesecima trovale ustaše, dolazi naš član Partije da organizuje vlast, kulturno-prosvjetni rad, da drži konferencije, sjela i druge sastanke, da osniva odbore, organizuje omladinu, AFZ i drugo. Dolazi u sredinu sa kojom smo do jučer imali vrlo mali politički dodir. To su bili delikatni zadaci. Oni nisu bili nimalo manji, i nimalo manje važni od onih koje su njihovi drugovi rješavali na frontu. Ta velika politička bitka u okrugu vojna je s relativno malobrojnim kadrom KPJ i SKOJ-a.

STVARANJE PARTIJSKIH ORGANIZACIJA NA OSLOBOĐENOM PODRUČJU

Za Bihaćku partijsku organizaciju karakteristično je da je dobar dio partijskih kadrova i članova SKOJ-a ubijen u 1941. i 1942. desetkovan od neprijatelja. Skoro nijedna partijska organizacija u Bosanskoj krajini nije tako stradala i izgubila tako veliki broj svojih članova i članova SKOJ-a, prvo neposredno pred ustanak, a zatim u provali u ljeto 1942. godine. Veliki gubici u partijskoj organizaciji i redovima aktivista odnosili su se najviše na grad Bihać. Pored ostalih, stradali su i ovi drugovi: Strahinja Radeti, član Mjesnog komiteta KPJ u Bihaću, zadužen za rad sa SKOJ-em, uhvaćen je 22. juna i strijeljan početkom jula 1941; Dušan Kuga, student, član KPJ. On je pobjegao kad su Strahinju Radeti a vodili na strijeljanje, ali je ponovno uhvaćen i strijeljan jula 1941; Milan Pilipović, poljoprivredni tehničar, uhvaćen kod Ostrošca krajem jula 1941. i strijeljan. On je bio vojni povjerenik u ovom kraju. Milan Obradović Rogo, student, član KPJ, uhapšen 22. juna 1941. godine, a strijeljan jula 1941; Mišo Pjeva, član KPJ i njegov brat Vojo, član SKOJ-a, strijeljani početkom jula 1941; Stana Sućević, student, član KPJ, strijeljana početkom septembra 1941. nakon tri mjeseca provedena u zatvoru; Nada Beoković, student, član SKOJ-a, uhapšena 22. juna 1941. i strijeljana septembra 1941. zajedno sa Stanom Sućević; Braco Kavezon, student, član SKOJ-a, uhapšen juna 1941. u Bihaću i strijeljan septembra 1941; Nijaz Salihodžić, organizacioni sekretar Mjesnog komiteta KPJ u Bihaću, uhapšen poslije provale u partijskoj organizaciji Bihaća u ljeto 1942. i zvjerski ubijen u logoru Stara Gradiška 1944; Muharem Gali, član Mjesnog komiteta KPJ, uhapšen u ljeto 1942. prilikom provale i strijeljan u Jasenovcu; Drago Biblija, uhapšen 22. juna 1941. i strijeljan početkom jula 1941. u Bihaću; Vojin Marić član KPJ iz Osretka kod Cazina, uhapšen u ljeto 1941. i strijeljan u logoru Jasenovac. Tragi na sudbina zadesila je starog člana Partije drugu Tonu Hrovata, koji je stupio u partizane i pozivao seljake na ustanak, ali su ga oni iz nepovjerenja i sumnje ubili u ljeto 1941. godine; Ahmet Deli, član KPJ, radio po zadatku Partije u ustaškom logoru Bihać, otkriven je prilikom provale u partijskoj organizaciji u Bihaću i poslije strahovitog mučenja ubijen.

Svi članovi partijske organizacije u selu Grmuši, koju je uz pomoć I^K Biha, formirala u Italijana Fanika Veper²³, uhapšeni su jula 1941. godine s ostalim narodom iz sela, i u Biha u strijeljani.

Ovi nenadoknadivi gubici partijske i skojevske organizacije imali su odraza na razvoj narodnooslobodilačkog pokreta u ovom kraju. O tome bi trebalo posebno pisati. Svi ti gubici predstavljali su za našu partiju veliki udarac i ona je skoro u cijelom području, osim Cazina, morala stvarati nove partijske i skojevske organizacije. Prilikom našeg dolaska u Biha, ponovno je registrovan preostali dio partijske organizacije, pa su oformljene i partijske elije. Poslije mjesec dana našeg rada u Biha u, oformljene su tri partijske elije. Dvije u gradu i jedna „terenska“. Iznije u neke podatke o stanju partijske organizacije u Biha kom okruhu polovinom decembra 1942. Tada je u okrugu postojao Okružni komitet KPJ za Biha i Cazinsku krajinu od 5 članova: Tano Rakovi, organizacioni sekretar, Hamdija Omanovi, član zadužen za agitaciju i propagandu, Dževad Midži, član i sekretar Okružnog komiteta SKOJ-a, Hasko Ibrahimpašić, član i Hajro Kapetanović, sekretar. Kratko vrijeme bio je član Okružnog komiteta i Savo Kesar, koji je brzo otišao u vojnu školu. Sreski komitet KPJ za Biha imao je 5 članova. Njegov sekretar bio je Vojo Stanarević²⁴, a članovi: Enver Redžić, Hasko Ibrahimpašić, Stipo Butorac, Lenka Maestro i Ljubo Dotli. Kasnije je dužnost sekretara vršio Enver Redžić, jer je Vojo Stanarević otišao u partijsku školu, a umjesto Ljube Dotli došao je za člana Sreskog komiteta i sekretara Sreskog komiteta SKOJ-a Esad Bibanović. Instruktori Sreskog komiteta bili su Branko Bokan, Ivanka Perković, Raza Kovačević²⁵, Mile Mandić i Ivica Odić.²⁶ Formiran je i Sreski komitet KPJ za Cazin. Sekretar je bio privremeno Drago Voslić, a zatim Šemso Tabaković, a članovi: Mirko Turić, Huška Miljković, Pero Gazibara (koji je istovremeno bio i sekretar Sreskog komiteta SKOJ-a) i Esad Berberović. Instruktori Sreskog komiteta bili su: Hakija Pozderac, Rahmija Kadenić, Jela Aralica-Kadenić i još neki. Opštinski komitet u opštini Kliševci imao je 3 člana²⁷.

Na terenu se nalazilo 90 članova KPJ u 15 partijskim elijama i 45 kandidata. Partijske elije postojale su u Biha u (3), u Vrsti, Teoaku, Lipi, Ripu, Doljanima, Bužimu, Vrnograu, Peigradu, Tršcu, V. Kladuši i Cazinu. Pored toga postojalo je 16 partijskih aktiva i 7 vaspitnih grupa²⁸. U taj broj nisu unati članovi KPJ koji su bili uz Vrhovni štab i u vojnim jedinicama i komandama na terenu. Međutim, krajem januara, partijska organizacija u okrugu imala je preko 200 članova KPJ, računajući i članove Partije koji su radili u Komandi područja i u komandama mjesta. Najveći broj članova KPJ nalazio se u gradovima i u ustanovama selima. Aktivni i vaspitne grupe nalazili su se u novooslobođenim selima i gradovima.

²³ Umrla poslije četvrte ofanzive, 1943. od tifusa.

²⁴ Umro od tifusa 1943. kao zamjenik komesara bataljona.

²⁵ Poginula u četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi prilikom borbi na Šatoru.

²⁶ Poginuo u petoj neprijateljskoj ofanzivi na Zelengori.

²⁷ Izvještaj OK KPJ za Biha-Cazin od 4. I 1943.

²⁸ Neobjavljene moje zabilješke iz 1945. Ovi se podaci slažu sa podacima u pomenutom Izvještaju OK od 4. I 1943. godine.

lanovi Partije u selima bili su ve inom ljudi-koji nisu imali ve eg politu kog iskustva, a bili su i niskog teorijskog nivoa. Aktivnost takvih elija sastojala se, najve im dijelom, u registrovanju pojedinih politu kih doga aja, jer još nisu bile sposobne da se inicijativno aktivnije uklju e u razjašnjavanje mnogih politu kih pitanja koja su se postavljala po selima i gradovima. Ali, svi su oni bili mladi, vrijedni i odani drugovi, koji su uporno radili i s uspjehom izvršavali mnoge konkretne poslove. Oni su se nosili sa složenim problemima i zadacima i svakim danom su ih sve bolje izvršavali. Istina, njima je bila potrebna neposredna pomo starijih i iskusnijih drugova i partijskih rukovodilaca. Zbog toga, svake nedelje održavali smo po dva partijska sastanka, jedan radni, na kojem su pretresani teku i problemi i zadaci lanova KPJ, i drugi, vaspitni, na kojem su, naj eš e, prou avani najaktuelniji politu ki ili teorijski materijali ili neka organizaciona pitanja«iz rada Partije.

U partijskim elijama po ustani kim selima bilo je sektašenja i za-arenosti, pa su one bile brojno male. Za to nije bilo opravdanja.

Partijsko rukovodstvo imalo je stalan kontakt sa partijskim elijama. Skoro je uvijek neko iz Sreskog ili iz Opštinskog komiteta prisustvovao partijskim sastancima. Naveš u naj eš i dnevni red partijskih sastanaka elija:

1. Politi ka situacija kod nas i u svijetu;
2. Izvještaj o radu;
 - a) rad NO odbora;
 - b) rad u vojsci;
 - c) rad s omladinom;
 - d) rad s AFZ-om;
3. Agitacija i propaganda;
4. Kritika i samokritika, i
5. Razno.²⁹

Ponekad je postavljeno i organizaciono pitanje, kada su primani novi lanovi u Partiju ili za kandidate, ili kad bi diskutovali o kandidatima, partijskim aktivima i vaspitnim grupama. Nekad bi se raspravljalo i o teorijskom radu, ako drugovi ne u e ili ne održavaju redovne teorijske sastanke. Na tim radnim sastancima svi su imali bilježnice i bilježili su zadatke koji su se postavljali pred lanove Partije i one za koje je bila odgovorna partijska elija. Izvršavanje zadataka i aktivnost lana Partije provjeravani su na slijede em sastanku. O tome je podnošen izvještaj, jer je elija bila odgovorna za sve što se na njenom podru ju radi i morala je da poznaje sve ljude sa svog podru ja, da im prilazi sa potrebnom pažnjom, da protiv neprijatelja narodnooslobodila ke borbe vodi nemilosrdnu borbu, da ih raskrinkava pred narodom i da poznaje zadatke koji se pred komuniste i sve borce postavljaju. lanovi elija pla ali su partijsku lanarinu.

Na zborovima nisu mogli govoriti u ime Partije kako je ko htio, nego samo onaj ko je bio ovlaš en od višeg partijskog rukovodstva.

²⁹ Neobjavljeni dnevnik Ing Nijaza Hadžiselimovi a, oktobra 1942—10. januara 1943. godine, Muzej revolucije, Banja Luka.

NJEGOVANJE KRITIKE I SAMOKRITIKE

Što se ti e kritike i samokritike, ona je bila na dnevnom redu skoro na svakom radnom sastanku. To je bilo vrlo važno za vaspitanje ljudi i za njihovo političko uzdizanje. Od kritike i samokritike nije bio niko pošteđen ni izuziman. Ona je bila obavezna za sve. Kritikovani su radili ako je bio za kritiku, a tako e i pojedinih članova. Oni koji su kritikovani nisu se ljutili na one koji su ih kritikovali, jer se to smatralo normalnim. Kritika je bila komunistička, bez podmetanja ili zlih namjera, i na visokom moralnom nivou. Ljudi, članovi Partije, iznosili su kritiku svoje greške, propuste i nedostatke. Ona je gajila i razvijala drugarstvo me u svojim članovima i uporedo se borila protiv familijarnosti. Nekad su kritike na partijskim sastancima bile vrlo žučne, ali su poslije sastanka značile veliko rasterećenje za svakog člana Partije. Kao da je nešto veliko i teško zbačeno sa tebe. Bilo je i pojedinih članova KPJ koji su kritiku teško podnosili i izbjegavali je. Ali, i takvi su morali, iako teško, usvajati partijske principe, kladiti sa tvrdoglavošću i samovoljom, i navikavati se na to da kao član Partije ima pravo ne samo da kritikuje nego i da bude kritikovan. Poslije ukazanih slabosti, svako je bio obavezan da ih otkloni. Sve je to doprinosilo da se izgradi lik člana KPJ — komunista i borca. Te moralne norme i kvalitete, koje je u svakom svom članu izgrađivala naša partija, uzdigle su pred narodom visoko ime svakog člana KPJ. Radi takvog vaspitanja članovi su se me usobno cijenili i poštovali, djelili dobro i zlo, i uvijek bili spremni da pomognu jedan drugome i da poginu jedan za drugoga.

Odgovornost u radu nije bila pravilo samo za partijsku eliju. Joževićeva odgovornost postavljena je pred opštinske, sreske i okružne komitete.

Sjekom se jednog sastanka našeg okružnog komiteta u drugoj polovini decembra 1942, kojem je prisustvovao drug Stari Pucar, sekretar Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu, i drugarica Rada Vranješević³⁰, član Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu. Na dnevnom redu bio je izvještaj o stanju i radu Okružnog komiteta KPJ. Sastanak je trajao od ranog jutra do kasno u noć. Održan je u Komitetu, u Zegarskoj aleji. Detaljno smo upoznavali druga Starog sa svim problemima. Analizirali smo političko stanje u cijelom okrugu. Drug Stari došao je da vidi šta mi radimo i kako radimo, a i da nam pomogne. On nije ništa ispuštao iz vida. I probleme koje mi nismo obuhvatali zahtijevao je da ih iznesemo. Problema je bilo mnogo. Pravo bi bilo kad ne bi bilo grešaka i propusta, pogotovo kada se radilo o većem tek oslobođenom gradu i teritoriji. Drug Stari se za sve interesovao: koliko se pojavilo novih boraca, kakvi su narodnooslobodilački odbori, kako ide sa sakupljanjem hrane i odjeće za vojsku, kakva je ishrana izbjeglica? Najviše se interesovao za političku aktivnost i porast našeg uticaja na terenu. Drug Stari slagao se dobrim dijelom s našim izvještajem i postignutim uspjesima, a neke propuste je i kritikovao. Ipak, i ta kritika bila je pomoć da bolje radimo i postizemo još bolje rezultate. Najzad, sve se dobro zavr-

³⁰ Narodni heroj, poginula prilikom desanta na Drvar 1944.

šilo. Dogovorili smo se za naredne zadatke. Znali smo da ćemo i u budućnosti imati teškoća, ali smo bili puni optimizma da ćemo ih prebroditi i savladati.

TEORIJSKO UZDIZANJE ČLANOVA PARTIJE

Da bi pružili što veći pomoć partijskim organizacijama na terenu, u Okružnom komitetu poželjeli smo održavati sastanke partijskih aktivista cijelog sreza. Na njima smo objašnjavali partijske direktive ili držali predavanja o organizacionim i drugim pitanjima. Za naš okrug to je bilo veoma važno. Na tim sastancima mladi aktivisti dobijali su konkretna uputstva kako treba da rade u partijskoj organizaciji. Jednom takvom sastanku s partijskim aktivom Bihać, koji se najviše pozabavio organizacionim pitanjima partijske organizacije i njenim radom, prisustvovao je član Centralnog komiteta KPJ, drug Ivan Milutinović. Na takvim i sličnim sastancima, kao i na sastancima komiteta i partijskih odbora, često su postavljana ili objašnjavana razna pitanja, proračun članstva i druga. Tita „O nacionalnom pitanju u Jugoslaviji u svjetlosti Narodnooslobodilačke borbe“ i slično. Članak druga Tita u „Proleteru“ od decembra 1942. imao je velikog odjeka u narodu, a posebno među borcima. Može se reći i da je on znao ne samo objašnjavanje suštine odluka Prvog zasjedanja AVNOJ-a, već je bio programska platforma ciljeva našeg pokreta i odluka koje su uslijedile na Drugom zasjedanju AVNOJ-a, i još dalje. Te postavke prihvaćene su od partijskog članstva i ogromne većine naroda. Za nas su one značile da narod Bosne i Hercegovine i cijela naša teritorija neće biti nikad više predmet raznih pogodbi i nagodbi, i moneta za potkusurivanje, i umnogome su doprinijele daljem širenju narodnooslobodilačke borbe i stvaranju istinskog borbenog bratstva i jedinstva naroda Bosne i Hercegovine s ostalim narodima Jugoslavije.

„Pitanje Makedonije, pitanje Kosova i Metohije, pitanje Crne Gore, pitanje Hrvatske, pitanje Slovenije, pitanje Bosne i Hercegovine, lako će se riješiti na opšte zadovoljstvo svih, samo na taj način što će ga riješavati sam narod, a to pravo svaki narod stiče s puškom u ruci u ovoj današnjoj narodnooslobodilačkoj borbi.“³¹ Ovaj jasan stav druga Tita o nacionalnom pitanju u našoj zemlji došao je kao rezultat poznavanja stanja i pravilne marksističke primene teorije na konkretne naše prilike. Taj stav došao je u pravo vrijeme i pogodio je ono što je narod Bosne i Hercegovine nosio i osjećao u duši. Mi smo nebrojeno puta, na javnim mjestima, citirali Titove pojedine stavove i isticali članak, a naša izlaganja su u narodu sa velikom pažnjom slušana i prihvatana. Svi ti stavovi značili su da je Bosna i Hercegovina, a u njoj svi njeni građani, Srbi, Muslimani i Hrvati biti slobodni i ravnopravni u bratskoj zajednici naroda Jugoslavije. Ta vidovita marksistička predskazivanja druga Tita nisu nikad izgubila svoju aktuelnost, i imala su ogroman i neocjenjiv značaj za dalje širenje pokreta u Bosanskoj krajini, a osobito među Muslimanima i Hrvatima.

³¹ „Proleter“, organ CK KPJ, br. 16 od decembra 1942.

U partijskoj organizaciji i u narodu, vladalo je opravdano interesovanje za otvaranje „drugog fronta“. „O pitanju drugog fronta u našoj partijskoj organizaciji bilo je, i još uvijek ima raznovrsnih pa i nepravilnih gledišta. Bilo je gledišta koja su potpuno odvratale ali mogu nastojati stvaranja drugog fronta, bilo je gledišta koja su iz ovih ili onih razloga potcjenjivala ili precjenjivala značaj drugog fronta.³² O drugom frontu mnogo se govorilo na svim skupovima i sastancima. Negdje u ljeto 1942. godine, Arsa Jovanović je napisao u Biltenu Vrhovnog štaba, o otvaranju drugog fronta, koliko se sjeća i ovo: „Možda se ni mastilo na papiru ne može osušiti, a drugi front će biti otvoren“. To je unijelo izvjesnu zabunu na terenu u pogledu ocjene odnosa među saveznicima i mogućnosti antihitlerovske koalicije, jer je od tog predskazivanja do otvaranja drugog fronta prošlo mnogo vremena, napisano mnogo članaka i mnogo se mastilo na papiru osušilo. Koliko je i kakvih bitaka vodila na Istočnom frontu junačka Crvena armija, koliko smo mi ofanziva i okršaja po cijeloj zemlji vodili protiv naoružanih fašističkih zvižeri i koliko je najboljih naših drugova dalo svoje živote do otvaranja drugog fronta? Zato je pitanje: „Kad će biti otvoren drugi front?“ postavljano skoro na svakom partijskom sastanku. Ono je postavljeno ne samo kao pitanje olakšanja naše borbe, već, prije svega, i kao pitanje obaveza saveznika, britanske i američke armije i naroda, za ubrzavanje konačne pobjede nad fašizmom.

Izrasli članovi Partije postavljali su pitanje kad će nastupiti druga etapa revolucije, tj. proleterska revolucija. Ta gledišta imala su u sebi mnogo dogmatskog, ali svi mi u to vrijeme nismo tako mislili. Čak se smatralo da su drugovi koji su ih postavljali, teorijski dobro potkovani i koji brižno misle na konačni obračun. Bilo je tu kod nekih i moda da se interesuju za takve probleme. Iako se komunisti nikad nisu odricali svojih ciljeva, širiti takve parole u masama bilo je štetno pogotovo u onom periodu. To je značilo sužavati platformu pokreta i unijeti upravo ono što nam neprijatelj pripisuje i želi, a to je da umjesto opštenarodne borbe protiv fašizma, kao zajedničkog neprijatelja naroda, dođe do klasne borbe između međusobnog obračunavanja. Partija je na te pojave upozoravala i drug Tito je još jedanput u „Proleteru“ br. 16 objasnio svima, pa prema tome prije svega i nama komunistima, da je: „borba protiv okupatora prvi i najvažniji zadatak“.³³ U članku se, pored ostalog, kaže i ovo:... „mnogi članovi Partije skloni su da zaborave na glavnog neprijatelja — okupatora i da vide samo te izdajnike, gube i pri tome živce i skloni su da prave greške „sektaškog karaktera“ (podvukao — H.K.) ... „Prema tome, razbijanje fašističkog osvajača u našoj zemlji znači i ujedno i razbijanje te izdajničke gospode i njihovih protunarodnih planova“ ... Drug Aleksandar Ranković, u istom broju „Proletera“ isti je rekao: ... „Zaneseni momentalnim vojnim uspjesima, odgovorni partijski rukovodioci na terenu i u vojsci zaboravili su: da je u rukama naše Partije najveće i najubojitije oružje pravilna politička linija i njeno brzo i energično sprovođenje u život“ ...

³² Cirkularna direktiva Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu upućena 21. novembra 1942. svim partijskim rukovodstvima i članovima.

³³ „Proleter“, organ CK KPJ, br. 16 od decembra 1942.

Najzad, nije bilo partijskog sastanka, a gotovo ni konferencije naroda, a da se nije postavilo pitanje: „Sta je sa Turskom"? „Ho e li Turska u rat na strani saveznika"? To je ve toliko puta ponavljano, da je kasnije, na sastancima, postavljanje tog pitanja izazivalo podsmjeh.

STVARANJE OMLADINSKIH ORGANIZACIJA I ORGANIZACIJA AF2-a

Rad s omladinom u najve em dijelu novooslobo enog okruga, posebno u muslimanskim selima, bio je vrlo zna ajan. Prvi put je omladina u tim krajevima po ela aktivno politi ki živjeti i postala je važan faktor u našoj borbi. Izuzimaju i gradove Biha , Cazin i V. Kladušu, i neke seoske centre, kao što su Ripa , K. Vakuf, niko se nikad nije ni brinuo o omladini. Teške ekonomske prilike uslovljavale su da je svaki omladinac bio potreban za rad na njivi od ranog djetinjstva, a državi da bude vojnik. On nije imao aktivnog pristupa u društvo. Vrlo mali broj omladine išao je u škole. Tek onda kad se opaše snagom i nešto nau i da radi, odnosno kad dokaže da zna raditi, primali bi ga stariji u svoje društvo. Zato je naša šira politi ka aktivnost da se omladina organizuje izazivala u starijih podozrenje, pa su oni to u po etku i ko ili. Našim strpljivim radom sa starijima, objašnjeno im je zašto toliki zna aj pridajemo omladini i šta od nje tražimo. Ponegdje prvi sastanci omladine nisu uspjevali. Posebno je bilo teško organizovati muslimansku žensku omladinu. Omladina je odvrta ana i me u njom je širena propaganda da e svi oni koji se upišu u omladinsku organizaciju biti odmah silom upu eni na front. Strpljivim radom naših drugova otrgli smo dobar dio omladinaca i omla inki, i aktivirali ih u organizacijama naro ito u kulturnom i prosvjetnom radu, na sakupljanju priloga za vojsku, a bilo je i dobrovoljaca za našu vojsku. „Od prijavljenih dobrovoljaca na vojno-politi kom kursu bilo je 163 omladinca i omladinke od toga 81 Musliman, 53 Hrvata i 27 Srba."³⁴ Pored toga, postojao je omladinski kurs u Cazinu na kojem je bilo 146 omladinaca — Muslimana.³⁵

U okrugu je postojao Okružni komitet SKOJ-a (6 lanova), Sreski komitet SKOJ-a za Biha (5 lanova), Sreski komitet SKOJ-a za Cazin (4 lana), dva opštinska komiteta od 9 lanova i Mjesni komitet od 5 lanova. U biha kom srezu bilo je 10 skojevskih grupa sa 111 lanova, 3 kvartovske grupe od 18 lanova, 3 grupe u relejnim stanicama od 17 lanova, ili ukupno 16 skojevskih grupa sa 147 lanova.

U cazinskom srezu postojala je tada skojevska grupa od 6 lanova. Pored toga. u tom srezu nalazila su se i dva odbora NOSO BiH-a sa 159 lanova, i jedan pionirski mjesni odbor od 8 lanova i 60 organizovanih pionira.

U biha kom srezu postojala su 2 opštinska odbora NOSO BiH-a sa 9 lanova, 40 seoskih i 1 gradski sa 168 lanova. Ukupno je bilo u biha -kom srezu 1711 lanova NOSO BiH i 1080 pionira.³⁶ Takvo stanje bilo

³⁴ Izvještaj OK KPJ za Biha —Cazin od 4. januara 1943.

³⁵ Pismo Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu od 3. XII 1942. Štabu 4. narodnooslobodila ke udarne divizije Arhiva CK SK BiH.

³⁶ Izvještaj OK KPJ za Biha —Cazin od 4. januara 1943.

IL polovinom mjeseca decembra 1942. pa je organizacija do kraja januara brojno narasla.

Pr pripreme za Kongres USAOJ-a i prisustvo i pomo drugova iz CK SKOJ-a, pomogli su umnogome da omladina po ne masovnije da pristupa omladinskim organizacijama. To je, naro ito, došlo do izražaja u Biha u, Cazinu i V. Kladaši, i uopšte u biha kom srezu.

U Biha u je brujalo od aktivnosti omladine — od pionira do omladinaca- Gdje ih samo nije bilo! Obavljali su kurirske dužnosti, istili i održavali zgrade, ukrašavali grad, radili na kulturno-prosvjetnim zadacima, igrali nogometne utakmice, organizovali konjske trke itd.

Kongres USAOJ-a imao je poseban zna aj za omladinu biha kog okruga, a naro ito za mlade Biš ane. Omladinci i omladinke Biha a bili su pravi doma ini. Pripitali su delegate i smještali ih po svojim ku ama, a organizovali su smještaj i na drugim mjestima. Ne vjerujem da je iko od delegata Kongresa odnio loše uspomene o gostoprimstvu biha ke omladine.

Prema direktivi Oblasnog komiteta, mi smo u partijskoj organizaciju zaduživali za rad s omladinom najbolje lanove Partije. I to je uticalo na injenicu što je u kratkom periodu stvorena snažna omladinska organizacija, a dobar dio omladinaca aktivno se uklju io u naše jedinice.

U radu sa ženama naviše se moglo vidjeti u kakvom se položaju nalazio veliki broj stanovnika u ovom okrugu. Prošlost je ostavila duboke tragove, naro ito kod Muslimanki. One su bile vezane za ku u i pokriveno žarom i feredžom. Malo je muževa dozvoljavalo ženama ili starijim k erima da idu na sastanke i da otkriju lice. To je, pogotovo, bio slu aj na sastancima na kojima su bili i muškarci. I one koje bi došle, dovodili su muškarci. To se nije odnosilo toliko na Biha , koliko na Cazin i V. Kladašu, a naro ito na sela nastanjena muslimanskim stanovništvom u b'.ha kom srezu i na podru ju Cazina i V. Kladaše. Zato smo za rad sa ženama, gde god smo to mogli, angažovali drugarice, lanove KPJ ili simpatizerke. One su radile na organizovanju Antifašisti kog fronta žena. To su bile aktivistkinje: Vahida Maglajli ³⁷, Ivanka Perkovi , Iška Sadi-kovi . Zumra Cejvan, Aiša Mali evi Vujovi , Fatka Mušanovi , Hadžera Saki Ibrahimpaši . Rašida Šaki , Zlata Salihodži , Zejneba i Nadiija Omanovi . Mara Novakovi , Jela Aralica Kadani , Fanika Veper, Fatka Sarajli , Bosa Juzbaši , itd.

U okrugu je postojao Inicijativni okružn.i odbor AFZ od 7 lanova, zatim sresko inicijativno rukovodstvo za Biha od 6 lanova i sresko rukovodstvo za Cazin od 9 lanova. Prema nepotpunim podacima, u biha -kom srezu postojala su polovinom decembra 1942. godine 34 odbora AFZ sa preko 1120 lanova. Postojao je Mjesni odbor u Biha u od 21 lana i dva opštinska odbora od po 11 lanova. U cazinskom srezu organizovano je polovinom decembra 7 odbora AF2.¹⁸

Imaju i u vidu da je organizovanje Muslimanki sa sela predstavljalo teško e koje se nisu mogle brzo prebroditi, prilazili smo okupljanju žena u tim krajevima na najrazli itije na ine i primenjivali razne forme rada. Aktivistkinje su esto cdlazile pojedina no na ku ne razgovore. Jedan dio žena po eo se okupljati na analfabetske te ajeve. Ni te te ajeve

³⁷ Narodni heroj, poginula 1943. god.

¹⁸ Izvještaj OK KPJ za Biha —Cazin od 4. januara 1943.

nije bilo lako organizovati, iako je 90% seljanki bilo nepismeno. Najaktivnije su bile žene iz Biha a. Me utim, uslijed vrlo velikih potreba za raznim uslugama, ta aktivnost nije maksimalno iskoriš ena za dalju politiku mobilizaciju, ve za konkretne usluge i za rad grupa ili pojedinih žena na akcijama, u ustanovama i sli no. Iako je to, po sadržaju, zna ilo važan politiki rad, ipak usljed pomenutih poslova ostajalo je malo vremena za rad na stvaranju i omasovljenju organizacije i organizacionom u vrš enju na terenu. Vrlo aktivne su bile i žene Cazina i jedan dio žena V. Kladuše. I takva organizacija kakva je bila, omogu ila nam je da obavimo niz uspješnih akcija za našu vojsku, kao što su sakupljanje priloga u hrani, pletenje raznih predmeta za vojnike, itd.

Partijskoj organizaciji, na osnovu direktiva Oblasnog komiteta, postavljeno je niz zadataka koje je trebalo izvršiti pred Zemaljsku konferenciju AFŽ u Bosanskom Petrovcu. U svim partijskim elijama zadužene su drugarice i drugovi za rad sa ženama. Organizacije su bile obavezne da na sastancima posebno rasprave stanje i rad me u ženama na terenu. Pored toga, naro ito je naglašeno da organizacija žena treba da bude što masovnija i da one svakodnevno u estvuju u radu. Pored pomo i vojsci, trebalo je naro ito razviti širok politiki rad me u ženama. Posebno su angažovane žene za sakupljanje zimske pomo i našoj vojsci. Za tu akciju trebalo je razviti udarni ko takmi enje.³⁹ U aktivnosti koja se tada u našem okrugu razbukovala, aktivno su pored omladine i lanova narodnooslobodila kih odbora u estvovala i žene. Tako je, prema nepotpunim podacima, sakupljeno za Narodnooslobodila ki fond u cazinskm srezu, na bazi dobrovoljnih priloga: 8000 kg kukuruza, 2000 kg graha, 60 kg pšenice, 45 kg masti, 5 vari aka luka, 900 kg zobi, 600 kg krompira, 60 plahti (aršava), 80 ru nika, 200 pari vunelih arapa, 15 000 kuna, 5 košulja itd. U biha kom srezu dobrovoljno je sakupljeno u toj akciji: 15 188 kg kukuruza, 756 kg graha, 112 888 dinara, 9 kg masti, 20 pari arapa, 10 pari rukavica, a pored toga sakupljeno je u fond Gradskog odbora 175 kreveta s posteljinom. Makoliko danas ove cifre i izgledale skromne, to su bili vanredni rezultati i samoodricanja ako se uzme u obzir da niko nije imao ni dosta a kamoli suviše i da je narod dobrovoljno davao priloge otkidaju i od svojih usta.⁴⁰

Pored toga, na osnovu istog pisma, pristupilo se osnivanju mjesnih odbora AFŽ. Na konferencijama žena izabrani su delegati za Kongres AFŽ, koji je, baš zbog toga što se drži u blizini Biha a, aktivnije uklju io u rad jedan dio žena u ovom okrugu, i imao pozitivnog odraza na aktivnost i u eš e žena Biha a i Cazina u narodnooslobodila koj borbi.

U razdoblju od 86 dana birani su dva puta seoski i opštinski narodnooslobodila ki odbori. Prvi put neposredno poslije oslobo enja Biha a, a drugi put poslije odluke Izvršnog odbora AVNOJ-a o raspisivanju izbora za narodnooslobodila ke odbore. Tako su, 27. decembra 1942. godine, održani izbori za seoske i opštinske narodnooslobodila ke odbore, a 5. januara 1943. godine za sreske narodnooslobodila ke odbore. U nekim selima izbor odbora vršen je ak i po tri puta. To je bio slu aj u onim selima gdje

³⁹ Pismo Oblasnog komiteta za Bosansku krajinu od 21. novembra 1942. Okružnom komitetu za Biha . Arhiva CK SK BiH, Sarajevo.

⁴⁰ Izvještaj OK KPJ za Biha —Cazin od 4. I 1943.

uro TILJAK — Banjski zbjeg, olovka

su izbori za odbornike seoskih narodnooslobodilačkih odbora obavljani na brzinu.

Pri izboru takvih odbora nije se, u početku, vodilo dovoljno računa na kakvi se ljudi biraju za odbornike. Bilo je pojedinačno koji su nastojali da se uvuku u narodnooslobodilačke odbore, a koji su se do našeg dolaska odnosili neprijateljski prema narodnooslobodilačkom pokretu. Jedan dio takvih odbornika, zbog nedovoljnog poznavanja ljudi, postavljale su naše jedinice, kad su boravile na toj teritoriji. Nepoželjne elemente odmah smo raskrinkavali i uklanjali iz organa vlasti, a na njihovo mjesto birani su povjerenici koji su privremeno obavljali dužnost do izbora novog narodnooslobodilačkog odbora. Izgrađen je kriterijum koji može da bude član narodnooslobodilačkog odbora i koga treba birati. Tako smo podizali i podigli ugled organa vlasti i ljudi koji su u njima radili. Srbi, Muslimani i Hrvati u novooslobođenim krajevima uvidjeli su prvi put da su narodnooslobodilački odbori nova vlast koja je nikla iz naroda i da ima duboke korijene u masama. Da se narod tako odnosio prema narodnooslobodilačkim odborima najbolje potvrđuje činjenica da je u Bihaćkom okrugu svako naredno narodnooslobodilačko odbora izvršeno i u život sprovedeno. Čvrstina veza naroda na oslobođenoj teritoriji pozdravila je formiranje narodnooslobodilačkih odbora.

U Bihaćkom srezu izabrani su svi seoski, dva opštinska i Gradski narodnooslobodilački odbori. Bilo je u pripremi da se izabere i Sreski narodnooslobodilački odbor, ali to nije izvršeno.

Narodnooslobodilački odbori u ustaničkim selima radili su sa puno znanja i iskustva. I u Bihaću, Cazinu i V. Kladuši, iako su tek bili formirani, narodnooslobodilački odbori radili su veoma intenzivno i umješno, jer su se u njima nalazili najbolji doma i kadrovi. Dio članova odbora u gradu bili su drugovi koji su se od 1941. nalazili u partizanima i koji su sebi ne prenosili svoje iskustva. U odborima je bilo vrlo malo žena i omladinaca. Za ono vrijeme to ne treba nikog da iznenađuje. Mi smo u odborima imali onoliko žena i omladinaca koliko smo mogli ubjediti ljude u to da treba da ih bude, i koliko su se pojedinci pokazali aktivnim da bi na osnovu te aktivnosti mogli biti birani za članove narodnooslobodilačkih odbora.

Veliki dio seoskih narodnooslobodilačkih odbora bio je bez iskustva i znanja kako treba raditi. Uz to, veliki broj odbornika nije znao ni pisati. Ali, oni koji su bili birani, predstavljali su svoje selo i bili su ugledni doma i ranije, a pogotovo tada, dokazali da su pristalice našeg pokreta i kao takvi bili su poznati u narodu. Mnogim od tih drugova nepismenost nije smetala da uspješno izvršavaju zadatke. Svojom marljivošću u nadoknadi bili su ono što im je manjkalo u znanju i iskustvu. Moram istaknuti da su mnogi prevazilazili sami sebe. U tim odborima bilo je ljudi iz svih slojeva stanovništva. U njima su se nalazili najbolji poljoprivrednici i radnici, zatim angažovao se izvjestan broj najuglednijih hodža, neki bivši muhtari koji su raskinuli s ustašama još 1941. Oni su se rado primili dužnosti članova, pa i predsjednika seoskih i opštinskih narodnooslobodilačkih odbora.⁴¹

⁴¹ Poznat je slučaj druga Mahmuta Zulića iz sela Todorova koji je kao bivši muhtar, odmah kad su došle ustaše, otišao do ustaškog predstojnika i dao mu muh-

Zbog pomo i seoskim narodnooslobodilačkim odborima, a i radi što veće efikasnosti rada organa vlasti, žurili smo da izaberemo opštinske sreske narodnooslobodilačke odbore. Ti viši organi vlasti mnogo su učinili što je rad seoskih narodnooslobodilačkih odbora bio uspješan. U sreski narodnooslobodilački odbor za Cazin izabrano je januara 1943. trideset članova, a za predsjednika je izabran Nurija Pozderac. Izabrane su i dvije žene — Grozda Turjakovi iz sela Osretka i Zejneba Beganovi Omanovi iz Cazina, jedan hodža, jedan pravnik, tri člana Sreskog komiteta KPJ, jedan učitelj, nekoliko trgovaca, seljaka i drugih.⁴²

Pri opštinskim odborima postojale su opštinske straže. Seoski narodnooslobodilački odbori nisu imali pravo hapšenja, nego su prijavljivali i sprovodili krivca do Opštinskog narodnooslobodilačkog odbora. Hapšenje su mogli vršiti opštinski narodnooslobodilački odbori. Oni su obrazovali i sud od 3 do 5 lica i izricali kazne, ali samo za manje prekršaje.⁴³ Tu se podrazumijeva šverc, kocka, pijančenje, tučnja, odnosi u braku i slično. Bilo je, čak, i nekih slučajeva kada su se tražile intervencije odbora radi imovinskih odnosa.

Veliku pomo u radu odbora pružili su članovi Izvršnog odbora AVNOJ-a, drugovi Moša Pijade i Ivan Milutinović. U januaru mjesecu drug Moša je sazvao sastanak predsjednika sreskih narodnooslobodilačkih odbora i komandi područja sa cjelokupne oslobođene teritorije. Tom sastanku prisustvovali su i predstavnici okruga Bihać. Rad narodnooslobodilačkih odbora ocijenjen je od prisutnih kao zadovoljavajuć.

Isto tako, u decembru mjesecu drugovi Vlada Zelević i Sima Milošević održali su konferenciju vjerskih predstavnika Cazinske krajine. Konferencija je dala dobre rezultate, jer je mnoge aktivirala u pokret, a jedan broj sveštenika biran je za članove seoskih, opštinskih i sreskih narodnooslobodilačkih odbora.⁴⁴ Pored toga, u zajednici sa članovima Izvršnog odbora AVNOJ-a, održavani su sastanci predsjednika seoskih narodnooslobodilačkih odbora po opštinama. Ti sastanci doprinijeli su razmjeni iskustava o unapređenju rada narodnooslobodilačkih odbora.

Veći dio poslova koje su narodnooslobodilački odbori obavljali bio je u prikupljanju hrane, odjeće i obuće za vojsku i za ishranu stanovništva, a posebno izbjeglica, i izvršavanje raznih tekućih poslova i zadataka. Posebna je aktivnost narodnooslobodilačkih odbora bila oko mobilizacije novih boraca za naše jedinice. Za ovaj period našeg boravka u oslobođenoj Bihaću i u Cazinskoj krajini, stupilo je dobrovoljno u naše jedinice preko 1000 boraca.⁴⁵ Za razne zadatke formirane su radne grupe pri narodnooslobodilačkim odborima ili komandama mjesta.

Od svih novoformiranih narodnooslobodilačkih odbora najveći teret snosio je Gradski narodnooslobodilački odbor Bihaća. Pred njim su stajali

tarski muhur (štambilj), izjavivši da ne može više vršiti dužnost. U ratu, on je kao jedan od istaknutih ljudi Cazinske krajine biran za predsjednika Okružnog narodnooslobodilačkog odbora 1944. za okrug Bihać i za članova ZAVNOBiH-a. To je svijetli primjer poštenja, rodoljublja i vezanosti za narod jednog patriote.

⁴² Moje zabilješke iz 1945.

⁴³ Prema dnevniku i neobjavljenim zabilješkama Nijaza Hadžiselimovića.

⁴⁴ Moje zabilješke iz 1945.

⁴⁵ Isto.

brojni i teški zadaci. U Biha je došao poslije oslobo enja grada veliki broj ustanova, koje je trebalo smjestiti i snabdjeti da bi mogle raditi. Njihove potrebe bile su opravdane. Ali nije bilo lako svima i sve na vrijeme uraditi i udovoljiti. Uspostavljanje vlasti u gradu i organizovanje što normalnijeg života grana u njemu, palo je velikim dijelom na Gradski narodnooslobodila ki odbor. Ne u pietjerati ako kažem da su im vrlo tešku glavobolju zadavale hiljade izbjeglica koje je trebalo nahraniti i smjestiti. Taj problem grada stalno je bio na dnevnom redu narodnooslobodila kog odbora. Čak i Vrhovni štab dao je 250 000 dinara kao pomo koju je Gradski narodnooslobodila ki odbor, preko komisije od tri lana, dijelio onima kojima je ona bila najpotrebnija. Mi smo tada ocijenili da je pomo data, zaista, onima kojima je bila najpotrebnija osim svega ... „dva-tri slu aja gdje su pomo dobili oni koji je nisu trebali dobiti“.⁴⁶

I .pored tako obimnih poslova koje su, obavljali narodnooslobodila ki odobri dobar dio zadataka na slobodnoj teritoriji obavljale su Komanda podru ja i komande mjesta. Pored toga, uvijek je postojao jedan iskusniji bataljon iz pojedinih jedinica NOVJ, koji se nalazio u Biha u i predstavljao posadu garnizona.

Postojalo je 5 komandi mjesta i komanda podru ja. Komandanti mjesta bili su: u Biha u Hamdija Omanovi , a kasnije Mehmed Midži , u Cazinu Ferid Dedi , a u V. Kladaši Huška Miljkovi , u Bužimu Meho Abazovi i u Lipi uro Vunjak. Komandant podru ja bio je Petar Komneni , a kasnije Slavko Odi . Sve te komande, prije svega, starale su se da obezbijede red u okrugu. To su s uspjehom i izvršavale. Postojale su straže pri komandama mjesta. Komande su upu ivale i patrole po terenu. Dobro je bila organizovana i obavještajna služba. Komande mjesta organizovale su relejne stanice, vodile istrage protiv narodnih neprijatelja i dr. One su, zajedno sa aktivistima i nardooslobodila kim odborima, pokazale velike rezultate u sakupljanju oružja od stanovništva, i u toj složenoj situaciji odigrale veoma važnu ulogu. Tako je nakon oslobo enja Biha a, Cazina i V. Kladaše prikupljeno samo na konferencijama i zborovima ,preko Komande podru ja i komandi mjesta 463 puške i 4 puškomitraljeza.⁴⁷ Tim oružjem moglo se naoružati skoro pola brigade. Sve je to dobijeno na povjerenje i ugled koje smo imali u narodu. Umjesto na nas, sad je to oružje pucalo na neprijatelja. Najviše je toga oružja sakupljeno u Sturli u, Tršcu, Todorovu, Bužimu, Vrnogru u i Mutniku. Sje am se da su samo prilikom jednog obilaska, komandant Cazina Ferid Dedi i Nuriya Pozderac, donijeli iz sela Štruli a 16 pušaka koje su stanovnici dobrovoljno predali.

Pri komandama mjesta nalazio se izvjestan broj radnika koji su stalno radili. Pored toga, pod njima su se nalazili i magacini sa hranom koji su izdavali sledovanja za kuhinju. Pri Komandi podru ja bilo je zaposleno ... „222 radnika, a na ishrani se nalazilo 1567 lanova porodica“ ... Te porodice kasnije su prešle na ishranu Gradskog narodnooslobodila kog odbora. Pored toga, na ishrani su se nalazila još 2253 lica, me u kojima osoblje bolnica, zatim Prate i bataljon Vrhovnog štaba i

** Izvještaj OK KPJ za Biha —Cazin od 4. I 1943.

⁴⁷ Isto.

jedan bataljon 6. krajiške brigade. Samo u organizaciji Komande podru ja nalazilo se 15 kuhinja. Ukupan broj lica koja su se u njima hranili bez porodica radnika, iznosilo je 2475.⁴⁸ . . . „Na dan 31. XII 1942. u magacinima Komande podru ja nalazilo se 24 881 kg kukuruza, 201 kg je ma, 15 370 kg zobi, 8 723 kg pasulja, 1219,30 kg še era, 1005 kg konzervirane kafe, 365,70 kg aja, 104,50 kg geršle, 1300 kg prosa, 522,30 kg paradajza, 1 koza, 1 krava muzara i 5 jalovih krava (za klanje)⁴⁹ . . . To su nepotpuni podaci i ne odnose se na zalihe u komandama mjesta i u narodnooslobodila kim odborima. I kod komande podru ja su zalihe bile sigurno ve e, jer su uvijek intehdanti, kad bi davali podatke koji su se tražili o zalihama, ostavljali za „sebe“ neku rezervu. Posebno je bila evidentirana rezerva kod Komande podru ja. Ona je iznosila nekoliko stotina kilograma suhog mesa (šunke i pršute). To je izdavano bolnicama i kao suha hrana u slu aju pokreta. Kada je došlo do evakuacije ranjenika iz Biha a, ta hrana je podijeljena ranjenicima.

I druge zna ajne poslove obavljale su naše vojno-pozadinske vlasti, kao što su organizovanje raznih zanatskih radionica, organizovanje saobra aja i drugo. U okrugu je bila organizovana vojna vlast koja je u radu bila u tolikoj mjeri efikasna da su se uspješno odvijali svi oni poslovi koje je zahtjevao rat i opšta borba protiv okupatora i njegovih saradnika. Više vojne vlasti su nam svesrdno pomagale. Posebno je i a Janko unio cijelog sebe i kao rukovodilac Odsjeka Vrhovnog štaba za vojne vlasti u pozadini, nau io nas kako treba organizovati posao i kako treba raditi.

*

Naš boravak u oslobo enom okrugu prekinula je etvrta neprijateljeva ofanziva. Prekinut je i proces intenzivnog politi kog rada i još šireg prilaznja naroda ovog kraja narodnooslobodila koj borbi. To je bila ogromna šteta. Svi uslovi su postojali da u narednom, mnogo kra em vremenskom periodu, pri u našoj vojsci još masovnije Muslimani i Hrvati. Uvjeren sam da smo bar još mjesec dana ostali u Biha u, Cazinu i V. Kladuši, da smo mogli od novih boraca formirati ne jednu, nego tri brigade. injenice su nam govorile da smo to politi ki na terenu bili pripremili i mogli smo sprovesti i mobilizaciju. To su nam na mnogim skupovima i konferencijama gra ani i seljaci nebrojeno puta predlagali. Drug Moša se bio složio sa takvim našim stavovima, pa se u izvještaju drugu Titu i sam zalagao za takve mjere.

Povla enje naših snaga uslijedilo je postepeno, jer smo nekoliko dana ranije znali da e neprijatelj znatnim snagama napasti oslobo enu teritoriju.⁵⁰ Organizovano je nekoliko grupa za evakuaciju. Cjelokupnim

⁴⁹ Isto.

⁴⁹ Isto.

⁵⁰ Interesantno je napomenuti da su nas iz Zavalja i još nekih sela obavještavali da se pri a kako e na Vrhovni štab biti upu eni padobranci i da e se spustiti na Biha ko polje. Mi smo o tome obavjestili druga Marka, ali do desanta nije došlo. Ja ovo napominjem zbog toga što mi nije poznato da li su takav plan za desant na Vrhovni štab, kao ideju, ve tada imali okupatori.

tim poslom rukovodio je drug Aleksandar Ranković Marko. Prvi sastanci i evakuacija pošli su 22. januara 1943, a ve 23. januara evakuisan je Vrhovni štab. Drugovi Marko i Velimir Terzić, preselili su se tada u Prekounje bliže željezni koj stanici.

I mnogobrojni Bišani pošli su u partizane. Biha su napuštale itave porodice i pojedinci. Odlazili su dobrovoljci u vojsku ali i svi oni koji nisu željeli više da žive u fašisti kom ropstvu. Oni koji nisu bili sposobni za jedinice, upuivani su u narodnooslobodilačke odbore i komande mjesta, a neki su pošli zajedno sa narodom Banije, Korduna, Like i Krajine u zbijeg. Bilo je i takvih, kao što je Stjepan Crnolatac⁵¹, službenik Doma narodnog zdravlja u Biha u, koji je, iako bez jedne noge, pošao sa svojim drugovima u partizane. Odlazak Bišana u partizane registrovao je i neprijatelj u jednom aktu, u kojem izvještava poimeni no da je sa teritorije Biha a otišlo samo 38 službenika⁵². Me utim, taj spisak je nepotpun i netaan, jer je broj službenika koji su otišli u partizane bio ve i. Skoro sve porodice i roaci službenika koji su napustili Biha, tako e su pošli u partizane. Veliki broj tih porodica, koje nisu bile sa jedinicama, preživio je vrlo teške dane u etvrtoj ofanzivi. Jedan dio onih koji fizi ki nisu mogli da slijede pokrete naših jedinica, ili koji su zaostajali, pohvatao je neprijatelj i strpao u koncentracione logore, gdje su mnogi živote ostavili. Najve a takva grupa uhvaena je kod Livna i Duvna, pa je kamionima prebaena u Petrovac, i poslije maltretiranja, odvezena u Bosansku Krupu i Biha, a kasnije u logore. Jedan dio porodica i poedinaca koji su preživjeli etvrtu neprijateljevu ofanzivu, obolio je od tifusa i umirao od bolesti ili poslije nje od slabe ishrane. Tragedija porodice Kora najbolje govori kako su neki stradavali u ofanzivi.⁵³

Graani Bihaa, koji su ostali u gradu, preživjeli su mnoge teške dane. Surovosti rata nisu ih mimoišle. U rano jutro 27. januara 1943. nalazio sam se u selu Pjani ima kod Cazina. Nosio sam poruku VŠ 7. diviziji, kad su eskadrile njema kih bombardera letjele prema Plješevici. Uskoro su odjeknule eksplozije. Bilo nam je jasno da to bombarduju Biha. Avioni su u talasima više puta nadletali Biha, a potom su odjekivale teške detonacije. Neprijateljevi avioni izvi ali su slobodnu teritoriju i

⁵¹ Poginuo u etvrtoj ofanzivi.

⁵² Velika Zupa, Krbava i Psat — Biha, Pov. broj 49/43. Glavnom ravnateljstvu za unutrašnju upravu — Zagreb, Arhiv za historiju radni kog pokreta, Zagreb.

⁵³ etvrta neprijateljeva ofanziva zatekla je porodicu Kora u Plitvi kom Ljeskovcu. Ova porodica izgubila je doma ina 1941. koga su ubile ustaše. Zatim su cijelu porodicu internirali u Liku. Od sedmoro djece, brat Trivo otišao je u partizane i bio borac 1. krajiškog proleterskog bataljona. Najstarija sestra Zora stupila je u partizane 1942. godine i poginula u petoj ofanzivi na Sutjesci. Majka Marica i djeca Brana, Nada i Miodrag oboljeli su od tifusa, a zatim su gladovali. Najprije je umro od gladi mali Miodrag, koga su sahranili brat Mlado, kome je bilo 12 godina i Mira kojoj je bilo 14 godina. Zatim su od gladi umrle sestre Brana i Nada i njih su sahranili mala Mira sa bratom Mlaom. I najzad, iscrpljena od bolesti i gladi umrla je i majka, koju je u krpe zamotao mali Mlado, i iz ljubavi i žalosti nije mogao da je sahrani. To je u inila sama Mira i sahranila majku u jednu rupu gdje je, vjerovatno, ložena vatra. Dok je pokušavala da sahrani majku naišli su neki partizani i pomogli joj da to obavi. Od cijele porodice Kora ostali su u životu Mira, Mlado i Trivo. Oni su i danas živi. Najmla i Mlado, inženjer je agronomije i radi kao republiki inspektor u Sarajevu. Mira radi kao vojni službenik u Beogradu, a Trivo je direktor Fabrike piva u Banjoj Luci. Ovo je samo ilustracija porodi ne tragedije kakvih je slujeva bilo mnogo.

mitraljirali naše kolone u povlačenju, pa čak i pojedince. Fašisti ki zlikovci nisu dali mira nikome ko se našao na drumovima.

Poslije obavljenog posla u 7. banijskoj diviziji, svratio sam do kuće Nurije Pozderca, jer se i on spremao za odlazak iz Cazina zajedno s nama „sa njegovim proleterima“ kalko ih je on često volio nazivati. Pri odlasku bio je vrlo žalostan i ogorčen. On je mnogo vjerovao u ljude. Volio je uvijek. Uvijek je bio spreman da pasluša uvijek i da s njim podijeli ljudske teškoće. To povjerenje prema ljudima bilo je kod njega neograničeno. Možda je to razlog što je on duže iščekivao da se neko od bivših političara s kojima je sarađivao, ipak opredjeli za naš pokret. Mi smo ga razuvjeravali u kvalitete tih ljudi. A on je, kad je pisao letak Muslimanima Bosanske krajine, govorio da će se, valjda, bar neki predomisлити i doći k sebi. Zato je on bio ogorčen, pa je rekao: „Zaista, odoše u izdajstvo do kraja“. Mislilo je na reakcionare — Muslimane Miljkovića, Ferida Cerića i druge.

Istoga dana, kad su neprijateljevi avioni bombardovali Bihać, Nurija je sa svojim sinom Seadom, oprostivši se od Cazina i Krajine i od svoje porodice, napustio grad i krenuo u borbu sa drugom Titom, Ribarom i ostalim drugovima.

Skoro u sam sumrak kad sam stigao u Bihać zatekao sam grad izranjavljen od zlikovačkih bombi. Gorjela je Komanda mjesta i bila je pretvorena u ruševine. Ulice su bile zakrčene ciglama i kamenjem. Pokidane telefonske žice — električni vodovi po ulicama. Ta prva noć poslije bombardovanja⁵⁴ Bihaća bila je jedna od najtežih za mnoge njegove građane. U gradu više nije svijetlilo električno osvjetljenje. Do jučer grad veselja i pjesme, odjednom je umuknuo i kao da je prestao da živi. Nikoga nije bilo na ulicama. U kafani kod Fetije — džamije sjedilo je nekoliko ljudi s petrolejkom i pijani utali.

Pošli smo u zgradu Narodnooslobodilačkog odbora i tamo prespavah. U rano jutro odjeknule su detonacije na armiranobetonskom mostu na Uni. To je Volo a minirao most da bi se usporilo napredovanje njemačkih i ustaških jedinica prema oslobođenoj teritoriji. Uskoro su svi prelazi preko Une bili porušeni. Takav je bio rastanak sa Bihaćem.

*

Okupator je bio svjestan kakav smo mi uticaj ostavili na stanovništvo Cazina, Bihaća i V. Kladuše. Zato je vrlo energično, gdje god je to mogao, kidao sve veze koje smo mi imali i ostavili u narodu. Nastalo je pravo kidisanje na srpsko stanovništvo, i na sve Muslimane i Hrvate

⁵⁴ Kako je bilo dejstvo tog uništavanja grada može se vidjeti djelimično i iz neprijateljevog dokumenta koji navodi da je od bombardovanja postradalo u gradu Bihaću 77 zgrada i poginulo 29 lica (T. tor. 1/1943. Velika Zupa. Krbava i Psat - Bihać od 4. veljače 1943. Izvještaji o materijalnoj šteti... Ministarstvu unutrašnjih poslova Zagreb). Istina, u tom izvještaju se navodi i to da je prilikom oslobođenja Bihaća od partizana popaljeno 76 zgrada, što ne odgovara tačnom, jer je 77 zgrada stradalo od njemačkog bombardovanja, pa su htjeli u zvanom izvještaju da to zataškaju. Prema podacima koji su evidentirani, i fotografijama iz tog perioda koje imamo, prilikom oslobođenja Bihaća stradalo je samo nekoliko zgrada. U tom istom dokumentu izvještava se da su u Bihaću bili kao Vrhovni komandant svih njihovih trupa Tito Stjepan Broz ... zatim neki i a, itd.

koji su s nama sara ivali. Mnogi su ubijeni a jedan dio stanovništva de-
nortovan je u logore.

\ Da je naš boravak izvršio ogroman politički uticaj na narod Biha ke
i Cazinske krajine najbolje svjedoči odnos i držanje stanovništva poslije
četvrte ofanzive. Kad su Nijemci za vrijeme i poslije te ofanzive dovo-
dili u sela Cazinske krajine Srbe — seljake — starce i žene — koje su po-
hvatali u toku ofanzive, mnogi Muslimani primali su ih u svoje kuće
i prema njima se odnosili prijateljski i pored neprijateljeve propagande
da su partizani likvidirani i potpuno uništeni. Stanovništvo je izlazilo
u susret svim tim ljudima i ženama iz Grmeča i Banije, i koristili svaku
priliku da im pomognu da se što prije vrate svojim domovima.

Veliki dio ljudi, koji su se na bilo koji način angažovali za vrijeme
našeg boravka, nije htio niti je smio da ostane, pa čak ni oni kojima smo
mi preporučivali da ostanu. Oni su govorili da im je dosta ustaškog ter-
roru i da hoće da se bore, pa ako treba i život da daju. Oni koji su, ipak,
ostali, bili su u prvom naletu i bjesnilu desetkovani. Sve istaknutije ak-
tiviste, starije i mlađe, Nijemci i ustaše nemilosrdno su likvidirali. Tak-
vim svirepim nastupom hteli su ponovno da utjeraju strah u kosti lju-
dima i, istovremeno, da pokažu svoju oulu. To im nije mnogo pomoglo.
Time su oni izazvali suprotno dejstvo. Istina, likvidiranjem pojedinih
odbornika, omladinaca i drugih, ponovno su nanijeli teške udarce našem
pokretu u ovom kraju. Tada je ubijeno blizu stotinu aktivista, među ko-
jima 7 odbornika Opštinskog odbora Vrnograča sa hodžom Smajilom
Buljubaševićem i odbornicima Mustafom Ikanovićem i Alom Elezovićem.
Zatim su ubijeni 12 omladinaca i odbornika iz sela Izačića i okoline, Mu-
hamed Sadiković, član Gradskog narodnog odbora u Bihaću i drugi.

U Bihaću su ostala iza nas 4 člana KPJ, od kojih je jedan u zad-
njem času došao u partizane. Ipak, u Bihaću su radili Hanumica Hozo,
Husein Hodžić „Husin“, Junus Salihodžić, Hase Jusufhodžić, Semha Sa-
diković — Radulović i dr. članovi KPJ i SKOJ-a, koji su većinom došli
u grad poslije našeg napuštanja jer se nisu zatekli u Bihaću kad smo
ga oslobodili.

Ali, i pored terora neprijatelja, više se nije moglo ponoviti staro
stanje u pogledu odnosa snaga. Umjesto pojedinačnih uporišta, sad smo
imali široku bazu simpatizera narodnooslobodilačkog pokreta u cijelom
području. Jula mjeseca ponovno je izvršen napad na V. Kladašu i oform-
ljen Sreski komitet i partizanski odred, koji je djelovao na području
Bužim—V. Kladaša.

Po ovlaštenju Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu, uzet
je iz 8. krajiške brigade po etkom jula 1943. izvjestan broj drugova i for-
miran je Sreski komitet Partije za Cazin. Sekretar komiteta bio je Ale
Terzić.

Kad su se naše jedinice vratile i nastavile borbu sa Nijemcima i
ustašama u tim krajevima, uspostavljene su takve veze i organizacija,
da smo preko ljudi koji su ilegalno djelovali kao povjerenici ili odbor-
nici ilegalnih narodnooslobodilačkih odbora, uspješno obavljali mnoge za-
datke. Sigurno, ovim nije sve kazano o Bihaću i Cazinskoj krajini. Ovo
je samo fragment o boravku od 86 dana na oslobojenoj teritoriji okruga.

HAJRO KAPETANOVI

IZ RADA SRESKOG KOMITETA KPJ - BIHA
novembar 1942. — januar 1943.

U jesen 1942. godine politički odnosi u Bihaću komunistički bili su u znaku narastanja snaga narodnooslobodilačkog pokreta. Oslobođena teritorija Bosanske krajine predstavljala je sa malim prekidima oblast na kojoj se ustanak protiv okupatora uspješno stabilizovao, oblast koja je veći dio vremena bila pod kontrolom partizanskih jedinica, slobodna partizanska „država“. Zahvaljujući toj okolnosti ovo područje postalo je veoma snažan i uticajan faktor širenja i razvijanja ustanka. Na oslobođenom dijelu Bihaćkog srezu, koji je obuhvatao sela Ripače i Klješevci opštine, obrazovani su i aktivno djelovali seoski i opštinski NOO-i, partijske ćelije i skojevski aktivisti sa sreskim komitetima KP i SKOJ-a. Ukratko, u ovom dijelu Bihaćkog srezu bila je uspostavljena nova, revolucionarna narodna vlast, koja je sve materijalne i ljudske snage organizovala u borbi za narodno oslobođenje.

Ostali dio Bihaćkog srezu, u pravcu Like i Cazina, bio je pod ustaškom vlasti. To je već bila vlast koja se u očima naroda jako kompromitovala i za koju su se još uvijek držali samo inspiratori zločina i njihovi izvršitelji. U tzv. „novi poredak“ ovdje je već malo ko vjerovao. Hrvatsko i muslimansko seljaštvo razočarano izdajstvom nacionalnih i društvenih interesa od udružene jugoslovenske reakcije, proteklih mjeseci života u NDH u većem ili manjem stepenu pod uticajem ustaških parola o samostalnosti i nezavisnosti hrvatske države, doživljavalo je sada ponovno razočaranje, jer se NDH u njihovoj svijesti izjednačavala sa najgorim sistemom svakojakih nasilja i zlodjela. Ali, mjesecima obmanjivano ustaškom propagandom o komunistima i partizanima, kao beskrupuloznim zatiračima svakog ljudskog morala i savjesti, kao ubicama i rodoskrvnicima, seljaštvo je ispoljavalo strah i nepovjerenje prema narodnooslobodilačkom pokretu. Međutim, istina o našoj borbi utirala je postepeno put do svakog sela. Nju su među narod donosili i širili pojedini hrabri seljaci, koji su dolazili u vezu sa partizanskim odredima u neposrednoj blizini svojih naselja. U samom Bihaću uticaj okupatora i ustaša sužavao se sve više na krug onih kojima nije ništa drugo preostajalo nego da svoju sudbinu vežu sa sudbinom okupatora. Jedan od poznatijih centara komunističke aktivnosti prije rata u Bosanskoj krajini, poslije katastrofe stare Jugoslavije pretvoren u svirepo ustaško mučilište srpskog naroda, Jevreji i naprednih građana svih nacionalnosti, Bihać je u toku okupacije sve jasnije pokazivao da nema ništa zajedničkog sa zločinima koji su trebali da ga odvoje od njegove slobodarske tradicije. Ne samo komunisti i skojevci, napredni radnici i omladina, već i široki slojevi antifašističkog

gra anstva potvrivali su svoju spremnost da ovu tradiciju slijede, da je produže u uslovima neravne borbe na život i smrt protiv fašističkih okupatora i narodnih izdajnika. U Bihaću kule i drugi zatvori u gradu punili su se od samog nastanka NDH ne samo komunistima, već i mnogobrojnim građanima patriotima, koji nisu hteli da kapituliraju i postanu oslonac fašističkom „novom poretku“.

Oslobođenje Bihaća i Bihaćko-čazinske krajine po etkom novembra 1942. godine predstavljalo je odlučujuću i prodor snaga narodnooslobodilačkog pokreta i revolucije u ovom području. Bihać je u tom periodu postao središte, iz kojeg je ostvarivan taj prodor. Razumije se da je već samo oslobođenje Bihaća i velikog područja u Bosni i Hrvatskoj znatno uticalo na mijenjanje političke situacije u Bihaćkom srezu. Ono je omogućilo da se do izražaja one snage u gradu i okolici koje su u toku okupacije moralno stajale na pozicijama borbe protiv okupatora i ustaša. Ono je, takođe, omogućilo da se u muslimanskom i hrvatskom seljaštvu otvore, odnosno ojačaju procesi koji će dovesti do njihovog postepenog uključivanja i aktiviranja u narodnooslobodilačku borbu. Tako je oslobođenje Bihaća pružilo nove mogućnosti za razvijanje i jačanje bratstva Srba, Muslimana i Hrvata u svim oblicima koje je otkrila i neprekidno otkrivala narodnooslobodilačka borba. Prvih dana poslije oslobođenja grada, znatan dio omladine odmah se javio u vojsku ili uključio u aktivan rad. Ali, bilo je teško a kod jednog dijela građana oko njihovog uključivanja u NOP kao posljedica okupatorsko-ustaške propagande protiv partizana. Međutim, uspješan razvoj NOP-a u zemlji, koji se temeljio na sistematskoj politici koja i organizacionoj aktivnosti KPJ, a naročito velika pobjeda NOV ostvarena oslobođenjem Bihaća kao najbližaviji rezultat toga razvoja, i ovde su sve više sužavali prostor fašističkoj propagandi protiv narodnooslobodilačke borbe.

Neposredno poslije oslobođenja grada pristupilo se srećno pripremanju prilika, organizovanju novih i reorganizovanju naših postojećih vojnih i političkih institucija, tijela i rukovodstava. Najprije su po elementarnom radom komanda mjesta i komanda područja organizovane još u toku priprema za napad i oslobođenje Bihaća. Još prije nego što je grad bio oslobođen, imenovan je za komandanta Hamdija Omanovi, komandant 3. bataljona 6. krajiške brigade, koga je nakon kratkog vremena zamjenio Mehmed Midžić, obućarski radnik iz Bihaća. Hamdija Omanovi postao je član Okružnog komiteta KPJ. Za zamenika komandanta imenovan je Mihailo Kaja Popović, seljak i prvoborac iz Prašćijaka; za političkog komesara Mašo Ibrahimpašić, učitelj iz Bihaćke gimnazije i prvoborac iz Bjelaja, i za pomoćnika političkog komesara Stipo Butorac, nameštenik i prvoborac iz Bihaća. Do postavljenja za pomoćnika komandanta područja u Komandi mjesta radio je i Slavko Odić, student iz Bihaća, predratni član MK KPJ Bihać. Zatim je formiran novi Sreski komitet KPJ. Formirali su ga drugovi Svetozar Vukmanović -Tempo, član CK KPJ, Šefket Maglajlić -Mirko, sekretar OK KPJ za Podgrme i drugarica Rada Vranješević, član OK KPJ za Podgrme. Komitet su sačinjavali: sekretar Vojo Stanarević, sekretar dotadašnjeg Sreskog komiteta KPJ koji je djelovao na ranijoj oslobođenoj teritoriji, učitelj iz Bihaćke gimnazije; Hasan Ibrahimpašić, obućarski radnik iz Bihaća, prije rata član MK KPJ; Stipo Butorac, takođe prije rata član MK KPJ; Lenka Maestro, student iz Bihaća; Enver Redžić,

profesor iz Bihaća, politički komesar vojno-političkog kursa pri Operativnom štabu za Bosansku krajinu i Ljubo Dotli, sekretar SK SKOJ-a, omladinac iz Rača. Kratko vrijeme posle formiranja Sreskog komiteta došlo je do izmjena u njegovom sastavu. Hasan Ibrahimpašić kooptiran je u OK KPJ za Bihać, Vojo Stanarević upućen je na partijski kurs koji je u Bihaću organizovao CK KPJ. Mjesto Ljube Dotlića, dužnost sekretara Sreskog komiteta SKOJ-a preuzeo je Esad Bibanović, omladinac iz Kulen-Vakufa, a ja sam do evakuacije Bihaća, krajem januara 1943. godine vršio dužnost sekretara Komiteta.

Prvi zadaci Sreskog komiteta odnosili su se na obnavljanje rada partijskih organizacija u gradu. Pošto je razmotrila situaciju u gradskoj partijskoj organizaciji i izgradila svoj sud o dotadašnjoj aktivnosti njenih članova, komisija koju su sačinjavali drugovi Svetozar Vukmanović Tempo, Sefket Maglajlić Mirko i drugarica Rada Vranješević, odlučila je da se veći broj članova KPJ rasporedi u dvije partijske ćelije u gradu. Za sekretara jedne od tih ćelija u gradu određen je Ale Galić, stolarski radnik i omladinski rukovodilac, a u Prekounju Jusuf Lipovčić, kovački radnik. Te ćelije obuhvatale su u početku po sedam članova, a kasnije su se povećavale primanjem novih članova i povezivanjem nekih drugova i drugarica koji su bili na radu u Vrhovnom štabu i Izvršnom odboru AVNOJ-a. Znam da su u te dvije gradske ćelije, kako smo ih zvali za razliku od ćelija koje su postojale u Komandi područja, Komandi mjesta, bolnici i u drugim ustanovama, bili raspoređeni drugovi Vladimir Velebit, Veso Masleša, dr Simo Milošević, dr Mladen Iveković, Stefan Mitrović, Joža Rutić i neki drugi, mahom stari komunisti intelektualci. Njihovo učestvovanje u radu tih ćelija bilo je od velike koristi, jer su svoja bogata organizatorska i politička iskustva prenosili na mlađe članove Partije, koji su na sastancima ćelija sticali nova dragocijena saznanja, neophodna u organizacionom i političkom radu, i sa revolucionarnim poletom kretali u akcije da izvršavaju primljene zadatke. Kretali se svakodnevno u sredini iskusnih političkih radnika i revolucionara, i radili zajedno s njima, komunisti Bihaća i sami su se brzo afirmisali svojom aktivnošću u narodu. Na narodnim konferencijama po kvartovima i na drugim skupovima oni su bili najaktivniji diskutanti i esto tumačili politički položaj i program našeg narodnooslobodilačkog pokreta, objašnjavali konkretne zadatke koje je nametala situacija, neumorno pokretali, organizovali i okupljali mase građanstva na liniji njihovog aktivnog uključivanja u oslobodilačku borbu protiv okupatora. U tome radu članovi partijskih ćelija imali su, takođe, stalnu pomoć članova Sreskog i Okružnog komiteta, koji su se našli, takođe, na svakom značajnijem skupu građana. Bio je to i ostao primjer povezanosti komunističke i naroda u značajnim momentima narodnooslobodilačke borbe. Neosporno je da bez pune aktivnosti komunističke, naročito članova „gradskih“ partijskih ćelija, ne bi bilo onako velikog uspjeha koji je ostvaren za tri mjeseca „partizanske vlade“ u Bihaću.

Odmah prvih dana pojavili su se da se dobrovoljno prijavljuju novi borci u jedinice NOV. Mahom je to bila mlada i radnička omladina. Jedan od prvih zadataka koji su uspješno izvršili bihaćki komunisti, bile su pripreme i izbor gradskog NOO-a. Tih dana u Bihaću nisu postojale masovne političke i društvene organizacije sa svojim odborima kakve su se pojavile i razvile poslije oslobođenja grada, uslijed čega je sav posao oko pri-

premanja izbora prvog organa revolucionarne narodnooslobodilačke vlasti u oslobođenom Bihaću u pao na male broj članova KP i SKOJ-a. Izbor gradskog NOO-a, o čemu se u ovoj knjizi posebno bitno riječi, predstavljao je značajan događaj u političkom životu Bihaća u to vrijeme. Istovremeno, to je bio značajan datum i u opštoj njegovoj politici koja istovremeno, jer su na političku scenu aktivno stupile široke mase gradskog stanovništva.

Međutim, nekoliko dana prije izbora gradskog NOO-a Sreski komitet KPJ bio je organizator jedne velike političke manifestacije. To je bio narodni zbor u čast 25-godišnjice oktobarske socijalističke revolucije. Današnja mlada generacija Bihaća, a pogotovo generacije koje će doći, primjećuje možda tu proslavu kao i mnoge druge događaje iz toga herojskog doba bez uzbuđenja, kao racionalno isti trenutak istorijske logike, kao razrijeđeni miris istorije jednog burnog, velikog, minulog doba o kojem se jedino u knjigama čita, koje se čitanjem upoznaje i uz pomoć knjiga oživljava i doživljava. Za nas pak, koji smo uoči 7. novembra 1942. godine na Bihaću koji pijaci, po hladnoj kiši, slušali drugove Starog, Osmana, Kušića i druge, to je veliki Oktobar pohodio naše gradove i sela i produžavao se u ustancima nepokorenih jugoslavenskih naroda. Samo godinu-dvije ili koju još unazad, o oktobarskoj socijalističkoj revoluciji u Bihaću, kao i u drugim našim gradovima i gradićima, govorilo se u uskim krugovima komunističkih i simpatizera sa željom i uvjerenjem da će se lenjinske ideje Oktobra neminovno i uskoro pretvoriti u stvarnost našeg života. A toga studenog bihaćkog novembra, o oktobarskoj socijalističkoj revoluciji govoreći narodu Bihaća predstavnici KPJ, a u svijesti partizanskih boraca i naroda oktobarska misao i djelo postaju sama potreba i suština njihove revolucionarne narodnooslobodilačke borbe.

Suočeni s tim i brojnim pitanjima i zadacima koje je stvorila situacija širokog oslobođenog područja, Sreski komitet KPJ našao se pred problemom kako da svojim radom obuhvati cjelokupno područje sreza koje je bilo nekoliko puta veće od dotadašnje slobodne teritorije od dvije opštine (ripačke i kliševečke) i desetak seoskih naselja. Nastojalo je da političkim i partijskim radom pokrije, u potpunosti sa raspoloživim snagama, veliku teritoriju, Sreski komitet došao je na ideju da od iskusnijih članova KP obrazuje posebnu partijsku ćeliju, koja će mu pomagati, u prvom redu, u novom — oslobođenom dijelu sreza. Kako je na tom terenu živjelo pretežno muslimansko i hrvatsko stanovništvo, to smo prilikom formiranja „terenske ćelije“, kako smo je tada zvali, vodili računa o njenom nacionalnom sastavu. U ćeliji su djelovali drugovi Mile Mandić i Branko Bokan i drugarice Razića Kovačević i Ivanka Perković. Oni su bili instruktorska grupa Sreskog komiteta, koja je u toku tromjesečnog perioda veoma uspješno djelovala i tako uvela Partiju prisutnom u svakom bihaćkom selu. Oni su svuda u novooslobođenim selima organizovali izbor NOO-a, odbora omladinskih i ženskih antifašističkih organizacija, a u mnogim naseljima formirali su aktivne od politički najnaprednijih seljaka i omladinaca koji su predstavljali osnovna partijska uporišta. U selima gdje nisu postojale partijske organizacije, a takav slučaj bio je u novooslobođenom dijelu bihaćkog sreza, aktivni su predstavljali oblik okupljanja pojedinaca koji su ispoljavali odanost i spremnost da pod rukovodstvom Partije djeluju na liniji mobilizacije širokih masa u narodnooslobodilački rat protiv

okupatora i njegovih doma ih fašisti kih pomaga a. Vaspitani u tim aktivima, pojedini seljaci i seljanke, omladinci i omladinke primani su u KpJ i preuzimali na sebe odgovornost za razvoj narodnooslobodila ke borbe u svojim naseljima. Tako je, zahvaljuju i i „terenskoj eliji“ u mnogim biha kim selima prostrujao intenzivni politiki život kakav ovdje nije bio ni poznat, ni mogu an do tada. Bilo je to pravo bu enje muslimanskih i hrvatskih seljaki masa iz stravi nog košmara u koji ih je bacio najgori i najopakiji od svih sistema u kojima je taj narod u svojoj dugoj istoriji morao da živi. Naj estitiji i najkarakterniji me u njima odlu no su odabrali put narodnooslobodila ke borbe, koja je u njihovom saznanju bila ne samo uslov fizi kog opstanka, ve i jedina garancija života u ljudskim odnosima i slobodi. Oni su u svojim selima bili nosioci i organizatori mnogih akcija koje je preduzimala Partija, nastoje i da što je mogu no više proširi i oja a bazu oslobodila kog rata i revolucije. Dobrovoljno su se prvi uklju ivali u partizanske jedinice, u svojim selima bili najaktivniji lanovi NOO-a, svojim ugledom potpomagali inicijative i akcije masovnih antifašisti kih omladinskih i ženskih organizacija, budili ljubav naroda prema borcima NOV i razvijali u narodu mržnju protiv okupatora i doma ih neprijatelja, ustaša i etnika.

Za takav uspjeh partijsko-politi kog rada na podru ju biha kog sreza, neosporan zna aj imalo je i savjetovanje partijskog aktiva u Okružnom komitetu posve eno organizacionim pitanjima KPJ u uslovima narodnooslobodila kog rata. Savjetovanju su, koliko se sje am, prisustvovali lanovi OK KPJ, lanovi biha kog sreskog komiteta, sekretari partijskih elija sa biha kog sreza, kao i lanovi pomenute „terenske elije“. U radu ovog savjetovanja uzeo je u eš a i lan Politbiroa CK KPJ Ivan Milutinovi Milutin. Sekretar OK KPJ Hajro Kapetanovi izložio je organizacione principe rada KPJ u vojsci i pozadini, a zatim su u živoj diskusiji razmatrana pitanja s kojima su se susretah partijski aktivisti u svom organizacionom partijskom radu. Na savjetovanju su dominirala pitanja kako partijski prodirati u naselja u kojima je uticaj narodnooslobodila kog pokreta bio veoma sku en i gdje su znanja naroda o ciljevima narodnooslobodila ke borbe bila minimalna. Zna ajnu pomo ovom partijskom aktivu pružio je tom prilikom i drug Milutin, upoznaju i nas sa velikim iskustvom koje je KPJ širom zemlje stekla u svome organizacionom razvoju u toku 20 mjeseci NOR-a. Savjetovanje je, tako e, ukazalo na zna aj i potrebu povezanosti partijskih elija i komiteta, jer se potvrdilo da se nedostatak te prakse negativno odražavao u radu opštinskih i sreskih komiteta, kao i partijskih elija.

Svojim intenzivnim politiki kim i kulturnim životom Biha je u tom kratkotrajnom razdoblju zra io revolucionarnim inicijativama i akcijama, snažno uticao na svoju bližu i dalju okolinu, u kojoj su se, tako e, veoma živo i dinami no odvijala revolucionarna strujanja. Ova injenica dobila je svoju potvrdu i prakti an izraz u obnavljanju naših vojnih jedinica novim borcima, u prvom redu iz redova omladine iz ovog podru ja. U svom boracom sastavu 8. krajiška brigada pretežno je okupila mlade ljude sa novooslobo ene teritorije. Ona je bila živa sila ideje bratstva i jedinstva Srba, Muslimana i Hrvata, one ideje koja je postala osnovna materijalna snaga narodnooslobodila kog rata Jugoslovena i jugoslovenske revolucije.

Sreski komitet KPJ bio je, tako e, neposredni organizator i mnogih drugih manifestacija i akcija, koje, kada bi ih danas bilo mogu no vjerno rekonstruisati, predstavljaju itav jedan politiki program kojim je bio bogato ispunjen tromjese ni period života u slobodi. Sa uvao sam u sje-anju od zaborava dvije zna ajne manifestacije. Sredinom decembra, ta - nije 13. decembra, održan je u „Bori ima“, na zapadnom ulazu u Biha , politiki zbor, na kojem je 1. biha ka eta položila zakletvu. Sve ano polaganje zakletve izvršeno je u prisustvu Vrhovnog komandanta NOV i POJ druga Tita. To je bila još jedna snažna manifestacija bratstva i jedinstva Srba, Hrvata i Muslimana Biha a i okoline, još jedna široka podrška biha - kog naroda narodnooslobodila koj borbi. Toga 13. decembra oko 5.000 gra - ana i seljaka iz neposredne okoline Biha a došlo je na zbor u „Bori e“ da isprati svoju partizansku etu, da svoju bra u, sinove, komšije, pozna - nike i prijatelje isprate u rat pravedni i oslobodila ki, „usred zime kad mu vrijeme nije“, u najteži i najsiroviji od svih ratova koje su vodili naši preci u borbi za goli život, da im u ratu požele juna ku sre u, „da ne ginu ludo“ i, nada sve, da zatraže od njih hrabrost u borbi protiv osvaja a, kukavica i izdajica. U o ima tog juna kog naroda nije bljesnula suza na rastanku, dok je srce gorjelo plamenom ljubavi za svoju djecu, Titove vojnike, za sve znane i neznane partizane. Sjutradan e se navršiti, sjetio sam se, tri godine od poznatih 14-to decembarskih demonstracija studenata i radnika u Beogradu protiv vladaju eg režima, koji je ubrzano radio na fašizaciji zemlje. Prije tri godine pale su na Slaviji žrtve za slobodu i demokratiju, a me u ranjenim bio je i biha ki student prava Dušan Kuga, koji je pao od zlikova kih ustaških metaka ne stigavši da prepliva svoju voljenu zelenu Unu i do epa se njene suprotne slobodne obale. Nije Dušan Kuga stigao da opaše partizansko oružje, ali je na beogradskoj Slaviji još prije tri godine, a zatim letnjih dana ustani ke etrdeset prve — prvi put ranom, a onda životom — potvrdio svoju vjernost narodu i komunizmu, i zato je on sa itavim svojim zlo ina ki umorenim, sko - jevskim studentskim društvom tu prisutan, u stroju revolucije, njena cr - vena, u krvi okupana, slobodarska, komunisti ka zastava.

Idu eg mjeseca, 21. januara padala je 18-godišnjica Lenjinove smrti. CK KPJ je odlu io da se tim povodom i Biha u održi komemorativna akademija Lenjinu, Rozi Luksemburg i Karlu Libknehtu. Akademiju je trebalo da zajedni ki pripreme i organizuju Okružni i Sreski komitet. Ri - ješili smo da je održimo u sali Klostera, jer je bila najpogodnija za takve sve ane skupove. Iz OK bili smo obaviješteni da je CK odredio da e o Lenjinu govoriti drug Milentije Popovi , koji je tada bio politiki ko - mesar Oficirske škole pri Vrhovnom štabu, a u Sokolani Krsto Popivoda. OK i SK je trebalo da odrede referenta koji e govoriti o Rozi Luksemburg i Karlu Libknehtu. Bilo je odlu eno da ovaj referat u Klosteru držim ja. Moram priznati da je tadašnje moje poznavanje Saveza spartakovaca u njema kom socijalisti kom pokretu bilo nedovoljno za bilo kakvo izlaga - nje, pogotovo na prvoj centralnoj komemorativnoj akademiji u slavu Le - njina, Rože Luksemburg i Karla Libknehta, koja se održavala na oslobo - enoj partizanskoj teritoriji, ve pravoj državi, „Biha koj Republici“. U tadašnjim udžbenicima istorije nisam o tome mogao ništa na i. Pronašao sam negdje neki njema ki leksikon i šapirografirani „Kratki kurs istorije SKP(b)“, povadio odatle što sam mogao da upotrijebim, s tim povezao

borbu njemačkih radnika pod rukovodstvom komunista na čelu sa Telma 1
nom protiv hitlerovskog fašizma i razvio misao da je naša narodnooslobodil
la ka borba pod rukovodstvom KPJ istorijsko zbivanje koje se **mnogoll**
strano povezuje sa revolucionarnom borbom kojoj su na čelu stajali Roza '
Luksemburg i Karlo Libkneht, imena koja mra ni hitlerizam ne e izbri-
sati iz njemačke istorije. Te misli bacio sam na papir i nestrpljivo o ekivao
akademiju da se rasteretim nervoze koja me bila obuzela zbog toga što
sam na biranom skupu morao da izlažem o velikim proleterskim borbama]
0 kojima su tada moja znanja bila veoma mala. Najzad je 21. januara
oko 19 asova sala Kloстера bila ispunjena. Tu su članovi Vrhovnog štaba
CK KPJ, Izvršnog odbora AVNOJ-a, CK SKOJ-a, partijski aktiv grada
1 izvjestan broj uglednih građana. Me u prisutnim nalazili su se Aleksan-
dar Ranković Marko, dr Ivan Ribar, Vlado Zečević, Mile Perunić i drugi
istaknuti rukovodioci NOR-a. Član OK KPJ Hasan Ibrahimpašić Hasko,
obu arski radnik iz Bihaća, član KPJ od 1932. godine, imao je zadatak da
otvori akademiju. Tek što je počeo da govori, u susretu sa pogledima
nekih članova VŠ i CK KPJ koji su sjedili u prvom redu, Hasko se zbunio,
izgubio sposobnost da vlada mislima, da rije i disciplinira i poveže s ide-
jama koje je imao namjeru da izrazi. Zamjenio je Lenjina Staljinom i
kazao: „Otvaram sve članu akademiju posveću godišnjici smrti druga Sta-
ljina“. Na to je jedan partizan iz sale uskliknuo: „Živio drug Staljin“ — što
su prisutni prihvatili. Na akademiji smo imali nezgodu i oko zavjese koja
se nije htjela do kraja otvoriti. S uzbuđenjem sam doživljavao nepriliku
Haskovu, pa tako nisam ni imao kada da mislim na Rozu Luksemburg i
Karla Libknehta. O ekivao sam da u dovoljno vremena za to imati dok
drug Milentije Popović bude govorio o Lenjinu. Ali me njegovo veoma
zanimljivo i te no izlaganje o istorijskoj figuri Lenjinovoj tako privuklo,
da sam se iznenadio kada me neko s kim sam stajao iza kulisa gurnu
prema pozornici, jer je već bio došao red na mene. Kada sam se našao
pred auditorijumom, sa ceduljicom u džepu, prva misao koja mi je prošla
glavom bila je da ne treba da gledam u publiku. Možda je to djelovalo
da sam se ubrzo osjećao mirno. Poslije prvih nervozno izrečenih misli,
izlaganje se odvijalo normalno. Uspio sam da se koncentrisano držim
strukture, koju sam bio napravio za ovo komemorativno slovo. Poslije
moga izlaganja akademija je bila završena. Bio sam zadovoljan što je
akademija već pripadala prošlosti. Osjećao sam da se krećem lakše bez
i čega što bi me opterećivalo.

Isto veče u Sokolani održana je komemorativna akademija povodom
godišnjice smrti Lenjina, Roze Luksemburg i Karla Libknehta za građane
Prekounja. Referat o Lenjinu podnio je Krsto Popivoda, predavač i ruko-
vodilac partijskog kursa pri CK KPJ, a o Karlu Libknehtu i Rozi Luksem-
burg govorio je Slavko Odić. Pri otvaranju i ove akademije bilo je slično
nezgoda kao i u Klosteru.

Od formiranja Komiteta u navedenom sastavu, tj. od oslobođenja
Bihaća pa do njegovog napuštanja poslednjih dana januara 1943. godine,
Sreski komitet KP izuzetno je rijetko održao svoje sjednice, a da im ne
bi prisustvovao neki od članova OK ili instruktora CK KPJ. Ipak mi je
najdublje u sjećanju ostala sjednica našeg komiteta održana na inicijativu
CK KPJ, vjerovatno, u toku decembra mjeseca. Saznavši da drugovi iz
CK KPJ žele da dođu na naš sastanak, dogovorili smo se da se što bolje

II-izvješće. Prikupili smo najnovije podatke i pripremili pregled o političkim prilikama i položaju narodnooslobodilačkog pokreta u srežu, o organizacionom stanju u Partiji, o radu NOO-a, o organizaciji SKOJ-a, o aktivnosti AFZ-a i potom održali poseban sastanak Sreskog komiteta, pošto je svaki član Komiteta izložio stanje u oblasti svoga partijskog zaduženja, u diskusiji smo zajednički izgradili ocjenu situacije na svim sektorima partijskog rada. Na ovom pripremnom sastanku dogovorili smo se da na sastanku Komiteta ja referišem o političkim prilikama u srežu, o stanju u partijskoj organizaciji i o aktivnosti NOO-a, a ostali članovi Komiteta da referišu o situaciji na sektorima za koje su bili zaduženi u Komitetu. Tako pripremljeni o ekvivalenti smo najavljeni sastanak s velikim interesovanjem. Sastanak je održan u zgradi Okružnog komiteta neutvrđenog decembarskog dana, možda, i početkom januara. Počeo je oko 16 časova i trajao otprilike tri časa. Osim članova Sreskog komiteta, sjednici su prisustvovali drugovi Aleksandar Ranković Marko, organizacioni sekretar CK KPJ; Vukobrat Pucar Stari, sekretar Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu; Rudi Kolak, član Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu; Mihajlo Švabi, član CK SKOJ-a; Judita Alargić, instruktor CK KPJ; iz OK KPJ bili su prisutni drugovi Hajro Kapetanović, Hasan Ibrahimpašić i Rako Tanović. Pošto sam pozdravio druga Rankovića a i ostale prisutne partijske funkcionere, predložio sam dnevni red koji je imao toliko tačka koliko smo u Komitetu u to vrijeme imali sektora partijskog rada. Po tako obimnom dnevnom redu tada su obično radile sreske i okružne partijske konferencije. Usvojivši dnevni red, mogli smo pristupiti radu, ali je već prije prelaska na njegovu prvu tačku, došlo do promjene, u zamišljenom naumu rada. Naime, drugi Ranković predložio je da ja izložim najvažnije momente iz rada Komiteta, tj. najvažnije političke i organizacione probleme Partije u srežu, a ostali članovi Komiteta da u diskusiji ukažu na ona pitanja i momente o kojima ja, eventualno, propustim da govorim. Predlog drugog Rankovića je, razumljivo, bio prihvaćen, jer bi nam za sjednicu Komiteta, ako bi se odvijala po planu kako smo ga mi bili predvidjeli bilo potrebno neuporedivo više vremena nego što smo ga tada imali. Ja sam kao zamjenik sekretara Sreskog komiteta upoznao prisutne drugove sa cijelom situacijom u srežu, i izdvojio najvažnija pitanja o kojima bi trebalo diskutovati. Zahvaljujući i veoma intenzivnoj aktivnosti Sreskog komiteta i poznavanja prilika u srežu — kažem upravo tako bez bojazni da nam se danas zbog toga može pripisati neskrupuloznost, iznio sam na ovoj sjednici pregled i ocjenu situacije do koje je došao Komitet na osnovu svojih analiza. Nas u Komitetu obuzimalo je nezadovoljstvo zbog teškog političkog prodiranja u sela u kojima su ustaše uspjele da svojim parolama o hrvatskom nacionalnom oslobođenju ispod jarma velikosrpske hegemonije, zavedu široke mase i da za zločine pridobiju ponekog seljaka. Nešto zbog ustaške propagande da partizani progone sve što diše hrvatskim duhom, a nešto zbog naše vlastite krutosti u politici komunističkom radu me u hrvatskim i muslimanskim selima kojima masama, stanovništvo nas je u izvjesnim selima primalo s nepovjerenjem i strahom da ćemo prema njemu vršiti represalije o kojima su ustaše govorile. Mi smo htjeli da u tim selima stvorimo nove partizanske čete, a nas je u njima dočekivao muk, dok su se u Plješevici uz pomoć seljaka skrivale naoružane ustaše i otuda no u pripucavale na partizane. Očigledno da mi tada u

Sreskom komitetu nismo bili svjesni ogromnih teškoća a koje smo imali da savladamo, da bi i one mase, koje je okupator uspio da zavede, pošle putem borbe za svoju nacionalnu i socijalnu slobodu, kao što, tako e, nismo znali ni da ocjenimo pravu vrijednost sitnih uspjeha koje smo, uprkos navedenim teškoćama postizali, u svakom selu. Na ovom sastanku drug Marko nam je pomogao da shvatimo da se pravi uspjeh i napredak naše narodnooslobodilačke borbe sastoji upravo od tih, naoko malih, rezultata, koje smo esto znali da potcenjujemo i ignorišemo. Sada smo, tako e, još dublje saznali da malodušnost zbog privremenog neuspjeha i nezadovoljstvo zbog „malog“ uspjeha esto otvaraju vrata porazu. Strpljivost i upornost u radu, zadovoljstvo sa malim, to je put kojim se u narodnooslobodilačkoj borbi! kakvu naši narodi vode pod rukovodstvom komunista, mora i i; to je put koji garantuje velike uspjehe u konačnu pobjedu. Na ovom sastanku narasli smo za jedno novo saznanje, za dragocjeni dio jednog velikog revolucionarnog iskustva, koje e nam veoma korisno služiti u ispunjavanju buduće zadatke u narodnooslobodilačkoj borbi. Sastanak se završio bez širokog razrađivanja onih zaključaka koji imaju dugačak redni broj, ali se Komitet osjeća kao pun snage i elana, i što je tako e važno, bio je obogaćen jednim novim iskustvom i sviješću o složenim putevima narodnooslobodilačke borbe.

Poslije ovog sastanka mi smo s još većim oduševljenjem i revolucionarnom strpljivošću u razvijali političku aktivnost u srezu, nastojeći i da se moralno-politički uticaj narodnooslobodilačkog pokreta što više ojača i proširi u svakom selu. I rezultati nisu izostali. Stanovništvo okolnih hrvatskih i muslimanskih sela postepeno se oslobodilo pogrešnih, pod uticajem vlastite zaostalosti i neprijateljske propagande, formiranih predstava o narodnooslobodilačkoj borbi. NOO u kojima su djelovali poštjeni i odani seljaci, uživali su u selima autoritet demokratskih borbenih organa. Tu se, pored ostalog, nalazi objašnjenje što su se široke seljačke mase oslobodile onih sela postepeno i sve aktivnije opredjeljivale za narodnooslobodilački pokret. Omladina se prva oslobodila od zabluda. Grupe omladinaca i omladinki iz hrvatskih sela Zegara i Vedrog Polja stupile su u 8. krajišku brigadu. S njima zajedno u redovima partizana našli su se i muslimanski mladi i iz Iza i a, Vrste, Turije, Klokota, Brekovice i drugih sela.

četvrta neprijateljeva ofanziva omela je i privremeno zaustavila našu političku aktivnost u najvećem dijelu bihačkog sreza. Sreski komitet KPJ našao se pred novim zadacima, koje mu je odredila promjenjena vojno-politička situacija. Trebalo je obavijestiti narod da e se privremeno povući i sa tog terena, upoznati ga s namjerama neprijatelja, dati mu uputstva kako da se skloni i od neprijatelja sa uva pokretnu imovinu, naročito stoku, objasniti odbornicima i članovima Partije njihove zadatke u organizovanju zbjegovca i ishrane naroda, upozoriti odbornike da pohrane i sauvaju arhivu, rasporediti članove Partije u vojne jedinice i na pozadinske zadatke, od nekompromitovanih članova Partije formirati partijsku eliju sa zadatkom da u uslovima okupacije nastavi rad u gradu, itd.

Sprovede i ove zadatke došao sam sa sekretarom OK Hajrom Kape-tanovićem na sastanak partijske elije u selo Doljane. Sastanak se održao u kući sekretara elije Veljka Balaća. Našu informaciju da neprijatelj preduzima novu veliku ofanzivu na oslobođenu teritoriju i da e se ve

uro TILJAK — Banijski zbjeg, tuš

za nekoliko dana morati da povuemo iz Bihaća, pa čak i iz ovih sela koja su, tako reći, stalno slobodna od poletka ustanka. Članovi ove partijske elije primili su bez ikakve panike, rekao bih kao stanje koje je za taj narod u ovom ratu postalo normalno. Na ovom sastanku mi se sa svom jasnoćom potvrdilo da nikakva stradanja i iskušenja za ovaj narod ne mogu biti tako velika da im on nije u stanju da odoli i da ih pobijedi. Dijalektika revolucije otkrivala je da upravo u njenim privremenim porazima najjasnije doku im duboke, rekao bih najdublje, izvore njene neminovne pobjede.

Kad smo se vratili u Bihać, pripreme za evakuaciju bile su u punom jeku. Mase građana spremale su se da se s nama povuku. Brojne partizanske porodice nisu smjele, a ni željele da doekaju okupatora i ustaše. Neprijatelj e u i u grad, koji e itavim svojim biem kazati da je protiv njega. Evakuacija grada trajala je, 26. i 27. januara koji su iz ljubavi prema slobodi napuštali mnogi njegovi stanovnici, uvjereni da e se sa pobjedom partizana u njega ponovno i zauvijek vratiti. Tih posljednjih dana „Bihaćke Republike“ imao sam da izvršim dva posebna partijska zadatka.

Znatno prije nego što je neprijatelj preduzeo svoju etvrtu ofanzivu na veliku oslobođenu teritoriju, naš komitet bio je obaviješten o odluci VS da e se naše snage pod borbom povu i iz Bihaća i susjednih gradova i, zatim, u pogodnom trenutku pre i u kontraofanzivu. To je zna ilo da naša sreska politika rukovodstva i ustanove treba da izvrše pripreme za povlaenje na teren na kojem je mogu no skloniti narod i s njim manevrisati dok „ofanziva ne pro e“. Otprilike u to vrijeme dobili smo direktivu da pravovremeno, prije povlaenja, formiramo partijsku eliju od nekompromitovanih članova Partije sa zadatkom da u uslovima ponovne okupacije grada organizuje i razvija aktivnost na liniji jaanja narodnooslobodilačkog pokreta u gradu, da organizuje ilegalni NOO, kao i odbore političkih organizacija omladine i žena, da održava veze sa Sreskim komitetom na oslobođenoj teritoriji, obaveštavaju i ga o važnim i karakterističnim momentima i događajima u Bihaću. Pošto je još ostalo svega par dana do našeg povlaenja, u dogovoru sa drugovima Alom Galićem, sekretarom partijske elije u gradu i Esadom Bibanovićem, sekretarom SK SKOJ-a, pozvao sam na sastanak drugove Milu Marjanovića, Hašima Biševića i Mehmeda Arnautovića, nekompromitovane članove Partije, da ih upoznam sa zadatkom koji im Partija povjerava. Na tom sastanku, održanom u zgradi tadašnje gimnazije, kojem su tako e prisustvovali Esad Bibanović, Ale Galić i član CK SKOJ-a drug Mihailo Svabić, formirali smo partijsku eliju od pomenutih drugova, konkretnije im izložili zadatke na kojima e u novim uslovima imati da rade, upozorili ih na konspiraciju u održavanju sastanaka, kao i u drugim oblicima rada. Tom prilikom naročito smo podvukli da oni u svome radu treba da računaju sa činjenicom da je građanstvo Bihaća u većini shvatilo ciljeve narodnooslobodilačke borbe i da je u toku našeg tromjesečnog boravka i djelovanja nedvosmisleno pokazalo svoju privrženost tim ciljevima.

Poslijepodne 27. januara pošao sam u Vrkašić sa jednim vodom partizanske straže bihaćke Komande mjesta na izvršenje posljednjeg zadatka u još slobodnom Bihaću. Trebalo je sa ekati prijelaz dijelova 7. divizije na desnu obalu Une i odmah zatim uništiti most u Vrkašiću. Tokom cijele

no i prelazili su dijelovi slavne banijske jedinice preko mosta i skoro bez zadržavanja nastavljali kretanje u dobijenom pravcu. Kad je ujutro bilo završeno prebacivanje vojske i naroda, most u Vrkaši u bio je uništen da bi se usporilo napredovanje okupatorovih snaga. Pred vojskom kretala se velika masa stanovništva sa Banije, koja nije htjela da se liši zaštite svojih boraca pred fašisti kim okupatorskim i ustaškim trupama. Narod Banije i narod Biha a sreli su se posljednjih januarskih dana 1943. godine i pošli zajedno nepoznatim putevima etvrte ofanzive.

Prijepodne 28. januara vratio sam se u Biha . U Prekounju sam sreo druga Haška koji je ostao da obezbijedi evakuaciju nekih ustanova i zajedno smo produžili prema Rip u. Skoro cijelo poslijepodne trebalo nam je da pre emo put od 9 kilometara. Ne sje am se da sam se bilo kad u toku rata tako sporo kretao. Toga dana, naime, neprijateljeva avijacija stalno je nadlijetala, bombardovala i mitraljirala grad i okolinu. U niskom lijetu posade aviona vidjele su nas kao na dlanu i svaki as sipale na nas paljbu iz mitraljeza. Zaklon smo mogli na i jedino pod vrbama, koje su visile iznad same rijeke. Oko nas, po snijegu i preko Une fijukah su meci. Sjutradan stigli smo u Teo ak, gdje smo našli lanove Okružnog i Sreskog komiteta.

ENVER REDŽIC

IZBOR I RAD PRVOG GRADSKOG NOO-a U BIHA U

novembar 1942. — januar 1943.

Nekoliko dana poslije oslobojenja grada, Bišani su se našli pred značajnim zadatkom da prvi put obrazuju svoju narodnu vlast. Desetog novembra uveče, u sali Kloštera, održana je izborna konferencija. Na njoj se govorilo o novoj vlasti, o razvitku NOV i POJ, o ulozi KPJ u organizovanju narodnog ustanka i razvitka narodnooslobodilačkog pokreta, o ulozi žena i omladine i njihovom mjestu u društvu i o zadacima koji se postavljaju pred novi gradski NOO. U esnici u diskusiji bili su: Vladimir Velebit, načelnik Vojnosudskog odsjeka Vrhovnog štaba NOV i POJ; Osman Karabegović, politički komesar Operativnog štaba za Bosansku krajinu; Sefket Maglajlić Mirko, sekretar OK KPJ za Podgrme; Rada Vranješević, član OK KPJ za Podgrme; Vojo Stanarević, sekretar Sreskog komiteta KPJ za Bihać i Enver Redžić, član Sreskog komiteta KPJ.

Poslije njihovog izlaganja građani su izabrali NOO od 17 članova. Izabrani su ovi drugovi i drugarice: Bego Begatović, obućarski radnik; Ibro Bišević, baštovan; Haso Delić Ibuki, trgovac; Smail Delić, sudija Sreskog suda; dr Jerko Filipović, sudija Okružnog suda; Salih Hadžiabdić, sitni posjednik; Husein Hodžić, obućarski radnik; Hadžera Ibrahimpašić, partizanka; Jusuf Lipovčić, kovački radnik; Joso Majstorović, obućar; Jovo Marčetić, krojač; Jozo Odić, učitelj; Lenka Orlić, učiteljica; Enver Redžić, profesor; Zlata Salihodžić, domaćica; Josip Stošić, profesor i Jovo Vukobratović, vlasnik bioskopa. Sutradan, 11. novembra, Odbor je održao prvu plenarnu sjednicu, na kojoj je izabrao Izvršni odbor od pet članova. U Izvršni odbor izabrani su: Smail Delić, predsjednik, dr Jerko Filipović, potpredsjednik, Enver Redžić, sekretar, Jovo Vukobratović, blagajnik i Zlata Salihodžić, član.

Da bismo danas mogli razumjeti težinu zadataka koje je GNOO imao da rješava, neophodno je bar, u najkrupnijim obrisima, ukazati na situaciju u kojoj je on djelovao, ta nije na one momente koji su prevashodno dolazili do izražaja u radu GNOO-a. O kojim momentima je ovdje riječ? Ne pridržavajući se njihovog reda i prioriteta, mislim da je nužno spomenuti i podvuku i sljedeće okolnosti. Bihać je privremeno postao centar do tada najveće oslobojene teritorije. On je bio sjedište Vrhovnog štaba NOV i POJ, CK KPJ, CK SKOJ-a, Izvršnog odbora AVNOJ-a, Komande područja, OK KPJ, OK SKOJ-a, SK KPJ, SK SKOJ-a, Komande mjesta i drugih vojnih i političkih institucija. Usljed toga, Bihać je postao centar u kojem su održavane skupštine i kongresi opštejugoslovenskog značaja. Istovremeno, kroz njega su stalno prolazile razne naše jedinice koje su, se, takođe, prema potrebi u njemu i zadržavale. Osim toga, problemi snab-

dijevanja vojske, koja je u to vrijeme naglo narastala i jačala, popunjavaju i se borcima sa prostrane novooslobojene teritorije, bili su veoma teški, a i zima koja se približavala još ih je više zaoštravala. Ako se tome doda i izvanredno važna činjenica da je grad sa svojom okolinom u uslovima 19-mjesečne okupacije ekonomski veoma nazadovao i propadao usljed silnih pustošenja i pljačke od strane okupatora i da je tako osiromašen i opustošen, a stanovništvo više nego desetkovano, dočeka svoje prvo oslobođenje, onda je potpuno razumljivo pred kakvim se složenim, obimnim i značajnim problemima već od prvog dana našao.

Odmah poslije svoga konstituisanja, Odbor je pristupio rješavanju pitanja koja su se u tom trenutku najviše nametala svojom aktuelnošću i važnošću. Evo nekih problema koje je Odbor rješavao u novembru 1942. godine. U zapisniku¹ sa prve sjednice Odbora izdvajaju se po svom značaju sljedeća pitanja: snabdijevanje hranom siromašnih građana i izbjeglica — prikupljanje dobrovoljnih priloga u novcu i hrani; mobilizacija zaprega za potrebe vojske i Odbora — osnivanje kuhinja za sirotinju i prolaznike; smještaj i ishrana raznih delegacija. U zapisniku sa druge sjednice Odbora,² održane 15. novembra, pojavljuju se dva nova zadatka: snabdijevanje grada ogrjevnim drvetom i raspodjela novčane pomoći, službenicima i penzionerima, dobijene od Komande područja. Za snabdijevanje ustanova i građana ogrjevnim drvetom Odbor je zaključio da se izvrši popis zaprežne stoke po „džematima“ i da svako vozilo mora dvaput nedeljno da doveze drvo u grad. Takođe, zaključeno je da se za ishranu svakog para zaprežne stoke, kada rade na tim poslovima izda iz gradskog magacina po 40 kg mekinja. Što se tiče raspodjele novčane pomoći od 500.000 kuna, na sjednici je odlučeno da se 250.000 kuna podijele kao pomoć službenicima i penzionerima, a preostalih 250.000 kuna da se upotrijebe u prosvjetne svrhe. Na trećoj sjednici Odbora, održanoj 19. novembra, odbornici su podnijeli izvještaj o izvršenju zadataka primljenih na prethodnoj sjednici. Na njoj je, između ostalog, odlučeno i da se organizuje nabavka soli iz Drvara zamjenom za žito, tj. 13 kg žita za 3 kg soli.

U težnji da normalizuje život u gradu, koliko je to bilo moguće u uslovima koje je nametao narodnooslobodilački rat, GNOO je naročito nastojao da oživi trgovine industrijske i zanatske robe kao i promet poljoprivrednih proizvoda. Radi toga je ustanovljen pazarni dan. Istovremeno, GNOO je nastojao da organizuje one oblike zanatske proizvodnje za koje je postojao veliki interes vojske i građanstva. Te inicijative GNOO-a dale su i određene rezultate. Počele su ponovno da rade trgovinske radnje, kavane, restorani, gostionice, narodne kuhinje, poslastičarnice, a i neke zanatske radionice, što je stvaralo atmosferu stabilizacije i podizalo povjerenje građanstva u GNOO, i uopšte, u organe i rukovodstvo narodnooslobodilačkog pokreta. Istina trgovinske radnje raspolagale su veoma oskudnim asortimanom, naročito industrijske robe, a zalihe su i dotrajale. Pa ipak, građani su u nekoliko slučajeva mogli da nabave ponešto, i tako bar djelimično da zadovolje svoje potrebe. Bilo je slučajeva da su neki

¹ Fotokopija originala u arhivi Muzeja Avnoja i Pounja u Bihaću.

* Isto. •

trgovci prodavali u svojim radnjama robu koju su do tada sakrivali od okupatora i ustaša.

Uporedo sa mjerama za uspostavljanje i oživljavanje prometa, gradski NOO je u saradnji sa Komandom područja i Komandom mjesta organizovao najpotrebnije zanatske radionice. Otvorene su stolarska radionica kojom je rukovodio drug Vili Šolc, krojačka radionica na čijem se elu nalazio drug Ivan Švako i obućarska radionica, koju su vodili drugovi Alija Berberovi i Alija Topić, te nekoliko berbernica. Osim poslovanja, svaka radionica imala je političkog komesara koji se starao o političkom životu i o radu u radionici i, istovremeno, osiguravao neophodni materijal za rad. Komanda područja, Komanda mjesta i Gradski NOO brinuli su se za snabdijevanje ovih radionica potrebnim strojevima, alatima, i materijalom za rad. Tada se veoma teško dolazilo do raznog materijala, jer ga zanatlije nisu uopšte imale, a u trgovinama su se mogle naći samo neznatne zalihe čekera, firnajsja, tutkala, tekstila, konca, kože i sličnih artikala. Ako su radile za vojsku, radionice su dobijale materijal iz Ekonomskog odsjeka Vrhovnog štaba ili od Komande područja. Najviše posla imale su krojačka i obućarska radionica, jer su i potrebe za odjećom i obućom bile najveće. Radionice su svakodnevno radile. Svakog dana postavljani su radni zadaci. Radnici su za svoj rad dobijali naknadu pretežno u naturi, tj. oni su za sebe i za članove svojih porodica primali određene količine životnih namirnica iz magacina Komande područja i GNOO-a. U tadašnjim uslovima ratne privrede, to je bio jedini način na koji su dobijali „nagradu“.

Prema sjećanju druga Ivana Švaka u krojačkoj radionici bilo je ukupno 18 radnika, među kojima 5 radnica. Glavni posao sastojao se u krpeljenju i prepravljanju, a manjim dijelom izradom odjeće. Radnice su šile košulje, partizanske kape, bolničke posteljine i slično. Nove uniforme izradivane su, uglavnom, od seljačkog bijelog, plavog ili crnog sukna, nabavljanog od seljaka. Veliki broj boraca Prateg bataljona Vrhovnog štaba, zatim drugovi Ivan Milutinović, Ivan Ribar, Lola Ribar, Vladimir Nazor, Goran Kovačić i drugi imali su uniforme od tog sukna. Poslovanje radionice Ivan Švako i Omer Delić, izradili su tada i za druga Tita uniformu od kamgarna plave boje.

Radionice su radile sve do napuštanja grada, a njihovi radnici većinom su uključeni kao borci u naše brigade.

U svom daljnjem radu, sve do evakuacije grada, krajem januara 1943. godine, Gradski NOO posvetio je najveću pažnju snabdijevanju NOV hranom, odjećom i obućom. Za to su korišćeni svi raspoloživi izvori. Sva pitanja koja su se u tom kratkom, a radom i rezultatima izvanredno plodnom i bogatom periodu postavljala, Odbor je rješavao sa lakoćom, zahvaljujući i privrženosti građana ciljevima narodnooslobodilačkog pokreta. Članovi Partije i SKOJ-a svojim neumornim radom razvijali su i produbljivali tu aktivnost. Potrebno je istaći da su, kad god se za to ukazala mogućnost, pružali nesebičnu pomoć Odboru drugovi Ivan Milutinović, Veso Masleša, Moša Pijade, Mile Perunić, dr Simo Milošević, a zatim Oblasni, Okružni i Sreski komitet KPJ.

Posljednjih dana novembra 1942. godine Bihać i njegovom NOO-u pripala je posebna čast da budu domaćini Prvog zasjedanja AVNOJ-a. Rije i druga Tita izgovorene na tom istorijskom skupu političkih pred-

stavnika naših naroda, postale su program rada NOO-a, program za lijepe ostvarenje naroda Bihaća pokazao svoju punu spremnost. Zasedanje AVNOJ-a otkrilo je građanima Bihaća da se u razvitku narodnooslobodilačke borbe dogodilo nešto veoma značajno, da je nastupila nova faza narodnooslobodilačke borbe. Ono je narodu Bihaća otvorilo jasnu perspektivu pobjede nad okupatorom i blisku perspektivu oslobođenja cijele zemlje.

Poslije Zasedanja AVNOJ-a na inicijativu građana sazvana je šira konferencija (28. novembra 1942. godine) u kojoj je rezoluciji istaknuto da je: „cjelokupno građanstvo grada Bihaća, bez razlike na vjersku pripadnost, oduševljeno oslobođenjem grada Bihaća i Bosanske krajine od strane Narodnooslobodilačke partizanske vojske“ traži „da se u gradu Bihaću i ovoj okolini formira što jača partizanska jedinica“. Ubrzo poslije te konferencije formirana je prva partizanska četa od najboljih omladinaca Bihaća a već idućeg mjeseca formirana je 8. krajiška brigada. U njen sastav ušli su, pretežno, novi borci sa područja novooslobođene teritorije Bihaćko-čazinske krajine.

Najvažnije pitanje bilo je kako materijalno obezbijediti jedinice NOV i POJ, jer je, na prvom mjestu, trebalo sve materijalne izvore i sredstva angažovati za što bržu pobjedu nad okupatorom. Ali, NOO je posvećivao, takođe, veliku pažnju rješavanju socijalnih pitanja građana, ishrani i smještaju nezbrinutih i ugroženih, kao i pitanjima kulturnog života u gradu. NOO se brinuo da u gradu redovno radi Narodni univerzitet, na kojem su održavali predavanja poznati naučnici-partizani, dr Simo Milošević, dr Pavle Savić, dr Dušan Nedeljković i dr.

Značajno je konstatovati da je u svom radu Gradski NOO dosljedno razvijao i njegovao demokratske metode, obrađujući i se redovno za podršku narodu radi realizacije svojih inicijativa i rješenja. Konferencija građana bila je najčešći oblik ove demokratske prakse, koja je GNOO-u i dala autoritet istinske narodne vlasti i neospornog predstavnika naroda. U kratkotrajnom radu GNOO-a nalazimo oblike kao što je, na primjer, podnošenje izvještaja narodu o radu, što je, poslije pobjede revolucije, postalo zakonska obaveza narodnih odbora. Prema zabilješkama Rasim Urtovića,³ tadašnjeg sekretara partijske čelije u Prekounju, održana je 29. decembra 1942. godine u prostorijama „Sokolane“ takva konferencija građana, na kojoj su predsjednik i sekretar GNOO-a upoznali prisutne sa dotadašnjim rezultatima rada GNOO-a. U diskusiji o organizaciji zimske pomoći NOV, koja je potom uslijedila, iznosili su svoja mišljenja mnogi građani, među kojima i član Izvršnog odbora AVNOJ-a Veselin Masleša.

Zahvaljujući okolnosti što je djelovao u privremenom sjedištu rukovodstva narodnooslobodilačkog pokreta, a pošto tada nije postojao Sreski NOO. Gradski NOO je u izvjesnom smislu obavljao poslove i Sreskog odbora. On je inicijativno, ali u saradnji sa Komandom mjesta, Komandom područja, a kasnije i uz pomoć Izvršnog odbora AVNOJ-a ili pojedinih njegovih odjeljenja, organizovao razne konferencije i savjetovanja mnogih seoskih i mjesnih NOO sa teritorije sreza. Na tim konferencijama, savjetovanjima, kao i na mnogim sjednicama koje je održao za kratko vrijeme svoga postojanja, NOO Bihaća stekao je veliko iskustvo. Do juče radnici,

³ Zabilješke u arhivi Muzeja Avnoja i Pounja u Bihaću.

sitne zanatlije, mali službenici i doma ice, a u praksi revolucionarnog rada članovi NOO-a, naučili su vrlo brzo da rješavaju krupna pitanja koja im je nametao brz razvoj narodnooslobodilačkog rata. Nepuna tri mjeseca NOO je svakodnevno izvršavao svoje zadatke, oslanjajući se na privrženost nareda. Kada se krajem januara 1943. godine u četvrtoj ofanzivi neprijatelj približio Bihaću, NOO je zajedno sa pozadinskim vojnim vlastima izvršio obimne i odgovorne zadatke za evakuaciju grada. Zajedno sa nekoliko stotina porodica, ljudi su sinovi ili rođaci već nosili oružje u krajiškim i hrvatskim brigadama, napustilo je Bihać i oko dvije trome odbornika. Za cijelo vrijeme četvrte ofanzive odbornici su obavljali svoje dužnosti i starali se o izbjeglim građanima, koji su više voljeli da po surovom zimi pođu u šumu, nego da sa ekaju neprijatelja kod kuće.

Krajem januara 1943. godine Bihać je privremeno pao u ruke okupatora i ustaša, ali je uprkos tome, ostao partizanski. Iz njega su sve do konačnog oslobođenja, aprila 1945. godine, pojedinačno, u manjim ili u većim grupama, dolazili novi borci u brigade i divizije NOV.

Konačno oslobođene zemlje i svoga Bihaća, zajedno sa mnogim poginulim borcima, nisu dočekali ni ovi članovi prvog Gradskog NOO-a; predsjednik Odbora Smail Delić poginuo je prilikom bombardovanja u Cazinu; potpredsjednik Odbora Jerko Filipović poginuo je u petoj ofanzivi; blagajnik NOO-a Jovo Vukobratović poginuo je, takođe, u petoj ofanzivi i Jovo Marčetić poginuo je krajem četvrte ofanzive; Jozu Odiću ubile su ustaše 1943. godine poslije zauzimanja Bihaća, a Haso Deli Ibuki umro je na oslobođenoj teritoriji poslije četvrte ofanzive.

Oskudni historijski izvori koji su nam ovom prilikom stajali na raspolaganju, dopunjeni ličnim sjećanjima na osnivanje i rad prvog Gradskog NOO-a u Bihaću, ne daju mogućnost za potpuno objektivni, historijski verificirani sud o njegovom značaju za razvoj narodnooslobodilačkog pokreta na području Bihaća u to vrijeme. Uostalom, ovaj prilog i nema takvih pretenzija. Pa ipak je, mislim, moguće, na osnovu izloženih podataka i rekonstrukcije posjećivanja, konstatovati relevantnost izvjesnih činjenica i postaviti određene tvrdnje, koje, nadamo se, budu istraživanja ne bi demantovani. A one su sljedeće:

Gradski NOO predstavljao je instituciju narodnooslobodilačkog pokreta, koja je, u to vrijeme, bila najdublje povezana sa narodom. Sve što je u životu grada bilo od značaja za razvoj narodnooslobodilačke borbe razmatrano je na sjednicama NOO i tu, u zaključcima, dobijalo svoja rješenja i odluke.

Ni jednu političku instituciju narodnooslobodilačkog pokreta u gradu narod nije osjećao tako neposredno kao Gradski NOO. U to vrijeme on je bio politički faktor prvog reda i organizator političkih skupova i konferencija nareda, na kojima su odbornici objašnjavali građanima sve važnije odluke Odbora i, zahvaljujući aktivnom učestvovanju i podršci naroda, obezbjeđivali njihovo ostvarivanje.

Svojom djelatnošću Odbor je obuhvatao sva područja društvenog života. Razumljivo je da su u to vrijeme dominirala pitanja koja su bila najtješnje povezana sa interesima oružane borbe protiv okupatora. Ali, istovremeno, određeno mjesto u aktivnosti Gradskog NOO-a imala su i

pitanja iz komunalne djelatnosti, socijalnog staranja, prosvjetnog života zdravstva, itd.

Rade i tako, Gradski NOO uspio je da normalizuje život u Biha u da sav društveni život u gradu usmjeri prema razvitku narodnooslobodila kog rata, prema revoluciji koja se sve više razgarala. Na toj osnovi za veoma kratko vrijeme GNOO je postao neosporni autoritet kakav je jedva mogla da dostigne municipalna vlast ovog grada u njegovoj veoma dugoj prošlosti.

ENVER REDŽI

IZBORI ZA NARODNOOSLOBODILA KE ODBORE I NJIHOV RAD U OSLOBODENOJ CAZINSKOJ KRAJINI*

Nebo, zastrto dimom koji se dizao sa zgarišta, polako se pomaljalo u svojoj prirodnoj vedrini. Kolone zbjegova, gladne i neispavane vrale su se u svoja opustošena sela i zaseoke. Nigdje se ne uje pla. Život se postepeno useljava u domove kao da se obnavlja iz nekakva neuništiva korjena. Ulice su oživjele. Život je normalno poeo da teče.

Prvi dani novembra 1942. godine. Oslobojenje Bihaća i cijele Cazinske krajine. Dolazak proleterskih jedinica i Vrhovnog štaba NOV i POJ znače dalju prekretnicu u razvoju i rasplamsavanju narodnooslobodilačke borbe.

Uz aktivan rad Sreskog komiteta KPJ, partijskih instruktora, partijskih organizacija, komandi mjesta u Cazinu, Kladaši i Bužimu, i drugih političkih organizacija u Cazinskoj krajini, u to vrijeme povremeno su djelovali i neki članovi Izvršnog odbora AVNOJ-a, a prije svega Nurija Pozderac, dr. Simo Milošević, Pavle Savić, Ivan Milutinović, Vlado Zečević, Mile Perunić i drugi. Sredinom novembra dr. Simo Milošević održao je predavanje za politički aktivni kazinski srez o značenju i mjestu narodnooslobodilačkih odbora u oružanom ustanku naroda Jugoslavije. Isto predavanje on je održao i u Kladaši. Slična predavanja održana su i u ostalim opštinskim centrima. U to vrijeme organizovani su i opštinski narodni zborovi na kojima su govorili neki članovi CK KPJ i Izvršnog odbora AVNOJ-a, vojni komandanti, članovi OK i SK i dr. Oni su pored ostalog odigrali značajnu ulogu u razjašnjavanju narodu izbora za narodnooslobodilačke odbore. Tako je, na primjer, na narodnom zboru u Cazinu govorio Josip Broz Tito, u Bužimu Moša Pijade, u Pećgradu Simo Milošević i Nurija Pozderac itd.

Rezultat takve aktivnosti bio je da su u novembru 1942. godine izabrani prvi seoski narodnooslobodilački odbori, a u prvoj polovini decembra 1942. godine izabrani su i opštinski narodnooslobodilački odbori u Cazinu, Ostrošcu, Pjanićima, Tršću, Stijeni, Koprivni, Bužimu, Pećgradu, Kudićima, Todorovu, Vrnogri, Podzvizdu, Kladaši, Vidovskoj i V. Kladaši.¹

Izbor za seoske narodnooslobodilačke odbore vršen je na zborovima i aklamacijom. Koliko je veliki interes naroda bio za te izbore ilustruje činjenica da je u nekim mjestima predloženo daleko više kandidata nego što je bilo predviđeno odbornika. Tako, na primjer, na zboru u Polju u seoski narodnooslobodilački odbor bilo je predloženo 4 kandidata više.

¹ Prema izvještaju OK KPJ od 4. januara 1943. godine, izabrano je samo 11 opštinskih NO odbora i vrlo je vjerovatno da su NO odbori koji nisu navedeni u izvještaju izabrani u januaru 1943. godine.

Opštinski narodnooslobodilački odbori birani su na opštinskim konferencijama. Konferenciju su, najčešće, sačinjavali svi odbornici seoskih narodnooslobodilačkih odbora. Istina, bilo je slučajeva da su u nekim selima birani i delegati za opštinsku konferenciju. To je činjeno samo u selima gdje nisu još bili formirani seoski narodnooslobodilački odbori.

U seoske narodnooslobodilačke odbore birano je, najčešće, 5 odbornika (predsjednik, sekretar, blagajnik i 2 člana), dok je u opštinske narodnooslobodilačke odbore birano, po pravilu, 7 odbornika. To je odgovaralo Naredbi o izborima za narodnooslobodilačke odbore koju je u septembru 1942. godine donio Vrhovni štab NOV i POJ. Izvršni odbor AVNOJ-a odlučio je da se po propisima te naredbe sprovedu izbori za narodnooslobodilačke odbore u Krajini, Baniji, Kordunu i Lici.

Ovakvom brзом formiranju mjesnih i opštinskih narodnooslobodilačkih odbora doprinjelo je i to što su još 1941. godine, a naročito 1942. godine u mnogim selima i u pojedinim opštinskim centrima Cazinске krajine postojali aktivni ili pojedinci pripadnici pokreta. Jedan od najvažnijih njihovih zadataka bio je da u masama raskrinkavaju politiku okupatora i ustaša koja je imala za cilj da još više raspri mržnju između Srba i Muslimana i da onemogući ili oteži uticaj oslobodilačke borbe. Takvim svojim radom ti aktivisti osvojili su simpatije širokih narodnih slojeva. Interesantno je napomenuti da su prilikom izbora odbornika za seoske i opštinske narodnooslobodilačke odbore najčešće predlagani i birani baš ti aktivisti.

U seoske narodnooslobodilačke odbore u mjestima gdje živi muslimansko stanovništvo nije birana ni jedna žena, izuzev u Cazinu i V. Kladuši. To govori o manjoj aktivnosti žena u tom kraju i o tome da su organizacije AFZ bile u to vrijeme slabo razvile svoj rad. U selima gdje živi isključivo srpsko stanovništvo, birano je u narodnooslobodilačke odbore mnogo više žena. Uopšte uzev u odbore je birano dosta mladih ljudi što je dalo poticaj njihovom radu.

Pri mnogim seoskim i pri svim opštinskim narodnooslobodilačkim odborima angažovan je izvjestan broj inovnika i organizovane su partizanske straže od 2 do 5 naoružanih građana. Službenicima nisu davane plate, a oni koji nisu imali sredstava za život dobijali su pomoć u naturi od narodnooslobodilačkih odbora.

Već sam po etak rada odbora obilježen je značajnim poduhvatima. Tako je, na primjer, u dogovoru sa komandama mjesta zaključeno da se pijaća dani, pored već postojećih u Cazinu i V. Kladuši, uvedu i u Vrnogru, Tržanku, Raštelima i u Bužimu. To je bilo od izvanrednog ekonomskog i političkog značaja. Naime, pijaća dani bili su uvedeni u onim djelovima Cazinске krajine u kojima živi izmješano muslimansko i srpsko stanovništvo. Tako je omogućeno slobodnije snabdijevanje srpskog stanovništva Krajine, Korduna i Banije prehrambenim i drugim artiklima. To je bio, bez sumnje, jedan od veoma važnih činilaca prevazilaženja netrpeljivosti između Srba i Muslimana koju su u pojedinim krajevima raspirivali okupator i njegovi doma i saradnici od početka samoga rata. To je, takođe, uticalo na stvaranje saradnje i zbližavanje stanovništva u ovim krajevima.

U vezi s tim oživjela je i trgovina uopšte. Kao rezultat slobodne trgovine došlo je do naglog povećanja cijena životnim namirnicama i do pojave

Šverca. Postojala je opasnost da veliki dio žitarica i stoke ode raznim kanalima na okupiranu teritoriju. Zbog toga su narodnooslobodilački odbori preduzimali neke mjere radi otkupa žitarica i stoke. Pri nekim narodnooslobodilačkim odborima formirane su komisije koje su po utvrđenim cijenama otkupljivale žito i stoku. Narodnooslobodilački odbori ulagali su poseban napor da angažuju postojeće trgovce radi organizovanijeg i boljeg snabdijevanja stanovništva najnužnijim proizvodima u kojima se inače oskudijevalo na oslobođenoj teritoriji. Radi toga uspostavljen je kontakt s pojedinim trgovcima kako bi ih zainteresovali za ovu mjeru. Naime, bilo je neophodno da trgovci ulože svoja sredstva za nabavku pojedinih artikala, a naročito soli, šećera, petroleja, duvana, lijekova, itd. Radi realizovanja ovog poduhvata narodnooslobodilački odbori su čak odredili proviziju trgovcima. Povodom tih značajnih mjera narodnooslobodilački odbor u Cazinu boravio je i Ivan Milutinović koji se u to vrijeme nalazio na čelu Privredno-financijskog odsjeka Izvršnog odbora AVNOJ-a.

Zbog ustaških zločina nad srpskim stanovništvom 1941. godine pojedine muslimanske porodice bojale su se osvete pa su bježale ispred partizanskih jedinica u krajeve kompaktnije naseljene muslimanskim stanovništvom. Narodnooslobodilački odborima postavilo se pitanje vraćanja izbjeglica (muhadžira), kojih je u ovim krajevima bilo više hiljada, u njihova mjesta ili da se na neki način zbrinu.

Međutim, kako su mnogi ostali bez svojih kuća a mali broj izbjeglica vratio se u svoja mjesta. Otuda je glavna briga odbora bila da smjesti izbjeglice po kućama i da im obezbijedi ishranu. Pri svim odborima formirani su narodni magacini koji su popunjavani dobrovoljnim prilozima u hrani i drugim materijalom kao i iz otkupa koji su organizovali neki odbori. Iz tih magacina snabdijevana je vojska, izbjeglice, sirotinja kao i stanovništvo u pojedinim srpskim selima koje je ostalo bez ikakvih materijalnih uslova za život. Budući da su izbjeglice umnogom opterećivale ove fondove, odbori su nastojali da sve one koji su sposobni za rad zaposle kod imućnijih seljaka. Tako su izvršene su i pripreme za vraćanje izbjeglica „... u svoja rodna mjesta ... im stupi proljeće da bi na taj način mogli pristupiti obradivi svojih imanja i podizanju svojih kuća”.²

Pored ubijanja srpskog stanovništva ustaše su pljačkale i njihovu imovinu. U pljačku je uključivao i izvjestan broj domaćeg stanovništva, a ponegdje i veći broj stanovnika pojedinih sela, ili su, u dosta slučajeva, stanovnici od ustaša kupovali opljačkane predmete. Zato je poslije oslobođenja ovih krajeva bilo slučajeva od strane srpskog stanovništva sarajevskog odzimanja opljačkane imovine. Nekad su tu imovinu uzimali pojedinci i onda kad se nije moglo dokazati da je zaista njihova. Zato je u rješavanju pitanja opljačkane imovine narodna vlast imala mnogo teškoća. Zbog toga je Izvršni odbor AVNOJ-a na sjednici od 28. decembra 1942. godine donio odluku o opljačkanoj imovini koja je u vidu raspisa dostavljena svim opštinskim narodnooslobodilačkim odborima. U raspisu stoji: „Nikom se ne priznaje pravo na opljačkanu stoku, žito, pokućstvo, poljoprivredni alat, na oduzetu zemlju, kuću i ma koje druge opljačkane stvari, bilo da je pojedinac došao do tih stvari neposrednim putem kao

² Prvo i Drugo zasjedanje AVNOJ-a, Svjetlost, Zagreb, 1963, str. 98.

li ni u esnik, svojevolumno ili prinudnim putem, bilo posredno, kupovinom od lica koja su plja ku vršila ili kupovinom od NDH."³

Me utim, narodnooslobodila ki odbori preduzimali su izvjesne mjere ¹ u regulisanju tih pitanja i prije donošenja ove odluke. Tako su opštinski narodnooslobodila ki odbori pristupili popisu stoke, žita i kola u onim selima gdje je oplja kane imovine bilo. Poslije završenog popisa sve te stvari dostavljene su opštinskim narodnooslobodila kim odborima. Oni su preko svojih komisija to vra ali vlasnicima. Me utim, bilo je slu ajeva da su pojedinci prodavali oplja kane stvari ili klali oplja kanu stoku iako je to bilo zabranjeno. Zbog toga su odbori kažnjavali svakog prekršitelja da duplo nadoknadi otu ene predmete ili zaklanu stoku.

Snabdijevanje Narodnooslobodila ke vojske bio je jedan od najvažnijih zadataka narodnooslobodila kih odbora. To je bila svakodnevna briga narodne vlasti. Jedna od zna ajnijih mjera u sprovo enju ovog zadatka bilo je takmi enje izme u seoskih i opštinskih narodnooslobodila kih odbora u tome ko e više prikupiti hrane, odje e i drugih potrebnih stvari za vojsku. S obzirom da je to bio osnovni zadatak politi kih organizacija došlo je krajem novembra 1942. godine do formiranja odbora, narodnog fonda sastavljenih od predstavnika narodnooslobodila kih odbora, omladinskih organizacija i organizacija AFZ. Prikupljanje pomo i vojsci sprovo eno je za cijelo vrijeme postojanja oslobo ene teritorije i u tom pogledu se u inilo mnogo. Najzna ajnije rezultate postigli su opštinski narodnooslobodila ki odbori u Pe igradu, Vrnogra u, Cazinu i V. Kladuši.

U realizaciji tih kao i mnogih drugih zadataka, dolazilo je do izvjesnih nesporazuma izme u odbora i komandi mjesta, najviše zbog toga, što su komande mjesta mimo odbora prikupljale oplja kane stvari, rekvirirale žito i drugu imovinu od neprijatelja, itd. Otuda je zna ajno nastojanje narodnooslobodila kih odbora da regulišu odnose sa pozadinskim vojnim vlastima jer nisu bile razgrani ene kompetencije izme u komandi mjesta i njih. Tako je na sjednici Opštinskog narodnooslobodila kog odbora u Todorovu 7. decembra 1942. godine odlučeno da se od Komande mjesta u Vrnogra u traži da se njene patrole javljaju Opštinskom ili Seoskom narodnooslobodila kom odboru, koji e im dati lana Odbora „u slu aju ma kakva posla u selu"⁴.

Radi što bolje i efikasnije zdravstvene zaštite stanovništva na oslobo enoj teritoriji, narodnooslobodila ki odbori su preduzimali niz vrlo zna ajnih mjera. Bolnica u Cazinu je odmah po elu s radom. U njoj su se lije ili i mnogi ranjenici iz borbi za Biha . Me utim, pošto je u to vrijeme najve a opasnost prijetila od zaraznih bolesti, a prije svega od pjegavca i trbušnog tifusa, narodnooslobodila ki odbori su prvenstveno obratili pažnju na suzbijanje tih bolesti. Iako je postojao samo jedan ljekar ipak je otvoreno više ambulanti na teritoriji Cazinske krajine, u kojima je vršen redovan pregled i lije enje bolesnika. Pored toga, zna ajno je napomenuti da je u Cazinu radila i apoteka koja je bila dobro snabdjevena najpotrebnijim lijekovima. Narodnooslobodila ki odbor i Komanda mjesta u Cazinu su preko svojih kanala dobavljali najtraženije lijekove i drugu medicinsku

³ Iz zapisnika sa sjednice Narodnooslobodila kog odbora u Todorovu održane 29. decembra 1942. godine.

⁴ Isto.

opremu iz okupiranih područja (Zagreba, Karlovca, Siska). Iz te apoteke snabdjevala se povremeno i apoteka Vrhovnog štaba.

Narodnooslobodilački odbori su i pored veoma teških okolnosti pristupili i rješavanju problema nepismenosti koji je bio naročito akutan u ovom području. Da bi se što potpunije realizovao taj zadatak, narodnooslobodilački odbori su, pored postojećeg manjeg broja učitelja, angažovali neke inovnike, ake i hodže koji su redovno održavali analfabetske tečajeve u mnogim mjestima Cazinske krajine. Posebnu brigu odbori su poklonili otvaranju osnovnih škola u onim mjestima gdje su i ranije one postojale. Oni su iz svojih veoma skromnih sredstava obezbjeđivali i određene nagrade učiteljima. Takođe, odbori su se pobrinuli da nastavni programi budu što je moguće više u skladu sa revolucionarnim promjenama. Tako, na primjer, u zapisniku Narodnooslobodilačkog odbora u Todorovu, od 2. januara 1943. godine, stoji da se učiteljici za rad u školi da pomoć od 1000 kuna. U pogledu programa, konstatuje se u istom zapisniku da treba obratiti pažnju na djecom ono „štivo koje ne vrijedi a interesuje NOB-a“.

Odbori su takođe, učinili mnogo i u razvijanju kulturnog života u oslobojenoj Cazinskoj krajini. U Cazinu, Pećegradu i V. Kladašima formirana su kulturno-prosvjetna društva, koja su redovno davala priredbe u tim mjestima i u okolnim selima. Posebno mjesto u razvijanju kulturnog i zabavnog života u Cazinskoj krajini zauzima gostovanje Kazališta narodnog oslobođenja. Stanovništvo je s oduševljenjem pozdravilo sve kulturne i zabavne manifestacije koje su imale veliki vaspitni i propagandni karakter.

Narodnooslobodilački odbori poklonili su potrebnu pažnju i uvođenju šuma i održavanju puteva. Već od prvih dana rada narodnooslobodilačkih odbora postavljeni su uvari šuma i puteva. Njima nisu davane plate. Međutim, bilo je slučajeva da su neki odbori uvarima šuma i putarima davali platu ili honorar. Tako su, na jednoj od prvih sjednica Narodnooslobodilačkog odbora u Todorovu, od 27. novembra 1942. godine, postavljena dvojica uvara šuma s platom u visini od 400 kuna. Mjesec dana kasnije, 29. decembra 1942. godine, isti odbor postavio je i putara bez plate, ali sa mogućnošću u davanju „nešto honorara“. Uvari šuma imali su u nadležnosti da plijene bez odobrenja odsječka drva i da predlažu za kaznu onoga koga uhvate u bespravnoj sječi. Zbog tih prekršaja Narodnooslobodilački odbor u Todorovu je, na svojoj sjednici od 14. decembra 1942. godine, kaznio 7 lica sa po tri dana rada.

Narodnooslobodilački odbori su od samog početka svoga rada rješavali i neka pitanja javnog reda i bezbjednosti. Budući da su kartanje i pijanost smatrani najvećim porocima narodnooslobodilačkih odbora zabranili su svako kartanje i točarenje pića. Narodnooslobodilački odbori oštro su kažnjavali prekršitelje tih mjera. Na svojoj sjednici od 4. januara 1943. godine, Narodnooslobodilački odbor u Todorovu je zbog kartanja kaznio 7 lica po 100 kuna, a kafedžiju sa 200 kuna.

Na konferenciji predstavnika sreskih narodnooslobodilačkih odbora i komandi područja održanoj 15. januara 1943. godine u Bihaću istaknuto je da su narodnooslobodilački odbori u Bihaćkom okrugu postigli ogromne uspjehe, a prije svega u ostvarivanju bratstva i jedinstva Srba, Muslimana

i Hrvata. Ova konferencija imala je velikog značaja za dalji rad Narodnog odbora uopšte, a u Cazinskoj krajini posebno, tim prije što su na njoj sumirana sva iskustva i slabosti u radu organa vlasti.

Međutim, četvrta neprijateljeva ofanziva prekinula je za izvjesno vrijeme plodonosan i uspješan rad narodnooslobodilačkih odbora u Cazinskoj krajini. Sve ovo što smo u ovom značajnom periodu postojanja oslobođene teritorije uradili imalo je svog odraza na sav daljnji razvitak i tokove događaja koji su nastali kad smo se ponovo povratili u ove krajeve i borili se i radili do konačnog oslobođenja.

HAKIJA POZDERAC

PROSVETNA REFORMA OSLOBODILA KOG RATA I REVOLUCIJE U BIHA U 1942-1943.¹

1.

Da bi se videla sva toliko bitna i karakteristična dalekovidna priprema od strane rukovodstva oslobodilačkog rata i revolucije onoga što je istorijski bitno za BiH, kao i sva najšira demokratska otvorenost za stvaranje i nauku stvaralačku inicijativu, mora u ovde, pre svega, saopštiti kad, gde i kako je išlo sa samim pripremama nacrti i planova za prosvetnu reformu, koji su bitno predstavljeni Izvršnom odboru AVNOJ-a na razmatranje i na odluku.

Moram odmah ista i da je priprema ovih nacrti, planova i predloga bila sastavni deo samih priprema oslobodilačke BiH a i Prvog zasedanja AVNOJ-a, a da mi, pojedinci, nismo o tome ništa znali. Negde, valjda

¹ Susret sa drugom Brankom Bokanom evocirao mi je uspomene na BiH a i Prvo zasedanje AVNOJ-a. Još se dobro sećam herojskog vremena Prvog zasedanja, a odmah posle njega, izmeću u ostaloga, i naših napora za prvu reformu školstva na velikoj oslobodenoj teritoriji Jugoslavije, pa i našeg osnivanja prvog celovitog Narodnog univerziteta, novog tipa, u BiH u, iako njegov rad, na žalost, nije dugo trajao.

Njegove uspomene umnogome su se poklapale sa mojim, ali kad on nastupi sa odlukom Odbora za pripremu jubilarne publikacije „Biha u NOB 1942—43“ da ja napišem prilog o ondašnjoj reformi školstva i osnivanju i radu ondašnjeg Narodnog univerziteta u BiH u, rekao sam da to teško mogu uiniti, jer mi, u nauku, ne umemo da pišemo bez dokumenata. Međutim, prijatno sam se iznenadio da su neki osnovni dokumenti sačuvani u BiH u, kao, na primer, izveštaj o radu Prosvetnog odseka Izvršnog odbora AVNOJ-a u decembru 1942. godine gde se govori o reformi školstva uopšte i o Statutu Narodnog univerziteta, i kao što je i sam zvanik akt uputstava o reformi osnovnih škola i sam tekst Statuta Narodnog univerziteta. Znam i sa koliko smo pažnje složili u sanduke sve osnovne dokumente o našem radu posle bombardovanja BiH a, kojim je grad bio dosta oštećen i kojim je počinjala četvrta neprijateljeva ofanziva, ipak me je veoma prijatno iznenadilo to da je u vihoru te ofanzive BiH a znao da sačuva bitne dokumente o prvim naporima centralne narodne vlasti oslobodilačke borbe i revolucije. I nije bila moja radost mala kad sam od redakcije dobio iz BiH a prepise pomenuta tri, možda, osnovna dokumenta naše prve prosvetne reforme, koji su me podsetili na ono nezaboravno vreme slobodnog BiH a, prohajalo pre dve decenije i o kojem me ovi dokumenti, i obećanja redakciji, obavezuju da iznesem ono što mi iz teorije, prakse i istorije ovoga prvog po etku reforme prosvete oslobodilačkog rata i revolucije, izgleda najkarakterističnije i najbitnije. Oslanjaju i se na ove dokumente i na ostale koje sam dobio od Muzeja u Banjoj Luci, zatim i na brojne uenike, nastavnike i političke rukovodioce koji su uzeli u etša u donošenju odluka o njoj i o njenom sprovođenju u delo, i koji su me, svakako, dopuniti i ispraviti ako negde pogrešim, baci u ovde opšti pogled na tu prosvetnu reformu oslobodilačkog rata i revolucije onako kako sam kao već dvadesetogodišnji školski radnik-marksist učestvovao u njoj i kako sam je doživio.

sredinom oktobra, bio sam pozvan sa položaja prema Banjoj Luci iz Politodela Štaba moje, 3. sandža ke proleterske brigade u Vrhovni štab na Oštrelju, gde su mi drugovi saopštili da me eka nova dužnost na reformi i reorganizovanju prosvete na ve široko oslobo enoj teritoriji Jugoslavije. Prema njihovom mišljenju trebalo bi pripremiti konkretne prednacrt, s jedne strane za reformu svih postoje ih škola u duhu narodnooslobodila ke borbe, a s druge strane, i projekt bržeg školovanja u važnijim centrima oslobo ene teritorije. To bi nam moglo preko kurseva i koncentrisanog u enja pružiti srednje i više stru ne kadrove za kojima je bila sve ve a i neodložnija potreba u razvitku naše vojske i života na oslobo enoj teritoriji. Još mi je re eno da mi je smeštaj obezbe en u Bosanskom Petrovcu i da sa poslom ubrzano otpo nem.

Trebalo je od Oštrelja do Petrovca pregaziti duboki sneg, i na i se u malom bosanskom gradi u u kojem nije bilo ni hartije da cigaretu zaviješ, a kamoli neke pedagoške literature da se podsetiš i pomogneš. Se am se kako me je u krajnjoj nestašici hartije pomogao drug Mcša Pijade, koji se, pored tolikih svojih odgovornih dužnosti, spremao još i da sa drugom Vojom Dimitrijevi em ukrasi mesto velikim crtežima likova savezni kih i naših rukovodilaca gde je održavan miting povodom proslave 7. novembra. On mi je odvojio desetak velikih tabaka pakpapira, koje sam išpartao, i u kolonama obradio ne samo novo ustrojstvo i planove, ve i same nastavne programe naše projektovane prosvetne i školske reforme.

To mi se nije inilo teškim jer su ve bila ste ena znatna iskustva. Ne treba zaboraviti da je stara država ostavila široke mase naroda potpuno nepismenim, jer je po samim njenim statistikama u Moravskoj banovini bilo 61,96%, u Drinskoj 61,11%, Zetskoj 66,05%, Vardarskoj 70,86%, Vrbaskoj 72,60% i Primorskoj 57,46% nepismenih, itd. A upravo te mase, nepismene radni ke i seoske sirotinje, i pošle su u oslobodila ku borbu i revoluciju, i za njih su se odmah stvorili brojni analfabetski te ajevi pošto su se one morale brzo naoružati i pismenoš u. Ranije ste eno iskustvo kratkih i koncentrisanih partijskih te ajeva brzo se proširilo i uopštilo u bezbrojne analfabetske i druge, za ratovanje i organizovanje narodne vlasti, najrazli itije te ajeve. I tada je to iskustvo trebalo objediniti i teorijski obraditi i sistematizovati.

Tako sam na tabaku pakpapira izradio plan i program reforme nastave postoje ih osnovnih škola, s tim što sam u duhu narodnooslobodila ke borbe i revolucije obradio, pre svega, nove nastavne programe za istoriju i geografiju, i uneo nove elemente u nastavu jezika i poznavanja prirode.

Na drugom tabaku obradio sam nov plan i program naših analfabetskih te ajeva u pozadini i na frontu, time, što sam njihovu nastavu pismenosti i ra una proširio i nekim bitnim elementima geografije, istorije, politike ekonomije i društvenih nauka, tako da su oni sažeto i koncentrisano donosili opšte obrazovanje i vaspitanje osnovnih škola u novome duhu oslobodila kog rata i revolucije.

A, valjda, na svim ostalim velikim tabacima pakpapira podrobno sam obradio organizaciju, opštu metodiku, plan i program Narodnog univerziteta, opšte škole novoga tipa, koja sa svoja dva stupnja od opšteg i stru nih, do viših te ajeva, celovito i veoma elasti no obuhvata svekoliko obrazovanje i vaspitanje novog, oslobo enog gra anina nove Jugoslavije,

od osnovnog do najvišeg, i treba da pruži mogućnost brzog podizanja brojnih i raznih srednjih i viših stručnih kadrova. Spremio sam i skicu statuta Narodnog univerziteta, a u njegovom okviru, i narodne biblioteke, seminara i laboratorija za praktične vežbe, odeljenja za umnožavanje skriptata, itd.

Tako sam praktično smatrao da sve vrste učenja i škola treba svesti na tri osnovna tipa: narodnu osnovnu školu, prošireni analfabetski tečaj i Narodni univerzitet.

A principijelno sam smatrao da, kao što u reformi masovnog osnovnog školstva zajedno sa proširenim analfabetskim tečajevima, a s obzirom na opšte ratne, materijalne i pedagoške uslove, mora se i relativno dugo, laganano i postupno u obrazovanju novih kadrova, iako se u reformi više i srednje nastave može i mora odmah i na potpun preokret u izgradnji političkih, kulturnih i tehničkih kadrova, te se zato mora imati jedinstvena srednja i viša narodna škola, a zatim i Narodni univerzitet. On bi u enika proveo od opštih i srednjih do najviših stručnih znanja i osposobljavao stručnjake, specijalistu i univerzalnog znalca i ovekome ne bi bilo tu ništa što je bitno u društvenoj, kulturnoj i naučnoj problematici vremena. Tako bi novi socijalistički kvalitet kadra ubrzao svojim širokim rukovodnim uticajem porast kvantiteta opšte kulture najširih narodnih masa.

Jedva ako sam bio sa svojim poslom gotov, a Biha je oslobođena. Sutradan sam već pozvan u Vrhovni štab. Drugovi su bili veseli. Čestitao sam im oslobođenju Biha, a drugi Lola Ribar u tom veselju, videvši me sa mojim dugim rolnama pakpapira pod miškom, a i da pozdravi početak naše reforme školstva, uzviknuo je u šalici na moj i na naš račun: „E, profesore, liš mi na jednu estampu Hobsa, sa njegovim reformatorskim rolnama pergamenata, koji je u engleskoj revoluciji XVII veka tako izreformisao engleske škole i univerzitete da se Englezi ne mogu ni danas od toga da odlepe!“

Drugovi su moje prednacrtne pažljivo i sa zadovoljstvom saslušali, primetivši samo to da sam u programima, možda, išao i u takve pojediniosti, za koje bi trebalo sa ekatiti i razvitak nastave. A imali su i pravo. Zaključak je bio da te prednacrtne razmotri najviši organ narodne vlasti, koji će se formirati u Biha i da donese odluke o svim merama koje će se na prosvetnom polju odmah preduzeti.

2.

U Biha je 26. i 27. novembra 1942. godine održano nezaboravno Prvo zasedanje AVNOJ-a i izabran Izvršni odbor, koji je sa svojim odsecima, od bezbednosnog ili ekonomskog, preko zdravstvenog ili kulturno-propagandnog do prosvetnog, počeo odmah intenzivno da radi.

Na delu Prosvetnog odseka bio je i potpredsednik Izvršnog odbora AVNOJ-a drugi Pavle Savić. U njemu su se, pored Pavla Savića, zalagali posebno za pitanja prosvete sam predsednik Izvršnog odbora AVNOJ-a Ivan Ribar, zatim članovi Izvršnog odbora Ivan Milutinović, Veselin Masleša, Sima Milošević i Vlada Zelević. Ja sam u tom odseku bio zadužen da proučavam stanje u prosveti na oslobođenoj teritoriji, da sastavljam nacrtne

i predloge reforme i reorganizacije narodne prosvete sa sednice Izvršnog odbora, koji je esto zasedao i imao pune ruke posla.

A šta i kako je najviši organ narodne vlasti u inio ve prvog meseca na polju reforme i reorganizacije prosvete, može se videti iz tri, sre om sa uvana, zvani na dokumenta iz onog vremena: 1. „Izveštaj o radu Prosvetnog odseka IO AVNOJ-a“, što ga je 25. decembra 1942. drug Pavle Savi podneo na sednici Izvršnog odbora; 2. „Statut Narodnog -univerziteta“, i 3. „Uputstva nastavnica-cama za rad u osnovnim školama“-'. U njima se može sagledati i oceniti sva korenitost, pa, donekle, i delotvornost reformnog zahvata narodnooslobodila ke borbe i revolucije iz tog vremena.

Zato je neophodno navesti te dokumente, pokazati ondašnje uslove i obrazložiti mere, re i neku re o prvim ostvarenjima i sve to dopuniti nekim drugim dokumentima.

Navedimo pre svega „Izveštaj o radu Prosvetnog odseka IO AVNOJ-a“, iako je on nastao najkasnije od navedenih dokumenata, jer ih pominje i obuhvata, ali zato dokument koji daje opšti pregled prve mese ne delatnosti Odseka na reformi prosvete i školstva, i ukazuje na perspektivu reforme i celokupnog daljeg rada.

„ I Z V E Š T A J

O RADU PROSVETNOG OTSEKA IO AVNOJ-a

Rad Prosvetnog otseka bi e u prvo vreme usmeren uglavnom na likvidiranje nepismenosti. U tom cilju obrazova e se na oslobo enoj teritoriji tri osnovna tipa škole: Narodna osnovna škola, te aj za nepismene i narodni univerzitet.

Narodna osnovna škola sa izmenama nastavnog programa i programa za istoriju i geografiju, je kao i pre rata.

Analfabetски te ajevi u svom programu predvi aju, pored u enja pismenosti i ra unice, kurseve iz narodne istorije, društvenih nauka i osnovnih elemenata ekonomije.

Mišljenja smo da treba sve ve postoje e škole i kurseve na oslobo enoj teritoriji saobraziti ovim vrstama škola.

U mestima gde postoje verske škole, klosteri i rnektebi, treba ih ostaviti da rade i dalje, kontrolišu i njihov stav prema narodnooslobodila kej borbi, a ne mešati se u pitanje vere i nastave.

Do sada ura eno:

1. statut narodnog univerziteta,
2. uputstvo za rad u osnovnim školama,
3. pozivi i uputstva NOO za otvaranje osnovnih škola,
4. pozivi i uputstva NOO za otvaranje analfabetских te ajeva,
5. nastavni program za Narodni univerzitet,
6. materijal za nastavu (skripta) za Narodni univerzitet,
7. raspis o opštem planu prosvetnog rada, sa pozivom na mobilizaciju sviju raspoloživih snaga za likvidaciju nepismenosti,
8. upitnik upu en NOO za prikupljanje podataka o prosvetnim prilikama na oslobo enoj teritoriji.

U toku je:

1. otvaranje Narodnog univerziteta u Biha u sa organizovanjem posebnih te ajeva i bibliotekom,

2. otvaranje osnovnih škola u srezu biha kom i cazinskom,
3. izrada nastavnog programa za analfabetske te ajeve,
4. izrada nastavnog programa za de je domove (pionire),
5. specijalni nastavni program za Vojne jedinice.

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

5 XII 1942.
Biha

Pavle Savi, s.r.²

Ako taj „Izveštaj“ rašlanimo na bitne elemente, smernice i oblike prosvetne reforme koja je njime usmerena, zasnovana i masovno zapoeta, može se re i:

1. Da je ta reforma „u prvo vreme usmerena uglavnom ka likvidiranju nepismenosti“, jer naoružan narod koji je pristupio svome kona nom osloboenju od fašistih okupatora i svih svojih porobljiva a i ugnjeta a, i za koga „nema povratka na staro“, mora biti pre svega pismen.

2. Pismenost ovde dobija nov i širok smisao idejno svesnog i izgraenog borca za slobodu, i budu eg graditelja sre nijeg socijalisti kog života naroda, pa se program analfabetskih te ajeva proširuje i „kursevima iz narodne istorije, društvenih nauka i osnovnih elemenata iz ekonomije“, tj. iz osnova filozofije i nauke marksizma.

3. U istom smislu menja se i program narodnih osnovnih škola i postiže se pramenom programa iz istorije i geografije.

4. Jedino je u to vreme bilo ostavljeno verskim školama, klosterima i mektebima, da u svojoj nastavi na u „pravilan stav prema narodno-oslobodila koj borbi“, koji se imao „kontrolisati“.

5. Ina e, „Izveštaj“ isti e kao opštu smernicu da za postizanje osnovnog cilja — likvidaciju nepismenosti „obrazova e se na osloboenj teritoriji tri osnovna tipa škole: narodna osnovna škola, te aj za nepismene i narodni univerzitet“, i u posebnoj alineji dodaje u ime Prosvetnog odseka: „Mišljenja smo da treba sve ve postoje e škole i kurseve na osloboenj teritoriji saobraziti ovim vrstama škola“. Ovde se pored dva ve postoje a, ali obnovljena i idejno preobražena tipa škole, narodne osnovne i te aja za nepismene, isti e kao poseban tip škole — narodni univerzitet.

6. A kad „Izveštaj“ nabraja šta je do sada „ura eno“, on ne isti e slu ajno na prvom mestu: 1. Statut Narodnog univerziteta i, idu i po redu kojim su se ovi zvani ni predložili Prosvetnog odseka i akti Izvršnog odbora AVNOJ-a donosili, navodi još i posebno: „5. nastavni program za Narodni univerzitet“ i „6. Materijal za nastavu (skripta) za Narodni univerzitet“. Time i nehotice ukazuje na to koje mesto i koliku su brigu Prosvetni odsek i Izvršni odbor AVNOJ-a posvetili tom tipu škole.

7. Pod „do sada ura eno“ navodi se i to da je „upitnik upu en NOO za prikupljanje podataka o prosvetnim prilikama na osloboenj teritoriji“, što svedo i o brizi za obezbe enje prakti ne ta nosti svih mera koje se preduzimaju.

8. Sa etiri posebne ta ke isti e se u „ura enom“ oštro zapo eta borba za opismenjavanje najširih narodnih masa time što su izdata „uputstva za rad u osnovnim školama“, iji emo tekst videti, što su izdati „pozivi i

² Dr Mihajlo Ogrizovi : **Prosvjetni i kulturni rad s odraslima u Hrvatskoj za NOB**, Savez „Narodnih sveu ilišta Hrvatske“, Zagreb, 1960, str. 127.

uputstva narodnooslobodila kim odborima za otvaranje osnovnih škola" j istovremeno „za otvaranje analfabetskih te ajeva", kao što je upu en j „raspis o opštem planu prosvetnog rada, sa pozivom na mobilizaciju sviju raspoloživih snaga za likvidaciju nepismenosti".

9. Izveštavaju i i o tome šta je „u toku", ovde se opet na prvom mestu isti e da je „u toku otvaranje narodnog univerziteta sa posebnim te ajevima i bibliotekom, kao i osnovnih škola u biha kom i cazinskom srezu."

10. Kad se ovde kaže da je u izradi nastavni program za analfabetske te ajeve, tu se radilo o detaljnom programu po metodskim jedinicama koje su ve bile, donekle, skicirane i snabdevene najsazetijim odgovaraju im tekstovima.

11. Na kraju, isti e se priprema nastavnog programa za pionirske de je domove, kao i

12. „Specijalni nastavni program za vojne jedinice".

Ako se uzme da su u Prosvetnom odseku pored mene radili ini mi se još, svega dvojica drugova i to: jedan u itelj i jedan profesor, koji su, se am se, bili veoma daroviti,iskusni i vredni drugovi, onda se vidi koliki su posao imali sa nama obaviti i Izvršni odbor i drug Pavle Savi .

Ono što mi izgleda da sasvim vidno izbija iz „Izveštaja", jeste sama realisti nost, korenitost, svestranost i celovitost reformnog zahvata celokupne prosvetne problematike i školstva.

Možda e neko primetiti da se gimnazija u „Izveštaju" ne pominje, iako je dotadašnja gimnazija u Biha u bila uvena po svojoj naprednosti i po svome zavidnom nivou.

Ali, pre svega, da pobliže razmotrimo reformu osnovnog školstva prema veoma važnom dokumentu „Uputstva nastavnicima-cama za rad u osnovnim narodnim školama", koji je izdao Prosvetni odbor AVNOJ-a.³

3.

Prosvetni odbor radio je pod rukovodstvom predsednika Prosvetnog odseka druga Pavla Savi a, a u nj je ulazilo nekoliko lanova Izvršnog odbora, ini mi se, Sima Miloševi i Veselin Masleša, i nekoliko lanova AVNOJ-a i Prosvetnog odseka. To široko telo bilo je mesto mnogih znaajnih inicijativa i delotvornih prakti nih konkretizacija o uputstvima, kao što je to bio i Izvršni odbor pri donošenju zakonskih odredaba.

Bitne karakteristike obnove, razvitka i reforme osnovnog školstva, vidne u „Uputstvima", koja emo in extenso navesti, a koje su se odmah širom oslobo ene teritorije sa zadovoljstvom prihvatile, jesu, po mome mišljenju, slede e:

1. Pre svega, obnavlja se rad svih do tada postoje ih osnovnih škola, ali „se i osnivaju te škole svuda gde ih nije bilo", tako da osnovno obrazovanje postaje zaista opštenarodno.

³ „Prosvetni odbor AVNOJ-a" bilo je posebno telo koje je, kao svi sli ni odbori parlamenta, razmatralo sve nacрте odluka sa zakonskom snagom koje je donosio Izvršni odbor AVNOJ-a, a sam je odlu ivao o uputstvima, raspisima i preporukama na polju prosvete i prosvetne reforme.

2. Ovo se utvrđuje kao obaveza narodnooslobodilačkih odbora i nastavnika koji odmah treba da pristupe upisu sve dece i stvaranju osnovnih uslova za izvođenje nastave.

3. Utvrđuje se, takođe, obaveza pohađanja osnovnih narodnih škola za svu decu, oba pola, od 6 do 14 godina.

4. Odobrava se nastava svih „predmeta po planu i programu koji su važili do 6. aprila 1941. godine sa ograničenjem za nastavu istorije i zemljopisa“, za koju ova „Uputstva“, pre svega, donose, veoma sažeto, novi program.

5. Posebno se odobrava nastava veronauke i pohađanje u slobodnim asovima verskih škola ukoliko one postoje.

6. Od programa se na prvom mestu, pod a), donosi program istorije za III i IV razred u 17 tačaka, od primanja azbuke do narodnooslobodilačke borbe, isti u i iznad svega: „Istorijsko gradivo se mora izdavati na podlozi stroge nacionalne ravnopravnosti, slobode i bratstva svih naroda Jugoslavije tako, da ono obuhvata ukratko prošlost i sadašnjost svih naroda“. Osnovnoj idejnoj orijentaciji ravnopravnosti, slobode i bratstva naroda Jugoslavije dodato je još i osnovno, metodično uputstvo izbegavanja izlišnih pojedinosti koje, najviše, samo opterećuju i zbunjuju pamćenje, a sažeto iznositi samo ono što je bitno da bi se shvatilo „razvoj naših naroda u prošlosti i sadašnjosti“.

7. A bitno je, pre svega, shvatiti istorijski razvitak kao borbu samih širokih narodnih masa, pa je velika novost tog programa u tome što on taj razvitak posmatra kroz vekovnu oslobodilačku borbu širokih radnih, izrabljenih i ugnjetenih masa naših naroda. Zato u programu istorije prvi put dominantno mesto imaju i teme iz revolucionarne oslobodilačke prošlosti naših naroda, kao što su: „Narodna pjesma u službi narodnog oslobođenja“; „Borbe Jugoslovena s Turcima“; „Uskoci i hajduci“; „Seljačke bune Hrvata i Slovenaca“; „Oslobođenje Crne Gore“; „Borba protivu dahija i narodni ustanci u Srbiji, Bosni i Hercegovini“, itd.

8. Sadržaj novog programa istorije usmeren je u smislu razvijanja svesti u enika o narodnooslobodilačkoj borbi i narodnom napretku, pa je to u zaključku istaknuto i posebnom alinejom koja glasi: „Vrlo ozbiljan zadatak osnovne narodne škole je da u učeniku razvija svijest o zadacima i ciljevima današnje narodnooslobodilačke borbe, da naši narodi idu u borbi napred, da nema povratka na staro“.

9. Ovu revolucionarnu oslobodilačku naprednost još bliže objašnjava sledeća, mnogo opširnija alineja zaključka programa istorije kao samu nuždu za slobodom i uslovom samoga života, ličnog i narodnog, kao nuždu za slobodom od svakoga fašizma i imperijalizma, izrabljivanja i porobljivanja ljudi i naroda. Ovim, veoma oštrim rečenjima, neobičnim za jedan običan školski program, ali potpuno razumljivim u školskom programu naše narodnooslobodilačke borbe i revolucije: „Škola mora naučiti svoje vaspitanike da im sloboda postane neophodan uslov za život. Bez toga momenta nema vaspitanja u pravom smislu te reči, cijelo školsko vaspitanje bez poimanja narodne slobode ne bi imalo svoju pravu vrijednost. Zbog toga je glavni zadatak škole da istakne sile pokretnice kroz istorijski razvitak naših naroda u borbi za nacionalnu slobodu, a napose za narodno oslobođenje ispod okova fašizma i imperijalizma.“ Ovakva oštra formulacija borbenog, oslobodilačkog cilja nove škole, bila je jedan od

stavova „Uputstava“ koji su se najduže diskutovali i dopunjavali u Prosvetnom odboru AVNOJ-a, a još više kona na alineja zaklju ka programa, koja govori ovim poletnim i borbenim re ima o novom narodno-oslobodila kom karakteru osnovne narodne škole: „Narodnooslobodila ka borba treba da dadne Osnovnoj narodnoj školi karakteristi nu osobenost i vrijednost. Odbaciti iz nje sve ono gradivo što odiše duhom velikosrpskih i svih hegemonisti kih težnji za prevlaš u nad ostalim narodima. Nacionalno obrazovanje kroz istoriju ima da uputi u enike na solidarnost slovenskih i drugih naroda, bez razlike na vjersku pripadnost. Smjer škole je oslobodila ki-antifašisti ki. Vaspitanje u njoj ima za nalo: prosvetom slobodi!“

10. U ovako bitno osloboditeljski okarakterisanoj školi, data je posebnom alinejom puna sloboda, poverenje, odgovornost i stvarala ka uloga u itelju ovim re ima: „Nastavnik treba dobro da promisli koja sredstva istorijske nastave treba uzeti za polaznu ta ku, za osnov svoga rada, a koje primjere u cijelom toku u enja.“ Program je pružao samo okvirne teme, a nastavnik je imao prema sposobnostima svojih u enika, prema svojoj savesti i prema svom znanju da odabere primere i sredstva za nastavu istorije. Nastavniku je u osnovnoj narodnoj školi ostavljena puna stvarala ka sloboda i puna li na odgovornost prilikom razrade programa istorije kao da je profesor univerziteta. Program istorije bio je odre en posebnom alinejom i izrekom re eno, a važio je a fortiori i za sve druge predmete, jer je to bilo uopšte u duhu itave tadašnje prosvetne reforme.

11. U istom duhu su dalje, pod b), c), i d), dati sažeti, okvirni programi nastave geografije, veronauke i maternjeg jezika. Ista merila primenjena su kao za istoriju da se postigne „ravnopravnost, sloboda i bratstvo“ naroda i ljudi, a na polju nastave veronauke dodaje se obaveza „duha uzajamne vjerske trpeljivosti“ i „dužnog poštovanja drugih vjeroispovjesti“. Time je u ovoj fazi oslobodila ke borbe postignuto ono što je najhitnije, a to je, kako se na kraju posebno isti e, da „vjera ne smije da dijeli ovjeka od ovjeka“. To se ve može smatrati znatnim korakom ka zajednici naroda i ljudi, koju je naša oslobodila ka borba i revolucija donosila sobom.

12. Da na kraju svoje uvodne analize uo imo i istaknemo još i novost u programu nastave maternjeg jezika. Isti e se potreba „dobrog razumijevanja književnog maternjeg jezika u govoru i pismu“, „jasnog i s razumijevanjem itanja i pisanja“ i „pravilnog iskazivanja svoje misli“, a postavlja se i „razvijanje ose anja i smisla za lijepo i dobro“. Sve je ovo duboko povezano sa sticanjem ose anja izvorne pravilnosti i lepote svoga maternjeg jezika.

Ali da, najzad, navedemo in extenso i sam tekst ovih „Uputstava“:

U P U T S T V A

NASTAVNICIMA-CAMA ZA RAD U OSNOVNIM NARODNIM ŠKOLAMA

Odlukom Prosvetnog odbora Antifašisti kog ve a narodnog oslobodila ka Jugoslavije, obnavlja se školski rad po svim osnovnim narodnim školama gradova i sela na oslobodenoj zemljištu i osnivaju se te škole svuda gde ih do sada nije bilo. U tu svrhu pozivaju se svi u itelji i u iteljice i Narodnooslobodila ki odbori, za oba-

veznu saradnju da se odmah izvrši potreban upis djece, pripreme sve školske zgrade za smještaj u enika i time omogu i normalan školski rad na izvo enju nastave sa ovim uputstvima:

1. Nastava u Osnovnim narodnim školama je obavezna za svu djecu oba pola po evši od navršene 6 do navršene 14 godina života.

2. U Osnovnim narodnim školama odobravaju se predavanja svih nastavnih predmeta, po nastavnom planu i programu koji su važili do 6. aprila 1941. godine sa ograni enjem za nastavu istorije i zemljopisa.

3. Bez smetnje odobrava se predavanje veronauke za katolike, muslimane, pravoslavne i ostale veroispovesti. Tako isto odobrava se da u enici ovih veroispovesti mogu poha ati svoje konfesionalne škole, u slobodnim asovima, ukoliko takve škole postoje i mogu samostalno raditi.

NASTAVNI PROGRAM

a) Nastava istorije:

Cilj: upoznavanje u enika s razvojem naših naroda u prošlosti i sadašnjosti i vaspitanje u narodnooslobodila kom nacionalnom duhu.

Istorija u Osnovnoj narodnoj školi obradiva e se:

U III razredu obradi e se hronološki i u vezi sa narodnim životom i stepenosti obrazovanosti toga doba i to:

1. Primanje azbuke i latinice (Cirilo i Metodije).
2. Sava Nemanji , Nikola Šubi Zrinjski, Štrosmajer kao u itelji i prosvetitelji.
3. Narodna pjesma u službi narodnog oslobo enja.
4. Vuk Karadži , Petar Petrovi Njegoš, Osman iki i njihov zna aj za narodnu prosvetu.

U IV razredu:

1. Seoba južnih Slovena u današnje zemlje, njihov život, zanimanje, pismenost, obi aji, porijeklo, borbeni duh i dr.
2. Primanje hriš anstva i islama.
3. Primanje pismenosti.
4. Dubrovnik i njegov zna aj za narodni progres.
5. Borbe Jugoslovena s Turcima.
6. Turska osvajanja jugoslovenskih zemalja.
7. Uskoci i hajduci.
8. Selja ke bune kod Hrvata i Slovenaca (Matija Gubec).
9. Seoba Srba pod Arsenijem Carnojevi em.
10. Oslobo enje Crne Gore.
11. Borba protivu ahija i narodni ustanci u Srbiji, Bosni i Hercegovini.
12. Balkanski ratovi — ukratko.
13. Prvi svetski rat.
14. Stvaranje Jugoslavije.
15. Drugi svetski rat.
16. Propast Jugoslavije (izdaja, razorni rad pete kolone, bjekstvo vlade).
17. Narodnooslobodila ka borba protivu fašizma-imperijalizma. Istorijsko gradivo mora se izu avati na podlozi stroge nacionalne ravnopravnosti, slobode i bratstva svih naroda Jugoslavije tako da ono obuhvati ukratko prošlost i sadašnjost svih naroda.

Vrlo ozbiljan zadatak Osnovne narodne škole je da u eniku razvije svijest o zadacima i ciljevima današnje narodnooslobodila ke borbe, da naši narodi idu u borbi napred, da nema povratka na staro.

Svim svojim bi em škola se ima prilagoditi Narodnooslobodila koj borbi. Škola mora nau iti svoje vaspitanike da im sloboda postane neophodan uslov za život. Bez toga momenta nema vaspitanja u pravome smislu te re i i, cijelo školsko vaspitanje bez poimanja narodne slobode ne bi imalo svoju pravu vrijednost. Zbog toga je glavni zadatak škole da istakne sile pokretnice kroz istorijski razvitak naših naroda u borbi za nacionalnu slobodu, a napose za narodno oslobo enje ispod okova fašizma-imperijalizma.

Nastavnik treba dobro da promisli koja sredstva istorijske nastave treba uzeti za polaznu tačku, za osnov svoga rada, koje primjere u cijelom toku učenja.

Narodnooslobodilačka borba treba da dadne Osnovnoj narodnoj školi karakterističnu osobenost i vrijednost. Zato je nužno izdvojiti istoriju u vezi sa zemljopisom. Odbaciti iz nje sve ono gradivo što odiše duhom velikosrpskih i svih hegemonističkih težnji za prevlast nad ostalim narodima. Nacionalno obrazovanje kroz istoriju ima da uputi u enika na solidarnost slovenskih i drugih naroda, bez razlike na versku pripadnost. Smer škole je oslobodilački-antifašistički. Vaspitanje u njoj ima za cilj: prosvetom slobodi!

b) Nastava zemljopisa:

Cilj: poznavanje oslobodjenih i neoslobodjenih zemalja u kojima naši narodi žive i razvijanje osjećanja bratstva u borbi za opšte narodno oslobođenje.

Nastava zemljopisa treba da obuhvati: prikazivanje zemlje kao mjesta, okoline i područja stanovanja, zanimanja i proizvodnje njenih stanovnika. Upoznavanje sa pojavama i premenama koje se zbivaju na zemlji. Zemljopisna nastava uz istoriju i maternji jezik razvija kod učenika smisao za narodnu ravnopravnost.

III razred:

1. Poznavanje osnovnih pojmova stečenih u prvom i drugom razredu u stvarnoj nastavi.

2. Upoznavanje zemljopisnih znakova koji predstavljaju zemljište i predmete na njemu, u vezi sa orografijom.

3. Vidik. Strane svijeta. Geografski objekti: ravnica, brežuljak, breg, brdo, planina, pećina, dolina, klisura, izvor, potok, reka, jezero, more, zaliv, ostrvo, poluostrvo. Saobraćajna sredstva: putevi, tegle i životinje, kola, željeznica, brodovi, tramvaji, automobili, aeroplani, pošta, telegraf, telefon, i radio.

4. Prvo se upoznaje mesto stanovanja i najbliža okolina, pa dalje polazi od poznatog ka nepoznatom.

Izučavaju se njihove slivove i država.

IV razred:

1. Poznavanje gradiva iz III razreda.

2. Orografija zemalja u kojima žive naši narodi.

3. Evropa na globusu.

4. Planete, sunce, mjesec, zvijezde pokretnice i nekretnice.

5. Mijene mjeseca i njihov uticaj na klimu.

6. Narodnooslobodilačka vojska i uprava.

c) Nastava vjere:

Nastava vjere u Osnovnim narodnim i konfesionalnim školama ima se izdvojiti u duhu uzajamne vjerske trpeljivosti, vjerske discipline i dužnog poštovanja drugih vjeroispovjesta. Vaspitanje u vjerskom duhu ne smije dovesti do toga da vaspitanici precjenjuju svoju, a potežuju druge vjere, jer vjera ne smije da dijeli ovdje od ovdje.

d) Nastava maternjeg jezika:

Cilj:

a) da učenik dobro razumije književni maternji jezik u govoru i pismu,

b) da nauči i jasno i s razumijevanjem čitati i pisati,

c) da nauči i pravilno iskazivati svoje misli,

d) da razvije osjećanja i smisao za lijepo i dobro,

e) da razvija u učenika svijest o narodnoj ravnopravnosti i narodnom bratstvu.

Program za I i II razred ostaje nepromenjen.

Program za III i IV razred mijenja se utoliko da se itaju, prou avaju i pisme- „ obra uju odabrana štiva i lanci izvan itanke. Izbor lanaka za sve razrede vr- štiti u duhu i smjernicama narodnooslobodila ke borbe.

Osposobljavanje u enika za pismenost ima prednost u nastavi maternjeg jezika.

Svi ostali predmeti obra iva e se u obimu u kome i do sada, s tom razlikom, da se ni jedni ni drugi predmeti ne obra uju preopširno.⁴

Posle navoda teksta i ve gore izvršene njegove analize, primetimo još jednom celovitost i svestranost sprovo enja duha narodnooslobodi- la ke borbe do te mere da, kad se radi o samom izboru štiva, prepo- ru uje: „Izbor lanaka za sve razrede vrštiti u duhu i smjernicama na- rodnooslobodila ke borbe“, a s druge strane, kad se ti e opšte metodike nastave svih predmeta, „Uputstva“ podvla e na kraju ponovno to da se u obradi predmeta sa novim i sa starim programom treba podjednako držati samo bitnog, i u izlaganjima biti sažet, tj. „da se ni jedni ni drugi predmeti ne obra uju preopširno. Narodnooslobodila ki duh izgrad- nje novih naših ljudi zahteva jezgrovitost i sažetost“.

4.

A jezgrovitost i sažetost nastave morale su biti i bile su odme- rene prema stvarnim potrebama i mogu nostima, i prema tome koliko su ih široke narodne mase mogle usvojiti za relativno kratko vreme. Uostalom, koliko je Prosvetni odsek IO AVNOJ-a vodio ra una o tome da sve prosvetne mere (planovi, programi, uputstva itd.) i samo osni- vanje osnovnih škola i te ajeva za nepismene odgovara najstvarnijim uslovima, potrebama i mogu nostima, dokazuje anketa koju je na oslo- bo enoj teritoriji sproveo slede im raspisom:

„PROSVETNI OTSEK IO AVNOJ-a

Narodnooslobodila kom odboru

r U cilju što skorijeg otvaranja osnovnih škola i analfabetskih te ajeva, potrebni su nam slijede i podaci:

1. koliko ima dece (oba pola) od 6 do 14 godina,
2. koliko ima odraslih nepismenih (oba pola) od 15 do 40 godina starosti,
3. da li je ranije bila u selu škola i u kakvom se stanju sad nalazi,
4. ima li koja druga zgrada koja bi mogla da služi za školu, ako je ranija škola porušena,
5. ima li u selu u itelja i podaci o njima (godine starosti, kakav stav imaju prema narodno-oslobodila koj borbi, imaju li dece i dr.),
6. ima li na svom staranju djece iz drugih krajeva, odakle su i podaci o njihovim roditeljima,
7. ima li odraslih nepismenih iz drugih krajeva (muhadžera), njihove godine starosti i podaci.

Smrt fašizmu — sloboda narodu!"⁵

⁴ Prvo i Drugo zasedanje Antifašisti kog ve a narodnog oslobo enja Jugosla- vije, izd. Prezidijum Narodne skupštine FNRJ, Beograd, 1953, str. 101—104.

⁵ Dr Mihajlo Ogrizovi , **Prosvjetni i kulturni rad s odraslima u Hrvatskoj za NOB**, Savez „Narodnih sveu ilišta Hrvatske“, Zagreb, 1960, str. 131.

Na osnovu dobijenih podataka organizovana je efikasna pomoć narodnim odborima u kadrovima i materijalu, i davana su im i druga neophodna uputstva.

Posebna pažnja posvećena je analfabetskim tečajevima. Borba za oslobođenje od mraka nepismenosti smatrana je još od ustanka 1941. godine sastavnim delom same borbe, i na tom polju raspolagalo se velikim iskustvom. Na tome zadatku bile su, pored narodnooslobodilačkih odbora, mobilisane još i dve moćne masovne organizacije: omladinska i AF2. Iako je skoro svuda vladala krajnja nestašica nastavnih kadrova, prostorija i sredstava, a naročito u selima, posle izvršene ankete Prosvjetni odsek IO AVNOJ-a preporučio je novoj narodnoj vlasti i masovnim političkim organizacijama da otvore analfabetske tečajeve u svakom selu i u svakom zaseoku.

„ANTIFAŠISTI KOJI VIJEČE
NARODNOG OSLOBOĐENJA JUGOSLAVIJE
IZVRŠNI ODBOR

NARODNOOSLOBODILAČKI ODBORIMA,
ANTIFAŠISTIČKOM FRONTU ŽENA,
OMLADINSKIM ORGANIZACIJAMA,

Uputstvo za osnivanje tečajeva za nepismene.

Na svim stranama ni u tečaju za nepismene. Borba protiv nepismenosti i neznanja postaje sastavni deo narodno-oslobodilačke borbe. Mi taj narodni pokret za pismenost u, za oslobođenje od mraka nepismenosti moramo prihvatiti, pomoći i široko organizovati. Zato se obraćamo na vas kao aktivne narodne snage, da u svakoj varoši, u svakom selu, u svakom najmanjem zaseoku osnujete Tečaj za nepismene, obrazujete upravu tečajeva, od po jednog predstavnika svake rodoljubive organizacije i narodne vlasti vašeg mesta, i pomognete ovu upravu u izvršenju njenog zadatka.

Uprave Tečajeva za nepismene imaju za svoju dužnost:

1. da izabere predavača, koji može biti svaki dobro pismeni radnik, seljak ili inoženik koji je dao dokaza svoje odanosti narodno-oslobodilačkoj borbi,
2. da upiše na Tečaj po mogućstvu sve nepismene iz vašeg mjesta, a obavezno sve nepismene oba pola od 14 do 40 godina starosti,
3. da nađe prostorije i druga sredstva neophodna za izvođenje Tečajeva,
4. da izvijesti Prosvjetni Odsjek Izvršnog Odbora AVNOJ-a da je ovo izvršila, podnese statistiku o upisanim slušaocima Tečajeva za nepismene, kao i odobrenje da može program sprovesti u djelo predavač koji je izabrala, odnosno da traži predavača ako ga nije mogla naći.

Prosvjetni Odsjek⁶

Tečaj za nepismene trajao je, obično, dva meseca. Njegov program bio je u osnovi isti kao i onaj za osnovne škole. Trebalo je da slušaoci prvog meseca savladaju čitanje, pisanje i osnove izračunavanja. Zatim su, vežbajući se u tim predmetima, učili još istoriju i geografiju. Naročito se insistiralo na poznavanju zemalja i naroda koji učestvuju u drugom svetskom ratu i na istorijskom razvitku narodnooslobodilačke borbe naroda Jugoslavije.

Veoma nas je iznenadio broj prijavljenih za tečaj samo u dva najbliža srezova, bihaćkom i cazinskom. Dobrovoljno se javio i veliki broj nastavnika. Sećam se da su neki od njih tražili da im se sastave uput-

štva i skripta po kojima e predavati. I to je na brzu ruku u injeno. Uz borbu za slobodu naroda vodila se i borba protiv nepismenosti i u tome nije se, zaista, žalilo truda ni danju ni no u. I uspeh nije izostao.

5.

Dok je reforma školstva sa novom širinom zahvatila, menjala i proširivala prosvetnu tradiciju osnovnih škola i te ajeva za nepismene, nije zaboravljala, isto tako, ni neophodnu masovnu izgradnju srednjih i viših kadrova. Prosvetni odsek i Prosvetni odbor prou ili su, a Izvršni odbor AVNOJ-a doneo je zakonsku odluku o osnivanju Narodnog univerziteta u svakome gradu koji za to ima uslova. Predviđeno je da on ima opšti te aj koji po svom programu treba da odgovara opštoj srednjoj školi, i posebne srednje stru ne te ajeve koji odgovaraju srednjim stru nim školama, kao i posebne više stru ne te ajeve koji odgovaraju višim školama ili fakultetima. Zadatak te ajeva bio je da stave sva nau na znanja na raspolaganje itavom narodu, jer su ona neophodna njegovoj oslobodila koj borbi i njegovom nužnom razvitku, kao što su mu od nasušne potrebe i novi školovani kadrovi koje e pružiti novi narodni univerziteti.

Taj novi tip narodnog univerziteta veoma je konkretno i elasti no shva en tako da je nosio u sebi sve mogu nosti svoga daljeg razvitka. To je definisano i postavljeno i u prvom lanu „Statuta Narodnog univerziteta“, koji je Izvršni odbor AVNOJ-a doneo i objavio decembra 1942. u Biha u kao jedan od prvih svojih akata. Potpisao ga je svojeru no predsednik Izvršnog odbora AVNOJ-a, Ivan Ribar i potpredsednik odbora i šef Prosvetnog odseka, Pavle Savi , sa ubedljivim obrazloženjima.

U estvovao sam u organizaciji i radu narodnih univerziteta u osloboenom Užicu, a ku, Gornjem Milanovcu i Novoj Varoši 1941. i početkom 1942. godine. Njihov karakter rada može se jasno videti iz ondašnje štampe — „Vesti“ i „Borbe“. Oni su imali, kao i pre rata, slobodnu javnu tribinu gde su održavana aktuelna predavanja, usmene novine, književne ve eri ili prire ivane slikarske izložbe. Me utim, ostvarenjem „Statuta Narodnog univerziteta“, narodni univerziteti postali su jedinstvena opštenarodna opšta, srednja, srednje stru na i najviša stru na škola novoga tipa. Oni, preko dnevnih i ve ernjih te ajeva, obuhvataju srednju i višu nastavu svih nauka.

Ali, da bismo sagledali njegovu novu strukturu i delovanje, navedimo njegov statut, koji verno daje osnovnu okosnicu i lik, da zatim objasnimo neke bitne njegove, lapidarno sažeto formulisane stavove.

„STATUT NARODNOG UNIVERZITETA

CL 1.

U današnje doba narodno-oslobodila ke borbe kad široki narodni slojevi, lišavani dosad škole, oseaju najoštriju životnu potrebu za pravim znanjem i naukom i kad im je fašisti ki neprijatelj razorio, delom kompromitovao, a delom uništio stare školovane kadrove, javlja se nasušna potreba za školom koja e pružiti nau na znanja

najširim narodnim slojevima i stvoriti nove školovane kadrove, ponikle u samoj rodno-oslobodilačkoj borbi. Radi toga se osnivaju Narodni univerziteti. Cilj narodno-oslobodilačkog univerziteta je da stavi, prvo, opštim, i drugo, posebnim (višim i stručnim) tečajevima na raspoloženoj literaturi narodna svatko na nauka i znanja, neophodna njegovoj borbi i razvoju, kao i stvaranje novih školovanih kadrova.

Cl. 2.

Narodni univerziteti će se osnivati na predlog narodno-oslobodilačkih odbora a sa odobrenjem Prosvetnog otkosa IO AVNOJ-a gde ima uslova za uspešno sprovođenje nastave.

Cl. 3.

Narodnim univerzitetom upravlja upravni odbor, sprovode i nastavni program i plan i održavaju i veze sa Prosvetnim otkosom IO AVNOJ-a i narodno-oslobodilačkim odborima.

Cl. 4.

Upravni odbor Narodnog univerziteta sačinjavaju predstavnici nastavnika i slušalaca u podjednako broju, izabranih na plenumu nastavnika i slušalaca i 2) po jedan predstavnik narodno-oslobodilačkih odbora, omladinskih organizacija i Antifašističkog fronta žena, u zajedničkoj saradnji se rad Narodnog univerziteta provodi u život.

Cl. 5.

Plenum slušalaca i nastavnika svakog tečaja sastaje se najmanje jednom u dve nedelje i pretraga sva pitanja koja se odnose na rad i radnu disciplinu, primenu i u raspravi metodu kritike i samokritike.

Cl. 6.

Nastavnici Narodnog univerziteta su lica koja za to imaju stručne i moralne kvalifikacije, a postavljeni su od Prosvetnog otkosa IO AVNOJ-a.

Cl. 7.

Za postizanje opšteg tečaja Narodnog univerziteta nužno je imati osnovnu školu ili uspešno završeni analfabetski tečaj. Za posebne (više i stručne) tečajeve propisane se naročite uredbe.

Cl. 8.

Tečajevi mogu biti, prema potrebama slušalaca, dnevni i večernji.

Cl. 9.

U svakom tečaju slušaoci biti podeljeni na radne grupe, u kojima će zajednički savladavati nastavno gradivo, dopunjujući se u beleškama, preslušavati, pomagati u rešavanju zadataka i drugo i koje će razviti međusobnu utakmicu u radu.

Cl. 10.

Na kraju svakog tečaja slušaoci polažu ispit i dobijaju svedočanstvo o uspehu sa kojim su tečaj završili.

Cl. 11.

Ispitima predsedava izaslanik Prosvetnog oteka IO AVNOJ-a, a ocene **utvr uje** ispitna komisija od izaslanika i nastavnika.

Cl. 12.

Ispiti su pismeni i usmeni, a ocene: r av (1), slab (2) — koje su nedovoljne; dobar (3), vrlo dobar (4) i odli an (5), koje su dovoljne.

Cl. 13.

Slušalac koji ima dve nedovoljne ocene može polagati nakon mesec dana po-pravni ispit iz tih predmeta, dok slušalac koji ima više od dve nedovoljne ocene ponavlja te aj.

Izvršni odbor Antifašisti kog ve a
narodnog oslobo enja Jugoslavije

Potpredsednik,
i lan za Prosvetni otek,
Pavle Savi , s. r.

Predsednik,
Dr Ivan Ribar, s. r."

Ovako formulisan „Statut Narodnog univerziteta" delo je svestra-nih i živih razmatranja i diskusija Prosvetnog odseka, Prosvetnog odbora i. kona no, Izvršnog odbora AVNOJ-a. Na elno je i precizno odre eno«ustrojstvo, duh i delotvorni rad nove jedinstvene srednje i visoke škole.

1. Pre svega, drugim lanom, postavio je realisti ki uslove gde se bude osnivao narodni univerzitet. Na obrazloženi predlog odgovaraju eg narodnog odbora odobrenje za otvaranje daje Prosvetni odsek IO AVNOJ-a.

2. Isti realizam i ista odgovornost obezbe uju se time (l. 3) što upravni odbor narodnog univerziteta sprovodi nastavni plan i program „održavaju i veze" ujedno „sa Prosvetnim otkom IO AVNOJ-a i narod-nooslobodila kim odborima", ije kadrove sprema i ijim se sredstvima koristi.

3. A u samom vrhovnom „Upravnom odboru narodnog univerziteta" obezbe ena je nova demokrati nost društvenog samoupravljanja time što u nj ulaze „1. predstavnici nastavnika i slušalaca u podjednakom broju, izabrani na plenumu nastavnika i slušalaca, i 2. po jedan predstavnik narodnooslobodila kog odbora, omladinskih organizacija, Antifašisti kog fronta žena, ijom se saradnjom rad Narodnog univerziteta sprovodi u život". Pored te opšte samouprave i društvene uprave, radom neposredno samoupravno demokratski upravljaju i plenum u enika i nastavnika te ajeva.

4. Neposrednu samoupravu „Statut" lakonski odre uje u njenom sastavu, cilju i metodu upravljanja ovim re ima: „Plenum slušalaca i na-stavnika svakog te aja sastaje se najmanje jednom u dve nedelje i pre-tresa sva pitanja koja se odnose na rad i radnu disciplinu, primenjuju i u raspravi metodu kritike i samokritike". A time su u novu jedinstvenu

⁷ Isto, str. 128 s.

srednju i visoku školu uneti novi, socijalisti ki odnosi ljudske ravnopravnosti i društvenog samoupravljanja, a s tim novi duh i radni polet i nov moral naj ove nije drugarske kritike i samokritike.

5. **Sto** se ti e stru nog i moralnog nivoa nove škole, on je obezbe-
en lanom 6, koji zahteva da „nastavnici Narodnog univerziteta su lica
koja za to imaju stru ne i moralne kvalifikacije a postavljeni su od Pro
svetnog oteka IO AVNOJ-a”.

6. Statut obezbe uje i kvalitet slušalaca time što za opšti te aj
zahteva završenu osnovnu školu ili uspešno završeni analfabetski te aj, a
za „posebne (više i stru ne) te ajeve” predvi a donošenje posebnih odre-
daba. Zna i, oni treba da se otvaraju prema potrebama i prijavama slu-
šalaca, te da se mogu odrediti i neki prijemni ispiti sa prethodnim, pri-
premnim te ajevima itd.

7. U uslovima oslobodila kog rata, lanom 8 odre uje se da te a-
jevi mogu biti dnevni i ve ernji.

8. Clan 9 govori o organizaciji i metodu u enja. U tom smislu do-
nosi još jednu važnu novost prenesenu ovde neposredno iz bogatog isku-
stva partijskih te ajeva, a koja e, u razvitku naše škole, ostati, svakako,
klasi na: „U svakom te aju slušaoci e biti podeljeni na radne grupe u
kojima e zajedni ki savla ivati nastavno gradivo, dopunjuju i se bele-
škama, preslišavati, pomagati u rešavanju zadataka i dr. i koji e raz-
viti me usobnu utakmicu u radu”. Ovd e se, dakle, gaji ve obavezno
kolektivno savla ivanje teško a, i u radu se razvija socijalisti ka utak-
mica, pokreta maksimalnih snaga.

9. Svaki te aj ima službeni zna aj cele škole, jer po lanu 10, na
kraju svakog te aja, „slušaoci polažu ispit i dobijaju svedo anstvo o uspehu
sa kojim su te aj završili”.

10. Službeni karakter istaknut je još time što se ispit polaže pred
komisijom nastavnika i izaslanika Prosvetnog oteka IO AVNOJ-a.

11. lanom 12 odre ene su i ocene od 1 do 5.

12. lanom 13 odre eno je, najzad, i to da slušalac koji ima do dve
slabe ocene, može nakon mesec dana polagati popravni ispit, a onaj ko
ima više od dve slabe, da ponavlja te aj.

Tako je Izvršni odbor AVNOJ-a doneo, bez ikakvih suvišnih deta-
lja, Statut narodnog univerziteta kao i srednje i visoke škole, koji je|
odgovarao uslovima i duhu oslobodila kog rata i revolucije, a ijem se
ostvarenju prišlo odmah u Biha u. Bilo je predloga još i iz nekih drugih
gradova oslobone teritorije gde bi se, tako e, po elo sa radom, da nije
bilo etvrte neprijateljeve ofanzive.

Na predlog NOO Biha a, Prosvetni odsek IO AVNOJ-a odobrio je
osnivanje novog narodnog univerziteta u Biha u. Za smeštaj su pripre-
mljene dve zgrade, jedna pored druge (mislim, stara gimnazija i medresa).
Objavljen je upis slušalaca opšteg te aja, zatim pedagoškog, administra-
tivno-ekonomskog, srednjomedicinskog, mašinsko-tehni kog, itd., i viših
te ajeva ekonomsko-politi kog, novinarsko-književnog. Odziv je bio preko
svakog o ekivanja. Upisali su se ne samo bivši gimnazijalci, u enici me-
drese, ve i brojna radni ka omladina, pa i stariji stanovnici Biha a i
okoline, željni znanja i u enja.

Programi su, s obzirom na pokretni partizanski oslobodila ki rat
koji se vodio, planirani za te ajeve od 2 do 4 meseca, i obuhvatili su

»amo najbitnije (poput predratnog udžbenika Geometrije Ognjena Price, po kojem se sav gimnazijski program planimetrije i stereometrije savlađivao, i to operativno, da se svi zadaci rešavaju i za 2—3 nedelje). Programi su koncentrisano i bitno obuhvatali sve osnovne predmete, a u predmetima svu gradu.

Predvi eno je da slušaoci, kad završe neki te aj, mogu nastaviti svoje školovanje na dopunskim te ajevima i na te ajevima viših stupnjeva.

Programi su bili krajnje sažeti, ali precizni i konkretni, poput onoga što smo ga imali iz istorije za osnovne narodne škole. A planovi predmeta bili su usmereni na to da se dobije solidno obu en i vaspitan kadar za obavljanje odre enih stru nih zadataka.

Opštim te ajem, koji je imao najve i broj slušalaca, predvi eno je da se njegovi slušaoci mogu na osnovu ste enih znanja lako prilagoditi obavljanju velikog broja pomo nih funkcija u narodnooslobodila kim odborima, kulturnim domovima, u prosvetno-kulturnim odborima, društvenim organizacijama i u vojnim jedinicama. To je praksa i pokazala, iako oni u Biha u nisu završili taj te aj zbog etvrte neprijateljeve ofanzive. Posebno korisni i efikasni pokazali su se programi posebnih srednjih i viših stru nih te ajeva. Oni su, prilago eni, prenošeni i u vojne jedinice, u produžetku specijalnog nastavnog programa koji je Prosvetni odsek izradio za vojne jedinice.

Za rektora Narodnog univerziteta bio je postavljen i pozvan sa fronta u Hercegovini dr Košta Gruba i , a za profesore odabrani su i postavljeni najbolji nastavnici bivše gimnazije i medrese u Biha u, kao i neki lanovi AVNOJ-a, Prosvetnog odseka i Izvršnog odbora AVNOJ-a.

Odmah je po elo prikupljanje biblioteke Narodnog univerziteta otкупom ili poklonima. Odziv je bio takav da je nekoliko drugova teško stizalo da zavede sve knjige. Me u knjigama, mahom iz lepe književnosti, malo je bilo takvih koje bi mogle neposredno da posluže nastavnicima i slušaocima posebnih srednjih i viših te ajeva. Tako, se am se, Vesa Masleša imao je za nastavu politike ekonomije na višim te ajevima, uglavnom, prvi tom „Kapitala“. Sima Miloševi je, zahvaljuju i li nim lekarskim knjižnicama, bio bolje sre e. Ja sam za nastavu dijalekti kog i istorijskog materijalizma imao, pored nekih tekstova klasika u retkom šapirografisanom partijskom materijalu i naše dnevne štampe, Engelsov „Anti-Diring“ i Hegelovu „Dijalektiku“, a primere sam kritiki crpeo iz knjiga kao što su Kantova „Kritika istoga uma“ ili Velsova „Istorija ove anstva“.

Najve a i najteža briga Prosvetnog odseka IO AVNOJ-a, samih nastavnika a naro ito rektora, bila je u tome kako sastaviti i umnožiti krajnje sažeta skripta. Ona su izdavana odmah po održanim predavanjima. Iz njih i eventualno iz druge literature, u ile su i studirale itave grupe slušalaca. O tome, videli smo, govori se kao o važnoj i ve rešenoj stvari u „Izveštaju“ o radu Prosvetnog odseka IO AVNOJ-a u ta ki 6: „materijal za nastavu (skripta) Narodnog univerziteta“. Taj posao je funkcionisao, ini mi se, zaslugom i ekspeditivnoš u rektora. On je, uz nastavnike, organizovao sa slušaocima umnožavanje „skripata“ i to je išlo u stopu sa predavanjima.

Zbog toga što je tokom dana ponekad dosa ivala neprijateljeva avijacija, predavanja su održavana uve e, kao i plenumi te ajeva, sednice

Upravnog odbora i ostali školski rad. Danju su se, obino, po školskim domovima sastajale studentske grupe i kolektivno učionice.

I metoda koncentrisanog i kolektivnog učenja davao je brze rezultate i sa programima se pošlo vrlo brzo odmicati. U tome su, čini mi se, presudno uticali potpuno novi odnosi koje je u školu uneo duh društvene i školske samouprave. Slušaoci su ravnopravno učestvovali kao potpuno odgovorne ličnosti sa novom svešću, savešću, kritičnošću, samokritičnošću, i ljudskom zrelošću sa Upravnim odborom Narodnog univerziteta, plenumom svih tečajeva, na časovima, u svojim studentskim grupama, omladinskim organizacijama, kao i u biblioteci. I nastavnici i slušaoci bili su oduševljeni radom, a naročito slušaoci kojima je rad bio olakšan kolektivnom pomoći. Razvila se utakmica kolektivne pomoći i kolektivne lakše i više naučivosti. Škola je za njih bila ravnopravna, ljudsko poštovanje, dostojanstvo učestvovali u školskom samoupravljanju i sloboda, umesto nekadašnjeg bespravljiva i svakakvih poniženja, skrušenosti i prisiljavanja.

U Upravnom odboru, čiji sam i ja bio delegirani član od Prosvetnog odseka, rektor se žalio da veće više nema mesta u opštim i srednjim stručnim tečajevima za koje su se, svakog dana, javljali novi slušaoci. Slušaoci delegati iz tih tečajeva savetovali su da ih on samo primi, a oni se veće pobrinuti kolektivno od kolektivne doneti stolicu ili klupu.

Ono što je, čini mi se, bilo najkarakterističnije nije za duh u kojem su slušaoci učestvovali ili nastavnici predavali, jeste neviđen napor da sve ono što se teorijski učestvovalo, na odmah svoju delotvornu primenu, potvrdu i razradu u narodnooslobodilačkoj praksi. Navešću za to dva karakteristična primera koji su mi se, uz neke druge, urezali najdublje u pamćenje: jedan od slušalaca, a drugi od nastavnika.

Evo tog karakterističnog primera kako i do koje su mere sami slušaoci bili duhovno nastrojani da sve što teorijski naučestvovalo odmah stvaralački učestvovalo u našoj borbi provere i primene. Te večeri, imao sam po rasporedu, mislim, u srednjem stručnom pedagoškom tečaju predavanje o dijalektici kao zakonu srednje uzajamne povezanosti i uslovljenosti. Za vreme predavanja pošli su neprijateljski avioni da kruže nad Bihom. Kao i ostali nastavnici na drugim tečajevima, nastavio sam predavanje istim glasom, a slušaoci su, zaista, ne trepnuvši, nastavili da slušaju. Kad se huka aviona udaljila i išezla osetilo se učestvovalo, u nekom opštem, jedva čujnom šumu, nestajanje kolektivnog napora opreze, koji se do tada nije osećao. A kad sam završio svoju metodu jedinicu i zapitao ko bi nam rekao novi primer o delovanju ovog zakona, javili su se mnogi. Dao sam reći jednom crnoprastom, pleatom mladi u koga su svi zvali „hodža“, zato što ga je otac, kao jedinca, uzeo iz niže gimnazije u svoju obućarsku ili mislim, stolarsku radionicu, a on oču, koji za veru nije mario, govorio u prkosu da učestvovalo biti „hodža“.

— U ovoj našoj borbi, — rekao je „hodža“ — nije teško naći primer za taj zakon. Eto, vidite mi se možda svi smijati, ali dok su oni avionif zvrndali i drugi profesor govorio, sâm sam sebi rekao: vidiš ti kako taj zakon djeluje? Avioni nad glavom, a ti ni makac, ni brigiša, kao oni drugovi na položajima pod Banjom Lukom ili pred Moskvom. To je ta sveopšta povezanost radnih ljudi i naroda u borbi za slobodu, to ti je ta golema snaga koja pobje učestvovalo. Jer, tu ti sve ide po zakonu, glavno je da ga znaš, pa si siguran da ne učestvovalo pogriješiti i nikakvu glupost naći.

Eto, mislim, nama je reno: „Ako se prva bomba uje, mirno si i u sklonište” — sve je u redu, ne gubimo mi ni trenutka za naše u enje. A prije neko ve e u susjedstvu Ajša sa djecom, bez veze, kao muha bez glave, sletila u podrum, svije u na stolu ostavila, pa, kad su avioni otišli, trebalo je ku u gasiti. Sve je do ove osnovne i vrste povezanosti, a onda si spokojan i mirno kora aš ka pobjedi nad svim fašisti kim i narodnim zlotvorima” — zaklju io je „hodža”, ne znaju i da je na svoj na in u živoj praksi našeg oslobodila kog rata i revolucije otkrivao istinu koju su esto Marks i Lenjin isticali da je prva i osnovna snaga i oružje nenaoružanog proletarijata i radnog sveta u njegovoj organizaciji.

Izne u, kako sam prethodno naveo, i primer nastavnika iz književnosti, na istom te aju. Goran Kova i održao je jedno nezaboravno predavanje o Bajronu, Seliju, Puškinu, Vuku, našoj narodnoj pesmi u svet-skoj književnosti, Branku i Brankovom kolu, slu ajno u prisustvu nekih drugova iz CK SKOJ-a i nekih nastavnika Narodnog univerziteta. Goran. koji se ina e grdno mu io u spremanju svojih predavanja i skripata, jer je imao samo jednu, ne znam koju svesku istorije jugoslovenske književnosti Miloša Savkovi a i obimnu antologiju svetske poezije na engleskom jeziku, koju je sobom iz Zagreba doneo, blistavo je održao svoje predavanje koje je bilo i nauka i pesma, i koje smo svi bez daha slušali, da na kraju, mimo svakog obi aja, zapljeskamo od oduševljenja i zahvalnosti. A osnovni duh i sadržaj? Na Goranovo pitanje slušaocima: „Sta smo ve eras nau ili? — ustao je jedan slušalac, koji svoj fes još ne beše zamenio titovkom, i rekao:

— Ja sam ve eras, prije svega, kao budu i narodni u itelj nau io kako mi svoje u enike treba da nau imo da igraju Brankovo kolo, jer bratstvo i jedinstvo osnovno je znanje koje za svoju slobodu treba da steknu. A kao lan omladinske organizacije nau io sam da mi, na idu em sastanku, treba da predložimo ovo kolo da spremimo odmah za sljede u našu priredbu i lako u drugove ubijediti kad znam kakva je uloga pjesme od naše narodne pjesme, Bajrona i Puškina, do Brankovog kola, da ljude i narode bratimi i osloba a. Još sam nau io da volim takvoga pjesnika i ovjeka kao što je Bajron koji je, u borbi za slobodu dalekog naroda, znao da svoj život položi, i da se pitam: a kakva je tek naša dužnost kad se borimo za slobodu naših ro enih naroda?

Takav je bio odgovor u enika Goranu o njegovom predavanju. I veliki naš pesnik e se kroz nekoliko meseci, u bici na Sutjesci, pokazati najtoplije ljudski dostojan svoje re i, kao što vrsto verujemo da su njegovi u enici bili i ostali dostojni svoga u itelja.

Takvim duhom disao je ne samo Narodni univerzitet, ve i celokupno novo reformisano školstvo u to vreme, od prvog stupnja osnovnog narodnog školstva i masovnih te ajeva za nepismene, preko srednjeg stupnja opštih i srednjih stru nih te ajeva, do višeg stupnja samih viših te ajeva narodnih univerziteta.

O daljem razvitku ove reforme govori dr Mihajlo Ogrizovi u svojoj knjizi. On iznosi kakvu je široku perspektivu i masovnu reformu celokupnog prosvetnog i kulturnog rada ona otvorila na teritoriji Hrvatske. Ne upuštaju i se ni u kakvu analizu, Ogrizovi navodi samo nekoliko dokumenata IO AVNOJ-a i njegovog prosvetnog odseka u Biha u, za koje veli da: „imaju izvanredno važnu historijsku vrednost” i, uz njih, daje

opštu ocenu značaja ovih istorijskih dokumenata za razvitak svekolikog prosvetnog rada na teritoriji Jugoslavije. „... U njima su, — isti e on —, sadržane upute za organizaciju prosvjetnog rada na oslobođenoj teritoriji Jugoslavije. Iz njih se jasno može razabrati, kako je ovaj najviši organ narodne vlasti na oslobođenoj teritoriji naše zemlje u uvjetima Narodnooslobodilačkog rata, već od prvih dana svoga formiranja, pored ostaloga, vodio brigu o prosvjedi i vanjskoj širokih slojeva naroda. Široka akcija IO AVNOJ-a i njegovog Prosvjetnog odsjeka na području školstva i prosvjete, nije mogla do i do većeg izražaja, jer je već u siječnju g. 1943. uslijedila IV neprijateljska ofanziva. No, uprkos toga, smjernice i upute IO AVNOJ-a i njegovog Prosvetnog odsjeka... dale su podsticaj organima narodne vlasti na terenu, da već u proljeće i ljeto g. 1943. pa dalje, pokrenu u onim uvjetima vrlo širok i razgranat prosvjetni rad.“⁸ A o prosvetnom radu, posebno na teritoriji Hrvatske, rečito svedoči i sama Ogrizovićeva knjiga svojom obimnom dokumentacijom. A postoji, tako e, i bogata građa koja bi skoro svakoj našoj republici mogla dati po jednu Ogrizovićevu knjigu.

Za sam Narodni univerzitet Ogrizović donosi foto-kopiju Statuta Narodnog univerziteta kakav je, uz originalni potpis „Prosvetni odsek P. Savić“, dostavljen svim narodnim odborima širom oslobođene teritorije Jugoslavije. Uz ovu foto-kopiju statuta novog Narodnog univerziteta i uz foto-kopiju, svakako, delimično odgovarajućeg „Srednje-obrazovnog tečaja u Drnišu“, drug Ogrizović isti e sledeća svoja objašnjenja: „Inicijativom IO AVNOJ-a još u decembru 1942. pokrenuta je akcija za formiranje narodnih univerziteta, koji su u djelokrugu svoga rada organizirali srednje-obrazovne tečajeve namijenjene kadrovima iz organa vlasti, političkih organizacija i vojnih jedinica. To su bile domski uređene škole za odrasle, koje su trajale 2 do 4 mjeseca, s jasno određenom programatskom osnovom. One su dale različitim ustanovama i vojnim jedinicama na oslobođenoj teritoriji prilistan broj sposobnih kadrova i rukovodilaca“.⁹

Ovde nam izgleda da je sve na svome mestu, samo bi trebalo dodati i ovo: 1. da je Narodni univerzitet obuhvatao i srednje stručne škole i više tečajeve (kao što to sam Statut isti e) i bio prva osnova i zametak novog, opštenarodnog i opšteškolskog univerziteta; 2. da pored zvaničnih inicijativa, prva, daleko ranija priprema i orijentaciona inicijativa pripada, kao što smo to na početku ovog osvrta izneli, samom CK KPJ, i 3. da ne samo Narodni univerzitet već i svekoliko novo školstvo oslobodilačkog rata i revolucije donose sobom korenitu reformu kako u novim planovima i programima, tako i u novim odnosima u školama i na tečajevima.

Ovo poslednje pokušali smo da u našem, krajnje sažetom studijskom osvrtu, preciziramo i razjasnimo injenicama, i da izložimo i utvrdimo u njenim osnovnim i najkarakterističnijim crtama, prosvetnu reformu oslobodilačkog rata i revolucije, kakva je ona potekla sa odlukama IO AVNOJ-a i njegovog Prosvetnog odsjeka.

U našoj naučnoj literaturi do sada je, pored Ogrizovića, samo još dr Tihomir T. Prodanović posvetio jednu belešku nekim dokumentima ove prelomne prosvetne reforme IO AVNOJ-a, i u njoj, uz par dokumenata,

⁸ Isto, str. 124.

⁹ Isto, str. 167.

dao opštu ocenu njihovog istorijskog značaja, pišu i da: „Predstavljaju istorijski značajne putokaze za reformu i revolucionarni razvoj školstva u toku NOB-e. Izlaze i iz okvira stare škole i otkrivaju i nove revolucionarne izvore svojih sadržaja i oblika rada, škola u toku NOB-e ulazi u nov period svoga razvoja”.¹⁰ Posle navođenja dokumenata i isticanja njihovih dvadesetak bitnih novosti, drug Prodanovi zaključuje svoju belešku ovim rečima: „... Dokumenti Prosvetnog odeljenja Izvršnog odbora AVNOJ-a ostaju živi svedoci jednog perioda razvoja prosvete i školstva u našoj zemlji, koji je postavio osnovu i rasplamsao duh našeg socijalističkog vaspitanja i obrazovanja”.¹¹

Posle svega što smo ovde rekli o prelomnom periodu naše prosvetne reforme, dodajemo još samo to da mi, koji smo učestvovali u prosvetnoj reformi tog vremena belog usijanja revolucionarnih pretnosti naših naroda, pratimo sa zadovoljstvom pojedine poteze u razvitku današnje školske reforme, imaju i utisak da se približavaju našim iskustvima ili da ih produbljuju i kreću napred, ali ponekad i pretrnemo od strepnje kad nam se učini da se udaljavaju od stvaralačkih iskustava našega prelomnog doba. Izgleda nam da bi bilo neophodno pristupiti njihovom svestranijem proučavanju i uzimanju u obzir njihovih polaznih tačaka, principa, metoda i njihove masovne i brze revolucionarne delotvornosti. Pa i radi toga poslednjeg, zahvalan sam na kraju, Redakciji edicije što me je za desetak dana otrgla od mojih poslova da proučim im dokumente i napišem ovaj osvrt na ono što je bilo osnovno u prosvetnoj reformi oslobodilačke borbe i revolucije u prelomnom periodu Prvog zasjedanja AVNOJ-a i slobodnog Bihaća 1942—1943. Drugi učesnici, rukovodioci, nastavnici i učitelji iz tog perioda lako će me dopuniti iznošenjem izvanrednog bogatstva, od veoma doslednih i raznolikih, originalnih i specifičnih ostvarenja ove prosvetne reforme na oslobođenoj teritoriji širom naše zemlje do kraja oslobodilačke borbe i revolucije, kao što se takva dopuna već unapred nalazi u gore navedenom delu druga Ogrizovića.

Dr DUŠAN NEDELJKOVIĆ

¹⁰ Ili, Tihomir T. Prodanović, **Prilog pedagoško-didaktičkom proučavanju dokumenata Prosvetnog odeljenja IO AVNOJ-a**, „Pedagoška stvarnost”, Novi Sad, 1961, sv. 6, str. 438.

¹¹ Isto, str. 447.

SA KAZALIŠTEM NARODNOG OSLOBOĐENJA U BIHAJU

Po zapisima iz ratnog dnevnika

Nekoliko večeri pre oslobođenja Bihaća gledali smo kako naše brigade prolaze kroz Bosanski Petrovac. Znali smo da se priprema nešto veliko i značajno, pa, iako je to bila vojna tajna, ipak je svima bilo jasno da se vrše pripreme za oslobođenje grada koji će odigrati značajnu ulogu u novijoj historiji naših naroda.

Vreme je bilo jesensko: maglovito, hladno, sa sitnom ledenom kišom. Na planinske vrhove zaseli gusti pepeljasti oblaci, teški, tromi i preteći.

U večerima ispunjenim kišom i mrakom gacali su partizani po vodi i blatu, u koloni po jedan, u tišini i muku, kao kaluđer koji su položili zavet na doživotno ućutanje. Čulo se samo kloktanje vode i klackanje. Nigde reči i ni uzdaha.

I mi smo utali. Činilo se da bi bilo svetogriješno izgovoriti bilo koju reč. Žene su tiho raspletale svoje kose, užurbano i nervozno, da ne bi zadocnile za ovim svetim ćinom. Bez reči su dozivale jedna drugu. Neke su i neobučene izlazile iz kuća, trčale pred vojsku, da bi prstima (kao ešljem) za tren rasplele svoje pletenice. Neke se bacale na kolena, i blato je škropilo njihove suknje.

Starice su teturale u noć i bez neba, i pored klimavih plotova raspletale svoje sede vlasi, koje su, onako spleljene za kožu, izgledale kao nove brazgotine na isušanim i izbornim licima. Majke su izvodile svoje bosičeri do ivice raskvašene i razrovane ceste. Devojice su nepomično stajale raspletelih kosa i zurile u jedva vidljive senke koje su čute i prolazile, ostavljajuć i za sobom samo šum uznemirene vode.

Iz ukočenih pogleda značilo je želja: „Da im se putevi ne zamrse! Da pojure pravo na cilj! Da im pobeda bude laka!”

Kiša se mešala sa suzama, a šum vetra i vode nadjačavao je uzdahe: „Kao što su naše vlasi ravne i odmršene, tako neka i njihovi putevi budu pravi i slobodni!”

A vojska je išla, nestajala je u tami, odnose i žive, vatrene želje.

Kako je bila kliktava ta tišina. Prava oluja ustreptalih i uzavrelih duša. Osećali smo kako nam snaga buja i vri. Kao da nam se svaki mišić pretapa u elik.

Partizani su već prošli.

Hoće li se ispuniti naše želje? Hoće li Bihać biti oslobođeno? Ako se to dogodi, ceo svet će saznati za našu snagu. Mala, nenaoružana, bosna i gola partizanska vojska ućine u golemi grad.

Naša partizanska oaza slobode, u porobljenoj Evropi, proširioć se do veličine Svajcarske. Ko može više da nas ne prizna?

Jedna uplakana seljanka prekinula je moje misli. Osetio sam njene ruke kako mi stežu ramena, vrsto, gr evito.

„Druže” — šapnula je. „Ej druže! Ho emo li osloboditi naš Biha ?”

Zatim je svoje mokro lice, prekriveno nakvašenom kosom, pritisla na moje. Zabola se, najzad, glavom u moj vrat i dugo je jecala.

„Samo da se Biha oslobodi! Samo da se Biha oslobodi.”

„Oslobodi emo ga!” — šapnuo sam joj više iznena eno, nego sa uverenjem..

Ona se odmakla.

„Je li to sada sigurno? I mi emo mo i da odemo do Biha a?”

„Pa kad ga oslobodimo mo i emo svi da ga posetimo.”

„I ho e li onda rat da se svrši?”

„Pa ne e odmah tako ... da se svrši; ali svakako emo onda biti bliže kraju. Još ima mnogo gradova u Jugoslaviji koji ekaju osloboenje”.

„Ali glavno je da se Biha oslobodi! Nema ve eg i lepšeg grada od Biš a.”

„Ej drugarice! A Beograd, Zagreb, Ljubljana, Sarajevo, Skoplje, Split...”

„Ih! Oni su daleko! Ko zna šta je tamo?!”

Video sam da za nju Biha predstavlja celu Jugoslaviju. Ona ne može ni da zamisli ništa dalje od Biha a. Čak ni Banja Luka nije u obimu njenog poznavanja geografije. Za nju se Jugoslavija prostire od Drvara do Biha a i od Klju a do Kulen-Vakufa ili Srba. Ostalo „i jeste ... i nije Jugoslavija”. „Ko zna šta je tamo?”

„Samo da se Biha oslobodi, onda emo lako osloboditi i druge gradove... i celu Jugoslaviju.”

Nema smisla da ovde, u ovoj kišnoj no i, nasred ceste, držim ovoj ženi predavanja iz geografije. Bolje je da prihvatim njeno mišljenje.

„Tako je drugarice! Samo da se Biha oslobodi, sve e drugo biti lako!”

I što je najlepše, po eo sam i sam u to da verujem.

Jedanaestog novembra u etiri i po asa posle podne krenuli smo starim rasklimatanim autobusom u Biha . Toga jutra imali smo priredbu u Bosanskom Petrovcu, a posle nje još i probu za naš novi program, koji smo naro ito spremali za Biha . Ru ali smo na brzinu, jer je „pokret” bio predvi en u jedan as, odmah posle ru ka. Me utim, krenuli smo tek u etiri i po. Dugo smo ekali na naše prevozno sredstvo, a kada je stiglo, onda se nekoliko mehani ara i šofera dva asa motalo oko motora. Nešto nije bilo ispravno. Najzad smo krenuli. Kola su bila prepuna. Pored vojske bilo je i seljaka sa decom i prtljagom: vre ama, korpama, zavežljajima, kutijama, ba vicama i torbama. Mašina je škripala, dahtala, i na kraju zamukla. Stali smo na jednom raskrš u. Izašli iz kola i sklonili se u praznu, napuštenu ku icu, gde je na zar alim mangalama još uvek tinjala vatra. Bilo je, doduše, toplo, ali i veoma zagušljivo. Seljaci iz našeg autobusa negde su se razbežali, i nisu se više vratili u kola. Posle itavog asa ekanja ponovo smo krenuli, a malo zatim opet stali, i to nasred polja. Ve se bilo potpuno smra ilo.

„Gotovo je! Nema više vožnje!”

„Sta je sad?” — upitao sam.

„Prekopana je cesta. Put se nastavlja peške.“

Ve je pao mrak a kiša opet po elu da sipi. Svrstali smo se u kolonu „po jedan“ i... „pokret“! U gustom mraku nisam mogao ništa da razaberem. Išli smo i nekakvim preicama, silazili i penjali se, preskakivali potoke i meandere. Celo vreme udio sam se i divio našim vodičima, kako su mogli da se snađu u i orijentišu. Meni se činilo da idemo kroz nekakvo podzemlje, jer ni svoje sopstvene noge nisam više video. Posle više asovnog maršovanja rekoše nam da smo ušli u Bihać. Nigde svetla. Osetio sam samo da koraćamo po tvrđem putu. Verovatno da su to bile ulice. Koliko se sećam od pre rata Bihać je imao električno osvetljenje. Valjda mu je centrala stradala za vreme borbe.

Kada sam opazio prvo svetlo stali smo. Posle kraćeg dogovaranja ušli smo u nekakvu birtiju ili menzu. Pogledao sam na časovnik. Bilo je dvadeset i jedan čas i trideset minuta.

Te noći spavali smo u praznoj prostoriji, na podu, prekrivenim slamom. Bacili smo se umorni i pokisli na taj suvotravni ležaj. Posle nekoliko minuta moglo se čuti samo gromovito hrkanje, cmoktanje, uzdisanje i zviždanje.

Probudio sam se po običaju vrlo rano i nestrpljivo očekivao kada će da svane.

Grad posle borbe izgleda kao ovek koji je preboleo tešku bolest. Jedva smo našli kafanicu gde se mogla da popije kafa (u stvari prženi jećam). Sve je bilo zatvoreno, a ulice opustele. Svuda oko nas izgorele kućee, provaljeni zidovi, sve izrešetano pušćanim zrnima, a pokoje stablo prosto presećeno mitraljeskim rafalima. U jednoj izgoreloj kući naišli smo i na lešee.

U glavnoj ulici bio je otvoren ćudan sa manufakturnom robom. Ušli smo u nj. Bio je prazan. Za tećgom je stajao samo prodavać. Verovatno, to nije bio vlasnik. Kad nas je ugledao sav se izoblićio. Podigao je ruku na fašistićki način i tek što nije onako mehanićki izgovorio „Spremni!“, odjednom se doćeti, pa se iz sveća glasa razćera: „Smrt fašizmu!“, „I tebi sine!“ — otpozdravić ga nasmećjano moj prijatelj Dane.

Prodavać se ućokio.

Bilo mi je ćao oćeka, pa mu brzo prićoh i prijateljski se pozdravićh s njim, po evšići vrlo konvencionalan razgovor.

„Eto!“ — uzdahnuo je moj prijatelj. „Šta sve neću ini okupator! Ustrašićio ljude. Iščjedio im karakter! Izgućvao im dušu! Pa, zar je ko vidio u ovoj zemlji da se neko partizana plašići. Njih se boji samo okupator. ećeć narod da se plašići svojih partizana?“

Prodavać je kao okamenjen ćtao.

„Nismo došli da pazarimo; jer nemamo kuna, nego smo, eto, došli da te obićemo, da vidimo kako si, šta radiš, jesi li nam dobre volje.“

Prodavać je pokušaćo da se nasmešići.

„Ma, ajde, oćeć! Otkravi se! Vići da smo pitomi, k'o ćanjci!“

„Oprostite“ — jedva je izmućcao prodavać.

„A šta da ti oćprostimo?“ — opet se nasmećjao moj prijatelj. — „Nisi ti kriv što su oni od tebe napravili automat. Sad se lijepo osvijećsti, pa jope' postani oćek! Jesi li me razumio?“

Dane je blago potapšaćo prodavca po ramenu. Ćinilo se da ga je taj dodir malo umirio.

Razgovor se nastavio u šali i smehu.

Kada smo izlazili, prodava nas je otpratio do izlaza. I, upravo, kada smo hteli da mu drugarski poželimo dobro zdravlje, on se opet ukočio i vrsto podigao ruku na fašisti ki pozdrav. Uhvatio se onda istom rukom za glavu i uzdahnuo: „O, majko moja!”

Mi smo se nasmejali.

„Ne sekiraj se, druže!” — uzviknuo mu je Dane.

„Zdravo!” — prijateljski sam ga pozdravio.

„Klanjam se! Moj naklon!” — klimnuo je glavom gore-dole naš novi poznanik.

„Eto, šta ti je o'ek! Ništa lakše nego da od njega na iniš mašinu. Do e ti moj sinko, Švabo, i eto šta u ini od našeg o'eka. Eh! Švabo! Sve ti je u njega industrija. Ljudi tamo ili su mašine ili roba. Sve ti je u njih po kalupu izliveno, iskovano, istrugano, izrendano i zašvajvano. uđan narod, da ga bog ubije.”

Posle kratke pauze Dane je zabrinutim tonom nastavio svoje izlaganje.

„Mного emo mi morati politi ki da radimo. Neš ti ovaj narod osvijestiti ni za deset godina. Najprvo su ga kraljevi i popovi zaglupljivali, a onda ga je Hitler dokusurio. Sada ga najprvo moraš osloboditi okupatora, a onda eš ga osloba ati od njega samog. Eh, kakav ti je to težak politi ki rad. Umjesto da sluša treba da ga nau iš da misli. A teško ti je takva o'eka nau iti da misli. A kada ga i to nau iš more jope do ' do nesre e, jer ga moraš nau iti pošteno i pametno da misli; a on, ako ga tome ne nau iš, more brzo da se izrodi u špekulanta; pa eto ti ga vraže! Lako je stvoriti mašine i automate, ali kako eš ljude da izgradiš? Težak je to politi ki rad!”

Ako ho u da budem iskren, moram priznati da je ipak u meni, negde u dubini duše, tinjala sumnja, da ne emo mo i osloboditi tako veliko i zna ajno mesto kao što je Biha .

Za sva mesta koja sam do tada prošao, sem Jajca, jedva da sam uo ili sam ih površno upamtio iz srednjoškolskog gradiva geografije. Bilo bi, svakako, interesantnije i atraktivnije da smo u Biha u došli leti; ali, i ovakav, kakav mi se po drugi put predstavio ovaj „grad kraljeva”, zna io je za nas pravu senzaciju. Kada smo išli ovamo, za vreme onog no nog peša enja, rekao sam jednom starijem partizanu, da ne žalim i najve e napore, samo da što pre stignem u ovaj tako željno iš ekivani grad. On mi je na to odgovorio:

„Nisu gradovi za partizane! Njih emo se nauživati posle rata!”

„Zašto?”

„Vide eš i sam. Grad je prava bolest. Raskomotiš se, raznežiš, raspekmeziš se . . . ne valja. Dobiješ gradske dekadentne navike, demoralizeš se. Onda ti je teško i mu no ponovo se vratiti u brda . . . u šumu. Ne emo se mi dugo kvocati u ovom gnezdu. Budi spreman da ga ve za tri dana ostaviš.”

Biha je zaista lep grad. Romanti an, pitoreskan, poeti an, pravi grad iz bajke. „Nisu u njemu džabe i kraljevi stanovali,” — dobacio mi je Dane. — „I to kakvi kraljevi! Kada ih gledaš nacrtane, kao da su iz slikovnice za malu djecu. To su ti oni kraljevi za koje zapravo i nisi

uvjeren da su zaista nekad živjeli. Čak su i nji'ova imena takva, da ne znaš da li su se ikad živi ljudi tako zvali. Sigizmund, na primjer! Jesi li ikad uja da se neki o'ek u nas zove Sigizmund? Sve misliš da su to švapske izmišljotine. Gledaš te nji'ove slike — pa ti sve više li e na SVECE nego na kraljeve; a mi jope znamo da kraljevi nisu sveci. Mora da su se gadno šepurili po ovoj tvravi — kada su se u svili i kadifi, u zlatu i srebru, še kali sa pratnjom i muzikom od kule do kule. Bilo je to posigurno veliko veselje za malu djecu, — a i za starije, jer su onda u ono vrijeme, i stariji bili po duši i pameti prava dje urlija. Vjerovali su u boga i svece, a kraljeve su držali za bogove. Ima, doduše, i danas mnogo svijeta koji vjeruje u Boga i u njegove svece, ali to mu do e više onako iz obi aja; dok se prema kraljevima jope svi zapravo kriti ki odnose. A znaš li ti šta zna i ovo „kriti ki se odnose"? To ti do e tako da bi svi voljeli da im vrag glave raznese".

Una je jedinstvena reka. To joj i naziv kaže. A i Biha je jedinstven grad. Da se uredi, po njegovu prirodnom položaju, mogao bi da bude prava Venecija na kontinentu. Rascvetala se bistra Una oko njega u hiljadu kanala i kanali a. Svuda zelenilo, svuda sami žbunovi za ašikovanje. Šteta što se u njemu nije rodio neki Šanti, pa da nam ostavi pri u O biha kom dertu i sevdahu. Pesnici su bežali od njega, jer oni više vole miris zumbula i karanfila, pa ak i onaj zadimljene mehane nego oštar i reski vonj baruta i paljevine. A Biha je veoma esto bio zasi en dimom iz topova, prangija i lombardi, a iz njegovih krovova u više navrata suklijao je požar. Odoše Šanti i u tihe cvetne baše i raspevane mehane, i zaboraviše unsku Mesopotamiju. O, jadno moje Biše, nema ko da mi te opeva!

Pozornica na kojoj smo izvodili sve naše predstave i priredbe u Biha u, bila je u sali samostana asnih sestara. Prvu priredbu dali smo 12. novembra. Poslepodne sam otišao u salu da uredim pozornicu. Pošto su nam nedostajali rekviziti, otišao sam do asnih sestara da ih zamolim da nam ih posude. Ja sam, po dužnosti, vrlo u tivo nastupio: — Dobar dan — rekoh — oprostite molim vas, što vas uznemirujem. Ja sam glumac — zagreba ki glumac. Mi smo svi ovde zagreba ki glumci (ovo „zagreba ki" naro ito sam joj naglasio). Dajemo ve eras priredbu, i treba nam jedan pokriva za sto; može to da bude i nekakav aršav ili ilim. Treba nam, doduše, još nekakvih sitnica ...

Ona me je slušala pognute glave i oborena pogleda. Nešto je mualala — nisam je razumeo. Na vrata je došla neka starija, ugojenija asna majka.

„Ko je?" — zapitala je.

Iako je ova mlada tiho govorila, ipak sam uo kako joj je rekla: „Gospodin ... eto ... jedan od onih ... nešto traži".

Pogledala me je i kao da je pogledom zamahnula po mom vratu. Osetio sam kao da mi je tim pogledom odrubila glavu.

Prvoj sam vojni ki salutirao, a pred ovom sam i kapu skinuo. Pomislio sam: sada nastupa šefica. Za elo, neka oštrokon a, kao i sve šefice. Gledala me je pravo u o i. Treba s njom još u tivije.

„Moje poštovanje .. .“

„Hvaljen Isus!“ — zakreštala je „madre badessa“.

„Mi smo glumci — iz Zagreba ...“

Ponovio sam svoju molbu.

„Nemamo.“ Odgovorila je kratko i odse no. „Mi ništa nemamo“.

I htela je što pre da zatvori vrata.

„Molim, oprostite“ — rekoh — „Hvala lepo!“

„Hvaljen Isus!“ — i zalupi vratima.

„Pa jasno; trebalo je poslati jednu drugaricu. Ove se asne sestre boje muških. Pogotovo nas partizana. Biskup ih je za elo upozorio da s nama ne smeju da imaju nikakvog dodira. Rekao im je, za elo, da smo mi deca avola.“

Prestrašene su! Moramo obazrivo s njima.

Pozornicu smo uredili i doterali i bez pomo i naših „asnih“ komšija. Gra ani su nam pritekli u pomo . Donosili su iz ku a sve što nam je trebalo.

Po etak priredbe bio je zakazan za šest asova posle podne. Ulaz je bio slobodan. I ve na pola asa pred po etak predstave, dvorana se napunila. Jedva su neki drugovi sa uvali nekoliko slobodnih sedišta u prvom redu.

Sala je bila ispunjena i hteli smo ve da po nemo našu priredbu. Bio je to akademski, takozvani „šareni program“ — potpuri sastavljen od svega i sva ega, bez ikakva reda i stila, ali dopadljiv i lako prijemljiv.

Rekli su nam da pri ekamo, jer e nam javiti kad treba da po nemo. Odmah nam je bilo jasno o emu se radi. Nismo dospeli ni da izgovorimo svoju misao, kada nas je prenula vika i galama sa ulice.

„Tito dolazi! To je drug Tito!“

Urnebesni poklici i gromoglasni -uzvici, pra eni tapšanjem, dopirali su do dvorane, gde je nastalo komešanje, koje se ubrzo pretvorilo u pravu gužvu. Svet navalio na vrata i prozore. Skakali su preko stolica, deca se penjala na ramena svojih roditelja, lomile se stolice i klupe, kidale zavese, cika na sve strane. Pesma i aplauz izmešali se sa vikom i' lomljavom.

Nekoliko partizana jedva se probilo u dvoranu i oslobodilo ulaz od uzavrele i uskiptele publike. Posle dugog natezanja i guranja napravljen je uzak prolaz od ulaza do pozornice. Skoro svi u sali stajali su na stolicama.

Kada se drug Tito pojavio na vratima nastala je takva graja da se ni topovi ne bi mogli uti. Svet je u nabijenoj dvorani vikao, tapšao, lupao nogama i razdragano uzvikivao parole . . .

Iz ove opšte gungule ponekad su se razabirali poklici: „Tito! Tito! Tito je naš!“

Nisam ni slutio da Biš ani mogu da budu tako bu ni i temperamentni. Zamišljao sam ih više kao utljive i nepokretne. Me utim, eto, oni do ekaše druga Tita sa južnja kim temperamentom, uro enim više mojim neobuzdanim Dalmatincima, nego smirenim i uvek zamišljenim Bosancima, koji vole tihi sevdah i nemo razmišljanje.

„Vidi vraga“ — pomislih — „I ove sevdalije mogu da se razbukte kad im vakat do e.“

Tito se popeo na pozornicu. Hteo je da udovolji želji naroda koji se tiskao i gurao da ga vidi.

Punih pet minuta trajali su aplauz i klicanje kada se drug Tit pojavio ispred zavese. Verovatno, nije ni imao u programu da održi govor, jer ga i nije zapo eo na uobi ajen na in, ali je osetio potrebu da mora ovom narodu, razdraganom od radosti i veselja, nešto da kaže. Govor je, razume se, bio stalno prekidano aplauzom i povcima.

Kada smo posle itavog vulkana oduševljenja po eli svoj program pobojavao sam se da naša priredba ne e imati više nikakvog efekta. Mislio sam da se publika ve umorila i potrošila sve svoje zalihe zanosnih emocija. Me utim, ini mi se da su ta vrela bila nepresušiva, jer aplauzi i poklici nisu prestali ni do kraja naše priredbe.

U nedelju 15. novembra izveli smo novu premijeru i na kraju priredbe aktovku — Cehovljevu „Prosidbu“.

Premijera je odli no uspea. Biha ka publika isticala se darežljivoš u svojih aplauza.

Sutradan, u ponedeljak, napustili smo Biha u etiri asa ujutru, a istog dana uve e izveli smo taj isti program u Bosanskom Petrovcu. Opet veliki uspeh. Publika je posle predstave došla na pozornicu da nas izljubi. Culi se poklici: „Živjeli hrvatski glumci“. Neki ranjenici pobešli su iz bolnice da bi videli našu priredbu.

Priredbu smo još jedanput ponovili u Bosanskom Petrovcu 23. novembra. Održali smo je pred sedam stotina zarobljenih domobrana. Klicali su i aplaudirali kao da su partizani. Me u njima bilo je i nekoliko, nama poznatih Zagreb ana, koji su nas posle priredbe detaljno informisali o prilikama u Zagrebu, a naro ito o zagreba kom Kazalištu. Me u tim našim poznanicima bio je i brat jedne, nama poznate balerine, koji je, razume se, znao sve tra eve, intrige i pikanterije iz kazališnih krugova. Do najsitnijih detalja ispri ao nam je celokupno stanje u zagreba kom Kazalištu posle našeg odlaska.

Kasnije sam mnogo razmišljao o svim njegovim obaveštenjima, i neverovatno mi je postala tu om sredina koju sam napustio, a koja mi je još pre nekoliko meseci bila tako bliska.

Zar je mogu no, da neko još i danas, u jeku najve eeg rata i revolucije, može mirno da sedi u restoranu; da prire uje ku ne sedeljke; da igra u pozorištu za publiku u kojoj se nalaze i okupatori, da pored toga još i „tezgari“ sa „veselim ve erima“ i kabaretskim priredbama; da se zabavlja na igrankama; da pri a o tra evima i pozorišnim intrigama, da doživljava ljubavne avanture; da govori i recituje preko radija, preko tog istog radija koji sipa najve e laži i gadosti, koji besramno vara i obmanjuje ceo narod, koji se divlja ki dere, da bi se što glasnije hvalio svojom ne ove noš u i zverstvom.

Da li mogu i da li smem sve to da razumem? Kada bih razumeo morao bih i da praštam. A šta bi trebalo da razumem? Zar su oni satkani od druk ijeg materijala nego što smo mi, pa ne mogu da se odlu e na ovakav život kao što je naš? Da se poslužim Šekspirovim tekstom: "Zar se ne hranimo istom hranom i zar nas ne ranjava isto oružje, zar nas ne napadaju iste bolesti i ne le e nas isti lekovi, zar i nama nije leti vru e, a zimi hladno?" Mora emo da praštamo i bez razumevanja. Cak i onda, kada oni nas ne e razumeti, jer nas nisu razumeli ni onda kada smo otišli od njih. Bili smo jedno, a sada smo mi i oni. Oni su

redni umetnici i bez ikakve sumnje vrlo poštene ljudi. Oni duhom — jak pomažu one, koji nas ubijaju. Jesu li toga svesni? Ali to su i njihovi [neprijatelji, jer oni i njih ubijaju. Jesu li i toga svesni? A oni su dobri | i poštene ljudi. „E, moj Antonije!”

K „A Brut je pošten i astan ovek — svakako!” Pametan si družie Igekspire!

Kako su vrtoglave i mutne ove logike. Da li biti razuman zna i **razumeti** i ono što **se ne** da razumeti — pa razumeti i nerazumno?

Gledam ove domobrane, i šta? Da ih žalim? Da ih prezirem? Da ih **razumem**? Šta da mislim o mojim dobrim i poštenim kolegama u Zagrebu? I što više razmišljam o njima ose am kako se itav ovaj moj psihološki proces okre e naglavce. Kao u fotografskoj kameri. Umesto **da** ih razumem da bi ih mogao voleti, ja ih volim, pa prema tome po i-njem da ih razumem. Kada se završi ovaj rat i mi ostanemo živi, a i oni tako e, zajedno emo sedeti u kakvom restoranu ili na ku noj sedeljci, i pri a emo o svojim doživljajima. Oni o svojim gluma kim uspesima, avanturama i tra evima, a mi o našim ratnim dogodovštinama i. . . kvit. Bi emo opet interesantni jedni drugima. „Sic transit — Gloria Swanson!” — kako bi rekao moj prijatelj Dubaji .

Ponovo idemo u Biha . Krenuli smo kamionom iz Bosanskog Petrovca 24. novembra u deset i po asova ujutro i stigli u Biha u dva-deset i po asova uve e. Prevalili smo 56 kilometara ravne ceste za deset asova. Za toliko smo i peške mogli da stignemo. To se u stvari i dogodilo. Najpre smo u više mahova gurali kamion jer mu se svakog asa gasio motor, da bi se, kona no, posle nekoliko kilometara prevaljenog puta, definitivno zaustavio. Put je bio zavejan visokim nametima snega. Ponegde su ti nanosi dostizali visinu od 4 i 5 metara. Duvao je vrlo hladan severnjak, a nebo bez ijednog oblaka. Sunce je sijalo, a mi smo se smrzavali.

Odmarali smo se nekoliko minuta u jednoj ku i, koja je u selu jedina imala krov. Tu se skupio ve i broj ljudi i grejao se. Ovde mi se na poseban na in prikazala slika bede izazvane strahotama rata.

Bila je to prava slika ljudske tragedije. Spavaju na skoro golom podu. Na sebi nemaju dovoljno ni odela ni obu e. Deca bolesna, prljava, svrabljiva, bleđa i grozni ava, stisla se uz roditelje. Svi ute i nastoje da se pomire sa sudbinom. Zeleli bi da se presele u drugo selo, negde na brdu. Vele da su preblizu ceste. Boje se da ih avion ne bombarduje. Opasno je kažu, biti u blizini komunikacija. — „Šta znaš, šta sutra može da bude?” — Partizani e im, za elo, na i bolje sklonište.

I mi smo u Biha u te no i spavali u hladnoj sobi na tvrdom i ravnom podu. Bolje re i, nismo spavali, jer su nas budili sopstveni zubi, koji nisu mogli da se smire od silnog cvokotanja.

Prve ve eri jeli smo u restoranu hotela „Bosna”, gde su se kasnije hranili lanovi AVNOJ-a. Drugog dana bili smo dodeljeni „Prolaznoj” kuhinji Komande grada. Hrana je bila veoma loša.

Kada sam zapitao jednog druga (koji je u toj „prolaznoj ustanovi” igrao ulogu nekakvog rukovodioca) zašto je hrana tako loša, odgovorio mi je:

„A šta bi vi hteli? Pohovane pili e? Ako vam se ova kuhinja ne dopada, potražite drugu!”

Istog dana pozvani smo Zorž Skrigin i ja na ve eru kod supruge jednog profesora u Biha u, koga su ustaše pre godinu dana ubile. Bila je to drugarica Laki , sestra jedne naše dobre poznanice iz Zagreba. Ve era je bila „mirnodopska”; od predjela, vina i kola a do prave turske crne kave. Drugarica Laki toliko se obradovala našem dolasku, da nam je ponudila da stalno stanujemo kod nje, što smo mi, razume se, oheru ke prihvatili.

Prekrasno nam je bilo kod naše predobre drugarice Laki . Dala nam je svoju bra nu sobu. Stanovali smo kao lordovi. Na no nim orma-ri ima imali smo male elektri ne lampice, a u uglu velike sobe bio je smešten ogroman sto za pisanje sa priborom i malom priru nom biblio-tekom. Pored naše sobe bilo je kupatilo.

Toga dana po eo je za nas život koji se nikada više nije ponovio. Za vreme celog rata nismo se tako ugodno i dobro ose ali, kao što je to bilo ovde, u ovoj maloj vili na ostrvu, usred bistre i vesele Une.

Sutradan, 26. novembra, bilo je Prvo zasedanje Antifašisti kog ve a. Celo jutro bio sam na probi, jer smo za ovu priliku pripremali naro iti program, koji je bio sastavljen od naših do tada najboljih ta aka.

Kada sam posle probe izašao na ulicu, Biha je imao sasvim drugi izgled: svuda zastave, slike, transparenti i zelenilo. Ulicama su kuljale povorke ljudi. Pesma se orila na sve strane. Toga dana imali smo i mnogo prijatnih i neo ekivanih susreta. Zna enje i smisao sretanja po-znanika i prijatelja u ratu zna samo onaj koji je to doživeo. To se ose-anje ne može opisati.

Išao sam ulicama tiskaju i se kroz živu i razdraganu masu. Svuda oko sebe posmatram sretanja. Grle se, ljube, tapšu, vuku, stiskaju ... sme-ju se i jedan drugog nadvikuju. Teku suze radosnice, trepte kliktaji iz-nena enja, lete uzdasi sre e.

„Stevane! Zar si živ?”

„Danice! Otkuda ti? Zar nisi bila zarobljena?”

„Mate! Gospe ti!... pa ti si ozdravija. Kad si izaša iz ošpidala?”

„A odkut si se ti stvorio Dušane?”

„Jesi li ti još živ ili si vaskrsao?”

„Drugarice! Zar me ne poznaješ? Ja sam Milan iz 4. crnogorske. Jedna me je granata unakazila. Ništa za to. Sve je dobro dok je glava živa!”

Sve oko mene vrvi od susreta, svuda usklici sre e, u enja, izne-na enja . . .

Iz Hrvatske nam je došla itava ekipa. Vratila nam se Ivka Ruti sa svojom novoro enom k erkom Dinom. Doša6 nam je i Zvonko Cvija sa svojom ženom. Našoj se ekipi sada priklju ili Nikola Hercigonja, Zdenko Hiršfeld i Miron Vinski Cesarec.

Najpre sam sreo Otmara Krea i a, koga nisam video još od našeg odlaska iz Hrvatske. Tom susretu naro ito sam se obradovao, jer, pored toga što sam se sastao sa starim, dobrim prijateljem iz svoje mladosti,

on mi je mogao najbolje ispriati sve ono što se dogodilo u Hrvatskoj posle našeg odlaska.

Ose ali smo se sve ano toga dana kao da proslavljamo naroiti praznik koji nam je došao iznenada.

Toga dana postao je Biha glavni grad naše nove Jugoslavije. Bišani su bili ponosni. Sve su im ku e bile pretrpane gostima, a oni kao doma ini pozivali su i ašavali; gordi na ovo iznenadno odlikovanje svog mesta, koje je od ovog asa dobilo posebno istorijsko znaenje.

Biha je toga dana u potpunosti prihvatio partizansko geslo: „Svi na istom kazanu!“. Svi su sa svima sve delili.

Najzad, doživeli smo taj dugo išekivani dan. Ve od samog našeg prelaska na slobodnu teritoriju vodile su se me u nama diskusije o formiranju naše partizanske vlade. Pošto nismo bili ljudi koji se bave visokim državnim poslovima, a ni politari, stvaranje naše nove državne uprave zamišljali smo vrlo jednostavno i prosto, pa nam je ak i krivo bilo što do tada nije to ve u injeno. Pogotovo, što svuda po našoj oslobojenoj teritoriji postoji ve formirana narodna vlast, što i u svakom našem selu normalno funkcionišu naši narodni odbori. Nama se kao laicima u takvim stvarima inilo, da je sada „as posla“ stvaranje naše vlade. Posle smo uvideli da to nije tako jednostavno i lako. Naprotiv, to je vrlo težak i komplikovan zadatak, ije e izvršenje biti naša najveća politika pobeda. Za postizanje takvih pobeda nije dovoljan samo polet mladosti i borbeni entuzijizam plemenitih heroja. Tu treba mnogo mudrosti i iskustva, hladnog razmišljanja i mirnog raunanja. Za revoluciju treba glava pametna starca i srce vatrena mladića.

Na udan na inovek ovde rapidno stari i stalno se pored toga podmlačuje. U starenju postaje sve mlađe. Pame u govori, a srcem misli. Racio i emocija slivaju se u jedno. Kao negde cvet što postane plod i opet ostane cvet. Revolucija je velika škola života, ta no je rekao Lenjin da je ona „lokomotiva života“, i da „revolucije u razvitku društvene svesti napreduju više za nekoliko meseci nego, inače, za decenije i stole a tzv. „mirnog života“.

Da bi se uspešno izvršila ta naša analiza naše revolucije treba e egzaktnost matematičara i fantazija pesnika, preciznost nauke i emotivnost umetnosti. Druk ije se ona ne bi mogla shvatiti.

Iste ve eri kad je bilo održano Prvo zasjedanje AVNOJ-a izveli smo naš umetnički program i slušali preko radija o pobedama naših partizana.

Dugo smo u no i sedeli na našoj pozornici i prišli o događajima koji svakim danom postaju sve veći i značajniji.

*

Život u Biha u sve se više „normalizovao“. Ovde smo mogli da odredimo i dnevni raspored rada. Po injao je, obino, u sedam asova izjutra i trajao je do 19 asova uveče, sa pauzom od dva asa za vreme ručka. Kad uveče nismo imali nikakve priredbe, to vreme obino smo upotreabili za naše sastanke i konferencije. No, unato tome esto smo uveče bili slobodni, pa smo imali dovoljno vremena i za posećivanje naših novih prijatelja i za sklapanje novih poznanstava. Bišani su nas,

zaista, mnogo voleli i stalno su tražili naše društvo, pozivaju i nas ru kove, ve ere ili posela. Tako smo uspostavili vrlo prisan, prijatelisk i srda an kontakt sa gra anima Biha a. Poneki put inilo nam se da ie rat ve završen, i da emo mi doveka ostati ovde, u ovom prelepom romanti nom gradu na obali Une.

Tridesetog novembra gostovali smo u Cazinu i uz put smo posetili stari grad Ostrožac. Po položaju i arhitekturi, kao i po vremenu u kojem je sazidan, li i na gradove iz bajki. Ulaze i kroz ogromne kapije me u zidove ove tvr ave, oveku se pri injava da ostavlja za sobom realni svet i da se šunja u ljudsku fantaziju. Masivnost i debljina zidova kao da su stvorili neprobojni paravan pred svetom stvarnosti. Strah, sujeta i sebi -nost dizali su kule na vrh bregova, i sada, kao nevidljivi fantomi, kruže po mraku uskih hodnika i stepeništa. Starinski nameštaj, ilimi, slike staro posu e i po rnelo oružje, kao da se povampirilo ili oživelo iz starih slika. Vreme je ovde stalo, a život se nastavio tamo gde se ugasnuo. Tužni su i stravi ni ovi mrtvi gradovi.

Šestog decembra imali smo priredbu u Bosanskom Petrovcu prilikom održavanja Prve zemaljske konferencije Antifašisti kog fronta žena. U tom našem „šarenom programu" recitovao sam „Stojanku" od Skendera Kulenovi a. Nije trebalo da to ja recitujem. To su stihovi koje žena treba da kazuje. Bilo mi je vrlo neugodno izgovarati re i: „Kada bi se moja materica oplodila . . ." Ivka se ve vratila i ona treba da nau i taj tekst. Zene su, doduše, na toj priredbi prihvatile sa velikim oduševljenjem tu moju recitaciju, ali ja sam se ose ao duboko posti en.

Osamnaestog decembra bila je premijera naše prve kompletne celove ernje predstave. Igrali smo „Sumnjivo lice".

Biš ani se i ovom prilikom pokazali kao naro iti ljubitelji umetnosti. Opskrbiše nas originalnom garderobom, rekvizitima i nameštajem Celokupna predstava bila je opremljena stvarima iz privatnih ku a. Nuši je (po svom obi aju) i ovoga puta „upalio". Ovde se naše požarište našlo na po etku svog zaokreta. Po eli smo sa vežbanjem Gogoljeva „Revizora" i Tolstojeve aktovke „Ona je svemu kriva".

Pozorište u revoluciji nije se ovog puta pokazalo i kao revolucionarno pozorište. Hteo sam da unesem u naš repertoar i jednog prera enog Šekspira. Mislio sam da napravim jedan eksperiment sa „Hamletom". Nisam uspeo da ubedim svoje drugove, da bi to bilo korisno za naš repertoar. Naše se umetni ke koncepcije dijametralno razilaze. Možda sam u tome, zaista, pomalo i fantastičan. Možda je za sada bolje i i utrtim putevima. Odlu io sam da ne budem uporan. Posle predstave „Ona je svemu kriva" izašao je lanak (mali napis u našim novinama od dvadesetak redaka) koji me je totalno razoružao. Treba svakako da menjam svoje stavove. Od sada više ne u misliti na „revolucionarno pozorište", ve samo na pozorište u revoluciji.

Naša bezimena ekipa (koju su prosto zvali „zagreba ki glumci") imala je sada dvadeset i jednog lana. A to su bili: Salko Repak, Milan Vujovi , Ivka i Joža Ruti , Zorž Skrigin, Zvonimir Cvija i ja (iz stare zagreba ke ekipe). Zatim: Mira Afri , Nada Borozan, Mira Šobaji , Dara Lon ar, Anika Radoševi , Nikola Hercigonja, Junus Me edovi , Ljubo Božanovi , Duka Tadi , Milan Vidmar, Franc Cerpilo, Stevan Radovanovi , Miron Vinski Cesarec i Zdenko Hirsfeld.

U grupi je bilo: sedam profesionalnih glumaca, tri muzičara, dva baletna igrača. Ostali su bili po etnici i amateri.

U mirnodopskim prilikama, po našim ranijim kriterijumima i shvaćanjima, ovakav sastav ansambla bio bi za elo nedovoljan i heterogen za jedan, u određenim prilikama, ipak vodeći teatar. Međutim, ova ekipa bila je prilično ujednačena i po svojim izvođenjima zaista interesantna. Naši po etnici pokazali su veoma brzo vidan napredak. Glumačke kreacije Duke Tadića, Milana Vidmara, Mire Sobajić i drugih izjednačavale se pomalo sa dometima starijih glumaca, tako da je umetnički nivo predstava bio prilično uravnotežen. Naše priredbe čak i za kulturniji centar (nego što je bio Bihać u to vreme) mogle su da budu prava umetnička atrakcija. Ako za merilo naših uspeha uzmemo prijem i oduševljenje naše publike, onda je rad ovog pozorišta bio prvorazredna umetnička senzacija.

Ova naša ekipa već je u to vreme, sa svojim prvim kompletnim celovečernjim predstavama, bila na nivou dobrog građanskog teatra. No, unatoč tome ovom pozorištu ipak je nešto nedostajalo. I to nešto već je i značajnije. Kao pozorište koje se rodilo u ratu i revoluciji ono je, bez sumnje, u i u našu noviju istoriju. No, je li to bilo dovoljno za ovakav teatar? Istorija je takvom teatru postaviti i druge zahteve. Zar prilike u kojima se udaraju temelji jednom novom društvu, gde se kalju novi vek, gde se razbijaju okovi zaostalosti i robovanja, zar te prilike i takvi uslovi ne diktiraju i stvaranje nove umetnosti, i novog teatra? Mi, međutim, nismo bili dovoljno zreli i spremni da sagledamo dublje i šire ovaj imperativ vremena. Ovo pozorište trebalo je da stvara nove sadržaje za svoja scenska ostvarenja, da pruži nove dramske tekstove i da ih zaodene novim stilom i na inom scenskog kazivanja.

Bili smo i suviše plašljivi i oprezni da uemo u smela i odvažna scenska eksperimentisanja, i nismo imali dovoljno hrabrosti da svojim delom negiramo stari građanski teatar (iako smo to vrlo često radili u me usobnim diskusijama). Makoliko da je ovo pozorište odigralo veliku i veoma značajnu ulogu u danima rata i revolucije, to nam je bio presudan propust i neoprostiva greška.

Da bismo podigli kvalitet našeg pozorišta, prišli smo rešavanju drugog problema. Mislili smo da je bolja organizacija ekipe bitisvršhodnija. Pristupili smo unutrašnjem srećivanju prilika, koje je, svakako, bilo potrebno, jer odnosi u samoj ekipi nisu nikako bili zdravi i dobri.

Od Veselina Masleše, koji je posle Prvog zasedanja AVNOJ-a kao član Izvršnog odbora bio zadužen za propagandu, dobio sam zadatak da izradim nacrt statuta „Kazališta narodnog oslobođenja Jugoslavije“.

Bilo je mnogo diskusija oko tog mog nacrta statuta (koji sam sastavio u vrlo kratkom roku), ali neke osnovne koncepcije koje sam u njemu postavio nisu bile prihvatljive. Na demokratski način ispravljeni statut je prihvatila skupština kolektiva, odnosno celokupni ansambl naše ekipe.

Desetog januara 1943. potvrđen je službenim aktom AVNOJ-a, sa potpisom Veselina Masleše, Statut „Kazališta narodnog oslobođenja Jugoslavije“.

Više nema bezimene ekipe, koju su svi, čak do kraja rata, jednostavno zvali „glumci“. I ne samo da su tako nazivali nas koji smo, zaista, to i bili, već su u mnogim selima sve umetnike, bili oni slikari ili muzičari, proglašavali „glumcima“. Verovatno da je tome doprinela popularnost naše ekipe.

Bio je to prvi statut, prvi službeni akt o osnivanju jedne kulturno-umetničke ustanove u novoj Jugoslaviji. Dobili smo, zaista, veliku počast što je prva umetnička ustanova, osnovana (zakonski) još na oslobojenoj teritoriji, bila pozorište.

Ovaj statut izgubljen je za vreme četvrte ofanzive. Nalazio se u pozorišnom arhivu, zajedno sa celom našom literaturom, bibliotekom, rekvizitima i kostimima. Sve je to bačeno negde u reku.

Nisam prisustvovao tomu i ne znam ni vreme ni mesto kad i gde se to desilo. Taj akt, međutim, potvrđuje i činjenicu, da se i sadržaj tog statuta vrlo brzo zaboravio, i da za naše dalje delovanje i razvoj taj statut nije imao već značaj, sem što je našoj ekipi podario lep i zvučan naziv. Nismo se nikada mnogo trudili da poštujemo odredbe našeg statuta, a naša se organizacija razvijala dalje po inerciji i povremenoj improvizaciji. Prošlo je dosta vremena, a mi se nismo ni zapitali gde je i kako je završio naš statut, iako je on bio, neosporno, dokument istorijskog značaja.

Bio je to, svakako, najdemokratskiji statut koji je ikada imalo jedno pozorište. Sve članove uprave birao je kolektiv preko svoje skupštine koja je bila vrhovni organ upravljanja.

Uprava se sastojala od organizacionog sekretara i umetničkog rukovodioca. Njima dvojici bio je priključeno i umetnički savet od tri člana. Tako je, u stvari, uprava u svom punom sastavu imala pet članova. Ta uprava bila je izvršni organ skupštine koja je stvarno upravljala stvarnim radom i aktivnosti.

Pošto je Statut odmah posle svog potvrđivanja stupio na snagu, sazvana je skupština kolektiva koja je sprovela izbore za upravu.

Za organizacionog rukovodioca (tačan naziv ove funkcije bio je po Statutu „administrativni sekretar“) izabran je Joža Rutić, a za umetničkog rukovodioca Ljubo Božanović. U stvari, ti izbori potvrdili su naše ranije funkcije, jer smo se tako još u Lici, posle našeg dolaska u Korenicu, konstituisali i podelili poslove u ekipi. Funkcija organizacionog rukovodioca menjala je nekoliko puta svoj naziv. Na jednom sastanku u Glamoju (pre našeg dolaska u Bihać) ta funkcija nazvana je „komesarom“ (kasnije se pretvorila u „upravnika“, a naposljetku je bila ukinuta). Funkcija „umetničkog rukovodioca“ bila je sve drugo samo ne rukovodila.

Za članove umetničkog saveta izabrani su: Salko Repak, Nikola Hercigonja i Ljubo Božanović.

Statut je odredio ingerencije pojedinim upravnim organima i trajanje njihovih mandata. U Statutu, razume se, nije bilo reči o prinaldežnosti, platama i honorarima. Sve funkcije bile su besplatne i nisu povlačile nikakve privilegije. Bili smo svi na „istom kazanu“.

„Kazalište narodnog oslobođenja Jugoslavije“ nalazilo se neposredno pod AVNOJ-em, odnosno Vrhovnim štabom NOV i POJ kao prištapska jedinica.

Završna scena iz pozorišnog komada „Sumnjivo lice“ od Branislava Nušića, u izvođenju Kazališta narodnog oslobođenja, u Bihaću, decembra 1942. godine (snimak Zorža Skrigina)

Ni onog asa (a ni kasnije) mi tom doga aju nismo pridavali ve u važnost. Ratne prilike nisu nam davale vremena, a ni mogu nosti za klasifikaciju i ooenjivanje pojedinih doga aja. Za sve što se zbivalo oko nas mislili smo da je to normalno, obi no, pa ak i neinteresantno, da tako jednostavno mora da bude. To je za nas bila ona aktuelna današnjica koja se ovek uvek pri injava kao nešto obi no i svakodnevno. Samo pokatkad setili bismo se da je svaki trenutak koji ovde doživljujemo ipak naro it istorijski moment. Tako smo se i ovog puta jedva setili da je potvr ivanje ovog statuta jedinstven slu aj u istoriji pozorišta uopšte.

Za vreme rata bilo je više ad hoc formiranih vojni kih pozorišta. Pozorište je oduvek bilo omiljena zabava vojnika. U istoriji ratova bilo je i profesionalnih vojni kih pozorišta. U zarobljeni kim logorima pozorište je odigralo vanredno zna ajnu ulogu, sli nu onoj koju je imalo u tamicama i kazamatima za vreme mira.

U istoriji pozorišta, me utim, još se nije dogodilo da se profesionalno pozorište osniva u sastavu jedne revolucionarne vojske, da ga ozakonjuje najviša državna vlast i da postaje prva umetni ka ustanova u jednom novom državnom i društvenom ure enju.

To je, istovremeno, dokaz kako se i u danima naše revolucije, u najtežim asovima rata, mislilo na kulturu i sa koliko se brige i zalaganja vodilo ra una o razvoju i životu naše umetnosti.

Ovu injenicu ne e mo i da mimoi e nijedan istori ar pozorišta. Pogotovo što je takvim aktom pozorišna umetnost dobila jedno posebno zna enje i specijalnu društvenu misiju. Razume se, da su i lanovi tog pozorišta postali na taj na in živi u esnici opštenarodnog pokreta i aktivni borci naše revolucije.

Možda mi ni danas ovim stvarima ne pridajemo dovoljno pažnje. Ne valja, razume se, da na to gledamo kroz pove alo, i da nešto u tome predimenzioniramo, ali je, zaista, šteta ako na evidentne važne momente zaboravimo, ili ako ih u dovoljnoj meri ne sagledamo.

Naša o ita greška bila je u tome, što smo se u tom datom momentu više pozabavili i posvetili rešavanju organizacionih pitanja (koja, u stvari, nisu ni rešena, a nije bilo ni potrebno da se reše), a prenebregli smo i više-manje olako shvatili rešavanje pitanja umetni kog karaktera. No, bez obzira na to, ovaj akt o osnivanju naše ustanove i potvr ivanje njenog statuta, dalo je postojanju ovog pozorišta u datim vremenskih prilikama specijalan istorijski oblik i karakter. To je injenica koja ima svoje odvojeno istorijsko zna enje.

Od 19. do 23. decembra 1942. godine bili smo na gostovanju u Slunju. Posle puna tri meseca našli smo se ponovo na teritoriji Hrvatske.

Krenuli smo preko Cazina. Bilo je tmurno i kišovito. Komanda mesta Cazina odredila nam je dvojka kola do Kladuše. Stisli smo se u tesna selja ka kola, u kojima je bila prostrta slama, a kiša je po nama nemilice lila. Dugo smo ekali ko ijaša. Kad je došao, proburazio nas je takvim pogledom kao da ho e sve da nas postrelja. Pozdravili smo ga ljubazno, ali on se samo besno nakašljao. Bio je neobi no ljut i mrzovoljan. Kad ga je njegov sused sa prozora zapitao koga on to vozi, odgovorio mu je kroz stisnute zube:

„Gonim njake pehlivane ...”

Svoj odgovor propratio je masnom psovkom na naš ra un. Mi smo za utali i zaprepaš eno pogledali jedan u drugoga. Ovako nešto nije nam se ni pre ni posle dogodilo.

Dolazak u Slunj bio je prava sve anost za sve nas. Susreti sa starim drugovima i prijateljima imaju uvek nešto sve ano, kao da se u takvim doga ajima krije i nešto sudbinsko, nešto što je odre eno „višim silama“.

Za vreme naše predstave stigla je vest da je uhva en zloglasni ustaški glavešina Juraj Franceti , komandant Crne legije. Sutradan sam ga stvarno video. Ležao je ranjen u jednoj selja koj ku i. Seljaci su ga pretukli. Naši lekari nastojali su da mu povrate život. Bilo je uzaludno. Rane su mu bile smrtonosne, a mi nismo imali ni najnužnijih lekova. Celo vreme, dok sam bio pored njega, ležao je u nesvesti. Bilo je ne eg odvratnog u njegovom umiranju.

*

U Biha smo se vratili 24. decembra. Slavio se katoli ki Badnjak. Umorni od puta i dobro izgladneli, oduševljeno smo do ekali poziv na tradicionalnu ve eru, koja u pono menja svoj jelovnik sa posnog na masno. Bilo je to opet veoma veselo i prijatno ve e kod naše drugarice Laki .

Premijeru „Ona je svemu kriva“ od Tolstoja izveli smo 27. decem- bra u ast Prvog kongresa Ujedinjenog saveza antifaašisti ke omladine Jugoslavije.

Do ek Nove, 1943. godine, bio je prire en u hotelu „Bosna“. Tu smo se našli sa lanovima AVNOJ-a. Priredili smo i mali kabaretski program. Joža je „raspalio“ sa svojim „ rvenim lajbekom“ i kabaretskim šlagerima iz bivšeg zagreba kog „Monokla“. Odigrali smo i nekoliko „ilu- strovanih viceva“. U veselju i dobrom raspoloženju sedeli smo u „Bosni“ sve do pono i, kada smo se svi redom izljubili, estitaju i jedan drugom Novu, 1943. godinu.

Desetak minuta posle pono i došao je drug iz Vrhovnog štaba i uru io poziv druga Tita da do emo k njemu.

Drug Tito slavio je do ek Nove godine u palati Kavezon, u krugu svojih najužih saradnika. Mi smo i pred njim ponovili naš kabaretski program, ali pravo raspoloženje nastalo je tek kada smo zapevali naše partizanske borbene pesme.

Klicalo se Novoj godini kao godini naše kona ne pobede i završetka rata. Iako na izgled veseo i raspoložen, drug Tito esto je bio duboko zamišljen. Naše se želje nisu ispunile u toj godini. Slede a, 1943. godina, bila je naša najteža godina. inilo mi se da je drug Tito upravo to pred- se ao i predvi ao u asu našeg veselja. U njegovu pogledu bilo je, za- elo, Ite eg vizionarskog. Bio je o ito veseo i raspoložen sa onim što je danas, ali i duboko zabrinut za ono što dolazi sutra. Pred nama su tog asa stajale tegobe i sva stradanja kroz etvrtu i petu ofanzivu. No, u isto vreme, pred nama je stajalo Drugo zasedanje AVNOJ-a u Jajcu, naša, u to vreme, najve a pobeda i potvrda naše republike. Godina 1943. bila-je, svakako, godina naše najve e pobede, iako nije bila godina kraja ovog najstrašnjeg i najkrvavijeg rata.

Na oslobođenu teritoriju stigli su 29. decembra 1942. godine pesnici Vladimir Nazor i Ivan Goran Kovačić. Za njihov dolazak u Bihać trebalo je pripremiti srdačnu dobrodošlicu.

Oba pesnika poznao sam još iz Zagreba. Sa Goranom su me vezale i posebne prijateljske veze, pa sam zato sa naročitim nestrpljenjem i veseljem čekao njegov dolazak.

Svečana akademija u čast njihova dolaska bila je 5. januara 1943. Oni su, upravo, ravno iz kola ušli u dvoranu gde ih je burno pozdravila omladina i građani Bihaća.

Posle naših pesama i recitacija uzeo je reči Vladimir Nazor. Na kraju govora, onako star, ušao je pravu bravuru i sa pozornice skočio me u publiku.

„Vidite li kako sam još mlad?“

Nazor je voleo da sve zašuti svojim nepresušnim humorom.

Razdragana publika podigla ga je na ramena uz urnebes usklika i aplauza.

„U borbi treba uvijek biti mlad, i duhom i tijelom!“ — govorio je stari pesnik.

Posle njega obratio se publici Ivan Goran Kovačić :

„Ja sam samo pjesnik. Ne umijem držati govora. Ono što mislim i osjećam izražavam u stihu“.

Pročitao je zatim svoju najnoviju pesmu „Leševi putuju“.

Do kasno u noć sedeli smo u restoranu hotela „Bosna“. Slušali smo veoma detaljan istorijat njihova puta od Zagreba do Bihaća.

Od Gorana se, tako reći, nisam za celo vreme našeg boravka u Bihaću ni razdvajao. Stalno smo u slobodnom vremenu bili zajedno. Imali smo, zaista, mnogo toga jedan drugome da ispričamo i mnoge misli trebalo je saopštiti u dugim iskrenim razgovorima.

U staroj Bihaću kuli Goran je pisao svoju poemu „Jama“.

Skicu za tu poemu on je zamislio još u Zagrebu. Na putu do Bihaća poeo je da piše prve stihove i da sastavlja prve strofe.

Pričao mi je da mu je u tome mnogo pomogao susret s jednim partizanom, koji se isto kao i junak njegove poeme, izvukao živ iz jame.

Do našeg dolaska u Bihać stara kula bila je ustaško mučilište. U mraku me u memljivim, debelim zidovima, utapali su se vapaji mučenika, prskala je njihova krv i gasili se mladi poletni životi.

„Ovdje sam miran i nitko ne dolazi da mi smeta“ — govorio mi je Goran. „Ova svježa krv žrtava, što se još nije pravo ni osušila na ovim vlažnim mrkim zidovima stoljetne kule, budi u meni stalno novi i snažan revolt, ispunjava me sve jašom mržnjom na ustaške zlikovce“.

Sa Nazorom, on je bio nekoliko dana gost druga Tita u dvorcu na Ostrošcu.

Kada se vratio u Bihać pričao mi je pun sreće i oduševljenja: „Tito mnogo voli umjetnost i umjetnike. Iz svake njegove riječi, iz svakog njegova pogleda možeš da pročitaš ljubav i pažnju. Znaš li zašto? Zato što je i on sam umjetnik. On je stvaralac a stvaralac može da bude samo umjetnik. Mi smo najsretniji narod na svijetu jer imamo stvaralaca-umjetnika koji nas vodi“.

Skoro svakog dana itao mi je svoje nove stihove. Uvek je tražio mišljenje o svom pesni kom delu. Ne znam koliko su mu koristila moja zapažanja, ali moram priznati da sam mnogo naučio i profitirao slušajući njegovu tumačenja i izlaganja iz poezije i estetike.

Zajedno sa Nazorom razmišljali smo o jednom sveanom scenskom delu u stihovima, koje bi na simboličan način prikazalo suštinu i ciljeve narodnooslobodilačke borbe. Pravili smo razne kombinacije. Već smo bili podelili posao: Goran treba da dade ideju, ja dramaturšku skicu, a Nazor bi onda napisao tekst u stihovima. To je trebalo da bude velik spektakl sa pevanjem i igranjem. U njemu bi se istorija mešala sa današnjicom, snovi enje sa stvarnošću.

Nazor je neko vreme ležao bolestan, a Goran i ja smo ga skoro svakodnevno posećivali i u dugim razgovorima pravili planove.

*

Naš pozorišni život u Bihaću bio je vrlo intenzivan. Naročito se u tom radu angažovao naš novi član ekipe, Nikola Hercigonja. Pored uvežbavanja horskih pesama (u tome su učestvovali svi članovi pozorišta) on je zajedno sa Zoržom Skriginom sastavio poduzeću baletsku taku u kojoj su učestvovali još i Anika Radošević i Nada Borozan. Bila je to vrlo lepa i efektna taku u našem „šarenom programu“.

Ivki Ruti pomogao sam u uvežbavanju „Stojanke, majke Knežopoljke“. Ova Ivkina recitacija ušla je, takođe, u naš „šareni program“, i bila je zaista naša briljantna taku, koja je potresno delovala na publiku.

U Bihaću smo obnovili i Koki i evog „Jazavca pred sudom“ i Cehovijevu „Prosidbu“ (koju do kraja rata nismo skidali sa repertoara).

Repertoar nam je bio, svakako, raznolik i čak u izvesnom smislu i bogat. Nedostatak tog repertoara bio je bez sumnje u savremenim dramskim tekstovima. To je oduvek bolna taku pozorišnog repertoara, koju članovi pozorišta ne mogu, razume se, sami da leče. Druga osnovna pogreška (možemo da je nazovemo i propustom ili nedostatkom) bila je, svakako, nemogućnost scenskog eksperimentisanja i stalno „pucanje na sigurno“, što znači i obnavljanje već isprobanog (a istovremeno i preživakanog). Ovi termini (u teatarskom žargonu) ako nisu primenjeni na klasično pozorište (kojem je već unapred predviđena takva fizionomija), znače za svako drugo pozorište očitostu stagnaciju, pa čak i neminovno unavanje.

Kidali smo se i lomili u dugim jalovim diskusijama. Svi smo znali i osećali da našem pozorištu nešto nedostaje, čak smo bili potpuno svesni pomanjkanja savremenih tekstova. Ali, izlaza iz ove situacije nije bilo. Kritike na naš rad, koje su dolazile sa strane, nisu nam nikako mogle pomoći, već su još jače zamrsile ove probleme i još više zatvarale izlaz iz ove situacije.

Moram napomenuti još i to, da stav prema umetnosti i umetničko stvaralaštvu nije nikad partijski određen. Ni na jednoj partijskoj konferenciji nije bilo reči o takvim stvarima; i Partija o tome nije nikada deklarativno rekla svoje mišljenje i nije zvanično odredila svoj stav. Prema tome, umetničko stvaralaštvo u nas je bilo oduvek slobodno od

svake administrativne ingerencije. Dokaz je tome i to, što su drugovi iz partijskih foruma u ve ini imali razli ita, pa ak i opre na gledanja i mišljenja o tim i takvim problemima. Prema tome, jednog legalnog administrativnog uplitanja u stvari umetnosti i umetni kog stvaralaštva nije bilo. Bar ja tako zaklju ujem iz injenica koje su mi poznate.

Ovo isti em naro ito zato, što se i u nas, a naro ito u inostranstvu, mnogo pri alo i govorilo o nekoj „partijskoj diktaturi“ u umetni kom stvaralaštvu. Ponovo napominjem, da se ni na kakvom partijskom skupu nisu o tome propisale nikakve odredbe ni rezolucije.

Tako su prolazili dani u Biha u u intenzivnom radu i stalnim diskusijama, u trzavicama i nervozama, ali i u veoma obimnim preokupacijama. Bio je to vrlo interesantan i napet život.

U dokonim asovima mnogo smo itali. Pored marksisti kih pisaca (kao što je na primer Plehanov, koji mi je tada došao do ruke) listao sam i Sopenhauera. Moram priznati, da mi je bila vrlo interesantna duhovitost ovog starog ženomrsca. U Biha u smo zatekli dosta bogatu biblij .vku i tamo sam našao mnogo interesantnih i dobrih knjiga.

Zaista smo u ovom gradu stekli mirnodopske, gra anske navike. Ta no mi je predskazao onaj stari borac. Mi smo se ovde „raskomotili, raznežili i raspekmezili...“ i sada nam je veoma teško i mu no da se vratimo ponovno u brda, u šume. Ta no je i to da se nismo ni tako dugo „kvocali u ovom gnezdju“. Ovaj naš, pomalo romanti ni i pomalo melodramski intermeco, zasi en razmišljanjima i meditacijama, prošao je kao lep i sun an zimski dan. Nešto nas je grejalo, obavijalo nas ugodnom toplinom, a gde gde smo ose ali da je još zima i da nam još mrznu tabani. Bio je to kratak dan, a inio nam se još kra im zato što je bio previše lep, blag i vedar.

Drevni grad na Uni napustili smo 25. januara u 8 asova izjutra. O njemu emo, kasnije u ratu, dugo sanjati i on e nam ostati zauvek lepa i svetla uspomena.

VJEKO AFRI

REPERTOAR KAZALIŠTA NARODNOG OSLOBO ENJA
U 1942. GODINI

Prirredbe Kazališta narodnog oslobo enja Jugoslavije po kalendar-
skom redu. Od prve prirredbe na oslobo enoj teritoriji (22. aprila 1942) do
odlaska iz Biha a (21. januara 1943).

- 22. april 1942. selo Miri i (improvizacija).
- 1. maj. Istog dana održane su dve prirredbe: u Korenici i u
Donjem Lapcu.
Prva proslava Prvog maja na oslobo enoj teritoriji.
- 4. maj Korenica
- 14. maj Selo Turjanski
- 15. maj Ramljani
- 16. maj Škare
- 17. maj Škare
- 18. maj Drenovi Klanac
- 20. maj dve prirredbe: Zapanjol i selo Tuževi
- 31. maj Plitvice
- 11. jun Bori evac
- 14. jun Mamac
- 19. jun Donji Lapac
- 26. jun Visu
- 27. jun Mekinjar
- 28. jun Donji Lapac
- 6. jul Visu
- 7. jul Mekinjar
- 8. jul Podlapa a
- 9. jul Mekinjar
- 12. jul Dobro Selo
- 27. jul Sve ana prirredba povodom prve godišnjice ustanka na-
roda Hrvatske u Škali u
- 31. jul Bolnica u šumi kod Drežnice
 - 1. avgust Drežnica
 - Od 2. do 10. avgusta rad s kursistima.
- 19. avgust Gostovo Polje
- 20. avgust Drežnica
- 23. avgust Jezerane
- 30. avgust Krakar
 - 3. septembar Škali
 - 7. septembar Dabar

- 16. septembar Drvar
- 18. septembar Suma kod Mliništa. Priredba za Vrhovni štab.
- 21. septembar Glamo i Livno (dve priredbe u toku dana)
- 24. septembar Potoci
- 25. septembar Mrkonji -Grad
- 28. septembar Jajce
 - 1. oktobar Jajce
 - 6. oktobar U šumi na Janju
 - 7. oktobar U šumi podnožja Vitoroga
- 11. oktobar Kova evci i Glamo (istog dana dve priredbe)
- 12. oktobar U šumi kod Glamo a
- 13. oktobar Glamo
- 14. oktobar Glamo
- 15. oktobar Staro Selo kod Glamo a
- 18. oktobar Bosanski Petrovac
- 20. oktobar Otaševac (priredba za bolnicu)
- 21. oktobar Drini i Slatina (dve priredbe za bolnicu)
- 22. oktobar Šobotovac (priredba za bolnicu)
- 25. oktobar Suvaja
 - 7. novembar Bosanski Petrovac
 - 8. novembar Bosanski Petrovac
 - 9. novembar Drvar
- 10. novembar Drvar i Bosanski Petrovac (dve priredbe u toku dana)
- 11. novembar Bosanski Petrovac
- 12. novembar Biha
- 15. novembar Biha
- 16. novembar Bosanski Petrovac
- 18. novembar Bosanski Petrovac
- 23. novembar Bosanski Petrovac
- 26. novembar Biha
- 27. novembar Biha
- 30. novembar Cazin
 - 6. decembar Bosanski Petrovac
- 18. decembar Biha
- 19. decembar Cazin
- 20. decembar Kladuša
- 22. decembar Slunj
- 23. decembar Slunj
- 27. decembar Biha
 - 4. januar 1943. Biha
- 10. januar Zavalje
- 12. januar Ripa
- 17. januar Biha
- 20. januar Biha
- 21. januar Biha

Repertoar Kazališta narodnog oslobo enja Jugoslavije u vremenu od 22. aprila 1942. do 21. januara 1943. godine.

Dramski tekstovi:

Nuši : Sumnjivo lice i Analfabeta

Ko i : Jazavac pred sudom

Tolstoj: Ona je svemu kriva

Cehov: Prosidba

Kiki : Partizani dolaze

Vujnovi : Probu ene snage

Copi : Cestar Mujo

Afri : Dva domobrana, Brat na brata i Major (prera en tekst)

Horske recitacije:

Bogovi : Matija Gubec

Cazi: Požar Like i Dvanaest seljaka

Mitrovi : Stara pri a i Patak i žabe

Solo recitacije:

Bogovi : Matija Gubec

Šanti : O klasje moje

Raki : Na Gazi-Mestanu

Copi : Pjesma o partizanskoj torbi

Kulenovi : Stojanka i Pismo Stanivuka

Majakovski: Pjesma o crvenom pasošu

Na repertoaru je bilo i nekoliko baletskih ta aka, u koreografiji Zorža Skrigina. Ve inom su to bile solo ta ke na muziku poznatih plesnih melodija. Posebna baletska ta ka u kojoj je u estvovalo više igra a bila je balet „Ustanak“, u režiji i koreografiji Ž. Skrigina. Originalnu muziku" za taj balet napisao je Nikola Hercigonja.

Pored ovog repertoara, na svakoj priredbi pevane su naše partizanske i narodne pesme, kao i neke strane revolucionarne pesme, naro- ito ruske.

Aktivnost lanova Kazališta narodnog oslobo enja Jugoslavije nije bila ograni ena samo u okviru pozorišnog rada. lanovi su u estvovali u usmenim novinama ili su ih sami prire ivali, održavali su političke sastanke i razgovore sa publikom, održavali interne i vanjske kurseve za glumu i pozorišnu umetnost, sara ivali u partizanskoj štampi, itd.

MOJA SE ANJA NA BIHA KU REPUBLIKU

U Biha sam došao odmah posle oslobo enja grada, prvih dana novembra 1942. godine. Vrlo dobro pamtim sve detalje puta iz Bosanskog Petrovca do Biha a, jer nisu bili baš najprijetniji. Krenuli smo jednim autobusom iz Bosanskog Petrovca u obla no i hladno novembarsko predve erje. Autobus je bio, kako je to ve mogao u to doba da bude naš „partizanski autobus“ dotrajao. Kao što su i partizani negirali, tako re i, sve uobi ajene vojni ke norme, tako je i taj autobus pun puncat, kao kutija sardina, dahtao, škripao, kašljucao, a ipak gamizao i polako napredovao cestom od Petrovca ka Biha u. Napolju susnežica, a u autobusu toplo od ljudskih tela, pesme, drugarskih šala, a nada sve ose ala se prijatnost što se po takvom vremenu ne mora gacati peške.

No, na žalost, nismo se dugo vozili. Nekoliko puta autobus je zastajao, a putnici bi izlazili, gurali ga zajedni kim snagama dok nije ponovno „upalio“. Putnici su uskakali i opet se neko vreme vozili. Tako je to išlo sve do Ripa kog klanca gde je autobus ponovo stao i potpuno otkazao poslušnost. Sva naša nastojanja i guranje nisu bili dovoljni da osposobe njegov rashodovani motor.

Iznad Ripa kog klanca izašli smo u hladnu no i krenuli prema Biha u po blatu i kiši, ribani vetrom. Posle par sati peša enja stigli smo do mosta na Uni, prozeblili i mokri do kože. Na mostu je stajao stražar 3. krajiške brigade i propisno nas vojni ki zaustavio. Kako nismo znali znake raspoznavanja, naravno nije nas pustio u grad. Nastalo je naganje, poga anje, objašnjenje, ali bez rezultata. On je, naravno, na svom stražarskom mestu pravilno vršio svoju dužnost i nije nas pustio. Jedva smo uspjeli da ga nagovorimo da pozove komandira straže, koji nas je poznavao i propustio preko mosta da u emo u Biha .

U jednoj kafani, se am se dobro, na zidovima su se nalazila ogle dala (preko puta te kafane, za sve vreme našeg boravka u Biha u, bila je Komanda mesta), i u sredini prostorije bubnjala je užarena pe , napravljena od benzinskog bureta, oko koje su stajali mokri i promrzli partizani. To je tada bilo prihvatilište. Doktor Vaso Butozan bio je tu glavna li nost. On je, naime, delio topao lipov aj u kome je ak bilo i še era. Uz aj je svako dobio i par e kukuruznog hleba namazanog debelim slojem pekmeza od šljiva. Posle gacanja po blatu i kiši to je bila prava gozba, a toplina koju je širila pe bila je ravna svim našim zamislama o raj u gospodnjem. J ^ M

Dok smo se mi grejali i gostili po strani je stajao neki visok ovek u svetlom balon mantilu sa mašinkom o ramenu. Nisam ga poznavao ali sam kasnije saznao da je to drug Tempo i da je tek bio stigao iz Sarajeva. Dok smo mi primali hranu drug Tempo je zamolio Vasu Butozana

da i njemu da da jede jer mu se žuri. Vaso mu je odgovorio: „Cekai malo, vidiš da imam ove ljude tu, moram najpre njih da smestim“. Drug Tempo je pri ekao i posle izvesnog vremena opet mu se obratio: „Daj bogati i meni, i ja sam gladan i prozebao“. Vaso ga povišenim tonom upita: „Pa, dobro, da li si ti glumac?“ Kad je dobio negativan odgovor dobaci mu: „E, onda ekaj“. Tempo se nasmejao i sa ekao, dok je na njega došao red. Vaso o igledno nije znao tada ko je drug Tempo.

Iz te kafane povelu su nas drugovi iz Narodnog odbora na „pijacu“ u jednu gostionicu gde smo se smestili u dve prostorije, u jednu drugarice, a u drugu drugovi. Dobili smo „prave krevete“, istina, sklepane od dasaka, ali krevete sa slamaricama i toplim ebadima gde smo ubrzo slatko zaspali.

Sledeći dan osvanuo je obasjan suncem. Posle aja, tople pe i i ugodnog kona ista Biha nas je to jutro do ekao raskošno obasjan divnim jesenjim suncem i živim ulicama, punim gra ana, partizana i naroda iz obližnjih sela koji su prosto nagrnuli u grad, u tu, do tada, najve u partizansku „prestonicu“.

Toga jutra se am se još po jednom doga aju. Šetao sam zajedno sa doktorom Isidorom Papom. Njega je, logi no, interesovalo stanje biha ke bolnice. Krenuli smo u bolnicu. Bolnica je bila opustošena. Ustaše su iz nje iznele ili uništile sve što je bilo mogu no. Ostao je samo po nek.¹ železni krevet bez krevetnine. Od lekova i medicinskih instrumenata, naravno, nije bilo ni traga. U jednoj sobi na krevetu bez aršava, pokrivena nekim bednim i pocepanim ebetom ležala je teško bolesna seljanka — Muslimanka. Dr Papo prišao joj je i pregledao je. Bila su joj zapletena creva. Ustaše su je ostavile da umre. Dr Papo odmah je organizovao sre ivanje bolnice i kao prvo operisao je tu jadnu ženu. Operacija je vrlo dobro uspeła. Žena je postepeno prezdravljavala i napustila je bolnicu još dok smo se mi nalazili u Biha u. Mene je tada duboko impresionirala ta profesionalno-eti ka crta lekara-borca. Ona je za našeg partizanskog hirurga-lekara bila nesre an ovek kome je on po svojoj profesiji bio dužan da pruži pomo i on je tu pomo pružio kako je najbolje mogao. On je izvršio svoju dužnost kao lekar, kao partizan i kao ovek.

Taj detalj pamtim naro ito dobro zato jer je bio prvi koji sam doživeo u oslobo enom Biha u prvih minuta prilikom obilaska i upoznavanja grada.

Kao što je poznato Biha je za sve vreme novembra, decembra 1942. godine i polovine januara 1943. godine bio centar našeg političkog i vojni kog života. Mi smo tada imali veliku slobodnu teritoriju koja se prostirala sve do nadomak Zagreba. U Biha u, uz Vrhovni štab, nalazilo se tada i sve ono što je na bilo koji na in uticalo na organizaciju i razvoj naše borbe, pa je, naravno, i naše partizansko pozorište tu imalo svoje mesto. Aktivnost pozorišta u tom periodu bila je naro ito velika. Ona se nije manifestovala samo u gradu nego i u drugim okolnim mestima. Čak smo pravili i prave turneje po oslobo enoj teritoriji. Pozorište je davalo svoje predstave u Bosanskom Petrovcu, Slunju, Drvaru, V. Kladuši i u ostalim mestima. U Biha u kao nigde do tada mi smo imali mogućnosti da se pozabavimo i problemima bolje organizacije našega rada,

pa su tamo i napisani prvi organizacioni principi Kazališta narodnog oslobođenja pri Vrhovnom štabu, kako se od Bihaća pa dalje nazivalo naše partizansko pozorište. Posle Prvog zasedanja AVNOJ-a izrađeni su i Statut pozorišta na koji su stilizaciji radili drugovi Ivo Lola Ribar, Veso Masleša, Vjeko Afrić i ja. Kazalište narodnog oslobođenja tako je postalo prva kulturna institucija nove Jugoslavije. Na žalost, taj pisani dokument nije sačuvan, ali su osnovni elementi organizacije tog kolektiva sačuvani i danas u najboljim nastojanjima naše sadašnje organizacije pozorišnog života. U tom statutu našli su svoje mesto i elementi samoupravljanja i, možemo s puno ponosa da kažemo, da je to bila osnova mera koje se i sada sprovode u našoj pozorišnoj praksi.

U Bihaću u to vreme njegovog slobodnog, da tako kažem, bivstvovanja u srcu hitlerovske evropske tvrđave, razvio se za nas glumce-partizane život koji je, donekle, ličio na mirnodopske uslove. Imali smo salu sa električnim osvetljenjem, pozornicu i garderobu. U apoteci pronašli smo mastiksu, kojim smo lepili brkove i brade, i nešto malo šminke koja nam je bila najneophodnija. Naravno, sve smo to iskoristili i punom parom krenuli na posao. U jednoj knjižari pronašli smo Nušićevu „Sumnjivo lice“ i tako smo odmah pošli da spremamo to delo.

Prvog dana dali smo u Bihaću i prvu priredbu. Priredbe su se smenjivale svakodnevno, a dešavalo se da u jednom danu damo i po nekoliko priredbi, ako su, na primer, kroz grad prolazile naše jedinice. „Sumnjivo lice“ bila je prva bihaćka premijera. Ubrzo zatim, sledila je i druga. Bila je to jedno inka „Ona je svemu kriva“ — Lava Tolstoja. Pa zatim „Prosidba“ od Čehova i niz takozvanih „šarenih programa“ u kojima je sudelovao ceo naš, tada ne baš tako mnogobrojni ansambl. Pošli smo spremati i Gogoljevog „Revizora“, ali do premijere, na žalost, nije tada došlo jer je nastupila četvrta ofanziva koja nas je prisilila da napustimo Bihać.

Naša delatnost nije se iscrpljivala samo u pozorišnom radu nego smo svi, neko više, a neko manje, obilazili naše jedinice, omladinske organizacije, organizacije AFŽ-a i organizovali kulturni rad u njima. Pomagali smo i političkim radnicima koji su tada bili u Bihaću u organizaciji raznih predavanja, usmenih novina i drugih priredbi.

Iz bihaćkog perioda se nam se naročito dobro naše priredbe koju smo dali u proslavu starog Vladimira Nazora koji je po etkom januara 1943. godine stigao u Bihać. Otvorio ju je Veso Masleša, a zatim je govorio Nazor. Rekao je između ostalog da u partizanima nema više staraca nego da su svi mladi. Kad je završio govor pošao je sa pozornice niz stepenice koje se i danas nalaze u sali, drug Afrić i ja prišli smo mu, svaki sa po jedne strane da mu pomognemo da siđe u gledalište jer su stepenice bile prilično strme. Kad je došao na pretposlednju stepenicu stari Nazor nas je odgurnuo i skočio u gledalište uz objašnjenje: „Eto vidite da nisam star“. Međutim, godine su bile jače nego njegovo srce i njegovo raspoloženje i on je malo pokleknuo. A kako je drug Tito sedeo upravo ispred njega, naglo je ustao, prihvatio ga i tom prilikom su se zagrlili. Sećam se još da je i Goran Kovačević na istoj toj priredbi izdao svoju pesmu „Leševi putuju“, a zatim smo mi izveli prigodni program.

Štab pozorišta nalazio se u gimnaziji gde je, osim nas, radilo još nekoliko drugih partizanskih kulturnih institucija a me u njima i partizanska gimnazija koja se nalazila u sastavu Narodnog univerziteta.

Iz tog perioda naročito se se am još jednog detalja. Oko našeg pozorišta skupljali su se i drugi kulturni radnici — partizani. Veoma esto smo vodili interesantne razgovore i diskusije o svim pojavama iz našeg partizanskog kulturnog života. Diskusije su bile veoma žive i interesantne a razgovori su se esto znali odužiti do duboko u noć.

Ubrzo posle dolaska u Bihać, drug Nator napisao je one svoje poznate kratke „Pesme o drugu Titu“, „Pesti“ i „Crvenoj zvezdi“, pa se me u kulturnim radnicima u Bihaću, a i me u političkim funkcionerima, veoma živo raspravljalo i polemicalo o tim pesmama. Stav nas glumaca partizana u tim diskusijama bio je da su te pesme na umetnički način, vanredno uspešno izrazile ono što je na primer, o Titu i „Crvenoj zvezdi“ pevao naš narod pored svojih ognjišta, ili u borbi i u ostalim situacijama i da su te pesme odmah postale narodne u punom smislu, iako ih je napisao umetnik, a to zbog toga što su odražavale upravo ono što osećaju obični ljudi. Mislom da je dokaz za tu našu tvrdnju i to da one još i danas žive u našoj umetnoj i narodnoj pesmi. Pored toga njih su obradili poznati kompozitori Nikola Hercigonja i Oskar Danon, pa žive i u našoj muzici. Za vreme oružane borbe, svakako, te su pesme bile najpopularnije koraćnice i budnice u punom smislu te reči.

Na žalost, četvrta ofanziva sprečila je još jedan pokušaj u kojem je učestvovao i pesnik Goran Kovačić. Goran i drug Nikola Hercigonja bili su poželjni da pišu i komponuju, jednu popularnu operetu do njenog ostvarenja, na žalost, nije došlo, jer smo zbog ofanzive preduzeli pokret koji je sa malim prekidima trajao od januara do oktobra, tj. do našeg dolaska u Jajce posle pete ofanzive.

Za vreme boravka u Bihaću članovi našeg partizanskog pozorišta bili su: Salko Repak, Vjeko Afrić, Milan Vujnović, Zorž Skrigin, Nikola Hercigonja, Duka Tadić, Junus Međedović, Milan Vidmar, Franc Cepirlo i ja, i drugarice Ivka Rutić, Mira Pejić-Afrić, Anika Radošević, Nada Borožan, Darinka Tatalović-Lončarić i Mira Čerić-Šobajić.

Ta ne baš tako velika ekipa bila je istovremeno i umetnici i tehničari ansambl pozorišta. Svi su radili sve. Glumili, igrali, pevali, šili kostime, nosili kulise, gradili pozornice i sve što je trebalo da se oko organizacije jedne pozorišne predstave uradi, a naravno, osim toga, svi su radili i onaj drugi posao — bili borci partizani, prema svojim snagama.

Bihaćki period bio je veoma značajan za život našeg partizanskog pozorišta, jer je to bilo prvi put otkadā postoji partizansko pozorište da se relativno duže zadržimo u jednom mestu u kojem smo imali mogućnost da se pozabavimo pitanjima bolje organizacije naše ustanove i da posvetimo više vremena razgovorima oko repertoarske politike. U tim razgovorima veliku pomoć pružili su nam drugovi Moša Pijade (i Janko), Ivo Lola Ribar i Veselin Masleša koji su, skoro svakodnevno, učestvovali u našim diskusijama i razgovorima. Plodovi bihaćkog perioda osećili su se tek posle pete ofanzive u slobodnom Jajcu, te kasnije, u Bosanskom Petrovcu i Drvaru. Tamo smo tek nastavili svoj rad i razvili punu aktiv-

nost, kao na primer: horsko pevanje, folklorne igre, balet, celove ernje predstave i drugo.

Svi se mi sigurno rado se amo Biha a i Biha ke republike. Tada je u Biha u na Prvom zasedanju AVNOJ-a udaren temelj našoj današnjoj politici koj organizaciji zemlje. A mi, glumci-partizani, u inili smo koliko smo mogli da se u svim tim zbivanjima oseti bar malo naše prisustvo i našu ljubav za ono što se kasnije razvilo od Jajca do Beograda.

lanovi Kazališta narodnog oslobo enja u biha kim danima, pa i posle njih, želeli su i trudili se da svojim delovanjem ublaže bolove, vrata snagu ranjenom, posustalom, vrata osmeh sruženom, a i sebi time da uliju ose anje da njihov posao nije uzaludan nego da je sastavni deo najplemenitijih nastojanja naše Revolucije.

U životu naše zemlje Biha ka republika je etapa koje se mi svi sa radoš u i ponosom se amo.

JOŽA RUTIC

KLUB PARTIZANA UMJETNIKA

U Bosansku krajinu došao sam sa 10. hercegova kom i 5. crnogorskom brigadom. Sada se više ne sje am koliko je trajao taj naš marš sa podru ja Vranica—Zec—Bitovnja, gdje su se brigade duže vremena nalazile radi zatvaranja pravaca Konjic—Sarajevo i Sarajevo—Lašva—Travnik.

Na putu za zapadnu Bosnu ja, kao i ostali drugovi, radovali smo se što emo do i u Krajinu gdje su se — kako smo bili obavješteni preko naših brigadnih „vijesti" — odvijali vrlo zna ajni politi ki doga aji. Sje am se, prije nego što emo se spustiti na Kupreško polje, kako su nam bile postrojene na jednoj livadi obadvije brigade, i kako su nam govorili Sava Kova evi , Rade Hamovi i Vlado Šegrt o našem novom zadatku. Tu smo saznali da je kona ni cilj našeg maiša Glamo , gdje e se formirati 3. divizija.

Poslije napornog marša preko Kupreškog polja i Vitoroge, spustili smo se u Glamo ko polje.

Stigli smo u jedno selo, ne sje am se više kako se zove, ali je u neposrednoj blizini Glamo a.

Na dan 9. novembra 1942. godine formirana je 3. divizija. Za komandanta je postavljen Pero etkovi , a za komesara Radomir Babi . Poslije nekoliko dana, koji su protekli, uglavnom, u pripremama za marš, krenuli smo prema Livnu. Trebalo je da 10. hercegova ka brigada i 5. crnogorska u estvuju sa ostalim jedinicama u borbama za ponovno oslobo enje Livna.

Na putu za Livno, u selu Kamenu, došao je u naš štab drug Rato Dugonji . On mi je, u prisustvu komandanta 10. hercegova ke brigade Vlade Šegrta saopštio da me traže iz Vrhovnog štaba NOV i POJ da radim u uredništvu „Borbe".

Kasnije sam saznao da su 10. hercegova ka i 5. crnogorska brigada dobile novi zadatak i da su u estvovale u borbi za drugo oslobo enje Jajca.

Vratio sam se u Glamo . Tamo sam u Komandi mjesta sreo druga Vladu Velebita koga sam znao samo po kazivanju. Obradovalo me je kada sam saznao da je i njegov pravac kretanja identi an s mojim. On je, zapravo, bolje znao kuda i kako da se kre emo.

Tu, u Komandi mjesta, našao sam i akademskog slikara uru Tiljka. Do tada ga nisam li no poznao, ali sam vrlo dobro znao njegovo slikarsko djelo i njega kao urednika asopisa.

U Komandi mjesta dali su nam neki stari fijaker. Zamolili su nas da uz put povežemo i dvije vre e sljedovanja za stražu na Mliništima.

Nismo dugo uživali tu radost da se, poslije dugih marševa i teških dana i no i, vozimo u fijakeru, zavaljeni u pohabanom sjedištu. Ve po-

slije nekoliko kilometara od Glamo a, na putu za Vaganj," isprije ili su se pred nama ogromni nameti snijega koje je nanosio jak vjetar što, valjda uvijek, caruje na toj visoravni. To mi je bilo prvi put u životu da spoznam surove prilike u kojima živi naš ovjek u tim predjelima.

Dobar dio Glamo kog polja bio je bez snijega. Najedanput smo naišli na ogromne smetove. Nije nam preostalo ništa drugo nego da napustimo fijaker i da nastavimo put pješice.

Ali, nismo znali kuda ćemo sa one dvije vre e sljedovanja. Nemo-gu no je bilo da ih nosimo pored naše opreme, pogotovu što je do Mli-ništa ostalo još desetinu kilometara.

Ostao sam pored vre a, a Vlado je otišao do neke usamljene ku e koja se nazirala u daljini. Poslije sat vremena on se vratio s jednim ko-njem i njegovim vlasnikom. Natovarili smo sljedovanje i krenuli put Vag-nja. Obilazili smo sniježne bregove i birali najlakši prolaz.

Kada smo stigli u Vaganj bili smo veoma umorni. Tu smo zano ili.

Jedva smo našli mjesto da sjednemo, a kamoli da spavamo. Sve pro-storije bile su prepune boraca i civila. Ipak smo se malo odmorili da bi, sjutradan, ponovo natovarili našeg brdskog konji a i krenuli uzbrdo ka Mliništima.

Išli smo as putem, as kroz šumu, obilazili smetove snijega koji su bih visoki i nekoliko metara. Negdje na tom putu, kad smo savladah uzvišenje koje nas je dijelilo od Mliništa, susreli smo jednu našu malu partizansku jedinicu. Veoma me je obradovalo, jer sam u njoj sreo Du-šana Daši a. Poznavali smo se još od prije rata. Zajedno smo bili u Igman-sikoj grupi i od tada se nismo vidjeli.¹

U Mliništima nas je straža, sasvim razumljivo, do ekala sa velikom radoš u i gostoprimstvom. ekali su sljedovanje. Kratko vrijeme bili smo „gosti" partizanske straže. ekali smo dolazak voza.

Ubrzo je i naišao naš partizanski voz. Opet naš voz! Poslije onoga Gorazde—Fo a, u kojem sam se vozio u prolje e 1942. godine.

Voz je saobra ao na relaciji Oštrelj—Drvar.

Negdje na pola puta, izme u Mliništa i Oštrelja, mašinovo a je, po uputstvu Vlade Velebita, zaustavio voz. Kakva je muka zaustaviti „ iru"! Tu je trebalo da si em i da potražim redakciju „Borbe".

Oprostio sam se sa drugovima, pošto sam pažljivo saslušao upute druga Vlade kako da do em do Drini a. Mahnuo sam im u znak pozdrava i krenuo kroz šumu. „Cira" je zahuktao i nastavio put prema slobodnom Drvaru.

Silazio sam niz sjenovitu šumu. Ne znam koliko je to trajalo. Odjed-nom sam pred sobom ugledao polje, oivi eno planinama a uz rub polja, sela i zaseoke.

Uputio sam se prvom selu koje se nalazilo tu, dolje, u podnožju.

Prvi ljudi, žene i omladinci koje sam sreo, do ekali su me sa mnogo predusretljivosti i, tamo negdje u daljini, pokazivah mi selo Drini . Neka žena, sigurno majka, obrati se mališanu koji se tu našao:

„Hajde, pokaži drugu put, da se ne lomi!"

Kada sam sišao u polje i pred sobom vidio jasan cilj svoga puta — Drini , oprostio sam se od dje aka, rekavši mu:

¹ Dušan Daši , poginuo juna ki kod Prozora u etvrtoj ofanzivi.

„Sto da se mu iš, mogu ja sada i sam dalje.“

„Dobro“, nasmješi se dje ak.

„Hvala ti! Zdravo!“

„Smrt fašizmu!“ — odgovori mi on, stisnuvši svoju malu šaku uz elo.

Išao sam dalje gonjen znatiželjom koga u sve sresti u uredništvu „Borbe“. Razmišljao sam šta li bi sve tamo mogao raditi i da li u imati više uslova za slikarski rad.

Kada sam došao u Drini i sporazumio sa stražom, zapitao sam da li poznaju Voju Dimitrijevi a. Znao sam da je on u uredništvu „Borbe“. Otišao je iz naše jedinice, možda mjesec-dva prije mene. Zaklju io sam da je u redakciji „Borbe“ i po tome, jer sam u nekim primjercima drini ke „Borbe“ zapazio njegove linoreze.

Straža me je uputila u jednu ku u. Tu sam, zaista, našao Voju Dimitrijevi a. Srda no smo se pozdravili kao stari znanci i prijatelji. Poznavali smo se dugi niz godina, a i u partizanima smo esto bili zajedno.

Odmah sam mu rekao zašto sam došao. On me je odveo u uredništvo „Borbe“. Tamo se nalazio Milovan ilas, tadašnji glavni urednik lista. U redakciji su još bili: Radovan Zogovi , Vlado Dedijer, Veselin Masleša, Mitra Mitrovi , Vera Zogovi , Ibro Cengi , Voja Dimitrijevi , i još nekoliko grafi ara.

Sve pomenute drugove koje sam našao u uredništvu „Borbe“ u Drini u poznavao sam vrlo dobro. Naravno, neke li no, a neke samo po kazivanju. Kada sam došao me u njih prvo su me iskritikovali što sam slabo obu en, pocjepan i mršav. Sve je to bilo bezazleno, pa ipak meni malo neprijatno. Morao sam brzo da se okupam i generalno o istim, razumljivo, i od vašiju, koje su ve po ele svoju veliku ofanzivu, što e godinu dana kasnije, u prolje e i ljeto 1943. godine, dosti i kulminaciju.

Bilo je tu šale i smjeha. udio sam se kako ljudi za samo mjesec-dva dana života u slobodi zaboravljaju teške uslove na frontu, u brigadama.

Na prvom sastanku redakcije dobio sam zadatak da radim na ilustraciji „Borbe“ i ostalih edicija koje su štampane u štampariji pod Klekova om.

Kako i šta raditi — ostavljeno je meni na volju. Mogu slobodno re i: data mi je potpuna sloboda umjetni kog stvaranja. Trebalo je da sam na em smisao i svrhu moje saradnje u „Borbi“ i u drugim izdanjima partizanske štamparije.

Prvo što mi se nametnulo kao ratnom ilustratoru, jeste da sva naša štampa, koju smo izdavali u onim uslovima, u stvari i nema grafi kih, ilustrativnih, tj. vjernih i dokumentovano ubedljivih priloga, jer nismo imali cinkografiju. I baš zbog toga mislio sam da u najviše mo i da budem od koristi i da u u datoj situaciji mo i dati još više ako ono, što ja budem radio, bude precizno, što uvjerljivije i jasnije izvedeno.

Uprkos pomanjkanju svakog alata, potrebnog materijala, insistirao sam na toj ideji i mislim da sam uspijevao.

Sada, poslije toliko godina, izgleda mi da sam, možda, bio u zabludi. Da sam akcenat dao svom individualnom umjetni kom izražavanju, možda bi to bio ve i i ubjedljiviji dokument, nego briga o opremi i opštem grafi kom izgledu partizanskih publikacija.

Marijan DETONI - Narod hrani partizane u Bosanskoj krajini, crtež

Ne sje am se ta no šta sam prvo, a šta posljednje uradio u Drini u. Znam samo to da mi je sve vrijeme bilo ispunjeno radom.

Pošto nije bilo linoleuma strugao sam daš ice od lipe i jelovine. Jedini alat za rezanje bio mi je stari žilet koji se odnekud našao. Na ka-žiprstu sam imao zadebljanje, tako da sam mogao prstom pritiskivati i drugu oštricu žileta bez bojazni da se porežem.

Uvijek se rado sje am života i rada u Drni u. Bilo je zanimljivo raditi u tim uslovima, slušati razgovore partizanskih novinara i umjet-nika, u estvovati u diskusijama sa toliko razli itih individualnosti.

Od svih, ne zato što je rije o ovjeku koga više nema, nego zaista zbog toga što je u sebi najviše imao prisnosti i ležernosti u opho enju sa ljudima, što su njegova inteligencija i znanje bili nenametljivi i što ga je krasila, tako da kažem, prirodna skromnost, najviše sam cijenio Vesu Maslešu.

Iznenadilo me što on nikad nije postavljao neke li ne probleme i prohtjeve. On od svojih zadataka nije nikad pravio nikakve parade. Sje-am se dobro ovog detalja: svi bi predali rukopise, a Veso nije. O svim rukopisima je prodiskutovano, a Vesinog još nema.

On je sjedio u uglu tijesne sobe, s druge strane stola glavnog ured-nika i diktirao drugarici Veri svoj lanak. On, sa nao arima od debelog stakla i lulom koju nije ispuštao iz usta, onako nemarno omotan šalom uba enim u razdrljen okovratnik, mirno i staloženo kazivao je svoje misli pune optimizma, topline za ovjeka-borca, izgovarao je rije i velike poruke...

Jednog dana za vrijeme boravka u Drini u pozvao me je i rekao mi: „Ismete, spremi se, ja i ti treba da krenemo u Petrovac.

„Dobro, družo Veso”.

Na putu za Bosanski Petrovac govorio mi je o zasjedanju Vije a narodnog oslobo enja Jugoslavije. Saopštio mi je da i a Janko, pokojni Moša Pija e, želi da li no razgovara sa mnom.

Krenuli smo poslijepodne. U Bosanski Petrovac stigli smo kada je ve pao mrak. Tada sam prvi put bio u Petrovcu. Zalio sam što ga ne mogu vidjeti zbog pomr ine.

Tu, u Petrovcu, našli smo se sa urom Tiljkom. Proveli smo duže vremena zajedno. Sretan što mogu da izmijenim misli sa jednim kolegom, a pogotovu starijim, iskusnijim borcem na kulturnom polju, pažljivo sam ga slušao i ponekad se interesirao za ovo ili za ono. Pri ao mi je i otvarao najintimnije kutke svoga srca. U svemu tome osje ao sam pri-zvuk kajanja što ga sre a, a možda i umješnost, nisu poslužili da prije iza e na oslobo enu teritoriju. Tek je prije kratkog vremena Uspio da iz Splita pobjegne u partizane. Kasnije, bi emo saradnici i radi emo na istim poslovima. Sva trojica trebalo je da idemo kod i a Janka.

Veso nas je vodio kroz neke ulice, sokake i dvorišta. Došli smo do pove e bosanske ku e na sprat. Jedva su se primje ivale njene konture. No . Grad je bio zamra en zbog opasnosti od bombardovanja neprijatelj-ske avijacije. Kad smo se popeli uz drvene stepenice na jedna od neko-liko vrata, pokucao je drug Veso-, Zatim ih je polagano otvorio.

Pred nama se ukazala mala soba koju je iz ugla osvjetljavalo slabo svijetlo lampe. Kad smo ušli u sobu zakr enu sanducima knjiga, novina

i spisa, primijetio sam za stolom postarijeg ovjeka sa nao arima. Iako sam još davno slušao o Moši Pijade, ipak me je obuzela neka osobita radost zbog susreta. Do tada ga nisam li no upoznao, a sada mi se pružila i ta prilika.

Uvijek me je ispunjavala ponosom pomisao da je slikar, moj kolega, iako mnogo stariji, poznati revolucionar i komunista.

Kad smo sva trojica ušli u prostoriju i pozdravili, Moša je podigao glavu, a zatim nao are, i rekao:

„A, to je Ismet Mujezinovi " ...

Pozdravili smo se. Poslije kra eg razgovora dao nam je vrlo kratko i sažeto direktive za rad i objasnio šta nam je glavni zadatak.

Govorio je o ozbiljnosti i važnosti posla na ure enju i dekorisanju sale u kojoj treba da se održi zasjedanje Vije a narodnog oslobo enja Jugoslavije. Precizirao je, kratko i jasno, koje portrete treba naslikati i koje parole napisati.

Na kraju nas je poblize uputio kako treba da napravimo naš prvi grb.

Sjutradan smo pošli u Biha . Krenuli smo nekim starim autobusom. Ali, zbog velikih sniježnih nameta ubrzo smo se morali iskrcati i put nastaviti pješice.

U grad, koji je ležao na modrozelenoj Uni, stigli smo no u. Zau-stavljalo nas je nekoliko partizanskih straža i patrola i tražilo od nas dokumenta.

Stigli smo pred Okružni komitet KP, koji se nalazio u bivšoj banci. Odmah smo tražili nekoga od odgovornih drugova, kako bi se sporazumjeli radi naših zadataka.

Primio nas je visok drug sa velikim brkovima. Poslije kratkog izlaganja rekao nam je, da se te no i odmorimo i da, sutra, ponovo navratimo. Na kraju je dodao:

„Moramo ekati druga Ismeta Mujezinovi a!"

„Pa ja sam Ismet Mujezinovi " — odgovorio sam mu mirno.

„Ooo, ti li si moj Ismete!?" — re e ovjek i po e me grliti.

„Jesam brate, a ti" ...

„Ja sam Skender Kulenovi !" — dodao je i nastavio da me ljubi.

Iako smo ja i književnik Kulenovi bili stari znanci iz Sarajeva, brkovi koje smo obojica pustili i nekakve uniforme koje smo nosili, u inili su da se nismo odmah prepoznali. »

Proveli smo ve e u pri i i u planiranju kako i šta da radimo u vezi sa našim zadatkom. Isto tako, porazgovarali smo i o i a Jankovim uputstvima koja nam je dao u Petrovcu.

Ve drugog dana poslije dolaska u Biha prihvatili smo se posla. Niie bilo vremena za oklijevanje, pošto je do zasjedanja ostalo samo kratko vrijeme.

Najprije smo pregledali salu. Prema i a Jankovim uputstvima napravio sam idejne skice.

Dok su jedni ure ivali dvoranu i pozornicu, uro Tiljak i ja slikali smo u prostoriji Okružnog komiteta. Ja sam radio na portretima, a Tiljak na stilizaciji grba . . .

Kada smo taj posao završili i mi smo se preselili u salu. Pomagali smo u dekorisanju i davali svoje sugestije i primjedbe na estetski izgled

dvorane. Ja sam pisao i parole. Najprije sam crvenim ukošenim slovima napisao iznad pro elja bine: „Smrt fašizmu — Sloboda naradu“!, a zatim na ogradi balkona: „Svi na front — sve za front“ ...

Najja i utisci koje sam uopšte imao u narodnooslobodila koj borbi, valjda su iz tih dana. To je ona nevi ena razdraganost gra ana a i naroda koji se slijegao iz okoline. Zatim, susreti sa delegatima iz oslobo enih i neoslobo enih krajeva naše domovine, pa partizanski borci, kuriri — dje aci, partizanke... na svakom koraku. Sve je to Biha u davalo neo- bi an izgled i nesvakidašnju sliku opšte narodne sve anosti. . .

Cijelo vrijeme dok je trajalo Prvo zasjedanje AVNOJ-a nalazio sam se u dvorani kao saradnik „Borbe“.

Imao sam dužnost da crtam govornike i delegate. Ne znam šta je sve od toga sa uvano, ali sam mnoge portrete objavio u „Borbi“ i „Narodnom oslobo enju“, glasilu AVNOJ-a.

Tih dana sam u Biha u upoznao druga Nikicu Pavli a² i ubrzo sam se s njim sprijateljio. Mnoge ve eri proveli smo zajedno. On se mnogo interesovao za umjetnost uopšte, a posebno za slikarstvo.

Isto tako, tih dana, upoznao sam se sa glumcima Kazališta narodnog oslobo enja Jugoslavije. Naro ito sam se veselio kada sam me u njima ugledao druga Ruti a i Anu Rajs, koje sam poznavao od prije rata.

Poslije Prvog zasjedanja AVNOJ-a ponovno sam se vratio u Drini .

Me utim, ubrzo je došlo do Prve konferencije Antifašisti kog fronta žena Jugoslavije u Bosanskom Petrovcu. Salu za tu konferenciju opremio je i dekorisao Pivo Karamatijevi .

Na konferenciji AFZ Pivo, Vojo i ja sjedili smo zajedno za stolom i crtali portrete delegata. Neke od tih portreta objavio sam u narednim brojevima „Borbe“.

Nekako, u to vrijeme, dobio sam nare enje da ponovno otputujem u Biha .

Imao sam zadatak da dekorišem istu salu u Biha u, ali sada za Prvi kongres Ujedinjenog saveza antifašisti ke omladine Jugoslavije (USAOJ-a).

Napravio sam skice i pokazao ih drugovima iz redakcije „Borbe“.

Iz Drini a sam otputovao u Biha sa Vojom Dimitrijevi em.

Za tu priliku, tj. za Kongres omladine, trebalo je izraditi dvije ve- like kompozicije: omladina na frontu i omladina u pozadini, koje sam zamislio za bo ne zidove sale. Vojo mi je u tome mnogo pomagao.

Drugovi u Biha u smjestili su nas kod jedne familije koja je imala lijepu ku u, u stvari malu vilu. Doma ica je bila porijeklom Slovenka. Cijela ku a odisala je isto om, urednoš u i prijatnoš u.

Sje am se kako smo se ja i Vojo ustru avali, iako smo se prethodno okupali i presvukli u isto rublje, da legnemo u tako iste postelje sa damastnim aršavima. Zaista, te prve no i, umjesto u postelju, legli smo na pod! Torbe smo stavili pod glavu, a šinjelima smo se pokrili. Ve narodne no i koristili smo se blagodetima koje nam je pružila, ta simpatti na ku a.

² Nikica Pavli , publicista iz Banja Luke, u prolje e 1943. izvršio samoubistvo u bunilu tifusa.

Prije nego što smo pošli bilo kakav rad, pošli smo u Centralni komitet SKOJ-a do drugova Lole Ribara i Rate Dugonji a, da im pokažemo skicu i utvrdimo plan našeg rada na uređenju dvorane za Kongres.

Dekoracije za Prvi kongres USAOJ-a radili smo u jednoj učionici gimnazije.

Kao i ranije, ni tada nije ostalo dovoljno vremena, a trebale su opsežne pripreme prije početka posla. Ali, omladinci, među kojima se naročito isticala drugarica Razija Omanovi³, stvarali su nam sve što smo zamislili. Razija je odnekud nabavila boje, papir, etkice, lajm. Često bi za vrijeme našeg rada dolazila i pitala šta treba da nas poslušaju. Nije propuštala da nam redovno donosi i ukusne obroke.

Osim dvije kompozicije u bojama na bočnim zidovima dvorane i Titovog portreta na pozornici, bio je postavljen i novi portret Staljina koji sam, također, ja radio, prema nekoj fotografiji iz njegovih mladih dana.

Kao i do tada, i tom skupu sam cijelo vrijeme prisustvovao i crtao delegate i prisutne goste.

Danas, poslije toliko godina, čini mi se da su na mene neki govornici i nastupi omladinaca — delegata, naročito onih sa okupirane teritorije, ostavili jaku i nezaboravnu uspomenu. Nikada, ni prije ni poslije, nisam vidio takve likove i ni čuo takve glasove, pune žara i iskrenosti kojom su izražavali svoju ljubav i odanost prema borbi za slobodu i bratstvo naših naroda.

Jedne večeri, početkom januara, u trpezariji hotela kraj stare bihačke kule, za vrijeme večere, došli su u salu Pajo Gregorić, Vladimir Nator i Ivan Goran Kovačić.

Poslije upoznavanja Goran je dobio mjesto baš do mene.

Odmah smo počeli živ razgovor. On je meni pričao o životu na neoslobojenoj teritoriji, a ja njemu svoje partizanske doživljaje.

Bio sam prisutan kada je jedna večer u kongresnoj sali Vladimir Nator stari i popularni hrvatski pjesnik, govorio omladini. I sada se sjecam njegovih plamenih riječi.

Drugog dana naročito me uzbudilo to što sam imao sreću da prisustvujem večeri na kojoj je bio i drug Tito. Kada nisam vidio od čije strane.

Omladinci i ostali prisutni zamolili su drugu Tita da priča o sebi, o svom djetinjstvu, i o svojoj borbi.

Tada sam prvi put čuo, iako je on skromno i kratko govorio, njegovu biografiju, ono što sam intimno već duže vremena želio da saznam.

Večera je bila priređena u hotelu „Bosna“. Tito je sjedio u prvom elju stola, postavljenog na podijumu u gornjem dijelu sale.

Poslije završetka Kongresa ostao sam u Bihaću. Radio sam u Propagandnom odsjeku AVNOJ-a kojim je rukovodio Veselin Masleša. Njegovi saradnici su bili: Stefan Mitrović, Tasa Tanasije Mladenović, a ja i učuro Tiljak vodili smo likovnu propagandu. Ušli smo i oslovljavali drugu Vesu sa „ministar“, a on nas „na elnicima“.

Ja i učuro dobili smo prizemni stan od dvije-tri prostorije. Nabavili smo potreban inventar, a isto tako i materijal nužan za naš slikarski rad.

³ Razija Omanović, član OK SKOJ-a za okrug Drvar, poginula 25. maja 1944. godine prilikom njena koga desanta na Drvar.

Tih dana naše jedinice oslobodile su neki grad u Lici ili negdje drugdje, i izgleda po zahtjevu i a Janka, evakuisale ve e koli ine papira, boje, etkica itd. Neko me je obavijestio da se sav taj materijal nalazi kod druga Moše.

Otišao sam i zatekao ga u jednoj prostoriji na spratu ku e, odmah preko mosta na Uni, u donjem Prekounju, u današnjoj ulici 27. mart br. 3. Mislim da se u toj ku i nalazio tada CK SKOJ-a.

Kad sam ušao u prostoriju zatekao sam i a Janka kako kle i sav zaokupljen sortiranjem slikarskog pribora, crta eg papira, boja, kistova i svega ostalog, što je za nas, slikare-partizane, izgledalo nedoku ivo.

Tek poslije kra eg vremena opazio me je, digao glavu i uzviknuo: „Marš napolje!”

Ostao sam zbunjeno gledaju i ga.

„Ne dam ništa!” — dodao je.

I dalje sam ipak stajao u nedoumici. Znao sam da on voli šalu, ali me je ovo ipak zbunilo.

„Hajde, hajde!” — rekao je napokon s osmjehom.

Zbunjenost me je prošla.

„Evo, ovo je za tebe!” — pokazao mi je ve u hrpu odvojenu na stranu.

Godilo mi je što je mislio na mene.

Pa ipak, poslije kra e stanke, u tivo sam protestovao:

„Ci a Janko, ja smatram da ova hrpa treba da bude mnogo ve a!”

„Kako to ti smatraš?” — upitao je on.

„Ne radi se samo o meni, i a Janko, nego o itavoj jednoj slikarskoj radionici u kojoj treba da razvijamo što ve u aktivnost” . . .

Poslije obrazloženja mog zahtjeva i iznošenja naših planova, on na onu ve moju, izdvojenu hrpu dodade još dosta slikarskog materijala.

Dok smo vodili taj dijalog, primjetio sam hrpicu slikarskog pribora na koju je Ci a eš e bacao poglede. Osjetio sam da je to namijenio sebi. U tim trenucima mogla se osjetiti njegovu veliku želju i nada da e, bar na momente, mo i da slika. Ali, sumnjao sam u to i zato sam ga žalio, jer sam znao koliko je okupiran drugim važnim poslovima koje su mu, tih dana, nametale dužnosti, prilike i doga aji.

Trebalo je da mnogo što-šta još doživi i podnese, i tek poslije oslobo enja Jugoslavije rijetko je oteo koji trenutak za slikanje.

Da se vratim našoj slikarskoj radionici.

Mi. zaista, nismo, trebali izmišljati posao i tražiti inspiracije za teme. Dobijali smo skoro svaki dan porudžbine i zahtjeve sa svih strana.

Osim ilustracija i opremanja listova i asopisa, radili smo na izradi raznih plakata: mobilizacija, pomo ranjenicima, pomo Narodnooslobodila koj vojsci.

Da bi sve to mogli umnožavati, a u nedostajanju bilo kakvih štamparija, litografija i cinkografija, došli smo na ideju da to radimo šablonom. Izra ivali smo šablone i umnožavali plakate u dvije-tri boje. Bilo je vrlo uspjelih rješenja.

Umnožavanje plakata obavljala je posebna radna grupa omladinaca. Naravno, oni su to radili strogo po našim uputstvima. Osnovni materijal i sredstva bili su pak-papir, boje u pigmentu, lajm i flit-šprice.

U to vrijeme uro Tiljak je, osim toga, bio okupiran radom na izradi klišeja za obveznice Zajma narodnog oslobođenja koje je odštam-pala štamparija „Borbe“ u Drini u.

Ja sam se, da bih ostvario želju boraca i naroda da vide lik Tita, bacio na posao da umnožim njegov portret. Radio sam ga prema poznatoj fotografiji sa titovkom. Napravio sam tri šablona i tako postigao efekat portreta u više boja.

Tih dana crtao sam po prirodi i druga Ivana Ribara, predsjednika AVNOJ-a. Ali, na žalost, nisam stigao da napravim šablone za umnožavanje njegovog portreta, jer je uslijedila četvrta ofanziva.

Prostorije naše radionice bile su, osim toga, i sastajalište mnogih drugova, rukovodilaca i umjetnika.

Nije bilo dana, a da se kod nas nije našlo nekoliko njih. Ta mala, skromna slikarska radionica pri Propagandnom odjeljenju AVNOJ-a, postala je, u neku ruku, klub partizana-umjetnika.

Vodili su se razgovori o svemu i sva emu. Razmatrana je situacija na frontovima, u nas i u svijetu, a najviše se sanjarilo o slobodi i planovima poslije rata.

Naj eš i gosti u našoj slikarskoj radionici bili su, osim Veselina Masleše, i drugovi: Mladen Ivekovi, Tasa Mladenovi, Simo Miloševi, Pavle Savi, Stefan Mitrovi i drugi, a najredovniji je bio Goran Kovačić.

Svako jutro došao bi nam Goran i čitao novo pjevanje svoje poeme „Jama“. On je imao običaj da se s ve eri povu e i piše. Osim toga, volio je da citira Selija i Jesenjina kao i neke fragmente iz svojih ranijih pjesama.

Slušao sam i posmatrao tog mladića i nikako nisam mogao da se pomirim sa svojim prvim utiskom. Naime, kada sam ga prvi put video, ostavio mi je utisak jednog seoskog ilkoša, razbarušene kose i neobi nog držanja. Nije u prvi mah odavao utisak suptilne naravi, a kad tamo, on je isključivo i samo živio kao poeta!...

Nama je, katkada, u toku posla bio nametljiv i smetao, ali smo ga uvijek rado slušali.

Pored svega toga, i tada u Bihaću, bogatio sam svoju kolekciju crteža. Kad god sam imao prilike crtao sam portrete, scene i predjele na koje sam nailazio i koji su me, kao slikara, privlačili.

Žao mi je i nikada ne mogu prežaliti da je to sve propalo. Naročito mi je žao mog „Dnevnika u crtežima“.

To je bila knjiga pove eg formata, od nekih 150 listova divne bijele hartije. Našao sam je u Duvnu, u tamošnjem samostanu. Ona je tamo služila za upisivanje utisaka posjetilaca i gostiju samostana. Čim sam je vidio sinula mi je ideja da u nju crtam, koliko god je to moguće, svaki dan, sve što kao slikar doživljavam.

Iako je to bio još jedan teret u mojoj vojnoj torbi, podnosio sam ga kao nešto meni osobito drago. Veselio sam se svakom novom crtežu.

Bilo je tu mnogo crteža, sa marševa, zastanaka, iz mjesta stanovanja, likova rukovodilaca, ranjenih boraca, naroda, djece, staraca... sa datumima i legendama. Ponekad sam uz crteže unosio i duže bilješke, u stvari, tekst dnevnika.

Samo da napomenem neke radove iz tog izgubljenog „Dnevnika u crtežima“.

Imao sam čak 7–8 crteža Save Kovačevića, nekoliko crteža Tita, Ribara, Dugonjića i drugih. Tu su bili i mnogi likovi nacrtani za vrijeme Prvog zasjedanja AVNOJ-a, Prve konferencije AF2 i Prvog kongresa USAOJ-a.

Moja kolekcija, kao i pribor koji sam uspio sakupiti, a koji mi je bio neophodan kao slikaru, postao je obilan, čak i prevelik s obzirom na težinu vojne opreme i na snagu jednog ovjeka. Uza se sam uvao još i primjerke novina, časopisa — sve ono što je u to vrijeme kod nas objavljivano.

U četvrtoj neprijateljevoj ofanzivi, napuštaju i Bihać, kretao sam se u ešelonu AVNOJ-a. Tu su bili i drugovi: Veso Masleša, Stefan Mitrović, Tasa Mladenović, Bruno Tiljak i Goran Kovačević.

Imali smo na raspolaganju zaprežna kola i dva jahača konja. Smjenjivali smo se, na putu do Glamoč. Čas su jedni, a čas drugi jahali.

Na tom putu, u stvari, našem povlačenju u četvrtoj neprijateljevoj ofanzivi od Drvara do Glamoča, bili su poseban problem izbjeglice iz Banije, Like i Korduna.

Svi smo mi, prema svojim mogućnostima i prilikama, vodili brigu o zbrinjavanju i povlačenju nepregledne kolone izbjeglica. One su na sve nas ostavljale tešku i tužnu sliku, kakvu može da donese samo rat.

Nezaboravna mi je slika, iz doline, na putu od Prekaje do Roča: desno i lijevo planine pokrivene snijegom, dolina siva i kamenita, presječenjena bijelim tragom. Ovijek bi rekao nekakav sniježni put, a, u stvari, to je bilo prosuto perje iz jastuka. Izbjeglice, na izmaku snage, bacale su sve suvišno.

Ne znam ni sad zašto, ali taj trag od perja budio je u meni sliku neegidnog, neobjašnjivog, pa čak i stravičnog.

Na istom putu, dolaze i u dodir sa mnogim drugovima iz raznih jedinica, neko mi kaže da se sa banijskim jedinicama kreću i moj stari prijatelj Mladen Caldarević i njegova drugarica Milka i da se stalno raspituju za mene.

Gorao sam od želje da ih što prije vidim, jer već niz godina nisam ništa čuo o njima. Uvijek smo se nekako mimoilazili. Tek u istočnoj Bosni, poslije oslobođenja Tuzle, našao sam se sa Mladenom i Milkom.

Isto tako, saznao sam da se u tom opštem pokretu, koji je ličio na seobu naroda, nalazi i moj kolega-slikar Marijan Detoni.

Naša grupa, poslije dolaska u Glamoč, smjestila se u kuću u jedne muslimanske obitelji. Tu smo ostali 1–2 noći i udobno se odmorili.

Ujutru, prije doručka, Goran Kovačević nam je čitao 12. pjevanje svoje velike poeme.

Preko dana izlazili smo van grada, jer su bombardovali neprijateljevi avioni.

Tada sam posljednji put bio sa Goranom i napravio sam nekoliko crteža njegovog lika.

Upravo kada smo se spremali za pokret pozvao me je Veselin Masleša na kratak razgovor. Pokazao mi je depešu druga Marka. U njoj je drugi Marko saopštavao želju drugu ure Pucara Starog, da ja u em u

sastav grupe Agitpropa Oblasnog komiteta Komunisti ke partije za Bosansku krajinu.

„Želiš li me u Krajišnike?“ — pitao me je Veselin Masleša.

Teško mi je bilo to odmah odgovoriti. Ve smo se toliko zblížili i srodili, da mi je bilo teško i pomisliti na bilo kakav rastanak.

Ali injenica da bi se tamo opet našao sa mojim starim dobrim prijateljima i drugovima Nikicom Pavli em, Skenderom Kulenovi em, Milanom Gavri em, Vilkom Vinterhalterom i drugim, isto tako me je privla ila. Zato sam ostavio drugu Veselinu Masleši da on odlu i o tome:

„Kako ti kažeš, družo Veso, ja u tako i u initi“.

On mi na to odgovori:

„Pa hajde, kad te drug Stari traži“.

„Dobro“.

„Mo i eš, vjerujem, više koristiti tamo nego na ovom našem putu, koji e se ko zna kada i gdje završiti“.

Oprostili smo se srda no i prijateljski. Nisam ni sanjao da ga više nikad ne u vidjeti.

Prema uputstvima koja su mi tada data, trebalo je da se vratim na Mliništa, pa vozom preko Srnetice i Oštrelja u Drvar. Re eno mi je da se Oblasni komitet KP za Bosansku krajinu nalazi u Drvaru.

Na put sam krenuo sa Štefanom Mitrovi em i Tasom Mladenovi em. Oni su tada dobili zadatak da se privremeno vrate i da pomognu oko smještaja izbjeglica.

Rastali smo se u Vagnju. To je onaj isti Vaganj kroz koji sam prošao na putu od Glamo a za Drini , prilikom odlaska u uredništvo „Borbe“.

Kad sam došao na Mliništa saznao sam od tamošnje partizanske straže da naš partizanski voz više ne saobra a. Na Oštrelj je ve bio prodro i svaki as se mogao pojaviti neprijatelj.

Nije mi preostalo ništa drugo nego da se vratim u Vaganj, pa preko Rora i Prekaje u Drvar.

Taj me je put mnogo iscrpio. Pored vojni ke opreme, nosio sam sa sobom kožni kofer i u kojem sam odvojio jedan dio, teškom mukom sakupljenog, slikarskog pribora i glomazan „Dnevnik u crtežima“. Drugi, ve i kofer moga pribora, slikarskih radova i raznih partizanskih edicija, ostao je kod slikara ure Tiljka.⁴

Na povratku, u nekom zaseoku kod Rora, sreo sam se opet sa Štefanom Mitrovi em i Tasom Mladenovi em. Bili su zaokupljeni poslovima oko zbrinjavanja izglednijih i promrzlih izbjeglica. Prialili su me i dali mi da se okrijepim i odmorim. Odatle sam nastavio put preko Prekaje za Drvar.

U Prekaji sam saznao da je Oblasni komitet tu i da priprema stalni smještaj u Zupici kraj Prekaje.

⁴ U jeku etvrte neprijateljeve ofanzive, negdje u bespu u Šatora „zaglavio“ je mali kožni kofer sa „Dnevnikom u crtežima“ i ostalim slikarskim radovima i priborom. Istu sudbinu doživio je i onaj ve i koji je odnio uro Tiljak. On ga je ostavio na uvanje nekom postarijem Muslimanu kraj Prozora, ali ga je taj ovjek spalio, boje i se da ga ne otkriju neprijateljevi vojnici. Pored ta dva kofera sa slikarskim radovima. „Dnevnikom u crtežima“, slikarskim priborom i raznim štampanim «tvarama i izdanjima partizanske tehnike, još na Igmanu mi je propala prva kolekcija crteža i pribora (nap. autora).

U Oblasnom komitetu KP za Bosansku krajinu srda no su me prihvatili. Svi su se radovali mom dolasku, od druga Starog, kome sam dao pismo — moju poveznicu — od Vese, pa do Habije, našeg intendanta, vedrog borca iz Banje Luke, na čiji sam se humor teškom mukom navikao, pogotovu, kada je htio šalom i smijehom da nam zabašuri sljedovanje.

Već drugi dan imao sam pune ruke posla kao i svi ostali drugovi iz Agitpropa i Tehnike Oblasnog komiteta.

Trebalo je organizovati i izvršiti sve pripreme da bi redovno izlazile „vijesti“, „bilten“ i list „Sa fronta slobode“. Morali smo osposobiti radio-aparate i obezbijediti za njih akumulatore, da bi mogli slušati i bilježiti najnovije radio-vijesti.

Isto tako, valjalo je što prije osposobiti štampariju i sve ostalo za normalan rad.

Dobili smo dvije kuće. Oko svega toga Nikica, Vilko, Milan Gavri, Skender, Diko, Bogdan Osmica i drugi bili su angažovani od jutra do mraka.

Sa Oblasnim komitetom prešao sam Šator. Poslije probijanja sa Šatora našao sam se u Podgrme u. Opet sam se vratio u Zupicu, pa u Otaševac, Boboljuske i sve tako dok nisam prešao u Stab 3. korpusa.

Kao šef Propagandnog odsjeka u Štabu 3. korpusa, poslije dužeg krstarenja po centralnoj Bosni, prešao sam u isto nu Bosnu i ostao tu sve do odlaska u oslobođeni Beograd, u Propagandno odjeljenje Vrhovnog štaba.

ISMET MUJEZINOVI

SJECANJA NA BIHA

Za vrijeme dolaska proleterskih i udarnih brigada naše vojske na elu sa Vrhovnim štabom u Bosansku krajinu, nalazio sam se u rejonu Prozora. Odatle sam sa drugom Ivanom Milutinovi em došao kolima do Mliništa, gdje je u to vrijeme boravio Vrhovni štab. Desetak dana poslije toga rasporedili su me na rad u Redakciju „Borbe“ koja se nalazila u Drini ima kod Bosanskog Petrovca. Poslije dolaska u Redakciju, kao likovni umjetnik dobio sam zadatak da radim na prelomu lista „Borba“, kako one „matore“ tako i one „juniorske“, kako smo ih mi tada nazivali. Pored toga radio sam na prelomu i na tehni koj opremi i ostalih naših izdanja, brošura, listova i proglasa.

Sa materijalom smo veoma oskudjevali pa je bilo vrlo teško nešto dobro tehni ki izraditi, pogotovo kad su bila potrebna ve a slova ili klišeji. Za velike naslove, recimo, za plakate, trebalo je napraviti specijalni kliše svakog pojedinog naslova, a materijala nije bilo. Dovijali smo se na razne na ine. Kliše a smo izra ivali na linorezu ili drvetu. Kad su se ra-dila od drveta, veliku pomo nam je pružio 'stari Dido Kecman. On je pronalazio drvo, rezao ga i gla ao, a mi smo provjeravali da li je dovoljno glatko i da li mu debljina odgovara našoj štamparskoj mašini. Tek kad bi sve to bilo ispravno uzimao sam drvo i obi nim nožem, koji je ido izradio u svojoj primitivnoj radionici, pristupao bih izradi klišea. Sve smo to radili s voljom i s velikom ljubavlju. U stvari, ta volja i ljubav nadokna ivali su pomanjkanje tehni kih sredstava.

Neposredno poslije oslobo enja Biha a, upu en sam, prema nare e-nju Vrhovnog štaba u grad na modro-zelenoj Uni da radim na tehni kim pripremama za Prvi kongres Ujedinjenog saveza antifašisti ke omladine Jugoslavije. Kad sam stigao u Biha , zatekao sam tamo Ismeta Mujezinovi a, uru Tiljka i Piva Karamatijevi a, a nešto kasnije stigao je i Ma-rijan Detoni. U oslobo enom gradu našao se prili an broj likovnih umjet-nika. Dekoracija sale za Prvi kongres Usaoja povjerena je Ismetu Mu-jezinovi u i meni. Kad smo obilazili zgradu i salu da bi se dogovorili kako i na koji na in da je dekorišemo, palo nam je odmah u o i da su bo ni zidovi sale pogodni za ilustrativno dekorisanje, jer su plohe bile prostra-ne. Dogovorili smo se da zidove sale tako i dekorišemo. Prilikom raz-rade naše zamisli pala nam je napamet ideja da je potrebno dati preko cijelog zida dvije stvari — borbu i pomo frontu. Tad je bila vrlo aktuelna parola: „Svi na front, sve za front“. Drugi dio parole „sve za front“ radio sam ja, a prvi dio „svi na front“ Ismet. Ismet je crtao skice, konsulto-vali smo se dok nije došlo do realizacije.

Kad su skice bile gotove bila nam je potrebna prostorija za rad. Dodijelili su nam jednu prostoriju u bivšoj gimnaziji i dali kao pomo gru-

pu omladinki i omladinaca me u kojima se nalazila i Raza Omanovi . Pokojna Raza dobila je zadatak da nam nabavi sve potrebno da bi realizovali našu zamisao. Njena pomoć bila nam je, zaista, dragocjena i ona se trudila da nam nabavi, takore i i nemoguće. U to vrijeme vladala je velika oskudica u mlijeku, ali ona nam je obezbijedila dovoljne količine da bismo rastvorili boju da se ne bi brisala.

Drugog papira za parole i ostale crteže nismo imali, osim pakpapira. Da bi dobili potreban format prinuđeni smo bili da tabake pakpapira lijepimo ljepljivom vrpcom. Radili smo dan i noć i posao je relativno brzo završen.

Kad smo s tim bili gotovi uvidjeli smo da i grad treba dekorisati. No za to je bio potreban veći i broj zastava, a njih je bilo veoma malo. Čak smo morali da bojimo neko platno i da od njega izrađujemo zastave. Pored toga, pojedine parole štampali smo u štampariji u Drini ima, a kako su štamparske mašine bile male tražili smo da se izrade u najvećem mogućem formatu. Neke parole su štampane u nekoliko dijelova da bi postigli što veći i format. Zatim smo te dijelove lijepili.

Ostao mi je u živom sjećanju dolazak u Bihać naših velikih pjesnika Vladimira Nazora i Ivana Gorana Kovačića. U augustu njihovog dolaska 5. januara 1943. godine, priredila je u Bihaću svečana akademija. Poslije akademije priredila je večera u hotelu „Bosna“. Prisutni su bili drug Tito i skoro svi članovi Vrhovnog štaba. Nazora i Gorana tad sam prvi put vidio. Pokojni Nazor odmah je poeo da se tuži drugu Titu kako ga neka doktorica maltretira. U pitanju je bila drugarica Olga Dedijer. U stvari, pokojni Nazor je za vrijeme puta do Bihaća bio pokvario stomak pa mu ona nije dozvoljavala da jede, te se on zbog toga na nju tužio. Zali se i na to da nije mogao da spava, da mu izvjesne stvari smetaju, itd. Tužio se i na nju pa mu je doktorica naredila da mora da se okupa i da da odijelo da mu se opari, a to sve bilo mu je neugodno. Pored svega toga, Nazor je negdje dobio i pišću (svrab).

Goran, iako sam ga tom prilikom prvi put vidio, ostavio je na mene neobičan prijatan utisak. I po spoljašnjosti odavao je utisak pravog poete. Iako nema nikakve sličnosti sa Jesenjinom, smatrao sam ga našim Jesenjinom. S njim sam proveo dosta vremena i zajedno smo prošli kroz četvrtu i petu neprijateljevu ofanzivu sve do Goranove tragične pogibije u jeku pete ofanzive.

Pored slikara, književnika, profesora, doktora i ostalih kulturnih radnika u Bihaću se nalazio i priličan broj naših poznatih glumaca. Oni su bili veoma aktivni. Kazalište narodnog oslobođenja odigralo je značajnu ulogu ne samo u Bihaću, već na cijeloj slobodnoj teritoriji. Mnoge njegove članove poznao sam još od ranije. Među njima, na primjer, Vjeku Afrić koji je jedno vrijeme prije rata radio u Sarajevu, zatim Junusa Medovića, Salku Repka i druge. Kazalište je skoro svaki dan davalo predstave. Scenografska rješenja davali su sami članovi Kazališta jer nije bilo sredstava za neke krupnije zahvate pa se išlo na sasvim jednostavna, savremena rješenja, onakva kakva se danas praktikuju na najsavremenijim scenama. Jedini rekviziti na pozornici bili su kulise, neka platna i donekle osvjetljenje.

Po etkom decembra održana je u Bosanskom Petrovcu konferencija Antifašističkog fronta žena Jugoslavije. I za taj skup bila je potrebna

pomo umjetnika. Ja i Pivo Karamatijevi pozvani smo u Bosanski Petrovac da dekorišemo salu u kojoj će se konferencija održati. Kako tamo nije bilo čak ni pakpapira, nabavili smo i ponijeli nešto materijala iz Bihaća. Konferencija je održana u bivšem Sokolskom domu. Mi smo pokušali da popunimo praznine između u prozora i ostale slobodne površine likovima žena već poznatih revolucionarki i boraca koje su svojom borbenošću i aktivnošću u prednjačile u organizaciji žena. Tada smo dali lik žene-borca, koja je za nas, tada, značila veoma mnogo. Pored portreta pokušali smo da realizujemo temu žena-borac i ženu političkog radnika kako govori na konferencijama. Tu našu zamisao relativno smo dobro realizovali. Osim toga, za cijelo vrijeme održavanja konferencije nas dvojica smo crtali portrete žena koje su govorile. Od tih portreta nešto je danas sačuvano, nešto se nalazi i u umjetnici galeriji u Sarajevu. Eto, recimo, onaj rad koji se nalazi u sali za konferencije žena i plakat „žena danas“ — žena s puškom, to je rad Piva Karamatijevi a iz onog vremena, a rad „Pored spaljene kuće i ognjišta“ — majka koja nosi dijete u naručju — radio sam sam. Ostalo su, uglavnom, bili portreti.

VOJO DIMITRIJEVI

PRVA PARTIZANSKA BALETSKA PREMIJERA

četvrti novembar 1942. godina. Pošla je bitka za Staljingrad. Ulazimo u oslobojeni Bihać. Prolazimo ulicama. Gledam kako se neprijatelj uporno branio — drvele ispred stare Bihaćke tvrđave posećeno je do temelja mitraljeskom vatrom. Objektiv svoje foto-kamere (kojom sam do tada snimio dosta akcija) upravo sam prema ovim detaljima, da ih zabeležim dok ih vreme ne zbrise.

Dolazimo do mosta na Uni, koji ne samo da spaja dva dela grada, već se s njega pruža i divan pogled na ovaj stari bosanski grad.

Konačno smo posle dužeg vremena opet u civilizaciji. Pogled mi se zaustavlja na nekoliko električnih železnih stubova, razbijenih topovskim mećima. Skrećem pažnju Joži Ruti u da ćemo konačno moći napraviti pravu predstavu na pozornici, s električnim osvetljenjem, a ne osvetljenu karbitušama i petrolejskim lampama, kao što se to činilo pre sto godina i do tada na našim partizanskim improvizovanim pozornicama. Razgovor vedar, optimistički preneo se na celitavu grupu Kazališta narodnog oslobođenja. Imamo, jedini u okupiranoj Evropi ogromnu oslobođenu teritoriju. Obilazimo mesta od Slunja, Bihaća, Petrovca, Drvara, Glamoča, Livna, pa sve do Duvna — čak u sopstvenim autobusima i vozovima, zarobljenim od neprijatelja. Jedna petina Jugoslavije je u ovim novembarskim danima 1942. godine bila slobodna. Tada nismo ni mislili šta nas sve i koliko još dugo čeka do konanog oslobođenja zemlje.

Naveće smo bili razmešteni po stanovima. Zajedno s Afrićem dobio sam sobu u kući i prijatnih domaćina. Čak smo imali i kupatilo. Čudan je osećaj okupati se u toplom pravom kupatilu nakon tolikog vremena.

Drugog jutra stupili smo odmah u akciju: pronaći i materijal i pripremiti novu predstavu za borce i narod. U Bihaću smo meću građanima, koji su najsrdačnije želeli da nam pomognu, i u knjižarama, pronašli dosta knjiga i pozorišnih dela. Izabrali smo Nušićeve „Sumnjivo lice“. Vjeko Afrić, kao dobar poznavalac Nušićeva, odmah je počeo s uvećavanjem.

Kako je moja profesija pre rata bila balet, Lola Ribar me je pozvao i predložio (pošto postoje uslovi) da napravim pravi balet, jer smo do tada igrali samo folklorne igre. Pošto u Bihaću nisam pronašao note za balet, predložio sam kompozitoru Nikoli Hercigonji da napiše muziku, a ja ću je već koreografirati i uvećati. Rok za pisanje muzike i koreografiju — svega dvanaest dana. U normalnim uslovima skoro nemoguće. Ali, šta se može. Rat je. Treba sve brzo raditi, pa makar to bila i umetnost.

Jedina profesionalna balerina u ekipi bila je Anika Radošević. Inače, igrale su još Nada Borozan i Dara Tatalović. Za ovaj balet zamolio sam još i Junusa Mećedovićeva, glumca, da i on igra.

Prvi akordi muzike partizanskog baleta „Okupator“ ulti su se na pravom klaviru ve nakon pet dana od zamisli i ideje. Uspevamo. Hrabrio sam tokom rada Nikolu, koji do tada nije komponovao muziku za balet. Vežbali smo dan i no . To treba pripremiti za Prvo zasjedanje AVNOJ-a i za Prvi kongres USAOJ-a, koji e se održati ovde, u Biha u. Nas e gledati delegati AVNOJ-a i omladine iz itave Jugoslavije.

Balet bez kostima i kulisa ne e biti ono što je zamišljeno. A to sve treba nabaviti. Otišao sam kod Ivana Milutinovi a.

— „Milutine, potreban mi je materijal za predstavu. Dosta platna, svile i kože za baletske patike. Pravim veliku predstavu, nije to više partizanija. Moramo pokazati gra anima Biha a da ak i balet imamo“, — govorio sam mu, hvale i se.

— „Druškane moj, da ne pretjeruješ ti malo u svojim zahtevima. Sve možeš dobiti osim kože, jer to je potrebno za vojsku“, — mirno je odgovorio Milutin.

— „Pa valjda ne mogu da igram bos“, — upadoh mu u re — „Po mojoj koncepciji, neophodno je da imamo kožne patike“, — nastavio sam uporno.

— „A ti onda menjaj koncepciju. Kožu ne možeš dobiti. Sna i se kako znaš“.

Još) su ostala svega dva dana do sve ane premijere. Muzika napisana, koreografija postavljena, samo nije sve uvežbano onako kako bih ja hteo. Na pozornici napravljene prave kulise. Sašili smo kostime i kona no uvežbavamo osvetljenje, da bi finale baleta bilo što efektnije.

I kona no, došao je dan tako željno o ekivane premijere. Još tog jutra održao sam poslednju generalnu probu. Sve je spremno, osim — kožnih patika koje nikako nisam mogao nabaviti, bez obzira na sve moje intendantske veze. Ali, setio sam se re i druga Milutina: „Sna i se kako znaš“, i — snašao sam se. Zamolio sam jednog druga da mi donese iz papirnice tubu tuša za crtanje, i na vunenim selja kim arapama nacrtao sam i izvukao tušem patike.

Evo, ve mora po eti i naša baletska ta ka. Poslednji dogovor s elektri arom; najve i reflektor odozgo uperiti na nas u finalu, kada mi simboli no, kao pobednici, kre emo prema kulisi. To je poenta igre i „glavni“ tehni ki potez.

Još jednom gledam iza pozorišne zavese u gledalište kroz malu rupicu. U prvom redu ve sede drugovi Tito, Marko, Cika Janko, Lola Ribar i drugi. U drugom redu vidim Vesu Maslešu i Pavla Savi a. Do njihove kritike držim mnogo, jer su to stare Parižlije, koji su gledali dosta baletskih predstava.

Zavesa se diže. Nikola Hercigonja po e na klaviru pijanisimo... U sali potpuna tišina . . . udan ose aj . . . Da li u uspeli u onome što sam zamislio? . . . Tu su, kona no, i borci, gra ani i seljaci, koji nikada do sada nisu gledali tako nešto — balet. Da li e razumeti?

Cim sam se pojavio na pozornici, misli su nestale. Zaneo sam se i uživeo u ono — što sam interpretirao.

Kulminacija pažnje gledalaca nastala je u dramskom momentu scene borbe s okupatorom za oslobo enje. Publika je sa velikom pažnjom pratila svaki naš pokret. I kona no, dolazi finale igre u kojem Anika i ja idemo prema svetlu — simbolu onoga što dolazi. Ali — od svetla ništa!

Potpuna tama ... I najednom, rasvetli se čitava dvorana. Električar je u uzbuđenju, pogrešno spojio žice, i umesto nas, osvetlio čitavu publiku u dvorani. Nakon trenutne zbunjenosti, shvatio sam situaciju, dao znak Aniki i krenuli smo zajedno prema publici ... Prolomio se ogroman aplauz ...

Neposredni kontakt s publikom bio je još više uspostavljen na ovaj način, nego da je bila ostvarena moja zamisao.

Uspeh je bio ogroman. Svi su mi čestitali, a ja sam im objašnjavao kako bi to sve još „bolje“ ispalo da sam imao prave kožne patike, a ne one moje nafarbane čarape. Ali — nikome nisam priznao za onaj nesporazum, defekt sa reflektorom.

Da, takva je bila prva partizanska baletska premijera na oslobođenoj teritoriji u Bihaću, novembra 1942. godine.

20R2 SKRIGIN

KULTURNO-PROSVJETNI RAD U OSLOBOĐENJ CAZINSKOJ KRAJINI¹

Poslije oslobođenja Cazina, Sreski komitet KPJ za srez Cazin formirao je Sekciju za agitaciju i propagandu pri SK KPJ i zadužio Šemsu Tabakovića, Esada Berberovića i Nijazu Hadžiselimovića da u njoj rade. Komunistima koji su radili u srezu Cazin stavljeno je u zadatak, pored ostalog, i da formiraju kulturno-prosvjetni odbor u Cazinu, organizacije antifašističkog fronta žena, da organizuju izbor rukovodstva Narodnooslobodilačkog saveza omladine Bosne i Hercegovine (NOSOBiH) za srez cazinski, zatim da formiraju pionirsku organizaciju u Cazinu i da što više razviju agitaciju i propagandu za NOV kroz predavanja, usmene i zidne novine, radio-vijesti, štampu, priredbe, preko zborova i drugih formi, da raskrinkavaju ustaške, etničke i petokolonaške elemente, da popularišu oružano bratstvo Srba, Hrvata i Muslimana, i da pripremaju i mobilišu narod svog kraja za oružanu borbu.

Na jednom od svojih prvih sastanaka Sekcija je odlučila da u Cazinu organizuje izbor Kulturno-prosvjetnog odbora.

Pošto nisu postojali uslovi da se odmah izabere taj odbor, a radi hitnosti i važnosti rada na tom sektoru, pri Opštinskom narodnooslobodilačkom odboru formiran je Dom kulture.

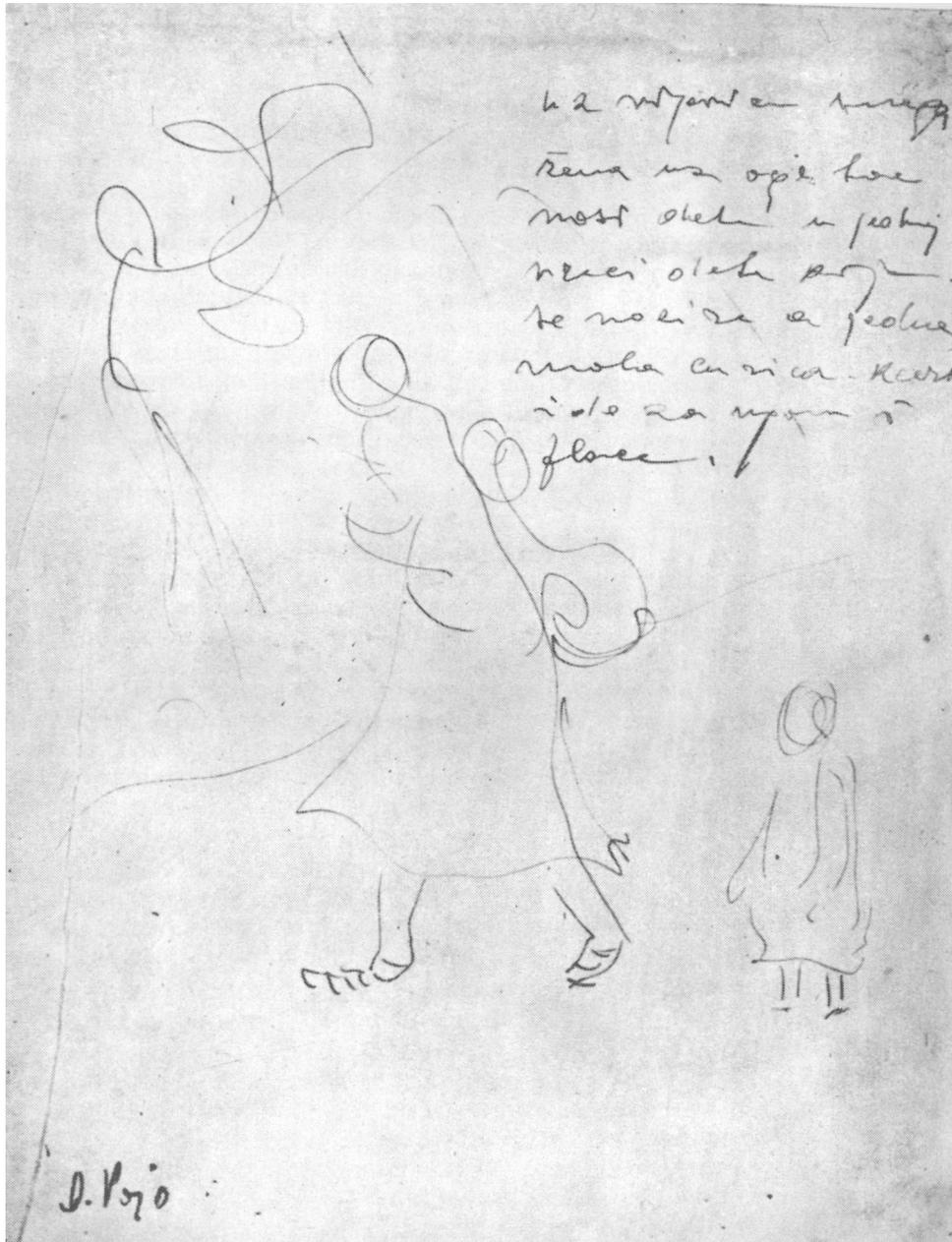
U Domu kulture u Cazinu osnovane su, 20. novembra 1942. godine, slijedeće sekcije (grupe):

pjevački hor, recitativni hor, biblioteka, muzički (svirački) zbor, usmene i zidne novine i radio-vijesti sa radio-aparatom i zvučnikom.

Te sekcije (grupe) i ranije su radile, ali do 20. novembra 1942. godine to nije bilo dovoljno organizovano. Tad je zakazana i skupština na kojoj je trebalo izabrati i odbor NOSOBiH-a. Međutim, na skupštinu je, zbog nedovoljne pripreme, došlo svega 24 omladinca, pa ona nije održana. Da se ne bi gubilo u vremenu, izabran je privremeni odbor u koji su ušli: Esad Pozderac, Ismet Adilagi, Šemsa Corali, Šero Sulejmanagi i Sefik Alagi. Privremenom odboru stavljeno je u zadatak da radi s omladinom do skupštine, i da dobro pripremi skupštinu omladine.

Privremeni Opštinski odbor NOSOBiH-a održao je 23. novembra 1942. godine sjednicu. Na njoj je konstatovano da zbog pomanjkanja iskustva Odbor nije dovoljno shvatio svoj zadatak i da u radu nije postigao značajnije rezultate. Odlučeno je da se zakaže skupština omladine Cazina za 24. novembar 1942. godine, na kojoj će se izabrati Opštinski odbor omladine, da bi ona mogla po etički intenzivnije i organizovanije da radi.

¹ Iz neobjavljenog dnevnika potpisanog.

Vojko DIMITRIJEVIC - Žena sa dvoje djece, crtež iz etvrte neprijateljeve ofanzive

Sekcije (grupe) Doma kulture u Cazinu nisu sve mogle odmah da po nu intenzivniji rad. Biblioteka, muzi ki (svira ki) zbor, usmene i zidne novine i radio-vijesti sa radio-aparatom i zvu nikom pokazali su u izvršavanju svojih zadataka dobre rezultate. Prvi broj usmenih novina održan je u Cazinu, 22. novembra 1942. godine. One su ponovljene sjutra dan i prisustvovalo im je oko 130 ljudi. Sadržaj je bio slijede i:

Uvodna rije (u njoj je objašnjen zna aj usmenih novina); Pred drugu rusku zimu; etnici i etni ka zlodjela; Dje iji logor u Staroj Gradiški; Pobjeda kod Biha a; Podzemni rat u Staljingradu; Žanjemo našu pšenicu; Pjesma rijeke Une — recitacija; U strahu su brze noge; i Zagreb protiv Paveli a; Pjesma o Volgi i Ka uša — solo-pjesme.

Program je, zaista, ostavio snažan utisak na okupljeno gra anstvo. To se moglo vidjeti po u eš u u diskusiji, i iz pitanja koja su gra ani upuivali odgovornim partijskim rukovodiocima. Taj uspjeh podstakao je aktiviste da pripreme i drugi broj usmenih novina, ali sa još boljim sadržajem.

Usmene novine s istim programom održane su 27. novembra 1942. godine u selu Osretku. Posjeta je bila mnogo ve a. Pored mještana iz Osretka prisustvovali su i seljani sela Vrela i Gradine. Bilo ih je preko 500, pa je i uspjeh bio mnogo ve i nego u Cazinu. Prisutni su tražili da im se pojedine ta ke iz programa po nekoliko puta ponove.

Poslije usmenih novina održana je i konferencija. Na njoj su govorili komandant mjesta, sekretar Opštinskog NOO Cazin i jedan lan SK KPJ iz Cazina.

Poslije toga je narodno veselje trajalo sve do zore.

Kakav je zna aj imao taj skup vidi se i po tome što se iste no i dobrovoljno javilo 40 omladinaca za našu vojsku, za „Cazinsku brigadu“, kako smo je tada nazivali, iako još nije bila ni oformljena.

Iste no i, iako je narod tih sela bio prili no oplja kan, za novoosnovanu Bolnicu i Dje iji dom u Biha u prikupljeno je dosta pokriva a, posteljine i hrane. Ujutru je sav prikupljeni materijal natovaren na dvojka kola i upu en Komandi podru ja u Biha u.

Poslije uspjeha prvih usmenih novina u Osretku, njihov sadržaj umnožili smo i poslali u druga sela da se i ona njime koriste.

Ekipa je otišla 3. decembra 1942. godine u selo Stijenu, jer je baš tog dana bio zakazan i zbor za izbor prvog opštinskog NOO. Odbor je biran za sela Stijenu, Pištalinu, Miostrah, Majeti e i Glogovac. Posjeta je bila mala. Seoski NOO Stijena nije izvršio nikakve pripreme niti je obavijestio stanovništvo da do e na zbor.

I pored toga, u Stijeni su te ve eri održane usmene novine kojima je prisustvovalo samo oko 50 seljaka.

Zbog neaktivnosti i labavog odnosa prema zadacima, aktivisti iz Stijene pozvani su na odgovornost i stavljeno im je u zadatak da u ine sve za 9. decembar 1942. godine, i da temeljito pripreme novi zbor. Istovremeno, zakazali smo i usmene novine sa nešto proširenim programom.

Na zboru u Stijeni, 9. decembra 1942. godine, izabran je Opštinski NOO, zatim su održane usmene novine sa proširenim programom. Pored navedenog programa, pjeva ki bor iz Cazina otpjevao je „Hej Sloveni“ i „Padaj silo i nepravdo“, a Diletantska sekcija iz Cazina prikazala je ske eve: „Partizan Rade pušta domobrane ku i“ i „Tri gluhonje“.

I ovom prilikom javio se izvjestan broj dobrovoljaca za „Cazinsku brigadu" i prikupljena je izvjesna koli ina priloga za Bolnicu i Dje iji dom u Biha u. Sve je to odmah poslano u Biha .

U selu Pjani ima zakazan je 7. decembra 1942. godine zbor. Na njemu je trebalo da se izabere NO odbor opštine Pjani i koju su sa-injavala sela Pjani i, Mutnik, Gata i Krndija. Istog dana su u Pjani u zakazane i usmene novine. Ista grupa otišla je u Pjani e i održala usmene novine s istim sadržajem.

Zbor, konferencija i usmene novine bili su masovno posje eni. Prisutni su bili ve inom iz sela Gata i Krndije, dok iz sela Mutnika i Pjani a, gdje živi muslimanski živalj, nije ih bilo dovoljno.

Sagledavši situaciju, izvršena je analiza i došlo se do zaklju ka da se aktivisti iz Pjani a nisu uopšte angažovali, ni izvršili bilo kakve pripreme za zbor, dok su aktivisti iz Gate i Krndije u inili sve da zbor i konferencija uspiju. Da bi, donekle, popravili takvu situaciju, komunisti iz Cazina pošli su u sela Mutnik i Pjani e i izvršili agitaciju me u muslimanskim življem. Uspjeli smo da Muslimani u ve em broju prisustvuju konferenciji i usmenim novinama.

Nakon konferencije situacija je bila sasvim druk ija i me u muslimanskim stanovništvom.

I ovdje su usmene novine doživjele veliki uspjeh, naro ito kod Muslimana. Iz izlaganja oni su mogli da sagledaju našu borbu, da se osvje-de e u izdajni ki rad londonske izbjegli ke vlade i izdajni ku ulogu Pa-veli evog ministra i doglavnika — Muslimana Džafer-bega Kulenovi a i drugih zlo inaca — ustaša.

Poslije narodnog veselja prijavio se izvjestan broj boraca za našu vojsku i prikupljena je pomo , ne baš tako mala, koja je upu ena u Biha .

Slijede eg dana, 10. decembra 1942. godine, održane su usmene no-vine u Ostrošcu. Poslije njih održana je konferencija i prikupljena je do-brovoljna pomo .

U Ostrošcu je bilo prisutno preko 400 stanovnika, i to ve inom Mu-slimana. Za razliku od sela Pjani a, ovdje su Muslimani sasvim pravilno shvatili ulogu i zna aj borbe. Ve ina ih je znala i za ulogu KPJ u našoj borbi, i aktivno je radila za narodnooslobodila ki pokret.

Uzrok takvog stava Muslimana u ovom kraju leži u tome što su ko-munisti iz Cazina radili u ovom podru ju još od po etka ustanka. Ti akti-visti bili su: Munib Muranovi , Idriz Muratagi , Meho Alibabi , Redžo uzeli i tadašnji šef stanice Cazin—Srbijani, Mihajlovi , koji je bio Hrvat, i od po etka ustanka aktivno radio za NOP. Preko njega održavana je veza izme u Cazina i Podgrme a.

Ostrožac je tada prikupio veliku materijalnu pomo za Bolnicu, De-iji dom i zimsku pomo za vojsku. Isto tako, prijavilo se dobrovoljno oko 30 omladinaca za našu vojsku, dok je izvjestan broj ve ranije otišao u NOV. Pored toga, nekoliko omladinaca priklju ilo se novoformiranoj Biha koj eti koja je tada bila na vojnopoliti kom kursu u Cazinu.

Usmene novine prema umnoženom materijalu, održane su i u Ve-likoj Kladaši, Vrnogru u i Pe igradu.

Uporedo s održavanjem prvog broja usmenih novina, pripreman je slijede i broj. Me utim, u me uvremenu je formirana kulturna ekipa koja

je mnogo šire pokrenula kulturnu djelatnost i masovnije djelovala u ovom kraju, pa su usmene novine dobile drugi karakter.

Pjeva ki i recitativni hor Doma kulture u Cazinu osnovan je 8. decembra 1942. godine. Hor je u početku imao 40 članova i odmah je po sebi s radom. Istoga dana formiran je i tamburaški zbor od 7 članova i diletantska grupa od 15 članova.

Uvidjelo se da sve te grupe veoma uspješno rade i narod Cazinske krajine ih je dobro i primao. Tako je formirana kulturna ekipa Doma kulture u Cazinu, koja je ubrzo postala jedan od važnih faktora za masovno okupljanje, političko uzdizanje i prosvjetno vanje naroda tog kraja.

Ta ekipa organizovala je, 18. decembra 1942. godine, veliku priredbu u Cazinu. Program je bio sljedeći:

1. Uvodna riječ s osvrtom na političku situaciju kod nas i u svijetu.
2. „Hej Sloveni“ — pjeva hor kulturne ekipe.
3. „Partizan Rade pušta domobrane kući“ (ske) — izvodi diletantska grupa kulturne ekipe.
4. „Bera i kukuruza“ — horska recitacija — izvodi recitativni hor kulturne ekipe.
5. „Tri gluhonje“ (ske) — izvodi diletantska grupa kulturne ekipe.
6. „Padaj silo i nepravdo“ — pjeva hor kulturne ekipe.
7. Partizanske i ruske pjesme — solo-pjesme.
8. „Hadži Loja“ — pozorišni komad — izvodi diletantska grupa kulturne ekipe.

Priredba je vanredno uspjela i održana je u novoizgrađenoj sali, u zgradi bivšeg sreskog načelnstva. Posjeta je bila vrlo velika.

Isti program, osim tačke „Partizan Rade pušta domobrane kući“, izveden je u Bihaću 19. decembra 1942. godine pred prepunom salom. Uspjeh u Bihaću bio je, zaista, neekvivan. Gotovo sve tačke, sem ske i pozorišnog komada, morale su biti na zahtjev gledalaca ponovljene.

Poslije povratka iz Bihaća, 20. decembra 1942. godine, isti program izveden je u Ostrošcu. Uspjeh ni ovdje nije izostao.

Sli ne priredbe održali smo još u toku 1942. godine i početkom 1943. godine u Pećgradu, Velikoj i Maloj Kladuši, Šturliću, Čoraliću i Tržankim Raštelama. Svugdje je narod dobro primio program i, razumljivo, uspjeh nije izostao.

Kulturna ekipa iz Cazina mnogo je doprinijela da se narod detaljnije obavijesti, da pravilno sagleda ciljeve naše borbe, da je pomogne i aktivno učestvuje u njoj. Poseban uspjeh ekipe je u tome što je stvorila oružano bratstvo i jedinstvo između Srba i Muslimana u tom kraju. Rezultat svega toga bilo je formiranje 8. krajiške brigade u kojoj su sastavili baš sinovi i kćeri iz ovog kraja.

Biblioteka. U Cazinu je postojala pri Gradskoj knjižnici i biblioteka sa izvjesnim brojem knjiga. Dobre knjige iz nje odmah su prenesene u biblioteku Doma kulture.

Da bi biblioteka imala što više knjiga, jer je interesovanje čitalaca bilo veliko, sprovedena je akcija prikupljanja knjiga na dobrovoljnoj osnovi u Cazinu. Za nepunih 7 dana u biblioteci se našlo preko 1000 knjiga. Građanstvu je omogućeno da svakodnevno dolazi u knjižnicu i da čita knjige.

U itaonici se svakodnevno mogla dobiti i naša partizanska štampa, „Borba“, „Krajiški partizan“ i bilteni, tako da je narod mogao pratiti zbivanja i događaje i iz naše štampe.

Itaonica sa bibliotekom bile su u to vrijeme, zaista, stecište građana, a naročito omladine. Prostorije u kojima su bile smještene biblioteka i itaonica nalazile su se u glavnoj ulici, i imale su tri odeljenja. U svakom od njih nalazile su se po zidovima parole. Štampa je brižljivo uvana, a i ista a je bila dobra. Za takav red itaonice i biblioteke ima najviše zasluga omladinka Zdenka Pavlović i njena majka, koje su se gotovo neprekidno nalazile u itaonici.

I itaonica i biblioteka imale su veliki uticaj na građanstvo, koje se uvjerilo da naša štampa iznosi samo istinu i energično se bori protiv laži i izopačavanja.

Kulturno-prosvjetni odbor. Građani Cazina trebalo je da izaberu Kulturno-prosvjetni odbor 29. decembra 1942. godine. Izboru je prisustvovalo 80 Cazinjana. Broj je svakako mali, ali kad se uzme u obzir da su na skupštini bili prisutni samo pozvani onda je taj broj ipak bio zadovoljavajuć.

Uvodnu riječ održao je Šemso Tabaković, član, a kasnije sekretar, SK KPJ i bivši učitelj u Cazinu. On je podvukao značaj kulturno-prosvjetnog rada, zatim je govorio o razvoju kulture kroz istoriju i o njenim rezultatima. Podvukao je paralelu između tzv. fašističke „kulture“ i kulture u Sovjetskom Savezu. Naročito se osvrnuo na fašizam, koji „uništava kulturne tekovine, naše spomenike, pali sve što je lijepo i od vrijednosti. Na hiljade i hiljade ljudi — umjetnika, književnika, ubijeno je i mučeno po fašističkim tamnicama ...“

Poslije uvodne riječi pristupilo se izboru kulturno-prosvjetnog odbora.

Odbor nije opravdao povjerenje, isuviše je sporo radio i kasno reagovao na nastale događaje. Zbog toga se odmah moralo preći na druge forme rada. Sekcija za agitaciju i propagandu pri SK KPJ morala je odmah da interveniše i da se pronađe druga organizaciona forma kako bi se bolje uključila u rad i efikasnije djelovala. Svi zadaci koje je trebalo da izvrši Odbor prebačeni su na Dom kulture, odnosno na njegove pojedine sekcije. Kad je formirana kulturna ekipa pri Domu kulture, ona je preuzela sve obaveze i primjerno ih izvršavala.

Tako smo, 5. januara 1943. godine, održali sastanak Kulturno-prosvjetnog odbora i ponovno postavili plan rada i zadatke. Reorganizovane su sekcije i prošireno rukovodstvo.

Na istom sastanku razmotrene su i kulturno-prosvjetne prilike u našem srezu. Obrađena je naročito pažnja na rad škola, a naročito kako nastavnici i učitelji drže predavanja i da li ima djelatnosti neprijatelja u školama.

Isto tako donesena je odluka o osnivanju analfabetskih tečajeva svugdje gdje je to moguće, a naročito u mjestima gdje se nalaze škole ili veće zgrade (bivša žandarmerijska stanica, kafane, gostionice itd.).

Na tom sastanku date su potrebne direktive svakoj sekciji pojedinačno, i energično je traženo da se one dosljedno izvršavaju. Sekcije su tada dobile, uglavnom, ove zadatke:

1. Prosvjetna sekcija da organizuje nesmetan rad školama, te ajevima i da za to izradi program;

2. Agitprop sekcija da u zajednici s tehnikom sekcijom stalno piše i iste prigodne parole, da drži predavanja, uređuje zidne i usmene novine, da sredi tehniku, umnožava vijesti i da obavještava narod o svim važnijim događajima;

3. Diletantska, muzička sekcija, pjevački i recitativni hor spajaju se u kulturnu sekciju (ekipu), i njoj se postavljaju zadaci da stalno održava priredbe, da osniva knjižnice, da obezbijedi kolektivno čitanje štampa i da djeluje na vojnopolitičkom kursu, i

4. Sportska sekcija treba da održava gimnastičke takmičenja kursista. Isto tako i po selima treba organizovati takmičenja u narodnim igrama (momačke trke, bacanje kamena s ramena, skakanje, a gdje je to moguće, i nogometne utakmice).

Na kraju tog sastanka odlučeno je da se uredi čitaonica i okolina Doma kulture.

Kako je ranije navedeno, od svih tih sekcija najaktivnija je bila kulturna sekcija (ekipa) koja je izvršavala u potpunosti zadatke. Ali, i druge sekcije su doprinijele da je kulturno-prosvjetni rad bio sve intenzivniji.

NIJAZ HADZISELIMOVIC

ŠKOLA U PRATE EM BATALJONU VRHOVNOG ŠTABA

Na Oštrelju se uz Vrhovni štab nalazio i njegov Prate i bataljon. Skoro stalno sam se nalazila sa borcima iz tog bataljona i prišla sam im sve što god sam znala, što sam pročitala, uredila, ušla, filmove koje sam gledala. Svake večeri okupljali bi se oko vatre i pričali. Borci, željni znanja, slušali su kazivanje raširenih o njima, bez daha, ne trepćući. Nikad im nije bilo dosta.

Na Oštrelju je Prate i bataljon i formiran a ja sam postavljena za zamenika političkog komesara i postala partijski rukovodilac u Prate-em bataljonu.

Moja najdraža uspomena iz tog perioda jeste škola u Prate-em bataljonu. Ta škola nastavila je da radi u Bosanskom Petrovcu, a i kasnije po grupama u Bihaću. Mislím da je Bataljon bio jedna od retkih jedinica, koji je na političkim osnovima proradio dalje od četiri glave istorije SKP (b), negde do NEP-a.

Mi smo u Bataljonu formirali pravu školu, koja je radila kao, kasnije, Narodni univerzitet u Bihaću. Borci su učili prirodne nauke, matematiku, srpskohrvatski jezik itd., zapravo sve ono što je potrebno da zna kulturni čovek.

Od nekakvog vagona napravili smo učionicu. Umesto pravog školskog zvona koristili smo se jednom starom klepetušom, koja je, valjda, skinuta sa nekog ovna. Njome je svaki dan u 8 časova označavan početak nastave. Predavanja su držali dr Sima Milošević, Pavle Savić, Fjodor Mahin i drugi. Ja sam se starala o organizaciji i popunjavala sam praznine u rasporedu. Osnovcima su prisustvovali svi borci, naravno, osim onih koji su bili na dužnosti. Izostanaka nije bilo, a interesovanje boraca prevazišlo je sva naša otkrivanja.

Kad smo se premestili u Bosanski Petrovac, Prate i bataljon smešten je u posebnu kuću. Izmeću ostalog, nabavila sam za školu i globus. Kad sam se sa globusom u ruci približavala kući i gde su se borci nalazili, oni su pokušali sa prozora da nešto dobacuju. Pošto sam ušla u kuću u okupili su se oko mene isto kao i u školi i pokušali da se gurkaju i u glas pričaju. U toj galami gurnuli su i srušili globus. Na to je Mandić dobio: „Jesam li vam ja rekao da Zemlja ne može da stoji već mora da tresne. Ne možeš ti mene da ubediš da je to tako“.

I, zaista, predavao i, mahom ljudi koji su se bavili naukom i bili profesori univerziteta, trudili su se da im daju sve što znaju. Doduše, to nije bilo po nekom unapred izrađenom programu i specijalnim pedagoškim metodama, ali postojala je želja u predavača da slušaoci nauče i da im prenesu sve što znaju.

Ta škola je na mene ostavila najja i utisak od svih u kojima sam bila, a naro ito po interesovanju slušalaca. Ve inom nismo imali ni hartije ni sredstava za pisanje te smo vodom, koja se topila od snega sa cokula, crtali po podu i nešto objašnjavali. A kada je Biha oslobo en, prvo što su doneli borci Prate eg bataljona bila je školska tabla i kreda. To je bila najve a nagrada za naš pedagoški rad.

etvrta ofanziva onemogu ila je dalji rad škole u Bataljonu.

BRANKA SAVIC

DRUG MASLEŠA NAS JE KRITIKOVAO

Dvadeset etvrtog decembra 1942. godine, uo i Prvog kongresa Ujedinjenog saveza antifašisti ke omladine, diletantska grupa Centralne vojne bolnice, koja se tada nalazila u Biha u, održala je priredbu sa programom u sali bioskopa „Central”. U izvo enju programa su u estvovali ve inom ranjenici i bolesnici, odnosno oni drugovi koji su ve bili zalije eni ili pre-zdravili, i manji broj osoblja bolnice.

Nešto bolje uvježban i malo dopunjen program, dali smo ponovo 7. januara 1943. godine u sali Doma kulture u Biha u. Pozorišna grupa jednjedinice, koja je boravila tih dana u gradu, obavijestila je bila gra anstvo, da e održati priredbu tog dana. Me utim, ona je hitno morala da krene pa nije imao ko da nastupi. Jedan drug iz Agitpropa Centralnog komiteta KPJ upitao nas je, da li mi možemo da izvedemo neki program, jer je narod ve obaviješten o priredbi. Poslije kra eg konsultovanja u Upravi, odgovorili smo da možemo.

Kao konferansije najavljivao sam ta ku po ta ku programa. Po-brali smo dosta aplauza, a nekoliko drugova poslije programa su nam estitali na uspjehu.

Sjutradan je u kancelariji Uprave bolnice zazvonio telefon. Javio sam se. Neko je tražio komesara. Kad sam mu odgovorio da komesar nije tu, on se predstavio:

— „Ovdje Masleša”.

— „Da potražim komesara?” upitao sam ga.

— „Ne, ne moraš, nego mi reci da li je tu neko od onih drugova koji su odabirali program za priredbu koju ste sino dali u Domu kulture”.

— „Jeste, u estvovao sam i ja”.

— „E, pa dobro, onda reci drugu komesaru pa do ite sutra k meni. da se nešto dogovorimo. Ja sam u zgradi...”

Lijepo nas je primio, ponudio cigaretama i raspitivao se za stanje u bolnici. Posebno ga je interesovalo kako je organizovan politi ki i kulturno-zabavni rad sa bolesnicima.

Kad smo prešli na razgovor o programu priredbe, on nam je rekao:

— „Bilo je ta aka koje su sasvim dobro uspjele i to je pohvalno. Treba i ubudu e da nastavite tako. Od posebnog je zna aja i to što su i drugovi invalidi masovno u estvovali u izvo enju programa. Ali me interesuje kako ste došli na ideju, da mijenjate stihove iz Gorskog vijenca?”

— „Naš kulturno-prosvjetni odbor se sastao prije priredbe da analizira program”, — po eo sam da mu objašnjavam. „Kad smo itali stihove u kojima se pominje bog, jedan drug iz odbora re e da to nije u duhu linije naše Partije. Uz to je dodao, da on ne e da u estvuje u horu

koji pominje boga, jer on u njega ne vjeruje. Razvila se onda živa diskusija o tome da li da uopšte izvodimo ovu ta ku ili da je izbacimo. Jedni su bili za to da recitujemo sve, onako kako je Njegoš napisao, ali ve ina je bila protiv. Zaklju ili smo da ne bi bilo pravilno da na jednoj strani agitujemo protiv vjerskih zabluda, a na drugoj da uveli amo boga. Na kraju smo se složili da izmjenimo tekst."

— „A šta mislite, jeste li pravilno postupili?" — upitao nas je drug Masleša.

Obojica smo se pogledali i onako, kroz zube progovorili:

— „Pa, mislimo da jesmo".

— „Eto, vidite, to nijeste smjeli uraditi"! Malo je zastao i upitao nas je odakle smo.

— „Srbijanac, iz Kragujevca", — odgovorio je komesar.

— »A, ti?"

— „Crnogorac, iz okoline Cetinja", — dodao sam.

— „A da li si ti išao u kakvu školu?" — upitao me drug Masleša.

— „Jesam, u gimnaziju. Baš pred rat, završio sam maturu."

— „Eto, vidiš, ti, Crnogorac, i još ak, pa da dozvoliš da napravite takvu grešku. Vi, izgleda, ne znate ko je Njegoš. Ni vi, ni ja, niti ma ko od nas," — nastavio je drug Masleša, „ne smije u tu im djelima, a pogotovo ne u Njegoševim i djelima drugih klasika, ni slova, ni zapete, a kamo li itave stihove da mijenja. To nikako niste smjeli da uradite".

Nismo imali šta da mu odgovorimo i razgovor se brzo završio. Drug Masleša nam je pred ristanak rekao:

— „Uбудu e, kad budete odabirali program za priredbu, neka uvijek neko od vas do e da se posavjetujemo i dogovorimo šta bi bilo najbolje da spremite".

Izašli smo pomalo „razo arani" ovim susretom. Od druga Masleše o ekivali smo prije neku pohvalu, nego kritiku.

Sjutradan smo potražili u gradu tekst „Gorskog vijenca" i na sljede o j priredbi hor je recitovao onako kako je u knjizi pisalo:

(Bas solo) „Bješe oblak sunce uhvatio,

(Basovi) Bješe goru tama pritisnula,

(Tenor solo) Pred oltarom plakaše kandjelo,

(Tenori) Na gusle se strune pokidale,

(Soprani) Sakrile se vile u peštere

(Basovi) Bog se dragi na Srbe razljuti,

Za njihova smrtna sagriješenja .. ."

Smjenjivali su se glasovi tenori, soprani i basovi, pominjao se bog i grijehovi... ali niko nam nije rekao da smo pobožni.

AMAC NA KUPI

*Malen si, uzak, trošan,
al' ti me ipak nosiš,
amce na Kupi!
Sve kamenje mojih briga,
sve gvož e mojih mržnja,
sve olovo mojih ekanja,
prenosiš preko vode.*

*Al' i sve moje nade,
ljubavi, ežnje, zanose
tobom e onkraj r'jeke,
što korito joj biva
široko i duboko
da d'jeli od Dobra Zlo.
udo ti za mene postaješ:
galija, l'jepa, velika,
koja po moru plovi
k Otoku Spasenja.
U nje su vesla od naše
naj vrš e hrastovine,
i jarboli tesani
u lugu, gdje se rodismo,
i jadra, što su kod nas
i tkana i šivena,
i zastave, što znadu
erdefe naših žena.*

*Maleni trošni amce
na mutnoj Kupi,
uradi, što i sa mnom:
do ekaj sve, što trpi!
Prenesi c'jelu Hrvatsku
na onu stranu vode,
na teške al' svete putove
poštenja i slobode!*

Koncem prosinca,

1942.

VLADIMIR NAZOR

BIŠ U, BUDI NAM KOLJEVKOM!

NASA SE BUDU NOST I NASA SRE A OVDJE SADA RA A

Govor Vladimira Nazora na Akademiji u Biha u 5. I 1943. koja je bila priređena u čast njegovog dolaska¹

Drugovi i družice!

Kad sam sa svojim drugom Ivanom Goranom Kovačevićem pobjegao iz glavnog grada takozvane Nezavisne Države Hrvatske (koja zapravo nije ni **Nezavisna**, ni **Država** pa bogme, ni **Hrvatska**); kad sam prolazio preko ravnica i šuma i preko tri rijeke da stignem u ovaj bosanski kraj, nisam znao, kamo zapravo idem. A kad sam, napokon, sretno stigao do cilja, veoma me obradovalo što sam baš u Biha u. Obradovao sam se ne samo jer je Biha poznata, lijepa i uredna varoš na Uni jer sam u njoj došao do drugog predsjednika Ribara i do drugog zapovjednika Tita, nego tako e, jer se naša nova sudbina gradi baš u mjestu, što se Biha em zove. Drevan ar i drevnu mo ima to ime za sve Hrvate, a najviše za naše ljude iz primorskih krajeva. Biha se, drugovi i družice, zvalo i mjesto gdje su, u davno vrijeme, tamo pokraj žala morskoga, negdje izme u Trogira i Kaštela blizu Splita, naši drevni župani i banovi, po eli da dižu nove dvore, da postavljaju temelje našoj prvoj, doista nezavisnoj državi. Ne može biti puki slu aj što se sada gradi naša nova zajedni ka budu nost naša nova država u mjestu, što se zove baš onako kako se zvala i koljevka naše prve slobodne države! Biš u grade, ko da bijaše su eno ve odavno, da se u tebi zgodi ono, što mi danas u tebi gledamo. A što je nakon duge seobe i stradanja uspjelo našim pradjedovima uraditi u Biha u kraj mora, uspjete i partizanima, u Biha u na Uni ispod Plješivice. Kad na sve to mislim, ne mogu ne izraziti svoju radost što se nalazim baš ovdje, što gledam kako Biš ani žive, emu se raduju, i zavirujem u njihove ku e, stiskam njihove ruke. Ovdje vidim kako se sastalo bradsko kolo. Muslimani, Pravoslavni i Katolici našli se napokon skupa. Obistinila se stara rije da samo nevolje progonstva i stradanja zbližuju valjane ljude. Muka i trpljenje su najja a veza. naj vrš i element kojim se ljudi zbiju u jedno, da sami, od sebe, sazidaju zgradu svoje budu nosti.

Slava i dika Biha u, gdje se, u ovom istoriskom asu, postavljaju temelji vaše zajedni ke sre e!

Ali ta naša budu a sre a oslanja se na nešto, što je izvor naših dosadašnjih uspjeha, i što e nas dovesti do kona ne potpune partizan-

¹ Fotokopija teksta govora u arhivi Muzeja Avnoja i Pounja u Biha u.

ske pobjede, a to naša mla arija, muška i ženska; to je omladina iz sviju naših krajeva, s ravnica i planina, sa slapova naših rijeka i valova našeg Jadranskog mora. Veseli me, što je sada gledam i ujem. Čast što mi je mladi i ovdje iskazuju ne smatram kao po čast što je iskazuju meni, ali no, mojoj polu elavoj glavi i mojim sijedim vlasima, no kao želja da svojim vatrenim oduševljenjem trgnu iz drijemeža i ogriju za svetu ideju i ona srca, koja bi, možda, htjela ostati hladna i mlitava pod izlikom, da su ve dosta kucala, i da ih protekle godine sile na pasivno posmatranje i mirovanje. Omladina najbolje osje a što je pravo. Ljudsko srce — dok je ovjek živ — uvijek gori. Stariji veli mla emu: „Radi, pregni, ali . . . polako, oprezno, pametno!” Mla i pak veli starijem: „Mudro je to, ali, bez takozvane naše neopreznosti i naglosti, koješta ne bi ni zapo elo!” Mene svi guraju me u starije, pa e i me u starce, ali sam ja uz mlade, uz njihovu smijenost, uz njihovu neopreznost, uz njihovu želju da presko e svaki plot, svaki jarak, svaki potok, ne gube i vrijeme na traženju gazova, brodova i mostova. Mi, Hrvati i Srbi, katolici, pravoslavni i Muslimani, u trku naroda, izgubili smo i previše vremena; žuri nam se; nama je sada tr ati, juriti i preskakivati, da ne zakasnimo, da budemo napokon sebi glava, nikada više tu em konju rep, tu em dvorištu plot, tu o j rijeci most.

Zahvaljujem se omladini ne samo na sklonosti što je meni li no iskazuje, nego tako er i u ime svih starih ljudi, kojima oslabljena fizi ka snaga više ne pušta držati pušku u ruci ili do i usred zime amo, po teškim i .pogibeljnim putevima. Negda su Mladi gotovo zazirali od Starih, i obratno. Sad je nastalo drugo, novo, doba; jedna visoka, i nacionalna i socijalna ideja, veže sve skupa; izjedna ili smo se u gledanju na svijet; zajedni ke su nam nade i težnje; jedan je duh, kojim sada dišemo; što je premlado hitro žive i dozrije; što je matoro, osvežuje se; uz druga Tita, uz druga Ribara sve biva jedno, u istom plamenu.

Mogli bismo ovdje, u Biha u, proglasiti nešto što izgleda na prvi mah kao neka fraza, a zapravo je od velike važnosti u sudbonosnim a- sovima; mogli bismo javiti svima ovo: „Kao što više nema ni šovinisti - kih Hrvata i šovinisti kih Srba; kao što više nema šovinisti kih Katolika, šovinisti kih Pravoslavaca i Muslimana, nema tako e više ni bijesnih i ludih Mladih ni bojažljivih, mudrijaških Starih. Proglašujemo da smo svi Mladi, jer naš narod po inje tek sada da svojim duhom diše, da gradi iz temelja svoju pravu Muževnost.

Naša se budu nost i naša sre a ovdje sada rada.

Biš u, budi nam kolijevkom!

Družo Tito, vodi nas k pobjedi!

Družo Ribare, pokaži staze i puteve!

A sve vas neka juna ka partizanska sre a i odsada svuda vjerno prati!

VLADIMIR NAZOR

JUNAŠTVO JE PRESTALO BITI IZNIMKA

Kad je Goran, prvih dana mjeseca siječnja 1943., došao s Vladimirom Nazorom iz Zagreba na osloboeno područje, priređena je u Bihaću akademija u čast Vladimira Nazora (5. I 1943.), na kojoj je Goran održao ovaj govor:

Drugovi i drugarice!

Ono, što su pjesnici itavog svijeta sanjali, zašto su se umjetnici svih zemalja borili, iako ne s puškom u ruci, jer im ta sreća nije bila uvijek dana, ostvarujete danas vi, svojom, u punom smislu, junačkom borbom za slobodu i najosnovnija prava čovjeka. Heroje i junakinje, koje su pjesnici svih vremena samo zamišljali, vidimo ovdje na svakom mjestu, i tako je heroizam, junaštvo, prestalo biti iznimka, već je ono zakon i općenita pojava. Kad bi svaki od vas ispričao svoje događaje iz ove teške, ali najslavnije borbe za narodno oslobođenje, svaki taj događaj imao u sebi toliko upravo čudesnih, nevjerojatnih junačkih djela da dostaju za epopeje. Ali vi ih sami smatrate običnom pojavom, iako ona nadmašuje sve podvige junaka romantičnih tj. pjesničkih djela. Plemenitost te borbe, postupci prema krvniku neprijatelju, ma da je on možda najbestijalnije usmrtio vašeg oca, vašu majku, vašu sestru, vašeg brata, uzvišeniji su nego u svim djelima najidealističkih pisaca i pjesnika. S vašom borbom oživjela se poezija, pjesništvo je postalo stvarnošću, običnom pojavom, koja se u svim svojim najfinijim nijansama, riječi i djelom, manifestira svakoga dana. To sanjano bratstvo, ta sanjana jednakost, pravda, dobrota taj najviši smisao ljudskog života postao je ovdje, pred nama, stvarnošću. I vi, drugovi i drugarice, razumjeti da smo mi pjesnici i umjetnici zajedno sa svojim snimama samljeveni, toliko smeteni, kao onaj, tko bi se našao u slapu jarke svjetlosti i u valu mirisa, ne mogu i da otvore oči, da se mirno nagleda, i ne mogu i doći do daha, da duboko, s užitkom udahne. Mene osobno hvata gotovo strah u želji da umjetnički obuhvatim ovu stvarnost i sve njene ljepote, hvata me strah, kao kad bi mi tko kazao: skupi sve svijetle, sunčane zrake i mahni njima kao zlatnim maramama pravde i slobode oko sebe. Na tome svijetlu mene, drugovi i drugarice, obuzima još veće nesnalaženje, jer sam izašao iz mraka, gdje se sjaj mogao samo sanjati i gdje se moglo samo plakati, gdje se moglo samo naricati, jecati ili kriknuti u znak protesta ili duboko, u sebi, zabijaju i greviti i krvavo nokte u dlanove. Uvjeren sam, da i moj veliki i slavni drug Nazor (s pravom nazvan pjesnikom sunca, ma da je napisao mnoge teške i mračne pjesme o našoj tmući,

tmini, mraku i obamrlosti) osje a intenzivno tu istu uzetost, gotovo nemo pred veli inom. Zato se nemojte iznenaditi, što u na ovoj Akademiji, koja je dana u njegovu ast, pro itati svoje teške i mra ne stihove. Oni e vam ipak pokazati, da su hrvatski pjesnici duboko osje ali i u zidinama tamnice strahote, koje se vrše nad njihovim narodom, i da su na njih reagirali. U strahotama, koje su borci za slobodu podnosili s nevjerojatnim heroizmom, sa smiješkom na usnama, mi smo vidjeli samo zalag score svijetle budu nosti, jer — kako kaže veliki engleski- pjesnik i borac za slobodu gr kog naroda, Byron:

*Svijetli duše Misli nesputane,
Slobodo! u mraku sjaš ko dan,
Zato, jer srce, srce tvoj je stan
I tek zbog tebe ono ko rob pane.*

*Kad su ti djeci teške negve dane,
Negve i crni u podrumu mrak,
Krik svaki bješe za pobjedu znak,
A uzdah krilo slobodi da grane.*

Zaista, drugovi i drugarice, svi krikovi naših utamni enih boraca dozivaju slobodu, a krila njihovih uzdaha donose je svakim asom sve bliže. I zato ujte ovu možda vama danas malo tu u reakciju na fašisti ka klanja, ali iskrenu i iz tamnice jedino mogu u. Tada se utite samo ovjekom, sa svim njegovim animalnim i humanim svojstvima. Sjediti izme u zagreba kih zidova, hodati kraj ustaških lešinara i slušati svakoga dana užase, koji zvu e kao pri a iz tisu u i jedne strašne no i, bila je naša sudbina. Jedna od tih strahota o stotinama nevinih leševa, koji plove našim rijekama, postala je mojom pjesmom:

LEŠEVI PUTUJU

*Leševi plove, njišu se i plove.
Zeleni, modri, teški, naduveni,
Krupnjaju, rastu, kao da se tove,
I onda stanu, tiho okupljeni,
Kraj obale crne.*

*Jedan o drugog neoprezno zapne,
Posko i naglo, ko od neke volje,
A gnjilo uho iznad vode napne,
Nad mutne vale, što uz njih grgolje
Kraj obale crne.*

*Nožni se palac na talasu ziba,
Namiguje, kao da se šali:
„Tko kaže za nas, da smo hrana riba?
Gle! Od njih mi smo tako odebljali!
Kraj obale crne.”*

*Strašno, ko rana, zijevaju im usta,
A voda, pljušte iz njih, u njih, zbori:
„Lažu! Od mene trupla su im tusta!”
A prelije ih grubo, i žubori
Kraj obale crne.*

*Pa kao da ih neman rijeke lupka,
Da požure se, dok bi htjeli stati,
Jer kad e prestat ova strašna kupka,
Kad e im jednom odmorište dati
Kraj obale crne.*

*Zašto im uže, što vratove resi,
Prezrenu milost još jednom ne vrati,
I o dub stari opet ih objesi,
Da bi se mogli mirno odmarati
Kraj obale crne.*

*Zašto taneta, posuta po trupu,
Ne otežaju, na dno ih odvuku,
Da do e jednom kraj jurenju glupu,
Da na u tihu, najtajniju luku
Kraj obale crne.*

*Al oni plove, nišu se i plove,
Zeleni, modri, teški naduveni,
Krupnjaju, rastu, kao da se tove;
I onda stanu, ežnjom okupljeni,
Kraj obale crne.*

Ali, drugovi i drugarice, nije samo ovaj bol bio rezultat našeg tamnovanja. Rodili su se i ovi stihovi, kad su hrvatski književnici bili pozvani da služe tu im slugama i njihovom krvavom teroru:

O d g o v o r :

*Krvni e!
Ako za izdaju ponudiš meni srebra,
Skovat u od njega nož —
I sjurit ga tebi u rebra!*

IVAN GORAN KOVA I

PJESMA O PESTI

*Uz Tita i Staljina,
dva juna ka sina
nas ne e ni Pakao
smest;
mi dižemo elo,
mi kro imo smjelo
i vrsto stiskamo
pest.*

*Rod prastari svi smo,
a Goti mi nismo:
Slavenstva smo drevnoga
est;
tko druk ije kaže
pa kleve e i laže
osjetit našu e
pest!*

*Sve prste na ruci,
u jadu i mucu,
partizanska složila
sviest;
pa sad, kad i treba,
do sunca, do neba,
visoko mi dižemo
pest!*

VLADIMIR NAZOR

DRUG TITO

*Sve, što bilo pod pepelom
na dnu naših srca skrito,
u vatru je razbuktao
drug nam
Tito,
Tito,
Tito.*

*Sve, što teklo kojekuda,
svrnu jedno u korito,
pa veliku rieku stvori
drug nam
Tito,
Tito,
Tito.*

*Naše brašno prosijao
kroz rešeto i kroz sito,
pa hljeb novi za nas miesi
drug nam
Tito,
Tito,
Tito.*

VLADIMIR NAZOR

MITRALJEZA

*Ostavi me Kata,
pa Anda, pa Reza,
al' me ne ostavi
moja mitraljeza.
Ja u s njom da sklopim
najvjerniji brak,
samo nek mi pjeva:
„traka! traka! trak!”*

*O ramenu visi,
na srcu mi spava.
Kad fašiste gonim,
šest mi krila dava.
Njezin gvozd je topal,
njen je teret lak,
a grlo joj klik e:
„traka! traka! trak!”*

*Moja mitraljeza
zna vrhunce gora
i staze do riekä
i klance do mora:
Odasvuda tjera
crnih vrana grak
njezin uzvik gromki:
„traka! traka! trak!”*

VLADIMIR NAZOR

CRVENA ZVIEZDA

*S Dona, s Volge i s Urala
visoko je zatreptala
pa na naše kape pala
zvezda crvena.*

*Velika je njena sila.
Sred ela se posadila
mrak i maglu raspršila
zvezda plamena.*

*S Dona, s Volge i s Urala
do jadranskog modrog vala
sve Slavene obasjala
nova Danica.*

*Na kapi nam sja i blista,
u srcu nam cvjeta i lista
rujna, svježa, rosna i ista
kao ružica.*

VLADIMIR NAZOR

KORA NICE NAZOROVE I IVO RIBAR¹

**Reminiscencije povodom desetogodišnjice
Prvog zasedanja AVNOJ-a**

Tema Dvadesetdevetog novembra nosi u sebi svu revolucionarnu stvarnost narodnooslobodilačke borbe i narodne revolucije. Ta revolucionarna stvarnost, to su sami naši narodi, ljudi i sa njima njihovi najbolji sinovi, a među njima, za maršalom Titom, me u prvima Ivo Ribar, neustrašivi i mudri predvodnik omladine Jugoslavije u narodnooslobodilačkoj borbi i narodnoj revoluciji. U ovoj temi sve je u tolikoj meri me usobno povezano, da sve u svemu, i sve u njoj, manje ili više, odražava i oličava sve. Cesto i naoko sasvim beznačajna pojedinost nosi u sebi peate najkrupnijih, sudbonosnih događaja. A šta tek reći o takvoj krupnoj pojavi kakva je ličnost i delatnost mladog narodnog heroja Ive Ribara u vreme istorijskog Prvog zasedanja AVNOJ-a i Prvog kongresa Ujedinjene narodnooslobodilačke omladine² u Bihaću u pre deset godina?

Me utim, ja mogu iz tog vremena ovde zabeležiti tek samo jedan susret i jedan razgovor s njim, sasvim slušajući, i takav kakav sam ga doživeo i shvatio, i kakvog ga se i danas sećam, a koji može biti od izvesnog interesa za čitaoca . . .

Uskoro posle svoga oslobođenja, Bihać je prisustvom Vrhovnog štaba, Prvim zasedanjem AVNOJ-a i Prvim omladinskim kongresom postao vrlo živo središte veće prostrane teritorije slobodne Jugoslavije. On je to bio i prisustvom i radom brojnih kulturnih, književnih i naučnih radnika, glumaca i muzičara, učesnika u narodnooslobodilačkoj borbi. Tako, partizansko pozorište³ živo je radilo, redale su se zanimljive književne večeri, a i Narodni univerzitet je otpočeo — jednom reći i novi duhovni život krenuo je punim jedrima. Iz Zagreba stigli su tada na oslobođenu teritoriju i u Bihać hrvatski pesnici Vladimir Nazor i Goran Kovačić. Bili su dočekani tako toplom književnom večeri, da je ovacijama pozdravljeni Nazor, do suza razdragan, objavio da u narodnooslobodilačkoj borbi sve je novo i mlado, i da u njoj nema staraca i, za dokaz, uz opšte ušice, sa svih svojih sedamdesetak godina⁴ skoro je sa veoma visoke pozornice u parter. I za koji dan su se u „Borbi“ pojavile one, danas širom naše otadžbine tako dobro poznate i toliko pevane Nazorove „Kora nice“, koje su onda bile isto toliko novog događaja za nas, koliko je bila i sama pojava starog velikog lirika među nama.

¹ „7 umetnosti“, god. 1, br. 3, 1. XII 1952.

² Ujedinjeni savez antifašističke omladine Jugoslavije.

³ Kazalište narodnog oslobođenja.

⁴ Tada je imao 66 godina.

Utisci, što su ih „Kora nice" ostavile, bili su u našim književnim krugovima veoma različit. Neka mišljenja o njima bila su čak i sasvim oprečna. Diskutovalo se i ubespravljalo na sve strane. I svaki se, povodom njih, preslušavao, sam ili u društvu i u diskusiji. Svak je mobilisao svoja najbolja zapažanja i znanja da do kraja shvati novu književnu pojavu Nazorovih „Kora nice".

— Vidiš, — rukom me je u hodu naglo zaustavio Ivo Ribar nasred bišanskog kamenog mosta, obasjanog mesečinom, kad smo izišli iz velike i bučne dvorane Doma kulture u kojoj se omladina, oki ena bombama, u kozara kim orima veselila svojoj mladosti i herojskoj oslobodilačkoj borbi, — vidiš, rekao mi je Ivo Ribar, Nazor me je u „Kora nice" ne samo zadivio, već prosto zaprepastio kakvom je brzinom i neposrednošću u shvatio neke od bitnih lirskih poanti naše borbe i kako ih je lirski istek i svetle vratio našim borbama. Čini ti se da je juče naše predstraže pod Zagrebom prošao, a danas ti već tvoju drugarsku dušu svojom, istom takvom, još lirski jasnijom i stihovima ovekovečenom vraća. Velik je to lirik koji ti ne priča priču o distanciji, već kao onaj rimski vojskovođa: Veni, vidi, vici (do oha, videh, pobedih)! Samo, zar ti ne izgledaju stihovi „Kora nice" nekako jednostavniji nego što smo ih navikli da u Nazora čitamo?

— Možda je, zaista, tu samo išezla izvesna, narodu tučana i enost, da ne kažem preciznost, na koju smo kod Nazora navikli; i možda je, zaista, Gorki imao pravo kad je mladim radnicima piscima savetovao da se stilu po nuđu iz narodnih pesama i pripovedaka. Jer evo, pada mi sad na pamet da je i svaka velika muzička epoha, Baha i Betovena, Musorgskog i Ajkenskog, vezana uvek za pravi renesans ovoga ili onoga narodnog melosa i njegovo podizanje na izvestan viši umetnički stupanj. Pa bi se i ovde nešto slično dešavalo, naročito s obzirom ne samo na formu stiha, već i na slike kojima se Nazor izražava. Tu dolazi i kratkoća ovih „Kora nice", koja mi je naročito pala u oči u našim narodnim partizanskim pesmama. Kao da narod zaista hoće da se kratko i jasno kaže svako moćno novo osećanje koje pesmu pokreće i nadahnjuje. Sažetost treba izrazu da doda novu snagu, pa su i današnje epske pesme kraće, a lirske se gdešto svode na dvostih. Ali, kako je Nazor sve to odmah osetio i tako baš u narodnom duhu jasno i slikovito, neodoljivo lirski odrazio i dao?

— Možda bismo, zaista, morali da se vratimo Marksovom učenju o humanosti samih ljudskih čula, da bismo na čitavo ovo pitanje u celini odgovorili. Fiziološki, je li, nema nikakve naročite razlike između čulnih organa ljudi i čulnih organa mnogih životinjskih vrsta, ali se ljudska čula bitno razlikuju od životinjskih time što su ljudska, obogaćena pri svakome oseću i najprostije linije ili zvuka ogromnim društvenim iskustvom vekova i same ličnosti koja gleda i sluša, pa, i realno i ljudski, duboko zagledaju, da tako kažem, samim stvarima u dušu i tamo sve same lepote, i lirske i muzičke i sve druge, neposredno sagledavaju, čuju i uopšte otkrivaju. Da, samo ovek ima slikarsko, vajarstvo, arhitektonsko oko, muzičko uvo i uopšte lirsku, dramsku, jednom reči umetničku neposrednu treperavost i osetljivost kojom duboko realno i humano otvara sebi svet, život i ljude kao lepotu. Seti se samo kako smo se pre nekoliko nedelja svi iz svojih postelja na onu ustašku bandicu, koja se bese kroz

oslobo enu teritoriju probila i tamo na periferiji, posle pono i, pokušala prepad na žene i decu, sjatili i posle se pretvorili u patrole po gradu, pa smo eto baš i ovde, na mostu zastajkivali, i onda u tmurno nebo i mra nu Unu zurili, svaki šum prisluškivali, a beskrajni lepet i klepet u polumraku bezbrojnih ovih Uninih vodenica slušali kao besmrtnu lepotu budu nosti i bdenja nad slobodom svoje zemlje ro ene i, sve to sasvim i duboko realno i ljudski gledaju i i slušaju i, govorili smo da bi za tu lepotu isto tako bilo lepo umreti kao što je lepo i živeti, jer je ona tako realno i ljudski velika i istinita. I to mi nismo zaboravili, to je sad u nama, to je tu. Pa kad sad, dok za nama tamo u Domu kulture radosno bruji i šumi naša mladost, gledamo ovu od mese ine raspevanu Unu, svu posutu zvezdanim prahom, ovaj sad ksilofonski veseli lepet i klepet Uninih vodenica dobija novu neslu enu dubinu i smisao kontrastnim prizvukom one lepote, istih onih stvari i nas istih koju one no i doživjesmo. I sad uzmi da mi nismo pesnici, da svoja ljudska, društvena ula ne oštrimo i ne bogatimo samo za to da ovakve lepote neprestano, svuda i sve dublje, sve realnije i sve humanije otkrivamo. A uzmi da je Nazor sav svoj dugi vek samo u ta i takva tan anja i treperenja i realna i humana boga enja izgarao, izgra ivao i izgradio. I prili no jasno postaje kako se to moglo desiti da Nazor, veliki lirik, baš kao onaj rimski vojškovo a. do e me u nas i odmah, iz svog srca, tj. iz svih naših, izvu e „Kora nice” koje su duboko u nama treperile i kora ale. I toliko su one pune uzvišene lepote neposredno sagledane i odražene, jednakog življenja i davanja života za svoj narod ro eni, za oveka, za ove nost, da je nama drago da itavo ve e o njima razmišljamo i zajedni ku misao mislimo, ne bismo li i njih i njihovog velikog pisca, i onu omladinu što tamo bruji i ovu Unu blistavu i raspevanu na mese ini, i zvu ni, veseli klepet njenih vodenica i sebe same bolje sagledali, shvatili, razumeli i još više za oslobodila ku borbu nadahnuli i oduševili, osvestili i osmelili.

To su, pre deset godina, bile, ako ne re i, a ono glavne misli Ive Ribara o Nazorovim „Kora nicama”, zajedni ka partizanska misao Ribarovim navratima u razgovoru te no i re ena. To su bile teze i argumentacija, željne da estetski i filozofski svestrano i celovito prodru do same suštine pitanja ove književne pojave koja je bila predmet vrlo žive i strasne diskusije i iskrenih nastojanja da se shvati, objasni za dalji razvoj našeg novog književnog stvaranja i kao jedno od ste enih iskustava dalje koristi.

Ovih i ovakvih drugih teza i argumenata Ive Ribara, briljantnog svršenog pravnika, ali i meni naro ito bliskog mladog filozofa, novoupi-sanog studenta II semestra filozofske grupe Filozofskog fakulteta, toliko željnog sistematskih i produbljenih filozofskih studija, setio sam se posle oslobo enja i sa tugom na Fakultetu potražio i našao dosije br. 9416. Na odli nom maturskom Ribarovom svedo anstvu stajao je i potpis njegovog profesora književnosti, dr Miloša Savkovi a. I profesor i njegov veliki ak položili su svoje živote za novu Jugoslaviju i socijalizam. A od želje bavljenja filozofskim radom ostala je overa I-og semestra sa overenom opštom psihologijom, logikom, istorijom filozofije, etikom i estetikom, i 10. marta 1941. upisan II semestar, no. neispunjena jedna velika nada i neostvaren jedan veliki dar.

Dr DUŠAN NEDELJKOVI

PISANA RIJE BIHA KE REPUBLIKE

Bio sam pretprošle godino, ljeta 1963, u šumi više sela Busija s Ostojom Banjcem. Ostoja je sredovječan seljak, mršuljav, tih, mu aljiv. Rije — dukat. Da mu ono golubnje oko ne poigrava kao na zejtinu, lijevo i desno, kao da ne želi da mu išta u ^umi promakne, reklo bi se da je teški anemi ni bolesnik. Ali to oko vidi tragove zvijeri, vidi jastreba u letu, kuni u u šipražju, ili na grani, guštera koji promi e kroz travu, ali i tebe gleda. I mene gleda, ja to osje am. Oko brzo registruje, hvata i dojavljuje, ali sve to ostaje u glavi, u duši — i ništa od toga da pre e preko usana. A ako se prevali, otkida se sporo, škrto. I ja sad treba da ga navedem da pri amo o stvarima od prije devetnaest godina.

Godine su prošle, gotovo dvadeset godina kako smo ovdje, možda na istom mjestu bili postrojeni, napuštaju i Ribnik i Busije, poslije desanta na Drvar, u jeku sedme ofanzive. Bili smo u Busijama i Ribniku okruženi pažnjom ovog naroda koji nas je držao kao svoje neprekidno, punih devet mjeseci. U uslovima narodnooslobodila kog rata to je bila itava vje nost.

Pokušavam da se orijentišem, ali gdje ja to mogu! Za mene su talasi šumskih površina, razigrana pu ina zelenih ploha uvijek bili nerazrješiva zagonetka.

— Eto, tu je bila postrojena vojska — šapu e Ostoja kao da se još uvijek boji da ga neko ne uje, da ne bi odao tajnu. Tu su bili drug Stari i Djedo. Bili su svi: i Slavko i Šoša i Ilija . . .

A pred mene iskršava slika evakuacije političkih rukovodstava, štabova, škola, štamparije. Seli se mala Moskva, itava država seli: Pokrajinski komitet, Oblasni komitet, ZAVNOBIH, Štab 5. korpusa, razni kursevi, bolnica, intendantura. To je bio poslednji pokret bosansko-hercegovačkih rukovodstava u Bosanskoj krajini po diktatu neprijatelja. . .

I danas, kad evociram uspomene na Biha ku republiku, kad treba da nešto kažem o pisanoj rije i u Bosanskoj krajini krajem 1942. i početkom 1943. godine, ja ne mogu a da se ne sjetim ovog momenta.

Vojne jedinice, štabovi i politička rukovodstva se evakušu — a Busijanci sa svojim odbornicima, sa iskusnim kurjakom Simom Banjcem. sa Markovi ima, Risojevi ima povla e se u šumu sa porodicama, djecom, starijima, ženama, stokom, disciplinovano i mirno, bez buke i panike. Za momke ne brinu. Svi su oni u brigadama. Bilo je u njihovom pogledu uznemirenosti ali ne i straha, žaljenja što se rastajemo ali ne i prekora što ih napuštamo. To je bila partizanska pozadina koja nas je inila neuništivim. Mi smo otišli, a oni su ostali. Strahovali smo za njima, strahovali smo za štamparijom koju smo tu u šumi zakopali u bunkeru. Za bolnicom sa teškim ranjenicima.

I sve je, nekim udom (i da li samo udom?) ostalo nedirnuto. I ku e su u Busijama ostale itave i naša štamparija, i ranjenici. Nikad nisam uspio da provjerim pri u koju su nam donijeli drugovi grafi ki radnici kad su se vratili po štampariju, neposredno poslije ofanzive.

Jednu staricu Nijemci su uhvatili i tjerali da im pokaže bolni ke bunkere. Žena je dugo vodila zlikovce po šumi i na kraju uzviknula: — Strijeljajte me, ali ne u da kažem!

Ubili su je na maskiranom otvoru bunkera . . .

Godine su prošle, a Ostoja koji je tada bio, kao i sada, nekud neuo - lživ, pet para da ne daš za njega — gleda me mirno, kao pomalo tužno i šapu e:

— I bunker gdje smo sakrili štampariju je ostao. Eno ga tamo, sad u da ti ga pokažem. Uvijek odlazim da ga obi em . . .

Ljudi iz Busije su se razišli, obnova i izgradnja zemlje razvijala je Busijance u Vojvodinu, u administraciju, fabrike, u vojne akademije. A Ostoja kao da je ostao zato nik jednog herojskog vremena, vjerni svjedok legende. Kao da je ovdje u ovoj šumi, uprkos buki šumske manipulacije — stalo vrijeme, pritajio se dah dana kada se iz naših pera to ila krv i miješala sa štamparskom bojom, sa našom žu i, kad si opisuju i herojstva vojske i naroda pod svojim perom osje ao istoriju kako se stvara . . .

I može kogod ho e da mi prebaci da sam bolesno sentimentaln, intelektualno bole iv — ali za mene je to najdublji i nikada potpuno neizbistreni osje aj identifikacije s narodom koji je bio" i ostao sastavljen od ovih neuglednih mu aljivih Ostoja koji su bez poze, bez patosa, bez razmetanja uvali i još uvijek uvaju ono što im je u odsudnim asovima povjereno.

Štamparija o kojoj je rije nalazi se danas u Muzeju narodne revolucije u Biha u. To je livanjski tigl na kojem je u po etku štampana drinika „Borba". Mi. Krajišnici, dobili smo je na kraju onog perioda koji se zove „Biha ka republika", negdje po etkom februara 1943. godine. Redakcija „Borbe" krenula je zajedno sa Vrhovnim štabom i proleterskim jedinicama u vrtloge etvrte i pete neprijateljeve ofanzive. Biha ki tigl koji je „Borba" dobila iz oslobo enog Biha a, poslije kratkotrajnog rada u Prilukama kod Livna, bio je zakopan i propao je u dolini Rame.

Livanjski tigl bio je bolje sre e. Partizani — grafi ari Jovo Martinov i Bogdan Popovi koji su s njim došli u sastav Agitpropa Oblasnog komiteta za Bosansku krajinu bili su maja kasnije slavne aktivnosti krajiške štamparije: Drvar, Zupica, Rore, Preodac, Otaševac, Zupica, Busije, Sanica, Medjedje Brdo, Jajce, Travnik, Sarajevo — dug i borben put. . . ali, vratimo se „Biha koj republici".

Po etkom septembra 1942. godine prebacili smo se, Skender Kulenovi i ja, u pratnji slavnog krajiškog kurira Marka Bu me sa još uvijek blokirane Kozare na Grme u Lušci Palanku.

Ostavili smo Kozaru u kojoj smo preživjeli Stalovu ofanzivu. Za nama su ostali nezaboravni juriši kozarskih bataljona, juriši golorukih omladinaca, djevojaka, proboji, zbjegovi, masakr naroda, ešljanje Kozare i njeno vaskrsavanje, prikupljanje boraca i ponovno formiranje odreda. Za nama je ostala bogata djelatnost Partizanskog obaveštajnog biroa (POB-a), kolektiva koji je kao organ Operativnog štaba za Bosansku

krajinu ostao za itavo vrijeme ofanzive na Kozari i razvio vrlo bogatu i značajnu aktivnost sve do pred proboje.

Tamo na Vitlovske kosi ostala je naša štamparija na kojoj su štampane „Krajiške partizanske novine“, leći upu eni narodu, leći upu eni domobranima da pre u na stranu NOB-a. Neprijatelj je pronašao štampariju, uništio mašinu, nož i slova. Jedno teško iskustvo koje nikada nismo zaboravili — da štampariju ne zakopavamo u blizini mjesta gdje smo radili. Ali još gore je bilo saznanje da su negdje u Kozari, u Banjoj Luci ili u Dubici ostali i izginuli naši drugovi iz tehnike i štamparije: Mlado Zgonjanin, Adela Sunari, Hatidža Maslo, Austrijanac Georg Seiander.

Jesen 1942. u Luči Palanci, pod Grme om ota e u mom sje anju kao nešto svijetlo i smireno. U onom bistrom nebu, u šumi Grme a gdje se bukve i jelike vrsto držale sivog stijenja i penjale prema azuru, mirisalo je na slobodu. Bilo je ne eg veli anstvenog u atmosferi koja nas je okružavala, ne eg što je nosilo i razgonilo i posljednje sumnje kako e se završiti rat i ustanak. Ako je u po etku postojala fanati na vjera i odlu an nepokolebljivi kurs na borbu — sad se to materijalizovalo, postalo vidljivo i opipljivo.

Nestalo je naših divnih iluzija da e se rat završiti odmah, da e Crvena armija uništiti Hitlerovu ratnu mašinu jednim volšebnim protivudarom. Rasplinula se iluzija da e u toku 1942. biti otvoren drugi front. Te slatke iluzije i razo aranja koja su pratila njihovo rasprskavanje nadmjestio je realizam ubje enja da emo zajedno sa Crvenom armijom u teškom, ali neumitnom obra unu izi i kao pobjednici.

Poslije ofanzive na Kozaru život je, bar za mene, dobijao neki novi smisao. Dalja borba inila se opravdanom ne samo zbog onog dalekog cilja kojem smo težili ve i zbog onog što je do tada bilo izborneno. Bilo je neke gordosti u saznanju da su na Krajini Vrhovni štab, da su tu proleterske jedinice — da je nedaleko naš vrhovni komandant. Te, za nas ve tada legendarne formacije koje smo proljetos ekali u Bosni i kojima su u susret maršovali Krajiški proleterski bataljon i Krajiški udarni bataljon, sada su u našoj sredini. Svi su željeli da svako na svom poslu i mjestu bude dostojan junaka koji su dolazili iz Užica i Fo e, iz Srbije, Sandžaka, Crne Gore.

Veselio sam se susretima s drugovima koje od Beograda nisam vidio. Svako od tih vi enja bilo je poseban doživljaj: Boro Prodanovi, Jovan Popovi, Veso Masleša, Dedijer.

To vedro, optimisti ko raspoloženje bilo je, možda, najizraženije u Oblasnom komitetu KPJ za Bosansku krajinu i u Operativnom štabu za Bosansku krajinu, smještenim u novosagra enim drvenim zgradama u šumi poviše Palanke. I boravak i rad u Oblasnom komitetu, odnosno Operativnom štabu ota e kao sun an, prijatan isje ak godina oslobodila kog rata. Uro Pucar, Osman Karabegovi, Košta Nad, krajiški komandanti i politiki rukovodioci uvijek su se s posebnom pažnjom odnosili prema ljudima zaduženim za agitaciju i propagandu i **informacije**. Ljudi od pera, likovni umjetnici, drugovi koji su radili u tehnici, štamparski radnici, bili su neka vrsta, umiljate jagnjadi. Vojna i politika rukovodstva nikad nisu propuštala da borcima pisane rije i slike u ine život i rad boljim i snošljivijim. A narod, odbornici, omladina, nikad nisu

izostajali iza vojske. Uvijek se naš^a neka milošta za drugarice i drugove koji su danima i no ima kapali nad radio-aparatima, kucali i umnožvali vijesti, štampali novine, letke, brošure.

Za naš narod i za naše borce pisana, umnožena a pogotovo štampana rije bila je krajnja realizacija borbe, nešto još stvarnije od materializovane vojne pobjede. Nije to bilo samo zbog pisane rije i kao takve, ve zbog toga što je to bila naša pisana rije, njihova sopstvena rije. Borci, vojnici, omladinci i omladinke, odbornici, seljaci i građani — svi su oni u našim publikacijama tražili i nalazili ono što su željeli, za im su težili. Narod u svojoj ve ini nije vjerovao neprijateljevoj propagandi, ona se kompromitovala mnogo prije nego što se kompromitovala ideja o hiljadugodišnjem Hitlerovom novom poretku. Nije prošlo ni godinu dana oslobodila ke borbe a naša pisana rije imala je daleko ve i neposredni efekt no što bi se to moglo pretpostavljati na osnovu skromnih tiraža.

I kad danas bilansiramo uticaj pisane rije i u toku revolucije, kad se pogleda impozantni spisak od skoro 10 000 bibliografskih jedinica raznih izdanja, vijesti, biltena, novina, brošura, knjiga i najrazličitijih publikacija, onda se vidi da, ma kako ograničena bila naša pisana rije po tiražu, ona je bila ogromna po uticaju i bogata po sadržaju. Nije bilo ni jednog jedinog, pa ni najkraćeg perioda naše borbe, a da nije bio osmišljen, saznat i predviđen, i da to spoznavanje nije bilo objavljeno. Posebno, partizanska štampa odražavala je sve tendencije razvitka revolucije, ukazivala na glavne tačke datog momenta i na ključne pozicije dogledne budućnosti. Ona je bila bogata i po ostalom sadržaju, po njegovoj inventivnosti i dometu umjetničkog stvaralaštva. Njena oprema uprkos skromnim sredstvima govorila je o neiscrpoj kreativnosti ljudi koji su radili na štampi, njenom tekstu i formi.

Kad se to sve uzme u obzir, kad se odvagne činjenica da su u toku narodnooslobodilačke borbe pisali, u najtežim uslovima, svi naši rukovodioci i svi ljudi od pera — onda možemo mirno reći da je to bila najpismenija revolucija, ona je neposredno sama sebe, na licu mjesta, pisala, pjevala, slikala — uopšte izražavala se u svom za injavanju, u svojoj zamisli, svom htijenju, zamahu i pobjedničkom ovaploćivanju.

Bilo je te jeseni na Grme u naročito prijatno vidjeti kako su se u narodu širili tekstovi Titove žive rije i, tekstovi Moše Pijade, Veselina Masleše. Mene je pogotovo iznenadilo kako su pjesme Branka Ćopića a direktno ulazile u narod. Činilo mi se da vidim kako se spaja umjetničko oblikovanje s narodnim melosom. Nije manje bilo ni impresivno s koliko je intenziteta narod primao Skenderovu „Stojanku“. Ve tada mi je bilo jasno (pjesnik mi je svjedok) da je kroz tu pjesmu dobili dimenzije fascinantne legende koja poraze i gubitke pretvara u moralne pobjede i mobilizuje na nove napore, žrtve i pretnje. „Stojanka“ je prošla Krajinom, kroz svaku enom teritorijom, kroz sve borbene jedinice kao komponenta moralne svijesti naših boraca . . . Dok smo mi poslije ofanzive boravili na Kozari i osluškivali grmljavinu topova, daleko u Krajini — na Grme u izašao je broj 5—6 „Krajiškog partizana“ u kojem je prvi put objavljen tekst „Stojanke“.

U Agitpropu Oblasnog komiteta, u njegovoj tehnici, radilo nas je nekoliko drugova i drugarica na slušanju, hvatanju i umnožavanju radio-vijesti i na pripremanju materijala za „Bosanski udarnik“, list koji je trebalo da naslijedi „Krajiški partizan“. „Bosanski udarnik“ kao glasilo 1. bosanskog korpusa trebalo je da bude (i bio je) odraz razvitka ustanka — injenice da su krajiški odredi prerasli u brigade, u divizije i da je bio formiran 1. bosanski korpus. Tada su u Lušci Palanci bili: Štefan Mitrovi, Skender Kulenovi, Branko opi. Tu je nešto kasnije, poslije teške partizanske odiseje koja je vodila kroz Jasenovac i Njema ku, stigao u naš sastav i Milan Gavri, a onda sa 5. krajiškom kozarskom brigadom i Nikica Pavli koji je na Kozari bio rukovodilac Partizanskog obavještajnog biroa. Lijepa koncentracija pera.

Ona je još više ojačala kad smo, odvajaju i Se od Štaba korpusa i ostaju i definitivno uz Oblasni komitet, poslije osloboenja Biha a prešli u Petrovac. Oblasni komitet bio je smješten u zgradi apoteke Turi a. Tu su se u decembru 1942. i januaru 1943. godine pored ve pomenutih drugova, našli i Ismet Mujezinovi, Tomaš Perovi, Lenka Maestro. Našim radom rukovodio je Boško Siljegovi. Izdavali smo na ciklostilu list koji se zvao „Sa fronta slobode“. Prosto je nevjerovatno da ova publikacija nije ušla u „Bibliografiju izdanja“, tim više što smo je u toku ofanzive i štampali u Zupici kod Drvara. Rad Agitpropa bk> je raznovrstan; radilo se na organizovanju zabavno-kulturnog života u Palanci, odnosno Petrovcu, izgra ivale se parole, panoi, umnožavali portreti Tita, Staljina, er ila, Ruzvelta, organizovala predavanja, konferencije, koncerti, akademije itd. Naš kolektiv imao je posebno dužnost da za Krajinu i krajiške jedinice distribuira „Borbu“.

Drini ka „Borba“ i razna izdanja „Borbine“ štamparije putovala su tada vozovima, kamionima i kolima, ali ponaj eš e u torbicama kurira. Onaj fenomen pisane rije i o kojem sam govorio osjetio sam i sam itaju i „Borbu“. Drini i su za nas iz krajiškog Agitpropa bili propagandna aba. Odlazak u štampariju i mogu nost vi enja s drugovima iz nje smatrali smo svetkovinom i izuzetnom aš u. Ali je Drini za nas u jednoj prilici bio i razoranje. Rukopis „Bosanskog udarnika“ koji smo ne bez ponosa donijeli na štampanje bio je od nekih lanova redakcije u Drini u do ekan na nož, izmasakriran i popra en neobuzdanim komentarima. Nisu to u inili ni Vesohi Vlado Dedijer. Redakcija „Bosanskog udarnika“ nije pokorno primila pravorjek onih koji su se izivljavali na našim tekstovima. Širina i politiki takt drugova iz Vrhovog štaba ispravili su taj nemio spor — bar na naše zadovoljstvo.

No sva aktivnost Agitpropa Oblasnog komiteta, ne znam koliko obimna i zna ajna bila u to doba, predstavljala je samo mali dio propagandne i informativne aktivnosti u okvirima „Biha ke republike“. Ona je strujala iz oslobo enog Biha a i nosila je u sebi idejnu sadržinu Prvog zasjedanja AVNOJ-a iz pera i usta ljudi koji su organizovali to zasjedanje i uzeli u eš e u njemu.

Oslobodila ka borba koja je u cjelini išla linijom neprestanog uspona, ovdje u Krajini, krajem 1942. godine, otkrila se po prvi put i svojoj djeci i itavom svijetu u svojim ve potpuno jasnim konturama. To je bilo oktovenje našeg daljeg razvitka u slobodi i nezavisnosti.

Vlada Dedijer zapisao je u svoj dnevnik da je drini ka „Borba“ za vrijeme svog rada u Bosanskoj krajini, a njen vijek se, donekle, poklapa sa vijekom Biha ke republike, ostvarila slijede a izdanja:¹

„BORBA“, 18 brojeva, prvih pet po 2000 primjeraka, ostali po 3000; „Narodno oslobo enje“, 3 broja, 3200, 1200, 1600 primjeraka; „Bilten Vrhovnog štaba“, 2 broja, 1000, 1200 primjeraka; „Vojno-politi ki pregled“, 2 broja po 500 primjeraka; „Omladinska borba“, 2 broja, 1000, 2000; „Zena danas“, 1 broj, 1200; „Krajiški partizan“, 1 broj, 1000, Staljinova slika 200; „Osnovi lenjinizma“ 2200 primjeraka; „Staljinov govor“, 3000; „Proleter“, 1 broj, 3000; „Jasenova ki logor“, 2000; Brošura o narodnooslobodila kim odborima, 500; Obligacije zajma AVNOJ-a, 12 000; Mapa Isto nog fronta, 3000; „Paprika“, 1 broj 7 primjeraka; leci: sedmooctombarški 5000 primjeraka; AVNOJ-a, 7000; „Krajini od Vrhovnog štaba“, 3000; „Poslanica sveštenika“, 3000; Omladinski kongres, 2000; AFZ, 2000; Biha - Cazin, 4000; 2. proleterska - Grahovu, 1000; „ etnicima Kninske krajine“, 4000; „Domobranima u Sanskom Mostu“, 2000; Proglas Nurije Pozderca, 1000; Protiv tifusa, 5000; „Pomorski oficiri“, 1000; Mornarima, 1000; — razno: Ranjeni ke karte, 20 000; Partizanske liste. 10 000; Vojni listovi, 5000; Legitimacije partizanske straže, 800; Koverti Vrhovnog štaba, 2000; Koverti AVNOJ-a 1800; Koverti 1. divizije 500; Koverti 2. divizije 500; Djelovodnik Vrhovnog štaba, 800; Legitimacije AVNOJ-a. 140; Propusnica, 5000; Obavještenje o slanju materijala, 3000; Formulari za pomo , 300; Trebovanje ekonomskog odsjeka, 1000.

Svega: 68 publikacija u 181.147 primjeraka, stranica (8°) 2.001.368.

Taj posao obavili su ovi grafi ki radnici: Pavle Vuki evi kao rukovodilac štamparije, Ferid Cengi (koji je smjestio štampariju u Drini e), Solomon Romano, Velimir Martinovi Bajica, Albert Altarac, Jaša Danon, Ante Orli (poginuo za vrijeme etvrte ofanzive evakuišu i štampariju), Milan Vari ak (poginuo u petoj ofanzivi), Bora Simi , Jovo Martinovi , Bogdan Popovi , Mara Mileti —Vinterhalter , Sofija Rokvi , Mira Brklja —Pavi , Margita Hazoš—Vrban i i Vuko Kovijani (poginuo).

„Borba“ je bila, još više nego mi, pravi miljenik naroda i najodgovornijih ljudi revolucije. Drug Tito li no je insistirao na njenom ponovnom pokretanju. Pokojni Moša Pijade i Veselin Masleša udahnuli su joj ponovno život, tu na Krajini. Svi su uvijek bili puni dirljive pažnje prema kolektivu koji je u njoj radio. I niko od nas nije krio osje aj ponosa što se glavni organ pisane rije i revolucije nalazi u srcu Krajine.

I kad je po ela etvrta ofanziva, sje am se dobro s koliko su brižnosti i neskrivene tuge narod, borci i aktivisti Krajine žalili što proleterske jedinice, Vrhovni štab i Tito odlaze iz naše sredine prema Hercegovini i Crnoj Gori. Tada su s tim proleterskim jedinicama maršovale i krajiške brigade i divizije, kao i brigade iz Dalmacije, Banije i Korduna. Cvijet rasplamsale oslobodila ke borbe u Bosni i Hrvatskoj pridružio se Vrhovnom štabu i drugu Titu. Došle su polovinom godine brigade, a otišle su divizije i korpusi. Period Biha ke republike kao da je plasti no odrazio prelom revolucije.

Za nas u, i pri Agitpropu Oblasnog komiteta za Bosansku krajinu, etvrta ofanziva zna ila je prvo napuštanje Petrovca i odlazak za Drvar,

¹ Vladimir Dedijer: „Dnevnik“, Izdanje Jugoslovenske knjige, 1951, str. 324.

a onda za Prekaju odnosno Zupicu. Livanjski tigl koji smo u to doba dobili, proradio je u Zupici. Pored ve pomenutog „Sa fronta slobode“ štampali smo i rukopis Nikice Pavli a „Jasenovac, klanica naroda“ i po-
eli da radimo na novom broju „Udarnika“. Nastupanje neprijatelja prisililo nas je da evakuišemo štampariju prema Rorama i Stekerovcima, a onda ka Preodcu i Šatoru gde smo je po prvi put kako je došla k nama zakopali u ruševinama žandarmerijske kasarne. I dalje... Ti evo pa Šator...

Taj isti tigl, kao što sam napomenuo i kao što je poznato, bio je dragocjen prilikom povratka Vrhovnog štaba poslije pete ofanzive. Njemu je (i nama) zajedno sa borcima, štamparskim radnicima i radnicima „Borbe“ koji su nam se pridružili u štampariji „Oslobo enja“, zajedno s radnicima iz Splita, Banje Luke i Prijedora, pripala ast da izbace prve brojeve „Nove Jugoslavije“ kao i istorijske „Odluke II zasjedanja AVNOJ-a“.

Tada, na kraju perioda oslobodila ke borbe koji nazivamo „Biha - kom republikom“, mi u Bosanskoj krajini našli smo se na neki na in u sli nom položaju kao moj Ostoja Banjac i Busijanci i Ribni ani, godinu i nešto kasnije. Ispra ali smo drugove iz „Borbe“ brižno ali bez panike. Kao da smo se izvinjavali što moraju da odlaze, kao da smo krivi što je oslobo enje Biha a navuklo na nas bijesove hitlerovskih zvijeri. Lako je za nas. Ovo je Krajina, ovdje smo s našim narodom, na svom tlu. Progura emo nekako. I niko nas tada nije mogao pokolebati da e pro i i biti slomljena ta ofanziva. Jer tada, u Krajini, uz tutnjavu topova, avionsko bombardovanje, štektanje mitraljeza kao da je po prvi put otvorila o i i osmjehnula se na nas ljepotica — Nova Jugoslavija.

VILKO VINTERHALTER

RASTURANJE „BORBE" U OSLOBO ENOM BIHA U

U novembru 1942. godine oslobodili smo Biha . U Biha u smo ostali duže nego u drugim gradovima u Krajini. Grad je bio manje ošte en poslije borbi, jer su ustaše, domobrani i drugi kvislinški vojnici, koji su branili Biha , pobjegli navrat-nanos. Život se brzo normalizirao. Boravak Vrhovnog štaba NOV i POJ, Centralnog komiteta Komunisti ke partije Jugoslavije, Centralnog komiteta Saveza komunisti ke omladine Jugoslavije i Izvršnog odbora AVNOJ-a, dali su naro iti zna aj Biha u u to vrijeme. Društvenopoliti ka aktivnost bila je raznovrsna. Razne priredbe, predavanja, zborovi, konferencije, Prvo zasjedanje AVNOJ-a i Kongres USAOJ-a dali su posebnu živost gradu i cijelom oslobo enom podru ju.

U to vrijeme izlazila je „Borba", organ Komunisti ke partije Jugoslavije, u Drini u, kod Bosanskog Petrovca. Najve i broj primjeraka „Borbe" prodavan je u Biha u preko Okružnog komiteta KPJ za okrug Biha . Jednog dana u Okružni komitet KPJ došao je drug Aleksandar Rankovi Marko i preporu io nam da za raznošenje „Borbe" angažujemo kolportera, koji e u Biha u prodavati novine. Mi smo za kolportere odabrali dva kurira Okružnog komiteta, tadašnje pionire, Huseina Dupanovi a i Hasi-ba Dedi a.¹

Prije izlaska drini ke „Borbe" u Okružnom komitetu su izdavane radio-vijesti. One su pisane na osnovu emisija radiostanica „Slobodne Jugoslavije", „Moskve" i dr. Za taj posao bili su angažirani specijalni ljudi, koji su slušali radio-vijesti na stranim jezicima i prevodili ih. Iz tog materijala lanovi Agitpropa Okružnog komiteta izdvajali su najvažniji i izdavali ga kao radio-vijesti.

Svako jutro, kad nije bilo novina, raznosili bi kuriri po gradu radio-vijesti raznim rukovodstvima, ustanovama i graanima, odnosno lijepili ih na odre ena mjesta u gradu. Poslijepodne oni su pomagali starijim drugovima u pripremanju radio-vijesti za slijede i dan. Na taj na in graani Biha a i okolnih sela bili su redovno obaviještavani o najnovijim doga jima sa bojišta u zemlji i u inostranstvu.

Raznošenje, odnosno rasprodaja „Borbe" u Biha u nije nailazila ni na kakve teško e. Kolporteri, tj. „novinari" uzimali su po stotinu i više primjeraka „Borbe" i jurili kroz grad izvikuju i zna ajnije naslove. Na preporuku starijih drugova nau ili su napamet nekoliko naslova i iz sveg glasa vikali: „Italijani bježe sa pruge Zagreb—Split", „Veliki štrajk željeznikih radnika u Splitu", „Slobodna teritorija — petina Jugoslavije",

¹ Husein Dupanovi , poslije rata završio Višu pedagošku školu, a sada je predsjednik Opštinske skupštine za Biha i savezni poslanik Organizaciono-politkog vijeća Savezne skupštine. Hasi'b Dedi , službenik Sekretarijata za unutrašnje poslove i lan Op inskog komiteta Saveza komunista u Cazinu.

„Ruska ofanziva kod Staljingrada" i si. „Booorbaa. .", Organ Komunisti ke partije Jugoslavije, „Booorba..", „Prva divizija zauzela Tesli " „Oslobo enje Duvna, Livna, Udbine, Kotor-Varoši i Skender-Vakufa" „Muslimani Krajine protiv bratoubila kog rata", itd.

Narod se upravo otimao za novine. Neki su posebno tražili i kupovali primjerke stare i po nekoliko dana. Ponedjeljkom, tržišnim danom novine su kupovali i seljaci. Gra ani i partizani su se okupljali oko kolportera, kupovali „Borbu" i odmah je na licu mjesta otvarali, itali i kōrnen tarisali najnovije vijesti sa frontova. Novi uspjesi partizanskih jedinica i svaka izvojevana pobjeda nad okupatorom i njegovim pomaga ima izazivali su veliko oduševljenje.

Nije mi poznato da li su i na ranijim slobodnim teritorijama kada je „Borba" izlazila, na primjer u Užicu, „Borbu" prodavali kolporteri. Ukoliko nisu, onda su Dupanovi i Dedi bili prvi kolporteri na osloboenoj teritoriji.

„Borba" je u Biha u, našem prvom glavnom gradu u narodnooslobodila kom ratu, odigrala veliku ulogu. Bio je pravi doga aj imati u rukama prave štampane novine. Naro ito kad se ima u vidu da se „Borba" štampala u jeku žestokih okršaja i borbi, ponekad svega desetak kilometara daleko od neprijatelja, u vrijeme kada je vrlo teško bilo do i do novinskog papira i ostalog štamparskog materijala. Vjerovatno je „Borba" bila u to vrijeme i jedini list, koji je izlazio na oslobo enoj teritoriji okupirane Evrope, koji su, na uobi ajen na in, raznosili i prodavali kolporteri.

HAJRO KAPETANOVIC

SJE ANJE NA PRVU KONFERENCIJU AFŽ

Bila sam u grupi žena i djevojaka koje su dobile zadatak da uredi salu i obezbijede smještaj delegata Prve konferencije AFŽ-a Jugoslavije.

Uo i te konferencije, u Petrovcu je bilo vrlo živo i sve ano. Stizali su delegati sa svih strana. Petrovac je primio žene borce obu ene u razne uniforme, seljanke ije su žuljevite ruke zamijenile ruke svojih muževa koji su otišli na front, žene iza bodljikavih žica — okupiranih gradova i sela. One e prvi put na tako velikom skupu, na slobodnom tlu svoje zemlje, izre i sve ono, misli, ideale za koje su mnoge žene prije rata bile mu ene i zlostavljane u zatvorima bivše nenarodne Jugoslavije.

Šestog decembra 1942. u maloj bosanskoj varoši uje se pjesma mladih Krajiškinja,

„Ja ne žalim poginuti mlada

Napreduje udarna brigada",

pjesma Kozar anki o svom legendarnom borcu Mladenu Stojanovi u, Crnogorki o Savi Kova evi u, Hrvatica o Marku Oreškovi u. Slivaju se pjesme žena u jednu bratsku pjesmu, pjesmu borbe jugoslovenske žene za bolji život.

U Petrovac je stiglo 166 delegata. Konferencija je po ela 6. decembra poslije podne. Sala je bila sve ano ukrašena od partizana umjetnika Karamatijevi a, Mujezinovi a i Dimitrijevi a.

Za koji as sve ano e biti otvoren prvi skup antifašistkinja Jugoslavije. Sa nestrpljenjem sve smo o ekivale najmilijeg gosta druga Tita. Mnoge žene prvi put e se sastati sa Titom, prvi put e ga vidjeti i uti.

Nije prošlo mnogo vremena, kad se zaori sala od oduševljenih pokli a — „Tito, Tito!" Sa drugom Titom bili su drugovi Aleksandar Rankovi , Lola Ribar, Sima Miloševi i drugi. Mnoge žene nestrpljivo su tražile pogledom druga Tita zapitkuju i: gdje je, koji je... Drug Tito je toplo otpozdravljao i sjeo me u žene-invalidi. To je zaista bila nezaborna slika.

Konferenciju je otvorila drugarica Cana Babovi i pozvala nas da minutom utanja odamo poštu palim borcima u narodnooslobodila kom ratu. Pred nama je bila žena koja je svojim herojskim držanjem pred policijom 1937. godine bila poznata mnogim ženama i služila kao primjer svim komunistima kako se treba držati pred neprijateljem.

Drugarica Cana daje rije drugu Titu. I danas se sje am rije i druga Tita — „Drugarice! Jasno je da na žene u ovoj borbi pada ogroman dio tereta — kako u pozadini, tako esto i na frontu. Vaši sinovi, o evi i bra a su, razumije se, vojnici na bojištu, a vi ste u pozadini isto tako važan faktor. Sve ono što danas ini naša vojska jeste velika zasluga i naših juna kih žena Jugoslavije. Borba koju mi vodimo iziskuje ogromne

žrtve, a te žrtve padaju svom težinom na naše žene, na naše majke i keri, koje gube svoje najmilije" ... „Ja mogu kazati da su žene u ovoj borbi po svom heroizmu, po svojoj izdržljivosti bile i jesu na prvom mjestu i u prvim redovima, i našim narodima ini ast što imaju takve keri."

„Ja se ponosim što stojim na elu armije u kojoj ima veliki broj žena..."¹

To su rije i priznanja svim ženama naše domovine, boricima i bolni arkama, politi kim radnicima, odbornicima, jednom rije i svim ženama koje su na bilo koji na in doprinosile borbi za slobodu i bolji život.

U ime AVNOJ-a Konferenciju je pozdravio Sima Milošević, a u ime omladine i SKOJ-a Mihailo Svabi .

Slušaju i dirljive rije i svih govornika, diže se Mika Pe anac, seljanka iz Vrto a, kraj Drvara. Sjedila sam pokraj Mike, i pri pomisli da e naša Mika poremetiti tok konferencije povukla sam je za ruku objašnjavaju i da je to sve ani dio, a da e sutra biti diskusije. „Ne, sad ho u da kažem što mislim" — odgovori Mika.

Doju erašnja mirna seljanka, nepismena* i povu ena, kao da je do- bila krila. Odlu nim korakom prišla je govornici.

Njene rije i, izgovorene iz duše naroda, naišle su na puno odobra- vanje delegata. Govorila je kako su, zahvaljuju i KPJ i drugu Titu, ženi sa sela danas otvorene o i. Koliko vjere u KPJ ima u Mikinim rije ima: „Ako ti za tanku dlaku slaže, onda znaj nije komunista. .. koliko sam vidjela istine i pravde sve je u komunistima" . . .

Sjutradan 7. decembra po eo je radni dio Konferencije. Referati dru- garica Mitre Mitrovi i Cane Babovi, a poslije i diskusija, govorili su o zna aju ove konferencije i daljim zadacima organizacije AFŽ-a.

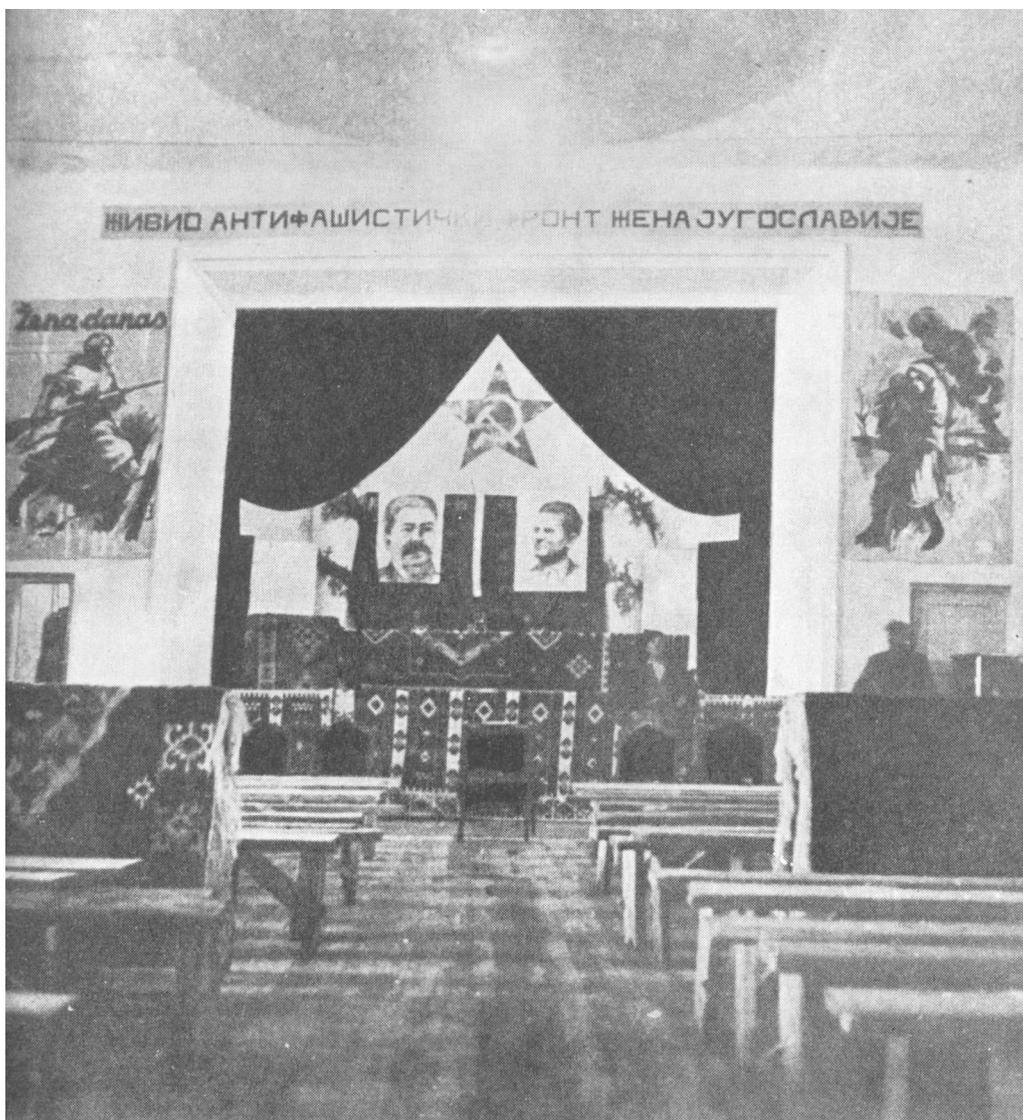
Nezaboravni su likovi žena i djevojaka koje su govorile na Kon- ferenciji.

Rije i delegata Kate Pejnovi iz Like, Soje opi iz Podgrme a, bile su rije i svih majki boraca, ija su djeca — sinovi i keri dali svoje živote za slobodu. „Imala sam tri sina" kaže drugarica Kata „tri zlatne jabuke i sve su ih, zajedno sa mužem, zaklale ustaše. Ja nisam poklekla, o ajavala, moj jedini put je put borbe". Partizanka majka Soja opi tješila je druge majke rije ima: „Moj Rajko nije mrtav, on se juna ki borio, juna ki poginuo, on živi. Junaci ne umiru." A kad joj je pala i k i, ona je i umjesto njih nastavila borbu.

Culi smo i Dragicu Karan u ime 8000 žena Korduna, lanova AFŽ-a, Katu Opa i iz Banije i druge. Od Side Marjanovi saznale smo o heroj- stvu Kozar anki, koje su sa svojim muževima i sinovima za vrijeme ko- zara ke ofanzive jurišale na obru e neprijatelja, da otvore put svojoj djeci i ranjenim partizanima. Sznale smo o omladinki Neni Bokan koja je na Dubiökom mostu na rije i ustaše, koji je klao goloruki narod, „Sedam godina smrdi e Kozara" odgovorila „Sedam stotina godina spominja e se slava Kozare" i sko ila u Unu.

Omladinka iz Šibenika, delegati iz Dalmacije, govorili su nam kako su se probijale kroz neprijateljeve redove da bi došle na Konferenciju. Crnogorka iz Andrijevice rije ima: „Ponosna sam što sam stupila na mu-

¹ Josip Broz Tito, Govori i lanci, Naprijed, Zagreb, 1959 (irilica), str. 113, 114.

Dvorana doma kulture u Bosanskom Petrovcu neposredno pred po etak Prve zemaljske konferencije AFZ Jugoslavije, decembra 1942. godine

šku stopu" izrekla je davnu želju žene da bude ravnopravni član zajednice. Veliko oduševljenje i odobravanje delegata izazvala je Muslimanka iz Bihaća, koja je na Konferenciji prvi put skinula zar — otkrila lice i rekla: „Mi smo žene Muslimanke od nazad mnogo godina pa sve do danas bile dupli robovi. Muslimanke su morale itavog svog života kriti svoje lice, iako nisu bile griješne. Evo danas i mi imamo pravo kao i ostala ljudska bića.“

Najtoplije su pozdravljene žene borci proleterskih brigada. Kad je govorila drugarica Nada Marković, borac 1. proleterske brigade, govorile su žene Srbije, govorile su žene okupiranog, ali nikad nepokorenog Beograda. To su govorile hiljade i hiljade žena koje su i pored mučenja po koncentracionim logorima — Banjici, Crvenom Krstu — i pored strelišta na Jajincima i Bubanj-potoku gde je pobijeno stotine žena i djevojaka, vodile i dalje nad ovu našu borbu.

Nikad ne emo zaboraviti riječi i majke Zore Obradović, koja je pred strijeljanje uputila svojoj djevojci:

„Draga Ljoljice,

Pišem ti iz zatvora u nadi i želji da te moje pismo zatekne živu i zdravu. Nemoj da tuguješ za mnom, rođena moja devojčice, ako sutra ostaneš bez mene. Ne eš biti sama. Moji preživeli drugovi i drugarice brinu se za tebe. Kad odrasteš shvati eš da drugi put za poštenog oveka nije mogao da postoji, nego samo borba za slobodu naše zemlje, za socijalističku zajednicu. Ta borba i iziskuje velike žrtve, ali ne e biti uzaludno.

Žao mi je Ljoljice moja, što ostaješ bez oca i majke. Kad na to pomislim epa mi se srce od tuge i bola.

Ostaj mi zdravo Ljoljice rođena, slušaj baku, ne daj joj da plače. Budi prema njoj pažljiva i nežna.

Ljubi te svim srcem svojim tvoja mama.“

Re i Olge Grbi: „Umirem, ali nije mi žao. Dala sam život za jedan veliki ideal, za ideal da sutrašnjica postane bolja i vedrija. Da deca nikad više ne ostanu bez majki. Da sunce lepše sija.“

Sje am se danas onih dana kad su naše žene bile borci, ratnici. Tih dana, pa i na Konferenciji, svaka žena duboko je mrzila rat i iz sveg srca željela da ga nikad više ne bude. Ali rat nam je nametnut od okupatora i zato su se žene borile da bi izvojevale slobodu u kojoj e ravnopravno u estvovati u rješavanju sudbine svoga naroda i svoje djece.

RAHELA ALBAHARI PERISI

AKTIVNOST ŽENA U SLOBODNOM BIHAJU

Prilikom oslobođenja Bihara, 4. novembra 1942. godine, znalo se ve koje su žene „sigurne“, koje su aktivne u organizaciji i na koje se može računati. To je omogućilo da ve u prvi narodnooslobodilački odbori u Biharu uđe i nekoliko žena. Pored ostalih, u njega su ušle: Zlata Salihodžić, domaćica, Hadžera Ibrahimpašić Šakić, učiteljica Deli, sada u penziji, i još neke.

Nekako u isto vrijeme kad je stvarana narodna vlast, prišlo se i formiranju organizacije Antifašističkog fronta žena. Izabran je Sreski i inicijativni Okružni odbor. Pripreme za formiranje tih odbora sprovodile su drugarice Dušanka Kovačević, Vahida Maglajlić, Rada Vranješević i druge.

U Gradski odbor AFŽ-a izabrane su: Hadžera Ibrahimpašić Šakić, Fatka Mušanović, Rašida Šakić, Bosa Juzbašić, Danica Batez, Hanka Zulić iz Pokoja, Zemka Deli, Štefica Dujmović i druge.

U Sreski odbor AFŽ ušle su: Hadžera Ibrahimpašić Šakić, Fatka Mušanović, Lenka Maestro, Zlata Salihodžić, Iška Sadiković, Raza Kovačević, Ivanka Perković-Burzi i Fanika Veper. Predsjednica Sreskog odbora AFŽ bila je Hadžera Ibrahimpašić Šakić.

U Okružnom odboru, pored Rašide Šakić, bila je i Zenejba Omanović. Marta Popivoda, Lenka Maestro i još neke.

Sve koje su izabrane u rukovodstva AFŽ ili u narodnooslobodilačke odbore, išle su po terenu opština, sreza i okruga. Zadaci su im bili različiti. U prvo vrijeme najviše se radilo na osnivanju seoskih organizacija žena i na što većem angažovanju žena za pomoć Narodnooslobodilačkoj vojsci.

Zahvaljujući našim pobjedama, stalnom proširivanju slobodne teritorije i oslobođenju novih mjesta, posla je bilo na pretek, a bilo je i dosta uspjeha u radu. To je omogućilo da su se organizacije AFŽ brzo omasovljavale i jačale. U takvim uslovima lako je bilo sprovesti u život svaku akciju, od onih za prikupljanje dobrovoljnih priloga, do odlaska žena u partizane kao boraca.

Za vrijeme održavanja Prvog zasjedanja AVNOJ-a i Kongresa USAOJ-a, kao i mnogih drugih konferencija i skupova, veliku pomoć pružile su aktivistkinje AFŽ-a u smještaju i domaćinskom ugošćenju vijenika, delegata i gostiju. Sve te drugove trebalo je razmjestiti po gradu, obezbijediti im stan i hranu. Pored toga, organizacija žena brinula se i o ranjenicima. O njima je stvarno govorila materinska brigada. Za ranjenike su nabavljani dušeci i perje. Sem toga, svaki dan oni su pojedinačno

ili grupno obilježeni. Nošeno im je voće, cigarete, čak su pravljene i kola i, sok od šećerne repe, baklave, pite, itd.

I sada, prema tom nesebičnom radu i rezultatima organizacije žena u BiH, može se sagledati koliko su te drugarice bile aktivne i odane našoj borbi.

U živom sjećanju ostao nam je i ovaj detalj iz ratnog perioda.

U domu Gajreta u Gornjem Prekounju održavana je konferencija. Sakupilo se u određeno vrijeme nekoliko stotina žena, muškaraca i omladine. Hadžera je rukovodila konferencijom. Govorila je o partizanima kao osloboditeljima, o boljem životu u slobodi, o potrebama borbe do konačne pobjede. Svi prisutni pažljivo su je slušali. A kad je trebalo da se daju priloge, za tih dana je na spisku darova bilo 28 pernatih jastuka, stotine kilograma žita, graha, jaja i ostale hrane. Sakupljeno je priloga puna zaprežna kola.

Takvih konferencija bilo je dosta.

Sve žene željele su da vide druga Tita i ta želja im se i ispunila. Vidjele smo ga već poslije dan-dva u sali Kloštera, gdje je kasnije održano Prvo zasjedanje AVNOJ-a. U njemu se tada održavao neki sastanak na kojem je glavnu riječ vodio Veselin Masleša, a govorili su i Enver Redžić, Hasko Ibrahimpašić i drugi.

Organizacije su nastojale da angažuju što više žena da istupaju na sastancima i konferencijama.

Slobodni novembar 1942. godine bližio se kraju. Održavanje Prvog zasjedanja AVNOJ-a bio je veliki doživljaj za sve nas. Istina, mi tada nismo bile svjesne da će to biti jedan od najznačajnijih skupova u historiji naših naroda, pa i čitavog slavenskog Juga. I Prvi kongres omladine, bio je tako nešto, poseban događaj, a naročito je imao odjeka među omladinom. To su, uostalom, mladi i manifestovali odnosom, samoprijegom, pjesmama, igrom i općim veseljem.

Pred održavanje ta dva velika skupa, organizacija AFŽ imala je zadatak da uredi prostorije. Za dekoraciju sale, u kojoj je održano Zasjedanje AVNOJ-a, sakupljeno je, tako reći, u jednom danu oko 30 čitava. Bili su to najljepši „veženi“ primjerci koji su postojali u gradu! Sakupljene su stolice, pronađeni stolovi i vaze s cvijećem. Tako je obezbjeđen i smještaj i ishrana za sve delegate po kućama povjerljivih porodica.

Sve pripreme rađene su i u toku priprema za Kongres omladine, ali su tada više radile omladinke.

Slobodne novogodišnje praznike Bišani i Bišanke proveli su veoma radosno. Članovi Kazališta narodnog oslobođenja izvodili su kulturno-umjetnički i zabavni program.

Kad je koncem januara 1943. godine po četvrta neprijateljeva ofanziva, partizanske jedinice već su skoro bile potpuno napustile grad. Tih dana BiH je doživio jedno od većih bombardovanja.

Njemački bombarderi znatno su razorili grad. Kao da su htjeli da BiH srušave sa zemljom, da mu se ne zna ni temelja. Valjda zbog toga što su baš u tom gradu udareni temelji našoj budućoj socijalističkoj državnosti. Od jutra do večeri neprijateljevi bombarderi istresali su bombe ili su mitraljirali po gradu i okolini. Grad je toga dana bio skoro potpuno pust.

Kasno u noć pošli su se građani vraćati svojim kućama. Neki su to učinili tek drugo noć.

Mnoge porodice nisu se ni vratile. U to vrijeme, pošto je ofanziva pošla, svakoga časa neprijatelj se mogao pojaviti na gradskim prilazima, pa su mnoge porodice otišle sa partizanima. Bio ih je veliki broj, jer dok je Bihać bio središte goleme oslobođene partizanske teritorije veliki broj bihaćkih rodoljuba otišao je da se bori sa svojom braćom za konačno oslobođenu porobljenu domovinu.

Rašida Šakić izabrana je i za delegata Prve zemaljske konferencije Antifašističkog fronta žena Jugoslavije, održane 6. i 7. decembra 1942. godine u Bosanskom Petrovcu. Na toj istorijskoj skupštini žena iz našeg kraja, pored Rašide još su bile: Fatka Mušanović, Štefica Dujmović, Iška Sadiković, Hanka Zulić, Zenejba Omanović, Bakira Pozderac i veći broj žena i omladinki iz Petrovačkog, drvarskog i grahovskog kraja.

Neposredno pred održavanje konferencije Rašidu su jednog jutra pozvali u Okružni komitet KP za Bihać. Došli su je Hajro Kapetanović, Hasko Ibrahimpašić i Rada Vranješević. Upoznali su je time što će konferencija rješavati i o njenom značenju. Dali joj je „zadatak“ da govori ispred žena-Muslimanki Bosanske krajine.

Na njeno objašnjenje da ne zna da govori, predloženo joj je da iznese sve ono što u trenutku kad izađe na pozornicu bude osjećala: o ženama-Muslimankama i njihovom dosadašnjem životu, o tome šta one treba ubuduće i da rade i kako da pomažu našu borbu, o slobodi i sretnijoj budućnosti svih, a posebno žena, itd.

I, zaista, kad je konferencija pošla me u prvim govornicama pojavila se Rašida. Izašla je pred prepunu dvoranu delegata i gostiju uz zaru. Čim se pojavila na pozornici otkrila je lice i pošla da govori. Riječi su se nizale o pomoći partizanskoj vojsci, o prikupljanju priloga, odjeće, hrane, apelovala da se žene preko svojih organizacija uključe u opštenarodni pokret za protjerivanje osvajača, da treba svi da učestvuju u konačnom oslobođenju zemlje, itd.

Fatka Mušanović bila je čak i u radnom predsjedništvu konferencije.

Govorila je i Kata Pejnović, Ličanka, majka-partizanka. Ona je ispričala kako su joj ustaše na kraju ubile dva sina i muža, i kako se odlučila da pođe u borbu. Sve nas je to uzbudilo do suza. Kasnije smo Katu Pejnović jednoglasno izabrale za prvu predsjednicu AFŽ Jugoslavije.

Poslije Kate govorila je jedna Crnogorka.

Konferenciju je pozdravio vrhovni komandant NOV i POJ, Josip Broz Tito. Kad se drugo pojavio na govornici svi smo ustali i dugo pljeskali i klicali.

Uveče je za delegate izvedena priredba. Skender Kulenović, književnik-borac, čitao je svoju poznatu pjesmu „Stojanka majka — Knežepoljka“.

Drugog dana rada konferencije diskusije su vođene negdje do podne. Onda je izabran Zemaljski odbor AFŽ. U to najviše rukovodstvo žena izabrana je i Rašida Šakić.

Drugarica Cana Babović i Mitra Mitrović rukovodile su prvim sastankom Zemaljskog odbora. One su govorile o zadacima koji su se nalazili pred organizacijom žene.

Rašida je 5. januara 1943. godine, kao član Zemaljskog odbora ponovno pozvana u Okružni komitet Partije za Bihać. Saopšteno joj je da se sprema i da pođe u Bosanski Petrovac. Tamo je održavan politički kurs za rukovodioce i aktivistkinje AF2. I tim kursom rukovodile su Spašenija Čana Babović i Mitra Mitrović. Predavanja je držala i drugarica Lula Plamenić. Politički kurs AF2 trebalo je da traje 25 dana, ali je prekinut poslije 19 dana jer je pošlo za ruku četvrta neprijateljeva ofanziva.

HADŽERA IBRAHIMPAŠI

RASIDA SAKI

ZBOR U HLADNO DECEMBARSKO JUTRO

Rano u jutro¹ pošao sam iz Bihaća u selo Zavalje. Uz put sam navratio u Okružni komitet KPJ, koji se nalazio u Zegarskoj aleji, da ujem ima li kakvih novih instrukcija. Ja sam tamo esto navrao kad bih pošao ili se vrao sa „terena“ kako smo mi nazivali područja na kojima smo djelovali. Drugarica Ivanka Perković, s kojom sam zajedno radio kao politički radnik, došla je nešto kasnije.

Išao sam uzanom prtinom, koja vodi prijeicom uz padinu od Zegara ka Zavalju. Razmišljao sam o rezultatima i vremenu koje sam proveo na radu u ovim, tek oslobođenim selima. Nisam uspio da održim još ni jednu konferenciju. Prilikom obilaska sela mnogi mještani su mi obećavali da će doći na konferenciju u Zavalje, ali u zakazano vrijeme došla bi tek dva-tri odrasla djeteta i po koje dijete. Vide svijetlo u školi, navrate, izmijenjaju nekoliko riječi i odu kućama. Ni Ivanka nije bila bolje sreće. I njoj na konferenciji žena nije dolazilo više od tri-četiri žene i to kao uz put sa kantama za vodu, jer je u blizini bila seoska kućesma. Nismo uspjeli da održimo ni omladinsku konferenciju. U pojedinačnim razgovorima u susretu, svaki mještanin nastojao je da što brže okonča razgovor sa nama i da što prije ode.

Predsjednik Mjesnog NOO i poneki odbornik po našem zahtjevu pošli su da pozovu ljude i žene na konferenciju, ali se obično ni oni ne vrate. Primjetio sam da je predsjednik uvijek zbunjen kad god sam razgovarao s njim o tome kako seljaci ne dolaze na konferencije. Mislio sam da ih on poziva, da pošteno obavlja svoju dužnost, ali, eto, ne uspijeva u tome.

Možda je u tome i najveći uzrok što se nekoliko ustaških koljača iz ovih sela krije u šumi Plješevice, iznad sela, a možda je poneki skriven i u nekoj kući u selu. Ljutim se na samog sebe što još ni po etnog uspjeha nema. Već dvadesetak dana sam u ovim selima kao politički radnik, a još nisam uspio okupiti više od 2 do 3 seljaka, i to svega na nekoliko minuta razgovora. Idu oni i u grad, izvršavaju i zadatke koje im postavi Mjesni odbor, odnosno Komanda mjesta, ali ih na konferenciji nema.

Kako ih okupiti da im se objasni značaj i ciljevi narodnooslobodilačke borbe? Kako privoljeti bar jednog seljaka da istupi i podrži partizane?

U selima Zegaru i Vedrom Polju, kao i u nekim prigradskim naseljima živi hrvatsko stanovništvo, ali ta sela nisu kao Zavalje, Međuračje, Vučjak, Baljevac, Mali i Veliki Skočaj koja se nalaze na platou; u podnožju Plješevice. Iz Zegara i Vedrog Polja od početka je u partizanima nekoliko Hrvata, a od oslobođenja Bihaća a svaki dan se po neko

¹ 22. decembra 1942. godine.

javi u naše jedinice², seljaci redovno dolaze na konferencije, mještani se sve više uključuju u narodnooslobodilački pokret, pa je i izvjestan broj djevojaka, Hrvatica, stupilo u naše redove.

Nije ni čudo što je u ovim selima oko grada tako. Još prije rata u Vedrom Polju, Žegar i Kraljama postojale su partijske elije ija je djelatnost ostavila dubok trag. U Žegar je postojao ogranak Seljake sloge „Ora“, sa itaonicom, koji se nalazio u rukama komunista. Napredni radnici i omladinci iz Bihaća esto su dolazili u Žegar, Vedro Polje i Kralje i davali priredbe sa antifašističkim i antiratnim programima. U Zavalju i susjednim selima svega toga nije bilo. Otud i tako snažan uticaj prikrivenih ustaša³ i plovana⁴ na tamošnje stanovništvo, otud i toliko teško a da ih okupimo na konferenciju i da im objasnimo ko su partizani.

S tim mislima upadoh u kancelariju Mjesnog NOO. Čim sam se pojavio, predsjednik se trže i brzo gurnu nekakav list hartije pod karton kojim je sto bio pokriven. Uoio sam taj njegov nervozni pokret, ali sam se pravio da nisam ništa primjetio. Kurir je stajao naslonjen na prozor. Pozdravio sam se s obojicom. Poeli smo razgovor o snijegu, o hladnoći, o rani na mom vratu koja me je još boljela i koja još krvari, i još o kojej emu. Razmišljao sam kake da ih udaljim iz kancelarije i utvrdim šta je predsjednik sakrio. On, doduše, čini mi se nije bio naito da li sam primijetio šta je on uradio.

Dogovorismo se da ponovo uveće i zakažemo konferenciju. Poslamo kurira da pozove jednog odbornika koji treba da ode na Vučijak i da obavijesti tamošnje seljake o konferenciji. Kad kurir ode, sjetih se i reko predsjedniku da treba da zakažemo za popodne i konferenciju žena. On ustade i ode da pozove neku ženu, koja je, navodno, okupiti još neke na dogovor kako bi se ovog puta konačno održala konferencija.

Čim predsjednik izađe iz kancelarije i preće cestu, prioh stolu, brzo podigoh karton i naoh nekakav ispisan list. Brzo preko njega preletem pogledom.⁵ Kakvo iznenađenje!? Proglas i spisak ljudi koji treba da se okupe i dogovore kako da se odupru partizanima.

Brzo stavih taj papir u džep i naslonih se na prozor o ekuju i da se predsjednik vrati. Kad se on vratio, nastavismo razgovor o tome šta sve treba pripremiti za konferenciju, i na kraju reko:

„Ne znam šta bih radio do veeri. Vićete zakazati konferenciju, a ja idem u Bihać pa u do i na vrijeme“.

Zurio sam u Okružni komitet sa ustaškim proglasom u džepu. Najprije navratih u bivšu žandarmerijsku stanicu, gdje se nalazila partizanska straža. Upozorih komandira da bude oprezan.

² Iz Žegara je narodni heroj Ante Rukavina (poginuo kao politkomesar bataljona), zatim Ivanka Perković, Antun Jelić, Karlo Patkovski, Katica Zivisnjak, Olga Dujmović i dr.

³ U Zavalju je do rata djelovao ustaša Slavko Findrik, što je, nesumnjivo, imalo odraza na tadanje raspoloženje tih seljaka.

⁴ Plovan — katolički pop.

⁵ To je bio tabak trgovca kog papira. U njemu je, najprije, pisalo o partizanima kao protivnicima hrvatskog naroda, zatim raznorazne laži o narodnooslobodilačkoj borbi i poziv Hrvatima da ne vjeruju partizanima, da se odupru i da se spremaju za obranu. Na kraju se obavještavaju da nakon ponoćke (uoći katolički kog Božića) do u na tajni sastanak. Ispod teksta poziva bila su imena onih koji treba da do u na sastanak i nekoliko parola za „NDH“, Pavelića i ustaše sa ustaškim pozdravom „Za dom — spremni!“ Poziv je pisan mastilom. Ovaj dokument zagubljen je u arhivi Okružnog ili Centralnog komiteta.

Cim sam izišao iz sela nastavio sam što sam mogao brže da bih što prije stigao u Okružni komitet i obavijestio drugove o ustaškom proglasu. U Komitetu naoh druga Hajru Kapetanovića, sekretara. Obavijestili ga i predadoh mu proglas. On odmah nazva telefonom Centralni komitet KPJ i obavijesti druga Milutina.⁶ Dogovorismo se da se ja vratim u Zavalje i da se ponašam kao da ništa nije bilo. No u selo do i sa vodom partizana zamjenik komandanta mjesta Kaja Popovića.⁷

Pooh sa Ivankom i popodne stigosmo u Zavalje. Na osmo predsjednika. On pokušava da iz našeg držanja i stava zaključi da li sam dokument ja uzeo ili ga je, možda, on, negdje zaturio. Dogovorili smo se o konferenciji i o čemu ćemo sve govoriti.

U zakazano vrijeme do oše, po običaju, dvije-tri žene, sa kantama za vodu, izmjenično sa nama nekoliko rečenica i odoše. Malo poslije do i još jedna žena, ali i ona ode. Ivanka je ljuta iako je unaprijed znala da ni veeras ne ćemo biti bolje sreće.

Uve e niko osim dva seljaka ne navrati u školu. Čekali smo dugo, a onda nas troje: Ivanka, komandir partizanske straže i ja krenusmo u kasarnu. Stražu smo pojačali, oružje držali u pripravnosti i čekali da stigne vod partizana iz Bihaća.

Okopono i stiže Kaja Popović sa vodom partizana. U selu njihov dolazak niko nije primijetio. Dogovorismo se kako ćemo pohapsiti sve one koji su se nalazili na ustaškom spisku. Njih je bilo oko 20. Ja e patrole, od 5 do 6 partizana i i e, najprije predsjedniku Mjesnog odbora. On e patrolu odvesti do sljedećeg koga treba uhapsiti. I tako redom. Borcima je rečeno da po dvojicu-trojicu dovode u kasarnu. Patrolama je skrenuta pažnja da rade u najvećoj tajnosti i što brže, da ne bi neko primijetio i obavijestio one koje treba pohapsiti, jer bi lako mogli pobjeći u šumu.

Ubrzo su patrole počele dovoditi po dvojicu-trojicu seljaka. Bili su preplašeni, ali, za udo, niko da pita zbog čega ih hapsimo. Za dva tri sata ve su svi bili na okupu. Vod partizana ih je odmah sproveo u Bihać.

Te no i zapazili smo neko komešanje u selu. Počele su se paliti lampe po kućama, počuo se žagor i neko kretanje. Pojačasmotražu i svako od nas stade kraj prozora. Nismo željeli da nas šta nepredviđeno iznenadi... Najprije stiže do nas žena sa djetetom u naručju. Traži svoga muža koga smo nas uhapsili. Nije on kriv, nije ubijao, brani ga ona. Objašnjavao sam joj da mu se ništa ne e dogoditi, da e biti ispitan i, ako nije kriv, sigurno e se vratiti kući. Uskoro do oše još dvije žene, pa opet jedna, pa konačno i župnik, traže i objašnjenje zašto su toliki ljudi uhapšeni. I njima smo objasnili. Ali, dolazile su i druge žene i ljudi. Meni je ve bilo dodijalo da ponavljam istu priču. Pred kasarnom se sakupilo dosta ljudi i žena. Najviše žena sa malom djecom. Sjetih se da nismo uspjeli da održimo ni jednu konferenciju u ovim selima te mi sinu misao da to sad u inim. Naredih komandiru straže da nikog ne pušta u kasarnu i da svakom ko traži objašnjenje kaže da u, kada se svi iskupe pred kasarnom, objasniti razloge hapšenja.

⁶ Ivan Milutinović Milutin, tada član CK KPJ i član IO AVNOJ-a, poginuo 1944. godine.

⁷ Kaja Popović, poginuo 1944. godine kao komandant Drvarsko-petrova koga NOP odreda.

Tek je po elo svitanje, a pred kasarnom se uo žagor više od dvije stotine djece, žena i nešto staraca. Dok su se oni okupljali, u mislima sam prebiraio šta da im kažem, kako da održim ovaj nepredvi eni govor, prvi pred ovakvim skupom iz tih sela.

Ivanka i ja izašli smo pred kasarnu gdje se ve nalazio komandir partizanske straže sa raspore enim partizanima. Na cesti, koja se protezala nešto niže od prostora pred kasarnom, i na platou pred ku om župnika, iskupili su se, valjda, svi seljaci Zavalja, Vu ijaka i Me udražja. Sa ivice platoa, iznad ceste, po eo sam da govorim. Nasuprot meni, na drugome platou, stajao je krštenih ruku župnik i slušao. S vremena na vrijeme pogledao sam u njegovo lice. Stajao je kao sfinga. Njegov stav i držanje potvr ivali su da je upravo on uzrok takvom stavu ovih zavedenih seljaka.⁸ Govorio sam dugo: o ciljevima narodnooslobodila ke borbe, ko smo mi, ko su ustaše, o ustaškim pokoljima u ovom kraju i o tome da se partizani nisu svetili nevinom stanovništvu hrvatskih sela i da smo sudili samo zlo incima i kolja ima. Govorio sam i o partizanskom sudu, o pobjedama naših brigada, divizija i korpusa, o tome da e naša pobjeda biti sigurna pa makar se mi privremeno morali i povu i iz Biha a. Upitao sam ih zašto nisu htjeli da do u na konferenciju da nas bar uju i saznaju zašto se borimo. Na kraju sam im kazao da sam kod predsjednika odbora pronašao dokument u kojem se nalazi grupa od dvadesetak seljaka, me u kojima i itav Mjesni NOO, koja se spremala da se odupre partizanima, i da je trebalo poslije pono i da održe sastanak. Objašnjavanje o hapšenju te grupe namjerno sam saopštio na kraju da bi me saslušali i uli sve ono što sam im za ovih dvadesetak dana htio da kažem.

Kada sam završio govor neka žena povika: „Kriv je predsjednik, to je on sam uradio, neka on odgovara“. Još neke po eše sli no da vi u. Nasta graja i bu no dovikivanje u zimsko hladno jutro na snijegu. Upozorili ih da se razi u, da e uhapšeni biti ispitani i ko bude kriv odgovara e, a ostali da e biti pušteni ku ama. Neko me u njima predloži da idu u Biha . Masa to prihvati. Uskoro ve a grupa žena i djece krenu ka gradu. Ostali se polako razi oše ku ama.⁹

Malo kasnije i ja s Ivankom krenuh u grad. Navratismo u OK gdje drugovima sve ispri asmo, a posebno o nepredvi enom zboru na zimskom uranku. Rekoše mi u Komitetu da treba da idem na rad u druga sela.

Izlaze i iz Komiteta razmišljao sam još uvijek o protekloj burnoj no i u Zavalju i rekoh više u sebi: ipak smo im objasnili ko smo i zašto se borimo. Žalosno je da im je ustaška propaganda zatrovala dušu i zadala straha. Koliko još puta treba oti i u Zavalje, i ne samo na konferencije, nego jednom po jednom ovjeku, objašnjavati našu borbu i naše ciljeve. Uporno i bez predaha . . .

BRANKO BOKAN

⁸ Katoli ki župnik, plovani, bio je u Zavalju organizator tajnog sastanka. On je odvrtao seljake da se ne odazivaju na naše pozive i da ne dolaze na zakazane konferencije.

⁹ Kad su žene i djeca iz Zavalja i okoline došli u Biha pred Komandu mjesta, objašnjeno im je da e uhapšeni biti ispitani i ako ne budu krivi bi e pušteni. Niko bez suda ne e biti osu en. Tada su se vratili u sela. Uhapšeni su saslušani. Utvr eno je da su bili pod ustaškim uticajem i da su se organizirali protiv partizana. Zbog toga nisu ni dolazili na konferencije. Svi pohapšeni su nakon nekoliko dana pušteni ku ama. Htjelo se tim djelovati na zavedene seljake tih sela.

SUSRET SA DRUGOM TITOM

Za druga Tita prvi put sam uo u Španiji, u razgovoru sa drugovima. Zahvaljuju i njemu, saznao sam da je došlo do unutrašnjeg sreivanja ja anja Partije i do njenog organizacionog, političkog i idejnog izgraivanja. Bilo je tada govora o drugu Titu kao sekretaru, ali u uslovima ilegalnosti Partije niko nije pouzdano znao ko je on. Kasnije, me utim, 1939. godine, mi, interbrigadisti, koji smo se nalazili u logoru Girs u Francuskoj, kod grada Poa na severozapadnim padinama Pirineja, dobili smo pismo od druga Tita, sekretara naše Partije, koje je odigralo krupnu ulogu, iako je imalo svega desetak-petnaest rečenica. Bilo je potpisano sa „Tito“.

Tada u logoru bili smo još u vrlo neizvesnoj situaciji. Nismo videli neku svetliju perspektivu u Skorjoj budućnosti, niti smo znali šta e se s nama dogoditi — da li e mo se vratiti u zemlju, izi i iz logora u Francuskoj, ili možda oti i u neku tre u zemlju. Neizvesnost je bila potpuna. U takvoj situaciji dobili smo Titovo pismo u kojem nam kao sekretar Partije, bez obzira na poraz u Španiji, odaje priznanje za držanje i doprinos španskom nacionalnooslobodilačkom ratu i što smo dostojno izvršili našu internacionalističku dužnost. Pisao nam je da Partija rauna na nas, na naše iskustvo, i hrabrio nas je da tadašnju situaciju treba izdržati, pogotovo što su mogu ne promene. Takvo pismo od svega nekoliko jednostavnih rečenica bilo je ne samo za mene nego i za mnoge druge u logoru veliko ohrabrenje, koje nam je ulilo novo pouzdanje. Zaista, posle pretrpljenog poraza bili smo potišteni, a logor i neizv^nost još su više otežavali situaciju. Pismo druga Tita delovalo je kao melem. To je, u stvari, bio moj prvi posredni susret s njim.

Razume se da sam posle povratka u zemlju za vreme borbi, kao i mnogi drugovi u Hrvatskoj, imao više posrednih kontakata sa drugom Titom kao Vrhovnim komandantom, preko niza naređenja, uputstava i direktiva. U svakoj takvoj prilici se o sam se malog pisma u logoru koje je za mene bilo, nekako, značajnije od svih kasnijih.

Prvih dana marta 1942. godine Glavni štab Hrvatske dobio je od Vrhovnog štaba ve drugo pismo u kojem drug Tito naređuje da se pojačaju i prošire dejstva u celoj Hrvatskoj, i da se posebna pažnja posveti rušenju komunikacija. Stvarno, situacija u Hrvatskoj omoguđavala je tada izvršenje takvih zadataka.

Pored tih na elnih zadataka, Vrhovni štab dao je i niz konkretnih uputstava za rušenje komunikacija, napada na neprijateljeva uporišta, držanje gradova u blokadi, onemogućavanje neprijatelju kaznenih ekspedicija. spređavanje pljačke, spređavanje etničkog uticaja i propagande.

Narođito se insistiralo na što aktivnijem političkom radu u narodu. Pored svega toga naređeno je da se Hrvatska, radi lakšeg rukovođenja borbom, podeli na četiri operativna područja. Ta područja kasnije su nazvana zonomama. Glavni štab Hrvatske, iako nije bilo predviđeno naređenjem VS, formirao je i 5. operativnu zonu na području Gorskog kotara i Hrvatskog primorja.

Glavni štab Hrvatske je na osnovu tog naređenja, na svom sastanku 20. i 21. marta 1942. godine, doneo nekoliko važnih odluka među kojima i da se od Like, Korduna i Banije postepeno formira 1. operativna zona. Štab 1. zone formiran je početkom aprila u Korenici, u Lici, pa se smatra da je toga dana formirana i 1. operativna zona. Od tada pa do kraja godine na teritoriji te zone formirano je sedam partizanskih brigada (tri ličke, dve kordunaške i dve banijske) i pet partizanskih odreda. Posle oslobođenja Bihaća i Zasedanja AVNOJ-a, na tom području formirane su i divizije. Svi ti veliki uspjesi i široki razmah narodnooslobodilačke borbe potvrdili su još jednom svu dalekovidost Titove strategije.

Na području 1. operativne zone stvorena je prostrana slobodna teritorija, uspostavljene su vrste veze sa Dalmacijom i Bosanskom krajinom, razvijen je intenzivan politički rad, objašnjavana je politika bratstva i jedinstva između Muslimana, Hrvata i Srba, i raskrinkavan je neprijatelj i njegova propaganda. To je narođito bilo značajno za Cazinsku krajinu, a posebno za narod tog kraja. Međutim, uspjesi jedinica 1. operativne zone time se ne iscrpljuju.

Slobodno se može reći i da je od početka 1942. godine u Hrvatskoj najviše mesta oslobođeno baš u području 1. operativne zone. Veze s ostalim područjima dobro su funkcionisale, narođito sa Bosanskom krajinom. II proletne 1942. godine komandant i komesar Operativnog štaba za Bosansku krajinu, Košta Nad i Osman Karabegović došli su u Glavni štab Hrvatske. Taj sastanak nije bio unapred dogovoren, ali smo tada razmatrali mogućnost zajedničkog dejstva u dolini reke Une i na grani na području između Hrvatske i Bosne. Pored toga, izmenjali smo iskustva, a dogovorili se i o nizu drugih konkretnih pitanja.

Hrvatsku i Bosansku krajinu razdvaja dolina reke Une, koja je za neprijatelja bila veoma važna. Njom vodi važna saobraćajna arterija koja spaja Dalmaciju sa Zagrebom i drugim mestima centralne Hrvatske. Pored toga, dolina Une dosta je bogata. Ukoliko bi je partizani osvojili, ozbiljno bi ugrozili eksploataciju Ljubije, rudnika železa, veoma značajnog za crnu metalurgiju. Značaj doline Une bio je i u tome, što se iz nje mogu kontrolisati komunikacije u dolini reke Sane, i ugroziti neprijateljeve veoma važne posade u Bosanskom Novom i Bosanskoj Krupi, i značajne posade i industrijska mesta Karlovac i Sisak. Posebno Bihać bio je za neprijatelja u strategijskom pogledu vrlo važan, pa je zbog toga u njemu držao dosta svojih snaga. Koliko je ta dolina bila važna za neprijatelja vidi se i po tome što ju je, od kraja 1943. godine pa do konačnog oslobođenja naše zemlje, branio 373. legionarskom „Tigar“ divizijom. Upravo zbog takve njene važnosti za neprijatelja, ona je stalno bila pod udarom jedinica Glavnog štaba Hrvatske i Operativnog štaba za Bosansku krajinu.

U Glavnom štabu Hrvatske iznošene su i druge važne vojne zamisli i pitanja. U njemu je i ranije diskutovano, razmatrano i ubedljivo obrazloženo da se napadne i oslobodi Bihać kao veoma važan politički, ekonomski

i vojni centar. Me utim, to se tada nije moglo usvojiti, pošto je neprijatelj bio dobro utvrdio grad za odbranu i u njemu se nalazila brojna i dobro naoružana posada, a naše jedinice još nisu bile dorasle tako krupnim zadacima. Glavni štab Hrvatske, sa svojim radionicama i bolnicama, nalazio se u Bijelim Potocima, udaljenim svega oko 15 km vazdušne linije od grada Biha a gde su se nalazile jake neprijateljeve snage.

Mi u Hrvatskoj težili smo da ostvarimo što tešnju saradnju sa svim našim susedima, a naro ito s Operativnim štabom za Bosansku krajinu. Pored stalne veze, obaveštavanja, sadejstva i materijalne pomo i, naše tri brigade, 8. banijska, 2. li ka i 4. kordunaška u estvovale su neposredno sa jedinicama Operativnog štaba za Bosansku krajinu u borbama za oslobo enje Biha a, dok su naše druge snage osiguravale i vezivale neprijateljeve snage. To najbolje potvr uje da je naše sadejstvo bilo stalno i intenzivno.

Posle oslobo enja grada, otišao sam s jednim drugom iz Štaba, u Biha , jer smo bili obavešteni da je tamo zaplenjena, naro ito u Žegar, ve a koli ina ode e, obu e, hrane i druge ratne opreme. To nam je bilo veoma neophodno za opremu novih boraca i jedinica. Pored toga, želeo sam da se ponovo sastanem sa Kostom i Osmanom, jer se nismo videli od sastanka u Glavnom štabu Hrvatske. Hteo sam da izmenjamo mišljenje o novonastaloj situaciji i da razmotrimo mogu nost naših daljih zajedni kih i j iejstava.

Prvi neposredni susret sa drugom Titom imao sam u Biha u, posle završene biha ke operacije, u kojoj su bosanske i hrvatske jedinice oslobodile grad. Bilo je to prvih dana novembra 1942. godine, neposredno pred Prvo zasedanje AVNOJ-a. Tada sam bio komandant 1. operativne »ne Hrvatske. Odmah posle dolaska u Biha našao sam se sa Kostom i Dsmanom i za vreme mog boravka u gradu smestio sam se zajedno s njima. Tom prilikom razgovarali smo o budu im dejstvima. Bilo je govora i o zajedni kom dejstvu na Bosanski Novi, Dvor na Uni i na druga uporišta.

A evo kako je došlo do susreta sa drugom Titom koji je za mene Dio neo ekivan. Kad sam pošao u Biha nisam, naravno, ni pretpostavljao ia u tada videti Vrhovnog •komandanta. Orugovi Osman Karabegovi i Košta Nad, rekli su mi da e do i Vrhovni komandant u Biha i da treba la ostanem u gradu. I, zaista, na ru ak je došao i drug Tito. Susreo sam ga x trpezariji i predstavio se. Zatim me je pitao nekoliko obi nih stvari: cakva je situacija na terenu? kako zamišljamo dalje vo enje operacija? cako sam ja li no?

Za mene je to bilo veliko iznena enje. Pre svega, ja sam ga fizi ki zamišljao sasvim druk ije, iako sam do tada ve video njegovu fotografiju, mao sam utisak da je mnogo krupniji, a i strožiji. Me utim, iz tih neko iko re i, prilikom prvog susreta, zra ila je ljudska toplina, razumevanje, .iverenost, sigurnost i energija.

Kad smo seli da ru amo, imao sam tu sre u da sedim blizu druga Tita. Nije to, razume se bila posledica nikavog protokola, ve sasvim slu ajno. Onako partizanski, kada je seo Vrhovni komandant seli su i svi jstali. Jasno je da sam i ja, kao i mnogi prisutni, zurio u njega i upijao svaku njegovu re . Drug Tito je prosto plenio svojom neposrednoš u i irda noš u. To njegovo kratko jedno asovno prisustvo i razgovor, ostavili

su na mene snažan utisak. Bio je blag, pun neke prijatne neposrednosti i topline.

Teško je interpretirati misli i reči za vreme tog ručka u Bihaću. Drug Tito se uglavnom obrađivao drugovima iz Bosne i sa njima raspravljao o nekim konkretnim problemima. Međutim, meni je naročito ostao u sećanju jedan moment posle ručka. Pošto je imao neke obaveze, Vrhovni komandant se, žureći, oprostio na brzinu sa svima i već skoro izašao. Za to vreme ja sam bio malo postrani, pa se pri odlasku sa mnom nije rukovao. Međutim, izlazeći, on se okrenuo i pozvao me po imenu.

— Manola! Gde je taj Manola!

Ja sam dotrčao. Rekao mi je: „Zdravo, doviđenja“, i rukovali smo se. To mi je bilo veoma drago, jer me je on tada prvi put video, ali me je zapamtio i setio se da se od svih tih dvadesetak drugova za stolom sa mnom nije oprostio. Bio sam, moram priznati, iznenađen tom pažnjom. Pa i danas to mi je jedna od najdražih uspomena iz tog vremena.

SREĆKO MANOLA

U nizu događaja i doživljaja iz NOR-a me u onim kojih se najradije esto sjetim, bio je moj susret s drugom Titom u oslobođenoj Biharu, krajem 1942. godine. Bio je to neobičan susret. Prilikom dolaska s položaja u Bihać, krajem novembra ili početkom decembra 1942. godine, prvi put sam vidio drugu Tita, i sasvim neobičano razgovarao s njim malo duže. Šta-više, za cijelo vrijeme razgovora nisam znao da je moj sagovornik baš drug Tito.

Navratio sam u Komandu područja da porazgovaram sa starim poznanicima i drugovima — Slavkom Odićem i Mehmedom Midžićem. Za vrijeme našeg razgovora ušao je u kancelariju jedan drug srednjih godina, aji je, pošto se pozdravio sa prisutnim, po čemu razgovor sa Slavkom Odićem slušaju jednog Bišanića-ustaše, koji je upravo došao iz Zagreba na oslobođenu teritoriju, nadaju i se da će se tako iskupiti za zločine koje je učinio u početku ustaške vladavine. Tom prilikom on nam je nešto rekao tome da neprijatelj priprema ofanzivu na našu slobodnu teritoriju. Drugo što se upravo interesovao za te podatke i neke od njih komentarisao. Na osnovu tog razgovora pomislio sam da je Odićev sagovornik, vjerovatno, neko od drugova koji rade u Vrhovnom štabu ili u AVNOJ-u (koji upravo tih dana bio formiran) i da bi bilo dobro da s njim prodiskutujem vojnopolitičku situaciju jer bi mi to koristilo za politički rad u teritoriji. isam tada ni pretpostavljao da bi to mogao biti baš drug Tito.

U pogodnom momentu „navalio“ sam sa pitanjima. Po čemu sam s njim i diskutujem, pa da i polemišem. Moja pitanja odnosila su se na situaciju pojedinim krajevima Jugoslavije, na stanje na Istočnom frontu, na priču u Mađarskoj i u Albaniji, a po našem tadašnjem partizanskom „obijanju“, nije mimo i ona ni Turska. Drug Odić stajao je po strani i posmatrao a se događaja. Uviđajući, vjerovatno da pretjerujem, tj. da sam mog sagovornika mnogo zapitkivao, pokušao je da mi skrene pažnju o ima i nekim okolnostima da prekinem diskusiju ili bar da je ublažim. Ja sam to, međutim, protumačio sasvim obrnuto i shvatio da me on podstrekava na još veću aktivnost, pa sam se u tome još više trudio. Moj sagovornik bio je spoložen, povremeno se dobro udno smješкао i strpljivo mi objašnjavao događaje o kojima je bila riječ, nastojeći da ispravi neke moje pogrešne izjave i si. Na kraju me je upitao da li sam zadovoljan odgovorima i objašnjenjima. Odgovorio sam mu da sam veoma zadovoljan, jer vidim da on dobro razumije u politiku i odlično poznaje situaciju kod nas i svijetu.

Pošto se sa nama pozdravio i napustio kancelariju, Odić i Midžić mi rekli da je to bio lično Vrhovni komandant, drug Tito. Shvatio sam kao šalu, ali kad sam najzad shvatio istinu toliko me je uzбудilo to sa-

znanje da ga teško mogu opisati. Bio sam ošamu en. Za trenutak sam u mislima ponovio cijeli razgovor sa drugom Titom. Uplašio sam se da sam možda pri ao ko zna šta, i da moje ponašanje nije dolikovalo jednom mladom komunisti. Tješilo me jedino to što drug Tito nije ni im pokazao da mu je diskusija bila dosadna. Naprotiv, po svemu sude i, bio je zadovoljan mojom otvorenoš u, a bilo mu je jasno od samog po etka da ga nisam poznavao.

Moja zbunjenost i oduševljenje bili su, zaista, vrlo veliki. Kad sam shvatio da je to bio drug Tito, svalio sam se na stolicu i nekoliko trenutaka ostao nepomi an i nijem, a zatim sam naglo sko io i potr ao da ga još jednom vidim. On je upravo izlazio iz Komande mjesta i u pratnji nekoliko partizana uputio se ulicom ka centru grada.

SAVA POPOVIC

U NAŠEM KOLU

Januara 1943. godine Prate i bataljon nalazio se u Biha u. Neposredno je obezbeđivao Vrhovni štab, AVNOJ i druge vojnopolitičke institucije narodnooslobodilačkog pokreta, koje su se tada nalazile u ovom istorijskom gradu.

Kulturno-zabavni život u Prate em bataljonu bio je vrlo živ. Intenzivno su radili analfabetski tečajevi, izdavali smo svoj bilten, pripremali programe za priredbe itd. Jedna od tih priredbi naročito mi je ostala u sjećanju. Imali smo prilično bogat, raznovrstan i veseo program koji su, iz prve klupe, posmatrali drugovi Tito, Ranković i još neki njihovi bliski saradnici. Našoj radosti nije bilo kraja. Naročito je dobro bio sastavljen i ljepo izveden „vrabac“. Svakoga je on duhovito „zaključio“, pa i komesara Bataljona. Zato je prilično pravim eksplozijama smijeha. I drug Tito se smijao.

Poslije završetka programa uklonjene su klupe. Zaigralo se kolo. I drug Tito je igrao. Njegove oči i živo i veselo šetale su po svima nama. Vjerujem da te večeri nije bilo nikoga me u nama čiji se pogled nije susreo s pogledom drugog Tita. I naše su se oči srele. Nemam riječi da vjerno iskažem svu toplinu i snagu ljudske dobrote koja je zračila iz njegovih očiju. Prosto se ne usuđujem da opisujem taj trenutak, jer se plašim da u neumjesnim izborom riječi umanjiti ljepotu i snagu tog doživljaja.

STANKO ŠTETI

Vojo DIMITRIJEVIĆ - U esnica Prve zemaljske konferencije AFŽ Jugoslavije u Bosanskom Petrovcu, crtež

NIJE SE LJUTIO NA LJUDE, VEC NA NJIHOVE GREŠKE

Sje anje na druga Mošu Pijade

Me u nekoliko brojeva Krležine „Književne Republike“, koje sam, kao gimnazijalac, našao tridesetih godina me u ostacima o eve literature iz perioda kratkotrajne legalnosti Komunisti ke partije Jugoslavije, bio je i primjerak sa reprodukcijom autoportreta Moše Pijade. To je bio i moj prvi posredni susret s njim. Kasnije eš e sam se sretao s njegovim imenom. Do nas su stizale i vijesti o njegovom držanju i aktivnosti na robiji, a kada se 1933. godine pojavio prevod prvog toma Kapitala, mi smo njegovim posredstvom, prou avaju i ga svakodnevno u grupama, ponovno se sretali i sa drugom Pijade, iako se predstavio kao Porobi . Za nas taj pseudonim nije bio nepoznat.

Sa Vrhovnim štabom došao je 1942. godine u Bosansku krajinu i drug Pijade, ali kao i a Janko. Tako se potpisivao na raznim uputstvima i raspisima, koji su stizali iz Vrhovnog štaba. Saznao sam da je to njegovo novo, partizansko ime, ali nisam imao priliku da ga vidim, i moja predstava o njemu bila je još uvijek vezana za njegov autoportret iz dvadesetih godina.

Oslobo enjem Biha a prekomandovan sam iz brigade u Komandu mjesta, a zatim u Komandu podru ja. Ve prvih dana došao sam u kontakt sa drugom Pijade, i a Jankom, koji se ispred Vrhovnog štaba bavio, izme u ostaloga, i problemima organizacije vojnopozadinskih vlasti. Bio je to onaj isti Pijade, kakvog sam ga vidio na autoportretu, još u a koj klupi, drag, blizak i neposredan. Tragovi dugih robijaških godina na njegovom tijelu i licu, nestajali su ve pri prvim izgovorenim rije ima. Njegov živi duh i temperament brzo ih je potiskivao. Jednom prilikom navratio se u Komandu mjesta. Bio je u partizanskoj uniformi od bijelog valjanog sukna. „Drugovi, možete li mi nabaviti kakav kau , ili otoman? Nemam na emu da spavam!“ — obratio se i a Janko meni i intendantu Komande mjesta, koji se tu zatekao. Govorljiv i brz da obe a, kao i ve ina ratnih intendantata, ak i u slu aji? kad unaprijed zna da traženo ne e mo i da nabavi, Silja je, tako smo ga zvali, obe ao i a Janku da e mu sigurno to poslati. „A kada e to biti?“ — upitao je drug Pijade.

„Još danas“ — odgovorio je intendant.

U oslobo enom Biha u, zaista, nije bio problem prona i neki kau ili otoman. Pošto nisam znao da intendant ne poznaje i a Janka, odnosno da ne zna da je to Mosa Pijade, nisam ni provjeravao da li je obe anje izvršio. Svestan sam bio svog propusta tek dva dana kasnije kada mi je intendant postavio pitanje: „Je li bogati, koji je ono drug? Nisam znao

da onako mali uvijek može biti onako težak! Već me je nekoliko puta telefonski pitao šta je s obe animau om."

Naredio sam da mu odmah pronađe i prebaci jedan kauč u Mandiaku u u Prekounju, gdje se smjestio i a Janko. Poslijepodne navratio sam tamo da provjerim da li je Šilja izvršio zadatak i da se izvinem i a Janku za propust. On me je samo pogledao preko naočara, sagnuvši glavu, nasmjehao se i ustao da skuva kafu, govoreći o zadacima koji se sada pred nas postavljaju. Moje izvinjenje zbog kauča kao da nije ni slušao. Smatrao je to sitnicom na koju ne vrijedi trošiti riječi i vrijeme. A sigurno je bio posljednji kome je u oslobođenoj Bihaui bio obezbijeđen ležaj!

Pomenuti intendant još je jednom dao povoda i a Janku da o njemu govori, ali ovaj put je stvar bila daleko ozbiljnija. „Je li Slavko, ko ti je taj intendant? — pitao me je i a Janko preko telefona, osuđujući bujicu grdnji na intendanta. — „Njega treba uhapsiti! Kakvo je to bezakonje! Šta on misli! Kakvi su to postupci! Uvijek treba odmah pustiti, a njega uhapsiti!" Nakon što ga je žestoko izgrdio, i a Janko se onda smirio i naredio mi da uhapšenog odmah pustim na slobodu, a da istavsluaj najhitnije ispitam i obavijestim ga o uinjenom.

A evo, o čemu se radilo. Intendant Šilja, kao i svaki intendant, saznao je da se pojavio neki uvijek sa većom količinom škije. Da bi riješio svoje intendantske probleme, ne provjeravajući o kome se radi, nasjeo je nekoj pri i da je u pitanju šverc. Pošto šverc i špijunaža najčešće idu pod ruku, on je duvan zaplijenio, a „vlasnika" uhapsio.

Međutim, radilo se o uvijek kome je i a Janko dao u zadatak da prebaci s područja Livno—Imotski već u kolinu škije i cigaret-papiri a i da organizuje partizanske trafike na oslobođenoj teritoriji, jer je duvan bio deficitaran i veoma tražen artikl. Sluaj je brzo razjašnjen i intendantova greška ispravljena. Nazvao sam i a Janka da ga obavijestim o tome, ali me je on već nakon prvih riječi prekinuo: „Dobro, dobro! Dajte sad obezbedite mu potrebnu pomoć da organizuje mrežu trafika" — rekao mi je, kao da ništa nije ni bilo. On se nikada nije ljutio na ljude, već samo na njihove postupke. I mi bi oni ispravili greške ili rade postupke, prema njima se ponovno odnosio ljudski i otkinji toplu.

Za desetak dana na oslobođenoj području Bihaia, Bužima, Cazina, Male i Velike Kladuše, besprekorno je funkcionisala mreža partizanskih trafika, u kojima se uvijek moglo dobiti duvana, pakovanog u fišeke raznih veličina i uz pristojnu cijenu. Jedan problem bio je riješen, šverc je onemogućen, a time i mnogi drugi, nimalo „naivni" poslovi!

Ponekad je i a Janko znao navratiti i do Komande područja, interesujući se kako se i šta radi i kako teku istrage nad raznim ustaškim zločinima, odgovornim za masovna ubistva u Bihaui i okolini. Tada je obično razgovarao sa drugom Pavlom Pekićem, koji je rukovodio tim poslovima. I mi smo do njega dolazili radi raznih poslova i zadataka. Nismo odlazili u neko određeno vrijeme, jer za i a Janka pojam radnog vremena, u uobičajenom smislu riječi, nije ni postojao. Za njega su postojali samo radni dani. Kada bi osjetio zamor, prilagao bi pola sata-sat na svoj otoman, pošto mu je radna soba bila istovremeno i stan, zatim bi se ponovno digao, pristavio kafu i nastavljao da radi. I tako iz dana u dan. Pripremao je konferenciju vojnopozadinskih organa i radio na uputstvima i propisima.

Bio je neumoran. Neiscrpna radna energija. Živio je sa revolucijom i za revoluciju.

U Biha u sam se ponovno sreo sa drugom Pijade 1952. godine, prilikom proslave Desetogodišnjice Prvog zasjedanja AVNOJ-a. Bio je, kao i uvijek, io, veseo i raspoložen i za šalu i za ozbiljne razgovore i diskusije. Na sve anoj sjednici bio je glavni govornik. Stajao je mirno, srda no i to- plo pozdravljen od svih prisutnih, blago gledaju i u drugove i drugarice oko sebe, s kojima je bio vezan mnogim zajedni kim uspomenama, a sa svima zajedni kim idealima i ciljevima. „Drugovi“ — progovorio je naš dragi i a Janko, ali, za udo, rije i dalje nisu nailazile. Majstor žive rije i, izvanredan i duhoviti govornik — stajao je bez rije i! Navrla su mu osje anja! Posmatrao sam ga. „Drugovi“ — i opet je zastao. Jabu ica mu je jedva primjetno podrhtavala, a par suza radosnica, skotrljalo mu se niz obraze. Osje ao sam da se istorija za trenutak zaustavila. Stajala je pred nama, oli ena u svijetlom liku beskompromisnog revolucionara, borca i graditelja — druga Moše Pijade, našeg dragog i a Janka. U tom trenutku pojavilo mi se i moje prvo saznanje o njemu — njegov auto- portret, i sve ono što je ispunjavalo tridesetak godina jednog plodnog života i rada, koji je stajao izme u govornika i njegovog mladi kog auto- portreta. Trideset burnih, trideset njegovih godina, koje nisu pripadale njemu, ve Partiji i narodu iz koga je ponikao! On ih je svijesno i tako sadržajno i nesebi no dao!

SLAVKO ODI

SA CICA JANKOM I NURIJOM U CAZINSKOJ KRAJINI

Pred naletom krajiških i hrvatskih partizanskih brigada sjutradan poslije oslobođenja Bihaća, neprijatelj je bez borbe napustio Cazin.¹ Treći bataljon 6. krajiške brigade dobio je zadatak da posjedne grad i spriječi eventualnu pljačku i nasilje. Mještani su bili zabrinuti i uplašeni. Na ulicama nije bilo skoro nikog, ali su neki ugledniji građani pokušavali dati uspostave kontakt sa partizanskim starješinama. Žene i djeca znatizeljno su provirivali kroz zatvorena okna kao da su tražili neko poznato lice. Ali, u Bataljonu nije bilo nikog iz Cazina osim Teufika Coralića², koji je zajedno sa mnogom došao iz Bihaća. Sjeo sam se kako me je cijelim putem požurivao u želji da što prije vidi svoje roditelje. Vjerovatno su neki očekivali da će vidjeti i svog Cazinjanina Hamdiju, koji je do tada bio komandant baš tog bataljona, ali on je ostao u Bihaću da primi novu dužnost.

Teufik i ja, u punoj ratnoj spremi, pošli smo u aršiju prema stonoj pijaci. Cebe smotano, torba na leđima, puška preko ramena, pištolj, bombe i fišeklije o opasane. Na glavi sam imao kapu sa tri roga, a Teufik titovku. Odjeća i obuće bile su nam prilično dotrajale. Kod pijace primijetili smo da su vrata na trgovini Hašima Sulejmanagića otvorena, a roletna napola spuštena. Ušli smo u radnju i našli dvojicu partizana i jednu partizanku kako slažu robu na tezgi. Kad smo ih zapitali šta rade, jedan je odgovorio da je intendant Bataljona i priprema robu za potrebe svoje jedinice. Pošto je to samoinicijativno radio, spriječi ili smo njihovu samovolju, naredili vlasniku da zatvori dućan i da nikom ne otvara dok se u gradu ne uspostavi vlast. Pošli smo dalje ulicom i sreli neku ženu, vjerovatno, po nošnji seljanku. U jednoj ruci nosila je nekoliko pari novih cipela, a u drugoj stolicu. Upitali smo je odakud joj te cipele. Ona nam je odgovorila da je „došla naše“ i pokušala da nastavi put. Sproveli smo je do prodavnice „Bata“ da vrati uzete stvari.

Pošto se približavala noć, partizani su naredili da svi koji nisu mještani napuste grad za pola sata. Partizanske straže i patrole udvostručene su u gradu i na njegovim prilazima. Te noći bilo je potpuno mirno.

Osvanuo je lijep i sunčan novembarski dan.

Svijet je izašao na ulice u mnogo većem broju nego prethodnog dana. Ljudi su se slobodnije kretali i zapitkiivali partizane kada će se otvoriti radnje i pijace.

Teufik, Hasib Alibegović i ja bili smo ispred opštinske zgrade kad nam je prišao uvijek pedesetih godina, digao ruku kao ustaša i rekao „spremni“. Očigledno, bio je u zabludi. Brzo je spustio ruku, malo pocrve-

¹ Partizanske jedinice ušle su u Cazin 5. novembra 1942. godine.

² Poginuo u selu Vrsti kod Bihaća 1945. godine.

nio i zamolio nas da mu oprostimo. Pozdravio je po navici, mehani ki i sad u novim uslovima nije znao kako da se ponaša, kako da pozdravi i oslovi. Nismo ga grdili, ali smo mu rekli da o tome povede ra una.

Poslije njega prišao nam je stariji ovjek, visok, razvijen i malo pognut. Smješe i se, re e:

— Zdravo drugovi, mogu li vas nešto upitati?

— Interesuje me ho e li, pored vojske, biti još kakva civilna vlast?

Odgovorili smo mu da e se birati opštinski i sreski narodnooslobodila ki odbori, samo da se prethodno moraju izvršiti pripreme i narodu objasniti na in izbora.

U me uvremenu stigla je naredba iz Komande biha kog podru ja kojom je imenovana Komanda mjesta Cazin u sastavu: Hakija Pozderac, Hidajet Ajanovi i ja, a za sekretara Komande odre en je Hasib Alibegovi , cazinski kadija, koji je stupio dobrovoljno u NOV odmah poslije osloboena Biha a.

Komanda je odmah po ela sa radom, kao da je cijela zemlja osloboena. Prvo smo izdali nare enje da otvore radnje (trgovine, pekare, mesnice, kafane, brijanice) i pijace samo oni koji nisu sara ivali s ustašama i okupatorom. Kao sredstvo pla anja ostavljene su kune, a vrijedili su i dinari. Odobrena je i razmjena dobara, naro ito izme u sela i grada.

U zgradi pošte u Cazinu uspostavljena je relejna stanica za poštansku službu.

Sanitetskom osoblju sa doktorom Čiškom nare eno je da nastavi sa radom u bolnici. Svi bolesnici u bolnici lije eni su besplatno. Apotekarica Draga Spor i bila je i do tada naš saradnik³, pa je i dalje radila u apoteci. Lijekovi za bolnicu i siromašne građane i seljake uzimani su iz apoteke, a Komanda mjesta ih je pla ala. Apoteka je na ispla eni iznos davala potvrde kojima je pravdan izdati novac.

Komanda mjesta odmah je organizovala ishranu najsiromašnijih u gradu davaju i im i pomo u žitu i u drugim namirnicama.

I pored intenzivnog rada na normalizaciji života, u gradu i u okolnim selima trebalo je stanje normalizovati. Razbijene i demoralisane ustaše po ele su organizovati grupice i pokušavati da sprije e sprovo enje⁴iaših odluka u život. Te grupice pojavile su se u selima Koprivnoj, Pjani ima, Tršcu, Šturli u i drugim.

Isto tako ve a grupa naoružanih seljaka iz sela Bužima zadržala se oko svojih ku a. Nisu se bili opredijelili ni za nas, niti su htjeli da odu sa neprijateljem prilikom njegovog povla enja. Jedni od njih bili su neutralni, drugi tražili da pregovaraju, a tre i nam i prijetili. Tamo još nije bila formirana komanda mjesta a situacija oko Bužima tražila je našu brzu intervenciju.

Rad u Komandi mjesta odvijao se normalno. Tome su mnogo doprinijeli komunisti Cazinjani⁴. Pored njih, naro ito je omladina bila aktivna. Posebnu pomo pružio nam je SK za Biha , zatim članovi Vrhovnog štaba koji su nas eš e obilazili. Sje am se Ivana Milutinovi a, koji je na

³ Grupa komunista iz Cazina još od po etka ustanka 1941. godine dobijala je iz ove apoteke sanitetski materijal i lijekove i prebacivala ih banijskim i podgrme kim partizanima.

⁴ Mirtko Turi , Hamdija Omanovi , Hakija i Hamdija Pozderac, Esad Berberovi , Nijaz Hadžiselimovi , Semso Tabakovi i Teufik Corali .

mene ostavio nezaboravni utisak skromnog i jednostavnog ovjeka. On se od Biha a do Ostrošca prebacio vozom, a zatim je produžio pješke do Cazina. Me utim, mogao je uzeti konjsku zapregu iz NOO koja je svaki dan dežurala i kojom su se prebacivali kuriri i službena lica. Kad sam ga upitao zašto nije uzeo kola ve ide pješice oko 12 km, odgovorio je da je šteta uzimati vozilo od seljaka samo zato da bi se vozili on i njegov pratilac.

U gradu je bilo dosta živo, a u Komandi mjesta još življe. Narod je neprekidno dolazio, tražio objašnjenje, podnosio žalbe, tražio rješenja, protestovao. Jednog dana, po etkom novembra, najaviše da u Komandu treba da do e neka „delegacija“. To su bila, u stvari, tri ovjeka iz Bužima. Predvodio ih je jedan hadžija⁵. Imao je žutu ahmediju⁶ omotanu oko fesa, dok su druga dvojica bila otresitija i bolje obu ena. Hadžija je donio i jedan paketi i stavio ga na sto. im su ušli pitali su za komandanta. Rekli su da su došli zbog jednog obavještenja. Pitali su da li e se garantovati život naoružanim ljudima ako se vrate svojim ku ama i predaju oružje. Dobili su pozitivan odgovor, ali im je napomenuto da to ne važi i za zlo ince. Uskoro su napustili Komandu, ali je paketi ostao na stolu. Pošto ranije nisam znao za taj obi aj, rekao sam sekretaru Hasibu da im paketi pošalje po kuriru. Sekretar mi je objasnio da se to ne vra a, jer je to poklon. To se praktikovalo u ovom kraju, pogotovo kad se do e u posjetu vlasti. Poklon je bio znak poštovanja. Ovaj poklon bio je povod da tražimo objašnjenje od Sreskog komiteta kako u budu e ;a postupimo u sli noj situaciji. Otvorili smo paket i u njemu našli pe enu kokoš, poga u i peškir od doma eg lanenog platna.

Ljudi su u Komandu neprestano ulazili i izlazili, ali niko se nije dugo zadržavao. No, jedan od njih ušao je i sjeo na stolicu u lijevom uglu prostorije. U prvi mah mislio sam da je stranka, pa eka na red. Kad sam ga bolje zagledao vidio sam da je to mal; ovjek, kratkih i oštih brkova, u odijelu od bijelog doma eg sukna. Na glavi je imao tamnu titovku i petokraku zvijezdu, sa srpom i eki 'im. Nao ari su mu bili skoro na pola nosa. Ponekad bi digao glavu i pogledao preko njih. Imao je neobi no ponašanje, al' nikako nisam znao o kom' se radi. Iako sam bio znatiželjan osetio sam samo da nije iz našeg kraja. Nastavio sam rad sa strankama, ali sam stalno osje ao prisustvo nepoznatog.

U me uvremenu, ušla je u Komandu neka žena i rekla da je iz a-jinog Potoka i da je sino pokradena. Saslušali smo njeno kazivanje i obe ali joj da emo stvar ispitati. Zadovoljna, napustila je Komandu.' Ništa nisam o ovim kontaktima bilježio. U to je zazvonio telefon. Javljao se doktor Čiški iz bolnice i tražio lijekova i še era za bolesnike. Odgovorio sam mu da e sve to dobiti još u toku dana.

Opet je zazvonio telefon i javio se zamjenik na elnika Vrhovnog štaba, Velimir Terzi . Naredio je da se za dva asa uspostavi telefonska veza izme u Biha a i Velike Kladaše, pošto je neko presjekao dva stuba izme u Cazina i Pe igrada.

Zatim je omladinac Teufik Berberovi javio da je prona ena ve a koli ina še era u selu Konjodaru. To su ustaše prilikom povla enja sakrile u ambar nekog seljaka.

⁵ ovjek koji je posjetio islamske relikvije u Meki i Medini.

⁶ Platneni povež oko fesa.

Svaki nas stižu novosti, i rad se u Komandi odvija kao u košnici. Jednog momenta, kad nije više bilo stranaka, nepoznati drug koji je stalno sjedio i ovo sve posmatrao pri e i re e da se zove i a Janko, i da je iz Vrhovnog štaba. Naredio je da kažemo stražaru da nikog ne pušta u sobu jer treba malo da porazgovaramo. Tek mi je tad bilo jasno da je to Moša Pijade. Me utim, zamišljao sam ga sasvim druk ije. Slika revolucionara koji je osu en na dvadeset godina robije, prevodioca Marksovog kapitala, bila mi je sasvim druga ija od lika koji se nalazio pred mojim o ima.

Naslonio se na sto, gledao preko nao ara i po eo da govori: „Obavešten sam da vi ovde u Komandi mesta Cazin dobro radite. A uo sam i u samom gradu da imate pravilan odnos prema narodu. Me utim, sede i ovde posmatrao sam te“, obratio mi se li no, „pa mi se baš ne svi a u svemu tvoj na in rada. Slu aj one žene k<*ja je bila malo as ovde, i žalila se da je oplja kana, nisi nigde zapisao. Posle toga neko iz bolnice nešto je tražio pa nisi ni to zapisao. Koliko sam razumeo, i Velimir Terzi ti je preneo jedno nare enje — ni to nisi zapisao. Bilo je još stranaka koje si danas primio i ništa nisi zabeležio. Ja ne sumnjam da ti ne eš sve to evidentirati, ali tako ne valja raditi. Ne eš znati šta si i kako uradio, a ako nešto zaboraviš izgubi eš autoritet u narodu. Na stolu moraš imati blok ili obi an papir“, nastavio je drug Moša, „na kojem eš pisati sva nare enja i zahteve koje primaš. Ti treba da kao starešina ovog grada odrediš vreme kad eš pro i ulicama i videti kako se živi u gradu. Potrebno je u i i u neku trgovinu, a ne sedeti samo u Komandi i grad poznavati kroz izveštaje ili iz razgovora sa pojedincima.

Ovaj narod Cazinske krajine ima poseban na in života i svoje obijaje koji se prenose sa generacije na generaciju i mi sad ne smemo da te njihove navike odjednom, kao sabljom prese emo. Narod treba postepeno odkrivati od onoga što je štetno, a ono što im je dobro treba ostaviti. Na primer, objasnio je drug Moša, „poklon, ako ti ga neko prvi put donese, ne treba odbiti, ali donosiocu treba objasniti da mi poklone ne primamo. Ako bi ga jednostavno i bez objašnjenja odbio, ovek bi se uvredio, % ljudi su na to vrlo osetljivi.

Treba razviti obavestajnu službu i saznati sve o neprijatelju NOB. Ima li ustaških grupa i gdje su. Ko rukovodi ustaškim grupama i ko ih organizuje. Onda treba udariti na glavne krivce“ — završio je i a Janko.

Prema sugestijama ljudi koji dobro poznaju prilike na terenu Cazinske krajine i mentalitet naroda, Moša je naredio da se organizuje javljanje i prihvatanje dobrovoljaca, da za šest dana NOO popiše sve muškarce od 18 do 45 godina starosti i da im saopšti da budu spremni da se na poziv jave u jedinicu.⁷ -

Ve u prvoj polovini decembra izabrani su narodnooslobodila ki odbori u ve ini sela na podru ju sreza Cazin, koji su odmah po eli sa radom.

Opštinski narodnooslobodila ki odbor u Cazinu izabran je na velikom zboru 10. decembra 1942. godine. Glavni govornik bio je i a Janko. Govorio je o ulozi i zna aju narodnooslobodila kih odbora u našem oslobodila kom ratu. Za vrijeme svog govora pokušao je da navede prisutne da mu postavljaju pitanja ili da traže neka objašnjenja. Poslije njega

⁷ Zbornik, knj. 7, tom II, strana 31.

govorio je Nurija Pozderac. Iznosio je grijehove bivše vlasti, objašnjavao zašto je Muslimanima jedino mjesto u NOV, objasnio je zašto je on pristupio partizanima i zašto on i svi Muslimani treba da uzmu puške i stupe u redove NOV. Govorili su i još neki drugovi.

Ve sjutradan, 11. decembra, održan je zbor u Bužimu, na koji je došlo dosta naroda, naročito starijih ljudi. Na zboru su bili Srbi i Muslimani iz Vrnogrova i Bužima, u istoj koloni, sa zastavama i transparentima, kao i oko 70 omladinaca koji su se dobrovoljno javili u naše jedinice. I ovdje je glavni govornik bio i a Janko.

Dok smo držali zbor u Bužimu došao je kurir sa vijestima da se i u Otoku sakupio narod. Nije preostalo ništa, drugo, već da se odmah prebacimo u Otoku i da i tamo održimo zbor. Stigli smo na vrijeme i narod je toplo pozdravio govornike i drugove Mošu Pijade, Nuriju Pozderca i druge drugove. Nurija je pozvao Otona u borbu, kako se kasnije ne bi stidjeli da su se drugi borili za njihovu slobodu. Na kraju im je rekao da se i on uzeti pušku.

Na povratku iz Otoke preko sela Stijene došli smo u Cazin. Snijeg je bio dosta velik, a prtljaga kako se samo poželjeti može, pa je bilo ugodno putovati iako je vrijeme bilo hladno.

FERID DEDI

NARODNI ZBOR U BUŽIMU

Uticaj narodnooslobodila kog pokreta u itavoj Cazinskoj krajini postajao je iz dana u dan sve ve i i utro je put daljem širenju i u vrš enju ve postignutih rezultata. Narod Cazinske krajine imao je priliku da vidi i uje najistaknutije rukovodioce narodnooslobodila kog pokreta. Iz okolnih sela dolazile su delegacije u Cazin i tražile da pojedini rukovodioci NOB do u i kod njih da im pomognu u organizovanju rada i da im prenesu iskustva da bi i oni u radu postizali što bolje rezultate. Narod je osje ao da mu je mjesto u pokretu, da mu samo Narodnooslobodila ka voj-ska može obezbijediti mirniji, bolji i pravedniji život, ali su bili svjesni da su za to potrebne i žrtve.

Da bi se ispunila želja naroda, a i da bi se još bolje upoznao sa ciljevima narodnooslobodila kog pokreta, organizovano je više konferencija i zborova.

Me u zna ajnije i uspjelije zborove spada i veliki narodni zbor u Bužimu 11. decembra 1942. godine. Na zbor je krenuo i drug Moža Pijade preko Cazina, u kojem je prije toga boravio dva dana. Sa njim su pošli drugovi Nurija Pozderac, predsjednik Sreskog narodnooslobodila kog odbora sreza Cazin, Hajro Kapetanovi , sekretar Okružnog komiteta za Biha , Hamdija Omanovi , lan Okružnog komiteta za Biha i komandant mjesta C^in Ferid Dedi .

Bužimljani su se za taj sve ani dan savjesno pripremali. Svoj gradi lijepo su uredili i ukrasili. Narod je po eo stizati veoma rano. Tako re i, sva okolna sela su došla u varošicu. U Bužim, ukrašen zastavama i parolama, stigli smo negdje oko 10 asova. Ogromna masa okupljenog sve ano odjevenog naroda, pozdravljala nas je aplauzima i poklicima Titu i Naro nooslobodila koj vojsci. Kada je i a Janko izašao iz kola i uputio se prema govornici narod se po eo tiskati da ga što bolje vidi jer je on u ovom kraju, za vrlo kratko vrijeme, postao veoma poznat i popularan. Njega su svugdje smatrali nekako bliskim, svojim, gdje god se duže zadržavao.

Tek što smo se popeli na govornicu kada se iz daljine za uše pucnji. Uskoro za usmo pjesmu i pokli e Vrhovnom komandantu drugu Titu. Ogromna kolona zaprežnih kola, prepunih ljudi i žena iz Vrnogra a sa zastavama i transparentima dolazila je na zbor. Pjesma i pucnjava, uglavnom iz lova kih pušaka, nisu prestajali. Raspoloženje okupljenog naroda time je dobilo nov impuls.

Da ne bi došlo do nekih nesporazuma ili do neželjenih posledica u onoj masi naroda, pohitao sam prema koloni i upozorio ih da prestanu s pucnjavom. Kada je to video i a Janko pozvao me je i rekao: „Pusti narod neka se veseli. Danas bar to može slobodno da ini“. Shvatio sam

odmah i a Janka. Narod je ovaj njegov gest pozdravio s aplauzom i odobravanjem. Posle toga se nije više pucalo, a put kuda je trebalo da pro e i a Janko za as je bio potpuno slobodan.

Zatim je po eo zbor. Pred oko 5.000 ljudi i žena na zboru su govorili Moša Pijade, Nuriya Pozderac, Hajro Kapetanovi , Stojan Bjelajac i drugi. Svi govori, a naro ito govor i a Janka, esto su prekidani odobravanjem, aplauzom, parolama i pjesmom.

Poslije zбора Bužimljani su priredili ru ak svojim gostima, a zatim su gosti produžili u Otoku kod Bosanske Krupe, gdje su iste ve eri u osnovnoj školi održali konferenciju sa narodom.

Na povratku iz Otoke išli smo Saonicama preko sela Stijene za Cazin. Snijeg je bio dosta velik, prtina kako se samo poželjeti može, pa je bilo ugodno putovati, iako je vrijeme bilo hladno. U prvim saonicama nalazili su se Nuriya Pozderac, Hajro Kapetanovi i Ferid Dedi . Konji su poskakivali, a ko ijaš je vrsto držao uzde u svojim rukama ne dozvoljavaju i brzu vožnju. No, pošto su išli ku i, konji su bili nešto žustriji.

U drugim saonicama, pozadi njih, vozili su se i a Janko, Stojan Bjelajac i ja. Njihovi konji bili su nemirniji i pratili su nas u stopu. Odjednom ih je ko ijaš ošinuo pa su zgrabili i stigli u visinu drugog sjedišta prvih saonica. To je bio signal za trku. Oba ko ija a pustiše kajase i potjeraše punom brzinom. i a Janko je ustao i povikom „Naprijed!" podsticao svoju ekipu. Njihov ko ijaš nije žalio bi a i za tili as smo prestigli prve saonice. U preticanju, drug Moša nam je mahnuo rukom i smješše i se dobacio da ne voli biti zadnji. O igledno je bio zadovoljan zborovima.

Eto, tako sam upamtio i a Janka i kao ovjeka koji je volio sitne životne radosti. Na kraju obilaska Cazinske krajine fotografisali smo se zajedno i a Janko, Hajro Kapetanovi , Stojan Bjelajac, Ferid Dedi i ja.

Poslije obilaska, i a Janko napisao je izvještaj Vrhovnom štabu i drugu Titu u kojem je istakao da komande mjesta postoje u Cazinu i Velikoj Kladuši, i da e još jednu formirati u Bužimu, a da komanda mjesta u Cazinu radi vrlo dobro.

HAMDIJA OMANOVIC

DRUG TITO U CAZINU

Poslije oslobo enja Biha a, naše jedinice preduzele su sjeverno i sjeveroisto no od grada gonjenje razbijenog, uplašenog i demoralisanog neprijatelja. U tom pobjedonosnom naletu oslobo eno je više mjesta, me u kojima Cazin i cijela Cazinska krajina.

Odmah se u svim tim gradovima i selima otpo elo sa formiranjem seoskih i mjesnih narodnooslobodila kih odbora, omladinskih organizacija i Antifašisti kog fronta žena. U selima je nastao veoma živ politi ki rad. Narodu su intenzivno objašnjavani ciljevi narodnooslobodila ke borbe, prikupljana je hrana, obu a (vunene arape i opanci) i odje a (džemperi i rukavice) za vojsku. Po eli su se javljati i prvi dobrovoljci u NOV.

Tih dana nije bilo rijetko uti ljude u gradu i na selu kako govore da su partizani prava narodna vojska, da su veoma disciplinovani i da im je odnos prema narodu na zavidnoj visini. Da bi se narod još više pokrenuo i da bi mu se još ubjedljivije objasnili ciljevi narodnooslobodila ke borbe Okružni komitet u sporazumu sa CK odlu io je da organizuje veliki narodni zbor na kojem je trebalo da govore poznatiji rukovodioci NOB-a. Drug Nurija je pozivao druga Tita i Ivana Ribara da do u u Cazin. Odmah se pristupilo pripremama. Organizator zbora bio je SK i Opštinski komitet KPJ.

Vrhovni komandant, drug Tito, znao je kakvo je stanje u Cazin-skoj krajini. Kad su mu saopštili da se u Czinu priprema narodni zbor, odlu io je da tamo ode i da govori narodu. Iako se o tome nije govorilo, ipak se na sam dan održavanja zbora saznalo da dolazi i drug Tito.

Tog dana¹, od ranog jutra po ele su da stižu kolone iz obližnjih sela, na elu sa zastavama sa petokrakom zvijezdom. Oko deset asova stigao je i drug Tito. Njegov dolazak, iako nenajavljen, pozdravilo je nekoliko hiljada stanovnika iz Cazina i okolnih mjesta.

To je bio zaista veli anstven dolazak. Drug Tito se nalazio u automobilu. Ispred i pozadi njegovih kola kretao se po jedan kamion boraca sa mitraljezima i automatima. Kad je kolona naišla najprije je zavladao tajac, a onda se prolomilo klicanje: „Zivio drug Tito!“, „Živila Narodnooslobodila ka vojska!“ U centru grada iz automobila izašao je drug Tito, energičan, nasmijan i vedar. Na glavi je imao titovku na kojoj se crvenila petokraka sa srpom i eki em. Do ekali su ga ugledni građani sa Nurijom Pozdercom na elu, pa su svi zajedno krenuli prema Komandi mjesta, gdje je Vrhovnom komandantu predao raport komandant mjesta Ferid Dedi .

¹ Zbor je održan 22. decembra 1942. godine.

Poslije kraćeg odmora u zgradi Komande mjesta, drug Tito obišao je s pratnjom grad i tvrđavu. Na ulicama je svuda pozdravljan oduševljenim klicanjem.

Nešto prije dvanaest sati poele su u Cazinu pristizati kolone kola koja su vukli iski eni konji. Na čelu kolona nalazili su se konjanici sa velikim zastavama. To sve simbolizovalo je snagu, jedinstvo i ponos naroda ovog kraja.

Pred nekoliko hiljada ljudi, pojavio se drug Tito u pratnji cazinskih rukovodilaca i popeo se na lijepo ukrašenu tribinu ispred Komande mjesta. Ispred tribine nalazila se četa omladinaca-dobrovoljaca iz Bihaća i Cazina. Bili su sretni, ponosni i radosni što će baš oni položiti zakletvu u prisustvu svog Vrhovnog komandanta.

Zbor je otvorio Hamdija Omanović, član Okružnog komiteta za Bihać. Pošto je četa položila zakletvu, riječ je dobio Nurija Pozderac. On je u kraćem govoru pozdravio drugu Tita i dao mu riječ. Kada se drug Tito pojavio za govornicom, dugo nije mogao doći do riječi. Oduševljenje, klicanje i pozdravi neprekidno su se orili gradom. Deset hiljada Krajišnika srdačno su pozdravljali svoga Vrhovnog komandanta. Oni su time željeli da pokažu spremnost da se bore za svoju slobodu i slobodu cijele zemlje.

Drug Tito je u svom izlaganju objasnio narodu ciljeve narodnooslobodilačke borbe, planove neprijatelja Nijemaca, Italijana, ustaša, četnika i ostalih kvislinga, i pozvao narod da se što aktivnije uključi u narodnooslobodilački pokret. Kad je predsjednik Mjesnog NOO Polje, u ime Odbora i naroda predao drugu Titu pedeset pari vunenih arapa kao poklon njegovog sela, oduševljenje je dostiglo vrhunac.

Drug Tito se kasno poslije podne, raspoložen i zadovoljan, pozdravljen od velikog broja mještana i naroda iz okoline, vratio u Bihać. U Cazinu se veselilo do duboko u noć uz igru i partizanske pjesme.

Dolazak drugu Tita u Cazinsku krajinu, obilazak grada i razgovor sa mještanima — sve se to duboko urezalo u srce Krajišnika. Mnogi su vrsto stali na pozicije narodnooslobodilačke borbe, vidjevši u njoj svoju budućnost i bolji život. Politički rad nastavljen je još aktivnije, a rezultat je bio veliki broj boraca u sastavu 8. krajiške brigade prilikom njenog formiranja. To je bio najkonkretniji dokaz koliko je vrsto narod Cazinske krajine povezao svoju sudbinu sa narodnooslobodilačkom borbom. A kad su se u četvrtoj neprijateljevoj ofanzivi jedinice NOV povlačile preko Cazinske krajine, narod im je pružio svesrdnu i nesebičnu pomoć, a posebno ranjenicima. Izbjeglice iz Banije i Korduna mogle su naći u svakom doba sklonište u domovima Cazinjana. Oni su tu pomoć pružali i onda kada su se u neposrednoj blizini vodile oštre borbe, i kada je i njima prijetila neposredna opasnost.

HAMDIJA OMANOVIC

MJESEC RATNIH DANA U BOLNICI U ŽEGARU

DOLAZAK

Poslije oslobojenja Bihaća formirana je u Žegarima, krajem 1942. godine, Centralna vojna bolnica „broj dva.“ Ona je, u stvari, bila dio Centralne vojne bolnice Vrhovnog štaba NOV i POJ, koja se nalazila u rejonu Bosanskog Petrovca. Oslobođenjem novih krajeva u dolini Une i pomjeranjem fronta na sjever prema Sanskom Mostu i dalje, stvoreni su povoljni uslovi za ishranu naših jedinica i za bolje snabdijevanje bolnice. Tako se, poslije odluke Vrhovnog štaba, prišlo formiranju bolnice u Žegarima. Demolirane kasarne ovog ustaškog logora pošli su da pune ranjenici sa fronta, tifusari i drugi bolesnici i jedan broj rekonvalescenata.

Poslije preležanog tifusa i upale pluća, uputili su me iz Drvara u Petrovac, na rendgenski i druge preglede, a odatle sam, polovinom decembra, stigao na tromjesečni oporavak u Bihać. Javio sam se komesaru i njegovom zamjeniku. Poslije kratkog dogovora zamjenik komesara mi je saopštio da će raditi u Upravi bolnice.

— „Kao komunista i završeni srednjoškolac tu ćeš moći i najviše da nam pomogneš i to u organizaciji kulturno-prosvjetnog rada koji smo tek pošli da razvijamo“ rekao mi je on. Pokazao mi je prostoriju u kojoj će raditi i predstavio me drugarici i drugu <koji su već za to bili zaduženi.

— „Još ima jedan drug koji će raditi na istom sektoru i uskoro ćemo se sastati da konstituišemo naš kulturno-prosvjetni odbor i da se dogovorimo o zadacima koji nam predstoje“ dodao je zamjenik komesara. Saopštio mi je da će biti partijski povezan u Upravi Uprave bolnice.

Komesar je bio omanji i dobro građen uvijek, po imenu Fija, a njegov zamjenik, Roglić, zvan Muris, povisok i suvonjav. Obojica su bila iz Kraljeva koga bataljona 1. proleterske brigade. Fija je bio radnik, a Muris je imao nešto škole. Obojica su dosta primjetno šepali. U maršu preko Igmana, prošle zime, obojica su ostali bez prstiju i jednog dijela stopala na nogama.

RAD U „TEHNICI“

U našoj novoj radnoj prostoriji nalazila su se dva stola, nekoliko stolica, drveni orman, peći i sanduk za drva. Na jednom od stolova nalazio se umazan šapirograf, a na drugom pisaćmašina. Jedan omladinac, po imenu Zika, poeo je odmah da me uvodi u posao. Objašnjavao mi je tehniku rada na šapirografu, kako treba ravnomjerno razliti ljubičastu tečnost, kako postaviti i vući valjkom po papiru. Objasnio mi je da se

sada radi na umnožavanju neke brošure za partijske kurseve. Brzo sam shvatio tehniku rada i po eo sam da mu pomažem.

Zika je bio rodom iz Višegrada, i tako e, borac 1. proleterske. I nje- mu su u Igmanskom maršu promrzle noge, ali su poslediee bile lakše nego u Fi e i Murisa.

Tako je 16. decembra 1942. godine, po eo sa puno drugarske topline i prisnosti moj prvi dan u sasvim novoj i, do tada, nepoznatoj sredini, koju sam odmah osjetio kao svoju i sa kojom sam se brzo srodio. Iako umoran i iscrpljen od puta, ostao sam do kasno u no uz šapirograf, dodaju i Ziki papir i slažu i otiske. Ipak nismo uspjeli da završimo itavu brošuru. Pošli smo na spavanje u susjednu prostoriju gdje su nas ekali vojni ki kreveti sa slamaricama, aršavima i toplim ebadima.

Sutradan, produžili smo da izvla imo preostale strane brošure.

Od drugova u bolnici saznao sam da u gradu mogu da se okupam. Uzeo sam ist veš i peškir i prevezao se nekim kolima do centra Biha a. Poslije kupanja prošetao sam ulicama, zašao u nekoliko prodavnica i uvje- rio se da u njima ima tekstila i druge robe, ali da je sve jako skupo.

SASTANAK KOMUNISTA

Sastankom partijske elije Uprave, koji smo održali poslijepodne, rukovodio je Muris, sekretar partijske organizacije u bolnici. Na po etku nas je obavjestio o dnevnom redu:

1. Organizaciono pitanje,
2. budu i zadaci i
3. razno.

eliju su sa injavali: upravnik bolnice, dr Herbert Kraus; zatim komesar, Filipovi ; zamjenik komesara, Rogli ; intendant bolnice, Ljubo Popovi i još sedam drugarica i drugova koji su radili u Upravi. Od stal- nog sastava Uprave bolnice jedini lan Partije, koji je bio fizi ki zdrav, bio je dr Kraus. Svi ostali bili su pacijenti, teži ranjenici ili bolesnici koji došli u bolnicu da se lije e. Komesar, zamjenik komesara, intendant i još jedan drug bili su, zbog posledica ranjavanja ili prozeblosti, nesposobni za operativne jedinice, dok su se drugi nalazili na lije enju i oporavku.

Prijatno me iznenadio susret sa Ljubom Popovi em. Rodom je iz Spi a, kod Bara. On je jedan od organizatora ustanka u svom kraju. Slomio je nogu u borbi i prešao na nosilima put od svog zavi aja do Bosanske krajine. I ja sam ga, pored ostalih, nosio u velikom maršu za Krajinu. Srda no smo se pozdravili i rekao mi je da mu se obratim ako mi nešto bude trebalo.

Na sastanku je govorio o opštem stanju u bolnici; o smještaju, inven- taru, ishrani, nivou kadrova i ostalom. Stanje nije bilo nimalo zavidno. Svakog dana pristizali su ranjenici i bolesnici, i trebalo im je obezbijediti hiruršku i drugu pomo , oporavak i lije enje. Demolirane kasarne bile su dijelom bez vrata i prozora i nije ih bilo jednostavno osposobiti za prijem i njegu ranjenih i bolesnih partizana. Nedostajali su najosnovniji lijekovi i sanitarni ure aji. Zavoji su pravljani uglavnom od obi nog platna, i po-

slije pranja i sterilizacije, više puta su upotrebljavani. Ozbiljno se postavljao i problem kadrova. Veći broj ljekara i srednjemedicinskog osoblja, koji se nalazio tada u bolnici, prisilno je mobilisan sa terena, a bilo ih je i koji su zarobljeni u borbama sa ustaško-domobranskim formacijama. Snabdijevanje inventarom i artiklima za ishranu vršeno je na dva načina. Najveći dio svojih potreba bolnica je podmirivala od dobrovoljnih priloga sa terena. U tome su se isticali stanovnici iz okoline Bihaća. Poslije masovnog ustaškog pokolja, u kojem je stradalo na hiljade stanovnika, krajevi sa srpskim življem do ekvivalencije su oslobođeni grada sa posebnim oduševljenjem. Odmah poslije formiranja bolnice, seljaci su sakupljali i donosili stotine kilograma brašna, slanine i mesa, svježeg i suvog voća, živine, kolača, i drugih namirnica. U sakupljanju priloga nisu zaostajala ni sela nastanjena Muslimanima, a dobijali smo ih i iz sela u kojima su ustaše ranije imale uticaj.

Politički rad sa pacijentima i sa stalnim osobljem u bolnici, zatim razne forme kulturno-zabavnog života, nisu, takođe, izostajale. O svim tim problemima bilo je riječi i na sastanku partijske komisije Uprave bolnice. Da bi komunisti mogli pravilnije i bolje da se angažuju u ovako složenoj problematici, istaknuti su osnovni sektori djelatnosti i podijeljeni zadaci članovima Partije. Nekima je, kao na primjer upravniku ili komesaru bolnice sama dužnost nalagala i određene zadatke, ali to nas nije ograničavalo da svima podvucemo odgovornost za izvršenje postavljenih zadataka, pa i njima dvojici. Takva je bila praksa partijskih komisija u ratu i revoluciji. Svi su, bez razlike na čin i položaj, bili kritikovani za nedosledno sprovođenje partijskih zaduženja.

SEKTORI RADA

Politički rad u bolnici odvijao se, uglavnom, preko već formiranih odeljenja. Pacijenti su redovno primali radio-vijesti, zatim „Borbu“ i druge materijale političkog karaktera. Pored toga što su pojedinci imali materijal, važnije vijesti i članci proračunivani su grupno po bolesnicima sobama. Ta forma političkog rada odvijala se svakodnevno i trajala je od pola do jednog sata. Povremeno, takođe, u okviru odeljenja, a nekada i po sobama gdje je ležao već i broj bolesnika, održavane su radne konferencije na kojima se raspravljalo o radu i disciplini u odeljenju, o međusobnim odnosima i o odnosima prema osoblju, zatim o štednji i upravljanju inventara i dr. Ako su na dnevnom redu bila pitanja interesantna samo za pacijente, konferencijama nije prisustvovao stalni sastav odeljenja. Ukoliko se trebalo pozabaviti nekim problemom koji je interesovao i pacijente i stalno osoblje, takvim su konferencijama prisustvovali i jedni i drugi.

Komesar bolnice imao je zadatak da se stara o svim formama političkog rada i da obezbijedi redovno primanje, pravilnu raspodjelu i korišćenje štampe i drugih izdanja koje je bolnica primala. Pored toga, on je na sastanku bio zadužen da organizuje časove vojne obuke, za lakše i pokretnije pacijente, u prvom redu mlade drugove koji nisu služili vojsku

prije rata. Za njih su organizovana predavanja iz strojeve obuke, naoružanja i si.

Zamjenik komesara bolnice morao je da vodi brigu o radu partijske organizacije u bolnici, tj. o povezivanju onih članova koji do u kao ranjenici ili bolesnici, o redovnom održavanju sastanaka i o njihovom sadržaju, obezbjeđivao potrebnu literaturu za teorijske partijske sastanke i brinuo se o drugim organizacionim pitanjima. Uz to, on je dobio zadatak da organizuje kulturno-prosvjetni i zabavni život, s tim da mu i ja u tome pomazem. Radi što boljeg osposobljavanja bolni arki, ostalo je da Muris sa upravnikom razmotri najpogodnije mogu nosti za uklju ivanje svih nepismenih drugarica iz stalnog sastava na analfabetski te aj, koji bi vodilo osoblje iz bolnice. Zamjenik komesara primio je obavezu da prona e ljude koji bi po eli da pripremaju program za jednu priredbu, u emu bi se angažovali dio bolesnika i neke drugarice iz stalnog sastava.

O sanitetu i higijeni starao se dr Kraus. Pošto smo zaklju ili da je ve ina bolni arki bez ikakve školske spreme, upravnik je dobio zadatak da organizuje kratke stru ne kurseve i to po odjeljenjima, na kojima bi drugarice stekle osnovna znanja iz higijene i ostalog što im je kao bolni arkama potrebno. Radi uvo enja ve e discipline i pravilnog regulisanja cjelokupnog života i rada u bolnici, dr Kraus se obavezao da zajedno sa komesarom napiše ku ni red i da preko rukovodilaca odjeljenja obezbjedi njegovo sprovo enje.

Za rad organizacije SKOJ-a i Narodne omladine bio je zadužen Ivica Vlahovi . Istakli smo da od njega umnogome zavisi da li e aktivni SKOJ-a održavati po dva, a aktivni Narodne omladine po jedan sastanak nedeljno, s tim da jedan sastanak aktiva SKOJ-a ima radni, a drugi teorijski karakter. Na radnim sastancima skojevci su raspravljali o životu i radu članova aktiva i kritikovali pojedince, za greške, dok je na teorijskim asovima trebalo da prora uju „Uvod u ekonomski razvitak društva“ od Segala.

Za rad sa ženama zadužena je drugarica Ljubica. Njen zadatak bio je da prvenstveno zainteresuje bolni arke za stru no osposobljavanje, da ih podstakne da održavaju što bolji red i isto u, da poja aju disciplinu u radu i da ih upozori na njihov odnos prema pacijentima. Ve je bilo slu ajeva da se neke od njih ne ponašaju jednako prema svim bolesnicima.

Za snabdijevanje bolnice bio je zadužen Ljubo Popovi . S obzirom na to da je zima bila ve na pragu, a rezerve namirnica kojima se raspolagalo dosta skromne, zaklju ili smo da je njegov najvažniji zadatak da stvori izvjesne zalihe hrane, da obezbijedi da se dnevno dobija ve a koliina mlijeka i da, prije nego što padne snijeg, nabavi potrebnu koliinu drva.

Svi drugovi i drugarice koji su radili u Upravi bolnice bili su članovi Partije, osim Zike i Kalinina. Oni su bili još kandidati. Za rad sa Kalininom zadužili su mene, a sa Zikom Murisa. Za ostale članove partijske elije koji nisu na tom sastanku dobili neka konkretna zaduženja, re eno je da e se prema svom radnom mjestu uklju iti u sprovo enje svih ovih zadataka. Sekretar Muris napomenuo je, na kraju, da komunisti treba da vode evidenciju, šta urade, kako bi na idu em sastanku mogli podnijeti što potpuniji izvještaj.

Marijan DETONI - Kolona u zastoju, crtež

Ve sutradan održali smo sastanak i kulturno-prosvjetnog odbora bolnice, da bi se dogovorili o sadržaju rada i podijelili zadatke.

Kao rukovodilac tog odbora, Muris je primio na sebe obavezu da se stara o pripremi i izdavanju džepnih i zidnih novina po odjeljenjima.

Ivanke je trebalo da napisu bolesnici i to sa tematikom iz rata, tj. neki detalj koji su doživjeli u borbi ili nešto iz života u bolnici. Mi bi to poslije pregledali i redigovali, a zatim, prema tehni kim mogu nostima, izdali.

Za mene su smatrali da u najbolje sprovesti organizaciju jedne priredbe. Na osnovu onoga koliko su bolesnici ve ispoljili svoje sklonosti za glumu i recitacije, trebalo je formirati i diletantsku grupu, odabrati program. Poslije toga prišlo bi se uvježbavanju.

Kali anina, koji je imao dobar sluh, zadužili smo da organizuje hor i da sa njim uvježba nekoliko horskih pjesama i recitacija. Drugaricu Mili evi zadužili smo da se stara o radu analfabetskog te aja, a Voja Miloševi a da pripremi i održi po odjeljenjima, odnosno po sobama gdje ima nepokretnih bolesnika ciklus predavanja iz geografije, istorije i iz drugih oblasti.

OSMJEH DJEVOJA KI

Jedno poslijepodne izašao sam u grad. Mladi koga sam slu ajno upoznao, pozvao me da svratim njegovoj ku i. Nije mi ništa govorio da im je tog dana praznik — Bajram. Njegova porodica lijepo me primila i ugostila. Ne sje am se da sam se ikad u ratu tako slatko najeo kola a. Majka tog mladi a, žena etrdesetih godina, posebno se starala da me što bolje usluži. Njen muž se interesovao odakle sam, koga imam u porodici i da li sam u io kakve škole. Kad sam mu rekao da sam uo i rata završio gimnaziju i maturirao, on je dodao:

— „Steta je, šteta, sinko moj, što nisi otišao da studiraš. Otac ti je, kažeš, u itelj. On sigurno i sada prima platu i mogao ti je slati po nešto, a ti da u iš. Jer ovo je rat, kao i svaki drugi, a insan ne zna ko e pobjediti. Eno, vi ste sad oslobodili Biha , ali ako navali kakva sila Nijemaca, opet e ga zauzeti. Oni su, bezbeli, jaki, sila je to. Eno ih još pred Moskvom i itav svijet osvojiše ... A škola je škola, ko god da pobijedi, u eni ljudi se traže i za njiha e biti 'ljeba".

Nisam htio mnogo da politiziram i da ubje ujem doma ina u ishod rata, ali sam mu ipak rekao da sam dobrovoljno pošao da se borim protiv fašista, i da mi je to bilo pre e nego da u im školu. Rekao sam mu, tako e, da moj otac ne prima više platu, jer je škola u selu zatvorena i da je u internaciji. Napomenuo sam da uspjesi koje Hitler postiže na Isto nom frontu ne zna e da e on rat i dobiti. Vodio sam ra una o gostoprimstvu koje uživam, o prisustvu ostalih lanova porodice i da tu nije mjesto da se raspravljam sa ovjekom nedovoljno obrazovanim i politi ki neizgraenim. Doduše, nisam bio ni na isto ijoj bi se on pobjedi radovao. Poznata mu je, donekle, mo Hitlera, ali, rekao bih, nije mu poznata mo Crvene armije, sovjetskog i ostalih naroda koji se bore protiv fašizma.

Dok smo vodili ovaj razgovor i služili se kola ima, jedna djevojka esto se pojavljivala na sobnim vratima i ljubopitljivo me ponekad gledala. Imala je Oko 18, ne više godina, crno-sme u kosu, uvijenu u pletenice, sme e o i, živahnog pogleda, jedro lice sa naglašenim jagodicama i izvanredno skladno tijelo koje se naziralo ispod duge svilene haljine. Nije mi je niko predstavio, ali sam zaključio da im je to ker. Njena mlada sestra, sa nepunih desetak godina, upadala je esto sa pitanjima u rijeću, iako ona nisu bila vezana za temu našeg razgovora. Mladi , koji me je doveo, vjerovatno njegov sin, sjedio je po strani i pažljivo slušao. Možda se on ne slaže sa pogledima svoga oca, možda je član omladinske organizacije ili SKOJ-a, a možda je bio do tada pod izvjesnim uticajem ustaške propagande, pa ni njemu mnogo što-šta nije bilo jasno.

Djevojka sa vrata se krišom osmjehnula na mene i odmah pobjegla. Pogledao sam svoje široke suknene akšire, talijanske uvijane i opanke na nogama, popravio malo opasno o kojem je visio revolver i zagledao se u otvorena vrata. Moja odjeća, mislio sam, nije svakako privukla pažnju djevojke. Možda je to uinio razgovor koji sam vodio sa njenim ocem? Ili, ona možda gaji simpatije prema nama partizanima? Razlog njenog osmjeha ostao mi je tajna koju nikada nisam saznao. Kad sam se uz zahvalnost oprštao redom sa svima, izašla je ponovo na vratima svoje sobe i ona pružila mi svoju nježnu ruku. Ovog puta bila je ozbiljna, čak i pomalo, uinilo mi se, tužna.

Poslije povratka iz grada, obišao sam bolesnog Murisa. Imao je visoku temperaturu, oko 40°C. Ljekari mi rekoše da je dobio tifus.

Devetnaestog decembra došla nam je još jedna drugarica koja e raditi u kulturno-prosvjetnom odboru, ili „sekciji“, kako su članovi Uprave nazivali našu grupu. Rodom je iz okoline Bihaća i do rata je bila u italijica. Za nekoliko dana svi e mo imati dovoljno posla u srećivanju zidnih novina, a kasnije vidje e mo na koji e se sektor rada, u okviru odbora, ona orijentisati.

SUZE NAD KREKETOM BOLESNIKA

Posjete mještana bolnici bile su iznad svakog oćekivanja. U danima dozvoljenim za posjetu itavo poslijepodne žene i djevojke bi defilovale kroz odjeljenja. Nije bilo mnogo onih koje su obilazile nekoga svoga sina, brata ili muža. Već ina njih su dolazile sa obilnim poklonima, žele i da obi u bolesne i ranjene partizane i da ih pozdrave umjesto njihovih majki i sestara. Organizacije žena i omladine podsticale su narod na posjete koje nisu izostajale.

Jedne nedjelje došlo je najviše Muslimanki i to iz grada i njegove najbliže okoline. Dežurni je upuivao sa kapije grupe žena po odjeljenjima. One bi ušle i obraćale se onim bolesnicima uz ije krevete nije bilo nikoga, davale bi im cvijeće i dio donesenih ponuda, a ostalo su predavale u magacin. Dežurne sestre vodile su raćuna da strogi dijetalci ne uzmu nešto što bi im škodilo, ali i za njih se našlo voća ili neka vrsta kolaća koju su smjeli da jedu.

Uz krevete teških ranjenika, koji su ostali bez jedne ili obje ruke ili bez noge, zaustavljalo se više žena. Dešavalo se da poslije kraćeg raz-

govora sa takvim ranjenicima žene po nu da pla u. Bilo je slu ajeva da i samom bolesniku poteknu suze, iako se uopšte ne poznaju i do tada se nikada nijesu vidjeli. Žene koje su došle u posjetu bile su iz Biha a ili okoline, a ranjenici iz Srbije, Hercegovine, Crne Gore i drugih udaljenih krajeva. Ove suze su tekle umjesto suza njihovih majki, o eva i najbližih, iako oni, možda, ve godinu ili dvije ne znaju ništa o sudbini svojih sinova koji nepomi no leže u krevetima. Psihologija bolesnika, naro ito onih sa težim posljedicama rata, svojevrsna je. Iz onih istih ljudskih pobuda iz kojih su bili vlažni obrazi nepoznatoj ženi ili djevojci pored kreveta teškog invalida, bili su vlažni i njemu, junaku sa fronta, koji sada pla e, iako nije pustio ni suzu, dok mu je hirurg bez narkoze amputirao nogu.

Na kraju srda no opraštanje, uz ostavljene adrese da se poslije izlaska iz bolnice obi u novi poznanici. Takve posjete uvijek su bile velika utjeha i veliko priznanje borcima koji su ležali u bolnici daleko od svog zavi aja.

URE UJEMO ZIDNE NOVINE

Pala je kiša. Staze u krugu nijesu sve kaldrmisane i za as se pretvore u kaljugu.

Sa nešto smisla za crtanje, prihvatio sam se da ilustrujem lanke za zidne novine i da krupnim slovima napišem zaglavlje sa velikom petokrakom zvijezdom izme u rije i „zidne" i „novine". Takvo zaglavlje bilo je jedinstveno za sve brojeve novina, a ispod toga stajao je naziv odjeljenja: „I hirurško", „Interno" itd. Pored olovke, gume i lenjira, raspolagali smo crnim tušem i vodenim bojama. Slova u zaglavlju i petokraka još su nekako išli, ali kad je trebalo prema sadržaju lanka da napravim ilustraciju, to je ve išlo teže. Odavno nisam baratao ni ovim priborom. Crteže sam prvo skicirao i dotjerivao olovkom, da bi ih na kraju izvukao tušem. Dešavalo mi se da po pet puta brišem ono što nacrtam, jer nisam bic zadovoljan kvalitetom. Za svaki broj zidnih novina trebalo je da ilustrujem bar 5—6 lanaka. Kao ak u gimnaziji voleo sam više ornamentiku i nacrtnu geometriju, dok za slobodne motive nijesam imao toliko smisla. Najuspeliji crtež koji sam napravio bio je ilustracija uz lanak koji je nosio naslov „Kupres u plamenu". I sada se živo sje am te slike. Crtež je predstavljao kako gore sva sela oko Kupresa. Plamen je zahvatio i nekoliko ku a u samom gradu. Motiv je inspirisan našim drugim napadom na to uveno ustaško uporište, jedne letnje ve eri, avgusta mjeseca. Baš te ve eri bio sam sa dijelom Bataljona koji je obezbje ivao Veliki Stožer. U tamnoj no i dugo su iskrile eksplozije ru nih bombi i mitraljeskih rafala, a plameni jezici obasjavali su položaje. Kombinacijom tuša i vodenih boja, taj crtež odskakao je od ostalih.

Redakcija lanaka i njihovo otkucavanje na mašini išli su brže nego moje ilustracije. Drug Zika pomagao mi je u ispisivanju slova zaglavlja, ali, iako smo nekolicke no i radili skoro do jedanaest sati uve e, završili smo samo pola posla koga još imamo.

Nismo bili još ni u vrstili san, kada je u logoru data uzbuna. Grupa ustaša privukla se logoru i ispalila par puš anih metaka i nekoliko kra ih

mitraljeskih rafala. U okolini Biha a ostale su, poslije oslobo enja grada, tu i tamo neke raštrkane grupice ustaša koje su nailazile na podršku kod nekih pritajenih istomišljenika, naro ito u onim selima iz kojih su poticali. Šumoviti ogranci Plješevice, koji se protežu do iznad samih ku a, pružali su ustašama povoljne mogu nosti da se kriju, da no u održavaju vezu sa svojim u selu i da se snabdijevaju hranom. Oni su uspjevali da se neometano privuku bolnici, a svako puškaranje, naro ito u neposrednoj blizini težih bolesnika, i to no u, izaziva, opravdano, pometnju i paniku. Niko nije stradao od tih ustaških metaka, ali svaki njihov no ni prepad unosio je nemir u logoru. itavo obezbije enje bi. u takvim slu ajevima, pošlo u potjeru za bandom, naro ito u pravcu odakle su dopirali pucnji, ali bez rezultata. I mi bi se la ali oružja i po sat-dva provodili u iš ekivanju, pa se onda vra ali na spavanje. To se dešavalo sve dok jedinice iz grada nijesu pretresle dijelove Plješevice.

Dovršili smo svih pet brojeva zidnih novina, i one su se pojavile po odeljenjima.

POTRAGA ZA PAPIROM

Poslije oslobo enja Biha a, u gradu su se smjestila sva politi ka i vojna rukovodstva ustanka: Centralni komitet KPJ, Vrhovni štab NOV i POJ, Antifašisti ko vije e narodnog oslobo enja Jugoslavije, zatim Komanda mjesta, organi vlasti i razne prate e ustanove i jedinice ovih rukovodstava. Da bi mogle pravilno da funkcionišu i odgovore svojim zadacima, sve su one morale da obavljaju najnužniju korespondenciju sa odgovaraju im organima. Koli ine papira za pisanje, zate ene u oslobo enom gradu, nijesu bile dovoljne da bi se zadovoljile sve te naglo narasle potrebe, pa je pomanjkanje papira rješavao svako na svoj na in.

Pošto iz zaplijenjenog kontingenta nijesmo dobili toliko da bi mogli podmiriti potrebe bolnice, pošli smo u potragu za starim papirom u gradu. I taj zadatak povjeren je meni.

Raspitao sam se kod mještana koje su ustanove do rata i u samom ratu imale najbogatiju arhivu. Saznao sam da je jedna od tih bio i Sreški sud. Brzo sam pronašao zgradu i uputio se stepenicama na prvi sprat. Kancelarije Suda bile su skoro sasvim prazne i u njima nijesam našao ono što sam tražio. Popeo sam se pod krov, otvorio na silu zaključana vrata, i našao se pred gomilama sudskog arhiva.

Bez oklijevanja po eo sam da razvezujem i prevr em uvezane pakete akata i da odmah odabiram listove sa jednom istom stranom. Nalazio sam dosta listova na kojima je pisa om mašinom ili rukom bilo ispisano samo nekoliko re enica ili rije i. Takve primjerke odvajao sam posebno. Prašnjavog odijela i ruku napustio sam zgradu Suda sa dobrim naramkom raznovrsnog papira.

Poslije dolaska u Zegar, po eli smo da ga „klasiramo". Na jednu stranu izdvajali smo papir koji je mogao još da nam posluži za pisa u mašinu, na drugu onaj koji nam odgovara za umnožavanje na šapirografu, a na tre u smo izdvajali listove iste s obje strane. To smo upotrebili za pisma i izvještaje Uprave koja ona šalje Vrhovnom štabu. Tako smo za privremeno riješili oskudicu papira.

PRVA PRIREDBA

Iako se drug Muris razbolio, rad u našem odboru odvijao se bez zastoja. Svako je nastojao da što bolje i savjesnije ispuni svoje zadatke i da ispolji inicijativu koja je, u ovakvim uslovima rada, dolazila do punog izražaja.

Pored angažovanja na zidnim novinama i na drugim zadacima, uspio sam da prikupim za tri dana osnovne podatke o bolesnicima koji dolaze u obzir za dramsku sekciju. Bilo ih je oko dvadesetak, ve inom omladinaca, sa nešto škole ili bez nje, koji su u svojim mjestima ili u jedinicima pripadali diletantskim grupama. Javio se i jedan invalid, bez desne noge, i jedan kome je granata odnijela ruku ispod lakta. Njih dvojica došli su u obzir me u prvima. Dali smo im da biraju uloge u ske-evima koje smo pripremili. Pored nekoliko bolesnica koje su se kretale i koje su nam se javile da u estvuju u izvo enju programa, uzeli smo i dvije-tri bolni arke, da nam ne bi muškarci, prurušeni u žensku odje u, igrali ženske uloge. Svi su se sa puno interesovanja prihvatili posla.

Ali, prije nego što smo po eli sa probama, morali smo odrediti program za priredbu. Uz pomo drugova koji ŐU radili u kulturno-prosvjetnom odboru i u tehnici, sakupio sam oko desetak raznih ske eva i stihova koji su mogli da posluže kao solo ili horske recitacije. Sadržina skoro svih tih materijala bila je tematski vezana za podvige heroja u borbi protiv okupatora, za zlo ine koje je on inio prema narodu i za izdaju onih koji služe okupatoru. Pored toga bila je i jedna stvar iz predratnog života, a uzeli smo da kao horsku recitaciju pripremimo odlomak iz Njegoševog „Gorskog vijenca“. S obzirom na to da smo dobar dio tih materijala sakupili od samih bolesnika, njihovo porijeklo bilo je veoma razli ito. Tu je bilo od dalmatinskih borbenih narodnih pjesama, do izdaje etnika Draže Mihailovi a ili zlo ina Paveli evih ustaša. Ske eve smo umnožili u onoliko primjeraka koliko je u svakom bilo uloga. Obi no su se u izvo enju pojedinog ske a pojavljivala tri do pet lica. Stihove za recitacije kucali smo na mašini, ili itko prepisivali rukom.

Poslije sastanka, koji smo održali sa budu im „glumcima“ podijelili smo uloge i za svaki ske ili grupnu recitaciju zadužili po jednog druga koji e voditi ra una o disciplini i radu doti ne grupe. Režija svega toga pripala je meni. Dvadeset tre eg decembra po eli smo sa prvim probama. Nismo oklijevali, jer je trebalo da za Novu godinu nastupimo pred bolesnicima i osobljem bolnice.

Kako je priprema programa tekla brže nego što smo o ekivali, jer su neki drugovi nau ili svoje uloge veoma brzo, rodila se ideja da organizujemo priredbu za narod sela Žegara i to prije priredbe u bolnici. To bi istovremeno, bila neka vrsta „generalne probe“, što je odmah bilo prihva eno.

U prostorijama osnovne škole u Zegaru izveli smo 26. decembra uve e program kojem je prisustvovalo oko sto ljudi i žena iz sela. Omladine nije bilo mnogo. Priredbu smo plakatirali u selu dva dana ranije. I mi i mještani bili smo zadovoljni onim što se na improvizovanoj bini odigralo. Poslije programa nastavili smo sa pjesmom i igrom. Na harmonici je svirao jedan naš pacijent. Pored bolesnika koji su u estvovali

u programu, priredbi i igranci prisustvovalo je još nekoliko desetina naših pacijenata i nekoliko stražara, koji su, za svaki slučaj, bili pod oružjem.

Ovaj uspjeh ohrabrio nas je i uz nekoliko novih takih i uz korekciju onih koje smo izveli, nestrpljivo smo očekivali naš nastup u bolnici.

NA KONGRESU OMLADINE

Od 27. do 29. decembra održan je u Biha u Prvi kongres Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Jugoslavije. Preko 350 delegata iz svih krajeva zemlje i operativnih jedinica okupilo se tih dana u centru oslobojene teritorije da manifestuju jedinstvo omladine i njenu spremnost da pod rukovodstvom Partije istraje u borbi za slobodu.

Nas 10 drugova iz bolnice prisustvovali smo kao gosti radu Kongresa. Imali smo mjesta na galeriji, Kongres se održavao u istoj sali u kojoj je održano Prvo zasjedanje AVNOJ-a. Dolazak druga Tita u salu propratili smo takvim aplauzom i oduševljenjem kakvo može da priredi samo omladina. Pored njega, radu Kongresa su prisustvovali i mnogi drugovi — rukovodioci, među kojima je bio i stari doktor Ribar. Pošto je izabrano po asno i radno predsjedništvo, prešlo se na svečani dio. Uslijedio je pozdrav Vrhovnog komandanta druga Tita, predsjednika AVNOJ-a dr Ribara i drugih, a zatim su pročitane depeše upućene Kongresu i one koje su delegati Kongresa uputili raznim ličnostima i organizacijama u zemlji i u inostranstvu.

Drugog dana, poslije referata koji su podnijeli Rato Dugonji, Ljubinka Milosavljević i sekretar Centralnog komiteta Saveza komunističke omladine Jugoslavije drug Ivo Lola Ribar, saslušali smo i nekoliko diskusija. Uveče smo pozvani da prisustvujemo priredbi koju su davali pravi glumci i veselju koje je bilo zakazano poslije programa. Uz pjesmu, muziku, ples i igru, sklapali smo poznanstva i veselili se do poslije ponoći.

Jedno od najinteresantnijih pitanja koje smo analizirali na sastanku kulturno-prosvetnog odbora bolnice bilo je borba protiv nepismenosti. Pošto je Dragica djelimično raspolagala sa podacima, upoznala nas je da u Prvom hirurškom odjeljenju ima 11 potpuno nepismenih bolničkih arki i jedan bolesnik, dok su ostale bolničke arke bile polupismene. Polupismenim smo smatrali one koji znaju da čitaju štampana slova, ali ne znaju da pišu, ili koji znaju samo jednu azbuku.

U Drugom hirurškom odjeljenju, kako je referisala Dragica, bilo je više nepismenih, tj. 14 bolničkih arki i 13 bolesnika. Za ostala odjeljenja nije imala podataka. U navedenim odjeljenjima sa nepismenima se redovno veštaju i oni su pokazivali puno volje. Veštaju su naučili po 5—6 slova. Veštaju i broj imao je tablice i pisaljke, ali nedostajao im je drugi pribor. Na sastanku sam bio zadužen da nabavim iz grada što veštaju i broj bukvara, bez obzira na godinu izdanja, i neke knjižice sa lakšim tekstovima, ukoliko ne na emulsijske za po etnike.

DO EK NOVE GODINE

Svakodnevno je pristizao sve ve i broj ranjenika i brojno stanje bolesnika u bolnici popelo se na preko 500. Nedostajalo je ležaja i posteljine, pa je jedan dio lakših bolesnika ležao privremeno na patosu, a bilo je slu ajeva da i po dvojica leže u jednom krevetu. Intendant je, doduše, bio veoma snalažljiv i preduzimljiv ovjek pa je brzo rješavao ovaj problem. Ali, operacije naših jedinica ka sjeveru i žilave borbe koje je 1. bosanski korpus vodio za Sanski Most i Bosanski Novi, naglo su pove avale broj ranjenika. U bolnici je vrilo kao u košnici. Ljekari, a naro ito hirurzi, imali su pune ruke posla. Radilo se danono no. I ljekari, i medicinske sestre, i ostalo osoblje, spavali su ve inom u krugu bolnice. Blizina fronta nametala je takav tempo rada.

Ni problem ishrane u ovim zimskim danima nije mogao lako da se riješi. Naro ito se oskudjevalo u onim artiklima koje nismo mogli da dobijemo putem dobrovoljnih priloga. Zato je na zadnjem sastanku partijske elije Uprave bolnice re eno da se Ljubo postara i da kupi one namirnice koje nismo mogli dobiti redovnim putem, kao na primer so, še er, aj, kafu, med, suve šljive i drugo vo e.

Bez obzira na sve te probleme o kojima su brinuli lanovi Uprave, me u bolesnicima vladalo je živo interesovanje kako emo do ekati Novu godinu, gdje e se održati glavna priredba, da li e biti dozvoljeno svim pokretnim drugovima da do u na nju i da li e biti kakve muzike.

Program za 31. decembar uve e bio je dobro uvježban i u prepunoj trpezariji ekali smo Novu godinu. Jedan od najtežih problema na ovako improviziranoj pozornici bio je pomjeranje zavjesa. Iako su one obi no bile sastavljene od 3—4 vojni ka aršava, tehniku otvaranja preko alkica nismo mogli da savladamo, ve smo, obi no, postavljali dva druga koji bi rukama dizali i spuštali krajeve platna. Najviše interesovanja i smjeha izazvao je „Vrabac“. Stihovi su „zaka ili“ mnoge me u nama, naše navike, osobine, doživljaje i zgone i nezgone u samoj bolnici. Priredba je pokrenula iz kreveta i neke teže ranjenike koji nisu do tada izlazili.

Najja i utisak te ve eri ostavilo je šareno kozara ko kolo. Dirljivo je bilo posmatrati kako se o ramena mladih i jedrih Krajišnika, iji su zajapureni obrazi pucali od zdravlja oslanjaju ruke ranjenika.

KRITIKA

Poslije sastanka komunista Uprave bolnice na kojem smo iscrpno rasmotрили naš sadržaj rada i odredili zadatke, održali smo za period od mjesec i nešto dana još pet sastanaka i to: 24. i 29. decembra i 3. 14. i 21. januara 1943. godine. Na prvom od tih sastanaka je, pored izvještaja o radu i diskusiji o budućim zadacima, bila i posebna ta ka dnevnog reda — kritika i samokritika. Sa istim dnevnim redom održali smo sastanak 3. januara. Oba puta su, poslije podnijetih izvještaja o radu i dobijenih odgovora na postavljena pitanja, uz izvještaj, uslijedile primjedbe, a ponekad i ozbiljne kritike.

Komesaru bolnice, na primjer, zamjerili smo što politiki rad u proteklom periodu nije bio intenzivan po svim linijama. Zamjereno mu

je da nije bilo dovoljno rada sa bolesnicima po sobama. Ukazali smo mu i na još jedan problem koji se zapažao i na koji je on trebalo da reaguje, tj. da se neki stražari i članovi stalnog osoblja ne odnose pravilno prema zarobljenim domobranima, koji u krugu obavljaju razne tehničke poslove.

Što se tiče rada kulturno-prosvjetnog odbora i „tehnike“ istaknuti su uspjesi koji su postignuti, naročito u izdavanju zidnih novina i umnožavanju brošure „Uvod u ekonomski razvitak društva“ od Segala, dok je, dodali smo, kulturno-zabavna aktivnost mogla da bude još veća.

Dragica je u radu sa ženama ispunila postavljene zadatke, ali je propustila da održi teorijski sastanak sa drugaricama koje rade u Domu zdravlja u gradu. I ta ustanova vezana je za našu bolnicu. S obzirom na to da u Domu nema nikakvih parola, zaključili smo da ih naša „tehnika“ napiše i istakne.

Komunistima, odgovornim za rad SKOJ-a, dali smo zadatke da se povežu sa organizacijom SKOJ-a u Bihaću i da podstiju u omladinsko rukovodstvo na terenu da još masovnije sakuplja dobrovoljne priloge za bolesnike, naročito odjeću, tj. vunene kape, rukavice, šalove i džempere.

Intendantu smo zamjerili što još uvijek nije snabdio bolnicu potrebnim brojem dušeka, ležaljki i aršava, iako su za to postojale izvjesne mogućnosti, ali smo ga i pohvalili da je ishranu dobro organizovao.

Oba sastanka protekla su u duhu kritičke analize postignutih rezultata. Otvoreno su kritikovani komesar, intendant i svi ostali članovi Partije, bez obzira na dužnosti koje su obavljali u Upravi. Kritike se nikom od nas nije ustrujavale. Ona nas je uvijek podsticala da postignemo još bolje rezultate u radu.

Vanredni sastanak odbora Uprave bolnice održali smo 29. decembra. Cilj je bio da upoznamo jednu drugaricu, koja je došla da nas obiđe i koja radi u Vrhovnom štabu, sa prilikama u bolnici. Zvala se Mileva. U završnoj riječi i posle naših izvještaja, ona je rekla da pored mnogih propusta koje smo uočili, konstatuje da smo u srećivanju bolnice postigli vidne rezultate i da je to odraz aktivnosti, prvenstveno komunističke. Da bi ta aktivnost bila još veća, od ranjenika, bolesnika i osoblja treba formirati partijske odbore po odjeljenjima i u njih uključiti sve članove Partije čim budu mogli prisustvovati sastancima. Već prvih dana januara to smo i učinili.

EVAKUACIJA

Ovakom intenzivnom radu u svim oblastima našim, tek formirane dosta velike bolnice, nije dugo trajao. Hitleru je smetala oslobođena teritorija u Bosanskoj krajini, pa je preduzeo mjere da je likvidira. Njemačke i italijanske komande izvršile su obimne pripreme, koncentrisale znatne snage i skrojile planove da se, uz puno sadejstvo ustaško-etničkih i drugih kvislinških formacija, obračunaju sa glavninom partizanskih snaga u Jugoslaviji.

O tome nikom u bolnici nije ništa slutio. Poslovi su se odvijali prema redovnim planovima rada. Radnici su nam dali da se u Zegarima provesti zimu. Upravnik se starao da dobije što veći broj ljekara i drugog stručnog osoblja, da se nabave što veće količine sanitetskog materijala i lijekova,

intendant da nabavi i spremi što ve e rezerve namirnica i drva, komesar da obezbijedi intenzivniji politički rad, „tehnika“ da umnoži što više brošura i drugog materijala, dramska sekcija i hor da dopuni svoj program novim takama i da ih još bolje uvježbaju, Dragica da nepismene bolničke arke i bolesnice nauči i što ve em broju slova. Mnogi ranjenici maštali su kako će, im prezdrave, otići u grad u porodice i djevojke sa kojima su se upoznali u bolesničkim posteljama prilikom njihovih posjeta, i da im se zahvale na ukazanoj pažnji.

Dvadeset prvog januara održali smo i redovni partijski sastanak Uprave. Ni na tom sastanku nije izostala kritika za propuste i nedovoljnu aktivnost koju su pokazali neki komunisti u proteklih sedam dana. Uo ili smo da je zabavni život sa bolesnicima nedovoljan i da, pored programa koji smo izveli u bolnici i van nje, moramo da pronajdemo neke nove forme da bi se bolesnici više razvodnili po odjeljenjima i po sobama, da se postaramo da zidne novine budu još interesantnije, da crteži i ilustracije budu u boji. . . Razmatrali smo šta sve još treba da preduzmemo da bi olakšali život bolesnicima i omoguili im da se što prije vrate u svoje jedinice ili na neku dužnost u pozadini.

Poslije sastanka, okupili smo se po obojaju oko radio-aparata. Iako je bilo smetnji na koje smo ve bili navikli, uo se glas spikera „Slobodne Jugoslavije“; „Neprijatelj je jakim snagama preduzeo ofanzivu na našoj slobodnoj teritoriji u Bosanskoj krajini. . .“

Pogledi zabrinutih obojaju ukrštali su se i tražili odgovor na pitanja koja su u tom momentu navrla. Da li će se neprijatelj probiti do Bihaća? Kuda sa ovolikim brojem nepokretnih bolesnika? Da li će ve sutra na nas navaliti „štuke“ i „dornijeri“? Nijemo smo slušali ove vijesti.

Ubrzo je stigao iz grada komesar, potvrdio vijest koju smo čuli preko radija i prenio instrukcije o evakuaciji bolnice koje je dobio od drugova iz Vrhovnog štaba.

Radu no se radilo, pripremao se i pakovao najnužniji sanitetski materijal, tražila su se sredstva za prijevoz nepokretnih bolesnika, formirane su grupe za marš, u njih uključeni svi oni koji su iole bili prezdravili i koji su mogli da izdrže marš.

Sjutradan je ve počela evakuacija bolnice iz Žegara u pravcu Bosanskog Petrovca. . .

To je bio po etak četvrte neprijateljeve ofanzive — tj. bitke za ranjenike.

JOVO MIHALJEVI

ZABILJEŽENO U MOSTARU

Kada je Izvršni odbor AVNOJ-a, polovinom januara 1943. godine, raspisao Zajam narodnog osloboenja, gra ani Mostara brzo su o tome bili obaviješteni preko ilegalne štampe i na tajnim sastancima. Svi su težili da i tim putem što više pomognu borbu za osloboenje svoje zemlje i za ljepšu sutrašnjicu. Razvijena je živa agitacija i izvršene su sve pripreme. Uskoro je javljeno da se po ne sa upisom Zajma iako još nisu bile stigle obveznice, jer mala štamparija u Drini u u Bosanskoj krajini nije mogla da odštampa tako brzo dovoljan broj obveznica. Drugim rijeima, trebalo je „sna i se“. I Mjesni komitet snašao se upravo na partizanski na in: svi gra ani koji upišu Zajam narodnog osloboenja dobi e takvu priznanicu, koja može ležati i pred nosom ustaškog logornika, a da ne otkrije njenu vrijednost i znaenje. Priznanica nije otkrivala ak ni ime upisnika Zajma. Time se postizalo to da, iako padne neprijatelju u ruke ne izazove nikakve posljedice.

Evo, kako je to izvedeno. Baš u to vrijeme povu ene su iz opticaja izvjesne serije novanica od 500 kuna i predane banci. Na sastanku Gradskog NOO dat je zadatak jednom njegovom lanu, u stvari, direktoru banke, da povu ene novanice od 500 kuna podigne i preda Gradskom NOO. To je narednih dana i u injeno.

Uskoro je svaki kvartovski pododbor imao ve u koli inu ovih novanica koje je davao kao priznanice na iznos za upisani Zajam narodnog osloboenja. Razvilo se i takmienje koji e kvart više upisati. Pošto se sav rad odvijao ilegalno, upis Zajma trajao je punih šest mjeseci i za to vrijeme gra ani okupiranog, ali nepokorenog Mostara, upisali su 20,510.000 kuna.

PRIBILJEZIO B. B.

NAMA JE ZAISTA BILO STALO DO LJUDI

U slobodarskom Biha u, koji je godinama prije rata izabirao i slao u skupštinu opozicione kandidate na poslani kim izborima, i ija je omladina, izuzev nekoliko ustaša i ljoti evaca, bila listom napredna — ustaše nisu imale politi kog oslonca ni prije, ni za vrijeme rata. Stoga su poslije okupacije i postavili za „velikog župana“ u Biha u jednog od Kvaternika, sa zadatkom da masovnim likvidacijama stanovništva uguši svaki otpor njihovoj vlasti, i da osnuje i u vrsti ustašku organizaciju. Pri tome, krenuli su putem bivših nenarodnih režima, u lanjuju i u svoje „tabore“ i „logore“ sve odrasle muškarce i žene, stvaraju i na taj na in „masovnu bazu“ svoga pokreta.

Stvaranje organizacija podupirali su neobuzdanom šovinisti kom propagandom, nastoje i da uvjere hrvatske seljake, radnike i gra ane kako je partizanski pokret antihrvatski. Mada je narodnooslobodila ki pokret uspio da u znatnoj meri raskrinka tu lažnu ustašku propagandu, zbog beskompromisne borbe protiv ustaša drhtali su od Narodnooslobodila ke vojske ogrezli zlo inci, nego se pribojavali i oni koji nisu u estvovali u ovim zlo inima, ali su u me uvremenu postali lanovi ove zlo ina ke organizacije.

Znaju i za ustaške prisilne metode u lanjivanja itavih sela u njihove politi ke organizacije, naša propaganda i ranije, a i poslije oslobo enja Biha a, objašnjavała je da samo lanstvo u ustaškim organizacijama ne povla i za sobom i krivi nu odgovornost. Unato tome, izvjestan broj pripadnika domobranskih jedinica i seoskih ustaških organizacija — rojeva, pod uticajem neprijateljeve propagande, pobjegao je s oružjem ispred naših jedinica u Plješevicu i tamo se skrivao, o ekuju i kako e se događaji odvijati.

Raspolagali smo kompletnim spiskovima lanova i lanica ustaških seoskih organizacija — rojeva, opštinskih-tabora i sreskih-logora. Mada smo govorili ljudima po selima, iz kojih su pojedinci odbjegli u Plješevicu, da im se ništa ne e dogoditi, ukoliko nisu okrvavili ruke, ako se vrate, kao što se ništa nije dogodilo ni onima koji su ostali po selima, a pripadali ustaškim organizacijama, odbjegli se ipak nisu vra ali. Pretpostavljali smo da se ne vra aju iz straha što su se odmetnuli s oružjem u ruci. Pozvali smo u Komandu podru ja njihove ro ake iz Dobrenice, Sko aja i Zavalja i razgovarali s njima. Rekli smo im da nam je poznato ko se sve skriva po Plješevici, da nam je isto tako poznato da im oni od ku a nose hranu i održavaju vezu s njima, ali da mi nemamo namjeru da ih tražimo, niti da ih progonimo, jer, koliko je nama poznato, nijedan od njih, izuzev formalnog lanstva, nema nikakve druge veze sa ustašama i njihovom zlo ina kom djelatnoš u. Posavjetovali smo ljude i dugo

s njima razgovarali, objašnjavaju i im ciljeve narodnooslobodilačke borbe i narodnooslobodilačkog pokreta. Ljudi su slušali, uglavnom utke. Nisu ni potvrdili ni odričali da je neko od njihovih bliskih u Plješevici. Poneki je, uz napomenu da od njegovih nije niko u Plješevici, tek*onako uz put pripitao: „A, velite, da ih ne bi pobili kada bi se prijavili!" To je više ličilo na neku konstataciju, negoli na pitanje upućeno nama. Na ponovno objašnjavanje dodao bi: „E, pa ja ću prenijeti to ljudima u selu! Moja seljad je kod kuće!"

Na kraju smo ih savjetovali da mogu i oni donijeti i predati oružje odbjeglih rođaka, a da se odbjegli ne moraju sami ni prijavljivati. Tako smo se i rastali. Grupa seljaka izašla je iz Komande područja razmišljajući i o onome šta su učinili.

Dani su prolazili. Jedni događaji smjenjivali su druge, a izobilje posla i mnoštvo događaja brzo su potiskivali sve što je pripadalo prošlom danu. Tako je bilo i s ovim razgovorom. I kada mi je desetak dana kasnije privukla pažnju građa koja je dopirala sa ulice, pogledao sam kroz prozor i ugledao pred zgradom Komande područja veliku grupu seljaka. Bilo ih je stotinak. Izišao sam da vidim razlog njihovog okupljanja. Htjeli su sa nama da razgovaraju. Naravno, u male prostorije Komande područja nisu mogli svi da uđu. Rekao sam im to i predložio da ih desetak uđe i da u ime svih iznesu razloge dolaska.

Ušli su. Za sve nije bilo stolica. Jedni su stajali, a drugi sjedili. Bilo je i žena i muškaraca.

„Sta je, ljudi, šta ste htjeli?" — oslovio sam ih, tek da pokrenem razgovor i saznam za razlog neokupljanja i tako brojne posjete.

„Pa eto, druže, dogovorili smo se i odlučili da donesemo puške!" — progovorila je kroz plač jedna mlada žena — „pa ako je umirati nek se umire! Ako treba da ide glava, nek ide!"

Iz njenog govora, kao i iz govora ostalih seljaka, izbijao je strah. Izgledalo je kao da svi rade unajmu i sa najgorim, a tek negdje, u najudaljenijem kutku, skrivao se tražila nada, u stvari, želja da pomognu svojim bliskim i dragim.

Posmatrao sam prisutne seljake i seljanke, čiji sam mentalitet dobro poznao od ranije, a poneke od njih i ličilo, još prije rata, kada je naša partijska organizacija pokušavala da uhvati korjenu u Dobrenici i u drugim selima, organizuju i akciju za suzbijanje nepismenosti. Znao sam da su to ljudi koji se vrlo teško mijenjaju, koji teško prihvataju novo, ali koji su isto tako spremni da se najupornije i na svoj način bore za ono što prihvate kao svoj politički „vjeruju", i da za njega i život polože. Bili su to, u suštini, dobri ljudi, kojima je samo trebalo otvoriti oči, objasniti im, uvjeriti ih. A to isto nije bilo ni lako, niti se moglo postići za kratko vrijeme. Pored toga, potrebna su bila i djela da se u sve to uvjere.

Razgovor je polagano prelazio iz crnih okvira, koji su mu u početku bili dati, i dobijao je ljudskije i vedrije tonove. Prisutni su se raskravljivali i oslobađali straha, rezervisanosti i neizvjesnosti. Postajali su otvoreniji i neposredniji. Na kraju su mi saopćili da su donijeli oružje, ali da su sa njima došli i oni koji će to oružje, da ga ličilo, predaju. Napolju je gomila stajala utke, zamišljena i zabrinuta, čekajući i ishod razgovora.

„Predajte, drugovi, oružje stražarima, a vi se vratite svojim kuama. I upoznajte svoje suseljana sa ovim razgovorom. Recite im da nama nije stalo do dvadesetak pušaka koje ste donijeli, već do dvadesetak ljudi koji su se, bez vlastite krivice, našli u ove zimske dane u planini, na snijegu, bez krova nad glavom, daleko od svoje eljadi, od svojih porodica, roditelja, žena i djece“.

Lijepo smo se pozdravili i rastali. I ljudi su izašli iz Komande podruja na ulicu gdje su ih čekali njihovi seljani. Nastao je žagor i komešanje. Prikupljali su puške i predavali ih partizanskoj straži Komande podruja. A zatim su, sretni i veseli krenuli svojim kuama. A sa njima i povjerenje u narodnu vlast, i istina o tome da su uvijek i sloboda ono za što se bori narodnooslobodilački pokret.

Nama je, zaista, bilo stalo do ljudi, a ne do pušaka. Jer **ljudi** su bili ti koji su ih otimali i osvajali od neprijatelja, a tek u njihovim rukama one su postajale oružje slobode, istine i pravde.

SLAVKO ODI

KONFERENCIJA U NASTAVCIMA O PROLETERU

U Okružnom komitetu KPJ u Bihaću, krajem decembra 1942. godine, dobio sam primjerak „PROLETERA“¹, organa CK KPJ.

Crvena slova „PROLETERA“, a u zaglavlju „Proleter i svih zemalja ujedinite se!“, intenzivan miris svježeg štamparske boje i saznanje da u rukama imam najnovije članke članova Centralnog komiteta KPJ, odgovore i objašnjenja na sva aktualna pitanja pred kojima se nalazi politički radnik, silno su me uzбудili i obradovali. Radost koja me je obuzimala kada sam još kao po etnik-osnovac dobio bukvar, ili kao gimnazijalac prvu zabranjenu knjigu, ne može se mjeriti sa ovom, u svom slobodnom gradu, centru prostrane slobodne teritorije. Nisam ni slutio koliko je mi taj broj „PROLETERA“ pomoć i u radu. Njegov sadržaj primiče stanovništvo tek oslobođenih sela kao suštu istinu, a činjenice, iznijete u člancima, bile otkrovenje i saznanje koje otvara o njima, širi vidike, nadahnjuje novim snagama.

Sa novim „PROLETEROM“ u torbi krenuo sam na politički rad u sela Sokolac, Dobrenicu i Golubi. Sva tri sela oslobođena su prilikom oslobođenja Bihaća. U Sokolcu i Golubi žive uglavnom Hrvati i Muslimani, a nešto srpskih porodica, dok u Dobrenici uglavnom žive Hrvati i samo nekoliko srpskih porodica. Iz ta sva tri sela bio je izvjestan broj, pretežno mladi ljudi, u ustašama, ali su neki izginuli u borbama za Bihać ili u ranijim borbama s nama. Preživjeli koji su pobjegli su ispred partizanskih brigada prema Zagrebu. Možda se i po neki pripadnik kvislinških jedinica kriju u obližnjim šumama ili u kućama njihove rodbine i poznanika.

Na, i pored toga, bilo je dosta naših simpatizera. Pojedinci iz tih sela već su stupili u naše jedinice, a dosta mještana aktiviralo se u seoskim organima narodne vlasti ili u nekoj od masovnih političkih organizacija.

U ta sva tri sela dosta sam seljaka poznao, a naročito one sa izgradnje unke pruge, od kojih su neki učestvovali i u štrajkovima 1937, 1939. i 1940. godine².

Skoro svako od njih, a isto dopodne i popodne, držao sam konferencije u tim selima. Kako su bila blizu jedno drugom, obično sam izjutra

¹ „PROLETER“, organ Centralnog komiteta KPJ, god. XVII, broj 16 od decembra 1942. godine, štampan je u selu Drini u kod Bosanskog Petrovca, decembra 1942. godine, a nazivan je i „Krajiški Proleter“, jer je štampan u Bosanskoj krajini.

² Za vrijeme izgradnje unke pruge 1936–1941. godine na gradilištima su izbijali štrajkovi 1937. i 1939. godine. Pored njih, izbio je 1940. godine štrajk na vojnim gradilištima u Bihaću. Mnogi seljaci iz sva tri sela radili su na tim gradilištima, dosta njih kao zidari, pa su i oni učestvovali u štrajkovima.

držao konferenciju u jednom, popodne u drugom, a uveče u trećem, i tamo gdje bi me noć zatekla ostao bih na spavanju kod nekog odbornika ili poznanika.

Nisam se ni malo dvoumio kako da radim u ovim selima. Čitao sam im članke iz „PROLETERA“ i uporedo šire objašnjavao pojedina pitanja, probleme, pojmove ili manje poznate riječi. Po čemu sam sa članom druga Tita „Nacionalno pitanje u Jugoslaviji u svjetlosti narodnooslobodilačke borbe“ u kojem drug Tito u početku kaže:

„Htio bih da ovaj članak, namijenjen najširim masama naroda, doprinese lakšem shvatanju ogromnog značaja što ga za sve narode Jugoslavije ima ova velika i pravedna današnja borba, koju već devetnaest mjeseci vode najbolji sinovi naših naroda. Htio bih da svi oni koji se boje za svoju sudbinu i strahuju pred budućnošću, uvide da postoji jedino mogući, iako trnovit put ka boljoj njihovoj budućnosti, ka slobodi i ravnopravnosti, a to je: narodnooslobodilačka borba, učešće u toj borbi u redovima Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije... Bratstvo i borbeno jedinstvo, koje se kuje u ovoj teškoj Oslobodilačkoj borbi iz krvi najboljih sinova naših naroda, daje jasnu perspektivu — sloboda i nezavisnost naših naroda bit će zaista izvojevane; u Jugoslaviji ne smije više biti nacionalnog ugnjetavanja i socijalnog izrabljivanja...“³

Svaki stav ovog članka, svaka ocjena druga Tita o pojedinom pitanju toliko su bili jasni, prvi put javno kazani u ovim selima, da su redovno me u prisutnima izazivali živu diskusiju koju su potkrepljivali primjerima iz dotadašnjeg života ovih, i ne samo tih sela. Pred njima je, valjda, prvi put slobodno rečena velika istina, ali je ranije niko nije smio glasno iznijeti, a većina za nju nije ni znala. A sada, partizani je saopštavaju javno i s oružjem se bore za nju. Ovdje, na ovim konferencijama, izgovaraju je prvi put i ovi seljaci, ne plaše i se da će zbog toga biti uhapšeni i sprovedeni u bihaćku kulu.

U početku, na prvim konferencijama, seljaci su se uzdržavali od diskusije. Ali, kad sam im pročitao Titov članak, oslobodili su se i upadali u riječ jedan drugom, tražili dopune i objašnjenja pojedinih iznijetih pitanja, naročito definicija, pojmova, a neki su i sami „dopunjavali“ pročitani dio članka.

Trebalo je pet-šest konferencija u svakom selu da bi se pročitao samo taj članak druga Tita. O pojedinim pitanjima većen je više osnovni razgovor. I ne nadaju i se, krajem decembra 1942. i u januaru 1943. godine (do povlačenja iz Bihaća), držane su ove konferencije u nastavcima. Na njima smo prorađivali i razgovarali o već pomenutom članku druga Tita, zatim o njegovom drugom članku „Borba protiv okupatora prvi i najvažniji zadatak“. Prorađivali smo, potom i članak Aleksandra Rankovića „Organizaciono pitanje KPJ u narodnooslobodilačkoj borbi“, zatim članak Moše Pijade „Antifašističke vojske i narodnog oslobođenja Jugoslavije i Komunistička partija“ i druge.

Seljaci su sami predlagali u koji dan da dođem da bi nastavili čitanje članka iz „PROLETERA“ i diskutovali o njima.

³ Tito, Govori i članci, knj. I, Naprijed, Zagreb, 1959, str. 124.

O nekim pitanjima, pokrenutim na ovim konferencijama, nastavili smo diskusiju i na sjednicama seoskih narodnooslobodilačkih odbora, na omladinskim skupovima i na sjedanjima u dugim zimskim noćima.

A onda, negdje iza 20. januara 1943. godine, obavijestili su me da ne idem više u Sokolac, Dobrenicu i Golubi, jer je pošlo neprijateljeva ofanziva. Otišao sam iz tih sela, ali nikada nisam zaboravio taj politički intenzivni rad, koji su Muslimani, Hrvati i Srbi, zahvaljujući lancima iz „PROLETERA“ sproveli jednodušno.

Nema sumnje da je upravo „PROLETER“ doprinio da stanovništvo tih sela od tada gleda drugim očima, ima partizane i da se sve više uključuje u narodnooslobodilački pokret.

BRANKO BOKAN

Marijan DETONI - Odmor kolone, crtež

STRAŽAR I CIGAN E

Poslije oslobo enja Biha a 6. krajiška brigada, progone i neprijatelja, stigla je do Bosanskog Novog i Novske planine gdje je posjela položaje prema neprijateljevim posadama. Sa položaja na Novskoj planini povu ena je 4. eta 3. bataljona 6. krajiške brigade, u kojoj sam bio i ja, u Biha radi obezbje enja Vrhovnog štaba, Izvršnog odbora AVNOJ-a i drugih naših ustanova. U Biha u smo, pored navedenih zadataka, uvali i nekoliko zarobljenih neprijateljevih oficira, koji su, vjerovatno, uvani radi zamjene.

Brojno stanje Cete bilo je dosta malo, a stražarskih mjesta i drugih dužnosti mnogo, tako da smo svakog dana tri puta bili na straži.

Jednog dana nalazio sam se na straži na mostu sa prekounjske strane. Na stražu sam došao rano ujutro. Nekako odmah poslije mog stupanja na dužnost došlo je neko cigan e i sjelo na kamen preko puta mene. Poslije odre enog vremena došla mi je smjena. Cigan e je i dalje sjedilo. Kad sam ponovo došao na stražu, opet sam tamo zatekao ono cigan e. To me je iznenadilo jer je bilo dosta hladno, a to siroto dijete imalo je na sebi samo neke rite. udio sam se kako je izdržavalo hladno u.

Kada se po eo hvatati suton cigan e je najednom ustalo i hitro se uputilo u pravcu pijace. Izgubio sam ga iz vida vjeruju i da e se uskoro š u uriti pored veselog plama u svojoj krovinjari da ogrije promrzlo tijelo. Me utim, poslije izvjesnog vremena ponovo sam ga ugledao. Mališan je nosio neki pove i zamotuljak i vrsto ga pritiskivao na grudi. Došao je sasvim do mene i pomodrelom ru icom pružilo mi je zamotuljak procijedivši kroz zube: „Uzmi druže“. Upitao sam ga šta je to. On se na moje pitanje nije obazirao ve je samo ponavljao: „Na druže, uzmi druže“. Rekao sam mu da mi dobijamo hranu u menzi i da on taj svoj zamotuljak zadrži za sebe, jer cio dan ništa nije jeo, pa ako meni to da osta e gladan. Ni to nije pomoglo. Stalno mi je tutkao zamotuljak, ali sad objašnjavaju i: „Uzmi, donio sam ti suvih šljiva“. Sad sam mu objasnio da sam ja stražar i da ja to ne smijem uzeti. Ni to nije pomoglo. Sad je skoro kroz suze ponavljao: „Uzmi druže, molim te, uzmi“ i objasnio da je šljive podijelio na dva dijela pa e i njemu ostati dosta. Dje ak je bio sve uporniji govore i: „Druže uzmi, vi nas branite od Švaba, da nije vas nas bi Švabe i ustaše sve pobili“. Ganula me ta njegova pažnja i upornost. U tome sam vidio zahvalnost što cigane nismo gledali kao naši neprijatelji. Mi smo ih, štaviše, štitili i pomagali gdje god nam se ukazala prilika. Uzeo sam paketi , pomilovao mališana i zahvalio mu

na pažnji. Cim sam uzeo šljive mališan se okrenuo i veselo odskakutao nekud u mrak.

Kad mi je došla smjena uzeo sam paketi šljiva, pošao u Cetu i sve ispriao drugovima. Dugo sam još o tome razmišljao. I danas mi se čini kao da gledam malu crnpu rastu pomodreću ruku kako mi uporno nudi zamotuljak.

URO TRTICA

S PARTIZANIMA

Odlomak iz dnevnika

1.

BIJEG IZ ZAGREBA

BIHA , 10. I

Re e mi jednom, iznenada, Goran:

— Zele Vas. Biste li Vi k njima?

— Bih, — odgovorih.

— Sada? Odmah?

— Da.

— Da govorim s kiparom?

— Možeš.

To bijaše sve.

Dokora kipar do e i dovede sa sobom dva nepoznata mi ovjeka: jednog smo zvali Inžinirom (što on nije bio); drugoga, nižeg i brkatog, Konspiratorom (što ovaj doista i jest).

— Uredite sve s njima, — re e mi bezbradi hrvatski Michelengelo i ode.

Dogovorismo se prije svega, kako da ne ostavim sestru u Zagrebu bez pomo i i zaštite.

— Sto da sa sobom ponese?

— Sto manje. Dva kov eži a. U jednom zimsko rublje, u drugom zimsko odijelo i obu u. Do dva dana do i emo, da ih dignemo i pred nama otpremimo k Vašem cilju.

— A kad ete po me?

— Najdalje do desetak dana.

— Kuda, kako i kamo?

Ne dadoše mi odgovora.

Moje se pouzdanje ipak ne uskoleba; ne rekoh više niti jedne rije i. I moja me sestra (draga, razborita, požrtvovana, uvi avna i sestra i majka!) hitro i uredno spremi; kov eži i nekamo oputovaše.

Ali, nešto zapne.

Pro e preko mjesec dana nestrpljivog ekanja. Minu i Boži . Tek jedan ili dva dana prije Nove Godine, do e mi, s prvom ja om zimom i ozbiljnijim snijegom, tajanstveni šutljivac Inžinir i povede me autom izvan Zagreba, u op inu i mjestance Dubravu, gdje do e pred mene i Gorana još tajanstveniji Konspirator, ovjek ozbiljan, spretan i pun pažnje prema nama.

Daljnje, zanimljivo, ali prilično dugo i teško putovanje preko Save i Kupe, danju i noću, po stramputicama, njivama i šumama, kroz onda tako zvanu Ničiju zemlju, pa dogovoreni susret s jednom partizana i tužan prolazak uz do temelja popaljena srpska sela i uz jame pune zaklane seljake ne mogu u ovdje opisati. Zamolio me Goran, da pustim njega o sve u tome potanje progovoriti.

Ima ipak jedna epizoda, koju želim sam ispričati.

Pro osmo Kupu u malenu trošnu selu, prvi je i Konspirator, zatim Goran s Partizanom (političkim mladim komesarom), koji će nas dalje voditi. Kad prođu kroz vodu, još se veoma za udih, što se taj plitki selamac ne prevrnu, i blatna nas voda ne prisili na zimsko plivanje; nije bilo sušenja, da Kupa, ta sadanja granica između ustaške i partizanske zemlje, bude moj Jordan, pa da u njemu nađem svoje prvo svečano partizansko krštenje.

Na drugoj obali nekada nas seljaci ka kolica, kojima stigismo u neko selo.

U osmo u dvorište, prekoračimo kućni prag.

Nitko nas ne dočeka, ali Konspirator se ni najmanje ne smeta, povede nas u ovoj sobi s posteljama uz zidove, sa štednjakom u jednom kutu i sa stolom u sredini. Uza stol je star drveni naslonjač, a u naslonjaču u ovjek. Bit će mu preko šezdeset godina, dobro ugojen, brkati, s ovim obrvama. Sjedi šutke i nepomično, više žmirka nego gleda u došljake, dok se dvije žene i nekoliko djece stisnulo za njim u kutu.

— Dobar večer gazda Miško! — pozdravlja ga Konspirator. — Eto me opet kod tebi.

— Hm! Vidim te — gura on i ne miče se.

— Al' vidiš i ova dva moja druga. Jedan je od njih stariji od tebe.

— Ja prilazim kod njemu, stiskam mu ruku, i on jedva ustaje. Primi me se kod njegovima, rukujem se s njima pa veoma najmanje dijete nasred sobe.

I sve je to tvoje, gazda?

— Ni jedno, — odgovara on tihim, hrapavim glasom. — Najbliža rodbina. Žive kod mene. Kućni krcati. Ostadosmo bez hrane, bez pića i bez drva... propadoh.

Tako on govori još uvijek namršten; al' Konspirator ostaje miran i vedar, namiguje mi i smješka se.

— Ne smiju djeca biti bez hrane! Gorane, nosi na stol i otvori, — velim ja.

A Goran nosi naše torbice i pakete. Otvara i namješta koješta na stol. Primi i klupice i stolove, sjeda na njih djecu. Konspirator je izvukao iz svoga udovornog džepa na kaputu, što ga ja prozvah „zemunicom“, termosicu i traži ašicu, da mlijeko izlije. Ali, kao da se stari medonjač poeo sada buditi iz svoga prirodnog ili namještenog sna. Vrta glavom, češće zatiljak, tare nos. Bore mu se na očima izgledale, obrve mu se poravnale, vrhovi mu se brkova nasmiješili; veli novim glasom:

— Ne tako! Nikako! . . . Kata, donesi drva i naloži! Marija, pomuzi kravu!

I on sam ide kod štednjaku, isti ga od pepela.

Gladni je Goran, sav sretan, sjeo; reže kruh i sir, daje djeci i po komad šunke, pa i kolača, što mu ga majka turila na odlasku u torbu.

Dokora smo sjedili svi uza stol. Gazda Miško jedva pristane, da mu ostavimo njegov naslonjač. Žene se me utim požuriše; doniješe hljebac, vrhnje i maslaca i po eše kuhati za me neku kašu. Mrak se hvatao, i Konspirator izvuče iz džepa komad svijeće.

— Ne! — javi se opet gazda. — Kata, potraži petrolejku! Bit će još koja kaplja.

On je inače šutke sjedio; nije htio ništa ni okusiti; zamislio se, a nisam mogao razabrati, da li ga mori tuga ili ljutnja. Kao da jedva uje naše razgovore sa ženama i s djecom. Ja sam me utim razmišljao: da je pristalica ustaša, ne bi me oprezni Konspirator vodio u njegovu kuću, da u njoj i prenoćim. Ne ega se — možda — boji. Ostave li partizani ovaj kraj, doći će i njima oni „drugi“, pa ga optužiti, da je partizane primio više milom nego silom. Ali ionda je — također — i škrt. Cete, jedna za drugom, dolaze i odlaze, a svaka od njih — bila ona bijela ili crna — nešto odnosi.

Svijetlo petrolejke razveseli sve; davno ga možda ne vidješe.

Sjedoh uz doma ina.

— Gazda Miško, kao da smo u nečemu jednaki.

— Hm! Pa, u čemu?

— Obojica smo stari neženje, obojica neke gazde.

— Ha! Nego, ipak ... Ti lutaš, ja sjedim.

— Pa zašto se i ti ne trgneš? Makni se! Možeš više od mene.

On se doista trgne kao nekim uboden, no padne odmah u prvašnju apatiju.

— Koliko već godina sjediš u toj kući i pokraj Kupe, u tome starom naslonjaču?

— Nisu još niti dvije godine. Proveo sam život u Americi. Mučio sam se mnogo, malo zaslužio. Kad se vratih, nađoh se sam. Uzeo sam u kuću u svu tu sirotinju. A sad, eto! Ustaše i etnici; Nijemci, Talijani i partizani, pojeste me do kraja.

— Ne tako, gazda! Pojeste te nešto drugo.

— Što? — raskola i on oči pogleda ravno u me.

— Žalost i gorčina, — odgovorih mu.

— Pa što bih inače! Nema druge!

— Ima. Ne daj se. Pobuni se.

— Hm! Nije to za me. Znaš — duga disciplina u američkoj golemoj fabrici.

— Čemu bi te ona i sad sapinjala? U ovim prilikama? Uz tu tvoju tjelesnu snagu? Eh, gazda Miško, napravi list svome imenu!

— Kako to?

— „Miško“! Tako se zvali naši negdašnji uskoci i hajduci. — rekoh ja, željan svrnuti razgovor na nešto drugo.

On se opet zamisli te reče:

— Sada jedva znam kakvi su to ljudi bili. Mnogo sam u Americi zaboravio.

— Sjetit ću te ja. No, nek me vaju i djeca.

I stadoh govoriti o bosanskim planinama, o senjskom moru i buri, o uskocima i o hajducima. Gazda je sve pažljivije slušao, ispršavao se, dizao ruku, zgrčiv pesti i glade i brkove. Kad ispriča koješta o Senjaninu Ivi, on namigne Kati, da donese vino na stol; kada kazah sukob hajduka

Malog Radojice s Be ir-agom u Zadru gradu, rakija se i kobasice na oše pred nama; a kad Goran ispriповjedi pri u iz svoje knjige „Dani gnjeva” o slabom progonjenom djetetu, koje vila napravi tako jakim, da postade braniocem svih slabi a i proganjanih u svome kraju, gazda Miško usta-de, potraži šunku i stade je sam rezati, ne štede i je ni najmanje. Kad je pak Goran otvorio pri u o Tomi Mihovilu, izmišljaju i sam koješta u vezi s partizanstvom i uple u i neke svoje „narodne” stihove, Miško, sav rumen od ushita i od rakije, dade — neo ekivan dogaj u njegovoj ku i! — pozvati neke susjede, da sjede, piju i slušaju.

Kasno smo one no i legli, jer Miško bijaše doista neki gazda, a htio i on da nešto pri a o borbama u Americi. „Proglasite hrvatsku republiku, pa eto i mene kod partizana!” — kliknu.

Ležaj se za svakoga našao. Ja zaspah u velikom krevetu gazde Miška, koji je usnuo na gunju nasred poda. O pono i se probudih i vidjeh, kako se on polako diže, obilazi sobom, da vidi, je li sve u redu, i ide k šted-njaku, da iznova užge vatru. Spušta se polako na svoj ležaj, pušu i i gun-aju i dobro udno:

— Vražjih li partizana! Mogli bi još navesti ovjeka na koješta.

Sutradan nas gazda pogosti kavom i dobavi sam kolica za putovanje; vrtio se, razdragan, oko nas.

Na koncu se poljubismo kao stari prijatelji.

Stigosmo u Slunj u mraku i po snijegu. Primi nas Glavni štab hr-vatske partizanske vojske. Tu me zate e prva neugodnost: mojemu kov-eži u sa zimskim rubljem nigdje ni traga; ostajem malne go; sve što imam, na meni je.

Ostadosmo ovdje par dana. Upoznah drugove Hrvate: komandanta Rukavinu, komesara dra. Bakari a, druga Orteigu (Karla M.) i druge. Bi mi ugodno s tim ljudima mladim, punim vjere i poduzetnim. Goran bijaše i presretan. Na sastanku omladinaca (svaki je od njih ve aktivan borac) izrekoh — na neo ekivan zahtjev sviju — svoj prvi govor partiza-nima. Rekao sam:

Drugovi i drugarice,
i kazat u tako er: momci i djevojke!

Nisam znao, da u danas govoriti, nisam ni slutio, da u imati sre u vidjeti vas na okupu, gledati vaša nasmijana lica, te bistre o i, pune jedne volje, jedne želje, pune jednog plamena, za koji se ja nadam, da ne e nikada utrnuti, da e gorjeti sve dok nešto do temelja ne izgori, a izgori tako, da ispod pepela ne ostane ni najmanja žeravka, da se ne bi zmija opet probudila i opet ugrizla. Vi ete uraditi, što radite, kad idete putem, pa kad zmiju vidite, petom joj glavu gnje ite.

Ja sam ovih dana putovao, i drago mi je, što se moje putovanje tako oduljilo, da nije nikada prestajalo. Od ku e do ku e, pa od „ni ije” zemlje do ovdje, gdje vladate vi, to jest mi. (Pljesak.) Ušao sam u razne ku e siromašne, selja ke, i spavao sam na posteljama, što su mi ih veli-kodušno nudili, da se malo naspavam; gledao sam jadnu djecu, ali nigdje nisam našao tragova potištenosti. Vidjeh, u svima je jedna nada. Gle-dajte, da vi, omladinci, tu nadu ne razo arate. U vašim je rukama, da tu nadu sada i izvršite. Moramo se ugledati u komuniste u Rusiji. I oni su ispo etka puno diskutirali; sada rade, udaraju. Mi se moramo kaniti naših „horvatskih govorancija” i jedanput zauvijek koješta raskomadati, rastep-

sti, da osiguramo nešto novo. Eto, u vama je želja, u vama je volja, i ja se nadam, da će to biti.

Drug je malo prije spomenuo, da sam jučer negdje rekao, kako je ovo prvi put, što se Hrvati napokon tuku za sebe.

I zbilja: od vremena, kad su vladali naši stari hrvatski kraljevi, Hrvati su uvijek bili primorani boriti se za nekoga drugoga, a za Habsburgovce, za neke ugarske kraljeve; pa onda ih je Jela i sakupio, da se bore protiv Mađara za Franju Josipa; borili su se s jednim generalom, pa s drugim, pa s trećim, za tu i probitke, a nikada da su ti jadni Hrvati dali svoju krv za svoju zemlju. Dok su se oni tako tukli, njihova je obitelj umirala od gladi. Naši su se Hrvati borili u Italiji, a jedna im žena nije kod kuće imala ni jednu kravicu ili kozu, no i nju su joj plijenili.

Sada nije tako! Dajemo svoju krv, ali je dajemo za sebe. Kad imamo taj osjećaj u sebi, onda se druga ije diše i radi jer znamo, zašto ginemo (pljesak). Uspomena će na vas u povijesti ostati, dok bude naroda, a njega će biti i ostatak, ako vi sada ne pustite, da ga Talijani i Nijemci satru.

Govorim kao Hrvat. Vi, junaci komunisti, borite se i radite sada po komunističkim metodama. To znači boriti se, braniti se, ne dati se! Vi ste prvi, koji možete hrvatski narod spasiti iz kritičnog položaja, u kojem se nalazio do prekjuče. Rekao bih, da je gospodin Hitler dogurao teški kamen do vrha, ali mu se izmakao i već se sada kotrlja natrag nizbrdo. Njegova snaga slika na je lavini: što dalje ide, veća postaje, da se na koncu ipak raspadne ili jadrno svrši u ponoru. Zato: držite se vrsto, mislite uvijek unaprijed i borite se do kraja; nemojte nikada klonuti, da ne biste izgubili ni jednog trenutka.

Ja sam — kako vidite — uvijek u „nekim“ godinama, i to mi je sada žao. Nikad nisam osjetio tugu, što mi godine odmiču; sada mi je ipak žao. Nije mi pravo, što baš u ove dane nemam nekadašnju fizičku snagu. Da sam mlađi i jađi, ja ne bih odavle govorio, nego bih sjedio tu me u vama. Htio bih — kao onaj drug tamo — držati pušku u ruci i gledati nekog drugog, kako ovdje stoji i govori.

Ali, to ne može biti.

Izrazit će se „pjesnički“, a vi se nemojte smijati: ja ću vas pratiti — duhom. „Duhom pratiti“ izraz je svih poltrona, koji ne žele rada, koji hoće samo da sjede. To nije sluđaj sa mnom.

*

Želim samo, neka mi Bog dade toliko života, da mogu vidjeti uništenje neprijatelja, i da ugledam ono nešto novo, što mora nastati poslije ovakve oluje, poslije tolike zloće, i poslije tolike vrste volje, koja joj se suprotstavila.

Rado bismo se bili zadržali još u Slunju, al' smo morali još dalje.

Povedoše nas u Bihać, gdje odmah do osmo pred vrhovnog zapovjednika Tita, uvijek s licem kao u mladoj lava. Taj me polutajanstveni i već sada polulegendarni uvijek osvoji odmah svojim držanjem i svojim govorom.

Na ohoće se u Bihaću s članovima AVNOJ-a (Antifašisti kog vijeća Narodnog oslobođenja Jugoslavije). Goran se odmah približi mladim partizanima.

Pod vodstvom glumca Africa dala se meni u sastavu nekog velikog dvorničkog predstavljanja s deklamiranjem i pjevanjem.

Kazao sam na njoj ovo:

Drugovi i drugarice!

Kad sam s Ivanom Goranom Kovačevićem pobjegao iz glavnoga grada tako zvane Nezavisne Države Hrvatske (koja zapravo nije ni Nezavisna ni Država pa, bogme, ni Hrvatska); kad sam prolazio preko ravnica i šuma i preko tri rijeke, da stignemo u ovaj bosanski kraj, nisam znao, kamo zapravo idem. A kad sam, napokon, sretno stigao do cilja, veoma sam se obradovao, što sam baš u Bihaću. Obradovao sam se ne samo, jer je Bihać poznata lijepa i uredna varoš na Uni, i jer sam u njoj došao do druga zapovjednika Tita, nego tako er, jer se naša nova sudbina gradi baš u mjestu, što se Bihać zove. Drevan grad i drevnu moć ima to ime za sve Hrvate, a najviše za naše ljude i mjesto, gdje su, u davno vrijeme, tamo pokraj žala morskoga, negdje između u Trogira i Kaštela blizu Splita, naši drevni župani i banovi pošli da dižu nove dvore, da postavljaju temelje našoj prvoj doista nezavisnoj državi. Ne može biti pukog slušanja, što se sada gradi naša nova zajednička budućnost i naša nova država u mjestu, što se zove baš onako, kako se zvala i kolijevka naše prve slobodne države! Bihać u gradu, kao da bijaše suve davno, da se u tebi zgodi ono, što mi danas u tebi gledamo! A što je nakon duge seobe i stradanja pošlo za rukom našim pradjedovima uraditi u Bihać u kraj mora, uspjeli su i partizanima u Bihaću na Uni ispod Plješevice. Kad na to sve mislim, ne mogu ne izraziti svoju radost, što se nalazim baš ovdje; što gledam, kako Bihaćani žive, kako se raduju, i zavirujem u njihove kuće, stiskam njihove ruke. Ovdje vidim, kako se sastalo bratsko kolo, muslimani, pravoslavci i katolici našli se napokon skupa. Obistinila se stara riječ, da samo nevolje, progonstva i stradanja zbližuju valjane ljude. Muka i trpljenje su najjača veza, najvršiji cement, kojim se ljudi zbijaju u jedno, da sami, od sebe, sazidaju zgradu svoje budućnosti.

Slava i dika Bihaću, gdje se, u ovom historijskom mjestu, postavljaju temelji naše zajedničke sreće!

Ali ta naša budućnost i sreća oslanja se na nešto, što je izvor naših dosadašnjih uspjeha, i što će nas dovesti do konačne potpune partizanske pobjede, a to je naša mladina, muška i ženska: to je omladina iz svijeta naših krajeva, s ravnica i planina, sa slapova naših rijeka i valova našeg Jadranskog mora. Veselim se, što je sada gledam i čujem. Čast, što mi je mladi i ovdje iskazuju, ne smatram kao po čast, što je iskazuju meni. Ali no, mojoj polu elavoj glavi i mojim sijedim vlasima, no kao želju, da svojim vatrenim oduševljenjem trgnu iz drijemeža i ogriju za svetu ideju i ona srca, koja bi, možda, htjela ostati hladna i mlitava pod izlikom, da su veoma dosta kucala, i da ih protekle godine sile na pasivno promatranje i mirovanje. Omladina najbolje osjeća, što je pravo. Ljudsko srce — dok je uvijek živ — uvijek gori. Stariji veli mladima: „Radi, pregni, ali . . . polako, oprezno, pametno!“ Mladici pak veli starijem: „Mudro je to, ali, bez tako zvane naše neopreznosti i naglosti koješta ne bismo ni započeli!“ Mene svi guraju me u starije, pa i me u starce, ali sam ja uz mlade, uz njihovu smionost, uz njihovu neopreznost, uz njihovu želju, da preskoče svaki plot, svaki jarak, svaki potok, ne gube i vrijeme u traženju gazova, brodova i mostova. Mi, Hrvati i Srbi, katolici, pravoslavni

i muslimani, izgubili smo u trku naroda i previše vremena; žuri nam se. Nama je sad trati, juriti i preskakivati, da ne zakasnimo, da budemo napokon sebi glava, nikad više tu em konju rep, tu em dvorištu plot, tu o rijeci most.

Zahvaljujem se omladini ne samo za sklonost, što je meni li no iskazuje, nego tako er i u ime svih starijih ljudi, kojima oslabljena fizi ka snaga više ne pušta držati pušku u ruci ili do i usred zime amo, po teškim i pogibljenim putovima. Negda su Mladi gotovo zazirali od Starih, i obratno. Sad je nastalo drugo, novo doba; jedna visoka i nacionalna i socijalna ideja veže sve skupa; izjedna ili smo se u gledanju na svijet; zajedni ke su nam nade i težnje; jedan je duh, kojim sada dišemo: što je premlado, hitro živi i dozrije; što je matoro, osvježuje se; uz druga Tita sve biva jedno, u istom plamenu.

Mogli bismo ovdje, u Biha u, proglasiti nešto, što izgleda na prvi mah kao fraza, a zapravo je od velike važnosti u sudbonosnim asovima: mogli bismo javiti svima ovo: „Kao što više nema ni šovinisti kih Hrvata ni šovinisti kih Srba; kao što više nema šovinisti kih katolika, šovinisti kih pravoslavaca i muslimana, nema tako er više ni bijesnih i ludih Mladih, bojažljivih i mudrijaških Starih. Proglašujemo, da smo svi Mladi, jer naš narod po inje tek sada da svojim duhom diše, da gradi iz temelja svoju pravu Muževnost.

Naša se budu nost i naša sre a ovdje sada ra a.

Druže Tito, vodi nas k pobjedi!

Biš u, budi nam kolijevkom!

A sve nas neka juna ka partizanska sre a i odsada svuda prati!

*

Me utim, dvije me ljute zmiije ugrizoše.

Nagli prelazak od mršave zagreba ke hrane na krepku i masnu partizansku hranu navu e na me trbušne bolesti. Neoprezno spavanje na putu u nekim posteljama (morao sam spavati sav obu en) prouzrokovalo mi svrab. Svrab stadoh odmah energije no lije iti, ali, jaki lijek razdraži mi kožu, pa me duga i nesnošljiva bolest, koja se zove prurigo, po e — tako er u vezi s oboljelim crijevima — grdno mu iti oduzimaju i mi san.

A sad se javi tre i jad.

Zapo e protiv nas, sa sviju strana (Nijemci, Talijani, ustaše i etnici), žestoka, nova (zovu je: etvrta ofenziva) sredstvima, što ih mi nemamo: tenkovima i avionima.

Borbu, ovdje, ne možemo primiti.

Moje je odmaranje prekinuto, moje lije enje obustavljeno.

Neprijatelj napreduje.

Valja se maknuti.

Kamo?

To zna samo Tito.

II.

U ZAMKU OSTROŠĆU

OSTROZAC NA UNI, 13. I

Probudio sam se jutros u zamku iznad rijeke.

Nebo je maglovito. Snijeg pada.

Studeno je, ali sam tih desetak dana — voze i se na otvorenim selja kim kolima i obno — toliku studen pretrpio, da je sada manje osje am.

Vrhovni me štab (drug Tito, zvan tako er i Stari) vodi sa sobom.

Ju e smo proveli dan u nekom selu pa preno ili opet u Biha u, danas smo ovdje; gdje emo pak biti prekosutra ili do tjedan dana? Ho u li ja takvim seobama, u ovo doba godine, po takvu vremenu, mo i tjelesno odoljeti?

— Moram!

Me utim, dok sam se na bijegu iz Zagreba pa u Slunju, i prvih dana u Biha u, veoma dobro dižao i stekao kod nekih — u tom pogledu — glas „starca-junaka“, junakovanje me je — kako ve rekoh — odmah pogodilo dvjema svojim najnejuna kijim strelicama: proljevom i svrabom.

Ho u li se tih dvaju jada lišiti prije nego krenemo nenadano i odavle?

Ne mislim mnogo na to. Obilazim taj veliki gospodski zamak na samom vrhu brijega, i jer mi magla i snijeg ne puštaju gledati dolje na rijeku Unu i na strme obronke njezina klanca, biram po dvornicima koješta, ure ujem sam svoju sobicu.

Postelja i pisa i stol!

Alaj — junaka! Alaj borca!

14. I.

Dvorac je prostran, na dva kata, s dvornicama i sobama: blagovaonica, biblioteka, lova ka soba, salon za muziciranje, dje ja soba, spavaonice ve e i manje, hodnici s lova kim trofejima na zidu i t. d. Po ku stvo solidno, starinske izvedbe i stila. Nema ma baš ništa u itavom zamku, što bi sje alo na zemlju, u kojoj se on nalazi; kao da je negdje u staroj Njema koj ili u Engleskoj. Morao je biti snabdjeven svakojakim skupocjenim ku nim potrepštinama i komforom.

Mi ga na osmo u jadnom stanju. Koješta je u njemu porazbacano. ošte eno, odneseno, zapušteno; prašina, sme e i prljavština. A nije ni udo. Pro oše kroza nj Nijemci, Talijani, ustaše i muslimanski bjegunci: vlasnika (neki von Berk ili Berks) ve prije nestade; uvar je dvora mlitav — a rekao bih i lukav — starac, koji se zove Lisac, a njegova je žena (Lisica) još jasnija. Ne gubimo vrijeme. Mladi drugovi metu sobe, peru podove, brišu prašinu; spremiše puške i uzeše metlu u ruku; nose iz varoši našu posteljину, sijeku drva; o ekuju se drugarice pralje. Vodovod se popravlja, telefon se instalira, radio je ve tu, petrolejske svjetiljke ve stigoše, prou ava se mogu nost da se uvede elektri na svijetlost; sve ide hitro, bez buke, uz vještinu, koja me iznena uje.

Druž e Tito, budeš li doskora tako radio i u onom starom, zapuštenom, uprljanom zamku, što se zove Hrvatska, bit e dobro! U inila je

udesu tvoja mitraljeza, ali se se — nadamo se — proslaviti i tvoja . . . metla.

*

Srce me vuče u biblioteku.

Visoki ormari puni svakojakih knjiga starih izdanja, strukovnih i zabavnih, pa i Shakespeare, Goethe, Heine, Fenelon, Dumas, Biblija i t. d.; od naših i slavenskih uopće niti jedne, kao da su gospoda navlaš ignorirala narod i zemlju, gdje je dvor sagrađen. Površno ogledam i odmah bježim iz te lijepe dvornice. U njoj je i preveć studeno. Veliki se starinski kamin ne da ugrijati. Dimnjak mu je za epljen. Zatrpashe ga vrane gnijezdima i izmetinama.

Ali se drugovi već latiše posla.

Otjerat ćemo i odavle sve, što grakće, prlja i zatrpava.

/

*

Legao sam sinoć zadovoljan, jer nam stigoše dobre vijesti o partizanskih borbama u bivšoj Jugoslaviji i o bitkama u Sovjetskom Savezu. No sam pak slabo proveo; mučilo me obje moje bolesti.

Kanio sam danas itav dan ležati. Ipak ustadoh; namazah opet lijekom tijelo; oprah se i obrijah; presvukoh se; i sad mi je nešto bolje.

Sjedim i mislim na sestru.

Živimo katkada godinama s nekim, a ne upoznajemo ga do dna; najedanput bljesne iz njega. Irma je stara, bolešljiva, povučena, sama samcata, vješta samo kućnim poslovima, cijeli svoj život obiknuta samo, na me i zaposlena samo sa mnom — a sad, iznenada: „Sestro, eto! pa što bilo“. A ona u prvi mah problijedjela pa se zamislila i rekla: „Vjerujem, da će pravednost konačno pobijediti, ali se bojim, da ćemo mi oboje kod toga nastradati, već zbog naših godina i našeg zdravlja. Netom stekosmo i uredismo se i umirismo se . . . tako nešto! Ali nek bude! Ta, uvijek si“. I ona mi — ne misleći na sebe — spremi sve, što mi trebalo za bijeg; i ne pokuša uskolebati moju odluku. Stavio sam sve svoje u njene ruke, odredih je oporukom svojom univerzalnom baštinicom, opskrbih je itavim svojim gotovim novcem, potražih joj kod prijatelja sklonište u slučaju, da bi je gonili ili ne bi mogla podnositi osamu. U slučaju odlaska štedio sam je svakako; ona misli, da sam u slučaju stigao sve do cilja, a najviše u dva dana. Poslao sam joj po našem kuriru dva pisamceta ne kazujući joj, da sam ostao bez itavog rublja i da sam sada dvostruko obolio. Sve to nije tako važno i sve je proći; nju neću da zabrinem i rastužim.

Bojim se, da je ne pokušaju goniti, pa nestrpljivo očekujem od nje vijesti.

15. I.

Snijeg. Magla. Tišina.

Vrijeme kao da je stalo. Ne znam više, koji je dan u tjednu: džepni me sat izdao, magla mi ne da raspoznati po suncu, koja je zapravo ura prije ili poslije objeda. Izgubio sam osjećaj vremena, što ga, eto, imaju

vrane, koje kao da po to nom vremenskom redu i po nekom planu oblije u krovove tornji a na krovu ili prave neke izlete ili se kriju u bršljanu na zidovima, u dvorištu i u parku.

Dan ipak hitro prolazi.

itam saop enja britanska i ameri ka, izvještaje TASSA, SIBA i Rajterove vijesti, doma u partizansku štampu; slušam radio. Htio bih što prije ozdraviti, da ne smetam svojim tjelesnim nevoljama ljudima od akcije, pa sjedim ustrpljivo u svojoj prili no ugrižanoj sobi; objedujem s drugom Titom; vodim s njime razgovore, i doznajem koješta i staro i novo; shva am uvijek jasnije situaciju i prilike, borbe i poteško e, koje nas ekaju.

Bit e rada, opasnosti i muke; kona na pobjeda ne može izostati. Pa kad bi ona i izdala, valjalo bi ipak ovako.

Dobar glas hrvatskog naroda iznad svega! Ne smijemo nestati kao robovi, kukavice i lakaji, kao mlitavci.

Radije asno pasti!

*

Dva su ovjeka, koji na me napraviše do sada najve i dojam. Znam. po prilici, odakle su, al'im još ne znam ni imena ni prošlosti.

Prvi mi se pokazao drug Konspirator (Hrvat). Tih, šutljiv, oprezan, vodio je mene i Gorana od Dubrave kod Zagreba do Biha a. Što sretno pro oh i zdravo stigoh, moram njemu zahvaliti. Na samom putu opskrbio me boljim rukavicama, arapama i pokriva em, pa i hranom boljom od one, što je bijah sobom ponio. Kad izvrši do kraja svoj zadatak, nestade ga. Poljubismo se prijateljski, ali on ostade gotovo hladan na zahvali i priznanju.

O Titu (Hrvat) ne u ovdje ništa kazati. O njemu e se mnogo govoriti i pisati; su eno mu je da u e u povijest našega naroda. „Tito! Tito! Tito!“ usklik je svih mladih partizana, kada skupa sjede i kada idu na ratovanje. S tim imenom i u smrt.

udnovato je, kako se takovi ljudi od akcije pojavljuju iznenada, gdje i kada treba.

Predao sam se s povjerenjem tim polutajanstvenim Neznanima u ruke. I ne kajem se. Ne pitam ih ni sada, tko su, kakva im je prošlost i odakle su.

Vjerujem u instinkt, koji me vodi.

*

16. L

Doznao sam nešto o ovome zamku.

14 kilometara od Biha a, 430 m nad morem, 200 m nad koritom rijeke Une. Jednom rimski kaštel; u XVI, vijeku tvrd grad grofova Blagajskih; u XIX. svojina turskog buntovnika kapetana Beširevi a, dok ga Omer-paša ve im dijelom ne razvali. God. 1902. kupila ga Izabela von Berks i nanovo ga sagradila, u romanskom stilu, na samom vrhuncu u-njasta brijega.

Frau Isabella von Berks, koji je od mnogih starinskih slika tih cvatu ih, dostojanstveno i gospodski obu enih žena, što vise o zidovima ovog zamka, tvoj portret? Što te natjera do i izdaleka u ovu pustoš i samo u, da gradiš pred 41 godinu nad strmim obronkom puste unske doline, pokraj osamljena muslimanskog sela, na ruševinama rimskim i sredovje nim, takav dvor s tornjevima, s terasama i bastionima?

Nostalgija za prošloš u i životom tvojih praotaca? Ili neodoljiva sklonost za romantikom tvoje — možda — pjesni ke ženske duše? I ja znam draž i zov starine; dva sam decenija boravio u sjeni starinskih kula, a gdje ih nije bilo, gradio sam ih ma kako i ime bilo, pa i ispao pri tome malko smiješan. Ti si gradila naveliko i solidno; uložila si — vele — u tu gra evinu itav svoj miraz.

Frau Isabella von Berks, prije no odem odavle, moram ti u trag u i; moramo se nekako upoznati. Ne vjerujem, da te nedavno zakopaše, u osamdesetoj tvojoj godini. Ja te, graditeljice krupnog dvokatnog zamka s posteljama pod baldakinom, s vratima okovanim ru nim radnjama, sa sjedalima od urezana drveta, s visokim zrcalima u pozla enim okvirima, na svakom koraku ovdje osje am.

I znam ve , da emo se možda ak i sastati.

Moje me dvije bolesti no as i danas manje smetahu. Predve e sam izašao u široko, drvetima zasa eno, dvorište. Snijeg je visok; stabla i bršljen, što se penju do vrha zidova, svi su bijeli. Šteta, što mi magla ne da gledati u klanac, gdje ujem, kako Una šumi; muklo šumi; ali ipak u njenu glasu nešto veselo pjeva, baš kao i u svima nama; naši partizani posti-goše u Lici nov uspjeh. Rusi su na domaku Rostova.

Uno, uz tvoj u šum no as slatko spavati.

17. I.

Neki vele, da je herojsko doba partizanskih borba ve minulo. Ja bih rekao, da nije baš tako.

Voditi gerilsko ratovanje, koriste i se esto i zimom, snijegom, kišama; ne imati no ono, što si mogao oteti u borbi (a to zna i biti više puta bez puške, polugo, bos i gladan); udarati gotovo uvijek na protivnike, koji su u ve em broju i mnogo bolje svime opskrbljeni, pra eni tenkovima i bombarderima; imati prijatelje tako daleko, da te stvarno ne mogu, uz najbolju volju, ma baš nikako pomo i, a biti sa sviju strana okružen neprijateljima; nešto danas osvojiti, znaju i, da eš to možda ve sutra morati iz ruku pustiti; boriti se posvuda i neprestano, a stvaraju i sami uvjete za mogu nost svoje borbe; ne biti uvijek u prilici da dadeš pušku, kruh i cipele onome, koji bi rado s tobom htio, — da, sve to i još koješta drugo pokazuje, da herojsko doba partizanskih borba još nije minulo. Oslobo en je dosad od okupatora i od njihovih slugu teritorij ve i od površine Švicarske i Belgije, ali poteško e partizana nisu još prošle: njihovo je ratovanje još uvijek u fazi junaštva. I sada su ideja i vjera glavno oružje i glavna hrana.

Danas smo u ovome gospodskom zamku, doskora bismo mogli biti pod snijegom zatrpanim krovovima kakvih koliba usred šume.

Bože, daj mi zdravlja, da — s veseljem — sve to i ja proživim!
Jest, „s veseljem“, jer — eto — komandant bataljona, drug Momo, ulazi naglo u sobu; o i mu se smiju i usta mi njegova donose vijest o ruskoj pobjedi kod Voronježa i o novom našem partizanskom uspjehu.

Ča ira!

*

Prevarih se. No as nisam mogao usniti; ustao sam te izašao na hodnik.

Tišina. Svi spavaju, osim Tita, koji radi u svojoj sobici, i momaka, što uvaju stražu pred kapijom. Pono je, ali bjelina snijega svuda naokolo pretvara pono nu tamu u neki sumrak, koji prodire kroz staklo prozora; vidim i bez pomo i elektui ne džepne lampice. Šuljam se u biblioteku pa u blagovaonicu, gdje ima na zidu najviše starih sve anih slika plemi a i plemkinja.

Engleski je to dvorac, iako gra en u Bosni; a vele, da gotovo po svim engleskim zamcima luta bar po jedna avet. A kada da se avet pokaže, no baš sada, dok „barbari“ u ove dvore ulaze? I ija bi to sjena mogla biti, nego li baš avet Isabelle von Berks, koja ih gradila, uloživši u njih tolik novac, tolik trud i toliku ljubav? Da nije sišla no as iz okvira svoje slike, i da ne luta po svim prostorijam<t il' sjedi u blagovaonici, na elu stola, rastužena i ljutita, ekaju i na me?

Ja sam se ve navikao susretima i razgovorima s avetima iz davne i obližnje prošlosti; ne bojim se.

Ušao sam u trpezariju; stao sam, jedva dišu i. Muk je i mir potpun. Ne vidim i ne osje am nikoga. Sad u nešto pokušati. Rasvjetljujem lampicom jedno za drugim sva lica na zidovima. No ona i sad ostaju nepomi na, hladna: usne se ne mi u, trepavice ne trepe u.

Rekao bih, kad bi se ta ponosna gospoda mogla u svojim okvirima maknuti, uradila bi to, samo da mi okrenu le a.

Prokleta plemenitaška gordost!

19. I. .

. Došla iz Biha a drugarica doktor i našla, da se nisam još lišio svojih jada; što manje kretati se i što manje jesti! A ja želim hodanja i jela. Sto se ti e jela, mogu je i poslušati; hodati ne mogu i kad bih to htio. Zamak je nad strminom, dvorište mu i park ogra eni visokim starim zidom krcatim bršljana; pred svo em vanjskih vrata stoje straže, koje nikoga ne puštaju ni van ni unutra; po parku se teško ide, jer je natrpan snijegom. Sada tek vidim, da mi je tu boraviti kao nekom zarobljeniku.

O Tito, kova u naše slobode, kamo me povede? Što to uradi sa mnom?

A nebo je danas vedro; sunce sja; snijeg je suh i iskri av; zrak veselo treperi, kao da se i on veseli sino noj vijesti, da su Rusi oslobodili od duge njema ke opsade izmu eni Lenjingrad.

Ali ja bih želio nešto, bar izdaleka, vidjeti.

Idem na terasu pred mojim prozorom.

Una se krivuda duboko poda mnom, gotovo crna u bjelini snijega oko nje. Vegetacija na njenim obalama i njezinim oto i ima oskudna je; strmine iznad nje jednoli ne su, pokrivene rijetkim i niskim grmovima; O kakvoj šumi nigdje ni traga. I visoravni s lijeve i s desne strane iznad rijeke tako er su gole; sve, što uvis strši, jesu minareti seoskih džamija. Otkud onda svi ti lova ki trofeji, tj. svi ti manji i krupniji rogovi različite divlja i, što kite u hodnicima zidove zamka? Iz ovoga kraja nikako, a Grme je planina daleko, i ne znam, kakva je. Neki je od Talijana, koji su prije nas ovuda prošli, ostavio napisano olovkom na zidu: „Corni dalle teste dei nobili von Berks e dei loro parenti nobili von Geramb" („Rogovi s glava plemi a Berks i njihovih ro aka plemi a Geramb"). Sjajno! Oplja kati zamak i uvrijediti zatim vlasniku ku e sve pra edove muške 1 ženske loze, kojih slike (perike i krinoline) vise na stijenama u dvoru.

Penjem se na višu, ve u terasu na pro elju zamka.

Vidik se nije mnogo promijenio, ali je širi, rekao bih veli anstveniji.

Ovdje su gospoda (sama ili s gostima) u lijepe dane sigurno rado sjedila, gledala Unu s mlinom do nje i s mostom preko nje, zazelenjenuj šikaru na strminama širokoga klanca i na suprotnoj visoravni, možda najradije baš onda, kada sunce istje e i zapada. Jata vrana nisu tada polijetala nad zamkom i graktala; pjevale su ptice u grmovima, i ulo dozivanje slugu i seljaka, što se penju uza strminu putem, koji je do dolaska Talijana bio sav oivi en stablima; daleke planine inile se kao zelene piramide. Kako su morale blistati uve e zvijezde na ovom otvorenom nebu! Kako ovdje može ovjek koješta zaboraviti, smiriti se i prenijeti u neki novi svijet, uzdignut visoko izme u neba i zemlje — a baš onda, kad je mladost ve prošla, i duša bolno dozrela!

Isabella von Berks, ja te po injem sve više razumijevati.

Možda u te jedne ve eri ili no i na i baš ovdje.

21. I.

Tito je uvijek u svojoj radnoj sobici pokraj velike blagovaonice. Prima vijesti, daje i odašilje naloge, diktira i piše. Sje a me na šutljiva pauka, koji je odavle iz tišine osamljena i zaboravljena kuta raspleo svoje niti nadaleko i naširoko, onkraj rijeka i planina. Njegovi se momci bore posvuda s Nijemcima, s Talijanima, s ustašama i s etnicima; u Zumberku, kod Gra aca; Tesli je osvojen i oslobo en. U Bra kom kanalu na Jadranu kao da su se opet pojavili drevni neretvanski i omiški gusari, koji su napadali la e mleta ke republike; naši su drugovi zarobili nekoliko talijanskih la a jedrilica (trabakula) s hranom za ustaše Paveli eve i za etnike ljubimca londonske jugoslovenske vlade, Draže Mihajlovi a. Kako Tito zna držati u ruci sve niti, odre ivati i zapovijedati, a ne gušiti inicijativu pojedinaca! Zato ga — mislim — mom ad toliko sluša i toliko voli. Tako nastaje, sve naglije, prava naša vojska.

Momci ve pjevaju o njemu.

Inje se u parku, s gran ica stabala, polako truni u lagane blistave pahuljice. Najviše pada s etinara, što bi htjeli nametnuti toj bjelini sav sjaj svojih tamnozelenih košulja; redovima jorgovana kao da se još ne

da otresti sa sebe bijelo rehavo cvijeće, kojim zima nakiti gole im granice.

Snijeg se na tlu osušio i slegao pokrivši se kristal i ima, što sjaju na suncu.

Svagdje, najviše na bršljanu, svjetlucavi vijenci, vezovi i ipke.

Vrane lete visoko; pokatkad su suncem tako rasvijetljene, da se pri injaju gotovo bijelima. Neke se ptice, u blizini, javljaju. Sum je Unin sve ja i i veseliji u ovoj tišini.

Zimska idila!

Ali ne može da me opra; još je pred mojim opra, što vidjeh, kada prije oh Kupu: do temelja popaljena i razorena sela, lijepe varoške kuće (najviše u Vrginmostu) bez krova; jame, gdje su nagomilani djeca, žene i starci nožem zaklani; i još mi je u ušima pri anje i pla seljakinje, kod koje sam jedne noći i prespavao. Sto se sve krije pod tom suncem obasjanom, iskri avom bjelinom!

I jad nije još svršio.

Neprijatelji (Nijemci, ustaše i domobranci s jedne strane, Talijani i etnici s druge) kupe se da nastave svoj strašni rad. Dižu se na nas; jedni su od njih već prešli Kupu.

Hoće li nam uspjeti do ekati ih i suzbiti?

Po bjelini ovog snijega kao da sada prolaze odsjevi crveni kao krv; Una se javlja glasom nalik na hroptanje u probodenu grlu . . .

*

Većer. Uštap sja.

Sjene su napuile dvorište i park, sve tamo do starih rimskih ili turskih zidina i do glavnih vrata pod mračnim svodom. Ali bivaju uvijek kraće i tanje, dok se uštap visoko diže na jasnijem nebu.

U meni se vedri, baš u ovaj čas.

I naš narod proživljuje sada možda najvažnije dane.

Izbaciti iz sebe sav svoj vjekovni mutni talog, proistiti se i afirmirati se ili zauvijek propasti.

Naš je život bio do danas nikakav: život slugu i robova. Prvi je ovo put, što se dio hrvatskog naroda, a upravo onaj, koji je najbliži zemlji, prkosno — uz Srbe — diže, da se, gotovo bez oružja, bez obuća i bez hrane, bez ikakve pomoći, bori samo za sebe. Nov je nagon, koji ga vodi; nisu ni uskoci ni hajduci osjećali ovako; njegov je svijest sada šira i dublja. Osjećaj slavenstva i hrvatstva probio se iz dubokih, davno zatrpanih izvora. Sve, što ključa naporedo s nastojanjem da se stvore naprednije socijalne prilike, oplemenjuje htijenje, uzvisuje želju, kruni djelo.

O mjeseci, ti mi sjaš i griješ me kao sunce u toj bijeloj zimskoj noći.

22. I.

Gotovo svaki dan — sad iz kojeg mračnog kuta na tavanu, sad iz rupe u zidu, sad iz kakva drugog sakrivališta — iznose različite predmete od stare plemenite kovine: kandelabar, pladanj za voće, kutlja u od srebra, kovčeg za držanje nakita, kutiju za ženski toaletni pribor i drugo.

Marijan DETONI - Stab, crtež

Zamak je dakle oplja kan, ali ne doplja kan; koješta se u njemu još krije. Valjalo bi — da se dublje u e u tajnu — pretražiti temeljito sve tavane i podrume, kucati po zidovima, kopati u dvorištima pa i u parku.

Mi se tim ne bavimo; ima, što nas više zanima.

Bombarderi prolaze nad ovim klancem; traže nas i možda su nas ve i nanjušili. A sve to „blago" nama ni najmanje ne treba; druge su naše želje, brige i potrebe.

Jedini, koji bi htio ovdje „kopati", to sam ja.

Htio bih bar nešto iskopati iz ne eg drugoga — iz šutljive tajne mrtve graditeljke toga zamka.

23. I.

Južno vrijeme. Termometar na gornjoj terasi pokazuje, na suncu, u 10 sati 15°C iznad ništice.

Snijeg se naglo topi; okolina oživljuje, pokazuje svoje potankosti: putove, staze, šiblji je, osamljene ku ice. Mreža sme ih crta razgranala se posvuda. Nove se boje pojavljuju na Uni, penju se uz proplanke, šire se po visoravnima. Povorka bijelih obla i a prolazi bilom daleke planine. Najbjeljemu se od njih prohtjelo sjesti na vrhunac jednog od onih triju osamljenih bregova, što, nalik na piramide, strše s one strane rijeke, na snijegom pokrivenoj ravnici baš prema mojem prozoru. Jutros gledah, kako na njemu sunce istje e, a sada gle taj obla i !

S tavana zamka odlijetelo je na sunce nekoliko golubova. Jedan od njih sišao je k mom prozoru; gu e i lupa kljunom o staklo, Omen?

Vorošilovsk je oslobo en; Tunis se osvaja.

Jesu li to sve znaci, da se kule Zla ve ruše?

Ne ulazim u tajne Zapovjednikove; ipak znam, da se naši momci i sada na više mjesta bore; nove navale odbijaju; u nove, još ne oslobo-ene krajeve prodiru donose i okupatorima gubitke i štete.

Tito šuti, dok nema da javi nešto krupnije. No, ja na nešto pazim. Gledam mu u o i i usta, kad izlazi iz radne sobe i sjedne s nama za stol. O i mu življe blistaju, usne mu se posmjehuju. Sad ve znam, da je primio dobre vijesti. Ne e odoljeti, doskora e i progovoriti.

Razveselit emo se i nasmjehnuti onda i mi, svi, osim tih starih uko enih i hladnih tu inskih plemi a na slikama o zidu blagovaonice.

*

Momci bi htjeli zaklati i pojesti golubove, što zimuju na tavanima, ali Tito ne da. Kada po emo odavle (a to bi moglo i prekosutra biti), mora sve, što smo ovdje našli, ostati na svome mjestu; ne smije se dirati ni u te ptice. Veli Tito: „Takvom se dvorcu ho e i jato golubova."

A jedan se golub prestrašio, našao — bježe i, — put u donji hodnik, i, ulovljen, svršio u Titovim rukama.

Gledam, kako Zapovjednik ogleda, je li zdrav i itav; gladi ga dlanom pa otvara prozor i pušta ga, da odleti.

Takav je dakle taj vo a „banditskih opora", „plja kaša" i „krvoloka"!

A ipak ima toliko dubokih oštarih pruga na njegovu elu.

Moja želja i traženje nisu bili uzaludni.

Približila mi se Isabella na drugi na in: prirodnije, jednostavnije, bez fantasti nih avetinjskih zbivanja; pustila je, da se sastanem sa zgrbljenom, krezubom staricom Lisicom (ženom uvara Lisca), koja je gotovo itav svoj vijek proživjela u stalama i u drvarnici zamka.

I ona mi koješta pri a.

Bila je graditeljka dvorca visoka, vitka žena dugoljasta lica i plavih o iju, lijepa i u kasnoj starosti. Malorjeka, ponosita, tvrda vladanja, ali meka srca. Najviše je voljela muža, starijeg sina, osamu i svoje dvore. Supruga je zakopala ovdje, u parku; sin joj je u Slavoniji. Lisica mi pokaza njene sobe, gdje je i kuti za obavljanje molitve; povede me do njene slike. To je pove ana fotografija, na kojoj kaštelanka Isabella von Berks, ro ena Adamovi pl. Cepin, nosi jednostavnu gra ansku bijelu bluzu s vrpcom na prsima, po modi prije prvoga velikog rata, kakvu dekolteu, ipkama, staromodnoj frizuri, nakitu i grbu na toj slici nigdje ni traga. Vjerna Lisica ne zna, ima li gdje — možda kod sina u V. — kakav njezin portret u staroj plemi koj nošnji.

Drugo o njoj ne mogu od te žene doznati, pa ne znam, što da mišlim, gledaju i sad Isabellin raskošni starinski „burg“, sad njenu jednostavnu modernu „sliku“.

Ali ona mi šalje drugog vjesnika, koji je negdje našao rodoslovno stablo obitelji Berks i dva snopi a Isabellinih pisama njezinu starijem sinu. Pisma su iz godine 1922. i 1923., napisana stara kom, a još vrstom energijom rukom. Piše ih ponajviše iz Njema ke, gdje je onda boravila kod k erke barunice, majke devetoro djece, u godinama inflacije, nestalice, pa i bijede. Stara ponosna kaštelanka, koja u e u obitelj earl of Berks, prognanog iz Engleske, uz gubitak grofovske asti i imanja, za vrijeme Jakova I. i ganjanja katolika, mu i se s k erkom oko brojne unu adi, vrše i s naporom i teške ku ne poslove. Ona to diskretno pri a dalekom sinu, koji privremeno boravi u njenom burgu na Uni, a ne hvali se, ne tuži se, ne pokazuje nikakve gor ine prema udesu, prilikama i ljudima. Sinu govori s nježnoš u kao da je još dijete; jedva dira — diskretno, izdaleka — pravi svoj razlog, zbog kojeg je ostavila svoje djelo, mili joj zamak na Uni, prepustila ga nekoj drugoj osobi, kojoj se — rekao bih — to osamljeno boravište ipak ne svi a. Nema u njenim pismima nigdje ni traga gordosti, plemenitaškom prkosu, ogor enom tužakanju i predbacivanju. Smirena rezigniranost i topla maj ina ljubav izbija gotovo iz svakog retka; njeno je srce kao dozrelo vo e; i posljednja trpkost prometnula se godinama u dane op e nevolje, u sla inu. „Mein liebes Kind“, na in je, kako po inje svaka od dugih poslanica sinu, koji je ve odrastao, suprug i otac; a u tim je rije ima itava njena duša; na svoj burg kao da po inje sve manje misliti.

Frau Isabella von Berks, ro ena Adamovi Cepinska!

Ponosna graditeljka polusredovje nog zamka po engleskom uzoru, a na kraju, u godinama duboke starosti i poteško a, požrtvovana baka i nježna majka hrvatskog srca!

Maglovita hladna romantika tu inških plemenitaša sa sjevera, prošena i pobije ena u dane jada našom slavenskom, plebejskom, toplom i požrtvovanom osje ajnoš u!

Isabella von Berks nije u Ostrošcu zakopana; njena avet ne vjetopiri po ovim dvorima. Uzalud je dakle sada ovdje obno tražim. Ali, bude li ono, emu se Tito nada, njena e se sjena, pod ovim krovovima, ipak pojaviti.

Bit e to onda, kada prometnemo zamak u oporavilište za siromašnu djecu ili za ispa ene borce.

Isabella Adamovi Cepinska nije potrošila uludo svoj miraz.

Graditi!

I ne znaju i baš uvijek, emu.

*

Život se u dvorcu naglo mijenja.

Sto se namijestilo i uredilo, opet se hitro razme e.

Amo kov eži i, vre e i torbe!

Ve sutra selimo.

Idila se u zamku Ostrošcu naglo prekida, dok se magla javlja, oblaci se dižu, kiša prijeti.

III

U POKRETU

BOSANSKI PETROVAC, 25. I

Ostavismo sino Ostrožac; stigismo amo jutros prije zore.

Neprijatelji navaljuju istovremeno s više strana: Nijemci s ustašama i domobranima (bombarderi i tenkovi), Talijani s etnicima; ho e — veli se — da nas jednom sasvim svladaju i da nas potpuno istrijebe; Slunj su nam ve oteli.

Partizani, brojem manji i mnogo slabije naoružani, drže se svoje taktike.

Tita je nestalo, ali ga osje amo negdje u blizini: što osamljeniji, to aktivniji. Ovo su njegovi veliki dani.

Kod svih nas nikakve tjeskobe; najve e pouzdanje.

Drug, uz koga sam kao i prije, još intenzivnije radi; pun je vjere.

*

Ure ujem opet sebi sobu, ednu u ednoj ku i.

Petrovac je ove e selo, gotovo varošica. Ima i ove ih ku a, od kojih su mnoge prazne, jer su ošte ene u borbi izme u ustaša i partizana; propadoše tako er jedna džamija i pravoslavna crkva. Zapuštenost i nestašica svega.

Ovdje ima i zarobljenika, nešto Nijemaca i mnogo domobranaca. Dva mi Nijemca opraš e pod sobice, pa ih nagradih cigarom.

Cudo s tim domobrancima! Raspoznat eš ih po tromim kretnjama, po flegmatičnom i malne praznom izražaju lica. Gotovo se svi predadoše, nose i partizanima oružje i municiju. Sad su tu; valja ih uovati, hraniti, skrbiti se ipak za njih. Drže se nehajno i pasivno; ne vole ustaša i etnika, od kojih su mnogima obitelji ve stradale; ali se rijetko koji odlučuje okrenuti se bar sada protiv njih. Ne e, uop e, da ratuju; traže, da ih se pusti ku i. Uzalud im veliš, kako bi time mnogo riskirah; uloviti ih, iznati, možda i prestrogo kazniti, te ih opet naoružati i poslati iznova u vatru. No sve ne pomaže: mlitavci, pacifisti, „ovjekoljupci". Eto, do ega je dovela naivna nauka Stjepana Radića i Vlatka Maekića, koji pušta, da hrvatski seljak, u odlučne dane, pasivnošću i ekanjem pomaže okupatorima u komadanju i istrebljivanju našeg naroda.

Jadni li smo! Žalost me i sram hvata.

*

Pričaju mi, da je „ministar prosvjete" dr. M. Starčević kazao na zagrebačkom radiju, kako su me partizani „oteli", dok sam nekamo išao na oporavak. Rekao je — vele — da me oni sada drže u šakama i da me zlostavljaju. Tko zna, jesam li još živ. Zadaoše partizani „težak udarac u hrvatskoj kulturi". Pjesnika više nema, i ojačane ne poiva u miru.

Nekrolog!

... Prekidam.

Bombarder zuji.

Nad cestom, kud ide povorka seljaka, pucjava i prasak.

Da vidim!

*

Ne vidim ništa; bombarder pro e ne napravivši štete.

Oba oh središte varošice.

Neki mladi, nenaoružani vojnici šeta, u opancima, pred drvenom kućom; maše štapićem i pjevuca talijanski.

— Vi ste Talijan?

— Jest. Više je mjeseci, što sam tu; uvam kukuruz u toj dašari. Ima nas desetak u ovome mjestu. Zarobiše nas kod Livna.

— Kako se to zgodi? — pitam ga.

— Morali smo bježati. Etrdeset nas zašlo tamom u neku mo varu. One, koji se ne ugušise, na oše i odvedoše sa sobom partizani, ti „buoni ribelli" (dobri buntovnici).

— Znam, da ih ina e zovete „buoni banditi" (dobri razbojnici).

— „Ribelli" ili „banditi", nikako pak „malandrini" (lopovi). Čast partizanima!

I on ide niz ulicu, gotovo skakutajuć, mašući i opet štapićem. Ozbiljni ga muslimani gledaju i smiju mu se. Jedan mi od njih veli.

— Prošlo je jednom 7000 takvih kroz ovo mjesto.

— Jeste li od njih mnogo trpjeli?

— Nismo. Samo pro oše. Nastradaše mnoga drveta, nešto stoke, preko dvadeset mačaka i dva ili tri psa. Bili su mnogo gladniji od Nijemaca i ustaša.

— A partizani?

— Eh, s njima nam je najbolje. Ta, sam vidiš.

Jest, vidim, ali da iskreno priznaju i hvale, ipak ne vjerujem. Muslimani su i ovdje kao i u Biha u oprezni, rezervirani, ne suosjeđaju ni s kim, čekaju, na koju će stranu prevagnuti.

Na oho se pred ove omzgradom, gdje sjede zarobljeni domobranci. U oho i bijah poveden u jednu od asni kih soba. Sve još mla i ljudi, Hrvati. Porazgovorismo se. Iskoristih priliku, da im nekoliko rije i re-em o op em položaju, o asu, koji je kucnuo za opstanak i ast hrvatskog naroda. Slušali su me šutljivi, zamišljeni, s tragovima nutarnje borbe na dnu duše. Bi mi drago, kad upoznah, da bi me opet rado vidjeli i slušali. Pri odlasku (ne htjedoh dugo ostati i nametnuti se) jedan me od njih zamoli, da posređujem za njegov pristup u partizane.

Moram opet prekinuti.

Neprijateljski avioni iznova prolaze pucaju i iz mitraljeza.

Znak, da ofenzive traju; možda uvijek žeš e.

*

Htio sam u pono le i, kad se vrata otvoriše.

— Valja se spremi. U etiri sata putujemo.

U SUMI, 27. I

Još je mrak. Studeno je.

Stali smo, penjemo se uza strminu, dok ne stižemo do nekoliko željezni kih uskih kola skrutih pod gustim etinarima.

U njima je Tito, ve budan i u poslu.

— Sad eš, družo, istom doznati, kakav je pravi partizanski život. Sam si htio . . .

— I ne kajem se. Možda nije tako strašan.

Kola su stara, istrošena, ostaci šumske željeznice industrije drvom „Sipad“ kraj mjestanceta Oštrelj, prije naselje s pilanama, radni kim ku icama i s vilama, sada potpuna ruševina. Ne mogu do njega, jer je šuma natrpana polusmrznutim snijegom, po kojem moje noge nikako ne mogu; itave no i nisam spavao; koljena mi nisu danas baš vrsta. Skitam se samo oko vagona, kud se može, a da ne posklizneš. Vele mi, da u tim šumama žive divlja ma ka, lisica, vuk, medvjed.

— Pa, eto, i partizani! nadodajem ja; sebi velim: Mojemu je medvjedu Brundu, kurjaku Vulkanu, liscu Striku i ma ku Munjku bilo na Velebitu pokraj mnogo bolje. Radije najja a bura (suha, zdrava, gotovo vesela) no ovakav snijeg i zima! Kako bi sve druk ije bio ispao moj životinjski epos, da sam mu doga aje smjestio u Oštreljskoj šumi! Zapravo ista pri a uz iste životinje, ali sve mra nije i tmurnije. Jedno je ipak sasvim drugo: Tito nije Brundo.

Dan svi e; ja cvokem zubima i bježim opet u kola. U njima peica gori, a na takav na in, da mi je glava u vatri, noge u ledu: bit e to od trošna im poda, kroz koji studen prodire.

Legao sam, dignuo visoko noge i ne im ih omotao. Sad mi je dobro; drijemež me hvata.

Alarm!

Neprijateljski je avion sada nad obližnjom cestom, sad iznad nas. Da nije ugledao dim iz naše pe ica i kuhinjice? Valja se dignuti i zakloniti dublje u šumu, pod guš a stabla. Trista mu jada! Zar ne bih mogao biti svojima od ve e koristi tamo negdje na dalekom frontu, gdje Rusi Nijemce gone?

Nije ništa otkrio, i odletio je.

— Vratit e se — vele mi.

Vidim, kako Tito ide mirno i hladnokrvno u kola, gdje je telefon; ja se vra am k postelji.

Ovog me puta ni ponovno zujanje nad šumom ni daleko praskanje ne uznemiruje.

Osje am, da u zaspati.

Probudio sam se ja i i bolje raspoložen.

Neke bijelocrne ove e ptice sjede na grani pred prozor i em; kao da me zovu. Okrijepio sam se kruhom i toplim ajem te izašao. Lutam oprezno naokolo, s nogama u snijegu i do koljena.

Eh, da su tra nice slobodne, i da nam je kakva lokomotiva, pa pro i kroz tu smrznutu šumu! Sastavio bih nov epos, pandan „Medvjedu Brun-du“. Ali, ovako ... pao sam i istukao koljeno.

Natrag! Nisam još pravi partizan.

*

Do ekasmo no i prošlijedismo put u Drvar.

DRVAR, 28. 1

Drvar je varošica na širokoj ravnici izme u gora Klekovnja e i Jadovnika. Te e niz nju rje ica Unac, da uroni negdje u Unu. Strmine su krševite. Snijegu nigdje ni traga; sunce grije kao pred prolje e.

Ustajem u osamljenoj ku ici, gdje prespavah, prolazim most, idem u mjesto. Obilazim mu jedan dio. Varošica se protegnula uza cestu, popela se pogdjegdje na brežulj i . Ku e su od kamena, ove e, mnoge od njih ošte ene, neupotrebljive, izgorjela je „Šipadova“ tvornica celuloze, crkve i drugo.

Prema zgradi, gdje sjede zarobljeni domobranci, vidim maleno partizansko skladište. Ulazim i tražim komad sapuna.

— Ne mogu bez dozvole. Javite se u onoj ku ici tu blizu. Intendantura.

Idem. Pred vratima intendanture stoji djevojka partizanka.

— Zdravo, družo Nazore! Da l'si zdrav i veseo?

— Zdrav jesam, veseo nisam.

— Zašto?

— Nema tko da mi opere košulju, ga e i dvije maramice.

— Ja u. Do i u ti danas popodne. .

— Ali ti nosiš pušku i bombe — šalim se ja.

— Skinut u ih, samo da nam budeš i veseo.

Pozdravljam se s njom i ulazim u kuću, gdje mi daju komad sapuna i popravljaju mi užiga.

Na povratku ušao sam u pilanu. Za as mi napraviše neku stelažu, jer u mojoj sobici nema nikakva ormara, pa mi koješta leži na podu. Nosim je trijumfalno kući, a, jer mi me utim doniješe sto i, pa i malen sag, ure ujem kona no sobu.

Došao mi Tito.

— Ovo je etvrta.

— Zao mi je, al' ne ete — rekao bih — ni nju mnogo uživati.

— Druže Tito, ne u tako. Meni se boravak u Drvaru najviše svi a. Ne dam se tako lako iz njega.

— Volim i ja Drvar, ne samo jer je lijep, nego tako er, jer je u njemu započeo naš pokret, i jer smo se zatim za nj ljuto borili. Ovdje smo me u pravim našim ljudima. No sve uzalud. Ta nas nova jaka ofenziva s više strana, a oružjem i sredstvima, kojih mi nemamo, sili, da budemo opet što pokretniji.

— Bit u to i ja. Vidjet ete.

— Vidim ve sada. Me utim Vas savjetujem, da izvadite iz kovčezi a samo što Vam je iz dana u dan baš najnužnije. Doživjeli ste „partizansku šumu“, a eka Vas sigurno još koješta.

— Eh! Kad je tako, putujmo!

*

Predve e slušamo opet radio i doznajemo posljednje vijesti s naših ratišta. Na Sanskom Mostu i pokraj Knina naši dobro stoje: odbiše, zarobiše, do epaše se plijena. Ali neprijatelji (Nijemci, ustaše i domobranci) prodiru sa sjeverozapada: poslije Slunja mogli bi nam oteti i Biha, koji bombarduju.

Kao da ho e baš ovuda.

29. I

Danas mora da je mjesec dana, što sam krenuo iz Zagreba, gdje sam gotovo mjesec i po ekao, kako bih u zgodan as prešao preko „Rubikona“. Da sam bio primoran još ekati, ta bi neprijateljska ofenziva bila možda moj bijeg grdno oteš ala, pa — rekao bih — i zaprije ila. Sad me, eto, u vrtlogu i u opasnosti, ali u slobodi, pod gotovo proljetnim drvarskim nebom i suncem.

Kako vrijeme hitro prolazi!

Kako se ovjek može lako odre i svoga komoditeta i komfora, na sve se prilagodi!

Ej, da sam mla i!

Avion!

Valja se skloniti. Biha je žestoko bombardiran; ubijeno je djece i žena, što su bježali cestom, koja amo vodi. Bosanski je Petrovac ve napadnut; Drvar e možda ve danas stradati.

Penjemo se uz klisuru iza ku e i ulazimo u spilju s visokim vrstima svo em. Sigurno sklonište. Izgleda izvan kao pe ina Polifema, jednookog

sina boga Neptuna, ali je unutra uska, mra na i vlažna; vele, da joj je duboko na dnu jezerce, iz koga se, poslije jakih kiša, voda diže, da pote e kroz spilju i udari niza strmen prave i slapove, grme i i pjene i se.

Pretekla nas eljad iz varošice.

Avion prilazi, kruži nad mjestom, da ode pa da se opet vrati. Sad se krijemo u nutrinji pe ine, sad joj sjedimo pred otvorom grijju i se na suncu. Ima s nama i jedno petnaestoro djece. Razgovaram s njima o štivima u itanci, jer neka polaze partizansku školu. Znadu i za me. Kada primam objed, dijelim ga s njima. Živahna i bistra djeca. Zene ne gube ni sad vrijeme; ne jau u, ne tuže se; pletu i krpaju. Jedna mi od njih stavlja iglom u red arapu, u vrš uje dugme na haljetku; druga mi nudi svoj prostirak, da ne sjedim na голу kamenu.

Tako mi prolazi gotovo itav dan u visokoj spilji, gdje samo uci i golubovi no uju, ali iz koje je krasan vidik na ravnicu, na Drvar i na planinu onkraj vode.

Predve e silazim dolje i prilazim k stolu pred našom ku om.

Komandiri preslušavaju avijati ara njema koga bombardera, što ga neki seljak sretno obori tanetom iz puške; spasio se padobranom, dok mu tri druga izgorješe.

Najžalosnije je pri tome, što je taj rušitelj naših ku a i ubilac naših ljudi, koji bježe po cestama, naš ovjek, Hrvat u njema koj uniformi i u njema koj službi.

Partizani zaprije iše, da ga narod lin uje.

30. I.

Proveo sam dio dana ispred spilje.

Neprijateljski se avioni nisu pokazali. Napali su opet Bosanski Petrovac i ve porušeni Oštrelj te nemilosrdno tukli pu anstvo, što na hiljade bježi iz sela, najviše prema jugu, k nama.

Pri tom lijepom vremenu i bez straha od protuavionskih topova „posao" im je lak.

Biha smo izgubili.

31. I.

Slabo spavao. Uranio. Pada kišica.

Nadamo se, da e nas avioni pustiti na miru; spilja bi danas bila veoma neugodna.

*

Primio sam gasnu masku, jer su neprijateljski avijati ari u Sloveniji ve napali partizane otrovnim plinom.

Dao sam drugu idu (Crnogorcu) rukopis etiriju partizanskih koronica za „Borbu", što je on negdje (rekao bih u osami, u šumi) ure uje i tiska.

Tmurno predve e kišljiva dana. Vлага i blato.

Mostom preko Unca prolaze duge povorke izbjeglica. Ponajviše žene, djeca i starci. Blijedi, poprskani blatom, umorni. Sutjlljivi su. Ima ak i bose djece. Majke prte mališane; jedna od njih nosi kopanju na glavi, a u kopanji edo. Ve inom su ta eljad slabo, pa i jedva obu ena, omotana imegod. Ima i nekoliko kola, ponajviše punih sitne djece. Neki tjeraju malena stada, vode rijetke umorne konje i krave. Bijedno, siromaški, gotovo samo goli život, a gladno i neispavano. Sumornost i zaprepaš enost; nema jaukanja.

Odakle, ljudi?

— Iz Banije. S. Korduna.

— Koliko je, što putujete?

— Za neke i dvanaest dana.

— Jesu li vas s visoka tukli?

— Ne mogoše. Obdan smo se u šumi sakrivali, no u putovali.

— A emu sve to, i na takav na in?

— Bježimo pred nožem. Banuše iznenada. Neki se ne mogosmo pravo ni obu i.

— Tko vas vodi?

— Nitko.

— Kud ete? Kamo?

— Ne znam.

I povorka prolazi nadalje mostom.

Stvorio se tu i Tito. Misli na no išta i odmarališta u Drvaru, na pomo hranom i obu om; daje naredbe. Ima slu ajno pri ruci sandu i suvih smokava, što ih primi na dar iz Dalmacije, pa sam dijeli vo e mališanima; šalje bosu dje icu u obližnju partizansku stražarnicu, gde se odmah kuha aj i reže kruh.

Smrkava se; kišica sipi; ona eljad — nalik na povorku aveti — prolaze još uvijek mostom, gube se u udaljenom glavnom dijelu varošice, gdje ih ekaju ponajviše ošte ene prazne ku e.

Tišina.

Ne uješ no prigušeni šum vode i daleko plakanje djeteta.

VLADIMIR NAZOR

VRHOVNI STAB NOV I POJ U BIHA U 1942/43. GODINE

U dane kada je oslobo en Biha , Vrhovni štab nalazio se na Oštrelju. Bio je smešten u vagonima. Kasnije je prešao u Petrovac, a negde po etkom druge polovine novembra, prebacili smo se po odeljenjima i naizad kona no smestili u Biha u. Vrhovni štab se u Biha u smestio u zgradu bivše Županije, na prvom spratu, i to uži deo štaba: drug Tito, drugovi Marko¹, Crni², ido³ i ja. Svi smo se nalazili u neposrednoj blizini, jedni pored drugih. Drug Tito ostao je u Biha u do 7. januara kada se prebacio u dvorac Ostrožac gde je ostao do 24. januara. Tamo se sa njime nalazio i drug Vladimir Nazor.

Za vreme našeg dvomese nog boravka u Biha u, Vrhovni štab je, posle uspostavljanja telefonskih i kurirskih veza sa bližim jedinicama, rukovodio operacijama svih, neposredno pot injenih jedinica: 1. bosanskog i 1. hrvatskog korpusa kao i sa 1. 2. i 3. divizijom, na ogromnom operativnom prostranstvu od Kupe i Gorskog kotara, pa sve do r. Rame, gornjeg Vrbasa, r. Bosne i Posavine.

Nalaze i se u Ostrošcu punih 17 dana (tj. od 7. do 24. januara) drug Tito je imao stalnu telefonsku vezu (preko jedne male centrale) sa Vrhovnim štabom tj. sa drugom Markom i sa mnom. On je mogao u svako doba dana uticati na rad jedinica i štabova. Pored toga, u Ostrošcu se nalazio i drug Crni, preko koga su tada išle depeše, direktive i razna druga operativna saopštenja.

Odeljenja Vrhovnog štaba, formirana nešto ranije, mogla su u osloboenom Biha u, pod veoma povoljnim smeštajnim uslovima, daleko celishodnije organizovati svoj posao i plodotvornije delovati. Tako je razgrnati Vrhovni štab u ovom gradu — glavnom gradu „Titove države“ — mogao delovati pod izvanredno povoljnim uslovima.

Za to vreme odigrali su se u samom gradu nezaboravni istorijski dogaaji. Po elo je Prvo zasedanje Antifašisti kog ve a narodnog oslobo enja Jugoslavije za ije se pripreme drug Tito, i pored ogromnih operativnih poslova kao Vrhovni komandant, bio li no veoma angažovao. I na tim poslovima on je danono no radio.

Kada se po etkom decembra na ulo i saznalo, da e uslediti velika ofanziva neprijatelja na slobodnu teritoriju tj. na „Titovu državu“, Vrhovni štab uputio je nove direktive svim neposredno pot injenim jedinicama na operativnim područjima Hrvatske, Bosanske krajine, Slovenije, Dalmacije, centralne Bosne i dr. — radi ofanzivnog dejstva na komuni-

¹ Aleksandar Rankovi Marko.

² Sreten Žujovi Crni.

³ Milovan Dilas ido.

kacije, garnizone i posade neprijatelja. Postignuti uspjesi skoro svih tih jedinica uneli su nove nade i nove perspektive svima nama u Vrhovnom štabu. To je bilo uo i o ekivane tzv. etvrte neprijateljeve ofanzive. Radosni do ekali smo Novu 1943. godinu pored druga Tita, u zgradi bivše Županije. To je bila prijatna no , gde su se ule mnoge zdravice za pobeđu, za slobodu, za bolji život.

U tim danima Vrhovni štab je, pored ostalog, posve ivoao naru ito pažnju stru nom uzdizanju kadrova. Tako je organizovana oficirska škola u Donjem Lapcu na ijem se elu nalazio iskusni komandant Savo Orovi . Isto tako, bilo je organizovano i nekoliko stru nih kurseva. Posebna radost za Biha , a naru ito za nas u Vrhovnom štabu, bilo je održavanje Omladinskog kongresa, gde smo imali prilike da ujemo plamene re i omladinaca i cmladinki iz raznih proleterskih i udarnih brigada, iz okupiranih gradova, politi ke radnike sa terena, borce sa okupirane teritorije itd., neustrašive u esnike rata i revolucije.

U o ekivanju neprijateljeve ofanzive deo Vrhovnog štaba je izdržao 27. januara 1943. godine veliko bombardovanje. U stvari, neprijateljeva ofanziva ve je bila po ela. Vrhovni štab je tih januarskih dana bio zaista danono no zauzet rukovo enjem operacijama. Trebalo je uskladiti mnogobrojne napore i zadatke jedinica na ogromnom operativnom prostranstvu, u duhu ve izdatih direktiva druga Tita trebalo je organizovati evakuaciju ranjenika i izbeglica sa Banije i Korduna prema Petrovcu isto no od Une. Naru ito brzi nema ki prodor od Karlovca, zadavao je tih dana Vrhovnom štabu najviše brige. Se am se nad ove anskih napora koje je uložila 7. banijska divizija da bi neprijatelja zadržala na Baniji i o uvala prelaz na Uni. I mnoge druge jedinice na Kordunu i u Lici inile su velike napore da uspore neprijatelju nadiranje ka Biha u. To su bili mu ni i teški dani, ali nezaboravni, u kojima je blistala zajedni ka svest, zajedni ki napori, i besprimerna hrabrost boraca i starešina, i žena i dece, koji su u kolonama, pod pritiskom neprijateljeve avijacije, hitali da pre u što pre preko prelaza na Uni.

Drug Tito je 24. januara 1943. godine prošao kroz Biha na putu za Drvar, a kasnije se prebacio u rejon Livna i Duvna da bi bio na pravcu glavnih operacija prema Neretvi. Sa njime su pošli i drug Crni i svi ostali lanovi Vrhovnog štaba, sem druga Marka i mene. Nas dvojica smo, po zadatku druga Tita, ostali u Biha u da rukovodimo odbrambenim operacijama u dolini Une kao i organizacijom evakuacije ranjenika i bolesnika kroz Bosansku krajinu u pravcu jugoistoka. Ostali smo u Biha u sve do 28. januara, održavaju i do poslednjeg trenutka vezu sa Glavnim štabom Hrvatske i jedinicama na zapadnoj obali Une. Nemci su ušli u Biha 29. januara. Posle toga, drug Marko i ja povukli smo se u Drvar, a kasnije u rejon Livna, odakle smo obavljali svoje dužnosti. Tako se posle puna dva meseca završio boravak Vrhovnog štaba NOV i POJ u oslobo enom Biha u. Taj boravak Vrhovnog štaba, na elu sa drugom Titom, predstavlja jednu od zna ajnih etapa našeg rata i revolucije, dvomese nu etapu u kojoj su sazrele i donete najpresudnije politi ke i strategijske odluke koje e kasnije opredeliti tok ratnih operacija i narodne revolucije.

VELIMIR TERZIC

NASE ORUŽANE SNAGE KRAJEM 1942. GODINE

OSVRT NA RAZVOJ I REZULTATE DEJSTAVA NAŠIH ORUŽANIH SNAGA U 1942. GODINI

Sva nastojanja okupatora i doma ih izdajnika da upotrebom krupnih i moderno opremljenih jedinica razbiju i unište naše oružane snage u prvoj godini oslobodila kog rata, ne samo što nisu imala odlučujućeg uspeha nego nisu mogla ni da zaustave proces daljeg narastanja i jačanja vojnih i političkih snaga narodnooslobodilačkog pokreta. Pravednost ciljeva oslobodilačke borbe, organizatorska i rukovodna uloga tako revolucionarne i prekaljene političke partije kakva je bila KPJ i njen CK sa drugom Titom na čelu, bili su ona motorna snaga koja je mobilisala narod u borbu i pokretala naše borce na herojske podvige i onda kad opšta situacija na frontovima borbe protiv fašizma nije bila nimalo ružičasta. Komunistička partija Jugoslavije je umela da, izvlače i iskustva i pouke iz uspeha i neuspeha, iz pobjeda i poraza, pronalazi one oblike organizacije i načina dejstva naših oružanih snaga koji će najbolje odgovarati stvorenoj situaciji, novonastalim uslovima i našim realnim mogućnostima, tj. kroz koje će najviše doći do izražaja naša, u prvom redu, moralno-politička preimstva.

Iskustva iz oružane borbe u toku 1941. godine ukazivala su na to da je u uslovima, nastalim krajem 1941. i početkom 1942. godine za dalji uspješan razvoj oružane borbe u celini bilo nužno, pored daljeg stvaranja partizanskih odreda, pronaći i nove pogodnije forme vojne organizacije i u skladu s tim razraditi postojeće i izgraditi nove načine i metode dejstava naših jedinica. Partizanski odredi, koji su bili najpogodniji i, zapravo, jedino mogu na formu naše prvobitne vojne organizacije, ispoljavali su u novim uslovima ozbiljne nedostatke u izvršavanju sve složenijih borbinih zadataka. Oni su bili vezani za regije i krajeve u kojima su nastali i odigrali su presudnu ulogu u podizanju i širenju ustanka, mobilizaciji naroda za oružanu borbu, itd. Međutim, njima nije bilo moguće izvoditi velike pokrete i manevre u skladu sa razvojem i potrebama situacije u raznim krajevima i regijama naše zemlje. Iako su se kroz pojedina na njihova dejstva i akcije u opštem rezultatu ostvarivali strateški vojno-politički zadaci, razdrobljenost vojne organizacije, zasnovane isključivo na partizanskim odredima, nije dozvoljavala opštejugoslovenskom vojno-političkom rukovodstvu, CK KPJ i Vrhovnom štabu, kao ni nacionalnim i oblasnim rukovodstvima, da manevrom jačanja ih oružanih grupacija neposredno utiče na razvoj vojno-političke situacije u pojedinim krajevima naše zemlje, odnosno na izvršenje pojedinih strateških zadataka. A potreba za tim postala je očigledna s obzirom na vojno-politi-

ti ko stanje u našoj zemlji, na neravnomeran razvoj narodnooslobodilačkog pokreta u raznim krajevima zemlje, na broj i kvalitet, kao i na in dejstva neprijateljevih oružanih snaga. Istovremeno, ste eno borbeno iskustvo, porasla svest i prekaljenost bora kog i starešinskog sastava, opremljenost naših jedinica oružjem oteim od neprijatelja u prethodnim borbama i si., omogu avali su nam da stvaramo nove, više forme vojne organizacije.

Formiranjem 1. proleterske brigade, krajem 1941. godine, a zatim i drugih proleterskih i udarnih brigada ve u po etku 1942. godine, na osnovu odluka i uputstava CK KPJ i Vrhovnog štaba, bila je upravo, prona ena ona kvalitetno nova forma vojne organizacije koja e, uz primenu novih metoda u borbenim dejstvima, ispoljiti snažan uticaj na dalji uspješan razvoj oružane borbe u celini. To je, van svake sumnje, bio jedan od odlu uju ih koraka u ja anju i u vrš enju NOR-a. Brigade su bile takve jedinice kojima je bilo mogu no da izvode velike, brze i smeile pokrete i manevre, da sasre uju naše jake snage na izabranom pravcu ili prostoru radi izvo enja krupnih operacija od velikog operativno-strategijskog i politi kog zna aja. Formiranjem brigada, naravno, uz dalje stvaranje i dejstvo partizanskih odreda širom zemlje, bili su stvoreni uslovi za likvidaciju ja ih neprijateljevih uporišta i objekata, razbijanje okupatorsko-kvislinškog vojno-politi kog sistema na relativno ve em prostoru, stvaranje i duže držanje velikih slobodnih teritorija.

Gruppu od 5 proleterskih i udarnih brigada, koju je formirao od srpskih i crnogorskih partizanskih odreda krajem 1941. i u prvoj polovini 1942. godine, Vrhovni štab je zadržao pod svojom neposrednom komandom. Tako je Vrhovni komandant ve sredinom 1942. godine imao jaku manevarsko-strategijsku grupaciju kojom je neposredno mogao da izvršava važne strategijske zadatke, odnosno da uti e na razvoj vojno-politi ke situacije u pojedinim oblastima naše zemlje. On je mogao da strategijsko težište oslobodila kog rata prenese iz jednog kraja naše zemlje u drugi, tj. tamo gde su postojali najpovoljniji uslovi za dalje ja anje oružane sile kao osnovnog faktora u rešavanju svih drugih zadataka oslobodila kog rata. „... Uveren sam“ — pisao je drug Tito drugu Aleksandru Rankovi u 31. maja 1942. godine u vezi sa formiranjem brigada pri VS — „da kada mi krenemo sa jedno etiri do pet proleterskih brigada u jednom pravcu, da ne e biti te sile koja bi nas zaustavila, da e opet biti oslobo ene teritorije. . Z¹ I zaista, poznati marš-manevar grupe brigada pod neposrednim rukovodstvom VS sa trome e Crne Gore, Bosne i Hercegovine u Bosansku krajinu u leto 1942. godine pokazao je silnu borbenu sposobnost takve grupacije, tj. njenu sposobnost da razbija neprijateljeva uporišta i da stvara nove slobodne teritorije. Dolazak VŠ sa grupom proleterskih brigada u Bosansku krajinu zna io je prenošenje strategijskog težišta oslobodila kog rata na prostor zapadne Bosne i Hrvatske. S obzirom na geografsko-strategijski položaj tih krajeva i na vojno-politi ko stanje u njima, takva odluka VŠ predstavljala je tada najbolje rešenje. Ona je bila od dalekosežnog zna aja kako za u vrš enje i dalji razvoj oslobodila kog pokreta u pomenutim krajevima, tako i za dalji razvoj NOR-a u našoj zemlji uopšte. U to vreme u Bosanskoj krajini i

¹ Josip Broz Tito, Stvaranje i razvoj Jugoslovenske armije, I, Glavna politi ka uprava JA, 1949, str. 148.

u predelima zapadne i južne Hrvatske (Lici, Baniji, Kordunu, Dalmaciji i Hrvatskom primorju) narodnooslobodilački pokret dobijao je u zamahu i poletu. Bila su oslobođena velika područja sa dobro organizovanom i stabilnom pozadinom. Dolaskom VŠ sa grupom brigada u Bosansku krajinu oružana borba protiv okupatora i doma ih izdajnika u pomenutim krajevima još više se rasplamsala.

Tokom leta i u jesen 1942. godine grupa brigada Vrhovnog štaba (u njen sastav ušla je sredinom 1942. godine i 10. hercegovačka brigada), zajedno sa krajiškim brigadama, odredima i bataljonima, izvela je više operacija u Bosanskoj krajini. U stvari, na osnovu zamisli i opšteg plana VŠ bio je izveden ceo sistem operacija i razbijen niz veštih neprijateljevih objekata. Oslobođeno je na stotine manjih i veštih naseljenih mesta, među kojima: Livno, Duvno, Posušje, Šujica, Glamoč, Gornji Vakuf, Jajce, Mrkonjić-Grad, Ključ itd. Na taj način, uz veštih ranije oslobođenu teritoriju, pretežno deo Bosanske krajine bio je očišćen od okupatorsko-kvintinskih snaga. Pri tome su razbijeni pokušaji okupatora, ustaša i četnika da ofanzivnim dejstvima sa pravca: Banje Luke, Imotskog i Knina zaustave snažnu ofanzivu naših snaga. Istovremeno, bili su stvoreni uslovi da se razbijanjem neprijateljevih uporišta u dolini r. Une spoje oslobođena područja zapadne Bosne i Hrvatske. Radi toga, po odluci Vrhovnog štaba, krajiške i hrvatske brigade izvele su početkom novembra meseca do tada najveštih, bez sumnje, najvažniju — bihaćku operaciju. Za izvođenje te operacije angažovana je grupacija od pet krajiških i tri hrvatske brigade pod komandom Operativnog štaba za Bosansku krajinu, dok su još tri hrvatske brigade obezbeđivale dejstva od moguće neprijateljeve intervencije iz pravca Karlovca, Petrinje i Siska. To je do tada bila najvažnija koncentracija naših snaga u izvođenju jedne operacije, tj. za dejstvo na jednom pravcu i na određenom prostoru. Samo u neposrednom napadu na ustaško-domobranski garnizon u Bihaću sa selima u neposrednoj okolini, učestvovalo je oko 8000 naših boraca. U ovoj operaciji oslobođeno je Bihać i mnoga veštih i manja naselja, među kojima Bosanska Krupa, Otoka, Cazin, Velika i Mala Kladuša, Slunj, Cetingrad, itd. Ostvaren je važan strategijski cilj koji je VŠ planirao još pri pohodu u Bosansku krajinu — spajanje slobodne teritorije Bosanske krajine, Like, severne Dalmacije, Korduna i Banije u vojno-politički centar postao Bihać. Ova teritorija bila je po površini tada veštih od nekih evropskih država, kao što su, npr., Švajcarska ili Belgija.

Pobede naših oružanih snaga u Bosanskoj krajini i zapadnoj Hrvatskoj u drugoj polovini 1942. godine, stvaranje i višemesečno držanje velike oslobođene teritorije, bili su od ogromnog značaja za dalji razvoj oslobodilačkog pokreta naših naroda. Ti uspjesi imali su, pored ostalog, veliki moralno-politički uticaj za afirmaciju linije KPJ i ciljeva oslobodilačkog pokreta širom zemlje. Vera u snagu naše vojske i mogućnost uspešne borbe protiv okupatora i njegovih slugu, snažno je porasla ne samo u narodu na oslobođenoj teritoriji, nego i u drugim krajevima naše zemlje. Postalo je izgledno da se okupatorska tvorevina — tzv. NDH našla skoro pred slomom. Velika oslobođena teritorija pružala je povoljne uslove našem najvišem vojno-političkom rukovodstvu da na širokom planu sprovede niz veštih pripremljenih i planiranih revolucionarnih i vojnih mera radi konsolidacije, organizacionog učvršćenja i daljeg jačanja snaga

narodnooslobodila kog pokreta. Na slobodnoj teritoriji razvijala se i izgraivala politička vlast — narodnooslobodilački odbori, koje su, stvaranjem AVNOJ-a, krajem novembra 1942. godine kao opštenarodnog političkog predstavništva, primili sve osnovne atribute novog društvenog ureenja. Kroz revolucionarnu praksu izgraivane su i proveravane funkcije nove narodne vlasti u raznim oblastima društvenog života, kao, na primer, u organizovanju i rukovanju privredom, prosvetom, zdravstvenim, socijalnim i drugim delatnostima. Na slobodnoj teritoriji razvijene su i organizaciono dograivane opštejugoslovenske masovne antifašističke organizacije: USAOJ, AFZ, pionirska organizacija itd.

Veliki vojni i vojno-politički uspesi vezani za stvaranje i uvršenje slobodne teritorije na prostoru zapadne Bosne i Hrvatske mnogo su poveali materijalnu osnovu i mobilizacijske mogućnosti naših oružanih snaga. U izvedenim operacijama naše brigade i odredi zaplenili su velike količine oružja i drugog ratnog materijala. Naše jedinice uništile su i zarobile na desetine hiljada neprijateljevih vojnika, zaplenile hiljade pušaka, stotine puškomitraljeza i mitraljeza i desetine minobacača i artiljerijskih oruđa i dosta vagona razne municije. Tako, npr., samo prilikom osloboenja Bihaća od 2. do 4. novembra naše snage uništile su i zarobile preko 1500 neprijateljevih vojnika sa celokupnom ratnom spremom. Pored ostalog, zaplenjeno je 8 artiljerijskih oruđa, milion pušaka, nekoliko hiljada granata i mina itd. Prilikom osloboenja Jajca 24/25. septembra uništeno je i zarobljeno preko 400 neprijateljevih vojnika, a zaplenjeno je, pored ostalog, jedan oklopni voz, jedna oklopna kola i četiri vagona municije.

Razbijanjem ustaško-domobranskih snaga na spomenutim područjima, a tako e i etničkih jedinica u pojedinim rejonima zapadne Bosne, Like i Dalmacije, zatim organizacijom i uvršenjem slobodne teritorije, uticaj oslobodilačkog pokreta na narod brzo je i naglo rastao, što je dovelo do stupanja u naše jedinice na hiljade novih boraca. Zaplena velike količine oružja i drugog ratnog materijala, doveli su do brzog narastanja naše vojske. Nove brigade, odredi i bataljoni stvarani su tako re i jedni za drugim. Tako je do 1. novembra 1942. godine na slobodnoj teritoriji Bosanske krajine i zapadne Hrvatske formirano ukupno 16 brigada i veći broj partizanskih odreda i bataljona.

Zbog povoljnog geografsko-strategijskog (centralnog) položaja slobodna teritorija predstavljala je solidnu operativno-strategijsku osnovicu za pripremanje i izvođenje velikih operacija na njenim perifernim pravcima. Glavnina naše oružane sile, najorganizovanije i najjače naše jedinice, oslanjale su se u svojim dejstvima na slobodnu teritoriju, sa koje su se snabdevale i popunjavale.

Veliki vojno-politički uspesi vezani za stvaranje slobodne teritorije na području Bosanske krajine i zapadne Hrvatske, sa vojno-političkim centrom u Bihaću, imali su snažan uticaj u jačanju oružane borbe i oslobodilačkog pokreta i u drugim krajevima naše zemlje, naročito u susednim rejonima Hrvatske — u Dalmaciji, Gorskom kotaru, Hrvatskom primorju, Zumberku i Slavoniji, kao i u Sloveniji. U tim krajevima dolazi do sve većeg priliva novih boraca u partizanske jedinice. Partizanski odredi prerastaju u brigade, a ni u novi partizanski odredi i bataljoni. Ove

snage veoma uspešno sadejstvuju glavnini naše vojske. Svojim dejstvima one angažuju i razvlače značajne neprijateljeve snage i time znatno pojačavaju odbranu i širenje slobodne teritorije u Bosanskoj krajini i zapadnoj Hrvatskoj.

STVARANJE VISIH OBLIKA VOJNE ORGANIZACIJE - DIVIZIJA I KORPUSA
NOV, KARAKTERISTIKE ORGANIZACIONE STRUKTURE I RUKOVODENJA
U NOV I POJ

Koncentracija glavnine naših snaga na oslobojenoj teritoriji, odnosno njihovo angažovanje u dejstvima s osloncem na tu teritoriju, omogućili su CK KPJ i VS da sprovedu niz organizacionih i drugih mera radi uvršćenja i daljeg kvalitetnog podizanja naših oružanih snaga. Te mere Vrhovni štab sprovodio je polazeći od već dotadašnjeg velikog i probojnog borbenog iskustva naše vojske. Do kraja 1942. godine naše oružane snage već su bile prošle veliki i slavni put žestokih i teških borbi i pobeda protiv okupatorsko-kvislinških oružanih snaga. Bez obzira na vanredno velike teškoće, pa i delimične poraze, one su uspešno izdržale surove uslove velikih neprijateljskih ofanzivnih operacija u Srbiji, Crnoj Gori, istočnoj Bosni, na Kozari, u Ljubljanskoj pokrajini i na drugim područjima. Poseban značaj za izvlačenje pouka radi rešavanja niza organizacionih i drugih pitanja vojne izgradnje, imala su iskustva iz borbi u Bosanskoj krajini i zapadnoj Hrvatskoj po planu, pod neposrednim uticajem ili rukovodstvom Vrhovnog štaba. Stečena iskustva, naročito iz operacija u Bosanskoj krajini i Hrvatskoj u leto i jesen 1942. godine, uz istovremeni porast broja i kvaliteta naše vojske, isticali su potrebu daljeg razvoja organizacione strukture, sistema rukovodenja i komandovanja u našim oružanim snagama. Postalo je, naime, neophodno da se uspostavi sklad između broja i kvaliteta oružanih snaga, njihove organizacije, zadataka koji su pred njih postavljeni i na njima dejstva.

Prvog novembra 1942. godine u našoj zemlji već je dejstvovalo 28 partizanskih brigada i već i broj partizanskih odreda i bataljona. Od toga, glavninu naše vojske, koja je dejstvovala s osloncem na oslobođenu teritoriju, sačinjavale su 22 brigade. Već i broj tih brigada postotno je i u ostvarenju u operacijama u Bosanskoj krajini i zapadnoj Hrvatskoj u leto i jesen 1942. godine. Te snage su već u jesen iste godine bile sposobne da istovremeno izvode operacije na dva i više operativnih pravaca. Brigade u Hrvatskoj i u Bosanskoj krajini, kao i u drugim krajevima, bile su sa ostalim partizanskim jedinicama potčinjene štabovima operativnih zona kao vojnoteritorijalnim organizacijama (Operativni štab za Bosansku krajinu, štabovi operativnih zona u Hrvatskoj). Izvođenje operacija, za koje je bilo potrebno sasređivanje po nekoliko brigada iz raznih zona i jednovremeno na nekoliko pravaca, nametalo je potrebu objedinjavanja komandovanja za dve, tri i više brigada. Postojeći sistem organizacije vojnih jedinica i štabova, to se nije moglo ostvariti. Štabovi operativnih zona, tj. teritorijalni štabovi, nisu bili namenjeni, niti organizaciono tako postavljeni da bi mogli komandovati grupama brigada u izvođenju operacija naročito van njihovih zona. Taj problem Vrhovni štab rešavao je na taj način što je, prema potrebi, od dve i više brigada

Karta oslobođene teritorije, objavljena u listu GLAS, organu Jedinственog narodno-oslobodilačkog fronta Srbije, God. I, br. 2-3, novembar 1942. godine

zajedno sa drugim partizanskim jedinicama na odre enom prostoru stvarao privremene grupacije, takozvane operativne grupe, koje je stavljao pod privremeno obrazovanu komandu, odnosno komandu jednog od štabova brigada. Tako, npr. po nare enju Vrhovnog štaba po etkom septembra 1942. godine od 1. proleterske, 10. hercegova ke i 1. dalmatinske brigade obrazovana je operativna grupa pod komandom Štaba 1. proleterske brigade za dejstvo na pravcima koji iz Hercegovine vode ka Duvnu i Livnu, a u oktobru od 5. crnogorske i 10. hercegova ke brigade operativna grupa za dejstvo na pravcu Mlinište — Glamo . Prilikom napada na ve e neprijateljeve garnizone ve i broj brigada stavljan je privremeno pod jednu komandu. Takav slu aj bio je u napadu na Kupres, Bugojno, Jajce, Biha , itd.

Praksa je jasno ukazivala na potrebu stvaranja ve ih jedinica gde e nekoliko brigada biti pod jednom stalnom komandom. Dotadašnju organizaciju trebalo je dalje razviti. Privremene operativne grupe pokazale su se korisnim, ali to nije bilo potpuno rešenje jer su one, naro ito u komandovanju, ispoljavale i nedostatke. Jedan štab brigade nije mogao komandovati operativnom grupom bez štete za komandovanje svojom brigadom, a privremeno formirani štabovi nisu imali potrebnog kontinuiteta u rukovo enju, a i po sastavu nisu bili dovoljno razvijeni. To sve otežavalo je rukovo enje.

Na osnovu plana koji je VS stvorio još po etkom 1942. godine o stvaranju krupnijih jedinica, iskustava i sazrelih uslova, pristupio je po etkom novembra formiranju viših takti ko-operativnih i strategijskih jedinica — divizija i korpusa. Po naredbi Vrhovnog komandanta od 1. novembra formirane su 1. i 2. proleterska udarna divizija. Naredbom Vrhovnog komandanta od 9. novembra formirane su: 3, 4. i 5. divizija. Istovremeno je formiran i 1. bosanski korpus. U sastav 1. bosanskog korpusa ušle su snage koje su se do tada nalazile pod komandom Operativnog štaba za Bosansku krajinu (izuzev 6. isto nobosanske brigade i Bir anskog partizanskog odreda), a Operativni štab postao je štab korpusa.

Prema naredbi Vrhovnog komandanta od 22. novembra obrazovane su: 6, 7. i 8. divizija. Istovremeno je formiran i 1. hrvatski korpus u iji sastdv su ušle navedene divizije i partizanski odredi na teritoriji I operativne zone Hrvatske (Lika, Banija i Kordun). Pretežan deo snaga koje su ušle u sastav ovog korpusa nalazio se pod komandom Štaba I operativne zone Hrvatske, koji je, formiranjem korpusa, prestao da postoji.

Prva, 2. i 3. divizija sa injavale su operativno-strategijsku grupaciju neposredno pot injenu Vrhovnom štabu.

Tako su naše oružane snage krajem novembra 1942. godine imale dva korpusa sa pet divizija, odnosno šesnaest brigada (15 brigada u sastavu divizija i jedna samostalna) i tri samostalne divizije neposredno pot injene Vrhovnom štabu. Osim toga, u to vreme postojale su etiri brigade u Sloveniji, i jedna u Slavoniji. U ostalim delovima naše zemlje (u Srbiji, Crnoj Gori i u Makedoniji) dejstvovali su samo partizanski odredi i bataljoni, jer još nisu bili sazreli uslovi za formiranje brigada. Ukupno je u našoj zemlji bilo krajem novembra: 2 korpusa, 8 divizija, 30 brigada (od kojih 24 u sastavu divizija i 6 samostalnih), 36 par-

tizanskih odreda i ve i broj partizanskih bataljona i eta.² Osim navedenih jedinica, pri vojnopozadinskim organima i organima narodne vlasti nalazio se veliki broj partizanskih straža, a u okupiranim gradovima i duž komunikacija dejstvovao je veliki broj diverzantskih i borbenih grupa, u ijem se sastavu nalazilo na hiljade boraca.

Dva korpusa sa 5 divizija i grupa od 3 divizije VŠ dejstvovali su s osloncem na oslobo enu teritoriju, po zamisli ili pod neposrednim rukovodstvom Vrhovnog štaba. Po broju i kvalitetu predstavljali su osnovnu udarnu snagu naše oružane sile, njenu glavninu, sa oko 30000 naoružanih boraca. Po organizacionoj strukturi i opremljenosti posedovali su sve bitne osobine savremenih jedinica, sa zna ajnim operativno-strategijskim mogućnostima.

Stvaranje prvih divizija i korpusa bio je, posle formiranja brigada, drugi kvalitativni skok u razvoju oružanih snaga naše revolucije. Ako su stvaranjem brigada udareni temelji modernoj vojnoj organizaciji naših oružanih snaga, onda su stvaranjem divizija i korpusa bile jasno određene konture nove vojske, iz koje e u toku rata izrasti naša JA.

Zahvaljuju i velikim koli inama razli itog naoružanja i opreme koje su naše jedinice zaplenile u operacijama i borbama u 1942. godini, u formacijama naše vojske (brigadama, divizijama i korpusima) našli su mesto i po eli sve više da dolaze do izražaja razli iti savremeni rodovi vojske i da se razvijaju službe. Brigade, a naro ito divizije i korpusi, u svojoj osnovi postaju združene formacije. Pored pešadije, kao osnovnog i najbrojnijeg roda, u njihov sastav ulaze jedinice drugih rodova i službi; artiljerijske, inžinjerijske, jedinice veze, tenkovske jedinice, jedinice i ustanove za materijalno snabdevanje, sanitetsko zbrinjavanje itd. Razume se, pri svemu teme jedna od osnovnih karakteristika divizija bila je pokretljivost i manevarska sposobnost na svakom zemljištu, nezavisno od komunikacija, što je bila osnovna osobina brigada.

Formacijski sastav, brojno stanje i naoružanje brigada, divizija i korpusa, kao i svih drugih naših vojnih jedinica bili su razli iti i promenljivi, što je razumljivo s obzirom na karakter popune ljudstvom i naoružanjem i na karakter borbenih dejstava. U proseku su brigade imale 800—1200. a divizije 2500—4000 ljudi. Brigade su u svom sastavu imale 3—6 bataljona, prate u (minobaca ku) etu, minersko (inžinjerijsko) odeljenje ili vod, odeljenje ili vod za vezu. intendanturu i sanitet. Divizije su skoro, po pravilu, bile trojnog sastava, tj. imale su tri brigade, a zatim etu (bateriju) prate ih oru a (artiljerijskih i minobaca a), inžinjerijski Cminerski) vod. vod ili etu za vezu, intendanturu (intendantsku etu), sanitet (divizijska ambulanta ili bolnica) i odeljenje ili vod za obezbe en^e.

Po broiu i vrsti jedinica, ljudstva i naoružanja korpusi su bili još promenljivijeg sastava. Sredinom decembra 1942. godine 1. hrvatski korpus imao ie oko 10000 naoružanih ljudi u sastavu 3 divizije sa 9 brigada, 3 partizanska odreda, korpusnu artiljerijsku bateriju od 100 mm, tenkovsku etu (8 lakih tenkova) i razne prištapske jedinice (za vezu. snabdevanje, sanitet, zaštitu i si.). Ve po etkom januara 1943. godine brojno

² Ovo stanje brzo se menjalo tako da ve krajem decembra 1942. godine imamo 37 brigadi. Podaci su uzeti iz knjiae „Oslobodila ki rat naroda Jugoslavije“, Istorijski institut JNA, 1963, str. 332, 333 i 334.

stanje korpusa bilo je preko 12000 ljudi. Pored pušaka korpus je u naoružanju imao 275 puškomitraljeza, 62 mitraljeza, 20 minobaca a, 10 artiljerijskih oru a i 8 lakih tenkova.

Prvi bosanski korpus imao je 1. januara 1943. godine 8677 boraca. U njegovom sastavu nalazile su se 2 divizije sa 6 brigada, 1 samostalna brigada (6. isto nobosanska), Artiljerijski haubi ki divizion od 100 mm i 7 partizanskih odreda. Od naoružanja korpus je, pored pušaka, imao 328 puškomitraljeza, 41 mitraljez, 26 minobaca a i 15 artiljerijskih oru a.

Operativna grupa Vrhovnog štaba (1, 2. i 3. divizija) bila je po broju i naoružanju ravna korpusu. Pri Vrhovnom štabu obrazovane su samostalne rodovske jedinice (pored ostalog, artiljerijski divizion) prvenstveno namenjene za podršku ove grupe.

Kao što se vidi, glavnina naše vojske krajem 1942. godine, predstavljala je moderno organizovane i relativno dobro naoružane kopnene snage. U to vreme još nije bilo uslova za stvaranje ostala dva vida oružanih snaga ratnog vazduhoplovstva i ratne mornarice. Ipak, snažan razvoj oružanog ustanka u Dalmaciji, koji je u to vreme zahvatio priobalna područja sa ostrvima, omogućio je da se pristupi stvaranju prvih naših mornaričkih jedinica. Tako je odlukom Vrhovnog komandanta od 18. decembra 1942. godine pri Štabu IV operativne zone Hrvatske (za Dalmaciju) obrazovana Sekcija za Ratnu mornaricu, koja je odmah formirala prve jedinice naše ratne mornarice. Ve 28. decembra u Podgori je formirana prva stanica Ratne mornarice od nekoliko naoružanih ribarskih motornih amaca, a 31. decembra izvedena je prva akcija na moru u Bračkom kanalu; tad je zarobljeno šest manjih neprijateljevih brodova. Na taj način, krajem 1942. godine pošlo je za rukom stvaranje novog vida naših oružanih snaga — Ratne mornarice.

Jačanje naših oružanih snaga, širenje slobodne teritorije u Bosanskoj krajini i zapadnoj Hrvatskoj, sa uvršenjem organa narodne vlasti, usloveli su u drugoj polovini 1942. godine potrebu stvaranja novih vojnih organa, organa vojnopozadinskih vlasti, koji bi, u saradnji s organima narodne vlasti, radili na rešavanju raznih vojnih pitanja na slobodnoj teritoriji. Tako su po naredbi Vrhovnog komandanta od septembra 1942. obrazovane na slobodnoj teritoriji komande područja, a u okviru njihovih komandi mesta. Do kraja 1942. godine obrazovano je 14 komandi područja. One su obuhvatale teritoriju jednog ili više srezova, dok su komande mesta, kao izvršni organi komandi područja, obrazovane za veća mesta i manje rejone. Istovremeno, formirane su naoružane partizanske straže pri komandama mesta za obezbeđenje vojnih objekata i ustanova u pozadini, kao i partizanske straže pri narodnooslobodilačkim odborima radi obezbeđenja reda i poretka na oslobođenoj teritoriji. U nadležnost komandi područja i komandi mesta spadali su poslovi oko mobilizacije ljudstva i materijalnih sredstava za jedinice, izgradnja i obezbeđenje vojnih skladišta, radionica, bolnica i drugih sličnih ustanova, obezbeđenje vojnog transporta, mobilizacija ljudstva iz pozadine radi izvođenja raznih vojnih radova, borba protiv špijuna i diverzanata, briga za bezbednost slobodne teritorije, organizacija vojnoobaveštajne službe, vršenje vojnosudske vlasti itd.

Stvaranjem viših vojnih jedinica — divizija i korpusa, kao i obrazovanjem vojnopozadinskih vlasti, naša vojna organizacija u svom usponu

definitivno je prevazišla isključivo partizanski karakter. Partizanske formacije u punom smislu re i ostale su i dalje veoma važan, ali ne više jedini, pa čak ni glavni deo vojne sile naše revolucije. Ta činjenica bila je i zvanično proklamovana po etkom novembra 1942. godine odlukom VS o promeni dotadašnjeg naziva Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije u Narodnooslobodilačku vojsku i partizanski odredi Jugoslavije (NOV i POJ). U skladu s tim, VŠ NOV i DV takođe je promenio naziv u VŠ NOV i POJ.

Proces stvaranja regularnih vojnih jedinica, brigada, a posebno divizija i korpusa, bio je praćen usavršavanjem sistema vojnog rukovođenja i komandovanja, razvojem štabova i komandi u savremena, moderna vojna rukovodstva.³ Tem pitanju VŠ posvetio je krajem 1942. godine veliku pažnju. Do značajnih promena došlo je i u organizaciji VŠ, koji je stvaranjem AVNOJ-a preneo rukovođenje organima narodne vlasti njegovom Izvršnom odboru, tako da su u nadležnosti VŠ ostali oružana sila i vojnopozadinski organi. Reorganizacijom u decembru mesecu po odluci Vrhovnog komandanta aparat Vrhovnog štaba podeljen je na odseke, komisije i sekcije. Stvoreno je sedam odseka i jedna komisija: 1. operativni odsek, sa sekcijom za pripremanje i izvođenje operacija, organizacijsko-mobilizacijskom sekcijom i sekcijom za nastavu i obuku; 2. obaveštajni odsek, sa sekcijom za prikupljanje podataka o neprijatelju i sekcijom za kontrašpijunažu; 3. ekonomski odsek, sa sekcijom za naoružanje i opremu, sekcijom za ishranu i dotur i sekcijom za odeću i obuku; 4. vojnosudski odsek; 5. odsek za vojnopozadinske vlasti; 6. tehnički odsek sa građevinskom, poštansko-telegrafskom, saobraćajnom i industrijskom sekcijom; 7. sanitetski odsek sa referentima za operativnu vojsku, epidemiologiju, bolnice i apoteke i 8. komisija za borbu protiv špijuna i pete kolone. Ovom reorganizacijom VŠ je dobio, zaista, izgled razvijene i savremene Vrhovne komande.

U navedenom pravcu razvijaju se u to vreme i druga naša vojna rukovodstva — glavni štabovi, štabovi korpusa i zona, divizija, pa i brigada. U tim štabovima ustanovljene su funkcije na elniku štaba, operativnog oficira (odseka), a počinju da se uvode i funkcije rukovodilaca rodova i službi: artiljerije, inženjerije, veze itd. U to vreme značajnije se razvila obaveštajna služba.

Za razliku od Vrhovnog štaba, svi ostali naši štabovi imali su od početka komandanta i politkomesara.⁴ Politički komesari zajedno sa komandantima nalazili su se na čelu štabova i odgovarali za borbena dejstva i za ostala pitanja iz života i rada jedinica. Težište rada politkomesara, kao i svih predstavnika KPJ u štabovima, bilo je usmereno na podizanje i u vršenje moralno-političkog stanja razvijanjem politkovaspitnog rada, pravilnih međusobnih odnosa u jedinicama i odnosa prema

³ Za vreme NOR-a za sva naša vojna rukovodstva, po evodete, odomaio se naziv štab (npr. štab bataljona, odreda, brigade, divizije itd.). Naziv komanda bolje bi, verovatno, odgovarao stvarnom sadržaju i sastavu tih rukovodstava u kojima u početku nije bilo razvijenih štabova u savremenom smislu.

⁴ Institucija politkog komesara, po evodete pa zaključno sa glavnim štabovima, uvedena je od početka oružane borbe protiv okupatora i domaćih izdajnika, i ostala je kroz ceo rat, pa i izvesno vreme posle rata.

narodu, tj. u obezbe enju sprovo enja partijske politike u radu štabova i jedinica u celini.

Štabove naših prvih divizija sa injavali su: komandant, politkomesar, na elnik štaba, operativni oficir, obaveštajni oficir, intendant, referent saniteta i sekretar štaba. Sli an je bio i sastav štabova prvih korpusa, s tim što su oni imali ve i broj operativnih, obaveštajnih i drugih oficira. U štabovima brigada koji su približno imali isti sastav kao i štabovi divizija, postojala je još od njihovog nastajanja i funkcija zamenika politkomesara kao rukovodioca partijske organizacije u brigadi.

Pojava korpusa, divizija i njihovih štabova unela je kvalitetno nove elemente u sistem vojnog rukovo enja. Me utim, sistem viših vojno-politi kih rukovodstava nije se time zna ajnije promenio. Glavni štabovi, obrazovani za rukovo enje oružanom borbom u pojedinim pokrajinama i oblastima (na nacionalnoj osnovi), imali su i dalje iste funkcije. Oni su, po opštim strategijsko-politi kim koncepcijama Vrhovnog štaba, organizovali, usmeravali i rukovodili borbenim dejstvima svih snaga NOV i POJ na svojim teritorijama. Teritorija nekih glavnih štabova, kao Hrvatske i Slovenije, u toku 1942. godine bila je u vojnom pogledu podeljena na operativne zone. Glavni štabovi i štabovi ?operativnih zona stalno su se nalazili na svojim teritorijama, ime je bila obezbe ena neprekidnost oružane borbe i rukovo enja borbom u svim krajevima naše zemlje. Štabovi operativnih zona, na ijim su teritorijama formirani korpusi, prestali su da postoje (npr., Stab I operativne zone Hrvatske i Operativni štab za Bosansku krajinu krajem 1942. godine), s tim što su korpusi zadržali i vojnoteritorijalne funkcije. U stvari, radi se o tome da je razvoj oružane borbe i sistema narodne vlasti na teritoriji pomenutih zona dostigao stepen na kojem je težište rada njihovih štabova prestalo da bude organizovanje i razvijanje oružanog ustanka. Sada je, naime, osnovno bilo rukovo enje operacijama i vojnopozadinskim organima. Pod komandom štabova korpusa bili su, pored divizija, i partizanski odredi, komande podru ja i komande mesta. Prema tome, prvi naši korpusi nisu bili, o igledno, kao celina pokretni, kao što su to bile divizije i brigade, ali oni nisu bili ni vojnoteritorijalne organizacije kao što su bile operativne zone. Oni su predstavljali viši tip vojne organizacije od operativnih zona u prvom redu po sastavu, tj. po kvalitetu podru nih jedinica i po sadržaju rukovodila kih i komandnih funkcija. Takvi korpusi posta e ubrzo jake pokretne i manevarske grupacije i u tom smislu predstavlja e prelazni oblik od operativno-teritorijalnih ka potpuno savremenim manevarskim operativno-strategijskim formacijama naše vojske.

Rukovo enje i komandovanje Vrhovnog štaba vojnim jedinicama i pot injenim štabovima bilo je veoma elasti no i specifi no, što je proizilazilo i iz specifi nih uslova u kojima su se izgra ivale naše oružane snage. Kao što je ve re eno, Vrhovni štab posle dolaska u Bosansku krajinu, imao je pod neposrednom komandom Grupu proleterskih i udarnih brigada. Kasnije, stvaranjem divizija i korpusa, Vrhovni štab je zadržao pod neposrednom komandom 1. 2. i 3. diviziju, koje su predstavljale snažnu operativno-strategijsku grupaciju, kasnije nazvanu Glavna operativna grupa. Vrhovni štab je neposredno rukovodio dejstvima divizija grupe. Pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba nalazio se i 1. bosanski korpus, dok je 1. hrvatski korpus bio neposredno pot injen

Glavnom štabu Hrvatske. Svim ostalim snagama u zemlji rukovodio je Vrhovni štab preko glavnih štabova. Međutim, zavisno od uslova, Vrhovni štab je, po potrebi, stavljao privremeno pod svoju neposrednu komandu ne samo 1. hrvatski korpus nego i pojedine divizije, pa čak i brigade, postavljao im zadatke i izdavao naredjenja. Takva praksa u rukovodstvu bila je, naravno, u skladu sa savremenim naletom o nadležnosti više komande da ulazi u nadležnost potčinjenih kad god je to u interesu celine. Na operativno-strategijskom prostoru zapadne Bosne i Hrvatske, gde su se dejstva razvijala po zamisli i pod neposrednim uticajem Vrhovnog štaba, takva praksa pokazala se veoma korisnom. Osim toga, Vrhovni štab je u pojedinim konkretnim situacijama izdavao opšta, javna naredjenja, preko radio-stanica ili pismeno, koja su važila za sve štabove, komande i jedinice. Obično su takva naredjenja izdavana radi pojačavanja ofanzivnih dejstava naših snaga u celoj zemlji, da bi se olakšala dejstva glavnih snaga i si.

Na istim principima zasnivalo se komandovanje i drugih naših štabova. Može se reći da je u našim oružanim snagama u celini primenjivan pretežno decentralizovani sistem, a u odnosu na glavninu NOV i POJ kombinacija centralizovanog i decentralizovanog komandovanja, pri čemu je, zavisno od konkretnih uslova, dolazio do veće ili manje izražaja ovaj ili onaj princip. U svim sluajevima jedna od osnovnih karakteristika rukovodjenja i komandovanja u oružanim snagama od početka oružanog ustanka pa kroz ceo oslobodilački rat bila je inicijativa svih štabova i starešina da u izvršavanju dobijenih zadataka dejstvuju prema konkretnoj situaciji. Borba protiv krutosti i šablona, a podsticanje i razvijanje stvaralštva, smele inicijative u okviru zamisli više komande, prožimala je rad svih komandi i starešina, partijskih organizacija i jedinica.

Sa razvojem i usavršavanjem naše vojne organizacije i sistema vojnog rukovodjenja i komandovanja, razvijala se i u vršila partijska organizacija i njena rukovodeća organizaciono-politička uloga u jedinicama. Partijska organizacija uticala je odlučujuće na rešavanje svih pitanja moralno-političkog stanja, discipline, borbene sposobnosti, odnosa prema narodu itd.

Kao podrška partijskoj organizaciji, veoma važnu ulogu u podizanju borbenog i moralno-političkog stanja u našim jedinicama imala je skopska organizacija.

Partijske organizacije bavile su se, praktično, svim pitanjima života i rada jedinica. One su zajedno s organizacijama SKOJ-a obezbeđivale da sve naše taktičke jedinice (čete, bataljoni i brigade) žive i bore se kao jedinstveni kolektivi, da svi borci i starešine svesno i samopregorno izvršavaju i najteže zadatke. Tako su, npr., na partijskim sastancima rešavana pitanja pripreme boraca i starešina za svaki borbeni zadatak, i analizirana su iskustva iz proteklih borbi. Partijske organizacije zajedno sa starešinama organizovale su po četama ili bataljonima konferencije na kojima su zajednički razmotrena iskustva, kritički iznošene pozitivne i negativne pojave i donošeni stavovi za budućnost i rad. Kritika i samokritika bile su snažno oružje za unapređivanje rada ne samo u okviru partijskih organizacija nego i boračkog i starešinskog sastava. •

Partijske organizacije u brigadama bile su nosioci ideološko-političkog i kulturno-prosvetnog rada kako u jedinicama, tako i u narodu, svuda

gde su brigade dejstvovala ili boravile. Taj rad bio je neprekidno u centru pažnje i skojevskih organizacija. Od ideološko-političkih pitanja koja su starešine i borci prorađivali na sastancima, bila su pitanja linije KPJ u oslobodilačkom ratu. Bez obzira na teške ratne uslove, partijske i skojevske organizacije sistematski su razvijale i kulturno-prosvetni rad. S obzirom na opštu zaostalost boraca, pa i starešinskog sastava, taj rad imao je izvanredno veliki značaj. Opismenjivanje velikog broja boraca koji su svakodnevno pristizali u brigade bio je preduslov njihovog vojnog i političkog uzdizanja. Za neposredno organizovanje i sprovođenje kulturno-prosvetnog rada u četama i bataljonima organizovani su kulturno-prosvetni odbori, u kojima su radili najobrazovaniji borci i starešine.

Za političko-ideološki i kulturno-prosvetni rad veliki značaj imala je naša štampa. U jedinicama je organizovana planska raspodela i prorada štampe. Pri štabovima viših jedinica obrazovani su agitaciono-propagandni organi (odseci), koji su se bavili izdavanjem raznih političko-propagandnih materijala. U štabovima brigada su, npr., svakodnevno štampane radio-vesti koje su borcima prenosili politički rukovodioci u vidu dnevnih informacija. Divizije, brigade, pa čak i bataljoni, jednom ili dvaput mesečno, izdavali su svoje listove u kojima se pisalo o najvažnijim događajima iz njihovih dejstava, života i rada u jedinicama. U partijskim organizacijama, kao i sa celim sastavom, proučavani su redovno najvažniji lanci iz lista „Borba“, zatim lanci organa CK KPJ „Proleter“, Biltena VS itd.

VIDOVI I OBLICI DEJSTVA NOV I POJ

Brojno i kvalitativno jačanje naših oružanih snaga, odnosno podizanje njihove organizacije na viši stepen u toku 1942. godine uticali su na dalji razvoj načina i metoda borbenih dejstava naročito njihove glavnine, kao što su i obrnuto iskustva u vođenju borbenih dejstava uticala na promene u vojnoj organizaciji. Već pojavom brigade nastala je operacija kao kvalitativno nova forma borbenih dejstava kroz koje je naše vojno-političko rukovodstvo neposredno izvršavalo strategijske zadatke. Istina, ne bi se moglo reći da i ranije, u toku 1941. godine, partizanski odredi nisu izvodili operacije. Međutim, te operacije, prvo, nisu bile stalna forma borbenih dejstava, naše vojske i, drugo, po organizovanosti, manevru i drugim obeležjima nisu predstavljale savremeni tip operacija. One su, naime, predstavljale uglavnom skup samostalnih borbenih dejstava više partizanskih odreda na veći ili manjoj prostoriji, objedinjenih jedinstvenom zamisli, ili, u najboljem slučaju, zajedničku u akciju više odreda na objekt (neprijateljev garnizon), na koji su inače dejstva tih odreda bila usmerena.

Operacije koje izvode prve naše brigade u istočnoj Bosni, a naročito grupacije od više brigada u Bosanskoj krajini i Hrvatskoj, predstavljaju, bez obzira na izrazite specifičnosti, savremeni tip operacija. Grupa brigada pri VS, krajiške i hrvatske brigade u sadejstvu s partizanskim odredima izvodile su u jesen 1942. godine organizovana i planska dejstva jakim snagama sasrećnim na jednom ili nekoliko pravaca sa dubokim prodorima i manevrima. U tim dejstvima imamo zastupljene sve bitne elemente savremenih operacija. Stvaranjem divizija i korpusa operacije su se, kao

viši oblik oružane borbe, samo još više razvile i u vrstile. Partizanska dejstva bila su prevazi ena. To, me utim, ne zna i da je njihov zna aj prestao. Naprotiv, u datim uslovima partizanski oblici ne samo što su ostali nego su i dalje igrali veoma važnu ulogu. Naše oružane snage bile su i ostale brojno, a naro ito tehni ki, izrazito slabije od oružanih snaga okupatora i doma ih izdajnika. Stvaranjem regularnih jedinica, to stanje se nije bitnije promenilo. Otuda su partizanski oblici i metodi borbenih dejstava izraziti i u najsloženijim operacijama naših glavnih snaga. Pun zna aj sa uvao je jedan od osnovnih principa našeg rata — tu i i slabiti neprijatelja svuda gde je mogu no, gde su realni izgledi na pobeđu makar i manjeg obima, uz istovremeno uvanje sopstvenih snaga, koriste i se najpogodnijim formama vojne organizacije i metodama borbe u najužoj vezi sa drugim našim, u prvom redu, moralno-politi kim preimu stvima. Taj princip, dakle, važio je i za dejstva glavnine naših snaga koju su sa injavale savremene, regularne jedinice — brigade, divizije i korpusi. Bez obzira na njihovu poraslu borbenu mo , one nisu primenjivale kruta frontalna odbrambena ili napadna dejstva, jer bi to zna ilo njihovo izlaganje velikim gubicima pod udarom tehni ki nadmo nijeg neprijatelja. Osnovna karakteristika operacija i bojeva koje su izvodile, bila je kombinacija partizanskih i frontalnih dejstava, široka primena iznenadnih pokreta i manevara i dominiraju e mesto aktivnih, tj. ofanzivnih dejstava. „Taktika ratovanja naše narodne vojske” — pisao je Vrhovni komandant, drug Tito, novembra 1942. godine: ... „**apsolutno mora biti kombinovana sa našom dosadašnjom partizanskom taktikom. To zna i da se moramo uvati krutih frontova i izbegavati ih, da moramo izbegavati da nam neprijatelj svojom taktikom nametne odbranu pomo u duga kih i rasplnutih frontova, za epljavanja rupa itd. Naprotiv, u našoj narodnoj vojsci mora vladati isklju ivo ofanzivni duh, ne samo kad smo u ofanzivi, ve i u defanzivi...**”⁵ Jedna o specifi nosti borbenih dejstava naših snaga bila je u tome što nije bilo oštre granice izme u napada i odbrane kao osnovnih vidova dejstva. Skoro po pravilu naše jedinice rešavale su i odbrambene zadatke, ofanzivnim, tj. i napadnim dejstvima. Na primer kada su dobile zadatak da na odre enom pravcu spre e upad ili prodor neprijatelja na oslobo enu teritoriju, naše jedinice su pokretnom odbranom dela snaga sa fronta zadržavale neprijatelja, a glavnim snagama težile da se brzim manevrom zabace na bok ili u pozadinu, i da napadom razbiju neprijatelja ili da ga primoraju da odustane od napada. No u, kada bi neprijatelj prelazio u odbranu, naše jedinice prelazile su svim snagama u protivnapad. Takva su, npr., bila dejstva grupe naših brigada u razbijanju pokušaja nema kih i ustaškodomobranskih snaga da u sadejstvu sa etnicima prodru dolinom Vrbasa preko Jajca i Mrkonji -Grada u dubinu slobodne teritorije. U izuzetnim slu ajevima, naro ito pri obezbe enju neke operacije glavnih snaga od neprijateljeve intervencije s odre enog pravca, pojedine naše jedinice prihvatale su privremeno upornu odbranu. Me utim, i tada su one u odlu uju em momentu prelazile u protivnapad s primenom obuhvata, obilaska, ubacivanja u neprijateljev raspored i si.

Oslobo ene teritorije, s obzirom na njihov politiki i opšti zna aj..” morali smo braniti i mi smo ih branili. Me utim, to smo inili samo u

⁵ Tito, Govori i lanci, I knj., Naprijed, Zagreb, 1959, str. 105.

okviru na elu da ne smemo dozvoliti da nam neprijatelj nametne uporna frontalna dejstva u uslovima naše brojne, a posebno tehni ke inferiornosti.

Pri pripremanju i planiranju napadnih dejstava štabovi naših jedinica vodili su ra una da se što je mogu no više parališu neprijateljeva, uglavnom, tehni ka preimu stva, a istovremeno do u do izražaja naše, u prvom redu, moralno-politi ke prednosti, zatim iznena enje, inicijativa, pokretljivost, bolje poznavanje i koriš enje zemljišta itd. Napad je, skoro po pravilu po injao no u, kada je rešavan najvažniji i najteži deo zadatka. Danju se napadu pristupalo samo na pokrivenom zemljištu ili pri slaboj vidljivosti. U svim slu ajevima težište napada bilo je usmeravano na najslabije delove u neprijateljevom rasporedu, a kad god su postojale mogu -nosti, ubacivan je deo snaga u neprijateljev raspored, primenjivani su obuhvatni, obilasci i si. Napadne operacije ve ih razmera naj eš e su po i-njale iznenadnim no nim napadom glavnih snaga napadne grupacije na najvažniji garnizon u operacijskoj zoni (pravcu). Posle toga usledilo je gonjenje ostataka neprijatelja i razbijanje niza manjih neprijateljevih uporišta u toj zoni. Pomo nim snagama obezbe ivane su glavne snage od intervencije protivnika iz drugih garnizona, odnosno pravaca.

Može se re i da su iznenadni smeli no ni napadi i prodori u neprijateljevu pozadinu, na krila i bokove radi razbijanja njegovih snaga, rušenja komunikacija i veza bili dominiraju i oblici dejstva svih naših jedinica od eta do divizija, pa i ja ih grupacija. Pri tome su naše oružane snage u celini (prema tome i njihova glavnina sastavljena od regularnih jedinica) primenjivale najraznovrsnije forme borbe, po ev od veoma složenih, krupnih strategijskih operacija pa do zaseda i diverzija.

Po strategijskom planu Vrhovnog štaba glavnina naše oružane sile razvila je kajem 1942. godine, sa osloncem na veliku i dobro organizovanu oslob enu teritoriju, zamašna ofanzivna dejstva u tri osnovna pravca: u srednjoj Bosni, u severnoj Dalmaciji i u dolinama r. Une i Sane. Cilj tih dejstava bio je dalje proširivanje slobodne teritorije i prenošenje, odnosno razvijanje i ja anje oružane borbe u onim podru jima gde su snage oružanog ustanka bile još nedovoljno razvijene.

Tako su, po odluci Vrhovnog komandanta, 1. i 3. divizije, posle uspešnog dejstva na prostoru Jajce—Mrkonji -Grad—Sitnica u novembru mesecu, kad su po drugi put oslobodile pomenuta mesta, izvršile po etkom decembra predor u srednju Bosnu. Njihov zadatak je bio da razbiju ustaško-domobranske i etni ke snage i ponovno rasplamsaju oružani ustanak u ovom kraju, zatim da u dolini r. Bosne napadaju neprijateljeva uporišta, ruše komunikacije, povezuju se sa našim snagama u isto noj Bosni i time stvaraju preduslove za kasnija dejstva ka Srbiji. Sve do po etka etvrte neprijateljeve ofanzive, po etkom 1943. godine te divizije su s velikim uspehom izvršavale postavljene zadatak.

Druga divizija upu ena je na prostor severne Dalmacije da zajedno sa jedinicama IV operativne zone (Dalmacije) dejstvuje na teritoriji izme u Knina, Drniša i Vrlike, a zatim da prenese dejstva na jugozapadnu Bosnu i prema Hercegovini. Krajem novembra ona je u sadejstvu sa 3. dalmatinskom brigadom likvidirala niz neprijateljevih uporišta u dolini r. Cetine (od Vrlike do Sinjskog polja), a po etkom decembra prenela je dejstva u rejon Livna, Duvna, Sujice i ka Imotskom. Uspeši ove divi-

zije, u sadejstvu sa dalmatinskim jedinicama na pomenutom prostoru, imali su jak uticaj na politiku raspoloženje naroda u Hercegovini, kao i na dalje razvijanje oružanog ustanka u Dalmaciji.

Prvi bosanski i 1. hrvatski korpus angažovani su u dolinama r. Une i Sane, u severozapadnoj Lici i na severu ka dolini r. Save — prema Karlovcu, Petrinji i Sunji.

U drugoj polovini novembra 1942. godine snage 1. bosanskog korpusa uspele su da ovladaju jakim neprijateljevim položajima na liniji: s. aplje—Kamengrad—Ljubija—Suha a. Napadi na Ljubiju i Bosanski Novi, krajem novembra, a zatim na Sanski Most, polovinom decembra, nisu urodili uspehom i pored postignutih rezultata u uništavanju neprijatelja. Neprijatelj je ta mesta branio jakim snagama. Posle toga, snage 1. bosanskog korpusa nastavile su dejstva na komunikacijama Banja Luka—Prijevor—Bosanski Novi i Banja Luka—Bosanska Gradiška, kao i na prostoru izme u r. Vrbasa i Sane. U toku tih dejstava uništeno je niz manjih neprijateljevih uporišta i zaplenjene su znatne količine ratnog materijala.

Istovremeno sa napadom snaga 1. bosanskog korpusa na Bosanski Novi, glavne snage 1. hrvatskog korpusa napadale su Dvor na Uni, ali ga nisu oslobodile. Posle toga snage ovog korpusa razvile su ofanzivna dejstva na komunikacijama: Beograd—Zagreb, Sisak—Sunja—Kostajnica, Karlovac—Vrhovine—Knin, u rejonu Karlovac, Petrinja, severozapadna Lika itd. U toku tih dejstava postignuti su tako i značajni vojni i vojno-politički uspesi. Neuspesi snaga 1. bosanskog i 1. hrvatskog korpusa u napadu na veća neprijateljeva uporišta posledica su, u prvom redu, pomanjkanja težeg naoružanja u našim jedinicama.

Istovremeno su jedinice NOV i POJ u susednim područjima razvile snažna ofanzivna dejstva sadejstvujući i glavnini naših snaga. U Slavoniji se narodni ustanak brzo razvio i krajem decembra formirana je 4. slavonska divizija sa 3 brigade. U Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru takođe su u istom mesecu formirane 2 brigade, zatim u Zumberku, Sloveniji, i isto noj Bosni itd.

Za mesec dana ofanzivnih dejstava (od sredine decembra 1942. do sredine januara 1943. godine) naše glavne snage na teritoriji Bosne i Hrvatske zarobile su, prema nepotpunim podacima, oko 4500 vojnika i zaplenile, pored ostalog, oko 5000 pušaka, 223 mitraljeza i puškomitraljeza, 21 artiljerijsko oružje i 36 minobacača.⁶

Razvoj ofanzivnih dejstava naših glavnih snaga osloncem na oslobodenu teritoriju i jedinica NOV i POJ susednih područja po strategijskom planu Vrhovnog štaba, bio je, istovremeno, i najbolji način ne samo za proširenje slobodne teritorije nego i za njenu odbranu. Treba naglasiti da je Vrhovni komandant neprekidno sprovodio ideju da se dejstva naših oružanih snaga prenose na što širu teritoriju, da se aktivnim dejstvima na širokom prostoru razvuku i vežu što jače neprijateljeve snage, što je, istovremeno, bio preduslov za iznenadne koncentracije jakih snaga radi izvođenja napadnih operacija kojima su rešavani najvažniji operativno-strategijski zadaci. U tom smislu i stvaranje velike slobodne teritorije u jesen 1942. godine nije bio samo rezultat operacija glavnine naše vojske

⁶ Uro Kladarin: „Slom četvrte i pete okupatorsko-kvislinške ofanzive“, Kultura, Zagreb, 1956, str. 42.

u zapadnim rejonima Bosne i Hrvatske. Veoma važnu ulogu odigrale su i naše jedinice u Hrvatskoj, Bosni i Sloveniji. Bez obzira na stagnaciju oružane borbe u Srbiji, Crnoj Gori i Makedoniji, partizanski odredi i grupe, koji tamo nisu prestajali da postoje, dali su, tako e, odre en doprinos uspehu glavnine naše vojske. Iako malobrojni, oni su predstavljali potencijalnu snagu, zbog ega su okupator i njegove sluge bili prinu eni da u ovim krajevima drže jake snage. To je doprinelo razvla enju okupatorsko-kvislinških snaga i ometalo neprijatelja da za kra e vreme prikupi dovoljno jake snage radi izvo enja zamašnjih operacija protiv glavnine NOV i slobodne teritorije.

Iako su po opštem brojnom odnosu, a naro ito po odnosu u tehnici i naoružanju, okupatorsko-kvislinške snage na elom jugoslovenskom ratištu bile višestruko nadmo nije, krajem 1942. godine, na velikom prostoru Bosne i Hrvatske, stvorena je situacija u kojoj je ta njihova nadmo nost bila paralisana. Naime, raspoloživim snagama neposredno oko oslobo ene teritorije neprijatelj nije bio sposoban za ve a ofanzivna dejstva. Te njegove snage potpuno su izgubile inicijativu, naterane na pasivnost i na odbranu dobro utvr enih ve ih uporišta i održavanje najvažnijih komunikacija.

Za izvo enje velikih napadnih operacija protiv glavnine vojske, okupator je morao da se relativno dugo i vrlo ozbiljno priprema. On je bio prinu en da dovla i nove snage iz drugih krajeva naše zemlje, kao i iz ostalih okupiranih zemalja, da bi krajem januara 1943. godine preduzeo veliku, tzv. etvrtu ofanzivu protiv glavnine NOV i POJ.

O UZDIZANJU I ŠKOLOVANJU KADROVA NOV I POJ

Iz brojnog i kvalitetnog narastanja naše vojske i žestokih borbi koje je ona vodila, izrastali su iz redova najhrabrijih i najспособnijih boraca (radnika, seljaka i intelektualaca) njeni vojni i vojno-politi ki kadrovi. Borbeno iskustvo, hrabrost i talent bili su osnovni elementi na kojima se stvarao kriterijum u odabiranju i uzdizanju naših vojnih starešina. Me utim, u novonastalim uslovima tokom druge polovine 1942. godine, naro ito stvaranjem krupnih združenih jedinica i izvo enjem sve složenijih borbenih dejstava, pred starešine naše vojske postavljali su se sve teži i komplikovaniji zadaci. Uspešno rukovo enje i komandovanje zahtevali su — pored iskustva, hrabrosti i talenta — i sve ve a vojnoteorijska znanja. Radi toga, Vrhovni štab, glavni štabovi, operativni štabovi i si., posve uju ovom pitanju sve više pažnje. Vrhovni štab i drugi viši štabovi izdaju 1942. godine niz uputstava iji je cilj bio da se starešine naše vojske upoznaju sa nekim osnovnim principima i uopštenim iskustvima u izvo enju savremenih borbenih dejstava. Tako je Vrhovni štab u toku 1942. godine izdao uputstva: partizansko ratovanje, uputstvo za odbranu od bornih kola, napad na naseljeno mesto, bojni otrovi i njihova podela i dr. Osim toga, VŠ je u direktivama i nare enjima pot injenim štabovima ukazivao na pozitivna i negativna iskustva iz borbi naših jedinica i, na taj na in, podstrekavao i pomagao stru no osposobljavanje štabova i starešina naših jedinica. Štabovi brigada i divizija, kao i viši štabovi, organizovali su, zavisno od mogu nosti i potrebe (obi no pre i posle ve ih bor-

benih dejstava), savetovanja i konferencije na kojima su analizirana dotadašnja borbena iskustva i izvlaeni zaklju ci za budu i rad. Pojedini viši štabovi organizovali su kra e vojne kurseve za starešine, a Glavni štab Hrvatske formirao je Partizansku oficirsku školu još po etkom 1942. godine.

Polaze i od velikog zna aja vojnog osposobljavanja starešina, a imaju i u vidu relativno povoljne uslove nastale krajem 1942. godine, Vrhovni komandant izdao je 4. novembra naredbu za formiranje Vojne škole Vrhovnog štaba NOV i POJ. Škola je formirana od Partizanske oficirske škole Glavnog štaba Hrvatske u D. Lapcu. Zadatak škole bio je usavršavanje komandnog kadra u izu avanju osnovnih vojnoteorijskih pitanja s težištem u izu avanju i uopštavanju dotada ste enog borbenog iskustva naše vojske. U školi su starešine i izgra ivale jedinstvene poglede na karakter, zadatake, na ine i metode vo enja oružane borbe. Škola je, prema tome, znatno doprinosila razradi i usvajanju jedinstvene ratne doktrine i razvoju ratne veštine NOV i POJ. Ona je imala niži i viši kurs za vojne starešine od komandanta divizije do komandira voda. Radila je u Biha u od po etka decembra 1942. godine do 20. januara 1943. godine, tj. do po etka etvrte neprijateljeve ofanzive. Slušaoci su u školi izu avali ove predmete: taktiku, ratnu službu, fortifikaciju, itanje karata, naoružanje, službu veze, političko vaspitanje, stražarsku službu i administraciju.

U ovom periodu uvedene su i oznake za sve starešine naših jedinica, što je bilo zna ajno za pravilan razvoj starešinskih odnosa i u vršenje discipline.

MOBILIZACIJA I SNABDEVANJE NOV i POJ

Mobilizacija boraca sprovo ena je od po etka oružanog ustanka na principu potpune dobrovoljnosti. Proces mobilizacije u NOV i POJ, uopšte uzev, tekao je paralelno sa razvojem i ja anjem narodnooslobodila kog pokreta i bio je specifi an skoro za svaku oblast i kraj. Za neke krajeve bile su u tom pogledu karakteristi ne nagle plime i oseke, a za druge postepenost i neprekidan, brži ili sporiji uspon.

Uspesi naše vojske neprekidno su pokretali sve ve i broj radnika, seljaka i pripadnika drugih društvenih slojeva da stupaju u naše jedinice. Tokom 1942. godine ostvaren je masovni priliv u našu vojsku, naročito stanovnika u ustani kim krajevima Bosne i Hrvatske: u Bosanskoj krajini, Liki, Kordunu, Baniji, Dalmaciji, Hrvatskom primorju, Slavoniji i Zumberku, a tako e i u nekim delovima Slovenije. Stvaranjem NOV i velike oslobo ene teritorije u Bosni i Hrvatskoj, s izgra enim sistemom organa vojnopozadinske vlasti, kao i društveno-politi kih organizacija, naročito posle Prvog zasedanja AVNOJ-a, još više su pove ane mogu nosti mobilizacije. U novooslobo enim podru jima, naročito u Bosanskoj krajini, od posebnog zna aja bila je mobilizacija hrvatskog i muslimanskog stanovništva (podru je Cazinske krajine, rejon Jajca, G. Vakufa, Livna itd.). Oslobo enjem ovih podru ja stvoreni su uslovi da se mase ovog stanovništva, koje su bile pod jakim uticajem neprijateljeve propagande, mobilišu u naše jedinice. Do po etka etvrte neprijateljeve ofanzive postignuti su vidni rezultati. Na stotine novih boraca, Muslimana i Hrvata, stupilo je

u NOV i POJ, a proces političkog opredeljivanja masa za narodnooslobodilački pokret po eo se ubrzano razvijati. U Bihaću i Cazinu, iz mesta i sela u njihovoj neposrednoj okolini, formirane su, npr., dve čete od po preko 100 boraca, koje su ušle u sastav novoformirane 8. krajiške brigade, u kojoj su polovinu boraca činili Muslimani i Hrvati sa područja Bihaća i Cazina. Ovim uspesima mnogo je doprinelo i razbijanje etnika i njihovog uticaja na srpsko stanovništvo u pojedinim rejonima Bosanske krajine. Na taj način, u zapadnoj Bosni, gde je okupator uz pomoć domaćih izdajnika nastojao da raspri bratoubilačku borbu između Srba, Hrvata i Muslimana, kroz zajedničku oružanu borbu razvijano je i izvršavano bratstvo i jedinstvo.

Pod uticajem naših vojno-političkih uspeha došlo je do ubrzanja procesa odvajanja hrvatskih masa ispod uticaja ustaških i reakcionarnih krugova HSS u Hrvatskoj. To je doprinelo narastanju NOV i POJ u svim područjima Hrvatske.

U vršenju političkih organizacija, kao i podizanje političke svesti naroda, stvorili su uslove da se na slobodnoj teritoriji delimično sprovede mobilizacija i na osnovu vojne obaveze. Ovaj princip, naravno, sproveden je samo onda kad to nije imalo negativnih političkih posledica, i to, uglavnom, u ustaničkim rejonima u kojima se takva mobilizacija već smatrala normalnom.

U naše jedinice, u ogromnoj većini, stupali su omladinci i omladinke. Mnogi od njih nisu imali ni osnovnih znanja i iskustva u rukovanju oružjem. Problem njihove obuke pretežno je rešavan u jedinicama u predasimama između u borbi. Osim toga, organi narodne i vojnopozadinske vlasti organizovali su, uz pomoć partijskih i skojevskih organizacija, kad god je to bilo moguće, omladinske vojnopolitičke kurseve, na kojima su omladinci i omladinke, pre stupanja u brigade i odrede, upoznavani s osnovnim vojnim znanjima i sa karakterom i ciljevima NOR-a. Takav kurs je radio u Podgrme u skoro cele 1942. godine, a krajem iste godine takvi kursevi formirani su u Bihaću, Cazinu i u drugim mestima slobodne teritorije.

Veoma veliku ulogu u mobilizaciji, obuci i, uopšte, u pripremi novih boraca za brigade odigrali su partizanski odredi. Kao teritorijalne vojne jedinice oni su, sistematski, tako reći i svakodnevno, mobilisali nove borce. Tu su borci sticali osnovna vojna i politička znanja, prekaljivali se u malim dejstvima, a zatim odatle odlazili u brigade. Naravno, isto tako ja i odredi prerastali su u brigade, a na njihovo mesto, zavisno od potrebe, stvarani su novi manji odredi.

Izvanredno porasle mobilizacijske mogućnosti u vezi sa stvaranjem oslobođene teritorije i dejstvima glavnih naših snaga obezbeđivale su stvaranje novih partizanskih odreda i brigada i neprekidnu popunu gubitaka. Novim borcima sa slobodne teritorije popunjavane su ne samo jedinice koje su stvorene na njoj, nego i Operativna grupa Vrhovnog štaba. Tako, npr., samo iz Dalmacije upućeno je u drugoj polovini 1942. godine oko 2000 novih boraca u proleterske i udarne brigade pri VS.

Snabdevanje naših oružanih snaga poivalo je od početka ustanka na dva osnovna izvora: od naroda, preko narodnooslobodilačkih odbora, i iz ratnog plena. Tako je osnovni i skoro jedini izvor snabdevanja naoružanjem i ratnom opremom bio ratni plen. Ova činjenica imala je uticaja

i na planiranje pojedinih operacija naše vojske. Tako, npr., u svojoj direkтиви Operativnom štabu za Bosansku krajinu od 30. avgusta za napad na Jajce, Vrhovni komandant, ukazuju i na značaj ovog napada, isti e u prvom redu da bi se oslobodjenjem Jajca došlo do bogatog plena u ratnom materijalu i do fabrike: ... „**u kojoj bismo mogli izrađivati municiju**“...

Snabdevanje hranom, odećom i opremom obezbeđivano je veći delom preko narodnih i vojnopozadinskih vlasti. Kako su potrebe u tome naglo narasle u drugoj polovini 1942. godine, snabdevanje je trebalo rešavati organizovano i planski. To pitanje regulisao je VS naredbom od 13. septembra o formiranju Ekonomskog odseka. Po toj naredbi snabdevanje naše vojske regulisano je na ovaj način: pri narodnooslobodilačkim odborima formirani su narodnooslobodilački fondovi od dobrovoljnih priloga prikupljenih od naroda, od konfiskovane imovine narodnih neprijatelja na osnovu odluke vojnopozadinskih organa i narodnih sudova, rekvizicijom viškova od imućnijih stanovnika i organizovanjem radionica za odeću, opremu i drugu opremu. Pomenuti oblici snabdevanja organizovani su i sprovedeni preko narodnooslobodilačkih odbora i vojnopozadinskih vlasti na koje su se intendantski organi jedinica oslanjali i preko kojih su trebali materijalna sredstva. U nizu slučajeva intendantski organi, naročito tamo gde nisu postojale vojnopozadinske vlasti i gde narodnooslobodilački odbori nisu bili u vršeni, neposredno su prikupljali materijalna sredstva za potrebe jedinica, u duhu naređenja VS.

Stvaranje krupnih jedinica naše vojske, porast njenog broja i relativna prikupljenost glavnine naše oružane sile na oslobođenoj teritoriji, odnosno na njenoj periferiji, zahtevali su velike napore od naroda slobodne teritorije u obezbeđenju snabdevanja brojnih vojnih jedinica. Problem snabdevanja glavnine naše vojske uspešno je rešavan zahvaljujući i solidno organizovanoj slobodnoj teritoriji. Celokupna aktivnost organa narodne vlasti, masovnih društveno-političkih organizacija i vojnopozadinskih vlasti bila je usmerena, u prvom redu, na zadovoljenje materijalnih potreba vojske. U odlukama Prvog zasjedanja AVNOJ-a, u diskusiji delegata itd. jasno je izražena rešenost da se celokupni privredni i društveno-politički život slobodne teritorije podredi naporima mobilizacije ljudstva i materijalnih sredstava za NOV i POJ. Vojnopozadinski organi, u saradnji s organima narodne vlasti i uz puno angažovanje partijskih i drugih društveno-političkih organizacija, organizovali su i izgradili na slobodnoj teritoriji više objekata i ustanova za obezbeđenje i sanitetsko zbrinjavanje vojske, veliki broj skladišta hrane i drugog materijala, radionica, bolnica itd.

Spremnost i požrtvovanje naroda na slobodnoj teritoriji u rešavanju zadataka materijalnog obezbeđenja vojske i postignuti rezultati manifestovali su vrstu povezanost naroda i vojske, i jasno pokazivali da su narod na slobodnoj teritoriji i NOV predstavljali, zaista, jedinstveni borbena fronta. Zbog toga je Vrhovni komandant, drug Tito, na smotri 4. krajiške divizije u Podgrmeću, izjavio 7. januara 1942, pored ostalog: ... „Tako jedinstvenog bloka fronta i pozadine nikad nije bilo u historiji naših naroda. A to je veliki zalag za našu pobjedu“⁷...

⁷ Josip Broz Tito: Stvaranje i razvoj Jugoslovenske armije, Glavna politička uprava JA, Beograd 1949, str. 207.

ZAKLJUČAK

Proces brojnog i kvalitativnog narastanja naših oružanih snaga u žestokim i teškim borbama protiv okupatora i doma ih izdajnika, doveo je krajem 1942. godine do stvaranja nove, revolucionarne armije. Po svojim osnovnim crtama to je bila solidno organizovana i dobro opremljena vojna sila, iz koje je, posle dobijenog rata, izrasla JNA. U to vreme našu vojsku karakteriše raznovrsnost oblika organizacije. Zajedno sa regularnim operativnim jedinicama, koje su postale osnovna snaga za vođenje oslobodilačkog rata, ostali su, a i dalje su stvarani partizanski odredi, diverzantske i borbene grupe, koji su sadejstvovali s operativnim jedinicama i bili mobilizacijski centri preko kojih se razgarao oružani ustanak u celoj zemlji.

Stvaranjem vojnopozadinskih organa — komande područja i komandi mesta postavljena je osnova za organizovan i planski rad na mobilizaciji ljudstva i materijalnih sredstava radi zadovoljenja potreba vojske. Ti organi predstavljali su važnu sponu između u izgrađenog mehanizma narodne vlasti i operativnih vojnih jedinica.

S obzirom na naoružanje, opremljenost, organizaciju i opšte uslove u kojima je dejstvovala, na stanje, mogu nosti i na in dejstva okupatorsko-kvislinških oružanih snaga u našoj zemlji, naša vojska je primenjivala najraznovrsnije na ine i metode borbenih dejstava, po ev od veoma složenih, velikih stratejskih operacija pa do manjih partizanskih dejstava — zaseda i diverzija, kombinovala frontalne i partizanske forme, uvek nastoje i da parališe neprijateljevu tehniku nadmoćnost.

Najteži period u razvoju naših oružanih snaga, kao i NOR-a uopšte, bio je savladan. Naša vojska ve je posedovala ne samo veliko borbeno iskustvo i visoke moralno-političke kvalitete boracog i starešinskog sastava, nego i izgrađen sistem organizacije. Upornim radom partijskih organizacija izrasli su naši vojni kadrovi, sposobni i smeli komandanti, politiki komesari i druge starešine. Duboko povezana sa narodom i njegovim težnjama, pod rukovodstvom Partije i druga Tita, naša vojska dostigla je u svom usponu takve kvalitete, koji su je učinili nepobedivom.

Udarci koje je naša vojska zadala okupatoru i doma im izdajnicima u drugoj polovini 1942. godine bili su tako snažni da su doveli u pitanje opstanak okupatorsko-kvislinškog vojno-političkog sistema u našoj zemlji. Okupator je bio prinuđen da preduzima mere, opsežnije nego ikad ranije, kako bi koncentracijom i upotrebom velikih vojnih snaga i sredstava protiv glavnine naše vojske sprečio svoj poraz. Međutim, njegovi napori više nisu imali odlučujućeg rezultata.

U sklopu opštih napora saveznike koalicije u oružanoj borbi protiv fašističkih država, naša vojna sila postala je važan faktor. Ona je tada, tj. krajem 1942, pored mnogobrojnih kvislinških jedinica vrstovozela na našem ratištu okupatorske snage ukupne jačine oko 40 divizija, od kojih je bilo potpunih 6 nemačkih i 18 italijanskih i 5 bugarskih divizija, ne računajući i etnike i okupatorsko-kvislinšku miliciju, bilo je preko 650 000 moderno opremljenih vojnika. To je bilo vreme kad su velike sile anti-fašističke koalicije ulagale krajnje napore da bi preuzele stratejsku inicijativu. one ostvarile preokret u ratu protiv oružanih snaga fašističkih država. Velikom protivofanzivom Crvene armije na Volgi (u staljingradskoj bici), koja je počela 19. novembra 1942, a završila se 3. februara 1943.

i prethodnom bitkom armija zapadnih saveznika kod El Alemejna, od 23. oktobra do 2. novembra, ta prekretnica bila je postignuta.

Vojno-politi kim uspesima, naro ito u drugoj polovini 1942. godine, naši narodi i njihove oružane snage prakti no su otvorili jedan novi front u unutrašnjosti takozvane Hitlerove tvr ave i, bez sumnje, dali svoj doprinos odlu uju im udarcima savezni kih armija, koji su doveli do prekretnice u vo enju drugog svetskog rata.

Naše oružane snage e, savla uju i mnoge teško e u sklopu opštih napora borbe za pobeđu nad fašisti kim silama, pro i slavan put pobeđa do kona nog uništenja okupatorsko-kvislinških snaga u našoj zemlji.

Postignuti odlu uju i uspesi u izgradnji oružanih snaga naše narodne revolucije do kraja 1942. godine bili su mogu ni zahvaljuju i ogromnom organizatorskom i politiki kom radu, jasno izgra enoj liniji i stavovima KPJ i njenog CK sa drugom Titom na elu. Stvaranje oružane sile i ja anje oružane borbe bio je prvi i osnovni zadatak NOP-a. „Jedna odi karakteristika našeg strateško-politiki kog pravca i naše revolucionarne linije“, kaže drug Tito, „bio je stalan kurs na neprekidnu oružanu borbu i ja anje oružane sile kao osnovne poluge pomo u koje se rešava i zadatak nacionalnog oslobo enja i svi drugi ciljevi narodnooslobodila ke i socijalisti ke revolucije. Zato je i parola „Sve za front, sve za pobeđu!“ ostala najvažnija parola tokom itave narodnooslobodila ke borbe.“⁸

SAVA POPOVIC

⁸ Tito: 40 godina revolucionarne borbe KPJ, Vojno delo, br. 4—5/59.

Za ovaj lanak koriš ena je slede a literatura:

Josip Broz Tito: **Stvaranje i razvoj Jugoslovenske armije**, Glavna politiki ka uprava JA, Beograd, 1949.

Oslobodila ki rat naroda Jugoslavije 1941—1945, izd. Istorijskog instituta JNA, 1957.

Duro Kladarin: **Slom etvrte i pete okupatorsko-kvislinške ofanzive** (drugo prošireno i prera eno izdanje). Kultura, Zagreb, 1956.

Pero Mora a: **1942. godina prelomna godina NOR**, Vojnoizdava ki zavod JNA, Beograd, 1957.

Ivan Gošnjak: **Tito — strateg revolucije i tvorac narodne armije**, Narodna armija, Beograd, 1964.

Marijan DETONI - Straža i odmor, crtež

VOJNOGRA EVINSKA DELATNOST U BIHA U

SECANJA NA BIHA I KRAJINU

Oslobo enjem Biha a i ostalih mesta znatno se pove ala naša slobodna teritorija i stvorena je mogućnost za dalje mnogo ve e i zna ajn'je politiko i vojno delovanje. Time se veoma proširila i materijalna baza za snabdevanje naše vojske i naših bolnica. Upravo, zbog toga, dobio sam 16. novembra 1942. godine nalog da po em u oslobo eni Biha radi nabavke gra evinskog i drugog materijala za potrebe Partizanske bolnice broj 2.

NA PUTU ZA OSLOBO ENI BIHA

Na put sam krenuo pešice sutradan ujutro zajedno sa ika Zivkom Jovanovi em, borcem 1. šumadijskog partizanskog odreda, i ve om grupom vojnih i politiko rukovodilaca iz proleterskih i drugih brigada koje je Vrhovni štab slao u Sloveniju kao pomo .

Negde pred selom Teo akom, po prilici na polovinu puta Bosanski Petrovac—Biha , zahvatila nas je odjednom snažna vejavica. Zasipa¹a nas je nemilosrdno u o i da se ni prst pred okom nije video. Ubrzo smo pored samog puta naišli na usamljenu ku u Daneta Šarca i uputili se k njoj da se sklonimo. Ku a je bila dupke puna naših boraca, pa nismo svi mogli da u emo unutra. Grupa rukovodilaca žurila je za Sloveniju, pa je nastavila put kroz tu me avu, a ja sam sa ika Zivkom ostao dve no i. U jednoj prostoriji strpalo se nas oko pedesetak. Svi nisu mogli da sednu odjednom na pod, pa se sedalo na smenu itav dan i no .

U ku i nije bilo doma ina. Samo bi s vremena na vreme njegovak i, omladinka, izlazila iz jedne sasvim male pobo ne sobe, zagledala nas ljubopitljivo i ponekad žara em prodžarala vatru u pe i ili dodavala koje drvo da se vatra ne ugasi. Nismo imali ništa za jelo. Teško se i disalo u tako maloj, natrpanoj i zagrejanj prostoriji. Napolju je me ava svakog asa postajala sve snažnija. Dok smo ika Zivko i ja sedeli sa grupom drugova na podu, naglo se otvoriše vrata na maloj pobo noj sobi. Na njima se pojavi Šar eva k i s pove om crvenom jabukom, probi se izme u drugova, sagnu se bez re i ispred mene, pogleda me pravo u o i i dade mi jabuku. Zatim se uspravi i vrati se u svoju sobicu. Napolju je vejalo i zavejavalo. Jabuku sam isekao na pedesetak par i a i razdelio drugovima. „Ti možda i ne znaš — re e mi ika Zivko — kad ti na selu devojk daruje jabuku, time ti iskazuje svoju ljubav. Tako je i kod nas u Srbiji". Strašna me ava u vohoru rata, devojka i crvena jabuka, ika Zivko i ja

na putu za oslobođeni Bihać. To se zbilo 17. novembra u selu Teoćaku nezaboravne ratne 1942. godine.

Ujutro, 19. novembra, vreme se nešto poboljšalo. Ilija Zivko i ja pozdravili smo se sa devojkom i drugovima i krenuli dalje. Uskoro, na drugom kraju sela ponovo nas zahvati još snažnija mećava. Sklonismo se u dom Sime Stanarevića a gde smo i prenoćili. Visok, stariji čovek i njegova porodica primili su nas više nego prijateljski. Dok smo bili kod njih bogato su nas ugostili i do detalja nam pričali o svima svojim koji su bili, kako kaže, od početka u partizanima, kao i o herojskoj borbi naroda Podgrmećana.

Dvadesetog novembra napustili smo Teoćaku i još za dana stigli u oslobođeni Bihać. Javili smo se odmah komandantu mesta i komandantu područja. Još istog dana dobio sam zadatak, ne samo da se od koga, da odmah pristupim adaptaciji bivšeg vojnog logora u Zegararu (oko 2 km od Bihaća) za potrebe bolnice. Dobio sam odmah i kancelariju u zgradi Komanda mesta. To je bila manja sobica. Imala je pisani sto, peć i krevet sa posteljinom. U krevetu smo zajedno spavali Ilija Zivko i ja. To nam je bilo prvo spavanje u krevetu od kada smo došli u partizane.

S organizovanjem poslova u Zegararu počeo sam već sutradan.

Dvadeset petog novembra u jutro dobio sam pismo od politkoma Bolnice br. 2, kojim me obaveštava da se hitno vratim u Bosanski Petrovac, jer sam od Vrhovnog štaba određen na neku novu dužnost. Ne znaću i o čemu se radi, počeo sam se pripremati za put u Bosanski Petrovac. Ali, kako sam baš tog dana sa drugom Gojkom Nikolišem, šefom Sanitetskog odseka Vrhovnog štaba, obilazio čitav logor u Zegararu, on je odlučio da od druga Tita zatraži odobrenje za formiranje novog bolničkog centra u Zegararu, te me je, na osnovu odobrenja Sretena Zujovića, član Vrhovnog štaba, zadržao u Bihaću da uredim Zegarar za bolničke potrebe, i da posle toga radim u Tehničkom odseku Vrhovnog štaba. Drug Gojko me je posle uputio članu Vrhovnog štaba, drugu Ivanu Milutinoviću, koji mi je u ime Ekonomskog odseka Vrhovnog štaba izdao pismeno ovlašćenje da pripremim kasarne i logor u Zegararu za smeštaj ranjenih i bolesnih partizana, i da unsku železni ku prugu, na jednom njenom delu osposobim za saobraćaj. Obilazak logora sa drugom Gojkom bio je veoma koristan, jer smo pored dogovora šta sve treba uraditi u Zegararu, naišli na veliki broj topografskih karata, skoro čitavog područja Hrvatske i dela Bosne. Pokupili smo ih i sredili, pa ih je drug Gojko odneo u Vrhovni štab.

Od druga Ivana Milutinovića dobio sam 29. novembra još jedan nalog: da forsiram dovršenje drvenog kolskog mosta kod želzničke stanice Cazin (kod Ostrošca); da formiram i opremim jedan sanitetski voz za naše ranjenike i bolesnike; da dovedem u ispravnost prugu Bihać — Knin do 26. km. tj. dokle je bila izgrađena, i da izgradim dve barake, jednu za magacin, a drugu za smeštaj oko 50 ljudi.

ADAPTACIJA LOGORA U ZEGARARU

U Zegararu, u krugu dotadašnjeg neprijateljevog uporišta, nalazilo se više odvojenih paviljona. Njih je za kratko vreme trebalo osposobiti i urediti. Zgrade i dvorišta bili su strašno zagađeni i puni ubreda i raznih

otpadaka. Zgrade su bile prilično demolirane, a i iz njih je bilo sve odneto. Našao sam se pred veoma raznovrsnim, brojnim i obimnim poslovima. Trebalo je jednovremeno na širokom frontu zahvatiti razne poslove a zato je bilo potrebno dosta radne snage, kvalifikovane i nekvalifikovane. Poslove je trebalo brzo obaviti. Pre nego što se pristupi radu trebalo je nabaviti dosta raznovrsnog materijala. Da bi se logor u Zegaru osposobio za bolnički centar, trebalo je izvršiti niz poslova: oistiti sve zgrade i dvorišta, oistiti i oprati sva vrata, podove, prozore, sanitarne uređaje, zatim krevete i drugi nameštaj u svim zgradama, okrenuti sve prostorije gde su bile smeštene kuhinje, perionice i kupatila, i proistiti i osposobiti kanalizaciju koja je postojala u svim novim paviljonima. Doduše, malo je bilo izgleda da se kanalizacija može i da funkcioniše, jer nije bilo dovoljno vode pod pritiskom.

Pored toga, trebalo je dovesti u ispravnost celokupne vodovodne instalacije, rezervoare za vodu u kuhinji i tuševu u kupatilu. U rezervoaru, koji se nalazio na samom kraju logora, nalazilo se nešto vode, ali su skoro sve vodovodne instalacije bile na veoma ovoj visini od rezervoara, pa je malo bilo izgleda da se može i vodom napajati iz rezervoara. Potrebno je bilo pronaći neku jaču pumpu kojom bi se voda izbacivala u zaton naročito izgrađen rezervoar na tavanu jednog magacina. U slučaju da ni to ne uspe, predvideo sam da se bolnica snabdeva vodom sa jednog dobrog i higijenskog izvora pored same kuhinje na ulazu u logor.

Poseban problem predstavljala je opravka unutrašnjih električnih instalacija i nabavka potrebnih prekidača, fasunga, sijalica i dr. (sve je to bilo odneseno) i vezivanje električne mreže logora za gradsku električnu mrežu. (Radnici električne centrale povezali su Zegar sa gradskom električnom mrežom, pa je on ubrzo dobio električno svetlo). Za upravljanje bolnice i prijemno odeljenje trebalo je instalirati telefone. Veoma i broj oštećenih prozora i vrata trebalo je opraviti, i zastakliti polupane prozore. Trebalo je još nabaviti velike količine drva za ogrev, zatim potreban nameštaj (ormane, stolove, stolice i dr.) i opraviti oštećene. Po raznim spavaonicama trebalo je namestiti drvene patent-krevete ili gvozdene (bilo ih je dosta u magacinu u logoru i u „Prosvetinom“ konviktu u Bihaću). Kako je u krugu logora postojala pekara, trebalo ju je opraviti, oistiti i snabdeti potrebnim alatima.

Preko Komande mesta od NO odbora, organizacije AFZ i omladine, nabavljeno je u vidu poklona ili posluge na privremenu upotrebu posuđe, posteljina, radio-aparati i druge potrebe. A za potrebe bolničke intendanture bilo je potrebno nabaviti jednu veliku u decimalnu vagu. Takođe, trebalo je osposobiti štale za stoku.

Radnu snagu za izvršenje predviđenih poslova pribavljao sam preko Tehničkog odseka Komande mesta, od NO odbora i preko organizacije omladine.

Kako su iz logora u Zegaru bile odnete sve peći i klinkovi, organizovana je preko Tehničkog odseka Komande mesta limarska radionica. U njoj su izrađivane okrugle peći od benzinskih buradi (burad su nabavljali iz „Batinjola“ i sa drugih mesta), četvrtaste manje peći od pravougaonih tabli od vojničkih kreveta, limeni klinkovi, jedanaest limenih kazana za kuhinju i perionicu i „srpsku burad“ za parenje.

Sve te pe i., kazane i burad radili su privatni majstori u svojim radionicama. Njih je mobilisala Komanda mesta i plaćano im je u naturi.

Pošto je za formiranje bolničkog centra nedostajalo dosta nameštaja, zatražio sam od Komande mesta da se organizuje stolarska radionica.

U osposobljenim paviljonima u Zegararu bolnica se nalazila do 20. januara 1943. godine, tj. do početka četvrte neprijateljeve ofanzive.

Pored osposobljavanja logora u Zegararu, uporedo sam organizovao dovođenje u ispravno stanje i Doma narodnog zdravlja u Bihaću za potrebe saniteta Vrhovnog štaba. No, na njemu nije bilo velikih opravki, pa su kupatilo i dezinfekcioni aparat ubrzo počeli da rade.

Uporedo sa povećanjem oslobođene teritorije, rasle su i svakovrsne potrebe. To veliko prostranstvo trebalo je brzo savlađivati i preko njega, u raznim pravcima, prebacivati sve što je bilo potrebno frontu i pozadini. To je nametnulo potrebu brže obnove saobraćaja i veza na otklonjenoj teritoriji. Trebalo je tome prići isto tako brzo kao i rušenju komunikacija i objekata na njima. Trebalo je, dakle, brzo uspostaviti drumski i željezni saobraćaj.

Kako sam koji zadatak primao od drugara Ivana Milutinovića, odmah sam pristupao njegovom izvršavanju. Sa pripremanjem za uspostavljanje željeznog saobraćaja, kao i sa samim organizovanjem obnove željeznog saobraćaja, pošlo sam iz centra partizanske države — iz Bihaća. Bio je to težak i veoma složen posao. Na drumskim komunikacijama bili su porušeni neki veći mostovi, a željezni ka pružama — Bosanska Krupa, i objekti na njoj, bili su na više mesta onesposobljeni za saobraćaj. I dio izgrađene željeznice pružama bio je, takođe, na više mesta onesposobljen za saobraćaj. Pored toga nedostajao je dovoljan vozni park i potrebna količina goriva i maziva, materijala i alata za opravku pružama, kao i stručna radna snaga, namirnice za ishranu radnika i drugo.

ZELEZNICKA STANICA BIHAĆ

Među radnicima koji su radili na željeznoj stanici Bihać zapazio sam da su postojali dobri odnosi, a među službenicima, verovatno zbog razmeštaja, veoma loši. S druge strane, lokomotive i dresinu uzimao je kad je ko htio i njima se vozikao. Radi pravilnog i brzog rešavanja poslova najbolje je bilo da se mi sa strane ne mešamo za izvesno vreme u stvari željeznih službenika, da ne bi izazvali još dublji jaz između njih. Zato sam Komandi mesta predložio da se svi željezni službenici za izvesno vreme vrata na svoja radna mesta, i da se na željeznoj stanici Bihać postavi jedno odgovorno lice. Posle toga željezni aparat počeo je prilično dobro da funkcioniše. Tako je obnovljen rad na željeznoj stanici i u ložionici u Bihaću.

Pošto više nije bilo nafte za dresinu, lokomotiva je sa jednim do dva vagona prebacivala svakog jutra materijal i odvozila radnike na posao na unsku prugu, a onda u pravcu Bosanske Krupe do željeznice stanice Srbaljani—Cazin (gde je opravljani drumski most) i nešto dalje od željeznice stanice Grmuša do Une (tamo se osposobljavao željezni saobraćaj za pešački prelaz, kao i za prelaz ručnom dresinom). Svake večeri radnici su se vraćali u Bihać na prenoćište, a sutradan opet odlazili na posao.

Železni ki službenici, kao i radnici koji su došli na rad preko NO odbora iz Biha a i okoline, dobijali su za sebe i svoje porodice od Intendanture Komande mesta Biha nagradu u hrani. Me utim, skoro svi su tražili da im se pla a u novcu, pošto je pijaca, iako samo jedsom nedeljno, bila dosta dobra i životne namirnice mogle su se najlakše nabaviti za novac. Naravno, objasnio sam im da im se ne može iza i u susret, jer novca nije bilo. No, pošto su svi radili prili no dobro, trebalo je to pitanje posebno prou iti i doneti odgovaraju u odluku, pa sam to i predložio nadležnim. Ali, iz objektivnih razloga, to se pitanje nije moglo povoljno rešiti, pa su zaposleni i dalje primali za svoj rad naknadu u naturi.

VOZNI PARK

Vozni park na železni koj stanici Biha (staroj i novoj i u „Batinjolu“) sastojao se tada samo od po jednih službenih i poštanskih kola, pet putni kih vagona III razreda, dvadeset i šest zatvorenih i trideset i pet otvorenih teretnih vagona sa visokim stranicama, osam otvorenih teretnih vagona sa niskim stranicama, dve lokomotive i jedne dresine.

USPOSTAVLJANJE SAOBRA AJA

Svakog ponedjeljka bio je u Biha u pazarni dan. Toga dana mnogo naroda dolazilo je iz okoline u grad. 7. decembra 1942. godine pustili smo u saobra aj voz na pruzi Biha —železni ka stanica Cazin—Srbaljani (pravac Biha —Bosanska Krupa). Voz je polazio iz stanice Cazin—Srbaljani za Biha u 9,30 asova, a iz Biha a se vra ao u 14,30 asova. Cena vozne karte iznosila je 6 dinara po osobi ili u naturi (u jadnom pravcu). Po nalogu druga Ivana Milutinovi a, novac i prikupljeni art'kli za ishranu predavani su NO odboru Biha . Prvog dana bilo je melo putnika, jer nismo stigli da narod obavestimo o puštaniu voza u saobra aj. A i ve idu eg ponedjeljka pokazalo se koliko je dobro bilo što smo na toj relaciji uspostavili saobra aj, možda, ne po koli ini sskupljenog novca, ve po tome što je sve ve i broj ljudi donosio na pijacu u Biha životne namirnice.

Voz je imao kvalifikovanog mašinovo u i konduktera. Karte su u Biha u izdavane na železni koj stanici, a na stanici Cazin—Srbaljani u jednom „G“ vagonu, pošto je stajni na zgrada bila spaljena. Karte sam pripremio od obi nih blokova (priznanica) numerisao ih i snabdeo pe atom „Partizanske železnice — stanica Biha “. Da ne bi dolazilo do bilo kakvih nesporazuma, li no sam izdavao nare enja kad se lokomotiva ima da stavi u pogon.

S obzirom na to da je na železni koj stanici u Biha u, na mostu kod železni ke stanice u Cazinu, na mostu kod železni ke stanice u Grmuši, na unskoj pruzi i u Zegaru radio ve i broj radnika, zatražio sam od Agitpropa CK KPJ da se radnicima stalno dostavljaju vesti i odobrenje da se na lokomotivama, vagonima i na železni koj stanici u B\ha u, ispisu prigodne parole, istaknu zastave, slika druga Tita i razne druge propagandne plakate, a tako e da se u stani noj zgradi u Biha u izdaju zidne novine. Ubrzo je sve ovo ura eno.

Prema nalogu druga Ivana Milutinovića, odmah sam pristupio formiranju jedne kompozicije za sanitetski voz. Ona se sastojala od jednih službenih kola, pet putničkih vagona i nekoliko „G” vagona snabdevenih drvenim krevetima i pećima.

NABAVKA ALATA I MATERIJALA

Materijala za polaganje gornjeg stroja željezničke pruge bilo je dosta na staroj i novoj željezničkoj stanici u Bihaću u „Batinjolu”. Međutim, alata je bilo vrlo malo. Skoro sav je bio raznesen. I sa željezničke stanice Loskun, na unskoj pruži, sav alat bio je odnet. Verovatno, odneli su ga seljaci iz okolnih sela. Kako su radovi dosta sporo odmicali predložio sam da se preduzmu mere i da se utvrdi da nije alat slučajno sklonjen u nekom magacinu van Bihaća. Pored toga, zatražio sam preko vojnih i civilnih vlasti da svi oni koji su alat samovlasno odneli, odmah da ga vrate. I pored svega toga, sakupljeno je vrlo malo alata. Zbog toga sam zatražio, pa je naredio vojnim jedinicama, da treba prilikom oslobodjenja pojedinih mesta odmah postaviti ispred velikih magacina i radionica straže i sprečiti raznošenje alata, materijala i dr.

MATERIJAL I ALAT IZ PREDUZEĆA „BATINJOL”

Iz francuskog preduzeća „Batinjol”, koje je do rata gradilo unsku prugu, odnesene su, posle izbijanja rata i posle sloma bivše Jugoslavije velike količine dragocenog materijala, a naročito alata za izgradnju željezničke pruge normalnog koloseka. No, i posle oslobodjenja Bihaća, u magacinima tog preduzeća u Bihaću našlo se još uvek dosta materijala milionske vrednosti. Međutim, u magacinima nije bilo magacionera, a oko njih naše pozadinske straže bile su veoma slabe i nedovoljno odgovorne. Nekoliko puta odlazio sam radi materijala u te magacine i svaki put se moglo zapaziti da iz njih stalno nestaju pojedine stvari. Stražari oko magacina bili su rodom iz okoline Bihaća, pa su, izgleda, dozvoljavali svojim rođacima i prijateljima da uzimaju iz magacina šta hoće. U dva maha magacini su bili i bez straže. O svemu tome obavestio sam nadležne i zatražio da se postave jake straže i savesni magacioneri. Nešto docnije postavljena je i straža, a pošto magacionere još niko nije zvanio na postavio, bio sam primoran da za magacionera postavim — ika Ziku Jovanovića. Njemu sam naredio da ne izdaje ništa iz „Batinjbla” bez specijalnog odobrenja, ili ako mu pismeno ne naredi drug Vološić.¹

U jednom od magacina preduzeća „Batinjol” nalazilo se oko 40 sanduka štapina (fitilja za paljenje mina). Taj magacin nalazio se van dvorišta „Batinjola”, preko pruge, pa ga straža nije ni uvala. Radi toga zatražio sam od Komande područja da naredi da se ti sanduci prenesu u jedan od magacina u krugu „Batinjola”. To je odmah i urađeno. Za štapin je bio naročito zainteresovan Tehnički odsek Vrhovnog štaba, jer je bio neophodan Inženjerijskoj četi pri Vrhovnom štabu, a i drugim jedinicama za rušenje komunikacija i drugih objekata.

¹ Vladimir Smirnov, šef Tehničkog odseka Vrhovnog štaba, general-potpukovnik JNA u rezervi i penziji.

OBEZBE ENJE ŽELEZNICE DRVIMA I UGLJEM

Intendantura Komande mesta u Biha u razdelila je veliku koli inu drva gra anima. Zalihe nafte za dresinu su nestale a i ugalj je, tako e bio pri kraju. Nalazili smo se pred situacijom da lokomotive ložimo drvima. Preko Komande mesta u Biha u zatražio sam, pa je rezervisana ve a koli ina drva za potrebe železnice. Tako je obezbe eno da lokomotiva stalno prenosi materijal i prevozi radnike radi opravke pruge. Za pogon lokomotive upotrebljavali smo drva koja je rezervisala Komanda mesta u Biha u i drva iz planine Plješevice (tamo se nalazilo oko 1600 m³ izrezanih drva). Kad se doznalo da ima dosta uglja kod Cazina, postavljeno je da se rasmotri mogu nost njegovog prebacivanja im most na Uni bude završen. U tom slu aju ugalj bi se prevezio kolima od Cazina do železni ke stanice, a odatle železnicom dalje do Biha a.

ZELEZNICKA PRUGA BIHAC-BOSANSKI NOVI

Na pruzi normalnog koloseka Biha —Bosanska Krupa—Bosanski Novi postojale su tada ove železni ke stanice: Bosanski Novi, Vidorija, Rudice Blatna, Otoka, Bosanska Krupa, Grmuša, Cazin—Srbaljani i Biha .

Od Biha a pa do železni kog mosta na Uni (koji se nalazio kilomet-r i po iza stanice Grmuša) bilo je oko 21 km ispravne železni ke pruge, a na železni kim stanicama nešto rezervnih skretnica, šina i sitnog kclo-se nog materijala. Voz je mogao da saobra a do samog mosta, bez obz ra na to što su neke stani ne zgrade, magacini i stražarnice bi'i spa'jeni.

Cesta na toj relaciji, koja vodi pored same pruge, bila je još u dobrom stanju.

Na kilometar i po iza železni ke stanice Grmuša. nalazio se, preko reke Une, veliki železni ki most sa rasponom od oko 120 m. Konstrukcija prvog polja na desnoj obali i tre eg na levoj obali Une bila je ispravna, a konstrukcija srednjeg polja, usled miniranja, bila je tako deformirana da se za itav metar smakla ukoso sa ležišta koje se nalazilo prema levoj obali Une. Most je bio veoma visoko, zemljište u koritu glibovito i nesigurno, a voda ispod tog dela duboka i na velikom udaru. Težina deformisane konstrukcije bila je velika. O nekom njenom podizanju i podupiranju nije moglo biti tada ni re i, jer se nije raspolagalo dizalicama, potrebnim alatom ni stru nom radnom snagom. Da bi se most koliko-toliko osposobio, angažovao sam Roberta Peria, bivšeg nadzornika cesta da preko te deformisane konstrukcije napravi široki peša ki prelaz i da preko njega postavi šine normalnog koloseka da bi mogla pre'aziti ru na dresina, a s obe strane mosta da sagradi rampe za pretovar tereta. Naime, kada sve to bude završeno, predvideo sam da voz iz B ha a dolaz' do desne obale Une. Odatle bi putnici preko mosta prelazi'i peš'-e. a teret bi se prenosio dresinom. Sa druge obale i ljudi i teret nastavljali bi drugim vozom, koji bi dolazio iz Bosanske Krupe (naravno, sve je to planirano pod pretpostavkom da se most kod železni ke stanice Otoka osposobi za prelazak voza, i ako u Bosanskoj Krupi bude voznog parka). U protivnom. taj prelaz služio bi samo za pešake koi bi dalje nastavljali pešice za Bosansku Krupu ili za ru nu dresinu, kojom bi se moglo i i sve do

Otoke. Ina e, prelaz lokomotive, vagona i motorne dresine preko drvene konstrukcije, koja je tada postavljena, bio je isklju en usled njihove velike težine. Radovi su odmicali brzo i ve 8. decembra 1942. god.ne pristupilo se postavljanju patosa preko konstrukcije za peša ki prelaz. Gvozdена konstrukcija još se ugibala. Ukoliko se ugibanje, usled sopstvene težine drvene konstrukcije i šina, kao i usled korisnog optere enja, bude pove avalo, predvideo sam da se peša ki prelaz koristi samo za pešake, a dresina da saobra a samo od leve obale Une do Bosanske Krupe.

ZELEZNI KA PRUGA BIHA -KNIN (UNSKA PRUGA)

Izgradnja železni ke pruge normalnog koloseka Biha —Knin prestala je kapitulacijom Kraljevine Jugoslavije. Na pruzi u izgradnji postojale su tada ove železni ke stanice: Biha , Ripa , Loskun i Strba ki Buk na 27. km od Biha a.

Gornji stroj bio je postavljen na dužini od oko 26 km od Biha a u pravcu Knina i oko 25 km od Knina u pravcu Biha a. Dužina cele pruge od Biha a do Knina iznosi oko 112 km, tj. bilo je izgra eno svega 51 km pruge. Dovršenje neizgra ene deonice pcd ondašnjim okolnostima (bez elaborata, gra evinskog materijala, alata i stru ne radne snage) bilo je nemogu no, tim pre što je na nekoliko mesta trebalo podi i i gvozdene mostove velikih raspona.

A tih 26 km položene pruge izgledalo je ovako: na više mesta bile su skinute šine, na nekoliko mesta šine i pragovi, ponegde su se nalazili nanosi zemlje i kamena, dok su skoro svi objekti pored pruge bili potpuno uništeni.

Sa radovima na dovo enju u ispravnost tih 26 km pruge po eli smo odmah posle prijema nare enja od druga Ivana Milutinovi a. Do 8. decembra 1942. godine jedan deo pruge je opravljen. Rad se odvijao pri li no teško, jer nije bilo dovoljno alata i stru ne radne snage, a i hladno a nas je mnogo ometala. Cela ta deonica mogla je biti dovedena u ispravno stanje za dvadesetak dana, jer nisu bili ošte eni mostovi, tuneli i propusti. Me utim, vreme je bilo loše, pa taj zadatak nije izvršen u potpunosti. Zbog toga nismo ni izradili na tom delu pruge planiranu baraku za magacin, ni drugu koja je bila predvi ena za smeštaj 50 ljudi. Da je bilo lepo vreme, zadatak bi bio izvršen. Saobra aj bi se na njoj mogao odvijati iako su bile porušene i popaljene železnf ke stanice, s'ražarnice i magacini. No, nezavisno od toga, i osposobljeni deo pruge poslužio je tada korisno.

Tako sam od primljenih zadataka od druga Ivana Milutinovi a izvršio ove: organizovao sam opravku i ure enje logara u Zegaru, oformljen je sanitetski voz i delimi no osposobljena unska pruga. Pored toga, organizovao sam i uspostavio saobra aj na pruzi od Biha a do železni ke stanice Cazin—Srbijani i završetak mosta na Uni — drumski za povezivanje Biha a sa Cazinom i železni kog iza Grmuša za prelazak pešaka na suprotnu cbalu.

Nestru nu radnu snagu za sve navedene poslove uzimao sam preko Tehni kog odseka NO odbora, od organizacije žena i omladine. Razne tehni ke stru njake i službenike uzimao sam iz bivšeg Tehni kog odeljka,

Katastra, Sekcije za izgradnju unske pruge i sa železnice stanice, a zanatlije iz grada preko Zanatlijskog udruženja. Svi zaposleni primali su od Intendanture Komande mesta u Biha u nagradu za rad u hrani.

Tehni ki odsek Komande mesta i Tehni ki odsek Komande podru ja Biha ulagali su tada velike napore za uspešno i brzo obavljanje brojnih raznovrsnih inženjerijsko-tehni kih radova.

Pošto su se sa zapošljavanjem sve ve eg broja stru nog tehni kog osoblja i kvalifikovanih i nekvalifikovanih radnika pove ali i izdaci Intendanture Komande mesta u Biha u, o tome sam obavestio ika Janka (druga Mošu Pijade). On me je li no pismeno ovlastio da mogu uz'mati na posao stru na lica i radnike za poslove Tehni kog cdseka Vrhovnog štaba samo u sporazumu sa pomo nikom Komandanta podru ja u Biha u, drugom Slavkom Odi em.

Materijal za izvršenje tih poslova uzimao sam iz centralnog magacina „Batinjola" i preko pomenuta dva tehni ka odseka.

NERED U BIVŠIM NADLEŠTVIMA

Prilikom obilaska kancelarija i drugih službenih prostorija bivšeg Tehni kog odeljka, Sekcije za izgradnju unske pruge i Katastra, našao sam na takav nered koji nije smeo — smatrao sam — da se ponovi na našoj slobodnoj teritoriji. Zgrade, odnosno kancelarije i razne dru^e prostorije tih nadleštava i preduze a bile su širom otvorene. Po k?ncelarijama su ležali razbacani i iskidani razni tehni ki elaborati, polupani instrumenti, aparati za snimanje i merenje, stru ne knjige i drugo. Deca su zavodila „red", odnosila i raznosila po gradu sve što su htela.

Pošto se nije radilo o nekim bezvrednim administrativnim aktima, ve o stru nim predmetima, tj. o elaboratima koji su godinama brižljivo ra eni i koji bi, ako ne tada, a ono sigurno kasnije, posle oslob den a, bili od ogromne koristi (na primer: kopija elaborata unske pruge, ko^a je skoro sva bila uništena). Cim sam to uo io obavestio sam Naredni odbor, koji je angožovao službenike raznih nadleštava da spa-u sve ono što se moglo spasti. Oni su taj zadatak brzo izvršili i tek tada se mcglo sagledati da je šteta bila ogromna.

Da se to ne bi više ponovilo i da se ne bi dešavale ovakve stvari i u drugim mestima, ili da, možda, petokolonaški nastrojani elementi namereno to ne bi radili i time nas kasnije, zbog nedostajanja izvesnih važnih tehni kih elaborata (na primer: katastra) pri izgradn'i u oslobo enoj zemlji vra ali nazad, predložio sam ovo nadležnim vlast'ma:

— da se našim jedinicama naredi da prilikom oslobo enja gradova i drugih naseljenih mesta kod raznih državnih i drugih nadleštava i kcd privatnih tehni kih preduze a, postavljaju straže i da sav materijal predaju pozadinskim vlastima;

— da se pozadinskim vojnim i civilnim vlastima saopšti da o svim tehni kim nadleštvima vode strogo ra una da se njihova imovina i arhiva ne bi uništavala, i

— da se preduzmu mere preko Partije ili putem drugih veza da se u svim gradovima i mestima sa uvaju katastarski, regulacioni i nivelacioni planovi, razni drugi tehni ki elaborati, instrumenti i drugo.

Pošto su iz Sekcije za izgradnju unske pruge, iz Tehni kog odeljka i iz Katastra bile odnesene mnoge stvari od vrednosti, zatražio sam, pa je dobošom upu en poziv gra anima Biha a i meštanima iz okoline da vrate inventar, alat, tehni ke aparate, elaborate i sve odnesene predmete. Nešto je od toga kasnije i vra eno.

SECENJE SUME U PLANINI PLJEŠEVICI

Iz jednog izveštaja šefa Šumske uprave doznao sam da se šume u Plješevici strahovito uništavaju. Trebalo je to hitno spre iti. Tako je ra eno i po ostalim našim pokrajinama. To pitanje trebalo je ozbiljno prou iti, doneti odgovaraju e odluke i staviti u dužnost svim našim pozadinskim vojnim i civilnim vlastima da šume uvaju. Tako e, trebalo je prou iti i pitanje zapošljavanja šumskih stru njaka i lugara. O svemu tome izvestio sam nadležne, pa su brzo neke odluke i donete.

Tada su u Biha u postojale tri pilane, a u Plješevici se nalazilo dosta pripremljenih balvana. Stoga sam predložio, pa je narodna vlast upotrebila te pilane za izradu dasaka, koje su naro ito upotrebljene u sanitetskim ustanovama, a i za druge potrebe. Tako e, bilo je predvi eno da se daske besplatno daju pogorelcima, a drugima u zamenu za životne namirnice.

U BIHA U

Radi izvršavanja raznih službenih zadataka boravio sam neprekidno u oslobo enom Biha u od 20. novembra do 31. decembra 1942. godine. Za to vreme dva puta sam službeno išao u Bosanski Petrovac.

Tih dana imao sam sre u da u Biha u prisustvujem kao gost dvema zna ajnim politi kim manifestacijama — Prvom zasedanju AVNOJ-a i Prvom kongresu USAOJ-a. Tada sam prvi put video mnoge naše vojne i politi ke rukovodioce i druge ugledne politi ke li nosti o ijoj sam politi koj i vojni koj aktivnosti mnogo puta ranije slušao. Sa mnogim od njih sam se tom prilikom i upoznao.

U sumrak 26. novembra 1942. godine, u centru Biha a, pred zgradom Doma kulture, ranijeg ženskog katoli kog samostana, vrvilo je kao u košnici. U zgradu su ulazili ve nici Prvog zasedanja AVNOJ-a i pozvani gosti. Ušao sam i ja. U 18 asova svi su bili na svojim mestima. U dvoranu je tada ušao drug Tito sa lanovima Vrhovnog štaba. Svi su ustali i burnim ih aplauzom pozdravili. Hor Kazališta narodnog oslobo enja otpevao je „Hej Sloveni“. A onda, po elo je Prvo zasedanje AVNOJ-a. Na toj sve anoj sednici najpre je predložen i usvojen dnevni red i izabrani organi zasedanja. Zatim su se na pozornicu popeli i zauzeli svoja mesta za predsedni kim stolom lanovi radnog predsedništva: Pavao Krce, Kata Pejnovi , dr Ivan Ribar, Nuriya Pozderac i prota Jevstatije Karamatijevi . Prvi je govorio drug Tito. Tada sam imao priliku prvi put da ga slušam kada govori na skupu. Onda su zasedanje pozdrav'li predstavnici CK KPJ. SKOJ-a, AFZ-a i drugi, pa je sve ana sednica završena. Sutradan, 27. novembra 1942. godine, na prvoj radnoj sednici redali su se mnogi diskutanti. Došao je na red i Vojin Gaji , zemljoradnik

iz sela Kopijara kod Arandelovca, poznati predratni opozicionar, delegat Srbije i borac 1. šumadijskog partizanskog odreda. Govornici je lagano prišao stariji ovek, tada teški srani bolesnik, crno-bleda lica u zatvoreno plavom ojanom vojni kom odelu. U svoje ime i u ime hiljada seljaka Sumadije pozdravio je tihim glasom osnivanje AVNOJ-a, a onda je naglo podigao glas, upro svoj pogled pravo u druga Tila i itavom tom veli anstvenom skupu uputio istorijske, proroanske re i: "...Kad tamo do u (odnosi se na Srbiju) naše brigade, — rekao je Vojin Gaji — oslobodila ku vojsku sa eka e ne jedna brigada nego deset naših nov h armija"...² Dvoranom se zaorio jednodušni aplauz. Vojin je h'eo j.š da govori, hteo je još nešto da kaže. Ali je naglo zastao. Jedva je disao. Blago se naslonio na govornicu. Dvoranom je zavladata tiš'na. Voj n se uspravio, teško udahnuo vazduh, klimanjem glave pokazao da mu n'je dobro, sišao sa govornice i lagano otišao na svoje mesto, ne dovršivši svoj poslednji govor. Posle nekoliko dana umro je u oslobc encm Bosanskom Petrovcu i drugovi su ga sahranili u crkvenoj porti. Umro je Vojin Gaji , ali njegove re i, izgovorene u vihoru rata skoro su se proro anski obistinile: hiljade i hiljade mladih sinova slobodarske Srbije, svrstali su se u redove oslobodila ke armije i postrojeni, s oružjem u ruci, krajem 1944. godine do ekali su druga Tita u Srbiji spremni da po njegovom nare enju nastave borbu po ostalim krajevima zemlje do kona nog oslobo enja.

U istoj dvorani prisustvovao sam i otvaranju Prvog kongresa USAOJ-a, a onda i sve anoj akademiji na kojoj je, se am se kao da sad gledam, veliki pesnik-partizan Vladimir Nazor, posle svog govora omladini, a žele i da pokaže kako je i on mlad, prilikom silaska sa pozornice sko io sa stepenica u gledalište, što je izazvalo buru aplauza i ovac ja.

U BOSANSKOM PETROVCU

Krajem oktobra 1942. godine u Bosanskom Petrovcu završio je rad Prvi inženjerijski kurs pri Tehni kom odseku Vrhovnog štaba i od 45 kursista-boraca formirana je Pionirska eta, kao 3. eta Prate eg bataljona Vrhovnog štaba. Ostalih 75 kursista raspore eni su u pionirske vodove pojedinih brigada. Prelaskom Vrhovnog štaba iz Bosanskog Petrovca u Biha , novembra 1942. godine, prešao je i Prate i bataljon. U njegovom sastavu Pionirska eta se nalazila u Biha u sve do po etka etvrte neprijateljve ofanzive. Za to vreme ona se uvežbavala na suvom i na vodi. Posle je, i to pod žestokim nema kim napadima iz vazduha, minirala armiranobetonski most preko Une u Biha u, a jedan njen vod uništ o je pri povla enju drveni most preko Une.

Šestog decembra 1942. godine dobio sam iz Bosanskog Petrovca[^] od Volo e pismo, kojim je tražio da pronam za potrebe Pionirske ete eksploziv, kao i crni lim za izradu pontonskih amaca. Ujedno me je obavestio da sam odre en da dalje radim u Tehni kom odseku Vrhovnog štaba. Odmah sam preduzeo potrebne mere u Tehni kom odseku Komande mesta za nabavku traženog materijala, a Volo i sam, 8. decembra

² Prvo i Drugo zasedanje Antifašisti kog ve a Narodnog oslobo enja Jugoslavije, Prezidijum Narodne skupštine FNRJ, Beograd, 1953, str. 47.

1942. godine, detaljno pisao o svemu što sam dotle radio u Bihaću i o neposrednim zadacima pred kojima smo se tada nalazili. Tih dana inicijativno sam organizovao na teritoriji oslobođenog Bihaća i ostalih oslobođenih gradova, prikupljanje raznog tehničkog materijala i opreme za potrebe Pionirske etc.

Petnaestog decembra 1942. godine službeno sam boravio u Bosanskom Petrovcu. Tada mi je saopšteno da sam postavljen za zamenika na elnika Tehničkog odseka Vrhovnog štaba i šefa Građevinske sekcije tog odseka. Na dužnost sam stupio odmah i sa drugom Volom sam se dogovorio o organizaciji i zadacima Tehničkog odseka. Sutradan sam se vratio u Bihać na novu dužnost. U vezi sa izvršenjem pojedinih zadataka službeno sam odlazio isto kod Janka i druga Milutina (Ivana Milutinovića), zatim kod druga Hamije Omanovića i Slavka Odića. Tad sam upoznao i omladince-borce Slavka Zardina i Iliju Odića.

OSNIVANJE TEHNIČKIH ODSEKA KOMANDI PODRUČJA

Pred sam kraj decembra još jednom sam otišao službeno do Volom i tad sam se s njim dogovorio o osnivanju tehničkih odseka pri komandama područja, i o izvršenju još nekih zadataka. Trideset i prvog decembra 1942. godine napustio sam Bihać i krenuo na novi službeni put. Do 18. januara 1943. godine obišao sam Bosansku Krupu, s. Benakovac, Lušci Palanku, Jelašinovac, Sanicu, s. Biljane, Ključ, Mrkonjčev Grad, Majdan, Lisinu, Bošnjajevo, Šipovo, Mujdžići, Pribelju, Glamčevići i Muševići. Od 1. do 5. januara 1943. godine formirao sam u s. Benakovcu Tehnički odsek u Komandi Podgrme kog područja, od 8. do 11. januara u Mrkonjčevom Gradu Tehnički odsek u Komandi Mrkonjčevog područja; od 11. do 14. januara u s. Mujdžićima Tehnički odsek u Komandi Jaja kog područja i 18. januara u s. Sajkovićima Tehnički odsek u Komandi Livanjskog područja. Lino sam uručio komandama područja i pisano „Objašnjenje uz instrukcije za organizaciju i rad tehničkih odseka komandi područja“. Pošto nisam dalje mogao, iz Sajkovića sam službeno uputio Komandi Splitskog područja u s. Muševićima jedan primerak pomenutog materijala da bi i oni formirali tehnički odsek.

U „Objašnjenju“, pored davanja uputstava za organizaciju i rad tehničkih odseka komandi područja, bili su obuhvaćeni i svi zadaci koji su tada stajali pred tehničkim odsecima: opravka puteva i njihov održavanje, rušenje bunkera, uklanjanje bodljikave žice i drugih prepreka, ustanovljavanje magacina Tehničkog odseka Komande područja, proizvodnja i prikupljanje osnovnog građevinskog materijala, sakupljanje električnog materijala i organizovanje magacina električnog materijala, sakupljanje benzinskih buradi, održavanje električnih, vodovodnih i kanalizacionih instalacija u ispravnom stanju, organizovanje tehničkih radionica, pilana, obnavljanje popaljenih naselja, obnavljanje železnih pruga i mostova, razni arhitektonski radovi, staranje o domovima kulture, osposobljavanje pojedinih zgrada za smeštaj prolaznih jedinica, organizacija pasivne zaštite od napada iz vazduha, nabavka i održavanje nafte, raznih ulja i si., pronalazjenje radne snage i prevoznih sredstava, pronalazjenje odnetog materijala i alata, održavanje imovine raznih bivših tehničkih država-

nih i samoupravnih nadležstava i privatnih građevinskih i montažnih preduzeća, izrada dezinfekcionih aparata i pokretnih tuševa, i izrada limenih predmeta za potrebe saniteta i vojske. O svom radu tehnički odseci morali su slati izveštaje Tehničkom odseku Vrhovnog štaba. O obrazovanju tehničkih odseka pri komandama područja obavješteno su komande mesta, partizanske straže i druge ustanove.

KOD KOSTE NADA

Prilikom osnivanja tehničkih odseka komandi područja službeno sam 5. januara 1943. godine bio u Štabu 1. bosanskog korpusa, koji se nalazio u nekoj šumi u Grmeč planini kod Lušci Palanke. Po nalogu drugog Volovca preneo sam tadašnju poruku komandantu 1. bosanskog korpusa, drugom Kostiću, da naredi opravku puta Ključ — Mrkonjić Grad. Drugi Kostić me je pogledao, nasmejao se i rekao da pozdravim drugog Volovca i da mu kažem dok on bude komandant da se taj put ne može opravljati, već da se narediti da se još više poruši. Tom prilikom prvi put sam se video i upoznao sa drugom Osmanom Karabegovićem, političkim komesarom 1. bosanskog korpusa.

U MRKONJIC-GRADU

Osmog januara 1943. godine stigao sam uveče u Mrkonjić Grad. Komanda mesta odredila je da spavam kod neke starice koja je stanovala na samom trgu. Kada sam se popeo na sprat i zakucao na vrata, ubrzo se pojavila žena poodmaklih godina, a oko nje šestoro male dece. Primila me je veoma srdašno u svoj dom. Ponudila mi je svoju postelju, s tim da ona spava na podu. Zahvalio sam se i zamolio da ja spavam na podu kraj dobro založene peći. Najzad, starica se složila sa mnom. Od hrane starica nije imala ništa da mi da, jer ni ona ni deca nisu tada imali šta da jedu. Sećam se, prišla mi je starica, da je dotle Mrkonjić Grad devetnaest puta prelazio iz ruke u ruku i da je narodu mnogo teško, teže nego vojsci, jer nikada ne zna koja će vojska osvanuti u gradu.

— Ja sirota — veli starica — ne znam ništa je koja zastava, ali, eto, sutra ujutru probudim, a ja ti otvorim ovo prozorčiće i zapitam komšinicu ko je u gradu. Jednom sam pogrešila, pa umalo ne pogibah. Eto, tako mi sine živimo.

Starica se mnogo izvinjavala što ništa nema da mi da za jelo.

— Danas, i sam vidiš, nemamo ništa ni ja ni djeca, a sutra dobićemo, sigurno, od Komande mjesta.

Ing. ZIVA M. ORLOVIĆ

„PARTIZANSKA DRŽAVA" I NJEMA KI OKUPATOR

Krupne operacije Narodnooslobodilačke vojske u jesen 1942. godine završile su se oslobodenjem Bihaća, Bosanske Krupe, Cazina i Cazinske krajine i uspostavljanjem teritorijalnog jedinstva oslobođenog područja Bosanske krajine, Banije, Like i Korduna i stvaranjem uslova za sazivanje predstavnika naroda i vojske na zasjedanje Vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije.

Bilo je to u vrijeme kada je Evropa stenjala pod fašističkom izmnom, pretvorivši se u poligon njemačkih pretendencija na svjetsko gospodstvo, u vrijeme kada je Crvena armija vodila ogorčene borbe pod Staljingradom i kada su prednji dijelovi desnokrilnih njemačkih snaga već bili izbili na padine Kavkaza. Bilo je to u dane kada su njemački osvajači bili na vrhuncu moći, zbog svojih vojnih uspjeha u drugom svjetskom ratu.

Tada, u toj situaciji, protezala se partizanska slobodna teritorija od Gline na sjeveru, do Imotskog na jugu, od Gospića na zapadu, do Banjaluke na istoku. Na toj teritoriji bila je organizovana narodna vlast, vojnopozadinski organi, saobraćaj, pošta i sve ono što karakteriše organizovanu državu. Kao takvu su je priznavali i Nijemci, nazivaju je slobodnu partizansku teritoriju „partizanskom državom“, „Titovom državom“, „Titovim carstvom“ ili „komunističkom državom“.

„Komunistička država primjetno se povećala“ — izvještavao je general Lütters (Lütters) zapovjednik njemačkih trupa u Hrvatskoj — nakon oslobođenja Bihaća. „Unutrašnja konsolidacija je napredovala. Uslijed vrste organizacije, regulisanog naplata i poreza, uređenja vojne pošte i temeljitog nadzora cjelokupnog željezničkog saobraćaja, vlada u njoj za stanovništvo mir i sigurnost“. A nakon oslobođenja Livna i Imotskog, Lütters ponovno javlja da je „carstvo vrhovnog komunističkog komandanta Tita doseglo svoje dosad najveće dimenzije. Njegovo sadašnje područje proteže se 250 km u dužinu i oko 80—100 km u širinu. U ovoj partizanskoj državi nalazi se, prema pronađenim zapovijestima, 63.000 naoružanih ljudi, koji raspolažu teškim oružjem, većim brojem topova, motorizovanim i zaprežnim vozilima i dovoljnom zaprežnom komorom“.

Situaciju na oslobođenju i okupiranoj teritoriji Jugoslavije u to vrijeme možda najbolje ilustruje Lüttersova ocjena stanja krajem decembra 1942. godine, koju je on sačeo u tri tačke:

- „1.— Moralno u vršenju partizanskog pokreta;
- 2.— Pojave raspadanja Pavelićeve vojske;
- 3.— Produbljava se shvatanje da njemačka Wehrmacht za sada nije u stanju da uspostavi srebne odnose.“

Nijemci su bili prisiljeni da priznaju kako je partizanska „taktika prema njema kim trupama i prema stanovništvu donijela Titovom partizanskom pokretu neosporne uspjehe“ i na vojnom i na političkom planu. Jedinice Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije prekalile su se kroz osamnaestomjesečnu borbu i, formirane u brigade, divizije i jedan korpus, predstavljale su protivnika kojem se tadašnje njemačke posadne trupe nisu mogle uspješnije i duže vreme suprotstavljati. „Postavljanje partizana na Sitnici, zauzimanje Sitnice pred napad na Jajce, plansko pomicanje snaga i vješto izmicanje, uz puno korištenje terenskih poteškoća, dokaz su nadmoćnog i dobrog komandovanja“, — izvještavao je Liters početkom decembra 1942. godine. „Strogo organizovane komunističke brigade promijenile su se i poboljšale i u odnosu na svoj dosadašnji način borbe. Dok su se ranije izmicale ispred njemačkih i nadmoćnih snaga, sada se one uvijek i svugdje suprotstavljaju neprijatelju“.

Priznaju i vlastitu nemogućnost da se odupre nabujaloj snazi oružanih formacija narodnooslobodilačkog pokreta, Liters izvještava da njegove „vlastite trupe, unato neprekidnoj ofanzivnoj djelatnosti, uslijed vještog izmicanja partizanskih jedinica, nisu uspjele da nanesu osjetljiviji udarac partizanskim brigadama koje se bore oko Sanskog Mosta. Sam Sanski Most je ponovo ugrožen s tri strane. Slična je situacija i kod Jajca, koje jake komunističke jedinice ugrožavaju već po četvrti put“.

„Borba protiv ustanika otežana je s jedne strane pomanjkanjem pokretnih rezervi, a s druge strane suviše slabim trupama“, izvještavao je Liters u vrijeme Zasjedanja AVNOJ-a, otvoreno priznavaju i da „slabost trupa ne stoji ni u kakvom odnosu sa veličinom prostora koji treba obezbijediti“ već da poteškoće leže prvenstveno u činjenici da se „veoma teško može ugušiti opšti ustanak zemlje“.

U kakvoj su se situaciji nalazile njemačke okupacione trupe u to vrijeme, donekle ilustruju i podaci o njihovim gubicima. Tako su 714. i 718. njemačke pješadijske divizije, prema njemačkim podacima, u periodu od 26. novembra 1942. do 16. januara 1943. godine, imale oko 2.000 oficira, podoficira i vojnika izbačenih iz stroja, od čega 367 mrtvih, 954 ranjena i 656 nestalih. Pri tome treba imati u vidu da u gornjim podacima nisu obuhvaćeni njemački gubici u istoj Bosni, u području Tuzle, kao i činjenicu da je navedeni period predstavljao vrijeme relativnog zatišja, koje je jedinicama NOV i POJ pretežno služilo za pregrupisanje, popunu i obuku novog ljudstva. Tek povremeno izvođeni su manji prepadi na periferne neprijateljske garnizone, isturena uporišta i kolone u pokretu, i razvijana je sabotažno-diverzantska aktivnost na komunikacijama, koja je doprinosila dezorganizovanju neprijateljske pozadine.

Od 15. novembra 1942. do 16. januara 1943. godine diverzantske grupe izvele su na glavnim i sporednim željeznim prugama, na cestama, telefonskim linijama i drugdje 187 manjih i većih diverzija, uništavaju i pruge, lokomotive, vagoni, mostove, željezne stanice i druge objekte. Da bi suzbili ovu djelatnost, Nijemci su formirali specijalni štab za obezbjeđenje željeznice, koji je sa odgovarajućim vojnim formacijama

„imao zadatak da se suprotstavi talasu sabotaža koje su bile u toku, da obezbiedi stvarnu sigurnost saobraćaja i oslobodi njemačke trupe, angažovane na prugama, za druge zadatke“.

Ali, ni formiranje specijalnog štaba i specijalnih jedinica za obezbjeđenje željeznih pruga, a naročito magistrale Zagreb—Beograd, nije bitno izmijenilo situaciju, i Liters je, mjesec dana kasnije, ponovno morao da prizna da, „unatoč brižljivog vojnog obezbjeđenja i jakih lovačkih komandosa, koji stalno nadziru željezne pruge, s obzirom na snage neprijatelja i njegovo plansko nastupanje, sa sadašnjim snagama, na djelimično nepreglednom terenu, nije zagarantovana dovoljna zaštita glavnih željeznih pruga“ (podvukeno u originalu — S. O.). Svaljujući i, po običaju, krivicu za sve nevolje i nedaće na svoje kvislinške partnere, Liters u produžetku izvještaja dodaje kako „ima utisak da i samo željezni košuljari, sve do najviših mjesta u Zagrebu, paktiraju sa partizanima i drže ih u toku transportnih planiranja“.

Mada su partizanske sabotažno-diverzantske grupe imale strogo određenu ulogu u okviru narodnooslobodilačkog pokreta i njegovih oružanih formacija, predstavljaju i samo jedan vid borbe protiv okupatora, njihova djelatnost imala je itekako snažan efekt, onemogućavajući, u prvom redu, normalno održavanje veza i snabdijevanje kvislinških i okupacionih trupa. Opisuju i efekt ove partizanske aktivnosti, Liters konstatuje u jednom svom izvještaju da je „dejstvo sabotažnih udara teško pogodilo i snabdijevanje sa ugljem“, jer je „više ugljenokopa zarušeno“, dok se „u ostalim područjima ugljenokopa, usljed nemira, pogoršala situacija u pogledu ishrane... Stanje uglja kod državnih željeznica daje povod za najveću zabrinutost. Situacija je momentano dovela već do toga da se moraju reducirati i važni vojni transporti trupa, usljed čega se više ne može obezbijediti ni brzo, pokretno, prebacivanje vojnih jedinica na poprište borbe“.

Narodnooslobodilački pokret postigao je krajem 1942. godine, ne samo na vojnom planu, već i na političkom i prvenstveno baš na političkom, krupne uspjehe, koji su, de facto, bili osnovni preduslov svih vojnih pobjeda i dostignuća. Komunistička partija Jugoslavije uspjela je da svojim dotadašnjim upornim zalaganjem i objašnjavanjem političke linije narodnooslobodilačkog pokreta, raskrinka okupatore, domaće izdajice i kvislinge, i mobiliše široku narodnu masu u borbu protiv njih. „Političke parole... usmjerene su na okupljanje svih građana zemlje protiv etnika, ustaša i okupatora“ — pisao je Zapovjednik njemačkih trupa u Hrvatskoj poslije Prvog zasjedanja AVNOJ-a, podvlačeći i da se partizanska „politička taktika sastoji u naglašeno dobrom postupku sa siromašnim narodnim slojevima...“, zbog čega narodnooslobodilački pokret podupire „dobrih 95% stanovništva“. Nemoćan da bilo šta izmijeni, Liters je usmjerio oštricu svoga bijesa na goloruki narod, naredivši, „u cilju zaštite Wehrmachta, na područjima 714. i 718. pješadijske divizije, rigorozne mjere protiv muškog civilnog stanovništva“.

Prvo zasjedanje AVNOJ-a dalo je novi i snažan podsticaj svrstavanju hiljada novih boraca u partizanske redove. Od ovoga nisu bili pošteđeni ni redovi kvislinških trupa, u kojima su se nalazile hiljade prisilno mobilisanih ili zavedenih hrvatskih seljaka, radnika i građana. Svakodnevno se

Marijan DETONI — U šumi kod Hašana, crtež

pove avao broj domobrana koji su ili prebjegavali na stranu NOV i POJ, ili su odbijali da se bore protiv NOV. Zarobljeni domobrani puštani su, ku ama i tako su pretvarani u žive letke, koji su stizali i u najzaba enija sela, prenose i istinu o narodnooslobodila kom pokretu i Narodnooslobodila koj vojsci. „Humano postupanje sa zarobljenim hrvatskim domobranima nije ostalo bez efekta" — izvještavao je Leters polovinom decembra. Partizani „zarobljene domobrane nakon... dobrog postupka na elno vra aju u njihove jedinice, gdje oni predstavljaju zna ajnu propagandnu opasnost".

Kako se ovakva partizanska praksa odražavala u neprijateljskim vojnim formacijama i koliku je „propagandnu opasnost" predstavljala, najbolje ilustruje slu aj 12. ete 10. domobranske pješadijske pukovnije, koja je, prema Letersovom izvještaju, „29. decembra odbila da izvrši datu joj operativnu zapovijest", zbog ega je „odmah bila razoružana i preba ena u Prijedor", gdje je, „da bi se sprije ilo dalje širenje buntovni kih gibanja u hrvatskoj vojsci, po nare enju zapovjednika njema kih trupa u Hrvatskoj, a u cilju zastrašivanja, strijeljan, u prisutnosti cijele jedinice, svaki deseti vojnik pobunjene ete".

Me utim, sve ove mjere i represalije njema kih okupatora prema civilnom stanovništvu i kvislinškim vojnim formacijama, ne samo da nisu doprinijele smirivanju i sre ivanju situacije, nego su, naprotiv, izazivale dalje produbljanje suprotnosti i sve odlu nije pristupanje rodoljuba širom zemlje u redove narodnooslobodila kog pokreta i Narodnooslobodila ke vojske. Nijemci i Italijani, godinu i po dana poslije okupacije Kraljevine Jugoslavije, morah su ponovno da dovla e operativne trupe sa drugih frontova i ponovno da osvajaju jednom ve osvojene teritorije, pod daleko težim uslovima i uz neuporedivo ve e žrtve.

„Op enito prevladava nastojanje da se ustani ki pokret disciplinovanjem i upravnim mjerama društveno osposobi za preuzimanje vlasti" — izvještavao je Leters Zapovjednika njema kih trupa na Jugoistoku, poslije formiranja AVNOJ-a, više-manje otvoreno ukazuju i na potrebu ponovnog vojnog pohoda na Jugoslaviju i prikazuju i situaciju, iako crnjim bojama, ipak realno i objektivno.

Govore i o poteško ama s kojima se sukobljavaju njegove trupe u borbi protiv NOV i POJ, Letersov štab javlja Zapovjedniku Wehrmachta na Jugoistoku da one nemaju „nikakvu podršku stanovništva", te da takti ke probleme predstavljaju: „veliko prostranstvo, pomanjkanje komandnog kadra, nepokretne trupe, nepouzdana Hrvati, sve prednosti zemljišta i sve simpatije stanovništva na strani neprijatelja, nikakva poštanska mreža, svi putevi i veze stalno ugroženi. Neprijatelj svuda unaokolo!" Pored svega toga Letersu su smetale i terenske prilike i on se žalio na „r avu mrežu puteva, pogodnih za zapre avanje, nedovoljan kapacitet željeznica, oskudica u drvima, prašume, visoke planine, temperaturne razlike, odsutnost bilo kakvog smještaja za vrijeme akcija" itd. I na kraju, zaklju ak da „njema ke trupe, pošto ne vide nikakav uspjeh i nikakav kraj, po inju priznavati nadmo nost neprijatelja".

U takvoj situaciji njema koj Vrhovnoj komandi nije preostajalo ništa drugo nego da pristupi krupnim vojnim operacijama protiv Narodnooslobodila ke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije, ponovnom vojnom pohodu, ovoga puta na novu Jugoslaviju, na Titovu „partizansku državu".

I ona je to i u inila. Po ela je prebacivati operativne divizije i pripremati se za etvrtnu ofanzivu.¹

SLAVKO ODIC

¹ Za ovaj lana): koriš ena su slijede a dokumenta:
Befehlshaber der deutschen Truppen in Kroatien, Ia Nr. 255/42 geh., O.U., den
30. 11. 1942, Lagebericht für die Zeit vom 15. 11.-25. 11. 1942;
Befehlshaber der deutschen Truppen in Kroatien, Ia Nr. 440/42 geh., O.U., den
11. 12. 1942, Lagebericht für die Zeit vom 26. 11.-6. 12. 42;
Befehlshaber der deutschen Truppen in Kroatien, Ia Nr. 618/42 geh., O.U.-
22. 12. 1942, Lagebericht für die Zeit vom 7. 12.-16. 12. 42;
Befehlshaber der deutschen Truppen in Kroatien, Ia Nr. 752/42 geh., O. U.,
30. 12. 1942, Lagebericht für die Zeit vom 17-26. 12. 1962;
Befehlshaber der deutschen Truppen in Kroatien, Ia Nr. 161/43 geh., O. U.,
10. I 1943, Lagebricht für die Zeit vom 27. 12. 42-6. 1. 43;
Befehlshaber der deutschen Truppen in Kroatien, Ia Nr. 312/43 geh., O. U.,
19. 1. 43, Lagebericht für die Zeit vom 7. 1-16. 1. 43;
Befehlshaber der deutschen Truppen in Kroatien, 14. 12. 1942, Fernschreiben
Nr. 296 42 an Wehrmachtsbefehlshaber Südost, A. O. K. 12, Gen. maj. Förtsch, Salo-
niki, Schwierigkeiten, beim Einsatz;
Befehlshaber der deutschen Truppen in Kroatien, Ia Nr. 774/42 geh., 31. 12.
1942, Fernschreiben an Wehrmachtsbefehlshaber Südost, Ia.

FORMIRANJE OSME KRAJIŠKE BRIGADE

Događaji koji su uslijedili poslije oslobođenja Bihaća i Cazinske krajine — naglo jačanje Narodnooslobodilačke vojske, širenje oslobođene teritorije, Prvo zasjedanje AVNOJ-a u Bihaću, dolazak Vrhovnog komandanta druga Tita u Cazin — stvorili su povoljne uslove da se na ovom području formiraju nove čete i bataljoni.

Na novooslobođenom području formirani su organi nove narodne vlasti, narodnooslobodilački odbori, stvorene su po selima i drugim mjestima organizacije narodne omladine i druge organizacije, razbuktao se intenzivno politički rad — zborovi, konferencije i druge forme političke aktivnosti. Cilj ove aktivnosti, pored ostalog, bio je da se utiče, prije svega, na omladinu da se dobrovoljno javlja u Narodnooslobodilačku vojsku. Rezultati nisu izostali. Broj onih koji su željeli da stupe u NOV i POJ bio je veliki.

Da bi se svi oni, koji su se dobrovoljno javili, prihvatili i obučili, formiran je vojno-politički kurs u Cazinu, u današnjoj školi „Nurija Pozderac“. Na kursu su se mladi borci upoznavali sa ciljevima narodnooslobodilačke borbe, nacionalnim pitanjem i obučavali u rukovanju oružjem. Tek oslobođeni krajevi upravo su se preko tih mladih boraca počinjali vršiti i vezivati uz narodnooslobodilački pokret.

Iako je ovaj kraj potencionalno bio jak ljudstvom sposobnim za nošenje oružja, a broj dobrovoljaca veći nego u drugim novooslobođenim krajevima, ipak nije išlo tako lako sa aktivnim angažovanjem protivavog kraja protiv okupatora. Neki omladinci nisu smjeli od svojih starijih da se dobrovoljno jave, iako ih je dosta željelo da stupe u Narodnooslobodilačku vojsku. Predstavnici narodne vlasti i mnogi razboritiji i odvažniji mještani predlagali su da se narodna vlast ne ograničava samo na dobrovoljno javljanje za jedinice, nego da se izvrši mobilizacija. Jer iako je bila želja da se stupi u NOV, postojala je i bojazan naknadnih represalija od neprijatelja kada naše jedinice budu napustile ovu teritoriju. Oni su rezonovali da će u svakom slučaju poziv vlasti (tj. narodnooslobodilačkog odbora) za mobilizaciju služiti kao opravdanje u svakom slučaju. Smatrali su, kako je isticano na konferencijama, da će se tako, s obzirom na mentalitet naroda u ovom kraju, postići i daleko veći uspjeh i neće se odraziti na kvalitet boraca.

Drug Moša Pijade, i Janko, u svom izvještaju Vrhovnom štabu NOV i POJ 12. decembra 1942. godine, između ostalog, piše: „... Radi toga, i na savjet ljudi koji dobro poznaju prilike na terenu i mentalitet toga sveta, ja sam, iako se dalje nastavlja i to uspješno, akcija za prikupljanje dobrovoljaca, izdao naredbu da se u roku od 6 dana preko NO od-

bora popisu svi muškarci od 18 do 45 godina starosti i da im se saopšti da budu spremni da na poziv podu u Narodnooslobodila ku vojsku."¹

U tim krajevima razvila se živost kakve do tada nikada nije bilo. U narodu je nastalo previranje. To je samo trebalo pravilno kanalisati i usmjeriti.

Drug Moša Pijade u istom izvještaju Vrhovnom štabu NOV i POJ dalje kaže: „ ... Treba vrlo mnogo politi kog rada, mnogo zborova i konferencija, treba kod ve ine koja nije ustaška, stvoriti poverenje u naše vlasti, treba im uliti uverenje da Muslimanima nema spasa osim na našoj strani, što im nije teško dokazati kako se to pokazalo i na održanim zborovima".²

S obzirom na takvu situaciju, Vrhovni komandant NOV i POJ, drug Tito, donio je odluku da se formira sa podru ja Cazina i okoline jedna nova brigada i da se njen štab privremeno smjesti u Cazin.

Dvadeset tre eg decembra 1942. godine pozvao me je drug Košta Nad, komandant Operativnog štaba za Bosansku krajinu, da zajedno s njim po em Vrhovnom komandantu. Za mene je to bio veliki doga aj.

Drug Tito nas je odmah primio. Sa nama je porazgovarao o situaciji u novooslobo enim krajevima. Poslije njegovih prvih rije i nestalo je one treme koja obuzima ovjeka pri takvom jedinstvenom i neobi nom susretu. Pošto smo ukratko analizirali situaciju u Cazinskoj krajini, drug Tito je rekao da su stvoreni povoljni uslovi da se od ljudstva sa toga terena formira nova brigada. Dao nam je i uputstva kako da to uradimo i saopštio mi je da sam postavljen za komandanta te nove, 8. krajiške narodnooslobodila ke brigade.³

Proslavljeni tre i bataljon 1. krajiškog odreda, kasnije 3. bataljon 6. brigade, poslužio je kao jezgro za formiranje brigade. Borci i rukovodioci tog bataljona,iskusni i prekaljeni u mnogim okršajima, junaci iz borbi na Suha i, Radi u, Bosanskoj Krupi, Cazinu, Srbljanima i Biha u, postali su udami dio nove, mlade, neiskusne i u borbi neprekaljene brigade, formirane od mladi a i djevojaka iz tek oslobo enih krajeva.

Dvadeset osmog decembra Stab brigade je u Cazinu održao svoj prvi sastanak. Odlu eno je da svaka eta 3. bataljona⁴, posluži kao jezgro za formiranje bataljona nove brigade. Ve 29. decembra došle su i dvije omladinske ete, iz Biha a i Cazina. One su, upravo, završile jednomese nu obuku na vojno-politi kom kursu u Cazinu.

Formiranje, organizacijsko i formacijsko u vrš enje brigade otežano je time, što je ona, istovremeno dobila i zadatak da štiti prili no veliku novooslobo enu teritoriju. Ukoliko neprijatelj preduzme napad na

¹ Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodila kom ratu jugoslovenskih naroda, Tom II, knj. 7, dok. br. 18, str. 42.

* Isto.

³ Stab 8. brigade sa injavali su: komandant Hamdija Omanovi , politi ki komesar Avdo Cuk, narodni heroj, poginuo 1943. godine na ardaku kod Bosanske Krupe; zamjenik komandanta Uroš Kukolj, zamjenik politi kog komesara Blažo uri i (naknadno došao u Otoku); obavještajni oficir Ferid Dedi (naknadno došao u Lastve).

⁴ Tre i bataljon imao je etiri-strelja ke i jednu mitraljesku etu.

našu slobodnu teritoriju, naređeno joj je da posjedne i zatvori pravce od Dvora i Bosanskog Novog i da onemogu i njegove namjere ali, istovremeno, da politički djeluje u tom području, a naročito da utiče na omladinu kako bi se što masovnije javljala u Narodnooslobodilačku vojsku.

Prilikom formiranja brigade, kako je istaknuto, ona je imala 600 boraca. Već na smotri 4. krajiške divizije komandant brigade podnio je 7. januara 1943. godine raport Vrhovnom komandantu, da brigada ima 972 borca. Drug Tito je, o igledno zadovoljan, smjese i se zapitao: „Zar vas ve ima toliko“?

Tri dana kasnije, Brigada je dobila zadatak da sa jednim bataljonom posjedne položaje na lijevoj obali Une u visini Bosanskog Novog, prema Dvoru na Uni, a sa drugim, u istoj visini, položaje na desnoj obali rijeke. Jedan bataljon trebalo je da se prikupi u rejonu Bužima, a jedan na položajima u rejonu sela Otoke.

četvrta ofanziva poela je 20. januara 1943. godine. Osmo krajiška brigada vodila je prvu borbu već 25. januara sa prethodnim dijelovima 369. legionarske „Vražje divizije“. Službeno je htjeo da prvu borbu Brigade kao cjeline, povede četa u kojoj su se nalazili omladinci koji još, dobrim dijelom, nisu ni znali rukovati oružjem, jer su stupili u jedinicu neposredno prije napuštanja Cazinske krajine. I pored toga, to je bio naš prvi uspjeh. Iskusni i dobro uvježbani legionari morali su se povući. Zarobljen je jedan njihov izviđač sa konjem.

BORBA KOD BOSANSKE KRUPE

Nastupaju i preko Banije ka dolini rijeke Une, neprijatelj je izbio 28. januara na liniju Bužim — Otoka. Zbog toga je brigada dobila naređenje od Vrhovnog štaba, pod kojim je neposrednom komandom još uvijek bila, da se sa svoja dva bataljona, koji su se nalazili u Bužimu i Otoci, povuče na desnu obalu rijeke Une i zauzme položaje iznad Bosanske Krupe, kako bi se zatvorio pravac Bosanska Krupa—Jasenica i kontrolisao put Biha —Veliki Radi —Bosanska Krupa. Kad su neprijateljevi dijelovi izbili na rijeku u rejonu Bosanske Krupe, mostovi preko Une su već bili porušeni. Jedna satnija (četa) prebacila se ipak na desnu obalu Une, ali ju je brigada do ekala jakom vatrom i prisilila da se uz velike gubitke povuče preko rijeke.

Neprijatelj nije na tom dijelu uspio da prijeđe preko rijeke sve dok druge njegove snage nisu iz pravca Bihača izbile u visinu sela Veliki Radi. Tad se je jedan bataljon povukao u selo Gornje Petroviće, a zatim u selo Goriševac u podnožju Grmeča, a drugi u selo Suvaju.

Pod komandu 8. krajiške brigade stavljen je i Banijski odred koji se iz Banije prebacio u Podgrmeč, ali se on poslije desetak dana vratio na Baniju.

Uspješna borba kod Bosanske Krupe i odbacivanje neprijatelja preko rijeke Une veoma su se pozitivno odrazili na moral svih boraca. To ih je podstaklo na nove napore u borbama koje su ino ocejavale.

ZASJEDA NA LASTVAMA

Nastavljaju i odbrambena dejstva brigada je sa dva bataljona držala položaje iznad Suvaje i Gorijevca u podnožju Grme a, dok su se druga dva bataljona nalazila na desnoj obali rijeke Une u visini Bosanskog Novog i povla ila preko sela Male Rujiške i Hašana, zapadno od sela Benakovca, prema Grme u. Put Bosanska Krupa — Benakovac — Sanski Most držao je neprijatelj. Zbog toga su ovi bataljoni morali voditi teške borbe i probijati se preko ove komunikacije kroz solidno ure ene neprijateljeve položaje sve do 31. januara kad su ušli u sastav brigade u rejonu Gorijevac. Sa ova dva bataljona probijali su se i neki dijelovi Pete krajiške brigade.

Na položajima pod Grme om brigada se odjednom našla izolovana, bez ikakve veze sa bilo kojom pretpostavljenom ili višom komandom. Zbog toga joj je Vrhovni štab naredio da se ponovo stavi pod komandu etvrte krajiške divizije. Ali i pored dužeg upornog nastojanja, brigada sa tom divizijom nije mogla uspostaviti vezu, ve se je povezala samo sa Drugom krajiškom brigadom. U sporazumu sa njenim komandantom, obe brigade su odstupale pravcem zaselak Risova Greda—Risovac. Na pola puta izme u ova dva mjesta Osmo brigada se odvojila s namjerom da izbije u rejon Bosanskog Petrovca.

No, po izbijanju u selo Risovac obaviješteni smo da je neprijatelj ve ušao u Bosanski Petrovac, pa je trebalo izmjeniti pravac povla enja. Štab brigade održo je sastanak. Pojavila su se dva mišljenja. Jedni su smatrali da se dan ili dva treba zadržati u Grme u i onda zbaciti neprijatelju iza le a, u rejon Podgrme a. Drugi su zastupali mišljenje da je bolje nastaviti povla enje pravcem Lastve — Janjila — Bravski Vaganac — Drini — Srnetica — Oštrelj — Drvar. Znali smo da se štab Prvog bosanskog korpusa nalazi u rejonu Drvara. Odlu ili smo se za drugu varijantu. No izme u 1. i 2. februara proveli smo u selu Lastvama. U toku cijele no i bijesnila je velika me ava.

Rano ujutru 2. februara brigada se iz sela Lastve uvukla u Grme da bi se prije dugog i teškog marša organizacijski malo sredila, jer se tada prvi put cio njen sastav našao na okupu. Ovaj predah je iskoriš en da se sa komandnim sastavom proanaliziraju dotadašnja dejstva bataljona, da se izvuku potrebna iskustva i da se bataljonima postave zadaci za predstoje i marš. Za vrijeme sre ivanja nije zanemarena ni budnost. Na svim pravcima odakle se mogao o ekivati neprijatelj bile su isturene patrole. Uskoro se pokazalo da su te mjere bile opravdane, jer je Štab izvješten da se ve a kolona neprijateljskih vojnika kre e od Lastve i Risovca ka brigadi. Odmah je nare eno bataljonima da posjednu položaje na ivici šume, ali tako da ostave neposjednutu jednu stazu kroz Grme , kako bi se neprijateljske jedinice navukle što dublje u šumu prije nego što se na njih izvrši napad.

Dva bataljona su orijentisana u pravcu sela Risovac, a dva nešto isto nije od sela Lastve. Bataljoni su se odmah rasporedili na položajima o ekuju i pogodan trenutak za napad.

Neprijateljeve prethodnice izbile su oko 10 asova na domak šume i ve po ele da zalaze u Grme , kad su od glavnine dobile signal da zastanu.

Iš ekivali smo šta e se dalje zbiti. Iznenadilo nas je kad su po eli da se povla e. Više se nije smjelo ekati. Izdato je nare enje za napad. Odjeknuli su pucnji sa svih strana. Neprijatelj u povla enju privatio je borbu. Uskoro je po ela dejstvovati i njegova artiljerija. Puna dva sata je trajala borba dijelom u gustoj šumi Grme a, a aijekm na ravni astom i nepošumljenom zemljištu u podnožju planine. Onda je naš 2. bataljon pošao na juriš. Za njim su to uradili i ostali. Neprijatelj je natjeran da se naglo povla i ka Lastvama, ostavljaju i naoružanje i opremu, mrtve i ranjene.

Kad se neprijatelj povukao ostavio je iza sebe 22 konja natovarena sa 3 teška mitraljeza, 2 minobaca a 81 mm, 6 sanduka municije i 10 mina za minobaca e. Pored toga, zaplijenjeno je 10 pušaka, jedan puškomi-traljez, nešto odje ne opreme, fišeklija i drugog materijala.

Neprijatelj je izgubio 8 mrtvih i dva zarobljena vojnika. Brigada nije imala gubitaka.

Zarobljeni vojnici pripadali su 369 legionarskoj „Vražijoj“ divi-ziji, satniji satnika Cvetka. Sa ovom satnijom e se Osma brigada uskoro ponovo sukobiti kod rudnika Ljubije. Od zarobljenika smo saznali da je satnija no ranije zano ila jedan kilometar od mjesta gdje se nalazila brigada, sa namjerom da preko Trovrha pre e Grme i da ponovo si e u Podgrme .

BORBA NA BRAVSKOM VAGANCU

Podne je ve bilo prošlo kad su se bataljoni prikupili. Razdijeljeno je zaplijenjeno oružje i municija. Najslabije obu eni borci dobili su nešto od zaplijenjene odje e. Zatim je bez zasluženog odmora i ru ka brigada oko 14 asova krenula u pravcu sela Janjila. Grme , koji nam je uvijek kad je trebalo pružao uto ište, ovoga puta nije nam bio naklonjen. Bez ikakva puta ili staze, po dubokom snijegu i ci i zimi, gladni, umorni i slabo odjeveni, borci su se probijali teško ali uporno i bez roptanja. Tu i tamo nailazili smo na ba ene i ostavljene stvari naroda, koji se nešto ranije ovuda povla io traže i spasa negdje daleko, negdje tamo gdje i njegova vojska ide, pa kad se ona vrati vrati e se i on u svoje, makar i porušene i popaljene domove da se opet na e pri ruci svojoj vojsci.

U šumi se no znatno prije spušta nego van nje. Janjila je, po pri-anju onih koji su nekad znali sve staze po Grme u, daleko bar još dva sata marša. Nigdje se ne odmaramo, jer bi to bilo ubita no — borci bi od umora pospali i promrzli. Maršujemo sa velikim naporom, sa jednom jedinom željom da stignemo u Janjila i da se odmorimo i ugrijemo.

Najzad smo stigli u Janjila. Ovdje je zima još ja a, jer je mjesto nezaklonjeno pa vjetar strašno duva i zasipa ovjeka snjegom da se ni oko ne može otvoriti. Razmjestili smo se u prve ku e. U jednu ku u — jedna eta. Svi su zadovoljni, iako je to slab, skoro nikakav smještaj. Ali, krov je nad glavom a može se bar sjesti.

Raspitujemo se o situaciji. Seljaci su nas obavijestili da su u toku dana prolazile i partizanske i neprijateljeve jedinice. Gdje se trenutno ko nalazi, oni to nisu znali.

No smo proveli u Janjili, a u zoru produžismo marš sa ciljem da pre emo cestu Bosanski Petrovac—Klju i izbijemo u podnožje planine Srnetice i Osje enice. Kolona se izdužila nekoliko kilometara. Njeno elo ve je prešlo cestu, kad se iza nekog brdašca preko kojeg vijuga cesta odjednom pojavise jedan neprijateljski tenk i jedna oklopna kola. Borci ubrzaše s prebacivanjem. Kad je neprijatelj stigao do mjesta prelaza polovina brigade ve je bila na drugoj strani ceste.

Snijeg je bio velik pa se tenk teško kretao. Posada nije otvorila vatru iako nas je vidjela. No, zato je vod iz drugog bataljona, koji je bio najbliže tenku i oklopnim kolima, po eo da ih ga a. Neprijatelj je zastao i odgovorio vatrom. Iz oklopnih kola je izašao nema ki podoficir i pošao prema tenku, ali je brzo bio pokošen. Kad je to vidjela ostala posada, tenk i oklopna kola nastavili su pokret prema Bosanskom Petrovcu, ostavivši mrtvog podoficira na cesti. Brigada je nastavila marš predvi enim pravcem.

Po izbijanju u Bravski Vaganac primjetili smo da selu podilazi neprijatelj. Cijeli 2. i dio 3. bataljona odmah su posjeli položaj, maskiravši se u snijegu tako dobro da ih se teško moglo primjetiti. Ne slute i ništa neprijatelj je nastupao prema njima i kad se približio na dvadesetak metara, do tada gladni, umorni i premrzli borci otvorili su ubita nu vatru i odmah zatim izvršili juriš. Postignuto je potpuno iznena enje. Neprijateljski vojnici su se dali u pani no bjeckstvo, neobaziru i se na mrtve i ranjene, ne slušaju i komandu. Naši borci, kojima su se pridružili dijelovi novoformirane 12. krajiške brigade, gonili su ih prema petrova koj cesti. U borbi je bilo mnogo juna kih podviga. Tako je, na primjer, Radojka Lesi , borac 2. bataljona, potrala za jednim Njemcem i oborila ga tako jakim udarcem puške da se je kundak slomio.

Kad se neprijatelj nekako izvukao utvrdili smo da su to bili dijelovi 7. SS divizije „Princ Eugen“. Na mjestu borbe ostavili su 93 mrtva, a zaplijenjeno je 35 konja natovarenih oružjem i municijom. Izme u ostalog tu su bili i jedan reflektor, oko 20 pušaka, 3 puškomitraljeza i 5 automata.

JEDANAEST DANA NA OSTRELJU

Iz Bravskog Vaganca brigada se prebacila na padine Oštrelja i Osje enice i zauzela položaje kod sela Drini a i Bukova e. Naime, neprijatelj je svakodnevno vršio manje ispade u pravcu tih sela, kao i preko Koluni a prema Oštrelju, vjerovatno radi izvi anja. Naše jedinice su ga do ekivale i prisiljavale da se vrati na polazne položaje. Zato su neprijateljevi avioni po nekoliko puta dnevno nadlijetali položaje brigade, bombardovali ih i mitraljirah. Jedanaest dana i jedanaest no i bila su neprekidno na položajima naša dva bataljona bez krova nad glavom, bez ikakva odmora i uz vrlo oskudnu hranu. Ni u takvoj situaciji moral boraca nije opao, položaji ni za trenutak nisu bili napušteni, i neprijatelj nije uspio da izvrši zadatak.

Tek kad su etnici proveli njema ke vojnike preko planine Osje enice brigadi za le a nare eno je povla enje. Prvi, 3. i 4. bataljon povukli su se pravcem Oštrelj—Pasjak—Šipovljani južno od Drvara, a drugi ba-

taljon pravcem planina Smetica—planina Resanova a—Prekaja jugoisto - no od Drvara.

Za vrijeme povla enja vodili smo teške borbe. Najžeš i okršaj bio je kod Drvara, na položajima u Vidovu Selu na pravcu Drvar—Ti evo. Pod pritiskom brojno ja eg i bolje naoružanog neprijatelja, brigada je sa tih položaja nastavila povla enje prema Ti evu.

NA ŠATOR PLANINI

Drugi bataljon dobio je zadatak da odstupi pravcem Prekaja—Ti evo—Tiškovac—Trubar i da sljede e no i obezbijedi prelaz glavnini brigade preko ceste Drvar—Bosansko Grahovo, ukoliko dobije saglasnost Štaba korpusa. Sa 2. bataljonom upu eni su ranjenici i brigadna intendantura.

Štab korpusa nije se saglasio da se brigada povu e tim pravcem, ve je naredio da u e u sastav Pete divizije, (etvrta divizija, osim Osme brigade, ostala je u Grme u) i da se kao zaštitnica povu e pravcem Ti evo—Peulje—Šator planina.

Namjera Štaba korpusa je bila da se brigada dalje ne povla i, ve da se manevrom preko Šator planine — sela Popovi a i sela Rora — zabaci neprijatelju iza le a i napadne ga, i da istovremeno poveže 4. i 5. diviziju.

Brigada je odmah pošla na izvršenje postavljenog zadatka. To je bio najteži dio marša. Šator, visok 1872 m bio je pokriven dubokim snijegom, mjestimi no potpuno zale enim. Vjetar je velikom snagom zasipao snijegom o i, uši, a jedva se moglo disati. Ponekad bi svojim naletom zaustavio itavu kolonu. Teško je danas opisati kako su se kretali naši borci i kolike su napore ulagali da bi savladali ovu prepreku. A ranjenici, sa teškim a neobra enim ranama i vrlo tankim pokriva ima, ležali su na nosilima polusmrznuti. Oni su podnosili bez jauka, roptanja i protesta ono što je danas teško zamisliti da i zdrav ovjek podnese.

Taj naporni marš trajao je punih 12 asova. Nadali smo se da emo poslije njega na i barem krov nad glavom i dobiti makar kakvu toplu hranu. Koliko je bilo iznena enje kad smo na mjestu predvi enom da zano imo vidjeli da nema ni krova ni tople hrane! U neke napuštene i rabatne bajte jedva smo smjestili ranjenike. Zdravi borci su morali ostati napolju, pod vedrim nebom, u snijegu dva metra dubokom. Za jelo nije bilo ništa.

Duga ka zimska no donijela je sa sobom još ve u hladno u i još ve e poteško e. Spavalo se, ukoliko se to tako može nazvati, na snijegu koji je i dalje padao, dok je vjetar besomu no zavijao; Hladno a je prodirala do kosti. Govorili smo: „Samo da svane, bilo bi nam lakše“. A kad je svanulo, od olakšanja nije bilo ništa.

itav dan ostali smo pod vedrim nebom. Istina, pokreta nije bilo, a dobili smo i nešto hrane. Me utim, krova nad glavom, onoga što je u ovakvim prilikama potrebnije, nije bilo.

Uve e tog dana trebalo je da brigada pre e Cestu Drvar—Glamo i da se zabaci neprijatelju za le a. etvrta krajiška brigada, koja se sa svoja dva bataljona tako e nalazila na Šatoru, dobila je zadatak da nam obezbijedi prelaz preko ceste. Kad smo ve bili krenuli saznali smo da je jedan

bataljon 4. brigade pod borbom prešao cestu, a da se drugi morao povući. To je značilo da nas je neprijatelj opkolio i da se nalazimo u okruženju. O tome je odmah obaviješten Stab Prvog bosanskog korpusa⁵, koji je tako e bio na Šatoru. Dobili smo naređenje da još jednu noć provedemo na Šatoru. Za to vrijeme trebalo je da izradimo plan i pripremimo jedinice za proboj.

Još jedna teška noć bez krova nad glavom! Ponovo su naložene vatre i neprekidno gorjele, dok se ispod njih topio snijeg stvaraju i velike ljevkove. Hladno a nije popuštala. I baš tada, kao prkos, koji je ponijela ogromna moralna snaga, odjednom se zaula pjesma, naša partizanska borbena pjesma. U početku ona je bila tiha, a zatim su je prihvatili svi, pa je izgledalo kao da je pjevala cijela Šator planina. Borci su živnuli.

Ujutro je sazvano savjetovanje u Štabu korpusa. Prisustvovao je i sekretar Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu, drug Pucar Stari. Poslije kraće diskusije zaključeno je da se u toku dana, oko 13. časova, izvrši pokret, da se pred samu noć neprijatelj ponovo napadne i da se pod borbom probije prema Lunjeva i planini i dalje ka Ribniku.

Poslije savjetovanja izvršena je smotra jedinica. Kad je borcima saopštena odluka Štaba korpusa, nastalo je opšte veselje, a iscrpljenosti kao da je nestalo.

U određeno vrijeme jedna za drugom, krenule su kolone spremne da svakog časa stupe u borbu. Oko 15 i 30 časova zaula se jaka mitraljevska vatra. To je 4. bataljon 8. krajiške brigade bio iznenada napadnut s boka. Bataljon je odmah prihvatio borbu. Ostale jedinice, 8. brigade koja se nalazila u zaštitnici, već su bile izišle iz okruženja a da ih neprijatelj nije ni primjetio. Ubrzo su dovedena i dva zarobljenika. Jedan Nijemac i jedan etnik. Oni su nam rekli da sa njima ima i ustaša. Borba je postajala sve težnja, umjesto da jenjava.

Rani zimski suton polako se spuštao. Uslijed toga upućeno je 3. bataljonu u pomoć 2. bataljonu. Međutim, za vrijeme kretanja u njegovim redovima nastala je pometnja. Izdavana su mu suprotna naređenja. Te „bataljon naprijed“, te „bataljon nazad“ ili „bataljon stoj“ itd. U stvari, to su se koristili i tamu, šumu i veliki priliv izbjeglica u kolonu ubacili i pritajili etnici. Namjera im je bila da dezorganiziraju jedinicu i ometu je u izvršavanju zadatka. Jednog od njih borci su uskoro otkrili pa je odmah bio streljan.

Noć je već bila pala kada je borba počela da jenjava. Jedva se moglo po neki pucanj. Tada je jedinicama naređeno da se povuku sa položaja i da se povlače ka istom cilju, ali drugom maršrutom. Za kolonom naše brigade kretalo se oko 2000 djece, omladine i staraca. Bila je to duga kolona slabo naoružane vojske i naroda, iscrpljena, gola, bosa i gladna, ali visokog morala. Preko dubokim snijegom pokrivenog Šatora marševali smo u zimsku noć, a u sam zoru dospjeli smo na vrh planine. Putem se nekoliko boraca okliznulo i stropoštalo u provalije.

Slijedećeg dana oko podne stigli smo u prvo selo... To je bila prilika da se predahne, ali na odmor niko nije pošao. Borci su najprije pitali šta je sa Starim, Kostom, Osmanom i ostalima, jesu li se oni prebacili

⁵ Komandant korpusa je bio Košta Nad, a politički komesar Osman Karabegović.

i kako su izišli iz obruba? Tek kada su upoznati da su se svi rukovodioci probili i da se nalaze u našoj neposrednoj blizini, poele su jedinice da se razilaze na odmor po kućama, poslije toliko dana provedenih u snijegu; na maršu i u borbi. Topla soba, iako bez prostirke, pa čak i slame, dobro je došla. Za jelo nije niko ni pitao. San je bio pre i od svega.

Tako je brigada uspješno završila postavljene zadatke u toku četvrte neprijateljske ofanzive. Već sutradan, poslije odmora, ona je pošla u susret novim borbama i novim zadacima.

HAMDIJA OMANOVI

RUŠENJE MOSTA NA UNI - PRVI BORBENI ZADATAK INŽINJERIJSKE CETE

četvrta ofanziva primicala se Bihaću. Grad se planski evakuisao. U šume je iznošena rezervna hrana i razni materijal. Iz grada su se selile naše ustanove.

U Bihaću su ostali samo drug Marko i Terzi sa četom Prate eg bataljona, i ja, sa novoformiranom Inženjerskom četom. Usled opasnosti od bombardovanja napustili smo zgradu u centru gde je bilo sedište VS, i preselili se u malu prizemnu kuću u ulici koja je vodila ka željezničkoj stanici.

Teško bombardovanje pretrpeli smo 27. januara. U nameri da unište VS, 10—15 nemačkih aviona bombardovali su centralne delove grada. Jedan avion odvojio se iz grupe i uputio pravo na nas. Leteo je nisko, bio iznad leve strane ulice gde smo se i mi nalazili, i spuštao je po jednu bombu skoro u svaku kuću. Jedna je pogodila i našu kuću ali, srećom, eksplozirala je u praznoj sobi. Mi smo se nalazili u hodniku, u bašti, i pored kuće. Kuća je prilično demolirana. Ranjen je samo drug iz Prate eg bataljona. Mislim da se zvao Leković.

Napustili smo kuću. Drugovi Marko i Terzi, sa obezbeđenjem, otišli su na ivicu grada u pravcu Ripa kog klanca, a ja sa inženjercima na betonski most preko Une. Dobili smo zadatak da ga miniramo. Most je bio težak, armirano-betonski. Iako nešto na et, (pokušala je da ga minira još jugoslovenska vojska u aprilskom ratu 1941.), on je, ipak, još predstavljao ozbiljan zadatak za nas. Most se mogao porušiti velikom količinom eksploziva ili miniranjem njegovih nosača. Ali, mi nismo imali ni dosta eksploziva ni alata za bušenje rupa za mine, niti dovoljno vremena za rad. Morali smo izmisliti nešto drugo.

Međutim, Nemci su dobro znali da je to jedini most preko Une na ovom pravcu. Iako Una ne predstavlja neku značajniju prepreku za modernu vojsku, ipak Nemci su, pošto-poto, želeli da sa uvaju most. Možda su se bojali da će izgubiti mnogo vremena oko izgradnje privremenog mosta, ili možda njihove jedinice, koje su nastupale na tom pravcu, nisu imale potrebnu opremu. Toga jutra iznad mosta stalno je kružio avion, mitraljirao i onemogućavao bilo kakav rad na njemu. Teško je mlada Inženjerska četa morala savladati na svom prvom borbenom zadatku.

Rušenje smo izveli na „partizanski“ način. Uzastopnim eksplozijama malih mina, od jednog do dva patrona, proširili smo dilatacione fuge. Posle šeste uzastopne eksplozije, stvorili smo veće šupljine iznad svakog od osam nosača. U svaku proširenu šupljinu smestili smo po 4 kg eksploziva. Tako smo sa 32 kg srušili konstrukciju iznad jednog otvora.

Me utim, inženjerci su se morali sklanjati sa mosta kad god bi se avion pojavio. Eksploziv je postavljan i mine su paljene samo dok je avion pravio zaokret.

Pilot je, svakako, video šta se radi na mostu i do maksimuma je skraivao vreme za manevrisanje avionom. Ali, i naši hrabri mladi inženjerci nisu se dali prevariti i radili su brzo, ta no i efikasno.

Fantasti an utisak ostavljala je ova utakmica izme u prakti no golorukih i neukih inženjeraca i školovanog pilota sa snažnom i modernom mašinom i mo nim naoružanjem.

Ta borba nije se odvijala jednostavno, kako bi se to moglo zaklju iti iz ovog opisa, niti je kratko trajala. Cesto je pilot uspevao da prevari inženjerce za koju sekundu i da otvori mitraljesku vatru pre nego što su je oni o ekivali, ili su inženjerci gubili po nekoliko sekundi postavljaju i eksploziv za narednu minu. Bez obzira na neprijateljevu vatru oni su prisebno završavali rad pod kišom metaka. To što niko od njih nije bio ni ranjen ni ubijen, nesumnjivo je bio znak da je pilot brže gubio živce i sve slabije nišanio. Inženjerci su radili hladnokrvno, prisebno i smelo, što dokazuje uspešno rušenje najpre jednog, a zatim i drugog otvora na mostu.

Nemci su, naravno, prešli Unu, ali ne, kao što se kaže, na „le ima" naših jedinica koje su se povla ile. Rušenje mosta svakako ih je zadržalo i, donekle, poremetilo im planove.

VLADIMIR SMIRNOV

BIHA KA KOMANDA PODRUJA U DANIMA PRED OFANZIVU I U OFANZIVI

Po etkom januara 1943. godine poele su stizati prve vijesti o pripremama za etvrtu neprijateljevu ofanzivu. Njema ka komanda, pretpostavljaju i da e obavještajna služba NOVJ registrovati pokrete njenih snaga, podesila je svoju prvu fazu priprema tako da stvori kod Vrhovnog štaba utisak da je u planu iš enje Posavine i podruja oko željezni ke magistrale Zagreb—Beograd. U tom smislu proturala je i dezinformacije. Ali u Vrhovnom štabu nije bilo sumnje u ono što e donijeti skora budu nost. Ofanziva je o ekivana i ona vremenski i prostorno nije iznenadila. Faktor iznena enja, bar u prvoj fazi, predstavljale su jedino angažovane snage. Naime, nije se ra unalo da e njema ko-talijanski okupatori ubaciti u borbu pored postoje ih i nove divizije, preba ene na operacijsko podru je neposredno pred ofanzivu.

Vrhovni štab nije planirao neposrednu odbranu samog Biha a, jer bi borbe u Biha koj kotlini odgovarale samo neprijatelju. Prihvatljivi položaji za odbranu protezali su se linijom koja je išla od Velikog i Malog Ljuto a, pa preko Gorijevca, Hrgara i Grabeža dalje na istok. Ovoj koncepciji odgovarale su i pripreme.

S obzirom na o ekivane doga aje, navratio je jednoga dana drug Moša Pijade u Komandu podruja. Došao je tek da prenese direktive i postavlj zadatke u vezi sa situacijom: mobilizacija zaprežnih vozila, osedlanih i osamarenih konja radi evakuacije Centralne bolnice iz Zegara u kojoj je bilo nekoliko stotina ranjenika, bolesnika i boraca s promrzlim nogama; evakuacija ratnog materijala, vojnih magacina, arhiva — naše i neprijateljeve, zaplijenjene u Biha u; formiranje Podru nog bataljona od partizanskih straža — kako su to predvi ala Uputstva o vojnopozadinskim organima u slu aju neprijateljeve ofanzive; obezbje enje podataka o neprijatelju nakon našeg povla enja iz Biha a, itd. Poslije toga i a Janko je izvadio iz džepa i predao mi rješenje kojim sam postavljen za komandanta biha kog podruja. Potom se pozdravio i otišao.

Prvi koraci koje smo preduzeli u cilju izvršenja postavljenih zadataka odnosili su se na evakuaciju Centralne bolnice i prebacivanje namirnica namijenjenih njoj, a zatim i na evakuaciju ostalih vojnih i drugih magacina. Uz pomo Komande podruja, na nekim od ovih zadataka angažovao se i drug Ivan Milutinovi . Pošto je sve bilo preba eno, zadnjih dana boravka u Biha u, pozvao me je drug Milutinovi da mi preda dvadesetak sanduka še era. uđio sam se da se baš ovolika koli ina še era „zaturila“, s obzirom da smo ga uvali isklju ivo za bolnice i dodeljivali im ga u strogo ograni enoj koli ini. Izrazio sam te svoje misli drugu

Milutinovi u. „Ne ne, nije se zaturio!“ — odgovorio je on. Naredio mi je da organizujemo punktove u kojima će se prihvatati narod koji se povla-
io sa Banije ispred neprijatelja, ije su brzo nadiranje, upornim i teškim
borbama, usporavale jedinice 7. banijske divizije. U tim punktovima
trebalo je da raspodijelimo taj še er za kuvanje aja, kako bi ljudi, žene
i djeca imali gdje da predahnu i zgriju se. Za nekoliko dana i sam sam
imao priliku da osjetim koliko je okrepljenje predstavljala kutla a toplog
slatkog aja onih hladnih i sniježnih februarskih dana 1943. godine, koja
se mogla dobiti u Duhovskom, Lipi, Vrto u, Bosanskom Petrovcu, Oštrelju,
Drvaru, na platou Cincara izme u Glamo a i Livna i drugdje.

Ne ra unaju i na ofanzivu u takvim razmjerama, koje je ona do-
bila ve prvih dana, odlu eno je da se iz Biha a povu e izvjestan broj
ljudi, iji su sinovi, bra a ili bliži ro aci bili istaknutiji ustaški funkcio-
neri, i prebaci u Bosanski Petrovac. Na taj na n htjelo se, bar djelimi no,
izvršiti pritisak na kvislinški ustaški aparat da nakon našeg povla enja
iz grada, a njihovog dolaska, ne vrše represalije nad Bišanima, koji su
na ovaj ili onaj na in izrazili svoje simpatije prema narodnooslobodila -
kom pokretu.

Ovaj zadatak sprovodila je Komanda mjesta i, vjerovatno, nekom
greškom, ili pak neshvatanjem suštine ove mjere, u Komandu mjesta
privedeni su i katoli ki sve enici fra Bcsiljko i fra Viktor, i hodža iz Ri-
bi a. Upoznat s ovim, drug Rankovi naredio je da se oni odmah puste.
To je i ura eno. Kasnije, kada je ve postalo jasno kakav je karakter ne-
prijateljeve ofanzive, a da se ti ljudi ne bi izvrgavali daljim naporima
i teško ama, skop anim s marševima u hladnim zimskim danima, itava
grupa ostavljena je u selu ispod Cincar-planine. Posljednjih pet sanduka
še era, koje smo još imali, predali smo njima, mada je problem ishrane
jedinica NOV ve tada bio krajnje težak. Dvije kocke še era predstavljale
su tada dnevi obrok za mnoge borce, koji su danono no bili u pokretu
i u borbi.

Nakon što su sve naše ustanove i organizacije napustile Biha i pošto
je sav materijal bio evakuisan, Komanda podru ja i Komanda mjesta
Biha prebacile su se u Stanarevi a ku e u Teo aku. Tu su sa ekale dola-
zak komandi mjesta iz Bužima, Cazina i Kladuše. i partizanske straže
s terena Komande mjesta Biha , da bi formirale podru ni bataljon. Pored
toga one su nastavile da izvršavaju zadatke u okviru tadašnje situacije.

Nakon prebacivanja Komande podru ja u Teo ak, ostalo je u Biha-
u još samo jedno odjeljenje partizana. Operativne jedinice nalazile su se
ve na desnoj obali Une. To odjeljenje jedino još nije bilo završilo svoj
posao. A kada se ula snažna eksplozija, bio je to znak da su se sve naše
snage, i sve što je trebalo evakuisati, nalazili ve na desnoj obali Une.
Grupa drugova iz Inžinjerijske ete Vrhovnog štaba, pošto je obavila sve
potrebne predradnje, zapalila je sporogore i štapin i povukla se u zaklon.
Kada su se prašina i dim eksplozije razišli i slegli, inžinjerci su provje-
rili rezultat. Dio betonskog mosta, izme u dva kesona, ležao je na dnu
modre Une. Tada su i oni napustili Biha i krenuli prema Rip u.

Na lijevoj obali Une ostala su još samo dva druga. Za Bišane je,
me utim, i posljednji partizan ve bio napustio Biha . Ta dvojica obišli
su neka sela u neposrednoj okolini grada, a kad se spustila no , posjetili

su i izvjestan broj građana, da bi se dogovorili o narednim zadacima, načinu održavanja veze i dostavljanju podataka o neprijatelju koji se približavao i čiji se dolazak u Bihać predviđao za sutrašnji dan. Kada su se njih dvojica prebacili u amcjem na desnu obalu Une, ponovo je već odavno prošla. Zora ih je zatekla 29. januara na putu prema mjestu gdje je trebalo narednih dana da dobijaju prve informacije iz napuštenog Bihaća a 0 neprijatelju. Posljednji partizani napustili su Bihać, ali u Bihaću su ostali mnogi koji, su mogli da budu na mrtvoj straži. Istureni punkt uskoro je ostao daleko iza leđa i pozadi zaštitnica koje su obezbjeđivale povlačenje djelova 7. banijske divizije s pravca Pokoja.

Njemačke prethodnice ušle su u Bihać 29. januara oko jedan sat poslije podne i prva četa Pionirskog bataljona 7. SS „Princ Eugen“ divizije odmah je pristupila opravci porušenog betonskog mosta. Specijalna komanda policije bezbjednosti, pridodata Štabu 7. SS divizije, izvijestila je svoju višu komandu da je iz Bihaća sav „materijal dva dana ranije potpuno evakuisan“.¹

Pješadija nije čekala na opravku mosta već je odmah poela da se prebacuje u amcima na desnu obalu Une.

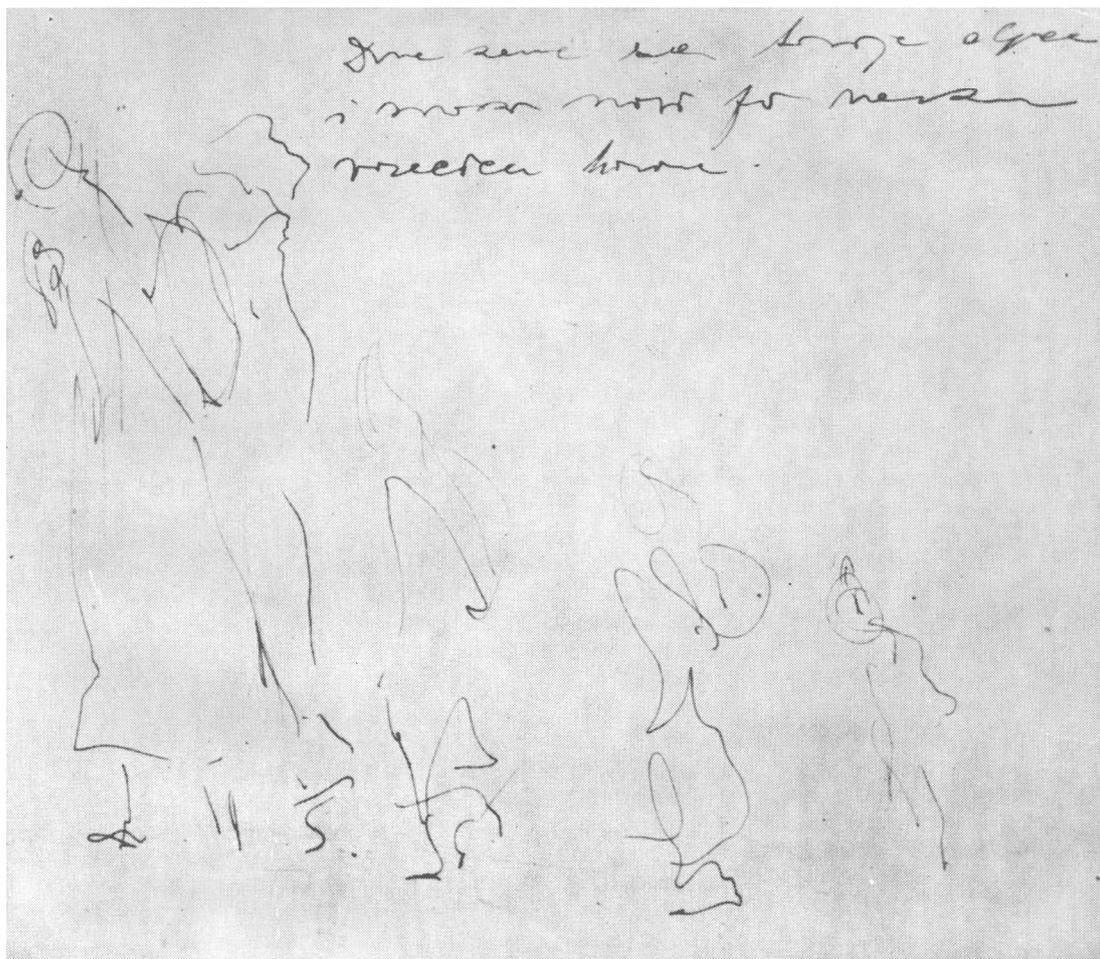
Narednih dana jedinice 7. banijske divizije vodile su ogorčene borbe sa esesovcima oko Ripačkog klanca, Ljutača i na Tihotini. Komanda područja imala je pune ruke posla. U Stjenjanima je bila bolnica u koju su svakodnevno pristizali novi ranjenici sa sektora Mazina, gdje su ličile jedinice vodile teške borbe s Italijanima. Posljednji ešloni ranjenika već su bili otpremljeni pravcem Bosanski Petrovac—Oštrelj, ali zbog kritične situacije na sektoru Bihaća, ovaj pravac nije se više mogao koristiti, jer je postojala opasnost da se neprijatelj probije preko Ripačkog klanca ka Vrtoču i presije ga.

Poslije dolaska u Stjenjane, kuda sam otišao radi novonastale situacije, sreo sam se s drugom Kronjom, šefom saniteta u Glavnom štabu Hrvatske, koji je baš tada stigao s novim ešlonom ranjenika od Mazina. Dogovorili smo se da on preduzme mjere da se ranjenici više ne upuštaju u Stjenjane. Međutim, ozbiljan problem predstavljala je evakuacija ranije pristiglih ranjenika. Pošto je otpao pravac ka Vrtoču, otpala je i evakuacija kolima, a konja je bilo veoma malo. Pored toga, i staza, koja je kao zmijski vijugala kanjonom Unca prema Drvaru, i to tako visoko iznad korita da je pri pogledu nadole hvatala vrtoglavica, predstavljala je priličan problem za kretanje i zdravih danju, a kamoli za nošenje bolesnika. Jedan ranjenik nije mogao u. Mada su mali bosanski konji i viđeni ovakvim terenima, i oni su se teško kretali. Jedan neoprezan korak i zvek kamenja koje se gubilo u provaliju, bio bi znak da je jedan manje u koloni. Zastoj kolone za trenutak predstavljao je samo odavanje posljednje poštasti tom vjernom partizanskom pratiocu i pomoćniku, koji je sa borcima utke i strpljivo, u najvećoj mjeri, dijelio sve tegobe partizanskog ratovanja.

Poslije povratka u Komandu područja naišao sam na jedinice 16. banijske brigade, koje su se spremale za pokret. Smatrao sam da bi trebalo da ostave neke svoje dijelove radi zatvaranja pravca ka Stjenjanima dok ne evakuiramo ranjenike. Rekli su mi da imaju naređenje da se

rit; j I

¹ Funkspruch von Sonderkommando der Sicherheitspolizei und des Sicherheitsdienst, 1. 2. 1963, 12.57 Uhr, Nr. 1706.

Vojo DIMITRIJEVIC — Dvije žene sa troje djece, crtež is etvrte neprijateljeve ofanzive

hitno prebace prema Bosanskom Petrovcu i zaposjednu nove položaje. Potražio sam tada komandanta brigade druga Ninu Marakovića, vjerujući i da u ga kao starog predratnog poznanika mogu i nekako ubijediti da ostavi jedan dio snaga za zatvaranje pravca prema Stjenjanima s obzirom na ovakvu situaciju. Moj po etni zahtjev bio je bataljon, ali sam naišao na takvu bujicu argumenata da sam ubrzo pristao i na etu. No, ispalo je da ne može ni vod, pa ni odjeljenje. A zaista je tako i bilo. Drug Nina me je upoznao sa teškim borbama koje je Brigada vodila s esesovcima, naročito na Ljutu, gdje im je neprijatelj bio zašao za leđa i opkolio jedan bataljon. Imali su priličan broj mrtvih i ranjenih. Kako je civilno stanovništvo već napustilo područje borbi, za evakuaciju ranjenika morali su biti angažovani borci. Sa svakim nosilima išlo je i osam zdravih boraca. Dvije smjene. Najmanji mogući broj. Tako je brigada spala na 160 ljudi.

Pozdravio sam se sa starim znancem i krenuli smo, svaki na svoj zadatak, a da nismo ni pomislili da će nam to biti i zadnji susret. Njegov put /odio je prema Oštrelju, a moj ka Gorjevcu, gdje je bio Štab 7. banijske divizije.

Povlačenjem 7. divizije prema Oštrelju neprijatelju je put bio otvoren. Krenuo sam preko Vrtoča i Bjelaja za Stjenjane. Dani su bili hladni i sniježni, a za nesreću u vedri i sunčani, tako da je neprijateljeva avijacija stalno kontrolisala i mitraljirala komunikacije i pravce odstupanja i prebacivanja jedinica NOV, kao i grupe naroda koje su napuštale svoja sela ispred neprijateljevih trupa. Jedinice, navikle na ove svakodnevne napade, disciplinovano su reagovale na prvi šum motora u daljini, sklancijale se i izbjegavale kretanje dok se vazdušni pirati ne izgube pa su imale i manje gubitke. Narod bi se obično uskomešao pri pojavi aviona, goneći i stoku i vuku i stvari i djecu, i tako predstavljao izvanrednu metu za fašističke avijatore, koji su svoj bijes i mržnju nemilosrdno iskaliživali na njima.

Bio sam u Bjelaju kad se neočekivano pojavio nad nama avion, doletjevši preko Osječnice. Uzalud smo vikali „Lezi! Lezi!“ Žene su počele da bježe, ne osjećajući i se nigdje dovoljno sigurno. Jedna od njih hodala je desno-lijevo, galameći i bacajući se kamenjem na avion. Kasnije sam saznao da su joj tih dana poginula djeca, prilikom bombardovanja, te je poremetila umom. Pošto se avion izgubio u pravcu Bihaća, krenuo sam dalje, vidjevši uz put scenu koju neću nikad zaboraviti. Naišao sam na drugaricu, koju sam nepunih pola sata ranije upoznao. Mlada žena. Imala je dvoje djece. Jedno je nosila u naručju, bježeći i ispred Nijemaca, a drugo, još manje, bilo joj je na leđima, u torbi. Virila mu je samo glavica, pomodrela od studeni.

Prije pola sata još je bila majka dvoje djece. A sada je ušla pokraj puta. Dijete iz naramaka ležalo je pored nje mrtvo. Ona je bezuspješno pokušavala nekim patrljkom da izdubi raku svom djetetu i da ga sahrani. Pogledala me je bez riječi, oči su bile staklene isto kao i one kojima je mrtvo dijete gledalo sa smrznute ledine. Stajao sam bez riječi. Ona je klečala golim modrim koljenima na ledini, uzaludno nastojeći i da probije štapom njenu promrzlu površinu. Gledao sam nas nju i mrtvo dijete. Bol je ukočio moju inače lice. Oči nisu suzile. Svoje suze već je davno bila isplakala. Najzad, odustala je od uzaludnog grebanja

po zamrznutoj zemlji, odbacila drvo i digla se. Uzela je u naru je svoje mrtvo dijete i krenula naprijed. Krenuo sam i ja. Tek tada sam ugledao da iz torbe na le ima više ne viri pomodrela glavica. Nje više nije bilo. Zamijenila ju je zgrušana krvava masa. Malu glavicu geler je razbio. Da li je to majka znala? Vjerovatno nije! Da li da je zaustavim da joj to kažem? Pa, ona nosi i ono za koje zna da je mrtvo! A i šta bi uradila sa njim kad ga nema im zakopati?! Ne! Rije i su bile suviše.

Iz Stjenjana uspjeli smo da evakuišemo i posljednjeg ranjenika. Od pristiglog ljudstva komandi mjesta i partizanskih straža formirali smo Biha ki podru ni bataljon. Za komandanta je postavljen Sajo Grbi , za zamjenika Kaja Popovi , a za politi kog komesara Mašo Ibrahimpaši .

Povla e i se ispred neprijatelja, sve što je moglo da nosi pušku slijevalo se obi no u vojne jedinice, odrede i brigade. Tako je i broj ljudstva Podru nog bataljona svakodnevno rastao, dostigavši brojno stanje brigade. Komandant mjesta iz Velike Kladuše, Huška Miljkovi , predlagao je da se sa svojom etom prebaci neprijatelju za le a i da na podru ju Kladuše postavlja zasjede i vrši prepade na manje neprijateljeve dijelove.

Ta i još neka pitanja bila su razlog mog odlaska u Livno, gd^e se tada nalazio Vrhovni štab. Uz put sam, u Glamo u, pohranio u tamošnjoj komandi mjesta najdragocjenija dokumenta iz Biha a, me u kojima su bili i istražni materijali o ratnim zlo incima, kao i kompletan predmet koji se odnosio na ekshumaciju i prebacivanje posmrtnih ostataka Alije Alijagi a sa zagreba kog Mirogoja u selo Turiju kod Biha a. Na žalost, kasnije sam saznao od druga Mirka Pantoša, tadašnjeg komandanta mjestu u Glamo u, da je sva ta arhiva propala za vrijeme ofanzive. Bila je to nenadoknadiva šteta.

Pješa enje preko Cincara bilo je jako teško. Snježni nameti mjestimi no su bili tako visoki da su se iznad njih jedva nazirali vrhovi telegrafskih stubova. Temperatura, uz to, veoma niska. Zurili smo se, mada iznureni, plaše i se da ne promrzemo. Pipali smo se po licu i trljali, ali je ono uskoro prestalo da reagira. Imali smo osje aj da pod rukom imamo tvrdo strano tijelo, a ne vlastite obraze. Skinuli smo šalove i umotali glave, tako da su nam samo o i ostale nezamotane. No, i s tim se nismo u potpunosti obezbijedili. Drugu pored mene promrzle su uši. Glad je stalno doprinosila neotpornosti iscrpljenog i premorenog organizma.

U Livnu sam obavijestio druga Terzi a, izme u ostalog i o situaciji u Podru nom bataljonu i želji Huske **da** se vrati na teren svoje Komande mjesta s jednom etom. Drug Terzi se nije složio **s formiranjem** brigade, jer su ljudske rezerve Podgrme a ve bile prili no **iscrpljene**, a trebalo je voditi ra una **i** o popunjavanju ve formiranih deset **krajiških** brigada (Deseta je za vrijeme ofanzive i formirana), kao **i mnogobrojnih** odreda. U pogledu Huskinog prebacivanja izrazio je bojazan da se ne e mo i održati s malom etom na terenu **s** kojeg su se povukle sve naše jedinice, i bio je u datoj situaciji protiv toga. Doga aji koji su slijedili pokazali su da je bio u pravu. Huška je to uradio na svoju ruku, bez i ije saglasnosti, vratio se na teren Kladuše, gdje je ubrzo postao plijen neprijateljevih kombinacija.

U toku ofanzive ponovo sam se našao u Biha kom podru nom bataljonu. Situacija je bila teška u pogledu ishrane. Jedinice su bile u _ alnim borbama s neprijateljem, narod izbjegao iz sela, vojni magacini prazni ili oplja kani od neprijatelja. Borci Podru nog bataljona pronašli su i otvorili neke trapove s krompirom i ispraznili ih, došavši na taj na in u sukob sa postoje im propisima, kao i sa narodom sa tog terena.

Moj zadatak je bio da ispitam te slu ajeve i preduzmem sve potrebne mjere kako bi se sprije ile dalje pojave kršenja propisa i prakse pravilnog opho enja sa narodom i narodnom imovinom. Krenuo sam iz 10. krajiške brigade, koja je držala položaje prema Kninu. Za suvu hranu dobio sam šest kocki še era.

U Štab Biha kog podru nog bataljona, koji sam pronašao nedaleko od Drvara, u selu Koritima, stigao sam predve e. Zakazali smo odmah partijski sastanak i dali se u potragu za malo loja i kudelje, da bi napravili partizansku lampu, jer se no približavala, a znali smo da se sastanak za dana ne može završiti. Stao sam kraj prozora, dube i krompir. Loj je stajao na stolu. Kada sam i kudelju omotao oko štapi a i zabo ga u izdubljeni krompir, trebalo je još samo staviti u krompir loj i lampa bi bila spremna za upotrebu. Ali, loja je nestalo. Misle i da ga je neko od prisutnih drugova sklonio, upitao sam neodre eno ko je to u inio. Odgovora nije bilo. Pogledao sam oko sebe. Na usnama najbližeg bili su primjetni tragovi loja. Ostale nisam ni zagledao. Svi su bili „na lijevu nogu“, namršteni zbog gladovanja, razdražljivi i preosjetljivi. Sjetio sam se da je prije nekoliko dana u 10. brigadi strijeljan pred strojem borac, koji je dao nekom seljaku desetak metaka za par krompira. Teške su to bile odluke, ali su morale biti donesene u interesu pokreta u celini. Ponovo mi je u takvim situacijama padao na pamet Rodionov roman „ okolada“. Od moje suhe hrane za put sa uvao sam etiri kocke še era, jer nisam znao kad u i gdje u prona i bataljon. Podijelili smo ih. Vedrije raspoloženje je zavladao. Doma in je negdje pronašao u svom skrovištu par oraha i uz svijetlo jezgara, nabodenih na iglu i zapaljenih, održali smo partijski sastanak Štaba Bataljona.

Na osnovu analize situacije i donesenih zaklju aka, prebacili smo se na komunikaciju Biha —Bosanski Petrovac. Ve sjutradan po dolasku, u jednoj uspješnoj zasjedi, Bataljon je nanijeo teške gubitke jednoj neprijateljevoj doturnoj koloni, zaplijenivši pored ve eg broja pušaka, dva puškomitraljeza i dosta namirnica namijenjenih neprijateljevom garnizonu u Bosanskom Petrovcu. Nakon te zasjede Bataljon je dobio nare enje da se prebaci u Veliki Radi , gdje je rasformiran radi popune jedinica 8. krajiške brigade.

SLAVKO ODI

ŽIVI I MRTVI STE CI

Sje anje

Datumi nisu važni. Stupanjem u partizane, osjetio sam potrebu da bilježim najsudbonosnije trenutke: doživljaje, ljudske tragedije. Za ve inu tih doga aja nije bilo vremena ni za najoskudnija bilježenja. Pa ipak, zapisivalo se fragmentarno, polovi no. U hodu. Naba ena je po neka rije , a drhtava ruka skicirala je crtež. Kada nije bilo vremena ni za to, pamtio sam i nosio u sebi doga aje i trenutke koji su me se najupe atljivije dojmili. To nije bilo teško nositi, jer je to ono što se nosi cijelog života i od ega se ovjek i u snu teško rastaje.

Bilo je i suviše takvih doga aja. Sje am se jedne naše „bolnice“ niže Prozora. Prilikom bombardovanja, ranjenici, smješteni u stvari u ku u, poskakali su i kako je ko mogao i umio po eli da bježe. Bilo je i takvih koji se nisu mogli ni micati. Gledao sam jednog ranjenika bez nogu koji se sa svom svojom snagom kao klada kotrljao. U toku etvrte ofanzive vidio sam ranjene i bolesne partizane kako do usta stoje u vodi u pe inama Neretve i ekaju da se stiša bombardovanje. Nailazio sam na mnoga spaljena ognjišta, vidio mnoge ubijene i zaklane.

U meni je vladalo uvjerenje da je naš ovjek, koji se prihvatio puške, svjestan borac koji zna zašto i za koga se bori. Taj ovjek spreman je da pretrpi i da podnese najve e muke i najteže bolove. To su bili heroji.

Ali u ratu pored ovih heroja bili su starci, žene i djeca. Bila je ve ina našeg naroda, oni dobri ljudi iz zaba enih varošica i sela, šuma i planina, koji se do rata nisu odvajali od svog ognjišta i koji ništa više u svom životu nisu vidjeli, a niti znali da postoji.

Ti starci, žene i djeca, bolesni i iznemogli, ubijani su kao nevine žrtve koje se nisu mogle oduprijeti. Padali su kao ovce, golubovi, iznenadni, esto ni sami ne shvataju i svoju tragediju. Stradali su samo zato što su bili ljudi. To su oni bezimeni koji su najzvjerskije ubijani u svojim selima, u zbjegovima, i koji su do smrti bili sa svojom vojskom, uz svoju djecu sa partizanima, daruju i im sve što su imali. Odvajali su za njih poslednji zalogaj hljeba, pleli arape, sakrivali ranjenike i oboljele. inili su to bez ikakve nagrade, jer su voljeli ljude.

Takva je bila Krajina. U svježem sje anju mi je stari ido.' Dobar i plemenit ovjek koji je živio u Drini u. Jedne ve eri, kada mu je došao sin, borac jedne krajiške brigade, radovao se djele i nam vru u rakiju, pitu i pe enu jagnjetinu.

¹ ido Kecman.

Do četvrte ofanzive kretao sam se isto od Drinica do Bosanskog Petrovca, od Bosanskog Petrovca do Bihaća, a od Bihaća prolazio sam cijelom Krajinom. Tu u tom kraju bilo je mnogo žida, bilo je dobrih majki, bilo je mnogo Raza² koji su partizane smatrali kao dio sebe, kao svoje rođene. Nije bio nijedak slučaj da su i košulju sa sebe skidali i davali borcu.

Mnoga sela Krajine ostala su mi u sjećanju. Danas ne znam njihova imena. Sjećam se starijih i mladih žena iz tih sela koje su skršeno i pogruo hvatale ugarak golim rukama, pripaljuju i nam cigaretu, malo „krdže“ savijenog u novinsku hartiju. To su činile sa puno nježnosti. Od prvog dana ustanka dijelili su nam svoju dobrotu, hranu, obuću, i pružali krov nad glavom.

Danas kada se pomenu sva stradanja i nevine žrtve, kada se uvijek prisjeti svih tih događaja, tuga poteče kao golema rijeka čiji su izvor ljudske suze. Eho zazvoni duboko u nama i ponovo se začinju rijeke i Majke Knežopoljke koja bi za narod i njegovu borbu dala još tri Srbinja, tri Mladena i tri Mravinca.

Bilo je u ratu strašnih i užasnih događaja. I takvih koji djeluju kao da su izmišljeni i nestvarni. Pamte se užasi Jasenovca i mnogih drugih koncentracijskih logora. Postoje i filmovi, dokumenti o tim strahotama. Ali je malo poznato i nema mnogo dokumenata koji bi govorili o stradanjima iznemoglih majki i bolesnih staraca. Još manje je svjedočanstava koja bi govorila o stradanjima djece rasute ratnim vihorom po šumama i ostavljene na vjetrometini neizvjesnosti.

Bila je zima. Početkom četvrte ofanzive. Sa svojom vojskom se povlačio i goloruki narod iz Like, Banije, Korduna, okoline Bihaća, prilazio je onaj iz Bosanskog Petrovca. Išli su pretovareni starci, žene i djeca. Nošeno je ono što se moglo ponijeti.

Sjećam se Oštrelja. Djeca umotana u krpe ili stavljena u krajiške torbe, premrzla i umukla, prislonjena uz drveće, šušurena. Mrtva stoje. Ne mogu se. Otvorene su mrtve oči kao da još uvijek mole za spas i pomoć, mole i pitaju: „Zašto smo tu i zbog čega smo tu ostavljeni?“. Oči su bile i plave, i crne, i smeđe. Sve su nas podjednako gledale.

Usljed bolesti, gladi i zime ostavljeno je tako mnogo djece. Bilo je i one koja su poubijana mitraljezima i bombama iz aviona. Ovi živi ili mrtvi stećci, koje sam vidio u to vrijeme na Oštrelju, i duž puta sve do Livna, bili su puni jeze. Gledao sam ih. I pamtim. U potsvjesti mi je ostalo ostavljeno dijete sa plavim očima i šarenom maramom na glavi. Nailazio sam na po dvoje, troje zajedno ostavljene djece pod drveće. Valjda da ne budu sama i da i mrtva razgovaraju i tješe jedno drugo!? Vidio sam skupinu djece na jednoj „arabi“ u sjenu, pokrivenu izrešetanim betonom. Noge i ruke su im bile prebačene preko stranica kola. Nijemo su se klatile u grupu stisnute pesnice i prsti žuti kao da su od voska. Ta kola imala su samo tri točka, a pored njih ležali su pobijeni konji sa pokidanim amovima. Vidio sam u to vrijeme smrznute žene, majke, golih grudi. Htjele su valjda, pred smrt, u posljednjem trenutku, da nahrane nekakvu djecu.

² Raza Omanović, Raza Kovačević ...

Gledao sam i još mnogo štošta mi se urezalo u sje anje. Sve se to ne može naslikati ni opisati. Mnoge o i su me mrtve gledale. U njima je treperio poslednji krik, poslednja nada i želja za životom. Te dje ije o i nisu nikoga optuživale. Nikoga prezirale. O i su ove htjele da žive, a odavno nisu žive. Sva ta djeca imala su svoja imena. Jovo, Omer, Simo, Šamija ili Vukosava. Njih ve odavno nema. Ne žive s nama. Premalo su živjeli da bi znali za svoju smrt nekoga optuživati.

Vidio sam još nešto! Malu djecu koja su se pridržavala za maj inu suknju. Vidio sam jednu majku koja mršavom dojkom doji odoj e zamotano u pocjepani aršav. Vidio sam jedan ili više zbjegova. Sasvim svejedno koliko! Svi su ljudi u njima bili slabo obučeni i odjeveni. Polovina je bila bolesna. Ve inom su to bili starci, žene i djeca.

Pitao sam se: „Kuda idu?“. Razgovarao sam s tim svijetom. I dobio odgovor:

— Idemo dok možemo ...

I išli su!

Jedni su za uvijek ostajali. Drugi, koji su izdržali i preživjeli i nadživjeli Oštrej, i druge Oštreje, mogu danas da prepri avaju sje anja iz dana kada su, ne znaju i kuda idu, na svom putu mimoilazili se sa mnogim „krajputašima — ste cima“, djecom živom ili mrtvom, zavijenom u krpe i ostavljenom ispod drve a. To su u to vrijeme bili putokazi za one žive, koji su išli dalje.

VOJO DIMITRIJEVI

NA PETROVA KOJ CESTI

*Na cesti petrova koj izbjeglice
i trista djece u koloni,
nad cestom kruže grabljive ptice —
tu iniski avioni.
Po kamerju osniježenom
eli na kiša zvoni..
U snijegu mrtva Marija,
mamina erka jedina,
bilo joj sedam godina.
Tri dana snijeg je gazila
i posrnula stotinu puta,
suknju je imala ni kratku, ni dugu
i prsluk malen, premalen,
a povrh svega kabanica
beskrajnih rukava,
široka, žuta
od starog o evog kaputa.
Ponekad mala plakala
i sada se opet smijala
i vesela bila,
kad bi je mati tješila:
— Još samo malo, ro ena,
pa emo vidjet Petrovac,
a to je varoš golema,
tu ima vatre i hljeba
i ku a do samog neba.
Radovala se djevoj ica
vatri i gradu nevi enom,
a sada leži si ušna ko ptica
na cesti petrova koj
na cesti okrvavljenoj.
O i gledaju širom, al'sjaja u njima nema —
sa mrtvih usana male optužba te e nijema.
O, strašna ptico, ti si me ubila,
a šta sam ti kriva bila?
Sedam sam godina imala,
ni mrava nisam zgazila,
tako sam malo živjela
i tako malo vidjela,
a svemu sam se divila.*

*Bila sam bezbrižni leptir,
a ti me pokosi, ptico,
ti mi ugasi zjene,
polomi ručice moje od gladi okružjale
od zime uko ene .
Optužbu diže dijete zgr enih, si ušnih pesti
u okrvavljenom snijegu na petrova koj cesti..
Tu inski ljudi krvavi
ku u su našu spalili,
djetinjstvo su mi ukrali
i mnogo naših ubili.
Tu inske ptice grozne, nemile,
nad Grme om su našim letjele.
Planino moja visoka, planino ponosna, mila,
tek sam sedam godina imala
i tek sam putem prohodala,
a tebe sam u zimskoj no i pregazila.
Smra i se, ro ena goro, i u sve naše kute
pošalji sinove svoje, osvjetnike ljute.
Osveti moje noge izranjene
i jutra gladna, isplakana
i ruke moje smrznute.
Zagrmi tata iz velikog topa,
pomlati tu e gadove,
zabubnjaj, braco, iz mitraljeza
— mrtva te sestra zove ...
Optužbu vapije dijete stisnutih modrih pesti
u krvi i snijegu na petrova koj cesti..*

BRANKO COPIC

u ETVRTOJ NEPRIJATELJSKOJ OFANZIVI

Kad je ova ofanziva već počela, negde krajem januara 1943. godine, drug Tito se iz Bihaća povukao u Drvar i pored pećine, u Mandića-pilani, održao sastanak na kojem je doneta odluka da Vrhovni štab sa svojom udarnom grupacijom pređe u protivofanzivu. Bilo je jasno, naime, da ofanziva neprijatelja započeta u Hrvatskoj, ima za cilj da nabaci naše snage u Bosansku krajinu kao žarište ustanka, i da tu uništi njihovu glavninu. Prelaskom u protivofanzivu, Udarna grupacija oko Vrhovnog štaba izmanevrovala bi neprijatelja, a naš 1. bosanski korpus dobio bi težak zadatak da ta dejstva obezbedi, tj. da vrsto drži položaje i da obezbedi teritoriju dok se ne evakuiše izbegli narod i ranjenici kojih je svakog časa bilo sve više.

Drug Tito zadržao se u Drvaru četiri-pet dana, i po etkom februara produžio ka jugu.

Neprijateljjev upad u Krajinu zatekao me je u Operativnom štabu u Podgrmeću. Tu smo ostali sve dok njegove snage nišu počele da ulaze u planinu Grmeč. Za obezbeđenje Štaba došao je bataljon Petra Mešića. Borci su se rasporedili na položaje s parolom: „Ovo je Staljingrad. Operativni štab ne može nikad osvojiti!“.

Pod pritiskom neprijatelja, ali i posle teških borbi, ipak smo se morali povući za Bosanski Petrovac. Po velikom snegu i hladnoći 5. krajiška divizija, pod komandom Slavka Rodića, vodila je uporne frontalne odbrambene borbe, i odbila je više nemačkih napada. Tada je u 2. krajiškoj brigadi, usled premorenosti i nespavanja došlo prvi put do halucinacija. Te borbe su opisane. Najžešće su bile kod Mliništa, jer su Nemci, prozrevši naš manevar, žurili da se što pre probiju za Glamoč i prilepe za leđa Udarnoj grupaciji sa Vrhovnim štabom. Mi to nismo smeli dozvoliti, jer bi došlo do teške situacije, ne toliko za operativne jedinice koliko za mnoštvo naroda koji se povlačio za vojskom. Taktika Operativnog štaba sastojala se u tome da što duže zadrži neprijatelja, a ipak, da se polako napušta teritorija. To je znatno remetilo nemačke planove i navelo ih na pogrešan zaključak da se naše snage povlače za Livno. Međutim, naš manevar bio je zamišljen tako da se preko Šatora spustimo u rejon Rora, i da se preko Rasanova i Crkvenog opet vratimo na teritoriju Krajine.

Nemci su u ovoj ofanzivi počeli da primenjuju našu taktiku. Naime, oni su manjim, lako pokretljivim i specijalno uvežbanim jedinicama, zvanim trupovi, zalazili na smučačak i na vrhove planina. Izlazili su na Klekovač i na Šator.

Na Šatoru se nalazio Štab Korpusa, Štab 5. divizije, Oblasni komitet KPJ, 4. 8. i delovi 10. krajiške brigade. Osim toga, tu se nalazilo

i mnogo izbeglog naroda. Imao sam podatke da se kod sela Popovi nalaze neke neprijateljeve snage. Neprijatelj je, takođe, saznao da se naše snage nalaze na Šatoru i angažovao je svoje snage da nas okruži i uništi. Možda je po snazi radio-saobraćaja zaključio da se tu nalazi i rukovodstvo ustanka.

Mi smo uvideli da se zbog hladnoće, nestašice hrane i drugo ne smemo duže zadržavati na Šatoru. Na sastanku kojem su prisustvovali učesnici Pucar, Osman Karabegović, Slavko Rodić i ja odlučeno je da se sa Šatora probijemo u dve kolone: prema selu Popovi i izmeću sela Rora i Crnog Vrha. Drugog dana jedna kolona, na čelu sa 4. krajiškom brigadom, dobila je zadatak da sa Šatora preduzme pokret prema selu Popovi, a zatim preko sela Štekerovaca da izbije u rejon Ribnika. Ona je to i postigla. Ostale snage nisu uspele da se probija preko Popovića u Štekerovce. U tom pravcu izvršen je napad delova 8. i 10. krajiške brigade na pobornice nemačkih i ustaško-etničkih snaga. Proboj nije uspeo. Poginulo je više boraca 4. bataljona 8. krajiške brigade i jedinice su se vratile na polazne položaje. Tada je odlučeno da se formira kolona, od snaga 8. i 10. krajiške brigade i Artiljerijskog divizionara 1. bosanskog udarnog korpusa, koja treba preko vrhova i padina Šatora da se probije u Roru, što je pod izvanredno teškim uslovima i učinjeno. Od Rora preko sela Poljica, Crkvenog i Sanice te snage došle su u Podgrmeć.

Za vreme proboja naše snage imale su prilično gubitaka u ljudstvu. Stradala je i jedna grupa ranjenika i nešto naroda.

U Ribniku smo održali prvi sastanak posle proboja, drugi u Tuk-Bobiju, a treći u Jelašinovcima. Na tim sastancima analizirali smo situaciju i doneli odluke o daljem dejstvu naših jedinica. Odmah smo pošli da konsolidujemo slobodnu teritoriju i ponovno smo oslobodili veliko područje Bosanske krajine. Karakteristično je da smo za vreme same ofanzive formirali tri nove krajiške brigade, a uskoro posle ofanzive, i 2. bosanski korpus.

KOŠTA NA

BALADA O ETIRI PRESTONICE O PRVA ETIRI NAŠA
GLAVNA GRADA

Odlomak

*I blato se poaba
kad u jesenje
padne sivo liš e
na prastaro Biš e.
Al no as bez žica kasaba
u snu ne stenje;
budna je:
na zidove parole udara
fes, ka ket, šubara
kao da nikad
kao da nigde
kao da nikad nigde nije bilo ustaških žandara.
U sali pod zastavama tek stiglim iz boja
Tito
u prisustvu 71 delegata,
na jednodnevnom odsustvu iz rata,
otvara Prvo zasjedanje AVNOJ-a.
Na tvr avi — partizani
u Zegaru — partizanske partije,
partizanski bataljoni u Zavalju i na Uni,
partizanske brigade na stranama Pleševice:
Borci novu državu ozakonjuju
Radoš u srce se puni
i vrelo bije,
od sre e blista im lice.
Tito je na krmi
Izvršnog Odbora
svih nadanja
od Triglava i ev elije do mora.
O ljudi,
i prastari Biha
nepromenjen još, izgleda ve kao grad jedan drugi
podmla en pre zore on rudi.
I on je radionica
kao Užice, kao Fo a, i on je prva prestonica,
ta zabit,
taj karbit,
taj bog bez vidika,
Biha, taj spomenik smelosti
taj spomenik blistanju spomenica.*

OSKAR DAVICO

SADRŽAJ

I

<i>Josip Broz Tito</i> : U Biha u su položeni temelji jedinstva naše zemlje i stvoreni prvi oblici nove narodne države	9
<i>Aleksandar Ranković</i> : Borba i delovanje KPJ u ratnim uslovima	12
<i>Osman Karabegović</i> : Razvitak ustanka u Bosanskoj krajini do Prvog zasjedanja AVNOJ-a	20

II

BIHA KA OPERACIJA

<i>Košta Nad</i> : „Treba nam jedan ve i grad ...“	47
<i>Redžo Terzić</i> : Biha je morao biti oslobo en	53
<i>Junus Salihodžić</i> : Podaci o neprijatelju stigli su na vrijeme	61
<i>Stevan Raus</i> : Biha ka operacija novembra 1942. godine	65
<i>Veselin Masleša</i> : Da se vojsci puti ne zamrse	88
<i>Mlado Marin</i> : Nezaboravne uspomene	92
<i>Zivko Rodić</i> : Preko Somišlja u Biha	95
<i>Ratko Martinović</i> : Druga krajiška u napadu na Biha	99
<i>Idris Čejvan</i> : Se anje na oslobo enje Biha a	103
<i>Vladimir Smirnov</i> : Dogodilo se u napadu na Biha	107
<i>Nikola Karanović</i> : Neki podaci o 3. krajiškoj brigadi u borbi za Biha	109
<i>Rade Kovačević</i> : Mitraljezac Dušan Rodić	112
<i>Mirko Pečić</i> : Peta krajiška brigada u akciji na Biha	116
<i>Dane Agbaba</i> : Dejstva 3. bataljona 6. krajiške brigade za vrijeme napada na Biha	121
<i>Stevan Blanuša</i> : O i u o i sa ustašama	128
<i>Ferid Dedić</i> : Nepredvi eno novembarsko plivanje	132
<i>Zaim Dizdarević</i> : Drugi bataljon 6. krajiške brigade u borbama za osloboenje Biha a	137
<i>Stanko M. Bjelajac</i> : Osma banijska hrigada u borbi za oslobo enje Biha a	140
<i>Nikola Vidović</i> : etvrta kordunaška brigada u borbama za oslobo enje Biha a	151
<i>Vlado Božić</i> : I bez nišanskih sprava	158
<i>Branko Čopić</i> : Oj ustaše, bjež'te iz Biha a	160
<i>Hamdija Omanović</i> : Ponovo, ali u oslobo enom Biha u	165
<i>Mihailo Svabić</i> : Či a Jankova akcija	167
<i>Slavko Odić</i> : Da li je i odavde pružan otpor?	169
<i>Lado Ambrožić Novljan</i> : Biha i oslobodila ki rat u Sloveniji	171
<i>Skender Kulenović</i> : Jovo Stanivuk piše pismo crvenoarmejcju Nikolaju Ivanoviću u. Krilovu	186

III

STVARANJE I RAD AVNOJ-a

<i>Edvard Kardelj</i> : Konture nove Jugoslavije	191
<i>uro Pucar</i> : Prvo zasjedanje AVNOJ-a	195
<i>Dr Ivan Ribar</i> : Sje anje na pripreme i Prvo zasjedanje AVNOJ-a	200

Moša Pijalle: Antifašističko veće narodnog oslobođenja Jugoslavije i Komunistička partija.	210
Boris Kidrič: Bihaćka skupština — plod borbe Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije.	216
Dr Mladen Iveković: Bihać je nasno ušao u našu istoriju.	219
Vlada Zečević: Poverenje naroda.	226
Dr Pavle Cregorić: Iz Slavonije na Prvo zasjedanje AVNOJ-a.	234
Vicko Krstulović: Dalmacija i Prvo zasjedanje AVNOJ-a.	233
Dr Gojko Nikolić: Partizanski sanitet u vrijeme stvaranja AVNOJ-a.	243
Pavle Savić: „Mirnodopski“ život u Bihaću u omela je ofanziva.	252
uro Tiljak: Kliše za Grb izradio sam nožem u lipovini.	255
Marko Pavićević: Od odbornika komunističke opštine do veznika AVNOJ-a.	258
Kata Pejnović: Bila sam više nik Prvog zasjedanja AVNOJ-a.	271
Florijan Sutić: Livno — Bihać — Livno.	274
Luka Stević: Put do veznika AVNOJ-a.	280
Miloje Dobrašinović: Bihaćem su se orile partizanske pjesme.	284
Milan Belovuković-Deva: Od vodeničara na Savi i Drini do veznika Prvog zasjedanja.	287
Svetozar Vejnović: Iznenađni poziv.	290
Rodoljub Čolaković: Sjeanjanje na Prvo zasjedanje AVNOJ-a.	294
Todor Vujanović: Odjek Prvog zasjedanja AVNOJ-a u severoistočnoj Bosni.	298
Jurica Draušnik: Oslobođena teritorija tik pored Zagreba za vrijeme Prvog zasjedanja AVNOJ-a.	301
Strahil Gligov: Makedonija za vreme zasjedanja AVNOJ-a u Bihaću.	303
Hajro Kapetanović: Bihaćka jesen 1942. godine.	310

IV

STVARANJE I RAD USAOJ-a

Rato Dugonji: Neka sjeanjanja na pripreme i Prvi kongres USAOJ-a.	319
Mihailo Svabić: Rad Biroa CK SKOJ-a u Bihaću.	326
Dr Slavko Komar: U glavnom gradu naše partizanske države.	333
Mile Perković: Omladina Bosne i Hercegovine pred Prvi kongres.	340
Darinka Puškarić: Rad na neposrednim pripremama za Kongres USAOJ-a.	344
Stana Tomašević: Mladi u Bihaću.	350
Stojan Bjelajac: Omladina Bosanske krajine do Prvog kongresa.	353
Esad Bibanović: Rad Sreskog komiteta SKOJ-a u Bihaću.	364
Zora Popović-Smoljanović: Sa Prvom omladinskom radnom brigadom na žetvi u Sani koj dolini.	372
Dušan Štrbac: Iz sjeverne Dalmacije na omladinski kongres u Bihaću.	376
Vukica Mandić-Obradović: Sjeanjanje na rad omladine krupskog sreza pred kongres USAOJ-a.	381
Nevenka Novaković: Birali smo delegate i sprovodili odluke Prvog kongresa USAOJ-a.	385
Ajša Malićević-Vujović: Na političkom radu u Cazinskoj krajini.	388
Mile Trnjaković: Na Prvom kongresu.	395
Hamdija Pozderac: Raunaj na nas družite Tito.	401
Vilma Bebler-Pirković: Antifašistički omladinski pokret u Sloveniji pred Prvi kongres USAOJ-a.	405
Skender Kulenović: Jovo Stanivuk piše pismo Cuji djevojci po leptiri.	419

V

BIHAĆ CENTAR OSLOBOĐENE TERITORIJE

Hajro Kapetanović: U oslobođenoj Bihaću u i Cazinskoj krajini.	423
Enver Redžić: Iz rada Sreskog komiteta KPJ — Bihać.	456
Enver Redžić: Izbor i rad prvog Gradskog NOO-a u Bihaću.	467
Hakija Pozderac: Izbori za narodnooslobodilačke odbore i njihov rad u oslobođenoj Cazinskoj krajini.	473
Dr Dušan Nedeljković: Prosvjetna reforma oslobodilačkog rata i revolucije u Bihaću u 1942/43. godine.	479
Vjeko Afrić: Sa Kazalištem narednog oslobođenja u Bihaću.	500

<i>Vjeko Afri</i> : Repertoar Kazališta narodnog oslobođenja u 1942. godini	518
<i>Joža Ruti</i> : Moja sje anja na Biha ku republiku	521
<i>Izmet Mujezinovi</i> : Klub partizana umjetnika	526
<i>Vojo Dimitrijevi</i> : Sje anja na Biha	538
<i>Zoiž Skrigin</i> : Prva partizanska baletska premijera	541
<i>Nijaz Hadžiselimovi</i> : Kulturno-prosvjetni rad u oslobo enoj Cazinskoj krajini	544
<i>Branka Savi</i> : Škola u Prate em bataljonu Vrhovnog štaba	550
<i>Jovo Mihaljevi</i> : Drug Masleša nas je kritikovao	552
<i>Vladimir Nazor</i> : amac na Kupi	554
<i>Vladimir Nazor</i> : Biš u, budi nam kolijevkom! Naša se budu nost i naša sre a	555
<i>Ivan Goran Kova i</i> : Junaštvo je prestalo biti iznimka	557
Lješevi putuju	558
<i>Vladimir Nazor</i> : Pjesma o pesti	560
Drug Tito	560
Mitraljeza	561
Crvena zviezda	562
<i>Dr Dušan Nedeljkovi</i> : Kora nice Nazorove i Ivo Ribar	563
<i>Vilko Vinterhalter</i> : Pisana rije Biha ke republike	566
<i>Hajro Kapetanovi</i> : Rasturanje „Borbe" u oslobo enom Biha u	573
<i>Rahela Albahari Periši</i> : Sje anje na prvu konferenciju AFŽ Jugoslavije	575
<i>Hadžera Ibrahimpaši — Rašida Saki</i> : Aktivnost žena u slobodnom Biha u	578
<i>Branko Bokan</i> : Zbor u hladno decembarsko jutro	582
<i>Sre ko Manola</i> : Susret sa drugom Titom	586
<i>Sava Popovi</i> : Neo ekivani susret	590
<i>Stanko Steii</i> : U našem kolu	592
<i>Slavko Odi</i> : Nije se ljutio na ljude, ve na njihove greške	593
<i>Ferid Dedi</i> : Sa Ci a Jankom i Nurijom u Cazinskoj krajini	596
<i>Hamdija Omanom</i> : Narodni zbor u Bužimu	601
<i>Hamdija Omanovi</i> : Drug Tito u Czinu	603
<i>Jovo Mihaljevi</i> : Mjesec ratnih dana u bolnici u Zegaru	605
<i>B. B.</i> : Zabilježeno u Mostaru	618
<i>Slavko Odi</i> : Nama je zaista bilo stalo do ljudi	619
<i>Branko Bokan</i> : Konferencije u nastavcima o Proleteru	622
<i>uro Trtica</i> : Stražar i Cigan e	625
<i>Vladimir Nazor</i> : S partizanima, odlomak iz dnevnika	627
<i>Velimir Terzi</i> : Vrhovni štab NOV i POJ u Biha u 1942/43. godine	650
<i>Sava Popovi</i> : Naše oružane snage krajem 1942. godine	653
<i>Ing Ziva ordevi</i> : Vojno-gra evinska delatnost u Biha u	674
<i>Slavko Odi</i> : „Partizanska država" i njema ki okupator	687
<i>Hamdija Omanovi</i> : Formiranje Osme krajiške brigade	692
<i>Vladimir Smirnov</i> : Rušenje mosta na Uni — prvi borbeni zadatak Inžinje-rijske ete	701
<i>Slavko Odi</i> : Biha ka Komanda podru ja u danima pred ofanzivu i u ofanzivi	703
<i>Vojo Dimitrijevi</i> : Zivi i mrtvi ste ci	709
<i>Branko Copi</i> : Na Petrova koj cesti	712
<i>Košta Nad</i> : U etvrtoj neprijateljskoj ofanzivi	714
<i>Oskar Davi o</i> : Balada o etiri prestonice o prva etiri naša glavna grada, (odlomak)	716

Prevod sa slovena kog Stanislava Podboja

Lado Ambroži Novljan: Biha i oslobodila ki rat u Sloveniji

Boris Kidri: Biha ka skupština — plod borbe Narodnooslobodila ke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije.

Vilma Bebler Pirkovi: Antifašisti ki omladinski pokret u Sloveniji pred Prvi kongres USAOJ-a.

BIHARSKA REPUBLIKA

Prva knjiga

Izdava

MUZEJ AVNOJA I POUNJA U BIHARU

Redaktor tekstova

MILIVOJE KRIVOKAPI

Omot, korice, oprema

NATAŠA TODOROVIC

Tehnički urednik

NATAŠA TODOROVIC

Lektor

DRAGAN PAVLOVI

Korektori

VERA RADULOVIĆ, BILJANA ĐORĐEVIĆ, VERA ČURIĆ, GORDANA ROSIĆ, NADA VEŠIĆ

Prevod sa slovena kog

STANISLAV PODBOJ

Tiraž 6000 primjeraka

Štampanje knjige završeno avgusta 1965. godine

u štampariji „KULTURA“, Beograd

OSLOBOĐENA TERITORIJA
JUGOSLAVIJE
novembra 1942

